DİCLE ÜNİVERSİTESİ

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

ORTAÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI EĞİTİMİ BİLİM DALI

TAŞLICALI YAHYÂ BEY VE HAMSE'Sİ

DOKTORA TEZİ

Ayşe SAĞLAM

DİYARBAKIR-2016

DİCLE ÜNİVERSİTESİ

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

ORTAÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI EĞİTİMİ BİLİM DALI

TAŞLICALI YAHYÂ BEY VE HAMSE'Sİ

HAZIRLAYAN

Ayşe SAĞLAM

Tez Danışmanı

Prof. Dr. İdris KADIOĞLU

DİYARBAKIR-2016

D.Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğüne

Bu çalışma jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalında DOKTORA tezi olarak kabul edilmiştir. 08 / 02 / 2016

Başkan : Prof. Dr. Sadettin ÖZÇELİK …….

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İdris KADIOĞLU …….

Üye : Prof. Dr. Hasan KAVRUK …….

Üye: Prof. Dr. Bahir SELÇUK …….

Üye: Doç. Dr. Ramazan SARIÇİÇEK …….

Onay

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Rıfat EFE

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tezimin içerdiği yenilik ve sonuçları başka bir yerden almadığımı ve bu tezi Dicle Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsünden başka bir bilim kuruluşuna akademik gaye ve unvan almak amacıyla vermediğimi; tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullanılan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Ayşe SAĞLAM

08/02/ 2016

ÖN SÖZ

Taşlıcalı Yahyâ Bey ve Hamse'si adını taşıyan bu çalışma *Ön Söz, İçindekiler, Türkçe ve İngilizce Özet, Çeviri Yazı Alfabesi, Kısaltmalar, Giriş, Bölümler, Sonuç, Kaynakça* ve *Ek Metin*'den oluşmaktadır. Yahyâ Bey'in hamsesini oluşturan *Şâh u Gedâ, Gencîne-i Râz*, *Yûsuf ve Zelîhâ*, *Kitâb-ı Usûl* ve *Gülşen-i Envâr* mesnevîlerinin incelendiği bu çalışmada eserler şekil, muhteva, dil ve üslûp açısından değerlendirilmiş, hikâyelerin tahkiye yapısı ortaya konmuştur.

Şimdiye kadar Yahyâ Bey'in mesnevîlerini esas alan lisansüstü tezlerde eserlerin çeviri yazılı metinleri ve kısmî incelemeleri yapılmakla yetinilmiştir. Bu çalışmalar şâirin mesnevîlerini gün yüzüne çıkarmaya yardımcı olmuş fakat onları tahlilî olarak ortaya koymakta yetersiz kalmıştır. Bu çalışma, Yahyâ'nın mesnevîleriyle ilgili bu boşluğu doldurmayı, şâiri, özellikle de mesnevîlerini, bütün olarak ortaya koymayı hedeflemektedir.

Yahyâ Bey'in mesnevîlerini bir arada değerlendirme düşüncesinden hareketle klasik Türk edebiyatı sahasında metnin içeriğine dönük yapılan çalışmalar gözden geçirilmiş; birkaç örnek dışında, bu sahadaki çalışmaların metinlerde yer alan belli başlı unsurları tespit ve tasnif etmekle sınırlı olduğu görülmüştür.

Taranan kaynaklar içinde Tunca Kortantamer'in *Nevî-zâde Atâyî ve Hamse'si* isimli eseri yönlendirici olmuştur. Himmet Uç'un *Şiirimize Estetik ve Felsefi Bakışlar* isimli kitabının arkasında Hamdullah Hamdi'nin *Yûsuf ve Zelîhâ* mesnevîsini tahlili olarak incelemesi, Kortantamer örneğinin daha da geliştirilebileceği, kurgu ve metin içi işleyiş bakımından hikâye ve roman tarzına en yakın klasik Türk edebiyatı nazım şekli olan mesnevîlerden yeni ve orijinal tespitler yapılabileceği düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Fatih Köksal'ın *Tahkiyeli Bir Eser Olarak Taşlıcalı Yahya'nın Şâh u Gedâ Mesnevîsi* isimli makalesi ile Şener Demirel'in *Heft-Peyker Mesnevîsinin Tematik Açıdan İncelenmesi* isimli makalesi bu düşünceyi kuvvetlendirmiştir. Bu düşünceden hareketle anlatı metinlerini tahlil etmeye yönelik çok sayıda metin okunmuştur. Bunların başında Şerif Aktaş'ın *Anlatma Esasına Bağlı Edebî Eserlerin Tahlili* ve İsmail Çetişli'nin *Metin Tahlillerine Giriş II Hikâye-Roman-Tiyatro* isimli kitapları gelir. Gülderen Özdemir'in *Servet-i Fünûn Romanında Zamanın İşlevi* isimli doktora çalışması, Ramazan Korkmaz'ın *Romanda Mekânın Poetiği* isimli makalesi ve Şaban Sağlık'ın *Kurmaca Âlemin Kurmaca Sözcülerinden Romanda*

Zaman-Mekân-Tasvir isimli makalesi de yol açıcı olmuştur. Burada ismi anılmayan, kaynakçada yer verdiğimiz, konuyla ilgili birçok kaynaktan yararlanılmıştır.

Çalışmaya hamsenin birinci mesnevîsi olan *Şâh u Gedâ* ile başladık. Öncelikle eserin yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerdeki nüshaları üzerine araştırma yaptık. İkinci aşamada *Şâh u Gedâ'*yı tanıtıp mesnevînin bölümleri hakkında genel bilgiler verdik ve eserin şekil incelemesini yaptık. Üçüncü aşamada eserin muhtevasını oluşturan konuları başlıklar halinde inceledik. Bu bölümün ardından mesnevînin dil ve üslûp özellikleri üzerinde durduk. Sonrasında mesnevîyi özetleyip şahıs kadrosu, olay örgüsü, mekân, zaman, bakış açısı ve anlatıcı şeklinde beş başlık altında tahlil ettik. Bu şekilde mesnevînin tahkiye yapısını ortaya koyduk. Aynı işlemi *Gencîne-i Râz*, *Yûsuf ve Zelîhâ*, *Kitâb-ı Usûl* ve *Gülşen-i Envâr* mesnevîlerine de sırayla uyguladık. Mesnevîlerle ilgili gerekli düzenlemeleri yaptıktan sonra edebî kaynaklardan ve şâirin eserlerinden edindiğimiz bulgularla şâirin hayatı, edebî kişiliği ve eserlerini anlatmaya çalıştık ve bu bölümü çalışmanın girişine ilave ettik.

Çalışmada Kazım Yoldaş'ın *Taşlıcalı Yahyâ Bey Şâh u Gedâ*, Ramazan Sarıçiçek'in *Taşlıcalı Yahyâ Bey Gencîne-i Râz*, Mehmet Akif Alkaya'nın *Taşlıcalı Yahyâ Kitâb-ı Usûl*, Mehmet Çavuşoğlu'nun *Yûsuf ve Zelîhâ* isimli çeviri yazılı metinlerinden faydalandık. İhtiyaç duyduğumuzda orijinal metinlere de müracaat ettik. Hamsenin son mesnevîsi üzerinde iki yüksek lisans ve bir lisans tezi hazırlanmasına rağmen metinlerdeki yanlış okumalar ve metinler arasındaki okuma farklılıklarından dolayı *Gülşen-i Envâr*'ı yeniden okuma ihtiyacı duyduk. Yüksek lisans tezlerinde kullanılan Millet Kütüphanesi (Ali Emirî Efendi Manzum Eserler) 993 ve Râşid Efendi Kütüphanesi 1124 numaralı ana nüshalarla birlikte tezlerde yer verilmeyen yeni ve daha hacimli bir nüsha olan Milli Kütüphane 60 Hk 1/1 (1b-81a) numaralı nüshayı kullanarak ek metni oluşturduk. Bu üç nüshayı karşılaştırarak hazırladığımız metni, çalışmanın sonuna ekledik. *Gülşen-i Envâr*'ın incelenmesinde oluşturduğumuz bu yeni metni kullandık.

Mesnevîlerden yapılan şiir alıntıları, *Kısaltmalar* bölümünde verilen eser adı kısaltmaları kullanılarak belirtilmiştir. Adı geçen lisansüstü çalışmalardaki beyit numaraları eser adı kısaltmasının yanında parantez içinde gösterilerek verilmiştir.

Mesnevîler özetlenirken bölüm başlıklarının orijinallleri, dipnot düşülerek belirtilmiştir. Uzun soluklu mesnevîlerde konu başlıklarının tamamına yer verilmemiştir.

Tahkiye incelemesiyle ilgili teorik bilgiler, hamsenin birinci mesnevîsi olan *Şâh u Gedâ*'nın tahkiye incelemesi kısmında verilmiştir. Diğer mesnevîler incelenirken bu bilgiler tekrar edilmemiştir.

Yûsuf ve Zelîhâ'daki çerçeve hikâye başlıkları mesnevînin orijinalinde yer almaz. Bu başlıklar çalışmaya tarafımızdan ilave edilmiştir. Ayrıca asıl hikâyenin tahkiye incelemesi tamamlandıktan sonra çerçeve hikâyeler de aynı yöntemle incelenmiştir.

Çalışmamın başından sonuna kadar bilgi ve deneyimlerini benimle paylaşan danışman hocam Prof. Dr. İdris Kadıoğlu'na teşekkür ederim. Ayrıca manevî desteğini çalışmanın her aşamasında hissettiğim ve bilimsel tecrübelerinden faydalandığım Prof. Dr. Hasan Kavruk'a da teşekkür etmekten mutluluk duyarım. Mesnevî okumaları sırasında anlamlandırmakta zorlandığım yerleri çözmemde yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Mahmut Kaplan'a, Doç. Dr. Halil Çeçen'e ve Doç. Dr. Ramazan Sarıçiçek'e; eleştiri ve yorumlarıyla tezimin şekillenmesine yardım eden Doç. Dr. Mehmet Emin Uludağ'a teşekkür ederim.

Ayşe SAĞLAM

İÇİNDEKİLER

BİLDİRİM ..... **i**

ÖN SÖZ ..... **ii**

İÇİNDEKİLER ..... **v**

ÖZET ..... **xii**

ABSTRACT ..... **xiii**

ÇEVİRİ YAZI ALFABESİ ..... **xiv**

KISALTMALAR ..... **xv**

GİRİŞ **1**

a- Mesnevî ve Hamse **1**

b- Taşlıcalı Yahyâ Bey'in Hayatı **4**

c- Taşlıcalı Yahyâ Bey'in Edebî Kişiliği **13**

d- Taşlıcalı Yahyâ Bey'in Eserleri **16**

1. BİRİNCİ BÖLÜM **18**

1.1. Şâh u Gedâ 18

1.1.1. Şâh u Gedâ'nın Yazma Nüshaları *18*

1.1.2. Şâh u Gedâ'nın Şekil İncelemesi *20*

1.1.3. Şâh u Gedâ'nın Muhteva İncelemesi *24*

1.1.3.1. Aşk 25

1.1.3.2. Dinî Unsurlar 27

1.1.3.3. Tasavvufî Unsurlar 33

1.1.3.4. Tarihî ve Efsanevî Unsurlar 35

1.1.3.5. Sosyal Hayatla İlgili Unsurlar 37

1.1.3.6. Astronomi 39

1.1.3.7. Müstensihle İlgili Değerlendirme 40

1.1.4. Şâh u Gedâ'nın Dil ve Üslûp İncelemesi *40*

1.1.5. Şâh u Gedâ'nın Bölümleri ve Özetleri *49*

1.1.5.1. Besmele 49

1.1.5.2. Tevhîd 49

1.1.5.3. Münâcât 50

1.1.5.4. Na't 50

1.1.5.5. Mi'râc 51

1.1.5.6. Hz. Ebû Bekir'e Övgü 52

1.1.5.7. Hz. Ömer'e Övgü 52

1.1.5.8. Hz. Osmân'a Övgü 53

1.1.5.9. Hz. Alî'ye Övgü 53

1.1.5.10. Kanûnî Sultân Süleymân'a Övgü 53

1.1.5.11. Eserin Yazılış Sebebi ... 54
1.1.5.12. Âşığın Coşkunluğu ... 54
1.1.5.13. Şehr-i Mamûr İstanbul ... 55
1.1.5.14. Ayasofya ... 55
1.1.5.15. At Meydanı ... 56
1.1.5.16. Adı Geçen Güzellerin Vasıfları ... 56
1.1.5.17. Gedâ'nın Aşk Macerası ... 57
1.1.5.18. Gedâ'nın Delirmesi ve Dostlarının Ona Nasihat Etmeleri ... 58
1.1.5.19. Gedâ'yı Şifa için Velî Zâta Götürmeleri ... 58
1.1.5.20. Gedâ'nın, Hislerini Şâh'a Açması ... 59
1.1.5.21. Nasihat ... 59
1.1.5.22. Gedâ'nın Sırrı İfşa Etmesi ... 59
1.1.5.23. Rakibin Şeytânî Hileleri ... 60
1.1.5.24. Gedâ'nın Şehirden Ayrılması ... 60
1.1.5.25. Gedâ'nın Bedduası ve Tesirleri ... 61
1.1.5.26. Gedâ'nın Şâh'a Mektubu ... 61
1.1.5.27. Dostların Şâh'ı Kötülemeleri ... 61
1.1.5.28. Gedâ'nın Allâh'a Yalvarması ... 62
1.1.5.29. Gedâ'nın Pazarda Satışa Çıkarılması ... 62
1.1.5.30. Gedâ'nın Latîfesi ... 63
1.1.5.31. Bahar Tasviri ... 63
1.1.5.32. Şâh ve Arkadaşlarının Gül Bahçesinde Birbirlerine Hikâye Anlatmaları ... 64
1.1.5.33. Şâh'ın Denizde Yüzmesi ve Gemiye Binmesi ... 64
1.1.5.34. Gedâ'nın Hasta Olması ve Şâh'ın İltifatıyla Şifa Bulması ... 64
1.1.5.35. Hasb-i Hâl ... 65
1.1.5.36. Şâh'ın Gedâ'ya İlgisizliği ... 65
1.1.5.37. Şâh'ın Gedâ'yı Aldatması ... 66
1.1.5.38. Hasb-i Hâl ... 66
1.1.5.39. Bazı Câhillerin Aşkı Sorgulamaları ... 67
1.1.5.40. Kitabın Sonu ... 67
1.1.6. Şâh u Gedâ'da Tahkiye Unsurları ... 68
1.1.6.1. Şahıs Kadrosu ... 68
1.1.6.2. Olay Örgüsü ... 78
1.1.6.3. Mekân ... 81
1.1.6.4. Zaman ... 85
1.1.6.5. Bakış Açısı ve Anlatıcı ... 103

Bölümün Genel Değerlendirmesi ... 106

2. İKİNCİ BÖLÜM ... 110

2.1. Gencîne-i Râz ... 110
2.1.1. Gencîne-i Râz'ın Yazma Nüshaları ... 110
2.1.2. Gencîne-i Râz'ın Şekil İncelemesi ... 112
2.1.3. Gencîne-i Râz'ın Muhteva İncelemesi ... 115
2.1.3.1. Dinî Unsurlar ... 115
2.1.3.2. Tasavvufî Unsurlar ... 123
2.1.3.3. Tarihî ve Efsanevî Unsurlar ... 130
2.1.3.4. Mûsikî, Rüya Tabiri ve Astronomi ... 134
2.1.3.5. Şiir, Şâir ve Müstensihle İlgili Değerlendirme ... 136
2.1.4. Gencîne-i Râz'ın Dil ve Üslûp İncelemesi ... 138
2.1.5. Gencîne-i Râz'ın Bölümleri ve Özetleri ... 152

2.1.5.1. Besmele 153
1.1.1.2. Tevhîd 153
2.1.5.2. Münâcât 154
2.1.5.3. Na‘t 155
2.1.5.4. Mi‘râc 155
2.1.5.5. Kanûnî Sultân Süleymân’a Övgü 156
2.1.5.6. Eserin Yazılış Sebebi 157
2.1.5.7. Şâirlere Övgü 158
2.1.5.8. Kadri Efendi’ye Övgü 159
2.1.5.9. Birinci Makale (Aşkın Fazîleti) 159
2.1.5.10. İkinci Makale (Namaz) 161
2.1.5.11. Üçüncü Makale (Gizli Zikir) 162
2.1.5.12. Dördüncü Makale (Taklitten Tahkike Geçiş) 164
2.1.5.13. Beşinci Makale (Dervişin Şeytâna Uyması) 165
2.1.5.14. Altıncı Makale (Alçak gönüllülük) 166
2.1.5.15. Yedinci Makale (Marifet Talebi) 167
2.1.5.16. Sekizinci Makale (Gurur) 168
2.1.5.17. Dokuzuncu Makale (Sebat) 170
2.1.5.18. Onuncu Makale (Tembellik) 171
2.1.5.19. On Birinci Makale (Uzlet) 172
2.1.5.20. On İkinci Makale (Rızık) 173
2.1.5.21. On Üçüncü Makale (Kanaat ve Hırs) 175
2.1.5.22. On Dördüncü Makale (Sabır) 176
2.1.5.23. On Beşinci Makale (Fakirlik) 177
2.1.5.24. On Altıncı Makale (Hayâ) 178
2.1.5.25. On Yedinci Makale (Gönül Kırma) 180
2.1.5.26. On Sekizinci Makale (Mal ve Makam Düşkünlüğü) 181
2.1.5.27. On Dokuzuncu Makale (Mal Çokluğu) 182
2.1.5.28. Yirminci Makale (Kahramanların Tarifi) 184
2.1.5.29. Yirmi Birinci Makale (Kötü İnsanlardan Uzak Durmak) 185
2.1.5.30. Yirmi İkinci Makale (Takva) 186
2.1.5.31. Yirmi Üçüncü Makale (Adalet) 187
2.1.5.32. Yirmi Dördüncü Makale (Zulüm) 189
2.1.5.33. Yirmi Beşinci Makale (Şehitlerin Hâlleri) 190
2.1.5.34. Yirmi Altıncı Makale (Ehl-i Beytin Tarifi) 191
2.1.5.35. Yirmi Yedinci Makale (Râfızînin Ehl-i Sünnet Düşmanlığı) 193
2.1.5.36. Yirmi Sekizinci Makale (Günâhın Yüze Yansıması) 194
2.1.5.37. Yirmi Dokuzuncu Makale (Rüşvet) 195
2.1.5.38. Otuzuncu Makale (Ev Yapmak) 196
2.1.5.39. Otuz Birinci Makale (Cömertlik) 198
2.1.5.40. Otuz İkinci Makale (İçki İçmek) 200
2.1.5.41. Otuz Üçüncü Makale (Mecâzî Aşk) 201
2.1.5.42. Otuz Dördüncü Makale (Hikmetli Konuşma) 202
2.1.5.43. Otuz Beşinci Makale (Mecâzî ve Hakîkî Şâirlerin Farkı) 204
2.1.5.44. Otuz Altıncı Makale (Kâbe’ye Gitmenin Önemi) 205
2.1.5.45. Otuz Yedinci Makale (Affetmek) 206
2.1.5.46. Otuz Sekizinci Makale (Ölümün Kaçınılmazlığı) 208
2.1.5.47. Otuz Dokuzuncu Makale (Kâfirlerin Cehennemlik Oluşları) 209
2.1.5.48. Kırkıncı Makale (Mü’minlerin Cennetlik Oluşları) 210
2.1.5.49. Kitabın Sonu 212

Bölümün Genel Değerlendirmesi 212

3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 215

3.1. Yûsuf ve Zelîhâ 215
3.1.1. Yûsuf ve Zelîhâ'nın Yazma Nüshaları 215
3.1.2. Yûsuf ve Zelîhâ'nın Şekil İncelemesi 216
3.1.3. Yûsuf ve Zelîhâ'nın Muhteva İncelemesi 218
3.1.3.1. Aşk 219
3.1.3.2. Sosyal Hayatla İlgili Unsurlar 224
3.1.3.3. Dinî Unsurlar 231
3.1.3.4. Tasavvufî Unsurlar 237
3.1.3.5. Tarihî ve Efsanevî Unsurlar 242
3.1.3.6. Mûsikî 245
3.1.3.7. Müstensihle İlgili Değerlendirme 247
3.1.4. Yûsuf ve Zelîhâ'nın Dil ve Üslûp İncelemesi 248
3.1.5. Yûsuf ve Zelîhâ'nın Bölümleri ve Özetleri 256
3.1.5.1. Münâcât 256
3.1.5.2. Allâh'ın Kuvvet ve Kudretine Övgü 257
3.1.5.3. Na't 257
3.1.5.4. Mi'râc 258
3.1.5.5. Kanûnî Sultân Süleymân'a Övgü 258
3.1.5.6. Eserin Yazılış Sebebi 259
3.1.5.7. Aşkın Fazîleti 259
3.1.5.8. Hikâyenin Başlangıcı 260
3.1.5.9. Ya'kûb'un 'İs'ten Zarar Görmemek İçin Şâm'a Gitmesi 260
3.1.5.10. Ya'kûb'un Kesretten Uzaklaşmak Niyetiyle Ken'ân'a Göçmesi 261
3.1.5.11. Yûsuf'un Annesinin Vefatı 261
3.1.5.12. Ya'kûb'un, Yûsuf'u Înâs'tan İstemesi Üzerine Înâs'ın Hileyle Yûsuf'u Köle Olarak Alması 261
3.1.5.13. Kardeşlerin Yûsuf'u Kır Gezisine Çağırması 262
3.1.5.14. Kardeşlerin Yûsuf'u Kuyuya Atması 263
3.1.5.15. Kardeşlerin, Yûsuf'u Kurda Kaptırma İddiasıyla Kanlı Gömleğini Ya'kûb'a Getirmeleri 264
3.1.5.16. Ya'kûb'un, Dağa Çıkarak Kurtlardan Yûsuf'u Sorması 264
3.1.5.17. Kardeşlerin Ya'kûb Önünde Mahcup Düşerek Yeni Hileler Aramaları 265
3.1.5.18. Ya'kûb'un Uzlete Çekilmesi 265
3.1.5.19. Yûsuf'un Bazı Tüccarlar Tarafından Kuyudan Çıkarılması ve Kardeşlerinden Satın Alınması 266
3.1.5.20. Yolda Annesinin Kabrini Ziyaret Etmesi Üzerine Yûsuf'un Tüccarın Hizmetçilerinden Zarar Görmesi 267
3.1.5.21. Yûsuf'un Mısır'a Gelmesi 267
3.1.5.22. Kemâl Derecesindeki Muhabbetten Bir Parça 268
3.1.5.23. Zelîhâ'nın Hikâyesinin Başlaması 268
3.1.5.24. Zelîhâ'nın, Rüyasında Yûsuf'u Görmesi 268
3.1.5.25. Zelîhâ'nın Rüyasında Yûsuf'u İkinci Defa Görmesi 269
3.1.5.26. Zelîhâ'nın Sabah Rüzgârı, Ay ve Güneşle Konuşması 269
3.1.5.27. Zelîhâ'nın, Allâh'tan Yardım Dilemesi ve Yûsuf'u Üçüncü Defa Rüyasında Görmesi . 270
3.1.5.28. Her Memleketten Şehzâdelerin Zelîhâ'yla Evlenmek İstemeleri 270
3.1.5.29. Zelîhâ'nın İhtişamla Mısır'a Gelmesi 271
3.1.5.30. Mâlik'in Yûsuf'u Satışa Çıkarması 271
3.1.5.31. Zelîhâ'nın Yûsuf'u Satın Alması ve Mâlik'in Şehirden Ayrılması 272
3.1.5.32. Yûsuf'un Ken'ânlı İhtiyardan Ya'kûb'u Sorması 273
3.1.5.33. Zelîhâ'nın Yûsuf'u Teselli Etmesi 274

3.1.5.34. Zelîhâ'nın Yûsuf'u Elde Edebilmek İçin İçki Meclisi Kurdurması ... 274
3.1.5.35. Zelîhâ'nın, Aşk Acısını Bir Resim ile Göstermesi ... 277
3.1.5.36. Yûsuf'un Zelîhâ'dan Uzaklaşmak İçin Koyunlara ÇobanlıkYapması ... 277
3.1.5.37. Dadının Yûsuf'la Konuşması ... 278
3.1.5.38. Zelîhâ'nın Yûsuf'u İkna Etme Çabası ... 278
3.1.5.39. Zelîhâ'nın Yûsuf'la Zaman Geçirebilmek İçin Yûsuf'tan Kendisine Suhuf-ı İbrâhîm'i Öğretmesini İstemesi ... 279
3.1.5.40. Yûsuf'un Bahçıvan Olması ... 279
3.1.5.41. Zelîhâ'nın Sarayda Yalnız Kalması ... 280
3.1.5.42. Yûsuf'u Elde Edebilmek için Zelîhâ'nın Yedi Ev İnşa Ettirmesi ... 280
3.1.5.43. Zelîhâ'nın Yûsuf'u Yaptırdığı Yedi Eve Davet Etmesi ... 280
3.1.5.44. Yûsuf'un Azizle Karşılaşması ... 281
3.1.5.45. Zelîhâ'nın Mısırlı Kadınlarla İş Birliği Yapması ... 282
3.1.5.46. Yûsuf'un Zindana Atılması ... 283
3.1.5.47. Zelîhâ'nın Yûsuf'u Görmek için Zindana Gitmesi ... 283
3.1.5.48. Zelîhâ'nın Zindanı Seyretmesi ... 283
3.1.5.49. Yûsuf'un Mahkumların Rüyalarını Tabir Etmesi ... 284
3.1.5.50. Reyyân'ın Rüyası ... 284
3.1.5.51. Yûsuf'un Mısır Azizi Olması ... 285
3.1.5.52. Zelîhâ'nın Putları Kırarak İman Etmesi ... 285
3.1.5.53. Ya'kûb'un Hikâyesinin Başlangıcı ve Kardeşlerin İlk Defa Mısır'a Gelmeleri ... 286
3.1.5.54. Kardeşlerin İkinci Defa Mısır'a Gelmeleri ... 287
3.1.5.55. Yûsuf'un, Öz Kardeşini Hileyle Alıkoyması ... 288
3.1.5.56. Kardeşlerin Üçüncü Defa Mısır'a Gelmeleri ... 289
3.1.5.57. Yûsuf'un, Gömleğini Ya'kûb'a Göndermesi ... 289
3.1.5.58. Ya'kûb ve Yûsuf'un Kavuşmaları ... 290
3.1.5.59. Ya'kûp'un Vefatı ... 290
3.1.5.60. Yûsuf ve Zelîhâ'nın Vefatı ... 290
3.1.5.61. Nasihat ... 291
3.1.5.62. Kitabın Sonu ... 291
3.1.6. Yûsuf ve Zelîhâ'da Tahkiye Unsurları ... 292
3.1.6.1. Asıl Hikâyenin Tahkiye Unsurları ... 292
3.1.6.2. Çerçeve Hikâyelerdeki Tahkiye Unsurları ... 367

Bölümün Genel Değerlendirmesi ... 370

4. DÖRDÜNCÜ BÖLÜM ... 374

4.1. Kitâb-ı Usûl ... 374
4.1.1. Kitâb-ı Usûl'ün Yazma Nüshaları ... 374
4.1.2. Kitâb-ı Usûl'ün Şekil İncelemesi ... 375
4.1.3. Kitâb-ı Usûl'ün Muhteva İncelemesi ... 377
4.1.3.1. Sosyal Hayatla ilgili Unsurlar ... 377
4.1.3.2. Askerlik ve Savaş ... 388
4.1.3.3. Tarihî ve Efsanevî Unsurlar ... 393
4.1.3.4. Mûsikî ... 399
4.1.3.5. Dinî Unsurlar ... 403
4.1.3.6. Tasavvufî Unsurlar ... 406
4.1.3.7. Aşk ... 408
4.1.3.8. Rüya Tabiri ... 409
4.1.3.9. Müstensihle İlgili Değerlendirme ... 410
4.1.4. Kitâb-ı Usûl'ün Dil ve Üslûp İncelemesi ... 412

4.1.5. Kitâb-ı Usûl'ün Bölümleri ve Özetleri ... 417
4.1.5.1. Kaleme Hitâb ... 418
4.1.5.2. Münâcât ... 418
4.1.5.3. Tevhîd ... 419
4.1.5.4. Na't ... 419
4.1.5.5. Mi'râc ... 420
4.1.5.6. Kanûnî Sultân Süleymân'a Övgü ... 420
4.1.5.7. Eserin Yazılış Sebebi ... 420
4.1.5.8. Birinci Makam (Adaletli Yönetici) ... 421
4.1.5.9. İkinci Makam (Zalim Yönetici) ... 426
4.1.5.10. Üçüncü Makam (Uzlet) ... 432
4.1.5.11. Dördüncü Makam (Velîlerin Vasıfları) ... 437
4.1.5.12. Beşinci Makam (Dürüstlük) ... 440
4.1.5.13. Altıncı Makam (Dilini Tutmak) ... 444
4.1.5.14. Yedinci Makam (Hikmetli Söz) ... 452
4.1.5.15. Sekizinci Makam (Kahramanlık) ... 455
4.1.5.16. Dokuzuncu Makam (Aşkın Fazîleti) ... 466
4.1.5.17. Onuncu Makam (Evlilik) ... 470
4.1.5.18. On Birinci Makam (Gayretsizlik) ... 477
4.1.5.19. On İkinci Makam (Zamparalık) ... 483
4.1.5.20. Birinci Şu'be (Çalgıcıların Eleştirisi) ... 488
4.1.5.21. İkinci Şu'be (Râfızîlik) ... 491
4.1.5.22. Üçüncü Şu'be (Gemi Yolculuğu) ... 494
4.1.5.23. Dördüncü Şu'be (Hizmetçinin Vasıfları) ... 495
4.1.5.24. Beşinci Şu'be (Yedi Grup İnsan) ... 498
4.1.5.25. Altıncı Şu'be (Sefahet Ehli) ... 500
4.1.5.26. Yedinci Şu'be (Ölüm) ... 505
4.1.5.27. Kitabın Sonu ... 508

Bölümün Genel Değerlendirmesi ... 508

5. BEŞİNCİ BÖLÜM ... 511

5.1. Gülşen-i Envâr ... 511
5.1.1. Gülşen-i Envâr'ın Yazma Nüshaları ... 511
5.1.2. Gülşen-i Envâr'ın Şekil İncelemesi ... 512
5.1.3. Gülşen-i Envâr'ın Muhteva İncelemesi ... 516
5.1.3.1. Tasavvufî Unsurlar ... 516
5.1.3.2. Dinî Unsurlar ... 528
5.1.3.3. Tarihî ve Efsanevî Unsurlar ... 535
5.1.3.4. Rüya Tabiri ... 539
5.1.3.5. Sosyal Hayatla İlgili Unsurlar ... 543
5.1.3.6. Savaş ... 546
5.1.3.7. Mûsikî ... 547
5.1.3.8. Müstensihle İlgili Değerlendirme ... 547
5.1.4. Gülşen-i Envâr'ın Dil ve Üslûp İncelemesi ... 551
5.1.5. Gülşen-i Envâr'ın Bölümleri ve Özetleri ... 555
5.1.5.1. Birinci Besmele ... 555
5.1.5.2. İkinci Besmele ... 556
5.1.5.3. Üçüncü Besmele ... 556
5.1.5.4. Birinci Tevhîd ... 557
5.1.5.5. İkinci Tevhîd ... 557

5.1.5.6. Üçüncü Tevhîd 558
5.1.5.7. Birinci Münâcât 558
5.1.5.8. İkinci Münâcât 559
5.1.5.9. Üçüncü Münâcât 559
5.1.5.10. Birinci Na‘t 560
5.1.5.11. İkinci Na‘t 561
5.1.5.12. Üçüncü Na‘t (Mi‘râc) 561
5.1.5.13. Kanûnî Sultân Süleymân’a Övgü 562
5.1.5.14. Eserin Yazılış Sebebi 562
5.1.5.15. Muhammed Dede’ye Övgü 563
5.1.5.16. Kitap Sahibinin Özrü 564
5.1.5.17. Birinci Fasıl (Padişahların Vasıfları) 565
5.1.5.18. İkinci Fasıl (Gafillerin Terbiyesi) 571
5.1.5.19. Üçüncü Fasıl (Dünyanın Geçiciliği) 576
5.1.5.20. Dördüncü Fasıl (Kanaat) 580
5.1.5.21. Evliyânın Sınıflandırılması 589
5.1.5.22. Velâyet Mertebeleri 591
5.1.5.23. Kitabın Sonu 606

Bölümün Genel Değerlendirmesi 607

SONUÇ 609

KAYNAKÇA 615

EK (Gülşen-i Envâr’ın Karşılaştırmalı Metni) 627

ÖZET

Taşlıcalı Yahyâ Bey ve Hamse'si adlı bu çalışmanın girişinde mesnevî ve hamse kavramları hakkında genel bilgiler verilmiş, şâirin hayatı ve edebî kişiliği anlatılmıştır.

İnceleme bölümünde hamsede yer alan *Şâh u Gedâ*, *Gencîne-i Râz*, *Yûsuf ve Zelîhâ*, *Kitâb-ı Usûl* ve *Gülşen-i Envâr* mesnevîleri ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme yapılırken öncelikle mesnevînin yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerdeki nüshaları tespit edilmiş; eser şekil, muhteva, dil ve üslûp açısından incelendikten sonra, söz konusu mesnevînin tahkiye yapısı üzerinde durulmuştur.

Şekil incelemesinde mesnevî tanıtılmış; eserin bölümleri, vezni ve kâfiyesi hakkında bilgi verilmiştir. Muhteva incelemesinde ise mesnevîde öne çıkan konular tespit edilmiş ve bu konular ayrı başlıklar altında değerlendirilmiştir. Dil ve üslûp incelenirken eserde öne çıkan dil ve anlatım özellikleri üzerinde durulmuştur. Tahkiye yapısı incelenirken ise mesnevînin özeti verilmiş; eser şahıs kadrosu, olay örgüsü, mekân, zaman, bakış açısı ve anlatıcı yönünden tahlil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yahyâ Bey, mesnevî, hamse, inceleme, özet, tahlil

ABSTRACT

In the introduction part of this study named as Taşlıcalı Yahya Bey and His Hamse, general information about concepts like mesnevi and hamse is provided, the life of the poet and literary personality have been introduced.

In the analysis part, mesnevis of *Şâh u Gedâ*, *Gencîne-i Râz*, *Yûsuf ve Zelîhâ*, *Kitâb-ı Usûl* and *Gülşen-i Envâr* which take part in Hamse have been evaluated independently. While this assessment has been done, primarily this mesnevi's copies which are in domestic and abroad libraries have been made firm; after analyzing the work in terms of form, content, language and style, the narrative structure of this mesnevi has been examined.

Mesnevi has been introduced in analysis of form; information about sections of work, meter and rhyme are given. In content analysis, prominent themes have been identified and these issues have been evaluated under different headings. While language and style have been investigated, prominent language and narration characteristics of work have been examined. Examining the narrative structure of the mesnevi has been given; the work has been analyzed from the points of its characters, plot, space, time, perspective and narrator.

Keywords: Yahyâ Bey, mesnevî, hamse, research, summary, analysis

ÇEVİRİ YAZI ALFABESİ

Ünlüler			
a) Kısa ünlüler		b) Uzun ünlüler	
ا : a, e		آ, ا : ā	
ه : a, e		ى : ī	
ى : ı, i		و : ū, ō	
و : u, ü, o, ö			
Ünsüzler			
ء : ʾ	خ : ḫ	ص : ṣ	ك : k, g, ñ
ب : b, p	د : d	ض : ḍ, ż	گ : g
پ : p	ذ : ẕ	ط : ṭ	ل : l
ت : t	ر : r	ظ : ẓ	م : m
ث : ṯ	ز : z	ع : ʿ	ن : n
ج : c	ژ : j	غ : ġ	ه : h
چ : ç	س : s	ف : f	و : v
ح : ḥ	ش : ş	ق : ḳ	ى : y

* Farsça kökenli kelimelerde geçen vâv-ı ma‘dûle “ˇ” ile gösterilmiştir.

KISALTMALAR

Eser Adı Kısaltmaları

GE: Gülşen-i Envâr

GR: Gencîne-i Râz

KU: Kitâb-ı Usûl

ŞG: Şâh u Gedâ

YZ: Yûsuf ve Zelîhâ

Nüsha Kısaltmaları

R: Dukâgîn-zâde Yahyâ Bey Dimetokâlı, Gülşen-i Envâr, Kayseri Râşit Efendi Kütüphanesi, No: 1124, Kayseri

M: Dukâgîn-zâde Yahyâ Bey Dimetokâlı, Hamse-i Yahyâ, Milli Kütüphane, No: 60 Hk 1/1, Ankara (1b-81a), Ankara

AE: Taşlıcalı Yahyâ Dukâgîn-zâde, Gülşen-i Envâr, (Ali Emirî Efendi Manzum Eserler) Millet Kütüphanesi, No: 993, İstanbul

Diğer Kısaltmalar

bk.: Bakınız

C: Cilt

Doğ.:Doğumu

çev.: Çeviren

ed.: Editör

ET: Erişim tarihi

MÖ: Milattan önce

öl.: Ölüm tarihi

s.: Sayfa

vb.: Ve benzeri

vd.: Ve diğerleri

vs.: Vesair

GİRİŞ

a- Mesnevî ve Hamse

Klasik Türk edebiyatında önemli bir yeri olan mesnevîler, şâirler tarafından sıklıkla kullanılan nazım şekillerindendir. Sözlük anlamı "ikili, ikişer ikişer" demek olan mesnevî, edebiyat terimi olarak aynı vezinde ve her beyti kendi arasında ayrı ayrı kâfiyeli nazım şekillerinin genel adıdır (İpekten, 2003: 59). Bu nazım şekliyle iki beyitten otuz beyte kadar yazılmış mesnevîlerin yanı sıra, binlerce beyit süren uzun hikâyeler de yazılmıştır. Mesnevî denildiğinde daha çok bu uzun manzumeler hatıra gelmektedir (Saraç, 2011: 79).

Mesnevî nazım şeklinin ilk örnekleri Arap edebiyatında görülmekle birlikte bu terimin günümüzde ifade ettiği anlama uygun örneklerine ilk olarak Fars edebiyatında rastlanmaktadır (Çiçekler, 2004: 320). Bu nazım şekli edebiyatımıza İran edebiyatından geçmiştir (Ünver, 2011: 430). Mesnevî nazım şeklinin İran edebiyatındaki en önemli temsilcileri Attâr (öl. 1221), Nizâmî (öl. 1214), Sa'dî (öl. 1291), Hüsrev-i Dihlevî (öl. 1324), Molla Câmî (öl. 1492) gibi isimlerdir.

Sanat eserlerinin genelinde olduğu gibi mesnevîlerin de kendilerine has bir tertip hususiyeti vardır. Mesnevîlerin birçoğu, İslâmî geleneğe bağlı kalarak besmele ile başlar. Şâir, eserinde besmeleyle ilgili ayrı bir bölüme yer verebileceği gibi doğrudan besmeleyle başlayarak tevhîd ya da münâcâta da geçebilir.

Allâh'ın varlığının ve birliğinin konu edildiği tevhîd, Allâh'ı yüceltmek maksadıyla yazılır. Tevhîdi müteakip münâcât başlar. Burada Allâh'a yakaran şâirler, güçsüzlüklerini ve eksikliklerini dile getirerek Allâh'tan yardım ve affedilme talebinde bulunurlar. Şâirler, bu bölümleri her zaman sıralamaya bağlı kalarak düzenlemeyebilirler. Bazen birine diğerinden daha önce başlayabilirler.

Na'tta Hz. Muhammed (öl. 632) her yönüyle yüceltilir. Bölüm, ondan şefaat talebinde bulunularak sonlandırılır.

Mi'râcda Hz. Muhammed'in Allâh'ın huzuruna yükselmesi konu edilir. Genelde Mi'râc Gecesi tasvir edilerek mi'râc hadisesi anlatılır. Bölüm; Cebrâ'îl'in Burâk'la birlikte

Hz. Muhammed'in yanına gelişi, göğe yükselmeleri, gök tabakalarını tek tek geçmeleri, gökyüzü ahalisinin sevinci, Hz. Muhammed'in diğer peygamberlerle Mescid-i Aksâ'da namaz kılması, Cebrâ'îl'in Sidre'den öteye geçemeyişi, Hz. Muhammed'in Allâh'la perdesiz bir şekilde görüşüp konuşması, ümmeti için şefaat talebinde bulunması, teselli nûrlarıyla yeryüzüne dönmesi gibi konular etrafında şekillenir.

Mi'râcın ardından Hz. Muhammed'in mucizelerinin yer aldığı mucizât bölümü gelir. Bu mucizeler na't bölümünün içinde de zikredilmiş olabilir.

Dört halifeye övgüde Hz. Muhammed'in en yakın dört dostu Hz. Ebû Bekir (öl. 634), Hz. Ömer (öl. 644), Hz. Osmân (öl. 656) ve Hz. Alî (öl. 661) övülür.

Methiyede mesnevînin adına yazıldığı ve takdim edileceği kişi övülür. Genellikle devrin padişahının övüldüğü bu bölüm, başka bir devlet büyüğünün övgüsü etrafında da şekillenebilir. Methiyenin ardından devrin ileri gelenleriyle ilgili övgüler de yapılabilir.

Sebeb-i te'lîfte mesnevîlerini yazma sebeplerini anlatan şâirler, dostlarının ısrarı, rüyalarında görmeleri, gaybî bir sesin onlardan böyle bir istekte bulunması gibi sebeplerle eserlerini yazmış olabilirler. Bir mesnevînin girişinde adı geçen bölümlerin tamamı bulunabileceği gibi burada zikredilmeyen farklı bölümlerle de karşılaşılabilir. Burada zikredilen bölümlerin tamamının bulunmadığı mesnevîler de mevcuttur (Ünver, 2011: 433).

Âgâz-ı Destân başlığını taşıyan bölüm, mesnevînin asıl konusunun anlatıldığı yerdir. Şâir, hikâyesini anlatırken hikâyedeki yeknesaklığı gidermek için aralara gazeller serpiştirebilir.

Hikâye sonlandırıldıktan sonra hâtime başlığını taşıyan bir bölüm gelir. Mesnevîlerin çoğunda, eserin adı, kimin adına yazıldığı, yazılış tarihi, yazıldığı yer, kaç beyit olduğu gibi bilgilere bu bölümde yer verilir. Zaman zaman hâtime bölümü olmayan mesnevîlerle de karşılaşılır. Son beyitte dua bildiren ibarelerin bulunmasından ya da şâirin mahlasına yer vermesinden eserin bittiği anlaşılır.

Her beytin diğer beyitlerden bağımsız olarak kendi içinde ayrı ayrı kâfiyelenmesi mesnevîye büyük bir anlatım kolaylığı getirmiştir. Bu kolaylıktan dolayı mesnevîlerde birçok farklı konunun işlenmesi mümkün olmuştur. Dinî, tasavvufî, ahlâkî, eğitici, öğretici, tarihî, efsanevî, destanî, ilmî, mizâhî, ansiklopedik konuların yanı sıra aşk konusunda hatta gerçek yaşamdan hareketle yazılan, hayattan kesitler sunan şehr-engîz, sûr-nâme, hasb-i

hâl türlerinde mesnevîler yazılmıştır. Bu anlatım kolaylığından olsa gerek birçok dîvân şâiri dîvân tertip etmenin yanında mesnevîler de kaleme almışlardır. Mesnevî yazımı kolay olduğu için şâirler bir iki mesnevîyle yetinmeyi kendileri için bir eksiklik telakki edip hamse oluşturmaya çalışmışlardır. Bu şekilde sanat yönlerini ispatlamak istemişlerdir.

Klasik Türk edebiyatında beş mesnevîden oluşan külliyatlara hamse denir. Hamse yazan şâirler de hamse-nüvis ya da sahib-i hamse olarak adlandırılır. Hamse yazan ilk şâir olarak Nizâmî gösterilir. Nizâmî'nin beş mesnevîsini *Penc Genc* adıyla toplamasının ardından İranlı şâirler mesnevîlerini beşe tamamlayarak onun gibi hamse külliyatı oluşturmaya çalışmışlardır (Kurnaz ve Yazıcı, 1997: 499).

Bu külliyatın her zaman beş mesnevîden oluşması zorunluluğu aranmamaktadır. Konuyla ilgili İsmail Ünver, şu değerlendirmeleri yapar:

> Hamse adı genel olarak beş mesneviden oluşan mesnevi külliyatı anlamında kullanılmış olmakla birlikte, edebiyatımızda beş mensur esere de hamse dendiği olmuştur. Öte yandan, bir şâirin dört mesnevisi yanına dîvânını da katarak hepsine birden hamse dendiği de görülür. Bunlardan başka, büyük bir mesnevi içinde bağımsız bir bölüm gibi görünen parçaları, başlı başına mesnevi gibi değerlendirip, şâirin mesnevilerinin sayısını beşe tamamlama eğilimleriyle de karşılaşıyoruz (2011: 462).

Türk edebiyatında hamse yazma geleneği Fars edebiyatının etkisiyle başlamıştır. Türk şâirlerini en çok etkileyen İranlı şâirler; Nizâmî, Hüsrev-i Dihlevî, Hâcû-yi Kirmânî (753), Molla Câmî gibi isimlerdir. İranlı büyük hamse yazarlarının ilki Nizâmî'dir. Hamsesi; *Mahzenü'l-esrâr*, *Hüsrev ü Şîrîn*, *Leylî vü Mecnûn*, *Heft-peyker* ve *İskender-nâme* mesnevîlerinden müteşekkildir.

On üçüncü yüzyılın bilinen tek hamse yazarı Hüsrev-i Dihlevî (Kortantamer, 1997: 13) Nizâmî'yi takip eden ilk hamse yazarları arasındadır. Hamsesinde *Matla'u'l-envâr*, *Şîrîn ü Hüsrev*, *Mecnûn ü Leylâ*, *Heşt Bihişt* ve *Âyîne-i İsk*enderî mesnevîlerine yer verir.

Nizâmî'nin açtığı yolu on dördüncü yüzyıl ortalarında devam ettiren Hâcû-yi Kirmânî mesnevîlerinde farklı konulara yer verir. Hamsesini oluşturan mesnevîler şunlardır: *Ravzatü'l-envâr*, *Hümâ vü Hümâyûn*, *Kemâl-nâme*, *Gül ü Nevrûz*, *Gevher-nâme*, *Sâm-nâme*

On beşinci yüzyılın önde gelen mesnevî şâirlerinden Molla Câmî de hamse sahibi şâirler arasındadır. Mesnevîleri şunlardır: *Silsiletü'z-zeheb*, *Salamân u Absâl*, *Tuhfetü'l-ahrâr*, *Subhatü'l-ebrâr*, *Yûsuf u Züleyhâ*, *Leylâ vü Mecnûn*, *Hırednâme-i İskenderî.*

İranlı hamse yazarlarından etkilenerek hamse oluşturan birçok Türk şâiri yetişmiştir. Kortantamer, bu isimleri şu şekilde sıralar:

> Türk Edebiyatında hamse yazarları ise XV. yüzyılda Arif, Nevâyî, Çâkerî, Hamdullah Hamdi; XVI. yüzyılda Lâmiî, Revânî, Hâmizâde Celîlî, Ahmet Rıdvan, Hayâtî, Kara Fazlî, Behiştî, Fikrî, Taşlıcalı Yahyâ, Muidî; XVII. yüzyılda Atâyî, Nergisi, Müftî Aziz, Hulvî Mahmud; XVIII. yüzyılda Feyzî olarak tanınırlar (1997: 14).

Muhsin Macit, kaynaklardan yola çıkarak yukarıda isimleri sıralanan hamse sahibi Türk şâirlerinden ilkinin Ârif (öl. 1438) olabileceğini ifade eder:

> Anadolu sahasında ilk defa kimin tarafından hamse tertip edildiği tam olarak açıklığa kavuşmamıştır fakat bu günkü bilgilerimize göre kaynaklarda hakkında bilgi bulunmayan ve eserlerinin yazıldığı tarihlere bakılarak II. Murat devrinde yaşadığı tahmin edilen Arif adlı sûfî bir şâirin, konuları Hz. Muhammed etrafında gelişen olayları işlediği Mürşidü'l-Ubbad, Nüsha-i Alem ve Şerhü'l-Adem, Mevlid, Mirac ve Vefat-ı Nebi adlı beş mesnevîsi ilk hamse sayılabilir (2007: 55).

Türk şiirinde ilkin tercüme eserlerin sayısı daha yoğun olmasına rağmen gittikçe te'lif eserlerin sayısı artar (Bilkan, 2007: 296). Türk mesnevîciliği gittikçe kendine özgü bir renge bürünür.

b- Taşlıcalı Yahyâ Bey'in Hayatı (doğ.1488-1489[?]-öl. 1582)

Klasik Türk edebiyatının XVI. yüzyıldaki önemli temsilcilerinden biri olan Yahyâ Bey, hem dîvân hem de hamse sahibi bir şâirdir. Doğum tarihi net olarak bilinmeyen Yahyâ, Arnavutluk'un Dukakin ailesindendir (Kaya, 2011: 157). Eserlerinin muhtelif yerlerinde aslen Arnavut olduğunu ve Dukakin sülalesine mensubiyetini çeşitli vesilelerle dile getirir.

Şâir, *Gencîne-i Râz* ve *Gülşen-i Envâr*'da Arnavut olduğunu ve soyunun Dukakin beylerine dayandığını ifade eder:

Arnavud aşlı olupdur aşlum
Ḳılıç ile dirilür her neslüm (GR: 366)

Arnavud'un ḫāṣṣları yegleri
Nesl-i ḳadīmüm Duḳakīn begleri (GE: 639)

Şâir, dîvânında ve hamsesinin çeşitli yerlerinde taşlık yerden kopup geldiğini söylediğinden olsa gerek Fâ'ik Reşâd'ın Târih-i Edebiyât-ı Osmâniyesinden itibaren "Taşlıcalı" diye anılmıştır. İdris Güven Kaya, Yahyâ'nın, "Taşlıcalı" olarak anılmasının mantıklı sebeplerinin olduğunu düşünür. Şâirin Arnavut asıllı olduğunu, Dukakin sülalesine mensup

olduğunu söylemesinin yanı sıra sık sık taşlı yerden geldiğini belirtmesi, araştırmacıları Yahyâ ile ilgili böyle bir yakıştırma yapmaya sevk etmiştir. Dukakin soyunun konumlandığı coğrafyadan dolayı şâirin Kuzey Arnavutluk'ta doğduğunu söylemek yerinde olur ancak şâirin sözünü ettiği "taşlık" ya da "taşlı yer" belli bir yer olmayıp doğrudan doğruya bir bölgeye verilen genel addır (2006: 129-131).

Soyunu Arnavut olarak takdim eden ve soyuyla övünen Yahyâ Bey, *Gülşen-i Envâr*'da Arabistan'dan gelip taşlı yere yerleştiklerinden söz eder:

Mülk-i ʿArab'dan ki firār itdiler
Ṭaşlu vilāyetde ḳarār itdiler (GE: 650)

Şâir, taşlık olarak nitelendirdiği bu coğrafyaya geldikten sonra, burayı İslâmlaştırdıklarını söyler:

Geldi bu şīrān-ı dilīrān-ı ceng
Ṭaġlara ṭaġıldı miṣāl-i peleng

Oldı çoġı mezraʿatü'l-müʾminīn
Ṭurmaz o yirden durur erbāb-ı dīn

Ḫākleri cümle cevāhir-niṣār
Ḥikmet ile maṭlaʿ-ı nūr oldı tār (GE: 651-653)

Şâirin taşlık memleket olarak tanıttığı bu coğrafyadan, Osmanlı'nın orayı fethetmesiyle ayrıldığını öğreniriz. Yahyâ, Osmanlı ordusunun kendisini oradan çıkardığını, böylece Osmanlı'nın hizmetine girdiğini söyler. Doğum tarihi 1488 olarak gösterilen şâirin, II. Bâyezid döneminde Osmanlı himayesine girmiş olma ihtimali yüksektir. Yavuz Sultân Selîm döneminde Balkanlar üzerine bir sefer düzenlenmemiş olması ve Yahyâ'nın o dönemde yirmi yaş üzeri olduğu gerçeği bu ihtimali kuvvetlendirir. Osmanlı'nın devşirme olarak aldığı çocukların sekizle yirmi yaş arasından seçilmesi, özellikle de on dört on sekiz yaşlarındaki çocukların tercih edilmesi (Tok, 2012: 120) bu kanıyı destekler:

Anda ḳarār itmişidüm cān gibi
Ḫāredeki laʿl-i Bedeḫşān gibi

Aldı çıḳardı beni ehl-i ġazā
Ṣanki ḥacerden güher-i bī-bahā

Ḳıldı beni Ḫālıḳ-ı kevn ü mekān
Bende-i efgende-i ʿOsmāniyān (GE: 654-656)

Devşirme alınan Yahyâ, acemi oğlanlar ocağına getirilir. Burada ilme ve sanata olan ilgisiyle öne çıkar. Bilgili ve hünerli bir kişi olan odabaşısının yardımıyla kendini geliştirir. Şâir, yeniçeri ocağına geçince ocağın katibi Şihâbüddin Bey'e çırak olur ve onun sayesinde yeniçerilerin mecbur olduğu birçok uygulamadan muaf tutulur. Bu şekilde birçok edebiyatçıyla tanışma fırsatı bulur (Çavuşoğlu, 1986: 343).

Yahyâ, Yeniçeri Ocağına girdikten sonra bölüğe çıkarak birçok sefere katılır. Yayabaşı rütbesine kadar yükselen şâir, Kemâlpaşazâde, Kadri Efendi ve Fenâri-zâde Muhiddîn Çelebi gibi devrin meşhur âlimlerinden ders alır (İpekten, İsen, Karabey ve Akkuş, 2004: 22).

Âşık Çelebi, tezkiresinde şâirin devrin ünlü âlimleriyle sohbetlerinden söz eder:

> Müftī-i ʿaṣr Kemāl Paşa-zāde-i merḥūm ve ḳāżī-ʿasker-i vaḳt Muḥyi'd-dīn Çelebi el-Fenārī ve Ḳadrī Çelebi ve İskender Çelebi zemānenüñ yegāneleri ve İsḥāḳ Çelebi ve Nihālī Caʿfer Çelebi ve Ḥāfız-ı ʿAcem ve sā'ir fużalānuñ ferzāneleri cemʿ olup güne güne ṣoḥbetler ü beşş-i fażīletler ve neşr-i maʿrifetler olurdı (Kılıç, 2010: 675).

İlme merakı olduğunu belirten şâir, devrin ilim ve fazîlette ileri olanlarıyla arkadaş olmuştur:

Niteki ṭaşdan çıḳan āb-ı zülāl
Oldum o dem ṭālib-i baḥr-ı kemāl

Hem-dem olup ʿālim ü dānālara
Uġradı yolum niçe deryālara

Kendümi fāżıllara ḳıldum celīs
Mürşid-i kāmillere oldum enīs (GE: 657-659)

Yahyâ Bey, askerlik mesleğinde ilerlemenin yanı sıra yazdığı şiirlerle önce sadrazam Rüstem Paşa'nın (öl. 1561) sonra da Kanûnî Sultân Süleymân'ın (öl. 1566) teveccühünü kazanır. Kanûnî ile birlikte birçok savaşa katılır (Banarlı, 2001: 599). Anadolu ve Rumeli'de seferden sefere koşan şâir, Kanûnî'nin 1929'da Viyana, 1532'de Alman ve 1535'te Bağdat seferlerine katılır (İpekten, İsen, Karabey ve Akkuş, 2004: 22).

Tezkire yazarı Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*'da şâirin padişaha yakınlığını ve şiirdeki ustalığını dile getirir. Padişah tarafından iltifat gören Yahyâ, yüksek bir zeamete sahip olur. Padişahın has sohbetlerinde bulunmakla şeref kazanır. Başarılı bir şâir olan Yahyâ'nın şiirleri belâgatlıdır. Herkes tarafından mükafatlandırılan şâir, dili korkusuzca kullanır. Mes-

nevî sahasına getirdiği yenilikler, sihir etkisi oluşturur. Yahyâ'nın şiir söylemedeki ustalığına dikkat çeken Ahdî, onun hamse sahibi olduğuna da değinir:

> Muḳeddemā ol şāʿir-i nīk-nihād pādişāh-ı dīn-ārā ve Sulṭān-ı kişver-güşā ve ḫāḳān-ı keyvān-rifʿat ve şāhenşāh-ı ḫūrşīd-menzilet ḥażretlerinüñ hemīşe himmet -i ʿālīyeleri ile dergāh-ı murād-baḫşlarında ʿālī zeʿāmete mutaṣarrıf ve ṣāḥib-saʿādetlerün ādāb-ı ṣoḥbet-i ḫāṣlarına künhüyle vāḳıf ve meydān-ı belāġatde raḫş-ı tabʿı şiʿrüñ vādīsine cüst ü çālāk ve herkesden öñdül almada bī-naẓīr ve ʿarṣa-i faṣāḥatde şuʿarā-yı zamān içre zebān-āver ü bī-bāk ve geregi gibi dilīr ve ṭarz-ı mesnevīde şāʿir-i muḫteriʿ ve sāḥir-i mübdiʿ olduġı gün gibi ʿayān u rūşen ve edā-yı ḫoş-āyende ve güftār-ı pesendīde ile fuṣaḥā-yı müteḳaddimīn ve şuʿarā-yı müteaḫḫirīn gibi ṣāhib-ḫamsedür (Solmaz, 2009: 310).

Allâh'ın kendisine kahramanlık, fazîlet ve kemâl verdiğini söyleyen şâir, kendisini tanıyanların bu vasıflarından dolayı kendisine saygı duyduklarını dile getirir:

İki hüner virdi baña ẕü'l-celāl
Biri şecāʿat biri faẓl u kemāl

Birisi mirāṯ idi el-ḥak baña
Biri zekāvetden olan iktiżā (GE: 660-661)

Beş mesnevîsini de devrin padişahı Kanûnî Sultân Süleymân'a takdim eden Yahyâ, padişaha karşı büyük bir muhabbet duyar. Padişahın sohbetlerinde bulunmakla birlikte onun yanında birçok savaşa katıldığını söyler. Savaş günleri, elinde kırmızı bayrak ve süngüyle erguvan ağacına benzediğini belirten şâir, kale savaşlarında kahramanca savaştığını ifade eder. Şevkle aslanlar gibi çarpışır. Taş yaralarından vücûdu, panter gibi benek benek olur. Savaşta birçok defa yaralanan Yahyâ'nın saygınlığı herkes tarafından anlaşılır:

Ḳıldı sipāhī beni şāh-ı güzīn
Eyledi aṣḥāb-ı yemīne ḳarīn

Ḳırmızı bayraḳla elümde sinān
Olur idi bir şecer-i erġuvān

Ḳalʿa ṣavāşında olurdum dilīr
Tīg gibi çalışur idüm ḥaḳīr

Eyler idüm şevḳ ile şīrāne ceng
Ṭaş beresinden olur idüm peleng

Niçe tüfenk finduġı rūz-ı ḳıtāl
Geçdi benüm cānuma firḳat miṣāl

Bildiler ehliyyetümi ḫāṣ u ʿām
ʿİzzetüme eylediler ihtimām (GE: 662-667)

Şâir, katıldığı savaşları ismen zikretmese de mesnevîlerinin muhtelif yerlerinde anlattığı savaşların gerçekçi sahnelenişi, bu savaşlara katılmış olabileceğini düşündürür. Örneğin, *Kitâb-ı Usûl*'deki, Macaristan Seferi (Alkaya, 1996: 317-318), Alman Seferi (Alkaya, 1996: 326-329), Mısır Fethi (Alkaya, 1996: 329-330) ile ilgili hikâyeler, akla böyle bir düşünce getirir. Ayrıca, *Gencîne-i Râz'*ın methiye bölümünde de ismen belirtilmese de o dönem Kanûnî tarafından ele geçirilen Belgrat, Rodos, Estergon gibi kalelere yer verir. Kanûnî'nin deniz seferleri, Alman Seferi, Macaristan Seferi, Nahçıvan Seferi, İran üzerine düzenlediği seferleri, ismen ya da o seferi anımsatıcı bazı hadiselerle zikreder.

Yahyâ, I. Irakeyn Seferi'nde Defterdâr Çelebi'ye çekilen sıkıntı ve açlığı tasvir ile yiyecek ve para talebinde bulunduğu bir kasîde sunar. Bu dönemde orduda bulunan Hayâlî Bey ile aralarında rekabet başlar. Yahyâ, Fuzûlî ile de bu sefer esnasında tanışır. O sıralarda Bağdat'ta bulunan Hayâlî Bey'in de aynı tarzda bir gazeli vardır. 1548 yılında açılan II. Irakeyn Seferi dolayısıyla Kanûnî'ye bir kasîde sunan Yahyâ, Hayâlî Bey ile kendini mukayese ederek padişahın ona iltifatından yakınır. Bununla da yetinmeyerek Hayâlî'ye hakaretler eder. Selefi İbrâhîm Paşa'nın koruduğu Hayâlî Bey'i pek sevmeyen Rüstem Paşa, Yahyâ Bey'e hemen Eyyûb-ı Ensâri tevliyetini verir. Seferden dönüşte Kaplıca, Orhân Gâzî ve Bolayır tevliyetleri ile İstanbul'daki Bâyezid tevliyetleri buna eklenir. Yahyâ Bey saray çevresindeki şâirler gibi yaltakçı olmadığından kendine verilen hediyeleri şâirlik ve kahramanlığının doğal bir karşılığı olarak değerlendirir (Dinçtürk, 2008: 24).

Birçok vakfın idaresiyle görevlendirilen Yahyâ, dürüstlüğüyle şöhret kazanır, çok büyük hizmetlerde bulunur. Şâir, mesnevîlerinin bazı yerlerinde padişahın, kendine vakıf işlerine bakma vazifesi verdiğini, bu şekilde mertebece çok yükseldiğini belirtir. Bunların, kendi çalışmasıyla değil, tamamen Allâh'ın ihsân etmesiyle olduğuna inanır. Kendine verilen bütün bu olanakları adaletli bir şekilde kullanır:

Pādşeh-i devr-i zamān ʿāḳıbet
Virdi baña mertebe-yi tevliyet

Ḫayli manāṣıb baña oldı naṣīb
Almadum āsīb ile bir dāne sīb

ʿAdlüm ile niteki Nīl ü Fırāt
Uġradıġum yirlere virdüm ḥayāt (GE: 668-670)

Kanûnî'nin, Nahçıvan Seferi'ne giderken Şehzâde Mustafâ'yı katlettirmesi üzerine yazdığı mersiye ile Rüstem Paşa'nın kendine olan muhabbetini tam tersine çevirir. Rüstem Paşa'yı görevden alan padişah halkın hissiyatına tercüman olan Yahyâ Bey'e dokunmaz. Rüstem Paşa tekrar sadarete dönünce düşmanları ve bilhassa Hayâlî Bey, adı geçen mersiyeyi sadrazama hatırlatarak onu Yahyâ Bey'in aleyhine çevirirler. Rüstem Paşa, onu huzuruna çağırarak padişah ve kendiyle ilgili söyledikleri konusunda sorguya çeker. Yahyâ Bey, dolaylı ifadelerle söylediklerinde ısrar eder. Rüstem Paşa önce onu vakıflara bakma görevinden alır, sonra da defalarca teftiş ettirir. Teftişin sonunda Yahyâ Bey suçsuz bulunmasına rağmen ona tevdi edilen vakıflar iade edilmez (Çavuşoğlu, 1986: 344).

Rüstem Paşa Yahyâ'nın, kendisine yazdığı kasîdeyi duyunca Eyyûb-ı Ensârî Vakfının gelirini şâir Hayâlî'ye verirken sıkıntısını da Yahyâ Bey'e yaşatır. Aynı minval üzere Van Seferi'nden döndükten sonra Kaplıca Vakfını, sonrasında Sultân Orhân Vakfını daha sonra da Sultân Bâyezid Vakfının gelirlerini verir. Rüstem Paşa küçük bahanelerle Yahyâ'yı teftiş ettirir, vazifesini elinden alıp onu sıkıntı içinde bırakır. Kınalı-zâde Hasan Çelebi'nin Tezkiretü'ş-şuarâ'sında bu durum şu şekilde dile getirilir:

> Bu ḳasîde Rüstem Pāşānuñ semʿine vāṣıl olduḳda maḥżan Ḫayālī'ye cefāen Yaḥya Beg'e Ḥazret-i Ebā Eyyūb-ı Enṣārī ʿaleyhi raḥmeti'l-bārī tevliyetin virüp Vān seferinden geldüklerinde Ḳapluca tevliyetin badehu Sulṭān Orḫān tevliyetin virüp sehl zamānda İstanbūl'da Sulṭān Bāyezid Ḫān tevliyetin inʿam ve ihsān itmişdi. Elṭāf u iḥsānı ẕātī olmaġla bir cüzʾi ḳażiyeyi bahāne idüp teftīş ve ʿazl itmekle ʿırżın pāmāl ve niẓām-ı emānı ve āmālin dil-i pür-melāl gibi perīşān ḥāl itmişdi (Kutluk, 1989: 1078).

Şâir, Rüstem Paşa'yı eleştiren beyitler söyledikten sonra, büyük sıkıntılar yaşar. Yahyâ, defterdarlık yolunda ilerlerken Rüstem Paşa tarafından İzvornik sancağında otuz bin akçe gelirle şehirden sürülür. Gelibolulu Âlî, Künhü'l-ahbâr'da konuyla ilgili olarak şunları söyler:

> Biʾl-āḫare vezīr-i aʿẓam Rüstem Paşa ki biʾẕ-ẕāt baʿż-ı ebyātında mumāileyhe ṭoḳınmışdı. Yaʿnī kim
>
> Nazm: Eyā serīr-i saʿādetde pādişāh-ı cihān
> Diri ḳala ne revādur (Hk. 303b) fesād iden şeyṭān
>
> Beytiyle iktifā itmedi
>
> Mısraʾ: Vücūdına sitem-i Rüstem ile irdi ziyān
>
> beytini musarraʿ ẕikr itdi. Vezīr-i mesfūr daḫı tekrār destūr olduḳda mezbūrı nice kere teftīş itdükden ṣoñra tevliyetden ʿazl eyledi. Yolı ṭarīḳ-ı defterdārlıḳ iken İzvornik sancağında otuz biñ aḳçe zeʿāmet virüp bu nezāketle şehrden sürdi (İsen, 1994: 287).

Şâir, mesnevîlerinde bu kişilerin kim olduklarına dair net bilgiler vermez. *Kitâb-ı Usûl*'de vakıf malının şahsî çıkarlar için kullanılmasına izin vermediği için bu akıbete maruz kaldığını ifade eder (Alkaya, 1996: 1021-1043).

Şâirin söylediğine göre dürüst olması ve düşmanları tarafından kıskanılması, birtakım sıkıntılar yaşamasına sebep olmuştur. Sahip olduğu olanaklar, bazı kişiler tarafından kötüye kullanılmak istenmiş, dürüstlüğünden dolayı buna izin vermeyen şâir, beli bükülecek derecede şiddetli sıkıntılar yaşamıştır:

Kendüme evḳāfum olup kūh-ı Ḳāf
Bār-ı belādan bedenüm oldı kāf

Buġż-ı ʿaẓīm eyledi baʿżı ʿavām
Ṭoġrulıġum ʿaynına oldı nişān

Bir iki tiryākī sefīh ü ġabī
Başuma ḳaṣd eyledi sükker gibi

Gerçi elim yufḳa idi nāmeveş
Ellere baş egmez idüm ḫāmeveş

Beñzedi ecdāduma ser-keşlügüm
Mūcib-i ġam oldı müşevveşlügüm (GE: 671-675)

Düşmanlarının hileleriyle makamı elinden alınan şâir, bunun üzerine çok büyük acılar çeker. Kendisine sadece kemâl ve cesareti kalır:

Ẓulm-i ʿaẓīm eyledi ʿadā-yı dīn
Manṣıbum aldurdılar oldum ḥazīn

Aldı ecel gibi biri dirlügüm
Ḳaldı kemāl ile bahādırlugum

Mey gibi geldi gözüme ḳanlı yaş
Ṭāliʿ-i naḥsumla iderdüm şavaş (GE: 676-678)

Yahyâ, *Kitâb-ı Usûl*'ün otuzuncu hikâyesinde de aynı meseleden söz eder. Padişah tarafından vakıf işlerine bakma vazifesiyle görevlendirilen Yahyâ, dürüstlüğünden dolayı dünyaca yüksek rütbede bulunan birinin düşmanlığını kazanır. İftiraya uğrayan şâir, müfettişler tarafından sürekli kabir suali gibi sorularla teftiş edilir. Hepsinde de doğruluğu açığa çıkar. Bu dönemde yaşadığı sıkıntılardan dolayı saçlarının siyahken ağardığını söyler.

Rüstem Paşa vefat ettikten sonra haklılığını ispat eden Yahyâ'nın ona hiciv yollu bir mersiye söylemesi, bütün bu sıkıntıları yaşamasına sebep olan kişinin o olduğunu gösterir: "şol zamān ki Rüstem Paşa vefāt eyledi. Merḥūm Yaḥyā Beg sābıḳdaki rencīdeligini iṣbāt itdi. Yaʿni ki mezbūra bi-ṭarīkı'l-hicv bir merṣiye didi" (İsen, 1994: 287).

Görevi elinden alınan Yahyâ, Kanûnî'ye sunduğu kasîdelerinde iaşesinden, verimsiz tımarından ve ihtiyacının şiddetinden yakınır. Evini Beyt-i ahzâna, kendini Ya'kûb peygambere ve evlâdının çokluğunu da Ya'kûb peygamberin çocuklarının sayısına benzetir. Kanûnî'ye son seferi olan Zigetvar Savaşı dolayısıyla sunduğu son kasîdede, çoluk çocuklarının gökteki Ülker Yıldızı kadar kalabalık olduğunu anlatan şâir, onlara sahip çıkılmasını ister. Padişahın, hayatta oldukları dönemde askerlerini koruması, vefatlarından sonra da çoluk çocuklarını koruyup terakkilerine yardım etmesi kanunla sabit olduğundan Yahyâ, sadece şâir olarak değil aynı zamanda bir asker olarak da böyle bir talepte bulunur. Dîvânından anlaşıldığı kadarıyla Yahyâ Bey, İzvornik'e sürülmesine rağmen, vaktinin çoğunu İstanbul'da geçirmiştir. Yahyâ Bey, Rüstem Paşa'dan sonra sadarete geçen Semiz Ali Paşa'ya da bir kasîde sunarak devlet kapısından yardım talep etmiş, istediğine ulaşamayınca Rumeli serhaddine giderek Yahyâlı Akıncılar Ocağına katılmıştır (Sinan, 2005: 13-14).

İftiralar karşısında çok acı çeken şâir, kendini tamamen tasavvufa verir. Son mesnevîsi *Gülşen-i Envâr*'da şeyhinin Uryânî Muhammed Dede olduğuna değinir. Bursalı Mehmet Tahir de Osmanlı Müellifleri isimli eserinde, onun Muhammed Dede'ye intisap ederek inzivaya çekildiğinden söz eder (2000: 497).

Şâir, *Gülşen-i Envâr*'da Muhammed Dede'yle karşılaşmasıyla birlikte hayatında meydana gelen değişimi anlatır. Muhammed Dede, cezbe hâlindeki sâliklerin arkadaşıdır. Başı açık, ayağı yalın bu zât, sürekli çıplak dolaşır. Böyle yaşamasının sebebi, dünya endişesi taşımamasıdır. Bu zâtın dışı virane gibi görünse de içi aydınlıktır:

Sālik-i mecẕūblaruñ yoldaşı
Başı ḳaba yalıñ ayaḳlar başı

Ẓāhiri vīrāne vü miḥnet-zede
Bāṭını maʿmūr Muḥammed Dede

Gün gibi ʿuryān yürür idi müdām
Tīġ-ı vücūdunda yoġ idi niyām

ʿĀşıḳ-ı dīvāneleri böyle bil
Ḳayd-ı cihān ile muḳayyed degil

Yırtar atar câme vü pīrāheni
Ḫāke düşer berg-i dıraḫt-ı teni

Açılur endāmı şükūfe-miṣāl
Ẓāhir olur mīve-i bāġ-ı kemāl (GE: 698-703)

Muhammed Dede, bir zaman Yahyâ'nın yaşadığı şehre gelir. Yahyâ, yolda onunla karşılaşır. Karşılaşmadan iki gün önce Yahyâ, rüyasında benzersiz beş Arapça beyit söylediğini görür. Uyandığında söylediği beyitleri hatırlayamaz. Bu duruma çok üzülür. Muhammed Dede'yle karşılaştığında, şeyh beyitleri bir bir kendine okuyarak unuttuklarını ona hatırlatır. Açık bir şekilde sağ elini onun göğsüne koyarak onu ihya eder. Şâir, göğsünün üzerindeki beş parmağının kendine zevk ve sefa verdiğini, şeyhin bu şekilde remizli olarak kendine yardım ettiğini ve hamsesini tamamlaması için izin verdiğini söyler:

Şehrümüze gelmiş idi sābıḳā
Ḫıżr gibi yolda şataşdum aña

İki gün evvelce düşümde faḳīr
Beş ʿArabī beyt didüm bī-naẓīr

Çünki uyandum nitekim şemʿ-i dīn
Ḫāṭıruma gelmedi oldum ḥazīn

Oḳudı bir bir baña ʿinde'l-vuṣūl
Cümle unutduġumı añdurdı ol

Saġ elini sīneme soḳdı ʿayān
Mürde idüm şanki saġaldum hemān

Sīnemüñ üstünde o beş barmaġı
Oldı baña ẕevḳ ü ṣafā ırmaġı

Ḳıldı rumūz ile ʿināyet baña
Ḫamse içün virdi icāzet baña (GE: 704-710)

Şâir, yukarıda anlattıklarına benzer bilgilere, aynı mesnevînin sebeb-i te'lîf bölümünde de yer verir. Allâh'tan iltifat gören şâir, uzlete çekilir. Allâh'ın hidâyet ihsân etmesiyle kerâmet göstermeye başlayan Yahyâ, kâinattaki sırları keşfeder:

Cānib-i Ḥaḳḳ'dan baña oldı naẓar
Zāviye-i ʿuzlete itdüm güẕer

Ṭoldı ṣınıḳ göñlüme envār-ı hū
Yapdı bu vīrāneyi miʿmār-ı hū

Ḥażret-i Ḥaḳ itdi hidāyet baña
Ādem idüp virdi kerāmet baña

Münkeşif oldı gözüme kāʾināt
Ẓulmetümi sürdi benüm nūr-ı ẕāt

Gitdi güneş gibi gözümden ḥicāb
Rūy-ı murādumdan açıldı niḳāb (GE: 681-685)

Yahyâ Bey'in ölüm tarihi üzerine, araştırmacıların ortak kanısı 990 (1582) senesidir. Yahyâ'nın mezarı Sırbistan sınırları içinde yer alan İzvornik yakınlarındaki Lozniçe'dedir.

c- Taşlıcalı Yahyâ Bey'in Edebî Kişiliği

Yahyâ, yaşadığı devrin dinî, tasavvufî, sosyal, siyasî ve askerî birçok özelliğini eserlerine aksettiren bir şâirdir. Yahyâ, asker olması dolayısıyla şiirlerinde savaş konusuna çokça yer verir. Eserlerinde bizzat katıldığı savaşların izlerine rastlamak mümkündür. Dinî emirlere bağlı bir şâir olan Yahyâ, şiirin Allâh'tan ve peygamberden söz etmesi gerektiğini düşünür. *Gencîne-i Râz*'da ancak Allâh'ı ve peygamberi öven, Allâh'ın hikmet ve kudretini anlatan şiirin yüksek olduğunu açıkça ifade eder:

Olur ol şiʿr hemān ʿarş-liḳā
Ola yā naʿt veyā tevḥīd-i Ḫudā

Ḥikmet-i Ḥaḳḳı ḳıla ḫalḳa ʿayān
Ḳudretu'llāhı ide vaṣf u beyān (GR: 2643-2644)

Yahyâ'nın şiirlerinde konu ne olursa olsun bütün yollar Allâh'a çıkar. Şâir, aşkı anlatıyorsa bu aşk görüntüde mecâzî de olsa mutlaka ilâhî aşka dönüşür. Ahlâkî bir öğüt veriyorsa bu Allâh için yaşanması gereken bir hâldir. Tasavvufu ders veriyorsa bu tarîk okuyanı Allâh'a götürecektir. Şayet toplumsal aksaklıkları eleştiriyorsa bu eleştirinin temelinde tenkit edilen yanlışın Allâh'ın rızasına aykırı olması yatar. Şâir bunu her yerde bizzat zikretmese de eserleri dikkatli bir şekilde gözden geçirildiğinde bütün anlattıklarının ve eleştirilerinin temelinde bu düşüncenin yattığı görülür. Allâh'ı çok seven Yahyâ, okuyucuda da bu hissin gelişmesi için çabalar. Okuyucularına Kur'an'ın emirlerine uygun bir hayat yaşamayı telkin eder. Allâh'ı seven kişinin Kur'an'a tabi olması gerektiğini ifade eder:

Ḥaḳḳı seven tābiʿ-i Ḳur'ān olur
ʿİzzet-i Kur'ān'a firāvān olur (GE: 1115)

Çavuşoğlu, şâirin ilk dönem eserlerinde âşıkane bir üslûbun görüldüğünü, Uryânî Muhammed Dede'yle tanışarak tasavvufa girmesinin ardından yazdığı şiirlerde ise tasavvufî fikirlerin hakim olduğunu ifade eder (1986: 345). Şâirin, eserlerinde vezni sağlam bir şekilde kullanması dikkat çeker. Aruzun kendisine sunduğu olanaklardan ustaca faydalanan Yahyâ, kâfiye kullanma konusunda da ustadır. Mesnevîlerinde her türden kâfiye örneğine yer veren şâir, daha çok mücerred ve mürdef kâfiyelerden faydalanır. Şâirin eserlerinde Türkçe bir söyleyişin hâkim olduğu görülür. Eserlerinde halk söyleyişleri, atasözü ve deyimler büyük bir yekûn tutar. Hatta şâirin kendisi de yeni kalıp ifadeler geliştirir. Eserlerinin genelinde konuşma diline yakın samîmî bir üslûba yer verir. Çavuşoğlu onun üslûbunun sadeliğini ordugâhlarda ve seferlerde her sınıftan insanla temasa geçmiş olmasına bağlar (1986: 345). Bu doğru bir tespit olmakla birlikte tek başına yeterli değildir. Şâirin üslûbunun şekillenmesinde sahip olduğu dünya görüşü önemli bir rol oynar. Yahyâ, sanat için sanat yapmaz. Onun sanatının esası, toplumsal faydaya dayanır. Bunu *Gülşen-i Envâr* isimli mesnevîsinde açıkça belirtir. Sözün az ve öz olması gerektiğini belirten şâir, anlatılanların Allâh'ın rızasına uygun ve insanlara faydalı olması gerektiğini düşünür:

Naẓm-ı kitāb az gerek öz gerek
Ḥaḳḳ'a yarar ḫalḳa yarar söz gerek (GE: 2858)

Kitâb-ı Usûl'de okuyucuya seslenen şâir, bu mesnevîyle onu eğitmeyi hedeflediğini açıkça ifade eder:

Ümīdüm budur bu Kitāb-ı Uṣūl
Seni terbiyet ide ʿinde'l-vuṣūl (KU: 347)

Mesnevînin birçok yerinde okura kavga etmemeyi, *Kitâb-ı Usûl*'le amel etmeyi öğütlemesinden de yapmak istediği şey açıkça görülür:

Ne lāzım nizāʿ u ne ḥācet cedel
Kitāb-ı Uṣūl ile eyle ʿamel (KU: 376)

Şiirin halkı eğitmesi gerektiğini düşünen şâirin, *Gülşen-i Envâr'*ın başında eserini bizzat tasavvufu anlatmak için yazdığını belirtmesi de onun sanat anlayışını ortaya koyar:

Oldı murādum ki sülūkum diyem
Gördügümi bildügümi söyleyem

Tā ki bile her kişi ʿayne'l-yaḳīn
Niçe imiş mertebe-i sālikīn

Ṣūfīlerüñ vecd ile ḥālātını
Vaḥdetini keşf u kerāmātını

Añlamayan ʿāşıḳa tefhīm idem
Aḥsen-i tedbīr ile taʿlīm idem (GE: 691-694)

Yahyâ, beş mesnevîsinde de yazdıklarının tercüme olmadığını ifade eder. Asırlardır kullanılan ortak bir malzemeyi kendine has bir üslûpla yeniden işleyen şâir, orijinal eserler ortaya koyar. Eserlerinde anlaşılırlığı öne çıkaran Yahyâ, Arapça ve Farsça söylemlerden kaçınır. Zaman zaman eserlerine serpiştirdiği Arapça ve Farsça ifadeler şâirin bu iki dili kullanma konusunda da oldukça başarılı olduğunu gösterir. Şâirin beslendiği kaynakların temelinde Kur'an ve sünnet olduğu için eserlerinin birçok yerinde âyet ve hadîs iktibaslarına rastlanır. Şâir, âyet ve hadîsleri doğrudan aktarmanın yanı sıra onları mana olarak da şiirlerine yayar.

Eserlerinde dinî, ahlâkî, tasavvufî ve içtimâî birçok meseleye temas eden şâir, okuyucuyu dinî ve ahlâkî açıdan eğitmeyi, onu manevî yönden geliştirmeyi hedefler. Eserlerinde Kur'ani bir metot takip eden Yahyâ, anlattıklarını temsîllerle akla yaklaştırmaya çalışır. Mesnevîlerin geneli bu tarz örneklerle kaplıdır. Aynı zamanda Kur'an'da olduğu gibi insanı, yaradılış üzerine düşündürmeye çalışır. Alışıldık ve sıradan görünen hadiseler arkasındaki kudret harikalarına dikkat çeker. Örneğin, insanın dünyaya geliş sebebine cevap arar. Rüzgârın şiddetiyle hareket eden bulutta yağmurun nasıl durabildiğine dikkat çeker:

Biz niye geldük bu cihāna ʿaceb
Gelmege dünyāya ne oldı sebeb (GE: 1690)

Şiddet-i bād ile iderken şitāb
Yaġmurı nice ṭutabilür seḥāb (GE: 1704)

Şâirin, anlatmak istediği düşünceleri tabiattan edindiği gözlemlerle örneklendirmesi onun sanatının en ayırıcı noktalarından biridir. Örneğin insanlara büyüklenmenin sıkıntı çekmeye sebep olduğunu düşünen şâir bu düşüncesini, havlayan köpeğin taşlandığı gerçeğine dikkat çekerek anlatır:

Ḫalḳa ululanma ki olur ʿaẕāb
Ṭaşa ṭutarlar uluyınca kilāb (GE: 1105)

Yahyâ, dış görünüşün önemsiz olduğuna, insanı iç alemindeki güzelliklerin değerli kıldığına inanır. Şâir, bu tezini ispatlayabilmek için kesenin parayla değer kazandığı gerçeğine vurgu yapar:

Ṣūret-i bī-maʿnāya olmaz naẕar
Aḳça ile kīse olur muʿteber (GE: 1198)

Şâirin seçtiği edebî sanatlar da onun sanat anlayışıyla yakından ilgilidir. Yahyâ'nın, eserlerinde en fazla yer verdiği edebî sanat, teşbîhtir. Hedefinde okuyucuya bir mesajı iletme düşüncesi olan şâir bunu, benzetmelerle okuyucunun anlayışına yaklaştırır. Tezâd ve telmîh de şâirin çokça faydalandığı sanatlar arasındadır.

d- Taşlıcalı Yahyâ Bey'in Eserleri

Yahyâ Bey'in İstanbul ve Edirne şehrengîzlerinin de içinde bulunduğu bir dîvânı ve beş mesnevîden oluşan bir hamsesi vardır. Hamsedeki mesnevîler *Şâh u Gedâ*, *Gencîne-i Râz*, *Yûsuf ve Zelîhâ*, *Kitâb-ı Usûl* ve *Gülşen-i Envâr*'dır. Tezkire yazarı Latîfî, şâirin *Nâz u Niyâz* isimli bir eserinin varlığından söz eder (Canım, 2000: 578). Ancak bugüne kadar yapılan araştırmalarda şâire ait bu isimde bir esere rastlanmamıştır.

Dîvân

Dîvânını ölmeden önce düzenleyen Yahyâ Bey, onu üç defa tertip etmiş, her defasında eser üzerinde önemli değişiklikler yapmıştır (Çavuşoğlu, 1986: 345).

Mehmet Çavuşoğlu'nun İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarafından 1977 yılında yayınlanan çalışmasına göre Yahyâ Bey Dîvânı; dîbâce, kasîdeler, musammatlar, şehrengîzler, gazeller, mukatta'lar olarak bölümlendirilmiştir. Kasîdeler bölümü otuz dört kasîde, musammatlar bölümü kırk dokuz şiir, şehrengîzler bölümünde Edirne Şehrengîzi iki yüz on beş beyit, İstanbul Şehrengîzi üç yüz kırk beş beyitten oluşmuştur. Gazeller bölümünde beş yüz on beş gazel, mukatta' bölümünde yirmi tane şiir bulunmaktadır. Dîvânındaki kasîdelerin çoğunu Kanûnî Sultân Süleymân'a sunan Yahyâ Bey'in Kanûnî'ye yazdığı on dört kasîdesi vardır. Dîvânda ilk iki kasîde Hz. Muhammed'in, üçüncü kasîdeden on yedinci kasîdeye kadarki kasîdeler ise Kanûnî Sultân Süleymân'ın

övgüsüne ayrılmıştır. Geriye kalan kasîdeler ise saray çevresinde güçlü konumda bulunan ve padişaha nazı geçebilen çeşitli paşalara, beylere ve üst düzey devlet erkânına yazılmıştır (Sinan, 2005: 17).

Dîvânın şehrengîzler bölümünde Edirne ve İstanbul şehirlerinin güzelliklerinin anlatıldığı iki şehrengîz bulunur. İki yüz on beş beyitten oluşan Edirne Şehrengîzi'nin başında bir münâcât vardır. Şâir önce gönlünü kaptırdığı bir güzelin aşkı yüzünden düştüğü hâlleri dile getirir. Ardından Edirne şehrinin tasvirini yapar ve on dört mahbubu beşer beyitle tanıtır. İstanbul Şehrengîzi ise üç yüz kırk beş beyitten oluşur. Eserin başlangıç kısmında güzellere tutkunluğundan dolayı yüzünün kara olduğunu belirten Yahyâ, Allâh'ın affına sığınır. Asıl şehrengîz bölümünde İstanbul'un tasvirine yer verir; şehrin güzellerini, âşıklarını, denizini, sahillerini, surlarını vb. anlatır. Ardından güzellerin tasvirine geçer ve elli sekiz güzeli kısaca tanıtır (Kaya, 2011: 157).

Beş yüz on beş gazelden oluşan gazeller bölümünde ise güzellik, aşk, âşık maşuk ilişkisi, şarap, ayrılık, kavuşma arzusu, ölüm ve tasavvuf konuları işlenir (Sinan, 2005: 17).

Mehmet Çavuşoğlu tarafından hazırlanan Dîvân, 1977 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınlarından çıkmıştır. Ayrıca Dîvân üzerine dört yüksek lisans tezi yapılmıştır. Ahmet Mermer'e ait olan birinci tez, *Taşlıcalı Yahya Bey Dîvânı'nda Nebatlar* ismini taşır. *Taşlıcalı Yahya Bey Dîvânı'nda Din ve Tasavvuf* isimli tez, İrfan Topal tarafından yapılmıştır. Yavuz Demir tarafından hazırlanan üçüncü çalışma, *Taşlıcalı Yahya Bey Dîvânı'nda Sevgili ve Sevgiliye Ait Fiziki Unsurlar* ismini taşır. Son olarak Sümeyye İnce Sinan tarafından *Taşlıcalı Yahyâ Bey Dîvânındaki Soyut Kavramlar (kasîdeler-musammatlar-şehrengizler-gazeller-mukattalar)* isimli çalışma hazırlanmıştır.

Hamse

Hamsede yer alan mesnevîler *Şâh u Gedâ*, *Gencîne-i Râz*, *Yûsuf ve Zelîhâ*, *Kitâb-ı Usûl* ve *Gülşen-i Envâr*'dır. Bu eserlerle ilgili ayrıntılı incelemeler ilerleyen bölümlerde yapılacaktır.

1. BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. Şâh u Gedâ

1.1.1. Şâh u Gedâ'nın Yazma Nüshaları*

İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Hamseler Kataloğu'nda *Şâh u Gedâ*'nın sadece yirmi altı yazma nüshası tespit edilmiştir (1961: 63-71). Oysa Kültür ve Turizm Bakanlığının Türkiye El Yazmaları sitesinde eserin doksan beşi yurt içinde, otuz üçü yurt dışında olmak üzere yüz yirmi sekiz yazma nüshası görünmektedir. Mesnevînin yurt içi yazma nüshalarının tespit edildiği kütüphaneler şunlardır:

1. Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi 05 Gü 36
2. Ankara Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Yazma D. No. 813
3. Ankara Milli Kütüphane 01 Hk 399, 26 Hk 1060/3, 06 Hk 2275, 06 Mil Yz A 8391, 06 Mil Yz A 7878, 06 Mil Yz A 6076/2, 06 Mil Yz A 5843, 06 Mil Yz A 5365, 06 Mil Yz A 5210, 06 Mil Yz A 5222/2, 06 Mil Yz A 3668, 06 Mil Yz A 3209, 06 Mil Yz A 3014, 06 Mil Yz A 2310, 06 Mil Yz A 2198, 06 Mil Yz A 1136, 06 Mil Yz A 2037, 06 Mil Yz A 907, 06 Mil Yz A 691, 06 Mil Yz A 9060, 06 Mil Yz FB 348, 06 Mil Yz A 48, 06 Mil Yz A 8714
4. Ankara Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yz. A 81, Yz. A 370/2
5. Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Kütüphanesi 67 Saf 541
6. Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi 21 Hk 1586, 21 Hk 1931
7. Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi 22 Sel 2149
8. Eskişehir İl Halk Kütüphanesi 26 Hk 588
9. İstanbul Atıf Efendi Kütüphanesi No. 2138, 34 Atf 2138
10. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı 973/1
11. İstanbul Köprülü Kütüphanesi (Fazıl Ahmed Paşa) No. 289/1, 279/1, 34 Ha 279/1
12. İstanbul Millet Kütüphanesi (Ali Emirî Efendi Manzum Eserler) 986/3, 988, 989, 34 Ae Manzum 989/1, 990; Pertev Paşa No. 424

* Eserin yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerdeki yazma nüshaları Türkiye yazmaları web sitesinden ve İstanbul Üniversitesi Hamseler Kataloğu'ndan tespit edilmiştir.

13. İstanbul Sadberk Hanım Müzesi Kütüphanesi (Hüseyin Kocabaş Kitaplığı Türkçe Yazmaları) S.H.M.H.K. Yaz. 337
14. İstanbul Selim Ağa Kütüphanesi (Kemankeş Emir Hoca) 463; No. 997
15. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi (Bağdatlı Vehbi Efendi) 1518; (Çelebi Abdullah Efendi) 297; (Hacı Mahmud Efendi) No. 5227, No.5276; (Halet Efendi Mülhakı) 196; (Hamidiye) 1137; (Hüsrev Paşa) 620/2 , 641; (Lala İsmail Efendi) 417; 07 Tekeli 907/1; 34 Sü-Tarlan 62/5
16. İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları R.848, H.689, B. 158, Y.2402, 158, 849
17. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi No. 481/1, No. 839, No. T.3045, No. T.3682, No. 5745, No. 874
18. İstanbul Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 460/5, 665, 728, 826
19. İzmir Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 1462
20. Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 37 Hk 695, 37 Hk 406, 37 Hk 3708/2
21. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi 32 Hk 658/2, 27 Hk 246/1, 42 Kon 1253/3, 42 Kon 3280/1, 42 Kon 3729/2
22. Konya Karatay Yûsuf Ağa Kütüphanesi 42 Yu 8087
23. Kütahya Vahit Paşa İl Halk Kütüphanesi 43 Va 947/7, 43 Va 633, 43 Va 1322, 43 Va 1361
24. Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 2686, 45 Hk 5175, 45 Ak Ze 213/1, 45 Ak Ze 213/1
25. Mevlana Müzesi Türkçe Yazmaları 2312, 2457/1
26. Samsun İl Halk Kütüphanesi 55 Hk 421

Mesnevînin yurt içi kütüphanelerinde sayıca en fazla bulunduğu yer, yirmi üç yazma nüsha ile Milli Kütüphane'dir.

Mesnevînin yurt dışı yazma nüshalarının tespit edildiği kütüphaneler şunlardır:

1. Almanya Deutsche Nationalbibliothek Ms. or. oct. 3557
2. Amerika Princeton Üniversity (Garret Collection Houstma Series Ottoman Turkish) 1172H
3. Avusturya Handschriftenabteilung der Österreichischen Nationalbibliothek A.F. 335 (214), A.F. 495 (215), A.F. 396 (216), A.F. 456 (521)

4. Bosna Hersek The Ghazi Husrav Bey Library 214, 2575
5. Dükalık Kütüphanesi Gotha Koleksiyonu pt. 83/Seetzen: Haleb 136, pt. 217/Seetzen: Kah.1190
6. Fransa Bibliotheque Nationale de France Coisilin Saint Germain-des-pres 610; Colbert, 5399/Regius 1418,3; Decourdemanche; Ducaurroy, 25; Galland, 36/Regius 1409, 2; Gaulmin/Regius 1408; Oratoire; Renaudot/Saint Germain-des-pres 545; Renaudot/Saint Germain-des-pres 547; Regius, Regius 1409; Vansleb/Regius 1423; Schefer
7. İngiltere British Museum Or. 3711, Or. 1147/5, Or. 1159
8. İngiltere Bodleian Library MS Turk. e. 73
9. İtalya Bibliotheca Apostolica Vaticana Vat. Turco 104
10. Mısır Dârü'l-Kütübü'l-Kavmiyye Talat 1, 10, 131, 233, ez-Zekiye 65

Ayrıca Arnavutluk Devlet Arşivleri Türkçe Yazmaları 20 numarada eser ismi göründüğü hâlde yazarı belirtilmeyen bir nüsha bulunmaktadır.

Yurt dışı kütüphanelerinde eserin yazma nüshalarının en fazla bulunduğu yer on yedi yazma nüshayla Fransa'dır.

Mesnevînin karşılaştırmalı metni 1993 yılında Kazım Yoldaş tarafından İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Yoldaş, tezinde Atıf Efendi Kütüphanesi 2138, Pertev Paşa (Millet Kütüphanesi) 424 ve Ali Emirî Manzum Eserler (Millet Kütüphanesi) 986/3 (81-108Yk.) numaralı nüshaları kullanarak eserin çeviri yazılı metnini hazırlamıştır.

1.1.2. Şâh u Gedâ'nın Şekil İncelemesi

Şâh u Gedâ, Yahyâ'nın hamsesinin ilk mesnevîsidir (Çavuşoğlu, 1986: 346). Türk edebiyatında, İranlı şâir Hilâlî-i Çağatâyî'nin (öl. 1529) *Şâh u Dervîş* isimli mesnevîsi örnek alınarak Şâh *u Gedâ* veya *Şâh u Dervîş* adlarıyla yazılmış başka mesnevîler de mevcuttur (İnan, 2006: 34). Te'lif bir mesnevî olan Yahyâ'nın *Şâh u Gedâ*'sı ile Hilâlî'nin mesnevîsi arasında isim benzerliğinden öte ortak taraf yoktur. Olay akışı ve bakış tarzı gibi hususlarda iki eser birbirinden tamamen farklıdır (Köksal, 2005: 29). Konusu aşk olan *Şâh u Gedâ*, beşerî aşktan ilâhî aşka geçişi anlatır. Mesnevînin başlangıcındaki İstanbul, At Meydanı ve Ayasofya tasvirleri eserin en dikkat çeken yönlerinden biridir. Eser devrinde

çok rağbet görmüş ve meşhur olmuştur. Çavuşoğlu, bu durumu eserin dilinin sadeliğine ve konusunun mahallî oluşuna bağlar (1986: 346).

Gelibolulu Âlî, *Künhü'l-ahbâr*'da mesnevîdeki Şâh isimli kişinin padişahın kapıcısı olduğunu, başına giydiği altın üsküfle şöhret bulduğunu söyler: "Ve Şāh u Gedā te'līfine bāʿiṣ olan Aḥmed Şāh ki derbān-ı pādişāhī olmışdur. Ve başına altun üsküf giyüp güneş gibi şöhret bulmış. Yaḥyā Beg ol tārīḫde bu ġazeli dimiş. Bā-ḫuṣūṣ ki māibihi'l-iftiḫārı olup meḥāfil ü mecālisde pesend olınmışdı" (İsen, 1994: 288).

Âşık Çelebi de tezkiresinde benzer şekilde bilgi verir. Yahyâ'nın Ahmed isimli ve Şâh lakaplı bir kapıcıya âşık olup mesnevîsini kaleme aldığını söyler: "Aḥmed nām Şāh laḳab bir ḳapucı sevüp ḥasb-i ḥālin Şāh u Gedā diyü tertīb ve üslūb-ı ġarīb naẓīr-i meslūb üzre terkīb itmişdür" (Kılıç, 2010: 676).

Şâirin mesnevîde anlattığı hikâyenin kurgusunu düşündüğümüzde anlatılanların gerçek olabileceği pek mümkün görünmemektedir. Ancak bu durum şâirin, Şâh isimli kahramanı tasarlarken Ahmed Şâh'tan etkilenmediği sonucunu doğurmaz.

Şâh u Gedâ klasik mesnevî geleneğine bağlı kalınarak düzenlenmiş bin dokuz yüz yetmiş iki beyitlik mürettep bir mesnevîdir. Mesnevînin giriş kısmı; besmele, tevhîd, münâcât, na't, mi'râc bölümlerinden oluşur. Mesnevî nazım şekliyle kâfiyeli bu bölümleri dört halifeye övgü takip eder. Her bir halifeye bir terkîb-bend ayrılacak şekilde düzenlenen bu bölüm, dört terkîb-bendden oluşur. Sırayla Hz. Ebû Bekir'i, Hz. Ömer'i, Hz. Osmân'ı ve Hz. Alî'yi öven şâir, Kanûnî Sultân Süleymân'ı övmeye başlar. Eserin yazılış sebebi anlatıldıktan sonra sâdık âşığın aşktaki coşkunluğunu ifade eden bir bölüm gelir. Bu bölümün ardından sırayla İstanbul, Ayasofya ve At Meydanı tasvir edilir. Mesnevîye konu olacak güzeller vasfedildikten sonra asıl hikâye başlar.

Hikâye kısmında mesnevînin akışını monotonluktan kurtarmak için aralara serpiştirilen beş gazel ve bir kıt'a yer alır.

Besmele bölümünde, besmelede ilâhî cemâlin görünmesi, onun servi ağacı gibi her tarafı süslemesi, cennetin kilidi olması, Kur'an'ın başında yer alması, insanlığa sığınak olması gibi konular üzerinde durulur. Besmeledeki harf ve harekelerin yazıdaki görünümlerinden yola çıkılarak çeşitli değerlendirmelerde bulunulur. Bu değerlendirmelerin çoğunluğu ilim ve ibâdet üzerinedir.

Yahyâ, tevhîdde, her şeyin Allâh'ın yaratmasıyla vücûda gelmesi, insanın yaradılışındaki sırlar, insanın sınırlı aklıyla Allâh'ı tam manasıyla tanıyamayacağı, Allâh'ı ancak Allâh'ın kendisinin bilebileceği, kâinatın onun varlığına şahitlik yapması gibi konular üzerinde durur.

Münâcâtta, mecâzî aşktan perişan hâle gelen şâir, bu durumdan kurtulmak için Allâh'a yalvarır. Günâhlarından ve isyanından Allâh'a sığınan Yahyâ, iyi bir kul olabilmek için Allâh'tan yardım diler. Allâh'ın azabından onun rahmetine sığınır.

Na'tta Hz. Muhammed'in (öl. 632) diğer peygamberlere üstünlüğü, âleme rahmet olarak gönderilmesi, mucizeleri gibi konulara değinilir.

Mi'râcda Mi'râc Gecesi'nin tasviri, Cebrâ'îl'in Hz. Muhammed'e Allâh'ın selâmını ve davetini iletmesi, Hz. Muhammed'in Burâk'la sema tabakalarında yükselmesi, gökyüzü ahalisinin sevinci, Hz. Muhammed'in Allâh'la iki yay mesafesinde görüşmesi, ümmeti için Allâh'tan şefaat istemesi, tekrar yeryüzüne dönerek sahabelere müjdeler getirmesi ve sahabelerin sevinci gibi konular üzerinde durulur.

Hz. Ebû Bekir'e (öl. 634) övgü bölümünde onun diğer üç halifeden daha üstün oluşuna, îmânının yüksekliğine, mağarada ayağını yılanın sokmasına, yıllarca hükûmeti yönetmesine, örümceğin mağaranın girişine yaptığı ağla Hz. Muhammed ve Hz. Ebû Bekir'i saklamasına değinilir.

Hz. Ömer'e (öl. 644) övgüde, onun fazîleti ve adaletine vurgu yapılır. İki menkıbe üzerinden onun heybeti ve velâyeti övülür.

Hz. Osmân'a (öl. 656) övgüde şâir, onun açık bir zulümle şehit edilmesi üzerinde yoğunlaşır. Kur'an-ı Kerîm okurken şehit düşen Hz. Osmân güzel ahlâkı ile ön plana çıkar. Kur'an'ın usûlüne uygun olarak okunması, onunla tamamlanmıştır.

Hz. Alî'ye (öl. 661) övgüde, onun hakkında "Hel etâ" sûresinin indirilmesi, onun halifelerin sonu olması, güzel ahlâkı, cömertliği, ilmi, yönetici kimliği, alçak gönüllülüğü üzerinde durulur. Hz. Alî, Zülfikâr isimli kılıcıyla öne çıkarılır. Onu peygamberin vekili, fazîletli kimselerin başı, vahiy taşıyıcısı olarak gören şâir, onun fazîlet ve kemâlini, naklettiği bir hadîsle ispatlamaya çalışır.

Kanûnî Sultân Süleymân'a (öl. 1566) övgüde şâir onun kahramanlığı, savaşta ustalığı, her zaman zafer kazanması üzerinde yoğunlaşır. Padişahın velâyeti, adaleti, cömertliği, dünyaya hükmetmesi, halifelik saltanatına vâris olması, ümmete önderlik yapması, kutsal mekânları koruması, insanlara yardım etmesi gibi yönlerine vurgu yapılır.

Yahyâ, bir toplantıda dostlarından birinin, kendisinden içinde kadın hikâyesi olmayan bir aşk hikâyesi yazmasını istemesi üzerine mesnevîyi yazmaya karar vermiştir.

Âşığın coşkunluğunun anlatıldığı bölümde, aşkın önemine vurgu yapılır. İnsanın aşk sayesinde hakîkî insan olabildiği, ilâhî sırların ancak bu şekilde ona açılabileceği, Allâh'a aşk ile ulaşabileceği gibi konular üzerinde durulur.

İstanbul'un mimarisinin şiire yansıtıldığı bölümde şehrin kusursuz güzelliğinden, denizle uyumundan, kuşandığı kemerden, kulelerinden, kapılarından, içindeki kat kat binalardan söz edilir. Şehir, çeşitli benzetme unsurlarından faydalanılarak sanatlı bir şekilde tasvir edilir.

Ayasofya'nın anlatıldığı bölümde câmi, şehir içinde benzeri olmayan bir yer olarak tanıtılır. Herkesin akın akın geldiği bu yer, duasına ihtiyaç duyulan, başında kubbeden ulu taç bulunan bir şeyhe benzetilir. Câminin içinde bulunan her şey sanatkârane bir şekilde tasvir edilir.

At Meydanı'nın (bugünkü Sultânahmet Meydanı) anlatıldığı bölümde, buranın ağaçlarından, çeşmelerinden, oradan bakıldığında adaların göründüğünden söz edilir. Şehri güzelleştiren bu meydan, büyük küçük herkesin her sokaktan gelerek toplandığı bir eğlence merkezidir.

Şehirde bulunan dört erkek güzelin övüldüğü bölümde, Altunbaş, Ca'fer-i Tayyâr, Şeker Memî ve Ahmed isimli güzeller idealize edilerek anlatılır.

Asıl hikâyeye geçildiğinde şâir, Gedâ'nın Şâh'a âşık olduktan sonra ona kavuşabilme mücadelesiyle geçirdiği, acı dolu hadiseler zincirini çeşitli başlıklar altında sıralar.

Hâtime bölümünde, eserini bir hafta içinde tamamladığını belirten Yahyâ, mesnevîsinin tercüme olmadığını söyler. Mesnevîyi aslına uygun yazan müstensihe rahmet okurken, yanlış yazan müstensihe de beddua eder.

Mesnevî, aruzun fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün vezniyle yazılmıştır. Hikâyenin değişik yerlerine serpiştirilen beş gazelden birincisi fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün; üçüncüsü mefā‘ilün fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün; ikinci, dördüncü ve beşincisi ise fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün vezniyle yazılmıştır. Şâir, mısraları vezne uydurabilmek için zaman zaman imale ve zihaflar yapmıştır.

Mesnevîde en sık karşılaşılan kâfiye örnekleri, sadece revî harfinin tekrarından kaynaklanan mücerred kâfiye[1] ve revîden önce ridf (â, û, î) harfi bulunan mürdef kâfiyelerdir.[2] Zaman zaman revî ve kayddan meydana gelen mukayyed kâfiye[3] ve revîden önce dâhil, ondan önce de te’sîs bulunan mü’esses kâfiye[4] örneklerine rastlamak da mümkündür. Mesnevîdeki redifler hem kelime[5] hem ek[6] hem de ek ve kelimenin birleşmesinden[7] oluşmaktadır.

1.1.3. Şâh u Gedâ’nın Muhteva İncelemesi

Eser, Gedâ isimli kahramanın, mecâzî aşka kapılması, bu uğurda yaşadığı sıkıntılar ve sonunda ilâhî aşka yönelişini anlatan bir aşk mesnevîsidir. Eserde ağırlıklı olarak üzerinde durulan mecâzî aşk gibi görünse de şâirin aralarda yaptığı yorumlar ve mesnevînin sonundaki açık ifadeler, asıl anlatılmak istenenin ilâhî aşk olduğunu gösterir. Mesnevîde aşk konusunun ele alınışı, klasik şark mesnevîlerine benzememekle birlikte eser, mesnevî yazma geleneğine bağlı kalınarak hazırlanmıştır. Şâirin beslendiği kaynağın İslâmiyet oluşu, mesnevîdeki dinî unsurların sayısını arttırmıştır. Bu yüzden eserde aşkın yanı sıra dinî konular da ağırlıklı olarak işlenmiştir. Tasavvufî bir neşvenin de hissedildiği mesnevîde tarihî ve efsanevî unsurlara da yer verilmiştir. Mesnevîde sosyal hayata ait bazı ayrıntılara da rastlamak mümkündür. Astronominin yanı sıra şâirin kâtiple ilgili değerlendirmeleri de dikkat çeker.

---

[1] Bu ḥikāyetden alasın ʿibret/Rāh-ı dīn içre idesin ġayret (ŞG: 1925)

[2] Bülbüli medḥ idince Şāh-ı kerīm/Cümle yārānı eyledi teslīm (ŞG: 1382)

[3] Böyle diyüp o mest-i bezm-i elest/Cām-ı nāmus u ʿārı ḳıldı şikest (ŞG: 659)

[4] Biri birine çünki ʿāşıḳdur/Çār yār oldılarsa lāyıḳdur (ŞG: 608)

[5] Bülbülüñ biri ḫayli cūş itdi/Şāh gül gibi anı gūş itdi (ŞG: 1377)

[6] Ḳulına ʿayn-ı luṭf ile baḳsun/Şu gibi göñli alçaġa aḳsun (ŞG: 1205)

[7] Ṭuyursan saña cefālar ider/Yüzüne baḳmayup ezālar ider (ŞG: 843)

1.1.3.1. Aşk

*Şâh u Gedâ'*da, beşerî aşktan ilâhî aşka doğru giden bir aşk macerası anlatılmıştır. Şâir, bu mesnevîde aşka dair çok şey söyler, gerek mecâzî gerekse ilâhî aşk konusunda birtakım yorumlar yapar. Burada ideal bir âşıkta bulunması gereken özellikler, tensel zevklerden geçmenin gerekliliği, beşerî aşkın anlamsızlığı ve ilâhî aşkın kişiye kazandırdıkları üzerinde durulacaktır.

İster beşerî isterse ilâhî olsun sevgili, kendisine köle olmak isteyenlere celâl yüzünü gösterecektir. Bu yüzden aşka karar veren kişi, sıkıntı çekmeye de karar vermiş demektir:

Ḳulı olmaġa kim ki ṭālib olur
Aña rūy-ı celāli ġālib olur (ŞG: 677)[8]

Hikâyenin başkahramanı Şâh, ideal bir âşık tipinin özelliklerini ve âşığın maşuğa nasıl davranması gerektiğini birinci hikâyede anlatmaktadır. Burada Şâh, maşuğa karşı haddini bilen ideal âşıktır:

ʿĀşıḳa bu yiter ki haftada bir
Ola kūyında dil-berüñ ẓāhir

Sevdügini görince nite ki māh
Baḳa ana ıraḳdan eyleye āh

İde ṣavṭ-ı ḥazīn ile zārı
Çeke ḳullāb-ı āh ile yārı (ŞG: 1465-1467)

Şâirin kahramanı ideal âşık, aşk zevkinin kemâl derecesine ulaşmış, ayrılık ve kavuşma gibi teferruatlardan kurtulmuştur. Şâh, âşığın maşuğa kavuşmasının önündeki en büyük engelin beden olduğuna inanmakta, cisimden kurtulmadan vuslata erişmenin imkansız olduğunu düşünmektedir:

Ẕevḳ-i ʿışḳ ile kim ki buldı kemāl
Bir olur ana fürḳāt ile viṣāl

Niçe irsün viṣāle cān ile cān
Arada perdedür ten-i insān (ŞG: 1571-1572)

[8] *Şâh u Gedâ* ile ilgili örnek beyitler Kazım Yoldaş'ın hazırladığı *Şâh u Gedâ (İnceleme-Metin)* isimli basılmamış Yüksek Lisans Tezinden alınmıştır (bk. Kaynakça). Eser isminin kısaltması ve beyit numaraları beyitlerden sonra parantez içinde gösterilmiştir.

Şâh'ın, üçüncü güzele itirazından, âşık ile sevgili arasındaki ilişkilerde sadece maneviyâtın önemli olması gerektiği anlaşılır. Maddî zevkleri eleştiren Şâh, tensel zevklerden azade bir aşka inanır:

Didi ʿāşıḳ degildür ol şeydā
ʿĀşıḳ olanlar olur ehl-i ḥayā

Gerçi pehlūden alur ol leẕẕet
Beden-i dil-bere virür ṣıḳlet

Bu mürüvvet midür idüp ibrām
Żararuñ ṭoḳına nigāra müdām

Ḥaẕ ider gerçi kendüsi cāndan
Yār ḥaẕ eylemez velī andan (ŞG: 1527-1530)

Yahyâ, mesnevîsini yazma sebebini açıklarken, içine kadın konusu karışan hikâyelerden hoşlanmadığını açıkça belirtir. Beşerî aşk sahiplerinin aşkı tam manasıyla anlayamayacaklarını düşünür. Arkadaşlarının beşerî aşkla ilgili konuşmalarını hoş karşılamayan Yahyâ, herkesin gizli aşkın sırrını anlayamayacağını ifade eder. Kadınların aşk hikâyelerini anlatmayı uygun bulmaz:

Bir alay bī-mezāḳ u zen-pāre
Bir alay derdmend ü bī-çāre

Ne bilür sırr-ı ʿışḳ-ı pinhānı
Ne bilür vecd ü ḥāl-i cānānı

Lāyıḳ oldur ki hīç olmaya naḳl
Ḳıṣṣa-i ʿışḳ-ı nāḳısātü'l- ʿaḳl (ŞG: 472-474)

Yahyâ, âşıkların velî mertebesinde olduklarını iddia eder. Aşağıdaki beyitte, "*Âşık şüphesiz velîdir. Bu sözün doğru olduğuna itimat et*" der:

İʿtimad eyle bu söze ḥaḳdur
ʿĀşıḳ olan velī-i muṭlaḳdur (ŞG: 865)

Yahyâ, insan gönlünde sadece Allâh sevgisinin yer alması gerektiğini düşünür. Bunun dışındaki sevgileri, tevhîde aykırı bulan şâir, gönlün hem mâsivâ hem de Allâh sevgisine tahammül edemeyeceği kanaatindedir:

ʿĀşıḳa iki ḳıblegāh olmaz
Bir vilāyette iki şāh olmaz

Yā Ḥaḳḳı sev yā yārı iy ġāfil
Döymez iki maḥabbete bir dil (ŞG: 1905-1906)

Yahyâ, Allâh'ı bulma yolunda ilerleyen mürîdi, mürşid-i kâmil mertebesine çıkaracak şeyin aşk olduğuna inanır. "*Saf aşk ile insan, insan olur. Hürmet edilen kâmil bir mürşid olur. Aşk, âşıkların gözlerinin nûrudur. Allâh yolunda gidene daima Burâk'tır*" diyerek bu düşüncesini yansıtır:

ʿIşḳ-ı pāk ile ādem ādem olur
Mürşid-i kāmil-i mükerrem olur (ŞG: 506)

ʿIşḳdur nūr-ı dīde-i ʿuşşāḳ
ʿIşḳdur sālike hemīşe burāḳ (ŞG: 509)

İlâhî aşk yolunda sadakatle ilerleyen kişinin, sonunda Allâh'a kavuşacağını düşünen şâir, "*Doğrulukla aşk yolunda giden kimse, kendisini sevgiliye kavuşmaya layık eder. Kendisinde ilâhî aşk olan kimseyi sonunda Allâh cezbeder*" der:

Kim ki ṣıdḳ ile rāh-ı ʿışḳa gider
Kendüyi vaṣl-ı yāre lāyıḳ ider
Kimde kim ola ʿışḳ-ı Rabbānī
ʿĀḳıbet cezbesi çeker anı (ŞG: 194-195)

1.1.3.2. Dinî Unsurlar

Burada peygamberler, dört halife, ehl-i beyt, şeytân, Hızır, mübarek geceler, Kâbe, hacla ilgili birtakım unsurlar, kıyamet ve sonrası, Kur'an-ı Kerîm ve İslâmiyet'le ilgili bazı terimler üzerinde durulacaktır.

Mesnevîde en çok anılan peygamber Hz. Muhammed'dir. Onu birçok açıdan öven şâir, "*Mustafâ, Muhammed, Mahmûd, Ahmed-i Mürsel ve çok sevilen Allâh'ın sevgilisi*" diyerek onun Mustafâ, Muhammed, Mahmûd, Ahmed'den müteşekkil dört ismini zikreder:

Muṣṭafā vü Muḥammed ü Maḥmūd
Aḥmed-i Mürsel ü Ḥabīb-i Vedūd (ŞG: 164)

Hz. Mûsâ Tûr Dağı'nda Allâh'la konuşması ve Fir'avn'a karşı sergilediği elinin ışıklı ve parlak görünmesi mucizesiyle anılır:

Ṭūr-ı Mūsā sevād-ı lafẓ u maḳāl
Sırr-ı maʿnī ricāl-i ġayb miṣāl (ŞG: 1931)

Sāʿidi nūr-ı maḥż idi anuñ
Yed-i beyżāsı gibi Mūsānuñ (ŞG: 644)

Eşsiz güzelliğiyle anılan Yûsuf peygamberin, aynaya bakarak kendini güzel bulmasına ve pazarda köle olarak satılmasına telmîh vardır:

Baḳsa mirʿata Yūsuf-ı Kenʿān
Girü Yūsuf görinür anda hemān (ŞG: 1105)

Bir günāh eylemiş bu bī-çāre
Girdi Yūsuf miṣāli bāzāre (ŞG: 1258)

Ya'kûb peygamber, Ken'ânlı olması ve Yûsuf'tan ayrı kaldığı yıllarda ağlamaktan gözlerinin kör olmasıyla Yahyâ'nın şiirine konu olur:

İy güzellikde Yūsuf-ı ṣānī
Görmeze urma pīr-i Kenʿānı (ŞG: 1183)

Sanki Yaʿḳūb-ı dehr olup maḥżā
ʿIşḳ-ı Yūsufla oldı nā-binā (ŞG: 1482)

Hz. Muhammed'in üstünlüğünü anlatmak için Hz. Îsâ'ya, mukayese unsuru olarak yer verilmiştir. "*Hz. Îsâ onun yüksekliğini gördüğünde, ümmeti olmak için dua etti*" anlamındaki beyit, iki peygamber arasındaki azîm farkı yansıtır:

Rifʿatin gördi Ḥażret-i ʿĪsā
Ümmeti olmaġ içün itdi duʿā (ŞG: 183)

Hz. Îsâ'nın annesi Hz. Meryem, *"Gonca çocuğu ona Îsâ gibi oldu. Yıldızlar ona Meryem oldu*" anlamındaki beyitte anılır:

Ṭıfl-ı ġonca olup Mesīh-āsā
Māder oldı nücūm Meryem aña (ŞG: 1324)

Eyyûb peygamber, hastalık zahmeti çekmesiyle mesnevîye konu olur:

Uġradup ʿışḳ-ı pāk ile rence
Ḳıldı Eyyūba derdi eglence (ŞG: 1021)

Hz. Muhammed'in diğer peygamberlere üstünlüğünü anlatmada mukayese unsuru olarak yer verilen peygamberlerden biri de Hz. İsmâ'îl'dir. "*Cemîl olan o padişah âleme gelmeden önce, İsmâ'îl onun kulu kurbanıydı*" anlamındaki beyitte Hz. İsmâ'îl'in babası tarafından kurban edilme teşebbüsüne telmîh vardır:

Gelmedin ʿāleme o Şāh-ı cemīl
Ḳulı ḳurbānı idi İsmāʿil (ŞG: 182)

Süleymân peygamber, kuşların dilini anlaması dolayısıyla, Attâr'ın *Mantıku't-tayr* isimli eseriyle ilişkilendirilir. Hz. Süleymân'ın kuşların dilini anlamasına ve onun postacısı olarak bilinen Hüdhüd'ün, Mantıku't-tayr'da Simurg'u bulmak için yola çıkan kuşlara yol gösterici olmasına telmîhte bulunulur:

Manṭıḳu't-ṭayrı bilmege her bār
Ya Süleymān gerek ya ḫod ʿAṭṭār (ŞG: 1075)

Mesnevîde Nûh peygamberin ismi de geçer. Şâir, Gedâ'nın bindiği zayıf atın çok çalışmış olduğunu, yaşlılığını, zayıflığını ve güçsüzlüğünü göstermek için kinâyeli bir anlatım seçer. Bu at, sanki Nûh peygamber döneminden beri çalışmaktan bu hâli almıştır:

Gelür idi hemīşe menzile geç
Nuḥ devrinde taşımışdı kireç (ŞG: 1283)

Dört halife de mesnevîde ismi geçen dinî kişiler arasındadır. Şâir onların her biri için terkîb-bend şeklinde ayrı birer bölüm hazırlamıştır. Birçok açıdan övülen Hz. Ebû Bekir, Hz. Muhammed'in mi'râc müjdesiyle sevinir:

Bu beşāret ḫaberiyle o dem
Ḳıldı Ṣıddīḳı gül gibi ḫurrem (ŞG: 253)

Hz. Ömer'i haşmetiyle öne çıkaran Yahyâ, onun bu yönüyle ilgili birçok menkıbe anlatır. Hz. Ömer, haşmetinin yanı sıra İslâmiyet'i kabul etmesiyle de anılır. O'nun bu kararıyla Müslümanların sayısı kırka yükselmiştir:

Erbaʿīn oldı ümmet anuñla
Oldı mīm-i mübāreki aña dāl (ŞG: 327)

Hz. Osmân'ı çok yönlü öven şâir, onun güzel ahlâkı üzerinde durur:

Eyledi anı ol Kerīm ü Raḥīm
Aḥsen-i ḫulḳ ile ḥalīm ü selīm (ŞG: 366)

Yahyâ Hz. Alî'yi de birçok açıdan över. Onun yüksek ilim sahibi oluşuna değinir:

Her vilāyetde yoġ idi miṣli
ʿİlm ile oldı kenz-i lā-yefnā (ŞG: 396)

Mesnevîde Hz. Ümmehânî (öl. ?), Hz. Ayşe (öl. 678), Hz. Fâtıma (öl. 632), Hz. Hasan (öl. 669) ve Hz. Hüseyin'e (öl. 680) de yer verilmiştir. Hz. Ümmehânî, Mi'râc Gecesi'nde Hz. Muhammed'i evinde misafir etmesiyle anılırken diğerleri mi'râc müjdesini almaları üzerine Allâh'a hamd etmeleri dolayısıyla anılır:

Meger olmış idi ol ebu'l-iḥsān
Ḫāne-i ümmehānide mihmān (ŞG: 202)

Açdılar ḥamd-i Ẕü'l-celāle dehen
ʿĀyişe Fātıma Ḥüseyn ü Ḥasan (ŞG: 257)

Hz. Muhammed'in amcası Hz. Abbâs da (öl. 653) mesnevîde ismi geçen kişiler arasındadır:

ʿĀlem içre penāhıdur nāsuñ
ʿAlemi oldı ṣanki ʿAbbāsuñ (ŞG: 11)

Mesnevîde şeytândan da söz edilir. Yahyâ, Allâh dışında gönlüne başka şeyler geldiğinde içine şeytânların girerek kendisine vesvese verdiğini ileri sürer:

Gelse mescide göñlüme anlar
Girür ol dem içüme şeyṭānlar (ŞG: 124)

Darda kalanların imdadına yetişmesi, ölümsüzlük suyunu içmesi yönleriyle Hızır'a telmîh vardır:

Gülşene Ḫıżr irüp yitişdi bahār
Olmış iken zebūn-ı zaḥmet-i ḫār (ŞG: 1316)

Kelimātuñ miṣāl-i āb-ı ḥayāt
Ḥaḳ bu kim Ḫıżr-ı cāna virdi necāt (ŞG: 612)

Eserde Mi'râc Gecesi'yle ilgili birçok ayrıntıya değinilir. Hz. Muhammed'e haber getiren Cebrâ'îl, ona bineklik vazifesi yapan Burâk ve Refref, Hz. Muhammed'in namaz kıldığı Mescid-i Aksâ ve Cebrâ'îl'i geride bıraktığı Sidre bunlar arasındadır:

Berḳ-i ḫāṭıf gibi ʿale't-taʿcīl
Bir Burāḳ ile geldi Cebrāʾil (ŞG: 203)

Eyleyüp Ḥaḳḳı maḳṣad-ı aḳṣā
Menzili oldı Mescid-i Aḳṣā (ŞG: 213)

Ḳodı Cibrīli Sidrede ol ān
Oldı iḳlim-i lā-mekāna revān

Yüzini ferş idüp aña Refref
Buldı anuñ yüzi ṣuyına şeref (ŞG: 235-236)

Kadir Gecesi de benzetme unsuru olarak mesnevîye girer. Zâhiren karanlık olan Kadir Gecesi, manen mü'minin gönlünü aydınlattığı gibi Şâh'ın mektubundaki siyah yazılar da Gedâ'nın gönlünü aydınlatır:

Ṭaşı kāfur içi ʿanberdür
Şeb-i ḳadr ile rūz-i enverdür (ŞG: 938)

İslâmiyet'te kutsal kabul edilen Kâbe'yle ilgili olarak Hacerü'l-esved, kıble ve zemzemden söz edilir:

Kaʿbe-i kūyunuñ bu senin siyāh
Ḥacerü'l-esvedidür eyle nigāh (ŞG: 1551)

Ḳıblenüñ çār ṣuyı ḫaḳḳı içün
Zemzemüñ yüzi ṣuyı ḫaḳḳı içün (ŞG: 1220)

Mesnevîde kıyamet ve sonrası üzerinde de durulur. Sûr'un üfleneceğinden, kıyametin kopacağından, mahşerin kurulacağından, insanların sorguya çekileceğinden, îmân edenlerin cennete, etmeyenlerin de cehenneme gönderileceğinden söz edilir:

Nāgehān sūr-ı Ḥaḳ urulsa gerek
Felegüñ defteri dürülse gerek (ŞG: 106)

Çün ḳıyāmet irişe ḫalḳa ʿayān
Yaradılmamışa döne bu cihān (ŞG: 107)

Beni maḥşer güni utandurma
Geç günāhumdan itme baña ġaḍab (ŞG: 135)

Umaram olıcaḳ suʾāl demi
İdesin idegeldügün keremi (ŞG: 146)

Müʾminüñ menzilini cennet ider
Müşrikīnüñ yirini nār-ı saḳar (ŞG: 104)

Cennetle ilgili Kevser suyuna ve cennetin kapıcılığını yapan melek Rıdvân'a yer verilir. Şâir, İstanbul'daki çeşmelerinin suyunu, Kevser suyu gibi güzel bulur. Ayrıca Hz. Osmân'ın vefatını anlatırken onun vücûdundan akan kanları melek Rıdvân'ın, yanlışlıkla onun üzerine döktüğü şaraba benzetir:

Ḫūbdur çeşmelerle mābeyni
Çeşmeler oldı kevşerüñ ʿaynı (ŞG: 583)

Ṣunar iken aña şarāb-ı ṭahūr
Birāzın dökdi üstine rıḍvān (ŞG: 356)

İslâmiyet'in kutsal kitabı Kur'an-ı Kerîm'den, sûre ve hadîs gibi dinî terimlerden de söz edilir. Şâir, okuyucuya Kur'an-ı Kerîm'le meşgul olmayı tavsiye eder:

Kelimāt-ı nigārı itme ḳabūl
Gel Kelām-ı Ḳadīme ol meşġūl (ŞG: 1911)

Sūre-i Fātiḥā ṣevābın anuñ
Rūḥ-ı pākine armaġān itsün (ŞG: 376)

Naḳl ider bu hadīṣi rāvīler
Buyurupdur Resūl-i Rabb-i Mecīd (ŞG: 280)

Vâiz, mescid, namaz, oruç, câmi, imâm, ümmet, cemâat ve seccâde gibi dinî hüviyete sahip kavramlara da doğrudan ya da benzetme unsuru olarak yer verilir:

Vāʿize varmaġa hicāb iderin
Mey-furūşa çaġırmadın giderin

Varurın mescide idüp ʿacele
Her ḳaçan ol ṣanem namāza gele (ŞG: 121-122)

Var idi Rumelide bir ʿālim
Gündüzin sāʾim u gice ḳāʾim (ŞG: 621)

Cāmiʿ -i ḥüsn rūy-ı meh-tābı
Ḳaşı ehl-i niyāz miḥrābı
Çeşmi gūyā imām-ı ümmet idi
İki ṣaf kirpügi cemāʿat idi (ŞG: 637-638)

Bir senüñ gibi var mı dünyāda
Sala baḥr-ı sipihre seccāde (ŞG: 1162)

1.1.3.3. Tasavvufî Unsurlar

Bu bölümde vahdet-i vücûd anlayışı, tekvîn, ev ednâ makamı, zât mertebesi, Allâh'a kavuşma yolundaki sâlikin yapması gerekenler ve tasavvufî bazı terimler üzerinde durulacaktır.

Mesnevîde öne çıkan tasavvufî unsur, vahdet-i vücûd anlayışıdır. Şâir, bu doğrultudaki fikirlerini daha çok şehadet âleminin zuhûru üzerinden yola çıkarak dile getirir. Bunlar, kâinatın Allâh'ın kün emriyle yoktan yaratılması ve Allâh dışındaki her şeyin fâni oluşu gibi konulardır:

Lafz-ı künden o ʿĀlimü'l-esrār
Yoġiken kāināti eyledi var (ŞG: 65)

Ḥażret-i Ḥaḳdadur beḳā ancaḳ
Mā-sivā ḳābil-i fenā ancaḳ (ŞG: 111)

İnsanın Allâh'a kavuşabilmesi için kendi farazî varlığından kurtulması gerektiğini düşünen Yahyâ, "*Ey gafil, yok olmadan Allâh'a ulaşılamaz. 'Hû'ya ancak 'lâ'dan varılır*" der:

Ḥaḳḳa olmaz yoġ olmayan vāṣıl
Hūya lādan varılur iy ġāfil (ŞG: 115)

Bütün varlıkların Hz. Muhammed hürmetine yaratılması üzerinde duran Yahyâ, dolaylı olarak mutlak güzellik sahibi Allâh'ın kendisini görmek ve göstermek için ayna mahiyetindeki bu kâinatı yaratmasına işaret eder:

Ḳılmasaydı ḥabībini maḳṣūd
Yaradılmazdı cümle-i mevcūd (ŞG: 85)

Mesnevînin mi‘râc bölümünde Hz. Muhammed'in Mi‘râc Gecesi'nde mazhar olduğu ev ednâ makamından da söz edilir. Hz. Muhammed, Allâh'ın huzuruna vardığında Allâh'tan başka hiçbir varlığın olmadığını görür. Tecellî nûruna gark olur. Kendi varlığından tamamen kurtulur:

Ol maḳāma varup Ḥabîbu'llāh
Gördi kim leyse fi'l-vücūd-ı sivāh

Gitdi varlıġı oldı anda ʿadem
Var olan Ḥażret-i Ḥaḳ idi o dem

Oldı nūr-ı tecellīye lāyıḳ
Gördi maʿşūḳı ʿāşıḳ-ı ṣādıḳ (ŞG: 244-246)

Şâir, mesnevîde amâ diye isimlendirilen zât mertebesinden de söz eder. Bu mertebede ululuk (celâl) perdesinde bulunan Allâh'ı, ondan başkası ne bilir ne de tanır. Cüneyd'in, "Allâh'ı Allâh'tan başkası bilmez ve tanımaz" sözü bu mertebeyi anlatır (Uludağ, 2005: 38). *"O mutlak kemâlde olan Allâh'tır. Zâtını ancak kendisi bilebilir. Kendisini tanıma konusunda şaşkın olan insan Allâh'ın zâtını bilemez*" anlamındaki aşağıdaki beyitlerde Yahyâ, bu düşüncelerini ifade eder:

Mā hüve'l-ḥaḳ kemāl ile muṭlaḳ
Ẕātıdur Ẕātını bilen ancaḳ

Ẕāt-ı Ḥaḳḳı nice bilür insān
Kendüzin bilmede ḳalır ḥayrān (ŞG: 61-62)

Allâh'a kavuşma yolundaki kişi nefsiyle mücadele etmeli, dünya zevklerinden vazgeçmeli ve mâsivâyı bırakarak Allâh'a yönelmelidir:

Hüner oldur ki bu yola giresin
Nefs-i emmāreyi zebūn idesin (ŞG: 192)

Miḥnet oldı maḥabbet-i dünyā
Leẕẕetini hemīşe ẕillet bil (ŞG: 383)

Eyle teşdīdi gibi ḳurbına yol
Mā-sivāyı ḳo yüri Ḥaḳ ile ol (ŞG: 31)

Allâh'a kavuşma yolundaki kişinin sünnete uyması, Allâh'ı zikretmesi ve günâhlarından dolayı tövbe etmesi gerekir:

Rūhına çār yāruñ eyle duʿā
Sünen-i Aḥmed ile ol ʿāmil

Tā ki maḳbūl olan duʿā gibi sen
Olasın ḳurb-ı Ḥażrete vāṣıl (ŞG: 384-385)

Ẕikr-i ḥamdi durur açan her gāh
Ehl-i tevḥīde sırr u ḥāmide rāh (ŞG: 47)

İrişüp ḳullarına luṭf-ı ilāh
Pāk olur tevbe ile cümle günāh (ŞG: 100)

Mesnevîde sâlik, nefis, keşif, kerâmet ve velâyet gibi tasavvufî kavramlara da yer verilir:

ʿIşḳdur nūr-ı dīde-i ʿuşşāḳ
ʿIşḳdur sālike hemīşe burāḳ (ŞG: 509)

Beni yoldan çıḳardı nefs-i denī
Ḳulunam neyler isen eyle beni (ŞG: 150)

Keşf idüp ʿāleme kerāmetler
Ḫalḳa gösterdi çoḳ velāyetler (ŞG: 1157)

1.1.3.4. Tarihî ve Efsanevî Unsurlar

Mesnevide birtakım tarihî ve efsanevî unsurlara yer verilmiştir. Bunlar, Türk ve İslâm tarihindeki bazı önemli isimler, efsanevî mahiyetteki birtakım kişi ve inanışlardır.

Kanûnî Sultân Süleymân'ı birçok açıdan öven şâir, onun Osmân Gâzî'nin (öl. 1326) soyundan olmasına dikkat çeker. "*Devrin gazisi Osmân oğlu, zamanın padişahı Süleymân Hân*" anlamındaki beyitte Kanûnî'nin yanı sıra büyük dedesi Osmân Gâzî de mesnevîye girer:

Āl-i ʿOṣmān-ı ġāzī-yi devrān
Pādişāh-ı zamān Süleymān Ḫān (ŞG: 427)

İslâm'ın karşısında yer alan Ebû Leheb (öl. 624), "*Hz. Muhammed'in mübarek nûru Ebû Leheb'in ateşini kara küle çevirdi (söndürdü)*" anlamındaki beyitte Hz. Muhammed'e mağlup olmasıyla anılır:

Nūr-ı pāk-i Muḥammed-i ʿArābī
Ḳara kül itdi nārı Bū-Lehebi (ŞG: 187)

Şâh'a yakınlığıyla bilinen rakip, fitne çıkarmasıyla Emevilerin ikinci halifesi Yezîd'e (öl. 683) benzetilir. "*Bir siyah yüzlü Yezîd oğlu Yezîd, Şâh'tan gölge gibi uzak olmazdı*" anlamındaki beyitte Yezîd'e telmîh vardır:

Bir siyeh-rū Yezīd ibni Yezīd
Sāyeveş Şāhdan olmaz idi baʿīd (ŞG: 876)

Ünlü Hak âşığı Veysel Karânî (öl. 657), "*Veysel Karânî Hazretleri gibi bedenimi aşkın rûhuna vatan eyle*" anlamındaki beyitte anılır:

Tenümi eyle rūḥ-ı ʿışḳa vaṭan
Nitekim Ḥażret-i üveys-i Ḳaren (ŞG: 1655)

Lokmân Hekîm, "*Lokmân Hekîm hikmet ilminde üç yönlü derman yazdı*" anlamındaki beyitte mesnevîye konu olur:

ʿİlm-i ḥikmetde Ḥażret-i Loḳmān
Yazdı üç vech ile velī dermān (ŞG: 1078)

İskender-i Zülkarneyn'e, "*Bazen olur ki askerini güneş gibi çıkarır. İskender gibi batıyı feth eder*" anlamındaki beyitte dünyanın birçok bölgesini fethetmesiyle telmîh vardır:

Gün gibi gah olur çeker leşker
Feṭḥ ider ġarbı şanki İskender (ŞG: 441)

İran mitolojisindeki Kahraman, Cem, Hüsrev ve Rüstem gibi isimlerden de söz edilir:

Çākeri Ḳahramān u bendesi Cem
Ḳulınuñ ḳulı Ḫusrev ü Rüstem (ŞG: 440)

Çift kahramanlı aşk hikâyelerinin ünlü kişilerinden Ferhâd, Şîrîn, Leylâ, Mecnûn, Hüsrev, Şîrîn ve Vâmık mesnevîye konu olmuştur:

Nām-ı Şīrīni çünki itdün yād
Lāzım oldur ki añıla Ferhād (ŞG: 617)

Leylīnüñ sergüzeştine muṭlaḳ
ʿIşḳ-ı Mecnūn durur viren revnāḳ (ŞG: 618)

ʿIşḳ-ı maḥbūb ile kim olsa ḫazīn
Añlamaz anı Ḫüsrev u Şīrīn (ŞG: 478)

Biri eydürdi ʿışḳ ile Vāmıḳ
Oldı ʿālemde ʿāşıḳ u ṣādıḳ (ŞG: 470)

Kaf Dağı ve bu dağın arkasında yaşadığına inanılan Anka'dan, "*Aşkın kafi içinde Anka olup aşk gözüyle görünen olayım*" anlamındaki beyitte söz edilir:

Ḳāf-ı ʿışḳ içre oluben ʿankā
Olayın ʿayn-ı ʿışḳ ile bīnā (ŞG: 759)

1.1.3.5. Sosyal Hayatla İlgili Unsurlar

Mesnevîde sosyal hayatla ilgili bazı konulara da yer verilmiştir. Mesnevînin içinde dağınık bir hâlde bulunan bu konular dönemin eğlence mekânları ve eğlence kültürüyle, bunun yanı sıra birtakım âdet ve inançlarla sınırlıdır.

Mesnevînin girişinde At Meydanı'nı tasvir eden şâir, devrin sosyal atmosferiyle ilgili önemli bilgiler verir. At Meydanı'nın, İstanbul'un merkezinde güzellerin toplandığı meşhur bir eğlence merkezi olduğunu, her kesimden insanın akın akın gelerek burayı insan denizine çevirdiğini söyler:

Oldı şehr içinde At Meydānı
Ḫūblar mecmaʿı ṣafā kānı

Cemʿ olurlar oraya ḫāṣ ile ʿām
Ṣanki ādem deñizidür o maḳām

Her soḳaḳdan gelür sıġār u kibār
Aḳar ol baḥre ṣanasın enhār (ŞG: 575-577)

Gedâ'nın, satranç oynayanların yanına gitmesinden ve onlarla konuşmalarından dönemin oyun geleneğiyle ilgili bilgi edinilir:

Bir gün ol mübtelā-yı miḥnet ü renc
Gördi bir yirde oynanur satranc (ŞG: 848)

Şâh'ın Gedâ'ya yazdığı mektuptan âşıkla maşuk arasındaki haberleşmenin mektupla sağlandığı anlaşılır. "*Dünyanın padişahı (Şâh) kızgınlık ve öfke ile hemen Gedâ'ya bir mektup yazdı. Namlı Şâh, mektubunda ilk olarak Allâh'a hamd ve resulüne selâm etti*" anlamındaki beyitlerde bu mektuptan söz edilir:

Ġaḍab u ḥiddet ile Şāh-ı cihān
Yazdı bir nāme ol Gedāya hemān

Evvelā nāmede o Şāh-ı be-nām
Ḥaḳḳa ḥamd itdi vü Resūle selām (ŞG: 914-915)

Dostların Gedâ için buldukları çözüm, halk arasındaki inançları yansıtır. Âşığın iyileşebilmesi için ya sevgilisine kavuşması ya sevgilinin bulunduğu memleketi terk etmesi ya da sevgilinin kötü olduğuna inanması gerekir:

Biri oldur ki ʿāşıḳ-ı yāre
Vuṣlat olur aña hemīn çāre

Biri daḫı yoġ ise ṣabrı eger
Çār u nāçār ide ʿazm-i sefer

Biri daḫı hemīşe yārānı
Ẕem ide ʿāşıḳına cānānı (ŞG: 1079-1081)

Şâh ve arkadaşlarının sohbet mekânı olarak gül bahçesini seçmeleri ve burada içki meclisi kurmaları devrin eğlence kültürünü yansıtır:

Virdiler girü ṣoḥbete zīver
Oldı bezmüñ görir gözi ṣāġar

Ṣımaġa yaʿni ġuṣṣa düşmenini
Geydi anda sürāhi cevşenini (ŞG: 1408-1409)

Bu sürūr ile ol perī-rūlar
Biri birine içdi ṭolular

Gün gibi çıḳdı başa keyfiyet
Ṣoḥbet ehline virdi germiyyet (ŞG: 1414-1415)

Kölelik de devrin sosyal yapısını yansıtan önemli hususlardandır. Gedâ'nın, köle gibi satışa çıkarılması bu duruma örnektir:

Acıyup derdmende ol dellāl
Ḳılmadı bu ḫuṣūṣda ihmāl

Ṣatıluḳ ḳula dönderüp ol ān
Ṣūrete ḳoydı ol Gedāyı hemān (ŞG: 1249-1250)

1.1.3.6. Astronomi

Yahyâ Hz. Muhammed'in Mi'râc Gecesi'nde sema tabakalarındaki yükselişini anlatırken nücûm ilmindeki sıralamaya göre yıldızlardan söz eder. Eskiden dünya merkezde olmak üzere gökyüzünün birbiri üstünde dokuz kattan oluştuğuna inanılır. Kavisli ve iç içe geçmiş daireler şeklindeki bu katmanların yeryüzünü sarmaladığı düşünülür. İlk yedi katın her birinde bir gezegenin bulunduğu varsayılır (Karabey, 1999: 33). Bu inanışa göre birinci kat gökte Kamer, ikinci katta feleğin kâtibi olarak bilinen Utârid, üçüncü katta Zühre yıldızı olarak bilinen Nâhîd, dördüncü katta Güneş, beşinci katta Mirrîh, altıncı katta Müşteri ve yedinci katta Zühâl yıldızı yer alır. Mesnevînin mi'râc bölümünde Hz. Muhammed'in bu gök tabakalarına yükselmesine ve bu yıldızların onunla karşılaşmaları üzerine sergiledikleri tavırlara yer verilmiştir:

Vardı evvelki göge virdi selām
Ḳamer eksükligin diledi tamām

Kātib-i çarḫa irdi çün ol nūr
Yazdı göñlüni eyledi mesrūr

Gördi ol şems-i dīni çünki ʿayān
Yire çaldı defini Zühre hemān

Utanup āf-tāb-ı ʿālem-tāb
Yüzine burc-ı ḫāki ḳıldı nikāb

Gökde Merrīḫ ḥayrete batdı
Ḳılıcın şeb niyāmına ḳatdı

Açdı ol nūr-ı pāke çünki gözin
Müşteri ayaġına sürdi yüzin

Nūr kesb itdi oldı müşkili ḥāl
Ḳararup ḳalmış idi gökde zuhāl (ŞG: 224-230)

1.1.3.7. Müstensihle İlgili Değerlendirme

Yahyâ, mesnevînin sonunda eserini güzel bir şekilde tamamlayan ve yanlışlarını bir bir düzelten kâtibe rahmet okur. "*Allâh daima eseri aslıyla karşılaştırarak tamamlayan kâtibe rahmet etsin. O müstensih güzel çalışsın, mümkün oldukça tek tek hatasını düzeltsin*" der:

Raḥmet ol kātibe cihānda müdām
İde anı muḳābeleyle tamām

Mümkin olduḳça ide saʿy-ı cemīl
Ḳıla bir bir ḫatāsını tebdīl (ŞG: 1947-1948)

Yahyâ, eserini yazdığı yanlış yazılarla bozan, cehaletinden dolayı harfleri yanlış yazan kâtibe beddua eder. Bu kâtip o kadar câhildir ki câhilliğinden noktaları yanlış bırakır. Dikkatsizliği o dereceye varmıştır ki (رحم)ı (زخم), (غیرت)i (عبرت), (محبت)i (محنت) şeklinde yazar. Kalemini mil gibi çeken bu müstensih (شعر)i (شر) şeklinde yazarak (ع)ı göstermez:

Oñmasun ʿālem içre ol nādān
Boza bu gülşeni niteki ḫazān

Elifi oldı ṣanki ḳāmet-i yār
Egri yazup uzada niteki mār

Cehl ile ide fiʿl-i nā-maʿḳūl
Seng-i noḳṭayla raḥmı zaḫm ide ol

Sehv ile ide ġayreti ʿibret
Yaza lafẓ-ı muḥabbeti miḥnet

Ḳalemin mīlveş çeküp meşelā
Eyleye ʿayn-ı şiʿri nā-bīnā (ŞG: 1949-1953)

1.1.4. Şâh u Gedâ'nın Dil ve Üslûp İncelemesi

Mesnevîlerde dil ve anlatım bakımından farklılık gösteren üç ayrı bölüm görülür. Bunlar başlıkların dili, giriş bölümünün dili ve konunun işlendiği bölümün dilidir (Ünver, 2011: 432). *Şâh u Gedâ*'da asıl hikâyenin anlatıldığı bölüm sade ve açık bir dille kaleme alınmıştır. Dilin sadeliği, atasözü ve deyimlerin çokluğu mesnevîyi mahallî bir renge bürümüştür. Mesnevîde yer alan sade Türkçe kelimelerin çokluğuna rağmen Arapça ibareler de mesnevî içine serpiştirilmiştir. Ayrıca ikili Farsça tamlamalar da sıkça kullanılmıştır.

Mesnevîde yer alan gazeller de hikâyede olduğu gibi sade bir dille yazılmıştır. Giriş de sade bir dille kaleme alınmıştır fakat asıl hikâyenin anlatıldığı bölüme oranla girişte kısmen daha ağır bir dil kullanılmıştır. Şâir başlıklarda da sade ve açık bir dil kullanmıştır. Metin kısmında olduğu gibi başlıklarda da ikili Farsça tamlamalara çokça yer verilir.

Mesnevîyi özel kılan en önemli etkenlerden biri, mesnevînin şâirin kendi hayal ürünü olmasıdır. Yahyâ eserinin tercüme olmadığını, yazdığı her şeyin kendisine ait olduğunu söyler. Şâir, eserini yazarken kesinlikle kimseden bir şey almamıştır:

ʿĀrīdür ʿāriyet libāsından
Pāk durur tercüme belāsından

Kimseden nesne almadum kaṭʿa
Yaʿlemu'llāh meger tevārüd ola

Her ne ise eger ḫatā vü ṣavāb
Ḥasb-i ḥālüm durur benüm bu kitāb (ŞG: 1943-1945)

Şâirin üslûbunu belirleyici etkenlerden biri de mesnevîde geçen atasözü, deyim ve günümüzde kullanılmayan Türkçe kelimelerdir.[9] İçerisinde atasözü, deyim ve günümüzde kullanılmayan Türkçe kelimelerin geçtiği beyit örnekleri aşağıdadır:

"*El elden üstündür*" atasözüne, "*Gerçi el elden üstündür derler ama güzelliği diğer güzellerden daha fazladır*" anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Ḥüsni maḥbūblardan efzündur
Gerçi dirler el elden üstündür (ŞG: 679)

"*Çok konuşan çok yanılır*" atasözüne, "*Gönül ehli kişiler arasında çok söyleyenin çok yanıldığı atasözü anılır*" anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Ehl-i dillerde bu meṡel añılur
Kim ki çoḳ söyler çoḳ yañılur (ŞG: 1935)

"*Ağzında bakla ıslanmamak*" deyimine, "*Gedâ, hiçbir sırrı saklamadığı için şimdi sen insanların diline düştün*" anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Şimdi sensün cihānuñ aġzında
Baḳla ışlanmaz anuñ aġzında (ŞG: 908)

[9] Mesnevîde geçen atasözü, deyim ve günümüzde kullanılmayan Türkçe kelimelerin tamamını görmek için bk. Yoldaş, 1993: 64-69

"*Gökte ararken yerde bulmak*" deyimine, "*O dünya garibi (Gedâ) onu gökte ararken yerde buldu*" anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Gün gibi anı ol ġarīb-i cihān
Gökde isterdi yirde buldı hemān (ŞG: 690)

İyileşmek, şifa bulmak, düzelmek anlamlarına gelen "*oñmak*" (Dilçin, 1983: 163) kelimesine, "*Kişi gururdan vazgeçmediği sürece itibar bulmaz*" anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Yapılup ḳaṣr-ı ḳadri *oñmaz* işi
Ḫāne-i ʿırżı yıḳmayınca kişi (ŞG: 736)

Yarar, çıkar, kazanç anlamlarına gelen "*aṣṣı*" (Dilçin, 1983: 163) kelimesine, "*Son pişmanlık fayda etmezmiş. Kederi ölünceye kadar gitmezmiş*" anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Soñ peşimānlıġ *aṣṣı* itmez imiş
Ġuṣṣası tā ölince gitmez imiş (ŞG: 847)

Mesnevîde Eski Anadolu Türkçesinin ekleri kullanılarak oluşturulmuş kelimelere de yer verilmiştir. Örneğin gelecek zaman anlamını veren -iser ekine (Gülsevin, 1997: 100), "*Allâh'ın Kahhâr ismi âlemde tecellî ettiğinde yeryüzünde hiçbir şey kalmayacak*" anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Ol*ısar* tīġ-ı ḳahrı ʿāleme fāş
İd*iser* ḫāk noḳṭasını tırāş (ŞG: 109)

Zarf fiil eki -uban'a (Gülsevin, 1997: 133), "*Atına ne oldu bilmiyorum. Atı ansızın düşerek öldü kendisi de yayan kaldı*" anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Bilmezin atına ne oldı hemān
Düş*üben* atı öldi ḳaldı yayan (ŞG: 1303)

Mesnevîde zaman zaman yer verilen âyet ve hadîs iktibasları ile Arapça ibareler de, şâirin üslûbunu belirleyici unsurlardandır.[10] İçerisinde âyet, hadîs ve Arapça ibarelerin geçtiği beyit örnekleri aşağıdadır:

Rad sûresinin yirmi dokuzuncu âyetinden kısmî aktarılan "*Sahabeler onun hâlini görünce 'İnanan ve yararlı iş işleyen kimseler için hoş bir hayat ve dönülecek güzel bir yer vardır'* (Kur'an 29/13) *dediler*" anlamındaki beyit aşağıdadır:

Gördi çünkim bu ḥālini aṣḥāb
Didi *ṭūbā lehüm ve ḥüsnü meʿāb* (ŞG: 365)

Âlimin ölümünü âlemin ölümü şeklinde ifade eden hadîs-i şerîfe, "*Hz. Muhammed, âlimin ölümünün âlemin ölümü gibi olduğunu söyledi*" anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

ʿĀlimüñ mevtine buyurdı Resūl
ʿĀlemüñ mevti gibidür didi ol (ŞG: 1397)

Yahyâ'nın Arapça ifade ettiği, "*Muhabbet iddiasında olanlar nasıl uyuyabilirler? Hâlbuki her uyku muhabbet sahiplerine haramdır*" anlamındaki beyit aşağıdadır:

ʿAceben lil'muḥibbi keyfe yenām
Küllü nevmin ilel muḥibbi ḥarām (ŞG: 1533)

Şâirin üzerinde düşündürmek istediği konuları soru kelimeleriyle güçlendirdiği görülür. "*Güzel sevgilinin âşığa bu kadar çok vefâ göstermesi hiç olacak şey mi"* anlamındaki beyit buna örnektir:

Hīç ola mı ki dilber-i raʿnā
ʿĀşıḳa eyleye bu denlü vefā (ŞG: 1879)

Şâh u Gedâ, aşk mesnevîsi olmasına rağmen sanatsal yönü zayıftır. Şâirin mesnevîde en çok kullandığı edebî sanatlar teşbîh, telmîh, nidâ, tezâd, teşhîs ve ist'iâre dir.

Mesnevînin geneline yayılan teşbîhler özellikle giriş bölümünde ve tasvirlerde yoğunlaşır. "*Onlar mağara içinde sanki karanlıklar ülkesindeki hayat suyunun çeşmesi oldular. Kurşun kaplama kubbelerin bazıları yelken açmış gemilere benzer*" anlamındaki beyitler buna örnektir:

[10] Mesnevîde geçen âyet ve hadîs iktibaslarını ve Arapça ibarelerin tamamını görmek için bk. Yoldaş, 1993: 69-72

Oldı ġār içre şanasın anlar
Ẓulmet içinde çeşme-i ḥayvān (ŞG: 289)

Ḳurşun örtüli ḳubbeler yer yer
Yelken açmış gemilere beñzer (ŞG: 545)

Ayasofya Câmii, dünyadaki bütün insanların akın akın ayağına geldiği yüksek makamlı bir şeyhe benzetilmiştir. Bütün insanların duasına muhtaç olduğu bu yerin başında kubbeden ulu bir taç bulunur. Cezbeye tutulan kimseleri vecde getiren bu yerin eyvanının kemeri, secde konumundadır:

Ayasofyadur aña nām-ı şerīf
Olmaz anuñ gibi maḳām-ı laṭīf
Nitekim şeyḫ-i pāk ü ḳuṭb-ı zamān
Ayaġına aḳar su gibi cihān
Ḫalḳ-ı ʿālem duʿāsına muḥtāc
Ḳubbeden var başında bir ulu tāc
Getürür ehl-i ḥāleti vecde
Ṭāḳ-ı eyvānı eylemiş secde (ŞG: 548-551)

Şâir, her tarafı ak mermerlerle kaplı Ayasofya Câmii'ni aba örtünen bir mürşide benzetir. İki minaresi, dua eden iki el gibi durur:

Beñzer ol mürşid-i ʿabā-pūşe
Aḳ mermerler ile her kūşe
Oldı iki menāresi meşelā
Ḫadd-i ẕātında iki dest-i duʿā (ŞG: 552-553)

Mesnevîdeki telmîh örneklerinin büyük çoğunluğu İslâm tarihindeki kişi ve olaylardan seçilmiştir. Hz. Muhammed ve Hz. Ebû Bekir'in mağarada saklanmaları ve örümceğin yaptığı ağla onları müşriklerden koruması buna örnektir:

Ġar içinde ısırdı pāyini mār
Cānına irdi bir cefā-yı cedīd (ŞG: 282)

Düşmen-i bī-ḥayāya aşdı ḥicāb
Perdedār oldı ʿankebūt ol ān (ŞG: 292)

Yahyâ coşkun duygularını ve heyecanlarını dile getirirken sıklıkla nidâ sanatına başvurur. "*Ya Rab binbir adının hakkı için Hz. Muhammed'in ümmetine rahmet et. Ey gönül, dünya fânidir. Baykuş gibi bu viraneyi bekleme*" anlamındaki beyitler buna örnektir:

Biñ bir adun ḥaḳḳı içün yā Rab
Raḥmet it ümmet-i Muḥammed'e hep (ŞG: 151)

Fānīdür iy göñül cihān fānī
Bekleme būmveş bu vīrānı (ŞG: 342)

Yahyâ, düşüncelerini etkili bir şekilde dile getirebilmek için tezâd sanatından faydalanır. "*Nice fakiri en büyük padişah, nice padişahı da âlemin kölesi eder. Kâmilin derdi fazla olur. Câhilin şansı açık olur*" anlamındaki beyitler buna örnektir:

Nice dervīşi şāh-ı aʿẓam ider
Nice şāhı gedā-yı ʿālem ider (ŞG: 44)

Kāmilüñ ġuṣṣası ziyāde olur
Cāhilüñ tāliʿi güşāde olur (ŞG: 872)

İnsan dışındaki varlıklara kişilik vermeyi seven Yahyâ, çoğu yerde teşhîs sanatına başvurur. "*Zambak eline kalemini aldı. Gerçekten tam Utârid'e benzedi. Bülbülün gök gürültüsü gibi ağlayıp inlemesiyle bütün çiçekler uykudan uyandı*" anlamındaki beyitlerde bunu görmek mümkündür:

Eline aldı ḫāmesin zanbaḳ
Beñzemişdür ʿUṭāride el-ḥaḳ (ŞG: 1322)

Raʿdveş bülbül āh u zār idicek
Uyur iken uyandı cümle çiçek (ŞG: 1328)

Yahyâ, mesnevîsinde açık istʿiâreye de sıkça yer verir. "*Bir peri aklımı alıp gitti. Beni bütün insanlar yanında gülünç bir duruma düşürdü. O ay gibi güzel sevgiliyi karşılardı. Bulutlar gibi gözyaşı dökerek ona hâlini anlatırdı*" anlamındaki beyitler buna örnektir:

Bir perī ʿaḳlumı alup gitdi
Cümle ḫalḳa beni gülünç itdi (ŞG: 118)

Eyler idi o māha istikbāl
Ḥālini aġlar idi ebr-miṣāl (ŞG: 1119)

Yahyâ şaşkınlıkla karışık coşkun duygularını dile getirirken zaman zaman "*Allâh Allâh*" ifadesini kullanır. Mesnevînin tevhîd bölümünden ve terkîb-bend nazım şekliyle kaleme alınan dört halifeye övgüden alınan aşağıdaki beyitlerde bunu görmek mümkündür:

Allah Allah nedür bu cūd u ṣeḫā
Bār-ı luṭfından oldı çarḫ dū-tā (ŞG: 90)

Allah Allah nedür bu fażl u kemāl
Oldı ḫalḳ-ı cihān içinde ferīd (ŞG: 284)

Dualaların büyük bir fonksiyon üstlendiği mesnevîde gerek şâirin gerekse Gedâ'nın yaptığı birçok duayla karşılır. Mesnevînin muhtelif bölümlerine yayılan dualaların en yoğun olduğu kısım münâcât bölümüdür. "*Ey Alllahım, Hz. Muhammed'in nûrunun hakkı için duamı kabul eyle*" anlamındaki aşağıdaki beyit buna örnektir:

Yā ilahī bi-ḥaḳḳı nūr-ı Resūl
ʿĀlem içre duʿāmı eyle ḳabūl (ŞG: 1959)

Mesnevîde duanın yanı sıra beddualarla da karşılaşılır. Özellikle sonuç bölümünde şâir yanlış yazan kâtibe, eserine taassupla bakanlara ve mesnevîsinden mana çalmak isteyen hırsızlara beddua eder:

Bu ʿayāndur ki göz göre nice ḫar
Aña ʿayn-ı taʿaṣṣub ile baḳar

Kör idüp anı ḳıl baḳar gibi lāl
Ḳoma söz söylemege anda mecāl (ŞG: 1962-1963)

Ṣuʿāradan eger ki bir ednā
Andan olursa sārıḳ-ı maʿnā

ʿÖmrünüñ gülleri ḳamu ṣolsun
ʿĀlem içre cüvāna merg olsun (ŞG: 1964-1965)

Gözlemlerin önemli bir yer tuttuğu mesnevîde şâir, anlattığı konuları çevresinde gözlemlediği doğal hadiselerle destekler. "*Taze goncanın sıcak rüzgârdan etkilenmesi gibi o kırmızı gül bir parça soldu. Ağaçların çiçek açmasıyla sanki gemiler yelken açtı*" anlamındaki beyitler bu duruma örnektir:

Ṣoldı bir pāre ol gül-i aḥmer
Issı yelden niteki ġonca-i ter (ŞG: 994)

Oldı eşcārda çiçek peydā
Yilken açdı ḳadırġalar gūyā (ŞG: 1343)

Mesnevîdeki tasvirler de şâirin üslûbuyla ilgili önemli ipuçları verir. Yahyâ, kişileri özellikle de güzel sınıfına dâhil olanları idealize ederek tasvir eder. Örneğin mesnevînin başında tasvir edilen dört erkek güzelden biri olan Ca'fer-i Tayyâr, yeryüzünde eşine rastlanmayan ideal bir güzel olarak sunulur. Hüma kuşu gibi olan bu güzeli, kimse avlayamaz. Âlem içinde güneş gibi parlar. Servi boylu bu güzel, namusludur. Boyu üzerindeki iki kaşı sanki iki Sidre tavusu gibidir. O, güzellik şehrinin ayıdır:

Birinüñ adı Caʿfer-i Ṭayyār
İdemez kimse ol hümāyı şikār

Gün gibi ʿālem içre rūşendür
Ol boyı serv pāk-dāmendür

Ḳāmeti üzre iki ebrūsı
Oldı şan iki sidre tavūsı

Vaṣf olınmaz o māh-ı şehr-i cemāl
Devr içinde bulınmaz aña miṣāl (ŞG: 594-597)

Kötü kişileri olumsuz sıfatlarla tanıtan Yahyâ, onlarla siyah rengi bütünleştirir. Şâir, onlar için siyah yüzlü, kara câhil gibi tanımlamalar yapar. Siyah yüzlü bir adam, Şâh'ın yanından gölge gibi hiç ayrılmaz. Karga gibi iftiracıdır. Fitneci, hileci ve hokkabazdır. Ayaktakımından kaba bir yalancı olan bu adamın katli vaciptir. Şarap içen kara bir cahildir. Anadan yüzü kara olarak doğmuştur. Günâh denizi onu boğmuştur. Yüzünde siyah bir iz vardır. Sanki sönmüş odun gibi karadır. Geçici dünya gibi yalancı olan bu adam, aşk hastasına kara sancıdır:

Bir siyeh-rū Yezīd ibni Yezīd
Sāyeveş Şāhdan olmaz idi baʿīd

Olmış idi gurābveş ġammāz
Fitne vü ḥīle-sāz u şuʿbede-bāz

Vācibü'l-ḳatl cilf-i bāṭıl idi
Şāribü'l-ḫamr ḳara cāhil idi

Anadan yüzi ḳara ṭoġmış idi
Maʿsiyet baḥri anı boġmış idi

Var idi sūretinde ḳara nişān
Ṣanki sönmüş egsi idi hemān

Fāni dünyā gibi yalancı idi
Ḫaste-i ʿışḳa ḳara ṣancı idi (ŞG: 876-881)

Tabiat tasvirleri, içinde yaşanması yakın olaylarla ilgili belirtileri barındırır. Örneğin Gedâ'nın hastalığının anlatıldığı bölümün başında, tabiat da hasta bir görünüme bürünmüştür. Manzara, yaşanacak olaylara işaret eden belirtilerle kaplıdır. Öyle bir zaman gelir ki dünya hasta olur. Bahçenin yeşilliğine hazan belası erişir. Feleklerin başı döner. Toprağın yüzü baştanbaşa titrer. O an dağlar birbirine dayanarak ağlayıp inler. Çimenliğin hâli kederlidir. Irmaklar hep anlamsız şeyler söyler. Yeşilliğin yüzü sararmış, lalenin gözleri kızarmıştır. Kırmızı gülün rengi küle dönmüştür. Sanki yüzünden kan çekilmiştir. Bülbül zayıflıktan tanınmaz hâle gelmiştir. Öttüğünde de sesi işitilmez. Nergisin göz nuru akmış, gölge gibi kendini bırakmıştır:

Geldi bir dem ki ḫaste oldı cihān
Sebze-i bāġa irdi derd-i ḫazān

Başı çegzinür idi eflāküñ
Teni ditrerdi cümleden ḫāküñ

Biri birine söykenüp ol ān
Ṭaġlar inleyüp iderdi fiġān

Çemenüñ ḥāli ḫod mükedder idi
Cūylar hep yābāne söyler idi

Sebzenüñ çehresi ṣararmış idi
Lālenüñ gözleri ḳızarmış idi

Küle dönmiş idi gül-i aḥmer
Beñzinüñ ḳanı gitmiş idi meger

Söylese bülbül işidilmez idi
Żaʿfile gören anı bilmez idi

Nergisüñ gözi nūrı aḳmış idi
Sāyeveş kendüyi bıraḳmış idi (ŞG: 1610-1617)

Mesnevîde mekân ve tabiat tasvirlerinin iç içe girdiği görülür. Tabiattaki görüntüleri resmetmekten hoşlanan Yahyâ'nın salt mekân tasvirleri sınırlıdır. Şâirin, mekânın ayrıntı-

ları üzerinde yoğunlaştığı tasvir örnekleri; girişte yer alan İstanbul, At Meydanı ve Ayasofya tasvirleridir.

1.1.5. Şâh u Gedâ'nın Bölümleri ve Özetleri

Şâh u Gedâ, genel hatlarıyla mukaddime, asıl hikâye ve hâtimeden oluşur. Eserin girişi besmele, tevhîd, münâcât, na't, mi'râc, Hz. Ebû Bekir'e övgü, Hz. Ömer'e övgü, Hz. Osmân'a övgü, Hz. Alî'ye övgü, Kanûnî Sultân Süleymân'a övgü, eserin yazılış sebebi, âşığın coşkunluğu, İstanbul, Ayasofya, At Meydanı ve adı geçen güzellerin vasıfları olmak üzere on altı başlıktan oluşur.

Gedâ'nın aşk macerası üzerine kurulan asıl hikâyenin anlatıldığı bölüm çeşitli başlıklar altında sıralanır. Eser, kırk yedi beyitlik hâtimeyle sonlanır.

1.1.5.1. Besmele[11]

Şâh u Gedâ, besmelenin önemini anlatan kırk iki beyitlik bir bölümle başlar. Besmelenin önemine dikkat çeken Yahyâ, onu ilmin temeli telakki eder. Besmelenin, mü'minlere cemâl, inkâr edenlere celâl yüzünü gösterdiğine değinir. Onun her tarafı süsleme, insanın kalp ve rûhunu açma, sözlerin evveli, ahirette cennet kapısının kilidi, dünyada da insanların sığınağı olma gibi fazîletlerini sıralar. Onun her harf, nokta ve harekesini tek tek ele alarak bunlara yüklenen manalar üzerinde durur. Mesela gizli ilimler, besmelenin "ba"sı ile bilinir. İlmin özü "ba"nın noktasında gizlenir. "Sin" harfi sâlik için kurtuluş kanadıdır. Besmelenin son harfi "mim" ile bu bölümü tamamlayan şâir, tevhîde geçer.

1.1.5.2. Tevhîd[12]

43. beyitten 116. beyte kadar olan bölüm tevhîde ayrılmıştır. Allâh, kâinattaki her şeyi yaratandır. Sırlarla dolu yarattığı mâsivâ perdesinin ardındadır. Kendi zâtını ancak kendisi bilebilir. Sınırlı insan aklı, Allâh'ı tam manasıyla bilemez. Allâh, her şeyi yoktan var etmiş, kâinatı iç içe geçmiş daireler şeklinde yaratmıştır. Kâinatın içinde imkân âlemi, onun içinde insan, insanın içinde Kâbe hürmetindeki insan kalbi, bu kalbin içinde ise Allâh sevgisi bulunur. Bir damla sudan yaratılan insanın ilimler denizi hâline getirilmesi, ona verilen değerin Allâh katındaki büyüklüğünü gösterir.

---

[11] Başlık: "**Kitāb-ı Şāh u Gedā te'līf-i Yaḥyā bismi'llāhi'r-raḥmānir'r-raḥīm**" (Yoldaş, 1993: 74).

[12] Başlık: "**Tevḥīd-i ẕü'l-celāli ve'l cemāldür ki vaṣfında lisān-ı nāṭıḳa lāl u heyet-i sipihr-i dūtah kemāl-i ḳudretine dāldur celle celāluhu vü ʿamme nevālühü**" (Yoldaş, 1993: 78).

Bütün kâinat, Allâh rızası için ibâdet eder. Her şey onun birliğinin delilidir. Allâh'ın, kullarına rahmeti, eşiğine gelenleri geri çevirmemesi, tövbe ile kullarının bütün günâhlarını temizlemesi gibi özelliklerinden söz eden Yahyâ, kıyametin kopmasıyla her şeyin son bulacağını sadece Allâh zâtının bâkî kalacağını söyler. Varlıkların ancak öldükten sonra bekâ bulabileceklerine dikkat çeken şâir, kendilerinden geçmeden Allâh'a ulaşamayacaklarını ifade eder.

1.1.5.3. Münâcât[13]

Yahyâ Bey, aşkın verdiği acılardan yakınarak münâcâta başlar. Bu bölüm mesnevînin 117. beytinden başlayarak 159. beyte kadar devam eder. Periye benzettiği sevgilisi, Yahyâ'nın aklını çalmış, gönlünü zulmette bırakmıştır. Bu aşkın, ibâdetlerini bile olumsuz yönde etkilediğini ifade eden şâir, namazdayken bu güzeli düşünmekten namazının batıl hâle geldiğini belirtir. Sevgilisi, onu aklını kaybetme noktasına getirmiştir. Şâir, gönlündeki beşerî aşkı ilâhî aşka çevirmesi için Allâh'a dua eder.

Allâh'a yakarmaya başlayan Yahyâ, Allâh'tan kendisini cezalandırmamasını, kusurlarını örtmesini, kendisine gazabıyla değil de rahmetiyle muamele etmesini ister. Dünya muhabbetinin, gönül gözünü görmez hâle getirdiğini belirterek kendisini bu durumdan kurtarması için Allâh'a yalvarır. Günâhlarının çok olduğunun farkındadır. Nefsin basit isteklerine yenik düştüğünü, layıkıyla ibâdet edemediğini belirten şâir, bu hâlden Allâh'ın sonsuz rahmetine sığınır. Kendisiyle beraber bütün Müslümanlar için rahmet talebinde bulunur.

1.1.5.4. Na't[14]

Mesnevînin 160-192. beyitleri arası na'ta ayrılmıştır. Yahyâ Bey, bu bölüme Hz. Muhammed'in özelliklerini sıralayarak başlar. Hz. Muhammed, Kur'an-ı Kerîm'in sırlarını keşfederek ilâhî sırlara vâkıf olmuş, iki yay mesafesinde Allâh'a yaklaşma makamına ulaşmıştır. Kanaatin sonsuz bir hazine olduğunu bilen Hz. Muhammed, fakirlik tahtının padişahıdır. İnsanlar için rahmet vesilesi olarak gönderilmiştir. Allâh, ilk onun nûrunu yarattığı hâlde, onu diğer bütün peygamberlerden sonra dünyaya göndermiştir.

---

[13] Başlık: "**Ol Mucībü'd-daʿvāt vü Ḳāḍıyü'l-ḥacātuñ yaʿni münācāt-ı laṭīfidür**" (Yoldaş, 1993: 86).

[14] Başlık: "**Ol fasīhü'l-maḳal ü melīhü'l-cemāl ü kerīmü'l-ḫıṣāl ü ʿadīmü'l-miṣāl şāh-ı risālet-penāh olan ḥabību'llāhuñ naʿt-ı münīrleri vü midḥat-ı bī-naẓīrleridür ki taḳrīr ü taḥrīr olınur salavātu'llāhi ʿaleyhi ve selāmehu**" (Yoldaş, 1993: 91).

Hz. Muhammed'in ümmî olmasına rağmen âlim olmasını mucize olarak değerlendiren şâir, parmağıyla ayı ikiye bölmesi, gölgesinin bulunmaması gibi mucizelerine de yer verir. Kalplerin şifası, Allâh'ın dostu ve sevgilisi Hz. Muhammed, bütün peygamberlerin en üstünüdür. Herkes, onun getirdiği hakîkatlere muhtaçtır. Hz. Muhammed'in nûru, Ebû Leheb'in ateşini söndürmüştür. Allâh'ın vahyinin sözcüsü olan Hz. Muhammed'in her sözünde bin mana bulunur. Onun gibi bir zâta itaat edip onu şefaatçi kabul eden kimsenin saadet bulacağını ifade eden şâir, kendisinin onu gereği gibi övmekten aciz olduğunu, onu hakkıyla övebilecek olanın yüce Allâh olduğunu belirtir.

1.1.5.5. Mi'râc[15]

Na'ttan sonra, 193- 261. beyitler arasında yer alan mi'râc başlar. Kendisinde Allâh aşkı olan kimseyi sonunda Hakk'ın cazibesinin çekeceği yorumunu yapan Yahyâ, Mi'râc Gecesi'nin tasviriyle mi'râc hadisesini anlatmaya başlar:

Gecenin sümbüle, gökteki her bir yıldızın da güle benzetildiği karanlık bir gecede mi'râc hadisesi vuku bulur. Hz. Muhammed, Ümmehâni'nin evinde misafir olmuştur. Cebrâ'îl, Burâk'la beraber şimşek hızıyla Hz. Muhammed'in yanına gelir. Peygambere hizmetle gurur duyan Cebrâ'îl, yüz bin tevazu ile Allâh'ın selâmını ve has davetini ona iletir. Allâh'a şükreden Hz. Muhammed, Burâk'a binerek şevk ile sevgilinin tarafına yönelir.

Hz. Muhammed, Mescid-i Aksâ'ya vardığında peygamberlere imâm olur. Rûhların tamamı onun yolunda durur. Cennet kapıları açılır ve cehennem kapıları kapanır. Hz. Muhammed, gökyüzünü aydınlatır. Atının izleri gökyüzünü süsler. Her bir yıldız, güzelliğinin şevkiyle onun yoluna ışık tutar. Yüce gök, onun önünde eğilip zeminle birleşir. Felekler birbirine girer. Gökyüzü onu görünce hürmet ederek yerinden kalkar ve ona dua eder. Hz. Muhammed ilk sema tabakasına varıp selâm verince ay, onun nûruyla aydınlanarak kendi nûrunun eksikliğini tamamlar. Hz. Muhammed'in nûru Utârid'e erdiğinde, feleğin kâtibi Utârid, Hz. Muhammed'in adını göğe yazarak onu sevindirir. Zühre, tefini yere çalar. Güneş, utancından toprak burcunu yüzüne örtü yapar. Mirrîh, hayretinden kınına sokulan kılıç gibi batar. Müşteri, yüzünü ayağına sürer. Gökte kararıp kalan Zühâl aydınlanır.

---

[15] Başlık: "**Sirāc-ı dīn-i mübīn olan resūl-i emīnüñ miʿrāc-ı berīnlerinüñ ḥikāyeti vü rivāyetidür ʿaleyhi's-selāmu ve'l-ikrām ilā yevmü'l-ḳıyām**" (Yoldaş, 1993: 94).

Hz. Muhammed feleklerden geçip arşa yönelir. Arş-ı âlâyı mesrurane temaşa eden Hz. Muhammed, Allâh'ı takdis eder. Hızlı bir şekilde Sidre'ye ulaşır. Cebrâ'îl'i Sidre'de bırakarak sonsuzluk iklimine yol alır. Hazret-i Muhammed'e yüzünü yaygı yapan Refref (manevî bir binek) onunla şeref bulur.

Hz. Muhammed, göz açıp kapayıncaya kadar iki yay mesafesinde Allâh'a yaklaşır. Hz. Muhammed, huzura vardığında Allâh'tan başka hiçbir varlığın olmadığını görür. Kendi varlığı da yok olur. O anda sadece Allâh vardır. Orada ümmeti için dua eder. Döndüğünde yaşadıklarını sahabeleriyle paylaşarak onları sevindirir.

1.1.5.6. Hz. Ebû Bekir'e Övgü[16]

Mi'râc bölümünün ardından sırayla dört halife övülür. Terkîb-bend şeklinde düzenlenen bu bölümün 262-301. beyitleri arasında Hz. Ebû Bekir övülür. Hz. Muhammed'e en yakın dost olan dört kişiden birincisi, Hz. Ebû Bekir'dir. Vahdet ve tevhîd nûrunun parlaklığı, Hz. Ebû Bekir'in yüzünü aydınlatmıştır. Hadîs nakledicileri, bütün insanların îmânı bir kefeye konulup onunkiyle karşılaştırıldığında, onun imanının daha ağır basacağını nakletmişlerdir. Hz. Muhammed ile Hz. Ebû Bekir'in din için birçok elem çektiklerine değinen şâir, onların mağara içinde saklanmaları ve örümceğin yaptığı ağla onları düşmandan saklaması hadisesini çeşitli benzetmelerden faydalanarak anlatır. Hz. Ebû Bekir hükûmeti yönetmiştir. Onun cennet gibi gönlü hiçbir şekilde dünyaya meyletmemiştir.

1.1.5.7. Hz. Ömer'e Övgü[17]

Yahyâ, 302-341. beyitler arasını Hz. Ömer'e övgüye ayırır. Hz. Muhammed, Hz. Ömer'den bahsederken, "İnsanlara bir daha peygamber gelseydi bu kimse Ömer olurdu" diyerek onun fazîletini ortaya koymuştur. Şâir, bu bölümde Hz. Ömer'in velâyetinin büyüklüğünü ifade eden bazı hikâyeler anlatır. Hz. Ömer'in Müslümanların kırkıncısı olduğuna değinir. Adaletiyle tanınan Hz. Ömer, din yolunda hiçbir şeyi ihmal etmemiş, kimseye zulmetmemiştir. Kılıcıyla dünyayı güneş gibi aydınlatmış, düşmanı perişan etmiştir. Peygamberin sünnetine uygun bir hayat yaşamıştır.

---

[16] Başlık: "**Ale't-taḥḳīḳ imām-ı ʿatīk-ı Ḫudā olan Ebū Bekr-i Ṣıddīkuñ faẓīletlerinüñ ʿale'l-icmāl ẕikridür radıyallāhu ʿanhü**" (Yoldaş, 1993: 102).

[17] Başlık: "**ʿÖmer-i Fārūḳ Ḥażretlerinüñ ṣadır olan kerāmetlerinüñ ẕikridür raḍıya'llahu teʿālā ʿanhu**" (Yoldaş, 1993: 107).

1.1.5.8. Hz. Osmân'a Övgü[18]

Hz. Osmân'ın övüldüğü bu manzume, mesnevînin 342-381. beyitleri arasında yer alır. Yahyâ, bölüme onun ölümünü anlatarak başlar. Hz. Osmân evde yalnızken birçok gaddar gelerek evini delmiş, Hakk'ın rızasına karar veren Hz. Osmân, korkup kaçmamıştır. Kur'an-ı Kerîm okurken şehit olan Hz. Osmân'ın, vücûdundan akan kanlar Kur'an sayfalarına düşmüştür. Hz. Osmân, ecel şarabının verdiği keyifle Allâh'a kavuşma zevkini yaşamıştır.

Allâh onu en güzel ahlâk ile donatmıştır. Yüce arştaki büyük meleklerin hepsi onun hayâsından utanır. Kur'an'ın usûlüne uygun okunması onunla tamamlanmıştır. Açık bir zulümle Allâh yolunda şehit olan Hz. Osmân'ın ani ölümü karşısında sahabeler, hayrete düşmüşlerdir. Ona, yerinin cennet olması, şehitler ordusuna önder olması için dua eden şâir, onu sevmeyenlerin hem dünya hem de ahirette bedbaht olmasını diler.

1.1.5.9. Hz. Alî'ye Övgü[19]

Mesnevînin 382- 421. beyitleri arasındaki bölüm, Hz. Alî'ye övgüye ayrılır. İsmi gibi mübarek olan Hz. Alî, halifelerin sonuncusudur. Cömertliği alışkanlık hâline getirmiştir. Dünyada benzeri olmayan Hz. Alî, Allâh'ı tanıma ilminde ileri gitmiştir. Arap ve Araplar dışındakilere önderlik yapmasına rağmen toprak gibi alçak gönüllü olabilmeyi başarmıştır.

Soylu ve itibarlı bir şahsiyet sahibi olan Hz. Alî'nin, hiçbir kusuru yoktur. Edepli kişiler, edebi ondan öğrenmişlerdir. Şâir, Hz. Alî'nin yokluğunda ailesine yapılanlardan duyduğu üzüntüyü dile getirir. Onu, hidâyet imâmı, peygamberin vekili, fazîletli kimselerin başı, âlemin âlimi, vahiy taşıyıcısı görür. Ayrıca kahramanlığı ve velâyeti üzerinde de durur.

1.1.5.10. Kanûnî Sultân Süleymân'a Övgü[20]

Dört halifenin ardından Kanûnî Sultân Süleymân övülür. 422. beyitle başlayan bu bölüm, 455. beyitle sonlanır. Kanûnî Sultân Süleymân, dünya padişahı ve Allâh'ın yeryüzündeki gölgesidir. Saadetin zirvesinde bulunan, cömert ve adil bu sultân, halifelik saltanatının vârisi, ümmetin önderi, kutsal mekânların koruyucusu, insanların yardımcısı, zamanın

---

[18] Başlık: "**ʿOṣmān-ı zekī ḥazretlerinüñ sergüzeşt-i şehādetlerinüñ tafṣīlidür**" (Yoldaş, 1993: 111).

[19] Başlık: "**ʿAliyyü veliyu'llah ḥażretlerinüñ velāyet-i saʿādetinüñ ẕikridür raḍya'llahu ʿanh**" (Yoldaş, 1993: 116).

[20] Başlık: "**Güzīde-i āl-i ʿOṣmān olan sāḥib-ḳırān-ı zamān Süleymān ḫānun ʿale'l-icmāl vaṣf-ı cemīli ve medḥ-i celīlidür ḫalled'allahu salṭanatehu ve ebbed'allahu ʿizzetehu ve devletehu**" (Yoldaş, 1993: 121).

padişahı ve gaza edenidir. Âlemi adaleti ile kusursuz kılmış, devrinde bir karınca bile zarar görmemiştir.

Padişahın umûmî olan yardımının devam etmesi için Allâh'a dua eden şâir, Kanûnî'nin varlığının İslâm ehline dayanak olduğunu söyler. O, âlemin her zaman üstünlük kazanan padişahıdır. Her türlü kerâmet ile şereflenen padişah, hakîkatte velîdir. Savaştaki ustalığı ve kahramanlığıyla bütün âlemi güneş gibi zapt etmiştir.

1.1.5.11. Eserin Yazılış Sebebi[21]

Mesnevînin 456-502. beyitleri arasındaki bölüm, eserin yazılma sebebine ayrılmıştır. Sonbahar mevsiminde birçok dost bir yere toplanıp etrafı seyrederken aralarında aşk üzerine konuşur. Oradakilerden biri Ferhâd'ın aşk ile geride iyi bir ad bıraktığını, biri aşk tekkesine önder olan kimsenin Mecnûn olduğunu bir diğeri de Vâmık'ın sâdık âşık olduğunu söyler.

Bu sözleri işiten şâir, söylenenleri hoş karşılamaz. Zevksiz kimselerin gizli aşkın sırrını anlayamayacağını düşünür. Kadınların aşk hikâyelerini anlatmayı uygun bulmaz. Gönül aynasını parlatacak bir aşk yaşamanın gerekliliğine dikkat çeker. Âşık kişinin sabretmeye alışacağını, sâdık âşık için sevgiliye kavuşmanın ona bir selâm vermekten ibaret olduğunu belirtir. Bundan fazlasının kabalık olduğunu ve bu tarz bir kabalığın mazur görülemeyeceğini söyler.

Orada bu sözleri söylediğinde, dostları düşüncelerini kabullenir. İçlerinden biri ondan nazik insanların el üstünde tutacağı, bütün harfleri sevda dolu bir kitap yazmasını, kitabında kadın hikâyesine yer vermeyip genç bir delikanlının hikâyesini anlatmasını ister. Bu dostun kendisine bu şekilde nasihat etmesiyle şevklenen şâir, kitabını yazmaya başlar.

1.1.5.12. Âşığın Coşkunluğu[22]

503. beyitle âşığın coşkunluğunu anlatmaya başlayan Yahyâ, 530. beyitle bu bölümü noktalar. Aşkın noktasını bir kitap, zerresini bir güneş derecesinde gören şâir, onun bir damlasında bütün kâinatın boğulacağı kanaatindedir. Ona göre iki cihan, aşkın zerresinde gizlidir. Aşkı boş sanmamak gerekir. İnsan bu aşk sayesinde hakîkî insan olur. Bu aşk vesi-

---

[21] Başlık: "**Ṣıfat-ı ḫazān-ı būstān ki sebze vü raʿnā ve sebeb-i teʾlīf-i kitāb-ı Şāh u Gedā**" (Yoldaş, 1993: 125).

[22] Başlık: "**ʿIşḳ-ı ẕillet-āmīz ẕevḳ-engīz olup ʿāşıḳ-ı şādıḳuñ vecd ü ḥālet ü keşf ü kerāmet birle ʿayn-ı cānın küşāde ve cevelān-ı tabʿını ziyāde itdüginüñ ẕikridür**" (Yoldaş, 1993: 131).

lesiyle saygıdeğer bir mürşid-i kâmil derecesine çıkar. Allâh'a ulaşma vesilesi olan aşk, âşıkların gözlerinin nûru, Hak yolunda ilerleyen kişilerin Burâk'ıdır.

Aşkın sırrı, gönülde gizlidir. Aşka köle olan kişi aşk derdiyle mesut bir hâl alacak, tevekkül ettikçe yüksek mertebelere çıkacak, bir gün aşkın bütün sırlarını keşfedecektir. Varlıkların iç yüzünün kendisine açıldığı bu kimse, bir noktaya bakarak oradan bütün dünyayı seyredebilecektir.

1.1.5.13. Şehr-i Mamûr İstanbul[23]

Şâir, 531-546. beyitler arasındaki bölümde İstanbul'un mimarisini esere yansıtır. Dünyada eşine rastlanmayan büyük bir şehir vardır. Adı Konstantiniyye olan bu şehir, Osmanlı padişahının payitahtı olup âlemin merkezidir.

Şehrin denizin içine girdiğini fakat denizin şehrin dizine kadar bile çıkamadığını dile getiren Yahyâ, siyah ve beyaz iki denizin şehri sığınak yaptığını söyler. Ay yüzlü bir sevgili gibi olan bu şehir, surdan gümüşlü kemer kuşanmıştır. Şehrin bir kenarında yedi tane kule bulunur. Güneş bu şehre kale muhafızı olsa şaşılmaz. Yıldızlar, o kalede kale askeridir. Bu şehir dünyanın şerefi olup kapıları, şehrin görür gözüdür. Birçok kapısı, deniz kenarındadır. Parlak nazımlı bir dîvâna benzeyen şehrin içi rengârenk beyitlerle süslüdür. Kurşun örtülü kubbeleri yelken açmış gemilere benzer. Şehrin içinin feleklerin çatısı gibi kat kat bina ile dolu olduğunu söyleyen şâir, hiç kimsenin, şehrin herhangi bir yerinde kusur bulamayacağını iddia eder.

1.1.5.14. Ayasofya[24]

Şâir, 547. beyitten başlayarak 574. beyte kadar Ayasofya'yı anlatır. Burayı şehir içinde, gökyüzü gibi yüksek, eşi benzeri olmayan bir yer olarak tanıtır. Tanınmış bir şeyh gibi olan bu yerin ayağına insanlar akın akın gelir. Âlem halkının, duasına muhtaç olduğu bu yerin başında kubbeden ulu bir taç bulunur. Bu yer cezbeye tutulan kimseleri vecde getirir.

Girişteki kemeri, secde etmiş bir insana, her tarafı ak mermerlerle kaplı olan bu yer de aba örtünen bir mürşide benzer. İki minaresi, dua eden iki ele benzeyen bu câmi, dua

---

[23] Başlık: "**Sevād-ı ḳalʿa-i Ḳonsṭanṭiniyye ḥamaha'llāhu ʿan külli beliye şehr-i maʿmūr u cān-sürūr olduġunuñ beyānıdur**" (Yoldaş, 1993: 134).

[24] Başlık: "**Tevʾemān-ı mescīd-i aḳṣā olan meşhūr-ı dünyā Ayasofya'nuñ taʿrīf-i laṭīfidür**" (Yoldaş, 1993: 136).

harmanı gibidir. Cennet bahçesi gibi olan bu makamın sekiz kapısı vardır. Bahçesinde serviler bulunur. Orada sarı laleyle nergise benzeyen pırıl pırıl kandiller yanar. Mü'minler orayı ziyaret ederek destarlarındaki beyaz güllerle orayı süsler. Yuvarlak büyük kubbesi, âlem sadefi içindeki cevhere benzer. Kemerleri zühd hâletiyle vecde gelerek Allâh'a secde etmiştir. İçerisindeki direkleri, saf saf namaza duran insanlara benzer. Bu makamın içinde, ağırlığınca altın kıymetinde birçok ebrûlî sütun bulunur. İçerisi beyaz mermerlerle kaplıdır. Mermerlere bakanlar, hayret içinde kalır.

1.1.5.15. At Meydanı[25]

Ayasofya'nın ardından At Meydanı'nı anlatmaya başlayan şâir, burası için 575- 589. beyitler arasını ayırır. Ayasofya şehir içinde güzellerin toplandığı bir eğlence merkezidir. Büyük küçük herkes, birçok sokaktan gelerek burayı insan denizine çevirir. Bu yüksek yerden bakılınca adalar görünür. Sevgilinin yanağındaki benin denizin yüzüne süs ve renk vermesi gibi, adalar da orayı süsler. Orada Tûbâ gibi eşsiz yüce ağaçlar vardır. Ağaçların üstünde kuşlar, altında ise insanlar bulunur. Güzel çeşmelere sahip bu yerde, bir tılsım ile birbirine sarılmış ejderha gibi duran iki üç tane çeşme bulunur. Bu çeşmeler tıpkı Kevser'dir. Çeşmelerin taştan sütunları ve yuvarlak kubbeleri vardır. Bu muazzam şehre güzellik veren At Meydanı'dır.

Cennet bahçesine benzeyen bu şehirde binlerce gılmân bulunur. Bunlardan dördü diğerlerinden daha güzeldir. Lale yanaklı, servi boylu bu güzellerin her biri peri çocuğuna benzer. Dünyada onların benzerleri yoktur.

1.1.5.16. Adı Geçen Güzellerin Vasıfları[26]

Adı geçen güzellerin vasfını ihtiva eden bu bölüm, 590. beyitten başlayarak 610. beyte kadar devam eder. Burada Altunbaş, Ca'fer-i Tayyâr, Şeker Memî ve lakabı Şâh olan Ahmed isimli dört erkek güzel övülür. İdealize edilerek anlatılan bu güzeller, eşsiz bir güzelliğe sahiptir.

---

[25] Başlık: "**Mecmaʿ-ı ḫubān u menbaʿ-ı ʿāşıḳān olan At Meydānı'nuñ beyānıdur**" (Yoldaş, 1993: 139).
[26] Başlık: "**İcmālen ẕikr olınan maḥbūb-ı merġūblaruñ vaṣf-ı cemīlleridür**" (Yoldaş, 1993: 141).

1.1.5.17. Gedâ'nın Aşk Macerası[27]

611. beyitle mesnevînin başkahramanlarından Gedâ'nın hikâyesi başlar. Bölüme şâirliğiyle övünerek giriş yapan Yahyâ, kendisini belâgat diyarının padişahı, hikâye ikliminin söz söyleyeni olarak tanıtır. Hayat suyu gibi olan kelimelerinin cana hayat verdiğini düşünür. Âşıklardan biraz söz ettikten sonra Gedâ'nın hikâyesine başlamak ister. Mumdan söz edilen yerde pervanenin, gülden bahsedildiğinde bülbülün, Şîrîn'in geçtiği yerde Ferhâd'ın anılması gerekir. Leylâ'nın hikâyesine renk veren, Mecnûn'un aşkıdır. Şâh anıldığı için aşk esiri Gedâ da zikredilmelidir. Şâirin, *Şâh u Gedâ*'yı yazmaya başlamasının nedeni de budur.

Rumeli'de gündüz oruç tutup gece ibâdet eden bir âlim vardır. Bu âlim, ilimden bahis açıldığında hikmet sahiplerini söz söylemekten aciz bırakır. Ağzı ilim denizinin sadefi gibi olan bu zâtın her sözü bir cevher değerindedir. Devrin fazîletlilerinden olan bu zât; marifet sahibi, zarîf, nüktedân ve dost canlısıdır. Her hünerde usta olan bu âlimin, nazım ve nesirde de benzeri yoktur. İlimle şereflenen bu kimsenin adı Gedâ'dır.

Gedâ, bir gece uykuya daldığında rüyasında ay gibi bir güzel görür. Onun güzelliğine hayran kalır. Gedâ, bu güzelliği seyrettikten sonra dünya muhabbeti tamamıyla gönlünden çıkar. Rüyasında gördüğünü uyandığında göremeyince kendisini dünya kadar malı ziyan olmuş gibi hisseder. Rüyadan uyanma sebebi olarak feleği gören Gedâ, felekten şikayet eder. Acı dolu inlemeleriyle kendisini, halka belli eder.

İşi sevgiliyi zikretmek olan Gedâ, okuma yazmayı bırakır. Yakası yırtık, gönlü gamlı, gözleri yaşlı Gedâ'nın yolu, bir gün ansızın yukarıda adı geçen şehre (İstanbul) düşer. Rüyasında gördüğü kişiyi bulmak maksadıyla şehri baştan başa gezerken At Meydanı'na gelir. Bu yeri seyrederken ansızın, yukarıda sözü edilen dört güzeli görür. Bu güzellerden biri, diğerlerinden daha güzel, daha cömert, işve ve nazda daha ileridir. Bu güzeller birbirleriyle yakın arkadaştır. Gedâ, ona bakınca rüyasında gördüğü güzelin o olduğunu anlar. Orada bulunan birine onun kim olduğunu sorar. Adam, bu şehirde ona Şâh dendiğini, kendisini sevenlere celâlinin ağır bastığını, zâhiren mülayim ama hakîkatte zalim olduğunu, ayrılığına sınır olmadığını, düşmanının bile onu sevmesini istemeyeceğini söyler. Gedâ, bu

[27] Başlık: "**Belā-yı ʿışḳ ile engüşt-nümā olan Gedānuñ matlaʿ-ı dāsitānıdur ki beyān olınur**" (Yoldaş, 1993: 143).

sözlerin üzerine ağlayarak Şâh'a bir gazel söyler. Gedâ, gazeli tamamladıktan sonra ezelî muhabbet açığa çıkar.

Onu gökte ararken yerde bulan Gedâ, dertten yerle bir olur. Aşk derdiyle dîvâne hâle gelerek bütün dostlarından kopar. Bütün işi sevgiliyi düşünmek ve onun adını anmak olur. Halk arasında Gedâ'nın deli olduğu yönünde dedikodular başlar.

1.1.5.18. Gedâ'nın Delirmesi ve Dostlarının Ona Nasihat Etmeleri[28]

Mesnevînin 707. beytinden itibaren Gedâ'nın delirmesi üzerinde durulur. Aşk ateşiyle tutuşan Gedâ, acı içinde hayli zaman geçirdikten sonra bir seher vakti soyunarak meydana çıkar. Birçok dostu, ilim ve fazîlette ondan ileri kimsenin olmadığını, şimdiki güzellerin hakîkatsiz olup aşklarının zillet olduğunu söyler. Bu kişiler, ona aklını aşkla dağıtmamasını, kendisini aşkla düşkün hâle getirmemesini tavsiye eder. Eğer kendisi isterse padişahın onu seçkin erkânı arasına alabileceğini, vakar sahibi ve iyi olarak anılabileceğini belirtirler.

Bu nasihatleri dinleyen Gedâ, hepsiyle alay eder. Onları gaflet sarhoşu olarak değerlendirir. Kendisine hürmet edilmesindense yüz bin kişinin kendisine sövmesini tercih eder. İnsanların kınamalarından incinmemek gerektiğini belirten Gedâ, insanın şan ve şerefini yıkmadan itibar bulamayacağından, âşık kimsenin halkın hürmetini istemeyeceğinden söz eder.

1.1.5.19. Gedâ'yı Şifa için Velî Zâta Götürmeleri[29]

740. beyitle başlayan bu bölümde, aşkı alışkanlık hâline getiren Gedâ'nın deliliği gittikçe artar. Onu korumaya çalışan dostları ona derman ararlar. Onu peygamber soyundan ihtiyar bir velîye götürürler. Dostları, velîye Gedâ'nın aşk derdine yakalandığını, kendilerinin sözlerini dinlemediğini, inlemelerinden insanların uyuyamadığını, hem insanlara hem de kendisine belâ olduğunu söylerler. Bu hâlden kurtulması için ona dua etmesini isterler. Bu sözleri duyan Gedâ, ağlayarak velîden aşk derdinin ziyadeleşmesi için dua etmesini rica eder. Sevgili dışında kimsenin kendisine derman olmasını istemez. Hemen oracıkta bir gazel söyler. Dostları, her sözü bir kitap değerinde olan Gedâ'nın hikmetli sözlerini dinledikten sonra ona acıyarak onu kendi hâline bırakırlar.

---

[28] Başlık: "**Gedā-yı maḥzūnuñ mecnūn oldıġunuñ şıfat-ı şebidür ve aṣḥāb-ı şafā ve erbāb-ı vefānuñ şefḳat idüp ve nasiḥāt itdükleridür ki beyān olınur**" (Yoldaş, 1993: 154).

[29] Başlık: "**Bir ehl-i temīz-i ʿazīze Gedā-yı bī-cānı yārānı dermān içün iletdikleridür**" (Yoldaş, 1993: 157).

1.1.5.20. Gedâ'nın, Hislerini Şâh'a Açması[30]

774. beyitle başlayan bu bölümde Gedâ'nın, hislerini Şâh'a açması üzerinde durulur. Aşk ile ün salan Gedâ'nın kimi sevdiğini kimse bilmez. Bir gün Gedâ yolda sevgilisine rastlar. Biraz içmesine rağmen hâlen aklı başındadır. Bir duvara gölge gibi dayanmıştır. Şâh, onu bu hâlde görünce ona şefkat eder. Gedâ'ya yaklaşıp onun hâlini sorar. Sevdiği kişinin kim olduğunu kendisine söylemesini ister. O kişiye gidip Gedâ'nın onu doğrulukla sevdiğini anlatacağını, Gedâ'ya şefkat etmesi için o kişiye yalvaracağını söyler.

Gedâ, Şâh'ın bu sözleri üzerine sevgilisinin güzellikte eşsiz olduğunu, güzelliği ile her yerde anıldığını, alçak gönüllü ve zarîf olduğunu, sırrını saklaması şartıyla onun kim olduğunu söyleyebileceğini belirtir. Gedâ'nın sözlerinden alınan Şâh, bir süre konuşmayıp susar. Tekrar Gedâ'ya seslenerek sırrını açığa vurmayacağını söyler. O kişiyi utanmadan kendisine göstermesini ister. Gedâ, bir ayna çıkarıp Şâh'a uzatır. Taaccüple aynaya bakan Şâh, kendisini aynanın içinde görünce ne kadar nazik ve güzel bir bedene sahip olduğunu düşünür. Gedâ'nın kendisine âşık olduğunu anlayarak istiğna gösterir. Kaşlarını çatarak Gedâ'ya hışımla bakar. Gedâ'yı yolda bırakarak işve ve naz yapar.

1.1.5.21. Nasihat[31]

838. beyitle başlayıp 847. beyitle sonlanan bu bölümde şâir, bazı tavsiyelerde bulunur. Rind kimsenin hâlini başkalarının bilmemesi gerekir. Bu kimsenin aşkını gönlünde saklaması gerektiğini düşünen şâir, bu hâli elinden geldiğince başkalarına özellikle de sevgiliye belli etmemesi gerektiği kanaatindedir; çünkü âşık kimse hâlini sevgiliye anlatırsa sevgili, onun yüzüne bile bakmadan ona cefâlar edecektir. Hikâyenin olay örgüsü, bu bölümden itibaren birbirinden kopuk hadiseler şeklinde ilerler.

1.1.5.22. Gedâ'nın Sırrı İfşa Etmesi[32]

Bir gün Gedâ, bir yerde satranç oynandığını görür. Orada Şâh adı sürekli anıldığı için orasının çok güzel bir mekân olduğunu düşünür. Bu bahaneyle Şâh'ın adını vird edinmek için bu oyunu seyretmeye başlar. Şahın yanında veziri görünce oradakilerden birine bu eğri yürüyüşlü taşın şahın yanında ne işi olduğunu sorar. İki ruhun oyunun şerefi olduğunu, doğru olanın bu eğri taş yerine, ruhları şahın yanına koymak olduğunu söyler. Endamsız

---

[30] Başlık: "**Gedā-yı mübtelā evvelā Şāh-ı ʿālī-şāna mestāne ifşā-i maḥabbet ve iẓhār-ı meveddet idüp esrār-güşālığı baʿiş-i melāmet ve mūcib-i nedāmet olduġıdur**" (Yoldaş, 1993: 161).
[31] Başlık: "**El-Mevʿiẓe**" (Yoldaş, 1993: 168).
[32] Başlık: "**Gedā-yı dīvāne yārāna esrār-ı ʿışḳı ifşā idüp meşhūr-ı āfāḳ olduġıdur**" (Yoldaş, 1993: 169).

vezirin şahın komşusu olmasını uygun bulmaz. Bir bahaneyle Şâh'ı zikretmek için bunun gibi birçok fikir geliştirir. Şâh'ı birkaç kez anınca oradakiler, onun hâlini anlarlar. Şâh'ın yüksek, kendininse alçak olduğunu, bu hâlin kendisine bir fayda vermeyeceğini belirterek ona bu sevdadan vazgeçmesini tavsiye ederler. Gedâ bu sözlerin üzerine onların akılsız olduğunu, kutb-ı aktâba Kâbe'nin uzak olmaması gibi, müştak âşığın da sevgiliye ulaşacağını söyler.

1.1.5.23. Rakibin Şeytânî Hileleri[33]

868. beyitle rakiplerin Şâh ve Gedâ'nın aralarının açılmasına sebep oldukları bir bölüm başlar. Şâh'ın yakınında câhil, yalancı, gammaz, fitneci ve hilekâr biri bulunur. İşi sürekli nifak çıkarmak olan bu adam, bir derece Şâh'ı tanır. Bir gün Gedâ'nın yanına giderek onun hâline çok acıdığını, onun kendisine her konuda güvenebileceğini, kendisine sırlarını açabileceğini söyler. Şâh'ı tanıdığını, Gedâ sıkıntısını anlatırsa Şâh'a kavuşması hususunda kendisine yardımcı olabileceğini söyleyerek Gedâ'yı aldatmaya çalışır. Söylenilenlere inanan Gedâ, sırlarını ona açar. Şâh zaman zaman Gedâ'ya şefkat etmekte, onun gönlünü almaktadır. İnsanlar onları yabancı gibi düşünse de Gedâ, Şâh ile aşinadır. Şâh ona ikramlarda bulunur. Uğurlarken ona selâm verir. Gammaz adam aralarında geçen her şeyi öğrenir. Kıskançlığından Şâh'ın yanına varıp onu aldatmaya çalışır. Şâh'a, halkın diline düştüğünü, insanların Şâh'ın arkasından Gedâ'nın onu sevdiğini söylediklerini söyler. Öğrendiği birçok şeyi yalanla karışık Şâh'a anlatır. Birçok aşağılık fesat da onun sözüne şahitlik eder. Öfkeye kapılan Şâh, hemen Gedâ'ya bir mektup yazar.

1.1.5.24. Gedâ'nın Şehirden Ayrılması[34]

915. beyitle yeni bir başlık atan Yahyâ, Gedâ'nın şehirden ayrılmasını konu edinir. Şâh, Gedâ'ya yazdığı mektupta onun kendisini hem sevip hem de insanlara ifşa etmesini küstahlık olarak değerlendirir. Ona, sırrını içinde saklayamadığı için sitem eder. Kendisini gerçekten seviyorsa birkaç yıllığına bu şehirden gitmesini ve ağzına Şâh adını almamasını, hâl ehli oluncaya kadar kalbini ayrılık ateşiyle yakmasını söyler. Gerçek âşığın, sevgilinin isteklerini geri çevirmeyeceğini de yazdıklarına ilave eder.

---

[33] Başlık: "**ʿAdū-yı siyeh-rū Şāh-ı bī-naẓīrüñ Gedā-yı ḥaḳīr ile ittiḥādın añlayup bāʿiṣ-i ʿinād u fesād olup iblis-miṣāl telbīsle Şāhı iḍlāl itdügidür**" (Yoldaş, 1993: 172).

[34] Başlık: "**Şāh-ı pür-cefā Gedā-yı mübtelānuñ esrār-küşālığından ḫoşnud olmayup ʿitāb-nāmeyle merdūd idüp Gedā-yı bī-ḳarār daḫı çār u nā-çār ol gül-i hezār-pārenüñ reh-güzārından ayırup şehirden firār itdigidür**" (Yoldaş, 1993: 176).

Mektubu okuyan Gedâ, şaşkınlık içinde kalır. Kendine bunu kendisinin yaptığını, sevgilinin razı olmadığı yere gittiğini, delilikle sırrını halka ifşa ettiğini söyleyerek ağlar. Şâh'ın emrini yerine getirerek şehri terk eder. İnsanlardan uzaklaşarak tek başına yaşam mücadelesi verir. Aşk ile kendinden geçmiş bir hâlde yıllarca yaşar.

1.1.5.25. Gedâ'nın Bedduası ve Tesirleri[35]

978. beyitten itibaren Gedâ'nın bedduası üzerinde durulur. İnsanlardan zarar görerek bu hâle gelen Gedâ, onlara beddua eder. Allâh'ın dilemesiyle hepsi genç yaşta ölür. Gedâ'nın ahı, Şâh'a da tesir eder. Bir kişi hızlı bir şekilde Gedâ'nın yanına gelerek gittiğinden beri Şâh'ın yatağa düştüğünü, sararıp solduğunu söyler. Gedâ, adamı dinlerken sözün arasına girip hemen orada Şâh'a dua eder. O anda Şâh şifa bulur.

1.1.5.26. Gedâ'nın Şâh'a Mektubu[36]

Gedâ, Şâh'ın mektubuna cevap yazmaya karar verir. 1011. beyitten başlayarak mektubun yazılması üzerinde durulur. Gedâ, mektubunda Şâh'tan ayrıldığından beri dert içinde kaldığını, onu sevmeye başladığından bu yana insanların gözüne battığını yazar. Sevgilisinden yüzünü göstererek kendisini teselli etmesini, görmezden gelmemesini, öldürerek bu dertten kurtarmasını ister. Sevgili kendi güzelliğini gizleyemezken Gedâ'nın kendisinden aşkını gizleme isteğini adil bulmaz. Öldüğünde kabrini sevgilinin atıyla çiğnemesini, kendisine söverek rûhunu şâd etmesini vasiyet eder. Düşmanların sözüne uyup âşığını unuttuğunu söyleyerek ondan kendisini unutmamasını ister. Sevgiliye dost olmaya layık olmadığını belirten Gedâ, uzaktan da olsa sevgilinin, kendisini görmesine izin vermesini arzu eder. Sevgilinin cefâlarıyla deli gönlünü eğlendirdiği için Allâh'a hamd eder. Mektubunu Şâh'a gönderir. Şâh tebessüm ile mektubu alır. Sonuna kadar okuduktan sonra mektubu yavaşça yırtar. Mektubu getireni çağırarak sunî bir şekilde kızar. Gedâ'ya mektubunun kabul edilmediğini söylemesini ister. Birçok kişi bu sözü reddediş olarak telakki eder.

1.1.5.27. Dostların Şâh'ı Kötülemeleri[37]

1076. beyitten başlayarak dostların Gedâ'ya derman araması üzerinde durulur. Lokmân Hekîm'in reçetesine göre aşkın dermanı kavuşma, sefer ya da sevgilinin âşığı

---

[35] Başlık: "**Gedā-yı mübtelānuñ āh-ı siyāhı zümre-i aʿdāya ḫazer ü Şāh-ı pür-cefāya eşer itdügidür**" (Yoldaş, 1993: 184).

[36] Başlık: "**Şāh-ı vācibü'l-ikrāma Gedā-yı bed-nāmuñ mektūb-ı maḥabbet üslūbıdur**" (Yoldaş, 1993: 187).

[37] Başlık: "**Şāh-ı ʿālī-cenābdan ictināb itsün diyü Gedāya Şāhı ẕemm ile añduḳlarıdur**" (Yoldaş, 1993: 194).

zemmetmesidir. Zemmetmeden kasıt; sevgilinin başkalarını öpüp kucakladığı, âşığını hiç sevmediği, o belâ çekerken başkalarının sevgilinin sefasını sürdüğü doğrultusundaki fikirlerin âşığa söylenmesiyle âşığın buna inanarak sevdiğinden hoşnut olmamasıdır. Sevgiliden ayrılıp başka bir memlekete sefer yapmasının onun derdine çare olmadığını gören dostları, Gedâ'nın deliliğine çare bulmak için yanına toplanırlar. Gedâ'nın yanında Şâh'a söverek onu kınarlar. Gedâ bu söylenilenlere itibar etmez. Sevgilisinin temiz olduğunu iddia eden Gedâ, sevgilisini kınayanları eleştirerek onlara beddua eder. Oradakiler ona mukabelede bulunmazlar. Her biri onun hâline acıyarak üzgün bir şekilde oradan ayrılır.

1.1.5.28. Gedâ'nın Allâh'a Yalvarması[38]

1111. beyitten itibaren Gedâ'nın sevgiliye kavuşmak için ettiği dualar konu edilir. Ayrılık ateşiyle kendinden geçen Gedâ, nereye baksa Şâh'ı görür. Bir sohbete katıldığında sevgilinin hayalini kurar. Orada ne kadar çok mesele konuşulsa da bunlardan zerre kadar haberi olmaz. Zaman zaman Şâh'ı gördüğünü sanır. Ağlayarak hâlini ona anlatır. Sonra, gördüğünün Şâh'ın hayali olduğunu fark edince halktan utanır ve kendini azarlar.

Gedâ, bir gece Şâh'ın hasretiyle gözyaşları döker. Izdırabından, gücü tükenir. Gökyüzündeki aya bakarak hâlini ona anlatır. Ondan içinde bulunduğu durumu sevgiliye anlatmasını ister. Sabaha kadar ayla konuşan Gedâ, ondan cevap alamayınca güneşe yönelir. Sözüne güneşten de cevap gelmeyince söylediklerini kimsenin dinlemediğini düşünür. Derdine sadece Allâh'ın deva olabileceğini düşünerek Allâh'a yalvarmaya başlar. Şâh'ın yaptıklarından dolayı pişmanlık duyması, kendisine merhametli davranması için Allâh'a dua eder. Gedâ Allâh'a yürekten yalvarınca Allâh onun isteğini kabul eder.

1.1.5.29. Gedâ'nın Pazarda Satışa Çıkarılması[39]

1225. beyitten itibaren Gedâ'nın tekrar Şâh'ın bulunduğu şehre (İstanbul) gelmesi ve pazarda köle olarak satışa çıkarılması üzerinde durulur. Gedâ, bir kaç yıl daha sabrettikten sonra ansızın sevgilinin şehrine gelir. Şehir içinde ağlayarak Şâh'ı arayan Gedâ, insanlardan onu sorar. Kendisini Şâh'a götürecek birinin olup olmadığını düşünürken karşısına çıkan bir tellal, kendisine dua etmesi karşılığında onu Şâh'a götürebileceğini söyler. Adam, ellerini kaldırıp kendisine dua eden Gedâ'yı, satılık bir köle şekline sokup pazara götürür.

---

[38] Başlık: "**Gedā-yı üftādenüñ derdi ḥadden ziyāde olup ʿışḳ ile gāh māha vü gāh āf-tāba ḫitāb idüp birinden cevāp gelmeyüp āḫir-i kār Ḥaḳḳa niyāz itdügüdür**" (Yoldaş, 1993: 198).

[39] Başlık: "**Bir dellāl-ı kār-dīde Gedā-yı belā-keşīdeyi gulām-ı zer-ḫırīde şekline ḳoyup bāzārda Yūsufvār ol nā-murādı mezād itdüginüñ beyānıdur**" (Yoldaş, 1993: 210).

Etrafı biraz seyrettikten sonra Şâh'ın yanına vararak kölenin satılık olduğunu belirtir. Onun hayli zamandır üzgün olduğunu, hocaların onun değerini anlamadıklarını, kimsenin onu istemediğini, bir günâh işleyerek bu hâle geldiğini ama hiçbir kulun günâhsız olmadığını söyleyerek Şâh'tan, onu kapısında aybı ile kabul etmesini ister. Şâh, bakınca Gedâ'yı tanır. Göz ucuyla "Merhaba" der. Aralarında başkalarının anlayamayacağı birçok naz ve niyaz olur. Şâh, tellaldan köleyi kendilerine danışmadan satmamasını ister. Şâh'tan vefâ gören Gedâ'nın hasta gönlü yerine gelir. Mesnevînin birçok yerinde olduğu gibi burada da olaylar arasındaki geçişler birbirinden bağımsız ilerler. Şâir hikâyeyle ilgili yeni bir bölüme geçer.

1.1.5.30. Gedâ'nın Latîfesi[40]

1271. beyitten itibaren Gedâ'nın Şâh'a yaptığı latîfe anlatılır. Sevgilisinin hoşuna gidecek bir şey yapmak isteyen Gedâ, seher vakti zayıf bir ata binerek Şâh'ın eşiğine gelir. Titrese yeri harekete geçirecek, şimdiye kadar kimsenin görmediği heybetli bir atın, Şâh'ın eşiğine geldiğini Şâh'a haber verirler. Saraydan dışarıya çıkan Şâh, üflense uçacak hâlde, sanki riyâzetle zayıf ve miskin hâle gelmiş bir at görür. Atın hâline hayran olan Şâh, atın üstündekinin Gedâ olduğunu fark edince naz ile güler. Gedâ, bu hâlin Şâh'a hoş geldiğini fark eder. Mızrağı ile ata bir iki defa vurup Şâh'ı güldürür. Gedâ atın üzerindeyken at aniden yere yığılır ve ölür. Gedâ böylece yayan kalır. Ağlamak için bahane bulan Gedâ, ayrılıktan kaynaklanan hüznünü dile getirir. Kinâyeli bir şekilde sevgiliye hâlini anlatır.

1.1.5.31. Bahar Tasviri[41]

Şâir, 1315. beyitle bahar mevsimini tasvir etmeye başlar. Mevsimin güzelliğini fark eden Gedâ, bir gül bahçesine gider. Câhil bir bahçıvanın gül bahçesindeki goncaları, nergisleri, laleleri hoyratça toplayıp hayatlarına son verdiğini, bülbülü kafese koyduğunu, gül bahçesini külhana çevirmeye çalıştığını görür. Bu zulme şahit olan Gedâ, adama pişman olacağı şeyleri yapmamasını öğütler. Âlemin bütün yeşilliklerinin açık bir şekilde Allâh'ı zikrettiğini, Allâh'ın zikrine engel olmanın şeytânlık olduğunu söyleyerek onun düzelmesine vesile olur.

---

[40] Başlık: "**Gedā-yı şīrīn-kār terk-i nāmus-ı ʿār idüp bir esb-i lāġara suvār olup ol nigār-ı ġonca-dehān nükte-dānı ḫandān ü pür-şafā itmeg içün ḫalḳa temāşā oldığıdur**" (Yoldaş, 1993: 215).

[41] Başlık: "**Ṣıfat-ı bahār-ı pür-envārla çemende ezhār gökyüzinde encüm-girdār cenāna ve cāna mūcib-i ferāh vü māniʿ-tarāh olduġı maḳamıdur ki iʿlām u işʿār olınur**" (Yoldaş, 1993: 220).

1.1.5.32. Şâh ve Arkadaşlarının Gül Bahçesinde Birbirlerine Hikâye Anlatmaları[42]

1367. beyitten itibaren Şâh ve arkadaşlarının gül bahçesindeki maceraları konu edilir. Gedâ bahçıvanla konuşurken bağa bir grup güzelle beraber Şâh da gelir. Şâh ve arkadaşları ney çalıp sohbet eder. Onlar bu şekilde eğlenirken gece olur. Dostların sohbeti bir deste mum etrafında devam eder. Şâh onların her birinin birer hikâye anlatmasını ister.

İçlerinden üç güzel sırayla kendi başlarından geçen bir aşk macerasını anlatır. Şâh, her üç güzelin âşığını eleştirir. Onları gerçek âşık görmez. Onlara kendi âşığı Gedâ'dan söz eder. Şâh, Gedâ'yı sever fakat onun kendisine kavuşacak olgunluğa ulaşmadığını ifade eder.

1.1.5.33. Şâh'ın Denizde Yüzmesi ve Gemiye Binmesi[43]

1584-1609. beyitler arasında Şâh ve arkadaşlarının gemiye binmeleri anlatılır. Sabah olunca Şâh ve beraberindekiler deniz kenarına giderler. Şâh denize girer. Hep birlikte gemiye binerler.

1.1.5.34. Gedâ'nın Hasta Olması ve Şâh'ın İltifatıyla Şifa Bulması[44]

1610. beyitle başlayan bu bölümde Gedâ, Şâh'tan ayrıldığı için hasta olur. Ölmeden Şâh'ı görebilmek için birilerinin kendisini Şâh'a götürmesini ister. Gedâ'yı çok seven biri vardır. Onu alıp Şâh'ın geçeceği yola götürür. Gedâ, Şâh'ın karşıdan mutlulukla geldiğini görür. Şâh onlara yaklaşınca adam, Şâh'tan hasta Gedâ'ya yardım etmesini ister. Şâh, Gedâ'ya bakınca onun hâlini anlar. Ona lütufta bulunarak onu, atının ayağı altında çiğneme sınırına getirir. Onun bu cefâsı yüz bin vefâ yerine geçer. Gedâ'nın derdine derman olur. Bu durumdan hoşlanan Gedâ, bu hâlin kendisine bir yıl yeteceğini söyleyerek Şâh'ın arkasından bir gazel okur. Gedâ, kendisini bir an bile aşksız bırakmaması için Allâh'a dua eder.

---

[42] Başlık: "**Nā-gehān Şāh-ı güzīn hem-nişīn olan meh-cebīnlerle gülistāna seyrāna gelüp cām-ı sürūr-encām ile ʿişret-i müdām idüp Şāh-ı laṭīf yārān-ı şerīflerine ser-güzeştlerinden birer hikāyet teklīf itdügidür**" (Yoldaş, 1993: 226).

[43] Başlık: "**Şāh-ı aʿlā ʿazm-ı deryā idüp temāşā iderken ol ān yārān ile ʿüryān olup āb-ı revāna girüp ʿarż-ı ḥāl itdügidür**" (Yoldaş, 1993: 249).

[44] Başlık: "**Gedā-yı şikestenüñ kūşe-i ġamda ḫasta olduġına münāsib ṣıfat-ı ḫazānıdur ve rāh-ı Şāha kendüyi getürdüp nāgāh bī-iştibāh şifā-yı vefāya irgürdügidür ki ẕikr olınur**" (Yoldaş, 1993: 252).

1.1.5.35. Hasb-i Hâl[45]

Bu bölümün ardından şâir, 1657. beyitle hikâyeye tekrar rakipleri dâhil eder. Bir gece bir grup rakip birbirleriyle Şâh ve Gedâ ile ilgili değerlendirmelerde bulunurlar. Biri Şâh'ın Gedâ'yı çok sevdiğini, adını dilinden düşürmediğini söyler. Diğeri onu kınamamalarını, Şâh'ın Gedâ'yı sevmediğini, ona ilgisi olsaydı bunca yıl bir şekilde vefâ göstereceğini söyler. Bir diğeri eğer Şâh, Gedâ'yı anarsa Gedâ'nın öldüğünü söylemeyi teklif eder. Bu şekilde onun Gedâ'ya olan hislerini anlayabileceklerini düşünür. Eğer acırsa ona muhabbeti olduğunu şayet sevinip hiddetle kızarsa onun düşmanı olduğunu anlayabileceklerini belirtir.

Şâh bir gün Gedâ'nın neden ortalarda görünmediğini sorar. Orada bulunanlar onun aşk derdiyle kendisini helâk ettiğini söyler. Bu kara haberi işiten Şâh'ın gözleri yaşla dolar. Başkalarına uyup onun gönlünü almadığı için hayıflanır. Bir gün bile hâlini sormadığını, onu kendisinin âşık ettiğini, ölmesinden kendisinin sorumlu olduğunu düşünür. Düşmanlar bu hâli görünce onun Gedâ'yı sevdiğini anlarlar. Hepsinin gözleri kanlı yaş ile dolar. Arada fitne çıkarmanın faydasız olduğunu idrak ederler. İçlerinden biri Şâh'a gidip şaka yaptıklarını, maksatlarının onu imtihan etmek olduğunu söyler. Şâh, bu sözlerin üzerine çok sevinir. Adeta dünyalar onun olur.

1.1.5.36. Şâh'ın Gedâ'ya İlgisizliği[46]

1703. beyitle başlayan bu bölüm, Gedâ'nın Şâh'a özlemi ve Şâh'ın ona karşı ilgisiz bir tutum sergilemesi üzerine bina edilmiştir. Bir gece Gedâ'nın deliliği artar. Sevgiliyi görme iştiyakı had safhaya çıkar. Yüzünü Şâh'ın dergâhına sürmek için onun evine gitmeye karar verir. Kıyafetlerini değiştirerek Şâh'ın bulunduğu yere doğru gider. Onun eşiğine geldiğinde Şâh'ı görür. Gedâ, ona selâm verir. İlk evrede onu tanıyamayan Şâh, yanılarak onun selâmını alır. Gedâ bu bahane ile ona bir gazel okur. Bu şiiri okuyunca bahtı açılır. Şâh, Gedâ'yı yanına çağırmalarını ister. Gedâ ağlayıp inleyerek âşıkane bir tavırla Şâh'ın huzuruna gider. Kavuşmanın verdiği hararet onu yakar. Şâh, ona vefâ gösterir. Hatırını sorar. Ona, kavuşma lezzetinin ayrılıkla bilinebileceğini, zahmetsiz kazanılan şeylerin değerinin anlaşılamayacağını belirtir. Gedâ orada Şâh için dua eder. Şâh'tan kendisini lütfundan mahrum etmemesini ister. Onlar konuşurken oraya gelen rakip görüşmeye engel olur.

---

[45] Başlık: "**Ḥasb-i ḥāl**" (Yoldaş, 1993: 257).

[46] Başlık: "**Gedā-yı pür-melāmet şeb-i vişāle irüp Şāhuñ cemāl u kemāline ʿışḳından baḳamayup seyr-i dīdārdan maḥrūm oldum diyü mużṭarib olduġıdur**" (Yoldaş, 1993: 262).

Gedâ, ah çekerek tekrar geldiği yere gider. Fırsat elindeyken sevgiliye bakamadığı için hayıflanır. Yedi yıldır Şâh'a âşık olmasına rağmen bir defa bile yüzüne bakamamıştır.

1.1.5.37. Şâh'ın Gedâ'yı Aldatması[47]

1777. beyitle başlayan bu bölümde Şâh'ın Gedâ'yı aldatması üzerinde durulur. Sevgiliye rastladığında başını kaldırıp ona bakamayan Gedâ'nın sevgiliye kavuşma iştiyakı günden güne ziyadeleşir. Sabredecek gücü kalmaz. Bir yere gitse yarım saat bile duramaz. Ağlayıp inleyerek sevgilinin geçtiği yerlerde dolanır. Şâh, bir gün Gedâ'ya rastlar. Ona selâm verir. Ona şefkat etme zamanının geldiğini, bir gün evine misafir olacağını, onunla konuşacağını, çok yumuşak davranarak çektirdiği zahmetleri ona mutlaka unutturacağını söyler. Ondan delirip bir şeyler yapmamasını, evden dışarıya çıkmamasını, evde kendisini beklemesini ister. Eğer onu evde bulamazsa bir daha yüzüne bile bakmayacağını belirtir. Gedâ söylenenleri kabul eder.

1.1.5.38. Hasb-i Hâl[48]

1812. beyitten itibaren Gedâ'nın kendi evinde Şâh'tan ayrı geçirdiği günler konu edilir. Sözünde duran Gedâ, aylarca sevgilinin mahallesini seyretmeye çıkmaz. Evinin önünde durup Şâh'ın gelmesini bekler. Uzaktan kırmızı elbiseli birini görse gelenin o olduğunu sanıp sevinçten ağlamaya başlar. Gelenin o olmadığını anladığında üzüntüden kendisini kaybeder. Bir ayak sesi duysa sevgilisinin geldiğini düşünerek sevinir. Gelen sesin ona ait olmadığını anladığında gücü tükenip düşer, ayrılık acısıyla feryat eder. Talihine küsüp günlerini özlem, dert ve kederle geçirir.

Buradan itibaren hikâyenin nasıl bir mesaj vermek istediğini anlatmaya koyulan şâir, bu şekilde bir nazı gerekli bulur. Bu gelmemenin hakîkatte gelmek demek olduğunu ve bu yalanın hâl ehline gerçek olduğunu belirtir. Şâir bu hâli derde derman görür. Sevgiliden gelen her şeye, dağlar kadar derde razı olmayı tavsiye eder. Söylediklerinde ince remizler bulunduğunu, herkesin bu incelikleri anlayamayacağını belirtir.

---

[47] Başlık: "**Ḫāne-i vīrānuñda bir gice mihmān olurın diyü Şāh-ı müstmend Gedā-yı derdmendi āvāre itdügidür**" (Yoldaş, 1993: 270).
[48] Başlık: "**Ḫasb-i ḥāl-i Gedā**" (Yoldaş, 1993: 274).

1.1.5.39. Bazı Câhillerin Aşkı Sorgulamaları[49]

1842. beyitten itibaren bazı câhillerin Gedâ'ya sordukları sorulara ve bu soruların cevaplarına yer verilmiştir. Bir grup câhil insan, Gedâ'ya Şâh'ın bunca yıldır kendisine ihsânda bulunup bulunmadığını, vuslata erip eremediğini sorar. Onların ısrarlarından çaresizliğe düşer. Onlara, Şâh'ın bir gece evine ansızın geldiğini, sabaha kadar beraber olduklarını fakat sabah uyandığında bunun bir rüya olduğunun farkına vardığını söyler. Sevgilinin âşığına bu kadar vefâ göstermesinin uygun olmadığını, ayrılığının azap kavuşmanınsa rüya olduğunu ifade eder. Rüyada ulaşılan kavuşmanın uyandığındaki ızdırabına değmediğini, her vuslatın ardında ayrılık olduğunu belirtir.

Gedâ sözlerini bu şekilde tamamlayınca manevî bir ses devreye girer: "Aşk ince bir yol olup çocuk oyuncağı değildir. Sevgiliyi seyretmenin süruru, kişiyi Allâh'tan alıkoyar. Geçici şeylere meyletmemek gerekir. Kavuşma lezzeti zillet olup sonu pişmanlıktır. Kan ve kemikten müteşekkil bir post, insana dost olmaya layık değildir. Asıl dost Allâh'tır. Kalpte başkalarının muhabbetinin bulunmasına sevgili (Allâh) razı olmaz"

Manevî sesin söyledikleriyle amel etmeyi öğütleyen şâir, okuyucuya bu hikâyeden ibret alarak din yolunda gitmesini tavsiye eder.

1.1.5.40. Kitabın Sonu[50]

1926. beyitle başlayan sonuç bölümünde şâir kitabının muhabbet hazinesine bir kapı olduğunu, kitabının iki kapağı arasında aşkın bulunduğunu, eserini bir hafta içinde tamamladığını, hikâyeyi kendisinin tasarladığını, eserin adının *Şâh u Gedâ* olduğunu belirtir.

Mesnevîsinde sözü kısa tutmaya çalışan şâir, gerekli gördüğü kadarını anlatmıştır. Kitabı, yükte hafif fakat kıymet yönüyle ağırdır. Yahya, mesnevîsinin tercüme olmadığını, eserinde yanlış ve doğru ne varsa hepsinin kendisine ait olduğunu belirtir.

Eserini, aslıyla dikkatli bir şekilde karşılaştırarak yazan kâtibe rahmet okurken yanlış yazan müstensihe de beddua eder. Mesnevîsini okuyanların kendisini hayır dua ile anmalarını bekler. Eserine taasupla bakanlara oradan mana çalma teşebbüsünde bulunan şâirlere beddua eden Yahyâ, Allâh'tan rahmet talebinde bulunarak eserini sonlandırır.

---

[49] Başlık: "**Gedā-yı bed-nāma Şāh-ı be-nām nihānı itdügi vefālardan baʿżı ʿavām bize iʿlām eyle diyü iḳdām ve ibrām itdüklerinüñ ẕikri ve beyānıdur**" (Yoldaş, 1993: 277).
[50] Başlık: "**Ḫātimetü'l-Kitāb**" (Yoldaş, 1993: 286).

1.1.6. Şâh u Gedâ'da Tahkiye Unsurları

Bu başlık altında mesnevî şahıs kadrosu, olay örgüsü, mekân, zaman, bakış açısı ve anlatıcı olmak üzere beş başlık altında incelenecek böylece mesnevînin tahkiye yapısı ortaya çıkarılacaktır.

1.1.6.1. Şahıs Kadrosu

Edebî eserlerin ana unsurlarından biri olan şahıs kadrosu, kurmaca metinlerde vakanın ortaya çıkması için gerekli insan ve insan hüviyeti verilmiş diğer varlıklar ve kavramlardır (Aktaş, 2013: 43). Anlatı metinlerinin vaka parçalarından oluşan bir bütün olduğu göz önünde bulundurulduğunda, olay örgüsünü vücûda getiren her bir olay parçasında şahısların yer aldığı ve bu şahısların, olay örgüsünün oluşumunda çeşitli fonksiyonlar üstlendikleri görülür. Anlatma esasına bağlı bir edebî metni, karşı veya aynı istikametteki güçlerin oyunu olarak tarif eden Aktaş, olayın her parçasında kişilerin münasebetlerinden kaynaklanan durumlarla karşılaşıldığını söyler. Bu kişiler, her olay halkasında ya birbirlerini takip eder ya da birbirleriyle karşı karşıya gelirler. Bu yönüyle olayın içinde yüklendikleri fonksiyon bakımından önem kazanırlar (2013: 46).

Şahıs kadrosunu oluşturan kişiler, aynen gerçek hayatta olduğu gibi insanî vasıflarla donatılarak kurmaca metinde yerlerini alırlar ve birbirleriyle olan ilişkilerine göre çeşitli fonksiyonlar üstlenirler. Metinde yer alan şahıslar, metnin diğer unsurlarıyla doğrudan ilgili olduklarından, şahıs kadrosunun anlaşılması metnin diğer unsurlarının, dolayısıyla metnin kendisinin daha iyi anlaşılmasını sağlar. Ayrıca, şahıs kadrosunun tarif, tasvir ve tahlil edilmesi, yazarların hem eserlerini idare etme boyutlarını hem de yazarlıklarını ortaya koyma yetilerini belirlemeye yardım eder. Bu bağlamda şahıs kadrosunun ortaya konması yazarın anlaşılmasını da sağlar.

Şâh u Gedâ'nın şahıs kadrosu birinci dereceden kişiler, ikinci dereceden kişiler, karşı kişiler ve dekoratif durumdaki kişiler olmak üzere dört başlık altında incelenecektir.

1.1.6.1.1. Birinci Dereceden Kişiler

Anlatı metinlerinde olayların merkezinde yer alan bu kahramanlar, eserin olmazsa olmazlarındandırlar. Olaylar onların etrafında şekillenir.

> Asıl kahraman hikâye, roman ve tiyatrodaki olay örgüsünün başlayıp gelişmesi, şu veya bu istikamette şekillenmesindeki en önemli ve birinci derecede rol oynayan kahramandır. Çoğu zaman eser, bu kahramanın merkezinde şekillenir. Diğer kahramanlar, hep onun etrafında yer alır ve onunla olan ilişkileri ölçüsünde değer kazanırlar. Ayrıca asıl kahraman, eserde ele alınıp iş-

> lenen tema ve konunun gerçekleştirilmesi veya vurgulanmasında asıl yükümlü durumundadır. Okuyucuya iletilmek istenen mesajın, eserin itibari dünyasında savunulması, hayata geçirilmesi de onun sorumluluğundadır (Çetişli, 2004: 69-70).

Bu kişiler, diğerlerine nazaran daha ayrıntılı bir şekilde tanıtılırlar. Eserde yönlendirici fonksiyonları vardır. Romanın onlarla ayakta olduğu söylense abartı olmaz.

> Onlar romanın odağında bütün yolların, olay örgüsünün ve temaların kesiştiği bir noktada durur-lar. Romancı onların iç dünyalarını, hayatlarını en ayrıntılı şekilde yansıtır. Karmaşık bir şekilde hikâyenin akışı içinde çatışmalar, değişmeler ve tepkileri sürekli ve tam olarak yönlendiren kişilerdir. Romanda ilgi çekici soruların ortaya atılmasına hizmet eden araçlardır. Okuyucuda inanç, sempati ve ani hissi değişmeleri meydana getirirler. Romandaki ahlak felsefesinin meydana gelmesine hizmet ederler. Romanın varoluş sebebi bunlardır. Roman onlara hayat vermek için yazılır (Uç, 2006: 272).

Şâh u Gedâ'nın asıl kişileri, Şâh ve Gedâ'dır. Her iki şahıs da diğer kişilere oranla daha ayrıntılı tanıtılır. Bütün hikâyenin merkezinde onlar vardır. Olaylar ikisinin etrafında şekillenir.

1.1.6.1.1.1. Gedâ

Hikâyenin başlangıcında Rumelili olduğu belirtilen Gedâ, gündüzleri oruç tutup gecelerini ibâdetle geçiren, ilim ve hikmet konusunda rakip tanımayan büyük bir âlim olarak tanıtılır. Rüyasında Şâh'ı gördükten sonra büyük bir değişim yaşar. Yaşadığı bu değişimle hikâyedeki asıl fonksiyonunu alır. Rüyasında Şâh'ı gören Gedâ ona âşık olur. Şâh'ı gördükten sonra dünyaya ait bütün sevgilerden tamamen kurtulur. Uyandığında Şâh'ı yanında göremeyince üzüntüsünden kendini kaybeder.

Rüyadan sonra değişen Gedâ okumayı, yazmayı bırakarak sevgilisini aramaya koyulur. "*İşi sadece sevgiliyi anmaktı. Okumayı yazmayı bir yana attı. Şehri baştan başa gezerek rüyasında gördüğünü arardı*" anlamındaki beyitler, Gedâ'nın yeni düzenini yansıtır:

İşi ẕikr-i ḥabīb idi ancaḳ
Ber-ṭaraf oldı oḳumaḳ yazmaḳ (ŞG: 661)

Şehri başdan başa gezerdi tamām
Düşde gördügini aradı müdām (ŞG: 664)

Âşık olması dolayısıyla etkilenen konumunda bulunan Gedâ, aşk derdiyle dîvâne hâle gelir. Maddî açıdan bakıldığında olumsuz, manevî yönden olumlu bir değişime uğrar:

ʿIşḳ ile olmış idi dīvāne
Ṣoyunup girmiş idi meydāne (ŞG: 710)

Gedâ'nın deliliği her geçen gün daha da artar. "*Kendisini aşka alıştırdığından gittikçe deliliği arttı*" anlamındaki beyit bu süreci özetler:

Eyleyüp ʿışḳa kendüzin muʿtād
Gitdügince cünūnı oldı ziyād (ŞG: 741)

Yıllarca aşk acısı çeken Gedâ, kendisini kontrol edemez hâle gelir. İradesini tamamıyla kaybeder:

Şevḳi günden güne ziyāde olup
Mihr ile sāyeveş fütāde olup

Gitdügince ḳarārı gitdi anuñ
Ṣabr ile iḫtiyārı gitdi anuñ (ŞG: 1786-1787)

Hikâye boyunca büyük bir tecrübe sürecinden geçen Gedâ, sevgilisi uğruna mücadele etmekten asla vazgeçmez. Yedi yıl boyunca yaşadığı sıkıntılara tahammül ederek sâdık bir âşık olduğunu gösterir. En önemlisi de mecâzdan hakîkate geçerek asıl sevilmesi gerekenin Allâh olduğunu anlar. Mesnevînin sonunda söyledikleri bu durumu özetler:

Fürḳati dil-berüñ ʿaẕāb ancaḳ
Vuṣlatı bir ḫayāl-i ḫāb ancaḳ

Düşde ʿāşıḳ viṣāle bulsa vuṣūl
Uyanup degmez ıżṭırābına ol (ŞG: 1880-1881)

Felegüñ işi ber-ḳarār olmaz
Kimse devrinde şād olup gülmez (ŞG: 1886)

Gedâ, mesnevînin birçok yerinde şâirin düşüncelerine sözcülük de yapar. Yahyâ, her ne kadar araya girip yorum yapmaktan geri kalmasa da, çoğu yerde sözünü Gedâ'ya emanet eder. Eserin sonunda Gedâ'ya bunca yıldır sevgilinin kendisine vefâ gösterip göstermediğini, onunla birlikte olup olmadığını sorduklarında, Gedâ'nın bunun ancak rüyada olabileceği cevabını vermesi ve hemen akabinde anlattıkları, şâirin kendi dünya görüşünü yansıtır:

Çünki uyandum irdi cāna melāl
Düşüm imiş meger ki bu aḥvāl

Hīç ola mı ki dil-ber-i raʿnā
ʿĀşıḳa eyleye bu deñlü vefā

Fürḳati dil-berüñ ʿaẕāb ancaḳ
Vuṣlatı bir ḫayāl-i ḫᵛāb ancaḳ

Düşde ʿāşıḳ viṣāle bulsa vuṣūl
Uyanup degmez ıżṭırābına ol

Var niçe biñ belāsı başında
Nesne yoḳdur zamāne ḥālinde

Kime kim şundı sāġar-ı gülgūn
Eyledi soñ nefesde baġrına ḫūn

Her kimüñ ḳıldı yüzine ḫande
Aġladup itdi āḫir efgende

Kimi kim ẕevḳ-i vuṣlata iledür
Anuñ ardınca fürḳati biledür

Felegüñ işi ber-ḳarār olmaz
Kimse devrinde şād olup gülmez

Eyle bu pendümi benüm maʿlūm
Eyleme kendü kendüni meẕmūm (ŞG: 1878-1887)

1.1.6.1.1.2. Şâh

Şâh, eserin girişinde güzellikleriyle öne çıkan dört erkek güzelden biridir. Mesnevîde Gedâ'nın âşık olduğu kimse, yani sevgili şeklinde karşımıza çıkan İstanbullu bir güzeldir. Başlangıçta isminin Ahmed olarak belirtilmesinden cinsiyetinin erkek olduğu anlaşılır. Eserin ilerleyen safhalarında onun cinsel kimliğini belli edecek bir çıkarımda bulunulamaz:

Biri ḳaşı gibi ser-āmeddür
Laḳābı Şāh u adı Aḥmeddür

Yaraşur altūn üsküf aña müdām
Ser-i serv üzre şanki bedr-i tamām

Mürġ-i cānı şikār ider her gāh
Beñzer üsküflü şāhine ol Şāh

ʿĀşıḳıdur güzeller ol ḫānuñ
Pādişāhlar ḳulı durur anuñ (ŞG: 602-605)

Şâh, gerek güzellik unsurları gerekse davranışsal açıdan klasik şiir geleneğindeki sevgili modeline bağlı kalınarak idealize edilir. Kaşları Nûr sûresinin üzerindeki bismi'llâh, alnı kudret nûru, yüzü hidâyet aynası, boyu cennetin servi ağacı gibi olan bu güze-

lin bütün azalarının uyumu yerli yerindedir. Boyu Sidre gibi uzun, yüzü ay gibi parlaktır. Gözleri Sidre'de oturan bir şahbaz gibidir. Kaşları iki râ harfine, saçı da lâm harfinin kıvrımına benzer. Alnı cömertlik kaynağı, kaşlarının eğriliği de mutluluk denizinin dalgasıdır. Sevgili bütün güzellik unsurlarını ay ışığına benzeyen yüzünde toplamıştır. Kaşı niyaz ehlinin mihrabı, gözü ümmetin imâmı, kirpikleri de cemâattir. Yanağı Kadir Gecesi'nin kandili, gönlü lütuf kapısının kilididir. Gözleri de aynen yanakları gibi nûrdur. Konuşmaya başladığı zaman dudaklarından cevherler saçar. Hayat kaynağı olan ağzı can gibi gizlenmiştir. Dişleri sürur kelimesindeki sîn harfi gibidir. Beni de gün yüzü üzerinde nûrun noktası gibi durur. Bileği Hz. Mûsâ'nın eli gibi tamamen nûrdur.

Şâh âşığına sürekli cefâlarda bulunan, söz verip sözünde durmayan, kavuşmanın neredeyse imkânsız olduğu bir sevgilidir. Hikâye boyunca Gedâ'ya yaşatacağı sıkıntıları, daha hikâyenin başlangıcındayken Gedâ'nın, Şâh'ın kim olduğunu sorduğu adam özetlemiştir:

Ṣordı ḫalḳuñ birine anda hemān
Didi kimüñ nesi durur bu cüvān

Aytdı iy Gedā-yı kūy-ı belā
Şāh dirler bu şehr içinde aña

Ḳulı olmaġa kim ki ṭālib olur
Aña rūy-ı celāli ġālib olur

Şems-i ṭābānıdur bu devrānuñ
Şīve bābında miṣli yoḳ anuñ

Ḥüsni maḥbūblardan efzūndur
Gerçi dirler el elden üstündür

Ẓāhiren gerçi kim mülāyimdür
Sen baña ṣor anı ne ẓālimdür

Hicrinüñ yoḳ durur hīç oranı
Düşmenüm daḫı sevmesin anı (ŞG: 675-681)

Sevgili tamamen beşeriyetten sıyrılmamıştır. Zaman zaman âşığın duygularından etkilendiği de olur. Ona tamamen ilgisiz değildir. Çok nadir de olsa âşığına bakışlarıyla ve sözleriyle ihsânda bulunur. Uzun süre onu eşiğinde göremediği zamanlarda merak edip sorar. Onun öldüğüne inandığında ağlar.

Gedâ'ya yardım etmeye çalışan tellal, onu satılık bir köle kılığına sokarak satışa çıkarır. Gedâ'yı tanıyan Şâh, bakışlarıyla ona ihsânda bulunur. Arada birçok naz ve niyaz olur fakat başkaları bunu anlayamaz:

Şāh baḳdı Gedāsını bildi
Gözi ucıyla merḥabā ḳıldı
Arada oldı niçe nāz u niyāz
Vāḳıf olmadı düşmen-i ġammāz (ŞG: 1262-1263)

Gedâ'yı uzun süredir eşiğinde göremeyen Şâh, onu merak ederek rakiplerden sorar. Rakipler, Şâh'ın Gedâ'ya olan hislerini anlamak için Şâh'a onun öldüğünü söylerler. Şâh, bunun üzerine iki gözü iki çeşme ağlayarak Gedâ'nın yasını tutar. Ona çektirdiklerinden dolayı pişmanlık duyar.

Çoğunlukla fiziksel özellikleriyle öne çıkan Şâh'ın, zaman zaman mizacına dair ayrıntılarla karşılaşmak da mümkündür. Örneğin, eserin ilerleyen bölümlerinde onun latîfeden hoşlanan, nüktedân biri olduğuna değinilir:

Bir ẓarīf-i cihān idi ol Şāh
Ḥaẓ iderdi laṭīfeden her gāh
Nüktedān idi pür-maʿārif idi
Sözleri nükte vü leṭāyif idi (ŞG: 1271-1272)

Şâh'ın, âşığına cefâ etmesinin yanı sıra ona karşı tamamen şefkatsiz olmadığı görülür. Onun eser boyunca bir değişime uğradığı söylenemez. Daha çok etkileyen fonksiyonundadır. Zaman zaman şâirin sözcülüğünü de yapar.

1.1.6.1.2. İkinci Dereceden Kişiler

Şâir çoğu hikâyesinde, vermek istediği mesajı tam olarak aktarabilmek için başkahramanın yanında norm kişi olarak bilinen yardımcı kahramanlara da yer verir.

> Norm kişi sosyal çevrenin oluşmasına hizmet eden herhangi bir fon şahıstan daha boyutlu ve ferdiyet kazanan bir şahıstır. Romanda belli bir fonksiyon icra eder. Roman başkişisinin aksine norm şahıs romanda gaye olmaktan ziyade bir gayeyi gerçekleştirmek için kullanılan araçtır. Romanın protogonist şahsı ile toplum arasındaki bağlantıyı sağlayan araç olabilir. En basit anlamda tezat yaratmak ve antitez olmak için kullanılabilir (Uç, 2006: 272).

Mesnevînin ikinci dereceden kişileri Gedâ'nın dostları ve rakiplerdir.

1.1.6.1.2.1. Gedâ'nın Arkadaşları

Gedâ'nın dostları yardımcı şahıs fonksiyonundadırlar. Olaylar onların müdahaleleriyle şekillenir. Gedâ'nın dostlarının nasıl kimseler olduklarına dair tanıtıcı bilgiler verilmemekle birlikte olaylar karşısında takındıkları tavır ve konuşmalarından, onların; hayata klasik bakan, dünya makam ve mevkilerine değer veren, aşk derdinden anlamayan insanlar oldukları anlaşılır. Gedâ'nın aşk derdiyle çektiği sıkıntıları anlayamayan aynı zamanda ona karşı ilgisiz de kalamayan dostları, Gedâ'ya nasihat ederler:

Hem-dem idinme ʿışḳ pīşesini
Ṣıma ʿırż u vaḳar şīşesini

Ḫūblar şimdi bī-ḥaḳīḳatdür
Anlaruñ ʿışḳı ʿayn-ı ẕilletdür

Kendini ḫor u mübteẕel itme
ʿAḳlını ʿışḳuñ ile ṭaġıtma

Sen ki ʿilm ile ẕü-fünūn olasın
Ne revā ʿışḳ ile zebūn olasın

Başuña miḥnet-i maḥabbet üşüp
Saña düşmez ki il diline düşüp

Bir şaçı leylī sever diyeler
Seni Mecnūn yirine bağlayalar

Bilür anı cihānda ḥāl ehli
Dile artuḳ düşer kemāl ehli

Saña el vere ʿizzet eyleyeler
Lāyıḳ-ı ṣadr-ı devlet eyleyeler

Muḥtemeldür ki pādişāh-ı cihān
Seni ide güzīde-i erkān

Bir vaḳar ehli kām-rān olasın
Ad ile sen de bir fülān olasın (ŞG: 714-723)

Dostları, Gedâ'ya karşı şefkatlidirler. Sürekli ona yardım etmeye çalışırlar. "*Dostları onu can u gönülden koruyup ona derman ararlardı*" anlamındaki beyit dostların Gedâ'ya şefkatle yaklaştıklarını gösterir:

Cān u dilden esirgeyüp anı
Aña dermān arardı yārānı (ŞG: 742)

Uzun süre Gedâ'ya destek olmaya çalışan dostları, bu işten kolayca pes etmezler. Gedâ'nın onlara karşı savunmalarını mantıklı bulmakla birlikte bir değişim yaşamazlar:

Kelimātına itdiler çü naẓar
Didiler kim delüden uṣlu ḫaber (ŞG: 770)

Dostları, Gedâ'nın kararlı tavrı karşısında bir şey yapamayacaklarını anladıklarında onu kendi hâline bırakırlar:

Acıyup derdmende yārānı
Ḳodılar kendü ḥāline anı (ŞG: 773)

Hikâyede olaylar arasında bir bütünlük olmadığından şahısların tavırlarının tutarlılığı ve sürekliliği tam olarak belirlenemez. Dostlar zaman zaman sahneye çıkıp geri çekilirler. Gedâ'ya yardım etmeye çalışan dostları, onu bu hâlden kurtarabilmek için onun yanında Şâh'ı yererler. Gedâ, onların bu eleştirilerini kabullenmez. Onlara karşı Şâh'ı savunur. Bu hâlin çözüm olmadığını gören dostları, üzgün bir şekilde oradan ayrılırlar:

Sözlerini işitdiler bir bir
Olmadılar cevābına ḳādir
Acıyup ḳıldılar figān u enīn
Gitdiler her biri melūl u ḥazīn (ŞG: 1109-1110)

1.1.6.1.3. Karşı Kişiler

Anlatı metinlerinde şahıs kadrosunu teşkil eden kişiler, her zaman olumlu kişiler olarak karşımıza çıkmazlar. Zaman zaman hikâye kahramanlarının karşısında yer alan, gerilim oluşturan, engel çıkaran şahıslar da bulunabilir. Uç, karşı kişiyle ilgili muhalif, düşman tanımlamalarını yapar. Karşı kişinin insanın içinde de dışında da olabileceğine dikkat çeker. Onun bir kişi, bir şehir, bir mana, bir kavram ya da bir zıtlık da olabileceğini ifade eder. Nasıl evrende tezâd hayatın sürekliliğini sağlarsa, antagonist eylem veya kavram da romanın sürekliliğini sağlar (2006: 41).

1.1.6.1.3.1. Rakipler

İkinci dereceden kişiler bölümünde de sözü edilen bu rakipler, Gedâ'nın karşısında yer alırlar. Mesnevînin bazı kısımlarında sözü edilen bu kişiler canlı birer kişilik olarak görünmezler. Sadece düşman olarak gösterilen bir kişi, ayrıntılı tanıtılır. Kahramanın dav-

ranışları tamamen tasvir edildiği gibidir. Gammaz, hileci, câhil, yalancı ve utanmaz bu adamın günâhkârlığı yüzüne de yansır, sûreten şeytâna benzer.

Yukarıda sözü edilen adamın iftiralarına ortaklık eden kimseler de karşı kişilerdir. Kimler oldukları belirtilmeyen bu kimseler yalancı şahitlik yapan fesat çıkarıcı eşekler şeklinde tanıtılırlar:

Didügi söze oldılar şāhid
Ṣıñarı bir niçe ḫar-ı müfsid (ŞG: 912)

Eserin ilerleyen bölümlerinde, Gedâ'nın bedduasıyla rakiplerin tamamının genç yaşta öldüğünden söz edilir. Mesnevînin olay örgüsü birbirinden bağımsız kesitler hâlinde ilerlediğinden olsa gerek kötü kimseler ölenlerle sınırlı kalmaz. Bir grup rakip, Şâh'ın Gedâ'yı sevip sevmediğini test etmek için yine sahneye çıkar. Şâir, onları tanıtmaz. Davranışlarından ve konuşmalarından nasıl bir kişiliğe sahip oldukları anlaşılır. Bu kıskanç kişiler yalan söyleyebilirler fakat Şâh'ın üzüntüsüne ilgisiz kalamayacak kadar hassastırlar. Rakipler, Şâh'ın ağlamalarına şahit olduklarında onun hâline üzülüp ağlarlar. Fitne çıkarmanın fayda vermeyeceğini fark eden rakipler hatalarını anlarlar. Şâh'a, Gedâ'nın ölmediğini, latîfe yapmak niyetiyle böyle bir yalana başvurduklarını söylerler:

Her biri āh idüp melūl oldı
Gözleri ḳanlu yaş ile ṭoldı

Bildiler cān bedenden ayrılmaz
Arada fitne fā'ide ḳılmaz

Biri aġyāruñ itdi ḳıyām
Didi iy Şāh-ı muḳtedā-yı enām

Zindedür ol Gedā-yı bī-dermān
Ġarażumuz laṭīfe idi hemān (ŞG: 1691-1694)

Rakip ortadan kalkmış gibi görünse de bir türlü aradan çekilmez. Şâh, Gedâ'yı kabul ettikten sonra, rakip yine devrededir. Onlar konuşurlarken birdenbire rakip olaya dâhil olur. Gelen kişinin eski rakiplerden biri mi yoksa bir başkası mı olduğu belli değildir:

Söyleşürken Gedā ile o ḥabīb
Geldi aḥvāle mānic oldı raḳīb (ŞG: 1759)

1.1.6.1.4. Dekoratif Durumdaki Kişiler

Anlatı metinlerinde yer verilen fon şahıslar, eserin sosyal atmosferini oluşturmada, olayları gerçek yaşama yakınlaştırmada büyük bir fonksiyona sahiptirler.

> Hikâye, roman ve tiyatronun şahıs kadrosu içinde, olay örgüsünün oluşumunda doğrudan doğruya herhangi bir işlevi olmayan veya yazarın sözünü okuyucuya iletme ile görevlendirilmemiş bulunan kahramanlar da vardır. Dekoratif unsur durumundaki kahraman, fon karakter veya figüran olarak da isimlendirilen bu kahramanlar, sadece anlatılan olay, durum, kahraman, zaman ve mekânın daha gerçekçi ve tabii bir görünüm kazanabilmesi için lüzumlu olan sosyal atmosferi sağlamakla yükümlüdürler (Çetişli, 2004: 71).

Şâir, *Şâh u Gedâ'*da birçok fon şahıstan faydalanır. Olay örgüsünün oluşumunda doğrudan işlevi olmayan bu kişiler, hikâyenin sosyal atmosferini oluştururlar. Örneğin At Meydanı'nda Şâh'ı gören Gedâ, onun kim olduğunu orada gördüğü birine sorar:

Ṣordı ḫalḳuñ birine anda hemān
Didi kimüñ nesi durur bu cüvān (ŞG: 675)

Gedâ'nın mektubunu Şâh'a sunanların kim oldukları belirtilmez. Şâh, mutlu olduğu bir sırada, birileri Gedâ'nın mektubunu getirerek ona sunar:

Şādmān iken ol gül-i ḥamrā
Ṣundılar nāme-i Gedāyı aña (ŞG: 1061)

Gedâ'nın, Şâh'ın eşiğine atıyla gelmesini haber veren birileri vardır fakat Şâh'ın arkadaşları mı, hizmetçileri mi oldukları belli değildir:

Didiler Şāha geldi bir atlu
Atlu ammā ʿaẓīm heybetlü (ŞG: 1292)

Şâh'ın etrafında sürekli birileri bulunur. Örneğin, Gedâ onun evinin yakınına geldiğinde, selâm verme mesafesinde bulunmasına rağmen Şâh, onu başkalarına çağırtır. Gedâ'yı çağıranların kimler oldukları belirtilmez. Bunların, Şâh'ın hizmetçileri olma ihtimali yüksektir:

Didi kim çaġıruñ o dervīşi
Ol nemed-pūş-ı miḥnet-endīşi (ŞG: 1726)

Gedâ, aşk derdiyle ızdırap içinde kıvranırken insanlar, ona şefkat gösterir. Büyük küçük herkes yanına toplanarak gece gündüz Gedâ'nın hâlini sorar. Onun içinde bulunduğu bu duruma üzülenlerin de kim oldukları belirtilmez:

Cemʿ olup yanına ṣiġār u kibār
Ḫāṭırın ṣorar idi leyl ü nehār (ŞG: 1621)

Şâh u Gedâ'da yer alan diğer dekoratif unsur durumundaki şahıslar şu şekilde sıralanabilir:

Gedâ'nın At Meydanı'nda karşılaştığı dört erkek güzelden üçü (ŞG: 666), Gedâ'nın delirdiği yönünde dedikodu yapanlar (ŞG: 698, 701, 702), kerâmet sahibi velî (ŞG: 743), satranç oynayanlardan biri (ŞG: 852), satranç oynayanlar (ŞG: 857), Şâh'ın mektubunu Gedâ'ya getirenler (ŞG: 935), Şâh'ın hasta olduğunu Gedâ'ya haber getiren kişi (ŞG: 995), Gedâ'nın mektubunu Şâh'a veren kişi (ŞG: 1053, 1065).

Gedâ'yı Şâh'la karşılaştıran tellal (ŞG: 1239), Gedâ'nın öğütleriyle değişen bahçıvan (ŞG: 1348), Şâh'ın yanındaki güzeller (ŞG: 1369), Gedâ'ya dövünmesi için taş getiren kişi (ŞG: 1547), Şâh'ı öven güzel (ŞG: 1578), Gedâ'nın Şâh'a kavuşamayacağına dair yorum yapanlar (ŞG: 1620), Gedâ hastalandığında onu Şâh'a götüren kişi (ŞG: 1629), Gedâ'ya soru soranlar (ŞG: 1843).

1.1.6.2. Olay Örgüsü

Olay örgüsü, metnin diğer unsurlarından bağımsız değerlendirilemez. Yazar, eserini meydana getirirken malzemesini hayattan alır fakat hikâyesini anlatırken gerçek hayatta olduğu gibi kronolojik bir sıra takip etmek zorunda değildir. Olayları, kendi dünya görüşü ve sanat anlayışı doğrultusunda seçme ve ayıklamaya tabi tutar. Olayların bir kısmını özetleyerek geçebileceği gibi, diğer bir kısmını da ayrıntılara girerek uzun uzadıya anlatabilir. İstediğinde olayların sırasını da değiştiren yazar, olayları gerçek hayattakine uymayan yapay bir diziye yerleştirerek alışılmışı kırar (Moran, 2009: 183).

Hikâyesini seçme ve ayıklama sürecinden geçiren yazar, olayları sebep sonuç ilişkisi içinde belli bir sıraya koyar. Olay örgüsüne aynı zamanda vaka zinciri, bu zincirde kendi başına bir anlamı olan ve aynı zamanda bütün içinde bir anlam taşıyan olaya ise vaka halkası denir. Bu işlem biraz da halkaların birbirine geçirilmesine benzer. Halkaların birbirine bağlanmasıyla istenilen uzunlukta bir zincir oluşturulması gibi, olayların da sebep-sonuç ilişkisi içinde birbirine bağlanmasıyla olay örgüsü veya vaka zinciri oluşturulur. Her bir vaka halkası, kendinden öncekinin sonucu, kendisinden sonrakinin de sebebidir (Çetişli, 2004: 59).

Şâh u Gedâ'nın girişinde, Şâh'ın tanıtımına yer verilmekle birlikte, asıl hikâye Gedâ'nın tanıtımıyla başlar. Büyük bir âlim olan Gedâ, her türlü hünerde usta olup devrin fazîletli kimseleri arasındadır. Konuşmaya başladığında, hikmet sahiplerini susturacak kadar bilgilidir. Rüyasında Şâh'ı (dönüştürücü öge) görmesi üzerine, Gedâ'nın kurulu düzeni bozulur. Buradan itibaren, bozulan düzen karşısında Gedâ'nın tavırlarını takip başlar. Şâh'ı rüyasında gördükten sonra dünya muhabbetinden tamamen sıyrılır. Sevgilinin aşkıyla kendini kaybeden Gedâ, okumayı yazmayı bırakarak sevgilinin zikriyle meşgul olur. Gedâ, acılar içinde sevgilisini aramaya koyulur. At Meydanı'nda Şâh'ı görmesi üzerine ikinci olay halkası başlar. Merak unsuru devreye girer. Burada karşılaştığı birine Şâh'ın kim olduğunu sorduğunda adamın söyledikleri, eserin nasıl gelişip sonlanacağının kısa bir özeti gibidir: Bu güzelin ayrılığının sınırı yoktur. Zulmü o kadar çoktur ki düşmanının bile onu sevmesini istemez:

Hicrinüñ yoḳdurur hīç oranı
Düşmānum daḫı sevmesin anı (ŞG: 681)

Asıl eylemler dizisi buradan itibaren başlar. Gedâ, Şâh'ı gerçek hayatta da gördükten sonra bütün dostlarını terk eder. Normal olmayan davranışlarda bulunur. Dostlarının yardım teşebbüslerini reddeder. Yolda Şâh'la karşılaşması üzerine hikâyenin nasıl bir seyir izleyeceği daha da belirginleşir. Şâh, Gedâ'ya istiğna gösterir. Onun çektiği acılara merhem olmak bir yana, öfkeyle karşılık vererek derdini daha da arttırır. Şâir buraya kadar hikâyeyi kronolojik olarak anlatır. Şimdinin düzeni Gedâ'nın, Şâh'tan ayrı ızdırap içinde bir hayat geçiriyor oluşudur. Buradan itibaren olay örgüsü bütünlüğünü kaybeder. Olaylar kronolojik olmanın yanı sıra, birbirinden bağımsız kesitler hâlinde ilerler. Hikâyenin bölümlerini başlıklar hâlinde veren şâir, olaylar arası geçiş cümlelerine ihtiyaç hissetmez.

Satranç oynayanları izleyen Gedâ, sürekli Şâh'ın adını zikrettiğinden sevgilisinin kim olduğu orada bulunanlar tarafından anlaşılır. Şâh'ın vefâsızlığını bilen dostları, tekrar Gedâ'yı bu sevdadan vazgeçirmeye çalışırlar. Rakiplerin devreye girmesiyle olaylar tekrar hareketlilik kazanır. Rakiplerin hilesine aldanan Şâh, Gedâ'dan şehri terk etmesini ister. Yapılan hile beraberinde yeni bir değişimi getirir. Şâh'a âşık olmakla düzeni bozulan Gedâ'nın, Şâh'ın bu isteği üzerine yeni düzeni de bozulur. Yıllarca gurbette aşk acısı çeken Gedâ, bunları yaşamasına sebep olan rakiplere beddua eder. Gedâ'nın bedduasıyla hepsi genç yaşta ölür. Uzaktan da olsa Şâh'ı görmek isteyen Gedâ, ona mektup yazar fakat olumsuz cevap alır. Dostları Gedâ için çözüm üretmeye devam ederler. Sevgilisini kınayarak

ondan uzaklaştırmaya çalışırlar fakat bu da çözüm olmaz. Ay ve güneşten yardım bekleyen Gedâ, onlardan cevap alamayınca Allâh'a yönelir. Bu an, dönüşüm noktasıdır:

Olmadı mihr ü mehden aña devā
ʿĀḳıbet ḫoş tedārük itdi Gedā

Gördi kim fürḳat oldı ṭūl u dirāz
Ḳıldı ol bī-niyāza ʿarż-ı niyāz (ŞG: 1198-1199)

Cān u dilden niyāz idince Gedā
Ḥācetini ḳabūl itdi Ḫudā (ŞG: 1225)

Duası kabul olan Gedâ, bir iki yıl içinde Allâh'ın yardımıyla sevgilinin bulunduğu şehre tekrar gelir. Şehre geldiğinde karşılaştığı tellal, dua etmesi karşılığında, onu Şâh'a götürür. Gedâ'nın duası, yeni bir sürecin başladığını haber verir. Uzun bir müddet olaylar tekdüze seyreder. Gedâ, Şâh'la karşılaşabilmek için farklı formüller geliştirir. Olaylar hep bu eksende gelişir. Bir değişim ve dönüşümden söz edilemez.

Şâh'ın latîfeden hoşlandığını bilen ve onu sevindirmek için cılız bir atla onun evine kadar giden Gedâ, Şâh'ı güldürmeyi başarır fakat asıl maksadına yine ulaşamaz.

Şâh ve arkadaşları, bahar mevsimi geldiğinde gül bahçesini ziyaret ederler. Onlardan önce bahçede olan Gedâ, onlara görünmemek için bir köşeye saklanır. Şâir, Gedâ'nın böylesi güzel bir mevsimde Şâh'la karşı karşıya gelmesini uygun bulmamış olmalıdır.

Gedâ'nın hastalandığı bölümde mevsim sonbahardır. Ölmeden önce Şâh'ı görmek isteyen Gedâ'yı bir dostu Şâh'a götürür. Şâh'ın onu atıyla çiğnetme sınırına getirmesi, Gedâ için büyük bir iltifat olur.

Rakipler hikâyeye tekrar dâhil olduklarında vakit gecedir. Ayrılığa tahammül edemeyen Gedâ, bir gece kendisini kaybeder. Kıyafet değiştirerek Şâh'ın eşiğine gider. Hile ile Şâh'ın selâmını alır. Yapılan hile, olay örgüsünde yeni bir değişim yaşanacağını haber verir. Hilenin büyüklüğü de değişimler üzerinde etkilidir. Oracıkta bir gazel okuyan Gedâ'nın bahtı açılır. Şâh, onu yanına çağırtarak ona vefâ gösterir. Zaman zaman ona bakışlarıyla ve tavırlarıyla ihsânda bulunsa da bu kadar büyüğünü daha önce yaşatmamıştır. Çok zaman geçmeden araya giren rakip kavuşmaya engel olur. Anlatıcının araya girerek Gedâ'nın yedi yıldır Şâh'a âşık olduğunu söylemesi zaman konusundaki belirsizliği giderir.

Bir gün yolda Gedâ ile karşılaşan Şâh, onu evinde ziyaret ederek ihsânda bulunacağı bahanesiyle Gedâ'yı evinden çıkmamaya ikna eder. Şâh'ın bu hilesi yeni bir düzenin habercisidir. Eve kapanarak dert ve mihnet içinde Şâh'ın gelmesini bekleyen Gedâ için, buradan itibaren aylarca devam edecek yeni bir düzen başlar. Bu düzenin kırılma noktasının neresi olduğu belirtilmemiş olsa da, Gedâ için asıl dönüşüm noktası burasıdır. Bütün yaşanılanlardan maksat, Gedâ'yı bu noktaya getirebilmektir. Hayatın hakîkatini idrak eden Gedâ, mecâzdan hakîkate geçmiştir. Yaşadığı çalkantılardan kurtulmuş, hayatı dengelenmiştir.

Şâh u Gedâ'da kurgu, şiddetli aşktan kaynaklanan çaresizlik ve bunun getirileri üzerine oturtulmuştur. Esere dengeli bir giriş yapıldığından ve başlangıçta şahıslar açıkça tanıtıldığından olayları anlamlandıramama gibi bir problemle karşılaşılmaz. Gedâ'nın tam bir mukabele göremeden yaşadığı ızdırap dolu aşkının nasıl neticeleneceği ve Gedâ'nın bu uğurda geliştirdiği formüller, merak unsurunu canlı tutar. Konular arası geçişlerin konu başlıklarıyla sağlanması, akıcılığı zedeler. Bölümün özeti mahiyetindeki bu başlıklar, okuyucuyu konuyla ilgili bilgilendirdiği için merak ögesini olumsuz etkiler. Olaylar arasındaki geçişlerin tam bir bağlantı kurulmadan yapılması, nedensellik ilgisinin sağlam bir şekilde kurulmadığını ve olayların gelişigüzel sıralandığını gösterir. Bölümler arasındaki bu geçişler, olayların rastgele seçildiğini, şâirin eserini sağlam bir şekilde kurgulamadığını gösterir. Eseri istediği sonuca götürmek isteyen anlatıcı, bunu gerçekleştirebileceği birtakım olaylar kurgular.

1.1.6.3. Mekân

"Kevn" yani "olmak" kökünden türeyen mekân sözcüğü sözlükte "yer, mahal, ev, oturulan yer" anlamlarına gelecek şekilde verilmiştir (Devellioğlu, 2004: 604). Bu yönüyle mekân bir bakıma var olmak şeklinde değerlendirilebilir. Evrenden eve, somuttan soyuta çok geniş anlamda düşünülebilecek bu varoluş, fizikî ve rûhsal yönleriyle insan için de geçerlidir. Diğer bütün varlıkların mekânla anlam kazanması gibi insan da mekânla bir bütün teşkil eder. İnsan da mekânla anlamını bulur (Yılmaz, 2007: 16). Mekânın birey için ifade ettiği anlamın sahip olduğu işlevle orantılı olduğunu söyleyen Özlem Fedai, çeşitli sınır elemanları kullanarak, sonsuz üstünde, bir yeri tanımlı bir boşluk hâline getirmenin onu mekân kılmaya yetmeyeceğini söyler. O tanımlı boşluğun içinde yaşayan bireylerin, boşluğun içindeyken bir amacı, düşleri, hayatlarını sürdürmek için yapmaları gerekenler olduğunu, bu şekilde boşluğun hayat bulması gerektiğini ifade eder (2009: 1230).

Bütün bu ifadeler mekânın, insanla anlam kazandığını, insan ve mekânın birbirinden bağımsız değerlendirilemeyeceğini gösterir. Bu durum kurmaca bir özellik taşıyan anlatı metinleri için de geçerlidir. Anlatı metinlerinde de, gerçek hayatta olduğu gibi kahramanların yaşamlarını sürdürecekleri bir mekân bulunmak zorundadır. Hatta mekânın belirtilmemiş olması da bu gerçeği değiştirmez. Hikâyede yer alan bu mekân, gerçek olabileceği gibi hayalî bir niteliğe de sahip olabilir. Hatta gerçek yaşamın içinden seçilmiş bilinen bir mekân da olabilir fakat bu durum hikâyenin kurmaca olma özelliğini ortadan kaldırmaz.

Sağlık, roman kişilerinin yaşadıkları yerleri, mutlu ya da mutsuz oldukları ortamları; kısacası bir insan olarak roman kişilerinin roman boyunca hareketlerini gerçekleştirdikleri bütün ortam ve yerleri mekân olarak değerlendirir. Romanın diğer unsurları gibi mekânın da kurmaca olduğunu söyler (2002: 138).

Mekân, anlatıda olayların yaşandığı bir sahne vazifesi görür. Olayların belirli bir yerde cereyan etme ve şahısların belirli bir yerde konumlanma zorunluluğu mekânı, anlatının en temel unsurlarından biri hâline getirir. Anlatının kurgulanmasında önemli bir yeri olan mekânın; anlatıya atmosfer sağlama, olay örgüsünü canlı tutma, şahısları tanımayı kolaylaştırma gibi fonksiyonları vardır.

Şâh u Gedâ'nın mekânı İstanbul'dur. Hikâyeye başlanmadan önce İstanbul, Ayasofya ve At Meydanı'nın tasvirleri ayrı başlıklar hâlinde ayrıntılı bir şekilde yapılmıştır. 532-546. beyitler arasında İstanbul, 547- 574. beyitler arasında Ayasofya, 575-589. beyitler arasında da At Meydanı ile ilgili tasvirler yer alır. Bu tasvirler, hikâyenin en dikkat çekici bölümleridir. Hikâye öncesi ayrıntılı tanıtılan bu yerler, olayların cereyanı anında kendilerini çok da belli etmezler. Mesnevînin çoğu yerinde mekânın dekordan öteye geçmediği görülür.

Şâh u Gedâ'yı benzerlerinden ayıran en önemli özelliğin mekân unsurunda aranması gerektiğini belirten Köksal, mesnevî şeklinde kaleme alınmış çift kahramanlı aşk hikâyelerinin hemen hepsinde yer isimlerinin ya müphem bırakıldığını ya da Çin, Hint, Hıtay vs. gibi müşterek isimler verildiğini söyler. Olayların geçtiği yerler hakîkî yer isimleri olsa da o yerlerin özellikleriyle -varsa- yapılan tasvirlerin ilgisi bulunmadığını ileri sürer. *Şâh u Gedâ*'da ise yerli bir mekân olan İstanbul'un seçildiğini, şehrin en ayrıntılı ve realist tasvirlerle gözler önüne serildiğini ifade eder (2005: 58). "Gelenek çizgisinde genel kabul gör-

müş "muhayyel mekân"dan, bilinen, gerçek ve üstelik yerli mekâna geçiş bile tek başına bir orijinallik kabul edilebilir" (Köksal, 2005: 60).

Gedâ'nın Şâh'la karşılaştığı At Meydanı, İstanbul'un meşhur gezinti ve eğlence yerlerinden biridir. Hikâye başlamadan önce At Meydanı'nı tanıtan şâir, olaylara zemin hazırlar:

Oldı şehr içinde At Meydānı
Ḫūblar mecmaʿı ṣafā kānı

Cemʿ olurlar oraya ḫāṣ ile ʿām
Ṣanki ādem deñizidür o maḳām

Her soḳaḳdan gelür siġār u kibār
Aḳar ol baḥre ṣanasın enhār

Ol yüce yirden eylesen naẓarı
Görinür Aḳdeniz cezīreleri

Virmiş ol rūy-ı baḥre zīnet ü fer
Fi'l-meṣel ḥāl-i ʿārıż-ı dil-ber

Daḫı var anda nitekim ṭūbā
Niçe ʿālī dıraḫt-ı bī-hem-tā

Mürġ-ı perrāne üsti cāy-ı maḳar
Altı niçe müsāfire çāder

Bir ṭılısm ile sarmaşup meṣelā
Ṭurur anda iki üç ejderhā

İşbu şehr-i muʿaẓẓama el-ḥaḳ
At Meydānıdur viren revnāḳ (ŞG: 575-583)

Mesnevînin girişinde şâirin İstanbul, Ayasofya ve At Meydanı ile ilgili anlattıklarından olayların inandırıcılığını arttıracak tarihî ve kültürel açıdan gerçekçi bir ortam oluşturduğu, böylece dönemin kültürel atmosferini bütün canlılığıyla yansıttığı görülür fakat aynı canlılığı, olayların yaşanması esnasında gösteremediği de göz ardı edilmemelidir.

1.1.6.3.1. Açık ve Kapalı Mekânlar

*Şâh u Gedâ'*da mekânın kurgusu, açık mekânlar üzerine oturtulmuştur. Kapalı mekân olarak saray ve evden bahsedilse de, canlı birer yer olarak kullanılmamışlardır.

Mesnevîdeki açık mekânlar kabaca şu şekilde takip edilebilir:

İstanbul (ŞG: 531, 662-664, 1233), At Meydanı (ŞG: 665-666), Gedâ'nın çıplak dolaştığı meydan (ŞG: 710) Gedâ'nın Şâh'la karşılaştığı yer (ŞG: 785), satranç oynanan yer (ŞG: 848), Gedâ'nın şehre veda ettiği tepe (ŞG: 958), pazar yeri (ŞG: 1251), Şâh'ın sarayının önü (ŞG: 1295), gül bahçesi (ŞG: 1347, 1367), deniz kenarı (ŞG: 1591-1608), Şâh'ın eşiği (ŞG: 1712, 1791). Gedâ'nın evinin önü (ŞG: 1812).

Mesnevîdeki kapalı mekânlar; Ayasofya (ŞG: 547-574), Şâh'ın sarayı (ŞG: 1295) ve Gedâ'nın evidir (ŞG: 1812).

1.1.6.3.2. İtibarî Mekânlar

Niteliği hikâye kahramanının rûh hâline göre değişen itibarî mekânlar, rûhsal mekân olarak da adlandırılmaktadır. Bu mekânlar sadece olayların yaşandığı yer olmayıp aynı zamanda kahramanın psikolojisini derinlemesine yansıtan mekânlardır. Mekân, fiziksel niteliğinden çok kahraman ve olay üzerindeki etkisiyle öne çıkar. "Bu mekânlar, kişi-yer ilişkisini sorunsal açıdan yansıtan, dönüştürülmüş, anılaştırılmış yerlerdir; yalnızca topografik bir yer değil, anlam üreten, anıları barındıran, kişinin iç dünyasını yansıtan bir değerdir" (Korkmaz, 2002: 403).

Tahkiyeye dayalı metinlerde mekân, sadece betimleme unsuru olarak kullanılmaz. Mekânın, kahramanın olay içindeki duruşunu yansıtma gibi bir fonksiyonu da vardır. Mekân, sadece fizikî çevrenin ve fizikî gerçekliğin yansıtılması için kullanılmaz, derindeki iç gerçekliğin ortaya konmasına yardım eder. Anlatmaya dayalı eserlerde, kişilerin yaşadıkları çevrelerin betimlenmesi aslında, o kişilerin rûhsal durumlarının kodlarının deşifresidir. Mekân, anlatıdaki kişilerin içsel serüveninin bir uzantısıdır (İçli, 2008: 339-340).

Mekân ve kişi ilişkisini bu şekilde değerlendiren İçli'nin fikirlerine parelel olarak Gündüz de şu tespitlerde bulunur: "Mekânları anlamlı kılan, onlarla birlikte yaşayan, onlarla duygusal bağlar kuran insanlardır. Anılara bağlanmayan her cadde, her sokak, iki yanı evlerle çevrili bir toprak parçasından başka bir şey değildir" (2003: 217).

İtibarî mekânlar kendi içinde genişleyen mekânlar ve darlaşan mekânlar olarak iki başlık altında değerlendirilecektir.

1.1.6.3.2.1. Genişleyen Mekânlar

Mekânın genişlemesi, fiziksel bir genişleme olmayıp kahramanın içinde bulunduğu rûh hâline bağlı olarak mekânı geniş algılaması ile ilgili bir durumdur. Şahısların geniş mekân algısıyla ilgili Korkmaz şunları söyler: "Mekânın dışa doğru genişlemesi, içinde yaşayanlar için tehdit olmadığının önemli bir göstergesidir. Yani karakter, mekânı büyük bir huzur ve güven duygusu refakatinde algılamaktadır" (2002: 413).

Örneğin, dar bir zindan, kahramanın bakış açısına göre onun için geniş bir sahraya inkılap edebilir. Ya da dar bir kuyu, ona cennet bahçesi gibi gelebilir. Bu tamamen kahramanın hadiseye bakışına göre şekillenen bir hâldir.

*Şâh u Gedâ'*da genişleyen mekâna rastlanmamıştır.

1.1.6.3.2.2. Darlaşan Mekânlar

Mekânda darlaşma ise mekânın fiziksel daralması değil, hikâye kahramanının o an için mekânı dar algılamasıyla ilgili bir durumdur. Fiziksel bir değişime uğramayan mekân, kişinin rûh hâline bağlı olarak onun için baskı unsuru hâline dönüşür (Tuğluk, 2012: 113).

Korkmaz, mekânın darlaşmasını psikolojik açıdan çıkmazda olan karakterin, dünyanın üzerine yürüdüğünü hissetmesi olarak tanımlar. Anlatı kişisinin kendini kuşatılmış, sıkıştırılmış bulduğu her durumda mekânın darlaştığını söyler (2002: 406). Örneğin çiçeklerle dolu geniş bir sahra, kahramanın rûh hâline göre ona içinden çıkılmaz bir girdap gibi gelebilir.

*Şâh u Gedâ'*da darlaşan mekâna rastlanmamıştır.

1.1.6.4. Zaman

Zaman; insanın varoluşunu destekleyen, daha doğrusu onu açıklayan bir kavramdır. Var olmak, insanı yaşadığı anı hissetmeye ve algılamaya ve algıladıklarını da bir bütün olarak görmeye iter. Ancak yaşadığı "an"dan emin olan insan, var olduğuna inanabilir. Hatta çoğu zaman bir "geçmiş"inin olduğunu bilmek bile varoluşa dair en önemli işarettir. Var olduğuna inanan insan, zamanı kendine şahit tutar. İçinde bulunduğu "şimdi"yle birlikte yaşadığını bilir (Fırdolaş, 2010: 6).

Zaman, insanın varoluşunu desteklemenin yanı sıra henüz ne olduğu konusunda net bir yoruma ulaşılamayan, asırlardır insan zihnini meşgul eden çözülüp anlaşılması hayli

zor bir kavramdır. Zamana getirilen yeni açıklama ve yorumlara rağmen hâlâ berrak bir anlama kavuşmuş değildir (Tekin, 2001: 109). Mehmet Narlı, zamanla ilgili şu değerlendirmeleri yapar:

> Zaman, insanoğlunun bütün varlık eylemlerini içine alan bir kavram. İnsan, kültür, süre ve dil boyutlarıyla zamanın içindedir. Hem gerçek, hem de kurmaca dünyada ait olunan sosyal çevre, yaşanılan geçmiş, yaşanılması planlanan gelecek zaman içinde yansır. Dilbilimci Emile Benviste'e göre "dünyanın fiziksel zamanı tekdüze, sonsuz, çizgisel, istendiği biçimde bölümlenebilen bir süreklilik niteliği taşır" Bu durumda zaman, hem değişmez, hem de insan algılarına göre değişken niteliklidir. Değişmezdir; çünkü başı ve sonu belli olmayan bir varlıktır. Değişkendir çünkü insanlar onu çeşitli bölümlemeler (takvim) hâlinde tasnif ederler: Yıl, ay, gün, saat gibi (2002: 92).

Gerçek dünyada olduğu gibi kurmaca metindeki olaylar da belirli bir zaman aralığında gerçekleşir. Metinde yer alan bütün unsurlar, zamanla girift bir ilişki içindedir.

Forster'in "Her romanda bir saat vardır" ifadesini bütün anlatma ve gösterme esasına bağlı türlere yayan Çetişli, yazarın içinde yaşadığı gerçek dünyayı model alarak kurguladığı itibarî dünya ve bu dünyanın insanları için de zamana ihtiyaç duyulduğunu söyler. O, anlatı metinlerinde olayların belli bir zaman içinde başlayıp bittiğine, insanların belli bir zaman içinde doğup büyüdüklerine dikkat çeker. Günlerin, ayların, yılların birbirini kovaladığını, mevsimlerin değiştiğini ifade eder. Bütün bunları metnin gerçeklik intibaı uyandırması için gerekli bulur (2004: 73).

Anlatı, zamandan soyutlanamaz. Belirli bir amaç doğrultusunda inşa edilen metin, zamana bağlı olarak asıl değerini bulur. Hikâye, mutlaka belirli veya belirsiz bir zamanda cereyan eder (2001: 110). Anlatmaya dayalı edebî metinlerin temel unsurlarından olan zaman, gerçek bir zaman olmayıp metnin diğer unsurları gibi itibarîdir.

Mehmet Çavuşoğlu, *Yahyâ Bey'in Hamse'*sinde yer alan mesnevîlerin yazılış tarihleriyle ilgili eserlerin kendisinden ve başka kaynaklardan yola çıkarak bir sıralama yapar. *Künhü'l-ahbâr*'da yer alan bir gazelden yola çıkarak *Şâh u Gedâ*'nın 943'ten sonraki bir iki yıl içinde yazıldığı sonucuna varır. Buna bağlı olarak *Şâh u Gedâ*'nın hamsenin birinci mesnevîsi olduğunu ileri sürer (1986: 345).

Yahyâ Bey eserini, "*Bu düzen şehrinin sözü, heybetli bir şekilde bir hafta içinde tamamlandı*" anlamındaki beyitte bir hafta içinde yazdığını söyler:

> Şevket ile bu söz-i şehr-i niẓām
> Oldı bir haftanuñ içinde tamām (ŞG: 1928)

Şâh u Gedâ'da olay zamanı yedi yıllık bir süreci ve buna ilaveten ne kadar olduğu net belirtilmeyen şâirin *niçe ay* şeklinde ifade ettiği, aylarca devam eden bir süreyi kapsar.

1.1.6.4.1. Anlatı Zamanının Ritmini Etkileyen Teknikler

Anlatı metinlerinde zaman, gerçek yaşamdaki gibi kronolojik ve tekdüze bir şekilde ilerlemez. Kaderi tamamen yazarın tercihleri doğrultusunda şekillenen anlatı zamanı, bilinmez bir yolculuğa çıkmaya benzer. Trafikteki akış misali, kimi yerde yavaşlamak kimi yerde hızlanmak bazen de ışıkla beraber kurallara uyarak durmak gerekebilir. Hatta bazen alan o kadar genişler ki kişi, bütün yol hâkimiyetinin kendisinde olduğunu düşünebilir. Anlatacaklarını etkili bir şekilde sunabilmek için zaman üzerinde birçok tasarrufta bulunan anlatıcı, bunu gerçekleştirirken farklı metotlardan faydalanır. Anlatıcı zaman üzerinde ileriye ve geriye gidişler yapabileceği gibi zamanı hızlandırabilir. İstediği bir yerde yavaşlatabilir, ya da durdurabilir.

Anlatıcının anlatıyı aynen aktarma zorunluluğunun olmaması farklı anlatma tekniklerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunlar hızlandırma, yavaşlatma, duraklatma ve genişletme tekniklerdir.

1.1.6.4.1.1. Hızlandırma Teknikleri

Metni kurgulayan, yazarın kendisi olduğundan yazar, metinle ilgili bütün ayrıntılara değinmek zorunda değildir. Gerekli gördüğü yerleri anlatırken gereksiz gördüğü yerleri atlayabilir. Yazarın yaptığı atlamalar, metnin hızlı ilerlemesini sağlar. Hızlandırma teknikleri kendi içinde özetleme ve eksilti olmak üzere ikiye ayrılır.

1.1.6.4.1.1.1. Özetleme

Bir olayın tamamını anlatmak yerine onun belirgin niteliklerinin, göze çarpan özelliklerinin, dikkate değer noktalarının ortaya konmasıdır. Özetleme tekniğiyle ayrıntılar atlanır, böylece olayın ana çizgileri vurgulanmış olur (Çetin, 2012: 187). Olay zamanının uzun olduğu yerlerde tercih edilen bu teknik sayesinde olayların hızı arttırılır, sayfalarca sürecek bir olay, birkaç satırda anlatıldığından okurun sıkılmasının önüne geçilir. Özetlemede, anlatma hâkim olduğu için eserde anlatıcının varlığı hissedilir. "Özetlemede, anlatıcı bir konuşmanın, bir olayın tümünü vermek yerine özet yapmakla yetindiğinden anlatının süresi öykünün süresinden daha kısadır" (Sağlık, 2002: 132).

Yahyâ, olay zamanının uzun olduğu yerlerde olayın tamamını anlatmak yerine onun dikkate değer noktalarını ortaya koyar. Şâir ayrıntıları atladığı için onlarca beyitle ifade edilebilecek bir konuyu birkaç beyitle anlatır. Ayrıntılar atlandığı için olayların hızı da artar.

Şâh u Gedâ'da, şâirin üzerinde yoğunlaşmak istemediği yerleri özetleyerek geçmesi olay zamanının hızlanmasını sağlar. Asıl hikâyenin başlangıcında Gedâ'yı birkaç beyitle tanıtan anlatıcı, onun bütün özelliklerini sıralamaz. Kısaca bilinmesi gereken şey onun her konuda maharetinin olduğudur:

Maʿrifet ehli idi şāʿir idi
Ḥāṣılı her hünerde māhir idi (ŞG: 625)

Dostlarının Gedâ'yı aşktan vazgeçirmek için yaptıkları nasihatlerin üzerine, Gedâ onlara karşı aşkı savunur. Onlara dünya hayatının sonunda elemler bırakacağını, asıl saadetin aşk ve fakirlik yolunu seçmek olduğunu anlatmaya çalışır. Gedâ'nın bütün konuşmalarına yer vermeyen anlatıcı, dostlarına buna benzer birçok güzel cevap verdiğini söyler:

Virdi yārānına o ẕāt-ı şerīf
Buña beñzer niçe cevāb-ı laṭīf (ŞG: 739)

Gedâ'nın satranç oynanan yerdeki bütün davranışları sergilenmez. Onun genel hâlinin kavranması için davranışlarının bir bölümünü sahneleyen anlatıcı, Gedâ'nın buna benzer birçok davranışta bulunduğunu söyleyerek onun bu hâllerini özet geçer:

Bir bahāneyle Şāhı itmege ẕikr
Eyler idi bunuñ gibi niçe fikr (ŞG: 856)

Gedâ'nın âşık olduğu kişinin kim olduğunu öğrenmek isteyen Şâh, türlü türlü sözlerle onu aldatmaya çalışır. Gedâ'dan, sırrını kendisinden saklamamasını ister. Sevdiği kişiye gidip kavuşmaları için ricada bulunacağını söyler. Konuşmaların hepsine yer vermeyen anlatıcı, Şâh'ın, bunun gibi birçok güzel sözle Gedâ'yı aldattığından söz eder:

Niçe bunuñ gibi ḫoş-āmed ile
Ḥīle itdi Gedā-yı ḫaste-dile (ŞG: 895)

Gedâ'ya gönderdiği mektupta ona sitem eden Şâh, ondan şehri terk etmesini ve bir iki yıl bu şehre gelmemesini ister. Şâh'ın söylediği sözlerin bir kısmına yer veren anlatıcı, söylediklerinin tamamını belirtmeden, onun buna benzer birçok şey yazdığını söyler:

Āteş-i vaḳt olup ol ġonca-i ter
Niçe sözler didi buña beñzer (ŞG: 929)

Gedâ'nın güneşle yaptığı bütün konuşmalara yer vermeyen anlatıcı, bu tarz çok konuşmalar yaptığını söyler:

Mihr-i eflāke keşf-i rāz itdi
Niçe bunuñ gibi niyāz itdi (ŞG: 1190)

1.1.6.4.1.1.2. Eksilti

Anlatıcı, zaman zaman hikâyesindeki bazı zaman aralıklarını atlayarak geçiştirebilir. Bu sayede üzerinde yoğunlaşması gereken hadiselere daha hızlı geçer. "Eksilti, bu tür anlatımda bazı olaylar geçiştirilerek bir olayın hızlandırılması söz konusudur. "ertesi gün", "ertesi hafta", "on yıl sonra" gibi. Zaman atlama da denilir. Sebepleri de vardır. Anlatıcının değişik kaygılarını ele veren bölümlerdir" (Sağlık, 2002: 132).

Eksiltiyle anlatım hız kazanırken zamanın ne kadar sürdüğü gösterildiğinden olaylar arasında bağlantı kurulur; böylece metnin bütünlüğü sağlanır. Eksilti tekniği; açık eksilti, örtük eksilti ve varsayımsal eksilti olarak üç başlık altında değerlendirilecektir.

1.1.6.4.1.1.2.1. Açık Eksilti

Anlatıda atlanan zamanın açık bir şekilde belirtildiği eksilti türüdür. Atlanan sürenin ne kadarlık bir zaman dilimini kapsadığı açıkça belirtildiğinden, okuyucu geçen zamanı kavramada belirsizliğe düşmez.

Şâh u Gedâ'da anlatıcının, zaman zaman bazı zaman aralıklarını atladığı böylece üzerinde yoğunlaşması gereken hadiselere daha hızlı geçtiği görülür. Bu şekilde olay anlatımı hızlanırken metin için gerekli olan bütünlük de sağlanmış olur. Yahyâ çoğunlukla atladığı süreyi belirsiz bırakır. Mesnevîde atlanan sürenin açıkça belirttiği yerler çok azdır.

Gedâ ay ve güneşten deva bulamayıp hâlini Allâh'a arz eder. Duası kabul olan Gedâ, bir iki yıl sabrettikten sonra sevgilinin şehrine gelir:

Bir iki yıl Gedā çü eyledi ṣabr
Ṣabr ile eyler idi kendüye cebr (ŞG: 1231)

Gedâ'nın, yedi yıl boyunca Şâh'a âşık olduğunu fakat bir defa bile Şâh'ın yüzüne bakamadığını söyleyen anlatıcı, bu şekilde aşk sürecinin ne kadarlık bir zamanı kapsadığını ortaya koyar:

Yedi yıl ʿāşıḳ oldı eyledi āh
Şāha bir kere itmemişdi nigāh (ŞG: 1770)

1.1.6.4.1.1.2.2. Örtük Eksilti

Anlatıda atlama yapıldığının belirtildiği ancak bu atlamanın ne kadarlık bir zaman dilimini kapsadığının açıkça belirtilmediği eksilti türüdür. Belirsizlik bildiren ifadelerle atlanan bu zamanın, ne kadarlık bir süreyi kapsadığıyla ilgili okuyucu, anlatıdaki boşluklardan faydalanarak tahmin yürütebilir (Kulamshaeva, 2009: 1497, Özdemir, 2010: 279).

Gedâ'nın, rüyasında Şâh'ı gördüğü gece, "*Bir gece Gedâ uykuya daldığında rüyasında parlak bir ay gördü*" anlamındaki beyitte atlanmıştır:

Ḫᵛābe varmışdı bir gice o Gedā
Gördi seyrinde bir meh-i ġarrā (ŞG: 629)

Gedâ'nın, Şâh'a âşık olduktan sonra geçirdiği zamanın ne kadar sürdüğü belli değildir. "*Aşk onu şaşkın ve hayran bir hâle getirdi. Bu hâlde uzun zaman geçti*" anlamındaki beyitte belirsiz olan bu süreç atlanmıştır:

ʿIşḳ idüp anı vālih ü ḥayrān
Geçdi bu ḥālet ile niçe zamān (ŞG: 706)

Gedâ'nın, deliliğinin artması üzerine soyunarak sokağa çıktığı sabaha, *bir seher* şeklinde yer verilir. Gedâ'nın, rüyasında Şâh'ı görmesinden sonra geçen zamanlardan önemsiz bulduklarını atlayan Yahyâ, bu sabahı detaylandırır:

Bir seher dest-i şevḳ ile eflāk
Gicenüñ ḳara şalın eyledi çak (ŞG: 707)

Gedâ'nın, yolda Şâh'la karşılaştığı güne kadar geçen olaylardan önemsiz gördüklerini atlayan Yahyâ, anlatma noktası olarak bu günü seçer:

Yolda bir gün Gedā-yı üftāde
Raşt geldi o serv-i āzāde (ŞG: 781)

Gedâ'nın satranç oynayan insanların yanına gidip sürekli Şâh'ı zikrettiği güne kadar yaşanan olaylardan önemsiz gördüklerini atlayan şâir, bu günü anlatma noktası tayin eder:

Bir gün ol mübtelā-yı miḥnet ü renc
Gördi bir yirde oynanur satranc (ŞG: 848)

Gedâ'nın Şâh'tan uzakta geçirdiği seneleri uzun uzadıya anlatmayan anlatıcı, bu bölümleri atlayarak geçer. "*Aşk ile sarhoş ve sersem oldu. Bu hâl ile birçok yıl ömür sürdü*" anlamındaki beyit zamandaki bu atlamayı ortaya koyar:

ʿIşḳ ile oldı mest ü lā-yaʿḳıl
Geçdi ʿömri bu ḥāl ile niçe yıl (ŞG: 977)

Gedâ'nın, ay ile konuşup hâlini dert yandığı geceye kadarki bütün yaşananları anlatmayan şâir, bu gecede yaşananları anlatmayı uygun bulur. "*Bir gece yalnızlık tekkesinde, yani gurbetin yas evinde*" anlamındaki beyit, zamanda atlama yapıldığını gösterir:

Bir gice ḥāngāh-ı ʿuzletde
Yaʿni mātem-serāy-ı ġurbetde (ŞG: 1127)

Gedâ ayla konuşurken yıllardır acı çektiğini söyler. "*Sevgilinin aşkıyla esirim. Birçok yıldır hastayım*" anlamındaki beyitte Gedâ'nın sözünü ettiği bu yıllar atlanmıştır:

ʿIşḳ-ı dildāra kim giriftārem
Niçe yıllar durur ki bīmārem (ŞG: 1142)

Gedâ, zayıf bir ata binerek bir seher vakti Şâh'ın eşiğine gider. "*Hoş tavırlı Gedâ, bir seher vakti zayıf bir ata bindi*" anlamındaki beyitte Yahyâ, bu durumu dile getirir:

Bir seher ol Gedā-yı şīrīn-kār
Bir żaʿīf ata varup oldı süvār (ŞG: 1275)

Bahar mevsiminin gelmesiyle Şâh ve dostlarının gül bahçesinde dolaşmaya çıktıkları zamana, *bir zaman* şeklinde yer verilir. "*Bir zaman geldi ki, ağlayan âşığın kavuşması gibi dünya yüzü güldü. Gül bahçesi dikenin zahmetinden düşkün hâle gelmişken bahar Hızır gibi yetişti*" anlamındaki beyitler zamanda atlama yapıldığını gösterir:

Bir dem irdi ki güldi rūy-ı cihān
Vaṣl ile ṣanki āṣıḳ-ı giryān (ŞG: 1316)

Gülşene Ḫıżr irüp yitişdi bahār
Olmış iken zebūn-ı zaḫmet-i ḫār (ŞG: 1317)

Şâh ve arkadaşları gül bahçesinde sohbet ederken akşam olur. "*Bu şekilde konuşulurken zulmet gecesinin zamanı geldi*" anlamındaki beyit, akşam olana kadar geçen sürenin atlandığını gösterir:

Olur iken bu nev ile kelimāt
İrdi āvān-ı leyle-i ẓulümāt (ŞG: 1403)

Olay anlatımına ağırlık veren Yahyâ'nın, atladığı zaman dilimlerinin ardından anlatıya bir gün, bir zaman gibi zaman ifadeleriyle başlaması, zamanda yapılan bir atlamayı göstermenin yanı sıra, zamanın önemsizliğini de ifade eder. Gedâ'nın, ayrılık acısıyla kendini kaybedip taşla dövündüğü gün, zamanda bir atlama yapıldığını göstermenin yanında sıradandır da:

Bir gün olup firāḳ ile mecnūn
Ṭaş ile dögünürdi ol maḥzūn (ŞG: 1546)

Şâir, sonbahar mevsimine kadar geçen zamanın, önemsiz gördüğü noktalarını atlar. "*Bir zaman geldi ki, dünya hasta oldu. Bahçenin yeşilliğine hazan belâsı erişti*" anlamındaki beyit zamandaki bu atlamayı ortaya koyar:

Geldi bir dem ki ḫaste oldı cihān
Sebze-i bāġa irdi derd-i ḫazān (ŞG: 1610)

Rakiplerin, Şâh ve Gedâ üzerine bahse girdikleri gece, sıradan bir gecedir. Anlatıcı buraya kadarki olayları bir seçme ve ayıklamaya tabi tutarak bu bölümü detaylandırır:

Bir gice bir niçe raḳīb u zaġal
Biri biriyle itdi baḥs ü cedel (ŞG: 1657)

Rakipler arasındaki konuşmadan, Şâh'ın Gedâ'ya yıllardır vefâ göstermediği anlaşılır. "*Şâh'ın ona nazarı olsaydı, bunca yıldan beri vefâ gösterirdi*" anlamındaki beyitte ne kadar sürdüğü belirtilmeyen bu yıllar atlanmıştır:

Naẓarı var imişse Şāhuñ aña
Bunca yıldan berü ideydi vefā (ŞG: 1662)

Uzun süre Gedâ'yı eşiğinde göremeyen Şâh, bir gün onu merak ederek rakiplerden sorar. "*Bir gün o akıllı ve bilgin Şâh, Gedâ'nın neden görünmez olduğunu sordu*" anlamındaki beyitte Yahyâ, bu durumu dile getirir:

Bir gün ol Şāh-ı ʿāḳıl u dānā
Didi niçün görinmez oldı Gedā (ŞG: 1670)

Gedâ, Şâh'ın eşiğinde dolaştığı bir gün onunla karşılaşarak ona selâm verir. "*Bir gün insanların önde geleni Şâh, Gedâ'ya rastlayarak ona selâm verdi*" anlamındaki beyitte Yahyâ, bu durumu dile getirir:

Bir gün ol Şāh-ı muḳtedā-yı enām
Rāst geldi Gedāya virdi selām (ŞG: 1795)

Şâh'ın, Gedâ'ya evinden çıkmamasını söylemesi üzerine Gedâ, aylarca sevgilinin eşiğine uğramaz. Ne kadar devam ettiği net belirtilmeyen bu süre, aşağıdaki beyitte atlanır:

Niçe ay ol Gedā-yı dīvāne
Çıḳmadı kūy-ı yāre seyrāne (ŞG: 1810)

2.1.5.4.1.1.2.3. Varsayımsal Eksilti

Varsayımsal eksilti, anlatıda bir atlamanın yapılıp yapılmadığının kendisini net olarak göstermediği ancak daha sonra yapılan geriye dönüşle bir atlamanın yapıldığının anlaşıldığı eksilti türüdür.

*Şâh u Gedâ'*da varsayımsal eksiltiye yer verilmemiştir.

1.1.6.4.1.2. Yavaşlatma Teknikleri

Anlatıcının, okurun dikkatini çekmek istediği yerlerde, olay anlatımını yavaşlatmasıyla ortaya çıkan bir tekniktir. Bu teknikte, olayın oluş anı onun anlatılış süresinden daha hızlıdır. Bir iki dakikalık bir an, yavaşlatma tekniği sayesinde, birkaç belki de daha fazla bir anlatım süresi içinde anlatılabilir. Bu teknik, çoğu zaman anda yaşanılan psikolojiyi okuyucuya yansıtabilmek için kullanılır (Özdemir, 2010: 277).

Yavaşlatma teknikleri kendi içinde sahneleme ve analiz olarak ikiye ayrılır.

1.1.6.4.1.2.1. Sahneleme

Kurgulanan itibarî dünyanın, her şeyiyle birlikte dil vasıtasıyla gösterilmesi anlamına gelen sahneleme, iki şekilde yapılır. Bunlardan birincisi konuşmalarla gerçekleştirilir. Diyaloglar ve monologlar bu kategoriye girer. Konuşmalar sırasında, okuyucu ile konuşan kahraman arasında bir anlatıcı veya aracı olmadığından, konuşma eylemi aracısız okuyucuya sunulur. Sahnelemenin ikinci şekli ise anlatıcının olayı anlatması değil; olayın, tavrın, durumun dil vasıtasıyla gösterilmesi, okuyucunun gözünde canlandırılmasıdır (Çetişli, 2004: 96-97-98).

Sahneleme tekniği, öyküleme zamanı ile kurmaca zamanın çakıştığını gösterir. Kişiler arasındaki konuşmaların, kişilerin birbirleriyle ilgili düşüncelerinin yer aldığı bu bölüm, anlatının en ayrıntılı kısmıdır. Olaylar, konuşmalar, hareketler ayrıntılı sergilenir. Tekniğin; tanıtma, belirginleştirme, somut hâle getirme ve olay ve objeleri eksiksiz gösterme gibi işlevleri vardır (Sağlık, 2002: 137).

Anlatıcı, üzerinde durup düşünülmesi gerektiğine inandığı duygu, düşünce ve davranışları sergilemek için anlatım zamanını genişleterek ayrıntılara girebilir. Bu teknikte olayın oluş anı onun anlatılış süresinden daha hızlıdır. Bir iki dakikalık bir an, yavaşlatma tekniği sayesinde birkaç belki de daha fazla bir anlatım süresi içinde anlatılabilir (Özdemir, 2010: 277).

Olayları okurun gözü önünde gerçekleşiyormuşçasına kelimelerle resmeden şâir, üzerinde durulması gerektiğini düşündüğü yerlerde çok canlı sahneler oluşturur. Bu sahneler olaylar, mekânlar, kişiler ve onların rûh hâlleri üzerine olabilmektedir. Mesnevî sanatsal yönden zayıf olmakla birlikte hikâyenin odak noktası konumunda olan bu yerlerdeki duruşlar oldukça sanatkâranedir. Mesnevîde yer alan en canlı sahneleme örneklerinden biri, Gedâ'nın zayıf bir ata binerek Şâh'ın eşiğine gittiği kesittir. Anlatma tekniğiyle bir iki beyitte anlatılacak bu kesit, yedi beyte yayılmıştır. Bu bölümün sahnelenmesi, olayların okurun karşısında gerçekleştiği izlenimini uyandırır:

Didiler Şāha geldi bir atlu
Atlu ammā ʿaẕīm heybetlü

Hamzā gibi dilāvere beñzer
Bindigi at aṣḳara beñzer

Ditredür yiri eylese ḥarekāt
Kimse görmiş degil bunuñ gibi at

Şāh çıḳdı sarāydan ol hīn
Gördi bir esb-i lāġar-ı miskīn

Üf dir isen uçar ziyāde zaʿīf
Oldı gūyā riyāzet ile naḥīf

Didi üstindeki Gedā ancaḳ
Allah Allah o mübtelā ancaḳ

Bu atuñ ḥāline olup ḥayrān
Nāz ile güldi ol gül-i ḫandān (ŞG: 1292-1298)

1.1.6.4.1.2.2. Analiz

İç çözümleme olarak da bilinen analiz tekniği, hikâye kahramanının iç dünyasını, duygu ve düşüncelerini anlatıcının açıklaması şeklinde tanımlanabilir. Bu teknikte, anlatıcı araya girerek kahramanın iç dünyasını, duygu ve düşüncelerini, davranışlarının psikolojik ve düşünsel sebeplerinin neler olduğunu, hangi duygu ve düşünceler sonucunda birtakım eylemlerde bulunduğunu, kısacası onun psikolojisini bir bütün olarak okura yansıtır. Böylece, kahramanın olaylar karşısındaki psikolojik tepkileri, duygu ve düşünceleri, korku ve heyecanları ya da olaylar sonucunda rûh dünyasında meydana gelen değişimler sergilenir (Çetin, 2012: 175). "Bu yöntemde karakterlerin duygularını, düşüncelerini, tüm iç dünyasını okura anlatıcı açıklar. Bundan dolayı bu iç dünyada olup bitenleri okura anlatan ses anlatıcının sesidir; anlatmak için kullandığı dil de" (Moran, 2012 C II: 273).

Anlatıcının araya girip kahramanın iç dünyasını, içinden geçirdiklerini sergilemesiyle olayların akışında bir yavaşlama olur.

Mesnevîde analiz tekniğine yer verilmemiştir.

1.1.6.4.1.3. Duraklatma Teknikleri

Bazen, metin sayfalarca okunmasına rağmen, öyküde hiçbir ilerlemenin olmaması bir yavaşlamayı gösterir. Anlatıda hiçbir olayın olmadığı, anlatıcının araya girerek yaptığı yorumlarla ya da tasvirlerle olay akışını kesintiye uğrattığı bu yerler, duraklama olarak adlandırılır (Sağlık, 2002: 132).

Birçok yerde araya girerek yorumlar yapan, zaman zaman olayların arasına betimlemeler yerleştiren şâir, anlatının duraklamasına neden olur. Mesnevîdeki duraklama örnek-

leri tasvir ve yorumlardır. Bunların yanı sıra şâirin, araya serpiştirdiği gazel, nasihat ve kıta örnekleri de olayların duraklamasına sebep olur.

1.1.6.4.1.3.1. Tasvir

Bir şeyin nitelik, nicelik, görünüm gibi bütün karakteristik özelliklerinin belirtilmesi (Karataş, 2011: 562) anlamına gelen tasvirin temel fonksiyonu, olay örgüsünde yer alan kişi, zaman, olay, mekân gibi unsurları görünür hâle getirmek, okuyucunun gözünde canlandırmaktır. Tasvire bu yönüyle bakıldığında onun zamanla çok büyük bir ilgisinin olduğu, içinde zamanı barındırdığı görülür.

Metinlerde yer alan kişi ve mekân tasvirleri, hikâyeye konu olan zamanı tespit etmeye yardım eder. Kişilerin kılık kıyafetlerinden, kullandıkları eşyalardan, gezip dolaştıkları yerlerden yola çıkarak devirle ilgili tahmin yürütülebilir (Özdemir, 2010: 302).

Görüntünün yazıyla tekrar resmedilmesi (Çetin, 2012: 137) demek olan tasvir, olay anlatımını geciktirme gibi bir fonksiyona da sahiptir. Anlatıcı, bir olayı anlatırken araya bir tasvir yerleştirerek olayları kesintiye uğratabilir. Merak unsuru oluşturan bu metot, tasvirin oyalama fonksiyonu olarak bilinir (Kılıç Gündoğdu, 2009: 25).

Şâh u Gedâ'da yapılan tasvirler, olay zamanını durdurur. Mesnevîdeki tasvirler olayları durdurmanın yanı sıra, özellikle tabiat tasvirleri yaşanması yakın olaylarla ilgili işaretleri de içinde barındırır.

Gedâ'nın, baharın güzelliğini seyretmek için gittiği gül bahçesinin tasviri oyalama fonksiyonuna sahip olmanın yanı sıra, yaşanacak güzel hadiselerin de habercisidir. Şâh ve arkadaşlarının da bahçeye gelmesiyle bir köşeye saklanan Gedâ, bir süreliğine Şâh'ı uzaktan seyretme fırsatı bulmuştur:

Bezm-i gülşende şemʿ idi güller
Ana pervāne idi bülbüller

Bir yeşil ḳaşra döndi rūy-ı çemen
Oldı cām-ı zeberced-i sūsen

Her çiçek ṣanki cām-ı rūşendür
Ġonca ebkārına o revzendür

Çıḳarup başlarını leyl ü nehār
Seyr ider ḫalḳı şāhidān-ı bahār

Oldı ṣanki Aḥmed-i Muḫtār
Aḳ imāmeyle ümmet-i ezhār

Ḫār zaḫmını çekmeden her-bār
Gömgök olmış idi çeşm-i bülbül-i zār

Ḳılmaġa zīnet-i cihāna naẓar
Başdan ayaġa dīde oldı şecer

Her dıraḫt oldı Ṭūr-ı Mūsāvār
Aḳ şükūfeyle ġarḳa-i envār (ŞG: 1334-1341)

Şâh ve arkadaşlarının deniz kenarına gitmelerinin ve denize girmelerinin anlatıldığı bölüm, aydınlık bir sabah tasviriyle başlar. Anlatıcının, sabahı tasvir ederken faydalandığı unsurlar arasında denizle ilgili kelimeler de yer alır. Gerek tasvir esnasında kullanılan kelimeler gerekse tasvirin anlamsal boyutu denize girilecek bir zaman dilimini haber verir:

Dīdeden ġāyib oldı çün kevkeb
Yandı nār-ı şafaḳla perde-i şeb

Āsumān ẓāhir oldı deryāveş
Göz gözi gördi geldi ṭoġdı güneş

Keştī-i āf-tāb olup peydā
Yeliken açdı şuʿāʿdan gūyā

Fi'l-meṣel āftāb-ı ʿālem-tāb
Oldı deryā-yı āsumānda ḥabāb (ŞG: 1585-1588)

1.1.6.4.1.3.2. Yorum

Olayların cereyanı anında, anlatıcı veya kahramanların yaptıkları yorumlar da anlatının ritmi üzerinde etkilidir. Bu yorumlar anlatının hızını yavaşlatabileceği gibi durdurabilir.

Şâh u Gedâ'da gerek hikâye kahramanlarının gerekse anlatıcının yaptığı yorumlarla olaylar bir süreliğine durur. Her ne kadar kahramanlar yaptıkları yorumlarla olayları durdurma gibi bir fonksiyon üstlenmiş olsalar da, mesnevîde yer alan yorum kaynaklı duraklama örneklerinin çoğunluğu anlatıcı merkezlidir. Anlatıcının bizzat kendisinin araya girerek yaptığı bu yorumlarla, olaylar bir süreliğine kesintiye uğrar.

Mesnevî, şâir anlatıcı bakış açısıyla kaleme alındığından mesnevînin birçok yerinde anlatıcının yorumlarıyla karşılaşılır. Kahramanların yaptıkları yorumlar, anlatıcının yaptık-

larına nisbeten çok sınırlıdır. Anlatıcının yorumları, mesnevîye üç şekilde yayılmıştır. Bunlardan birincisi konu başlarında yapılan yorumlardır. Olay halkaları arasındaki geçişler, konu başlıklarıyla sağlandığından, bu geçişler esnasında anlatıcı, yeni gelişecek hadiselerle ilgili önceden yorum yapar. Başlangıç bölümlerindeki bu yorumlar, olayların nasıl şekilleneceğinin habercisidir.

Anlatıcı, ikinci tarz yorumlarını, hadiselerin cereyanı anında yapar. Kahramanın davranışı, rûh hâli, konuşması ya da olay hakkında yorumları olan anlatıcı, araya girerek düşüncelerini söyler. Yaptığı yorumlarla okuru yönlendirir.

Yahyâ, üçüncü tarz yorumlarını, olaylar sona erdikten sonra yapar. Hadisenin kısa bir değerlendirmesi mahiyetindeki bu yerler, okuyucunun nasıl bir ders çıkarması gerektiğini bildirir.

Araya yerleştirilen nasihat, gazeliyat gibi bölümler dışında, *Şâh u Gedâ*'nın asıl hikâye bölümünün, kırk iki konu başlığından oluştuğu görülür. Bu başlıklardan yedisi yorumla başlarken sekiz bölüm de yorumla biter. Araya serpiştirilen gazel, nasihat ve kıt'a gibi bölümler de olayların duraklamasına neden olur.

*Şâh u Gedâ'*da olay aralarına serpiştirilen yorumlar birkaç örnek üzerinden gösterilecektir. Örneğin Gedâ, rüyasında Şâh'ı görerek ona âşık olduktan sonra bütün kurulu düzenini bozar. İşi gücü dert çekerek ağlayıp inlemek olur. Gedâ'nın, Şâh'ı rüyasında gördükten sonra aşk derdiyle perişan olmasının üzerine araya giren anlatıcı, sevgiliyi gören kişinin hâlini akarsuya benzetir. Âşığın, aynen akarsu gibi, bir yerde durup istirahat edemeyeceğini söyler:

Kim ki dīdār-ı yārı görse müdām
Olur aḳarṣu gibi bī-ārām (ŞG: 695)

Gedâ'ya, Şâh'ın hasta olduğu haberi verildikten sonra anlatıcı, "*Kimin sevgilisi hasta olursa, canı daima huzursuz olur*" der:

Her kimüñ ḫaste olsa cānānı
Dāʾimā bī-ḥużūr olur cānı (ŞG: 1003)

Şâh'ın latîfeden hoşlandığını bilen Gedâ, onu güldürmek için zayıf bir ata binerek Şâh'ın eşiğine kadar gelir. Bu komik sahne karşısında Şâh'ın gülmesi üzerine, anlatıcı araya girerek, "*Kendini himmet edilmeye layık et. Beylerin ihsânına bahane gerek*" der:

> Ḥimmete lāyıḳ eyle kendüni tek
> Beglerüñ luṭfına bahāne gerek (ŞG: 1301)

1.1.6.4.1.4. Genişletme Teknikleri

Anlatı metinlerinde olayların gerçek hayattaki gibi bir sıra dâhilinde ilerleme zorunluluğu yoktur. Yazarların olayları aynen aktarma zorunluluğunun olmaması, onları farklı anlatım tekniklerinden faydalanmaya sevkeder.

> Olay örgüsünün şu veya bu tarzda şekillenmesi onu okuyucuya nakledecek olan anlatıcının imkân, tercih ve zevkine bağlıdır. Mesela; içinde yaşadığımız gerçek dünyada olaylar kronolojik bir zaman içinde yaşanır. İnsanın doğması, yürümeyi öğrenmesi, okula gitmesi, gençlik çağına ulaşması, yetişkin olması, yaşlanması kronolojik bir sıra içinde gerçekleşir. Roman ve hikâyedeki olaylar da zaman zaman kronolojik olabilir. Ancak anlatıcının tercih ve imkânları bu kronolojiyi çoğu zaman bozabilir. Yani anlatıcı hikâyeyi baştan sona, sondan başa, ortadan sona, ortadan başa sonra sona doğru anlatabilir. Söz konusu tercihler, aynı zamanda yazarın estetik endişelerinin de tabii sonucudur (Çetişli, 2004: 62).

Hikâye zamanının genişlemesine sebep olan bu atlamalar, birtakım adlandırmaları beraberinde getirmiştir.

> Zamanın romanda kullanımı sonucunda bazı kavram ve terimler oluşmuştur. Bu kavramların başında "kırılmalar" gelir. Kırılma, anlatıcının öyküyü anlatırken içinde bulunduğu mevcut hikâye zamanından (şimdiden) geriye ve ileriye geliş gidişler yapması anlamına gelir. Böylece iki tür kırılma söz konusu olur. Biri "geri kırılma (flash back)", diğeri de "ileri kırılma (flash forward)", olarak adlandırılır. Geri kırılma için "hatıra", ileri kırılma için de "hayal" demek mümkündür (Sağlık, 2002: 130-31).

1.1.6.4.1.4.1. Geriye Dönüş

Anlatıcının içinde bulunduğu andan geçmişe giderek o zamanı anlatması, geriye dönüştür. Anlatı metinlerinde yer alan her şeyin bir geçmişi vardır. Bu, insan olabileceği gibi çevre, zaman, eşya, düşünce vs. olabilir. Anlatıcı, ihtiyaç hissettiğinde geriye dönerek bu elemanların geçmişiyle ilgili okuru bilgilendirir (Tekin, 2001: 234). Sağlık, geriye dönüşü şöyle tanımlar:

> Anlatıcı geçmişte yaşanan olayları anlatıyor olsa da, zaman olarak hep şimdidedir. Öyküsünü anlattığı kişinin (kişilerin) içinde bulunduğu ana (şimdiye) ışık tutacak bir hatırası ya da geçmişte yaşadığı bir olay varsa anlatıcının, içinde bulunduğu zamandan geçmişe dönüp o dönemi anlatması, geri kırılmadır (2002: 130-31).

Geriye dönüş tekniği temelde iki sebepten dolayı kullanılır: Birincisi, şahıs kadrosundaki kahramanları, geçmişleriyle birlikte dikkatlere sunma, böylece hâldeki davranış ve

rûh hâlini belli bir zemin üzerine oturtma arzusudur. İkinci sebep ise, anlatıcı ve anlatma problemiyle alakalıdır. İtibarî âlemdeki her şey, seçilen anlatıcının imkân ve tercihlerine göre esere yansır (Çetişli, 2004: 283).

Geriye dönüş tekniği dar anlamda geriye dönüş ve yapıcı geriye dönüş olarak ikiye ayrılır.

1.1.6.4.1.4.1.1. Dar Anlamda Geriye Dönüş

Anlatıcının birkaç saat veya gün gibi kısa bir süre öncesine dönmesi, dar anlamda geriye dönüş olarak adlandırılır (Tekin, 2001: 236).

Şâh u Gedâ'da dar anlamda geriye dönüş örneğine rastlanmamıştır.

1.1.6.4.1.4.1.2. Yapıcı Geriye Dönüş

Eserin ilerleyen bölümlerinde bir olay veya kahraman hakkında okuyucuyu aydınlatmak gerektiğinde başvurulan geriye dönüştür. Yapıcı geriye dönüşte, eserin bir yerine kadar, konu ya da kişiyle ilgili bazı noktalar saklı tutulur. Bu şekilde merak unsuru canlı tutulur. Okuyucunun merakının yoğunlaştığı anda, romancı devreye girer ve kahramanın geçmişi hakkında ya parça parça yahut blok hâlinde bilgiler verir. Bu vesileyle okuyucu hem kahraman hem o kahraman etrafında anlamını bulan olayları daha iyi anlamış olur (Tekin, 2001: 236).

*Şâh u Gedâ'*da anlatıcının ve kişilerin yaptığı geriye dönüşler yapıcı geriye dönüşe dâhil edilebilir. Örneğin Gedâ'nın kime âşık olduğunu merak eden Şâh, Gedâ'dan âşık olduğu kişinin kim olduğunu kendisine söylemesini ister. Şâh, önceden Gedâ'nın, sevdiği kişiden başka kimseyi beğenmediğini duymuştur. Bu bilgiyi ancak anlatıcının yaptığı geriye dönüşle öğreniriz:

Bundan evvel o Şāh-ı bī-hem-tā
Anı işitmiş idi icmālā

Ki o mecnūn u vālih u şeydā
Derd-i ʿışḳuñ esīri yaʿni Gedā

Şāhdan ġayrını begenmez idi
Gördügi ḫūbı ḫūb ṣaymaz idi

Gerçi var idi çok perī-peyker
Göze göstermez idi ẕerre kadar (ŞG: 820-823)

Şâh'ın Gedâ'ya iltifat ettiğine dair bilgi vermeyen, daha çok Şâh'ın vefâsızlığı ve zulümleri üzerinde duran şâir, rakibin araya girip fitne çıkarması üzerine, Şâh'ın Gedâ'ya karşı ilgisiz olmadığını, ona şefkat ederek gönlünü okşadığını, uğurlarken selâm vererek ikramda bulunduğunu söyler:

Şefḳat idüp Gedāsına gāh gāh
Ele alurdı göñlünü ol Şāh

Āşinā idi Şāh-ı devrāna
Ḫalḳ ṣanur idi anı bī-gāne

Eyleyüp ol Gedāya Şāh ikrām
Virür idi uġurlayınca selām (ŞG: 899-901)

Gedâ zayıf atını alıp Şâh'ın eşiğine gelinceye kadar, Şâh'ın latîfeden hoşlanan biri olduğuna değinilmez. Şâh'ın bu yönü, eserin ortalarında belirtilir:

Bir ẓarīf-i cihān idi ol Şāh
Ḥaẓ iderdi laṭīfeden her gāh

Nüktedān idi pür-maʿārif idi
Sözleri nükte vü leṭā'if idi

Bir temāşāya kim ḳıldı naẓar
Şād u ḫandān olırdı ol gül-i ter

Armaġan idi bir laṭīfe aña
ʿAḳabince iderdi aña ʿatā (ŞG: 1271-1274)

1426-1457. beyitler arasında Şâh'ın isteği üzerine hikâye anlatan birinci güzel, geriye dönerek sevgilisiyle olan macerasını anlatır. 1470-1484. beyitler arası hikâye anlatan ikinci güzelin sevgilisiyle olan macerasına ayrılmıştır. 1496-1521. beyitler arasında hikâye anlatan üçüncü güzel, geriye dönerek âşıklarıyla olan macerasını anlatır.

1539-1564. beyitler arasında Şâh, geriye dönerek âşığı Gedâ'nın hikâyesini anlatır. Burada Şâh, bilinenleri tekrarlamakla kalmaz, Gedâ'nın yaşadığı fakat okuyucunun habersiz olduğu bir hadiseden de söz eder. Bir gün Gedâ, aşk acısıyla taşla dövünürken biri ona dövünmesi için Şâh'ın diyarından bir taş getirir. Taşı alan Gedâ, taşa zarar verme korkusuyla onunla dövünmez. Taşa o kadar değer verir ki, yüzünü gözünü o taşa sürer. Taşa dikkatlice bakan Gedâ, sevgilinin katı kalpliliğini hatırlayarak feryat eder. Seller gibi gözyaşı akıtan Gedâ'nın aklı başından gider.

1.1.6.4.1.4.2. İleri Kırılma

Anlatıcı, eserinde sadece geriye dönüşlere yer vermez. Bazen de öyküsünü anlattığı kişi ya da kişilerin kafalarının içinden geçen hayallere yer verebilir. Bu durumda da içinde bulunduğu zamandan (şimdiden) ayrılıp geleceğe yönelir. İşte bu da ileri kırılmadır (Sağlık, 2002: 130-131).

Şâh u Gedâ'da şahısların rüyaları, kendi aralarındaki konuşmaları, anlatıcının olay ve kişiler hakkında yaptığı tasvir ve yorumları, içinde hikâyenin nasıl gelişeceğiyle ilgili belirtileri barındırır. Rüyalar, konuşmalar ve yorumlarla gelecek olaylar sezdirilir.

Gedâ'nın, mesnevînin başında gördüğü rüya hikâyenin nasıl gelişeceğini haber verir. Eser, başından sonuna kadar Gedâ'nın rüyasında gördüğü güzele kavuşma mücadelesiyle geçer.

Gedâ'nın At Meydanı'nda karşılaştığı birine, Şâh'ın kim olduğunu sorması üzerine adam, onun ayrılığına sınır olmadığını, düşmanının bile onu sevmesini istemeyeceğini söyleyerek hikâyenin nasıl ilerleyeceğini haber verir. Gedâ'nın, Şâh'tan mukabele göremeyeceği eserin başından bellidir:

Hicrinüñ yoḳdurur hīç oranı
Düşmānum daḫı sevmesin anı (ŞG: 681)

Şâirin yorumları da olayların nasıl ilerleyeceğiyle ilgili işaretlerle kaplıdır. Sevgilisine kavuşabilmek için ay ve güneşten yardım isteyen Gedâ, onlardan cevap alamaz. Bunun üzerine Allâh'a dua eder. Gedâ, duaya başlamadan önce anlatıcı, onun doğruyu bulduğunu söyler. Buradan Gedâ'nın zor durumdan kurtulacağı anlaşılır. Ayrıca duanın sonundaki yorum da duanın kabul olacağını haber verir:

Olmadı mihr ü mehden aña devā
ʿĀḳıbet ḫoş tedārük itdi Gedā (ŞG: 1198)

Yalvarınca Ḫudāya bir maẓlūm
Anı ḥāşā ki eyleye maḥrūm (ŞG: 1223)

Gedâ'nın yaşayacağı olumsuzlukları, sevgiliden mahrum kalacağını önceden bilen anlatıcı, hadiseler yaşanmadan bunu ihsas ettirici yorum yapar. "*Bir vakit gündüz geceye dönünce hırsızların günü, doğruların gecesi oldu*" anlamındaki beyit şâirin bu yorumunu ortaya koyar:

İrdi bir dem meger günüñ gicesi
Uġrınuñ güni toġrınuñ gicesi (ŞG: 1703)

Şâh, Gedâ'ya evden çıkmaması hâlinde, onu ziyaret edip ona ihsânda bulunacağını söyler. Kahraman bu konuşmayı yapmadan önce anlatıcı, Şâh'ın onu aldattığını ifade eder. "*Nezaket işvesiyle aldatıp parayı bir zarafetle attı*" anlamındaki beyitten Şâh'ın, Gedâ'nın ziyaretine hiçbir zaman gelmeyeceği anlaşılır:

Aldayup şīve-i nezāket ile
Pāreyi atdı bir ẓarāfet ile (ŞG: 1796)

1.1.6.4.2. Zaman Bildiren İfadeler

Şâh u Gedâ'da hikâye zamanı, tek bir çizgi üzerinde ilerler. Olaylar düz bir seyir izlemesine rağmen zaman bildiren ifadelerdeki belirsizlik, zamanın kronolojik takibini zorlaştırır. Mevsimsel belirtiler de zamanı takip etmede yetersiz kalır. Ancak eserin sonlarında Gedâ'nın âşık olmasının üzerinden yedi yıl geçtiğinin belirtilmesiyle hikâye kahramanlarının, zaman çizgisi üzerindeki konumları net açığa çıkar. Mesnevîdeki zaman bildiren ifadeler kabaca takip edildiğinde, zaman unsurunun olayların yaşandığı süreç üzerinde çok da derin bir tesirinin olmadığı görülür:

Bir gice (ŞG: 629,1127,1657,1854), niçe zamān (ŞG: 706, 1811), bir seḥer (ŞG: 707, 1275), bir gün (ŞG: 781, 1472, 1501, 1546, 1670, 1795), bir iki yıl (ŞG: 927, 1231), niçe yıl (ŞG: 977), ol sāʿat (ŞG: 1006, 1270), ol ān (ŞG: 1093, 1601), niçe yıllar (ŞG: 1142, 1428), nā-gāh (ŞG: 1233), ol hīn (ŞG: 1295, 1332, 1447,), bir dem (ŞG: 1316, 1610), bahār (ŞG: 1317), o dem (ŞG: 1445, 1722), ṣubḥa dek (ŞG: 1152), irdi āvān-ı leyle-i ẓulümāt (ŞG: 1403), şimdi (ŞG: 1485), ṣubḥ-ı ṣādıḳa dek (ŞG: 1584), ḫazān (ŞG: 1610), bunca yıl (ŞG: 1662), irdi bir dem meger günüñ gicesi (ŞG: 1703), ol gice (ŞG: 1705), giceyle (ŞG: 1711), yedi yıl (ŞG: 1770), günden güne (ŞG: 1786), buçuḳ sāʿat (ŞG: 1788), niçe ay (ŞG: 1810), bunca yıl (ŞG: 1844).

1.1.6.5. Bakış Açısı ve Anlatıcı

Kurmaca bir dünya üzerine inşa edilen anlatı metinleri, bir anlatıcı vasıtasıyla okurun karşısına çıkar. Anlatıcı, bu dünyada yaşananları, kendi gördüğü, duyduğu, idrak ettiği şekilde ve kendi imkân ve tercihleri doğrultusunda okura anlatır. "Anlatıcı, yazar tarafından seçilmiş ve konuşma alanı belirlenmiş bir fiktif varlıktır. Yazarın görmek istediği ve

birtakım düşünceler yüklediği kısa bir süre için (öykü bitinceye kadar) sahnede tuttuğu bir vasıtadır. O, yazarın parçalanmış şahsiyetinden izler taşır" (Kolcu, 2006: 21).

Eser, anlatıcının bakış açısından mücerret değerlendirilemez. Çünkü anlatıcı, yaşanılanları kendi anlayış şekline göre okura anlatır. Bunu yaparken içine kendi değerlerini karıştırmayı da ihmal etmez. Aynı hadisenin bile farklı kimseler tarafından farklı şekilde idrak edilebileceği göz önünde bulundurulduğunda, eserin anlatıcısından bağımsız değerlendirilmeyeceği görüşü, netlik kazanır.

Eserin ayrılmaz bir parçası olan bakış açısı, anlatı metinlerinde, olay örgüsünü meydana getiren şahıs kadrosu, mekân, zaman gibi unsurların kim tarafından görüldüğü ve kim tarafından kime ifade edildiğiyle ilgili bir problemdir (Boynukara, 1997a: 14).

Şâh u Gedâ, hâkim bakış açısıyla kaleme alınmıştır. Hâkim bakış açısıyla kaleme alınmış metinlerde, anlatıcı, nakledilmek istenen kurmaca dünya ile ilgili her şeyi bilen ve gören bir konumdadır. Oluşturduğu kurmaca dünyada sınırsız bir güce sahip olup bütün olay ve kahramanların geçmiş ve geleceğine hâkimdir. Hâkim bakış açısına sahip anlatıcı, eser vasıtasıyla dikkatlere sunduğu olay, kişiler ve mekân ile ilgili hususları kendisine has bir bakış açısından nakleder. Kurmaca bir varlık olan anlatıcı, eserde, yazarın dilini kullanarak mensup olduğu âleme ait mekânı, şahıs kadrosunu ve hayat tezahürlerini nakleder veya dikkatlere sunar. Bu hususu dikkate alarak "hâkim bakış açısı"ndan hareketle yazılmış eserlerdeki anlatıcıya "yazar anlatıcı" denir (Aktaş, 2013: 79-80).

Berna Moran, Ahmet Mithat'ın romanları üzerine değerlendirmelerini yazarken onun, geleneksel hikâyeciliğimizi devam ettirdiğini, ikide bir okura seslendiğini, ona sorular sorarak konuşma havasında yazdığını ifade eder. Mithat'ın olayların akışını keserek araya girmesinin, okurla sohbet etmesinin romanına başka bir özellik kazandırdığını düşünür. İncelediği *Müşahedat* romanında şâirin kendisini belli edişinin dereceleri olduğundan söz eden Moran, yazarın bazen anlatıcı olarak ortadan silinebileceği gibi, okurun dikkatini kendi üstüne çekecek kadar gevezeleşebileceğini de söyler. Ahmet Mithat'ın anlatıcısının, romanlarında önemli bir yer tuttuğu kanaatindedir. Ortaya Ahmet Mithat'la anlatıcısının kişiliklerinin özdeş olup olmadığı sorusunu atan Moran, bunu ayrı bir problem olarak değerlendirir. Her yazarın, eserlerinde az çok bir kişilik sergilediğini ve eleştirmenlerin bu kişiyi yazardan ayırmak için ona yazarın ikinci kişiliği ya da anlatıcı-yazar gibi isimler takma ihtiyacı hissettiklerini söyler (2012 C I: 60-61).

Moran'ın bu yorumları her ne kadar yenileşme dönemi edebî eserlerine dönük ise de, eski döneme ait eserlerde de bu yaklaşımlar kullanılır. Geleneksel mesnevîciliğimizi devam ettiren Yahyâ Bey, modern yöntemlerden haberdar olmamakla birlikte, eserlerinde kendi varlığını hissettirmemeyi başardığı yerlerde modern, hikâyeye dâhil olması ve yaptığı yorumlarla da gelenekçidir.

Şâh u Gedâ yazar anlatıcı bakış açısıyla kaleme alınmıştır fakat mesnevînin dili manzum olduğu için, buradaki anlatıcıyı şâir anlatıcı olarak isimlendirmek daha doğru bir tercih olacaktır. Şâir anlatıcı bakış açısıyla kaleme alınan mesnevîde anlatıcı, kahramanların geçmişine, şimdisine ve geleceğine hâkimdir. Onların içlerinden geçen en ince duygu ve düşüncelerin bile farkındadır. Araya girerek yorumlar yapan anlatıcı, yaptığı yorumlarla okuru yönlendirir. Yahyâ, üçüncü şahıs bakış açısını benimsemiş olmakla birlikte, hikâyeyi anlatan şâirin kendisidir. Özellikle mesnevînin girişindeki dualar bunun açık göstergesidir. Bazen varlığını yoğun bir şekilde hissettirirken bazen de aradan çekilir.

Sevgilisine kavuşabilmek için ay ve güneşten yardım isteyen Gedâ, onlardan cevap alamaz. Bunun üzerine Allâh'a dua eder. Gedâ, duaya başlamadan önce anlatıcı, onun doğruyu bulduğunu söyler. Buradan Gedâ'nın duasının kabul olacağı anlaşılır. Öyle de olur:

Olmadı mihr ü mehden aña devā
ʿĀḳıbet ḫoş tedārük itdi Gedā (ŞG: 1198)

Gedâ'nın yaşayacağı olumsuzlukları, sevgiliden mahrum kalacağını önceden bilen anlatıcı, hadiseler yaşanmadan bunu ihsas ettirici tarzda yorum yapar:

İrdi bir dem meger günüñ gicesi
Uġrınuñ güni toġrınuñ gicesi (ŞG: 1703)

Şâh, Gedâ'ya evden çıkmaması hâlinde onu ziyaret edip ona ihsânda bulunacağını söyler. Kahraman bu konuşmayı yapmadan önce anlatıcı, Şâh'ın onu aldattığını ifade eder:

Aldayup şīve-i nezāket ile
Pāreyi atdı bir ẓarāfet ile (ŞG: 1796)

Şâh'ın, Gedâ'nın yanına gitmemesinin hakîkatte gitmek olduğuna inanan şâir anlatıcı, bu fikrini okurla paylaşarak hikâyenin mesajının doğru algılanmasına yardım eder:

Gelmemek şanma anı gelmekdür
Bu yalan ehl-i ḥāle girçekdür (ŞG: 1836)

Okurun anlatılanlardan çıkarması gereken ders, nefsiyle mücadele ederek dinî emirleri yerine getirmesidir:

Hüner oldur ki bu yola giresin
Nefs-i emmāreyi zebūn idesin

Bu ḥikāyetden alasın ʿibret
Rāh-ı dīn içre idesin ġayret (ŞG: 1924-1925)

Mesnevîyi tekdüzelikten kurtarmak için araya serpiştirilen gazellerde, konuşan Gedâ'nın kendisidir. Anlatıcı buralarda sözü Gedâ'ya bırakır. Bu yönüyle mesnevîdeki gazellerin kahraman anlatıcı bakış açısıyla yazıldığı söylenebilir. Gedâ'nın velî zâtın yanında okuduğu gazelden alınan "*Hâlime acıyan derdime çare bulmasın. Gözyaşlarımı sevgiliden başka kimse silmesin*" anlamındaki beyit buna örnektir:

Ḥālüme raḥm eyleyen derdüme dermān kılmasun
Yārdan ġayrı gözüm yaşını kimse silmesün (ŞG: 763)

Bölümün Genel Değerlendirmesi

Çalışmanın bu bölümünde *Şâh u Gedâ* üzerinde durulmuştur. Öncelikle eserin yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerdeki yazma nüshaları ele alınmıştır. Şekil incelemesinde *Şâh u Gedâ* tanıtılmış, mesnevînin bölümleri hakkında genel bilgi verilmiş; mesnevî, vezin ve kâfiye açısından değerlendirilmiştir. Muhteva incelemesinde, mesnevînin asıl konusu aşk olduğu için, öncelikle bu konu üzerinde durulmuş, ardından eserdeki din, tasavvuf, tarih, efsane, sosyal hayat ve astronomi konuları incelenmiştir. Ayrıca şâirin müstensihle ilgili değerlendirmelerine de yer verilmiştir. Dil ve üslûp incelemesinde konu başlıklarında, giriş ve asıl hikâyenin anlatıldığı bölümde tercih edilen dil özellikleri, atasözü ve deyimler, Eski Anadolu Türkçesine ait bazı kelime ve ekler, âyet ve hadîs iktibasları, Arapça ibareler, edebî sanatlar ve tasvirler üzerinde durulmuştur. Sonra mesnevî özetlenmiş ve hikâyenin tahkiye yapısı ortaya çıkarılmıştır. Mesnevî özetlenirken temaya uygun başlıklar tarafımızdan verilmiştir. Başlıkların orijinalleri de dipnotta yazılmıştır.

Şâh u Gedâ'nın gerek yurt içi gerekse yurt dışı kütüphalelerdeki yazma nüshalarının çokluğu eserin yazıldığı dönem ve sonrasında oldukça fazla okunduğunu, yazıldığını ve

dinlendiğini gösterir. Tespit edemediğimiz kişisel kütüphanelerdeki nüshalar da göz önünde bulundurulduğunda eserin ne kadar rağbet gördüğü daha iyi anlaşılır. *Şâh u Gedâ*, başından sonuna kadar geleneğe bağlı kalınarak düzenlenmiştir. Eserin sadece mesnevî nazım şekliyle yazılmadığı ayrıca mesnevîde terkîb-bend (4), gazel (5) ve kıt'a (1) nazım şekillerine de yer verildiği görülmüştür. Yahyâ, mesnevîsini bir toplantıda beraber bulunduğu bir dostunun ricası üzerine kaleme almıştır. Arkadaşı ondan içinde kadın hikâyesi barındırmayan bir aşk hikâyesi yazmasını istemiş, Yahyâ da bu istek üzerine mesnevîsini yazmaya başlamıştır.

Mesnevî vezin açısından oldukça sağlamdır. Eserin dilinin sadeliği ve Türkçe kelimelerin aruza uygulanışındaki güçlük, şâirin mısraları vezne uydurabilmek için yer yer imale ve zihaflara başvurmasına neden olmuştur. Mesnevîde bütün kâfiye çeşitlerine yer verilmiş ancak ağırlıklı olarak mücerred ve mürdef kâfiyeler kullanılmıştır. Mesnevîdeki redifler hem kelime hem ek hem de ek ve kelimenin birleşmesinden oluşmaktadır.

Eserin muhtevasını oluşturan asıl konunun aşk olduğu, bu konunun diğer mesnevîlerden farklı orijinal şekilde ele alındığı, bunun yanı sıra mesnevîde yer alan diğer konuların da klasik mesnevî geleneğinin sınırları içinde olduğu görülmüştür.

Sırf sanat gösterme endişesiyle yazılmayan *Şâh u Gedâ* sade ve anlaşılır bir dille kaleme alınmıştır. Türkçe söyleyişin hâkim olduğu mesnevîde halk söyleyişleri çokça yer tutmaktadır.

Kadın kahramanın yer almadığı bu mesnevîde, fonksiyonu itibariyle merkezi şahıs Gedâ'dır. Bütün şahısların rolü ve fonksiyonu onun ile kesişir. O büyük oranda şâirin sözcüsüdür. Mesnevînin ikinci önemli kişisi Şâh'tır. O fonksiyonu itibariyle Gedâ'yı bütünler. Her ikisi de birbirinin varlığıyla anlam bulur. Gedâ'nın arkadaşları ve rakipler tamamlayıcı bir fonksiyon üstlenmişlerdir. Hikâyenin mesajı, onlarla daha iyi anlaşılır. Mesnevîdeki diğer kişiler, sosyal çevrenin oluşumuna yardım eden fon kişilerdir.

Şâh u Gedâ'nın temel vakası Gedâ'nın Şâh'a kavuşma uğraşıdır. Mesnevînin büyük çoğunluğu müstakil epizotlardan oluşur, ayrıca eser, olayları temel vakaya farklı boyutlar ve inceliklerdeki iplerle bağlayan geleneksel vaka anlayışından uzaktır. Olayların birbirinden bağımsız kesitler hâlinde gelişigüzel sıralanması olaylar arası nedensellik ilgisinin zayıf olduğunu, dolayısıyla eserin sağlam bir şekilde kurgulanmadığını gösterir. Konular

arası geçişlerin konu başlıklarıyla sağlanması, merak ögesinin oluşturulması açısından problem oluşturur.

Şâh u Gedâ, bir İstanbul mesnevîsidir. Mesnevînin en ilgi çekici tarafı başta yapılan İstanbul, At Meydanı ve Ayasofya tasvirleridir. Bu tasvirlerin devrin kültürel atmosferiyle ilgili önemli bilgiler verdiği fakat hikâye başladıktan sonra mekâna karşı ayrıntılı bir dikkatin olmadığı tespit edilmiştir. Mesnevîde kapalı mekânlara yer verilmesine rağmen kurgu, açık mekânlar üzerine oturtulmuştur.

Yahyâ'nın bir hafta içinde yazdığını söylediği *Şâh u Gedâ'*nın olay zamanı yedi yıllık bir süreyi ve buna ilaveten ne kadar olduğu net belirtilmeyen, şâirin *niçe ay* şeklinde ifade ettiği aylarca devam eden bir süreci kapsar. Mesnevîde hikâye zamanını etkileyen birçok anlatım tekniğine yer verilmiştir. Olay zamanının uzun olduğu yerlerin özetlendiği, önemsiz görülen bazı zaman aralıklarının atlandığı, bu şekilde olay zamanının hızlandırıldığı görülmüştür. Atlanan zaman aralıklarının çoğunun belirsiz bırakılması, örtük eksiltilerin açık eksiltilere oranla çoğunlukta olduğunu gösterir.

Sahnelerin olay zamanını yavaşlattığı, tasvir ve yorumların ise olay zamanını durdurduğu tespit edilmiştir. Anlatıcı durup gösterilmesi gereken yerlerde estetik ve sanatlı duruşlar yapmış, mesnevînin odak noktası konumundaki olaylar için sahneler oluşturmuştur. Tasvirler, olay zamanını durdurma işlevinin yanı sıra özellikle tabiat tasvirleri yaşanması yakın olaylarla ilgili işaretleri içinde barındırır. Şâir, maksadıyla doğru orantılı olarak tabiatı görüp yorumlar. Yorum örneklerinin çoğu anlatıcıya ait olup şâirin hikâye kişilerine sınırlı yorum yaptırdığı; anlatıcının yorumlarının başlangıç, gelişme ve sonuç bölümlerinde olmak üzere mesnevîye üç şekilde yayıldığı görülmüştür. Araya serpiştirilen gazel, nasihat ve kıta gibi bölümler de olayların duraklamasına neden olur.

Yapılan geriye dönüşler ve ileri kırılmalar olay zamanını genişletmiştir. Geriye dönüşlerin birkaç saat ve gün gibi kısa bir süre öncesine dönük olmadığı, eserde uzun zaman dilimlerini kapsayan yapıcı geriye dönüş örneklerine yer verildiği görülmüştür. İleri kırılma örnekleri kişilerin rüyaları, kendi aralarındaki konuşmaları, anlatıcının olay ve kişiler hakkında yaptığı tasvir ve yorumlarla sınırlıdır. Rüya, konuşma ve yorumlar aracılığıyla gelecekte yaşanacak olaylar sezdirilmiştir.

Hikâye zamanı düz bir çizgi üzerinde ilerlemesine rağmen, zaman bildiren ifadelerdeki belirsizlik, zamanın kronolojik takibini zorlaştırır. Mevsimsel belirtiler de zamanı takip etmede yetersiz kalır.

Mesnevînin geneli, hâkim bakış açısıyla kaleme alınmasına rağmen hikâyeyi anlatanın şâirin kendisi olduğu ve büsbütün olayların dışında kalmadığı anlaşılmıştır. Şâir anlatıcının çoğunlukla varlığını yoğun bir şekilde hissettirdiği bazen de aradan tamamen çekildiği görülmüştür. Mesnevîdeki gazeller kahraman anlatıcı bakış açısıyla kaleme alınmıştır.

Şâh u Gedâ'nın konusunun orijinalliği ve mahallî oluşu ile öne çıkan bir mesnevî olduğu, ilk bakışta beşerî aşkı anlatan epizotlardan oluşan bu hikâyenin daha çok şâirin tasavvufî cephesini yansıttığı sonucuna varılmıştır.

2. İKİNCİ BÖLÜM

2.1. Gencîne-i Râz

2.1.1. Gencîne-i Râz'ın Yazma Nüshaları*

Gencîne-i Râz'ın yüz yirmi dokuzu yurt içinde kırk biri yurt dışında olmak üzere yüz yetmiş yazma nüshası tespit edilmiştir.

Mesnevînin yurt içi yazma nüshalarının bulunduğu kütüphaneler şunlardır:

1. Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi 03 Gedik 17167, 03 Gedik 18250
2. Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi 05 Ba 1013, 05 Ba 1044, 05 Ba 1692/8
3. Ankara Milli Kütüphane 01 Mü 1380, 03 Gedik 17171, 06 Hk 1/1, 26 Hk 602, 06 Hk 3378, 06 Hk 2659, 06 Hk 4637, 06 Hk 925, 06 Mil Yz A 7538, 06 Mil Yz A 6065/2, 06 Mil Yz A 6076/1, 06 Mil Yz A 6182, 06 Mil Yz A 6007, 06 Mil Yz A 5599, 06 Mil Yz A 4452, 06 Mil Yz A 4222, 06 Mil Yz A 3762, 06 Mil Yz A 3317, 06 Mil Yz A 3001, 06 Mil Yz A 2737, 06 Mil Yz A 2769/2, 06 Mil Yz A 2813, 06 Mil Yz A 2410, 06 Mil Yz A 1273, 06 Mil Yz A 1801/2, 06 Mil Yz A 882, 06 Mil Yz A 520, 06 Mil Yz A 510, 06 Mil Yz A 458/1, 06 Mil Yz FB 158/1, 06 Mil Yz A 146, 06 Mil Yz A 8752, 06 Mil Yz FB 499, 06 Mil Yz A 9100, 06 Mil Yz A 9330, 06 Mil Yz FB 188
4. Ankara Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yz. A 368, Yz. A 20, Yz. A 38, Yz. A 233, Yz. A 285/1
5. Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Kütüphanesi 67 Saf 534
6. Çorum Hasan Paşa il Halk Kütüphanesi 19 Hk 830, 19 Hk 2220/3
7. Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi 21 Hk 427/1, 21Hk 1575
8. Erzurum İl Halk Kütüphanesi 25 Hk 23957
9. İstanbul Atıf Efendi Kütüphanesi No. 2244, 34 Atf 2244
10. İstanbul Bayezid Umumi Kütüphanesi 3469, 3467, 3468
11. İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı K.88, 972, 1262
12. İstanbul Millet Kütüphanesi (Ali Emirî Efendi Manzum Eserler) 986/3, 986/4, 986/5, 995, 996, 997, 998, 999, 34 Ae Manzum 1001/1; (Pertev Paşa) 258

* Eserin yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerdeki yazma nüshaları Türkiye yazmaları web sitesinden ve İstanbul Üniversitesi Hamseler Kataloğu'ndan tespit edilmiştir.

13. İstanbul Nuruosmaniye Kütüphanesi 4167, 4206, 4205, 34 Nk 4165, 34 Nk 4167, 34 Nk 4205, 34 Nk 4206
14. İstanbul Sadberk Hanım Müzesi Kütüphanesi (Hüseyin Kocabaş Kitaplığı Türkçe Yazmaları) S.H.M.H.K. Yaz. 279
15. İstanbul Selim Ağa Kütüphanesi (Kemankeş Emir Hoca) 503
16. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi (Bağdatlı Vehbi Efendi) 1700, 1602; (Esad Efendi) 1645/1; (Hüsrev Paşa) 620/1; (Lala İsmail Efendi) 568/3, 1931; 07 Tekeli 907/2, 07 Tekeli 748, No. 4058, No.4059
17. İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları H 1094, M.R.772, Y.103, A.3952, H 302
18. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi No. T.1994/2, No. T.5703, No. T.554/1, No. T.3039, No. T.840, No. T.1667, No. T.3071, No. T.3537/1, No. T.5726
19. İstanbul Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 273, 414
20. İzmir Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 778/1
21. Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 37 Hk 2548, 37 Hk 4062/2
22. Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi 1224/2
23. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi 32 Yalvaç 3127 Hk 362, 42 Kon 3440, 15 Hk 235, 15 Hk 554/1, 32 Hk 2016/1
24. Konya Koyunoğlu Müzesi ve Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 11129
25. Konya Mevlana Müzesi Türkçe Yazmaları 2321, 2322/1, 4802, 5070
26. Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütüphanesi 43 Va 1162/1, 43 Va 1576
27. Kütahya Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi 43 Ze 932
28. Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 2706, 45 Hk 2707, 45 Hk 2708, 45 Hk 2709, 45 Hk 2710, 45 Hk 5152/2

Eserin yurt içinde en fazla nüshasının bulunduğu yer, otuz yedi yazma nüsha ile Milli Kütüphane'dir.

Gencîne-i Râz'ın yurt dışı yazma nüshalarının tespit edildiği kütüphaneler şunlardır:

1. Almanya Deutsche Nationalbibliothek Ms. or. oct. 1950; Ms. or. oct. 1488 Staatsbibliothek
2. Amerika Princeton University (New Series Ottoman Turkish Texts) 1633
3. Bosna Hersek The Ghazi Husrav Bey Library 214, 2473, 2475, 2661

4. Dükalık Kütüphanesi Gotha Koleksiyonu (Nr.145/1); (pt. 186/Seetzen): Nr. 7), (pt. 180/Seetzen: Nr. 23), (arab. 731/Seetzen: Haleb. 140), (pt. 158/Seetzen: Kah. 1155)
5. Fransa Bibliotheque Nationale de France (Legrand); (Oratoire); (Regius); (Reulere Turque); (Renaudot/Saint-Germain-des-Pres, 607)
6. İngiltere British Museum Or. 37, Or. 1147/3, Or. 1162, Or. 1154/2, Or. 12184, Or. 5979
7. İtalya Bibliotheca Apostolica Vaticana Vat. Turco 274
8. KKTC II. Mahmut Kütüphanesi 332
9. KKTC Selimiye Camii Kütüphanesi 162
10. Mısır Dârü'l-Kütübü'l-Kavmiyye (Edebi Türkî Talat) 31, 32, 86, 109, 110, 148, 175, 309; S 4410; ez-Zekiye-Mahtûtâtu Farisiye ve Türkiye 71; 5746, 5769, 5770, 17549
11. Tunus Mektebetü'l-Vatanî 9596

Mesnevînin yazma nüshalarının yurt dışı kütüphanelerinde en fazla bulunduğu yer on nüsha ile Mısır'dır.

Mesnevînin karşılaştırmalı metni 1991 yılında İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Ramazan Sarıçiçek tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Sarıçiçek, Bağdatlı Vehbi Efendi (Süleymaniye Kütüphanesi) 1700, Beyazıt Umumi Kütüphanesi 3467 ve Ali Emirî Efendi Manzum Eserler (Millet Kütüphanesi) 995 numaralı nüshaları kullanarak mesnevînin çeviri yazılı metnini hazırlamıştır. Sözü edilen bu tez, *Gencîne-i Râz (İnceleme-metin-dizin)* adıyla kitap olarak basılmıştır.

Mesnevî üzerine 1995 yılında Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Bekir Çınar tarafından da yüksek lisans tezi yapılmıştır. Eserin çeviri yazılı metnini hazırlayan Çınar, bu çalışmasını, *Taşlıcalı Yahyâ Bey Gencîne-i Râz* adıyla kitap olarak yayınlamıştır.

2.1.2. Gencîne-i Râz'ın Şekil İncelemesi

Gencîne-i Râz, Molla Câmî'nin *Subhatü'l-ebrâr*'ına nazire olarak yazılmıştır (Yeniterzi, 2007: 449). Mesnevî, Nizâmî'nin Mahzenü'l esrâr, Câmî'nin Tuhfetü'l-ahrâr mesnevîleri ve Sa'dî'nin Gülistan ve Bostan'ı gibi ahlâkî ve dinî hikâyelerden oluşur (Çavuşoğlu, 1986: 346). Yahyâ ismini kıyamete kadar yaşatacak ve kendisini hayır dua ile andı-

racak güzel bir eser yazmaya niyet etmiş, Hz. Muhammed, onun bu düşüncesine rüyada destek vermiştir. Şâir, bu teşvik üzerine eserini yazmaya başlamıştır. Yahyâ, mesnevîsini devrin padişahı Kanûnî Sultân Süleymân'a sunmuştur.

Üç bin elli üç beyitten oluşan mesnevînin girişini; besmele, tevhîd, münâcât, na't, mi'râc, Kanûnî Sultân Süleymân'a övgü, eserin yazılış sebebi, şâirlere övgü ve Kadri Efendi'ye övgü oluşturur.

Besmele bölümünde besmelenin sözlerin sultânı olması, Kur'an'ın başında yer alması, imanlı insanlara kurtuluş vesilesi olması ve yol göstericiliği gibi konular üzerinde durulur. Besmelenin harf ve harekelerinin yazıdaki görünümlerinden yola çıkılarak birtakım benzetmeler yapılır.

Tevhîdde, Allâh'ın yaratmasıyla varlıkların vücûda gelmesi, Allâh'a şükretmenin gerekliliği ve insanın yaradılış sırlarını tam kavrayamayacağı gibi konular üzerinde durulur. Yahyâ, Allâh'ın lütuf ve merhametinin sonsuzluğu, zevalsiz oluşu, her şeyi hikmetle yaratması gibi konulara değinerek her şeyin Allâh'tan geldiğini göstermeye, Allâh'a karşı hayranlık hissi uyandırmaya ve ona giden yollar açmaya çalışır.

Münâcâtta, şâir eksiklerini ve kusurlarını Allâh'a şikâyet eder. İyi bir kul olabilmek isyeyen şâir, kalbinin Allâh aşkıyla dolması için Allâh'tan yardım diler.

Na'tta, Hz. Muhammed'in varlıklara rahmet vesilesi oluşu, diğer peygamberlerden üstünlüğü, mucizeleri, peygamberlik silsilesinin hem başı hem de sonu olması ve dört halifeyle arkadaşlığı gibi konulara değinilir.

Mi'râcda, Mi'râc Gecesi'nin tasviri, Allâh'ın Cebrâ'îl vasıtasıyla Hz. Muhammed'i huzuruna davet edişi, Hz. Muhammed'in Burâk'a binerek gök tabakalarında yükselmesi, Allâh'la perdesiz bir şekilde görüşmesi, ümmeti için dua etmesi gibi konular üzerinde durulur.

Methiyeye Kanûnî Sultân Süleymân'ı överek başlayan Yahyâ, onun dindarlığı, güzel ahlâkı, adaleti, ilmî yönü, kahramanlığı gibi konular üzerinde yoğunlaşır. Ayrıca padişahı överken dönemin birçok tarihî hadisesine de değinir.

Eserin yazılış sebebinin anlatıldığı bölümde Yahyâ, ismini kıyamete kadar yaşatacak ve kendisini hayır dua ile hatırlatacak güzel bir eser yazmaya karar vererek uyuduğunu

söyler. Rüyasında Hz. Muhammed'i gören Yahyâ, sabahleyin bir azizin yanına giderek rüyasını ona tabir ettirir. Rüyayı yorumlayan aziz, ona Kur'an'dan tefe''ül açar. Falda, "Yâ Yahyâ huzi'l-kitâbe bi'-kuvvetin ve âteynâhu'l-hukme sabiyyâ" âyeti çıkar. Azizin tabirlerini dinleyen şâir, evine giderek kitabını yazmaya başlar.

Şâirlere övgüde Sa'dî, Hâfız, Attâr, Nizâmî, Hüsrev, Câmî, Nevâyî gibi ünlü mesnevî şâirlerini öven Yahyâ, onları kendine üstat kabul eder.

Kadri Efendi'ye övgüde Yahyâ, ders aldığı hocasını birçok açıdan över. Kadri Efendi, ilmiyle bütün âlimleri mağlup eden, herkesin kendisine gıpta ettiği bir şahsiyet olmasına rağmen, alçak gönüllüdür. Bildiklerini amellerine de yansıtan bu zâtın mertebesi, manen de yüksektir. Yahyâ, böyle bir kişiden ders aldığı için kendini de dolaylı olarak över.

Asıl hikâyenin anlatıldığı bölüm kırk makaleden oluşur. Mesnevî her makalenin ardından makalenin konusuyla ilgili bir hikâye gelecek şekilde tertip edilmiştir. Kırkıncı makaleden sonra diğer makalelerden farklı olarak iki hikâye anlatılmıştır.

Mesnevînin sonuç bölümünde eserinin tercüme olmadığını belirten Yahyâ, mesnevîsini bir ay içinde tamamladığını söyler. Eserini itina göstererek yazan kâtibe rahmet okurken, gereken özeni göstermeyen kâtibe beddua eder.

Gencîne-i Râz, hamse içinde te'lif tarihi belirtilen tek mesnevîdir. Eserin te'lif tarihi sondaki "ḫâmûş" kelimesinin ebced hesabıyla gösterdiği 947 (1540-1541) senesidir. Dinî ve ahlâkî konular üzerine bina edilen bu mesnevî, eğitici bir fonksiyona sahiptir. Hamsedeki mesnevîler üzerine sıralama yapan Çavuşoğlu *Gencîne-i Râz*'ı, hamsenin ikinci mesnevîsi olarak gösterir (Çavuşoğlu,1986: 345).

Gencîne-i Râz, aruzun remel bahri kalıplarından fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün vezninde yazılmıştır. Veznin esnek olması şiirdeki vezin kusurlarını asgariye indirmiştir. Şâir, vezin konusunda kendisine tanınan kolaylıkları sonuna kadar kullanmıştır.

Kâfiye düzeni aa, bb, cc, … şeklinde olan mesnevîde sadece revî harfinin tekrarından kaynaklanan mücerred kâfiye örneklerine rastlanmakla birlikte[51], birden fazla ses benzeşmesinden meydana gelen mürekkep kâfiye örnekleri sayıca daha çoktur. Mürekkep kâfiyelerin büyük çoğunluğunu revîden önce ridf (â, û, î) harfi bulunan kâfiye-i mürdefeler oluş-

[51] Yüriyüp yolda o maḥbūb-ı Ḫudā/Olmadı sāye-nişīn-i Ṭūbā (GR: 285)

turur.[52] Revî ve kayddan meydana gelen mukayyed kâfiye örneklerine rastlamak da mümkündür.[53] Sayıca çok olmamakla birlikte revîden önce dâhil ondan önce de te'sîs bulunan mü'esses kâfiye örnekleriyle de karşılaşılır.[54] Mesnevîdeki redifler hem kelime[55] hem ek[56] hem de ek ve kelimenin birleşmesinden[57] oluşmaktadır.

2.1.3. Gencîne-i Râz'ın Muhteva İncelemesi

Gencîne-i Râz, okuyucuyu ahlâkî ve dinî açıdan geliştirme gayesiyle kaleme alınmıştır. Bu yüzden mesnevîde dinî unsurlar çokça yer tutar. Eğitici yönüyle öne çıkan bu mesnevîde, dinî birçok unsur tasavvufî bir neşve içinde sunulmuştur. Yahyâ mesnevîsini yazarken tarihî ve efsanevî unsurlardan da faydalanmıştır. Mûsikî, rüya tabiri, astronomi ve müstensihle ilgili değerlendirme mesnevîde öne çıkan diğer konulardır.

2.1.3.1. Dinî Unsurlar

Dinî unsurların ağırlıkta olduğu mesnevîde dinî mahiyete sahip birçok kişi, yer ve kavramla karşılaşmak mümkündür. Burada mesnevîdeki Allâh inancı, peygamberler, dört halife, sahabeler, İslâm tarihindeki önemli isimler, melekler, şeytân, Kur'an-ı Kerîm, İslâmiyet'teki kutsal unsurlar, mübarek geceler, mahşer, sırat, cennet, cehennem, Kâbe ve hac ibâdeti üzerinde durulmuştur. Ayrıca âyet, hadîs, farz ve sünnet gibi İslâmî terimlerin yanı sıra Râfızîlerle ilgili bazı değerlendirmelere de yer verilmiştir.

Tevhîd ve münâcât bölümlerinde yoğunlaşan Allâh inancı, mesnevînin tamamına hâkimdir. "*Mülk Allâh Teâlâ'nındır. Yer ve gök ne varsa hepsi onundur*" anlamındaki beyit buna örnektir:

Mülk ol Allāhu teʿālānuñdur
Yir ile gök ne ki var anuñdur (GR: 2327)[58]

[52] Beni ġarḳ eyledi deryā-yı günāh/Vay eger olmaz iseñ baña penāh (GR: 188)
[53] Kendüyi ḳıldı mey-i kibr ile mest/Cāhil-i cübbe vü destār-perest (GR: 1409)
[54] Ḳuṭb-ı aḳṭāb-ı kerāmet oldur/Şimdi sulṭān-ı velāyet oldur (GR: 314)
[55] Ḳāḍi bir ḥīle vü tezvīr itdi/Ḥücceti almaġa tedbīr itdi (GR: 2295)
[56] Fi'l-meşel ṣırça sarāyı felegüñ/Sāʿat-i zühdidür ins ü melegüñ (GR: 145)
[57] Zühd ile raḥmet-i maʿbūda iriş/Cehd ile vuṣlat-ı maḳṣūda iriş (GR: 1065).
[58] *Gencîne-i Râz*'la ilgili örnek beyitler Ramazan Sarıçiçek'in hazırladığı *Gencîne-i Râz (İnceleme-Metin-Dizin)* isimli yayımlanmış yüksek lisans tezinden alınmıştır (bk. Kaynakça). Eser isminin kısaltması ve beyit numaraları beyitlerden sonra parantez içinde gösterilmiştir.

Yahyâ, mesnevîsinde Allâh'ın Kahhâr ismini zikretmesine rağmen onu daha çok Rahmân, Rahîm, Tevvâb, Settâr ve Gaffâr gibi isimlerle anar. Kudret sahibi, Kahhâr ve Hudâ olan Allâh bütün varlıkları yok eder. Allâh ihsân sahibidir. Âlemin yaratıcısıdır. Rahmân ve Rahîm'dir. Kendisine yalvaranların günâhlarını affeder. Günâh işleyenlerin günâhını örter ve tövbeleri kabul eder:

Oldurur Ḳādir ü Ḳahhār u Ḫudā
Ki virür cümle-i maḫlūḳa fenā (GR: 2762)

Ey ʿināyet ḳılıcı Rabb-ı ʿAẕīm
Ḫālıḳu'l-ʿālem ü raḥmān ü raḥīm (GR: 3001)

Ey münācāt idenüñ Ġaffārı
Ey günāh işleyenüñ Settārı (GR: 2506)

Tevbe ḳıl ẕikr idüben tevvābı
Diñle bu ḳavl-i ʿulü'l-elbābı (GR: 2485)

Mesnevîde ismi en fazla zikredilen peygamber Hz. Muhammed'dir. Na't ve mi'râc bölümlerinde yoğun bir şekilde yer verilen Hz. Muhammed, birçok hikâyede hikâye kişisi olarak da görülür. O gerek girişte gerekse asıl hikâyenin anlatıldığı bölümde birçok açıdan övülmüştür. Varlıklar kafilesinin önderi, iki dünya padişahı olan Hz. Muhammed'e salavat getirmek gerekir. O sırlar okyanusunun ilk dalgası, peygamberler nevinin sonuncusu ve kâinat dairesinin merkezidir. Hayat sahiplerinin övünç kaynağı olan Hz. Muhammed, âlemdekilerin en üstünüdür:

Server-i ḳāfile-i mevcūdāt
Şāh-ı kevneyn aleyhi'ṣ-ṣalavāt (GR: 971)

Evvel-i mevc-i muḥītu'l-esrār
Āḫir-i nevʿ-i Nebiyyü'l-muḫtār
Noḳṭa-i dāʾire-i kevn ü mekān
Mefḫār-ı cān u ser-efrāz-ı cihān (GR: 226-227)

Hz. Mûsâ da sık rastladığımız hikâye kişileri arasındadır. Mûsâ peygamber çoğunlukla Tûr Dağı'nda Allâh'la konuşmasıyla anılır:

Bir gün Allāhu teʿalāya Kelīm
Ṭūrda ḳıldı münācāt-ı ʿaẕīm (GR: 1204)

Tanrılık iddiasında bulunan Fir‘avn’a, Mûsâ peygamber dolayısıyla yer verilir:

Ḫalḳa Firʿavn idüben siḥr u füsūn
Tañrıluḳ daʿvāsın itdi melʿūn (GR: 2116)

Süleymân peygamber, gücü ve saltanatı dolayısıyla mesnevîye konu olur. Şâir, Süleymân peygamberin kuşların dilini anlamasına da telmîhte bulunur:

Virdi biñ taḫt-ı Süleymān bāda
Rūzgāra ne döyer dünyāda (GR: 1591)

Sözümi ʿāşıḳ-ı cānān añlar
Manṭıḳu’ṭ-ṭayrı Süleymān añlar (GR: 565)

Hz. Muhammed’in diğer peygamberlere üstünlüğünü anlatmaya çalışan Yahyâ, Hz. Îsâ’nın Hz. Muhammed’le aynı mertebede olmadığını ifade eder:

Ẕī-saʿādet ki ṣadaḳātle Mesīḥ
Cān virür ümmeti olmaġa ṣaḥīḥ
Bir degül mertebede eyle nigāh
Ol Ḥabību’llah ile Rūḥu’llah (GR: 241-242)

Büyük mesnevî şâirlerinin yanında kendini aşağı gören Yahyâ, Hz. Îsâ’nın gök tabakalarına yükselmesine telmîhte bulunur:

Her şecer Sidre vü Ṭūbā olamaz
Her kişi gökde Mesīḥā olamaz (GR: 484)

Yûsuf peygamber; güzelliği, kanlı gömleği, kardeşleri tarafından kuyuya atılması ve zindana düşmesi dolayısıyla mesnevîde doğrudan ya da dolaylı anılır:

Ḥüsn ile Yūsuf-ı ṣānīsin sen
ʿĀlemüñ şāh-ı cihānısın sen (GR: 1112)

Ṣanki gök göñlegi çarḫuñ ol ān
Oldı pīrāhen-i Yūsuf gibi ḳan (GR: 2020)

Ḥażret-i Yūsufı iḫvān-ı ṣafā
Ḳuyıya atdılar itdiler ezā (GR: 1029)

Nitekim Yūsuf-ı mülk-i Kenʿān
Çıḳa zindāndan ola şāh-ı cihān (GR: 1968)

Ya‘kûb peygamber, Yûsuf’tan ayrılığa, Eyyûb peygamber de hastalığa sabretmesiyle mesnevîdeki yerlerini alır:

Yūsufı ṣabr ile gördi Yaʿḳūb
Ṣıḥḥata ṣabr ile irdi Eyyūb (GR: 1356)

Lût kavminin helâk edilişini konu alan hikâyede, Lût peygamberi hatırlamış oluruz:

Lūṭ ḳavmi ki idüp cürm ü günāh
Oldı günden güne gümrāh u tebāh (GR: 2546)

Nûh peygamber ömrünün uzunluğuyla mesnevîye konu olmuştur. “*Allâh Nûh’a uzun bir ömür vermişti. Ağlayarak Allâh’a yalvarırdı*” anlamındaki beyitte bu peygamberin uzun bir ömür sürdüğüne değinilir:

Nūḥa virmişdi Ḫudā ʿömr-i dırāz
Aġlayup eyler idi Ḥaḳḳa niyāz (GR: 2842)

Nûh peygambere oğluyla ilgili indirilen Hûd sûresinin kırk altıncı âyeti de “*Allâh, Nûh peygamberin çocuğuna ‘(o senin) aile efradından değildir’ der*” (Kur’an 46 Hûd 11) anlamındaki beyitte iktibas yoluyla aktarılır:

Veled-i Nūh nebīye muṭlaḳ
Leyse min-ehlik dir ḥażret-i Ḥaḳ (GR: 2083)

Yûnus peygamber’e, Hz. Muhammed’in diğer peygamberlere olan üstünlüğünün anlaşılması için karşılaştırma unsuru olarak yer verilir:

Farḳı Yūnusla anuñ beyne’n-nās
Māhīden māha degin eyle ḳıyās (GR: 244)

Hz. Muhammed’in üstünlüğünü anlatmada mukayese unsuru olarak yer verilen Halîl İbrâhîm peygamber, ateşe atılmasıyla anılır:

Yüzi ṣuyına anuñ ol Ġaffār
Eyledi nārı Ḫalīle gülzār (GR: 245)

Hz. Âdem, “*Fazîletle ikinci Âdem oldun. Herkesin dünya padişahı oldun*” anlamındaki beyitte fazîleti ve önderliğiyle anılır:

Faż̧l ile Ādem-i ṣānī olduñ
Cümlenüñ ṣāh-ı cihānı olduñ (GR: 2847)

Mesnevîde dört halifeden de söz edilir. "*Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osmân ve Hz. Alî; Hz. Muhammed'e canciğer arkadaş olmuşlardır*" anlamındaki beyit buna örnektir:

Hem-demi oldı Ebū-bekr-i velī
ʿÖmer u Ḥażret-i ʿOṣmān u ʿAlī (GR: 251)

Hz. Hüseyin, Kerbelâ'da şehit edilmesiyle anılır:

Kimisi salṭanat içün maḥżā
Virdi ḳatline Hüseynüñ iġvā (GR: 1991)

Sahabeler de mesnevîde adı geçen kişiler arasındadır. Hz. Hüseyin'in şehit olduğu hikâyede onunla birlikte savaşan yetmiş sahabeden söz edilir:

Aña yetmiş nefer Aṣḥāb-ı güzīn
Olmış idi bu ḳıtal içre muʿīn (GR: 2047)

Mesnevînin "*Ebâ Derdâ'nın rûhu şad olsun. Dünyanın süsüne bakmadı*" anlamındaki beytinde sahabe Ebâ Derdâ'ya yer verilir:

Rūḥı şād ola Ebā Derdānuñ
Baḳmadı zīnetine dünyānuñ (GR: 2351)

Ahir zamanda gelmesi beklenen Mehdî ve Deccâl'e, "*Asrın Mehdî'sidir. Kimse onun karşısına çıkamaz. Kendisini devamlı Deccâl'e benzetir. Halktan ilmi irfânı düşük kimseleri başına toplamak ister*" anlamındaki beyitlerde yer verilir:

Mehdī-i ʿaṣrı durur devrānuñ
Kimse meydānına gelmez anuñ (GR: 337)

Beñzedür kendüyi Deccāla müdām
Anı ister ki üşe aña ʿavām (GR: 839)

Hızır, ölümsüzlük suyunu içmesi ve zorda kalanlara yardım etmesiyle anılır:

Ḫıżrveş içmiş ola āb-ı ḥayāt
Gelmeye ḫāṭırına ḫavf-ı memāt (GR: 1971)

Cān virüp olur idüm ehl-i ḳubūr
Yaḳmasañ Ḫıżr irişüp baña buḫūr (GR: 2630)

Mesnevîde büyük meleklere de yer verilmiştir. Bunların başında Allâh'tan aldığı emirleri peygambere iletmekle görevli melek Cebrâ'îl gelir:

Bir Buraḳ ile resūle taʿcīl
Geldi vaḥy ile meger Cebrāʾīl (GR: 269)

İsrâfîl, Allâh'ın kader takdirini icra etme, Azrâ'îl de rûhları kabzetme vazifesiyle anılır:

Ḫidmet-i levḥi ider İsrāfīl
Rūḥ ḳabż itmededür ʿAzrāʾīl (GR: 1126)

Meleklerin yanı sıra, insanlara zarar veren şeytândan da söz edilir:

Nā-gehān Ādeme İblīs-i laʿīn
Ṭaʿāti cānibin eyler telḳīn (GR: 824)

İnsanlara yol göstermesi için gönderilen İslâmiyet'in kutsal kitabı Kur'an-ı Kerîm de mesnevîye konu olur:

Ol daḫı vire cevābın ol ān
Diye gönderdi size Ḥaḳ Ḳurʾān (GR: 2899)

İslâmiyet'te önemli bir yeri olan Kadir ve Mi'râc geceleri de mesnevîde işlenen konular arasındadır. Allâh'a dua eden şâir, bu mübarek geceleri duasına şefaatçi yapar. "*Bütün şehitlerin rûhlarının hakkı için, Kadir Gecesi'ndeki dua hakkı için. İşini en güzel şekilde yap. Mi'râc Gecesi gibi amacına ulaştır*" anlamındaki beyitlerde şâirin bu dualarıyla karşılaşırız:

Cümle rūḥ-ı şühedā ḥaḳḳı içün
Şeb-i ḳadr içre duʿā ḥaḳḳı içün (GR: 212)

İşini başa ilet tāc gibi
Ḳadre irgür şeb-i Miʿrāc gibi (GR: 256)

Ölümden sonra mahşerin kurulması, sırattan geçiş, Münker ve Nekir meleklerinin insanları sorguya çekmesi inancı da mesnevîye konu olur:

Rūz-ı maḥşerde ḳamu lūtī olan
Ḳopa biri biri üstinde ʿayān (GR: 2877)

Ola ġavġā-yı Ṣırāṭ u Mīzān
Aġlaya ʿāṣī güle ṣāliḥ olan (GR: 1818)

Ne yüzünü göre Münker ü Nekīr
Ne ḳıyāmetde çeke derd-i keşīr (GR: 1976)

İnsanların ölümden sonra gideceklerine inanılan cennet ve cehennem de mesnevîde sıkça zikredilir. "*Yerimi cennet eyle. Beni cennetin yedinci mertebesine alarak sevindir. Cennete girmeyi beklerken o an cehennemin dibini mekân edineceksin*" anlamındaki beyitler buna örnektir:

Cennet-i ʿAdn ile ḫandān eyle
Menzilüm Ravża-ı Rıḍvān eyle (GR: 2980)

Cennete girmek umarken ol an
İdesin kaʿr-ı cehennemde mekān (GR: 1820)

Cennetle ilgili olarak cennetin kapıcılığını yapan melek Rıdvân'dan, hûrî ve gılmânlardan, cennet suyu olan Kevser ve Tesnîm'den söz edilir:

İşdedür zümre-i Rıḍvān-ı Cinān
İşdedür cümle-i ḥūr u ġılmān (GR: 1134)

Aña biz ʿizzet ü taʿẓīm itdük
Ṣuyını Kevşer ü Tesnīm itdük (GR: 1237)

Hz. Muhammed dışında kimsenin, ötesine geçemediği en yüksek makam Sidre, mesnevîde sıkça işlenmiştir. "*Derecesi Sidre gibi yüksektir. Onun yüksek mertebesinde hayal kuşu bile uçamaz*" anlamındaki beyit buna örnektir:

Yücedür mertebesi Sidre-miṣāl
Rifʿatinde uçamaz murġ-ı ḫayāl (GR: 492)

Sidre'de bulunan ve baş aşağı olan Tûbâ ağacı da, "*Gökyüzü edep, yumuşak başlılık ve utanma duygusuyla başını Tûbâ ağacı gibi aşağıya saldı*" anlamındaki beyitte mesnevîye konu olur:

Edeb ü ḥilm ü ḥayāyile semā
Ṣaldı Ṭūbā gibi başın aşaġa (GR: 1469)

Şâir, Kâbe'yi kudsiyetinin dışında normal bir mekân gibi de kullanır. Kâbe'yi hac ibâdetiyle ilişkilendirerek oranın Allâh'a kavuşmak için gerekliliğine, mü'minlerin kıblesi olmasına dikkat çeken Yahyâ, orayı gündelik hayatın devam ettiği bir mekân düzeyinde de ele alır:

Kaʿbedür menzil-i maḳṣūd u merām
Kaʿbedür ḳıble-i ehl-i İslām (GR: 2700)

Kaʿbede var idi bir pīr-i faḳīr
ʿAḳlı az idi velī ʿömri keṣīr (GR: 730)

Haccın icra edildiği önemli mekânlardan biri olan Arafat Dağı ve hacıların içtikleri zemzem suyu da şâirin şiirine yansır:

Ḳılasın maḳṣad-ı aḳsāda namāz
ʿArāfat ola saña Ṭūr-ı niyāz (GR: 2709)

Yüri ṣābit-ḳadem ol niteki Ṭūr
Āb-ı Zemzem gibi ṣāf ol ṭurı ṭur (GR: 767)

Müslümanların ibâdet yerleri olan mescidlerden de söz edilir. "*Mescid içinde yalnız dururken iki büklüm olmuş bir ihtiyar gelerek selâm verdi*" anlamındaki beyit buna örnektir:

Mescid içinde ṭururken tenhā
Geldi bir pīr-i dü-tā itdi duʿā (GR: 972)

Allâh tarafından takdir edilen şeylerin yazılı bulunduğu manevî levha olan Levh-i Mahfûz'a, "*Bütün ilim ve kemâlin koruyucusu oldu. Levh-i Mahfûz'a benzerse şaşılmaz*" anlamındaki beyitte yer verilir:

Oldı maḥfūzı ḳamu ʿilm ü kemāl
Levḥ-i Maḥfūẓa n'ola olsa miṣāl (GR: 494)

Şâir, "*Zillete düşme, beri gel. Âyet ve hadîs ile amel et. Her zaman farz ve sünnetleri yerine getir. Bir sanat, bir iş talep et*" diyerek âyet ve hadîslere, farz ve sünnetlere uymanın gerekliliğine değinir:

Cānib-i ẕillete gitme berü gel
Eyle āyāt u ḥadīṯ ile ʿamel (GR: 1627)

Farż u sünnet ki edā olına hep
Eyle bir ṣanʿata bir kāra ṭaleb (GR: 1121)

İbadet, günâh, takva, namaz, isyan gibi konuların hepsinin temeli dine dayanır. Mesnevî, baştan sona bu tür konuların örnekleriyle kaplıdır:

Ne aña ṭāʿatumuz minnet olur
Ne günāh itdügümüz zaḥmet olur (GR: 1792)

Dūr olup ḫalḳdan ol kūşe-nişīn
Ehl-i ṭaḳvādur olan Ḥaḳḳa yaḳīn (GR: 1066)

Güneşe ḳarşu idüp Ḥaḳḳa niyāz
Ḳılur idi dil ü cān ile namāz (GR: 658)

Ṣāliḥe ʿāṣī olur ʿayn-ı żarar
Bir yire cemʿ olamaz ḫayr ile şer (GR: 1165)

Râfızîler, "*Sünnîlerin bütün konuşmaları Kur'an'la uyumludur. Râfızî, Râfızîliğiyle şeytâna uyar*" anlamındaki beyitte Sünnîlere olan düşmanlıklarıyla mesnevîye konu olur:

Sünninüñ her sözi Ḳurʾana uyar
Rafiżī rafż ile şeyṭāna uyar (GR: 2142)

2.1.3.2. Tasavvufî Unsurlar

Gencîne-i Râz'da tasavvufî unsurlara da yer veren Yahyâ, tasavvuf neşvesini örtülü bir şekilde bütün bölümlere yaymıştır. Mesnevîde genel olarak vahdet-i vücûd inancı, âlemin özü olarak insan, amâ mertebesi, ev ednâ makamı, Allâh'a ulaşma yolları ve Allâh'a kavuşma yolunda takip edilen metotlardan söz edilmiştir. Ayrıca bir kısım velâyet mertebeleri, şeyhlerin kerâmetleri, sûfîler, tasavvuf ilminin tahsil edildiği yerler ve bir kısım ünlü mutasavvıflar da mesnevîye konu olmuştur:

Yahyâ, tasavvufu şerî'attan ayırmaz. Allâh'a ulaşmada şerî'at ve tarîkat şeklinde iki yol çizen şâir, tarîkatte ilerleyebilmek için şer'î hükümlere bağlı kalmak gerektiğini düşünür:

Ḥarf-i lāda görinür iki ṭarīḳ
Lāzım oldur idesin fikr-i ʿamīḳ

Biri ʿayniyle şerīʿat yolıdur
Biri esrār-ı ṭarīḳat yolıdur

Oldı gūyā bu iki rāh-ı necāt
Mü'mine uçmaḳ içün iki ḳanat

Eyleyen ʿayn-ı şerīʿatla naẓar
Görmedi ẕerrece bu yolda żarar (GR: 697-700)

Allâh'tan başka varlık olmadığının idrak ve şuurunda olmak, gerçek varlığın bir tane olduğunu bunun da Hakk'ın varlığından ibaret bulunduğunu, Hak ve onun tecellîlerinden başka hiçbir şeyin hakîkî bir varlığı olmadığını bilmek (Uludağ, 2005: 371) şeklinde tanımlanan vahdet-i vücûd anlayışı mesnevîye hâkimdir:

Cennet ü ādem ü tezyīn-i semā
Ziynet-i ʿālem ü tebyīn-i Hudā

Bunlaruñ gibi daḫı her ne ki var
Baḥr-i mecdinden anuñ buldı kenār

Ṣūrete geldi çü envāʿ-ı vücūd
Oldılar vaḥdet-i ẕātına şuhūd (GR: 83-85)

İnsan, ilâhî sırların kendisinde toplandığı bir nüsha olması, yani bütün esmâ ve sıfat-ı ilâhiyeyi kendi üzerinde toplamasıyla mesnevîye konu olmuştur:

Şekl-i teşdīd gibi ehl-i meẕāḳ
Göremez kendini Allāhdan ıraḳ (GR: 58)

Allâh kendisinden başka hiç kimsenin hakkıyla onu tanıyamayacağı amâdadır. "*Kulun, eksikliğinin farkında olması gerekir. Kimse onun (Allâh) sırrını çözemez*" anlamındaki beyit buna örnektir:

Yegdür ol kim bile noḳṣānını ḳul
Bulamaz kimse anuñ sırrına yol (GR: 1790)

Mesnevîde Hz. Muhammed'in Mi'râc Gecesi'nde mazhar olduğu makam-ı ev ednâdan da söz edilir. Zaman ve mekân kaydından kurtulan Hz. Muhammed, hemen vahdet âlemine ulaşır. Kendi varlığını yok ederek Allah'a yaklaşır:

ʿĀlem-i vaḥdete irişdi hemān
Ber-ṭaraf oldı zamān ile mekān

Oldı çün şümme denāya maẓhār
Ḳıldı nūr-ı fetedellāya naẓar

Ẕātı Aḥmed Aḥade oldı yaḳīn
Kendü varlıġını maḥv itdi hemīn (GR: 293-295)

Allâh'a kavuşmak yani fenâ fi'llâh mertebesine ulaşmak için Allâh'ın dışındaki her şeyden yüz çevirmek gerekir. Bu da ancak riyâzet, mücadele ve bir mürşid-i kâmile intisapla mümkün olabilir (Levend, 1984: 23). Allâh'a ulaşma yolundaki sâlikin uyması gereken bu üç temel esas, aşağıdaki beyitlerde dile getirilmiştir:

Göklere irdi riyāzetle hilāl
Buldı günden güne ḥüsn ile kemāl (GR: 1323)

Zühd ile raḥmet-i maʿbūda iriş
Cehd ile vuṣlat-ı maḳṣūda iriş (GR: 1065)

Tendeki şemʿ-i dil ü cānı uyar
Mürşid-i kāmile yār ol yüri var (GR: 152)

Yahyâ, mesnevîsini yazma sebebini açıklarken tasavvufu anlatma gibi bir gayeden söz etmez fakat onun tasavvufî düşünceleri üstü örtük şekilde mesnevînin geneline yayılmıştır. Yahyâ, Allâh'a ulaşmada aşk yolunu öne çıkarır. Yahyâ'ya göre aşk, Allâh'a kavuşmak için vasıtadır:

ʿIşḳ olur ʿāşıḳa gūyā ki Buraḳ
Olmaz anuñla aña menzil ıraḳ

Kişi anuñla bulur Ḥaḳḳa vuṣūl
Sebeb-i ḳaṭʿ-ı menāzil olur ol (GR: 556-557)

Mesnevîde makam-ı aşka terakki eden bir sâlikin mazhar olduğu hâllere de değinilir. Bu kimse, sema ehlinin sesini işitir fakat velâyetinden kimselere söz etmez. Hızır'la işaret diliyle konuşacak kadar aşkta terakki etmiştir. Bu makamdaki âşık, amelden ziyade aşkı öne çıkarır:

İşidür ehl-i semā āvāzın
Açmaz ammā ki velāyet rāzın

ʿIşḳile kāmil olan ehl-i fenā
Söyleşür Ḫıżr ile bī-ḥarf ü ṣadā (GR: 540-541)

Kimde kim ola bu ʿışḳ-ı ezelī
Çāk ider perde-i ʿayn-ı ʿameli (GR: 560)

Allâh'a aşkla ulaşılacağına inanan, aşkın amelî gidişin çok üstünde bir yol olduğunun idrakinde olan şâir, şerî hükümleri geri plana atmaz. Şerîʻatın sınırlarını da muhafaza eder. İbadet etmenin ve nefisle mücadele etmenin önemine, dünyaya değer vermemenin gerekliliğine her fırsatta dikkat çeker:

Bu ṣalāḥa iremez sālik-i ḫām
Zühd ile ḳılmayıcaḳ ḳaddini lām (GR: 54)

Yegdür ol kim idesin nefse ezā
Ẕerrece sürmeyesin ẕevḳ ü ṣafā (GR: 1414)

Maʿna yüzine ḥicāb oldı deyü
Oldılar zīnet-i dünyāya ʿadū (GR: 2657)

Tasavvufa giren mürîdin takip ettiği metot usûl olarak adlandırılır. Bu esaslar sûfîden sûfîye, tarîkattan tarîkata değişiklik arz etmektedir (Uludağ, 2005: 364). Tarîkata giren mürîd için usûl-i 'aşere olarak isimlendirilen on asıl kabul edilmiştir. Bunlar tövbe, zühd, tevekkül, kanaat, uzlet, zikir, Allâh'a teveccüh, murakabe ve rızadır (Levend, 1984: 26-27). Söz konusu unsurlarla ilgili mesnevîde geçen bazı beyitler aşağıda verilmiştir:

Raḥmet aña ki idüp *istiġfār*
Eyleye *tevbe* ile ṭāʿat-i yār (GR: 2557)

Zühd odur kim kişiye nāfiʿ ola
Ẓulmet-i ġafletine māniʿ ola (GR: 1073)

Yüri var Ḫaḳḳa *tevekkül* eyle
Ḫālüñe ṣabr u taḥammül eyle (GR: 1291)

Aynıdur murġ-ı Hümānuñ o kişi
Ki *ḳanāʿat* ola dünyāda işi (GR: 1318)

ʿ*Uzlet* ehlidür olan ehl-i yaḳīn
Ḫalḳdan ḳaçan olur Ḫaḳḳa yaḳın (GR: 690)

Cānuñı maẓhar-ı ẕikru'llāh it
Ẕikr ile genc-i vücūda rāh it (GR: 723)

Ḳıble-i ẕātuña dönder yönümi
İbtiẕāl ile geçürme günümi (GR: 2697)

Her neden rāżī olursañ anı
Eyle biz ḳullaruña erzānī (GR: 1631)

Mutasavvıflar sûfîlerin seyr ü sülûktaki derecelerini yediye ayırmışlarıdır. Bu yedi tabakadan en yükseği kutubdur (Levend, 1984: 32). "*Bütün perdeler senin gözünden kalktığında Cenâb-ı Hak seni kutb-ı aktâb yapacaktır*" anlamındaki beyitte şâir, sözü edilen bu mertebe üzerinde durur:

Gözüñe keşf olısar cümle ḥicāb
İdiser Ḥaḳ seni ḳuṭbu'l-aḳṭāb (GR: 829)

Tasavvufta varlığından söz edilen latîf meleklerin yaşamakta olduğu âlem-i melekût (Cebecioğlu, 2009: 119), mesneviye konu olur. Şair kalemiyle rûhlar ve melekler âleminin sırlarına tercüman olur:

Tercümān-ı ḳalemüm ḳıldı sükūt
Nice ber-fāş ola rāz-ı melekūt (GR: 3046)

Tasavvufta berzah âlemi olarak nitelenen âlem-i ceberûttan da (Cebecioğlu, 2009: 119) söz edilir. Tûr Dağı'nda uykuya dalan Mûsâ peygamber, ceberût âleminin misafiri olur:

Eyledi ʿālem-i ẓāhirde sükūt
Oldı mihmān-ı cenāb-ı Ceberūt (GR: 1777)

Mesnevîde şeyhlerin gösterdiği kerâmetlerden de söz edilir. "*O dünya şeyhi mü'minin gönlü gibi her zaman mekânı atlarcasına geçerdi*" anlamındaki beyit, şeyhlerin mekânı atlarcasına geçme özelliğini yansıtır:

Dil-i müʾmin gibi o şeyḫ-i cihān
Her zamān eyler idi ṭayy-ı mekān (GR: 1614)

Velâyette belirli bir mertebeye ulaşan kişiler insanların manevî sûretlerini görür. " '*Mana yüzüne bak, insanların sûretlerinin nasıl olduğunu gör' dedi. 'Kimi domuz kimi köpektir. Kimi maymun kimi de kargadır. Kimi at kimi eşeğin ta kendisidir. Kiminin de camus gibi olduğundan şüphe etme'* " anlamındaki beyitler buna örnektir:

Didi maʿnā yüzine eyle naẓar
Nicedür gör ṣuver-i nevʿ-i beşer (GR: 1500)

Kimi ḫınzīr durur kimi kilāb
Kimi meymūn gibidür kimi ġurāb

Kimi atdur kimi ʿayniyle eşek
Kimi cāmūs durur eyleme şek (GR: 1502-1503)

Şeyhlerin taç ve hırka giymeleri de Yahyâ'nın şiirine konu olur. "*Taç ve hırkayla acayip bir şekle bürünerek korkunç bir hâl almıştı*" anlamındaki beyitte riyakâr şeyh Reyhân'ı eleştiren Yahyâ, onun giydiği taç ve hırkadan da söz eder:

Tāc u ḫırḳayla mehīb olmış idi
Şekli bir şekl-i ʿacīb olmış idi (GR: 861)

Şeyhlerin yetiştirdiği kişiler mürîd, sûfî, zâhid, sâlik gibi isimlerle anılır:

Aldı şeyḫüñ çü duʿāsını mürīd
Oldı faẓl ile velāyetde ferīd (GR: 927)

Ṣoḥbet-i ṣofī-yi ṣāfī-meşreb
Olur izhār-ı kerāmāta sebeb (GR: 1199)

Ḳılma ol zāhide luṭf ile naẓar
Yoġısa keşf ü kerāmātı eger (GR: 1068)

Ḳılsa her sālik ile ṣoḥbet-i ḫāṣ
Fāsid endīşeden eylerdi ḫalāṣ (GR: 1615)

Velâyetini insanlara izhar edenler, bulundukları mertebeden düşer. "*Velâyet sözünü açığa vuran kimse, kendisini mertebesinden düşürür*" anlamındaki beyit bunun göstergesidir:

Şol ki fāş ide velāyet sözini
Düşürür mertebeden kendözini (GR: 1198)

Velâyet ilminin tahsil edildiği yerler tekke, zâviye, hângâh gibi isimlerle anılır:

Adı Reyḫān idi ol gülşen-i cūd
Tekye-i şeyḫde bulmışdı vücūd (GR: 856)

Ḫānḳāhuñ bu der ü dīvārı
Ḳalb-i müʾmin gibi olsun ʿārī

Ne revādur ki hemīşe ḫas u ḫār
İde bu zāviye içinde ḳarār (GR: 919-920)

Şâir mesnevîsinde Hasan Basrî (öl. 728), Şeyh Abdürrezzâk (öl. 826), Bâyezid-i Bistâmî (öl. 874), Şeyh Şiblî (öl. 945), Mevlânâ (öl. 1273) , Şeyh Safî (öl. 1334) ve Şeyh Vefâ (öl. 1491) gibi ünlü mutasavvıflara da yer verir:

Ḥasan-ı Baṣrīye vardı āḫir
Didi ey cümle-i fende māhir (GR: 2241)

Mürşid-i kāmil ü şeyḫü'l-āfāḳ
Yaʿnī kim ḥażret-i ʿAbdü'r-rezzāḳ (GR: 852)

Bāyezīd olmış idi ehlu'llāh
Ḫalḳa vaʿz eyler idi her gāh (GR: 568)

Şeyḫ Şiblīye varup itdi nidā
Didi ey mürşid ü maḳbūl-ı Ḫudā (GR: 2724)

Ḳaramanīlere Molla Ḫünkār
Vaʿz u irşād ider idi her bār (GR: 2904)

Naḳldür Şeyḫ Ṣafīden bu ḫaber
Şām şehrinde zamān ile meger (GR: 162)

Mescide varur iken Şeyḫ Vefā
Nā-gehān uġradı yol üzre aña (GR: 2490)

Yahyâ, Gülşenî tarîkatine mensup olmasına rağmen mesnevîde sadece Mevlevîliği zikretmiştir. Şâir, "*Gökyüzüne bak, aşk ile Mevlevî gibi durmadan döner*" diyerek Mevlevîlerin sema etmelerine telmîhte bulunur:

Mevlevī gibi felek eyle naẓar
Ṭurmayup ḥālet-i ʿışḳ ile döner (GR: 547)

2.1.3.3. Tarihî ve Efsanevî Unsurlar

Bu başlık altında on altıncı yüzyıl Osmanlı coğrafyasında yaşanan birtakım tarihî hadiselerin mesnevîye nasıl yansıdığı gösterilmeye çalışılacak, mesnevîde geçen İran ve Türk edebiyatlarındaki bazı ünlü şâirler, tarihteki önemli bazı isimler, İran mitolojisindeki bir kısım efsanevî kişiler ve bazı efsanevî unsurlar üzerinde durulacaktır.

Yahyâ, mesnevîsinde yaşadığı dönemde gerçekleşen birçok tarihî hadiseden de söz eder. Şâirin anlattıklarından Kırım ve Mısır'ın Osmanlı'ya bağlı birer eyalet olduğu anlaşılır. Zaferle sonuçlanan çok sayıda sefere çıkan padişah, birçok düşman kalesini ele geçirmiştir. Kanûnî'nin deniz seferleri, Alman Seferi, Macaristan Seferi ve İran üzerine düzenlediği seferler ismen ya da o seferi hatırlatan birtakım olaylarla anılmıştır:

Ḳırımuñ ḫānı ḳapusı ḳulıdur
Ḳulı olmaġıla anuñ uludur

Gāh olur himmet ü iḥsān eyler
Mıṣra bir ḳulını sulṭān eyler (GR: 316-317)

Ṭuġıdur feṯḥ u ẓafer yüzine ḫāl
ʿAlemi ʿaksi dürür gökde hilāl (GR: 318)

Ḳalʿalar aldı ʿadūdan ki aña
Ebedī öyḳünemez bürc-i semā

Oldı keştīleri mānend-i neheng
N'ola deryāda firār itse Fireng

Alaman ilini yaḳdı yıḳdı
Engürūṣuñ çañuna ot ṭıḳdı

Rāfiżīler bölüginüñ başı
Yaʿni kim surḫ-serüñ evbāşı

Ḳaçırup illerini aldı ṣıdı
Naṭʿ-ı ʿālemde aña şāh didi (GR: 332-336)

Mesnevîde Sâ'dî, Hâfız, Attâr, Nizâmî, Hüsrev, Câmî, Nevâyî gibi ünlü mesnevî şâirlerine de yer verilir. Sa'dî şiir gül bahçesinin gülü, Hâfız ise bülbülüdür. Bağın karanfili olan Attâr, âşıklara sırların kokusunu açar. O bağı Nizâmî süslendirir. O yüksek şeyh ibadet etmekten boyunu menekşe gibi iki büklüm etmiştir. Güzel ve usulüne uygun konuşanlar topluluğunun padişahı (Hüsrev), bağın sümbülüne benzer. Düzen sahiplerinin Câmî'i,

daima o bağa altın kadeh olsa yakışır. İçi, lale gibi muhabbet yarasıyla yaralı olan Nevâyî şiir bahçesine şöhret verir:

Şeyḫ Saʿdī o gülistān gülidür
Fi'l-meṣel Ḥāfıẓ anuñ bülbülidür

Oldı gūyā ki ḳaranfil ʿAṭṭār
Açdı ʿışḳ ehline būy-ı esrār

Ḳıldı ol bāġı Niẓāmī zīnet
Raḥmet ol ehl-i kemāle raḥmet

Ki benefşe gibi o şeyḫ-i ricāl
Ḳāmetin ḳıldı ʿubudiyyete dāl

Baʿdehū Ḫüsrev-i ḫayl-i fuṣaḥā
Sünbül-i sindīdür anda gūyā

Yaraşur Cāmī-i erbāb-ı niẓām
Olsa zerrīn ḳadeh ol bāġa müdām

Lāleveş dāġ-ı maḥabbetle nihān
Virdi ol bāġa Nevāyī ʿünvān (GR: 465-471)

Para için aşağılık insanları öven şâirleri eleştiren Yahyâ, Enverî'yi (öl. 1189) bu şâirler arasında görür. "*Enverî ondan para koparmak için bir kasîde yazarak onun yanına gitti*" anlamındaki beyit Enverî'nin tamahkârlığını yansıtır:

Enverī eylemek içün anı cer
Bir ḳaṣideyle aña vardı meger (GR: 2684)

Rüşvetle ilgili hikâyesiyle mesnevîdeki yerini alan Nasreddîn Hoca (öl. 1284) mesnevînin tarihî şahsiyetleri arasındadır:

Ḫʷāce -i devr-i zamān Naṣre'd-dīn
Eyledi ḳażīya bir ḥīle hemīn (GR: 2283)

Hikmetli sözleriyle tanınan Behlûl-i Dânâ (öl. 805) mesnevînin şahısları arasındadır. "*İsmi deli, sözü mantıklı yani velâyet sultânı Behlûl*" anlamındaki beyitte Behlûl tanıtılır:

Adı dīvāne kelāmı maʿḳūl
Yaʿni sulṭān-ı velāyet Behlūl (GR: 2966)

Abbâsî halifesi Memûn'a (öl. 833), "*Bir gün Hz. Memûn'u sorguya çekmek için önüne gölge gibi çıktı*" anlamındaki beyitte hikâye kişisi olarak yer verilir:

Ḳılmaġa ḥażret-i Me'mūni suʾāl
Vardı bir gün öñine sāye-miṣāl (GR: 2106)

Nemrûd, dünya hayatını asıl gaye edinmesi ve kibirli oluşuyla mesnevîye konu olmuştur. "*Sende Nemrûd'un huyu varmış. Fâni saltanatı maksat edindin. Duman gibi yüksekliğe meyledip Nemrûd gibi kibirli olur* " anlamındaki beyitler buna örnektir:

Var imiş sende mizāc-ı Nemrūd
Devlet-i fānīyi ḳılduñ maḳṣūd (GR: 1621)

Rifʿate māʾil olup dūd gibi
Mütekebbir ola Nemrūd gibi (GR: 2410)

Ebû Cehil (öl. 624) ve Ebû Leheb (öl. 624), peygamberin nasihatinden müstefid olamamaları dolayısıyla anılır. "*Ebû Cehil ile Ebû Leheb'i gör. Peygamberin (Hz. Muhammed) nasihati onları Müslüman edemedi*" anlamındaki beyitte bunu görmek mümkündür:

Gör ki Bū-Cehl ile Bū-Lehebi
Müslümān idemedi pend-i Nebī (GR: 2596)

Emevi halifesi Mervân (öl. 685), zalimliğiyle; 'Âd kavminin ünlü hükümdarı Şeddâd, eğlence düşkünlüğüyle; Hâtem-i Tâî (öl. 578), cömertliğiyle anılır:

Geldi ol şibr-i laʿīn Mervānı
Ḳana ġarḳ itdi ḳafadan anı (GR: 2056)

Sözümi esle benüm olma sefīh
Kendüñi eyleme Şeddāda şebīh (GR: 2334)

Ḫātem-i Ṭayy gibi her ṣaḥib-i cūd
Bulur ikrām-ı tamām ile vücūd (GR: 2375)

Ebû Süfyân (öl. 652), oğlu Mu'âviye (öl. 680) dolayısıyla anılırken Yezîd, Kerbelâ hadisesiyle mesnevîye konu olur:

Nicesi seḫv ile girdi ḳana
Uydu ferzend-i Ebī Süfyāna (GR: 1989)

Bu gün ol gün idi kim Ḫayrü'l-āl
İtdi aʿvān-ı Yezīd ile ḳıtāl (GR: 2022)

Lokmân Hekîm ve Sokrates'in (MÖ 469/399) öğrencisi Platon (Eflatun) (MÖ 427/347), ilimdeki ilerlemeleriyle anılır fakat ölüm karşısında onlar da çaresizdir:

Āh kim oldı bu derd ile zebūn
Nice Loḳmān u nice Eflāṭūn (GR: 2811)

Kârûn, malının çokluğu dolayısıyla; İskender-i Zülkarneyn ise ölümsüzlük suyunu arama uğraşıyla mesnevîye konu olur:

Māl-i dünyāyıla maʿrūf olma
Fiʿl-i Ḳārūn ile mevsūf olma (GR: 1600)

Yedi iḳlīmi alup İskender
Ġarażı āb-ı ḥayāt oldı meger (GR: 442)

Sokrates, kitabı üzerinden verdiği öğütlerle İskender'de ilim sevgisi uyandırmaya çalışır:

Ḥākim-i şehr idi Soḳrāṭ-ı ḥakīm
Çıḳup İskendere itdi taʿẓīm (GR: 448)

Rüstem, Cem, Sâm, Cemşîd ve Ferîdun gibi İran'ın efsanevî kahramanları Kanûnî'nin cesaretini ortaya koymada araç olarak kullanılır. Rüstem ve Cem onun kölesi, padişahlar kölesinin kölesidir. Usta bir binici olan Sâm, onun atının önünde yaya olarak yürüse şaşılmaz. Onun azameti, Cem, Cemşîd ve Ferîdun gibileri gölgede bırakır:

Rüstem ü Cem anuñ efgendesidür
Şāhlar bendesinüñ bendesidür
Atı öñünce piyāde her bār
Yürür ise yaraşur Sām-süvār (GR: 319-320)

Cem ü Cemşīd ü Ferīdūn-ṣıfat
Düşer üstine libās-ı ʿaẓamet (GR: 326)

İran mitolojisinin meşhur hükümdarlarından Dahhâk, iki omuzundaki yılanlar dolayısıyla mesnevîye konu olurken Behrâm gazabı, Rüstem kahramanlığı ve babası Zâl da ihtiyarlığıyla anılır:

Dilini ṣaḳlamaz ehl-i ʿişyān
Mār-ı Ḍaḥḥāk olur aġzında zebān (GR: 2583)

Ḥāliyā ol şeh-i Behrām-ṣıfat
Ḫışm ile olmış idi bī-şefḳat (GR: 2781)

Bu bahādırlıġı iden insān
Rüstem-i ʿālem olur Zāl-ı zamān (GR: 1733)

Çift kahramanlı aşk hikâyelerinin kahramanlarından Mecnûn ve Ferhâd, "*Mecnûn bu ağır yükü çekti. Aşk çilesi onu düşkün hâle getirdi. Ferhâd gibi gayret göstererek aşkını hayretle tamamına erdir*" anlamındaki beyitlerde âşık olmalarıyla anılır:

Çekdi bu bār-ı girānı Mecnūn
Eyledi silsile-i ʿışḳ zebūn (GR: 543)

Bāri Ferhād gibi ġayret ile
ʿIşḳuñı başa ilet ḥayret ile (GR: 1054)

Karanlıklar ülkesinde olduğu düşünülen ölümsüzlük suyu ve Kaf Dağı da Yahyâ'nın şiirine konu olur:

Ẓulümāt içre bu şīrīn kelimāt
İrgürür mürde-dile āb-ı ḥayāt (GR: 3006)

Nice vaṣf eyleye ʿışḳı vaṣṣāf
Ki anuñ dāmenidür ḳulle-i Ḳāf (GR: 542)

Hz. Meryem'in Hz. Îsâ'yı doğururken tuttuğu çiçek olduğuna inanılan buhûr-ı Meryeme (Pala, 2004: 76), "*Ey Îsâ nefesli orada buhûr-ı Meryem etse yanan senin canın olurdu*" anlamındaki beyitte telmîh vardır:

Cānuñ idi senüñ ey ʿĪsī-dem
Eylese anda buḫūr-ı Meryem (GR: 486)

2.1.3.4. Mûsikî, Rüya Tabiri ve Astronomi

Burada şâirin mûsikî konusundaki düşüncelerine ve mesnevîde yer alan birtakım mûsikî aletlerine yer verilmiştir. Bunun yanı sıra, rüya tabiri ve astronomiyle ilgili küçük tespitler yapılmıştır.

Müzikle uğraşanlardan hoşlanmayan Yahyâ, bunu açıkça belirtir. Müziğin insanı Allâh'ı zikretmekten alıkoyduğunu düşünür:

Yüri meyl eyleme mūsīḳāra
Ẕikr-i Mevlādan ider āvāre (GR: 2459)

Şâir mûsikî ile ilgili iddialarını güçlendirmek için çengi örnek verir. Çengin, mutribin elinden inlemesi onun iddiasında haklı olduğunu gösterir:

ʿİbret ile naẓar it itme ʿinād
Çeng ider muṭrıb elinden feryād (GR: 2460)

Gökyüzünün çalgıcısı olarak bilinen Zühre yıldızı, Hz. Muhammed'i görünce çengini yere çalar:

Çengini çaldı zemine nāhīd
Yirlere geçdi ḥayādan ḫurşīd (GR: 280)

Zikrin sessiz yapılması gerektiğine inanan Yahyâ, tezini güçlendirmek için tamburdan yararlanır. Allâh'a ibâdet edenlerin seslerinin dışarıya çıkmasının nedeni, içlerinin tambur gibi boş olmasıdır. İçi maneviyât dolu kişiler, zikri sessiz yapacaklarından dışarıya ses çıkmayacaktır. Şâir, dolaylı olarak tamburun gereksiz bir alet olmasına da dikkat çeker:

Eger olmasa mücevvef ṭanbūr
Ḳullaruñ eylemez āvāzı ẓuhūr (GR: 713)

Mesnevîde rüya tabirine de yer veren Yahyâ'nın mesnevîyi yazma sebebi, rüyasında Hz. Muhammed'i görmesidir. Şâirin rüyasını tabir eden aziz, rüyanın kişinin iç dünyasını ayna gibi yansıttığını söyler:

Ādemüñ āyinesidür rüʾyā
Hüner üʿaybını eyler peydā (GR: 430)

Şâir, yıldızların hareketlerinden yola çıkarak mana çıkarmaya dayanan ilm-i nücûmdan da söz eder:

Didi taḳvīmde bir ehl-i nücūm
Gele bir pādşeh-i nekbet ü şūm (GR: 1027)

Yahyâ, mi‘râc hadisesini anlatırken nücûm ilmindeki sıralamaya göre yıldızlardan söz eder. Birinci kat gökte kamer, ikinci katta feleğin kâtibi olarak bilinen Utârid, üçüncü katta Zühre yıldızı olarak bilinen Nâhîd, dördüncü katta Güneş, beşici katta Mirrîh, altıncı katta Müşteri ve yedinci katta Zühâl yıldızı yer alır:

Ḳıldı çün şems-i cemāline naẓar
Bildi māhiyyetini gökde ḳamer

Kātib-i çarḫ-ı berīn itdi vürūd
Ḳıldı öñinde ḳalem gibi sücūd

Çengini çaldı zemine nāhīd
Yirlere geçdi ḥayādan ḫurşīd

Açdı mirrīḥ tevāzuʿ yüzini
Irmadı secde yirinden gözini

Ḫizmetüñ ḳılmaġa taʿyīn oldı
Müşterīnüñ gözi aydın oldı

Oldı nūr ile zuḫal māl-a-māl
Güneşe ḳarşu olan cāma miṣāl (GR: 278-283)

2.1.3.5. Şiir, Şâir ve Müstensihle İlgili Değerlendirme

Burada şâirin şiir ve şâir hakkındaki düşüncelerine ve müstensihlerle ilgili değerlendirmelerine yer verilmiştir.

Şiirin Allâh'tan ve peygamberden bahsetmesi gerektiğine inanan Yahyâ Bey, iman hakîkatleriyle ilgisi olmayan şiirleri hiç beğenmez. Mecâzî şiir söyleyenleri yererken iman ve ahirete dair sözler terennüm eden şâirleri över. İranlı büyük mesnevî şâirlerinden Sa‘dî, Nizâmî, Câmî, Attâr, Hüsrev gibi isimlerden; Türk edebiyatında da Nevâyî'den övgüyle bahseder. Bu kişileri, gerçek şâir olarak görür. Şâirin bu tarz ifadeleri kendisinin, onlardan etkilenmiş olabileceği intibaını uyandırır:

Şiʿrdür ādeme baḫşāyiş-i Ḥaḳ
Cidd ü cehd ile bilinmez bu sebaḳ

Keşf olur ʿāşıḳ olana bu fünūn
Yaʿni esrār-ı kelām-ı mevzūn

Her kişi genc-i nihānı bulmaz
Her ḳamış ney-şeker olmaġ olmaz

Oḳumaḳ ile bilinmez bu rumūz
Aramaġ ile bulınmaz bu künūz (GR: 2637-2640)

Şiirin, Allâh'ı anlatması gerektiğine inanan şâir, Allâh'ı ve Hz. Muhammed'i öven şiirlerin değerli oldukları kanaatindedir. "*Allâh'tan ve Hz. Muhammed'den bahseden şiir arşa yükselir. İnsanlara Allâh'ın hikmetini göstersin. Allâh'ın kudretini beyan etsin*" anlamındaki beyitlerde Yahyâ, bu düşüncelerini ifade eder:

Olur ol şiʿr hemān ʿarş-liḳā
Ola yā naʿt veyā tevḥīd-i Ḫudā

Ḥikmet-i Ḥaḳḳı ḳıla ḫalḳa ʿayān
Ḳudretu'llāhı ide vaṣf u beyān (GR: 2641-2644)

Yukarıda ismi zikredilen İranlı şâirlerin her birinin velâyet derecesinde, keşif ve kerâmet sahibi olduklarını söyleyen Yahyâ, bu şâirlerin mana yüzüne perde olduğu için, dünya süslerine düşman olduklarını düşünür. Yahyâ, fakirlik yolundaki bu şâirlerin sabır, zühd ve kanaat sahibi oldukları, padişahlara baş eğmedikleri kanaatindedir. Gerçek şâirin bunlar gibi olması gerektiğini söyler. Yahyâ'nın mecâzî şiir söyleyen şâirlerle ilgili düşünceleri, övdüğü şâirlerle ilgili düşüncelerinin tam zıttıdır. Mecazi şiir söyleyenler âlemin en talihsizleridir. Böyle cahillere yakın olmamak gerekir çünkü Allah'ın laneti bu yalancıların üzerinedir. Kasîde yazarak başkalarından para koparmaya çalışan şâire lütufla bakılmamalıdır. Bunlar ehl-i dünyadan tam bir lütuf umarak başkalarının kapılarında köpek gibi bekler, bir iki altın ve gümüşe tamah ettiklerinden deyim yerindeyse eşek gibi birini överek göklere çıkarır; tekeyi aslan, namussuzu da kahraman ilan eder:

Şāʿir-i şiʿr-i mecāzi kim olur
Dāʾimā nekbetī-yi ʿālem olur

Olma anuñ gibi nā-dāna yaḳın
Laʿnetu'llāhi ʿale'l-keẕẕābīn

Ḳılma ol şāʿire luṭf ile naẓar
Ki ḳaṣīdeyle ide illeri cer

Ehl-i dünyādan uma luṭf-ı tamām
Ḳapusında ḳıla it gibi maḳām

Ṭamaʿ idüp bir iki sīm ü zere
Bir ḫımārı öge göge çıḳara

Arslan ide olur olmaz tekeyi
Ḳahramān eyleye her bir lekeyi (GR: 2662 -2667)

Yahyâ sonuç bölümünde, mesnevîsini güzelce yazan kâtibe rahmet talebinde bulunurken yanlış yazan kâtibe de beddua eder. İdeal bir kâtip mesnevîyi güzel bir hatla yazmalıdır. Yazdıklarında hata olmamalı, okuyan kişi mesnevîyi okumaktan tat almalıdır:

Raḥmet ol kātibe olsun ki ʿayān
Noḳṭalardan ḳoya ol yolda nişān

Ḥüsn-i ḫaṭṭıyla ide anı tamām
Döne bir ḫaṭṭı güzel yaza müdām (GR: 3011-3012)

Ṣuleḥā göñli gibi tā ser ü pā
Olmaya yazduġı yazıda ḫaṭā

Olur ol yazı niyāz ehline Ṭūr
Ki çemen gibi vire cāna sürūr (GR: 3016-317)

Yanlışlarını düzeltmeyen, yazma kabiliyeti olmayan câhil kâtibe belâ üzerine belâ gelmelidir. Şâirin, harflerin uzatmalarına dikkat etmeyen, harfleri ve satırları uygun aralıklarla yazmayan bu kişiye tahammülü yoktur:

İrsün ol kātibe biñ derd-i ṣarīḥ
Yazduġı yañlışı itmezse ṣaḥīḥ

Gelsün ol aḥmaḳ u nā-dāna belā
Ḫar gibi cāhil ü nā-ḳābil ola

Kese nāy-ı ḳalemini nā-sāz
Ḳıla kūtāh olacaḳ ḫarfi dırāz

Yaza ḫarfi biri birinden dūr
Leşker-i münhezime döne suṭūr (GR: 3018-3021)

2.1.4. Gencîne-i Râz'ın Dil ve Üslûp İncelemesi

Burada mesnevînin başlıklarında, giriş ve asıl hikâyenin anlatıldığı bölümde tercih edilen dil özellikleri, kullanılan tamlamalar, Eski Anadolu Türkçesine ait ekler ve kelimeler, atasözü ve deyimler, âyet ve hadîs iktibasları, Arapça ibareler, edebî sanatlar, şâirin makalelerden hikâyelere geçerken kullandığı üslûp, yansıma sözcükler, tasvirler, dua ve beddualar, tanımlamalar ve örnekleme tekniği üzerinde durulacaktır.

Yahyâ mesnevîsinin tercüme olmadığını, yazdıklarının kendi hayal ürünü olduğunu söyler. "*Sözleri tercüme değildir. Allâh tarafından gönle ihsân edilen manalardır. Başkalarından farklı olarak kitap hâline getirilen bu hayaller, sevgili gibi güzelliğini gösterir*" anlamındaki beyitler, Yahyâ'nın bu ifadelerini ortaya koyar:

Sözleri tercümeden ʿārīdür
Vāridāt-ı ḳıbel-i Bārīdür

İmtiyāz ile bu taṣnīf-i ḫayāl
Ḳıldı maḥbūb gibi ʿarż-ı cemāl (GR: 3008)

Yahyâ başlıklarda, giriş ve asıl hikâyenin anlatıldığı bölüme oranla daha sanatlı bir dil kullanır. Arapça ve Farsça tamlamalarla kaplı bu başlıkları anlamlandırmak hayli çaba gerektirir. Mesnevînin girişinde yer alan tevhîd, münâcât, na't gibi bölümlerde kullanılan dil, asıl hikâyenin anlatıldığı bölüme oranla, biraz daha külfetli ve şâiranedir. Sayıca az olsa da, bütün kelimeleri tamlama şeklinde mısralara da rastlanır. "*Âdemin vücûda gelmesinin rûh meleği, âlemin resulünün evladının nesli. Âlimlerin yüksek İslâmî tavrı, salihlerin yücelik ilhamının sırrı*" anlamındaki beyitler buna örnektir:

Melek-i rūḥ-ı ḥuṣūl-i Ādem
Āl-i evlād-ı Resūl-i ʿālem

Ṭavr-ı İslām-ı ʿulüvv-i ʿulemā
Sırr-ı ilhām-ı sümüvv-i ṣuleḥā (GR: 80-81)

Yahyâ, asıl hikâyenin anlatıldığı bölümü sade ve açık bir dille kaleme almıştır. Anlattığı makalelerle okuyucuyu bilgilendiren, makalenin ardından anlattığı hikâyeyle konuyu gerçek hayata yaklaştırarak pekiştiren şâir, anlaşılır bir dil kullanmıştır. Eserde varlığını yakından hissettiren şâir çoğu yerde muhatabıyla konuşur. "*Dinle sana gözünle görüp ibret alacağın bir hikâye anlatayım. Ey âşık kıssadan hisseni al. Alçak gönüllülük kişiyi yükseltir*" anlamındaki beyitlerde bunu görmek mümkündür:

Bir ḥikāyet diyeyin diñle saña
Göz göre ʿāyine-i ʿibret ola (GR: 567)

Ḳıṣṣadan hisseñi al ey ʿāṣıḳ
Yüksek eyler kişiyi alçaḳlıḳ (GR: 929)

Yahyâ uzun ve karmaşık terkipler kullanmaktansa, kısa ve anlaşılır tamlamalar kullanmayı tercih eder. Bunların büyük çoğunluğunu ikili Farsça tamlamalar oluşturur. "*Ey ilim kapısı mahşer gününde o mazlum karıncayı anmaz mısın*" anlamındaki beyit buna örnektir:

Anı añmaz mısın ey *bāb-ı ʿulūm*
*Rūz-ı maḥşer*de o *mūr-ı maẓlūm* (GR: 1894)

Mesnevîde günümüzde kullanılmayan bazı Türkçe kelimelerin sıkça kullanıldığı görülmektedir. Dinlemek, kabul etmek, baş eğmek anlamlarına gelen "*eslemek*" (Dilçin, 1983: 85) kelimesine, "*Gel ey alçak dünyaya rağbet eden sözüme kulak ver, dikkatle dinle*" anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Gele ey rāġıb-ı dünyā-yı denī
Sözümü *esle* beni diñle beni (GR: 2313)

Ne zaman, ne zaman ki, her ne zaman, vaktaki, nasıl, ne sûretle anlamlarına gelen "*ḳaçan*" (Dilçin, 1983: 121) kelimesine, "*Âşığın aşkı ne zaman kemâl bulursa sevgilinin attığı taş ona kavuşma habercisi olur*" anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

ʿĀşıḳuñ ʿışḳı *ḳaçan* bulsa kemāl
Seng-i cānānı olur peyk-i viṣāl (GR: 1093)

Mesnevîde, Eski Anadolu Türkçesinin ekleri kullanılarak oluşturulmuş kelimelere de yer verilmiştir. Örneğin; gelecek zaman anlamını veren -iser ekine (Gülsevin, 1997: 100), "*Yönetici halkına çok zulmederse, orada cehennem köpeği olacaktır*" anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Ẓulmi çoġ itse reʿāyāya begi
Ol*ısar* anda cehennem köpegi (GR: 2880)

İkinci tekil şahıs emir ekine (-gıl, -gil) (Gülsevin, 1997: 105), "*Münafığa baş koşma çünkü yabancının attığı taş uzağa gider*" anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Koşma*ġıl* ehl-i nifāḳ olana baş
Ki ıraḳ gider ilüñ atduġı ṭaş (GR: 1540)

Zarf fiil eki (-uban)a (Gülsevin, 1997: 133), "*Dışını yıkayarak temizledim. Böylece gönlünü ferahlattım*" anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Yuy*uban* ẓāhirini pāk itdüm
Gönlini şimdi ferah-nāk itdüm (GR: 2500)

Şâirin üslûbunu belirleyici noktalardan biri de kullanılan atasözü ve deyimlerdir.[59] Yahyâ eserlerinde yer verdiği kalıplaşmış sözlerin bazılarını hiç değiştirmeden aktarabildiği gibi sözleri şiir diline uydurmak için bilinçli olarak onlar üzerinde biçimsel değişiklikler de yapar. Hatta kendi zekasının ürünü olan kalıplaşmış sözlere de yer verir (Kaya, 2006: 250).

"*Acele giden yolda kalır*" atasözüne, "*Acele giden yolda kalır. Topal eşek yavaş yavaş giderek gideceği yere ulaşır*" anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

ʿAceleyle yüriyen yolda ḳalur
Ḫār-ı leng añul añul menzil alur (GR: 1361)

"*Eden bulur*" atasözüne, "*Bu meseldir ki eden kişi bulur. Hain kimse intikam alır*" anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Bu meṣeldür ki iden kimse bulur
Dāʾima ḫāʾin olan ḥayıf olur (GR: 2216)

"*Başı üzre yeri olmak*" deyimine, "*Kur'an gül bahçesinin sümbülüdür. Onun, baş üzre yeri vardır*" anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Sünbül-i gülşenidür Ḳurʾānuñ
Başı üzre yiri vardur anuñ (GR: 11)

"*Can kulağıyla dinlemek*" deyimine, "*O gece resulün yüzünü görünce sözünü can kulağıyla dinledi*" anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Gördi ol gice Resūlüñ yüzini
Cān ḳulaġıyla işitdi sözini (GR: 2010)

[59] Mesnevîde geçen günümüzde kullanılmayan Türkçe kelimeler, atasözü ve deyimlerin tamamını görmek için bk. Sarıçiçek, 2014: 35-44

Mesnevînin gerek başlıklarında gerekse metin kısmında, çok sayıda âyet ve hadîs iktibaslarına ve Arapça ibarelere yer verilmiştir.[60] İçerisinde âyet, hadîs iktibaslarının ve Arapça ibarelerin geçtiği beyit örnekleri aşağıdadır:

Meryem sûresinin on ikinci âyetinin tamamen aktarıldığı, "*Ey Yahyâ, kitabı kuvvetle tut dedik ve daha sabî iken ona hikmet verdik*" (Kur'an 19/12) anlamındaki beyit aşağıdadır:

Yā Yaḥya ḫuẕi'l-kitābe bi-ḳuvve
Ve āteynāhu'l-ḥukme ṣabiyyā (GR: 428)

"Ben açık ve düzgün konuşanım" hadîs-i şerîfine, "*Ben açık ve düzgün konuşanım cevherinin sadefi, bütün peygamberlerin hayırlı evladı*" anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Ene efṣah güherinüñ ṣadefi
Enbiyānuñ ḳamu ḫayru'l-ḫalefi (GR: 2641)

Yahyâ'nın Arapça ifade ettiği, "*De ki o Allâh bir ve tektir. Övülmeye değer, azametli ve hiçbir şeye ihtiyacı olmayandır*" anlamındaki beyit aşağıdadır:

Ḳul ḥüva'llāhu Vaḥīdun ve Aḥad
Ve Ḥamīdun ve Mecīdün ve Ṣamed (GR: 91)

Mesnevîsinde çok sayıda edebî sanat kullanan şâir, anlattıklarının etkililiğini arttırmak için tezâd sanatından sıkça faydalanır. "*Her zaman sevgilinin cefâsını, vefâ gör. Onun bu celâlli tavrı içinde güzellik gizlidir. Dinî emirlere uygun hareket edenler, lezzeti acının içinde bulurlar fakat câhiller bu manayı anlamazlar*" anlamındaki beyitler buna örnektir:

Cevr-i cānānı vefā bil her ān
Bu celāl içre cemāl oldı nihān

Ṣuleḥā leẕẕeti acıda bulur
Bu ḫaberden cühelā ġāfil olur (GR: 686-687)

Teşhîs de, şâirin çokça kullandığı sanatlar arasındadır. "*Bütün çiçekler ölerek toprağa karıştılar. Çınar bu korkuyla güçsüz düşüp ağlayarak elinden tesbîhini düşürdü*" anlamındaki beyitler buna örnektir:

[60] Mesnevîde geçen âyet ve hadîs iktibaslarını ve Arapça ibarelerin tamamını görmek için bk. Sarıçiçek, 2014: 24-27

Her çiçek yumdı gözin oldı helāk
Başına dest-i zamāne ḳodı ḫāk

Oldı bu ḫavf ile bī-ṭāḳat u zār
Elde tesbīḥini düşürdi çenār (GR: 388-389)

Yahyâ duygularını dile getirirken aynı kelime ya da kelime gruplarının tekrarlanmasıyla oluşturulan tekrîr sanatını da yoğun bir şekilde kullanır. "*Allâh Allâh, Allâh'ın mumu (bismi'llâh) gönül Kâbe'sini ne güzel aydınlattı. Ey merhametli, affedici, günâhları örten sonsuz olan Allâh, medet et*" anlamındaki beyitlerde bunu görmek mümkündür:

Allāh Allāh zihī şemʿ-i Ḫudā
Virdi dil Kaʿbesine nūr-ı żiyā (GR: 50)

Meded ey Rāḥim u Ġaffār meded
Meded ey Dāʾim u Settār meded (GR: 186)

Yahyâ'nın mesnevîde en çok kullandığı edebî sanat, teşbîhtir. Şâir, birçok meseleyi teşbîh sanatından faydalanarak dile getirir. Yahyâ, "*Durmadan ev yapan şu kimse, gece gündüz toprak ile oynayarak kıyafetlerini toz eden küçük bir çocuğa benzer*" diyerek sürekli ev yapmakla meşgul kişilerin hâlini toprakla oynayarak üstünü başını toz içinde bırakan küçük bir çocuğa benzetir:

Ṭurmayup şol kişi kim yapa binā
Beñzer ol ṭıfl-ı ṣaġīre meṣelā

Oynaya topraġ ile leylī vü nehār
Giydügi cāmelerin ide ġubar (GR: 2340-2341)

Kâbe, "*O siyah örtünen bir şeyhe benzer. Bütün insanlar ayağına su gibi akar. Her zaman halka kerâmet gösterir*" anlamındaki beyitlerde insanların koşarak ayağına gittiği, sürekli kerâmet gösteren siyah örtülü bir şeyhe benzetilmiştir:

Beñzer ol şeyḫ-i siyeh-pūşa revān
Aḳar ayaġına ṣu gibi cihān

Gösterür ḫalḳa velāyet her bār
Eyler ol nūr-ı kerāmet iẓhār (GR: 2701-2702)

Yahyâ, insanı bir damla sudan inşa edilmiş bir binaya benzetir. Su üzerine bina edilen kabarcığın rüzgârın etkisiyle kaybolması gibi, insanın da kısa hayatıyla gururlanmaması gerekir:

Şu ki bir ḳaṭre ṣudan buldı ẓuhūr
Ḳılmasun ʿömr-i ḳalīl ile ġurūr
Ki ṣu üstinde binā hem-çü ḥabāb
Tīz olur bād-ı fenāyile ḫarāb (GR: 2839-2840)

Dünya yoklukta yuvarlanan bir sele, gururlu kimseler de bu suyun üzerindeki kabarcığa benzer:

Oldı mānend-i ḥabāb ehl-i ġurūr
Ki ider seyl-i fenā üzre ẓuhūr (GR: 1015)

Mesnevîde hatırlatmaya dayalı bir sanat olan telmîh örneklerine de sıkça yer verilmiştir. Örneğin Şeyh San'an Hikâyesi'nin ünlü kişisi Şeyh Abdürrezzâk ile mürîdi Reyhân'ın anlatıldığı hikâyede, şeyhin domuz çobanlığı yapması hadisesine telmîh vardır:

Ḳaḳıyup didi o dem şeyḫ aña
Gütdügüm ṭoñuzı ögretme baña (GR: 872)

Tenasüp de mesnevîde sık kullanılan sanatlar arasındadır. "*Her bülbül sarhoş olur. Lale ve gül göğsünü parçalar. Samîmî sûfînin sohbeti kerâmet göstermeye sebep olur*" anlamındaki beyitler buna örnektir:

Mest ü lā-yaʿḳıl olur her bülbül
Çāk ider sīnesini lāle vü gül (GR: 549)

Ṣoḥbet-i ṣofī-yi ṣāfī-meşreb
Olur iẓhār-ı kerāmata sebeb (GR: 1199)

Beytin ilk mısraında bahsedilen kavramlarla ilgili sözleri, ikinci mısrada kullanma olarak bilinen leff ü neşir örneklerine de mesnevîde sıkça rastlanır. "*Âlimler hoş sözlü bülbüle, câhiller de siyah yüzlü kargaya benzer. İnsan bedeninin can ile aydınlanması gibi dünya da adaletle aydınlanır*" anlamındaki beyitler buna örnektir:

ʿUlemā bülbül-i ḫoş-ḫū gibidür
Cühelā zāġ-ı siyeh-rū gibidür (GR: 943)

ʿAdl ile rūşen olur mülk-i cihān
Nitekim cān ile cism-i insān (GR: 1873)

Mesnevîde, beytin her iki mısraındaki sözcüklerin harf sayısı, vezin ve kâfiye bakımından birbirine denk getirilmesiyle yapılan tarsîʿ örnekleriyle sıkça karşılaşılır. "*İbadetlerim yanlış, sıkıntılı ve kusurludur; alışkanlıklarım faydasız eğlence, sıkıntı ve isyandır. Bu zevk ve eğlence nasıl yazılır? Bu şefkat ve vefâ nasıl anlatılır*" anlamındaki beyitler buna örnektir:

Ṭaʿatüm sehv ü ezā vü noḳṣān
ʿĀdetüm lehv ü ezā vü ʿişyān (GR: 190)

Nice taḥrīr ola bu ẕevḳ u ṣafā
Nice taḳrīr ola bu mihr ü vefā (GR: 261)

Yahyâ, istifham sanatından da faydalanır. Okurun ilgisini çekmek için sorduğu sorular dikkat çeker. "*Gam ve keder dolu, fâni bir menzil olan dünyanın gurulanacak nesi var acaba? Ey fakir insan, Allâh seni reddederek hüzün verici bir hâle koysa ne yapardın*" anlamındaki beyitler buna örnektir:

Mihnet-ābād-ı fenādur bu felek
Nesi var ola ġurūr eyleyecek (GR: 1014)

Neyler idüñ sen eger ey miskīn
Ḥaḳ seni eylese merdūd u ḥazīn (GR: 1812)

Şâir sık olmamakla birlikte iştikâk sanatından da faydalanır. "*Hamd, o övülmeye değer Allâh'a olsun ki övgüye layık odur. O övülmeye değer, tek, çok sevilen ve çok bilgilidir. Bütün talep edenlerin istediği odur; bütün âlimlerin ilimleri onun ilminin yanında hiçtir*" anlamındaki beyitlerde bunu görmek mümkündür:

Ḥamd ol Allāha kim oldur Maḥmūd
Ḥāmid ü vāhid u ʿAllām-ı Vedūd (GR: 79)

Cümle ṭāliblerüñ ol maṭlūbı
Cümle ʿālimler anuñ maġlūbı (GR: 502)

Mesnevî baştan sona seslenme edatlarıyla kaplıdır fakat şâir duygularını dile getirmekten ziyade, muhatabı uyarma maksadıyla seslenme edatı kullandığından nidâ sanatı yapmış sayılmaz. Böyle düşünüldüğünde mesnevîdeki nidâ örneklerinin büyük çoğunluğu-

nun dualarla sınırlı kaldığı görülür. "*Ey hakîkate ulaşanlar, her türlü zevke karşı koyarak kendini ibâdete vermenin yolu kıldan ince ve kılıçtan keskin oldu. Ya Rab bizi yanlış yapmaktan, zulmün karanlığından ve belâdan muhafaza et*" anlamındaki beyitler buna örnektir:

Oldı züḥdüñ yolı ey ehl-i yaḳīn
Ḳıldan ince vü ḳılıçdan keskin (GR: 644)

Bizi yā Rab ḫaṭādan ṣaḳla
Ẓulmet-i ẓulm ü belādan ṣaḳla (GR: 1962)

Şâir, birçok makalenin sonunda anlatacağı hikâyeye geçiş yaparken makalenin son beytinde hikâyenin konusunu ihsas ettirici bilgiler verir:

Şâir, süte su katarak satan ihtiyar kadının hikâyesine, "*Hile yapanın sonu hayırlı olmadı. İhtiyar kadının başından geçenleri dinle*" anlamındaki beyitle geçer:

Ṣoñı ḫayr olmadı ḥīle idenüñ
Sergüzeştini işit pīrezenüñ (GR: 2228)

Şâir, rüşvetçi kadı ve Nasreddîn Hoca'nın anlatıldığı hikâyeye, "*Rüşvet alanlardan nefret ederek bu Nasreddîn Hoca hikâyesini dinle*" anlamındaki beyitle geçer:

Rüşvet ehline idüp nefrīni
Diñle bu ḳıṣṣa-i Naṣre'd-dīni (GR: 2280)

Mesnevîde sayıca çok olmamakla birlikte, doğadaki sözcüklerin taklit edilmesiyle oluşturulmuş yansıma sözcüklere de rastlanır. "*Bu sözleri dinledikten sonra hemen 'Üf' diyerek mumu söndürdü. Onun sövmesinden sana zarar gelmez. Gelip '(H)av (H)av' eden bir köpeğe benzer*" anlamındaki beyitler buna örnektir:

Diñledi çünki sözin bildi ʿayān
Üf didi şemʿ-i şebistāna hemān (GR: 170)

Sögdüginden saña anuñ ne żarar
Beñzer ol kelbe gelüp ʿav ʿav ider (GR: 1729)

Yahyâ'nın tasvirleri de onun üslûbuyla ilgili önemli ipuçları verir. Şâir özellikle olumsuz tipleri tasvir ederken kara, karakarga gibi sıfatlar kullanır. "*Çirkin ve hoş olmayan*

bir kara Hintli, eşsiz bir oğlancığa rastladı. Karakarga gibi alçak bir zenci Bağdat'ın içinde deli oldu" anlamındaki beyitler buna örnektir:

Bir ḳara Hindī zişt ü nā-ḫoş
Oldı bir bī-bedel oġlancuġa ṭūş (GR: 1329)

Ḳara ḳarġa gibi bir zengī-yi dūn
Oldı Baġdāduñ içinde mecnūn (GR: 2099)

Sevgili, hiçbir zaman gerçek hayatta olduğu gibi tasvir edilmez. O her zaman bütün güzellik unsurlarıyla idealize edilmiş bir güzel şeklinde karşımıza çıkar. Dokuzuncu makalenin hikâyesinde yer verilen güzel, buna örnektir. Peri yüzlü, servi boylu bu güzeli işitenler, onu görmeden ona âşık olurlar. Alnı yüce arşa, kaşları da oraya atılan kemende benzer. Parlak eli cennet ırmağı gibidir. Şive ve nazda benzeri olmayan bu güzelin cevri de bir o kadar çoktur. Dünyayı aydınlatan güneşe benzeyen gümüşten eliyle bütün parmakları parlar:

Bir perī-rūy idi ol serv-i çemen
Görmedin ʿāşıḳ olurdı işiden

Gūyıyā alnı idi ʿarş-ı bülend
Ḳaşları atmış idi aña kemend

Yed-i beyżāsı olaydı ʿuryān
Cennet ırmaġına beñzerdi revān

Şīve vü nāzda miṣli yoġ idi
Ġam-ı ʿāşıḳ gibi cevri çoġ idi

Kef-i sīmīni idi şems-i cihān
Ṣaʿṣaʿa olmış idi cümle benān (GR: 1077-1081)

Yahyâ, sıradan kişileri tanıtırken onları gerçeğe daha yakın çizer. Bu tarz tasvirlerinde de hayalî benzetmeler yapabilir fakat kişi tamamen idealize edilmez. Yedinci makaledeki ihtiyarın tasviri buna örnektir. Bu kişi, başında siyah saçı kalmayan, yüz yaşında gayet ihtiyar biridir. Sakalının beyazlamasıyla yüzü tamamen nura dönmüştür. İhtiyarlıktan eli titrer. Yokluk rüzgârının erişmesiyle boyunun dalı iki büklüm olmuştur. Boyu adem sözcüğündeki dal gibidir. Bu hâliyle yıkılmak üzere olan eski bir binayı andırır. Yüzünün buruşmasıyla güzelliği gitmiş, ecel yüz yerden ona yol bulmuştur. Ölmek üzere olan hastanın sözleri gibi konuşmaları güçlükle anlaşılır. Kâkülleri mum gibi ağarmış, hayattan zevk

alacak hâli kalmamıştır. Fakirlikten yeni ay gibi zayıflamıştır. Duyabilmesi için yüksek sesle konuşulması gerekir. Ölümden başka iyileşme çaresi kalmamıştır:

Pīr-i fertūt idi yüz yaşında
Yoġ idi ḳara ḳılı başında

Aġarup rīşi fenā bulmış idi
Nūr ile ẓulmeti maḥv olmış idi

Pīrlikden eli ditrerdi ʿayān
Nitekim şaʿşaʿa-i şems-i cihān

İrişüp şiddet ile bād-ı fenā
Ḳāmet-i şāḫını itmişdi dü-tā

Ḳāmeti dāl-ı ʿadem olmış idi
Bār-ı ālām ile ḫam olmış idi

Beñzer idi bu ṣıfāt ile aña
Bir yıḳılmaġa ṭuran köhne binā

Burışup yüzi melāḥat gitmiş
Aña yüz yirden ecel rāh itmiş

Ölecek ḫaste gibi her sözi hem
Güc ile añlanur idi ol dem

Şemʿveş olmış idi perçemi aḳ
Kendü düketmiş idi ẕevḳ u meẕāḳ

Māh-ı nev gibi żaʿif olmış idi
Faḳr u fāḳıyla naḫīf olmış idi

Ḳulaġı şiddet-i ṣavta muḥtāc
Derdine ancaḳ ölüm olaʿilāc (GR: 971-981)

On sekizinci makalenin hikâyesindeki şeyh de gerçeğe yakın bir şekilde tasvir edilmiştir. Eski zamanda, duası alınacak hüner sahibi bir şeyh yaşar. Bu zat, rabbânî ilimlerle donanmıştır. Fazilet sahibi şeyh, aynı zamanda nüktedan bir kişiliğe sahiptir. Sâfî bir kalbe sahip olan bu şeyhin ibadetlerine riya karışmaz. Her zaman mekânı atlarcasına geçen bu şeyh, hangi mürîdiyle konuşursa onu yanlışlardan uzaklaştırır:

Var idi devr-i zamān içre meger
Bir duʿāsın alacaḳ merd-i hüner

Faż̧l ile ʿālim-i rabbānī idi
Nüktedān idi keremkānı idi

Pāk idi ḳalbi yoḳ idi ḳaṭʿā
İtdügi zühd ü riyāżetde riyā

Dil-i mü'min gibi ol şeyḫ-i cihān
Her zamān eyler idi ṭayy-ı mekān

Ḳılsa her sālik ile ṣoḥbeti ḫāṣ
Fāsid endīşeden eylerdi ḫalāṣ (GR: 1611-1615)

Mesnevîdeki tabiat tasvirlerinde hayal ve hakîkatin birbirine karıştığı, bu tasvirlerin yaşanması yakın olaylarla ilgili belirtileri içinde barındırdığı görülür. Yirmi beşinci makalenin hikâyesindeki tasvirlerde tabiatla yaşanacak olaylar arasında uyum gözlenir. Kerbelâ Hadisesi'yle ilgili bu hikâyedeki tasvirler yaşanması yakın hadiselerin habercisidir. Hz. Hüseyin'in şehit olmasına yakın, tabiatta büyük bir değişim gözlenir. Şafak vaktinde gökyüzünün kırmızılığı kanla dolu bir tası andırır. Hz. Muhammed'in ailesinin (Hz. Hüseyin'in) kanının aksi feleklerin aynasına yansır. Ay, şafakta kan içerisindeki kılıç gibi görünür. Şafak sökünce yüzü kızaran heybetli gökyüzü, hasta olur. Gökyüzünün gözünün kırmızılığı meleklerin gözyaşları gibidir. O an gökyüzünün gömleği, Hz. Yusuf'un gömleği gibi kan olur. Gökyüzü yeryüzündeki bu zulmü görünce sanki başına ateş yakar:

Ol seḥer ṭās-ı sipihr-i devrān
Eyledi surḫ-ı şafaḳdan ṭolu ḳan

Gül gibi ʿaks-i dem-i Āl-i Resūl
Ḳıldı āyine-i eflāke ḥulūl

Şafaḳ içinde ʿayān oldı hilāl
Ḳan içinde nitekim tīġ-i ricāl

Ḫaste oldı felek-i pür-ʿaẕamet
Yüzine geldi şafaḳdan ḥumret

Gözinüñ ḥumreti rūy-ı felegüñ
Ḳanlu yaşı idi gūyā melegüñ

Şanki gök göñlegi çarḫuñ ol ān
Oldı pirāhen-i Yūsuf gibi ḳan

Yirde bu ẓulm-i ṣarīḥi göricek
Gūyiyā başına od yaḳdı felek (GR: 2015-2021)

Hz. Hüseyin'in şehit edileceği gün sadece gökyüzünde değil, gül bahçesinde de büyük değişiklikler olur. Sabah rüzgârı gül bahçesine gelerek kara bir haber verir. Bu haber üzerine yasemin üzüntüden iki büklüm olur. Gökyüzü adeta sararır. Gül bahçeleri birer matem köşesine döner. Her bir çiçek üzüntüden şaşkın hâle gelir. Sümbülün hâli perişan olur. Nergis üzüntüsünden açılmaz. Bülbüller dertle öterken güller yakalarını yırtarlar. Goncaların üzüntüden nefesi kesilir. Rüzgâr hastalandığından yavaş esmeye başlar. Çınar üzüntüsünden elini dizine vurur. Lalenin gönlü tamamen kararır. Nergisin benzi tamamen sararır. Servi matem tutmaktan perişan bir hâle gelir. Menekşenin boynu üzüntüden bükülür. Dert çekmekten dolayı yüzünü yere süren akarsu ağlayıp inler:

Geldi bir ḳara ḫaber virdi ṣabā
Yāsemen oldı bu ġuṣṣayla dü-tā

Gök ṣarındı başına sūsenler
Kūşe-i mātem idi gülşenler

Her çiçek ālem-i ḥayretde idi
Elem ü ġuṣṣa vü miḥnetde idi

Sünbül olmışdı perīşān-aḥvāl
Nergis açılmaz idi ġonce-miṣāl

Derd ile aġlar idi bülbüller
Yaḳasın çāk ider idi güller

Ġoncalar derd ile dem-beste idi
Bād āheste yürür ḫaste idi

Eyleyüp ġuṣṣa vü ġam kendüye kār
Elini dizine ururdı çenār

Lālenüñ göñli ḳararmışdı ḳamu
Nergisüñ beñzi ṣararmışdı ḳamu

Serv āşüfte idi mātemden
Boynını burdı benefşe ġamdan

Yire sürüp yüzini āb-ı revān
Derd ile aġlayup eylerdi fiġān (GR: 2025-2034)

Yahyâ'nın mesnevîsini dil yönünden ayırıcı en belirgin noktalardan biri, mesnevînin geneline yayılan dualardır. Gerek giriş gerekse sonuç bölümlerinde Allâh'a dua eden Yahyâ, asıl hikâyenin anlatıldığı bölümde de her hikâyenin ardından Allâh'tan yardım di-

ler. Örneğin, gururla ilgili hikâyenin ardından Allâh'tan kendisini gurura düşmekten korumasını ister:

Yā ilāhi beni ḳılma maġrūr
Mūcib-i miḥnet ü ġamdur bu sürūr

Her ne leẕẕet ki ṣoñı ẕillet ola
ʿÖmrüm olduḳça anı virme baña

Eyle ʿiṣyān u günāha nādim
Kendü miḳdārumı bildür dāʾim (GR: 1049-1051)

Şâirin, hâtimede yaptığı beddualar da dikkat çekicidir. Müstensihle ilgili değerlendirmelerde, Yahyâ'nın kötü kâtibe yaptığı beddualar açıkça görülmüştür fakat şâir sadece kâtibe beddua etmekle kalmaz. Aynı zamanda eserine kötü nazarla bakanlara, oradan mana çalmak isteyen hırsız şâirlere de beddua eder:

Her kim eylerse aña bed naẓarı
Nūrdan dīdeleri ola berī

Kim ki dīvānelik idüp maḥża
Ṭaʿn ṭaşın eger atarsa aña

Yaġsun anuñ başına seng-i melāl
Ḳurısun desti ṣınuḳ ṣāḫ-miṣāl

Bāġ içinde nitekim berg-i ḫazān
Dili ṭopraġ ile olsun yeksān (GR: 3031-3034)

Ṭamaʿ u ḥırṣ ile düzd-i şuʿarā
El uzunluġını eylerse aña

Başı olsun aşaġa ḳāf gibi
Nekbete uġrasun ol kāf gibi

Gözi nergis gibi bī-nūr olsun
Az zamān içre yiri gūr olsun

Rūḥını eyle teninden ifrāz
Dem-i vuṣlat gibi ḳıl ʿömrini az (GR: 3038-3041)

Şâir zaman zaman çeşitli terimlerle ilgili tanımlamalar yapar. Şâirin, uzletle ilgili söyledikleri buna örnektir:

ʿUzlet oldur ki çıḳasın gidesin
Ḫalḳdan ḳaṭʿ-ı ʿalāḳa idesin

Olasın genc-i nihān gibi nihān
Ḳılasın künc-i ferāġatda mekān (GR: 1170-1171)

Yahyâ bazı terimleri tanımlamanın yanı sıra, zaman zaman konuları bölümlere ayırarak açıklamaya da çalışır. Örneğin, cimriliğin üç türlü olduğunu söyleyen Yahyâ, bunları teker teker okura açıklar:

Ḫisset üç dürlüdür ey kān-ı vefā
Anı bir bir diyeyin diñle saña (GR: 2400)

Mesnevîde gözlemlerin de önemli bir fonksiyonu vardır. Şâir, çevresinde gözlemlediği doğal hadiselerle anlattıkları arasında örnekleme tekniğiyle bağ kurar. Aşağıdaki beyitler buna örnektir:

"*Her taze gülün topraktan çıkması gibi, fazîlet ve hüner sahiplerinin gönlü de alçakta olur*"

Göñli alçaḳda olur faż̧l u hüner
Ḫākden ḫāṣıl olur her gül-i ter (GR: 903)

"*Ağaçların yapraklarıyla güzel bir görünüme sahip olmaları gibi, insan da sakalıyla güzelleşir*"

Virür insāna ṣaḳal zīnet ü fer
Yapraġıyla yaraşur cümle şecer (GR: 2473)

"*Çalıçırpının denizin yüzeyine çıkmasına karşın altın ve gümüş durmayarak aşağıya iner*"

Ḫārıla ḫas deñiz üstine çıḳar
Ṭurmaz alçaġa iner sīm ile zer (GR: 888)

2.1.5. Gencîne-i Râz'ın Bölümleri ve Özetleri

Gencîne-i Râz, genel hatlarıyla mukaddime, asıl hikâye ve hâtimeden oluşur. Eserin girişi besmele, tevhîd, münâcât, na't, mi'râc, Kanûnî Sultân Süleymân'a övgü, eserin yazılış sebebi, şâirlere övgü, Kadri Efendi'ye övgü olmak üzere dokuz bölümden oluşur. Asıl hikâyenin anlatıldığı bölüm kırk makaleden meydana gelir. Bu bölümde her makalenin

ardından makalenin konusuyla ilgili bir hikâye anlatılır. Eser, elli beyitlik hâtimeyle sona erer.

2.1.5.1. Besmele [61]

Gencîne-i Râz yetmiş sekiz beyitlik bir besmele bölümüyle başlar. Yahyâ Bey, burada besmele ve onun remizlerini, İslâm inancındaki önemini ayrıntılı bir şekilde anlatır. Besmeleyi ism-i azam mesabesinde gören şâir besmelenin, varlık hazinelerinin bulunmasında ve Allâh'ın vedûd isminin bilinmesindeki rolüne dikkat çeker.

Besmele perdeleri yırtan, insanı Allâh'a ulaştıran bir kelimedir. Maddî ve manevî ilimler besmelede toplanmıştır. Besmelenin her bir harfi ve harekesi bile birçok manayı içinde barındırır. Bu harf ve harekelerin, yazıdaki şekil ve görünümleri de birçok mana ifade eder. Besmele, özellikle Rahmân ve Rahîm isimleriyle bütünleşir. Besmeledeki güzelliği ancak kâmil insanlar fark edebilir. İnsan, anılması manevî güzelliklere medar olan bu kelimeyi daima zikretmelidir.

1.1.1.2. Tevhîd[62]

79-161. beyitler arası tevhîde ayrılmıştır. Şâir bu bölüme, Allâh'a hamd ederek başlar. Bütün varlıkları vücûda getiren Allâh'tır. Yaratılan her şey Allâh'ın birliğine delildir. İnsan, başına gelen her türlü hâle rıza göstermeli, halktan gelen sıkıntılara ve yapılan haksızlıklara karşı sabretmelidir. Bunları yapması kişinin çok yüksek mertebelere yükselmesine vesile olur.

Her şey fâni, Allâh bâkîdir. Yaratılan her şey Allâh'ın aşkıyla başı dönmüş hâlde ona şükredip niyaz eder. Affedici Allâh, sonsuz rahmet sahibidir, düşkünlerin yardımcısıdır. İnsanları bir avuç topraktan bu kadar mükemmel yaratan Allâh, yaratıcı ve rızık verici oluşunun yanı sıra bütün tedbir ve tasarrufların sahibidir. İnsanın bu kadar mükemmellikten ibret alıp Allâh'a ibâdet etmesi gerekir. Yahyâ Bey okura, Allâh'a ulaşma yolunda ilerleyenlere arkadaş olmayı, bir mürşid-i kâmile tabi olmayı ve çalışarak Allâh'a ulaşmayı öğütler.

---

[61] Başlık: "**Bu ism-i aʿẓam u ṭılsım-ı mübhem olan bi'smi'llah cāh u celāl ile misāl-i Sidretü'l-müntehā cümleden aʿlā vü bālā olup eşmārı envār-ı gülzār-ı Bārī vü her ḥarfi ẓarf-ı künūz-ı maʿrifet-i Raḥmānī vü rümūz-ı maʿrifet-i Rabbānī olduġunuñ beyānıdur. Raḥima'llāhu limen teẕekkere delāi'li envāri celālihi ve tedebbere**" (Sarıçiçek, 2014: 53).

[62] Başlık: "**Tevḥīd ü temcīd-i Kirdigār ki Ādemi vü ʿālemi ʿayn-ı ʿademden mevcūd u meşhūd itmişdür ʿazzeme şānehu ve celle celālehu ve vaḍaḥa bürhānehu bu üç beyit bī-nuḳaṭdur**" (Sarıçiçek, 2014: 59).

Hikâye

Şeyh Sâfî'den nakledilen bu hikâye, vahdet ve kesrete dairdir. Bir gün Şâm'da birçok velînin bulunduğu bir toplantıda ortaya bir mum yakılır. Oradakilerden biri şeyhe, muma ışığın nereden geldiğini sorar. Şeyh de mumu söndürür ve karşıdakine, ışığın nereye gittiğini sorar. Sorusuna cevap verilmesini beklemeden kendisi cevap vererek: "Işık, nereden geldiyse oraya gitti" der. Allâh'ı bulma uğraşındaki kişinin aşk ateşiyle mum gibi yanması ve güzel ameller işlemesi gerektiğini sözlerine ilave eder. Böyle davranan kişide Allâh'ın ezelî nûrunun görüneceğini, bu nûrla nûrlanan kişinin fenâ bulup bilinmeyen erenlere karışacağını ve bu yok oluşun onun için varoluş olacağını belirtir.

Yahyâ, Şeyh Sâfî'den nakledilen rivayeti yeniden kurgulayarak hikâye formuna dönüştürmüştür. Vahdet ve kesret üzerine olan bu hikâyenin asıl kişisi şeyhtir. Şeyhe soru soran mürîd, yardımcı kişidir. Mürîd, mesajın okuyucuya ulaşmasında köprü görevi görür. Toplantıda bulunan diğer kişiler hikâyenin dekorunu oluşturur.

Hikâye geçmiş bir zamanda, Şâm'da yaşanmıştır. Yahyâ, "*Bu haber Şeyh Sâfî'den nakledilmiştir. Bir zaman Şâm'da birçok velî bir yere toplanarak orta yerde bir mum yaktılar*" diyerek hikâyenin zaman ve mekânıyla ilgili bilgi verir:

Naḳldür şeyḫ Ṣafīden bu ḫaber
Şām şehrinde zamān ile meger
Oldı bir nice velī bir yire cemʿ
Yaḳdılar ortaya bir rūşen şemʿ (GR: 162-163)

Olayın yarım saat içinde vuku bulduğu düşünülebilir. Düz bir zemine oturtulan hikâye, sade bir kurguya sahiptir.

2.1.5.2. Münâcât[63]

186- 223. beyitler arasındaki bu bölümde Yahyâ; esirgeyip bağışlayan, günâhları örten ve daima var olan Allâh'tan medet ister. Günâh içinde boğulduğundan Allâh'ın eşiğine gitmeye utanır. Harama meylini, ibâdetlerde gösterdiği tembelliği, amellerinin noksanlığını, isyankârlığını Rabb'ine şikâyet eder ve bu günâhlarla hâlinin nasıl olacağını düşünür.

[63] Başlık: "**Münācāt-ı Laṭīf u Nazīfdür**" (Sarıçiçek, 2014: 68).

Allâh'ın affediciliğine sığınan şâir, Allâh'tan günâhlarını affetmesini, kendisine rahmetiyle muamele etmesini ister. Kalbinin yalnız Allâh aşkıyla dolmasını ve onun dışındaki her şeyin gönlünden çıkmasını diler. İlme verdiği öneme binaen kendisini âlimlere hizmetkâr etmesini, kimselere muhtaç etmemesini Allâh'tan ister. Başta Hz. Muhammed ve bazı peygamberleri duasına şefaatçi yapar.

2.1.5.3. Na'ṭ[64]

224. beyitten 256. beyte kadar devam eden na'tta, Hz. Muhammed övülür. Bu bölüme şefaat talebiyle geçiş yapan şâir, ilk beyitte Hz. Muhammed'i kimsesiz ve fakirlerin önderi olarak tanıtır. Hz. Muhammed'i överek onun kâinatın ve insanların yaradılış sebebi oluşu, âlemlere rahmet olarak gönderilmesi, parmağıyla ayı ikiye bölmesi, son peygamber oluşu ve diğer peygamberlere üstünlüğü gibi konulara yer verir. Onun dört halifeyle arkadaşlığına değindikten sonra, ailesine ve sahabelerine selâm edip Allâh'tan rahmet talebinde bulunarak bu bölümü sonlandırır.

2.1.5.4. Mi'râc[65]

257-305. beyitler arası mi'râca ayrılmıştır. Bu bölümde Yahyâ, Allâh'ın Cebrâ'îl vasıtasıyla Hz. Muhammed'e selâm yollayıp onu huzuruna davet edişini anlatır. Hz. Muhammed'in, Allâh'la mükâlemesini anlatmanın zor olduğunu belirten ve bu hususstaki şaşkınlığını ifade eden şâir, Mi'râc Gecesi'nin tasviriyle mi'râc hadisesini anlatmaya başlar.

Bir gece, gökteki cisimler Kâbe'nin aksiyle kararır. Kâbe'nin bazı yerlerinde yakılan mumlar sema aynasında yıldızlar gibi görünür. Gökyüzünde beliren ay, Kâbe'yi şimşek çakar gibi aydınlatmıştır. Gökyüzünü taze sümbül kokusu bürümüştür. Böyle mübarek bir gecede Cebrâ'îl, Burâk ile peygambere vahiy getirir. Allâh'ın selâmını peygambere ileten Cebrâ'îl, ona Allâh'ın huzuruna gitmeyi, yüce arşı dolaşmayı teklif eder. Hz. Muhammed yol hazırlığını bitirdikten hemen sonra Cebrâ'îl'in getirdiği Burâk'a binip mekânı atlarcasına yol alır.

---

[64] Başlık: "**Aḥmed-i kā'ināt ü müsned-i mevcūdāt ʿaleyhi efḍali'ṣ-ṣalavāt ü ekmelü't-taḥiyyāt Muḥammedü'l-Muṣṭafā ṣalla'llāhu ʿaleyhi vesellem ḫażretlerinüñ naʿt-ı cān-vefā vü midḥāt-ı bā-ṣafālarıdur ki zikr olınur aḥmiduʿllāhe ḥamden keşīran keşīran ilā-yevmi'l-cevāb**" (Sarıçiçek, 2014: 71).

[65] Başlık: "**Taḥrīr-i aḥvāl u taḳrīr-i aḳvāl-ı Miʿrāc-ı sirāc-ı dīn-i güzīden-i ʿaleyhi efḍalu't-taḥiyyetihi ilā-yevmi'l-ʿirfān ve'l-mīzān**" (Sarıçiçek, 2014: 74).

Peygamber rûhlarının onunla namaz kılmak istemeleri üzerine, Mescid-i Aksâ'da onlarla namaz kılar. Felekler onun selâmını alır. Melekler onu görünce feleğe çıkar. Ay, onun güneş gibi güzelliğini görünce mahiyetini anlar. Utârid onun önünde secde eder. Nâhîd, çengini çalınca güneş utancından yerin dibine batar. Alçak gönüllülük gösteren Mirrîh, secde yerinden gözünü ayırmaz. Müşteri, onun hizmetini yerine getirmeye memur olmanın sevincini yaşar. Zühâl, onun nûruyla dolar. Hz. Muhammed burçları güneş gibi dolaşarak gökyüzünün yayını ok gibi geçer ve süratle Sidre'ye ulaşır.

Cebrâ'îl ve Burâk'ı geride bırakan Hz. Muhammed, Allâh'ın huzuruna çıkar. Beşer için bilinmez olan her şeyi görür. Allâh'la hemhâl olur. Hz. Muhammed, yüksek himmetinden dolayı orada kendisi için bir şey istemeyip asi ümmeti için istekte bulunur ve isteği hemen kabul olur. Yeryüzüne dönen Hz. Muhammed getirdiği müjdeyle ümmetini sevindirir.

2.1.5.5. Kanûnî Sultân Süleymân'a Övgü[66]

306. beyitten 344. beyte kadar devam eden bu bölümde Kanûnî Sultân Süleymân'ın ahlâkı, adaleti, ilmi, cömertliği, kahramanlığı gibi yönleri anlatılır. O, Osmanlı'nın şanına yakışacak özelliklerle donanmış bir padişah olarak tanıtılır. Allâh kullarına olan şefkatinden dolayı Kanûnî'yi onlara padişah olarak ihsân etmiştir. İran'ın birçok efsanevî kahramanının onun yanında sözü bile edilmez. O, kimsenin önüne çıkmaya cesaret edemediği bir kahramandır.

Bu bölümde Kanûnî övülürken, devrin birçok tarihî hadisesine değinilir. O devirde Osmanlı'ya bağlı birer eyalet olan Kırım ve Mısır, padişahın yüceliğini ifade etmek için birer araç olarak kullanılır. Kırım Hanı'nı padişahın kapısındaki köleye benzeten Yahyâ padişahın, isterse bir kulunu Mısır'a sultân yapabileceğini söyler. Padişah, zaferle sonuçlanan çok sayıda sefere çıkmış, düşmanın birçok kalesini ele geçirmiştir. Şâir; Kanûnî'nin deniz seferlerini, Alman Seferi'ni, Macaristan Seferi'ni, İran üzerine düzenlediği seferleri ismen ya da o seferi hatırlatan bazı hadiselerle zikreder. Yerdekilerin ondan razı, göktekilerin de ona duacı olduklarını belirten şâir, bu bölümü padişaha dua ederek sonlandırır.

---

[66] Başlık: "**Vaḥīdü'd-dehr ü ferīdü'l-ʿaṣr sulṭān-ı selāṭīn-i cihān ṣāḥib-ḳırān-ı zamān Süleymān Ḫānuñ tafḍīl-i medḥ-i celīlidür eyyeda'llāhu ʿizzetehu ve devletehu bi-himmeti'r-ricāli'r-rāşidīn ilā-yevmi'd-dīn**" (Sarıçiçek, 2014: 78).

Hikâye

Şâm'da ticaretle uğraşan çirkin bir Arap yaşar. Ticaret için gittiği yerlere kendisi gibi çirkin yedi oğlunu da beraberinde götürür. Bir dönem Rum'a gidip gelmeye başlar. Şâm hâkimi, Arap'ı yanına çağırarak ondan, Rum'a gittiğinde oradan kendisine çok güzel iki köle getirmesini ister. Arap, Rum'dan geldiğinde iki oğlunu götürüp hâkime verir. Hâkim'e, bütün Rum diyarını gezdiğini fakat kendi çocukları kadar güzel kimseyi göremediğini söyler. Hâkim, Arap'ın sözüne güler ve çocukları kabul eder. Yahyâ Bey, Arap'a çocuklarının hoş gelmesi gibi kendi kitabındaki hataların da kendisine hoş geldiğini ifade eder. Çocuğu gibi gördüğü kitabı bütün ömrünün neticesidir. Mesnevîsini takdim edeceği padişahın, kendisinin bütün kusurlarını örteceğine yürekten inanır. Padişaha dua ederek bu bölümü sonlandırır.

Hikâye, olayların merkezi kişisi Arap'ın tasviriyle başlar. Şâm hâkimi yardımcı şahıs fonksiyonundadır. Arap'ın oğulları hikâyenin dekorunu oluşturur. Olayların yoğunlaştığı bölümler Şâm'da yaşanır. Rum diyarı da hikâyeye mekân olur.

Olay zamanının net belirtilmediği hikâyede, Arap'ın Şâm ve Rum arasındaki yolculuğunun özet anlatılması, anlatının hızını arttırmıştır. Arap'ın geriye dönerek Rum'da yaşadıklarını anlatması, olay zamanını genişletir.

Yahyâ, hikâyelerini kıssadan hisse mantığıyla kaleme alır. Olay anlatımı bittikten sonra, "*Bu hikâyeyi öğrenince kıssadan güzel bir hisse aldım*" demesi, onun bu konudaki genel tutumunu yansıtır:

Baña maʿlūm olıcaḳ bu ḳıṣṣa
Ḳıṣṣadan gül gibi aldum ḥiṣṣe (GR: 362)

2.1.5.6. Eserin Yazılış Sebebi[67]

Eserin yazılış sebebinin anlatıldığı bu bölüm, 378. beyitle başlayıp 441. beyte kadar devam eder. Yahyâ Bey, gül bahçesine hazan mevsiminin erişmesinden müteessir olur. Kendi hayatıyla tabiattaki değişim arasında bağ kurar. İnsan ömrü bin yıl da olsa sonunda ecelin geleceğini belirten şâir, ismini kıyamete kadar yaşatacak ve kendisini hayır dua ile yâd ettirecek güzel bir eser yazmaya karar verir. Rüyasında Hz. Muhammed'i gören Yahyâ, sabahleyin bir azizin yanına gidip rüyasını anlatır. Aziz rüyasını tabir eder ve ona

[67] Başlık: "**Sebeb-i te'līf**" (Sarıçiçek, 2014: 83).

Kur'an'dan tefe''ül açar. Falında şu âyet-i kerîme çıkar: "*Yâ Yahyâ huzi'l-kitâbe bi'-kuvvetin ve âteynâhu'l-hukme sabiyyâ*" Azizin bütün tabirlerini dinledikten sonra evine giden şâir, Allâh'a hamd ederek kitabını yazmaya başlar.

Hikâye

İskender, dünyayı ele geçirdikten sonra ölümsüzlük suyuna ulaşmak için karanlıklar ülkesini aramaya koyulur. Elbürz Dağı eteğinde, büyük ve güzel bir şehre uğrar. Dünyada benzeri olmayan bu şehrin birçok âlimi vardır. Şehrin hâkimi Sokrates, İskender'e yeni te'lif ettiği, usturlap ilmini anlatan güzel kitabını hediye eder. Kendisini hesap gününe kadar hayır dua ile andıracak bu kitabın kendisi için ölmez bir oğul olduğunu belirtir. Ona, asıl ölümsüzlük suyunun ölmez bir eser ortaya koymak olduğunu söyleyen Sokrates, bunun için çalışmasını tavsiye eder. Sokrates'in nasihatleri İskender'i etkilemez.

Hikâyenin kişileri, İskender ve Sokrates'tir. Kurguyu ikisi arasındaki konuşmalar oluşturur. Olaylar Elbürz Dağı eteğinde kurulmuş bir şehirde yaşanır. Şehrin tasviri, yeni başlayan olay anlatımını bir süreliğine durdurur. Hikâye basit ve düz bir kurguya sahiptir.

2.1.5.7. Şâirlere Övgü[68]

Bu manzume, 463-488. beyitler arasında yer alır. Yahyâ, övdüğü şâirleri nazım bağının üstatları olarak niteler. Şâirler sayesinde bütün gönül ehli zevk ve sürur bulmuş, Tûr Dağı gibi olan şiir bahçesi, Allâh'ın nûruna mazhar olmuştur. Sa'dî gül bahçesinin gülü, Hâfız ise bahçenin bülbülüdür. Bağın karanfili Attâr, âşıklara sırların kokusunu açar. Şiir bağını süslendiren Nizâmî, o topluluğun şeyhi olup ömür boyu ibâdet etmekten menekşe gibi iki büklüm olmuştur. Bu topluluğun padişahı Hüsrev, bağın sümbülüdür. Câmî, altın kadehiyle şiir bağının müdavimidir. İçinde, lale gibi muhabbet yarası taşıyan Nevâyî, şiir bahçesine şöhret vermiştir.

Adı geçen şâirler için Allâh'tan rahmet talebinde bulunan Yahyâ, ağlamaklı ve düşkün hâliyle kendisini gül bahçesindeki yasemine benzetir. İlâhî aşkın rüzgârıyla üzgün hâle gelen Yahyâ, yanına şefkatle gelen herkese ağlayarak sarılır. Dert çekmekten zayıf hâle gelen bedeni, yasemin gibi iki büklüm olmuş, damarları zafiyetten her tarafa dal salmış, sakalı üzüntüden ağarmıştır. Kendisini nazım tekkesine üstat yaptığı için Allâh'a şükreder.

---

[68] Başlık: "**Nūr-ı çerāġ-ı nīẓām u nūr-ı bāġ-ı kelām olan ṣāḥib-i te'līflerüñ gerek teberrüken ü teyemmünen nām-ı şerīflerinüñ ẕikridür raḥmetu'llāhi ʿaleyhim ecmaʿīn**" (Sarıçiçek, 2014: 90).

Hâlini anlatırken konuşmaya dâhil olan gizli ses, ondan selefe özenerek bu şekilde konuşmamasını ister. Bu hâli zarîflerin kaldıramayacağını, her ağacın Tûbâ, her insanın da gökteki Mesîh olamayacağını ifade eder. Su kabarcığının göklere benzemeye çalışamayacağını, karganın da Cebrâ'îl'e benzeyemeyeceğini söyler. Onu, haddini bilmeye davet eden bu ses, ona toprak gibi alçakgönüllülük göstermesini önerir. Üstat olmak istiyorsa üstadını hayır dua ile anması gerektiğini ifade eder.

2.1.5.8. Kadri Efendi'ye Övgü[69]

Yahyâ Bey, ders aldığı hocası Kadri Efendi'yi de unutmaz. Mesnevînin 489. beytiyle Kadri Efendi'yi övmeye başlayan şâir, 516. beyte kadar bu övgüyü devam ettirir. Onun yüksek himmetini, keskin idrakini, ilim ve kemâlini, tarîkat ve şerî'attaki yüksek mertebesini sanatkârane bir şekilde dile getirir. Herkesçe gıpta edilecek bir mertebede bulunan hocasının karşısında, bütün âlimler mağlup olur. Onun her nazmında binlerce maânî ve beyân ilmi saklıdır. Nazım ve inşadaki üstünlüğü herkesçe kabul edilen, kelam ve mantıkta çok ileri düzeyde olan bu zâtın her sözü, kitap değerindedir. İlmen herkesten üstün olmasına rağmen, yüksek bir alçak gönüllülüğe sahiptir. Allâh'a yakınlık ve ibâdette de çok ileridir. Yahyâ Bey, ondan bir an bile ders alan kimsenin, damla kadarken deniz mertebesine ulaşacağı kanaatindedir. Şâir, hem efendisi hem de hocası olan bu zâtın fazîletiyle kendi adının da yükseldiğini düşünür.

2.1.5.9. Birinci Makale (Aşkın Fazîleti)[70]

517. beyitle başlayıp 567. beyte kadar devam eden bu bölümde şâir, lezzetli bir dert olarak değerlendirdiği meşakkatli aşkın mertebelerini anlatır. Aşkı, Allâh'a ulaşmak için vasıta gören şâir, güneşin dünyadaki karanlığı aydınlatması gibi aşkın da gönüldeki karanlığı aydınlattığını belirtir.

Allâh aşkına meyilli kimse sâfî gönüllü olacak, kendisine fakirlik yolunu seçen bu kimseye şahların otağı örümcek ağı gibi görünecektir. Allâh dışındaki her şeyden gönlünü temizleyen âşık, ilâhî sırları çözecek, sadece aşk derdiyle mesut olacaktır. Allâh en sonunda, çektiği bütün zahmetleri rahmete çevirecektir. İyilik yapmayı alışkanlık hâline getiren

---

[69] Başlık: "**Senedü'l-ʿulemā vü seyyidü'ş-şuleḥā efṣaḥu'l-füseḥā vü emlaḥu'l-büleġā hümāmü'l-enām ḥāmi'ü'l-İslām ʿālemüñ ercümendi yaʿnī Ḳadrī Efendinüñ zīde ḳadruhu şerḥ-i medḥidür**" (Sarıçiçek, 2014: 92).

[70] Başlık: "**Evvelki maḳāle ʿışḳ-ı meşaḳḳat-engīz ü maḥabbet-i mihnet-āmiz derd-i leẕīẕüñ merātib-i ḥicābın ʿayān u beyān ider**" (Sarıçiçek, 2014: 95).

bu kimsenin günü sıkıntılarla, gecesi de fakirlikle geçer. Gönül gözü açık olduğundan varlık âlemi ona perde olamaz. Dünya makamlarına değer vermez. Bir yerden baktığında bütün dünyayı seyreder. Sema ehlinin konuşmalarını işitir fakat velâyet sırrını kimselere açmaz.

Hikâye

Bâyezid-i Bistâmî, bir gün halka vaaz verirken bir taşralı, onun sohbetine katılır. Bâyezid'i bir süre dinleyen adam onun, insanların problemlerine çözüm ürettiğini görür. Kendi problemine de çözüm bulabileceği düşüncesiyle, Bâyezid'e giderek çok sevdiği eşeğini kaybettiğini söyler ve ondan eşeğini bulması hususunda kendisine yardım etmesini ister. Bunun üzerine Bâyezid, adama üzülmemesini söyler. Cemâate seslenerek içlerinde aşk acısı çekmeyen birinin bulunup bulunmadığını sorar ve sorusunu yineler. Sorusuna kimse cevap vermez. Bir süre geçtikten sonra biri çıkıp hayatının sonuna yaklaşmasına rağmen, hiç âşık olmadığını söyler. Bunun üzerine Bâyezid, eşeğini kaybeden adama seslenerek ondan kaybolan eşeğini arayarak boşuna zahmet çekmemesini ister. Kaybettiği eşeğinin, aşkın ne olduğunu bilmeyen bu kişi olduğunu, âşık olmayan insanın eşekten bile daha değersiz olduğunu belirtir. Şâir, bu bölüme Allâh'tan aşk talebinde bulunarak son verir.

Hikâyenin olay örgüsü, Bâyezid ve eşeğini kaybeden adam arasında geçen konuşmalar üzerine kurulmuştur. Hikâyenin birinci dereceden kahramanları, Bâyezid-i Bistâmî ve eşeğini kaybeden adamdır. Bâyezid'in sorusuna cevap veren adam ve cemâatte bulunan diğer kişiler, fon görevinde olup hikâyenin gerçekçi bir görünüm kazanmasına hizmet ederler.

Hikâye, ismi belirtilmeyen bir şehirde geçer. Bâyezid'in vaaz verdiği yerin neresi olduğu da açıkça belirtilmemiştir. Eşeğini kaybeden adamın, kaybettiği eşeğini tasvir etmeye başlamasıyla olay anlatımında kısa süreli bir duraklama olur. Sekiz beyitle tamamlanan bu bölümün ardından olay anlatımı kaldığı yerden devam eder. En fazla yarım saat olduğu tahmin edilen olay zamanı, eşeğini kaybeden adamın geriye dönerek eşeğini anlatmaya başlamasıyla genişlemiştir.

2.1.5.10. İkinci Makale (Namaz)[71]

598-654. beyitler arasında yer alan bu makale, namaz hakkındadır. İnsanın, namaz vakti gelince gaflet göstermeyip edep ile Allâh'a yönelmesi gerekir. Kişinin, abdest alıp namaz kılması onun dünya bağlılığından vazgeçtiğinin göstergesidir. Abdesti rahmet nûru olarak değerlendiren Yahyâ; başı mesh etmeyi, başı ibâdetle Allâh'a yöneltme olarak yorumlar. Abdestteki her hareketin birçok manası vardır. Belirtilmeyen diğer hareketlerin manaları, bu örneğe kıyas edilerek anlaşılabilir.

Şâir, namazla ilgili birçok değerlendirme yapar. Namaz, mü'minin mi'râcı olup ihlâslı kılınan her namaz, insanı nûrlandırır. Bu yüzden namaz, Allâh'ın huzurunda nefsi değersiz görerek kılınmalıdır. İnsanın Allâh'la baş başa kaldığı an olan namazın saadeti kişiye kâfidir. İnsanın, kendisini namaz vakitlerine göre ayarlayıp her gün beş vakit namazını kılması gerekir. Secde hâli, insanı Allâh'a kavuşturur, bu kavuşmayı isteyenlerin secdedeki manayı iyi anlamaları gerekir. Toprak ile bir olmak anlamına gelen secde, kişiye, Allâh huzurunda bir köle olduğu hissini verir.

İnsan, her zaman halis amel işlemeli, alçak gönüllülük ile Allâh'ı görür gibi ibâdet etmelidir. Ayrıca Kâbe hürmetinde olan gönlünü vesveselerden sakınmalı, oraya Allâh'ın dışında hayaller getirmemelidir. Kâinattaki her şey sürekli namaz kılar pozisyonda olup insanın uzuvları da buna dâhildir.

Şâir, bu anlattıklarından sonra günâh işleyen insanlara seslenir. Onlara nefse uymamayı, gece gündüz ibâdet etmeyi, kibir ve riyadan uzak durmayı, amele güvenmemeyi, alçak gönüllü olmayı öğütler. Kişinin, zerre kadar bile olsa, ameliyle övünmesinin birçok amelini yok edeceğini, insanın çok hassasiyet gerektiren bu yolda sürekli korku ve ümit arasında kalması gerektiğini belirtir. Namaz kılan insana cennet yolu açılacak, bu kişi Allâh'ın cemâliyle şereflenecektir.

Hikâye

Hz. Îsâ döneminde Arabistan'ın bir sahrasında, sürekli ibâdet eden bir zâhid yaşar. Namazını hep sahra ortasında kum üzerinde güneşe karşı bir seccâde yayarak kılar. Dünyevî endişelerden sıyrılan bu zâhid, vücûd endişesi taşımadığı için güneşin tenini yakma-

[71] Başlık: "**İkinci maḳāle eşref-i ṭā'āt ü elṭaf-ı 'ibādāt olan şalāt-ı mezīdü'l-ḥasenātuñ ḥaḳāyıḳ-ı 'acībe vü daḳāyıḳ-ı ġarībesini i'lām u i'lān eyler**" (Sarıçiçek, 2014: 101).

sından lezzet alır. Bir gün, bir aziz yanına giderek ona gölge bir yerde güzel bir ev yapmayı teklif eder. İbadetlerine orada devam edebileceğini ifade eden aziz bu şekilde güneşin ısısından zarar görmeyeceğini söyler. Zâhid ona, Allâh'ın verdiği kısacık ömür ile gururlanamayacağını, güneşten gölgeye geçerek ömrünü zayi edemeyeceğini söyler. Konuşmalarıyla kendisini Allâh'la irtibattan alıkoyduğu için azize kızar. Zevk ve sürurun sıkıntılar içinde olduğunu, bunu dinî emirleri yerine getirenlerin anlayabileceklerini, câhil insanların bundan habersiz olduklarını belirtir. Allâh'a yakın olabilmek için uzlete çekilmek gerektiğini belirten zâhid, halkla beraber Allâh'a yakın olunamayacağını söyler.

Zâhid ve aziz arasındaki çatışma üzerine kurulan hikâyede birbirine zıt iki durum, iki insan ve bunların temsil ettikleri iki farklı değerle karşılaşırız. Bunlardan birincisi Allâh'a sevgisini göstermek için sıkıntı çekmek isteyen zâhid, diğeri ise orta hâlli bir kulluğu tercih eden azizdir. Hikâye, bu iki değerden birincisini tercih eden kahramanın temsilcisi olur.

Klasik şiirde İslâm'ın rûhuna nüfuz eden, gönül ehli, samîmîyetiyle öne çıkan, görüntüye önem vermeyen rind tipinin karşısında İslâm'ın özünü kavrayamamışlığı, akılcı gidişi, riyakârlığı ve şekle düşkünlüğüyle zâhid tipi yer alır (Çoban, 2002: 1). Bu motif klasik şiirde sıkça işlenen konular arasındadır. Yahyâ Bey'in hikâyelerinde klasik şiirdeki rind tipi yerine zâhid, zâhid tipi yerine de aziz kullanılılır.

Zâhid ve aziz arasındaki konuşmalar üzerine inşa edilen hikâye, Arabistan'ın bir sahrasında geçer. Anlatıcının söylediğine göre hikâye, Hz. Îsâ döneminde yaşanmıştır. Zâhidin güneşe karşı seccâde serip namaz kılması, olayların öğle vaktinde yaşanmış olabileceğini düşündürür. Anlatıcının araya girerek yorum yapması, olay zamanını kısa süreliğine durdurmuştur.

2.1.5.11. Üçüncü Makale (Gizli Zikir)[72]

694. beyitle başlayıp 729. beyte kadar devam eden üçüncü makale "zikr-i hafî" olarak adlandırılan gizli zikir ile ilgilidir. Zikrin manasını bilen kemâl sahibi kimse; dünyanın diğer mevcudâtından alakasını kesecek, gönlüne Allâh'ın zikri yerleşecektir. İnsan, fâni olduğunu anlayarak varlık bulacak, sürekli Allâh'ı zikrederek ve onu düşünerek cennete ulaşacaktır.

[72] Başlık: "**Üçüncü maḳāle vü üdʿū Rabbeküm tażarruʿan ve ḫufyeten āyetine ḳıyāsen ẕikr-i ḫafīnüñ efḍāliyyeti vü evveliyetidür ki delīl-i ʿaḳlī vü naḳlī ile iṡbāt olınur**" (Sarıçiçek, 2014: 108).

Riyakârların yüksek sesle zikir yapmalarına karşın, Allâh'a ulaşma uğraşındaki kişiler Allâh'ı gizli zikrederler. Gizli yapılan zikir, kalbi konuşturur ve tevhîd nûruyla şenlendirir. Zikir, kul ve Allâh arasında olmalı, bu hâli kişinin kendisinden ve Rabb'inden başka kimse ne görmeli ne de bilmelidir. Sâlikin, ihlâs ile Rabb'ine yalvarması durumunda Allâh ona cevap verecek, insan vücûd hazinelerine zikir makamı olan kalbi ile ulaşacaktır. İnsan, kalbinin derinliklerini başkalarına göstermemeli, bunlar gizli birer hazine olarak kalmalıdır.

Hikâye

Kâbe'de aklı noksan, ömrü uzun fakir bir ihtiyar yaşar. Büyük bir şeyhe mürîd olan bu ihtiyar zikri sesli yapar. Akıllı, kâmil ve takva sahibi oğlu, bir gece onun yüksek sesle zikir yaptığına şahit olur. Babasına makul bir şekilde nasihat eder. Hz. Muhammed'in zikirlerini sessiz bir şekilde yaptığını, kendisinin de bu şekilde yapmasının daha uygun olacağını, Allâh'ın bu şekilde de kendisini işittiğini söyler. Zikrini gizli yapan kişinin bütün azalarıyla hatta bütün eşya ile beraber zikredeceğini, mevcudâtın yaptığı bütün zikirleri işiteceğini belirtir. Bu kişinin zikirlerinin Allâh tarafından kabul edileceğini, kalbinin nûrla dolacağını, zâhir ve bâtın bütün sırları anlayacağını sözlerine ekler.

İhtiyar adamla oğlu arasındaki konuşma üzerine kurulan hikâye, Kâbe'de yaşanır. Hikâye, ihtiyarın tasviriyle başlar. Şâir, bu tasvirle ihtiyar adamın mahiyetini ortaya koyar. Aklı noksan bu kişi sürekli ibâdet eder. Büyük bir şeyhe mürîd olan ihtiyar, zikirlerini sesli yapar. Şâir, başlangıç bölümünde yaptığı bu tanıtım ile olayların ne doğrultuda yaşanacağına dair okuyucuya fikir verir. Hikâyeye Kâbe'yi mekân seçen Yahyâ, zaman olarak gece vaktini tercih eder.

Şâirin sözcülüğünü yapan oğul, makul bir şekilde babasına nasihat eder. Hikâyeyi toplumsal bir endişeyle kaleme alan Yahyâ'nın böyle bir olay kurgulamaktan maksadı, inandığı bir hakîkati okuyucuyla paylaşmak, toplumda bu yönde bir değişim yaşanmasına katkı sunmaktır.

2.1.5.12. Dördüncü Makale (Taklitten Tahkike Geçiş)[73]

759-791. beyitler arasında yer alan bu makale mecâzdan hakîkate geçişi anlatır. İnsan, iyilere benzemeye çalıştığında Allâh ona iyilerin özelliklerini verecektir. İnsanın, kendisinin kötü isimle anılmasına sebep olacak kişilere yaklaşmaması gerekir. Günâhkârlardan zarar görmek istemeyenler, onlardan uzak durmalıdır. İnsan, hevesine düşkün insanlara uyarsa başına bin türlü belâ açar. İsyankârlarla sohbet etmek, insanın hem dünya hem de ahiret hayatına zarar verir.

İnsan, her zaman hayırlı olanı istemeli, dinî emirlere uyan ve bu emirlere uymayı öneren kişilerin sohbetlerine katılmalıdır. Allâh yolunda giden insanları örnek alıp onları ziyaret edenler, gittikçe onlar gibi olur. Bir kimse taklit ile bile olsa âşık gibi görünürse bu yalan bir gün onun hakkında gerçek olabilir. Taklit kişiye zarar vermez, bilakis onu tahkike götürür. Mecâzî aşk ile yola koyulan, hakîkî aşka ulaşır. Bir sûfî, taklit ile bile zikretse, ona riyakâr gözüyle bakılmamalıdır. Dinî emirlere uygun hayat yaşayanları eleştirmemek gerekir.

Hikâye

Hz. Mûsâ zamanında insanları sürekli taklit eden günâhkâr bir adam yaşar. Uğursuz eli ile Hz. Mûsâ'yı taklit edip Fir'avn'ın kavmini güldürür. Onun taklitlerinden çok rahatsız olan Hz. Mûsâ, Allâh'tan onun cezalandırılmasını ister. Fir'avn ordusuyla Nîl Nehri'nde boğulduğu sırada, bu adam su üzerinde yürüyerek karaya çıkar ve kurtulur. Bu durumu gören Hz. Mûsâ, Allâh'a bunun hikmetini sorar. Allâh cevaben, kendisine dost olana benzemeye çalışanları sevdiğini söyler. O adam Hz. Mûsâ'yı taklit ederek ona benzemeye çalışmış, bu hareketleriyle onun peygamber olduğuna şahitlik etmiştir. Onun bu davranışı, kurtuluşuna vesile olmuştur.

Taklitle ilgili bu hikâyenin asıl kahramanları Hz. Mûsâ ve onu taklit eden günâhkâr adamdır. Fir'avn ve kavmi fon görevindedir.

Klasik gelenekte kahramanların ya da mekânın tanıtılmasıyla hikâyeye başlamak âdet hâline gelmiştir. Klasik geleneğe bağlı kalan Yahyâ da hikâyelerinin birçoğunda şahısları tanıtarak hikâyeye başlar. Hikâyeye taklitçi adamı tanıtarak başlayan Yahyâ, anla-

[73] Başlık: "**Dördünci maḳāle el-mecāzu ḳanṭaratü'l-ḥaḳīḳa mefhūmınca taḳlīd-i ṣalāḥ taḥḳīḳ-i ṣalāḥı müstelzim olduġınuñ ẕikridür ki tefsīr ü taḳrīr olınur**" (Sarıçiçek, 2014: 113).

tıma kendi yorumlarını katmadan edemez. Hz. Mûsâ döneminde yaşanan hikâyenin mekânı, Nîl Nehri ve çevresidir.

2.1.5.13. Beşinci Makale (Dervişin Şeytâna Uyması)[74]

814. beyitle başlayıp 851. beyitle sonlanan makalenin konusu, gösteriş için ibâdet edenlerin, şeytânın vesveseleriyle gurura düşmeleri ve yoldan sapmalarıdır. Allâh yolunda giden bir kimsenin, şan ve şöhrete değer vermemesi gerekir. Hedefinde kendisini beğendirmek olan bir şeyh, deliye benzer. Şeytân, ona ibâdetlerinden dolayı vesvese verebilir. O kişiye kendisi gibi bir kimsenin bulunmadığı, kerâmet nûrlarının ve velâyet sırlarının kaynağının kendisi olduğu hissini vererek onu uçuruma sürükleyebilir.

Şeytânın vesveseleriyle kendisini beğenmeye başlayan bu insan, halka tatlı dille seslenmeye başlayarak kendini onlara beğendirmeye çalışır. Halkın bu teveccühü karşısında kendinden geçip gururlanır. Hatta mescidde bile riya ile yürümeye başlar. Kendi kendini aldan bu kimse, şeytâna maskara olur. Şeytânın, bu kişinin imanını sarsarak onu gururla başı dönmüş hâle getireceğine ve ona istediği her şeyi yaptıracağına dikkat çeken şâir, o kişinin çektiği tesbîhlerin, yaptığı ibâdetlerin başına belâ olacağını düşünür.

Hikâye

Büyük bir tarîkat şeyhi olan Şeyh Abdürrezzâk'ın mürîdlerinden Reyhân, velâyetle ün salarak insanları irşâd etmeye başlar. İnsanlar akın akın onun ziyaretine gider. Câhilin biri düşüncesizce Reyhân'ı şeyhe över. Onun yüceliğinden, gerçek şeyh oluşundan bahseder. Reyhân'ın riyakârlıktan dolayı bu hâli aldığının farkında olan şeyh, adamın konuşmalarına öfkelenerek ona, güttüğü domuzu kendisine öğretmemesini söyler.

Hikâyenin konusu câhil bir adamın Şeyh Abdürrezzâk'a gelerek ona Reyhân'ı övmesine dayanır. Kahramanların tanıtımında geleneğe bağlı kalan anlatıcı, hikâyeye Şeyh Abdürrezzâk ve Reyhân'ı tanıtarak başlar.

Anlatıcı, hikâyeyle basiret sahibi olmayı telkin etmiştir. Reyhân'ın riyakârlığını göstererek ona karşı nefret duygusu uyandıran anlatıcı, Şeyh Abdürrezzâk'a karşı saygı hissi uyandırmaya çalışır. Câhil adamın şeyhe Reyhân'ı övmesiyle başlayan olay, şeyhin adama tepki vermesiyle neticelenir.

---

[74] Başlık: "**Beşinci maḳāle şeyṭān-ı laʿīn-i bī-dīn dervīş-i dil-rīşüñ ṣūret-i ṣalāḥiyyetine duḫūl u ḥulūl idüp sebeb-i iḍlāl mūcib-i iḫtilāl olduġını bildürür**" (Sarıçiçek, 2014: 118).

Hikâyede adı geçen tek mekân Reyhân'ın velâyetle ün saldığı San'an diyarıdır fakat olayın bu memlekette yaşandığına dair bilgi verilmemiştir. Şeyh Abdürrezzâk döneminde yaşanması dışında, olay zamanıyla ilgili bilgi verilmemiştir. Anlatıcının araya girerek okuru bilgilendirmesi olay zamanında kısa süreli bir duraklamaya sebep olmuştur.

Hâkim bakış açısı ile kaleme alınan hikâyede anlatıcı, olayların sebeplerine, kişilerin hissetiklerine hâkim bir pozisyondadır. Câhil adamın Reyhân'ı övmesi, şeyhe hoş gelmemektedir. Bunu anlatıcıdan başka kimse bilmez. "*Câhilin onu övmesi şeyhin hoşuna gitmezdi*" anlamındaki beyit anlatıcının, hikâye kişilerinin iç dünyalarına hâkim olduğunu ortaya koyar:

Anı medḥ eyledügince cāhil
Şeyẖe ẖoş gelmez idi ve'l-ḥāṣıl (GR: 869)

2.1.5.14. Altıncı Makale (Alçak gönüllülük)[75]

877. beyitten 912. beyte kadar devam eden altıncı makale, Allâh'ın alçak gönüllüleri yücelteceği, kibirlenenleri de alçaltacağı yönündeki nasihatleri içerir. Alçak gönüllü kişinin kemâlinin artacağına değinen şâir, toprak olacak bir bedenle gururlanmanın anlamsızlığına dikkat çeker. Aslı toprak olduğu hâlde melekten daha şerefli kılınan insanın, toprak gibi aşağıya meyilli olması gerekir. Göktekiler, yerdeki insanlara Allâh'ın emri ile hizmetçilik yapar.

Denizde çer çöpün su yüzeyine çıkmasına karşın altın ve gümüşün dibe çökmesi düşündürücüdür. Her taze gülün topraktan çıkması gibi fazîlet ve hüner sahiplerinin gönülleri de aşağıdadır. İnsan, nefsânî bütün lezzetleri terk ederek ibâdete yönelmeli, aşk yolunda toprak gibi olmalıdır. İnsan kendisini olduğundan büyük görmemeli, velîleri örnek alarak alçak gönüllülük göstermelidir.

Hikâye

Geçmiş zamanda marifet sahibi, büyük bir şeyh yaşar. Bir gün bir mürîdine tekkeyi temizlemesini, tekkenin kapı ve duvarlarını mü'minin kalbi gibi temiz yapmasını söyler. Bu konuşmadaki inceliği fark eden mürîd, şeyhine bu zâviyenin çer çöpünün kendisi olduğunu, ihmalkâr davranıp zerre kadar iyilik yapmadığını söyler ve ağlayarak zâviyeyi terk

[75] Başlık: "**Altıncı maḳāle men-tevāḍaʿa rafaʿahu'llāhu ve men-tekebbere veḍaʿahu'llāh maʿnāsınca levāyiḥ ü naṣāyiḥdür ki taṣrīḥ u teṣrīḥ olınur**" (Sarıçiçek, 2014: 123).

eder. Bunun üzerine şeyh, ona dua eder. Şeyhin duasını alan mürîd, velâyette yüksek bir mertebeye çıkar.

İnsan, kendisini büyük görmediği ölçüde yükselecektir. Anlatıcının önemle üzerinde durduğu nokta, kişinin kendini eksik ve kusurlu görmesi gerektiğidir.

Hikâyede vaka, şu epizotlardan oluşur: Birincisi şeyhin mürîdinden tekkeyi temizlemesini istemesi, ikincisi mürîdin şeyhin sözündeki inceliği anlayıp tekkeyi terk etmesi, üçüncüsü ise mürîdin şeyhin duasını alarak velâyette yüksek bir mertebeye çıkmasıdır.

Olayların birinci halkası, kapalı bir mekân olan tekkede yaşanmış, mürîd tekkeden ayrıldıktan sonra velî mertebesine çıkmıştır. Hikâyenin zamanıyla ilgili bilgi verilmemiştir.

Mesnevîdeki bütün hikâyeler gibi bu hikâye de hâkim bakış açısıyla kaleme alınmıştır. Oluşturduğu kurmaca dünyada sınırsız bir güce sahip olan, bütün olay ve kahramanların geçmiş ve geleceğine hâkim olan anlatıcı, şeyhin mürîdinden tekkeyi süpürmesini istemesi üzerine, mürîdin bu söze mukabil nasıl bir davranış sergilediğini anlatırken okura "Dinle" diye seslenir:

Çünki şeyḫüñ sözin işitdi mürīd
Diñle kim ne ʿacīb iş itdi mürīd (GR: 921)

2.1.5.15. Yedinci Makale (Marifet Talebi)[76]

937-969. beyitler arasında yer alan makale, Allâh'ı isim ve sıfatlarıyla tanımanın yüksek derecelerini talep edenlerin hem dünya hem de ahirette hürmet göreceklerini anlatır. Allâh'ın büyük bir ihsânı olan Allâh'ı tanıma nimeti, âlimlerin izzet sebebidir. İnsan, ilim ile şeref kazanır. Câhil insanın hayvandan farkı yoktur.

Fazîlet ve hüner, âlimleri uçuran birer kanattır. Âlimler hoş sesli birer bülbüle, câhillerse siyah yüzlü kargaya benzerler. Âlimin kalbi marifet nûrlarıyla doluyken câhilin kalbiyse kendisi gibi boştur. Rûhun gıdası olan Allâh'ı tanıma nimeti, insana ebedî saadet vesilesidir. İnsan, cehalet hastalığına tutularak kendi kendine zarar vermemelidir.

Bütün insanlar, güneş gibi olan âlimlerin ışığına muhtaçtır. Onlar, âleme Allâh'ın birer rahmeti olup kâinat onlar sayesinde düzen bulmuştur. İnsanları her yönden aydınlatan

[76] Başlık: "**Yedinci maḳāle veṭlubu'l-ʿilme mine'l-mehdi ile'l-laḥd feḥvāsınca ʿaḳl-ı selīm ü ṭabʿ-ı müstaḳīmi olan rifʿat-i maʿrifete ṭālib u rāġıb olup iki ʿālemde mükerrem ü muḥterem olduğını bildürür**" (Sarıçiçek, 2014: 127).

bu zâtlar, yolunu şaşırmışlara doğru yolu gösterip isyankârları Allâh'a itaate davet eder. Câhille sohbet etmek insanın imanına zarar verir. Câhilin cehaletinden zarar görmek istemeyen akıllı insanın câhilden uzak durması gerekir.

Hikâye

Bir gün Hz. Muhammed mescidde tek başına otururken yanına yüz yaşında, beli bükülmüş bir ihtiyar gelir. Hz. Muhammed'e ömrünün sonuna geldiğini söyleyen ihtiyar, ondan kendisine en hayırlı ameli öğretmesini ister. Hz. Muhammed, ona ilim öğrenmeyi tavsiye eder. En iyi ibâdetin ilim öğrenmek olduğuna değinen Hz. Muhammed, ilmin insana hidâyet nûrunu kazandırdığını söyler.

Hikâyenin şahısları Hz. Muhammed ve ihtiyar adam olup hikâyenin kurgusunu ikisi arasındaki konuşmalar oluşturur. Hikâyenin mekânı mesciddir. Olay, Hz. Muhammed döneminde yaşanmıştır. Olay anlatımına başladıktan sonra araya ihtiyarın tasvirini sıkıştıran anlatıcı, olay zamanını bir süreliğine durdurur. Olay en fazla yarım saat içinde yaşanmış olmalıdır.

Allâh'tan ilim talebinde bulunan Yahyâ, ilme rağbeti arttırmak için bu hikâyeyi yazmıştır.

2.1.5.16. Sekizinci Makale (Gurur)[77]

997. beyitle başlayıp 1022. beyitle sonlanan makale, gururla ilgilidir. Güzellik, kabiliyet, makam gibi her türlü şey insana, Allâh'ın ihsânıdır. İnsanı oyalayan bütün bu şeyler kişide emanettir ve hepsi yok olmaya mahkûmdur. Bu ihsânların Allâh vergisi olduğunu ve her an ellerinden alınabileceğini düşünmeden yaşayanlar, bunları sahiplenerek gurura kapılır.

Dünya makamları insanı aldatarak gurur ve kibre sürükler. Gururlanan insan, kendisini olduğundan büyük görerek günâh işler. Beylerin geçip gidecek bir saltanat için gururlanması, insanın kendini başkalarından üstün görmesi anlamsızdır. Dünyaya ait meselelerin doğru yorumlanmadan yaşanması, insanın başına belâ olur. İnsanın, kendi gururundan zarar görmemesi için düşünceli davranması gerekir. Dünyayı sele, gururlu insanları da sel

[77] Başlık: "**Sekizinci maḳāle ġurūr-ı maʿrifet ü sürūr-ı ehliyyet ü kibriyāyı sulṭān u istiġnā-yı maḥbūbān efkār-ı fāside vü eṭvār-ı zā'ide işʿārıdur**" (Sarıçiçek, 2014: 132).

üzerindeki su kabarcığına benzeten şâir, kabarcığın sönmesi gibi insanın da ölmeye mahkûm olduğunu söyler.

Hikâye

Su burcunda zamanla güneş tutulur. Bir müneccim takvime bakarak uğursuz bir padişahın geleceğini söyler. Bu haber halk arasında yayıldığı sırada kardeşleri Hz. Yûsuf'u kuyuya atar. Allâh'tan emir alan Cebrâ'îl, Hz. Yûsuf'u tutarak onu kuyuya düşmekten kurtarır. Onun kuyuya atılmasının sebebi, bir gün aynaya bakarak çok güzel olduğunu düşünmesi ve gururlanmasıdır. Cebrâ'îl vazifesini ifa ederken kaç yıllık yolu göz açıp kapama mesafesinde kat ettiğini düşünerek gurura kapılır. Kendisindeki güç ve kuvvetin Allâh'ın ihsânı olduğunu düşünemez. Vazifesini tamamladıktan sonra tekrar Sidre'ye dönerken yerde kendisi gibi bir grup Cebrâ'îl görür. Kanatları kırık bir vaziyette, istedikleri yere gidemeyen, ızdırap içindeki bu Cebrâ'îllerden birine neden bu hâlde bulunduklarını sorar. O da huzurlu bir şekilde uçarken gurura kapıldıklarını, bu yüzden Allâh'ın kendilerine verdiği heybet ve kudreti geri aldığını söyler. Kusurunu anlayan Cebrâ'îl, Allâh'a yalvararak Sidre'ye doğru uçar.

İç içe birkaç olayın girdiği hikâyede asıl şahıs Hz. Yûsuf gibi görünse de ağırlıklı rol Cebrâ'îl ve diğer Cebrâ'îller arasında paylaştırılmıştır. Su burcunda başlayan hikâye güneş tutulmasının olduğu bir zamanda yaşanır. Olayların yaşandığı asıl mekân, Hz. Yûsuf'un atıldığı kuyudur. Hikâyede ismi geçen diğer bir mekân da Sidre'dir.

Anlatıcı, zaman üzerinde birçok tasarrufta bulunmuştur. Bunların başında, geriye dönüş tekniği gelir. Hz. Yûsuf'un kuyuya atılma nedeninin aynaya bakarak gurura kapılması olduğunu düşünen anlatıcı, geriye dönerek bu durumu okuyucuya aktarır.

Anlatıcının zaman üzerindeki tasarruflarından bir diğeri de analiz tekniğinden faydalanmasıdır. Anlatıcının araya girip Cebrâ'îl'in içinden geçirdiklerini sergilemesiyle olayların akışında bir yavaşlama olmuştur.

Cebrâ'îl'in kuyuda, kanatları kırık bir vaziyette yerde yatan başka Cebrâ'îllerle karşılaşma sahnesi, anlatının hızının yavaşlamasına sebep olmuştur. Cebrâ'îllerin geriye dönerek başlarından geçenleri anlatmaları olay zamanını genişletmiştir.

2.1.5.17. Dokuzuncu Makale (Sebat)[78]

1052-1075. beyitler arasında yer alan makale, âlemde seçkin bir varlık olan insanın, nasıl bir şekilde sebat ederse maksadına ulaşacağını anlatır. Âşığın, sesini sevgiliye duyurabilmesi için aşkının büyük olması gerekir. Âşık, aşkı için gayret göstermeli, gerekirse sevgilisine yalvarmalıdır. Şayet sevgili, âşığını cevriyle imtihan ederse âşık, buna da sabretmelidir. Bu uğurda çekilen acıların sonu hayırlı olur. Allâh'ı tanımak isteyen insanın, ilmini ve güzel amellerini arttırması gerekir. İnsan, Allâh'a ulaşmak için gece gündüz ibâdet etmeli, aynı zamanda insanlardan uzak da durmalıdır. Böyle birinin gözyaşları rahmete vesile olur.

Keşif ve kerâmeti olmayan kuru zâhide iltifat edilmemelidir. Asıl ilim insana fayda veren ilimdir. Faydalı ibâdet de kişinin gaflete düşmesine engel olan ibâdettir. Kavuşmayı sağlayan, âşığa zahmet gibi görünürken rahmet vesilesi olan aşk, hakîkî aşktır.

Hikâye

Eşsiz güzelliğiyle meşhur, insanların görmeden âşık oldukları cefâkâr bir güzel vardır. Naz ile yolda yürürken âşıklarından biri ah çeker. Bu kişinin, kendisinin dîvâne bir âşığı olduğunu anlayan güzel, hiddetli bir şekilde ona bakar. Âşığın başına cefâ taşları yağdırarak başını yedi yerden yarar. Başından kanlar akan âşık, yaranın acısıyla kendinden geçer. Ertesi gün, başka bir yerde sevgiliyi tekrar görür. Ahını yineleyen âşık, yakasını yırtıp ızdırap ile haykırır. Sevgili, açık bir şekilde ah çekti diye ona öfkeyle bir taş atar. Aşk acısıyla aylar, yıllar geçiren âşığın acıdan beli bükülür. Bu süre zarfında defalarca sevgiliye yalvaran âşık, hepsinde de cefâ ile mukabele görür. Bir gün âşığını yanına davet eden sevgili, ona bu sıkıntıları ne zamana kadar boş yere çekeceğini sorar. Ona şehirde bulunan ay yüzlü bir güzelin varlığından, onun güzelliğinin benzersizliğinden söz eder. Âşığından gidip onu sevmesini, onun hizmetkârı olmasını ister. Şehirde çok güzeller bulunduğunu fakat başkalarını sevemeyeceğini belirten âşık, dermanının sevgilisi olduğunu söyler. Ondan kendisini başka kapılara muhtaç etmemesini rica eder. Onu imtihan eden sevgili, onun gerçek âşık olduğunu anlar. Onu sırlarına ortak eder.

Bu hikâyeden çıkarılması gereken ders, âşığın aşkında sebat göstermesi gerektiğidir. Sevgili ve âşık arasındaki olaylar dizisine dayanan hikâye, Yahyâ'nın alışılmış kişi tasvir-

[78] Başlık: "**Ṭoḳuzıncı maḳāle ʿālemde benī-Ādem mükerrem ü muḥterem olup her ne kārda ṣābit olmaġ ile vuṣūl-ı ḥuṣūl-ı murāda irdügini bildürür**" (Sarıçiçek, 2014: 136).

leri ile başlar. Yahyâ hikâyenin ilk yedi beytinde güzeli ayrıntılı tasvir eder. Şâir, olay anlatırken bile araya yorum sıkıştırmadan edemez. Eksilti ve özetlemeye başvurarak zamanda atlamalar yapar.

Neresi olduğu belirtilmeyen bir şehirde cereyan eden olayların bir bölümü yolda yaşanırken bir kısmı da *bir yer* şeklinde ifade edilen belirsiz bir mekânda yaşanır.

2.1.5.18. Onuncu Makale (Tembellik)[79]

Tembellikle ilgili bu makale, 1120-1145. beyitler arasında yer alır. İnsanın farz ve sünnet vazifelerini yerine getirmenin yanısıra bir sanat, bir işle de uğraşması gerekir. İlim ve hüner sahibi bir kimse, aç kalıp da başkalarının ekmeğine muhtaç olmaz.

Yeryüzü ve gökyüzü insan için vazife yapar. Ay ve güneş yılın on iki ayı insana hizmet eder. Melekler Allâh'ın izniyle gece gündüz insan için çalışır. Gökyüzündeki bulutlar yağmur yağdırmakla meşguldür. Sebze bahçesi sebze için hizmet ederken, gül bahçesi güller için zahmet çeker. Gül bahçesinin, bahçedeki çiçekler açıncaya dek bir yıl boyunca vazife yapması, bir gül verinceye kadar gül dalının belinin ikiye katlanması düşündürücüdür. Gece insanların ayıplarını örterken, gündüz de bütün rûh sahiplerinin görünmesine vesile olur. Cennet bahçesinin bütün toplulukları, hûrî ve gılmânlar vazife başındadır. Su kirleri temizlerken felek ölenleri toprak eder. Azgın köpekler bekçilik yaparken arı, katır, deve, eşek, at, sığır gibi bütün varlıklar sürekli insana hizmet eder.

Şâir bu nimetleri gören insanı, Allâh'ı zikretmeye ve ona şükretmeye davet eder. Allâh'a kulluk yapmayı, helal işlerle meşgul olmayı öğütler. Ömrünü gaflet içinde geçirenleri Allâh'ın sevmeyeceğini düşünen şâir, insanlara tembel olmamayı öğütler.

Hikâye

Arılar oğul verince arıların hepsi bir yere toplanarak aralarında iş bölümü yapar. İçlerinden biri başkan olurken, biri sucu, biri temizlikçi, biri mimar, bir diğeri de gözcü olur. Arıların her biri şahlarına kusursuz hizmet eder, onun her emrini eksiksiz yerine getirir. İttifak hâlinde vazife gören bu arılardan biri vazifesinde noksanlık gösterirse diğer arılar onu döverek topluluktan kovar. Bir daha topluluğa dönerse onu öldürürler. Çalışmayan, tembel birinin orada yer işgal etmesine asla izin vermezler. Temsîlden hakîkate geçen şâir,

---

[79] Başlık: "**Onuncı maḳāle kāhil ü tenbel olmaḳ efʿāl-i baṭṭalīn ü aʿmāl-i ḍāllīn olup maʿrifet ü şanʿat meẕellet-i ḳılletden evc-i ġanīmete cenāh-ı necāh olduġını beyān u ʿayān eyler**" (Sarıçiçek, 2014: 141).

insan olan için bu hâlin bir ibret olduğunu düşünür. Akan suda çer çöpün barınamayacağını söyleyerek insanları çalışmaya teşvik eder. Birçok mananın görünmesine engel olan isyankâr insanların dindarlara zarar verdiğini düşünür ve bunların bir arada bulunmalarını uygun bulmaz.

Yahyâ Bey'in hikâyeleri, Tanzimat'tan sonraki edebiyatımızda Ahmet Mithat Efendi ile gün yüzüne çıkan kıssadan hisse alma şeklindeki edebî faaliyetin örnekleriyle benzerdir.

Yahyâ'nın bu hikâyesinde tam bir hikâye kurgusunun olmadığını görürüz. Şâir, hayattan seçtiği bir temsîlle, vermek istediği mesajı somut hâle getirmeye çalışır. Bu tarz anlatım, mesnevîye Kur'anî üslûbun bir yansıması şeklinde değerlendirilebilir. Halk tabakasının nazarı dar olduğundan, Kur'an getirdiği temsîllerle hakîkatı akla yaklaştırmaya çalışır. Makalelerin ardından anlattığı hikâyeler, Yahyâ'nın, Kur'anî üslûptan etkilendiğini gösterir. Özellikle bu hikâyenin tam bir kurguya sahip olmaması, hayattaki gözlemlerin neticesi olması şâirin kıssadan hisse çıkarma mantığını ortaya koyar.

2.1.5.19. On Birinci Makale (Uzlet)[80]

Uzlet hakkındaki bu makale, 1170. beyitle başlayıp 1203. beyte kadar devam eder. Şâir makaleye uzletin tanımını yaparak başlar. Uzleti, halktan alakayı kesmek, gizli olmak, nerede olursa olsun yalnız kalmak, sadece Allâh'ı zikretmek ve ahireti düşünmek, kıskançlık, kin ve ayrılığı terk etmek, gönlü Allâh'ın dışındaki her şeyden temizlemek gibi manaları içinde barındıran bir kavram olarak tanımlar.

Dünyaya yalnız gelen insan, buradan yalnız gidecektir. Bu yüzden insan, uzleti ganimet görmelidir. Allâh'ı seven insanın, Allâh'ı zikretmesine engel olan kimselerden uzak durması gerekir. Ölüm, insanı alakadar olduğu her şeyden koparacağı için, insanın kendi rızasıyla Allâh'ın dışındaki her şeyden alakasını kesmesi, yapacağı en mantıklı iştir. İnsanı belâlardan muhafaza eden uzlet, onun kurtulmasına vesile olur. Pazara gidenlerin paralarını harcamaları ve müsrif insanlarda mal bulunmaması gibi, Allâh'la mükâlemesini halka açan insanlar da kendi maneviyâtlarına zarar verir. Bu tarz insanlar, kendilerini bulundukları manevî makamdan aşağıya düşürür.

---

[80] Başlık: "**On birinci maḳāle es'selāmetü fi'l-vaḥdeti ve's-saʿādetü fi'l-ʿuzleti mefhūmınca ḥaṣlet-i ʿuzlet ḥażret-i Ḥaḳdan sālik-i tārikü'l-maʿṣiyyete ʿizzet-i tām ü raḥmet-i tamām olduġınuñ tafṣīl-i cemīlidür**" (Sarıçiçek, 2014: 145).

Hikâye

Bir gün Tûr Dağı'nda Hz. Mûsâ Allâh'a yalvarır. Allâh'a yakın olan uzlet ehli bir kulun yanına gidip duasını almak, öğütlerini dinlemek, ibâdetleriyle gayrete gelmek ve ona hizmet etmek ister. Allâh ona bir vadi ismi söyler. Hz. Mûsâ kendisine bildirilen vadiye vardığında aradığı kişinin namaz kıldığını görür. Zâhid selâm verdikten sonra Hz. Mûsâ, ona hizmet etmek istediğini, ne isterse yapabileceğini söyler. Zâhid ondan kendisine su getirmesini ister. Su getirmeye giden Hz. Mûsâ, döndüğünde zâhidin vefat etmiş olduğunu görür. Bunun üzerine ona kefen almaya gider. Döndüğünde cenazenin yerinde olmadığını görür. Bu işteki hikmeti anlayamayan Hz. Mûsâ, Allâh'tan kendisine bu işin sırrını bildirmesini ister. Allâh da şimdiye kadar onun bütün ihtiyaçlarının kendi katından karşılandığını, şimdi ise bir başkasının araya girmesinin böyle bir velînin manevî mertebesine yakışmadığını bildirir. Allâh, onu kendi yanına almayı daha uygun bulmuş, onun suyunu Kevser ve Tesnîm, kefenini ise cennet elbisesi yapmıştır.

Hz. Mûsâ döneminde yaşanan hikâye, Mûsâ peygamberin, Tûr Dağı'na çıkarak Allâh'a yalvarmasıyla başlar. Düz bir seyir izleyen olay akışı, zâhidin hâlinin sahnelemesiyle bir süreliğine yavaşlar.

Mekân, Yahyâ için kahramanların ayaklarının yere basması için gerekli bir araçtan öteye geçmez. Olay anlatımına önem veren Yahyâ, olayların yaşandığı asıl mekânın ismini belirtme ihtiyacı bile hissetmez. Mûsâ peygamberin gittiği yeri filan vadi diyerek geçiştirir.

Mûsâ peygamberin, vadiye ne kadar sürede ulaştığı bilinmediği gibi su ve kefen almak için gidip gelmesi gereken uzaklık ve harcadığı zaman da belirtilmemiştir. Olaylar birkaç saat içinde yaşanmış izlenimi uyandırır.

2.1.5.20. On İkinci Makale (Rızık)[81]

1243. beyitle başlayıp 1265. beyte kadar devam eden makalenin konusu, Allâh'ın rızkın kefili olduğudur. Gönlü zengin olmayan insana bütün dünya da verilse onun doymayacağını iddia eden şâir, hırs ve tamah ile kötü huylu olup insanları kendine düşman etmemek gerektiğini düşünür. Gece gündüz kişinin tek endişesinin bol rızık olmaması gerektiğine inanır. Rızık için başkalarıyla kavga etmemeyi öğütlediği bu makalede, insanın nasi-

[81] Başlık: "**On ikinci maḳāle Ḫallāḳ-ı bī-miṣāl ü Rezzāḳ-ı ẕü'l-Celāl insān u ḥayvāna naḥnü kaṣemnā ʿāleminde ḳalīl ü keṣīr ḳısmet ü taḳdīr eyledügi rızḳuñ vuṣūlini taḳrir eyler**" (Sarıçiçek, 2014: 151).

binden fazlasını elde edemeyeceğine, bu yüzden kendi kısmetine rıza göstermesinin gerektiğine değinir.

Kanaatkâr insan Rezzâk ismine mazhar olurken hırs gösteren kanaatsiz kişi başkalarının ağzına bakar. Fakir, bir dilim ekmekle geçinmesine rağmen zengin, dünyayı yer fakat doymaz. İnsanın rızık için dert çekmemesi gerektiğini düşünen Yahyâ, insana rızık verenin Allâh olduğunu ifade eder. İnsan yaratılmadan evvel rızkı tayin edilmiştir. İnsanın vazifesi sabredip tevekkül etmektir. Şâir, rızık için endişelenmeyi ahmaklık olarak değerlendirir.

Hikâye

Bir zaman bir memlekette kıtlık olur. İnsanlar bu hâl karşısında çaresizliğe düşer. Bu memlekette yaşayan şeçkin bir şeyh, açlık ve susuzluğa dayanamadığı için etrafındakilerle beraber memleketini terk eder. Birçok menzil geçip bir değirmenin yanına yerleşir. Vecde düşmüş bir mürîd gibi şevkle dönen değirmen çıkardığı seslerle Allâh'ın isimlerini zikreder. Konuşmaya başlayan değirmen şeyhe kendisini fâni bir insanın yaptığını fakat onu tanesiz bırakmadığını söyler. Şeyhi yapanın ise Allâh olduğunu, onu yoktan var eden Allâh'ın onu rızıksız bırakarak başkalarına muhtaç etmeyeceğini belirtir. Rızkı verenin Allâh olduğunu, insanın ahiret için çalışması gerektiğini söyler. Şeyhin rızık için nefsine uyarak uzaklara gitmesini anlamsız bulur. Şeyhe, bulunduğu hâle sabredip tevekkül etmesini tavsiye eder. Bu sözler üzerine kendinden geçen şeyh, gözyaşlarına hâkim olamaz. Dövünerek feryat eder. Memleketinden ayrıldığı için pişmanlık duyar ve bu sırrı çevresindekilerle paylaşarak geldiği yere tekrar döner.

Hikâyenin yapısını, kıtlık nedeniyle şeyh ve beraberindekilerin memleketlerini terk etmeleri, yolda karşılaştıkları bir değirmenle şeyh arasında geçen konuşma ve hep beraber tekrar memleketlerine dönmeleri oluşturur.

Yahyâ hikâyelerinde sadece insanları değil, cansız varlıkları da birer şahıs olarak kullanır. Değirmenin, hikâyenin birinci şahsı olan şeyhi tamamlayıcı bir fonksiyonu vardır. Konuşmalarıyla şeyhi yönlendirmiştir. Canlı birer kişilik olarak ortaya çıkmayan şeyhin yakınları, dekor düzeyinde kalmış, hikâyenin sosyal atmosferinin oluşmasına hizmet etmişlerdir.

Neresi olduğu açıkça belirtilmeyen bir mekânda yaşanan hikâyenin zamanı da belirtilmemiştir. Mekânla ilgili bilinen tek ayrıntı, şeyh ve yakınlarının bir değirmen kenarına gitmiş olmalarıdır.

Yahyâ'nın bu hikâyeyi yazmaktaki maksadı kanaat etmenin ve sıkıntılara sabretmenin gerekliliğini vurgulamaktır.

2.1.5.21. On Üçüncü Makale (Kanaat ve Hırs)[82]

Bu makale, mesnevînin 1300-1327. beyitleri arasında yer alır. Kanaat Allâh vergisi olup israf ise bahtsızlıktır. İsraf, israf edene zarar verir. Makale, gafletteki insana seslenerek başlar. Böyle bir insan, bir gün bile eceli düşünmemiş, yeme içmeyi bırakıp dert çekmemiştir. Câhil insan, marifet zarfı olarak yaratılan vücûdunu yemekle doldurarak onu yemek zarfı hâline getirir. İç âlemi Allâh dışındaki varlıklarla dolu bu insan, ilim ve hikmetlerden mahrum kalır.

Harap bir hâlde olan bu kişi, köpek gibi başkalarından rızık bekler. Şâir, Hz. Muhammed'e ümmet olana bir lokma ve bir hırkanın kâfi geleceğine inanır. İnsanın hırs göstererek kendisini Allâh'ın huzurundan uzaklaştırdığını söyler. Tamahkâr kimsenin utanmaz olduğundan ve bu kişinin Allâh'ın nimetlerine layık olmadığından söz eder. Böyle bir insan, dünya dolusu nimet bulsa da kanaat etmez.

Hüma kuşu gibi olan kanaatkâr insan, hırs göstererek kendisini hakir hâle getirmez. Gece gündüz kanaat göğünde olan bu insan, selâmette olur. Meleklere ait fiillere sahip kimseye gökyüzü mesken olur. Şâir, hilalin riyâzet sebebiyle göklere erdiğini ve günden güne güzelliğini arttırdığını söyleyerek tezini güçlendirir. Tavuk gibi gördüğü ten düşkünlerinin, Hüma gibi uçamayacaklarına inanır.

Hikâye

Mısır'da çirkin ve fakir bir Hintli, aç bir hâldeyken, yanında bir parça ekmek ve şeker bulunan bir çocuğa rastlar. Çocuktan yalvararak şeker ister. Kendisine bir parça şeker verirse ölünceye dek kölesi olacağını söyler. Çocuk da ona eşek olması şartıyla şeker verebileceğini söyler. Adam bu teklifi kabul eder. Adam dört ayaklı bir hâl alarak eşek gibi

[82] Başlık: "**On üçüncü maḳāle ḫaṣlet-i ḳanāʿat ḥażret-i ʿİzzetden olup keṯret-i ʿayş u ʿişret müriṯ-i nekbet u mażarrat olduğını taḳrīr ider**" (Sarıçiçek, 2014: 156).

anırır. Çocuk adamın sırtına çıkar ve sakalını yular yapar. İşi bittikten sonra "Eşeğe şeker layık olmaz" diyerek ona şeker vermez. Hintli, şeker yiyemediği için üzülür. Bu kıssadan çıkarılması gereken ders, halkın minneti altına girerek zillet çekmemek, hırs göstermeyip kanaat etmek gerektiğidir.

Çoğu zaman, insan olayları şekillendirmesine rağmen, bazen olaylar insanları izah edip şekillendirebilmektedir (Uç: 2005a, 422). Birçok hikâyede kişileri tanıtma ihtiyacı hisseden şâir, bazen onların davranışlarını sergileyerek de portrelerini çizme yoluna gider. Şâir bu hikâyesinde gerek Hintli adamı gerekse çocuğu davranışlarını ortaya koyarak tanıtmıştır. Kıvrak zekâlı ve yaman olan bu çocuk, mesnevînin tek çocuk kahramanıdır. Tamahkâr Hintli'ye gereken dersi vermiştir.

Mısır sahilinde yaşanan hikâyenin zamanı belirtilmemiştir. En fazla birkaç saat sürdüğü düşünülen hikâyenin zamanı, yapılan bir geriye dönüşle genişletilmiştir. Kişilere pek fazla yorum yaptırmayan Yahyâ, araya kendi yorumlarını sıkıştırmadan edemez.

Birçok hikâyede olduğu gibi burada da tabiat, zaman, mekân ve sosyal çevre üzerinde ayrıntıya girilmemiştir.

2.1.5.22. On Dördüncü Makale (Sabır)[83]

1353. beyitten 1377. beyte kadar devam eden makale, sabrın belâların define vesile ve saadet anahtarı oluşuna dairdir. Sabırlı olmanın yüksek bir hâl olduğunun anlatıldığı bu bölümde koruğun helva hâline gelmesi onun sabrına bağlanır. İnsanın, peygamber hasleti olan ve belâları uzaklaştıran sabırla arkadaş olması gerekir. Hz. Ya'kûb, Hz. Yûsuf'u sabrı neticesinde görmüş, Hz. Eyyûb sabrederek şifa bulmuştur.

İnsan, kararlı bir şekilde ibâdetlerine devam ederek velâyet mertebesine çıkabilir. Aceleyle hareket eden kişinin yolda kalmasına karşın, topal eşek yavaş yavaş giderek menziline ulaşır. Sıkıntılara sabreden insan da sonunda rahata erer. İnsanın öfkelenerek şanına zarar vermesi yerine sabrederek düşmanına galip gelmesi gerekir. Sabır meleklere yakışır bir haslet olup sabırlı insanın kalbi, evliyâ gönlü gibidir. Düşmanın kötü söz söylemesi hâlinde bile, kişinin sabretmesi ve ona mukabelede bulunmaması gerekir.

---

[83] Başlık: "**On dördinci maḳāle eş-şabru miftāḥu'l-ferec delīlince şabr u sükūn dāfi'u'l-belā vü māni'ü'l-ḫaṭā olup müstelzim-i sa'ādet ü mü'eddī-i selāmet olduġını rivāyet ider**" (Sarıçiçek, 2014: 160).

Hikâye

Gezintiden dönen Hz. Alî bir gün yumuşak bir ses tonuyla kölesini on defa çağırır. Köle onu işittiği hâlde cevap vermez. Bu duruma çok şaşıran Hz. Alî, alçak gönüllülükle kölesinin yanına gider. Ona, kendisine neden darıldığını sorar. Bilmeden kendisine yanlış bir davranışta bulunduysa hakkını helal etmesini ister. Kölesiyle güzel bir şekilde konuşan Hz. Alî, ona karşı çok sabırlı davranır. Köle, onun sabrını tecrübe etmek için böyle davrandığını ve onun çok yüksek makamda olduğuna kanaat getirdiğini söyler. Yahyâ Bey, okura, "Eğer sen onun yerinde olsaydın, haksız yere onu öldürürdün" der. Allâh'tan sabrın nûruna layık bir kul olabilmeyi talep eder.

Ham maddesi saadet asrından alınan hikâyenin çatısını, Hz. Alî ile kölesi arasındaki konuşmalar oluşturur. Hikâyenin birinci kişisi Hz. Alî'dir. Tamamlayıcı kişi fonksiyonundaki köle, birinci şahıs vasıtasıyla iletilmek istenen mesajın anlaşılmasında önemli bir işleve sahiptir. Hz. Alî'nin arkadaşları fon görevindedir.

Mekân olarak dağ, ova ve evden söz edilir. Olayların merkezileştiği yer Hz. Alî'nin evidir. Düz ve sade bir kurguya sahip olan hikâye sabah vakti yaşanır.

2.1.5.23. On Beşinci Makale (Fakirlik)[84]

1405-1433. beyitler arasında yer alan makale, dünya fakirlerinin ahiretin sultânları olacaklarını ve onların yırtık elbiselerinin onları tamahkârlıktan muhafaza ettiğini anlatır. Kişinin, fakirlik elbisesini giymesi, gurur elbisesine meyletmemesi gerekir. Fakirlik insanın dinini korur. Ecel geldiğinde elbiselerin hepsini bir bir çıkaracak, süslü ipekli kumaşlar insanı ecele karşı koruyamayacaktır. Cübbe ve sarığa tapan câhiller, ancak kendilerini gururla sarhoş eder.

Fakir oldukları için küçük görülen nice kişilerin fakirlikleri, aslında saadet mülkünün iksiridir. Dünyanın geçiciliğini anlayıp buna göre hayatını yaşayanları örnek alanlar, dünyanın süsüne aldanmayacaklardır. Zâhidin gözlerinin nemli, elbisesinin ise yüz parça olması gerekir. Bu kimse amellerine dikkat edecek ve kendisini rahmete layık hâle getirecektir. Altın elbiseleri giyen kişi ise kendi canını ateşe atacaktır.

---

[84] Başlık: "**On beşinci maḳāle fuḳarāʾ-i dünyā ümerāʾ-ı ʿuḳbā olup libās-ı pelāslarını ʿayn-ı ṭamaʿ ḥicāb u niḳāb itdüklerin beyān u ʿayān ider**" (Sarıçiçek, 2014: 164).

Şâir, kimseye minnet etmeden kendi ekmeğini yiyen fakire rahmet okur. Allâh'ın, fakirliği seveni sevdiğini belirtir. Birçok manaya nüfuz edemediği için maddî anlamda zengin olan kimseyi, manevî sahada fakir görür.

Hikâye

Hz. Ebû Bekir, Allâh'ı zikretmek ve tevhîdi anlamak için fakir bir hayatı tercih eder. Tek bir elbisesi olan Hz. Ebû Bekir elbisesi yırtılınca başka bir kıyafet bulamaz. Mescide bir hasırı delip üzerine geçirerek gitmek zorunda kalır. Onu bu hâlde gören sahabeler, ağlamaya başlar. Cebrâ'îl oraya gelerek Hz. Muhammed'e, sema ehlinin Hz. Ebû Bekir'e özenerek hasır giydiklerini söyler. Şâir, hasır giymeyi altın elbise giymeye yeğler. Allâh'ın, sevdiği kullarına sonunda daha güzel nimetler vermek için onlara dünyada birçok sıkıntı yaşattığını düşünür. Bir kına iki kılıç sığamayacağını ve bir vilayette iki yönetici olamayacağını örnek gösteren şâir, mü'minin kalbinde dünya ve ahiretin bir arada bulunamayacağını belirtir. Dünya arzularını, insanın ahireti kaybetmesine sebep görür.

Sade bir kurguya sahip olan hikâyede olaylar, Hz. Ebû Bekir'in üzerine bir hasır giyerek mescide gitmesiyle başlar. Hikâyenin asıl kişisi Hz. Ebû Bekir'dir. Hz. Muhammed ve Cebrâ'îl tamamlayıcı şahıstır. Cebrâ'îl, mesajın aktarılma ve anlaşılmasında önemli bir fonksiyon üstlenmiştir. Hz. Ebû Bekir'e üzülen sahabeler ve gökteki melekler hikâyenin dekorunu oluşturur.

Olaylar mescidde yaşanmıştır. Gökyüzü de meleklerin konumlandığı yer olarak hikâyenin mekânı arasına girmiştir.

2.1.5.24. On Altıncı Makale (Hayâ)[85]

1458. beyitten 1483. beyte kadar devam eden makale, "Hayâ imandandır" hadîsinin gereğiyle amel eden kâmil insanın büyüklüğünü anlatır. Edep, yumuşak başlılık ve hayâ insanın imanını daha parlak hâle getirir. İnsanın, ayıplarını başkalarına izhar etmemesi gerektiğini düşünen şâir, çoğu kendini bilmez insanın kusurlarını başkalarına anlatmayı marifet addettiklerini söyler. Meyve yüklü her ağaç dalının, edebinden dolayı önüne bakması gibi insan da bilgili oldukça harama değil de, kendi önüne bakar. Kendi kusurunun farkında olan, başkalarının eksikliklerine nazar etmeyen insan, takdire şayandır. Söyledik-

[85] Başlık: "**On altıncı maḳāle edebü'l-merʾ-i ḫayrun men-ẕehebihi ve'l-ḥayā mine'l-īmān bürhānıyla ʿāmil olan insān-ı kāmil vācibü't-taʿẓīm ve lāzımu't-tekrīm olduğını bildürür**" (Sarıçiçek, 2014: 168).

leriyle insanlara zarar veren kişidense eşek, manda, sığır gibi hayvanlar daha iyidir. En azından onlar edepsiz sözler söylemez. Yumuşak başlılık ve hayâ sahibi olmak kişinin akıbetini güzelleştirir. Peygamber sıfatı olan yumuşak başlılık ve hayâ, insanı cehennem ateşine karşı koruyan birer perdedir. Yumuşak başlılık ve hayâ mü'minin özelliğiyken kin ve öfke isyankâr insanların özellikleridir.

Hikâye

Eski zamanlarda budala bir adam, sırlar âleminin kendisine açılmasıyla kerâmet göstermeye başlar. Kimin için dua etse, Allâh o kişinin bütün isteklerini yerine getirir. Bu adam, elbise giymez ve sarık bağlamaz. Bir gün bir rind, onun yanına gelerek halkın onu ayıpladığını söyler ve ona neden böyle çıplak dolaştığını sorar. Halkın eleştirilerine maruz kalmanın ona yakışmadığını, elbise giymesinin daha uygun olacağını söyler.

Bu kişi, adamın sözlerini dinledikten sonra, ona mana yüzüne bakmasını tavsiye eder. İnsanlardan kimilerinin manevî simalarının domuz, kimilerinin köpek, kimilerinin maymun, kimilerinin karga, kimilerinin at, kimilerinin eşek, kimilerinin de manda şeklinde olduğunu belirtir. Haram mal yiyenlerin domuz, insanlara zarar verenlerin köpek, nifak çıkaranların maymun, heveslerine uyanların at, şehvetine yenik düşenlerin eşek, haram eğlencelere dalanların manda sûretinde göründüklerini; insan sûretindeki şerefli kişilerinse ibâdet ettiklerini ve güzel ahlâk sahibi olduklarını söyler. Şerefli kimseler, utanma duygusu taşıdıkları için aybına bakmayacaklardır. Diğerleri ise insan olmadıklarından aybına baksalar da zarar veremez. Allâh o adama, keşif âlemini bu sûrette göstermiştir. Şâir, okurun "Söyleyene değil, söze bak" kabilinden ders çıkarmasını ister.

Budala adam ve rind arasındaki konuşmalara dayan hikâye, budala adamın tanıtımıyla başlar. İkinci şahıs görevindeki rind, budala adamı tamamlar.

Yahyâ'nın hikâyelerinde rind tipi aynen zâhid tipinde olduğu gibi, olumlu bir kişiliğin temsilcisidir. Yahyâ, birçok hikâyede zıt unsurları bir araya getirerek mesajın etkililiğini arttırmaya çalışır. Anlayışsız, câhil, ahmak insanların karşısına zekâsı, anlayışlılığı ve tecrübesiyle rind tipini çıkarır. Düz ve sade bir kurguya sahip olan hikâyenin mekânı belirtilmemiştir.

2.1.5.25. On Yedinci Makale (Gönül Kırma)[86]

1522. beyitle başlayıp 1547. beyitle sonlanan makale, dost ve tanıdıkların hatırlarını kırmama ile ilgilidir. Şâir, insanın dostları ile münakaşalarını aşırı derecede değil, uzlaşmaya imkân bırakacak düzeyde sürdürmesinin gerekliliğine değinerek konuya girer. Karşıdaki kişinin kalbini kötü sözlerle incitmemek gerektiğinin anlatıldığı bu makalede şâir, kırılmış camın tekrar eski hâline getirilememesi gerçeğine dikkat çeker. İnsanın, dostunu kendisine düşman hâle getirmesini büyük bir kabahat olarak değerlendirir. Asıl hüner, düşmanını kendine dost edinmektir.

İnsan, gönlünü kibir, kin ve öfkeyle doldurmamalıdır. Kin tutan insan, susuz bir kuyuya benzer. Şerî'ata muhalif iş işleyen bu kimseye, gelen giden taş atar. Öfke ile gönlü yaralanan bu kimsede imandan eser kalmaz. Cehaletinden dolayı insanlara kin besleyen bu kişi, yerini cehennem ateşi yapar. Câhillere uyarak onlarla kavga etmemeyi, dostlara kibirli davranmamayı öğütleyen şâir, hünerin, insanın kendi nefsine cevap verebilmesi olduğuna inanır. Dostu ile kavga eden kişinin sonunda kendi adını kötüye çıkaracağını, onu gördüğünde utanıp kendi kendine kızacağını belirtir. Âlim düşmanı, câhil dosta yeğ tutan Yahyâ Bey, iki kişinin birbiriyle kavga hâlindeyken ecelin mutlaka bir gün onları aralayacağı gerçeğine dikkat çeker.

Hikâye

Kötü ahlâklı iki eşkıya birbirlerine düşman olur. Sürekli öfkeli bir şekilde birbirleriyle dövüşür. Eğer fırsat bulsa biri diğerini diri bırakmak istemez. Onlardan biri ansızın vefat eder. Diğeri bunu duyunca çok sevinir. Ölüyü mezarından çıkarıp yakmak için onun kabrine gider. Mezarı açarak ölüyü seyretmeye başlar. Düşmanının hareketsiz, güçsüz ve kuvvetsiz bir şekilde kaldığını, göğsünün toprakla bir olup ağzının karınca ve yılanlara yuva olduğunu görür. Onu yakmayı planlarken Allâh'ın, kalbini yumuşatmasıyla ölen kişiden ibret alır. Dünyanın bu kişiye kalmadığını gören adam, kendisine de kalmayacağını düşünerek ona hakkını helal eder.

Gerçekten de Yahyâ'nın bahsettiği gibi birbirine düşman iki kişi var mıydı yoksa bunlar şâirin hayal ürünü müydü bunları bilmiyoruz ama tasarlanan bu kurguyla şâirin de-

[86] Başlık: "**On yedinci maḳāle aḥibbā vü āşinānuñ ḫāṭır u ʿāṭırlarını ġaflet ü cehāletle münkesir itmek ḫamlıḳ u bed-nāmlıḳ olup mübāḥese vü muḳābelede iḥtiyāṭ u iḥtirāz üzre olmaġı inşāʿ u inhā eyler**" (Sarıçiçek, 2014: 173).

rin bir hakîkate dikkat çekmek istediğini anlıyoruz. Şâir, dostluk gibi temel bir duygunun kavranması için evrensel bir hakîkati, ölüm hakîkatini, kullanıyor. Ölüm üzerine düşündürerek düşmanlık gibi esassız hislerin peşinden koşmamayı telkin ediyor.

İki kişi arasındaki çatışmaya dayanan hikâye, anlatma ağırlıklı ilerlerken taraflardan birinin ölmesiyle, tam da olayın yoğunluk kazandığı noktada, sahne devreye girer. Şâir, üzerinde durmak, düşündürmek istediği bu yeri, ölünün mezarda duran cansız bedenini adeta okuyucunun gözü önünde canlandırır. Bu sahneyle olay anlatımı yavaşlar.

Ne zaman yaşandığı belirtilmeyen hikâyede, anlatıcının yaptığı geriye dönüşten adamın mezara giderken ölen kişinin cesedini yakmayı planladığını öğreniriz. Olayların odak noktası, ölen adamın mezarının yanında yaşanlardır. Ölüyü gömenler, birer kişilik olarak karşımıza çıkmaz. Bu kişiler hikâyenin dekoru mahiyetindedir.

2.1.5.26. On Sekizinci Makale (Mal ve Makam Düşkünlüğü)[87]

1577-1610. beyitler arasında yer alan bu makale, mal ve makam düşkünü, zayıf idrakli kişileri anlatır ve bu kişilerin evliyâ ve enbiya tarafından, nefret edilen kimseler olduklarını bildirir. Bu makaleye gönle seslenerek başlayan şâir, ona dünyaya meylederek ahiret saadetini kaybetmemeyi öğütler. Dünya makamlarının peşinden koşmayı, boş işlerle uğraşmak olarak değerlendirir. Fâni olan ve insanın başına bin türlü belâ getiren bir makam, istenmeye değmez.

İnsan hayatından geriye kalan, yaptığı iyilikler ya da fenâlıklardır. İnsan, ölünce kabrinde yalnız kalacağından, onun dünyada insanları başına toplaması çok da anlamlı değildir. İnsanın, elden çıkacak dünyevî bir makama sevinmemesi gerekir. Kişi, Allâh'ın rızasını talep etmeli, geçici şeylerden vazgeçmelidir. Hz. Süleymân, İskender gibi nice yıllar dünyaya hükmeden padişahlar bile, sonunda toprak olmuşlardır.

İnsanın çok mal talebinde bulunmaması gerektiğine inanan şâir, malını çoğaltanların vârislerini sevindirdiklerini düşünür. Dünya malına azıcık bile tamah eden insanın çok zarar edeceğini, dünya alakalarının insanın manevî alıcılarını körelttiğini söyler. Bekâsız olan bu dünyaya bağlanmamak gerektiğine dikkat çeker. Heveslerinin kölesi olan insanları, şeytânın kuklalarına benzetir. Gözleri gaflet ile perdelenmiş bu insanlar, keyifli bir şekilde

[87] Başlık: "**On sekizinci maḳāle ehl-i menfūr-ı evliyā vü enbiyā olup taʿalluḳ-ı māl u menāl ü cāh u celāl ü emlāk jeng-i āyīne-i idrāk olduġını bildürür**" (Sarıçiçek, 2014: 177).

oyunlarını oynarken bir gün ecel onlara korkunç şeklini gösterecektir fakat onlar bunun farkında değildir.

Hikâye

Eski zamanda hüner, fazîlet ve kerem sahibi, temiz kalpli, riyadan uzak, duası alınacak bir şeyh yaşar. Bu zât, hangi mürîdi ile konuşsa, onların yanlış düşüncelerden vazgeçmelerini sağlar. Gönlünde yalnız dünya sevgisi olan biri, şeyhin yanına giderek ondan ömrünün ve malının ziyadeleşmesi için kendisine dua etmesini ister. Şeyh, adamı dinledikten sonra, ona dua etmenin iyilikten ziyade kötülük olacağını ve kendisine zarar vereceğini söyler. Adama, sonu hayırlı olmayan şeyleri talep etmemesi gerektiğini ifade eder. Ona, kendisi için daha hayırlı olan fakirlik yolunu seçmeyi, âyet ve hadîslere göre, ibâdetle geçireceği bir hayat yaşamayı tavsiye eder.

Hikâye, Yahyâ'nın klasik kişi tasvirleriyle başlar. Yahyâ, başlangıçtaki bu tasvirle ideal bir şeyh portresi çizer. Şeyhin yanına giden adam, toplumda örneği çok olan alelade bir tiptir.

Şeyh ve adam arasındaki konuşmalar üzerine bina edilen hikâyede, zaman ve mekân üzerinde durulmaz. Olayın ne zaman ve nerede yaşandığı belirsizdir. Şahıs kadrosu zayıf, fonu kısır, zaman ve mekânına özen gösterilmeyen düz ve sade bir hikâyedir.

2.1.5.27. On Dokuzuncu Makale (Mal Çokluğu)[88]

1632. beyitten başlayarak 1658. beyte kadar devam eden makalenin konusu, mal çokluğunun câhil insanları ızdıraba soktuğu ve onlara korku sebebi olduğudur. Makaleye, gururlu insanlara seslenerek başlayan şâir, insanın kalp gözünü kapayan, Allâh'ı zikretmesine mani olan şeylerin giderilmesi gerektiğine dikkat çeker. İnsana ağır bir yük gördüğü mal arzusunun altında ezilmemeyi, tuzak olarak değerlendirdiği parayı arzulamamayı tavsiye eder.

Dünyaya değer vermek, insanın manevî terakkisine engel olduğu gibi çok mal arzusu da kişiyi sonunda pişman eder. Mal biriktirme arzusundaki insanın kalbi taşlaşır. Tamahkâr insan, başkasının malını kıskandığından sürekli acı çeker. Köpeğin leşi talep etmesinde

[88] Başlık: "**On ṭoḳuzıncı maḳāle māl u menāl insān-ı nā-dānı muẕṭaribü'l-ḥāl idüp ḳorḳudan ḫālī vü ḳayġudan emīn itmedügini tebeyyün ü taḳrīr eyler**" (Sarıçiçek, 2014: 181).

şaşılacak bir şey olmaması gibi, azap ehlinin mala meyletmesi de insanı şaşırtmaz. Mal çokluğu, ibâdetlerin azalmasına sebep olur. Altın, gümüş gibi maddî değeri olan eşyalarla yolculuk yapmak insana korku verir. Bunları kaybedeceği ya da çaldıracağı endişesiyle insanın uykusu kaçar. İnsan neyi çok isterse onu mabut telakki eder, bundan dolayı insanın mala tapıp ona kul olmaması gerekir.

Hikâye

Fakir iki kişi Kâbe'ye gitmek için yola çıkar. Huzur içinde yollarına devam ederken onlardan biri altın ve gümüş dolu bir kese bulur. Arkadaşına söylemeden keseyi saklar. Harâmî korkusundan adamın gözüne uyku girmez. Korkudan benzi sararan bu adam, yeme içmeden kesilir. Bülbül sesini duysa, ıslık sesi sanır. Uçan kuşun gölgesini, ağır bir gürz telakki eder. Bir vadiyi görse yavaş yavaş yürümeye başlar.

Ondaki bu değişiklik arkadaşının dikkatini çeker. Önceden yol korkusu yaşamadığını, şimdi ise sabaha kadar uyuyamadığını ona hatırlatır. Bundan dolayı onu ayıplayan arkadaşı, ona bu kadar sıkıntılı olmasının sebebini sorar. Bu sözlerden farklı bir anlam çıkaran adam, arkadaşının durumu anladığını ve mal için kendisini öldüreceğini düşünür. Ağlayarak keseyi ona verir ve ondan kendisini öldürmemesini ister. Arkadaşı meseleyi anlar. Keseyi alarak sahraya atar. Mutlu bir şekilde yollarına devam ederler.

Hikâye, Kâbe'ye gitmek için yola koyulan iki fakir arkadaşın yol boyunca karşılaştıkları olaylar karşısındaki tepkileri üzerine kurulmuştur. Korku, ihtiras, dostluk gibi insanın temel duygularını gerçekçi bir biçimde işleyen şâir, hikâyesini gerçek hayata yaklaştırmıştır.

Keseyle altın bulan arkadaşın davranışlarındaki değişim, hikâyede gerilim oluşturur. Arkadaşındaki davranış değişikliğini fark eden diğer arkadaşın, onda daha önce böyle bir hâl olmadığını geriye dönerek hatırlatması ve ondan bunun nedenini sorması merak unsurunu arttırır.

Altın bulan arkadaşın korkudan sırrını açıklaması üzerine arkadaşının nasıl davranacağı sorusu merak unsurunu zirveye ulaştırmış, olaydan haberdar olan arkadaşın, keseyi alarak atmasıyla olaylar durulmuş ve tekrar eski düzenlerine dönerek yollarına devam etmişlerdir. Olaylar, birkaç günlük bir zaman dilimi üzerine kurulmuştur.

2.1.5.28. Yirminci Makale (Kahramanların Tarifi)[89]

Mesnevînin 1689-1712. beyitleri arasında yer alan bu makaleye şâir, Allâh yolunda savaşarak kahramanlık gösterenlere saadet temennisinde bulunarak başlar. Bu kahraman yüksek sesle bağırarak düşmanın başına yağmur yağdırır. Hz. Mûsâ'nın asası gibi olan mızrağı, düşmanın gözüne ejderha gibi görünür. Oklarıyla düşmanları öldürür, kılıcında düşmanları, ölümü görür. Sahabeleri örnek alan bu kahraman, savaşta kartal gibi kanat açar. Başını gürz gibi ortaya koyarak savaş meydanında yiğitçe savaşır. İnsanın, bu kahramanları örnek alarak Allâh için savaşması, dosta siper olması, düşmanın da canını alması gerekir.

Hikâye

Geçmiş zamanda savaşta usta olan bir adam vardır. Kendisini kimseyle bir görmeyen bu adam, şaka kaldırmaz. Bir savaşta korkusuzca savaşan bu adam, düşmanın birçoğunu helâk ederek halkın takdirini kazanır. Bir ârif yanına gelerek ona, yaptıklarının hüner olmadığını, asıl hünerin aşağılık biri kendine gelip sövdüğünde, kendinin öfkelenmeyip bu hâle sabır göstermesi olduğunu söyler. Kahramanın insanlara kötü davranmaması, yumuşak başlı ve vakarlı olması gerektiğini düşünen ârif; öfkeli insanın nakıs olduğundan, hiddet ve öfkenin korkaklık alameti olduğundan söz eder.

Cesur adamın tanıtımıyla başlayan hikâyenin çatısını, ârifin bu adama verdiği tavsiyeler oluşturur.

Yahyâ olayları istediği hedefe doğru götürürken hayatı ve çevreyi görmez. Birçok hikâyesinde ne çevreye ne de zamana dikkat eden Yahyâ, bu hikâyesinde de aynı tarzı devam ettirir. Hikâyede zaman da mekân da belirtilmemiştir. Düşman askerleri hikâyenin sosyal atmosferini oluşturur. Tekdüze ve sade olan bu hikâye basit bir kurguya sahiptir.

---

[89] Başlık: "**Yigirminci maḳāle erlik meydānınuñ dilberi vü dilāverlik neyistānınuñ şīri olan pehlevānlaruñ tarīf-i laṭīf ü tavṣīf-i şerīflerini beyān u ʿayān eyler**" (Sarıçiçek, 2014: 186).

2.1.5.29. Yirmi Birinci Makale (Kötü İnsanlardan Uzak Durmak)[90]

1741. beyitten başlayarak 1764. beyte kadar devam eden makalede şâir, nefsine uyarak yaşayan insanların, dinî emirlere uyan kişilere zarar verebileceğini, bu yüzden dindar insanların onlardan uzak durmalarının daha uygun olacağını anlatır. İsyankâr tavırlar insanın helâketine sebep olacağından, kişinin bu tarz hallerden uzak durması gerekir. İsyankârların bulunduğu şehir, Allâh'ın merhametini celb etmez. İbadet eden insanlar da bu durumdan zarar görür. Beyaz tülbendin dumandan sararması misali asilerle sohbet de masumları lekeler. Bundan dolayı, kişi günâhkâr insanlarla dostluk kurmamalı, onlarla aynı mekânda bulunmamalıdır.

Bu tarz isyankâr insanları azarlayarak onlara haddini bildirmek gerekir. Kişi bunu Allâh'ın buyruğu olduğunu düşünerek yapmalıdır. Köpekleri asilerden daha üstün gören şâir, onlara kalben düşmanlık beslemeyi sevap olarak değerlendirir. Bunlarla arkadaşlık kurmayı günâh olarak yorumlar. Okuyucuya, bu kişilerden uzak durmayı tavsiye eder.

Hikâye

Allâh, Hz. Mûsâ zamanında uğursuz bir taifeyi helâk eder. Bu taifeyle birlikte Allâh'a ibâdet eden birçok kişi de helâk olur. Bu hadiseden ibret alan halk, zikir ve ibâdete başlar. İsyankârlarla beraber masum insanların da helâk edilişini yorumlayamayan ve Allâh'ın kullarına zulmetmeyeceğinden emin olan Hz. Mûsâ, Tûr Dağı'na çıkarak Allâh'a yalvarır. Allâh'ın bu taifeyi helâk etmesindeki hikmeti sorar. Sorusuna cevap gelmez. Allâh'ın hikmetiyle orada uykuya dalar. Hz. Mûsâ uyurken binlerce karınca onun ayağını öpebilmek için ayağına çıkar. Karıncalardan biri yanlışlıkla Hz. Mûsâ'nın ayağını ısırır. O sırada uyanan ve karıncaları fark etmeyen Hz. Mûsâ, sert bir şekilde ayağını kaşıyarak birçok karıncanın ölmesine sebep olur. Bu durumdan çok müteessir olan Hz. Mûsâ, sualine de cevap almış olur. Sorduğu sorudan dolayı da utanır.

Allâh'ın yaptığı her işte mutlaka bir hikmet vardır. İnsanın, Allâh'ın yarattıklarındaki esrarı anlamaya çalışması gerekir. Kâinat baştan başa harap olsa da, Allâh'a zerre kadar zarar gelmez. İnsanın sevapları Allâh'a fayda vermediği gibi, günâhları da zarar vermez. İnsanın görevi, kusurlu olduğunun farkına varmaktır.

---

[90] Başlık: "**Yigirmi birinci maḳāle vücūd-ı şuleḥāya cünūd-ı ehl-i hevānuñ mażarrat u nekbeti ʿāyid ü rāciʿ olduġı ecelden mehmā-emken ṣāliḥ ṭāliḥden firār itmek sezāvār olduġını işʿār eyler**" (Sarıçiçek, 2014: 190).

Hikâyenin birinci dereceden kişisi Hz. Mûsâ'dır. Mûsâ peygamber hayat üzerine düşünen, derinliği olan bir hikâye kişisidir. Yaşanan hadiseleri yorumlamaya çalışır. Helâk olan taife fon görevinde kullanılmıştır.

Hikâye iç içe geçmiş birkaç vakadan oluşur. İsyankâr kavmin helâk edilmesi, Hz. Mûsâ'nın bunun hikmetini anlamak için Tûr Dağın'a çıkması, Allâh'a dua ettikten sonra burada uykuya dalması ve gördüğü rüya ile sorusuna cevap alması hikâyenin vakalarıdır.

Olaylar Hz. Mûsâ döneminde yaşanmıştır. Bunun dışında zamana dair ayrıntı yoktur. Hikâyenin mekânı Tûr Dağı'dır. Olayların yaşandığı yer belirtilmesine rağmen mekânın ayrıntısına girilmemiştir.

2.1.5.30. Yirmi İkinci Makale (Takva)[91]

Bu makale mesnevînin 1796. beytiyle başlayıp 1826. beytiyle sonlanır. Şâir, takva sahiplerinin günâh işlemekten sakınmalarının, onların yüksek makamlarına işaret ettiğini ifade eder. Takva sahiplerindeki bu hâl, yüksek mevkileri beraberinde getiren sonsuz bir mutluluğa vesile olur. Kötü amellerle yüzü kararmış günâhkâr insan, ne peygamberden utanır ne de azaptan korkar. Dünya alakaları ve süsleri, insanın ibâdetine engel olur.

Şâir bu makalede Allâh'ın, insana isyanına göre muamele etmesi durumunda insanın hâlinin nasıl olacağını sorgular. Baharın, çiçeklerin, bulutların olmamasına; yağmurun yağmayıp bitkilerin yaratılmamasına; feleklerin dönmemesine, güneşin doğmamasına, mevsimler ve günlerin olmamasına; yeryüzünün insanı taşımamasına, suların tuz olmasına, toprağın isyankârları kabul etmemesine, dünyanın harap olmasına karşı insanın hiçbir tasarrufta bulunamayacağını göstermeye çalışır. İnsanın sahip olduğunu sandığı şeylerin aslında kendisine ait olmadığına dikkat çeker. Şayet insanın gözü görmese, kalbi kararsa, insan konuşamasa, işitemese, yürüyemese, acayip bir cilt hastalığına yakalansa ve insanlar ondan tiksinse, bütün bu olanlar karşısında insanın elinden hiçbir şey gelmeyecektir.

Allâh, insana günâhlarına göre davranmaz, şayet öyle olsa insan buna engel olamaz. İnsanın Allâh'ı yâd etmesi, salihler için rahmet temennisinde bulunması ve isyankârların cezalandırılmasını istemesi gerekir. İnsan, Allâh'tan korkmalı, Allâh'a şükredip her şeyden

[91] Başlık: "**Yigirmi ikinci maḳāle ehl-i taḳvāya fi'ş-şubḥı ve'l-mesā ḫavf u ḫaşyet-i Mevlā maʿşıyyet ü günāh u delīl-i ʿizzet ü cāh olup, mūriş-i rifʿat-ı ebedī vü bāʿiş-i devlet-i sermedī olduġını bildürür**" (Sarıçiçek, 2014: 194).

ibret almalı ve takvadan ayrılmamalıdır. Aynı zamanda insan, her şeyin fenâ bulacağının idrakinde olup uyanık bir hayat yaşamalıdır.

Hikâye

Bir gün bir köle efendisine su götürürken birinin testiye dokunmasıyla testi kırılır. Efendisinin kendisine kızmasından korkan köle, ona açıklama yapacak yüzünün olmadığını söyleyerek ağlar. Kölenin hâlini gören isyankâr biri, onun bu hâlinden ibret alır. Kendi kusurlarının farkına vararak ağlamaya başlar. Kölenin sadece bir testi kırdığı için bu kadar acı çektiğini, kendisinin ise her gün binlerce günâh işlediğini ve hiçbiri için pişmanlık duyup tövbe etmediğini, ibâdetlerden mahrum bir hayat yaşadığını düşünür. Kalbine Allâh korkusu giren bu adam, tövbe ederek Allâh'ın razı olduğu bir hayat yaşamaya başlar.

Hikâyenin birinci dereceden kişileri köle ve onun davranışından ibret alarak değişen adamdır. Kölenin testisini kıran kişi ise fon görevindedir. Hikâyede kölenin hâlinden ibret alan adam, birdenbire yüz seksen derece değişmiştir. Yahyâ'nın hikâye kişileri genel olarak anlık değişim yaşar. İbretli bir hadise, bir nasihat ya da doğrudan bir hidâyet, kişilerin değişim yaşaması için yeterlidir. Onların değişim sonrası ayrıntıları da yoktur. Genel değerlendirildiğinde hikâyelerin birçoğu değişim anıyla birlikte sonlandırılır.

Hikâyelerde değişimlerin büyük çoğunluğunun anlık olması, şâirin eğitim anlayışıyla yakından ilgilidir. Şâir, bu davranışıyla iyi yöndeki bir seyrin, uzun zaman istemediğini, bunun için bir anın bile yeterli olduğunu göstermeye çalışır. Ayrıca önemsiz gibi görünen hadiselerde ibret ve örnek alınması gereken derin anlamlar bulunabileceğini sezdirir. Düz ve sade bir kurguya sahip olan hikâyede, zaman ve mekân üzerine dikkat yoktur.

2.1.5.31. Yirmi Üçüncü Makale (Adalet)[92]

1848. beyitten 1875. beyte kadar devam eden makalede şâir, ahiret korkusu olan yüksek himmetli kimselerin, belâdan uzak olacaklarını, Allâh'ın emrettiği gibi bir hayat yaşayacaklarını, herkese adaletle muamele edip hiç kimseye zulmetmeyeceklerini anlatır. Feleklerin adaletle döndüğünü, zeminin adaletle ayakta durduğunu, gül bahçesinin bahar şeklini adaletle aldığını, bütün nehirlerin adaletle parlak hâle geldiğini belirten şâir, kâinatın düzenini sağlayan adaletin, Allâh'ın kullarına bir ihsânı olduğuna inanır.

[92] Başlık: "**Yigirmi üçüncü maḳāle men-ʿadele meleke ve men-ẓaleme heleke pendinden behremend olan ercümend-i bülend-himmet belādan dūr ḳażadan maḥsūr olduġını iʿlām ider**" (Sarıçiçek, 2014: 198).

Şerî'atın nûru olan adalet, padişahların tahtlarını süsleyip vezirlerin kutluluğunu arttırır. Bütün varlıklar adaletle ayakta durur. Adaletle hareket eden kimseler, bütün belâlardan kurtulur. Yöneticilerin küçücük bir zulmü bile, onlara dağlar kadar belâ getirir. Adaletli yöneticinin dilinde şükür, yüzünde gülümseme eksik olmaz. Böyle bir yönetici, alçak gönüllü olduğu gibi zulme uğrayanlara karşı da ilgilidir. Halkı güzel ahlâkı ile kendisine bağlayarak onlara birçok ihsânda bulunan bu yönetici, aynı zamanda câhile de hak ettiği cezayı verir.

Hikâye

Adaletle halifelik yapan Hz. Alî, yanlışlıkla bir karıncaya basarak onu incitir. Kuvvetten düşen karınca yoluna devam edemez. Karıncanın bu hâline çok üzülen Hz. Alî, karıncanın bu hâle gelmesine sebep olduğu için vicdanen rahatsız olur. Karıncayı yerden alarak koynuna koyar. İyi oluncaya kadar onu tedavi eder.

Hz. Alî, o gece rüyasında Hz. Muhammed'i görür. Hz. Muhammed ona, yolda gafletli bir şekilde yürümemesini tavsiye eder. Dikkatsizliğinden dolayı Allâh'ı zikreden bir varlığı, öldürme sınırına geldiğini söyler. Ona, karınca mahşerde kendisinden hakkını isterse ne yapacağını sorar. Hz. Alî, bu duruma çok üzülür. Hz. Muhammed daha sonra onu sevindirecek sözler söyler. Karıncanın Hz. Alî'yi savunduğunu, kendisine yanlışlıkla bastığı için Allâh'ın Hz. Alî'den hesap sormamasını istediğini belirtir.

Hikâyenin kuruluş sebebi, Hz. Alî'nin hassasiyetini göstererek okuyucuda olumlu yönde bir değişim oluşturmaktır. Hikâyenin asıl kişisi Hz. Alî'dir. Yardımcı şahıs görevindeki Hz. Muhammed, hikâyenin mesajını tamamlamıştır. Aynı zamanda küçük bir karınca, kişi hüviyeti kazanarak hikâyeye dâhil olmuştur.

Olay zamanı Hz. Alî'nin halifelik yaptığı yıllara rastlar. Gün içinde başlayan olaylar, geceleyin Hz. Alî'nin rüyada Hz. Muhammed'i görmesiyle neticelenir. Hz. Alî'nin, karınca iyileşinceye kadar onu koynunda tedavi etmesi üzerine, yorum yapmaya başlayan şâir, olay akışını kesintiye uğratır. Geceleyin Hz. Muhammed, Hz. Alî'nin rüyasına gelerek Hz. Alî'nin karıncayı incitme macerasını ona hatırlatmıştır. Bu kesit, zamanda genişleme olduğunu gösterir. Hz. Muhammed, karıncanın Hz. Alî ile ilgili söylediklerini nakletmiş, dar anlamda yapılan bu geriye dönüşlerle olay zamanı genişlemiştir.

Yolda başlayan olayların nerede sona erdiği belirtilmemiştir. İkinci olay halkasında Hz. Alî'nin uyuduğu anlatıldığına göre olayın onun evinde geçmiş olması muhtemeldir.

2.1.5.32. Yirmi Dördüncü Makale (Zulüm)[93]

1906-1932. beyitler arasında yer alan makale, günâhkâr zalimin dünyada nefrete, ahirette de Allâh'ın kahrına ve cehennem azabına layık olduğunu bildirir. Makale, dünyada insanları rencide edenlerin, son nefeste kendilerinin rencide olacaklarını ifade eden hadîs-i şerîf ile başlar. Mahşer kurulduğunda insanlar günâhları nispetinde ceza çekeceklerdir. Zalim insanların ahiretteki cezası cehennem ateşi olacaktır. İnsanlara zulmederek böyle bir azabı tercih etmek anlamsızdır.

Zalim insanlar, hem dünyada hem de ahirette bütün mahlûklar tarafından nefret göreceklerdir. Kötülük yapmak kolaydır. Asıl marifet ihsânda bulunmak ve güzel ameller işlemektir. Aynı şekilde gönül kırmanın da kolay olduğuna değinen şâir, gönlü tamir etmek için yılların yetersiz kalabileceğine dikkat çeker. Kötülük yapan insan iyilik bulamayacak, akıbeti de hayırlı olmayacaktır. Deve dikeninden hurma beklenemeyeceği gibi zalim kişiden de hayır umulmaz. Belâ dikenine benzeyen zalimden herkes korkar ve uzak durmaya çalışır. Bulunduğu her yerde insanları inciten zalimle sohbet etmek gönlü daraltır.

Hikâye

Zalimin biri, bir gün insanların ortasında bir âlimi çok kötü bir şekilde döverek elbisesini parçalar. Âlim, Allâh'a tevekkül ederek onun zulmüne sabreder. O zalimi gören bir velî, zalime nasihat eder. Ona öfkelenmemesini, öfkenin insanı cehenneme götüreceğini söyler. Âlimlerin, Allâh'ın gül bahçesinin gülleri olduklarını ve onlara zarar verenlerin helâk olacaklarını belirtir. Bir hafta dolmadan Allâh o zalimi helâk eder. Hikâyenin hakîkatine de değinen şâir, zulmeden kimsenin en büyük zararı kendisine verdiğini söyler.

Yahyâ hikâyelerinde olumsuz kişilerin karşısına, antitez oluşturacak olumlu kişileri, olumluların karşısına da olumsuzları yerleştirir. Buradaki âlim zalim çatışmasına üçüncü kişi olarak velî zât da eklenir. Âlim ve velî birbirlerini tamamlayan iki kişi olarak zalimin karşısında yer alır. Şâir, ideal bir âlim portresi çizmiştir. Âlim, zulüm karşısında sabretmiş,

[93] Başlık: "**Yigirmi dördünci maḳāle ẓālim-i āṣim dünyāda menfūr u ʿuḳbāda maḫhūr olup ʿaẕāb-ı caḥīme vü ʿitāb-ı elīme lāyıḳ u erzānī olduġınuñ beyānıdur**" (Sarıçiçek, 2014: 203).

Allâh'la bağını koparmamıştır. Velî de ideal olarak tasarlanmıştır. Zalime nasihat etmiş fakat zalim değişmeden kendisi olarak kalmıştır.

Hikâyenin olay örgüsü üç epizottan oluşur: Birinci epizot zalimin âlimi dövmesi, ikincisi zalimin zulmüne şahit olan velînin ona nasihat etmesi, üçüncüsü de zalimin bir hafta içinde vefat etmesidir.

Olay anlatımı ile başlayan hikâye yolda ve ne zaman olduğu bilinmeyen bir zamanda yaşanır. Zalimin âlimi dövmesinin ardından, zalimin ölümüne kadar geçen bir haftaya yakın süre atlanmıştır:

2.1.5.33. Yirmi Beşinci Makale (Şehitlerin Hâlleri)[94]

Bu makale, mesnevînin 1965. beytinden başlayarak 1994. beytine kadar devam eder. Makale, Hz. Hüseyin'in şehadetinin, ona sonsuz bir makam müjdeleyip sınırsız cenneti kazandırdığını ve Allâh'ın rahmetine kavuşmasına vesile olduğunu bildirir. Şehit olan kimse, dünyanın sultânı olduğu gibi sonsuz bir saltanata da sahiptir. Her yerde onun hükmü geçer. Böyle birinin aklına ölüm korkusu gelmez. Fakirliğini zenginlikle değiştiren bu kimseye, Allâh'tan lütuflar gelir. Onun sultânlığı herkesçe kabul görür. Allâh ona cennet kapılarını açar. Cennete herkesten önce şehitler girer. Onlar hesap verme ya da sırattan geçme endişesi taşımazlar. Bütün şehitler öldükten sonra gözlerini açtıkları gibi, kendilerini cennette bulur.

Bir gün Hz. Muhammed, huzurundaki sahabelerine şehadet mertebesini anlatır. Dinleyenlerin hepsi Allâh'a secde ederek son nefeste şehadet talep eder. Allâh onların dualarını kabul eder. Hz. Muhammed, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer vefat ettikten sonra sahabeler arasında ihtilaf olur. Kötü niyetli kimselerin rezillikleriyle Hz. Osmân şehit düşer. Sahabeler arasındaki içtihat yanlışından dolayı, aralarına düşmanlık girer. Birçok kişi Ebû Süfyân'ın oğluna uyarak Müslümanların kanını döker. Bazı kimseler onların yoldan saptığını düşünür. Bunun doğrusunu ancak Allâh bilir. Kimileri sadece saltanat için Hüseyin'in katline fetva vererek ailenin en hayırlısının başını keser. Bu kimseler gafletlerinden dolayı saltanat çatısını kurup ahiretlerini yıkar.

---

[94] Başlık: "**Yigirmi beşinci maḳāle saʿādet-i şehādet hidāyet-i İlāhī vü beşāret-i devlet-i nā-mütenāhī olup bī-ḥisāb u ʿitāb mūcib-i cennet ü sebeb-i raḥmet olduġını bildürür**" (Sarıçiçek, 2014: 208).

Hz. Hüseyin'in Şehadeti

Hz. Hüseyin bir gece uyurken Hz. Muhammed'i rüyasında görür. Hz. Muhammed, ona ulvî âleme göçme zamanının geldiğini söyler. Âşığın kıyafetine hayatın leke olduğunu, onu şehadet suyuyla yıkaması gerektiğini belirtir. Şehadet haberini alan Hz. Hüseyin uyandığında, ailesine gördüklerini anlatınca hepsini ayrılık acısı kaplar. Yezîd'in yardımcılarıyla savaş yapacakları gün, bahar mevsimindeki hüzünlü hâl, ona bu hadisenin zamanının geldiğini hissettirir. Dostlarına kendisini Hz. Muhammed'e kavuşma hasretinin sardığını söyler. Başa yazılanın geleceğini belirterek başkalarını gönülden çıkarmayı ve Hak yolunun kurbanı olmayı tavsiye eder. Bu esnada düşman askeri, Kerbelâ çevresinde hücuma başlar. Hz. Hüseyin bu savaşta, yetmiş sahabe ile şehit düşer.

Hikâye bir gece vakti başlar. Rüyada Hz. Muhammed'in Hz. Hüseyin'i yanlarına davet etmesi ileri kırılmadır. Bu çağrı hikâyenin nasıl sonuçlanacağının, yani Hz. Hüseyin'in şehit olacağının habercisidir.

Hikâyede Hz. Hüseyin'den sonra en iyi işlenen kişi Hz. Muhammed'dir. Dört Halife, Hz. Hüseyin'in ailesi, sahabeler ve düşman askerleri fon görevinde kullanılmış olup hikâyenin doğal bir görünüm kazanmasına yardım etmişlerdir.

Olayların yaşandığı gün, Yezîd'in taraftarlarıyla savaş yapıldığı gündür ve bahar mevsimidir. Araya sıkıştırılan uzun tasvirler olay anlatımını durdurmuştur. Şehit olacağı rüyasında kendisine bildirilen Hz. Hüseyin'in, bunu ailesi ile paylaşması dar anlamda geriye dönüşe örnektir. Birkaç saat önce gördüğü rüyayı, geriye dönerek ailesine anlatmıştır.

Hikâyesini hâkim bakış açısıyla kaleme alan Yahyâ, okuyucuya seslenmekten kendisini alamaz. Yorum mahiyetindeki bu bölüm, olay anlatımını durdurmuştur.

2.1.5.34. Yirmi Altıncı Makale (Ehl-i Beytin Tarifi)[95]

2073. beyitle başlayıp 2098. beyitle sonlanan makalede, âl-i nebî (Hz. Muhammed'in akrabası) kavramı tarif edilir. Âl-i nebî olmak, dinî yönden olup soy cihetinden değildir. Bunun gereği olarak âlin tarifi dinî emirlere uyan ve sâdık âl için uygun olup bu tabir yalancı ve günâhkârlara layık değildir. Hz. Muhammed'in soyundan gelen insanların hayırlı

[95] Başlık: "**Yigirmi altıncı maḳāle ilā-min-cihetü'd-dīniyyeti lā-min-cihetü'ṭ-ṭıyniyyeti mūcibince taʿrīf-i Āl āl-i ṣāliḥ ü ṣādıḳa ṣādıḳ olup āl-i ṭāliḥ ü kāẕibe lāyıḳ u muvāfıḳ olmaduġını bildürür**" (Sarıçiçek, 2014: 216).

olması gerekir. Onlar nefislerine uyup kötü fiiller işlememeli, isyankâr olmamalıdır. Onların, ömürlerini sürekli ibâdetle geçirmeleri ve sünnete uymak gerekir. Kendilerinden güzellikler çıkan bu insanlara salâvat getirilmelidir. Aslı ve nesli temiz bu kimseler günâhlarla hâllerini harap etmemelidir.

İçki içip eğlence yapanlara, peygamberin akrabası denilmez. Hz. Muhammed'in, heveslerine uyan akraba ve taallukatını kabul edeceği zannına kapılmak hatadır. Günâhkâr birçok kimsenin kendi atalarını zikrederek insanlar arasında bir mevki gözettiğini belirten şâir, bu hâli açıklamak için, yeşil yapraklı her ağacın gül bahçesine layık olamayacağı örneğini verir. Peygamberin soyundan olmakla gurura kapılan riyakârlara hürmet etmemek gerekir.

Hikâye

Bağdat'ta zenci bir mecnun vardır. Saçı sakalı birbirine karışan bu adam, insan görünümlü bir gulyabani gibidir. Zaman zaman nükteli sözler de söylediği olur. Bir gün asasını eline alarak Halife Memûn ile konuşmak üzere yola koyulur. Halifenin huzuruna vardığında, kendisini Allâh'ın rahmetine mazhar olan Hz. Mûsâ olarak tanıtır. Halife, Hz. Mûsâ'nın gönderilme sebebinin Fir'avn'ın tanrılık dava etmesi, isyan edip fesat çıkarması olduğunu oysa kendisinin ne zalim ne de isyankâr olduğunu, hatta kendisinin adaletli bir halife olduğunu söyler. Aynı zamanda, adamın konuşmasından ibret alan halifenin gözleri dolar. Adam, onun Hz. Muhammed'in sünnetini unuttuğunu, Fir'avn'ın huyunu alışkanlık hâline getirerek kibir ve gurura kapıldığını, ona Mûsâlık etmesinin abes olmayacağını söyleyerek geldiği yere tekrar döner.

Yahyâ'nın alıştığımız kişi tasvirlerinden biri ile başlayan hikâye Bağdat'ta yaşanır. Mecnun ile Halife Memûn arasındaki konuşmalara dayanan hikâyenin zamanıyla ilgili Halife Memûn devrinde yaşanmasından başka ayrıntı yoktur. Hikâyenin kurgusu düz ve sadedir.

2.1.5.35. Yirmi Yedinci Makale (Râfızînin Ehl-i Sünnet Düşmanlığı)[96]

2131. beyitten 2167. beyte kadar devam eden bu makale, Râfızîlerin ehl-i sünnetle düşmanlığının, ahmaklıklarından ve sonsuz cehaletlerinden kaynaklandığını konu edinir. Şâir, Râfızîlerin idraksiz, câhil ve değersiz olduklarını düşünür. Onlar nefislerine uyarak dinsiz bir hayat yaşar. Alışkanlıklarını bırakmayıp dinsizliklerinden dönmeyen bu kişiler, Sünnîlerle dostluk kurup onlara tabi olmazlar. Bunlar akla uygun sûrette ikna edilemedikleri gibi Râfızîliklerini yerenlere ölünceye kadar düşmanlık gösterirler. Kötü ahlâklı bu insanlar, dinî emirlere uyan kişileri sevmez ve dürüstlere düşmanlık beslerler. Onlarda fikir, anlayış, din ve diyanet olmaz. Doğru sözü işittiklerinde kaçan bu insanların ömürleri, zulüm ve inatla geçer.

Sünnîlerin her sözü Kur'an'a uyarken Râfızîlerinki şeytâna uyar. Şeytâna ümmet olan bu kişiler, Hz. Muhammed'in sahabelerine lanet ederler. Onların bu laneti rahmeti bulmalarına engel olur. Bu kimseler, Hz. Muhammed'in akraba ve taallukatını sever gibi görünerek sahabeleri eleştirmekten geri kalmazlar. Bunlar nasihatle dizginlenemezler. Bu kibirli kişilere ibâdet yerleri hapis gibi gelir. Kendilerini ebediyen talihsizliğe mahkûm eden bu kimselerin işleri akla uygun değildir.

Hikâye

Şirvân'da büyük bir hocaya ihanet eden hizmetçisi, onun bir kese altınını alarak ortadan kaybolur. Bu duruma üzülen hoca, pazara giderek hizmetçiyi bulan kişiye çalınan altınları vereceğini söyler. Hizmetçiyi bulup altınlarla birlikte hocaya teslim ederler. Hoca altınları ateşte tek tek kızdırarak hizmetçinin bütün vücûdunu dağlar. Hizmetçinin elbiselerini soyarak onu sokağa bırakır. Adam bu yanıklarla dışarıda gezerken yolda vücûdları kendisininki gibi dağlanmış birkaç hizmetçiye rastlar. Onlardan birine anlamsız bir şekilde, hocalarına ihanet ettikleri için vücûdlarının böyle yanık içinde olduğunu söyler. Hocasına ihanet eden uşakla, Allâh'a karşı ibâdet vazifesini yerine getirmeyen kul arasında bağ kuran şâir, Râfızîleri yılın on iki ayı on iki imâmı anan, dinle ilgisi olmayan ahmaklar olarak değerlendirir.

---

[96] Başlık: "**Yigirmi yedinci maḳāle Rāfiżī mü'eẕẕinüñ ġāyet-i ḥamaḳat ü nihāyet-i cehāletinden ehl-i sünnet cemāʿat ile ʿadāveti olduġını rivāyet ider**" (Sarıçiçek, 2014: 221).

Hikâyenin ana kahramanları hoca ve hocanın hain hizmetçisidir. Hocaya ihanet eden hizmetçiyi bularak hocaya getirenler ve hizmetçinin dışarıda karşılaştığı diğer hizmetçiler, hikâyenin doğal bir sahne görünümü kazanmasına yardım ederler.

Hikâyenin mekânı Şirvân'dır. Ayrıca Pazar yeri ve yol hikâyede zikredilen diğer mekânlardır. Hikâyenin zamanıyla ilgili bilgi verilmemiştir. Sade bir kurguya sahip olan hikâye, düz bir çizgiye oturtulmuştur.

2.1.5.36. Yirmi Sekizinci Makale (Günâhın Yüze Yansıması)[97]

Bu makale mesnevînin 2197- 2228. beyitleri arasında yer alır. "Suçlular simalarından tanınır" hükmü gereğince âriflerin bu kişileri tanıması ve asilerin herkes tarafından yerilmesi konu edilir. Şâir, makaleye günâhlardan uzak durmayı tavsiye ederek başlar. İki dünya saadetine vesile olan doğruluk, herkesi izzet sahibi yapar. Kişi, sadakat göstererek güvenilir insan olmayı alışkanlık hâline getirmelidir. İstikamet üzere olan kimse için bu hâl, ona sığınak olur ve onu birçok belâdan muhafaza eder. İnsan, ihanet etmekten, hilekâr olmaktan uzak durmalı, başkaları tarafından yanlışlarıyla tanınan biri olmamalıdır. Dürüstlerin, kötü insanlardan uzak durmaları gerekir. Yanlış davranışlarda bulunan insanlar, kendi kalplerine zarar verirler; yüzünün ak, alnının açık olmasını isteyen insan, sâdık olmalıdır. Hile yapmak, ihanet etmek asi insanlara belâ üstüne belâ getirir.

Hainler korkak olurlar, onların görüntüleri kendilerini ele verir. Mesela, bir hırsızın şeklinin değişmesi, renginin sararması, belinin bükülmesi onun eksikliğine delildir. Böyle bir kimsenin insanların içine çıkmaya yüzü olmaz. Kişinin, sözünde duran insanlarla arkadaş olması, hilekâr nefsini terbiye etmesi gerekir. Bu şekilde ıslah olan nefis kemâl bulacaktırr. İnsan, amellerindeki eksiklikleri giderme hususunda mücadele etmelidir.

Hikâye

Gece gündüz halka hile yapan yaşlı bir kadın vardır. Evi koyun ve inekle dolu olan bu kadın, onların sütünü satarak yaşar. Süte su katmadan sütü satmaz. Bir gün ansızın şiddetli bir yağmurun yağmasıyla evi suyla dolar. Sahip olduğu her şeyi selin alıp götürmesiyle zenginken fakir konuma düşer. Gece gündüz ağlayan bu kadın, düştüğü güç duruma daha fazla sabredemeyerek Hasan Basrî Hazretleri'nin yanına gider. Ona, bütün bunların

[97] Başlık: "**Yigirmi sekizinci maḳāle yuʿrafü'l-mücrimüne bi-sīmāhüm muḳteżāsınca nişān-ı ʿişyān-ı insān ʿayn-ı ʿārife ʿayān olup ʿāṣī-yi bed-nām mezmūm-ı ḫāṣṣ u ʿām olduġını iʿlām ider**" (Sarıçiçek, 2014: 226).

başına gelmesine sebep olacak nasıl bir günâh işlemiş olabileceğini sorar. O da, kadına süte kattığı suların toplanarak sel olduğunu, sele dönüşen bu suların bütün malını götürdüğünü söyler.

Şahıs kadrosunun ağırlığının erkekler üzerine yoğunlaştığı mesnevînin tek kadın kahramanı hile yapan bu ihtiyar kadındır. Hikâyenin başı yaşlı kadının tanıtımına ayrılmıştır.

Olaylar, bir gün ansızın şiddetli bir yağmurun yağmasıyla başlar. Evini sel basmasının ardından Hasan Basrî'ye gidinceye kadar ihtiyar kadının yaşadıkları özet geçilmiştir. Olayların birinci halkası, ihtiyar kadının sel altında kalan evinde yaşanmıştır. İkincisi ise, belirtilmemiş de olsa, Hasan Basrî'nin tekkesi olmalıdır.

2.1.5.37. Yirmi Dokuzuncu Makale (Rüşvet)[98]

2255. beyitle başlayıp 2280. beyte kadar devam eden yirmi dokuzuncu makalede şâir, rüşvet yiyenlerin makamlarını kaybedeceklerini, bu kimselerin sonunda utanılacak bir hâle düşüp yaptıklarından pişmanlık duyacaklarını dile getirir.

Rüşvetli mal, kişiye haram kılınmıştır. Rüşvet alan insan, ahirete ateşini dünyadan götürür. Böyle bir fiille ayıplanmak insana yakışmaz. Tamah ve hırs ile şeytâna uyarak Allâh'ın emirlerini terk etmemek gerekir. Böyle bir insanın gönlü, diğer insanların onu kınamalarından daralır. Bu kişinin başına güzel şeyler gelmediği gibi, Allâh onun malına bereket de vermez. Rüşvet teklif eden kişilere aldanmamak, rüşvetten korkmak gerekir. Rüşvet kişinin Allâh'a ulaşmasına engel olur. İnsan için bir talihsizlik olan rüşvet utanılacak bir hâldir. İsraf eden bir insan, müsrifliğini ancak rüşvet alarak sürdürebilir.

Kanaatkâr insan istikametli olur. İstikamette olmak imanı ziyadeleştirir. İmanın artması da, hem dünya hem de ahiret hayatına fayda verir. Hain insanlar gündüzlerini siyaset korkusuyla, gecelerini de dert ve kasvetle geçirdiklerinden hiçbir zaman rahat edemezler. İnsan, korkulu olan bu rüşvet yoluna girmemeli ve kendini başkalarına karşı mağlup etmemelidir. Rüşvet, kibir, öfke gibi özellikler memuriyet hayatının kaybına da sebep olur.

---

[98] Başlık: "**Yigirmi ṭoḳuzıncı maḳāle müdāvemet-i rüşvet ʿalāmet-i zevāl-i devlet olup nihāyeti fażāḥat u ḳabāḥat ü ʿāḳıbeti nedāmet ü melāmet olduġını işʿār u iẓhār ider**" (Sarıçiçek, 2014: 231).

Hikâye

Konya'da tamahkârlığıyla bilinen uğursuz bir kadı vardır. Bu kadı, insanlardan aldığı rüşvete göre onlara muamele eder. Bir testiye toprak doldurup üzerini bal ile kapayan Nasreddîn Hoca, işini hallettirmek üzere kadıya gider. Rüşveti gören kadı, hocayı çok iyi karşılar. Kadı, hoca için gerekli senedi hazırlayıp onu gönderdikten sonra testiyi açarak balı yemeye başlar. Testinin toprakla dolu olduğunu fark edince çok sinirlenerek testiyi kırar. Senedi hocadan hile ile almaya karar verir. Ertesi gün hocaya, senette bir yanlışlık olduğunu, yenisini yazması için eskisini kendisine getirmesi gerektiğini söyler. Bunun üzerine hoca, latîfeyle karışık bir şekilde, senette yanlışlık olmadığını, asıl yanlışlığın testide olduğunu belirtir. Kadıya rüşvet almamasını, sonunda testi gibi toprak olacak vücûdunu haramla beslememesini öğütler.

Kişileri tek yönlü tasvir etme âdeti olan Yahyâ, burada da bu alışkanlığını sürdürür. Yahyâ'nın hedefinde fert değil, toplum olduğu için kadı, bir kişiyi değil, toplumda onlarca belki de yüzlerce örneği olan rüşvet alan memurları temsil eder. Şâir, kadıyı fert olarak takdim etmenin yanı sıra, onu bir ana fikri dile getirmede araç olarak kullanır.

Nasreddîn Hoca döneminde gerçekleşen olaylar Konya'da yaşanır. Hikâyede olaylar iki günlük bir süreci kapsar. Rüşvetçi kadı, kendisine hile yapıldığını anlayınca hemen ertesi gün Nasreddîn Hoca'ya gider. Bu şekilde bir günlük süre, atlanmış, böylece olay anlatımı hız kazanmıştır:

Çoğu zaman olayın içine yorumlarını da katan şâirin bu özelliğini burada da devam ettirdiğini görürüz. "*Kişinin senedi yanlış olunca, kendi davasına biçim veremez*" anlamındaki beyit, şâirin yorumcu tavrını sürdürdüğünü gösterir:

Yañlış olınca kişide ḥüccet
Kendü daʿvāsına virmez ṣūret (GR: 2298)

2.1.5.38. Otuzuncu Makale (Ev Yapmak)[99]

2313-2350. beyitler arasında yer alan makale, "Ahmaklar olmasaydı, dünya harap olurdu" mefhumunu idrak eden kimselerin akıllıca davranarak mahvolacak dünya evini güzelleştirmeye çalışmayacaklarını anlatır. Makaleye dünyaya rağbet eden insana seslene-

[99] Başlık: "**Otuzıncı maḳāle ve levle'l-ḥumḳā le-ḫarabeti't-dīn mefhūmınca maʿlūm idenler ʿāḳılāne deprenüp vīrāne olacaḳ ḫāneyi taʿmīr itmedüklerini tefsīr ü taḳrīr ider**" (Sarıçiçek, 2014: 235).

rek başlayan şâir, ölümlü insanın, yüksek evler yapmasının anlamsızlığına dikkat çeker. Bu dünya kimseye kalmayacağına göre akıllı olanın taş üzerine taş bırakmaması gerekir. Büyük köşkler, insanların hakîkati görmelerine perdedir. Böyle bir hâl, insanın maksadına ulaşmasına engel olmamalıdır. İnsan, ancak her türlü zevke karşı koyup kendini ibâdete verdiğinde bu gaflet perdesini yırtabilir.

Bütün mülkün Allâh'ın olduğuna dikkat çeken şâir, Allâh'ın, mülkünde başkalarının bina yapmasından hoşnut olmayacağını düşünür. Kısa bir süre içinde o ev örümcek ağı gibi virane hâle gelecektir. Dünyaca ünlü padişahların saraylarının sonunda yerle bir olmalarına dikkat çeken şâir, insanın dünyasını mamûr hâle getirmeye çalışırken ahiretini yıktığını söyler. Sonunda insanın ikamet edeceği yer, iki adımlık mesafesi olan mezardır.

Hikâye

Ebâ Derdâ adında dünyanın süsüne bakmayan, fakirliği alışkanlık hâline getiren, dert ve belâlarla övünen bir sahabe vardır. Kendisine, kapısından girebilmek için iki büklüm olmayı gerektiren küçük bir ev yapar. Hz. Muhammed'in mağaraya izzetle girmesi gibi, o da evine rahat bir şekilde girer. Hz. Yûsuf'un kuyusu gibi olan bu dar mekân, onun için cennetin gül bahçesi şeklini alır. Bu kulübe, uykuya daldığında ayağı dışarıda kalacak kadar küçüktür. Az ile yaşayan, gününü mihnetler altında geçiren sahabe, yıllarca bu evde yaşar. Sahabeler onun yanına toplanıp evini bir miktar büyütmek için çok ısrar ederler. Ebâ Derdâ onlara ısrar etmemelerini, ölecek bir can için bu kadarının bile fazla olduğunu söyler.

Ebâ Derdâ ve sahabe dostları arasında geçen hikâye, anlatıcının yorumuyla başlar. Yahyâ, Ebâ Derdâ'nın dünyanın süsüne bakmadığını söyleyerek rûhunun şad olması için dua eder.

İçinde yaşadığı ev ile Ebâ Derdâ'nın şahsiyeti arasında önemli bir bağ vardır. Bu hâl hikâyenin mesajını destekleyen en önemli unsurdur. Kısa hikâyelerde mekân tasvirini çok önemsemeyen Yahyâ, bu evi bizlere tasvir eder. Hikâyenin mesajı evin tasvirinde odaklaşır. Hikâyede mekân, psikolojik bir hüviyete bürünür. Bu dar mekân adeta cennetin gül bahçesi kadar genişler:

Yapdı bir ḫāne ḳalīlü'l-miḳdār
Ṭar idi nīteki ḳalb-i bīmār

Ḳapusından giremezdi aṣlā
Olmasa dāl-ı dü-tā gibi dü-tā

Aña eylerdi ṣalāḥ ile düḫūl
Nitekim ʿizzet ile ġāre Resūl

Çāh-ı Yūsuf gibi ol teng-i mekān
Olmış idi aña gülzār-ı cinān (GR: 2353-2356)

Şâir, hikâyeyle dünyanın geçiciliğini ve anlamsızlığını vurgulamak ister. Allâh'a giden yolun kalpten dünyayı çıkarmakta ve sıkıntıları tercih edebilmekte gizli olduğunun farkında olan Yahyâ, darlıktaki genişliğe dikkat çeker.

2.1.5.39. Otuz Birinci Makale (Cömertlik)[100]

2373. beyitten 2416. beyte kadar devam eden makalede cömertliğin dindarlık alameti, cimriliğin ise günâhkârların sıfatı olduğu anlatılır. Cömertlik insanı şerefli kılar ve yüceltir. Hâtem-i Tâî gibi olan her cömert insan, tam ikram ile şeref kazanır. Cömertlik, kahramanlığın işaretidir. Parasına ve malına kıyabilen insan, canını da feda edebilir. Cömert insanlar herkese mutluluk verir. Cömert kimsenin malının bereketini, Allâh verdiğinden malının ardı arkası kesilmez. Cömert insanlar, cömertlikleriyle âleme rahmet vesilesi olur. Malı boş yere harcamak ve ihtiyacı olmayan câhil insanlara vermek, cömertlik değil aksine sefihliktir. Bahşiş; fakire, yemek de aç olana verilmelidir. İnsan, malını ve parasını sonunda kendisine faydası olmayacak şekilde israf etmemelidir.

Şahsiyetli insanlar, cimrilerden haz etmedikleri gibi, onlardan uzak durur. Şâir, cimrileri üç kısma ayırır: Birinci kısım cimriler, maldan başka bir şey düşünmez. Çok bencil olan, sadece kendi kazandıklarını düşünen bu tarz insanlar, mallarını başkalarıyla paylaşmaz. İkinci kısım cimriler, sahip olduğu ilmi başkalarıyla paylaşmayan, sürekli iltifat bekleyen, kendini beğenmiş kimselerdir. Bu tarz insanlara hürmet göstermemek, onları kalben tasdik etmemek gerekir. Hüner sahibi olan üçüncü kısım cimriler ise kıskançtır. Bunlar, sanatlarını hiç kimseye öğretmez. Bu kimseler biri vefat ettiğinde ona dua bile etmez. Bu tarz insanlardan uzak durmak gerekir.

[100] Başlık: "**Otuzbirinci maḳāle saʿādet-i seḫāvet ʿalāmet-i şuleḥā şāḥib-i ḫabāset ḫisset-ṣıfat eşḳıyā olduġını ḥikāyet ider**" (Sarıçiçek, 2014: 240).

Hikâye

Kimseye su bile vermeyen çok cimri bir adam vardır. Gündüzleri kimseye görünmeyen bu adam, geceleri eve misafir gelir diye lamba bile yakmaz. Evine hiç misafir gelmez. Bir gece iki adamı, misafir etmek zorunda kalır. Üzüntülü bir şekilde ah u vah ederek misafirlerine bir kaşık bal getirir. Sofrada ev sahibi ile birlikte balı yerken adamlardan biri durumu anlar. Arkadaşına balın kendisini yaktığını söyler. Arkadaşı gülerek balın onu değil, evine misafir alıp balını ziyan ettiği için ev sahibini yaktığını söyler. Bu şekilde ev sahibinin aybını yüzüne vurur.

Şâir, hikâyeden hakîkate geçerek okuru, yerilen bu hareketten uzak durmaya davet eder. Bu hâlin kişiyi başkalarının diline düşüreceğine inanır. Ayrıca bu özellikteki insanların davetine iştirak etmemeyi tavsiye eder. Cimri insanlarla değil, dünya endişelerinden sıyrılmış insanlarla arkadaşlık kurmayı öğütler. Allâh'tan, evliyâ hasleti olan cömertliği talep ederek bu bölümü sonlandırır.

Hikâye cimri adamın tanıtımıyla başlar. Yahyâ hikâyelerinde değineceği konuya mutabık şahıslar seçer ve kişilerin konuyla ilgili özelliği üzerinde yoğunlaşarak onları okuyucuyla tanıştırır. Tek yönlü bu tanıtım, hikâyenin nasıl ilerleyeceğini ifşa ettiğinden, bu durum merak unsurunu olumsuz etkiler. Okuyucu, kişiliklerini tanıdığı bu şahısların nasıl davranışlar sergileyecekleri konusunda az da olsa fikir sahibi olur. Başlangıçta uç derecede bir cimri tasviri yapıldığından, cimri adamın davranışları okuyucuyu şaşırtmaz.

Cimri adam ve iki misafir arasında geçen olaylar bir gece yarısı yaşanır. Hikâyenin mekânı cimri adamın evidir.

Muhaverelerini nesrin geniş imkânları ile değil, nazmın sınırlı olanakları ile gerçekleştiren Yahyâ, az sözle çok şey anlatması gerektiğinin farkındadır. Şâir, yüksek bir hakîkati birkaç beyte sıkıştırarak etkili bir şekilde anlatır. Arkadaşlardan birinin diğerine balın kendisini yaktığını söylemesi üzerine adamın verdiği cevap, hikâyenin mesajını aktarmaya kâfidir:

Didi yoldaşına bir nefret ile
Yaḳdı bu bal beni ġāyet ile

Bu söze güldi o daḫı fi'l-ḥāl
Didi ḥāşā seni yaḳmış ola bal

Bal anı yaḳdı ki aldı mihmān
Bir ḳaşuḳ balı anuñ oldı ziyān (GR: 2426)

2.1.5.40. Otuz İkinci Makale (İçki İçmek)[101]

Bu makale, 2439-2485. beyitler arasında yer alır. Şâir "İçki içenler lanetlenmiştir" hükmü gereğince, içki içenlerin rahmetten uzak olacaklarını, onların hidâyete ermelerine ve saadete kavuşmalarına içtikleri şarabın engel olacağını anlatır. Doğru yoldan çıkmayı ve haram eğlencelere dalmayı, utanç verici bir hâl olarak değerlendiren Yahyâ, bu hâlin mahşerde insanın yüzünü kızartacağını düşünür. İçki içerek sarhoş olmak, doğru yolu bırakıp günâhlara girmek, yapılan ibâdetleri mahveder. Bütün kötülüklerin başı olan içkiden uzak durmak gerekir.

Kişiyi arsızlaştıran içki, insanlara cehennemden gelen bir ateştir. Şarap insana hem fiziksel hem de düşünsel anlamda zarar verir. İnsan, aklıyla birçok sırrı anlayabilecekken, içki içerek anlayışını sınırlandırır. İnsan haram olan içkili-eğlenceli meclislerde bulunmamalı, Allâh'ın zikrine engel olan mûsikîye meyletmemeli, kişiyi gittikçe dinsizliğe sürükleyen meyhaneye gitmemelidir. İnsanın sürekli içerek kendisini kâfirlere benzetmemesi gerekir.

Sakalla ilgili yorumlar da yapan şâir, sakalı tıraş etmeyi günâhkârlık olarak görür. Ağacın yaprağıyla yeşermesi gibi, insana da sakalın güzellik verdiğini düşünür. Günâhkâr insanların sürekli sakallarını tıraş ettiklerinden söz eder.

Şâir, esrar ve afyon kullanan isyankâr insanları da günâhkâr görür. Tiryaki olan bu insanların dertleri çok fazladır. Zararlı maddelerle mum gibi eriyen, dert çekmekten belleri bükülen bu kişiler, zafiyetten tanınmaz hâle gelirler. Halk ile kavga hâlinde olan bu insanların zehirleri, yılan gibi kendi ağızlarındadır. İnsanın, vücûd için zehir olan ve onu ölüme götüren afyona köle olmaması gerekir.

---

[101] Başlık: "**Otuz ikinci maḳāle şāribü'l-ḫamri melʿūnun muḳteżāsınca mey-ḫor u maḫmūr raḥmetden dūr olup şarābı niḳāb-ı şāhid-i hidāyet ü ḥicāb-ı cenāb-ı saʿādet olduġını bildürür**" (Sarıçiçek, 2014: 245).

Hikâye

İçki ve afyon kullanan bir adam, sarhoş bir vaziyette çamurlara bata çıka evine giderken yolda Şeyh Vefâ ile karşılaşır. Şeyhi gördüğünde onun ayaklarına kapanan adam, ondan böyle bir hayattan kurtulması için kendisine dua etmesini ister. Şeyh onun çamura düşmüş bir cevher olduğunu düşünerek kıyafetlerini temizler. Allâh'a el açarak dua eden şeyh, kendisinin onun dışını temizlediğini belirterek Allâh'tan onun içini temizlemesini, onu isyankârlıktan kurtarmasını ister. Adam sonunda zühd sahibi biri hâline gelir.

Hikâyenin kişileri Şeyh Vefâ ve sarhoş adamdır. Burada değişim yaşayan diğer hikâye kişilerinden farklı bir durumla karşılaşılır. Diğer hikâyelerde değişimler kişiyi etkileyen bazı hâllerle gerçekleşirken burada bütün sebeplerden bağımsız kişinin kendi talebi söz konusudur. Sarhoş adam şeyhi görür görmez iyi bir hâl almak için kendisine dua etmesini ister.

Olaylar mescide giden yol üzerinde yaşanır. Düz bir seyir izleyen hikâye Şeyh Vefâ zamanında yaşanmıştır. Bunun dışında zamanla ilgili herhangi bir ayrıntıya rastlanmaz.

2.1.5.41. Otuz Üçüncü Makale (Mecâzî Aşk)[102]

2509. beyitle başlayıp 2561. beyte kadar devam eden makale, mecâzî aşkla kendinden geçen câhillerin, günâhlarından dolayı ahirette harap olacaklarını konu edinir. Şâir, mecâzî aşk sahiplerini üç kısma ayırır: Öncelikle, bir erkeğin başka bir erkeğin yüzüne ilgisini içeren ve soyut yüz güzelliğiyle sınırlı olan aşktan söz eder. Bu tarz muhabbet besleyen bir âşığın, bir güzeli sevdiğinde sergilediği davranışları anlatır. Âşık, sevgilinin derdi ile inlemekten yeni ay gibi incelir, onu doğrulukla kardeşi gibi sever, ona hizmet etmeyi canına minnet bilir, kabalığı terk ederek sevgiliden uzak durur, ona sadece bayramdan bayrama selâm verir. Allâh dışındaki varlıklara muhabbet (platonik de olsa), günâhtır. Allâh, kendisinden başkasına muhabbet besleyeni, değersiz kılar.

İkinci kısımda ise iki erkek arasındaki platonik olmayan, lanetlenme sınırına vardırılmamış bedensel bir ilgiden söz edilir. Bu tarz muhabbet sahibi, dünyada ansızın bir güzelle arkadaş olur, onu kucaklayıp öper, onun hizmetini görür, ona esir olur, kulağına eği-

[102] Başlık: "**Otuz üçinci maḳāle ʿışḳ-ı mecazī ile ḫayrān u sergerdān olan nā-dānlar āḫiret u ʿāḳıbetlerin cürm ü cināyetle ḫarāb u yebāb itdüklerini bildürür**" (Sarıçiçek, 2014: 251).

lerek sırlarını onunla paylaşır, ilişkisini bundan öteye götürmeyen âşık bunu lanetlenmiş bir ilgi olan Lûtîlik noktasına kadar ilerletmez. Âşıklar arasındaki bu garip hâl de hatadır.

Üçüncü tarz muhabbetten Allâh'a sığınarak konuya giren şâir, bu tarz muhabbet sahiplerinin Kaf Dağı kadar büyük günâh işlediklerini düşünür. Böyle kimseler bir güzeli tavladıklarında, ona yalvararak ağlayıp inler, sevgiliyi sıkıntıya sokup onun eteğine karga gibi yapışır, her şeyleriyle ona kavuşmak için çabalar, sevgilisiyle bedensel ilişkiye girerek büyük günâh işler, böylece yerlerini yakıcı ateş yaparlar.

Şâir, okura bu şekilde davranarak ibâdetlerini mahvetmemesini, isyankâr olmamasını tavsiye eder. Kendisinin her sözünün kişiye ders olduğunu söyleyerek ondan Lût kavminin hikâyesini dinlemesini ister.

Hikâye

Lût kavmi, livata ile zina işleyip peygamberlerinin uyarılarını dinlemedikleri için Allâh onları helâk eder. Allâh onlara öyle bir belâ gönderir ki şehrin sahrası, dağı, gül bahçesi, bağı, her neyi varsa, melekler vasıtasıyla göğe kaldırılır ve sonra yerin dibine geçirilir. Bu kavim mensupları iki dünyada da kötü anılır.

Konusu peygamberler tarihinden alınan hikâyenin şahısları, canlı birer kişilik olarak görülmez. İsyan ettikleri için Allâh bu kavmi helâk etmiştir. Melekler de birer kişilik olarak hikâyedeki yerlerini almışlardır. Lût kavmi döneminde yaşanan hikâyenin mekânı kavmin yaşadığı şehirdir. Hâkim bakış açısıyla anlatılan hikâyede, anlatıcı kahramanların ölümden sonraki hâllerinden de haberdardır.

2.1.5.42. Otuz Dördüncü Makale (Hikmetli Konuşma)[103]

Bu makale, mesnevînin 2562-2610. beyitleri arasında yer alır. Diline hâkim olan insanların huzurda olduklarının anlatıldığı makalede şâir, insana sırlarla yüklü hâle gelmesini, itikadı sağlam kimselerle arkadaşlık kurmasını, dostlarıyla yumuşak bir dille konuşmasını, düşmanlarına ise dost gibi görünerek selâm vermesini öğütler. Dil insanın başına çok işler açabileceği için insan dikkatli konuşmalıdır. Câhil kişilerle beraberlik, kavga ve gürültüye sebep olabileceğinden onlardan uzak durmak gerekir. İncinmek istemeyen insan, söylenilen her şeye itiraz eden, söze sözle karşılık veren boş kişilerle kavga etmemelidir.

[103] Başlık: "**Otuz dördinci maḳāle men-şamete necā deliliyle dilinden iḫtiraz iden ehl-i niyāz ceres-miṣāl dil ucından başını ġavġāya virmeyi āsūde-ḥāl olduġını bildürür**" (Sarıçiçek, 2014: 255).

Ayrıca karşı tarafı üzen konuşmalar da yapmamak gerekir. Çok konuşmak da insana zarar verir.

Doğru sözler câhillere ağır gelir. Kişinin özünde letafet olmayınca yüksek nasihatlerin onu etkilemeyeceğini belirten şâir, câhil insanlara nasihat etmemek gerektiğini düşünür. Hz. Muhammed'in nasihatlerinden hiçbir şey almayan Ebû Cehil ve Ebû Leheb'in hâllerini bu duruma örnek gösterir. Nasihatten ancak akıllı insanlar istifade edebilir. Mesela, dindar olmasına rağmen günâh işleyen kimselere nasihat fayda verebilir fakat arzularının esiri olan insanlara nasihat etmek hatadır. Gereksiz işlerini güzel sanan bu tarz insanlar, kıyamet geldiğinde kendilerinden utanacaklardır.

Hikâye

Câhil bir taşralı, şehri seyretmek için eşeğine biner ve pazara gelir. Aktar dükkânına giren bu adam misk kokusundan bayılıp yere düşer. İnsanlar başına toplanıp adama ne olduğunu anlamaya çalışırlar. Aktar, onun misk kokusundan etkilendiğini söyler. Bu sözün üzerine orada bulunan bir rind, tezek yakar. Tezeğin dumanını soluyunca adam kendine gelip ayağa kalkar. Rinde, "Hızır gibi yetişip tütsü yakmasaydın, yaramaz bir koku beni öldürmek üzereydi" der.

Mayası bozuk olanlara öldürücü zehir, panzehir gibi gelir. Kimilerine karanlık gece gündüz gibi kimilerine de diken gül gibi görünür. Bu sebeple ehil olmayanlara nasihat etmek hatadır.

Hikâyenin asıl kişisi taşralı adamdır. Yardımcı şahıs görevinde olan rind, taşralı adamın rolünü tamamlar. Aktar ve dükkândaki diğer kişiler, hikâyenin sosyal atmosferinin oluşmasına hizmet ederler.

Olayların aktar dükkânında yaşandığı hikâyede mekânın genişten dara doğru bir seyir izlediği görülür. Taşralı öncelikle şehre inmiş, oradan pazar yerine gitmiş ve aktar dükkânına girmiştir. Hikâyenin zamanı belirtilmemiştir.

2.1.5.43. Otuz Beşinci Makale (Mecâzî ve Hakîkî Şâirlerin Farkı)[104]

Güzel söz söyleyen şâirlerin izzetle anıldığı, menfaat peşinde koşanlarınsa yerildiği otuz beşinci makale, 2637. beyitle başlayıp 2675. beyitle sonlanır. Makalede, şâirin şiir ve şâir hakkındaki düşünceleri yer alır. İnsana Allâh vergisi olan şiir yazma yeteneği çalışarak elde edilemez. Şiir söylemenin sırrını ancak âşıklar keşfedebilir. Manası gizli bu sözler; okumak ile bilinemeyeceği gibi, gizli olan bu hazine de aramakla bulunamaz.

Şiirin, Allâh'ı ve peygamberi anlatması gerektiğini düşünen Yahyâ Bey, gerçek şâir olarak Sa'dî, Attâr, Hâfız, Nizâmî, Hüsrev, Câmî, Nevâyî gibi isimleri gösterir. Her biri velî derecesindeki bu şâirler, mana yüzüne perde olduğu için dünya süslerine iltifat etmez. Fakirlik yolunda giden bu şâirler sabır, zühd ve kanaat sahibidir. Bu kişiler padişahların önünde bile eğilmez.

Mecâzî şiir söyleyenler ise talihsizdirler. Bu kişiler câhillere yakındır. Kasîdeyle başkalarını kendilerine çeken bu tarz şâirlere iltifat etmemek gerekir. Dünya ehlinden lütuf uman bu kişiler, onların kapısında köpek gibi makam tutarlar. Bunlar birkaç altın ve gümüş için kalitesiz insanları övüp göklere çıkarır. Ahirette mahşer meydanı kurulduğu zaman söyledikleri o kasîdeler onların karşısına birer ejderha olarak çıkacaktır.

Hikâye

Yüzünde tüy olmayan, rezil ve kötü huylu bir adam vardır. Başlangıçta uşaklık yapan bu adam, gittikçe zengin hâle gelir. Parasının haddi hesabı yoktur fakat varyemezlerdendir. Şâir Enverî, ondan para koparabilmek için bir kasîdeyle adamın yanına varır. Manasız beyitlerden oluşan şiirini adama okur. Kasîdeyi dinleyen adam Enverî'ye bir yağ mumu hediye eder. Enverî, kendisine verilen mumu sarığına sararak sevinçle döner. Adam onu basit bir mumla başından göndermiş olur.

Bu kadar basit şeylere bile tenezzül eden bu tarz şâirleri yeren Yahyâ Bey, ölümü bu hâli yaşamaya yeğ tutar. İnsanlardan para koparmaya çalışan şâirlerin yerilmesi gerektiğini düşünür. Onları yerle bir edecek, nazım bağını dikenlerden temizleyecek bir kahraman arar.

---

[104] Başlık: "**Otuz beşinci maḳāle fuṣaḥā'i'l-kibārı ʿizzetle tefsīr ü şuʿarā'i'l-cerrārı ẕilletle taḥrīr eyler**" (Sarıçiçek, 2014: 261).

Yahyâ, hikâyeye başlangıçta uşakken zamanla zengin olan adamı tasvir ederek başlar. Şâir Enverî'nin portresini de davranışlarını sergileyerek çizer. Yahyâ, kişilerini farklı perspektiflerin odağına yerleştirmede başarısızdır. Hikâyelerde kişiler hep tek yönlü karşımıza çıkar. Gerek uşaklıktan zengin olan adamın gerekse şâir Enverî'nin hep kötü yönleri anlatılmıştır. Hedefinde olayları anlatmak olan şâir, mekân ve zaman üzerinde durmamıştır.

Yahyâ, yorum hakkını hikâye kişilerinin elinden aldığı gibi okurun elinden de alır. Olayları sahnelemekle yetinmeyen şâir, yorum ve telkinleriyle okuyucuyu yönlendirir. Bu hemen hemen bütün hikâyeler için geçerlidir. Olay anlatımı bittikten sonra sözü alan şâir, konuyla ilgili yorumlarını sıralar. Yahyâ, ölümü Enverî'nin düştüğü duruma yeğ tutar. İnsanlardan para koparmak için şiir yazan şâirlerin eleştirilmesi gerektiğine inanır.

2.1.5.44. Otuz Altıncı Makale (Kâbe'ye Gitmenin Önemi)[105]

2698. beyitten 2722. beyte kadar devam eden makale, Allâh'ın şerefli kıldığı Kâbe'nin günâhkârlar için sığınak olduğunu ve orayı ziyaretin ümmetin rahmetine vesile olduğunu bildirir. Kâbe'nin Hz. Muhammed'in şehri, sahabelerin meskeni olduğunu söyleyen şâir, orayı arzu ve maksatlara ulaşılan yer, Müslümanların kıblesi olarak tarif eder. Kâbe'yi bütün dünyanın ayağına geldiği siyahlarla örtülü bir şeyhe benzetir. Perde ardında oturan mürşide benzettiği Kâbe'nin, iman edenleri mıknatıs gibi kendisine çektiğini söyler. Allâh'ın rahmet vesilesi kıldığı bu yeri ziyaret etmenin farz olduğuna dikkat çeker. Hakîkî saadeti, gidip onu görmek ve eşiğine yüz sürmek olarak değerlendirir.

Kâbe'ye gidilme sebebi sıkıntı çekmektir. Kâbe yolunda çekilen şiddetli sıkıntılar rahmete vesile olur. Kişi çektiği zahmetlere göre sevap kazanır. Güzellikler zahmet çekilmeden elde edilemez. Bu vazifeyi yerine getirmek için ne kadar sıkıntılar çekilmiş de olsa, sonunda vazifeyi ifa etmek insana hoş gelir. Başkalarıyla alakadar olmaktan dolayı bu seyirden mahrum kalan insana yazık olur. Gücü olmayan insanın Kâbe için uzaklara gitmesine gerek yoktur. Allâh'ın nûruna mazhar olan mü'minin kalbi, Kâbe hükmündedir. Mazlum kimselerin kalbini kırıp onun kalbini kederlendirmemek gerekir. Hayır düşünerek bir kalp kazanmak insana Kâbe inşa etmiş kadar sevap kazandırır.

---

[105] Başlık: "**Otuz altıncı maḳāle Kaʿbetu'llāhu şerrefehu'llāhu her gāh penāh-ı ehl-i günāh olup ziyāreti beşāret-i raḥmet-i ümmet olduġını bildürür**" (Sarıçiçek, 2014: 266).

Hikâye

İsyan içinde olan bir adam, Şeyh Şiblî'ye gidip eskiden gecelerini namazla gündüzlerini de oruçla geçirdiğini, bütün günâhlardan uzak durduğunu fakat hacca gidip geldikten sonra şeytânın kendisini azdırarak isyankâr hâle getirdiğini, artık meyhaneden çıkmaz olduğunu söyler. Allâh'a daha yakın olmayı düşünürken tam aksinin gerçekleştiğini belirten adam, ondan bu hâlin hikmetini sorar. Şeyh ona, Kâbe'nin herkes için ölçü olduğunu, oraya giden herkesin kalbindekine göre muamele gördüğünü söyler. Kâbe kalbi temiz insanların ibâdet ve takvalarını arttırırken, kalbi temiz olmayanların manevî hastalıklarını izhar etmektedir. Adama, kendisinde günâh arzusu olduğu için kalbinin bu kadar zarar gördüğünü söyler. "Kâbe'yi görmekle bir şeyler değişseydi, Ebû Cehil'e faydası olurdu" der. Adama tövbe etmesini, kalbini riyadan temizleyerek tekrar hacca gitmesini tavsiye eder.

Şâirin üzerinde durduğu ana fikir, ibâdetlerin riya ve tasannu gibi kötü duygulardan arınmış bir vaziyette yapılması gerektiğidir. Şâir, şeyh ile isyankâr adam arasındaki konuşmalardan yola çıkarak bunu göstermeye çalışır. Olay anlatımına ağırlık veren, hedefinde mesajı aktarmak olan Yahyâ'nın çoğu zaman mekân ve sosyal çevre üzerine düşünmediğini belirtmiştik. Burada mekân ve sosyal çevrenin yanı sıra kişiler üzerinde de yoğunlaşmayan şâir, isyankâr adamın ismini belirtme ihtiyacı bile duymaz. "*Bir filankes oğlu filankes oğlu filan isyan derdine çare arardı*" anlamındaki beyitte bunu görmek mümkündür:

Bir filān ibn-i filān ibn-i filān
Derd-i ʿisyāna arardı dermān (GR: 2723)

İsyankâr adamın, Kâbe'ye gitmeden önceki hayatının 2725-2731. beyitler arasında geriye dönülerek anlatılması olay zamanının genişlemesine neden olur.

2.1.5.45. Otuz Yedinci Makale (Affetmek)[106]

2746-2775. beyitler arasında yer alan makalede insaniyetin gereği olan gönül alma ve affetme sıfatına sahip kimselerin seçilmiş oldukları anlatılır. Affetmeyi, peygamber hasleti olarak değerlendiren şâir, affedici olmak gerektiğine inanır. Affı, îmân dalının meyvesi, Allâh'ın nûrunun ışığı olarak görür. Kin ve öfkeyi düşük mertebedeki insanlara özgü birer davranış olarak görürken, güzel bir haslet olan affetmeyi büyüklerin işi olarak değer-

[106] Başlık: "**Otuz yedinci maḳāle muḫteżā-yı mürüvvetle kār-sāz u dil-nüvāz olan şıfat-ı ʿafvla mevṣūf ü maʿrūf olup cümleden mümtāz olduġını iʿlām ider**" (Sarıçiçek, 2014: 270).

lendirir. Affetmenin, padişahın adaletinin göstergesi olduğuna inanan şâir, aynı zamanda affediciliği saltanatın süsü görür. Allâh'ın affedenleri sevdiğine, bundan dolayı insanın yumuşak başlı ve affedici olması gerektiğine değinir.

Allâh'ın inşa ettiği bir bina olan insan bedenini yok yere yıkan ahmaktır. Allâh, insanı herkesten daha şerefli yaratmıştır. Her şeyi yarattığı gibi, yok edecek olan da Allâh'tır. Dinsiz bir zalim bir bahaneyle gelip insanın evini yıksa bile, kişi öfkeye kapılarak ona kötülük yapmamalıdır. İnsan başkalarına zarar verdiği takdirde Allâh, mutlaka kendisine hak ettiği cezayı verecektir. İnsanların kötülüklerine değil de iyiliklerine bakmak, kusurlarını da affederek kapamaya çalışmak gerekir. İnsan yaptığının aynısıyla mukabele görecektir. İnsan, birinden kötülük görse de ona iyilikle karşılık vermelidir. Allâh'ın affediciliğine mazhar olmak için insanın da affedici olması gerekir.

Hikâye

Bir fedai, insanları küçük nedenlerden dolayı katletmeyi huy edinmiş bir padişahı öldürmek için keskin kılıcıyla padişahın yanına kadar gider. Padişahı öldüreceği sırada yakalanır. Padişah kendi canı söz konusu olduğundan can acısını anlar. İçine Allâh korkusu düşen padişah, tövbe ederek insanları katletmeyi terk eder. Allâh da adaletle hüküm süren padişahın bütün günâhlarını affeder.

Hikâyenin asıl kişileri fedai ve padişahtır. Fedaiyi yakalayan askerler, fon şahıs vazifesinde kullanılmışlardır. Hikâyenin sosyal çevresini oluşturan bu askerler, olayların gerçeğe yakınlığını, dolayısıyla inandırıcılığını arttırmışlardır. Aydınlanma anının anlatıldığı hikâyedeki değişim anlıktır. Yahyâ'nın hikâyelerindeki değişimlerin birçoğu anlık olup uzun sürede gerçekleşen değişimlere pek rastlanmaz.

Olaylar geçmiş zamanda yaşanmıştır. Yapılan bir özetlemeyle olay zamanı hızlandırılmış böylece anlatının süresi olayların süresinden daha kısa tutulmuştur. Padişahın tövbe ettikten sonra bütün saltanat yıllarını adaletle geçirdiğini söyleyen anlatıcı, hikâyenin buraya kadar olan kısmını sahneleme tekniğiyle anlatırken bu bölümü özet olarak anlatmıştır.

Yahyâ tarafsız bir gözlemci değildir. Olayların sıcaklığını kendi rûhunda hissettiği gibi okuyucusuna da hissettirir. Padişahtaki değişime taraftarlık gösteren şâir, onun bu davranışından duyduğu memnuniyeti okuyucuyla da paylaşır. "*O cemîl padişaha aferin kötü davranışını değiştirdi*" diyerek padişaha olan takdirini ortaya koyar:

Āferīn ola ki ol şāh-ı cemīl
Eyledi fiʿl-i ḳabīḥin tebdīl (GR: 2794)

2.1.5.46. Otuz Sekizinci Makale (Ölümün Kaçınılmazlığı)[107]

2798. beyitle başlayan bu makale, 2841. beyte kadar devam eder. Makalenin konusu ölümün; hayat sahiplerinin üzerinden geçtiği, iyiler için cennetin en üst derecelerine çıkmaya, kötüler için de cehennemin en alt tabakalarına inmeye vasıta olan bir geçit olduğudur. Allâh'ın takdirinin yerine gelmesi olan ölüm, tatlı can için bir belâ şeklini almıştır. Vücûdumuzdaki ağaran her kıl, insana ölümü haber verir.

Ölüm, kimileri için cennete gitmeye bir vasıtayken kimileri için de azap sebebidir. Ölüm, dinî emirlere uyan insanların rûhlarını Allâh'a ulaştıran bir vesiledir. Nice sultânları toprak eden ölümden zengin ya da fakir kimse kurtulamayacak, fenâ bulmaya mahkûm olan bu dünya kimseye kalmayacaktır. Zaman, değirmen misali insanın ömrünü öğütmekte, dünyaya gelen insan buradan gitmek sûretiyle mîâdını doldurmaktadır. Dünyada yaşanan üzüntü ya da sevinç gibi hiçbir duygunun bekâsı yoktur. Ölümle birlikte ten kafesinden ayrılan rûh, Allâh'a kavuşacaktır. Ne zaman olduğu bilinmeyen bir vakitte ecel gelip insan hayatına son verecek, peygamberler gibi nice insan ölmeden önce ölerek kurtuluşa erecektir. Su üzerindeki kabarcığın çabucak harap olması gibi, bir damla sudan vücûd bulan insanın da kısa ömrü ile gururlanmaması gerekir.

Hikâye

Allâh'ın uzun bir ömür verdiği Hz. Nûh ölmek üzereyken yanına birçok fazîletli insan toplanır. Ona îmân sahiplerinin önderi olduğunu, sıhhatli olarak uzun bir hayat yaşadığını söyleyerek dünyada bir gün olsun mutlu olup olmadığını sorar. Hz. Nûh, onların sözlerini dinledikten sonra bu dünyanın iki kapılı bir ev olduğunu, bir kapısından hayat sahiplerinin girip diğerinden ölenlerin çıktığını söyler. Hayatın kendisine çok kısa geldiğini ve bunca yıl yaşadığı bu hayattan zerre kadar haz almadığını ifade eder.

Hikâyenin kurgusu, Nûh peygamber ve yanına toplanan insanlar arasındaki konuşmalarla şekillenir. Şâirin amacı, okuyucuya hayatın geçiciliğini hatırlatarak onu dünya bağ-

[107] Başlık: "**Otuz sekizinci maḳāle ṣırāṭ-ı memāt güzergāh-ı ehl-i ḥayāt olup ṣāliḥe vāṣıṭa-yı derecāt-ı cennātü'n-naʿīm ü ṭaliḥe rābıṭa-i derekāt-ı ṭabaḳātü'l-caḥīm olduġını tefhīm ider**" (Sarıçiçek, 2014: 274).

lılığından kurtarmaktır. Hikâyenin asıl kişisi olan Nûh peygamber, şâirin tezini kuvvetlendirmede araç olarak kullanılmıştır.

Sade ve düz bir kurguya sahip olan hikâyenin zamanıyla ilgili bilinen tek şey olayın Nûh peygamber döneminde yaşandığıdır. Hikâyenin mekânı belirtilmemiştir.

2.1.5.47. Otuz Dokuzuncu Makale (Kâfirlerin Cehennemlik Oluşları)[108]

2861- 2903. beyitler arasında yer alan makalede, kâfirlerin ebediyen cehennemde kalacakları, mü'minlerin asi kısmının da cehenneme gidecekleri ve orada azapla karşılaşacakları anlatılır. Kâfirler cehennem ateşine atılıp daima orada kalacaklardır. Onların derileri yanıp kül olsa da, deri üstüne bir deri daha yaratılmak sûretiyle azapları devam edecektir. Mü'min, günâh işleyip tövbe etmeye fırsat bulmadan can verirse, ona da bin türlü azap edilecektir. Ayrılık ve özlemle ah çeken bu kişinin yolunu günâh seli kaplayacak, akrabalarından ayrı düşecek, dost ve tanıdıkları ona yardım edemeyecektir.

Mahşerde, herkes dünyada yaptıklarının karşılığını alacaktır. Dünyadaki birçok ak yüzlü insan, orada kara yüzlü olacak, nice padişahlar köle pozisyonuna düşecektir. Onların yüzlerine öfke ile bakılıp sözlerine itibar edilmeyecek, naz ile beslenen bu insanlar, cehennemi mesken edinip orada birbirlerini unutacaktır. Cennettekileri seyredip oraya girmek isteyen bu kişiler, hışım ve gazapla yollarından döndürülecek, feryat edip yardım istemelerine karşın kimse onlara cevap vermeyecektir.

Hikâye

Karamanlılara vaaz veren Mevlânâ, bir mü'min günâh işleyip dünyadan tövbe etmeden giderse cehenneme gideceğini, günâhlarının gerektirdiği kadar yandıktan sonra Allâh'ın onu cehennemden çıkarıp cennete sokacağını söyler. Mevlânâ bunları anlatırken bir Oğuz eri konuşmaya dâhil olur. Ondan, beşer olan kulun yaptığı hataları Allâh'ın rahmetiyle affetmesi, mü'minlerin cehenneme gitmeden cennete girmesi için Allâh'a dua etmesini ister.

Hikâyenin kişileri Mevlânâ ve Oğuz eridir. Olayların Mevlânâ'nın vaaz verdiği sırada gerçekleşmesi, belirtilmemiş de olsa, etrafında bir topluluğun olduğunu hissettirir.

---

[108] Başlık: "**Otuz ṭoḳuzıncı maḳāle küffār muḫalledün-fi'n-nār oldıḳtan ṣoñra baʿżı ʿusātı'l- mü'minīn mekān-ı siccīnde miskīn olup ʿitāba giriftār u ʿaẕaba sezāvār olduḳların bildürür**" (Sarıçiçek, 2014: 279).

Hikâyenin mekânı belirtilmemiştir. Zamanla ilgili bilinen tek şey, Mevlânâ'nın vaaz verdiği bir gün oluşudur. Hikâye, Yahyâ'nın tekdüze ve sade hikâyelerinden biridir.

2.1.5.48. Kırkıncı Makale (Mü'minlerin Cennetlik Oluşları)[109]

2919. beyitle başlayıp 2965. beyitle sonlanan bu makale, îmân edenlerin cennet gül bahçesini mekân edinip Allâh'ın sonsuz ihsânlarına mazhar olduklarını bildirir. Cennetin içi dışı lal ve incidir. Tertemiz cennet ırmakları çağıldayarak her yana akar. İnsan orada hep genç kalır. Cennette ölüm olmadığı için insan ölüm korkusu yaşamaz. Orada gece ve gündüz kavramı olmadığından insan gözü uyku yüzü görmez. Yasemin oranın gündüzü, menekşe ise gecesidir. Allâh'ın rahmetiyle toprağı hep misk ve amber kokar. Oranın içi ve dışı nûrla doludur. Güneş ve ay orada dolaşmaz.

Cennette gümüşten, kızıl altından, zebercetten, nûrdan, inciden, yakuttan, cevherden yapılmış yedi duvar bulunur. Hz. Muhammed, cennetin iki duvarı arasında bin yıl yürünse de birinden diğerine ulaşılamayacağını söylemiştir. "Adn cenneti" olarak adlandırılan makam şehitlere aittir. Cennette etrafını seyreden herkes, inciden kurulu birçok çadır görür ve cennet hûrîleriyle sohbet ederek eğlenir.

Cennet şarabının adı mey-i tesnîm'dir. Şarap ırmağı bütün cennet bağını dolaşır. Hûrîler saki olup inciden kadehlerde Kevser sunar. Cennetin amberden, inciden, cevherden, altından, yakuttan, lalden yapılmış kubbeleri vardır. Orada güzelliğine kusur bulunamayan gılmân ve hûrîler, insana dost olur. Cennet insanın kalbinde keder bırakmaz. İnsanın dünyada çektiği zahmetler rahmete döner. İnsanlar dünyada yaptıkları hizmetlerin neticesi olarak cennette yüksek bir mevki alır. Orada kulluğun zorlukları bulunmadığı gibi başkaları o kişinin hizmetini görür. Allâh en kusurlu kuluna bile cennette çok yüksek makamlar verir.

Hikâye

Behlûl-i Dânâ, yıkılmaya yüz tutmuş bir duvar dibini kendisine mekân edinir. Duvara bakıp kendi ölümünü düşünerek ağlar. Zamanla duvar yıkılır. Duvarın yıkıldığını gören Behlûl insanlara, dünyada kim neye meylederse o tarafa doğru yıkılacağını söyler.

---

[109] Başlık: "**Ḳırḳıncı maḳāle ehl-i īmān olan gülistān-ı cinānı mekān idüp Ḫudā-yı müsteʿānuñ iḥsān-ı bī-pāyānına maẓhar olduḳlarını iʿlām ider**" (Sarıçiçek, 2014: 284).

Yahyâ dünyanın yıkılmaya mahkûm bir yer olduğunu göstermek ve cennete gitme iştiyakı uyandırmak için hikâyesini kaleme almıştır. Hikâyenin tek kişisi Behlûl'dür.

Yahyâ'nın hikâyelerinde mekân ve eşya üzerine dikkat yoktur. Şâir, olay anlatımına ağırlık verdiği için çevre üzerinde yoğunlaşmaz. Burada da şâirin bu dikkatsizliği kendisini gösterir. Behlûl'ün ibret aldığı duvar, doğrudan doğruya hikâyeye konu olmasına rağmen şâir onu sadece üç beyitle tasvir eder. Kişi tasvirlerinde olduğu gibi burada da derinlik yoktur. Şâirin hedefinde sadece duvarın yıkılma meselesi olduğundan duvarın yıkılmak üzere oluşunu tasvir etmekle yetinir. Tek yönlü olan bu tasvir duygusal derinlikten yoksundur:

Bir yıḳılmalu ḫarāb eski cidār
Yolınuñ üsti idi leyl ü nehār

Ḳılmaġa cānib-i aṣlına rücū
Pīr-i fānī gibi itmişdi rükūʿ

Düşmege turur idi ol dīvār
Nitekim ʿāṣıḳ-ı bīmār-ı nigār (GR: 2968-2970)

Kendi Kendine Dertleşme Üzerine Bir Başka Hikâye

Bir gün İran şâirlerinden Molla Câmî vefat eder. Bir aziz onu rüyasında Allâh'ın rahmetine gark olmuş bir şekilde, cennet saraylarında, hûrîler arasında görür. Aziz ona bu dereceye nasıl ulaştığını sorar. Câmî ona, şiirle uğraşırken Hz. Muhammed için güzel bir beyit söylediğini, Allâh'ın sadece o beyit için kendisine bin tane güzel cennet köşkü verdiğini belirtir. Şâir yazdığı bin beyte bedel kendisine cennette hiç olmazsa bir köşk verilmesi için Allâh'a dua eder.

Hikâye bir azizin rüyasında, İranlı şâir Molla Câmî'yi görmesi ve rüya esnasında aralarında geçen konuşmalar üzerine kurulmuştur. Yahyâ'nın burada Câmî'nin cennetteki hâline dikkat ettiği görülür. Bu kısım hikâyenin mesajıyla doğrudan alakalı olduğundan şâir, onun içinde bulunduğu çevreyi de tasvir eder.

Hikâyenin mekânı İran, zamanı da Molla Câmî'nin vefatından hemen sonrası olmalıdır. Câmî'nin geriye dönerek Hz. Muhammed'e yazdığı şiirden ve bu şiir sayesinde kazandığı cennet saraylarından söz etmesi, olaylara geçmiş zamanın da katılmasına sebep olmuş, böylece olay zamanı genişlemiştir.

2.1.5.49. Kitabın Sonu[110]

3004-3053. beyitler arasında yer alan bu bölüme şâir, mesnevîsi sona erdiği için Allâh'a teşekkür ederek başlar. Eseriyle övünen şâir, kitabındaki güzel kelimelerin karanlık içindeki ölü gönüllere hayat suyu olduğunu söyler. Eserinin tercüme olmadığını belirtir. Mesnevîsini bir ay içinde tamamlayan şâir, eserin yazım tarihi olarak 947 (1540-1541) senesini verir. Eserini itina göstererek yazan kâtibe rahmet okurken, gereken özeni göstermeyen kâtibe beddua eder. Eserini, belâlardan koruması için Allâh'a yalvarır. Onu seven kimselere uzun ömür temennisinde bulunurken tahkir eden, ayıplayan kimselerin hakir olmasını ister.

Yahyâ, mesnevîsinin halk arasında mübarek bir fal kitabı olmasını Allâh'tan diler. Şâir, tamah ve hırs sahibi hırsız şâirlerin ona el uzatmaları hâlinde, hepsinin helâk olmasını temenni eder. Kitabını hayır dua almak için kaleme aldığını belirten Yahyâ, kendisine dua edenlere rahmet talebinde bulunur.

Bölümün Genel Değerlendirmesi

Çalışmadanın bu bölümünde *Gencîne-i Râz* üzerinde durulmuştur. Öncelikle eserin yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerdeki yazma nüshaları ele alınmıştır. Şekil incelemesinde eser tanıtılmış, mesnevînin bölümleri hakkında genel bilgi verilmiş; eser, vezin ve kâfiye açısından değerlendirilmiştir. Muhteva incelemesinde eserde öne çıkan konular belirlenmiştir. Bunlar din, tasavvuf, tarih, efsane, mûsikî, rüya tabiri, astronomi ve müstensihle ilgili değerlendirmedir. Dil ve üslûp incelemesinde mesnevînin giriş kısmında ve asıl hikâyenin anlatıldığı bölümde tercih edilen dil özellikleri, kullanılan tamlamalar, Eski Anadolu Türkçesine ait ek ve kelimeler, atasözü ve deyimler, âyet ve hadîs iktibasları, Arapça ibareler, edebî sanatlar, tasvirler, dua ve beddualar gibi şâirin üslûbunu belirleyen temel özellikler üzerinde durulmuştur. Sonra mesnevî özetlenmiş ve hikâyelerin tahkiye yapısı ortaya çıkarılmıştır. Mesnevî özetlenirken temaya uygun başlıklar tarafımızdan verilmiştir. Başlıkların orijinalleri de dipnotta yazılmıştır.

Gencîne-i Râz'ın gerek yurt içi gerekse yurt dışı kütüphalelerdeki yazma nüshalarının çokluğu eserin yazıldığı dönem ve sonrasında oldukça fazla okunduğunu, yazıldığını ve dinlendiğini gösterir. Eser, klasik mesnevî geleneğine bağlı kalınarak yazılmıştır. Özellikle mesnevînin giriş bölümleri ve sonucu ve şâirin bu bölümlerdeki konuları ele alış şekli

[110] Başlık: "**Ḫātimetü'l-Kitāb**" (Sarıçiçek, 2014: 291).

gelenekle bire bir örtüşür. Yahyâ'nın mesnevîyi yazma sebebi, ismini kıyamete kadar yaşatacak ve kendisini hayır dua ile hatırlatacak güzel bir eser yazmak istemesi, bu düşünceyle uykuya daldığında rüyasında Hz. Muhammed'i görmesidir. Yahyâ, bir azize giderek rüyasını tabir ettirir. Aziz, Yahyâ'ya Kur'an'dan tefe''ül açar. Falda "*Yâ Yahyâ huzi'l-kitâbe bi'-kuvvetin ve âteynâhu'l-hukme sabiyyâ*" âyeti çıkar. Şâir, bunun üzerine evine giderek kitabını yazmaya başlar.

Gencîne-i Râz şekil açısından sağlam bir mesnevîdir. Veznin özelliği gereği tefileler arası değişimin mümkün olması, şâire büyük bir kolaylık sağlamıştır. Yahyâ, veznin kendisine sunduğu bu imkândan gerekli gördüğü yerlerde faydalanmıştır. Mesnevîde her türden kâfiye örneğinin yer aldığı, mücerred kâfiye örneklerine rastlanmakla birlikte mürekkep kâfiyeye daha fazla yer verildiği, bunların da büyük çoğunluğunu mürdef kâfiyelerin oluşturduğu tespit edilmiştir. Mesnevîdeki redifler hem kelime hem ek hem de ek ve kelimenin birleşmesinden oluşmaktadır.

Eserin muhtevasını oluşturan konular da geleneksel mesnevîciliğin sınırları dâhilindedir. Bunlar içinde en öne çıkanı dinî konulardır. Mesnevînin en ilgi çekici yönü, Yahyâ'nın şiir, şâir ve müstensihle ilgili yaptığı değerlendirmedir.

Eğitici yönüyle öne çıkan bu mesnevîde şâir sade ve anlaşılır bir dil kullanmış, bunu yaparken eserin sanatsal yönünü de ihmal etmemiştir. Seçilen edebî sanatlar, kullanılan sıfatlar ve yapılan tasvirler mesnevînin mesajına destek verecek niteliktedir.

Her makaleden sonra anlatılan hikâye, makalede anlatılan konuyu daha somut hâle getirir ve verilmek istenen mesajı pekiştirir. Bu durum Yahyâ'nın tanıdığımız şâir ve asker kimliğinin yanına, eğitimci ve ahlâkçı boyutunun da ilave edilmesi gerektiğini gösterir.

Hikâyelerin birçoğu kişi tasviriyle başlar. Şâir, kahramanların kişiliklerini tanıtmaya çalışsa da bu tasvirlerde kişiler daha çok fiziksel özellikleriyle öne çıkar. Tek yönlü yapılan bu tasvirler şahısların psikolojik derinliklerini yansıtmaktan uzaktır. Seçilen şahıslar insanlardan ibaret değildir. Cansız varlıklar ve hayvanlar da birer kişi olarak hikâyelere dâhil olur.

Hikâyelerin büyük çoğunluğu tek bir temel vakadan oluşur. Yan vakalarla zenginleştirilen hikâyelerde de yan vaka temel vakaya düzenli ve gerçekçi bir biçimde bağlanır.

Hikâyelerde olay anlatımına ağırlık verilmiş, zaman, mekân, tabiat, sosyal çevre gibi ayrıntılara dikkat edilmemiştir. Mekân üzerine yoğunlaşmayan şâir, daha çok tabiat tasvirlerine yer verir. Hayal ve gerçek iç içe geçecek şekilde yapılan bu tasvirler, yaşanması yakın olaylara işaret eder. Hikâyelerde çoğunlukla bir gün ya da daha kısa bir zamanı kapsayan kısa zaman dilimleri kullanılmıştır. Küçük zaman dilimlerinin ayrıntıyı güçlendirmesi beklenirken şâir, ayrıntıya girme yanlısı olmamıştır.

Hikâyeler hâkim bakış açısıyla kaleme alınmıştır. Hikâyelerin kurgulanmasında İslâm tarihindeki önemli kişi ve olayların yanısıra şâirin gözlemleri etkili olmuştur.

Gencîne-i Râz, gerek şekil gerek muhteva gerekse dil ve üslûp açısından incelenmiş, mesnevîde bulunan hikâyelerin tahkiye yapısı ortaya çıkarılmıştır. Bütün bu incelemeler neticesinde mesnevînin ideolojik bir gayeyle ele alındığı kanaatine varılmıştır. Dinî ve ahlâkî konuların öne çıktığı mesnevînin baştan sona didaktik mesajlarla yüklü olduğu anlaşılmıştır.

3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. Yûsuf ve Zelîhâ

3.1.1. Yûsuf ve Zelîhâ'nın Yazma Nüshaları*

Yûsuf ve Zelîhâ'nın yurt içinde on üç, yurt dışında da on yazma nüshası tespit edilmiştir. Mesnevînin yurt içi yazma nüshalarının bulunduğu kütüphaneler şunlardır:

1. Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi 05 Ba 112/7
2. Ankara Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 2583 (*Yûsuf u Züleyhâ* olarak kayıtlı)
3. İstanbul Millet Kütüphanesi (Ali Emirî Efendi Manzum Eserler) 986/1 (*Yûsuf ve Züleyhâ* ismiyle kayıtlı), 986/2, 986/3, 986/4
4. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi (Bağdatlı Vehbi Efendi) 1830; (Hafız Mehmed Murad Efendi) 84
5. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi No. T.5682
6. İstanbul Kütüphanelerinde bulunan Türkçe Tarih-Coğrafya Yazmaları (Yer numarası belli değil)
7. Kütahya Vahit Paşa İl Halk Kütüphanesi 43 Va 1900 (*Yûsuf ve Zelîhâ* ismiyle kayıtlı)
8. Mevlana Müzesi Türkçe Yazmaları 4802
9. Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi 43 Ze 706 (*Yûsuf ve Zelîhâ* ismiyle kayıtlı)

Mesnevî yurt dışında kayıtlı bulunan bütün nüshalara *Yûsuf u Züleyhâ* şekliyle geçmiştir. Yurt dışı kütüphanelerinde tespit edilen on nüshanın dokuzu Bosna Hersek'tedir. Mesnevînin yurt dışı yazma nüshalarının bulunduğu kütüphaneler şunlardır:

1. Bosna Hersek The Ghazi Husrav Bey Library 214, 1042, 1632, 2076, 2528, 2660, 2912, 2920, 2950
2. İngiltere British Museum Or. 1147/2

Mehmet Çavuşoğlu tarafından çeviri yazılı metni hazırlanan mesnevî, kitap olarak basılmıştır. Çavuşoğlu çalışmasını, Ali Emirî Manzum Eserler (Millet Kütüphanesi) 986/3 numaralı nüshayı esas alarak hazırlamıştır (Yoldaş, 1993: 25).

* Eserin yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerdeki yazma nüshaları Türkiye yazmaları web sitesinden ve İstanbul Üniversitesi Hamseler Kataloğu'ndan tespit edilmiştir.

Mesnevî üzerine 2005 yılında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Melek Öztürk tarafından *Taşlıcalı Yahyâ'nın Yûsuf ve Zelîhâ İsimli Mesnevîsindeki Eğitim Unsurları* adıyla yüksek lisans çalışması hazırlanmıştır. Çalışmada öncelikle mesnevîdeki olaylar, kişiler ve fikirler tespit edilmiştir. Mesnevîdeki fikirlerin, olaylar ve kişilerle ilgisi belirlendikten sonra bu fikirlerin ne tür temalarla yoğrulduğu, okuyucuya ne tür mesajlar verdiği üzerinde durulmuştur.

Mesnevi üzerine 2008 yılında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Emine Dinçtürk tarafından *Yûsuf ile Züleyhâ Mesnevîlerinde Allah Korkusu Motifleri (Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi, Yahyâ Bey Örnekleri)* adıyla yüksek lisans çalışması yapılmıştır. Çalışmada sözü edilen mesnevîlerdeki Allâh korkusu motifleri tespit edilmiştir.

3.1.2. Yûsuf ve Zelîhâ'nın Şekil İncelemesi

Temeli Kur'an'a dayanan, Türk ve İran edebiyatında sıkça işlenen Yûsuf ve Zelîhâ kıssası, Yahyâ Bey tarafından da işlenmiştir. Asrın en iyi *Yûsuf ve Zelîhâ*'sı Yahyâ Bey'e aittir. *Yûsuf ve Zelîhâ*, Yahyâ'nın diğer mesnevîleri gibi Kanûnî Sultân Süleymân'a ithaf edilmiştir.

Beş bin yüz yetmiş dokuz beyitten oluşan eserin girişini münâcât, Allâh'ın kuvvet ve kudretine övgü, na't, mi'râc, Kanûnî Sultân Süleymân'a övgü, eserin yazılış sebebi bölümleri ve aşkın fazîletinin anlatıldığı bölüm oluşturur.

Münâcâta sanatkârane bir giriş yapan Yahyâ, *Yûsuf ve Zelîhâ* hikâyesinin mekân ve kişileri üzerinden birtakım benzetmeler yapar. Geçici güzelliklere bağlanmak istemeyen şâir, Ya'kûb gibi âşıkların pîri olmak ister. Muhabbeti Yûsuf'a, gönlünü, Hz. Ya'kûb'un evi olan Külbe-i ahzân'a benzetir. Gönülde îmân nûrunun açığa çıkmasını, gönül zindanının Yûsuf'la şeref bulmasını arzulayan şâir, Yûsuf vasıtasıyla aydınlanan Zelîhâ'nın aşk hikâyesini anlatmak ister. Günâhlarının çokluğundan, ibâdetlerinin azlığından şikâyet eden Yahyâ, Allâh'ın rahmetine sığınır. gafletten kurtulmak, dinî emirlere bağlı olmak, Allâh'ı tanıma mertebelerinde ilerlemek için Allâh'a dua eder. Burada Allâh'ın affediciliğine karşı büyük bir ümitvarlık vardır. Günâhlarının affedilmesi için Hz. Muhammed'i şefaatçi yapan şâir, bütün ümmet için hayır talep eder.

Allâh'ın kuvvet ve kudretinin övüldüğü bölümde, Allâh'ın kâinatı yoktan var etmesi, varlıkların onun güzelliğini gösteren şeffaf birer perde olmaları, insan aklının Allâh'ı tam manasıyla bilemeyeceği gibi konular üzerinde durulur. Kâinattaki mükemmel yaradılışa dikkat çekilir. Kâinattan yola çıkarak Allâh'ı tanıtmaya çalışan şâir, insanın yaradılışındaki harikalara da dikkat çeker.

Na'tta Hz. Muhammed'in en mükemmel insan olması, diğer peygamberlere üstünlüğü, âlemin yaradılış sebebi olması, her şeyin kendisinin nûrundan yaratılması, Kur'an'ın manalarıyla insanlığı aydınlatması, kimsesizleri ve çaresizleri esirgemesi, kulluğu, şefaati, içtimâî hayata getirdiği yenilikler, küfrü ortadan kaldırması ve mucizeleri övgüyle anılır.

Mi'râcda, aşkın kişiyi Allâh'a ulaştırmasıyla ilgili yorumlara yer verilir. Mi'râc Gecesi'nin tasviriyle devam eden bu bölümde, Cebrâ'îl'in Burâk ile Hz. Muhammed'in yanına gelmesi, Hz. Muhammed'in Burâk'a binerek gök menzillerine yükselmesi, Hz. Muhammed'in Mescid-i Aksâ'da peygamberlere imâm olması, gökyüzü sakinlerinin heyecanı, Hz. Muhammed'in Sidre'yi geçerek Allâh'a kavuşması, alçak gönüllülük göstererek tekrar yere inmesi ve sahabelerine mi'râcı anlatarak onları sevindirmesi üzerinde durulur.

Kanûnî Sultân Süleymân'a övgü bölümünde, padişahın kahramanlığı, cömertliği, gayreti, adaleti, dine bağlılığı, Allâh'a teslimiyeti, geniş gönüllülüğü, güzel ahlâkı gibi konulara değinilir. Bir seferden diğerine koşan Kanûnî'nin her zaman galip gelmesi övülür. Padişahın güç ve otoritesini temsil eden bayraklarının ifade ettiği manalar üzerinde durulur.

Yahyâ mesnevîsini yazma sebebini açıkladığı bölümde, genç yaşta âşık olarak perişan hâle geldiğini, teselli bulma ümidiyle memleketini terk ederek Şâm'a, oradan da Ken'ân'a gittiğini söyler. Bir yıl Külbe-i ahzân'da kalır. Kendisini zaman zaman Ya'kûb peygamberin yerine koyan Yahyâ, Yûsuf'un özlemine dayanamayarak Mısır'a gider. Yûsuf'u hatırlatan bu güzel şehir, mesnevîyi yazmasına vesile olur.

Aşk ve muhabbetin fazîletinin anlatıldığı bölümde, her şeyin aşkla ayakta durduğu, varlıkları Allâh'a kavuşma aşkının kuşattığı üzerinde durulur. Sadece kendi varlığından geçenler Allâh'a giden yolları görebilecektir. Allâh'la dost olabilmek için de aşkın inceliklerı üzerine düşünmek gerekir. İnsanı manen aydınlatan, gizliden gizliye etkisi altına alarak yüce âlemlere ulaştıran aşktır. Ham kişiyi olgunlaştıran bu aşk, onu dünya endişelerinden kurtarır.

Asıl hikâyede şâir, Âdem peygamberden Halîl İbrâhîm peygambere kadar olan peygamberler tarihini özetler. Halîl İbrâhîm peygamberin, oğulları İsmâ'îl ve İshâk'ın, İshâk peygamberin oğulları Ya'kûb ve 'Îs'in, Ya'kûb peygamberin oğlu Yûsuf ve Yûsuf'a onu görmeden âşık olan Zelîhâ'nın hikâyelerini ve onlarla ilgili başka kişilerin hikâyelerini çeşitli başlıklar altında sıralar.

Hâtimede, şâir bu mesnevînin ömrünün son zamanlarının mahsulü olduğunu söyler. Eserinin câhiller tarafından anlaşılamayacağını, ancak basiret sahiplerinin ondan istifade edebileceklerini düşünür. Şâirin kendi hayal ürünü olan bu kitap, başkasından tercüme edilmemiştir. Şiiri doğru okuyup yazamayan hattâttan yakınan Yahyâ, eserini düzgün yazan hattâta dua eder. Mesnevîsini ilkbaharda yazmaya başlayan şâir, sonbaharda tamamlamıştır.

Yûsuf ve Zelîhâ, aruzun mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün kalıbıyla yazılmıştır. Mesnevîde çoğunlukla sadece revînin tekrarından meydana gelen mücerred kâfiye[111] ve revîden önce ridf (â, û, î) harfi bulunan mürdef kâfiyelere[112] yer verilmiştir. Geriye kalan diğer kâfiye örneklerini mukayyed[113] ve mü'esses[114] kâfiyeler oluşturur. Mesnevîdeki redifler hem ek[115] hem kelime[116] hem de ek ve kelimenin birleşmesinden[117] oluşmaktadır. Nadiren revî harfinin farklı kullanılmasından kaynaklı kâfiye kusurlarına da rastlanır.[118] Örneğin 1152. beytin ilk mısraının sonundaki "pāk" kelimesinin son harfi "kef" iken ikinci mısraın sonundaki Dahhāḳ'ın son harfi "kaf"tır. 3017. beytin ilk mısraı "meveddet" kelimesiyle biterken ikinci mısra "hep" ile biter.

3.1.3. Yûsuf ve Zelîhâ'nın Muhteva İncelemesi

Yûsuf ve Zelîhâ, mecâzdan hakîkate geçişi konu alan çift kahramanlı bir aşk mesnevîsidir. Aşkın yanı sıra sosyal hayat, din, tasavvuf, tarih, efsane gibi konular da mesnevîde önemli bir yer tutar. Mûsikî ve şâirin müstensihle ilgili değerlendirmeleri de eserde öne çıkan diğer konulardır.

---

[111] Ne deñlü var ise seyr ü temāşā/Der-i dildārda oldı müheyyā (2203)
[112] Ḥużūrına irişmez oldı insān/Meger ṣavt u ṣadā-yı āh u efġān (1423)
[113] Gelürdi il dilinden bir büyük derd/Döyemez anı tafṣīl itmege merd (YZ: 4385)
[114] Sözinden ḳurda irişdi ḫacālet/Gözi yaş ile ṭoldı geldi ḥālet (YZ: 1017)
[115] Vücūdı ʿayn-ı iḥsān u keremdür/Muḥibb-i ʿadldür ḫaṣm-ı sitemdür (YZ: 242)
[116] O dem Yūsuf ʿazīz-i ʿālem oldı/Sevindi güldi ʿālem ḫurrem oldı (YZ: 4353)
[117] Zelīḫāya büyük iḥsānı oldı/Ki anuñ ʿāṣıḳ-ı ḥayrānı oldı (YZ: 1611)
[118] Yaşıdur āb-ı rūy-ı ʿāṣıḳ-ı pāk/Miṣāl-i gevher-i şemşīr-i Daḥḥāḳ (YZ: 1152)

3.1.3.1. Aşk

Burada, şâirin mesnevîde dağınık hâlde bulunan aşkla ilgili değerlendirmeleri bir araya getirilerek şâirin aşka bakış açısı ortaya konmuştur.

Yahyâ, mesnevînin ilk beytinde Allâh'tan aşk talebinde bulunur. "*Ey Allâh'ım, aşk gözümü aydınlatarak arzumun Yûsuf'una pencere yap. Aşkının hazinesiyle bu fakiri zenginleştir. Şiddetli arzunun müjdesi beni sevindirsin*" anlamındaki beyitlerde Yahyâ aşk talebiyle Allâh'a yakarır:

İlāhī ʿayn-ı ʿışḳum rūşen eyle
Murādum Yūsufuna revzen eyle

Ġanī ḳıl genc-i ʿışḳuñla faḳīri
Sevindürsün beni şevḳuñ beşīri (YZ: 1-2)[119]

Yahyâ, mesnevînin başında yaptığı duada, geçici güzellere iltifat etmediğini belirterek hedefinde mecâzî bir aşk hikâyesi anlatmak olmadığını ortaya koymuştur:

Gözümde ol cemāli eyle peydā
Ki ola ḥüsn-i Yūsufdan müberrā

Gerekmez baña ol yāruñ viṣāli
Şiʿār-ı müsteʿār ise cemāli (YZ: 8-9)

Yahyâ, mesnevî kişileri ve mekânları etrafında çeşitli benzetmeler yaparak hikâyenin içeriğiyle ilgili ipuçları verir. Hatta bu giriş kısmı hikâyenin özü mahiyetindedir. Ya'kûb gibi âşıkların önderi olmak isteyen Yahyâ'nın, Zelîhâ'nın aşk macerasını anlatma sebebi, onda ilâhî aşkın nasıl yeşerdiğini göstermektir. Aşksız hüzün evine ve zindana benzeyen gönül, Yûsuf'un getirdiği îmân nûruyla aydınlanır:

Beni Yaʿḳūbveş ḳıl pīr-i ʿuşşāḳ
ʿAṣādan ḳavs-i cisme bir kiriş ṭaḳ (YZ: 11)

Hemīşe külbe-i aḥzān-ı cānı
Münevver itsün ol şemʿüñ çerāġı

Demidür dil dilinden ola peydā
Rumūz-ı ḳıṣṣa-i ʿışḳ-ı Zelīḫā

[119] *Yûsuf ve Zelîhâ* ile ilgili örnek beyitler Mehmet Çavuşoğlu'nun hazırladığı *Yûsuf ve Zelîhâ* isimli yayımlanmış doktora tezinden alınmıştır (bk. Kaynakça). Eser isminin kısaltması ve beyit numaraları beyitlerden sonra parantez içinde gösterilmiştir.

Ẓuhūr itsün göñülde nūr-ı īmān
Şeref bulsun bu Yūsufla bu zindān (YZ: 16-18)

Yahyâ, mecâzî bile olsa aşkın terk edilmemesi gerektiğini, bir gün mecâzın yerini hakîkate bırakabileceğini düşünür. Mesnevînin ızdırap dolu âşığı Zelîhâ, aşkta sebat gösterdiği için ilâhî aşka liyakat kazanmıştır:

Mecāz ise daḫı terk itme ʿışḳı
Olur āyīne pūlād-ı Dımışḳī

Ḥaḳīḳīye mecāzīden yaḳın ol
Günüñ şavḳına eyle ẕerreden yol (YZ: 1449-1450)

Göñülden ʿışḳ-ı Yūsuf zāʾil oldı
Hemān aṣl-ı uṣūle māʾil oldı

Ḥaḳīḳī oldı bu ʿışḳ-ı mecāzī
Ḫudādan ġayrıdan gitdi niyāzı (YZ: 2377-2378)

Yahyâ, hakîkî lezzetin aşk derdinde bulunduğuna, âşıkların, aşkları uğruna dert çekmekten lezzet aldıklarına inanır. "*Aşk güneşi kimi şiddetli arzuyla doldurursa ağlayıp inlemek ona zevk verir. Dünyada aşk şarabıyla kendinden geçmeyen kimse ağzının tadını bilmez*" der:

Şarāb-ı ʿışḳ ile ol kim yıḳılmaz
Cihānda aġzınuñ dadını bilmez (YZ: 1444)

Kimi ḫurşīd-i ʿışḳ iderse pür-şevḳ
Fiġān u nāle olur aña bir zevḳ (YZ: 1438)

Âşıklar, aşkları uğruna her şeyi göze alırlar. Utanma, korku gibi hisler onlara yanaşamaz. Hatta kınamalar onların aşklarını daha eğlenceli kılar:

Esīr-i ʿışḳa kār itmez naṣīḥat
Görür gözi olur cām-ı maḥabbet

Bu cāmı nūş idende olmaz aṣlā
Ḥicāb-ı āşinā vü ḫavf-i aʿdā (YZ: 1729-1730)

Melāmetdür ʿarūs-ı ʿışḳa zīnet
Olur faḫri yiri cāy-ı meẕellet (YZ: 3901)

Câhil halk tabakası, âşıkların davranışlarını yorumlayamaz. Bu cahil kişiler, âşıkların akıllı olmadıklarını düşünerek kendi akılsızlıklarını ortaya koyarlar:

Ser-i ʿāşıḳdadur ʿaḳluñ tamāmı
Ne var dīvāne ṣansa ʿayn-ı ʿāmī (YZ: 1748)

Aşkın verdiği zevkle kişi kıyamete kadar hayrette kalır. Bu sır akılla anlaşılmaz. Bu ihsâna ancak âşıklar mazhar olur:

Bu cām-ı vuṣlatı her kim ider nūş
Olur tā ḥaşr olınca mest ü bī-hūş

O bālāya irişmez dest-i idrāk
Anuñ kem pāyesidür fevḳ-ı eflāk

Bu rāyı ʿayn-ı ʿaḳl itmez naẓargāh
Hemān abdāl-ı ʿışḳuñdur bu dergāh (YZ: 2392-2394)

Yahyâ, hakîkî aşka ulaşan âşığın dünyaya değer vermediğini, sevgilisi için her şeyden vazgeçebildiğini düşünür:

Ḳaçan kim ʿışḳa maġlūb ola insān
Ġam u şādī olur yanında yeksān (YZ: 4233)

Ki ʿāşıḳ ʿaynına almaz cihānı
Virür maʿşūḳ içün baş ile cānı (YZ: 597)

Allâh'a yakınlık ancak meşakkat çekerek mümkün olabilmektedir. Kişinin sevgiliye kavuşması için beli bükülecek kadar acı çekmesi gerekir. Âşık bu uğurda sıkıntılara katlandıktan sonra elemden lezzet almaya başlar:

ʿAyāndur rāyegānī vuṣlat olmaz
Maḥabbet raḥmeti bī-zaḥmet olmaz

Şu kim nār-ı firāḳ ile yaḳılmaz
Viṣālüñ ẕerrece ḳadrini bilmez (YZ: 1768-1769)

Belini bükdi anuñ bār-ı fürḳat
Belī böyle olur kār-ı maḥabbet (YZ: 4141)

Olur bu resme ʿışḳuñ intihāsı
Cefāsınuñ sonıñdadur vefāsı (YZ: 4237)

Ḳaçan kim ʿışḳ-ı pāk irse kemāle
Elem bir ʿālem olur ehl-i ḥāle (YZ: 4406)

Aşkın insana Allâh'ın bir ihsânı olduğunu belirten Yahyâ, böyle bir nimetin herkese nasip olmayacağını düşünür. Aşka dost olmak gerekir çünkü aşk kalbin sevinci, ruhun gıdası ve gözün nurudur:

Enīs ü hem-dem ol ʿışḳ-ı müfīde
Sürūr-ı sīnedür hem nūr-ı dīde

Maḥabbet ehl-i ḥāle dād-ı Ḥaḳdur
Ġıdā-yı rūḥdur gözdür ḳulaḳdur

Tecellī ʿāleminde rūz-ı ḳısmet
Naṣībi olana irdi bu devlet

Her ādemde maḥabbet ẓāhir olmaz
Velāyet her kişide ṣādır olmaz (YZ: 1430-1433)

Yahyâ, âşık kişinin kendi isteklerinden geçip sevgilinin rızasını öne çıkardığını söyler. "*Âşık adını kazanan kişi kendisine sevgilisinin isteklerini istek edinir. Kendi taleplerinden vazgeçerek iradesini sevgilisinin rızasına göre kullanır*" der:

O kim kesb eyledi ʿāşıḳlıḳ adın
Murād idindi maʿşūḳuñ murādın

Rıżā-yı yārına virdi irādet
İdüp kendü rıżāsından ferāġat (YZ: 3298-3299)

Aşk, kişinin Allâh'a ulaşmasına engel olan bütün gaflet perdelerini parçalayarak onu bütün dünyevî endişelerden kurtarır:

Kemāl-i ʿışḳ odur kim ʿāşıḳ-ı pāk
Ḥicābı perdesini eyleye çāk

Gide cümle ḥicābınuñ seḥābı
Hüveydā ola ʿışḳ āftābı (YZ: 2944-2945)

Kişiye cām-ı ʿışḳ-ı cāvidānī
Ferāmūş itdürür ḳayd-ı cihānı (YZ: 4229)

Şâir, "*Muhabbet âşıklara mürşid olur. Can kuşuna manevî kanattır. Dünyada usûl budur. Âşıklar sevgilinin mıknatısı olur*" diyerek kişiyi sevgiliye ulaştıracak mürşidin aşk olduğuna dikkat çeker:

Maḥabbet mürşid olur ʿāşıḳāna
Cenāh-ı maʿnevīdir murġ-ı cāna (YZ: 1425)

Cihān içre budur āyīn ü üslūb
Olur ʿışḳ ehli mıḳnāṭīs-i maḥbūb (YZ: 2860)

Ehadiyet ve vahidiyet mertebelerine ulaşan âşığın hâlinden söz eden şâir, onun için aşk, âşık ve sevgilinin aynı olduğunu ifade eder:

Geçince kendüsinden merd-i ṣādıḳ
Bir olur ʿışḳ ile maʿşūḳ u ʿāşıḳ (YZ: 1746)

Kemāle irişince ʿışḳ-ı dildār
Olur maʿşūḳ ʿayn-ı ʿāşıḳ-ı zār (YZ: 3245)

Yahyâ, "*Muhabbet ateşi âşığa nûrdur. Yürü vücûdunun Tûr Dağı'nı ateşe sok*" diyerek aşk derdini, âşığı manen aydınlatan bir nûra benzetir:

Olur nār-ı maḥabbet ʿāşıḳa nūr
Yüri Ṭūr-ı vücūdı āteşe ur (YZ: 2255)

Âşığın aşkında noksanlık olduğunda, aşkının kemâl bulabilmesi için sevgilinin istiğna göstermesi gerekir. Sevgili istiğna gösterdikçe âşığın aşkı artar:

Kişinüñ ʿışḳı nāḳıṣ olsa dāʾim
Olur maʿşūḳuñ istiġnāsı lāzım (YZ: 3487)

Ṣabāya beñzer istiġnā-yı dildār
Ki artar nār-ı ʿışḳ anuñla her bār (YZ: 3131)

Başkalarının sevgiliye rağbet etmesi de âşığın aşkını arttırır. Yahyâ bu konuda, "*Başkaları sevgiliye kavuşmak istediğinde âşıkların arzusu daha da şiddetlenir*" der:

Viṣāl-i yāra olsa ġayrı ṭālib
İder ʿışḳ ehlinüñ şevḳını ġālib (YZ: 3984)

Âşık terakki ettikçe, sevgili de şefkatini göstermeye başlar. "*Gönül açıcı aşkta terakki olsa, sevgiliye çok tesir eder. Muhabbet ateşi daima yansa sevgilinin gönlü yumuşar*" anlamındaki beyitlerde bunu görmek mümkündür:

Teraḳḳī olsa ʿışḳ-ı dil-güşāda
Olur cānāna teʾṣīri ziyāde

Maḥabbet āteşi germ olsa dāʾim
Dil-i maʿşūḳ olur nerm ü mülāyim (YZ: 1864-1865)

Sevgiliden ayrı kalmak, âşığa canının çıkması gibi azap verir. "*Sevgilinin âşığını bırakıp gitmesi, hastanın canının çıkması gibidir*" anlamındaki beyit bunun göstergesidir:

Ḳoyup gitse ḳaçan kim ʿāşıḳın yār
Çıḳup gitmek gibidür cān-ı bīmār (YZ: 2453)

Yahyâ, âşıkların, aşklarını gizleyemediklerini, onların hâllerinin hemen anlaşıldığını düşünür. Güneşin balçıkla sıvanamaması gibi âşıklar da kendi iradeleriyle aşklarını gizleyemezler. Aşk şarabı, onları bülbül gibi yapar. Sürekli aşk üzerine konuşurlar. Âşıkların sesi ancak ölürken kesilir:

İdemez cism-i ādem ʿışḳı pinhān
Ṣıvanmaz balçıġ ile mihr-i Yezdān (YZ: 1627)

Mey-i ʿışḳ ehl-i derdi bülbül eyler
Kitāb-ı ʿışḳı oḳur ṭurmaz ezber (YZ: 3550)

Bilür ḥāl ehli ḥāl-i ʿāşıḳānı
Ölürken ṭutılur ancaḳ zebānı (YZ: 3552)

3.1.3.2. Sosyal Hayatla İlgili Unsurlar

Mesnevîde sosyal hayatla ilgili birçok ayrıntıya rastlanır. Hikâyeyi sosyal yönden zengin kılan asıl faktör, mesnevînin girişindeki Mısır tasviri, Zelîhâ'nın düğünü ve düğün öncesi yapılan hazırlıklardır. Burada günlük yaşam, oyunlar, inanışlar, haberleşme, düğün, eğlence, yemek ve spor üzerinde durulacaktır.

Mesnevînin başlangındaki Mısır tasvirinden, okuyucu şehrin içinde gezip dolaştığı hissine kapılır. Şâir, Mısır'da yaşanan herhangi bir günü adeta kelimelerle resmeder. Sayısız deve sakaları, yağmur bulutu gibi gezip yürür. Ezgi ve temcit sesleri halkı uyutmayıp şevkini yeniler. Yolda inleme sesi işiten herkes, inleyeni rahatsız etmemek için usulca yü-

rür. Her köşesinde güzel hikâyeler anlatan sohbet arkadaşları bulunduğundan insanlar suratlarını asmaz. Kahraman ve ay yüzlü yiğitler at seyrine giderek at koştururlar. Rüzgârın gül yapraklarını alıp alıp götürmesi gibi her bir servi boylu atıyla bu gruba katılır. At üzerindeki her bir gümüş yüzlü sevgili, adeta dağların arkasından doğan güneşe benzer. Ay yüzlü güzeller, oyunda mızrak attığında gökten yere yıldız düştüğü sanılır. Gönül açıcı yüzü sanki güneş, elindeki mızrak da güneşin ışınıdır. Gün olur, dost düşman herkes, her sokaktan Nîl Nehri'ne çalıçırpı gibi akarlar. Genç delikanlıların soyunarak suya girmesiyle gizli hazineler güneş gibi açılır. Ay yüzlü güzeller ipek peştemallerine sarınınca sanki parlak güneşin yarısı tutulur. Orada herkes sevgiliyi her yönüyle seyreder. Âşıkların başı nilüfer gibi sürekli suyun içerisindedir. Ay yüzlü güzeller, aydınlık gün ile karanlık gece gibi siyah kölelerle yürürler. Dostlardan ve güzellerden müteşekkil olan bu topluluk çok güzeldir. İnsanlar denizin dalgaları gibi akın akın gelirler:

Deve saḳḳāları bī-ḥadd ü pāyān
Gezer yürür miṣāl-i ebr-i bārān

Ṣadā-yı naġme vü āvāz-ı temcīd
Uyutmaz ḫalḳı eyler ṣevḳı tecdīd

İşitse yolda bir ṣavt u enīni
Uṣūl ile yürür her nāzenīni

Nedīminden degil her gūşe ḫālī
ʿAbūsü'l-vech olup ṭurmaz ricāli

Gider at seyrine dil-ber yigitler
Cılasunlar ḳamer-peyker yigitler

Ḳoşar atını her bir serv-i āzād
Alup alup gider gül yapraġın bād

At üstinde nigār-ı sīm-sīmā
Güneşdür ṣanki ṭaġ üstinde peydā

Cıda atsa oyunda her ḳamer-fer
Atılur yire gökden ṣanki aḫter

Güneşdür ṣanki rūy-ı dil-güşāsı
Şuʿāʿı fi'l-meṣel elde cıdāsı

Gün olur her ṣoḳaḳdan yār u aġyār
Aḳarlar baḥr-ı Nīle ḫār u ḫāsvār

Ṣoyunur ṣuya girer nev-cüvānlar
Açılur gün gibi genc-i nihānlar

Ḳuşanur gök futāsın māh-rūlar
Ṭutılur ṣanki nıṣf-ı mihr-i enver (YZ: 309-320)

Orada sevdügin aʿlā vü ednā
İderler ẓāhir ü bāṭın temāşā

Ser-i ʿuşşāḳ nīlūfer miṣāli
Ol āb içinde olmaz hīç ḫālī

Ḳara ḳullarla yürür māh-rūlar
Şeb ile nitekim rūz-ı münevver

Zihī cemʿiyyet-i yārān u ḫūbān
Ṣanasın mevc urur deryā-yı insān (YZ: 325-328)

Mesnevîde, insan rûhunda büyük tesirler uyandıran büyü ve nazar gibi inanışlardan da söz edilir. Zelîhâ'nın, Yûsuf'u rüyasında görmesinin ardından yaşadığı değişimi anlamlandıramayan dadı, ona büyü yapıldığını düşünür. Onu kötü gözlerden sakınmak için sabaha kadar üzerlik tohumu yakar:

Dirīġā n'eyleyem ben bu sitāre
Ne siḥre uġramış bu māh-pāre (YZ: 1847)

Ya tesḫīr eyledi bir ehl-i tesḫīr
Ki ḥüsn ü behcetüñe irdi taġyīr (YZ: 1739)

Seḥer vaḳtine dek yaḳdı sipendi
Gide yaʿnī yavuz gözler gezendi (YZ: 1742)

Kızının yaşadığı rûhsal krizlerden haberdar olan Mağrip sultânı, tedavi olması için onu zincire vurdurur. Bu durum, rûh hastalarının zincire vurularak tedavi edildiğini gösterir:

Ṭaḳıldı boynına zencīr-i zerīn
Bu ġamdan olmadı ebrūları çīn (YZ: 1849)

Mısır azizinin, Zelîhâ'ya evlenme talebinde bulunduğu mektubu bir güvercinle göndermesi, haberleşmede güvercinden yararlanıldığını gösterir:

Temennā-yı viṣāle yazdı nāme
Diyār-ı maġribe ṣaldı ḥamāme (YZ: 2036)

Yûsuf'un, deve üzerindeki mahfeye binmesi, ulaşımda kullanılan eşyalarla ilgili önemli bir göstergedir:

Var idi hevdecinüñ sāyebānı
Bulut gibi nihān eylerdi anı (YZ: 1361)

Kölelik ve câriyelik devrin sosyal yapısını yansıtan hususlardan biri olarak öne çıkar. Yûsuf'un köle olarak satılması ve Zelîhâ'nın çok sayıdaki câriyelerinden söz edilmesi buna örnek verilebilir:

Żarūrī lāzım oldı derd-i hicrān
Ḳulumuzdur diyü ṣatdılar iḫvān (YZ: 1220)

Yanınca cāriye bī-ḥadd ü pāyān
Leṭāfetde miṣāl-i āb-ı ḥayvān (YZ: 1514)

Mesnevîde sözü edilen dadılar da dönemdeki sosyal yapıyla ilgili önemli başka bir husustur:

Gelince Mısra böyle idi ʿādet
İderdi dāyelerle ʿayş u ʿişret (YZ: 2119)

Zelîhâ, Mısır'a gelin gitmeden önce babasının onun için yaptırdığı hazırlıklar dönemin seçkin kişilerinin çeyiz ve hediye anlayışını yansıtır. Babası öncelikle bir düğün yemeği verir. Bunun yanı sıra onun için birçok hediye hazırlatır. Bu hediyeler arasında eşsiz güzellikteki iki yüz cariye, binlerce yük kumaş ve cevher, yüz takım bilezik, bin taze inci, çok sayıda altın sini ve yüz sürü Arap atı yer alır:

Nişān esbābı cümle ḥāżır oldı
Cihān āvāze-i ʿurs ile ṭoldı

Virilmişdi iki yüz cāriye ḫūb
Bir içim ṣu gibi her biri merġūb

Niçe biñ yük ḳumaş ile cevāhir
Zelīḫā içün oldı cümle ḥāżır

Niçe altun siniler oldı iḥżār
Bahāsı ʿālī ḫurşīd ü ḳamervār

Meh-i nev gibi yüz ṭaḳım sivāre
Virildi ol meh-i zībā-ʿiẕāra

Daḫı hem gökde aḳ yılduz miṣāli
Niçe biñ lūlū-yı ter ḳadri ʿālī

Daḫı hem yüz ṭavīle esb-i tāzī
Kimi Şāmī kimi daḫı Ḥicāzī (YZ: 2064-2070)

Zelîhâ, tahtırevanında şaşaalı bir hâlde birçok beyle beraber Mısır'a doğru yol alır:

Derildi niçe begler bu nişāna
Bilād-ı ġarba oldılar revāne

Bulutlar gibi üştürler ḳaṭārı
Pür itdi lālezār u kūhsārı

Cemel ebr ü ceresler raʿd-i āfāḳ
Şuʿāʿ-ı tīġ-i zerrīn berḳ-ı berrāḳ (YZ: 2075-2077)

Zelīḫā bindi bir taḫt-ı revāna
Müşābih zīneti ḳaṣr-ı cināna (YZ: 2095)

Zelîhâ'nın düğünü için hazırlanan kaftanlarda kullanılan kumaşlar, kaftanların renkleri ve düğmeleriyle ilgili yorumlar dönemin seçkin kişilerinin giyim kuşamını yansıtır. Çeşitli renklerde (pembe, açık mavi, turuncu, kırmızı, sarı, siyah, beyaz) bin tane altınlı kaftan hazırlanır. Hepsinin görüntüsü şeffaf ve berraktır. Gümüş düğmeli mavi ipekli kumaş, sonsuz denizin kabarcığını andırır. Kırmızı ipekli kumaştaki sarı düğme, şafak sökerkenki Mirrîh yıldızına benzer. Frenk miski kokan çok sayıdaki ipekli kumaş sevgilinin saçı tazeliğindedir. Sarı ipekli kumaşlar ise güzellikte güneş ışığını aratmaz:

Hezār altunlu ḳaftān oldı ḥāżır
Çiçekler gibi elvānı muġāyir

Kimi gülgūnī kimi āsumānī
Kimi nārencī kimi erġavānī

Kimi ṣarı kimi ḳara kimi aḳ
Naẓarda her biri şeffāf u berrāḳ

Gök aṭlasda gümüşden tügme ḳonmış
Ḥabāb-ı baḥr-i bī-pāyāna dönmiş

Ḳızıl aṭlasda olan tügme-i zer
Şafaḳda kevkeb-i Mirrīḫ beñzer

Ṭarāvetde miṣāl-i zülf-i cānān
Firengī miskī aṭlaslar fırāvān

Şarı aṭlas ziyāde bī-nihāyet
Şuʿāʿ-ı şemse beñzer pür-leṭāfet (YZ: 2081-2087)

Düğün için Mısır'a doğru yola koyulan Zelîhâ, yol boyunca saz çalıp gazel okuyan güzellerle eğlenir. Aşağıdaki beyitlerde şâir, bu tabloyu şöyle sergiler:

Güzel sāzendeler alup ele sāz
Virürdi her maḳāma gelse āvāz

Olurlar hevdec içinde ġazel-ḫān
Yuvadan bülbül eyler şanki efġān (YZ: 2114-2115)

Zelîhâ'yla birlikte Mısır'a çuvallar dolusu misk, kafur ve amber taşınır. Ayrıca, Zelîhâ'nın yemeği ud ağacının odunlarıyla pişirilir:

Çekilürdi niçe yük misk-i ezfer
Daḫi hem niçe yük kāfūr u ʿanber (YZ: 2117)

Bişerdi ʿud aġacıyle ṭaʿāmı
Muʿaṭṭar eyler idi her maḳāmı (YZ: 2116)

Zelîhâ'nın, düğün manzarasını resmeden şâir, onun duvak altındaki görünümüne dikkat çeker. "*O temiz zât, duvak altında, şafak söktüğünde dünyayı aydınlatan güneşe benzer*" anlamındaki beyitten o zaman da gelinlerin düğünde duvak giydikleri anlaşılır:

Ṭuvaġ altında ol ẕāt-ı muṭahhar
Şafaḳda mihr-i ʿālem-tāba beñzer (YZ: 2154)

Mağripten Mısır'a düğün için çeyiz ve insan taşıyan deve sürüleri, düğünlerin toplum hayatındaki önemini yansıtır:

Ḳaṭār-ı üştür aḳdı seyl gibi
Sürindi Mışra geldi Nīl gibi (YZ: 2157)

Azizin yeni ve bol elbiselerle çizilmiş resmi, devrin giyinme kültürüyle ilgili önemli ipuçları verir:

Yeñi bol câme ile fârigˇu'l-bâl
Ṭurur çâderde gūyā Rüstem-i Zāl (YZ: 2184)

Zelîhâ'nın düğünü için kurulan rengârenk çadırlar çiçekler gibi durur:

Pür oldı ḫaymelerle ṣaḥn-ı ṣaḥrā
Şükūfeyle bezendi ṣanki dünyā (YZ: 2205)

Zelîhâ'nın düğünündeki yiyecek ve içecekler devrin yemek kültürüyle ilgili bilgi edinmemizi sağlar. Düğünde sıcak ekmek, pilav, börek, şeker ve şerbetlerin yanı sıra zerde, senbuse, yoğurtlu erişte tatlısı, baklava ve helva gibi tatlılar ikram edilir:

Ḳodılar anda tāze ıssı nānı
Virürdi mihr ile mehden nişānı

Kesildi nān bedr iken bozuldı
Bir aydan niçe māh-ı nev düzüldi

Pilāvuñ ḫaymesini ḳurdı erbāb
Ḳaşuḳlar yer yer oldı aña ıṭnāb

Ṭabaḳda zerdeyi itseñ temāşā
Ayuñ on dördine beñzerdi gūyā

Görüp senbūseden luṭf-ı zebānı
Uzatdı ḫalḳa çīnīler dehānı

Börek ṭutmacdan ḫaẕẕ itdi erkān
Olurdı iştihā tīrine ḳalḳan

Ḳodı ortaya başın teng-i şeker
Miṣāl-i ʿāşıḳ-ı şeydā-yı dilber

Niḳābı ḳabı anda baḳlavānuñ
Gözini dörd iderdi iştihānuñ

Güler yüzi gibi aġyārun ol dem
Çekildi niçe dürlü türşīler hem

Yinür maḥbūba dönmiş idi ḫalvā
Ḳopardı iştihāsına taḳāżā

Bu niʿmet anda bir seyl oldı aḳdı
Şeker şerbetleri Nīl oldı aḳdı (YZ: 2210-2220)

Aziz, Zelîhâ'nın yolunda gül suları döker. "*Şâm'a ait gül sularını su gibi akıttı. Mısır'ın toprağı tamamen sulandı*" anlamındaki beyit bunun göstergesidir:

Aḳıtdı şu gibi şāmī gülābı
Şulandı cümleten Mışruñ türābı (YZ: 2142)

Düğünde herkes güzel kıyafetleriyle süslenmiş hâlde durur. Zelîhâ'nın yolunun her iki tarafı insan seline döner. "*Yiğitler rengârenk ipekli kumaşlar giydiler. Herkes çiçekler gibi süslendi. O an yolun iki tarafında duran insanlar çiçekler gibidirler*" anlamındaki beyitler bu tabloyu yansıtır:

Yigitler geydi gün-a-gün aṭlas
Şükūfe gibi tezyīn oldı herkes (YZ: 2145)

İki yanında yolun ḫalḳ-ı ʿālem
Çiçekler gibi zeyn oldılar ol dem (YZ: 2150)

Zelîhâ'nın düğününde saçılan cevherlerden, düğünlerdeki saçı âdetiyle ilgili de bilgi ediniriz. Halk arasında buğday ve parayla sınırlı olan bu gelenek, üst düzeyde bulunan kişilerde altın ve mücevhere döner. Yahyâ, "*Askerler ihsân elini güneş gibi açarak halka lal kâseden altın saçardı. Eller mücevher saçmaktan yoruldu. Görülmeyen orada görüldü*" diyerek bu manzarayı sahneler:

Açup iḥsān elin gül gibi leşker
Ṣaçardı ḫalḳa laʿlīn kāseden zer
Cevāhir ṣaçmadan eller yoruldı
Görülmiş olmayan anda görüldi (YZ: 2167-2168)

"*Ey övünen kişi, güreşçilere dikkat et, zaman olur ki üstündekini altına alır*" anlamındaki beyitte spor olarak güreş zikredilir.:

Güreşçi ḳısmını gör ey tebāhī
Alur üstündekin altına gāhī (YZ: 4844)

3.1.3.3. Dinî Unsurlar

Burada mesnevîdeki peygamberler, dört halife, sahabeler, melekler, mübarek geceler, kıyamet sonrasında yaşanacak haller üzerinde durulmuştur. Ayrıca îmân, sünnet, ibâdet, günâh, sevap ve tövbe kavramlarına da değinilmiştir.

Mesnevîde üzerinde en fazla durulan peygamber Hz. Muhammed'dir. O peygamberlere önder olması, ilmiyle insanlığı aydınlatması, mucizeleri vb. özellikleriyle mesnevîye konu olmuştur:

Ṣufūf-ı enbiyānuñ muḳtedāsı
Ṣunūf-ı evliyānuñ pīşvāsı (YZ: 124)

Eger olmasa mihr-i ʿilmi raḫşān
Ḳalurdı ẓulmet-i cehl ile insān (YZ: 140)

Aḳıtdı çeşmeler barmaḳlarından
Nitekim şaʿşaʿayla şems-i rūşen (YZ: 160)

Hz. Âdem, yaratılan ilk insan olmasıyla anılır. Hz. Muhammed'in üstünlüğünü anlatmak için diğer peygamberleri mukayese unsuru olarak kullanan Yahyâ ilkin Âdem peygambere yer verir:

Daḫı anılmamışdı Ādem adı
Ol idi cümlenüñ ḫayrü'l-ʿibādı (YZ: 129)

Mûsâ peygamber, mucizeler gösterdiği asasıyla ve Tûr Dağı'nda ilâhî tecellîye mazhar olmasıyla da anılır:

Zihī sulṭān ki Mūsā ibn-i ʿİmrān
ʿAṣāsıyla der-i faẓlında derbān (YZ: 130)

Kimini yaḳdı envār-ı tecellā
Sücūda vardı ṣankim Ṭūr-ı Mūsā (YZ: 3973)

Hz. Îsâ, birçok açıdan mesnevîye konu olur. Hz. Meryem'in oğlu olması, yüksek manevî makamı, göğe yükseltilmesi gibi özellikleri bunlar arasındadır:

Gerekse ol Mesīḥa ibn-i Meryem
ʿAnāṣır çār-mīḫinden gelür ġam (YZ: 5084)

Mesīḥüñ rifʿatine bāʿiṣ oldur
Cihānuñ devletine vāriṣ oldur (YZ: 131)

Süleymân peygambere, insan ve insan dışındaki varlıklara hükmetmesini sağlayan yüzüğü, padişahlığı ve karıncayla olan macerası dolayısıyla telmîh vardır:

Dehānıdur meger möhr-i Süleymān
Anuñ aġzına baḳar ins ile cān (YZ: 1559)

Ṭutalum kim ola taḫt-ı Süleymān
İder bād-ı fenā ṣoñ ucı vīrān (YZ: 2685)

İder efkārı ʿayn-ı ʿaḳlı bī-nūr
Süleymānuñ ne bilsün ḥālini mūr (YZ: 3448)

Hz. Nûh da mesnevîde ismi geçen peygamberler arasındadır. Nûh peygamber, peygamberlik macerası ve îmân etmediği için helâk edilen oğlu dolayısıyla anılır:

Bi-ḥaḳḳı rifʿat-i İdrīs ü ʿİsā
Bi-ḥaḳḳı mācerā-yı Nūh u Mūsā (YZ: 230)

Dönersiz cümleñüz ferzend-i Nūḥa
Amān virmek sefāhatdur bu rūḥa (YZ: 797)

Eyyûb peygamber, "*Ya'kûb'un gözü onun işaretini görünce mecburen Eyyûb'un sabrını örnek alır*" anlamındaki beyitte sabrı dolayısıyla anılır:

Nişānını görince ʿayn-ı Yaʿḳūb
Żarūrī olur eyler ṣabr-ı Eyyūb (YZ: 1050)

Yûnus peygamberin balık tarafından yutulmasına, "*Balığın karnındaki Yûnus gibi celâl sahibi Allâh onu kurtardı*" anlamındaki beyitte telmîh vardır:

Balıḳ ḳarnındaġı Yūnus miṯāli
Ḫalās itdi Ḫudā-yı Ẕü'l-celāli (YZ: 4331)

Halîl İbrâhîm peygamber, ateşe atılması dolayısıyla mesnevîye konu olur. Ayrıca iki oğlu İsmâ'îl ve İshâk'a da yer verilir. Oğlu İsmâ'îl'i kurban etme teşebbüsü üzerinde de durulur:

Maḥabbet ʿāşıḳı itmez müşevveş
Gülistān olur İbrāhīme āteş (YZ: 1439)

ʿİnāyet itdi İbrāhīme Ḫallāḳ
Vücūda geldi İsmāʿīl ü İsḥāḳ (YZ: 370)

Buyurdı ceddüm İbrāhīme sübḥān
Didi ḳıl oġluñ İsmāʿīli ḳurbān (YZ: 2872)

İshâk peygamberin oğulları ‘Îs ve Ya‘kûb, birer hikâye kişisi olarak mesnevîye dahil olurlar:

Ẓuhūra geldi bir günde iki ḫūb
Öñürdi ʿÎş ṭoġdı soñra Yaʿḳūb (YZ: 383)

Mesnevînin merkezindeki iki kişiden biri Ya‘kûb peygamberin oğlu Yûsuf’tur. Yûsuf, Ya‘kûb’un on ikinci çocuğu olarak tanıtılır:

On ikincinüñ adı idi Yūsuf
Atası ile oldı bī-tekellüf (YZ: 444)

Dört halife de mesnevîde anılan dinî kişiler arasındadır. Şâir, onlara mi‘râc hadisesine sevinmeleri dolayısıyla yer verir:

Beyān olınca miʿrāc-ı berīni
Ṣafālar sürdi aṣḥāb-ı güzīni

Elifveş Aḥmedüñ yār-ı ḳadīmi
Ser-i aʿyān u aṣḥābuñ ʿaẓīmi

Açıldı güldi bu ẕevḳ u ṣafādan
Gül-i tāze gibi şems-i ḍuḥādan

Görince rifʿatinden bu nişānı
Resūle yār-ı ṣānī oldı ṣānī

Zemīne indi çünkim şems-i Sübḥān
Teraḳḳī itdi nūr-ı ʿayn-ı ʿOṣmān

ʿAlīye keşf-i esrār-ı ʿaliyye
Resū’llāhdan oldı hediye (YZ: 227-228)

Meşhur sahabe Ebâ Derdâ, “*Sahabe kendisine koruyucu ve yardımcıdır. Ebâ Derdâ onun fazîletli kapısında kapıcıdır*” anlamındaki beyitte mesnevîye konu olur:

Ṣaḥābe kendüye enṣār u aʿvān
Ebā Derdā der-i fażlında derbān (YZ: 173)

Cebrâ’îl ve Azrâ’îl gibi büyük melekler de hikâye kişisi olarak mesnevîye dâhil olurlar. “*Gökyüzünde Cebrâ’îl, Azrâ’îl’e ulaştı. Bu gizli sırrı etraflı olarak bildirdi*” anlamındaki beyit buna örnektir:

İrişdi gökde ʿAzrāʾīle Cibrīl
Bu esrār-ı nihānı ḳıldı tafṣīl (YZ: 1165)

Hz. Muhammed'in, Mi'râc Gecesi'nde gök tabakalarına yükselmesine vasıta olan Burâk'a da mesnevîde yer verilir:

O gice berḳ-ı ḫātif gibi taʿcīl
Burāḳ ile Resūle geldi Cibrīl (YZ: 188)

Zor durumda kalanların yardımına koştuğuna inanılan Hızır'dan da söz edilir:

Ġarīḳ olduḳda deryā-yı melāle
İder bir Ḫıżr-ı devrānı ḫavāle (YZ: 1172)

İslâmiyet'te kutsal kabul edilen Mi'râc ve Kadir gecelerine, "*Mi'râc Gecesi âşıkların övünç kaynağıdır. Mertebesinin yüceliğinden bir işarettir. Siyahlığı Kadir Gecesi'nin işareti, yücelik Hüması'nın açık gölgesidir*" anlamındaki beyitlerde yer verilir:

Şeb-i miʿrācı faḫr-i ʿāşıḳāndur
ʿUluvv-i rifʿatinden bir nişāndur (YZ: 174)

Sevādı leyletü'l Ḳadrüñ nişānı
Hümā-yı rifʿatüñ ẓıll-i ʿayānı (YZ: 1530)

Yahyâ, "*Gönülde îmân nûru açığa çıksın. Bu zindan bu Yûsuf'la şeref bulsun*" diyerek Allâh'a îmân hakîkatinden de söz eder:

Ẓuhūr itsün göñülde nūr-ı īmān
Şeref bulsun bu Yūsufla bu zindān (YZ: 18)

Mesnevîde sünnete uymanın gerekliliği üzerinde de durulur. "*Resulün sünnetini yerine getiren helalini evinde saklar*" anlamındaki beyit buna örnektir:

Resūlüñ sünnetin iden icrā
Ḥalālin ḳıldı beytinde muʿammā (YZ: 2446)

Şâir, "*İbadet etmede elif harfi gibi istikametli ol. Salihlik makamında sabit kal*" diyerek ibâdet ve dinî emirlere bağlılığın önemine işaret eder:

ʿİbādetde elifveş müstaḳīm it
Ṣalāḥiyyet maḳāmında muḳīm it (YZ: 44)

Mesnevîde namaz ibâdetinden de söz edilir. Ya'kûb, namaz kılarken uykuya dalmıştır:

Nāmaz üstinde iken geldi ḫābı
ʿİbādet ʿaynınuñ oldı niḳābı (YZ: 1123)

Eserde, İslâmiyet'te büyük bir öneme sahip olan günâh ve sevap kavramlarıyla da karşılaşılır. Günâh işlemekte ileri, dinî emirleri uygulamada geri olduğunu söyleyen şâir, kendisine azap edenin sevaba gireceğini iddia eder:

Günāh itmekle oldum cüst ü çālāk
Ṣalaḥ emrinde ammā süst ü ġamnāk
Şu deñlü müstaḥiḳḳ oldum ʿaẕāba
ʿAẕāb iden baña girer ṣevāba (YZ: 39-40)

Mesnevîde tövbe etmek, sırattan geçiş, mahşer gibi konular üzerinde de durulmuştur:

Baña ḳıl tevbe vü tevfīḳi yoldaş
Ki derbend-i ecelden ḳurtaram baş
Ṣırāt üzre ḳamu ümmet geçerken
Ümīdim bu ki anda ḫoş geçem ben (YZ: 60)
Şu dem kim ḳurula maḥşerde mīzān
Bi-ḥaḳḳ-ı ḥüsn-i Yūsuf eyle iḥsān (YZ: 20)

Güzel amel işleyenlerin ölümden sonra gideceklerine inanılan cennetten, "*Cennet bahçelerini seyre giderek dünya halkını kimsesiz gariplere çevirdi*" anlamındaki beyitte söz edilir:

Cinānuñ bāġına seyrāna gitdi
Cihān ḫalḳın ġarīb-i bī-kes itdi (YZ: 5043)

Cennetteki hûrî ve gılmânlar, ayrıca çeşme ve sular da mesnevîye konu olur:

Görinmez gözime ol ḥūr u ġılmān
Olursa şehper-i ġayr ile perrān (YZ: 10)
Lebi ẕikr olsa ol ẕāt-ı cemīlüñ
Aḳardı aġzı ṣuyı Selsebīlüñ (YZ: 1486)

Ḥabībi olduġı iḳlīme vardı
Feżā-yı Kevṣer ü Tensīme vardı (YZ: 5071)

Mesnevîde Sidre ve Tûbâ ağacına da değinilir:

Miṣāl-i Sidre vü mānend-i Ṭūbā
Yüce yirden gibi aṣluñ nigārā (YZ: 1801)

Ceza yeri olarak bilinen cehenneme, "*Hasedin dalına kalbinizi meylettirmeyin çünkü o cehennem tarafına çeken bir çengel olur*" anlamındaki beyitte yer verilir:

Ḥased dāline ḳılmañ ḳalbi meyyāl
Cehennem cānibine oldı çengāl (YZ: 4953)

3.1.3.4. Tasavvufî Unsurlar

Burada mesnevîdeki vahdet-i vücûd anlayışı, bekâ ıstılahı, amâ olarak nitelendirilen zât mertebesi, aşkın önemi, ev ednâ makamı, insan kalbinin önemi, âlem-i kebîr ve âlem-i sagîr ıstılahları, velîlerin mazhar oldukları farklı hâller ve verdikleri mücadeleler ve bazı ünlü mutasavvıflar üzerinde durulacaktır.

Allâh'ın cömertliğiyle vücûd arasında bağ kuran şâir, onun bütün varlıkları cömertliğiyle vücûda getirdiğini ifade eder:

Vücūdı mā-hüve'l-maḳṣūd u maʿbūd
Ki cūdiyle vücūda geldi mevcūd (YZ: 94)

Allâh'ın hem zâhir hem de bâtın olduğuna îmân eden Yahyâ, madde ve mana birliğine dikkat çeker. "*İki dünyayı iki şahit bilen kimsenin onun birliğine şüphesi olmaz*" anlamındaki beyit, bütün varlık âleminin tek bir Allâh'a işaret ettiğini gösterir:

Anuñ birligine olmaz gümānı
İki şāhid bilen iki cihānı (YZ: 79)

Yaratılanların tek bir varlığın muhtelif tecellîleri olduğuna inanan Yahyâ, bir sayısının asıl, diğerlerinin ise izafî olduğuna dikkat çeker. Kişiyi önce biri, yani aslını tanımaya davet eder:

Yüri Allāhı bilmekde ol üstād
Bilinür vāḥid evvel soñra aʿdād

Cihān-dārı bilen bilür cihānı
Bu ʿilmüñ ḫayli müşkildür beyānı (YZ: 75-76)

Yahyâ, sadece Allâh'ın zâtının bâkî olduğunu, diğer varlıkların fâni olduğunu belirterek tasavvuftaki bekâ ıstılahına dikkat çeker:

Cihān fānī beḳā ẕātındadur pes
Zihī Bāḳī taʿālā ve taḳaddes (YZ: 91)

Allâh'ı, kendisinden başka kimsenin hakkıyla tanıyamayacağını ifade eden amâ mertebesine, "*Hayvanlar, insanlar ve cinler Allâh'ı tanımakta hayran ve şaşkındır. Sonradan yaratılanlar, ezelî olanı nasıl bilsinler? O bahçeye aklın rüzgârı varamaz*" anlamındaki beyitlerde değinilir:

Eger ḥayvān eger insān eger cān
Ḥaḳı bilmekde ser-gerdān u ḥayrān
Ne bilsün ḥādiṯ olanlar ḳadīmi
O bāġa varamaz ʿaḳluñ nesīmi (YZ: 73-74)

Şâir, kişinin ancak aşkla Allâh'a ulaşabileceğine dikkat çeker. "*Aşkın fenlerine rağbet etmeyen kimse, yüce Allâh ile beraber olamaz*" anlamındaki beyitte Yahyâ, bu düşüncesini dile getirir:

Şu kim olmaz fünūn-ı ʿışḳa rāġıb
Cenāb-ı Ḥaḳḳ ile düşmez muṣāḥib (YZ: 340)

Hz. Muhammed'in Miʿrâc Gecesi'nde Allâh'la perdesiz görüşmesine vesile olan aşktır:

Resūle ʿışḳı olmışdur vesīle
İletdi seyr-i dīdār-ı cemīle (YZ: 182)

Hz. Muhammed'in Mi'râc Gecesi'nde ev ednâ makamına yükselişinden söz eden şâir, terk-i mâsivâ ıstılahına da işaret eder. Hz. Muhammed, Allâh dışındaki varlıkları terk ettiği için gizli bir hazine olan ve bilinmeyi isteyen Allâh'a ulaşmıştır:

Cenāb-ı Ḥażret-i Ḥaḳ oldı meftūḥ
Meger geldügi yire gitdi o rūḥ

Hüveydā oldı dilde naʿra-i Hū
Yürüdi mā-hüve'l-maḳṣūda ṭoġru

Ḳodı hep ʿarş u ferş ü mā-sivāyı
Fenāyı terk idüp buldı beḳāyı

Muḥaṣṣal geçmeyince mā-sivādan
Görinmez nesne dīdār-ı Ḫūdādan (YZ: 213-216)

Tasavvufun konusu, ilâhî isim ve sıfatların en mükemmel şekilde tecellî ettiği yer olan gönlün temizliğidir (Uludağ, 2005: 205). Mevlânâ'nın, mesnevîsindeki bir hikâyede, Çin halkıyla Rum halkının ressamlık konusunda bahse tutuşmalarına şahit olan padişah, onları imtihan etmeye karar verir. Kapıları karşı karşıya olan iki odadan birini Çinli ressamlara diğerini de Rum diyarının ressamlarına verirler. Çinli ressamlar padişahtan yüz çeşit boya isterler. Rum diyarının ressamları ise resim ve boyadansa pas gidermenin daha önemli olduğunu düşünürler. Kapıyı kapatıp duvarı cilalarlar. Duvarı gökyüzü kadar berrak hâle getirirler. Çinliler resimlerini bitirdikten sonra padişah gelerek resimlerini görür. Çizdikleri resimler çok harikadır. Sonra Rum ressamlarının odasına gider. Rum ressamlarından biri karşı odayı görmeye engel olan perdelerden birini kaldırır. Çinli ressamların yaptıkları resimler bu odanın cilalı duvarına yansır ve resimler bu odada çok daha parlak ve güzel görünür. Rum ressamları, gönülleri dünyevî arzu ve ihtiraslardan arınmış sûfîleri temsil etmektedir (Konuk, 2005: 429-431). Yahyâ da ilâhî tecellî mahalli olan kalbin, saf ve parlak olması gerektiğini düşünür. "*Gönül aynası parlak olursa, orada sevgilinin güneşi açığa çıkar. Göz penceresinden güneş gibi girerek can sarayını tamamen aydınlatır*" anlamındaki beyitler, şâirin gönülle ilgili bu düşüncesini yansıtır:

Göñül āyīnesi olsa mücellā
Olur bu mihr-i cānān anda peydā

Sarāy-ı cānı eyler cümle rūşen
Gider gün gibi dīde revzeninden (YZ: 342-343)

Yahyâ, "*Gönül aynası denize benzer. Dünyanın nakışları onda tasvir edilmiş hâlde durur*" anlamındaki beyitte insan kalbinin ehemmiyeti üzerinde durur:

Göñül āyīnesi deryāya beñzer
Ṭurur naḳş-ı cihān anda muṣavver (YZ: 115)

Şâir, sûfîlerin çokça zikrettiği kişinin kendisini tanımasıyla Rabb'ini de tanıyabileceği manasını haiz olan, "*men* '*arefe nefsehü fekad* '*arafe Rabbehü*" hadîsinden ilham alarak "*Sözün kısası, Allâh'ı görmek istersen uzağa gitme, önce kendine gel*" der:

Ḫudāyı görmek isterseñ muḥaṣṣal
Iraġa gitme evvel kendine gel (YZ: 180)

Mesnevîde âlem-i kebîr ve âlem-i sagîr kavramlarının ihtiva ettiği mana üzerinde de durulur. Mutasavvıflara göre cisim açısından kâinat büyük âlem, insan ise küçük âlem kabul edilir. Kâinat insanın büyük nüshası, insan da kâinatın küçük nüshasıdır. Bu bağlamda insan iç âleminin genişliği yönüyle büyük âlem, kâinat da küçük âlemdir (Uludağ, 2005: 35). "*Bu nasıl bir sırdır ki basit bir toprağa marifetler denizini kuşattırır. Bir damladan büyük bir deniz çıkar. Bir zerrede parlak güneş yerleşir. İnsanoğlu hiç boş değildir. Onda bütün eşyanın örneği var. İnsan bedeninin tılsımı çok acayiptir. Onda binlerce gizli hazine var. Özellikle esmâ sırlarının gizli ilmi insan vücûdundan açığa çıkar*" anlamındaki beyitlerde, insanın küçültülmüş bir kâinat olduğuna değinilir:

Ne sırdur bu ki bir ḫāk-i basīṭi
Maʿārif baḫrinüñ eyler muḫīṭi

Çıḳar bir ḳatradan deryā-yı ʿummān
Ṭurur bir ẕerrede ḫurşīd-i raḫşān (YZ: 96-97)

Benī Ādem degüldür hiç ḫālī
Ḳamu eşyānuñ anda var miṣāli

ʿAcebdür bu ṭılısm-ı cism-i insān
Ki var anda hezārān genc-i pinhān

Ḫuṣūṣā genc-i ʿilm-i sırr-ı esmā
Olur ādem vücūdından hüveydā (YZ: 109-111)

Şâir, sûfîlerin velâyet mertebelerinde terakki ettiklerinde yaşadıkları hâllerden de söz eder. Bu kişiler, gökyüzündeki sesleri duyarlar. Bütün eşyayı görürler. İsterlerse düşmanlarını mahveder, dostlarını da velâyet mertebelerinin zirvelerine çıkarırlar. Günâh işlemekten kör ve sağır hâle gelmiş kimselerse bu hâllerden mahrum kalırlar:

Şu kim ḥāl ide rāy-ı māverāyı
Ṭuyar āvāz-ı ṭolāb-ı semāyı

Günāh ile şular kim kūr u kerdür
Ne görür ne işidür bī-ḫaberdür (YZ: 81-82)

Cihānı kendüde eyler temāşā
Gözine ẓāhir olur cümle eşyā

Döner endāmı şemşīr-i celāle
Ṣalar aʿdāsını çāh-ı zevāle

Eḥibbāsına açsa dest-i himmet
İder ānīde sulṭān-ı vilāyet

Ḳaçan insān-ı kāmil olsa insān
Olur eşkāl-i müşkil cümle āsān (YZ: 116-119)

Sûfîlerin manen terakki edebilmeleri için nefisleriyle ciddi mücadele etmeleri gerekir. Şişenin sert bir cisimle kırılması gibi, velîler de nefislerinin arzularından vazgeçerek, nefse çile çektirerek hakîkati bulurlar:

Ṭaşa ṭoḳınmayınca şīşe ṣınmaz
Erenler nefsinüñ atına binmez (YZ: 3212)

Sûfîlerin Allâh'ı bulma yolunda verdikleri temel mücadelelerden olan riyâzet de, "*Rûhunu gıdalandırmayı gözet, tenini besleme, can kulağından vücûd pamuğunu çıkar. Riyâzetin riyasız bir şekilde ve muhabbetle yapılması gerekir*" anlamındaki beyitlerde mesnevîye konu olur:

Ġıdā-yı rūḥı gözle besleme ten
Çıḳar ten penbesin cān ḳulaġından

Riyāżet bī-riyā olmaḳ gerekdür
Maḥabbet pīşvā olmak gerekdür (YZ: 1458-1459)

Şeyh Kerhî (öl. 815), Mevlânâ (öl. 1273) ve Şeyh Safî (öl. 1334) gibi mutasavvıflar da mesnevîde anılır:

Kemāl-i zühd ile meşhūr u mevṣūf
Ṣalāḥı Şeyḫ-i Kerhī gibi maʿrūf (YZ: 279)

Varup bir kişi Mevlānā-yı Rūma
Dimiş ey şeyḫ olan şehr-i ʿulūma

Beni ḳıl Meşnevī ʿilminden āgāh
Kerem eyle baña ol mürşid-i rāh (YZ: 1453-1454)

Meh-i Kenʿān miṣāl-i Şeyḫ Ṣāfi
Ḳodı ḥālinde künc-i iʿtikāfı (YZ: 4329)

3.1.3.5. Tarihî ve Efsanevî Unsurlar

Burada tarihteki bazı önemli kişiler ve birtakım efsanevî unsurlar üzerinde durulacaktır.

Şâir, "*Her zaman başarı ve üstünlük kazanan padişah Sultân Süleymân, savaş meydanlarının cesur emiri*" diyerek devrin hükümdarı Kanûnî Sultân Süleymân'ı övgüyle anar:

Şeh-i ṣāhib-ḳırān Sulṭān Süleymān
Emīr-i ḍarb u ḥarb u merd-i meydān (YZ: 236)

Şâir, Kanûnî'nin beyaz, alaca, kızıl ve yeşil sancaklarıyla ilgili yorum yapar. Onun beyaz sancağı, yerden göğe kadar nur ve aydınlık olan sabah güneşi gibidir. Gökyüzüne ulaşan alaca sancağının görüntüsü, âşıkların başkanını andırır. Kızıl sancağı konuşma diline benzer. Savaşta Fetih suresini ezberden okur. Gönül açıcı serviye benzeyen yeşil sancağı, Hz. Muhammed'in ailesinin sancağı gibidir:

Anuñ aḳ sancaġı şems-i duḥādur
Ki yirden göke dek nūr u żiyādur

Alaca sancaġ irmiş āsumāna
Müşābih resmi mīr-i ʿāşıḳāna

Ḳızıl sancaḳ lisān-ı ḳāle beñzer
Ġazāda Sūre-i Fetḥ oḳur ezber

Yeşil sancaġı serv-i dil-güşādur
Livā-yı sebz-i āl-i Muṣṭafādur (YZ: 259-262)

Ya'kûb peygamberin annesi, Yûsuf peygamberin annesi ve kardeşleri birer hikâye kişisi olarak mesnevîye dâhil olurlar:

İşitdi Ḥażret-i Yaʿḳūb anası
Didi Yaʿḳūba gel ey pīr olası (YZ: 394)

Anası Yūsufuñ oldı żaʿīfe
Ecel irişdi ol ẕāt-ı şerīfe (YZ: 470)

Meger kim Yūsufuñ iḫvānı gāhī
Ṣabā gibi ṭolaşurlardı çāhı (YZ: 1214)

Yûsuf peygamberin eşi Zelîhâ, mesnevînin başkahramanlarından biri olarak mesnevîdeki yerini alır. "*Soyca yüksek ve üstün, asillikte benzersiz, adı Zelîhâ*" anlamındaki beyit Zelîhâ'nın tanıtımına ayrılmıştır:

Nesebde gün gibi aʿlā vü evlā
Ḥasebde bī-naẓīr adı Zelīḫā (YZ: 1476)

Mesnevîdeki Bâzıga isimli güzel dolayısıyla 'Âd kavminin hükümdarı Şeddâd bin 'Âd'dan da söz edilir. " '*Âd oğlu Şeddâd onun atası idi. O peri çocuğu, güzeller padişahıydı*" anlamındaki beyit bunun göstergesidir:

Anuñ ceddi idi Şeddād bin ʿĀd
Güzeller şāhı idi ol perī-zād (YZ: 2315)

Yahyâ, "*Ne hikmet ki bütün ilim ve hikmet, insanlara Ebû'l Kâsım'dan (Hz. Muhammed) kısmet oldu*" diyerek Hz. Muhammed'in oğlu Kâsım'ın ismini zikreder.

Ne ḥikmetdür ki cümle ʿilm ü ḥikmet
Ebü'l-Ḳāşımdan oldı ḫalḳa ḳısmet (YZ: 141)

Küfrü temsil etmesi yönüyle Ebû Leheb de mesnevîye dâhil olmuştur. "*Nûrunun güneşinin ışığından, Ebû Leheb'in ateşi tamamen sönüp gitti*" anlamındaki beyitte Ebû Leheb'in mağlubiyetine değinilir:

Żiyā-yı şems-i nūrından müretteb
Söyündi gitdi nār-ı Bū-Leheb hep (YZ: 148)

Hz. Hüseyin'in şehit düştüğü Kerbelâ Hadisesi'ne, "*Sonbahar mevsiminin susamı, Kerbelâ'nın matem bayrağına benzer*" anlamındaki beyitte telmîh vardır:

Livā-yı mātemine Kerbelānuñ
Müşābih sūseni faşl-ı ḫazānuñ (YZ: 5017)

Lokmân Hekîm, "*İnsanların çoğu derdine Lokmân olur. Maksatlarına ulaşmak ona kolay gelir*" anlamındaki beyitte hastalıklara şifa bulmasıyla anılır:

Olur ḫalḳuñ çoġı derdine Loḳmān
Gelür taḥṣīl-i maḳṣūd aña āsān (YZ: 4455)

Kârûn, malının çokluğu dolayısıyla anılır. "*Parlak inci gibi açık arttırmaya çıksam Kârûn'un malı pahama yetişmezdi*" anlamındaki beyitte Yûsuf'un güzelliğinin pahası karşısında Kârûn'un hazineleri yetersiz gösterilmiştir:

Mezād olsam miṣāl-i dürr-i meknūn
Yetişmezdi bahāma māl-ı Ḳārūn (YZ: 869)

Eserde cömertliğiyle meşhur Hâtem-i Tâî'nin de ismi geçer. "*Babadan ve dededen padişahtır, cömertlikte Hâtem-i Tâî'den üstündür*" anlamındaki beyitte bunu görmek mümkündür:

Seḫāda Ḥātem-i Ṭaydan ziyāde
Eban ʿan ced emīr ü şāh-zāde (YZ: 1469)

İskender-i Zülkarneyn, ölümsüzlük suyunu aramasıyla mesnevîye konu olur:

Hemān İskender olur kāʾināta
Aḳar göñli anuñ āb-ı ḥayāta (YZ: 3051)

İskender'in, Yecüc ve Mecüc kavmine karşı yaptığı setten, "*Bu dünya Yecüc'ün fitnesine benzer. Aşk ona İskender'in Seddi olur*" anlamındaki beyitte söz edilir:

Bu dünyā fitne-i Yecūca beñzer
Olur ʿışḳ aña bir sedd-i Sikender (YZ: 4230)

Çift kahramanlı aşk hikâyelerinin kişileri de mesnevîye konu olur. Bu kişilerden Mecnûn ve Ferhâd, âşık olmaları dolayısıyla anılırlar:

Ki ʿāşıḳlar bu fürḳat ʿāleminde
İder Mecnūn gibi adını zinde

Gider dārü'l-beḳāya hem-çü Ferḫād
Ṣoñında ʿışḳ ile ḳor bir eyü ad (YZ: 1451-1452)

Mecnûn'un, uğruna büyük sıkıntıları göze aldığı kadın Leylâ da mesnevîde anılan kişiler arasındadır:

Bu Mecnūn kāsesine beñzer ancaḳ
Ki olmış dest-i Leylādan iki şaḳ (YZ: 2166)

Kaf Dağı'nda yaşadığına inanılan efsanevî kuş Anka'ya da yer verilir. Yahyâ, "*Akıllı kimse Anka gibi kurbiyet kafında yalnız başına oturur*" diyerek gerek Kaf Dağı'ndan gerekse Anka'dan söz eder:

ʿAnuñ kim ʿaḳlı vardur hem-çü ʿAnḳā
Oturur ḳāf-ı ḳurbiyyetde tenhā (YZ: 2688)

İran'ın mitolojik kahramanlarından zalim hükümdar Dahhâk, "*Dahhâk'ın kılıcının cevheri gibi saf âşığın yüzünün suyunun yaşıdır*" anlamındaki beyitte mesnevîye konu olur:

Yaşıdur āb-ı rūy-ı ʿāşıḳ-ı pāk
Miṣāl-i gevher-i şemşīr-i Ḍaḥḥāḳ (YZ: 1152)

İran'ın meşhur efsanevî kahramanı Rüstem ve Rüstem dolayısıyla babası Zâl, "*Yeni bol elbiseyle gönlü rahat bir şekilde, adeta çadırdaki Zâl oğlu Rüstem gibi durur*" anlamındaki beyitte anılır:

Yeñi bol cāme ile fāriġu'l-bāl
Ṭurur çāderde gūyā Rüstem-i Zāl (YZ: 2184)

İran hükümdarlarından Erdişir, kahramanlığı dolayısıyla Kanûnî'ye karşı mukayese unsuru olarak kullanılmıştır. Erdişir gibi bir kahraman, onun bir bakışı karşısında toprağa düşecek kadar zayıf gösterilmiştir:

Eger şīrāne baḳsa Erdişīre
Düşürür sāyeveş ḫāk-i ḥaḳīre (YZ: 239)

3.1.3.6. Mûsikî

Yahyâ, mesnevîde mûsikî aletleriyle ilgili bazı değerlendirmeler ve onlardan yola çıkarak birtakım benzetmeler yapmıştır. Burada tespit edilen bu unsurlar üzerinde durulacaktır.

Şâir; ney, çeng ve kanunla ilgili bazı yorumlar yapar. "*Neyin inlemeleri apaçık olmasaydı, başkaları onu ele almazdı. Çeng çalan, bir an aşk damarını kımıldatsa, çeng onun elinden inler. Kanunun aşkı üstün geldiğinde çalgıcının parmağı yüzüne yapışır*" anlamındaki beyitlerde şairin bu değerlendirmelerini görmek mümkündür:

Hüveydā olmasa nāyuñ fiġānı
Ele almazlar idi iller anı

Ḳımıldatsa reg-i ʿışḳını bir ān
Ḳılur çengī elinden çengi efġān

Ḳaçan ḳānūnuñ olsa şevḳı ġālib
Yüzine yapışur engüşt-i muṭrib (YZ: 1632-1634)

Zelîhâ'nın düğününde çalınan mûsikî aletleri üzerinden çeşitli benzetmeler yapan şâir, devrin müzik kültürüyle ilgili önemli bilgiler verir. Düğünde ney, davul, kös, çeng, santur, tambur, savaş davulu gibi mûsikî aletlerinin çalındığından söz eder:

Nihāyetsüz iderdi neyler efġān
Ṭabıllar şīr-i ġurrān-ı neyistān

Ezel bedr-i tamām imiş naḳāre
Hilāl-i muʿciz itmiş anı iki pāre

Cihānı ṭutdı çengīler ṣadāsı
Göke irdi muġannīler nevāsı

Girībānını çāk itmekde ṣantūr
İñilder yatur il içinde ṭanbūr

Gürülder raʿd gibi kūs-ı ḥarbī
Getürür cūşa ḥāl ehlini ḍarbı (YZ: 2223-2227)

Zelîhâ'nın düğünündeki çeng ve santur sesleri şarkı seslerine karışır. "*Birçok yerde çeng ve santür çalınır. Herkes sevinçlidir. Kiminin okuyup kiminin makam tutmasından dünyaya acayip bir velvele düşer*" anlamındaki beyitler bunun göstergesidir:

Niçe yirden çalınur çeng ü ṣantūr
Cihān ḫandān u ʿālem cümle mesrūr

ʿAcāʾib velvele düşdi cihāna
Kimi oḳur kimi ırlar terāne (YZ: 2151-2152)

Zelîhâ'nın dert çekmekten sararan benzini, saza benzeten Yahyâ, "*Bu yuvanın söyleyicisi oldu. Benzi sararıp saza döndü*" der:

Olup gūyāsı işbu āşiyānuñ
Ṣarardı sāza döndi beñzi anuñ (YZ: 4403)

3.1.3.7. Müstensihle İlgili Değerlendirme

Yahyâ, diğer mesnevîlerinde olduğu gibi burada da kâtiple ilgili birtakım değerlendirmeler yapar. Yorumlarına kötü kâtipten yakınarak başlar. Harfleri doğru yazamayan, yazıyı harap hâle getiren, hatası doğrusundan çok olan, yazarken başka şeyler düşündüğünden yanlış yazan, düzgün yazı yazmayı bilmediği hâlde yazmaktan da hiç vazgeçmeyen bu kâtipten dert yanar:

Şikāyet eylerin nā-dān elinden
Bu gülşen pāymāl olur dilinden

Oḳursa aġzı yaḳışmaz kelāma
Yazarsa bāʿiṣ olur inhidāma

Elif egri elinden ṭoġrı çıḳmaz
Ḫaṭāsı yañlışı çoḳ sıḥḥati az

Perīşān ḫaṭ yazar destinde ḫāme
Döner zaġ izlerine destinde nāme

Ṣaḥīḥ ü sālim itmez üç ḥurūfı
Ne nesḫ olur anuñ ḫaṭṭı ne kūfī

Gözi yazıda vü göñli yabanda
Vücūdı yirde fikri āsumānda

Yazıdan eylemez bunlar ferāġat
Meger Allāhdan ola ʿināyet (YZ: 5152-5158)

Kötü kâtibi eleştiren şâir, eserini özenerek yazan kâtibe dua eder. Onun güzel yazısı etrafında birtakım benzetmeler yapar:

Eli var olsun ol merdüñ ʿAlīvār
Ki destinde anuñ ḫaṭṭ-ı celī var

Her iki mısraʿı yazar berāber
Olur şehbāz-ı naẓma iki şehper

Bu resme yazduġı yazı müretteb
Cinānuñ sebzezārına döner hep

Elinüñ gölgesi gibi nigāruñ
ʿUlüvv-i ḳadri var ol sebzezāruñ

Olur mīmi miṣāl-i kākül-i yār
Görinen cīmi gūyā zülf-i dildār

Döner her medd-i memdūd ebr-i āha
Ḳonulmış noḳṭalar ġāl-i siyāha

Elif yazsa olur bir serv-i bālā
Hilāle beñzer anuñ çekdügi rā

Döner çeşm-i ḥabībe ʿayn-ı ṣādı
Laṭīf olur beyāżı vü sevādı

Olur ṣaḥn-ı kelāma yazduġı lām
Miṣāl-i sünbül-i yār-ı dil-ārām

Suṭūr-ı naẓmı gūyā resm-i şemşīr
Elif nūnuñ miṣāli ḳavs ile tīr (YZ: 5159-5168)

3.1.4. Yûsuf ve Zelîhâ'nın Dil ve Üslûp İncelemesi

Burada mesnevînin başlıklarında, girişinde ve asıl hikâyenin anlatıldığı bölümde tercih edilen dil özellikleri, kullanılan tamlamalar, Eski Anadolu Türkçesine ait kelime ve ekler, atasözü ve deyimler, âyet ve hadîs iktibasları, Arapça ibareler, edebî sanatlar, dua ve beddualar, konuşma diline yakın içten ifadeler, gözlemler ve tasvirler üzerinde durulacaktır.

Asıl hikâyenin anlatıldığı bölüm sade ve açık bir dille kaleme alınmıştır. Şâir eserinde samîmî bir üslûp kullanmıştır. Şâirin konuşma diline yakın içten ifadelere yer vermesi, düşüncelerini tabiattan edindiği gözlemlerle desteklemesi, atasözü ve deyimlerden faydalanması mesnevîye mahallî bir renk katmıştır. Giriş de sade bir dille kaleme alınmıştır fakat asıl hikâyenin anlatıldığı bölüme oranla girişte kısmen daha ağır bir dil kullanılmıştır. Başlıklarda da sade ve açık bir dil kullanılmıştır. Mesnevîde ikili Farsça tamlamalara sıkça yer verilmiştir.

Yahyâ, *Yûsuf ve Zelîhâ*'yı kaleme alırken hiçbir şekilde başka bir eseri tercüme etmemiştir. Şâir, doğu edebiyatlarında kullanılan ortak bir malzemeyi -Yûsuf ve Zelîhâ kıssasını- kendi hayal süzgecinden geçirerek yeniden kurmaca âleme taşımıştır:

Bu teʾlīf-i laṭīf ü dürr-i maʿnā
Ḫayāl-i ḫāṣum oldı ekşeriyyā

Yaḳışmaz terceme bu dāstāna
Öli ḥalvāsını almam dehāna

Maʿānī mevc ururken baḥr-i dilden
Metāʿ-ı ġayra dellāl olmadum ben (YZ: 5169-5171)

Mesnevîde Eski Anadolu Türkçesine ait çok sayıda kelimeye rastlanır. Örneğin; önce, ilk önce, daha önce, ileri anlamlarına gelen "*öñürdi*" (Dilçin, 1983: 169) kelimesine, "*İlk önce şerefli aşka sahip ol. Güzelleşen, güzele ulaşır*" anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Öñürdi mālik ol ʿışḳ-ı şerīfe
Leṭāfet kesb iden irdi laṭīfe (YZ: 176)

Nerede, nereye anlamlarına gelen "*ḳanda*" (Dilçin, 1983: 124) kelimesine, " '*Ey Ken'ân'ın ihtiyarı, neredesin, gel' dedi. Ayrılık derdi çok müşkilleşti*" anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Didi gel ḳandasın ey pīr-i Kenʿān
Ziyāde müşkil oldı derd-i hicrān (YZ: 822)

Mesnevîde Eski Anadolu Türkçesinin ekleri kullanılarak oluşturulmuş kelimelere de rastlamak mümkündür. Örneğin gelecek zaman anlamını veren -iser ekine (Gülsevin, 1997: 100), "*İşin sonunda neler olacağını bilseydin, perde arkasında neler olduğunu görseydin*" anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Bileydüñ ne olısar āḫir-i kār
Göreydüñ perde ardında neler var (YZ: 694)

İkinci tekil şahıs emir ekine (-gıl, -gil) (Gülsevin, 1997: 105), "*Ey dinî emirlere uyan oğlum, uyanık ol Allâh seni cennete davet ediyor*" anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Didi ey ṣāliḥ oġlum olġıl āgāh
Seni Firdevse daʿvet eyler Allāh (YZ: 2877)

Mesnevîde dil yönünden öne çıkan özelliklerden biri de şâirin kullandığı atasözü ve deyimlerdir. Örneğin, "*Son pişmanlık fayda vermez*" atasözüne, "*Son pişmanlık fayda etmez. Acısı ölünceye kadar yürekten gitmez atasözüdür*" anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Meṣeldür ṣoñ peşīmān aşşı itmez
Yürekden acısı ölince gitmez (YZ: 782)

"*Eden, bulur*" atasözüne, "*Sakın zulüm ve eziyete meyletme. 'Eden bulur' atasözüdür. Gafil olma*" anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Ṣaḳın ẓulm ü cefāya māʾil olma
İden bulur meṣeldür ġāfil olma (YZ: 1083)

"*Saçını süpürge etmek*" deyimine, "*O gül yüzlü güzel salınarak gelse yolunda saçını süpürge ederdi*" anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Ṣalınup gelse ol gül yüzlü maḥbūb
Yolında ṣaçını eylerdi cārūb (YZ: 2517)

"*Ağzının tadını bilmek*" deyimine, "*Aşk şarabıyla yıkılmayan kişi, dünyada ağzının tadını bilmez*" anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Ṣarāb-ı ʿışḳ ile ol kim yıḳılmaz
Cihānda aġzınuñ dadını bilmez (YZ: 1444)

Atasözü ve deyimlerin yanı sıra âyet ve hadîs iktibasları ile Arapça ibareler de şâirin üslûbunu belirlemeye yardımcı olur.

Kâf sûresinin otuzuncu âyetinden kısmî aktarılan, "*Dervişi eğilmiş bir dal yapar. Onu 'Daha var mı' hazinesine yöneltir*" (Kur'an 30/50) anlamındaki beyit aşağıdadır:

İder dervīşi bir dāl-i ḫāmīde
Yöneldür devlet-i hel min mezīde (YZ: 1448)

"*Hayırlı işlerde acele ediniz*" hadîsine, "*İhsan et, hayırlı işi erteleme. Yıkılmış gönlümü tamir et*" anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Kerem ḳıl eyleme ḫayr işi teʾḫīr
Yıḳılmış ḫāṭırumuz eyle taʿmīr (YZ: 3406)

Şâir, zaman zaman beyit içinde Arapça ibarelere de yer verebilmektedir. "*Yeyip içip eğlenmeyi anmak, yapmanın yarısıdır*" anlamındaki beyit bunlardan biridir:

Viṣālüñ ḳıṣṣasından vir ḫaberler
Ki *ẕikrü'l-ʿayş nıṣfü'l-ʿayş* dirler (YZ: 3482)

Mesnevî her ne kadar aşk konusu etrafında şekillense de, şâirin hedefinde okuru eğitme düşüncesi vardır. Bu sebeple mesnevîsinde anlaşılırlığı öne çıkaran Yahyâ, kendisi-

ne bu konuda yardımcı olacak edebî sanatlara başvurur. Mesnevîde en sık kullanılan edebî sanatlar; teşbîh, telmîh, isti‘âre, tezâd ve teşhîstir.

Mesnevîsinde çok sayıda teşbîhe yer veren şâirin, en dikkat çekici teşbîh örneklerini kendi şiiriyle ilgili yaptığı benzetmeler oluşturur. Hakîkî îmânı elde etmek isteyen Yahyâ, îmân nûrunu mesnevî kişisi Yûsuf'a, gönlü de Yûsuf'un atıldığı zindana benzetir:

Ẓuhūr itsün göñülde nūr-ı īmān
Şeref bulsun bu Yūsufla bu zindān (YZ: 18)

Eserinin Yûsuf peygamber kadar güzel olduğunu düşünen şâir, onu güzelliğini herkese göstermeyen peçeli bir güzele teşbîh eder:

Bu dāʿīnüñ kitāb-ı müsteṭābı
Şu dilberdür ki var yüzde niḳābı

Açılmaz söylemez nādāna aṣlā
ʿAvāma eylemez meyl ü mahābā

Baṣīretden şu göz kim ola ḫālī
Göremez dilber-i Yūsuf-cemāli (YZ: 5126-5128)

Mısır'ın güzelliklerinden söz eden şâir, şehrin düzenini o kadar beğenir ki evlerin düzenli dizilişini, kenarına Nîl Nehri'nin cetvel çektiği güzel bir dîvâna benzetir:

Büyūtu biri biri üzre gūyā
Niçe beyt ile bir divān-ı raʿnā

Zihī dīvān-ı zībā vü mükemmel
Kenārına çeküpdür Nīl cedvel (YZ: 304-305)

Mesnevîsinin genelini teşbîhlerle ören anlatıcı, telmîh örneklerine de sıkça yer verir. Rüyasında Yûsuf'u gören Zelîhâ, ona nerede olduğunu sorar. Onun mekânını, gök tabakalarına yükseltilen Hz. Îsâ'nın makamı gibi yüksek bulur:

Felek midür senüñ ṣırça sarāyuñ
Ora mıdur Mesīḥā gibi cāyuñ (YZ: 1979)

Zelîhâ'nın Yûsuf'u elde edebilmek için yaptığı hileye şaşırmayan anlatıcı, Şeyh San'an'ın sevdiği kadın için din değiştirerek domuz çobanlığı yapmasını hatırlatır:

ʿAceb olmaz bu deñlü rāy-ı tezvīr
İder ʿışḳ ʿādemi çobān-ı ḫınzīr (YZ: 2718)

Şâir, mesnevîde açık istʻiâre örneklerine de çokça yer verir. "*O kuyunun suyuna doğru aktılar. O ay yüzlüyü azarlayarak çağırdılar*" anlamındaki beyitte kendisine benzetilen ay, benzeyen de Yûsuf olmasına rağmen sadece kendisine benzetilen unsura yer verilerek açık istʻiâre yapılmıştır:

Revāne oldılar ol sūy-ı çāha
Çaġırdılar ʿitāb ile o māha (YZ: 1215)

Yûsuf'u Hüma'ya benzeten şâir, Yûsuf'un adını zikretmeyerek açık istʻiâre yapar:

Zelīḫā vaṣl-ı yāra ḳıldı iḳdām
Bu ḫāne ol hümāya olmadı dām (YZ: 3705)

"*Yedi gam dargeçidinden kurtuldu. Elemden kurtularak hidâyet buldu*" anlamındaki beyitte şâir, yedi evi yedi dargeçide benzettiği hâlde benzeyen unsur olan evlerden hiç söz etmeyerek açık istʻiâre yapmıştır:

Ḫalāṣ oldı yedi derbend-i ġamdan
Hidāyet buldı ḳurtuldı elemden (YZ: 3827)

Tezâd da mesnevîde sık rastlanan edebî sanatlar arasındadır. "*Celâl içinde cemâli seyret. Ayrılık aynasında kavuşmayı gör. Cefâdan hatırına gam gelmese, insan kavuşmanın lezzetini duymazdı*" anlamındaki beyitlerde Yaʻkûb'un Yûsuf'tan ayrılmasındaki hikmetlerden söz eden anlatıcı, görünüşteki sıkıntılı bu hâlin derinliğindeki güzelliklere dikkat çeker:

Celāl içinde seyr eyle cemāli
Firāk āyīnesinde gör viṣāli
Cefādan ḫāṭırına irmese ġam
Vefānuñ lezzetin ṭuymazdı ādem (YZ: 1104-1105)

Mesnevîde yer yer insan dışındaki varlıklara kişilik verme olarak bilinen teşhîs örneklerine de rastlanır. Yahyâ, "*Feleklerin bu dertten başı dönerdi. Yeni ay bu elemden iki büklüm oldu. Sular ağlar, dağ ve vadiler inler. Hepsinin isteği kavuşma eğlencesidir*" diyerek tabiattaki birtakım varlıklara insanî özellikler verir:

Başı çegzinür eflāküñ bu ġamdan
Dü-tā oldı meh-i nev bu elemden

Ṣular aġlar iñilder kūh u vādī
Ḳamunuñ ʿālem-i vuṣlat murādı (YZ: 348-349)

Mesnevîde hem kişilerin hem de şâirin yaptığı dualara rastlamak mümkündür. Örneğin şâir, mi'râc hadisesini anlattıktan sonra Allâh'a kavuşabilmek için dua eder:

Bi-ḥaḳḳ-ı maẓhar-ı Ṭā- Hā vü Yā-Sīn
Bi-ḥaḳḳ-ı ʿizzet-i ḫatmü'n-nebiyyīn

Bu Yaḥyā bendeñi ey Ḥayy u Ḳayyūm
Viṣālüñ ʿāleminden ḳılma maḥrūm (YZ: 231-232)

Zelîhâ, hak dini kabul ettikten sonra Allâh'a dua eder. "*Ey herkesin isteklerini yerine getiren ve kendisine secde edilen Rabb'im, senden başka kimse mabud olamaz. Bu körün gözünü nûrlandır. Onu sevgiliye kavuşturarak sevindir*" anlamındaki beyitlerde, bu duanın bir bölümünü görmek mümkündür:

Didi ey Ḳādiye'l ḥācāt u mescūd
Degüldür kimse sende ġayrı maʿbūd

Bu aʿmā ʿaynını pür-nūr eyle
Sevindür vaṣl ile mesrūr eyle (YZ: 4485-4486)

Mesnevîde hikâye kişilerinin yaptıkları beddualar da dikkat çeker. Örneğin kervandaki adam tarafından şiddet gören Yûsuf, ona beddua eder. "*Bu fakiri aşağılık kimselerin ayakları altında bırakma. Bana zulmedenden hakkımı al*" anlamındaki beyit Yûsuf'un bu bedduasını ortaya koyar:

Faḳīri ḳılma her evbāşa pāmāl
Baña ẓulm eyleyenden ḥaḳḳumı al (YZ: 1285)

Kişilerin yanı sıra anlatıcının kendisi de beddua edebilmektedir. Kardeşlerin Yûsuf'a zulmetmeleri üzerine olaya dâhil olan şâir anlatıcı, onlara beddua eder:

Çınār-āsā ḳurusun dest-i ẓālim
Ki rencīde ider maẓlūmı dāyim (YZ: 758)

Yahyâ hayranlık ve şaşkınlıkla karışık duygularını dile getirirken zaman zaman *Allâh Allâh* ifadesini kullanır. "*Allâh Allâh, bu hâl nasıl bir hâldir? Sevgi ve muhabbet yol göste-*

rici mürşid olur. Allâh Allâh, bu kudret nasıl bir kudrettir ki yok olan dünyayı ansızın var eder" anlamındaki beyitler şâirin bu tercihini yansıtır:

Ne ḥāletdür bu ḥālet Allāh Allāh
Olur mihr ü maḥabbet mürşid-i rāh (YZ: 1753)

Ne ḳudretdür bu ḳudret Allāh Allāh
Yoġ iken var ide dünyāyı nāgāh (YZ: 62)

Mesnevîde samîmî bir üslûp kullanan Yahyâ, zaman zaman bu samîmîyeti o kadar arttırır ki şâirin hemen karşımızda olduğu sanılır. Günâhlarından dolayı pişmanlık duyan şâirin bu hâlini Allâh'a arzettiği, "*Gönül haylaz, ömür ise kısa. Günâhım çoktur ah estağfiru'llâh*" anlamındaki beyit bu samîmîyeti ortaya koyar:

Göñül ehl-i hevā ʿömr ise kūtāh
Günāhum çoḳdur āh estaġfiru'llāh (YZ: 56)

Yûsuf köle olarak satışa çıkarıldığında, onu satın almak isteyen ihtiyar kadınla konuşanların üslûbu konuşma diline o kadar yakındır ki okuyucu kendisinin de pazarda onlar içinde olduğu hissine kapılır:

Sözini diñlediler acıdılar
Yazuḳ saña bunamışsın didiler

Be-hey ġāfil senüñ ne ḳudretüñ var
Olursın Yūsufa yaʿnī ḫarīdār (YZ: 2295-2296)

Sabah rüzgârından yardım dileyen Zelîhâ'nın yakarışlarında da bu samîmîyeti görürüz. "*Bu derdi Kaf Dağı'nın tepesi çekemezdi. Artık ölçüyü aştı, yeter insaf insaf*" anlamındaki beyit, Zelîhâ'nın içten bir şekilde yakarışını ortaya koyar:

Çekemezdi bu derdi ḳulle-i Ḳāf
Oran oldı yiter inṣāf inṣāf (YZ: 1903)

Yûsuf'a kavuşamamanın acısıyla kendi kendine kızan Zelîhâ'nın konuşmalarında hüzün dolu bir içtenlik vardır. "*Kendine ve dünya halkına belâsın. İnsafa gel, uslan, utan*" anlamındaki beyitte bu samîmîyeti hissederiz:

Belāsın kendüñe ḫalḳ-ı cihāna
Gel e inṣāfa uṣlan a utan a (YZ: 3092)

Mesnevîde şâirin zaman zaman araya girerek yaptığı hüzün dolu yorumlar, eseri duygusal bir atmosfere bürür. Örneğin Mâlik'in, Yûsuf'u azize satması üzerine araya giren anlatıcı, sevgili ve malın hiçbir zaman bir tutulamayacağı yorumunu yapar:

Ocaġa batsun ol māl-ı firāvān
Cemādāt ile cān olur mı yeksān (YZ: 2458)

Ya'kûb'un öldüğüne inandırılan Yûsuf'un elemli konuşmalarının arasına giren anlatıcı, dünyada mutluluk olmadığı yorumunu yapar:

Ḫarāb-ābād-ı dehrüñ şenligi yoḳ
Ġamı ḥadden ziyāde ġuṣṣası çoḳ (YZ: 2740)

Mesnevînin dil yönünden ayırıcı en önemli noktalarından biri de şâirin, fikirlerini tabiattan edindiği gözlemlerle desteklemesidir. Örneğin Yûsuf'u köle olarak satan kardeşler Yûsuf'un konuşmaları üzerine gözlerinden bulutlar gibi yaş dökerler:

Bulutlar gibi gözden dökdiler yaş
Fiġān ile aşaġa şaldılar baş (YZ: 1244)

Hizmetçi kızları îmâna davet eden Yûsuf, heveslerine uyan kişilerin, saman çöpü gibi belâ çukuruna düşeceklerini söyler:

Ṣaman çūbı gibi uyan hevāya
Düşer bir ḫufre-i derd ü belāya (YZ: 3468)

Mumla dertleşen Zelîhâ, mumun ateşini, ölüm yatağındaki hastanın başındaki yüksek ateşe benzetir. Ayrıca onu nefesi kesilmiş âşık gibi görür:

Yanar başuñ ölümlü ḫasta gibi
Ṭurursın ʿāşıḳ-ı dem-beste gibi (YZ: 3504)

Zelîhâ'nın, Yûsuf'u seyretmek için sarayının eyvanına çıkması duman gibi yükselmeye, döktüğü gözyaşları da ırmağa benzetilmiştir:

Ol eyvāna çıḳardı dūd gibi
Aḳardı gözi yaşı rūd gibi (YZ: 4204)

Mesnevîdeki tasvirler de şâirin üslûbuyla ilgili önemli ipuçları verir. Gerek mesnevînin mekânı gerekse zamanı tahlil edilirken tasvir konusu üzerinde ayrıntılı durulacak-

tır. Özet olarak belirtmek gerekirse, kişi tasvirleri çoğunlukla kahramanların idealize edilmesi sûretiyle yapılır, dolayısıyla onları gerçekçi bir şekilde yansıtmaktan uzaktır. Tasvirlerin büyük çoğunluğunu tabiat tasvirleri oluşturur. Tabiat ve mekân tasvirleri anlatılacak olaya uygun zemin hazırlama düşüncesiyle yapılabildiği gibi, kişilerin psikolojik hâllerini yansıtma gayesiyle de yapılabilmektedir. Şâir, mekânı çoğu zaman kişilerin rûh hâlleriyle aynı yönde çizer. Tabiat ve mekân tasvirlerindeki değişimler, içinde olayların nasıl ilerleyeceğiyle ilgili işaretleri barındırır.

3.1.5. Yûsuf ve Zelîhâ'nın Bölümleri ve Özetleri

Yûsuf ve Zelîhâ, genel hatlarıyla mukaddime, asıl hikâye ve hâtimeden oluşur. Eserin girişi münâcât, Allâh'ın kuvvet ve kudretine övgü, na't, mi'râc, Kanûnî Sultân Süleymân'a övgü, eserin yazılış sebebi bölümleri ve aşkın fazîletinin anlatıldığı bölümden oluşur.

Büyük oranda Zelîhâ'nın ızdırap dolu aşk macerasını konu edinen asıl hikâyenin anlatıldığı bölüm, çeşitli başlıklar altında sıralanır. Eser, elli yedi beyitlik hâtimeyle sonlanır.

3.1.5.1. Münâcât[120]

Yûsuf ve Zelîhâ'nın ilk altmış bir beyti, münâcâta ayrılmıştır. Eserine Allâh'a yalvararak başlayan Yahyâ, Allâh'tan aşk talebinde bulunur. O, geçici güzelliklere bağlanmak istemez. Muhabbeti Yûsuf'a, gönlünü Hz. Ya'kûb'un Külbe-i ahzân'ına benzeten şâir, gönlünün muhabbetle aydınlanması için dua eder. Zelîhâ'nın aşk hikâyesini ve sırlarını yazmanın zamanı gelmiştir. Gönle îmânın nûru dolmalı, gönül zindanı Yûsuf'la şereflenmelidir.

Yahyâ mahşerde Yûsuf'un güzelliğinin kendisine şefaatçi olması için dua eder. Allâh'tan şiirinin Yûsuf gibi güzel olmasını, gönül kuyusundan söz Yûsuf'unu çıkarmasını, her beytinin, Beyt-i ahzân olmasını ister. Bu beyitleri okuyanların ağlayıp inlemelerini, nazmının irfân sahiplerini düşündürmesini, her vakasının hayır ile tabir edilmesini arzular. Eserini bir büyüğe sunmanın şerefiyle müşerref olmayı umut eder.

Günâh işlemekte ileri, ibâdet etmede geri olduğunu söyleyen Yahyâ, Allâh'ın affediciliğine sığınır. Kendisini doğru yola iletmesi, dine bağlı kılması, gaflette bırakmaması,

[120] Bu başlık tarafımızdan buraya ilave edilmiştir. Eserin başlangıcında yer alan başlık şudur: "**Hāzā kitāb-ı Yūsuf u Zelīḫā teʾlīf-i merḥūm şāʿir Yaḥyā**" (Çavuşoğlu, 1977: 1).

şüphelerden kurtarması, marifet mertebesinin en yükseğine çıkarması için Allâh'a dua eder.

3.1.5.2. Allâh'ın Kuvvet ve Kudretine Övgü[121]

122. beyte kadar devam eden bu manzumede, şâir Allâh'ın dünyayı yoktan var edişi karşısındaki hayranlığını dile getirir. Dünya ve ahireti, Allâh'ın güzelliğini gösteren şeffaf birer perde görür. Bütün yaratılanlar Allâh'ı bilme konusunda şaşkındır. Sonradan yaratılan varlıklar, ezelî ve ebedî olan Allâh'ı hakkıyla bilemez. Şâir, buna rağmen insanı Allâh'ı tanımaya davet eder.

Yahyâ, basit topraktan yaratılan insanın marifetle donatılması karşısında yaşadığı şaşkınlığı dile getirir. İnsan vücûdunun mükemmel bir şekilde yaratıldığını ifade ederek insanın vücûdundaki azaların kıymetine değinir. İnsan cismi acayip bir tılsım gibidir. Kâinattaki her şey insanda da bulunur. Binlerce gizli hazinenin mevcut olduğu insan vücûdunda, özellikle ilâhî isimlerin sırları da barınır. Kuluna bunca vasfı veren Allâh'ın kudreti karşısında hayranlığını dile getiren şâir, kendini onu vasfetmekten aciz görür.

3.1.5.3. Na't[122]

Mesnevînin 123-174. beyitleri arasında na't bölümüne yer verilir. Hz. Muhammed Allâh'a ulaşma yolundakilerin yol göstericisi, insan neslinin en mükemmeli, âlemin yaratılışının özüdür. O, diğer peygamberlere üstünlüğü, Kur'an'ın manalarıyla insanlığı aydınlatması, zayıf ve çaresizlere yardım etmesi, dertli ve garipleri esirgemesi, kimsesiz ve talihsizlere arkadaş olması, kanaatkârlık ve Allâh'a ibâdette en ileri olması vb. yönleriyle ön plana çıkar. Herkes onun lütfunun esiridir, güneş ve ay onun nûruna muhtaçtır. Mahşer günü ümmetini altında toplayacağı bayrak, ümmetine kurtuluş vesilesi olacaktır. O, Allâh'ın sevgilisi, âlemlerin göz bebeğidir.

Hz. Muhammed'in mucizelerine de değinen şâir, onun savaşta bir avuç toprak atmasıyla düşmanın gözünü kör etmesi, parmağıyla ayı ikiye bölmesi, parmaklarından çeşmeler gibi su akıtması, taşların avucunda zikretmesi gibi mucizelerini sıralar.

---

[121] Başlık: "**Ḳudret ü ʿaẓamet ü celāl ü ʿizzet ü ḥikmet-i Ḫudā-yı ẕü'l-celālden deñizden ḳatre güneşden ẕerre beyān ve ʿayān olunur celle celālüh ve ʿamme nevālüh**" (Çavuşoğlu, 1977: 3).
[122] Başlık: "**Naʿt-i seyyidü's-sādāt ve senedü'l-mevcūdāt ʿaleyhi efḍali'ṣ-ṣalavāt**" (Çavuşoğlu, 1977: 5).

3.1.5.4. Mi‘râc[123]

175. beyitle mi‘râc bölümüne başlayan şâir, bu bölümü 235. beyitle sonlandırır. Yahyâ, bölümün başında aşkla ilgili yorumlar yapar. Hz. Muhammed'in, Allâh'ın yüzünü seyretmesine Allâh'a olan aşkı vesile olmuştur.

Karanlık bir gecede Cebrâ'îl, Burâk'ı alarak aceleyle Hz. Muhammed'in yanına gelir. Hz. Muhammed'in Burâk'a binmesiyle, Burâk göğün menzillerine yükselmeye başlar. Hz. Muhammed nereyi düşünürse Burâk, onu anında oraya ulaştırır. Hemen Mescid-i Aksâ'ya varan Hz. Muhammed; peygamberler, velîler ve asfiyâ ordusuna imâm olur.

Gökteki tüm varlıklar mutluluk içinde, Hz. Muhammed'in gelişini bekler. Semada açık bir şekilde "Gelişin hayırlı olsun" sesleri yükselir.

Madde âlemini geride bırakarak yedi kat gökyüzüne çıkan Hz. Muhammed, gökyüzünün kubbelerini süsler. Dokuz kat gök perdelerini bir bir açar. O kadar yükseğe çıkar ki dünya ile ilişkisi tamamen kesilir. Arşı bile geride bırakır. Atılmış ok gibi Sidre ağacının başını da aşan Hz. Muhammed, Allâh'a kavuşur. Allâh'ın zâtı onda tecellî eder. Murâdına eren Hz. Muhammed, alçak gönüllülük göstererek yeryüzüne iner. Sahabelerine mi‘râcı anlatarak onları sevindirir.

3.1.5.5. Kanûnî Sultân Süleymân'a Övgü[124]

Mesnevînin 236-281. beyitleri arasında devrin padişahı Kanûnî Sultân Süleymân övülür. Her zaman başarılı ve üstün olan Kanûnî, harp meydanlarının önderidir. Cömertlikte de çok ileri olan padişah; adaletin dostu, zulmün düşmanıdır. Adaletli olmasından dolayı onun devrinde zulmün adı bile unutulup gitmiştir. Zamanın rahmeti ve her diyarın saadeti olan padişahın ecdâdı, fazîletli ve takva sahibi kişilerdir. Onun her hükmü hikmetli, her emri ibretlidir.

Padişahın bayrakları, onun güç ve otoritesini gösterir. Her bayrağının bir anlamı vardır. Her fende üstün olan padişahın dili hikmet sırlarının tercümanı, ağzı ise vahdet sırlarının mahzenidir. Geniş gönüllü, güzel huylu ve konuşkandır. Her yönüyle Allâh'a teslim olmuştur.

---

[123] Başlık: "**Mi‘rāc-ı efḍalü‘l-maḫlūḳāt ve ekmelü'l-mevcūdātdur ‘aleyhi's-selāmü ve'l-ikrām ilā yevmi'l-ḳıyām**" (Çavuşoğlu, 1977: 7).

[124] Başlık: "**Ḫalīfetü'z-zamān sulṭān Süleymān Ḫān ḥażretlerinüñ vaṣfıdur hullide hılāfetühu ve übbide devletühu ilā yevmi'd-dīn āmīn yā mu‘īn**" (Çavuşoğlu, 1977: 9).

3.1.5.6. Eserin Yazılış Sebebi[125]

282. beyitle başlayan bu bölüm, 331. beyte kadar devam eder. Genç yaşta âşık olan şâir aşk derdiyle perişan bir hâle gelir. Memleketini terk ederek Şâm'a gider. Şâm'da güzeller çok olmasına rağmen şâir, orada da teselli bulamaz. Bu kez de Ken'ân'a giderek bir yıl Külbe-i ahzân'da kalır. Zaman zaman kendisini Ya'kûb'un yerine koyarak dertli dertli Yûsuf'u arar. Ayrılık acısına dayanamayan Yahyâ, feryat ve figân ile Mısır'a varır.

Mısır'ı çok güzel bulan şâir, buradan itibaren Mısır'ı anlatmaya başlar: Evleri birbirinin üzerinde duruyor gibi kat kat olan şehir, kenarına Nîl Nehri'nin cetvel çektiği evleriyle süslü ve mükemmel bir dîvâna benzer. Büyük bir şehir olan Mısır'ın temeli felekler gibi sağlamdır. Her binasının eşsizliği herkesçe kabul edilir.

Sayısız deve sakası şehrin içinde yağmur bulutu gibi dolaşır. Temcit (sabah namazı vaktinden evvel minarelerde belli makamlarda söylenen Arapça niyaz ilâhîsi) sesleri halkın uyumasına meydan vermeyip onların şevkini her daim taze tutar. Güler yüzlü insanlarla dolu olan bu şehrin her köşesinde güzel hikâyeler anlatan sohbet arkadaşları bulunur. Güzel yüzlü yiğitler, at seyrine gider, at koştururlar.

Her sokaktan, dost düşman herkes, Nîl Nehri'ne akar. Şâir, gençlerin soyunarak suya girmelerini de çeşitli benzetmelerden faydalanarak anlatır. Orada sevgili, herkes tarafından seyredilir. Âşıklar nilüfer gibi sürekli suyun içindedir. Ay yüzlü güzellerin siyah kölelerle yürüdüklerine değinen şâir, dostlardan ve güzellerden meydana gelen bu topluluğu çok kalabalık bulur. Yûsuf'u hatırlatan bu şehir, kendisinin aşk ızdırabını dile getirmesine sebep olur. *Yûsuf ve Zelîhâ'*nın bütün bölümleri hakkında bilgi verdiğini, bu hikâyenin bir dertleşme olduğunu, deli gönlünün bundan hisse aldığını belirtir.

3.1.5.7. Aşkın Fazîleti[126]

Bu bölüm, mesnevînin 332-362. beyitleri arasında yer alır. İnsan gönlünü bir aynaya benzeten şâir, bu aynanın temiz ve parlak olması durumunda oraya Allâh aşkının yansıyacağını, bu aşkın dışa yansıyarak beden sarayını tamamen aydınlatacağını düşünür. Muhabbet ham kişiyi olgunlaştırır, ama câhil insanın gözleri bunu göremez. Bu gamdan feleklerin başı dönmüş, yeni ay bu dertten iki büklüm olmuştur. Herkesin isteğinin kavuşma olduğunu belirten şâir, suların bu dertle ağladığını, dağ ve vadilerin bu dertle inlediğini ifade eder.

---

[125] Başlık: "**Sebeb-i teʾlīf**" (Çavuşoğlu, 1977: 11).
[126] Başlık: "**Faẓīlet-i ḥālet-i ʿışḳ-ı maḥabbet-şiʿār u miḥnet-dişārdur**" (Çavuşoğlu, 1977: 12).

Aşk insanı gizliden gizliye etkisi altına alınca can güneşini yavaş yavaş çekerek kişiyi yüce âlemlere ulaştırır ve buna hiçbir şey engel olamaz. Aşkın tesiri altına giren kimseye varlık ve yokluk, büyüklük ve küçüklük bir görünür.

3.1.5.8. Hikâyenin Başlangıcı[127]

Yahyâ, 363. beyitle asıl konuya giriş yapar. Hz. Âdem insan olarak yaratılmakla şereflenir. Onun evladından gelen peygamberler, Allâh'ın emirlerini insanlığa bildirirler. Günlerin geçmesiyle peygamberlik nûru, Hz. Halîl İbrâhîm'e intikal eder. İbrâhîm peygamberin İsmâ'îl ve İshâk isminde iki oğlu dünyaya gelir. Hz. İbrâhîm'in vefat etmesiyle peygamberlik bu iki oğluna geçer. Hz. İsmâ'îl kardeşinden ayrılarak Kâbe'ye taşınır.

İshâk peygamber de Şâm'a gider. Orada ikiz çocuğu olur. Önce 'Îs sonra Ya'kûb doğar. Çok fazla ağlamaktan gözleri kör olan İshâk peygamber, vefat etmeye yakın oğlu 'Îs'i yanına çağırır. Ondan kendisine avlanmış ceylan kebabı getirmesini ister. Ona, yerine peygamber olabilmesi için ecdâdının duasını edeceğini, bu hâlden Ya'kûb'u haberdar etmemesini söyler. Ya'kûb'u 'Îs'ten daha fazla seven anne, konuşmaları duyar. Olanları hemen Ya'kûb'a anlatır. Acele bir şekilde gidip kebabı kendisinin getirmesini söyler. Ya'kûb'un getirdiği kebabı yiyen İshâk peygamber, ellerini kaldırarak bu oğlunu peygamber yapması için Allâh'a dua eder. Allâh'ın İshâk peygamberin duasını kabul etmesiyle peygamberlik Ya'kûb'a geçer.

Kısa bir süre sonra gelen 'Îs, Ya'kûb'un peygamber olduğunu görünce hayrete düşer. Durumu anlayan İshâk onun da kebabını yer ve onun neslini yüceltmesi için Allâh'a dua eder. Allâh bu duayı da hemen kabul eder. Kahramanlığıyla dünyayı yöneten Osmanlı sülalesi onun neslinden gelir.

3.1.5.9. Ya'kûb'un 'İs'ten Zarar Görmemek İçin Şâm'a Gitmesi[128]

Bu bölüm, 418. beyitle başlayıp 431. beyitle sonlanır. Peygamberliğin Ya'kûb'a geçmesinden rahatsızlık duyan 'Îs, Ya'kûb'a düşmanlık besler. İshâk, Ya'kûb'un zarar görmemesi için ona, Şâm'da bulunan halasının yanına gitmesini vasiyet eder. Ya'kûb babasının sözünü dinleyerek Şâm'a gider. Ya'kûb'un gelmesiyle halası büyük bir sevinç yaşar. Onu dinî üstat kabul eden halası, kızını ona vererek onu damat edinir.

---

[127] Başlık: "**Maṭla'-ı dāstāndur**" (Çavuşoğlu, 1977: 13).

[128] Başlık: "**Ḥażret-i Ya'ḳūb 'aleyhi's-selāmu ve'l-ikrām ḥiddet-i 'īşden żarar olmaḳdan ḥaẕer eyleyüp maḳām-ı Şāma sefer itdügidür**" (Çavuşoğlu, 1977: 15).

3.1.5.10. Ya‘kûb’un Kesretten Uzaklaşmak Niyetiyle Ken‘ân’a Göçmesi[129]

Bu bölüm, mesnevînin 432- 456. beyitleri arasında yer alır. Ya‘kûb, kesretten nefret ettiğinden uzlet niyetiyle Ken‘ân’a göçmeye karar verir. Sahra dolusu koyunlarını da yanına alarak Ken‘ân’a göçer. Ya‘kûb’un on iki tane oğlu vardır. On ikincisinin adı Yûsuf’tur. Onda peygamberlik alameti görülür. Doğduktan sonra bir ay içinde dolunay gibi parlamaya başlayan bu çocuğun yüzü o kadar güzeldir ki insanlar durup ona bakmak isterler. Allâh’ın ihsân etmesiyle Yûsuf’a esmâ ilmi açılır.

3.1.5.11. Yûsuf’un Annesinin Vefatı[130]

Bu bölüm 457. beyitle başlar. Vefat etmeye yakın annesi, Yûsuf’un amcası Înâs’ı çağırarak oğlunu ona emanet eder. Annesi vefat ettiğinde Yûsuf iki yaşındadır. Yûsuf küçük olduğundan annesinin öldüğünü anlamaz. Annesini yanında bulamayınca ağlayarak her yerde onu arar. Gülüp oynamayı bırakır. Oğlunu okşayan bir anne gördüğünde ağlamaya başlar. Annesiyle geçirdiği vakitleri hatırlayarak feryat eder. Her fırsatta annesinin kıyafetlerine sarılarak ağlar. Herkes Yûsuf’un bu hâline üzülür.

Yûsuf’a çok değer veren Înâs, onu hiç yalnız bırakmaz. Onun hizmetini her şeyin üstünde tutar. Yûsuf büyüdükçe Allâh onu daha güzelleştirir. Yedi yaşına geldiğinde ayın on dördüne döner. Onu sevenler ve ona rağbet edenler çoğalır. Yûsuf, başını kaldırmadan hocalardan ilim ve hikmet öğrenir.

3.1.5.12. Ya‘kûb’un, Yûsuf’u Înâs’tan İstemesi Üzerine Înâs’ın Hileyle Yûsuf’u Köle Olarak Alması[131]

532. beyitle Înâs’ın hilesini konu edinen bir bölüm başlar. Înâs’ın, Yûsuf’u ne kadar çok sevdiğini ve ona ne kadar çok alaka gösterdiğini bilen Ya‘kûb, oğlunun onun sayesinde rahat olduğunun farkındadır fakat onun ayrılığına tahammül edememeye başlamıştır. Yûsuf’u kendi yanına almak istediğini Înâs’a söyler. Bunun üzerine büyük bir üzüntü yaşayan Înâs, hemen bir hile düşünür. Ya‘kûb’un teklifini kabul ettiğini belirtir. Yûsuf’u teslim etmek üzere hazırlarken peygamberlerden kendisine miras kalan kemeri gizlice Yûsuf’un beline bağlar. Yûsuf’u Ya‘kûb’a teslim ederken “Kemer kayboldu” diye feryat

---

[129] Başlık: “**Ḥażret-i Yaʿḳūb miḥnet-i keşretden nefret eyleyüp vaḥdet ü ʿuzlet niyyetiyle devlet ü saʿādetle Kenʿān-ı ḥasrete rıḥlet itdügidür**” (Çavuşoğlu, 1977: 16).

[130] Başlık: “**Ḥażret-i Yūsufuñ anası mekān-ı fenādan cinān-ı beḳāya revāne olduġıdur ve Yūsuf ʿaleyhi’s-selāmı ʿammisi Înāsa taʿẓīm ve tekrīm ile teslīm itdügidür**” (Çavuşoğlu, 1977: 17).

[131] Başlık: “**Yaʿḳūb ʿaleyhi’s-selām ʿışḳ-ı Yūsufa döyemeyüp Înāsdan Yūsufı almaġa iltimās itdükde Înās daḫı kemer-i mekr ile dām-ı tezvīr eyleyüb tedbīr ile Yūsufı esīr itdügini taḫrīr eyler**” (Çavuşoğlu, 1977: 20).

eder. Herkesi sırayla aramaya başlarlar. Sıra Yûsuf'a geldiğinde kemer onun üzerinde bulunur. O zamanın hükmüne göre eşyası çalınan kişi, hırsızlık yapan kişiyi köle alabildiği için Înâs, bu hileyle Yûsuf'u tekrar alır.

Ayrılığa tahammülü kalmayan Ya'kûb peygamber, Yûsuf'a kavuşabilmek için ellerini kaldırarak Allâh'a yalvarır. Duanın ardından hastalanıp yatağa düşen Înâs, vefat eder. Oğluna kavuşan Ya'kûb'un hasret ateşi söner.

3.1.5.13. Kardeşlerin Yûsuf'u Kır Gezisine Çağırması[132]

Kardeşlerin Yûsuf'a zarar verme planlarını konu alan bu bölüm, 608. beyitle başlar. Yûsuf on iki yaşına geldiğinde tasavvuf sırları ona açılır. Basiret sahiplerinin rüyalarını olduğu gibi tabir eder. Ya'kûb onu irşâd eder; onunla vahdet, kelam ve hikmet üzerine konuşur. Kardeşleri, Allâh'ın hikmetiyle ilgili bu konuşmaları anlamamalarına rağmen, Yûsuf bunları anlar. Baba ve oğul ilâhî sırlar üzerine söyleştiklerinde kardeşleri ona uzaktan bakar.

Yûsuf, bir gece rüyasında güneş ve ayla birlikte on bir yıldızın kendisine secde ettiğini görür. Aynı rüyada bütün rûhların kendisine "Selâm ve dua senin üzerine olsun" dediklerini işitir. Bu rüyadan çok korkan Yûsuf, rüyasını babasına anlatarak ondan rüyasını tabir etmesini ister. Babası, onun peygamber olacağı, kardeşlerinin onun emrinde olacakları, Allâh'ın ona dünya ve ahirette huzur vereceği şeklinde yorumlar. Bu rüyadan kardeşlerine bahsetmemesi gerektiğini söyleyerek onu bu konuda sıkı sıkı tembihler. Duyarlarsa ona zarar vereceklerini, bu hareketin kendisine ayrılık, Yûsuf'a da zahmet getireceğini söyler.

Yûsuf, Ya'kûb'un uyarılarını unutarak rüyayı kardeşlerine anlatır. Kardeşleri, Yûsuf'a düşmanlık yapmaya başlarlar. Onu öldürme ya da çok uzak bir memlekete bırakma planları kurarlar. Planlarını uygulayabilmeleri için onu evden çıkarmaları gerektiğini bilen kardeşler, bu hususta babalarını ikna etmeye çalışırlar. Baharın gelmesiyle her tarafın güzelleşmesini bahane ederek babalarından, Yûsuf'u kendileriyle koyunların olduğu meraya göndermesini isterler. Ya'kûb, Yûsuf'u onlarla göndermek istemez.

---

[132] Başlık: "**Ḥażret-i Yūsufa keşret-i iltifāt-ı Yaʿḳūb mūriş-i fitne vü āşūb olup eżdād-ı evlādı ḥażret-i Yūsufı maşlaḥat idüp seyrāna daʿvet itdükleridür**" (Çavuşoğlu, 1977: 22).

Kardeşler babalarını ikna edemeyince Yûsuf'un yanına giderler. Ona baharın güzelliklerini anlatarak Ya'kûb'dan izin alması için onu ikna ederler. Yûsuf, babasına çok ısrar edince babası istemeyerek de olsa, ona izin verir. Ya'kûb, Yûsuf'u giydirip saçlarını tarar. Olumsuz bir şeyler yaşanacağını hisseden Ya'kûb, kadere engel olunamayacağını düşünür. Ayrılık günlerinin geldiğini hisseder. Yûsuf'a bir belâyla karşılaşması hâlinde Allâh'ın zikriyle meşgul olmasını, yaşadığı her şeyi tevekkülle karşılamasını öğütler. Yûsuf'la vedalaşan Ya'kûb, Yûsuf'un gitmesiyle üzüntü içinde kalır, ağlayıp inler.

3.1.5.14. Kardeşlerin Yûsuf'u Kuyuya Atması[133]

831. beyitten itibaren Yûsuf'un kuyuya atılması üzerinde durulur. Babalarından ayrıldıktan sonra, kardeşlerin Yûsuf'a olan tutumları tamamıyla değişir. Kimisi Yûsuf'u tokatlar, kimisi kulağını çeker, kimisi saçlarını yolar. Ayağındaki yarıklardan yerler kanla dolar. Ona ağır hakaretler ederler. Babalarının kendilerini unutup hep ona iltifat ettiğini söylerler. Gördüğü rüyayı yüzüne vururlar. Ansızın içlerinden birinin ağzı tutulup gözleri kapanır. Kardeşler bu mucizeyi görünce yaptıklarına pişman olurlar. Yûsuf'u bir yerde yalnız başına bırakırlar.

Orada hem ağlayan hem de Allâh'ın zikriyle meşgul olan Yûsuf, babasını anar. Kardeşler, Yûsuf'a kimseye bir şey söylemeyeceğine dair yemin ettirmeye karar verirler. Onu tekrar babalarına teslim etmeyi kararlaştırmışken şeytân gelip fesat çıkarır. Şeytânın aldatmalarına kanan kardeşler, oradan geçen bir kervanın onu alıp uzaklara götüreceği ihtimalini göz önünde bulundurarak onu büyük yoldaki kuyuya atmaya karar verirler. Yûsuf onların planlarını anlayınca bu yaptıklarından, Allâh'ın razı olmayacağını söyler. Bu davranışın peygamber nesline yakışmayacağını, Allâh'ın kıyamette bunu cezasız koymayacağını ifade eder.

Kuyunun önüne geldiklerinde Yûsuf, kuyuya girmemek için mücadele eder. Onlara kendisini oraya atmamaları için adeta yalvarır. Bütün çabasına rağmen kardeşleri onu kuyuya atarlar. Allâh Cebrâ'îl'e onu yere düşürmemesi için emir verir. Cebrâ'îl, kuyuyu onun için gül bahçesine çevirir. Kuyunun etrafını Yûsuf'un havasız kalmaması için büyütür. İnsan görünümündeki bir melek, ona kandil yakar. Onunla dost olup ona hizmet eder.

---

[133] Başlık: "**Māh-ı Kenʿānı iḫvān-ı bed-ḫāh çāha atduḳlarıdur**" (Çavuşoğlu, 1977: 30).

Bu sırada anlatıcı, Yûsuf'un yaşadığı bu felâketin sebebini anlatır. Yûsuf bir gün çimenliğe çıkıp etrafı seyreder. Bu esnada eline bir ayna alıp güzelliğine bakar. Aynada kendisini görünce güzelliğine hayran kalan Yûsuf, güzelliğinin bir benzerinin yaratılmadığını ve açık arttırmayla satılması durumunda Kârûn'un malının bile kendisini satın almaya yetmeyeceğini düşünür. Anlatıcıya göre bütün bu olumsuzlukların sebebi Yûsuf'un bu tavrıdır.

3.1.5.15. Kardeşlerin, Yûsuf'u Kurda Kaptırma İddiasıyla Kanlı Gömleğini Ya'kûb'a Getirmeleri[134]

876. beyitle kardeşlerin pişmanlığını konu alan bir bölüm başlar. Yaptıklarından pişmanlık duyan kardeşler, ağlayıp inler. Ne kadar taş yürekli olsalar da kardeşlerinden ayrılmak onları da yakar. Babalarına nasıl bir cevap vereceklerini düşünürler. Yûsuf'un gömleğine kan sürüp onu bir kurdun parçaladığını söylemeye karar verirler. Ken'ân'a yaklaştıklarında ağlayıp inlemeye başlarlar. Ellerine aldıkları taşlarla dövünerek eve doğru gelirler.

Akşam olmasına rağmen Yûsuf'un gelmeyişinden tedirgin olan Ya'kûb, bir dağ başına çıkarak onu beklemeye devam eder. Ellerindeki kanlı gömlekle Yûsufsuz gelen oğullarını gören Ya'kûb'un aklı başından gider. Kendisini dağdan aşağı atar. Kendinden geçmiş hâlde günlerce yatar. Bilinci yerine gelince oğlunu yanında görememenin acısıyla yanıp tutuşur. Ken'ân'da bu durumdan haberdar olan herkes, onun ziyaretine gelir.

Oğulları Ya'kûb'a Yûsuf'u kurdun parçaladığı yalanını söyler. Onlara inanmayan Ya'kûb onları mantıklı delillerle susturur. Oğulları bu kez de onu harâmînin öldürdüğünü söylerler. Ya'kûb bu yalana da inanmayınca tekrar ilk yalanlarına sığınırlar. Onu bir kurdun yediğini, babalarını inandırabilmek için harâmî sözünü uydurduklarını söylerler. Ayrılık derdiyle meczuplaşan Ya'kûb, Yûsuf'un hayaliyle sesli konuşur. Ağlamaktan gözleri kör olur. Yemeyip içmeyip düşkün bir hâlde yürür. Herkesten Yûsuf'u sorar.

3.1.5.16. Ya'kûb'un, Dağa Çıkarak Kurtlardan Yûsuf'u Sorması[135]

998-1046. beyitler arasındaki bölüm, Ya'kûb'un kurtlarla konuşmasına ayrılmıştır. Kurdu sorguya çekmek için dağa çıkan Ya'kûb, Ken'ân'daki kurtlara bir yere toplanmaları

---

[134] Başlık: "**Ebnā-yı Ya'ḳūb mācerā-yı āṣūbdan perīşān u peşīmān olup ol ma'ṣūm-ı pāḳi gürk-i seffāke aldurduḳ diyü ḳanlu pīrāhen ile pīr-i münīre tezvīr itdükleridür**" (Çavuşoğlu, 1977: 31).
[135] Başlık: "**Ḥażret-i Yaḳūb ḳurdları da'vet itmek içün melāl ile cibāle gitdügidür ve Yūsuf 'aleyhi's-selāmuñ aḥvālini celāl ile anlardan su'āl itdügidür**" (Çavuşoğlu, 1977: 35).

için seslenir. Kurtların temsilciliğini yapmak için gelen bir kurtla konuşur. Kurda onlardan incindiğini, oğlunu neden yediklerini sorar. Böyle bir şeyi yapmadıklarını belirten temsilci kurt, haklılıklarını ispatlamak için ertesi gün bütün yırtıcı hayvanların toplanarak Ya‘kûb’un evine geleceklerini söyler. Dağın tepesine çıkıp yırtıcı hayvanların tamamını oraya toplar. Peygamberin oğlunun kaybolduğunu, ona oğlunun kurt tarafından yendiğinin söylendiğini oradaki kurtlara bildirir. Onlardan yüzlerini temize çıkarmalarını ister. Ya‘kûb’un evine gelerek böyle bir suç işlemediklerini söyleyen hayvanlar, ondan kendilerine beddua etmemesini isterler.

3.1.5.17. Kardeşlerin Ya‘kûb Önünde Mahcup Düşerek Yeni Hileler Aramaları[136]

1047. beyitle kardeşlerin yeni hileler aramalarını konu edinen bir bölüm başlar. Kardeşler bir araya gelerek babalarının bu yalana inanmadığını, Yûsuf’u kuyunun içinde öldürüp azasının birini getirirlerse o zaman babalarının onlara inanabileceğini konuşurlar. İçlerinden biri bu duruma itiraz eder. Böyle bir yanlış yapmalarına izin vermez.

Şâir, Ya‘kûb’un Yûsuf’tan ayrılmasını iki sebebe bağlar. Birinci sebep şudur: Yûsuf doğduğunda Ya‘kûb, onu emzirmesi için ona bir dadı bulur. O kadını kendi bebeğinden ayırarak ağlatır. Kadın da aynı acıyı yaşaması için Ya‘kûb’a beddua eder.

Diğer sebep ise Ya‘kûb, Yûsuf’un saçını tarayıp koklarken gaybî bir sesin ona, gönlünden mâsivâ sevgisini çıkarmasını, bir gönle iki sevginin sığmayacağını, Yûsuf’un ilâhî aşka perde olduğunu söylemesidir. Bunun üzerine Ya‘kûb tir tir titreyerek ağlar. Allâh’ın bu işaretini alan Ya‘kûb, günün birinde Yûsuf’tan ayrılacağını anlar.

3.1.5.18. Ya‘kûb’un Uzlete Çekilmesi[137]

1110. beyitle Ya‘kûb’un uzlete çekilmesi üzerinde durulur. Yûsuf’tan ayrıldığı için çaresizleşen Ya‘kûb, kendine sabrı derman edinir. Bütün dünyevî endişelerden sıyrılıp ibâdetle meşgul olur. Yûsuf’un adı geçtikçe derdi arttığından onun adını anmayacağına dair kendine söz verir. Tüm çabalarına rağmen içindeki ayrılık acısı bir türlü dinmez.

---

[136] Başlık: “**İḫvān-ı Yūsuf Ya‘ḳūb öñinde maḥcūb düşüp tekrār āşūb-ı āḫara meşġūl olduġıdur**” (Çavuşoğlu, 1977: 37).
[137] Başlık: “**Ḥażret-i Ya‘ḳūb ṣabr u sükūnı reh-nümūn eyleyüp ḥişār-ı ʿuzleti iḫtiyār itdügidür**” (Çavuşoğlu, 1977: 39).

Ya‘kûb, bir gün Cebrâ’îl’den Azrâ’îl’e Yûsuf’un rûhunu alıp almadığını sormasını ister. Azrâ’îl’den, Allâh tarafından kendisine böyle bir emrin gelmediği haberini alan Cebrâ’îl, bunu Ya‘kûb’a bildirir. Bu haberle Ya‘kûb’un ayrılık ateşine bir nebze de olsa su serpilir. Oğlunu görme ümidi artar.

3.1.5.19. Yûsuf’un Bazı Tüccarlar Tarafından Kuyudan Çıkarılması ve Kardeşlerinden Satın Alınması[138]

Bu bölüm, 1171. beyitle başlar. Ken‘ân civarlarında bazı tüccarlar deve sürüleriyle giderken, daha konaklamak için hayli zaman olmasına rağmen, develer çöker. Hızla giden atlar, bir adım daha atmadan kıvrılıp yere yatar. Mâlik isimli yaşlı bir tüccar, bu topluluğa misafir olmuştur. Bu tüccar, rüyasında, parlak dolunayın koynuna girerek altın kesesine dönüştüğünü görmüştür. Daha önce de böyle güzel rüyalar gören Mâlik, rüyasının gerçekleşmesini beklemektedir.

Kervanın konakladığı yolun yakınında etrafı yemyeşil çayırlarla çevrili bir kuyu vardır. Birçok kuş, kuyuyu tavaf eder gibi kuyunun etrafında uçuşur. Mâlik yanına su kovası alarak kuyuya gider. Kovayı kuyuya indirdiğinde kova, adeta kayadan bile ağır olur. Kova için bir tedbir düşünürken kuyunun içinde Yûsuf’u görür. Mâlik ona seslenip korkmadan ipe sarılmasını, oradan çıkıp kervana katılmasını söyler. Yûsuf’u kuyudan çıkarır. Onun çıplak olduğunu görünce ona şahane bir kaftan giydirir. Onu bir gölgeliğe oturtur. Rüyasının gerçekleştiğini anlayan Mâlik, Allâh’a şükreder.

Kardeşleri perişan ve pişman bir vaziyette dolaştıktan sonra kuyunun başına gelirler. Yûsuf’u kuyuda göremeyince oradan çıktığını anlarlar. Kervanı arayan kardeşler, Yûsuf’u orada bulurlar. Onun birkaç gün önce kaçan köleleri olduğunu iddia ederler. Bu yerlerden götürmesi şartıyla onu Mâlik’e satarlar. Onu sattıklarına dair bir belge düzenleyerek bu belgeyi Mâlik’e verirler. Yûsuf’un hile yaparak kaçabileceğini, bu nedenle dikkatli olması gerektiğini söylerler. Yûsuf satıldığını anlayınca kardeşleriyle vedalaşmak ister. Onlara, hükmün Allâh’tan geldiğini, yaşananlara şeytânın sebep olduğunu söyler. Onlara hakkını helal eden Yûsuf, yaptıklarından dolayı tövbe etmelerini tavsiye eder. Kardeşleri onun bu tavrı karşısında büyük bir pişmanlık ve eziklik yaşar. Ağlayıp feryat ederler. Yûsuf gözyaşları içinde kervanla beraber Ken‘ân’dan ayrılır.

---

[138] Başlık: “**Ḥażret-i Yūsuf ẓulmet-i çāh-ı ẕilletde iken ba‘ż ehl-i ticāret çāha varup delv ile Yūsufı çıḳarup iḫvān-ı Yūsufdan ṣatun alduḳlarıdur**” (Çavuşoğlu, 1977: 41).

3.1.5.20. Yolda Annesinin Kabrini Ziyaret Etmesi Üzerine Yûsuf'un Tüccarın Hizmetçilerinden Zarar Görmesi[139]

Bu bölüm, mesnevînin 1262-1327. beyitleri arasında yer alır. Yolda giderken annesinin kabrinin yanından geçen Yûsuf, devesinden inerek kabre gider. Yaşadıklarını annesine ağlayarak anlatır. Kervandakiler onun kaçtığını zannederler. Yûsuf'u kabristanda bulurlar. Oradakilerden biri, ona tokat atarak onu öfkeyle önünde sürükler. Kanlı gözyaşları akıtan Yûsuf, göğe bakarak Allâh'a seslenir. Belâya tahammül edemez hâle geldiğini söyleyerek Allâh'ın kendisine zulmeden kişiden hakkını almasını diler. Duası anında kabul olur. Zalimin eli hemen oracıkta kurur.

Gökyüzünün kararması, rüzgârın esmesi, yağmurun yağmasıyla kervandakiler korkmaya başlarlar. Gökteki yıldızlar söner. Ağaçlar fırtınadan iki büklüm olur. Develer dağlara dağılır. Herkes tövbe etmekle meşgulken Yûsuf'a zarar veren adam, kervandakilere yaşadıklarını anlatır. Onun bedduasıyla bu hâle geldiğini söyler. Şimdi de o incindiği için bu hâlde olduklarını iddia eder. Yûsuf'un, Allâh'la gizli bir konuşması olduğunu, bu belâdan ancak onun yardımıyla kurtulabileceklerini söyler. Aklı başında birkaç kişi bir araya gelerek Yûsuf'tan kendisine zulmeden kişiyi bağışlamasını, dua ederek kendilerini bu hâlden kurtarmasını ister. Yûsuf'un dua etmesiyle her şey düzelir.

3.1.5.21. Yûsuf'un Mısır'a Gelmesi[140]

1328-1423. beyitler arasında Yûsuf'un Mısır'a gelmesi üzerinde durulur. Tekrar yola koyulan kervan, Mısır'a ulaşır. Nîl Nehri'nin kenarına geldiklerinde Yûsuf soyunarak suya girer. Nîl'de yıkandıktan sonra Yûsuf'un güzelliği daha bir açığa çıkar. Temiz ve şeffaf görünen Yûsuf, sarı elbise giyer. Deveye binerek şehre gider. İnsanlar deve üzerindeki bu ihtişamlı güzeli görünce ona âşık olup feryat ederler. İhtişamlı bir saraya gelen Yûsuf, insanları kendisine mıknatıs gibi çeker. Halkı kendisine hayran bırakır. İnsanlar onun aşkından delirir. Şimşek gibi olan yüzünün nûruna âşıkların gözleri bakamaz. Bakan kişiler aklını kaybeder. Yûsuf'un şöhret bulduğunu gören Mâlik, Yûsuf'u gizler. Kimseyi onun huzuruna almaz.

---

[139] Başlık: "**Yūsuf-ı Kenʿān kārbān ile Mışra revān olurken anası ḳabrine nūr gibi irüp tüccāruñ ḫidmetkārları Yūsufı firār itdi şanup taḥḳīr ü taʿzīr ile Mālike iletdükleridür**" (Çavuşoğlu, 1977: 45).
[140] Başlık: "**Ḥażret-i Yūsuf ʿizzetle Mışra irdügidür ve devlet ü saʿādetle Nīle girdügidür ve ricāl-i Mışr istiḳbāle çıḳup bir mekān-ı bülend-eyvāna mekīn olduġıdur**" (Çavuşoğlu, 1977: 47).

3.1.5.22. Kemâl Derecesindeki Muhabbetten Bir Parça[141]

Bu bölüm mesnevînin 1424-1463. beyitleri arasında yer alır. Zelîhâ'nın aşk hikâyesine başlamadan önce aşkın sırları üzerinde duran şâir, aşkın âşığa yol gösterdiğine değinir.

Rûhun yükselmesi aşkla olur. Âşığı hayrette kalmaktan çıkaran da aşktır. Aşk, hiçbir şekilde âşığı yarı yolda bırakmaz. Âşığın gözü uzak yakın her şeyi görür. Aşk, rûhun ve diğer bütün uzuvların gıdası olup insana Allâh'ın ihsânıdır. Aşk her insanda görünmez, velâyet her insanda açığa çıkmaz, bu nimetten ancak nasibi olanlar faydalanır. Velîlerin vücûdu, aşk hazinesinin tılsımıdır.

3.1.5.23. Zelîhâ'nın Hikâyesinin Başlaması[142]

Şâir, 1464. beyitle Zelîhâ'nın hikâyesini anlatmaya başlar. Cömertliği ve adaleti ile ünlü, her diyara hükmü geçen, soylu bir padişahın güzelliğiyle dillere destan Zelîhâ adında bir kızı vardır. Saf ve temiz tabiatlı Zelîhâ, okunan âşıkane bir beyit karşısında yürekten ah çeker. Daha önce hiç âşık olmamıştır. Günleri, câriyeleriyle gül bahçelerinde ve sahrada söyleşerek geçer.

3.1.5.24. Zelîhâ'nın, Rüyasında Yûsuf'u Görmesi[143]

1527. beyitle başlayan bu bölümde, Zelîhâ'nın, rüyasında Yûsuf'u görmesi üzerine yaşadığı değişim anlatılır. Zelîhâ bir gece rüyasında Yûsuf'u görür. Yûsuf'un güzelliğine hayran kalarak ona âşık olur. Uyandığında, rüyasında gördüğünü yanında bulamayan Zelîhâ, bütün servetini kaybetmiş gibi acı çeker. Uyuduğunda onu tekrar görme ihtimalini düşünerek akşam olmasını sabırsızlıkla bekler. Geceleri derdi daha da artar. Bu aşk onu bir türlü uyutmaz. Gece gündüz ayrılık acısı çeker. Aşk ızdırabından bitap düşen Zelîhâ, tekrar toparlanmaya çalışır. Tek başına kalıp sürekli ağlar. Rüyasında, hayır ya da şer, ne görürse gerçekleşen Zelîhâ, bu rüyasının da gerçekleşeceği, sevdiği kişiye kavuşabileceği ümidini taşır. Onun kimliğini ve nerede olduğunu merak eder.

Zelîhâ'yı perişan hâlde gören dadıları, derdine çare düşünürler. Zelîhâ sonunda dayanamayıp sırrını dadılardan biriyle paylaşır. Dadı onunla konuşup ona nasihat eder, biraz sabretmesini tavsiye eder. Zelîhâ'nın babasının böyle bir şeyi duyması durumunda

---

[141] Başlık: "**Kemāl-i maḥabbetüñ celāl ü ʿaẓametinden güneşden ẕerre deñizden ḳaṭre ḥikāyet ve rivāyet olınur**" (Çavuşoğlu, 1977: 50).
[142] Başlık: "**Maṭlaʿ-ı dāstān-ı Zelīḫā**" (Çavuşoğlu, 1977: 51).
[143] Başlık: "**Zelīḫaya ḥicāb-ı ḥᵛāb ṣūret-i ẓāhirine niḳāb olup dīde-i rūḥı meftūh bulınup şevḳ-ı ʿışḳ ile ʿālem-i maʿnāda defʿa-i ʿūlāda cemāl-i dil-güşā-yı Yūsufı temāşā itdügidür**" (Çavuşoğlu, 1977: 54).

Zelîhâ'nın, babasının gözünden düşeceğini, sırrını açığa vurduğunda diğer insanlar tarafından kınanacağını söyleyerek ona bu ahvalini kimseyle paylaşmamasını tavsiye eder. Zelîhâ'nın kendisine rahat bir şekilde açılabilmesi için güvenli bir ortam oluşturan dadı, Zelîhâ'dan âşık olduğu kişinin kimliğini kendisiyle paylaşmasını ister.

Derdinin çaresiz olduğunu söyleyen Zelîhâ, dadısına gördüğü rüyayı anlatır. Dadısı, Zelîhâ'ya rüyasında gördüklerine itibar etmemesini, var olmayan şeylere gönül vermemesini öğütler. Dadı, ona sihir yapıldığını düşünür. Bu duruma çözüm bulmaya çalışan dadı, adeta kendini paralar. Onu kötü gözlerden korumak için sabaha kadar üzerlik tohumu yakar fakat bu da çözüm olmaz.

3.1.5.25. Zelîhâ'nın Rüyasında Yûsuf'u İkinci Defa Görmesi[144]

1749. beyitle başlayan bu bölümde Zelîhâ'nın derdi gittikçe artar. Aşk derdiyle düşkünleşen Zelîhâ, bir gece kendini iyice kaybeder. Taşlarla dövünür, kapı ve duvarlarla konuşur. Ayrılığa katlanamaz hâle gelen Zelîhâ, sevgiliden kendisine ihsânda bulunmasını ister. Bu düşüncelerle uykuya dalan Zelîhâ, rüyasında tekrar Yûsuf'u görür. Onunla konuşmaya devam eder. Ona çektiği sıkıntıları anlatır. Yûsuf'a nerede olduğunu sorar. Zelîhâ'ya şefkat eden Yûsuf, kendisinin ondan ayrı olmadığını, kendisini dışarıda aramamasını söyleyerek ona sabırlı olmayı, aşkta sebat göstermeyi, Allâh dışında her şeyden geçmeyi tavsiye eder. Uyandığında gördüklerini düşünen Zelîhâ, kendinden geçer. Haykırıp elbisesini paramparça eder. Önüne bakmadan yürüyüp kendini duvarlara vurur, yerlere atar. İhtiyarını tamamen kaybeder. Yanına gelen dadılarının da kıyafetlerini parçalar.

Kızının hâlinden haberdar olan baba, derdine çözüm bulmaya çalışır. Kızına sihir yapıldığını düşünür. Zelîhâ'nın yaşadıkları kendisine anlatılan baba, çözümü onu zincire vurmakta görür.

3.1.5.26. Zelîhâ'nın Sabah Rüzgârı[145], Ay[146] ve Güneşle[147] Konuşması

1862. beyitten 1904. beyte kadar Zelîhâ'nın sabah rüzgârıyla; 1905. beyitten 1920. beyte kadar ay ile; 1921. beyitten 1948. beyte kadar güneşle konuşmasına yer verilir. Zin-

---

[144] Başlık: "**Ḥażret-i Zelīḫa ʿālem-i maʿnāda Yūsufuñ cemāl-i pür-kemālin defʿā-i şānīde temāşa idüp sūz u güdāz ile niyāz itdügidür**" (Çavuşoğlu, 1977: 61).

[145] Başlık: "**Zelīḫa ʿışḳ ile mużtaribü'l-ḥāl ve münkesirü'l-bāl olup bād-ı şābāya nidā itdügidür ve derd-i derūnunı ʿālem-i bīrūna iẓhār u işʿār itdügidür**" (Çavuşoğlu, 1977: 65).

[146] Başlık: "**Zelīḫaya şabādan devā olmayup cünūn ile māh-ı gerdūna ḫiṭāb itdügidür**" (Çavuşoğlu, 1977: 66).

[147] Başlık: "**Māh-ı ʿālem-tābdan daḫı cevāb gelmeyüp ıżṭırāb ile āftāba ḫiṭāb itdügidür**" (Çavuşoğlu, 1977: 67).

cire vurulan Zelîhâ, hâlini sabah rüzgârına anlatır. Ondan, içinde bulunduğu durumu sevgilisine bildirmesini ister. Rüzgârdan kendisine derman olmayınca Zelîhâ bu kez de hâlini aya anlatır. Aşkını idrak edemeyenlerin, onu deli sanarak zincire vurmalarından dem vurur. Ölmeden evvel sevgilisini görmek ister. Ayla sabaha kadar süren konuşmasından da bir cevap alamayan Zelîhâ, bu kez de güneşe yönelir. Akşama kadar güneşle konuşur. Bu konuşmadan da bir netice alamaz.

3.1.5.27. Zelîhâ'nın, Allâh'tan Yardım Dilemesi ve Yûsuf'u Üçüncü Defa Rüyasında Görmesi[148]

1949. beyitten itibaren Zelîhâ'nın Allâh'a dua etmesi ve rüyasında Yûsuf'u üçüncü defa görmesi anlatılır. Rüzgârdan, aydan ve güneşten deva bulamayan Zelîhâ, kendi dinine göre namaza niyet edip Allâh'a yalvarır. Sevgilisine kavuşamadığı için çektiği ızdırabı ve onu görme iştiyakını Allâh'a anlatır. Namazın üzerindeyken uykuya dalar. Rüyasında Yûsuf'u gören Zelîhâ, ona adının ne olduğunu, kim olduğunu, nerede bulunduğunu sorar. Yûsuf ona Ken'ân'da doğup Mısır'a geldiğini, Mısır'ın azizi olduğunu, kendisini istiyorsa, Mısır'a gelmesini, zaman ile Zelîhâ'nın kendisinin helali olacağını, kavuşma sevincinin yıllarca çektiği dert ve ızdırabı ona unutturacağını söyler. Rüyanın ardından Zelîhâ kendine gelir. Kızının iyileştiğini düşünen babası, zincirleri çözdürür.

3.1.5.28. Her Memleketten Şehzâdelerin Zelîhâ'yla Evlenmek İstemeleri[149]

2013-2048. beyitler arasında Zelîhâ'nın aldığı evlilik teklifleri üzerinde durulur. Sevgilisine kavuşma ümidiyle mesrur olan Zelîhâ, kendini ibâdete ve hayır yapmaya verir. Dertlilerin acısını derinden hissettiği için onların dertleriyle yakından ilgilenir. Kapısına gelen kimseyi boş çevirmez. Güzelliği ve iyiliği dünyanın her tarafına yayılır. Doğu padişahı, Horasan padişahı, Hindistan şahı, Rum sultânı hepsi Zelîhâ'ya talip olur. Zelîhâ babasının ısrarlarına rağmen hiçbirini kabul etmez. Bu hâlden haberdar olan Mısır azizi de Zelîhâ'nın babasına bir mektup yazarak meramını bildirir. Zelîhâ'nın rıza göstermesiyle babası bu teklifi kabul eder.

---

[148] Başlık: "**Zelīḫā ḫiṭāb-ı āftābdan ictināb idüp ʿālimü sırrı ve'l-ḫafiyyāta münācāt itdügidür ve defʿa-i şālişde ḥażret-i Yūsufı düşünde gördügidür**" (Çavuşoğlu, 1977: 68).

[149] Başlık: "**Zelīḫā ḫulḳ-ı ʿaẓīm ve ḳalb-i selīm ile meşhūr olmaġın her iḳlīmden Zelīḫāyı şāhzādeler şāh-ı maġribden ḥalāllıġa ṭaleb itdükleridür**" (Çavuşoğlu, 1977: 70).

3.1.5.29. Zelîhâ'nın İhtişamla Mısır'a Gelmesi[150]

2079. beyitten itibaren Zelîhâ'nın düğün hazırlıklarına başlanır. Düğün hediyesi olarak binlerce yük kumaş ve cevher hazırlanır. İki yüz güzel câriye Zelîhâ'nın hizmetine verilir. Yüz hızlı koşan at ve deve kervanıyla Mısır'a doğru yola çıkılır. Kervanlara, düğün için hazırlanan çok sayıda bey de katılır.

Mısır'da, bir kişi ev yaptığında evinin kapısına resmini kazıtır ve tarih düşürür. Zelîhâ, azizin sarayına geldiğinde kapının üzerinde onun tasvirini görür. Bunun, rüyasında gördüğü kişi olmadığını anladığında feryat etmeye başlar. Hançerini çıkarıp kendisine doğrulturken etrafındakilerden biri buna engel olur. Gayptan gelen bir ses ona bu tasvirin kavuşma kapısının kilidi olduğunu söyler. Onu sabra ve tevekküle teşvik eder.

Zelîhâ için ihtişamlı bir düğün töreni yapılır. Düğünün ardından Zelîhâ ile buluşan aziz onunla birlikte olmak ister. Zelîhâ buna izin vermez. Bu şekilde aylar geçer. Aziz bir gece ısrarla birlikteliği zorlamasına rağmen muvaffak olamaz. Sonunda aziz bu arzusundan vazgeçer. Azizin Zelîhâ'ya muhabbeti gün geçtikçe artar. Onu görmeden rahat edemez. Onun her isteğini büyük bir memnuniyetle yerine getirir. Yûsuf'un aşkını içinde saklayan Zelîhâ, azize karşı hep naz makamındadır. Sürekli Yûsuf'un geleceği günü bekler.

3.1.5.30. Mâlik'in Yûsuf'u Satışa Çıkarması[151]

2254. beyitten itibaren Yûsuf'un köle olarak ikinci defa satılması üzerinde durulur. Mısırlılar Mâlik'in yanına gelerek Yûsuf'u kendilerinden gizlememesini isterler. Ona Yûsuf'un ağırlığınca altın vermeyi teklif ederler. Sokaklarda feryat seslerinden durulmaz. Mâlik, sarayından Yûsuf'un yüzünü halka gösterdiğinde tüm halk derin bir ah çeker. İnsanlar ona kavuşma derdiyle tutuşur. Yûsuf'un şöhret bulması, Mâlik için problem olmaya başlar, bu yüzden Mâlik onu satmaya karar verir. Ağırlığınca altın veren, onun on mislini hatta ondan da fazlasını verenler olmasına rağmen Mâlik, bunları yeterli görmez.

Yûsuf, satışa çıkarıldığında herkesin satın almak için sıraya girdiği ve sıraya girenler arasında yaşlı bir kadının da olduğu rivayet edilir. Kadın elindeki bir iki bağ iplikle Yûsuf'u satın alabilme umuduyla bekler. Etraftakiler bu tavrından dolayı ona acır. Onun bunadığını düşünür. Kadın Yûsuf'u sevenler arasına karıştığı için kendini şanslı görür.

---

[150] Başlık: "**Zelīḫā ḫayl u ḫaşem ve ṭabl u ʿalem ile cānib-i Mışra şitāb ile revāne olduġıdur**" (Çavuşoğlu, 1977: 72).
[151] Başlık: "**Mālik-i bī-çāre vü āvāre Yūsufı bāzāra getürüp mezād itdügidür**" (Çavuşoğlu, 1977: 78).

Amacının, adının âşıklar defterine yazılması olduğunu, bu şekilde şöhret kazanmak istediğini belirten kadın, elde edemese de, bu uğurda elinden geleni yapmak istediğini söyler.

Rivayetler arasında, Şeddâd bin ʻÂd neslinden cömertliği ve güzelliğiyle gönüllerde yer eden Bâzıga adlı bir güzel de vardır. Yûsuf'un vasıflarını duyan Bâzıga, işittiklerinden ona âşık olur. Bir gün kibirlenerek Yûsuf'u kendisine rakip görmeye başlar. Yûsuf'a kendi güzelliğini göstererek ona haddini bildirmek ve onu kendine çekmek amacıyla pazara gitmeye karar verir. Görenlerin, kendi güzelliğini takdir edeceklerini düşünür.

Anlatılanlardan Yûsuf'a âşık olan Bâzıga, Yûsuf'u kendisine bağlamak ve onu satın almak niyetiyle pazara gider. Bâzıga, Yûsuf'un güzelliğini gördüğünde kibrinin yersiz olduğunu anlar. Yûsuf'un güzelliğine hayran kalır. Etraftakiler Yûsuf'un üzerine yoğunlaştıklarından Bâzıga'nın geldiğini bile fark etmezler. Yûsuf ile sohbet eden Bâzıga ona, güzelliğinin sırrının ne olduğunu, bu güzelliği ona kimin verdiğini sorar. Yûsuf, ona Allâh'ın varlığından bahseder. Ona güzelliğini verenin Allâh olduğunu, yaratılan her şeyin güzelliğinin Allâh'tan geldiğini söyler. Yûsuf'un anlattıklarından ibret alan Bâzıga, ona duyduğu yanlış sevgiden vazgeçer. Gönlünden Yûsuf'un aşkını çıkararak Allâh'a yönelir. Dünya endişelerinden sıyrılan Bâzıga, velî makamına yükselir. Bütün malını Allâh yolunda dağıtır. Virane bir yerde bir hücre yaparak kendini ibâdete verir.

3.1.5.31. Zelîhâ'nın Yûsuf'u Satın Alması[152] ve Mâlik'in Şehirden Ayrılması[153]

2386-2446. beyitler arası, Zelîhâ'nın Yûsuf'u satın almasına; 2447-2491. beyitler arası da Mâlik'in şehirden ayrılmasına ayrılmıştır. Zelîhâ'nın sohbetinde bulunanlar, şehre misafir gelen bir güzelin varlığından söz ederler. Güzelliğinin herkesi kendisine meftun ettiğini söylerler. Zelîhâ anlatılanlardan onun, rüyasında gördüğü kişi olduğunu anlar. Büyük bir heyecan yaşayan Zelîhâ, azize giderek onu kendisine oğul olarak almasını ister. Aziz, Mâlik'i yanına çağırır. Ona çok para verip Yûsuf'u ondan satın alır.

Yûsuf'tan ayrılan Mâlik bu acıya katlanamaz. Yûsuf'un hizmetini görememenin, onun sohbetinde bulunamamanın ızdırabı Mâlik'i yakar. Seller gibi gözyaşı döker. Bir gün azizin yanına giderek Yûsuf'u kendisine göstermesi için ricada bulunur. Yûsuf'la sarayın dışında görüşür. Hizmetinde noksanlık gösterdiği için ondan helallik ister. Ona, mahşer

---

[152] Başlık: "**Zelīḫānuñ maʿnī-i maḥabbeti mirʾāt-ı devletinde ṣūret bulup ḥażret-i Yūsufuñ vuṣlatına irüp ol ḳāmet-i mevzūnı hezār aġırı māl ile ṣatun alduġıdur**" (Çavuşoğlu, 1977: 83).

[153] Başlık: "**Mālik-i miskīn ü ġamġīn Yūsuf ʿaleyhi's-selāmı ibrām u iḳdām ile ṣatup perīṣān u peşīmān ʿazīze varup Yūsufı bir daḫı görüp dūd-ı āh-ı siyāhı gibi şehirden çıḳup gittügidür**" (Çavuşoğlu, 1977: 85).

gününde kendisini unutmamasını söyler. Yûsuf Mâlik'e, kardeşleri kendisini köle olarak sattıklarında ona verdikleri belgeyi kendisine vermesini rica eder. Onu gizlice getirerek Yûsuf'a veren Mâlik, Şâm'a göç eder ve ayrılık acısıyla bir ay içinde vefat eder.

3.1.5.32. Yûsuf'un Ken'ânlı İhtiyardan Ya'kûb'u Sorması[154]

2528-2638. beyitler arası Yûsuf'un Ken'ânlı ihtiyarla karşılaşmasına yer verilmiştir. Yûsuf'u bulmanın sevincini yaşayan Zelîhâ, ona yakın olmak ister. Zamanını sürekli onunla geçirir. Yûsuf, Zelîhâ'nın kendisine çok fazla iltifat etmesinden rahatsız olur. Yûsuf bir gün sahraya dolaşmaya çıktığında, karşıdan Hz. İbrâhîm'e inen sahifeleri deve üzerinde ezbere okuyarak gelen yaşlı bir adam görür. Adamın sesini duyanlar ona yönelir. Yûsuf, görünüşü Ken'ân ilinden gelmişe benzeyen bu adamı yanına çağırır.

Konuşmaya başlayan Arap; Ken'ânlı olduğunu, buraya tacir oğlunu ziyaret için geldiğini, onunla görüştükten sonra tekrar Ken'ân'a döneceğini söyler. Kimliğini belli etmeyen Yûsuf ona geldiği yerlerin ve peygamberleri Ya'kûb'un durumunu sorar. İhtiyardan Ya'kûb'un yaşadığı sıkıntıları haber alan Yûsuf, kendini kaybederek yere düşer. Dostları onu hemen yerden kaldırır. Yûsuf iki gözü iki çeşme ağlar. Bu hâlden korkan yaşlı adam, Mısır'a kaçar. Oğlunun yanında belirli bir süre kalan ihtiyar tekrar Ken'ân'a döner. Yaşlı adam Külbe-i ahzân'a gidip Mısır'da yaşadıklarını Ya'kûb'a anlatır. Güzelliği anlatılamayacak derecede olan zarîf ve kemâl sahibi bir gencin kendisine Ya'kûb'u ve oğullarını bir bir sorduğunu, Ken'ân'ın dağından sahrasına kadar her şeyini bildiğini, onun Yûsuf olabileceğini söyler.

Ya'kûb bu konuşma üzerine çok sevinir. Zaten daha önce rüyasında Nîl Nehri'nin, kendi kapısının önünden aktığını ve sümbül saçlı birinin gelerek kendisine bir gül verdiğini görmüştür. Bundan önce de Külbe-i ahzân'a toplanan çocuklardan biri, oğlu Yûsuf'un Mısır'a bey olduğunu söylemiştir. Ya'kûb çocuğa bunu nereden duyduğunu sorduğunda, çocuk bu haberin kendisine Allâh'ın ilhamı olduğu cevabını vermiştir. Ya'kûb rüyasını, çocuğun ve ihtiyarın söylediklerini birleştirerek Yûsuf'un yaşadığına kanaat getirir. Yûsuf'u arayıp bulmaya karar verir fakat Allâh'tan kendisine izin gelmediği için teşebbüste bulunmadan oğluna kavuşacağı günü sabırla beklemeye devam eder.

---

[154] Başlık: "**Māh-ı Kenʿān şehr ucında seyrān iderken bir pīr-i rūşen-żamīri Kenʿāndan geldügini iẕʿān idüp ḥażret-i Yaʿḳūbı istifsār eyleyüp diyārından ḫaberdār olduġıdur**" (Çavuşoğlu, 1977: 88).

3.1.5.33. Zelîhâ'nın Yûsuf'u Teselli Etmesi[155]

2639. beyitten itibaren Zelîhâ'nın Yûsuf'u teselli etme çabası üzerinde durulur. Yûsuf gözü yaşlı bir şekilde saraya döner. Yûsuf'u bu hâlde gören Zelîhâ, neden bu hâlde olduğunu anlatması için ona çok ısrar eder. Yûsuf, kendisinin peygamber çocuğu olduğunu belirterek başından geçenleri Zelîhâ'ya anlatır. Zelîhâ onu dinledikten sonra, meramının gerçekleşmesi için ondan kendisine dua etmesini ister. Zelîhâ'nın niyetini sezen Yûsuf, ona dua etmez.

Zelîhâ, Yûsuf'a, babasından dolayı üzülmemesini, Ya'kûb'a bir mektup yazarak onu buraya çağırabileceğini söyler. Yûsuf'tan bu sırrı kimselere söylememesi, sırdaş olarak sadece kendisini görmesi için ricada bulunur. Ya'kûb'a gitmek üzere birini görevlendiren Zelîhâ, hile ile o kişiyi tekrar geri döndürür. Zelîhâ dadısıyla konuştuktan sonra, Yûsuf'a Ya'kûb'un öldüğünü söylemeye karar verir. Böylece Yûsuf'un alakasının başka şeylerden kesileceğini ve sadece kendisiyle ilgileneceğini düşünür. Bu fikirle dadı, bir deveyi toza bulayarak üzerine bir adam bindirir. Ken'ân'a giden kişinin geldiği haberi duyulur. Onu Yûsuf'un önüne götürdüklerinde adam ağlamaya başlar. Ah çekerek Ya'kûb'un öldüğünü söyler. Bunun üzerine Yûsuf çok üzülür.

Babasının öldüğüne inanan Yûsuf, matem tutar. Bu zamanlarda Zelîhâ onu yalnız bırakmaz. Zelîhâ, bu durumu ona yakın olmak için bir fırsat görür. Bir defasında Zelîhâ onun elini öper, başını kendi dizine çekerek yüzünü yüzüne sürer. Ona kavuşma iştiyakı artar. Bunu hisseden Yûsuf, öfkeli bir şekilde kendisini geriye çeker ancak bu hâli Zelîhâ'nın yüzüne vurmaz. Anlamamış gibi davranır. Bu şekilde davranmak zorunda kalmaktan utanır ve ondan uzak durmaya çalışır. Zelîhâ, bir süreliğine Yûsuf'tan ümidini keser.

3.1.5.34. Zelîhâ'nın Yûsuf'u Elde Edebilmek İçin İçki Meclisi Kurdurması[156]

2760. beyitten itibaren Zelîhâ'nın Yûsuf'u elde etmek için kurdurduğu içki meclisi üzerinde durulur ve bu mecliste anlatılan çerçeve hikâyelere yer verilir. Yûsuf, Allâh'a îmânından dolayı harama bakmaz. Günâh işlemekten uzak durur. Yûsuf'un heveslerine uymadığını, kimseye baş eğmediğini gören Zelîhâ, onu sarhoş ederek ona kavuşabileceğini

---

[155] Başlık: "**Yūsuf ʿaleyhi's-selāma ḥażret-i Yaʿḳūbuñ aḥvāli iʿlām olup melālet ü ḳasāvetle saʿādet-ḫānesine revāne olduġıdur ve Zelīḫā Yūsufı tesellī itdügidür**" (Çavuşoğlu, 1977: 92).

[156] Başlık: "**Zelīḫā Yūsuf ʿaleyhi's-selāmı dām-ı ḥalḳa-i şoḥbet-i cām ile rām itmek içün ʿayş-ı müdām itdügidür**" (Çavuşoğlu, 1977: 96).

düşünür. Bu niyetle büyük bir meclis kurdurur. Zelîhâ, Yûsuf'a şarabı övdükten sonra içirmeye çalışır. Yûsuf ona şarabın insan idrakini yok ettiğini, insanı hayvan derecesine düşürdüğünü, her fitne ve kavganın sebebi olduğunu söyleyerek şarabı yerer. Zelîhâ bu sözlerin üzerine meclisi dağıtarak ilâhî bir meclis kurar. Dostlarına dünya hâlinden konuşmayı, geçmişten hikâyeler anlatmayı teklif eder. Yûsuf'un kendisine şefkat etmesine vesile olacağı umuduyla şöyle bir hikâye anlatır:

Birinci Çerçeve Hikâye

Aden şehrinde inci dişli güzel bir kız vardır. Bu kızın güzelliği, onu gören işiten herkesi kendisine hayran eder. Babası bu hâlden rahatsızlık duyduğundan gemiyle Hindistan'a göçmeye karar verir. Aden'de, kızın babasından gizli görüştüğü bir sevgilisi vardır. Kızın gideceği haberini alan genç, bir gemiye binerek onun ardından gider. Yolculuk esnasında fırtına çıkar. Geminin biri batıya, biri de Çin'e sürüklenir. Yıllarca Çin'de kalan âşık nakkaşlığı öğrenerek usta bir nakkaş olur.

Sevgilisinin özlemine dayanamadığından bütün dünyayı dolaşıp sevgilisini aramaya karar verir. Gittiği her yerde kapı ve duvarlara kendisininkiyle beraber sevgilisinin tasvirini çizer, altına da adını yazar. Bu resmin sahibinin, resmi görmesi hâlinde, resmi gördüğüne dair resme bir işaret bırakmasını da not düşer. Dolaştığı yerleri tekrar dolaşarak sevgilisinden bir işaret bekler.

Batıdaki ünlü bir kabileye mensup olan kız, seyir yerlerinde dolaşırken kendisiyle sevgilisinin resmini görür. Notu okuyunca okuduğuna dair resme bir işaret bırakır. Dadılarından birini orada bırakarak işareti gördüğünde feryat eden misafiri kendisine getirmesini söyler. Âşık oraya gelip sevgilisinin bıraktığı işareti görünce ah çekip kendinden geçer. Günlerce kendisine gelemez. Ayrılık yıllarında kızın babası vefat etmiş; âşığın sevgilisine kavuşmasına engel olacak kimse kalmamıştır. İki sevgili nikâhlarını kıydırıp birbirlerine kavuşurlar.

Zelîhâ'nın sözü bitince sıra Yûsuf'a geçer. Yûsuf ağlayarak üzgün bir şekilde hikâyesini anlatmaya başlar:

İkinci Çerçeve Hikâye

Kâbe'de oğlu İsmâ'îl'i kurban etmesi için Allâh'tan Hz. İbrâhîm'e emir gelir. Hz. İbrâhîm oğlunu yıkayıp ellerine kına yakar. Saçlarına gül suyu döker. Oğlu için ağlayan İbrâhîm, ziyafet verip misafir ağırlar. Oğluna, Allâh'ın onu cennete davet ettiğini söyler.

Cenneti kaybetmemesi için hayatını Allâh yolunda feda etmesi gerektiğini ifade eder. Şeytân İsmâ'îl'e gelerek gafil olmamasını, babasının onu öldüreceğini, annesinin ve kardeşlerinin hüsranda kalacağını söyler. Vahdet sarhoşu İsmâ'îl, şeytâna öfkelenerek onun kendisinden uzak durmasını ister. Ona, peygamberin yanlış bir şey yapmayacağını söyler. İsmâ'îl attığı taşla şeytânın gözünü kör eder.

Şeytân bu kez de annesinin yanına gider. Ona İbrâhîm'in, oğlunu öldüreceğinden söz eder. Ona, buna müsaade etmemesini, oğlundan ayrılması durumunda çok acı çekeceğini söyler. Bu sözlerden sonra adeta aklı başından giden anne, oğlunun ardından koşar. Bunun, Allâh'ın emri olduğunu belirten İbrâhîm, karısından gafil olmamasını ister. Böyle davranarak kendisini Allâh'tan uzaklaştırdığını söyler. Fâni mülkün Allâh'ın güzelliğine perde olduğunu ve ancak bu geçici şeyleri terk edenlerin Allâh'ı görebileceklerini belirtir. Oğluna da dünyaya meyletmemesini, düğüne gider gibi Allâh yolunda canını feda etmesini tavsiye eder. İbrâhîm o an ailesinden ayrılarak eve gider. Izdırap içinde yanan İbrâhîm, gözü yaşlı şekilde Allâh'tan kendisine sabır vermesini ister.

İsmâ'îl, kurban edileceği sırada babasından, üzerinde Allâh'a kavuşmasına engel olacak hiçbir şey bırakmamasını rica eder. Kendisine acıma ihtimaline binaen yüzünü örtmesini, pişman olma ihtimalini de göz önünde bulundurarak onu kestikten hemen sonra bedenini ortadan kaldırmasını ister. Babasına, o an kendisine şefkat ederek peygamberlik şerefini yerle bir etmemesini söyler. Allâh'ın emrini ihmal ederse sonunun iyi olmayacağını ona özellikle hatırlatır. Bu sözler üzerine korkuya kapılan İbrâhîm peygamber hemen oğlunu bağlayıp yüzünü örter. Bıçağını İsmâ'îl'e çalar fakat bıçak İsmâ'îl'i kesmez. Aynı bıçağı bir taşa çaldığında taş ikiye ayrılır. Bunun üzerine Allâh'ın emriyle gökyüzünden inen bir koçu onun yerine kurban eder. Anne ve babası İsmâ'îl'in kurtulmasına çok sevinir.

Yûsuf, sıkıntı gibi görünen şeylerde Allâh'ın rahmetinin olduğunu, Allâh'ın rızasını gözetenlerin kendi varlıklarından geçeceklerini, şeytânın onları kandırma çabalarına aldanmayıp Allâh'a itikatlarını arttıracaklarını söyleyerek hikâyeyi sonlandırır. Zelîhâ, hikâyeden çok etkilenir.

3.1.5.35. Zelîhâ'nın, Aşk Acısını Bir Resim ile Göstermesi[157]

2944-3003. beyitler arasında, Zelîhâ'nın Yûsuf'a resim sunması üzerinde durulur. Zelîhâ Yûsuf'un yanına gelerek ona birini şikâyet eder. Bu şehirdeki güneş yüzlü birinin halkı sıkıntıya soktuğunu söyler. Söylediğine göre herkes, onun güzelliğini seyretmekten işinden gücünden olur. Bu kişi, nasihat dinlemeyen vefâsız bir sevgilidir. Yûsuf'un daha önce bu kişiyi görmediğini belirten Zelîhâ, bu kişiye nasihat etmesi için onu Yûsuf'un huzuruna getirmek ister. Aklından birçok ihtimal geçen Yûsuf, istemeyerek de olsa, buna izin verir. Bunun üzerine derin bir ah çeken Zelîhâ, Yûsuf'un tasvirini çıkararak ona sunar. Ona öfkelenen Yûsuf, arzularına uymanın kişiyi alçalttığından, nefsin kişiyi zehirleyen bir yılan olduğundan bahseder. Ona insanlar tarafından kınanmadan bu aşktan vazgeçmesini tavsiye eder.

3.1.5.36. Yûsuf'un Zelîhâ'dan Uzaklaşmak İçin Koyunlara ÇobanlıkYapması[158]

3004. beyitten itibaren Yûsuf'un koyunlara çobanlık yapması üzerinde durulur. Yûsuf, istiğna göstermeye devam eder. Zelîhâ, ondan suçunu bağışlamasını ister. Bundan sonra onun rızasını gözeteceğini söyler. Yûsuf ona yedi ceddinin peygamber olduğunu ve çobanlık yaptıklarını söyleyerek çobanlık yapmak için kendisine birkaç gün izin vermesini ister. Zelîhâ, onun bu isteğini kabul eder. Yûsuf bu şekilde Zelîhâ'dan uzaklaşarak biraz rahatlar.

Zelîhâ, Yûsuf'un ilgisizliği karşısında çok acı çeker. Kölesi karşısında kendisinin köle olduğunu düşünür. Kendisine hâkim olamayan Zelîhâ, kendine kendinden utanmayı telkin eder. Benzi solar, gamdan saçlarını yolar, kanlı gözyaşları döker. Bu şekilde aylarca ızdırap çeker. Zelîhâ'nın durumunu fark eden dadısı ona, Yûsuf'u kul edindiğinden, onunla engelsiz bir şekilde görüşebildiğinden söz eder. Yûsuf'un, Zelîhâ'nın tavırlarından hoşnut olmadığını, dikkat etmezse onu elinden kaçırabileceğini belirten dadı, ondan Yûsuf'a bu kadar kavuşmayı yeterli görmesini ister. Vuslatın Zelîhâ'nın dikkatli davranmasıyla gerçekleşebileceğini, hırsın mahrumiyet sebebi olduğunu da konuşmasına ilave eder.

---

[157] Başlık: "**Zelīḫā Yūsufa āşinā ve ʿışḳına mübtelā olup esrār-ı miḥnet-i maḥabbeti bir şūret ile iẓhār itdügidür**" (Çavuşoğlu, 1977: 102).

[158] Başlık: "**Yūsuf ʿaleyhi's-selām ü ve'l-ikrām ibrām-ı Zelīḫādan ārām itmek içün rāʿīlik ḫidmetine sāʿī olup pīşe-i ecdādını murād itdügidür**" (Çavuşoğlu, 1977: 104).

Zelîhâ, artık nasihatin kendisini etkilemediğini, kendisini günden güne tüketen böylesi bir vuslatı arzulamadığını söyler. Dadısından, Yûsuf'a nasihat ederek onu bu konuda ikna etmesini ister.

3.1.5.37. Dadının Yûsuf'la Konuşması[159]

3094. beyitten itibaren dadının Yûsuf'u ikna etme çabası üzerinde durulur. Dadı, Yûsuf'la konuşmaya gittiğinde Yûsuf, sinirlenerek ondan yüz çevirir. Dadıya bu konuda üstüne gelmemelerini tavsiye eder. Heveslerine uymanın insanı uçuruma sürüklediğini, günâhkârlığın alçaklık olduğunu söyler. Zelîhâ'nın gönül ehli yüksek bir kimse olduğunu, böyle bir talebin ona yakışmadığını belirten Yûsuf, himmetini yüksek tutup dinine ve dünyasına noksan getiren bu basit isteği gönlünden çıkarmasını tavsiye eder. Peygamber soyundan gelen hanedanına ihanet edemeyeceğini, günâh işlemenin kendisine yakışmayacağını belirterek bu uğraştan vazgeçmelerini ister. Yûsuf'u dinleyen dadı, ona Zelîhâ'nın bu dertten aklını kaybetme noktasına geldiğini, sararıp solduğunu söyler.

3.1.5.38. Zelîhâ'nın Yûsuf'u İkna Etme Çabası[160]

3155. beyitle Zelîhâ'nın Yûsuf'u ikna etme uğraşı başlar. Dadının Yûsuf'la konuşmasının bir netice vermediğini gören Zelîhâ, işin başa düştüğünü düşünerek Yûsuf'la konuşmaya gider. Söyleyecek çok sözü olan Zelîhâ, Yûsuf'un yanına vardığında söyleyeceklerinin tümünü unutur. Vücûdu gözyaşlarına gark olan Zelîhâ yere düşer. Yûsuf onu bu hâlde görünce yerden kaldırır. Zelîhâ'dan daha fazla gözyaşı döker. Zelîhâ onu uzaktan seyretmek zorunda olmanın, mukabele görememenin acısını dile getirir. Yûsuf, ona kendisini sevenlerin ölünceye kadar kederden kurtulamadıklarından, bu durumun kendisini çok üzdüğünden söz eder. Yûsuf'a ilk Înâs muhabbet etmiş ve bu acıyla ölmüştür. Ya'kûb, ondan ayrıldıktan sonra döktüğü gözyaşlarından kör olmuş, Bâzıga onun aşkıyla sultânlığı bırakıp derviş olmuştur.

---

[159] Başlık: "**Dāye-i Zelīḫā recā-yı vuṣlat ve temennā-yı maḥabbet içün ḥażret-i Yūsufa varup yalvarup tażarruʿ u niyāz eyledügidür**" (Çavuşoğlu, 1977: 110).

[160] Başlık: "**Zelīḫā yār-ı cefā-kārına tekrār iẓhār-ı maḥabbet ve iṣʿār-ı meveddet idüp giryān u nālān olduġıdur**" (Çavuşoğlu, 1977: 113).

3.1.5.39. Zelîhâ'nın Yûsuf'la Zaman Geçirebilmek İçin Yûsuf'tan Kendisine Suhuf-ı İbrâhîm'i Öğretmesini İstemesi[161]

3256. beyitten 3304. beyte kadar süren bu bölüm, Zelîhâ'nın suhuf-ı İbrâhîm'i öğrenme çabasına ayrılmıştır. Sabahlara kadar ibâdet etmeyi alışkanlık hâline getiren Yûsuf, her zaman olduğu gibi yüksek sesle Hz. İbrâhîm'e inen sahifeleri okur. Zelîhâ Yûsuf'a ne okuduğunu, okuduklarının ne manaya geldiğini sorar. Ondan, okuduklarını kendisine de öğretmesini istemesi üzerine Yûsuf ona ders verir. Zelîhâ Yûsuf'u seyretmekten, onun konuşmasını dinlemekten zevk alır. Yûsuf o gün Zelîhâ'yı îmâna davet eder. Putlarını bırakıp Allâh'a yönelmesinin gerekliliğinden bahseder. Kendinden geçen Zelîhâ, Yûsuf'a kendisinden başka kimseyi sevemeyeceği cevabını verir. Onun güzelliğini gördüğünden beri sûretperest olduğunu söyler. Zelîhâ ile sohbetten hoşlanmayan Yûsuf ondan uzak durmak ister.

3.1.5.40. Yûsuf'un Bahçıvan Olması[162]

3305. beyitten itibaren Yûsuf'un bahçıvanlık girişimi ve câriyelerle macerası üzerinde durulur. Yûsuf, Zelîhâ'dan uzaklaşmak için bahçe işleriyle uğraşmayı çözüm görür. Zelîhâ'ya, âşık olan kişinin kendi isteğinden geçip maşukunun rızasını gözetmesi gerektiğini söyler. Kendisinin de bahçıvanlık yapmak istediğini ifade eder. Zelîhâ onun bu isteğini kabul eder.

Yûsuf'un gelmesiyle gül bahçesi aşk bahçesine döner. Bahçenin ortasında eşit büyüklükte iki havuz ve bu iki havuz arasında da güzel bir saray vardır. Zelîhâ, Yûsuf'u bu saraya davet eder. Yüz güzel, el sürülmemiş hizmetçiyi soyundurur. Yûsuf'a bunlarla eğlenmesini, kendisine meyletmediğini, hiç olmazsa bu kızlarla birlikte olmasını söyler. Zelîhâ kızlara Yûsuf'un her emrini yerine getirmelerini, onun meylini arttırmaya çalışmalarını, içlerinden birini arzularsa kendisine haber vermelerini söyler. Bu şekilde Yûsuf'un meylettiği kişiyle yer değiştirerek Yûsuf'la birlikte olabileceğini düşünür. Zelîhâ, Yûsuf'u güzellerle birlikte orada bırakıp gider.

Güzeller, Yûsuf'u türlü türlü hareketler ve konuşmalarla tahrik etmeye çalışırlar. Yûsuf hiçbirine iltifat etmez. Onları îmâna davet eder. Güzeller, Yûsuf'un anlattıklarıyla

---

[161] Başlık: "**Ḥażret-i Yūsuf ile bāʿiṣ-i muṣāḥabet ve sebeb-i ülfet olsun diyü Zelīḫā ṣuḥf-ı İbrāhīmi baña ögret diyü varup yalvarduġıdur**" (Çavuşoğlu, 1977: 114).

[162] Başlık: "**Zelīḫā muḳteżā-yı Yūsufa rıżā virüp baġbānlıḳ ḫidmetini himmet eyleyüp kemāl-i seḫāsından ḥażret-i Yūsufa yüz ʿaded ḫüsn ü cemāl ıssı cāriyeler iḫsān itdügidür**" (Çavuşoğlu, 1977: 116).

îmâna gelirler. Dinin kurallarını öğrenirler. Ayrılığa dayanamayan Zelîhâ, seher vakti bağa gelir. Yûsuf'un hizmetçilerle macerasını öğrenen Zelîhâ, ümitsiz bir şekilde bağı terk eder.

3.1.5.41. Zelîhâ'nın Sarayda Yalnız Kalması[163]

3491. beyitten itibaren Zelîhâ'nın, sarayında yalnız kaldığı gece, yaşadıkları anlatılır. Bir gece Zelîhâ sarayında yalnız kalır. Çıldırma noktasına gelen Zelîhâ, sabaha kadar ağlayarak mumla dertleşir. Bu vaziyetteyken oraya gelen bir pervanenin kendisini mumun alevlerine atarak döne döne can verdiğini görür. Pervaneyle konuşan Zelîhâ, ona dünya alakalarından kurtulduğunu, cenneti mekân edindiğini söyleyerek kendi hâlinden şikâyet eder. Dünya gamından kurtulup sonsuzluk âlemine yol bulamadığı için hayıflanır.

3.1.5.42. Yûsuf'u Elde Edebilmek için Zelîhâ'nın Yedi Ev İnşa Ettirmesi[164]

3553- 3582. beyitler arasında Zelîhâ'nın inşa ettirdiği yedi ev üzerinde durulur. Ayrılık acısından iki büklüm olan ve Yûsuf'tan ümidini kesen Zelîhâ, yere düşer. Onu bu hâlde gören dadısı ona acır. Ona üzülmemesini söyleyen dadı, Yûsuf'a hile yaparak onu aldatabileceklerini ifade eder. İç içe yedi ev yaptırmasını, kendisini ve Yûsuf'u evin her yerinde kavuşma hâlinde tasvir etmesini teklif eder. Bu hâlin Yûsuf'u etkileyebileceğini ve bu şekilde Zelîhâ'ya meyledebileceğini düşünür. Dadının fikrini uygulamaya geçen Zelîhâ, zamanın usta mimarlarından birini bu iş için görevlendirir. Dadının teklif ettiği yedi ev de inşa edilir. Evler ayna gibi yansıtma özelliğine sahiptir.

3.1.5.43. Zelîhâ'nın Yûsuf'u Yaptırdığı Yedi Eve Davet Etmesi[165]

3583. beyitten itibaren yedi evde yaşanan maceralar üzerinde durulur. Zelîhâ, güzel giysiler ve cevherlerle süslenerek Yûsuf'u yaptırdığı saraya davet eder. Yûsuf'un elini tutarak ona birlikte olmayı teklif eden Zelîhâ, onu birinci evin içine alarak oraya kilitler. Evin her tarafına ikisinin sûreti yansır. Yûsuf normalde Zelîhâ'nın yüzüne bakmaz fakat burada her yerden Zelîhâ görülür. Allâh'a dua etmek için başını kaldırdığında yukarıda da onu görür. Yûsuf bu hâlden Allâh'a sığınır. Zelîhâ birlikte olmak için ona ısrar eder. Yûsuf bu teklifi kabul etmez. Ona, günâhkâr kişilerin hesap gününde yüzlerinin kara olacağını söyler.

---

[163] Başlık: "**Zelīḫā mecnūn u şeydā olup şeb-i hicrānda şemʿ-i şebistāna kelimāt itdügidür**" (Çavuşoğlu, 1977: 122).

[164] Başlık: "**Zelīḫā Yūsufuñ beyt-i vücūdına gün gibi duḫūl ü ḥulūl idüp vişāline vāṣıṭa ve rābıṭa olmaġ içün mānend-i sipihr-i bülend yedi ḫāne binā itdügidür**" (Çavuşoğlu, 1977: 124).

[165] Başlık: "**Zelīḫā ḥażret-i Yūsufı ʿimāret itdügi ḫānelere daʿvet idüp ümmīd-i vaṣl ile kendüyi zīnet itdügidür**" (Çavuşoğlu, 1977: 126).

Zelîhâ çaresiz bir şekilde ikinci kapıyı açar. Bu derde düşmesine kendisinin sebep olduğunu belirten Zelîhâ, Allâh'ın ayıpları örttüğünü ve tövbeyle günâhları bağışladığını söyler. Hedefine ulaşmak için evin kapısını kilitler. Yûsuf bu evin içinde de ikisinin sûretini görür. Bu şekilde üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı kapıları zorlayan Zelîhâ, hiçbirinde Yûsuf'la birlikte olmayı başaramaz. Yûsuf bütün evlerde ona, nefsin heveslerine uymama, haramın esassız ve bekâsız olması, sabrın nefsi öldürüp insanı vahdete götürmesi gibi manalardan bahseder. Maksadına ulaşması için kendisine değil, Allâh'a yalvarması gerektiğini söyler.

Yedinci eve girdiklerinde Zelîhâ, bu kez de kendisini reddederse intihar edeceğini söyler. Zelîhâ'nın deliliği artar. Kendisini öldürmek için hançerini çıkarır. Yûsuf hançeri elinden alarak onu kurtarır. Kavuşmanın gerçekleşeceğine inanan Zelîhâ, evin köşesinde duran mücevherden yapılma birkaç putun üzerini örter. Yûsuf, Zelîhâ'ya bunun hikmetini sorduğunda taptığı putların önünde günâh işlemekten utandığı cevabını alır. Yûsuf kendisinin nasıl âlemlerin Rabb'i olan Allâh'tan utanmayacağını söyleyerek hızlı bir şekilde kucağından çekilir. Burada Ya'kûb'un Yûsuf'a öfkeyle göründüğü de rivayet edilmektedir. Kilitli kapılar Yûsuf'a açılır. Yûsuf oradan kaçarak uzaklaşır.

3.1.5.44. Yûsuf'un Azizle Karşılaşması[166]

3829. beyittten itibaren Zelîhâ'dan kaçan Yûsuf'un azizle karşılaşmasına ve bunun ardından yaşadığı olaylara yer verilir. Yûsuf kapılardan geçip kaçarken azizle karşılaşır. Yûsuf'un terler içinde kaldığını gören aziz, ona bu hâlinin nedenini sorar. Yûsuf onu bir şekilde başından savar. Aziz, olanlardan hiçbir şey anlamaz. Yûsuf'un her şeyi anlattığını düşünen Zelîhâ, arkadan koşup gelerek ortalığı karıştırır. Uyurken, Yûsuf'un kendisini öpmeye çalıştığını, onu engellemeye çalışırken elbisesini yırttığını söyler. Ağlayıp feryat eder. Suçunu kavga ile bastıran Zelîhâ'nın söyledikleri herkes tarafından duyulur. Olayı işitenler Yûsuf'un asla böyle bir şey yapmayacağını söyler. Bu büyük yalan Yûsuf'u utandırır.

Aziz Yûsuf'un katli için cellât çağırır. Bu sırada, elinde masum bir bebekle bir kadın gelir. Bebek orada dile gelerek azize Yûsuf'un böyle bir şeyi yapmadığını, Yûsuf'un Zelîhâ tarafından kovalandığını ve elbisesini Zelîhâ'nın yırttığını söyler. Yırtığın arkada

[166] Başlık: "**Yūsuf ʿaleyhi's-selām derūndan bīrūna firār ile mürūr u ʿubūr idüp ʿazīze rast geldügidür**" (Çavuşoğlu, 1977: 134).

olmasını söylediklerinin doğruluğuna delil gösterir. Yûsuf'un doğru söylediğine ikna olan aziz, Zelîhâ'nın hile ve yeminleriyle tekrar fikir değiştirir.

Yûsuf, azizin hanedanına ihanet etmediğini, Zelîhâ'nın kendisine âşık olduğunu, garip tavırlarının ve sözlerinin buna şahit olduğunu, bebeğin de buna şehadet ettiğini söyleyerek ondan Zelîhâ gibi zalim olmamasını ister. Yûsuf'un söylediklerini mantıklı bulan aziz, Yûsuf'u hizmetçilerinden sorar. Onlar da Yûsuf'un doğruluğunu tasdik ederler. Zelîhâ'nın, ne yaptığını bilmediğini, mizacının bozulduğunu ve tedaviye ihtiyacı olduğunu söylerler. Arkadaşları içinde gülünç duruma düşen aziz, çaresiz bir şekilde bu aybı kapatır.

3.1.5.45. Zelîhâ'nın Mısırlı Kadınlarla İş Birliği Yapması[167]

3901. beyitten itibaren Zelîhâ'nın, Mısırlı kadınlarla yaptığı iş birliği üzerinde durulur. Zelîhâ'nın macerası Mısırlı kadınlar içinde dedikodu mevzuuu olur. Bu durumdan haberdar olan Zelîhâ, bir meclis kurdurup Mısırlı kadınları oraya davet eder. Ortaya bir yığın portakal bırakıp kadınların her birinin eline bir bıçak verir. Onlara: "Şayet sevdiğim kişiyi görseydiniz, hakkımda gıybet etmezdiniz" der. Kadınlar bunun üzerine ısrarla Yûsuf'u görmek ister. Zelîhâ hile ile onu oraya getirtir. Zelîhâ'ya kırgın ve öfkeli olan Yûsuf, yere bakar. Yûsuf'u gören kadınların akılları başlarından gider. Şaşkınlıktan her biri portakal yerine ellerini keser. Kimisi Yûsuf'tan ayrıldığı dakikada ah çeker. Kimisi elini kesip bir kenara düşürür. Kimisi ruhunu teslim eder. Kimisi dünya alakalarından sıyrılarak abdal olup dağa düşer. Söylediklerinden dolayı Zelîhâ'dan özür dilerler.

Yûsuf'a âşık olanların sayısı artınca Zelîhâ'nın derdi de artar. Bu hâl onun ağlayıp inlemesine bahane olur. Zelîhâ, Mısırlı kadınlarla anlaşarak Yûsuf'u elde etmeye karar verir. Yûsuf'un önünde ağlamayı, bu olmazsa ona nasihat etmeyi, nasihat da fayda vermezse onu hapis ile korkutmayı planlar. Aşk, Zelîhâ'yı o kadar etkilemiştir ki, yaptığı hiçbir şeyin farkında değildir. Zelîhâ, Yûsuf'a gidip onu ikna etmeye çalışır. Onu zindanla tehdit eder. Yûsuf, Allâh'a dua eder. Kadınların kendisini günâha çekmek istediklerini, bu hâldense zindanda olup günâhtan uzak olmayı yeğlediğini söyler. Allâh, Yûsuf'un duasını kabul eder.

---

[167] Başlık: "**Zelīḫāyı Mışr ʿavretleri ġıybet ü meẕemmet itdükleri içün şoḥbete daʿvet idüp zīnet-i cemāli Yūsufdan anları ḥayret alup nārenc keserlerken ellerin kesüp pes düşdükleridür**" (Çavuşoğlu, 1977: 137).

3.1.5.46. Yûsuf'un Zindana Atılması[168]

4034. beyitten itibaren Yûsuf'un zindana atılması üzerinde durulur. Zelîhâ, azize giderek Yûsuf yüzünden herkese rezil olduğunu, insanların kendisi hakkında olumsuz şeyler konuştuklarını söyler. Kendisinin Yûsuf'u sevmediğini belirtir. İddiasına, seven kişinin sevdiğini rezil rüsva etmeyeceği anlayışını delil gösterir. Yûsuf'un şehir içinde tellallar tarafından gezdirilmesini, onun efendisine isyan ettiğinin ilan edilmesini, sonra da zindana atılmasını ister. Böylece kınamalardan kurtulacağını düşünür. Aziz bu fikri beğenir.

Yûsuf zincire vurularak bir eşeğe bindirilir. Yanındaki tellal, yavaş bir sesle efendisine ihanet eden kişinin hâlinin böyle olacağını, insanların bundan ibret alması gerektiğini söyler. Gayptan gelen yüksek bir ses bu söze inanmamalarını, Yûsuf'un doğru olduğunu ilan eder. Görenler Yûsuf'u överken aziz ve Zelîhâ'ya da söverler. Yerde insanlar, gökte melekler Yûsuf için feryat edip ağlar.

Zindana atılan Yûsuf, orada bulunmaktan memnundur. Yûsuf buradaki günlerini ibâdetle geçirir. Zindandakiler ona bağlanarak îmâna gelir. Zelîhâ Yûsuf'tan ayrılınca büyük bir pişmanlık duyar. Dert ve ızdırabı dayanılmaz bir hâl alır. Yûsuf'un geçtiği yerlerden geçer. Yûsuf'un elbiselerini bağrına basar. Bağ ve sahralar ona zindan gibi gelir. Her şey ona Yûsuf'u hatırlatır.

3.1.5.47. Zelîhâ'nın Yûsuf'u Görmek için Zindana Gitmesi[169]

4164- 4202. beyitler arası, Zelîhâ'nın zindana Yûsuf'u görmeye gitmesine ayrılmıştır. Ayrılığa katlanamayan Zelîhâ, bir gece siyah bir ata binerek zindana gider. Zindancıya çok fazla para vererek zindanın kapısını açtırır. Karanlık bir köşeye gidip oradan, ibâdet etmekle meşgul olan Yûsuf'u seyreder. Onu seyretmekte teselli bulan Zelîhâ, bu sırrı kimseye duyurmadan sarayına döner.

3.1.5.48. Zelîhâ'nın Zindanı Seyretmesi[170]

4203- 4238. beyitler arasında, Zelîhâ'nın Yûsuf'un bulunduğu zindanı seyretmesi anlatılır. Zelîhâ evinin yanındaki yüksek bir yere çıkarak zindanın çatısını seyreder. Hizmetçilerinden birini kendisine sırdaş edinen Zelîhâ, onu sürekli zindana gönderir. Sevgilisi için

---

[168] Başlık: "**Māh-ı Kenʿānı taḥḳīr ü taʿzīr ile esīr-i zindān itdüklerinüñ beyānıdur**" (Çavuşoğlu, 1977: 142).

[169] Başlık: "**Zelīḫā leyl-i ẓulmānīde zindāna nihānī varup māh-ı Kenʿānuñ cemālin ıraḳdan seyrān itdügidür**" (Çavuşoğlu, 1977: 146).

[170] Başlık: "**Zelīḫā seyr-i cemāl-i Yūsufa ḳādir olmayup çār u nāçār bir yüce eyvāndan saḳf-ı zindāna nāẓır olup efġānı ṣadır olduġıdur**" (Çavuşoğlu, 1977: 148).

zindandakilere ziyafet verir. Oradan gelen hizmetçisiyle günlerce konuşur. Sorduğu soruları tekrar sorar. Gözleri Yûsuf'u gördüğü için, kölesinin gözlerini öper. Onun makamına gittiği için yüzünü ayaklarına sürer. Gönlünden, Yûsuf dışındaki her şeyi çıkarır. Gözü gönlü sadece Yûsuf'un aşkıyla dolar. Gamı öğrenen, derdi arkadaş edinen Zelîhâ'nın gönlü dert çekmekle şad olur. Sevgilinin, vücûdunda tecellî etmesiyle kendisi için ayrılık kolaylaşır. Deliliği terk edip gönlündeki sevgiliyi seyreder.

3.1.5.49. Yûsuf'un Mahkumların Rüyalarını Tabir Etmesi[171]

4239- 4270. beyitler arasında Yûsuf'un rüya tabirlerine yer verilir. Yûsuf, zindandakilerin rüyalarını tabir eder. Zindanda padişahın iki kölesi vardır. Yûsuf onların rüyalarını yorumlar. Birinin kurtulacağını, diğerininse idam edileceğini söyler. Tabir aynen gerçekleşir. Rüyası hayırlı olan kişiden, padişahın huzuruna çıktığında kendi hâlini ona anlatmasını ister. Adam, dışarı çıkınca Yûsuf'un söylediklerini unutur. Yûsuf yıllarca zindanda kalmaya devam eder. Şâir bu durumu, onun Allâh dışındakilerden medet beklemesine bağlar. Allâh onun devasını, araya başkalarını sokmadan gönderecektir.

3.1.5.50. Reyyân'ın Rüyası[172]

4271. beyitten itibaren Mısır padişahının rüyası üzerinde durulur. O sıralarda Mısır padişahı Reyyân bir rüya görür. Rüyasında yedi zayıf ineğin acele ile gelip yedi tane semiz ineği yediğini, yedi tane kuru başağın yedi taze başağı yok ettiğini görür. Reyyân titreyerek uyanır. Sıkıntıya kapılan ve endişelenen Reyyân, rüyayı tabir ettirmek ister. Zindandan çıkan genç, bu haberi duyunca, Yûsuf'u hatırlar. Reyyân'a gidip Yûsuf'tan bahseder.

Zindana giden genç, padişahın selâmını Yûsuf'a ilettikten sonra rüyayı anlatır. Yûsuf, yedi sığırın yıllara işaret ettiğini, yedi taze başağın yedi yıl sürecek ucuzluğa, yedi kuru başağın da bolluk yıllarının ardından yedi yıl kıtlıkla darda kalmaya delalet ettiğini söyler. Reyyân, tedbir aldığı takdirde bu zorluğun üstesinden gelebileceğini belirtir. Yûsuf'un tabirini beğenen Reyyân, ona ihsânlarda bulunur.

Reyyân, ellerini kesen kadınlardan Yûsuf'u uzun uzadıya araştırır. Kadınlar onun masumiyetine şehadet eder. Zelîhâ da suçunu itiraf eder. Yûsuf'un doğruluğu, yüksek ahlâkı, mucizeleri herkesçe anlaşılır. Devlet erkânı zindana kadar giderek onu oradan çıka-

---

[171] Başlık: "**Yūsuf ʿaleyhi's-selāmuñ iḥsān-ı firāvānından ehl-i zindān şükrān gösterüp bile maḥbūs olan iki ġulām-ı sulṭānuñ düşini taʿbīr ü taḳrīr itdügidür**" (Çavuşoğlu, 1977: 149).

[172] Başlık: "**Reyyān-ı Mışr ḳorḫulu düş görüp Yūsufa taʿbīr ve taḳrīr itdürüp Yūsuf ʿaleyhi's-selāmuñ bī-günāh olduġını istifsār itdügidür**" (Çavuşoğlu, 1977: 150).

rır. Reyyân, onu dost edinir. Bir an bile ondan ayrılmaz. Reyyân, onu kıtlığa karşı tedbir almakla görevlendirir. Yûsuf, halkın yeterli miktarda tahılı tüketip artanı biriktirmesi durumunda sıkıntı yaşanmayacağını söyler.

3.1.5.51. Yûsuf'un Mısır Azizi Olması[173]

4344. beyitten itibaren Yûsuf'un Mısır azizi olması üzerinde durulur. Yaptıklarından dolayı beddua alan aziz ölür. Yûsuf azizin yerine Mısır azizi olur. Aziz'in ölmesi üzerine kimsesiz kalan Zelîhâ'nın güzel yüzü kırışır. Saçları ağaran Zelîhâ, dert çekmekten ihtiyarlar. Bütün mal varlığını Yûsuf'tan haber alabilme ümidiyle harcar. Her şeyini Yûsuf'tan haber getirenlere dağıtır. Fakir konuma düşünce kimse yüzüne bakmaz. Etrafındaki herkes tarafından terk edilen Zelîhâ unutulur. Yûsuf'un özleminden ağlayıp inlemeye mecali kalmaz. Onu görenler Yûsuf'a yaptıklarından dolayı onu kınar.

3.1.5.52. Zelîhâ'nın Putları Kırarak İman Etmesi[174]

4449. beyitten itibaren Zelîhâ'nın îmân etmesi üzerinde durulur. Zelîhâ, Nîl Nehri'nin kenarına, Yûsuf'un gelip geçtiği yol üzerinde ağlamak için kamıştan bir ev inşa eder. Dünya endişelerinden sıyrılan Zelîhâ, canından usanır. Yûsuf ve beraberindekiler atlarıyla geçerken Zelîhâ gözlerini yola dikerek bakar. Yûsuf geçtikten sonra tekrar evine girer. Zelîhâ'nın hisleri o kadar inkişâf eder ki Yûsuf'u kokusundan bile tanır. Zelîhâ'ya, Yûsuf'un topluluğun içinde bulunup bulunmadığı söylense bunun doğru ya da yanlış olduğunu tasdik edebilir. Aşk habercisinin kendisini bilgilendirdiğini söyler.

İnsanlar onu teskin etmek için Yûsuf'un ona selâm yollayıp hâlini sorduğunu, yakında birbirlerine kavuşacaklarını haber verdiğini söyler. Söylenenlerin gerçek olma ihtimalini düşünen Zelîhâ, Yûsuf'a kavuşabilmeyi umut eder. Günlerce sabretmesine rağmen kavuşmaya dair bir belirti olmayınca deliliği artar. Dert ve gam içinde kalan Zelîhâ, ağlamaktan kör olur.

Zelîhâ bir gece putlara kendisine yardım etmeleri için sabaha kadar yalvarır. Sabah vakti Yûsuf'un askerlerinin ve atlarının sesleri ortalığı mahşer yeri gibi inletir. İnsanlar bu hâli seyretmek için yol kenarında dururlar. Zelîhâ da Yûsuf'a yaklaşıp ona niyaz etmek

---

[173] Başlık: "**ʿAzīz-i Mışruñ seyl-i sitemi ve ẓulm ü elemi yolına gelüp ẓulmeti refʿ ve ṣıḳleti defʿ olduġıdur ve Yūsuf ʿaleyhi's-selām maḳām-ı ʿazīze maḥal görülüp niʿme'l-bedel ḳılınduġıdur**" (Çavuşoğlu, 1977: 153).

[174] Başlık: "**Zelīḫā aşnāmına yalvarup rāh-ı Yūsufa varup aşlā ve ḳaṭʿā Yūsufdan meyl ü mehābā olmaduġı ecilden aşnāmını ṣıyup īmāna gelüp ḳāḍi'l-ḥācāta münācāt itdügi sebeb-i muşāḥabet ve mūcib-i mülāyemet olduġıdur**" (Çavuşoğlu, 1977: 156).

ister fakat aşırı kalabalık yüzünden amacına ulaşamaz. Tekrar evine dönen Zelîhâ, putlarına kızar. Şimdiye kadar onlara inandığını artık işe yaramaz olduklarını anladığını söyleyerek onları kırar.

Hak dinine geçen Zelîhâ, ellerini kaldırıp Allâh'a dua eder. Allâh'tan, gözlerini açmasını ve kendisini Yûsuf'a kavuşturmasını ister. Allâh, Zelîhâ'nın duasını kabul eder. Yûsuf saraya döner. Zelîhâ gidip yolunda durur. Ağlayıp feryat ederek Yûsuf'a dua eder. Yûsuf bu yaşlı kadını merak eder. Ona ihsânda bulunmak için sarayına getirtir. Zelîhâ'yı güçlükle tanıyan Yûsuf, ona acır. Zelîhâ'ya, zamanın onun güzelliğini yok ettiğini, bunca yıldır aşk derdi çektiğini söyleyerek isteklerini kendisine bildirmesini ister. Yûsuf'un konuşmasıyla kendinden geçen Zelîhâ, bir süre sonra kendine gelir. Zelîhâ, putları kırarak îmâna geldiğini söyler. Ondan, aşk derdiyle kaybettiği güzelliğinin kendisine tekrar verilmesi ve tekrar eskisi gibi zengin olması için dua etmesini ister. Yûsuf'un dua etmesiyle Zelîhâ eskisinden daha güzel olur. Yûsuf'tan isteklerini tamamlamasını isteyen Zelîhâ, ömrünün onun hizmetinde geçmesini diler. Yûsuf onun isteğini anlar. Tekrar Allâh'a yönelir. Yûsuf'a nikâhlarının gökte kıyıldığı bildirilir. O günden itibaren Zelîhâ, Yûsuf'un helali olur.

Yûsuf, Mısır'ın ileri gelenlerinin hepsini düğününe davet eder. Zindandaki herkesi serbest bırakır. Zelîhâ'nın yolunda Kârûn'un serveti kadar mal dağıtıp Zelîhâ'yı sevince boğar. Zelîhâ, ibâdette çok terakki eder. Nefsin basit isteklerinden kurtulur. Sürekli ibâdet eder. Bu hâli gören Yûsuf, ibâdet etmesi için ona yedi ev yaptırır. İlâhî aşkla dolan Zelîhâ, Yûsuf için ağlayıp inlemeyi bırakır.

3.1.5.53. Ya'kûb'un Hikâyesinin Başlangıcı ve Kardeşlerin İlk Defa Mısır'a Gelmeleri[175]

Bu bölüm mesnevînin 4623-4684. beyitleri arasında yer alır. Yedi yıl bolluk döneminden sonra yedi yıl sürecek kıtlık süreci başlar. İnsanlar aç kalır. Yûsuf önceden tedbir aldığından kapısına gelen herkese yardım eder. Mısırlılar sinirlenip Yûsuf'tan buğdayları parayla satmasını ister. İnsanlar birbirlerine girer. Bütün paralarını buğdaya verir. Parası kalmayanlar çaresizlikten çocuklarını satar. Hatta bazıları buğday alabilmek için kendilerini satar. Bu şekilde Arap halkını kendisine köle alan Yûsuf, sonunda hepsini azat eder. Yûsuf, acıkan insanlara kendi yüzünü göstererek de onları doyurur.

---

[175] Başlık: "**Yaʿḳūb-ı Kenʿān ʿaleyhi'ş-şalātü'r-raḥmānuñ maṭlaʿ-ı dāstānıdur ve iḫvān-ı Yūsufuñ defʿa-i evvelde Mışra geldüklerini beyān u ʿayān eyler**" (Çavuşoğlu, 1977: 163).

Bir gün büyük bir kervan Ken‘ân’a gelir. Kervandaki büyük küçük herkes büyük bir tevazu ile Ya‘kûb’u ziyaret eder. Ken‘ân da kıtlık içindedir. Kervandakiler Ya‘kûb’a Mısır şahının adaletinden bahseder. Oğullarını yanına çağıran Ya‘kûb, onlara mallarını toplayarak buğday almak için Mısır’a gitmelerini söyler. Onlar ise buğday almaya yetecek kadar paralarının olmadığını söyler. Ya‘kûb, sultâna kendinden ve atalarından bahsettikleri takdirde hayır sahibi sultânın, az paraya mukabil çok buğday verebileceğini söyler.

Ken‘ân’dan Mısır’a gelen kardeşler dîvânda örtüyle oturan Yûsuf’un huzuruna çıkarlar. Ona durumlarını arz ederler. Babalarından ve atalarından bahsederler. Onları tanıyan Yûsuf, örtünün altından ağlar. Yûsuf onlara, eşkıyaya benzediklerini, dürüst kimseler olduklarına inanmadığını, onları hapse attıracağını söyler. Onlar on bir kardeş olduklarını ve dine bağlı kimseler olduklarını belirtirler. Babalarının, bir oğlunu kurt yediği için kör olduğundan, kendilerinin düştüğü durumu öğrenirse bunu kaldıramayıp öleceğinden söz ederler. Yûsuf onlara babalarını neden yalnız bıraktıklarını sorduğunda onlar, kardeşlerinden birini onun yanında bıraktıklarını, hizmetinde kusur etmediklerini söylerler. Babasıyla evde kalan kardeş, Yûsuf’un öz kardeşidir. Bu kardeş, Yûsuf’a kötülük yapanlardan değildir.

Yûsuf, fesat için gelmedilerse içlerinden birinin burada rehin kalacağını, diğerlerinin bir miktar buğday alarak eve dönebileceklerini, evdeki kardeşlerini alıp gelmeden onların söylediklerinin doğru olduğuna inanmayacağını söyler. Kardeşler az parayla çok buğday alır. Onlar gitmeden önce Yûsuf’un adamlarından biri buğdayın parasını çuvalın dibinde gizler. Kardeşler götürdükleri buğdayla Ken‘ân’ı buğdaya gark eder. Ya‘kûb bu hâle çok sevinir. Çuvalları boşaltırken paralarının çuvalın dibinden çıkması üzerine Yûsuf’a dua ederler. Babalarına kardeşlerinden birinin orada rehin kaldığını, evde kalan kardeşlerini oraya götürdükleri takdirde dürüst olduklarını ispatlayabileceklerini söylerler.

3.1.5.54. Kardeşlerin İkinci Defa Mısır’a Gelmeleri[176]

4685-4748. beyitler arası kardeşlerin ikinci defa Mısır’a gelmelerine ayrılmıştır. On kardeş kervanla yola çıkıp tekrar Mısır’a gelir. Yûsuf daha önceki gelişlerinde yanlarında olmayan öz kardeşiyle sıcak bir iletişime geçer. Yûsuf’un kaftanında “Yûsuf” isminin yazılı olduğunu gören kardeşi ona, kurdun yediği kardeşinin isminin de Yûsuf olduğunu söyler. Bu söz bir ateş olup Yûsuf’u yakar. Gözlerinden yaşlar dökülür. Ona kardeşini kurdun ne zaman yediğini bilip bilmediğini sorar. Kardeşi olay anında orada bulunmadığını, hadiseyi

[176] Başlık: “**İḫvān-ı Yūsuf def‘a-i şānīde Mışra geldükleridür**” (Çavuşoğlu, 1977: 165).

diğer kardeşlerinin bildiğini söyler. Tellal, kardeşleri iki kardeş bir sofraya oturacak şekilde ayarlanan yemeğe çağırır. Sonra gelen kardeş yalnız kalır. Yûsuf ona beraber yemeyi teklif eder. On iki kardeş altı yerde türlü türlü nimetler yer. Kardeşi, Yûsuf'un eline dikkat eder. Elinin, kardeşi Yûsuf'un eline benzediğini söyler. Yûsuf, bunun üzerine yüzündeki örtünün ucunu açarak ona yüzünü gösterir. Kardeşi sevincinden ağlar. Yûsuf ondan bu sırrı saklamasını ister.

Yûsuf'un adamları, kardeşlerinin götüreceği buğdayların içine çok değerli gümüş bir tas bırakır. Bu durumdan haberdar olmayan kardeşler seher vakti buğdayları yükletip yola koyulur. Yûsuf'un adamlarından biri bağırarak tasın kaybolduğunu söyler. Bütün aramalara rağmen tas bulunamayınca onlara yetişip kervanı ararlar. Tas bir çuvalın içinden çıkar. Yûsuf onlara hırsıza benzediklerini söylediğini ve söylediklerinin doğru çıktığını hatırlatır. Şerî kurallara göre küçük kardeşini kendisine köle alır. Kardeşler ölen kardeşlerinin de hırsız olduğunu, tası çalan hırsızın da ölen kardeşlerinin öz kardeşi olduğunu söyler. Bunun üzerine Yûsuf'un hizmetkârları gümüş tası ortaya bırakır. Birinin tasa dokunmasıyla tas konuşmaya başlar. Bunların sözlerine inanmamalarını, hepsinin yalancı olduğunu, kardeşlerini kuyuya atıp sonra da köle olarak sattıklarını ve babalarına onu kurdun yediğini söylediklerini söyler. Kardeşler orada rezil olur. Görevliler, Mâlik'in verdiği belgeyi onlara gösterir. Yaptıklarından utanç duyan kardeşler, Yûsuf'tan bu ayıplarını örtmesini ister.

3.1.5.55. Yûsuf'un, Öz Kardeşini Hileyle Alıkoyması[177]

4749-4783. beyitler arası Yûsuf'un, öz kardeşini hileyle alıkoymasına ayrılmıştır. Kardeşler, Ken'ân'a, Külbe-i ahzân'a gelir. Ağlayarak babalarına, kardeşlerinin hırsızlık yaptığını Mısır sultânının da onu köle edindiğini söyler. Babalarının eskiden beri kendilerine güvenmediğini, emin olmak istiyorsa dostlarından birini göndererek gerçeği öğrenebileceğini belirtirler. Ya'kûb bunu öğrenince kendinden geçer. Oğluna iftira ettiklerini düşünür. Kısa bir zamanda çocuklarına kavuşmak için Allâh'a dua eder. İkinci bir ayrılığa tahammülünün kalmadığını söyler. Ellerini yüzüne sürer sürmez Allâh'tan haber gelir. Kavuşma zamanının geldiği bildirilir. Ya'kûb, secdeye kapanarak Allâh'a şükreder.

---

[177] Başlık: "**Yūsuf ʿaleyhi's-selām ana bir ḳardaşın ḥīle-i şerʿiyye ile ḳul idüp sāʾir iḫvān pīr-i Kenʿāna varup aḥvāli beyān eyleyüp pīr-i Kenʿān daḫı Ḫudā-yı müsteʿāndan derd-i hicrāna dermān istedügidür**" (Çavuşoğlu, 1977: 167).

3.1.5.56. Kardeşlerin Üçüncü Defa Mısır'a Gelmeleri[178]

4784-4849. beyitler arası kardeşlerin üçüncü defa Mısır'a gelmelerine ayrılmıştır. Oğlunun başına gelenlerden dolayı acı çeken Ya'kûb, Mısır azizine mektup yazar. Evladının üzüntüsünden, çok kötü bir hâle düştüğünü belirterek ondan oğlununu salıvermesini ister. Ona, peygamber neslinden hırsız çıkmayacağını söyler. Ona, ahından sakınmasını tavsiye eden Ya'kûb, ahıyla sarayının harap olacağını belirtir. Mektubu çocuklarıyla birlikte azize gönderir.

Mektubu okuyan Yûsuf'un ahının rüzgârından yüzündeki örtü açılır. Yüzünü görüp vecde gelen on bir kardeş ona secde eder. Böylece yıllar önce gördüğü rüyasının gerçek olduğu anlaşılır. Yûsuf, kardeşlerini tek tek kucaklar. On iki kardeşin hepsi bir araya gelerek sabahtan akşama kadar ağlar. Kardeşler işledikleri günâhı hatırlayınca yüzlerini yere sürer. Yûsuf'tan işledikleri bu günâhı başkalarına anlatmamasını ister. Yûsuf kardeşlerine ziyafetler verir. Onlara yaldızlı elbiseler hediye eder. Dünyada sahip olduğu her şeyi kardeşleriyle paylaşır.

3.1.5.57. Yûsuf'un, Gömleğini Ya'kûb'a Göndermesi[179]

4850-4916. beyitler arası Yûsuf'un gömleğini babasına göndermesine ayrılmıştır. Yûsuf, gömleğini çıkararak kardeşlerinden birine verir. Onlardan gömleğini babalarına götürmelerini ister. Yûsuf'un gömleği yola çıktığında kokusu babasına ulaşır. Ya'kûb'un sevinçten ayağı yere basmaz. Gömleği bağrına basar. Gözüne sürdüğünde gözleri açılır. Ona sultânın kendi oğlu olduğunu, onu tahtına davet ettiğini, oraya rahat gidebilmesi için çok fazla mal gönderdiğini söyleyen kardeşler, yaptıkları hatanın bağışlanması için babalarından Allâh'a dua etmesini ister. Büyük bir sevinç yaşayan Ya'kûb, Külbe-i ahzân'ından çıkarak Mısır'a doğru yola koyulur. Kabilesi mürşidsiz kaldığından kabiledeki herkesin gözü kanlı yaşlarla dolar. Dostlarının feryatları gökyüzüne erişir. Birçoğu evini dağıtarak onun peşi sıra Mısır'a gider.

Ya'kûb'un Mısır'a yaklaştığı haberini alan Yûsuf, atına binerek onu karşılamaya gider. Dostları ve mürîdleriyle birlikte Ya'kûb'un geldiğini görür. Yolun etrafı insanlarla kaplıdır. Develer adeta ırmak gibi akar. Etraf tekbir sesleriyle dolar. Ya'kûb ve Yûsuf atlarından inip birbirlerine sarılır. Ayrılık zamanındaki hâllerini konuşur. İki taraf da mutluluk

---

[178] Başlık: "**Def'a-i şâlişde ḥażret-i Ya'ḳûbuñ mektūb-ı maḥabbet-üslūbı ile iḫvān-ı Yūsuf Mışra gelüp Yūsuf daḫı ḳarındaşlıḳ esrārını fāş itdügidür**" (Çavuşoğlu, 1977: 168).

[179] Başlık: "**Yūsuf 'aleyhi's-selām pīr-i Ken'āna pīrāhenini gönderüp nūr-ı 'aynın güşāde ve sürūr-ı sīnesin ziyāde itdügidür**" (Çavuşoğlu, 1977: 171).

yaşları akıtır. Her tarafı ağlama sesleri kaplar. Orada yapılan dualar kabul olur. Birçok kimse murâdına erer.

3.1.5.58. Ya‘kûb ve Yûsuf’un Kavuşmaları[180]

4917- 4931. beyitler arası Ya‘kûb ve Yûsuf’un kavuşmalarına ayrılmıştır. Yûsuf, Ya‘kûb’a ziyafetler verip ona ziyadesiyle alaka gösterir. İlm-i ledün, Allâh’ın büyüklüğü, dünyanın geçiciliği gibi konular üzerine konuşurlar. Sahrada gezmeye çıkarlar. Birbirlerine arkadaş ve sırdaş olurlar. Beraber namaza dururlar. Ayrılık zamanlarını düşünüp kavuştukları için Allâh’a şükrederler. Izdıraplı günleri unuturlar. Günlerini saadet içinde geçirirler. Yıllarca bu hâl içinde yaşarlar.

3.1.5.59. Ya‘kûp’un Vefatı[181]

4932-4969. beyitler arası Ya‘kûb’un vefatına ayrılmıştır. Bir gece Ya‘kûb vefat edeceğini anlar. Vasiyette bulunmak için oğullarını yanına çağırır. Onlara, Allâh rızası dairesinde yaşamayı, dünyaya meyletmemeyi, ibâdet etmeyi, nefse uymamayı, kimseyi incitmemeyi, günâh işlememeyi, düşmanlık beslememeyi, riyadan kaçınmayı, alçak insanlarla sohbet etmemeyi, kıskanç ve tamahkâr olmamayı, kalbi boş şeylerden temizlemeyi, kibirlenmemeyi, insanlara muhabbet etmeyi, insanların ayıplarını örtmeyi, söze sözle karşılık vermemeyi öğütler ve vefat eder.

3.1.5.60. Yûsuf ve Zelîhâ’nın Vefatı[182]

5003-5074. beyitler arası Yûsuf ve Zelîhâ’nın vefatına ayrılmıştır. Babasının matemini tutan Yûsuf, onunla geçirdiği zamanları anar. Yûsuf bir gece rüyasında anne ve babasını görür. Yûsuf’a insanlara ettiği nasihatlerin yeterli olduğunu, sonsuzluk âlemine göçme zamanının geldiğini söylerler. Gülerek uyanan Yûsuf, Zelîhâ’yı yanına çağırarak rüyasını ona anlatır. Üzülmesini engellemek için olacakları tam anlatmaz. Zelîhâ, Yûsuf’tan ayrılma zamanının geldiğini anlar. Allâh’tan Yûsuf’un vefat etmesi durumunda, kendi canını da almasını ister. Gözleri nemli, gönlü gamlı bir vaziyette ibâdethanesine gider.

Kâinatı seyretmesi için Yûsuf’a güzel bir at getirilir. Yûsuf, sol ayağını üzengiye atacağı zaman Cebrâ’îl gelir. Ona ata binmeden önce can vereceğini söyler. Cennetten getir-

---

[180] Başlık: “**Vişāl-i ḥażret-i Yaʿḳūb ile Yūsuf ʿaleyhi’s-selāmuñ ḫāṭır-ı şerīfi ve ʿunşur-ı lāṭīfi āsūde olduġıdur**” (Çavuşoğlu, 1977: 173).

[181] Başlık: “**Yaʿḳūb ḥażreti āḫirete rıḥlet idüp Yūsufa ḥasret ü fürḳat eşer itdügidür**” (Çavuşoğlu, 1977: 174).

[182] Başlık: “**Ḥażret-i Yūsuf āḫirete intiḳāl ü irtiḥāl eyleyüp Zelīḫā daḫı ʿaḳabince āşüfte-ḥāl ḳalup kendüyi semend-i ecele pāymāl itdügidür**” (Çavuşoğlu, 1977: 176).

diği bir elmayı Yûsuf'a verir. Yûsuf, elmayı eline alıp kokladıktan sonra bu süflî âlemi terk eder. Rûhu yüce âlemlere yükselir.

Yûsuf'un ölümü üzerine Mısırlılar, üzüntüden perişan olur. Ağlama seslerinden kıyametin koptuğu sanılır. Sesleri duyan Zelîhâ, ibâdethanesinden çıkar. Dışarıda gördüğü birine neden ağladıklarını sorar. O da Yûsuf'un sonsuzluk âlemine gittiğini söyler. Zelîhâ, oracıkta yere düşer. Kendinden geçmiş bir vaziyette üç gün yatar. Dördüncü gün kendine gelen Zelîhâ, yakasını yırtıp derin bir ah çeker. Etrafına bakınarak Yûsuf'u arar. Onun orada olmadığını, dünyayı bırakıp sonsuzluk âlemine gittiğini anlar. Eliyle yüzünü parçalar. Sinesine taşla vurarak dövünür. Aklı başından gitmiş bir hâlde Yûsuf'un mezarına gider. Kendini kabrin üzerine atarak orada ruhunu teslim eder.

3.1.5.61. Nasihat[183]

5075-5122. beyitler arası nasihat bölümüne ayrılmıştır. Kabri dar bir geçide benzeten Yahyâ, oraya gidenlerin tekrar gelmeyeceklerini belirtir. Dünya bir harabeye benzer. İnsan orada bir an bile mesut olamaz. Dünyanın kötülüğünü anlayan dünyayı sevemez. Dünyanın verdiği mutluluk, yaşattığı gama değmez. Mal ve para ne kadar çok da olsa insan, sonunda onu bırakıp gidecek, kişiye ancak amelleri yoldaş olacaktır. Dünyanın ayrılığından zahmet çekmemek için lezzetlerinden geçmek gerekir.

İnsan, heveslerine uyan insanlarla oturup kalkmamalı, şerefi ibâdet ve kanaatte aramalı, kendisini batıl şeylere davet eden kişilere hürmet etmemeli, dünyadaki makamlarıyla sevinmemeli, güzelliği verenin Allâh olduğunu bilerek fânî güzelliklerle övünmemelidir. Bilgili olmayı hayat, câhilliğiyse ölüm olarak değerlendiren şâir, acıya sabretmek, tarîkata girmek, kendini beğenmemek, mal ve parayla övünmemek, yumuşak dilli olmak, iki yüzlü dünya ile meşgul olmamak gibi konularda öğütler verir.

3.1.5.62. Kitabın Sonu[184]

5123. beyitle hâtime bölümüne başlayan Yahyâ, 5179. beyitle bu bölümü sonlandırır. Bu mesnevî, şâirin ömrünün son zamanlarının mahsulüdür. Yahyâ, kitabını tamamladığında beyaz saçlı bir ihtiyar olmuştur. Yüzü örtülü bir güzele benzeyen bu kitap, câhillere sırrını açmaz. Bu sırrı görebilmek için basiret sahibi olmak gerekir.

---

[183] Başlık: "**Mevʿiẓe**" (Çavuşoğlu, 1977: 179).
[184] Başlık: "**Ḫātimetü'l-kitāb**" (Çavuşoğlu, 1977: 180).

Eserini çocuğu gibi gören şâir, onu elinde büyütmüş, onun vücûda gelebilmesi için sabaha kadar elini ona beşik yapmıştır. Bu mesnevînin yazılmasıyla binlerce sır açığa çıkmıştır. Fazîletli kimselerin eserlerinin onlara vekil olduğunu belirten Yahyâ, kitabını dikkatlice okuyan kimsenin, kendisiyle sohbet edeceğini düşünür. Kitabını okuyarak gaflet derdine çare bulanlar, büyük insanların topluluğu ile arkadaş olacaklardır. İrfân sahipleri onda kusur bulamazlar, ancak noksan alıcılar, ona kusur atfedilebilirler. Şiiri güzel okuyamayan ve doğru yazamayan câhil kâtipten şikâyet eden şâir, eserini düzgün yazan kâtiplere de dua eder.

Yûsuf ve Zelîhâ şâirin hayal ürünüdür. Tercüme olmayan bu eserin manaları şâirin gönlünden çıkmış; şâir, başkasının malına tellallık yapmamıştır. Eserini ilkbaharda yazmaya başlamış, sonbaharda tamamlamıştır. Allâh'ın yardımıyla bu kitap sayesinde adını ölümsüzleştiren şâirin bu kitabı yazmasındaki maksat, ihsân almak, okuyan ve dinleyenlerce hayır dua ile yad edilmektir.

3.1.6. Yûsuf ve Zelîhâ'da Tahkiye Unsurları

Burada asıl hikâye ve içindeki çerçeve hikâyeler; şahıs kadrosu, olay örgüsü, mekân, zaman, bakış açısı ve anlatıcı olarak beş bölümde incelenecek böylece mesnevînin tahkiye yapısı ortaya çıkarılacaktır.

3.1.6.1. Asıl Hikâyenin Tahkiye Unsurları

Burada asıl hikâyedeki tahkiye unsurları üzerinde durulacaktır. Bunlar; şahıs kadrosu, olay örgüsü, mekân, zaman ve bakış açısıdır.

3.1.6.1.1. Şahıs Kadrosu

Şâir, mesnevîsini tarihî bir sürece yerleştirmek için açılış bölümünde Hz. Âdem'den Halîl İbrâhîm peygambere kadar peygamberler tarihini özet geçer. İbrâhîm peygamberin oğullarından İsmâ'îl'i Kâbe'ye, İshâk'ı Şâm'a yerleştirdikten sonra Ya'kûb ve 'Îs arasındaki mücadeleye yer verir. İshâk vasıtasıyla Ya'kûb'u, Şâm'da bulunan halasının yanına gönderir. Başlangıç bölümünde özet olarak verilen bu kişilere şahısların tasnifinde yer verilmemiş, şahısların analizi Ya'kûb ile başlatılmıştır. Şahıs kadrosu; birinci dereceden kişiler, ikinci dereceden kişiler, karşı kişiler ve dekoratif durumdaki kişiler olarak dört başlık altında incelenecektir.

3.1.6.1.1.1. Birinci Dereceden Kişiler

*Yûsuf ve Zelîhâ'*da asıl kahramanlar, mesnevînin adından da anlaşılacağı gibi Yûsuf ve Zelîhâ'dır. Şâir, diğer hikâye kahramanlarını sınırlı bir şekilde tanıtırken onların gerek fiziksel gerekse psikolojik ve sosyal tanıtımlarına oldukça önem verir. Olay örgüsü bu iki kişi ekseninde şekillenir.

3.1.6.1.1.1.1. Yûsuf

Yûsuf daha doğumundan itibaren zekâsı ve güzelliğiyle ön plana çıkar. Kahraman, hem kendi konuşmaları hem de anlatıcı ve diğer hikâye kahramanları aracılığıyla ayrıntılı tanıtılır. Ya'kûb'un on ikinci çocuğu Yûsuf'ta peygamberlik işareti vardır. Herkes tarafından sevilen bu akıllı bebek, doğumundan sonraki bir ay içinde dolunay gibi parlak hâle gelir. Küçük yaşta Allâh'ın isimlerindeki sırlara vâkıf olur. Daha önce söylenmeyen ilâhî sırlardan söz eder. O, cennetteki hûrîleri bile etkileyecek kadar güzeldir. İffetli yüzünden dökülen terler, onun yüzünü inci gibi güzelleştirir. Yüzü, siyah saçlarının arasında karanlık gecedeki Hz. Mûsâ'nın ateşi gibi durur. İnsanı, durup kendisine baktıracak kadar güzel bir yüzü vardır.

Yûsuf, büyüdükçe Allâh onun güzelliğini daha da arttırır. Henüz yedi yaşındayken güzelliğiyle bütün insanları kendisine hayran eder. Aynı zamanda ilim tahsiline de başlar. Yûsuf'un büyüme aşamalarını adım adım takip eden anlatıcı, on iki yaşına geldiğinde onun manevî gelişiminden de söz eder. Yûsuf, tasavvuf ilminde ilerlemiş, tevhîd sırlarında derinleşmiştir. Ayrıca rüyaları doğru bir şekilde yorumlama kabiliyetine de sahiptir.

O, inandığı değerlerden hiçbir şekilde taviz vermeyen yüksek ahlâklı ve dürüst bir karakterdir. Ken'ân hayatında Yûsuf'un daha çok ilmî yönü üzerinde yoğunlaşan anlatıcı, Mısır'la birlikte güzelliğini ön plana çıkarır. Onun öğretilerinin etkililiğini arttıran, inandığı değerleri yaşayarak da gösteriyor olmasıdır. Yûsuf mesnevînin birçok yerinde yazarın sözcülüğünü de yapar.

3.1.6.1.1.1.2. Zelîhâ

Zelîhâ da aynen Yûsuf gibi gerek fiziksel gerekse kişisel özellikleriyle ayrıntılı tanıtılır. Mağrip sultânının kızı olarak hikâyeye dâhil olan Zelîhâ, eşsiz güzelliğiyle öne çıkar. Yüksek soylu bu güzel, büyüdükçe daha da güzelleşir. Vücûdu baştan başa nûrdur. Yüzü beyaz, kaşları ve gözleri siyahtır. Teni billur, boyu da cennet ağacı gibidir. Hayat suyunun dalgalarını andıran kaşları alnını süsler.

Zelîhâ, idealize edilmiş bir kahraman olmakla birlikte şâir, onu çok yönlü ve gerçekçi bir kişi olarak çizmeye çalışır. "*Ağzı marifet güneşinin doğduğu yer, dili Allâh'ın ihsân hazinelerinin kaynağıdır*" anlamındaki beyitte Zelîhâ'nın sıradan bir insan olmadığı, ilmî bir birikime sahip olduğu görülür:

Dehānı maṭlaʿ-ı şemsü'l-maʿārif
Zebānı menbaʿ-ı kenzü'l-leṭāʾif (YZ: 1493)

Henüz hiç âşık olmamış bir güzel olan Zelîhâ'nın günleri, câriyeleriyle birlikte gül bahçelerinde eğlenmekle geçer. Şâirin anlattıklarından, onun edebiyata ilgisinin olduğu anlaşılır. Onun, şiiri zevk içinde dinlediği, telaffuz edilen manaları iç âleminin derinliklerinde yaşadığı görülür:

Eger bir beyt oḳınsa ʿāşıkāne
Göñülden āh iderdi ṣādıḳāne

Olurdı ẕevḳ u şevḳ ile ṭarabnāḳ
Ḳılurdı sīnesin maṭlaʿ gibi çāk (YZ: 1520-1521)

Sarayında yalnız başına ızdırap içinde bir gece geçiren Zelîhâ'nın bu hâlde *Şem u Pervâne*'yi okuması da onun şiire karşı ilgisini gözler önüne serer:

Biraz şerḥ itdi derd-i ıżṭırābın
Oḳudı Şemʿ u Pervāne kitābın (YZ: 3546)

Zelîhâ'nın bir peygamber eşi olacağını en baştan bilen şâir, onun Yûsuf'a karşı sergilediği davranışlarından dolayı, bayağı bir şahsiyet olarak yorumlanmasını istemez. Bu sebeple onu başlangıçta doğru tanıtma ihtiyacı hisseder. Zelîhâ'nın gönlünün temiz olduğunu, Yûsuf'tan önce hiç kimseyi sevmediğini söyler:

Maḥabbetden vücūdı levḥi sāde
Daḫı meyl itmemiş ẕevḳ-i murāda

Dili āyīnesi ṣāfī vü ʿārī
Daḫı naḳş olmamış taṣvīr-i yārı

Aḥibbā semtine ḳılmaz neẕāre
Gözi şāhbāzı meyl itmez şikāra (YZ: 1522-1524)

Güzel ahlâklı ve marifet sahibi Zelîhâ, Yûsuf'u rüyasında görerek ona âşık olur. Rüyanın ardından bütün yaşam enerjisini kaybeder. Bakışları mahzun bir hâl alır. Heybetli

konuşan kız, hazin bir ses tonuyla konuşmaya başlar. Naz ve işveyi bırakıp garibane bir vaziyet alır. Çıldırma noktasına gelen Zelîhâ, kıyafetlerini parçalamaya, kapı ve duvarlarla konuşmaya başlar. Kendisini yerlere atar.

Zelîhâ, Yûsuf'un tekrar rüyasına girip onu teskin etmesiyle toparlanır. Bu rüyanın ardından kendine gelen Zelîhâ, kendini insanlara yardım etmeye ve hayır yapmaya adar. Evlendikten sonra, evlendiği kişinin Yûsuf olmadığını anlayınca tekrar kendini kaybeder. Yûsuf'u köle olarak satın aldıktan sonra derdi eskisinden daha fazla olur. Yûsuf'tan mukabele göremedikçe deliliği daha da artar. Mısır'da Yûsuf'a olan hislerini kontrol altında tutamayarak sergilediği davranışlar, ahlâk sınırlarını aşar. Zelîhâ'nın hislerini bütün ayrıntılarıyla yansıtmaya çalışan anlatıcı, bu davranışlarının onun şahsiyetini zedelemesini istemez. Hikâyenin diğer kahramanlarına sözcülük yaptırarak bu konudaki düşüncelerini aktarır. Örneğin Zelîhâ'nın en uç davranışlarına maruz kalan ve bu hâlden büyük bir rahatsızlık duyan Yûsuf, dadıya Zelîhâ'nın yüksek değerde gönül ehli biri olduğunu, alçak nazarın ona yakışmadığını söyler. Onun, gönlünden basit istekleri çıkarması ve himmetini yüksek tutması gerektiğine inanır. Onu davranışlarına göre yorumlamaz. Bu kısım, eserin sonunun nasıl olacağını haber verir. Zelîhâ'nın geçeceği eğitim sürecinin ardından özünün açığa çıkacağını hissettirir:

Zelīḫā ḳadri ʿālī ehl-i dildür
Aña alçaḳ naẓar cāʾiz degüldür

Bülend itsün sipihr-i himmetini
Çıḳarsun dilden alçaḳ niyetini (YZ: 3197-3198)

Yûsuf'u cezalandırmayı planlayan aziz, onu sorguya çeker. Yûsuf'un savunmasından etkilenerek durumu etrafındaki hizmetçilere de sorar. Onlar da Yûsuf'un masumiyetine şehadet ederler. Suçlunun Zelîhâ olduğunu belirtmekle birlikte, onun bunu delilikten yaptığını ve tedaviye ihtiyacı olduğunu söylerler:

ʿAzīze bu maẓanna kār ḳıldı
Cevārīsinden istifsār ḳıldı

Yemīn idüp didiler māh-ı Kenʿān
Senüñ bābuñda itmez hīç noḳṣān

Elif ḳaddi gibi ṭoġrıdur ol yār
Bi-ḥaḳḳ-ı Ḳādir u Ḳayyūm u Ḳahhār

Ṣafāvetde miṣāl-i mihr-i eflāk
İçi ṭaşı gibidür pākden pāk

Zelīḫānuñ cünūnundan eṣer var
Degüldür kendü kārından ḫaberdār

Cibillīdür anuñ sevdā-yı ḫāmı
Perīşān itme ol bedr-i tamāmı

Ḫusūsā kim bozulmışdur mizācı
Ziyāde lāzım olmışdur ʿilācı (YZ: 3892-3898)

Zelîhâ'nın davranışları, onun hakîkî şahsiyetini yansıtmaz. Onun derinliklerindeki değerlerinin açığa çıkması için bir tecrübe sürecinden geçmesi gerekir. Şâir, peygamber eşi olabilecek bir potansiyele sahip olan Zelîhâ'nın, bunu açığa çıkarabilmesi için uğraşır. Zaman, onun bu potansiyeli açığa çıkarabilmesi için akar. Zelîhâ da bunun farkındadır. Bir gece pervaneyle konuşurken bunu itiraf eder:

Meger noḳṣān-ı ʿışḳum oldı mānīʿ
Ki ṭoġmaz üstüme ḫūrşīd-i ṭāliʿ

Kemāle irmedi mi ʿışḳ-ı dildār
Degüldür ṭāliʿ-i saʿdüm baña yār (YZ: 3541-3542)

Yûsuf'un zindana atılmasıyla Zelîhâ'nın derdi günden güne daha da artar. "*Ayrıca Zelîhâ'nın ayrılık derdi günden güne arttı*" anlamındaki beyit bu zor süreci özetler:

Ḫuṣūṣā derd-i hicrān-ı Zelīḫā
Teraḳḳī eyledi yevmen-fe-yevmā (YZ: 4173)

Yûsuf zindana atıldıktan sonra büyük bir pişmanlık duyan Zelîhâ, azizin ölmesiyle yalnız kalır. Bütün mal varlığını, Yûsuf'tan haber getirenlere dağıtır. Artık oyalanabileceği maddî bir varlığı da kalmaz. Günden güne derdi çoğalan Zelîhâ'nın, gam çekmekten yüzü sararır. Her geçen gün yeni bir dertle karşılaşır:

Yaṣaduḳça o serv-i bāġ-ı cennet
Çoġaldı fırḳa-i eṭfāl-i miḥnet

Ruḫ-ı rengīnin itdi nār-ı ġam zerd
Ẓuhūr eylerdi her gün bir yeñi derd (YZ: 4382-4383)

Yıllarca gece gündüz ağlamaktan yaşlanan Zelîhâ, çektiği bu sıkıntılarla olgunlaşır. Kendisine Yûsuf'un geçtiği yol üzerinde kamıştan bir ev inşa eder. Bir gece kamıştan evinde sabaha kadar acı içinde putlarından yardım diler fakat sabahleyin Yûsuf'u görmeye muvaffak olamaz. Bunun üzerine putlarını kırarak hak dine geçer. Yûsuf'a kavuşabilmeyi ancak Allâh'tan diledikten sonra bu arzusuna ulaşır. Yıllarca ızdırap içinde geçen bir hayattan maksat, Zelîhâ'yı bu noktaya getirebilmektir. Yıllar önce Yûsuf'un hak dine davetini kabul etmeyen Zelîhâ, Allâh'a ihtiyacını iliklerine kadar hissederek kendisi adım atar. Bu inancın, maddî manevî her şeyini kaybettikten sonra gerçekleşmesi anlamlıdır. Bütün servetini kaybeden Zelîhâ'yı etrafındaki herkes terk etmiş, medet beklediği putlarından da bir yardım görememiştir. Yûsuf için çektiği acılardan dolayı yaşlanmış, ağlamaktan gözleri kör olmuştur. Zelîhâ, bütün bu kayıpların neticesinde kendisini bu hâlden kurtarabilecek olanın sadece Allâh olduğunu anlar. Putlarını kırarak Allâh'a dua eden Zelîhâ'nın bütün istekleri gerçekleşir.

Anlatıya hikâye özelliği kazandıran, sadece zorluklarla elde edilen bir kavuşma olması değil, Zelîhâ'da meydana gelen değişimdir aslında. Yıllar sonra Zelîhâ'nın çok değiştiğini öğrendiğimizde, değişim sadece yüzündeki kırışıklıklar, saçındaki beyazlar, yaşadığı yerin değişiminden ibaret değildir. En önemlisi, duygusal bağlamda belirli bir düzeye gelmiş olmasıdır. Zelîhâ rüyayla aniden değişmekle birlikte, hikâyenin devamında onda aşama aşama meydana gelen değişimi izlemek mümkündür. Yaşadığı değişimler, içinde bulunduğu psikolojik durumu tam sergiler, damdan düşme tesiri uyandırmaz. Okur, kahramanda meydana gelen her türlü değişime aşama aşama hazırlanır.

İman ettikten sonra bütün isteklerine kavuşan Zelîhâ, ibâdette terakki eder. Dünya muhabbetinden kurtulur. Nefsin basit isteklerinden vazgeçen Zelîhâ'nın içi, îmân nûruyla dolar. Sürekli ibadet eder. Yaşadığı zorlukların ardından asıl kimliğini bulur:

Terāḳḳī itdi tāʿat-ı Zelīḫā
Gözinden çıḳdı yaşı gibi dünyā

Kesildi leẕẕet-i nefs-i denīden
Çekildi ʿālem-i mā u menīden

Felekveş mihr-i Yezdān ile ṭoldı
ʿİbādetden başın ḳaldurmaz oldı (YZ: 4570-4572)

Zelîhâ, okuru iyiye götüren, ona iyi olma yolunda adım attıran bir mesnevî kişisidir. Onun hayatındaki bütün olumlu gelişmeler, manevî terakkisi üzerine gerçekleşmiştir. Bütün kapalı kapılar, iyi olmaya karar verdiğinde ona açılmıştır. Zincirleri çözüldükten sonra kendisini insanlara iyilik yapmaya vermiş, Allâh da ona Mısır'ın kapısını açmıştır. Uğruna her şeyi kaybetmeyi göze aldığı Yûsuf'a, îmân edip Allâh'a dua ettikten sonra kavuşmuştur. Allâh ona kaybettiği gençliğini, güzelliğini, servetini, hepsinden önemlisi çok sevdiği Yûsuf'u kendisine yöneldikten sonra vermiştir.

3.1.6.1.1.2. İkinci Dereceden Kişiler

Yûsuf ve Zelîhâ'da Ya'kûb, Yûsuf'un amcası Înâs, Mâlik, Zelîhâ'nın babası, Zelîhâ'nın dadısı, bebek, Mısır padişahı ve Cebrâ'îl ikinci dereceden kişilerdir.

3.1.6.1.1.2.1. Ya'kûb

İshâk peygamberin iki oğlundan biri olarak tanıtılan Ya'kûb, annesinin yönlendirmesiyle kardeşinin yerine peygamber olur. Babası onu, kardeşi 'Îs'ten zarar görmemesi için Şâm'daki kız kardeşinin yanına gönderir. Ya'kûb, Şâm'dan Ken'ân'a göçtükten sonra, olay örgüsü içindeki asıl fonksiyonunu icra etmeye başlar. Oğlu Yûsuf'tan ayrı düşen Ya'kûb, yıllarca ayrılık acısı çeker. Çektiği acılardan şikâyet etmemesi, bir an bile Allâh'ın huzurundan ayrılmamasıyla o, sabır ve tevekkül timsalidir. Şâirin düşüncelerine sözcülük de yapmaktadır.

3.1.6.1.1.2.2. Yûsuf'un Amcası Înâs

Yûsuf'un annesi vefat edeceğini anladığında Yûsuf'u, amcası Înâs'a emanet eder. Yûsuf'u canı gibi seven Înâs, annenin vefatının ardından uzun süre Yûsuf'a bakar. Yûsuf, onun hayatını güzelleştirir. Ya'kûb, oğlunu almak istediğinde onu vermemek için hile yapacak kadar Yûsuf'a bağlıdır.

3.1.6.1.1.2.3. Mâlik

Olay örgüsünde önemli bir işleve sahip olan Mâlik, güzel rüyalar gören ve bu rüyaları gerçekleşen bir tüccar olarak tanıtılır:

Meger bir adı Mālik pīr-i tācir
Bu cumhūr ile olmışdı müsāfir

Görür seyrinde bir gün bedr-i enver
Girer ḳoynına olur kīse-i zer

Bunun gibi eyü düşler görürdi
Düşine muntaẓır olur yürürdi (YZ: 1187-1189)

Yûsuf'un Mısır'a götürülmesine vesile olan kişi Mâlik'tir. Kardeşler, Yûsuf'u köle gibi göstererek Mâlik'e satarlar. Yûsuf'u köle olarak alan Mâlik, onu azize satarak Zelîhâ ile karşılaşmasına vesile olur. Mâlik, Yûsuf'u sattığı için çok büyük bir pişmanlık yaşar. Sarayı Yûsufsuz kalan Mâlik, Yûsuf'u görememekten, onun hizmetinde bulunamamaktan dolayı sıkıntılar içinde kalır ve memleketini terk ederek Şâm'a gider. Bir ay içinde orada vefat eden Mâlik, bu şekilde olay örgüsünün dışında kalır.

3.1.6.1.1.2.4. Zelîhâ'nın Babası

1465. beyitle hikâyeye dâhil olan Zelîhâ'nın babası, Mağrip sultânıdır. O, her diyara hükmü geçen adaletli ve cömert bir padişahtır:

Cihān āsūde ʿadli sāyesinde
Güneş bir ẕerre ḳadri pāyesinde (YZ: 1466)

Diyār-ı maġribüñ sulṭānı idi
Cihānuñ maşrıḳ-ı iḥsānı idi
Muḥiṭ olmışdı emri her diyārı
Şu gibi her diyāra ḥükmi cārī (YZ: 1470-1471)

Kızıyla yakından alakadar olan padişah, iyileşmesi için onu zincire vurdurmak zorunda kalır. Dadının anlattıklarından onun haysiyetine son derece düşkün bir kişi olduğu anlaşılır. Zelîhâ için kendisine iletilen evlilik tekliflerini kızının tercihine bırakması, onun anlayışlı biri olduğunu gösterir. Mısır azizine, Zelîhâ ile evlenmesi hususunda olumlu cevap yazdıktan sonra 2063. beyitle olay örgüsünden çekilir. Hikâyedeki fonksiyonu, anlatılanlarla sınırlıdır.

3.1.6.1.1.2.5. Dadı

Dadı, birçok yerde olayları tamamlayıcı bir fonksiyon üstlenir. Zelîhâ'yı çok seven dadı, ona psikolojik yönden destek olma, fikirleriyle onu yönlendirme, Yûsuf ile arasında köprü oluşturma gibi fonksiyonlar üstlenir. Zelîhâ ile konuşmalarında güvenli bir ortam oluşturmaya çalışan dadı, ona muhabbetini hissettirir ve onu anlamaya çalışır.

Dadı, Zelîhâ'nın yaşadığı krizleri babasının duymasından ve Zelîhâ'nın babasının gözünden düşmesinden çekinir. Bundan kaynaklanan endişelerini Zelîhâ'yla paylaşır. Ay-

rıca Zelîhâ'nın yaşadıklarının diğer insanlar tarafından duyulması ve Zelîhâ'nın kınanmasından da korkar. Zelîhâ'yı bebekken aylarca emzirdiğine, çocukken bağrına bastığına, onu her zaman koruduğuna, onun üzerine titrediğine dikkat çekerek ona sevgisini hissettirmeye çalışır. Gerekli güven ortamını oluşturduktan sonra Zelîhâ'ya yaşadığı krizlerin nedenini sorar. Meselenin ne olduğunu sormadan önce, Zelîhâ'yı anlayıp kollaması, onun kendisini rahat ifade edebilmesi için uygun ortamı oluşturmaya çalışması, dadının yalın kat bir hikâye kahramanı olmadığını gösterir. Bu özellikler onun, insan psikolojisinden anladığını, hadiseleri karşı tarafı tanıyarak yorumladığını ve çözümlerini bu doğrultuda ürettiğini gösterir.

Sürekli Zelîhâ'nın yanında bulunan dadı, onun problemlerine çözüm üretmeye çalışır. Hikâye boyunca Zelîhâ'nın tarafında yer alır. Eserin muhtelif yerlerinde, Zelîhâ'ya nasihatlerde bulunan dadı, şâirin düşüncelerine de sözcülük yapar. Mesnevînin sonunda dadının akıbeti belirtilmez. Zelîhâ, bütün servetini kaybedince etrafındaki herkes dağılır. Bunlar arasında dadının da olduğunu düşünmek akla uygun değildir fakat öldüğüne dair bilgi verilmemesi, Zelîhâ'yı terk edenler arasında onun da olabileceğini düşündürür.

3.1.6.1.1.2.6. Bebek

Zelîhâ'nın iftirası üzerine aziz tarafından sorguya çekilen Yûsuf'u, içine düştüğü bu zor durumdan kurtarmaya yardım eden bebek de yardımcı kişiler arasındadır. Anne kucağındaki bu bebek açık bir şekilde konuşarak Yûsuf'un doğru söylediğine şahitlik yapmıştır. Zelîhâ'nın elbisesindeki yırtığın arkada olmasını Yûsuf'un doğruluğuna delil göstermiştir.

3.1.6.1.1.2.7. Reyyân

Mısır padişahı Reyyân, sorumluluk sahibi bir yöneticidir. Reyyân, gördüğü rüyayla olay örgüsü içindeki yerini alır. Rüyasında yedi zayıf ineğin, acele ile gelip yedi tane semiz ineği yediğini, yedi tane kuru başağın, yedi taze başağı yok ettiğini gören Reyyân, korkuyla uyanır:

Ol eṣnālarda bir düş gördi Reyyān
İrişdi göñline ḫavf u hirāsān (YZ: 4279)

Gördüğü rüyadan etkilenen Reyyân, rüyayı tabir ettirmek ister. Yûsuf'un zindanda tanıştığı genç, bu haberi duyunca Yûsuf'u hatırlar ve padişaha ondan söz eder. Yûsuf'un tabirini beğenen padişah, onun masumluğunu ispatlayarak zindandan çıkmasını sağlar. Yûsuf'u kendisine dost edinen Reyyân, bir an bile ondan ayrılmaz:

Muṣāḥib itdi anı Şāh Reyyān
Meh-i Kenʿandan ayrılmazdı bir ān (YZ: 4335)

Reyyân, kıtlık yılları için tedbir alma vazifesini Yûsuf'a devreder. Azizin vefatının ardından Yûsuf, azizin yerine Mısır azizi olur.

3.1.6.1.1.2.8. Cebrâ'îl

Mesnevîde yer alan meleklerden Cebrâ'îl de ikinci dereceden kişiler arasındadır. Mesnevîde olaylara dâhil olup aradan çekilmesiyle anlık fonksiyonu olan bir şahıstır fakat bu geliş gidişlerin çok fazla tekrarlanması onu ikinci dereceden şahıslar arasında değerlendirmeyi zorunlu kılar. Cebrâ'îl, Allâh'tan aldığı emirleri peygamberlere iletmekle sorumludur. Mesnevîde ilişki içinde olduğu şahıslar Ya'kûb, Yûsuf ve Azrâ'îl'dir. Cebrâ'îl aynı zamanda şâirin sözcülüğünü de yapar.

3.1.6.1.1.3. Karşı Kişiler

*Yûsuf ve Zelîhâ'*da zaman zaman hikâye kişilerinin karşısında yer alan, gerilim oluşturan, onlara çeşitli engeller çıkaran kişilerle de karşılaşılır. Karşı güç olarak değerlendirilen bu kişiler Yûsuf'un kardeşleri, aziz ve Mısırlı kadınlardır.

3.1.6.1.1.3.1. Yûsuf'un Kardeşleri

Yûsuf'un kardeşleri olay örgüsünün gelişmesinde önemli bir fonksiyona sahiptirler. Başlangıçta Yûsuf'un tanıtımından onların on bir kişi olduğu anlaşılır:

On iki gevhere dürc olmış idi
On iki encüme burc olmış idi
On ikincinüñ adı idi Yūsuf
Atası ile oldı bī-tekellüf (YZ: 443-444)

Kardeşlerin Yûsuf'a duydukları kıskançlıkları, Yûsuf'un Mısır'a giderek peygamberlik vazifesi yapmasına vesile olmuştur. Eserin sonlarında kardeşlerden birinin Yûsuf'un öz kardeşi olduğuna ve onun Yûsuf'a zarar veren kardeşler arasında bulunmadığına değinilmiştir. Bu kardeş, karşı kişiden ziyade yardımcı kişidir. İçlerinde en ayrıntılı tanıtılan kişi, bu kardeştir. Birçok ilme kabiliyeti olan bu çocuk, son derece zekidir. Diğer kardeşlerin, şahsi ayırıcı nitelikleri belirtilmeyip bir bütün olarak sunulmuşlardır. Babalarının Yûsuf'a olan sevgisini kıskanan kardeşlerin en belirgin özellikleri kıskanç olmalarıdır. Ayrıca bunlar kardeşlerini kuyuya atabilecek kadar acımasızdırlar. Hatta Yûsuf'u köle gibi göstererek

satmaları ve babalarına kardeşlerinin öldüğü yönünde türlü yalanlar söylemeleri onların rahat bir şekilde yalan söyleyebildiklerini de gösterir. Bütün bunlara rağmen kardeşler yaptıklarından dolayı vicdan azabı duyarlar. Kendilerini haklı görmelerine rağmen yoğun bir iç çatışma içindedirler. Bütün yaşanılanlara rağmen Yûsuf, onları suçlamaz. Kardeşleri tarafından köle olarak satılan Yûsuf'un onlardan ayrılırken yaptığı konuşma bunun delilidir. Onlara, yaşananları unutmayı teklif eder. Bütün bunları Allâh'ın takdiri olarak değerlendirir. Yûsuf'un onları karşı kişi olarak değerlendirmediği görülür:

Meh-i Kenʿān ṣatıldugın bilince
Didi iḫvānına ʿibrī dilince

Gelüñ şimden girü ḳoyuñ nizāʿı
Sizüñle idelüm āḫir vedāʿı

Bu geçmiş mācerā oldı bahāne
Diyār-ı ġurbete oldum revāne

Degül taḳdīr-i Ḥaḳdan kimse āgāh
Ne kim Ḥaḳdan gelür el-ḥükmü liʾllāh (YZ: 1230-1233)

3.1.6.1.1.3.2. Aziz

Aziz, psikolojik derinliği olan bir hikâye kahramanı değildir. Zelîhâ'nın babasına mektup yazarak Zelîhâ ile evlenme talebinde bulunan aziz, Zelîhâ'nın Mısır'a gelmesine yardım eder.

Mısır'a gelin gelen Zelîhâ, azizin kapı üzerindeki resmini görünce hayal kırıklığı yaşar. Gül umarken dikenle karşılaştığı yorumunu yapar. Evlendikten sonra Zelîhâ'dan mukabele göremeyen aziz, eşini bu şekilde kabullenir. Zelîhâ'yı, onun muhabbetli bir sözüne köle olacak kadar çok sever. Onun her arzusunu yerine getirir. Ayrıca aziz, Yûsuf'u köle olarak satın alıp Zelîhâ'nın Yûsuf'la karşılaşmasını sağlar. Bu açıdan bakıldığında karşı güçten ziyade yardımcı kişiye yaklaşır. Zelîhâ, Yûsuf'a iftira attığında bütün deliller, Yûsuf'un lehinde olmasına rağmen aziz, Zelîhâ'nın yalanlarına aldanıp Yûsuf'u hapse attıracak kadar akılsızdır.

3.1.6.1.1.3.3. Mısırlı Kadınlar

Yûsuf'un güzelliği karşısında hayranlıklarından ellerini kesen Mısırlı kadınlar, Yûsuf'u günâh işlemeye zorlar. Yûsuf, kadınların kendisinin ismetine zarar vermeye çalıştıklarını, onlara uymadığı için kendisine kin beslediklerini Allâh'a şikâyet eder. Zelîhâ'nın

onu hapisle tehdit etmesinin üzerine Yûsuf, Zelîhâ'nın ve diğer kadınların şerlerinden muhafaza olmak amacıyla zindana atılmak için dua eder. Bu kadınların yanı sıra Zelîhâ ve ona yardım eden dadı da Yûsuf için karşı güç olarak değerlendirilebilir.

3.1.6.1.1.4. Dekoratif Durumdaki Kişiler

Yûsuf ve Zelîhâ'da olay örgüsünün oluşumunda doğrudan doğruya fonksiyonu olmayan, hikâye için sosyal atmosfer oluşturan ve olayların daha gerçekçi bir görünüm kazanmasına hizmet eden çok sayıda fon şahıstan faydalanılmıştır.

Zelîhâ gelin olarak Mısır'a geldiğinde karşılama merasiminde bulunanların kimlikleri üzerinde ayrıntılara inilmez. Her taraf beyler ve ağalarla dolmuştur. Yiğitler rengârenk ipekli kumaşlar giyinmiş, herkes süslenmiştir. Mısır'dan çok sayıda insan, düğün için sokaklara çıkmıştır fakat bu beylerin, ağaların ve yiğitlerin kimler oldukları belli değildir. Şâir, onların kimlikleri üzerinde durmaz sadece dekoratif birer unsur olarak okuyucuya sunar:

Ṭonanup gitdiler begler aġalar
Pür oldı cümle ṣaḥrālar ovalar

Yigitler geydi gūn-ā-gūn aṭlas
Şükūfe gibi tezyīn oldı herkes

Mışırdan çıḳdı deryā gibi ādem
Sürūr-ı sūr ile ḫandān u ḫurrem (YZ: 2144-2146)

Yûsuf, satış için pazara götürüldüğünde onu satın almaya gelen ihtiyar kadın, hikâyede yönlendirici bir fonksiyona sahip değildir. Yûsuf'un güzelliğine hayran olanlar arasına karışmıştır:

Ṣoḳuldı bir ḳarı ortaya nā-gāh
ʿAṣāsına ṭayanup eyledi āh (YZ: 2284)

Sahrada dolaşmaya çıkan Yûsuf'un etrafında, yüzlerce köle bulunur. "*Binlerce köle ile yüz bin hizmetçiyle; kıymetli taşlarla bezenmiş taç ile altın kemerle*" anlamındaki beyitte, Yûsuf'un etrafındaki bu kişilere yer verilir:

Hezārān ḳul ile yüz biñ nökerle
Muraṣṣaʿ tāc ile zerrīn kemerle (YZ: 2536)

Zelîhâ'nın, iç içe yedi ev yapmakla görevlendirdiği mimar, çok maharetli biri olarak tanıtılır:

Benī ʿĀmirde bir miʿmār-ı kāmil
Fünūn-ı dehr içinde ḳopdı fāżıl (YZ: 3566)

Yûsuf'un sadakatine şahitlik yapan bebeğin annesi de dekoratif unsur mahiyetindedir:

Elinde ṭıfl-ı maʿṣūm ile nā-gāh
Oraya geldi bir zen ḥikmetu'llāh (YZ: 3858)

Yûsuf'un zindandan saraya getirilmesi sahnesinde de şahısların kimlikleriyle ilgili bilgi verilmez. Onu getirenler arasında devlet erkânı, dîvân erbabı, ârifler ve âşıklar bulunur. Herkes, Yûsuf'un zindandan çıkmasına şükretmektedir. Devlet erkânı arasındakilerin, âriflerin, âşıkların kimler olduğu belirtilmez:

Varup zindāna dek erkān-ı devlet
Alup geldiler itdiler żiyāfet

Sarāy-ı şāhdan tā ḥadd-i zindān
İki ṣaf ṭurdılar erbāb-ı dīvān

Gürūh-ı ʿārifān ḫidmetde sāʿī
Şükūh-ı ʿāşıḳān her yaña dāʿī

Dir idi her kişi el-ḥamdü li'llāh
Ḫalāṣ oldı ṭutılmış iken ol māh (YZ: 4325-4328)

Yûsuf, Mısır azizi olduktan sonra sarayına yüzlerce köle ve hizmetçiyle gider. Önünde yüz binden fazla atlı ve yaya bulunur fakat bu toplulukta yer alanlar, olay örgüsüne müdahalede bulunacak kadar varlıklarını gösteremezler, bir nevi sahnede süs gibi kalırlar:

Yürürdi öñce yüz biñden ziyāde
Kimi atlu kimi daḫı piyāde (YZ: 4419)

Yûsuf yoldan geçerken onu görebilmek için bekleyen insanlar vardır. Yûsuf'un geçmesini seyreden halk ve Yûsuf'un yanındaki askerler de dekoratif birer unsur olarak esere yansır:

Temāşā ehli ile yolda ṭurdı
Yaḳına varmaġa saʿy idegördi

Ṣadā-yı ḫayl ü serhengān-ı şāhī
Mekān-ı maḥşere döndürdi rāhı (YZ: 4470-4471)

Mesnevîdeki diğer fon şahıslar şöyle özetlenebilir:

Yûsuf'un annesi (YZ: 470), annesi vefat ettikten sonra Yûsuf'un hâline üzülenler (YZ: 503), Înâs'ın kemerini arayanlar (YZ: 567), Înâs'ın vefatını Ya'kûb'a haber verenler (YZ: 602), şeytân (YZ: 790).

Yûsuf'a, kuyuda arkadaşlık yapan melek (YZ: 860), Ya'kûb'un ziyaretine gelenler (YZ: 909-911), Ya'kûb'a üzülenler (YZ: 933), Ya'kûb'un, Yûsuf'u emzirmesi için satın aldığı dadı, geride kalan ağlamaklı bebeği ve kadını Ya'kûb'a satan tüccar (YZ: 1071), Azrâ'îl (YZ: 1165).

Kervandaki tüccarlar (YZ: 1179), kervandaki deveciler (YZ: 1185), fırtınanın durması için Yûsuf'la konuşanlar (YZ: 1309), Yûsuf'a itikadı artanlar (YZ: 1325), Yûsuf'u görme mücadelesi verenler (YZ: 1400-1422).

Zelîhâ'nın câriyeleri (YZ: 1514-1516), Zelîhâ'nın dostları (YZ: 1589), Zelîhâ'nın dadıları (YZ: 1836), Zelîhâ'nın rahatsızlığını babasına haber verenler (YZ: 1848), Zelîhâ'nın hayır yaptığı insanlar (YZ: 2007), Zelîhâ ile evlenmek isteyenler (YZ: 2030-2032).

Zelîhâ Mısır'a gelin olarak giderken yanında giden hizmetçiler, câriyeler, dadılar, beyler, onları uğurlayanlar (YZ: 2074-2075, 2088-2091, 2099-2102, 2106-2115, 2119), azize, Zelîhâ'nın geldiğini haber getiren kişi (YZ: 2135), Zelîhâ'ya hayran kalanlar (YZ: 2140), Zelîhâ'nın düğününe Mısır'dan katılanlar ve Zelîhâ ile birlikte gelenler (YZ: 2144, 2147, 2149-2150, 2152, 2167), Zelîhâ, kendini öldürecekken ona engel olan hizmetçi (YZ: 2195), düğüne katılanlar (YZ: 2206-2209).

Yûsuf'u görmek isteyenler (YZ: 2261-2272), Yûsuf'u satın almak isteyenler (YZ: 2275-2281), Yûsuf'u satın almak isteyen ihtiyar kadını eleştirenler (YZ: 2295-2296), Yûsuf'un güzelliğiyle ilgili yorum yapanlar (YZ: 2323).

Yûsuf'un gezintiye çıktığı kişiler (YZ: 2531-2533), Ken'ânlı ihtiyarın okuduklarına ilgi duyanlar (YZ: 2544), devenin, Yûsuf'un eteğini öptüğü sahneyi görenler (YZ: 2554),

Yûsuf'u yerden kaldıranlar (YZ: 2589), Külbe-i ahzân'a toplanan çocuklar (YZ: 2625), Yûsuf'tan haber veren çocuk (YZ: 2626).

Ya'kûb'dan haber getirmesi için yola çıkarılan adam (YZ: 2700), Ken'ân'a giden adamın geldiği haberini verenler (YZ: 2720-2721), meclistekiler (YZ: 2775), saz çalanlar (YZ: 2781), câriyeler (YZ: 3356), îmân eden hizmetçiler (YZ: 3360).

Zelîhâ'nın, Yûsuf'a isnad ettiği suçu işittiklerinde buna inanmayan insanlar (YZ: 3849), Yûsuf'u savunan hizmetçiler (YZ: 3892), Mısırlı kadınlar (YZ: 3907), Yûsuf'u şehirde gezdiren tellal (YZ: 4058), Yûsuf'a üzülenler (YZ: 4064-4066), Yûsuf'un masumiyetini ilan eden melekler (YZ: 4066).

Mahkûmlar (YZ: 4069, 4077), Zelîhâ'nın zindana gönderdiği hizmetçi (YZ: 4215), Yûsuf'tan haber getirenler (YZ: 4369), Zelîhâ'yı terk edenler (YZ: 4371), Yûsuf'un yanındaki askerler (YZ: 4424), Zelîhâ'yı teselli edenler (YZ: 4436), dîvân ehli (YZ: 4467).

Yûsuf'un düğününe katılanlar (YZ: 4541), serbest bırakılan mahkûmlar (YZ: 4542), buğdayı olan insanlar (YZ: 4609), her memleketten Mısır'a buğday almak için gelen kervanlar (YZ: 4613), buğdayın parayla satılmasını isteyen Mısırlılar (YZ: 4616), buğday için birbirine girenler (YZ: 4617), buğday almak için çocuğunu hatta kendisini köle olarak satanlar (YZ: 4618-4620), Yûsuf'un güzelliğini görerek doyanlar (YZ: 4622).

Mısır'dan Ken'ân'a gelen kervan (YZ: 4628-4629), paralarını çuvalın dibine koyan kişi (YZ: 4676), kardeşleri sofraya çağıran tellal (YZ: 4703), tasın konuşmalarını dinleyenler (YZ: 4733), Yûsuf'un kardeşlerine kimliğini açıklaması sahnesine şahit olanlar (YZ: 4830-4831), Ya'kûb'u Ken'ân'dan uğurlayanlar (YZ: 4877, 4880-4890), Ya'kûb'la beraber Mısır'a gidenler (YZ: 4891-4893, 4900-4907), Yûsuf'un atını hazırlayanlar (YZ: 5024), Yûsuf için yas tutanlar (YZ: 5037-5046), Zelîhâ'ya Yûsuf'un ölümünü haber veren kişi (YZ: 5049).

3.1.6.1.2. Olay Örgüsü

Yûsuf ve Zelîhâ, olay anlatımı ile başlar. Peygamberlik nûrunun Halîl İbrâhîm peygambere intikal etmesine, İbrâhîm peygamberin İsmâ'îl ve İshâk isminde iki oğlunun olmasına, İsmâ'îl'in Kâbe'ye, İshâk'ın Şâm'a göçmesine, İshâk peygamberin 'Îs ve Ya'kûb adında iki çocuğunun olmasına kadar inen olay halkası, genelden özele doğru daralır.

İshâk peygamberin, ölümüne yakın peygamberlik duası yapmak için oğlu ‘Îs’i yanına çağırması üzerine olaylar hareketlilik kazanır. Ya‘kûb’un bu hadiseden annesi vasıtasıyla haberdar olması ve bir çeşit aldatmayla peygamberlik duasını alması üzerine evdeki dengeler bozulur. ‘Îs’e yapılan hile dönüşüm noktasıdır. Hikâye artık başka bir mecraya doğru akacaktır. Buradan itibaren merak unsuru artmaya başlar. İshâk peygamberin, Ya‘kûb’u ‘Îs’ten zarar görmemesi için kız kardeşinin yanına göndermesiyle kurulu düzen bozulur. Ya‘kûb’un halasına gitmesi ve onun kızıyla evlenmesiyle oluşan yeni düzen, Ken‘ân’a göçle tekrar değişir.

Vefat öncesi annesi Yûsuf’u, amcası Înâs’a emanet eder. Eşinin ölmesi ve Yûsuf’tan ayrılmasıyla Ya‘kûb’un hayatındaki dengeler bozulur. Ya‘kûb’un, çocuğunu yanına almak istemesi üzerine Înâs’ın hileyle Yûsuf’u kendisine köle alması, yeni bir değişimi haber verir. Yûsuf’un ayrılığına katlanamayan Ya‘kûb’un duası üzerine, Înâs vefat eder. Înâs’ın vefatıyla birlikte babasına dönen Yûsuf yedi yaş civarında olmalıdır. On iki yaşında babasının yanında olduğunu ve ona tasavvuf ilminin açıldığını öğreniriz. Bu sıralarda kardeşleri tarafından yoğun bir şekilde kıskanılan Yûsuf’un gördüğü rüya, onun kardeşleri tarafından kuyuya atılmasına sebep olur. Hikâyedeki üçüncü hile olan bu vaka, olayların dönüm noktasını oluşturur. Mesnevîdeki rüyalar da büyük değişimlerin başlangıcıdır. Yûsuf’un rüyası Ya‘kûb ve Yûsuf için acı dolu yıllara işaret eder. Dönüştürücü öge durumundaki kardeşlerin onu kuyuya atmaları ve kervana köle olarak satmaları üzerine dengeler tekrar bozulmuştur. Ya‘kûb acılar içinde çalkantılı bir dönem geçirir. Ya‘kûb için, Külbe-i ahzân’da uzun yıllar devam edecek bir süreç başlamıştır.

Mâlik’le beraber Mısır’a giden Yûsuf, bir süreliğine Mâlik’in sarayında kalır. Buradan itibaren Zelîhâ’nın hikâyesi başlar. Zelîhâ’nın, kendisi için dönüştürücü öge durumunda olan Yûsuf’u rüyasında görmesiyle birlikte dengeler bozulur. Sarayında mutlu bir hayat süren Zelîhâ için acıyla dolu bir aşk süreci ve bu süreci izleyen olaylar dizisi başlar. Babasının isteğiyle bir iki yıl zincire bağlı kalan Zelîhâ sabah rüzgârı, ay ve güneşten yardım ister. Hiçbirinden cevap alamayınca, kendi dinine göre namaza durup Allâh’a dua eder.

Namaz anı, Zelîhâ için dönüşüm noktasıdır. Namaz üzerindeyken uykuya dalan Zelîhâ, rüyasında Yûsuf’u görür. Yûsuf, ona Mısır azizi olduğunu, zamanı geldiğinde evleneceklerini ve Zelîhâ’nın yıllarca yaşadığı sıkıntıları unutacağını söyler. Rüyanın ardından Zelîhâ kendisine gelir. Babası, kızının iyileştiğini düşünerek zincirleri çözdürür. Zelîhâ için çok da uzun sürmeyecek olan huzurlu bir süreç başlar. Bozulan düzen tekrar kurul-

muştur. Kısa süreliğine bir dengelenme yaşanmıştır. Zelîhâ, kendisini hayır yapmaya, dertlilerin derdini dinlemeye verir. Onun bu hâli dünyanın her tarafında duyulur. Dünyanın dört bir yanından padişahlar onunla evlenmek için haber yollar. Zelîhâ, hiçbirini kabul etmez. Mısır azizi de evlenme talebinde bulununca onun teklifine olumlu cevap verir.

Mısır'a gelin giden Zelîhâ, azizin rüyasında gördüğü kişi olmadığını anladığında kendini kaybeder. Zelîhâ için çok zor bir süreç başlar. Dengeler tekrar bozulmuştur. Dünyadaki hadiselerden haber alarak kendisini oyalamaya çalışan Zelîhâ, sürekli Yûsuf'un geleceği zamanı bekler.

Bir gün sohbette şehre misafir gelen güzel bir gencin varlığını haber alır. Anlatılanlardan onun, rüyasında gördüğü kişi olduğunu anlar. Azizden onu kendisine oğul olarak almasını ister. Aziz, Yûsuf'u Mâlik'ten satın alır. Mâlik, Yûsuf'u sattıktan sonra nasıl bir yanlış yaptığını anlar. Satış onun için dönüşüm noktası olur, kurulu düzeni bozulur. Yûsuf'u sattıktan sonra Şâm'a giden Mâlik, bir ay içinde vefat eder.

Yûsuf'un, saraya gelmesiyle Zelîhâ için yeni bir süreç başlar. Zelîhâ, sürekli Yûsuf'la zaman geçirmek ister. Ona kavuştuğu için çok mutlu olan Zelîhâ, hislerini ona belli etmez.

Bir gün sahrada gezintiye çıkan Yûsuf, Ken'ân diyarından gelen bir ihtiyardan babasının durumunu haber alır. Yûsuf, kendini kaybeder. Saraya döndüğünde onun iyi olmadığını anlayan Zelîhâ, ondan bunun sebebini sorar. Yûsuf, ona geçmişini anlatır. Zelîhâ, ona üzülmemesini, babasını çok rahat yanına getirebileceğini söyler. Bu niyetle Ken'ân'a bir adam gönderen Zelîhâ, hileyle onu tekrar döndürür. Ken'ân'a giden kişinin döndüğü haberi etrafa yayılır. Adam, Ya'kûb'un öldüğü yönünde haber getirir. Yûsuf'un ilgisini sadece kendisinde tutmak isteyen Zelîhâ, onu bu yalana inandırır. Yûsuf matem tutarken onu yalnız bırakmayan Zelîhâ, duygularını Yûsuf'a belli eder. Bunu hisseden Yûsuf, ondan uzak durmaya çalışır.

Zelîhâ'nın yaptığı hilenin ardından dengeler tekrar bozulur. Buradan itibaren Yûsuf kaçan, Zelîhâ da onu kovalayan pozisyonuna girer. Zelîhâ, Yûsuf'u elde edebilmek için farklı formüller geliştirir. Zelîhâ'nın bu konuda teşebbüste bulunduğu yerlerde aksiyon hız kazanır fakat teşebbüslerin ardından gelen başarısızlık aksiyonun hızını düşürür. Yûsuf'u sarhoş ederek Yûsuf'a sahip olabileceğini düşünen Zelîhâ, buna muvaffak olamaz. Zelîhâ, kendisine acındırmayı dener, hatta Yûsuf'a onun kendi resmini gösterir. Yûsuf'u ikna etmesi için dadısına ricada bulunur. Zelîhâ kendisi gidip bizzat Yûsuf'la konuşur fakat hiçbi-

rinde amacına ulaşamaz. Zelîhâ'nın deliliği iyice artmıştır. Artık kendisine hâkim olamamaya başlamıştır. Yûsuf'un suhuf-ı İbrâhîm'i okuduğunu duyan Zelîhâ, bunu kendisine de öğretmesini ister. Bu vesileyle Yûsuf'la zaman geçirmeyi başarır. Yûsuf, Zelîhâ'yı îmâna çağırır fakat Zelîhâ bunu kabul etmez.

Zelîhâ'dan uzak durmaya çalışan Yûsuf, bahçıvanlık yapmak için Zelîhâ'dan izin ister. Zelîhâ, Yûsuf'un bulunduğu bahçedeki saraya, yüz tane güzel ve bakire hizmetçi getirir. Yûsuf'u saraya davet eden Zelîhâ, kızları soyundurarak Yûsuf'u onlarla yalnız bırakır. Yûsuf, onlardan birine meylettiği takdirde Zelîhâ, onun yerine geçerek Yûsuf'la birlikte olmayı planlar fakat ertesi sabah kızların îmân ettiğini görünce ümitsizliğe düşer.

Zelîhâ'nın hâline üzülen dadı, iç içe geçmiş yedi ev yaptırarak Yûsuf'u hile ile elde etme teklifinde bulunur. Yansıtma özelliği olan bu ev tamamlandıktan sonra mücevherlerle süslenen Zelîhâ, Yûsuf'u yaptırdığı evlere davet eder. Bu yeni hile, dengelerin yakında değişeceğinin habercisidir. Yûsuf'la birlikte olmayı planlayan Zelîhâ, ona yedi evde de sahip olamaz. Yedinci evden dışarıya kaçan Yûsuf, azizle karşılaşır. Zelîhâ'nın, Yûsuf'un yaşananları anlattığını düşünerek telaşa kapılması ve Yûsuf'a iftira atmasıyla yeni bir süreç başlar. Yûsuf, kendisini aklamak ister. Ne olacağı konusunda merak unsuru devreye girer. Aziz, Yûsuf'u idam ettirmeyi düşünürken annesinin kucağında gelen bir bebeğin, Yûsuf'un masumluğuna şehadet etmesi ve hizmetçilerin Yûsuf'la ilgili olumlu kanaatleri, azizin meseleyi kapatmasına ve olayların farklı bir mecraya doğru akmasına sebep olur.

Mısırlı kadınların dedikodularından rahatsızlık duyan Zelîhâ, bir meclis kurdurarak kadınları davet eder. Yûsuf'un güzelliğine hayran olan kadınların hepsi, önlerine konulan meyve yerine, şaşkınlıklarından ellerini keserler. Kadınlarla iş birliği yapan Zelîhâ, ağlayarak, nasihat ederek, zindanla tehdit ederek Yûsuf'u elde etmek ister. Amacına ulaşamayınca azizden onu zindana attırmasını rica eder. Yûsuf, tellallarla dolaştırıldıktan sonra zindana atılır. Yûsuf'tan ayrı kalan Zelîhâ'nın derdi daha da artar. Yûsuf için günâhlardan uzak, yıllarca devam edecek güvenli bir süreç başlar.

Reyyân'ın gördüğü rüya üzerine, zindandan çıkan gencin, Yûsuf'a gelerek rüyayı tabir ettirmesi, Yûsuf için dönüşüm noktasıdır. Mesnevîde görülen yeni bir rüya, yeni gelişmeler yaşanacağının habercisidir. Dengeler tekrar bozulacak ve yeni bir düzen başlayacaktır. Rüya yorumunun ardından Reyyân, Mısırlı kadınlar ve Zelîhâ'nın tasdikiyle Yûsuf'un masumiyetini ispatlar. Onu kıtlık yıllarında tedbir almakla görevlendirir.

Yûsuf, azizin vefatıyla Mısır azizi olur. Azizin vefatının ardından Zelîhâ'nın kurulu düzeni bozulur. Varını yoğunu Yûsuf'tan haber alabilmek için dağıtan Zelîhâ, yapayalnız kalır. Yûsuf'un gelip geçtiği yol üzerinde yaptığı kamıştan bir evde yaşama mücadelesi verir. Zelîhâ'nın kurduğu yeni düzen, Yûsuf'un devlet erkânıyla gelip geçmesi esnasında onu görmeye çalışmaktır. Yûsuf'a yaklaşabilmek için gece boyu putlarına yalvaran Zelîhâ'nın duası kabul olmaz. İnancının esassızlığını anlayan Zelîhâ, hak dine geçiş yapar. Zelîhâ'nın hayatındaki en büyük değişim budur. Dua anı, onun için dönüşüm noktasıdır. Zelîhâ, Yûsuf'un ona ibâdet etmesi için yaptırdığı yedi evde yeni bir düzen kurar ve hayatı dengelenir.

Yedi yıl süren bolluk döneminin ardından yedi yıl devam eden kıtlık dönemi başlar. Büyük bir kervanın Ken'ân'a gelmesiyle Mısır padişahının adaletinden haber alan Ya'kûb, oğullarını buğday almaları için Mısır'a gönderir. Yûsuf, kardeşlerine hile yaparak küçük kardeşinin Mısır'a gelmesine vesile olur. Kardeşlerin ikinci kez Mısır'a gelişlerinde Yûsuf'un hile yaparak gümüş tası konuşturması, yeni bir değişimin başlangıcıdır. Ya'kûb'un Mısır'a gelmesiyle yıllarca mutlu yaşarlar fakat onun ölümüyle Yûsuf'un düzeni bozulur. Daha sonra gördüğü rüya üzerine kendisi de vefat eder. Yûsuf'un ardından Zelîhâ'nın da vefat etmesiyle dengesizlik giderilir.

Yûsuf ve Zelîhâ, bazen kronolojik bazen de geriye dönüşlerle ilerler. Genel olarak mesnevîlerde, konular arası geçişlerin bağlayıcı cümlelerle değil de konu başlıklarıyla sağlanması, metnin akıcılığını olumsuz etkiler. Bir olay anlatırken birden yeni bir başlıkla başka bir konuya geçilmesi, olayların akışını ister istemez kesintiye uğratır. Ayrıca olayların yoğunluk kazandığı yerlerde, araya hadiselerin sebeplerini anlatan ya da daha doğru bir ifadeyle sebepler üzerinde tahmin barındıran bölümlere yer verilmesi de akıcılığı olumsuz etkiler. Bu bölümler ve şâirin araya girerek yaptığı yorumlar dışında olaylar normal akışında devam eder.

Yûsuf ve Zelîhâ'da okur, kahramanların geçmişlerini öğrendikten sonra kurulu düzenin bozulmasıyla karşı karşıya kalır. Olayların başlangıcı ve sebepleri bilindiğinden yaşanılanları anlamlandıramama gibi bir problemle karşılaşılmaz. Olay örgüsünde önce âşık olmayla bozulan bir düzen, bozulan düzeni destekleyen ve merak unsurunu canlı tutan hadiseler, hemen ardından da tecrübeyle şekillenen yeni bir düzenin kurulması gelir. Gittikçe artan gerilim ve merak, sonunda yerini yeni kurulan sağlıklı ilişkilere bırakır.

3.1.6.1.3. Mekân

*Yûsuf ve Zelîhâ'*da şâir, hikâyeye başlamadan önce hikâyenin geçeceği mekân olan Mısır'ı tasvir eder. Başlangıçtaki bu tasvir, mesnevînin girişi olarak değerlendirilebilir. Olayların yaşanacağı mekânın kısa bir tanıtımı havasına sahip olan bu tasvir, eserin nasıl bir zemin üzerinde ilerleyeceğini haber verir. Ayrıca şâir bu girişiyle, hikâyesini tarihî ve sosyal gerçekliği olan bir zemine oturtur. Mesnevînin başında özet geçilen İsmâ'îl peygamberin Kâbe'ye göçme hadisesi dışında olayların yaşandığı mekânlar Şâm, Ken'ân, Mısır ve Mağrip diyarıdır.

Mekân konusu; açık ve kapalı mekânlar, itibarî mekânlar, metafizik mekânlar ve tasvir ağırlıklı mekânlar olmak üzere dört başlık hâlinde incelenecektir.

3.1.6.1.3.1. Açık ve Kapalı Mekânlar

*Yûsuf ve Zelîhâ'*da mesnevî kişilerinin konumlanmaları için gerek açık gerekse kapalı çok sayıda mekândan faydalanılmıştır. Mesnevîde yer alan açık mekânlar kabaca şu şekilde takip edilebilir:

Kâbe diyarı (YZ: 375), Şâm (YZ: 381, 419, 2484), Ken'ân (YZ: 436), koyunların olduğu sahra (YZ: 658, 746), Ya'kûb'un Yûsuf'un gelmesini beklediği dağ (YZ: 891), Ya'kûb'un kurtlarla konuşmak için çıktığı dağ (YZ: 1021), yırtıcı hayvanların toplandığı vadi (YZ: 1023, 1032) Yûsuf'un annesinin kabri (YZ: 1262), Mısır yolu (YZ: 1288-1296), Nîl Nehri (YZ: 1328-1358), Mağrip diyarı (YZ: 1470), Mısır sokakları (YZ: 2269), Yûsuf'un satışa çıkarıldığı pazar (YZ: 2344), azizin sarayının çevresi (YZ: 2475), Yûsuf'un dolaştığı sahra (YZ: 2531), Yûsuf'un çobanlık yaptığı sahra (YZ: 3036-3038), gül bahçesi (YZ: 3313), Zelîhâ'nın, sarayının yanındaki eyvan (YZ: 4203), Ya'kûb ve Yûsuf'un dolaştığı sahra (YZ: 4924), Yûsuf'un kabri (YZ: 5066).

Yûsuf, kuyuya atılıncaya kadar kapalı bir mekâna yer verilmez. Kahramanların mutlaka bir yerde konumlanıyor olmaları gerekir fakat buraya kadar kahramanların yaşadıkları kapalı mekânlar net belirtilmez.

Mesnevîdeki kapalı mekânlar kabaca şu şekilde takip edilebilir:

Yûsuf'un atıldığı kuyu (YZ: 849), Ya'kûb'un evi (YZ: 1034), Ya'kûb'un Beyt-i ahzân'ı (YZ: 1113, 2582, 2597), Yûsuf'un Mısır'a geldiğinde bindiği tahtırevan (kadınlar için deve üzerinde yapılan mahfe) (YZ: 1360), Mâlik'in sarayı (YZ: 1401), Mağrip

sultânının sarayı (YZ: 1771), Zelîhâ'nın yatak odası (YZ: 1535, 2230), azizin sarayı (YZ: 2181), Zelîhâ'nın gül bahçesindeki özel sarayı (YZ: 3354), Zelîhâ'nın Yûsuf'u elde edebilmek için yaptırdığı yedi ev (YZ: 3575), Zelîhâ'nın kamıştan evi (YZ: 4395-4397), Yûsuf'un sarayı (YZ: 4494), Yûsuf'un, Zelîhâ için yaptırdığı yedi ev (YZ: 4575).

Mesnevîde mekânla ilgili mantık hatasına da rastlanır. Ya'kûb'un, kardeşi 'Îs'ten korunmak için Şâm'a gittiğinin söylenmesi mekânda bir tutarsızlık olduğunu gösterir. İshâk peygamberin Şâm'a göçtüğünü belirten anlatıcı, İshâk'ın yeniden yer değiştirdiğinden söz etmez fakat Ya'kûb'u Şâm'a gönderir.

3.1.6.1.3.2. İtibarî Mekânlar

Mesnevîde mekânın yer yer itibarî bir boyut kazandığı, hikâye kişilerinin rûh hâllerini derinlemesine yansıttığı görülür. Mekân, kişilerin içinde bulundukları psikolojik hâllere göre bazen genişleyip bazen de darlaşabilir.

3.1.6.1.3.2.1. Genişleyen Mekânlar

Mesnevîde mekân yer yer kişilerin rûh hâllerine göre şekillenir. Örneğin mekânda fiziksel bir değişim olmamasına rağmen, kişiler içinde bulundukları psikolojik duruma bağlı olarak mekânı geniş algılayabilmektedirler.

Yûsuf ve Zelîhâ'da maddeten kapalı ve dar bir mekân olan zindan, Yûsuf için geniş bir mekâna dönüşür. Zindan, Yûsuf için kadınların şerlerinden korunduğu güvenli bir mekândır. Yûsuf'un hapse atılmasının ardından büyük bir pişmanlık duyan Zelîhâ, Yûsuf'un özlemine dayanamayarak zindana onu görmeye gider. Sarayında Yûsufsuz nefes alamayan Zelîhâ, Yûsuf'u görünce teselli bulur. Yûsuf'un bulunduğu zindan, Zelîhâ için de geniş bir mekâna dönüşür. Zelîhâ, burada safalar sürer:

İdüp bir künc-i ẓulmānīde mesken
Temāşā-yı cemāl itdi ıraḳdan

Miṣāl-i medd-i bismi'llāh o şāhı
İletmiş ḳurb-ı ẕātu'llāha rāhı

Gül-i zanbaḳ gibi dest-i niyāzın
Güşāde eylemiş ḳılmış namāzın

Dilinde vird idinmiş nām-ı Hūyı
Teveccüh eylemiş miḥrāba rūyı

Şeref virmiş aña faḳr u fenāsı
Mezīd olmış ʿulüvv-i kibriyāsı

Vücūdın eylemiş dāl-ı ḫamīde
ʿİbādet eyler Allāhü'l-Mecīde

Olup envār-ı Ġaffār ile hemvār
Ḫużūr-ı ḳalbi var ḫoş ʿālemi var

Ferāġat ʿāleminde ʿuzlet itmiş
Taʿalluḳ lāmınuñ ḳullābı gitmiş

Selāmet ḫānesi olmış o mesken
İrişmez aña dest-i pāy-ı düşmen

Zenān-ı Mışruñ irişmez ziyānı
Mekān idinmiş o dārü'l-emānı

Şafālar sürdi seyrinden Zelīḫā
Dil-i şeydāsına geldi tesellā (YZ: 4190-4200)

Zindanı, geniş algılayan kişiler sadece Yûsuf ve Zelîhâ değildir. Yûsuf zindana geldikten sonra, burası mahkûmlar için adeta gül bahçesine döner. Yûsuf'un irşâdıyla sıkıntılarından kurtulan mahkûmlar, manevî bir aydınlık yaşarlar. Karanlık zindan, onlar için aydınlık bir mekâna inkılap eder:

Viṣāl-i Yūsuf ile ṣaḫn-ı zindān
Münevver oldı mānend-i gülistān

İdüp zindān esīrün ġamdan āzād
Çeküp her merd-i ḫāmı ḳıldı irşād (YZ: 4247-4248)

Mısır'a büyük ümitlerle gelip hayal kırıklığı yaşayan Zelîhâ için mekân harabe tesiri uyandırır. Bu gelişi büyük bir sevinçle yaşayan aziz için durum çok farklıdır. "*Bir gün aydınlık baharın gelmesiyle, dünya açılıp gülerek gül bahçesine döndü*. *Mübarek vakitte ve uğurlu zamanda, İrem bahçesi gibi bir hoş mekânda*" anlamındaki beyitlerde azizin zamanı bahar, mekânı ise gül bahçesi gibi algıladığı görülür:

Meger bir gün gelüp nevrūz-ı rūşen
Açıldı güldi ʿālem oldı gülşen (YZ: 2126)

Mübārek demde vü ḳutlu zamānda
İrem Bāġı gibi bir ḫoş mekānda (YZ: 2134)

3.1.6.1.3.2.2. Darlaşan Mekânlar

Yûsuf ve Zelîhâ'nın bazı yerlerinde kişiler, içinde bulundukları rûh hâline bağlı olarak mekânı dar algılar.

Kardeşlerin, Yûsuf'u sahraya götürme tekliflerine karşı Ya'kûb'un oğullarına söyledikleri, mekânın darlaşmasıyla ilgilidir. Ya'kûb, Yûsuf'u görmezse dünya sarayının kendisine zindan gibi geleceğini söyler. Yûsuf olmazsa mekân gerçekten daralmayacaktır, bu darlaşma tamamen Ya'kûb'un mekânı algılamasıyla ilgilidir:

Gözüm görmezse ol şems-i ḍuḥāyı
Baña zindān olur dünyā sarāyı (YZ: 668)

Yûsuf'u rüyada gördükten sonra ona kavuşamayan Zelîhâ, babasının sarayını zindan gibi algılar. Aşk acısıyla harap hâle gelen Zelîhâ'da mekân harabe tesiri uyandırır:

Belā-yı ʿışḳa muʿtād oldı cānum
Ḫarāb-ābād-ı ḥasretdür mekānum (YZ: 1726)

Rüyasında Yûsuf'la konuşan Zelîhâ, sarayın kendisine Külbe-i ahzân gibi geldiğini, vücûdunun viran olmuş bir eve döndüğünü söyler:

Sarāyum Külbe-i aḥzāna döndi
Vücūdum ḫāne-i virāna döndi (YZ: 1789)

Babasının sarayından Mısır'a gelen Zelîhâ, hayal kırıklığı yaşar. Zelîhâ, azizin sarayına geldiğinde evlendiği adamın rüyasında gördüğü kişi olmadığını anlar. Sarayı dert çekme yeri olarak algılar:

ʿAzīzüñ geldi devlet-ḫānesine
Ne devlet-ḫāne miḥnet-ḫānesine (YZ: 2175)

Yûsuf'u bağdaki sarayda hizmetçi kızlarla baş başa bırakıp sarayına dönen Zelîhâ, bulunduğu mekânı cehennem gibi algılar. Yûsuf'un bulunduğu yer ise cennet gibidir. Onu gül bahçesinde peri gibi güzellerle bırakmış, kendisi ise onun olmadığı ve kendisinde külhan tesiri uyandıran sarayına dönmüştür:

Perīlerle ḳodı gülşende anı
Firāḳı külḫānına atdı cānı

O ḥūrīlerle cennetde ṣafāda
Bu hicrānı caḥīminde belāda (YZ: 3391-3392)

Yûsuf, Zelîhâ'nın kendisini elde etmek için yaptırdığı yedi evden kaçarken her kapı, ona selâmete kavuşma vesilesi olur. Dünyaca çok ihtişamlı olan bu yedi ev onda cehennem tesiri uyandırır. Gam dargeçitinden kaçan Yûsuf, elemden kurtulur:

Her evden çıḳdı ol mihr-i cihān-tāb
Girībān-ı selāmet oldı her bāb

Ḫıyānetden ḳaçup ol ḳaddi şimşād
Yidi ṭamudan oldı cānı āzād

Ḫalāṣ oldı yidi derbend-i ġamdan
Hidāyet buldı ḳurtıldı elemden (YZ: 3825-3827)

Zelîhâ'nın ve Mısırlı kadınların Yûsuf'a olan ilgileri, sarayı Yûsuf için dar bir mekân şekline dönüştürür. Daha geniş algıladığı zindana gitmek için dua eden Yûsuf, kadınların bulunduğu yeri, erkekler için gam tuzağı olarak değerlendirir:

Didi yā Rabbi yegdür bend ü zindān
Bu derd ü ġuṣṣadan her rūz u her ān

Gürūh-ı nāḳışātü'l-ʿaḳli ve'd-dīn
Muṭiʿ olmaduġum içün ider kīn

Saʿādet var cihānda ol kişide
Ne yüzin göre ne sözin işide

Bu egriden yaradılmış erāẕil
Olurlar ʿismetüm ʿaynına ḫā'il

Ricāle ḥalḳa-i bezm-i elemdür
Hümā-yı ʿaḳl u dīne dām-ı ġamdur

Yaḳınlarda beni dūr it ilāhī
Yolumu urmasun ehl-i menāhī (YZ: 4023-4028)

Zindan Yûsuf'u günâhlardan koruyan güvenli bir mekân olmasının yanı sıra, onun özgürlük alanını sınırladığı için bir yönüyle de dardır. Yûsuf zindandan çıktıktan sonra kendisi için daha geniş ve daha güvenli olan Reyyân'ın sarayına gider. Anlatıcı, onun zindandan çıkmasıyla bu belâ dargeçitinden sıyrılıp selâmet bahçesine gittiğini söyler:

Geçüp gitdi bu derbend-i belāyı
Selāmet sebzezārı oldı cāyı (YZ: 4334)

Yûsuf zindana girdikten sonra geniş bir mekân olan saray, Zelîhâ'ya dar gelir. Burası onun ruhunda zindan tesiri uyandırır. Hatta sadece sarayı değil, bütün dünyayı öyle algılar. Yûsuf'la zaman geçirmeye alışan Zelîhâ'nın ruhunu kasvet basar. Yûsuf'u düşündükçe kederinden dudağını dişleyerek kanatır. Gamdan iki büklüm olur. Göz yaşları seller gibi akar. Ona yaptıklarından pişmanlık duyar:

Cihān ṣaḥrāsı oldı bāşına dar
Ki dārında görinmez oldı dildār

Güzeller şāhı Yūsuf ḳaldı maḥbūs
Viṣāli ẕevḳıne olmışdı meʾnūs

Evini yıḳdı miskīn evdüginden
Tehī oldı sarāyı sevdüginden

Bu nūr-ı dīdesüz ḳaldı çerāġı
Sürūr-ı sīnesüz oldı ṭuraġı

Belā bundan ziyāde olmaz aṣlā
Gide dildār ḳala dārı tenhā

Ne haẕẕ olur o gülşende ki nā-gāh
Geçe gül idesin ḫārından iḳrāh

Ṭolaşdı dāmenine ḫār-ı fürḳat
Yaḳasın çāk idüp geldi nedāmet

Lebin dişlerdi añup fürḳatini
Ṣıdı dürr ile laʿli ḳıymetini

Çeküp ten cāmesün yırtardı gāhī
Ḳaṣāvet çıḳmaġa açardı rāhı

Yoġ idi ḫüsn-i tedbīri ezelden
Çıḳardı ḫātem-i vaṣlını elden

Bu ṭaġlarca ġamı boynına aldı
Bu bār-ı miḫnet ile ḳat ḳaldı

Añardı mācerā-yı bezm-i yārı
Ṭolardı yaş ileʿ aynı bıñarı

Viṣāline ḥicāb oldı firāḳı
Hemān dilde ḫayāli ḳaldı bāḳī

Metāʿ-ı vuṣlata irişdi hicrān
Müyesser olmaz oldı seyr-i cānān

Sarāyın Külbe-i aḥzān idindi
Mekānın cānına zindān idindi (YZ: 4099-4113)

Evinin yanındaki eyvandan zindanı seyreden Zelîhâ, dünya saraylarının kendisine zindan gibi geldiğini söyler:

Baña dünyā sarāyı oldı zindān
Vücūdum ḳapladı tārīk-i hicrān (YZ: 4213)

Yûsuf zindandayken Zelîhâ'ya sadece sarayı değil geniş olan bahçe ve ovalar da zindan gibi görünür:

İderdi gezdügi yirlerde efġān
Gelürdi bāġ u ṣaḥrā aña zindān (YZ: 4151)

3.1.6.1.3.3. Metafizik Mekânlar

Yûsuf ve Zelîhâ'da kaynağını dinden alarak oluşturulmuş, yaşadığımız dünyanın dışında kalan metafizik mekânlarla da karşılaşılır.

Ya'kûb, namaz üzerindeyken uykuya dalar. Değersiz dünyayı geride bırakan Ya'kûb'un rûhu, yüce âlemlere çıkar:

Yüceldi ʿālem-i bālāya cānı
Yirinde ḳodı bu süflī mekānı (YZ: 1125)

Yûsuf'u azize satarak Şâm'a giden Mâlik, ayrılığa dayanamayarak bir ay içinde vefat eder. "*Bir aydan sonra ölüm günü geldi. Şâm diyarından ahirete gitti. Bu ayrılık Mâlik'e bahane oldu. Yol levazımatını cennet bahçelerine göçürdü*" anlamındaki beyitler Mâlik'in cennete göçüşünü özetler:

Bir aydan ṣoñra rūz-ı mevti yetdi
Diyār-ı Şāmdan ʿuḳbāya gitdi

Bu fürḳāt Mālike oldı bahāne
Göçürdi raḫtını bāġ-ı cināna (YZ: 2484-2485)

Vefat eden Ya‘kûb, bu karanlık dünyayı bırakarak nûrlar âlemi olan cennete gider:

Yöneldi ʿālem-i envāra cānı
Ḳodı ḥālinde ẓulmānī mekānı (YZ: 4963)

Vefat etmeden önce anne ve babasını rüyasında gören Yûsuf, cenneti seyreder:

Ḳodı ten ʿālemin rūh-ı revānı
Temāşā eyledi iḳlīm-i cānı

Göke Cibrīl-i ʿaḳlı itdi pervāz
Açıldı nergisine gülşen-i rāz

Meger levḥ-i miṣāle baḳdı ʿaynı
Görindi geldi aña vālideyni (YZ: 4971-4973)

Yûsuf, vefat ettikten sonra cennet bahçelerini seyretmeye gider:

Cinānuñ bāġına seyrāna gitdi
Cihān ḫalḳın ġarīb-i bī-kes itdi (YZ: 5043)

Dünya dargeçitinden kurtulan Yûsuf, sonsuzluk sahralarını mekân edinir:

Ḳodı gitdi bu derbend-i belāyı
Mekān idindi ṣaḫrā-yı beḳāyı (YZ: 5054)

Yûsuf'un vefatının ardından Zelîhâ da onun gittiği âleme yani cennete gider:

Ḥabībi oldıġı iḳlīme vardı
Feżā-yı kevṯer ü tesnīme vardı (YZ: 5071)

3.1.6.1.3.4. Tasvir Ağırlıklı Mekânlar

Yahyâ Bey, mesnevîsinde hem kapalı hem de açık mekân tasvirlerine yer verir. Mekân tasvirlerinin büyük çoğunluğu tabiat ve çevre tasvirlerine aittir. Mekânı tasvir ederken klasik şiir geleneğine bağlı kalan şâir, tasvirlerini mekânı olduğu gibi yansıtmaktan ziyade kendisine yansıdığı şekliyle ya da daha doğru bir ifadeyle tasvir etmek istediği biçimde yapar. Gerçeği olduğu gibi yansıtmayan, şâirin hayal süzgecinden geçerek yeniden şekillenen bu tasvirler, çoğunlukla psikolojik bir mahiyete sahiptir.

Kardeşlerin Yûsuf'u attıkları kuyunun tasviri, kahramanın içinde bulunduğu zor durumu yansıtır. Câhilin gönlü gibi dar ve karanlık olan bu kuyu, içine hayalin bile ulaşama-

yacağı kadar derindir. Aynı zamanda burası, ecel dargeçidi gibi korkunçtur. Tamahkâr insanlar gibi ağzını açmış olup yere geçmiş bir ejderhaya benzer:

Dil-i nā-dāna beñzer teng ü tārīk
İrişmez ḳaʿrına idrāk-i bārīk

Ecel derbendi gibi pür-mehābet
Virür ehl-i ḥayāta ḫavf ü ḫaşyet

Tamaʿ ehli gibi aġzını açmış
Ṣanasın ejdehādur yire geçmiş (YZ: 844- 846)

Kervandakiler Mısır'a doğru yola koyulmuşken, Yûsuf, onlardan habersiz annesinin mezarına gider. Onu aramaya koyulanlardan biri, Yûsuf'u tokatlayıp yerde sürüyerek kervana getirir. Üst üste yaşadığı olumsuzluklara tahammül edemeyen Yûsuf, ona beddua eder. Bunun üzerine her tarafı karanlık kaplar. Karanlığın ardından şiddetli fırtına ve yağmur başlar. Gök gürültüleri kervandakileri dehşete düşürür. Yanlış yapan kişi hatasını anladığında ve Yûsuf, bu hâlin düzelmesi için Allâh'a dua ettiğinde her şey yoluna girer. Şâir, bütün bu olumsuz tabloyu, Yûsuf'un içinde bulunduğu rûh hâliyle doğru orantılı olarak sergiler:

Büridi rūy-ı dehri ẓulmet-i ġam
Ḳarardı ḳalb-i ʿāsī gibi ʿālem

Demür āyīneye dönmişdi eflāk
Ṣanasın mevc urur baḥr-i ḫaṭarnāk

Naẓar idince ana zengī-i şeb
Ḳarardı ʿaks-i rūyından müretteb

Eser yeller yaġar bārān-ı miḥnet
Ziyāde oldı dilde ḫavf ü ḫaşyet

Ṭolup sevdā ile dehrüñ dimāġı
Söyündi gökde yıldızlar çerāġı

Büküldi pīr-i fāni gibi eşcār
Rücūʿ itdi hemān aṣlına nā-çār

Şeb-i tārīk içinde berḳ-i rāḫşān
Felek fīline gūyā oldı dendān

Ṣabā-yı miḥnet ile ʿālem-i ḫāk
Biri birine girdi hem-çü eflāk (YZ: 1288-1295)

Kişilerin rûh hâlleriyle mekânlar arasında tam bir uyum gözlenir. Zelîhâ'da bedensel zevklerin ağır bastığı zamanlardaki evin tasviriyle, onun manevî yönü inkişâf ettiği zamanlardaki evin tasviri birbirinden çok farklıdır. Zelîhâ'nın, Yûsuf'u elde etmek maksadıyla yaptırdığı yedi ev, Zelîhâ'nın içinde bulunduğu rûh hâline bağlı olarak şehvet uyandırır. Yûsuf ve Zelîhâ gönül açıcı ve güzel olan bu sırça saraya girdiklerinde Yûsuf'un kırmızı yanağının aksiyle, yansıtma özelliği olan evin kapı ve duvarları lal ve mercana döner. Kapı ve duvarlara Zelîhâ'nın aksinin yanımasıyla âşık ve sevgili beraber görünür:

Duḫūl itdiler ol ṣırça sarāya
Maḳām-ı ḫūba cāy-ı dil-güşāya

Ruḫı ʿaksi ile bu verd-i ḫandān
Der ü dīvārı ḳıldı laʿl ü mercān

Yanında Yūsufuñ şekli muṣavver
Ṭurur maʿşūḳ ile ʿāşıḳ berāber

Der ü dīvārı ṣāfī vü mücellā
Görindi ʿaks-i taṣvīr-i Zelīḫā

Derūn-ı ḫāne oldı hem-çü mir'at
Hüveydā oldı anda bu iki ẕāt (YZ: 3618-3622)

Zelîhâ îmân ettikten sonra Yûsuf'un, onun ibâdet etmesi için yaptırdığı yedi ev, Zelîhâ'nın rûh hâlindeki değişimin etkisiyle tamamıyla maneviyât yüklüdür. Evin yüce kubbeleri hâl ehli sûfîlerin başlarındaki taca benzer. Evin her tarafı manevî gözü açık insanların gözlerine benzeyen kadehlerle süslüdür. Ev, baştan başa ilâhî sırları görenlerin gönlü gibi parlak ve temizdir. Kemerleri de Allâh'a ibâdet edenlerin rükûa varmış hâline benzer. Her köşesinde kıyamdaymış gibi dik duran direklerle bu ev, cennete benzer. Çeşmeleri de sahabelerin virdlerini okumaları gibi hızlı bir şekilde akar. Cezbe hâlindeki sûfîlerin korkusuzca göğüslerini parçalamaları gibi evin kapıları da açık bir şekilde durur. Bir âşık içten bir ah çektiği zaman evlerin hepsinden iniltiler kopar:

Zelīḫāya yedi ev itdi bünyād
ʿİbādet ḳılmaġ içün ol perī-zād

Ḳıbābı cümlesinüñ pür-mehābet
Çü tāc-ı ṣūfiyān-ı ehl-i ḫālet

Ḳonuldı cāmlar evlerde yer yer
Gözi açuḳlaruñ ʿaynına beñzer

Mükeşif göñli gibi tā ser ü pā
İçi ṭaşı mücellā vü muṣaffā

Kemerler nitekim ehl-i ʿibādet
Rükūʿa varmış eyler Ḥaḳḳa ṭāʿat

Dönüp her gūşe bir Dārü's-selāma
Direkler ṣaf ṭutup varmış ḳıyāma

Şitāb ile aḳar her çeşmeden āb
Oḳur evrādını gūyā ki aṣḥāb

Ḳapular sīnesini eylemiş çāk
Ṭurur mecẕūb gibi bī-bāk

Eger āh itse bir ʿāşıḳ cigerden
İñildiler ḳopardı ḫānelerden (YZ: 4575-4583)

Zelîhâ'nın kederden kendini kaybettiği geceyi tasvir eden anlatıcı, geceyi Zelîhâ'nın rûh hâliyle paralel çizer. Geceyi siyah altınlı bir padişah çadırına benzetir. Matem elbisesine bürünmüş karanlık bir gecenin gelmesiyle yıldızların gözü ağlamaktan kızarır. Gökyüzündeki her bir yıldız, duman içindeki kıvılcım gibi görünür. Allâh, geceyi bu şekilde düzenleyerek siyah altınlı bir sultân çadırı kurmuştur:

Libās-ı mātem ile irdi bir şeb
Ḳızardı aġlamaḳdan ʿayn-ı kevkeb

Görinürdi semāda her sitāre
Duḫān içinde mānend-i şerāre

Hüveydā eyledi sulṭān-ı gerdūn
Siyāh altunlı bir çetr-i hümāyūn (YZ: 1655-1657)

Yûsuf'tan ayrı düşen ve dünyada sahip olduğu her şeyi kaybeden Zelîhâ, kendisine içinde ağlamak için kamıştan bir ev yapar. Azıcık bir rüzgâr estiğinde bile ev, inlemeye başlar. Kamıştan evdeki bu iniltiler, Yûsuf'la ilgili küçük bir habere bile mukavemet gücü kalmayan Zelîhâ'nın ağlayıp inlemelerine işaret eder. Ayrıca kamıştan inşa edilen bu ev, Zelîhâ'nın herkesle irtibatını kestiğini, bütün dünya ilişkilerinden sıyrıldığını gösterir:

Ḳamışdan eyledi bir ḫāne bünyād
İçinde ḳılmaġa ney gibi feryād

Çekerdi yapraġı aʿdāya ḫançer
Yanında her biri bir tīre beñzer

Vücūd-ı ẕāt-ı pāki nitekim nāy
Fiġān u nāle oldı tā ser ü pāy

Belürse her ḳaçan yelden nişāne
O neyden ḫāne başlardı fiġāna (YZ: 4397-4400)

Mesnevîde yer alan mekân tasvirleri, böyle bir yerde neler yapılabileceğini ya da yaşanabileceğini göstermesi açısından da önemlidir. Bu yönüyle dekor tasvirleri, yaşanması yakın olaylara işaret eden belirtileri içinde barındırır. Dekor tasvirlerindeki değişimler, olayların nasıl ilerleyeceğinin habercisidir.

Ya'kûb, kendisini Allâh'la birliktelikten alıkoyan etkenlerden uzaklaşmak için Ken'ân'a göçer. Ya'kûb, Ken'ân'a göç için seher vaktini tercih eder. Akşamın karanlığı sona ermiş, her taraf aydınlanmıştır. Bu tablo, aynı zamanda Ken'ân'da başlayıp Beyt-i ahzân'da olgunlaşacak bir sürecin habercisidir. Ya'kûb asıl aydınlanmayı Ken'ân'da yaşayacaktır:

Seḥer şāmuñ ḳara şālını aldı
Zemīn egnine bir aḳ cāme ṣaldı

ʿAyān oldı hemān ḫūrşīd-i raḫşān
Ḳarañudan nitekim āb-ı Ḥayvān

Felek āyīnesini ḳıldı rūşen
Cihān ḳurtuldı şāmuñ ẓulmetinden (YZ: 432-434)

Yûsuf'un annesinin vefatındaki tasvirler, Yûsuf'un hadiseden nasıl etkileneceğinin, onda meydana gelecek değişimin habercisidir. Bir gece güneşin batmasıyla dünyayı gam karanlığı kaplar. Gökyüzü mavi elbisesini çıkarıp yerine siyah elbisesini giyer. Ansızın dünyayı karanlık kaplamasıyla ayın, kayığını karaya attığı sanılır. Kötü talihli gök kubbenin karalar giyinmesiyle bir gün daha zevale gider:

Meger bir şeb ṭolındı mihr-i ālem
Cihān yüzini ṭutdı ẓulmet-i ġam

Çıḳardı gök yüzi māʾī libāsın
Yirine geydi ʿabbāsī ʿabāsın

Ḳarañuluḳ cihānı başdı nā-gāh
Ḳaraya atdı gūyā zevrāḳın māh

Zevālin bir günüñ idüp muḳarrer
Ḳara pūş oldı bu çarḫ-ı bed-aḫter (YZ: 466-469)

Zelîhâ'nın, Yûsuf'u rüyasında ilk kez gördüğü gecede gökyüzünün tasviri, Zelîhâ'nın ebedî hayatının değişeceğini haber verir. Geceler içinde Kadir Gecesi ne kadar kıymetliyse Zelîhâ'nın, Yûsuf'u rüyasında gördüğü gece de aynı şekilde değerlidir. Karanlığın içinde gizli bir hakîkat saklıdır. Bu karanlık gece, karanlık görünümlü hadiselerin ardından Zelîhâ'daki manevî aydınlanmaya işaret eder:

Meger bir gice dūd-ı āh-ı ʿuşşāḳ
Cihāna ṭoldı tārīk oldı āfāḳ

Ne ẓulmet çihre-i ḥikmet niḳābı
Cemāl-i şāhid-i ġaybuñ ḥicābı

Bu ẓulmet ʿayn-ı ʿanberdür cihāna
Saʿādetdür meşām-ı ʿāşıḳāna

Sevādı leyletü'l-Ḳadrüñ nişānı
Hümā-yı rifʿatüñ ẓıll-i ʿayānı (YZ: 1527-1530)

Yûsuf'un vefatına yakın zaman ve dekor yeniden değişir. Bu tablo, yakın bir zamanda ayrılık yaşanacağını haber verir. Hasret dolu bir zamanın erişmesiyle mihnetle karışık dünya, kederle dolar. Sonbaharın gelmesiyle rüzgâr soğuk esmeye, taze gül yaprakları da dökülmeye başlar:

İrişdi bir zamān-ı ḥasret-engīz
Ġam ile ṭoldı dehr-i miḥnet-āmiz

Ḫazān irdi ṣovuḳ deprendi ṣarṣar
Bıraḳdı kendüyi berg-i gül-i ter (YZ: 5003-5004)

Anlatıcı olaylara uygun zemin hazırlamak için de mekânı tasvir etme yoluna gider. Örneğin Yûsuf'u evden çıkarma planları yapan kardeşler, baharın güzelliğini bahane ederek Ya'kûb'tan izin almaya çalışırlar. Babalarını ikna etmek için baharı bütün ihtişamıyla tasvir ederler.

3.1.6.1.4. Zaman

Yûsuf ve Zelîhâ hikâyesini zamanla savaşında galip getirerek bugün hâlen güncel yapan kaynağı Kur'an-ı Kerîm ve kitab-ı mukaddes olan bir hadisenin, mesnevî şeklinde detaylandırılmasıdır. Elbette ki hikâyeyi güncel kılan tek mesnevînin Yahyâ'ya ait olduğu

söylenemez fakat bu konuda onun edebiyata olan katkısı da yadsınamaz. Yûsuf ve Zelîhâ hikâyesinin asırlar sonrasına kadar gelmesinde ilâhî kaynaklı olması, peygamber kıssası olması, hem doğu hem de batı edebiyatlarında işlenen ortak bir konu olması gibi etkenlerin yanı sıra insanın temel duygularını içinde barındırıyor olması da büyük rol oynar. Klasik şiirde mesnevîler aracılığıyla tekrar tekrar işlenen bu konu, her defasında yeniden şekillendirilmiş hırs, nefret, şiddet, şefkat, şiddetli tutku gibi insanın temel duyguları etrafında detaylandırılmıştır.

Çavuşoğlu *Yûsuf ve Zelîhâ*'nın, hamsenin üçüncü mesnevîsi olduğunu söyler (Çavuşoğlu,1986: 346). Yahyâ Bey, *Yûsuf ve Zelîhâ*'nın hâtime bölümünde, eserini ilkbaharda yazmaya başlayıp sonbaharda tamamladığını ifade eder:

Gülüñ eyyāmı kim oldı hüveydā
Zebānum bülbülini ḳıldı gūyā

Ḫazān irince gitdi sīneden cūş
Lisānum ʿandelībi ḳaldı ḫāmūş (YZ: 5174-5175)

Şâir, mesnevîsini tamamladığında ömrünün sonlarında olduğunu, saçlarının tamamen beyazladığını söyler:

Bu naẓm-ı gevher ü silk-i cevāhir
Olupdur āḫir-i ʿömrümde āḫir

Bahār-ı ʿömrüñ irmişdi şitāsı
Sefīd olmışdı ṣaçumuñ ḳarası

Depem aġarmış idi nitekim kūh
Felek yaġdurmış idi berf-i endūh (YZ: 5123-5125)

Bazı geriye dönüşler dışında genel olarak kronolojik bir sıra takip eden *Yûsuf ve Zelîhâ*'da, yaşanan olayların ne kadarlık bir süreyi kapsadığını belirlemek neredeyse imkânsızdır. Eserdeki ipuçları bunu belirlemeye yetmez. İshâk peygamber, oğulları Ya'kûb ve 'Îs üçlüsü arasında başlayan olaylar, Zelîhâ'nın vefatıyla son bulur. İshâk peygamber vefat edeceği zaman Ya'kûb, muhtemelen delikanlılık çağındadır. Hikâyede Ya'kûb'un vefatının ardından uzun bir zaman geçmeden Yûsuf, hemen ardından da Zelîhâ vefat eder. Ya'kûb'un, vefatına yakın ileri bir yaşta olduğu göz önünde bulundurulduğunda hikâyedeki olay zamanının, uzun bir insan ömrünü içine alacak genişlikte olduğu söylenebilir.

Mesnevîdeki zaman konusu, anlatı zamanının ritmini etkileyen teknikler ve zaman bildiren ifadeler olarak iki başlık altında değerlendirilecektir.

3.1.6.1.4.1. Anlatı Zamanının Ritmini Etkileyen Teknikler

Şâir, mesnevîsini yazarken farklı anlatma tekniklerinden faydalanır. Bu tekniklerin uygulanması, anlatının ritmini etkiler. İlk mesnevîde sözü edilen hızlandırma, yavaşlatma, duraklatma ve genişletme teknikleri bu mesnevîde de uygulanmıştır.

3.1.6.1.4.1.1. Hızlandırma Teknikleri

Burada anlatının hızlı ilerlemesini sağlayan özetleme ve eksilti tekniklerine yer verilecektir.

3.1.6.1.4.1.1.1. Özetleme

Yahyâ, zaman zaman olayların tamamını anlatmak yerine dikkate değer gördüğü noktaları anlatmayı tercih eder. Bu şekilde olay anlatımını hızlandırır.

Mesnevînin başlangıcında şâir, olayları tarihsel bir döneme yerleştirmek için özetleme tekniğinden faydalanır. Hz. Âdem'den Hz. Ya'kûb'a kadar gelen peygamberler tarihini özetleyerek geçer (YZ: 363-383).

Ya'kûb'un, kardeşi 'Îs'ten korunmak için Şâm'da bulunan halasının yanına gitmesi, halasının kızıyla evlenmesi, on iki çocuk babası olması, Ken'ân'a göçmesi 426-456. beyitler arasında özetlenir.

Mısır'a oğlunu görmeye giden Ken'ânlı ihtiyarın, oğlunu ziyareti, "*İhtiyarın her arzusu gerçekleştikten sonra tekrar Ken'ân diyarına ulaştı*" anlamındaki beyitte özetlenir:

Çü pīrüñ oldı her maḳṣūdı ḥāṣıl
Girü Kenʿan iline oldı vāṣıl (YZ: 2595)

Ken'ânlı ihtiyarın, Ya'kûb'la ilgili konuşmalarını dinleyen Yûsuf, üzüntüden kendini kaybeder. Saraya döndüğünde onun iyi olmadığını fark eden Zelîhâ, Yûsuf'a ne yaşadığını anlatması için ısrar eder. Bunun üzerine Yûsuf, geriye dönerek hayatında önemli gördüğü bütün noktaları, 2657-2679. beyitler arasında yirmi iki beyitle özetler.

Zelîhâ'dan uzak kalmak için çobanlık yapmak isteyen Yûsuf, bu günlerde huzur bulur. "*Günlerce koyunlarla huzur buldu. Zelîhâ tarafından zorlanınca o da günlerce koyunlarla eğlendi*" anlamındaki beyitle bu süre özet geçilir:

Niçe gün itdi aġnām ile ārām
Zelīḫā cānibinden oldı ibrām (YZ: 3038)

Bağda Yûsuf ve hizmetçi kızları yalnız bırakarak sarayına giden Zelîhâ, döndüğünde kendisi yokken yaşanan her şeyi öğrenir. Yûsuf, kızların bütün uğraşlarına rağmen onlara hiç iltifat etmemiş, hatta onların Allâh'a îmân etmelerine vesile olmuştur. Zelîhâ'nın öğrendiği bu bilgiler ayrıntılı anlatılmaz. Sadece Zelîhâ'nın, hizmetçi kızların hikâyesini öğrendiği söylenir:

Zelīḫā döndi gitdi zār u maḥrūm
Cevārī ḳıṣṣasın idindi maʿlūm (YZ: 3489)

4910. beyitle Ya'kûb ve Yûsuf'u kavuşturan anlatıcı, onların mutlulukla geçen yıllarını 4931. beyitle sonlandırır. Yıllarca özlemi duyulan kavuşma süreci, sadece yirmi bir beyitlik bir yer kaplar. Buradan itibaren Ya'kûb'un ölmeden önce çocuklarına verdiği nasihatlere yer verilir. Ya'kûb, 4969. beyitle olay örgüsünden ayrılır.

3.1.6.1.4.1.1.2. Eksilti

Zamanda yapılan atlamalar da anlatının ritmi üzerinde etkilidir. Şâir yaptığı bu atlamalarla olay anlatımını hızlandırır. Mesnevîde hem açık hem örtük hem de varsayımsal eksilti örneklerine rastlanmıştır.

3.1.6.1.4.1.1.2.1. Açık Eksilti

Yûsuf ve Zelîhâ'da atlanan sürenin açık belirtildiği eksilti örnekleri, atlanan sürenin muğlak bırakıldığı eksilti örneklerinden daha azdır.

Yûsuf'un doğumundan büyümesine kadar bütün aşamaları kronolojik vermeyen anlatıcı, kahramanın tanınması için gerekli gördüğü evreleri seçerek anlatır. Yûsuf'un, doğduktan sonra geçirdiği bir aylık süreyi atlayarak verir:

Çü ṭoġdı anadan o ṭıfl-ı ʿāḳıl
Bir ay içinde oldı bedr-i kāmil (YZ: 448)

Yûsuf iki yaşına geldiğinde annesinin öldüğü söylenir. Buraya kadar geçen iki yıllık zaman dilimi, bir seçme ve ayıklamadan geçirilmiştir:

İki yaşında fevt oldı anası
Anasuz ḳaldı o devlet hümāsı (YZ: 456)

Yûsuf, yedi yaşına geldiğinde ayın on dördüne döner. "*O gönül süsleyen ay yüzlü, yedi yaşında dolunaya döndü*" anlamındaki beyitle iki yaşından yedi yedi yaşına kadar geçen süreç atlanmıştır:

Yedi yaşında ol māh-ı dil-ārā
Ayuñ on dördüne döndi hemānā (YZ: 528)

Yûsuf, on iki yaşına bastığında ona tasavvuf sırları açılır. "*Yûsuf on iki yaşına geldiğinde ona tasavvuf sırları açıldı*" anlamındaki beyitle yedi yaşından on iki yaşına gelinceye kadarki bu süreç atlanmıştır:

On iki yaşına irdükde Yūsuf
Aña keşf oldı esrār-ı taṣavvuf (YZ: 616)

Yûsuf'u ilk defa rüyada gördükten sonra kendini kaybeden Zelîhâ'nın, bu hâlde ne kadar zaman geçirdiği belirtilmez. Dadıları, onu sakinleştirmek için yanına geldiklerinde dadının geriye dönerek Zelîhâ'ya bir ay içinde hilal gibi inceldiğini söylemesinden rüyanın üzerinden bir ay geçtiği anlaşılır:

Cemālüñ mihri irişmiş zevāle
Bir ay içinde dönmüşsin hilāle (YZ: 1664)

Şifa bulması için babasının kararıyla zincire vurulan Zelîhâ, bu şekilde bir iki yıl geçirir. Zincire bağlı bulunduğu süre zarfındaki hadiseleri bir seçme ve ayıklamaya tabi tutan anlatıcı, gerekli gördüğü yerleri anlatıp gereksiz bulduğu ayrıntıları atlar:

Olup ḳayd-ı cihāndan fāriġu'l-bāl
Bu minvāl üzre geçdi bir iki sāl (YZ: 1861)

Sabah rüzgârından Yûsuf'u soran Zelîhâ, bu şekilde onunla geceye kadar konuşmayı sürdürür. "*Ayrılık günü gitti. Gam gecesi geldi. Gökte parlak ay doğdu*" anlamındaki beyitle sabahtan geceye kadar geçen süreç atlanmıştır:

Şeb-i ġam geldi gitdi rūz-ı hicrān
Ṭulūʿ itdi felekde māh-ı tābān (YZ: 1905)

Geceleyin ayla konuşmaya başlayan Zelîhâ, sabaleyin güneşi görünceye kadar ayla konuşmaya devam eder. "*Geceden ta güneşi görünceye kadar bu şekilde ayla konuştu*" anlamındaki beyitle geceden sabaha kadarki süreç atlanır:

Giceden tā görince āftābı
Bu resme eyledi māha ḫiṭābı (YZ: 1920)

Mâlik, Yûsuf'u azize sattıktan sonra ne kadar büyük bir hata yaptığını anlar. Şâm'a giden Mâlik, orada bir ay içinde vefat eder. "*Bir aydan sonra ölüm günü geldi. Şâm diyarından ahirete gitti*" anlamındaki beyitte bir aylık bu süre atlanır:

Bir aydan ṣoñra rūz-ı mevti yetdi
Diyār-ı Şāmdan ʿuḳbāya gitdi (YZ: 2484)

Mısır'dan dönen Ken'ânlı ihtiyar, yolda yaşadıklarını anlatmak için Ya'kûb'un evine gider. Allâh'a ibâdetle meşgul olan Ya'kûb, ona sabahleyin gelmesini söyler. Ya'kûb'un sözünü tutan ihtiyar, sabahleyin Ya'kûb'un yanına tekrar gelir. Aradaki bir gün, "*Lütfedip sabahleyin gel. Burada hüzünlü gönlümü ferahlat. Sözünü yerine getirerek işine gitti. Sabahleyin tekrar gelip çağırdı*" anlamındaki beyitlerde atlanır:

Kerem eyle ṣabāḥın gel burada
Dil-i maḥzūnumı eyle güşāde
Sözini ṭutdı eşġāline gitdi
Ṣabāḥın geldi giri daʿvet itdi (YZ: 2604-2605)

Reyyân'ın rüyasından sonra gelen ve yedi yıl süren bolluk yılları, atlanarak anlatılır. "*Yedi yıl çok ucuzluk oldu. Sınırsız mahsul alındı*" anlamındaki beyit yedi yıllık bu sürecin atlandığını gösterir:

Yedi yıllar ucuzluḳ oldı ġāyet
Nebātāt ökdi bī-ḥadd ü nihāyet (YZ: 4598)

Bolluk yıllarının ardından gelen ve yedi yıl devam eden kıtlık yılları da eksiltili verilir. Anlatıcı, bolluk ve kıtlık yıllarını tasvir etmenin yanında, ne kadar sürdüklerini de belirterek olaylar arasında kopukluk yaşanmasının önüne geçer:

Pes andan ṣoñra irişdi yedi yıl
Ẓuhūra gelmedi bir yirde ḥāṣıl (YZ: 4603)

Yûsuf'un ölüm haberini alan Zelîhâ, kendisini kaybederek üç gün baygın hâlde kalır. Dördüncü gün kendisine geldiğinde çok ızdırap çeker. Zelîhâ'yı üç gün yerde bırakan anla-

tıcı, üç günlük dilimi atlayarak dördüncü günden itibaren hikâyesini anlatmaya devam eder:

Bıraḳdı sāyeveş kendüyi nā-gāh
ʿAḳılsuz yatdı yirde üç gün ol māh
Çü dördünci gün oldı ṭurdı yirden
Yaḳasın yırtup āh itdi cigerden (YZ: 5059-5060)

3.1.6.1.4.1.1.2.2. Örtük Eksilti

Önemli olanın alınıp önemsizlerin atlanarak anlatıldığı *Yûsuf ve Zelîhâ*, örtük eksiltiler yardımıyla ilerler. Olay halkaları arasındaki bağlantıların sağlanmasında örtük eksiltiler önemli bir fonksiyon üstlenir. Atlanan zamanın belirsizlik bildiren ifadelerle anlatılması, olay zamanını tahmin etmeyi neredeyse imkânsız kılar.

Bir gece Yûsuf'un annesi vefat eder. "*Bir gece güneş battı. Dünya yüzünü keder karanlığı kapladı*" anlamındaki beyitte annenin vefat ettiği güne kadar devam eden zaman aralıkları atlanmıştır:

Meger bir şeb ṭolındı mihr-i ʿālem
Cihān yüzini ṭutdı ẓulmet-i ġam (YZ: 466)

Ya'kûb'un, Yûsuf'a kavuşabilmek için dua etmesi üzerine, Înâs vefat eder. "*Ecelin doğan kuşu bir gün yetişip gelerek onun da can kuşunu alıp gitti*" anlamındaki beyitte, duanın ardından Înâs'ın vefat gününe kadar geçen süre atlanmıştır:

Ecel şehbāzı bir gün geldi yetdi
Anuñ da murġ-ı cānın aldı gitdi (YZ: 595)

Zelîhâ'nın, Yûsuf'u ilk olarak rüyasında gördüğü geceye, *bir gece* şeklinde yer verilir. Buraya kadar anlatılan olaylardan önemsiz gördüğü noktaları atlayan şâir, kayda değer gördüğü bu noktayı detaylandırır:

Meger bir gice dūd-ı āh-ı ʿuşşāḳ
Cihāna ṭoldı tārīk oldı āfāḳ (YZ: 1527)

Zelîhâ, Yûsuf'u rüyada gördükten sonra günlerce bitkin bir şekilde yatar. Bu sürecin, tam olarak kaç gün sürdüğü belirsizdir:

Niçe gün yatdı ol ẓıll-i ilāhī
İrişdi göklere āh-ı siyāhı (YZ: 1582)

Yûsuf'u rüyada gördükten sonra büyük acılar yaşayan Zelîhâ, bir gece kendisini kaybeder. Dadıların Zelîhâ'ya çözüm üretmeye çalıştıkları bu geceye kadarki olaylardan önemsiz gördüğü noktaları atlayan Yahyâ, önemli bulduğu bu gece üzerinde yoğunlaşır:

Libās-ı mātem ile irdi bir şeb
Ḳızardı aġlamaḳdan ʿayn-ı kevkeb (YZ: 1655)

Zelîhâ, bir gece Yûsuf'u ikinci defa rüyasında görür. "*Zelîhâ aşkının düşkünü oldu. Bir gece deliliği arttı*" anlamındaki beyitte Zelîhâ'nın Yûsuf'u ilk defa rüyasında görmesinden ikincisine kadar geçen zaman aralığı atlanmıştır:

Zelīḫā ʿışḳınuñ oldı zebūnı
Terāḳḳī itdi bir gice cünūnı (YZ: 1757)

Zelîhâ'nın Mağrip'ten Mısır'a gelinceye kadar geçirdiği sürenin bütün ayrıntılarına girilmemiş, ne kadar devam ettiği açık olarak belirtilmeyen bu süreç atlanarak geçilmiştir:

Meger bir gün gelüp nevrūz-ı rūşen
Açıldı güldi ʿālem oldı gülşen (YZ: 2126)

Azizin, düğünden sonra Zelîhâ ile birlikte olma teşebbüsünde bulunduğu geceye kadar aylar geçmiştir. "*Bu hâl üstüne nice günler geçti. Bir gece kavuşmaya zorladı*" anlamındaki beyit, bu sürenin atlandığını gösterir:

Bu ḥāl üstine geçdi niçe eyyām
Viṣāle eyledi bir gice ibrām (YZ: 2232)

Yûsuf'un, Zelîhâ'nın sarayına geldikten sonra gezintiye çıktığı güne kadar geçen süre örtük atlanmıştır:

Meger günlerde bir gün māh-ı Kenʿān
Niḳābın geydi itdi ʿazm-i seyrān (YZ: 2528)

Yûsuf'un resmini çizen Zelîhâ, Yûsuf'u elde edebilmek için resmi ona gösterir. Zelîhâ, Yûsuf'tan mukabele göremediği gibi üstüne onun tarafından eleştirilir. Bu hadisenin üzerinden bir müddet geçer. "*Bu şekilde nice zaman geçti. Birbirlerine elem verirlerdi*" anlamındaki beyit, bu sürenin atlandığını gösterir:

Bu ḥāl üstine geçdi niçe demler
Biri birine virürdi elemler (YZ: 3003)

Yûsuf, çobanlık yaptığı dönemde bir müddet Zelîhâ'dan uzak kalır. "*Bu şekilde ne kavuşmanın ne de ayrılığın belli olduğu nice zaman geçti*" anlamındaki beyitte, ne kadar devam ettiği net belirtilmeyen bu süre atlanmıştır:

Bu tertīb ile geçdi niçe müddet
Ne bellü vuṣlat u ne belli fürḳat (YZ: 3042)

Hizmetçi kızların îmân etmelerinden sonra ızdırabı artan Zelîhâ, bir gece yalnız başına mumla dertleşir. "*Bir gün gökyüzünün yüzü değişti. Güneşin batması üzerine ayrılık gecesi geldi*" anlamındaki beyitte kızların îmân etmesinden Zelîhâ'nın yalnız başına kaldığı geceye kadar geçen süre örtük atlanmıştır:

Meger bir gün sipihrüñ yüzi döndi
Şeb-i hicrān irişdi gün ṭolındı (YZ: 3491)

Yûsuf çobanlığa başladıktan sonra ondan uzak kalan Zelîhâ, bu şekilde aylar geçirir. "*O ay yüzlü bu şekilde nice ay, kendi kendisiyle konuştu*" anlamındaki beyit, bu sürecin atlandığını gösterir:

Bu resme niçe ay ol māh-ruhsār
İderdi kendi kendi ile güftār (YZ: 3093)

Zelîhâ'nın, zindana attırdığı Yûsuf'u görmeye gitmesine kadar uzun bir zaman geçer. "*Durmadan ağlayıp inlerdi. Bu şekilde nice günler geçti*" anlamındaki beyit, bu sürecin atlanarak geçildiğini gösterir:

Bu tertīb ile geçdi niçe eyyām
Fiġān u nāleden itmezdi ārām (YZ: 4163)

Zelîhâ'nın, Yûsuf'un geçtiği yol üzerindeki maceralarından söz eden şâir, önemsiz gördüğü noktaları atlayarak onun putlarına dua ettiği geceye geçer:

Zelīḫā bir gice āṣnāmın aldı
Münācāt itmege tenhāya geldi (YZ: 4456)

Zelîhâ, îmân ettikten sonra uzun süre ibâdetle meşgul olur. "*Vücûdu ibâdetin ta kendisi oldu. Bu hâl üzere çok zaman geçti*" anlamındaki beyitte, zamandaki bu atlamayı görmek mümkündür:

Vücūdında açıldı ʿayn-ı ṭāʿat
Bu ḥāl üstine geçdi niçe müddet (YZ: 4595)

Kıtlık yılları üzerinde duran şâir, önemsiz gördüğü noktaları atlayarak kardeşlerin, Mısır'a buğday alabilmek için geldikleri güne geçer:

Meger bir gün ṣafā-baḫş oldı āfāḳ
Açıldı ġonca-i maḳṣūd-ı ʿuşşāḳ (YZ: 4627)

Ya'kûb ve Yûsuf kavuştuktan sonra bir arada mutluluk dolu yıllar geçirirler. "*Bu şekilde nice yıl, nice zaman ikisi bir yerde sohbet etti*" anlamındaki beyitte, uzun yılları içine alan bu sürecin atlandığını görürüz:

Bu ḥāl ile niçe yıl niçe müddet
İkisi ḳıldılar bir yirde ṣoḥbet (YZ: 4931)

Ya'kûb ve Yûsuf'un kavuşmalarından sonraki mutluluk dolu yılları özet geçen şâir, kendisine anlatma noktası olarak Ya'kûb'un ölüm gecesini seçer:

Meger bir gice emr-i ḥikmetu'llāh
Ecelden eyledi Yaʿḳūbı āgāh (YZ: 4938)

Ya'kûb'un vefatının ardından Yûsuf'un vefat zamanının bildirilmesine kadar geçen süre örtük atlanır:

Meger bir gice Yūsuf ḫᵛāba vardı
Gözi uyḫuda vü göñlün uyardı (YZ: 4970)

Yûsuf'a vefat zamanının yaklaştığının bildirilmesinin ardından vefat edeceği güne kadar geçen süre de atlanmıştır. Zamandaki bu atlama, "*Hasret dolu bir zaman erişti. Kederle karışık dünya, dert ile doldu*" anlamındaki beyitle sağlanmıştır:

İrişdi bir zamān-ı ḥasret-engīz
Ġam ile ṭoldı dehr-i miḥnet-āmiz (YZ: 5003)

3.1.6.1.4.1.1.2.3. Varsayımsal Eksilti

Anlatıda bir atlamanın yapılıp yapılmadığının net görülmediği ancak daha sonra yapılan geriye dönüşle bir atlamanın yapıldığının anlaşıldığı varsayımsal eksilti türü de *Yûsuf ve Zelîhâ*'da uygulanmıştır.

Kardeşlerin, Yûsuf'un kurt tarafından yenildiği yalanını söylemeleri üzerine Ya'kûb, onlara inanmaz ve Yûsuf'u bulmak için teşebbüslerde bulunur. Yûsuf'la ilgili hiçbir haber alamayan Ya'kûb, dış dünyayla alakasını keserek uzlete çekilir. Ya'kûb, bir gün rüyasında Yûsuf'u görünce ona, aylardır onu aradığını fakat haber alamadığını söyler. Ya'kûb'un bu konuşmayı yapmasına kadar geçen sürecin ne kadar olduğuna dair yorum yapmak pek de mümkün olmaz. "*Ey ay yüzlü nice gün, nice ay oldu ki aradım fakat hâlinden haberdar olmadım*" anlamındaki beyitten zamanda ayları içine alan bir atlamanın yapıldığı anlaşılır:

Niçe gün niçe ay oldı ki ey māh
Aradum olmadum ḥālüñden āgāh (YZ: 1134)

Yûsuf'un, zindana atıldıktan sonra orada ne kadar zaman geçirdiği belli değildir ancak anlatıcının Yûsuf'un, yıllarca zindanda kaldığı yorumunu yapmasıyla bu sürecin ne kadar geniş olduğu anlaşılır. "*Yûsuf nice yıl unutuldu. Kurtuluşu her yönden güçleşti*" anlamındaki beyitle yılları içine alan bu süreç atlanmıştır:

Ferāmūş oldı Yūsuf bir niçe yıl
Ḫalāṣı oldı her vech ile müşkil (YZ: 4263)

3.1.6.1.4.1.2. Yavaşlatma Teknikleri

Olay anlatımının yavaşlatılması sûretiyle oluşan yavaşlatma teknikleri sahneleme ve analizdir. Mesnevîde her iki tekniğe de yer verilmiştir.

3.1.6.1.4.1.2.1. Sahneleme

Sahneleme, mesnevîde aktif kullanılan yavaşlatma tekniklerindendir. Anlatıcı, okuyucunun dikkatini çekmek istediğinde, olayların yoğunluk kazandığı yerlerde, kişilerin duygularını sergilediğinde sahnelemeden faydalanır. O, sahne oluştururken bütün hadiseleri, kişilerin konuşmalarını ve hareketlerini ayrıntılı bir şekilde resmeder. Bu şekilde anlatma süresini daha geniş bir zaman aralığına yayar.

Vurgulamak istediği yerleri, sahneler oluşturarak okura yakınlaştırmaya çalışan şâir, yaptığı sahnelemelerle olay zamanını yavaşlatır. Kişileri konuşturarak ya da dil vasıtasıyla

okuyucunun gözü önünde canlandırarak sahneler oluşturan Yahyâ, olayları bütün sıcaklığı ve çarpıcılığıyla yansıtır. Örneğin Yûsuf'un, kardeşleriyle birlikte evden çıkmasının ardından, kardeşlerin ona yaptığı zulümler çok inandırıcı bir şekilde sergilenir. Yûsuf'u kırda dolaştırma bahanesiyle evden çıkaran kardeşleri, onunla alay etmeye başlar. Onu taşlayıp yerde sürürler. Yüzü gözü toz toprak içinde kalır. Tokat yemekten güzel yüzü morarır. Kulağını çekip saçını yolarlar. Elbiselerini çıkararak döverler. Bu darbelerden bedeni kıpkırmızı olur. Yûsuf, birinin zulmünden diğerine kaçar. Ondan da merhamet görmediği gibi hakaret ve zulme uğrar:

Alup gitdiler anı çār u nā-çār
Nitekim āftābı çarḫ-ı ġaddār

Perī gibi ṭurur ol şāh-ı ḫūbān
Derilmiş yanına dīvān-ı iḫvān

Vücūdı Kaʿbesine her ḳarındaş
Atardı dest-i istihzā ile ṭaş

İhānet idüp ol maʿṣūm-ı pāke
Sürerlerdi yüzin gün gibi ḫāke

Yüzi māhı bulaşdı gerd-i rāha
Sürüldi sünbüli ḫāk-i siyāha

Olup dest-i ʿadūnuñ pāymāli
Ḳarardı silleden bedr-i cemāli

Çenārāsā ḳurusun dest-i ẓālim
Ki rencīde ider maẓlūmı dāʾim

O birḳaç lāleveş göñli ḳaralar
Bu gül yüzliye ḳıldılar eẕālar

ʿAcebdür tañrı yaḳduġı çerāġı
Söyündürmek diler bir niçe yaġı

Birinüñ ẓulmüni görse firāvān
Ḳaçardı birine ol ẓıll-i Yezdān

O daḫı merḥamet itmezdi ḳaṭʿa
İderdi ibtiẕāline teḳāżā

Ḳızıl itdi kimisi aḳ gülini
Ḳulaġın burdı yoldı sünbülini

Ḫazān faṣlı gibi irdi şitābān
Çıḳardı cāmesi evrāḳın ol ān

Tenini ḳıldılar ḥadd ile gülgūn
Cefā vü cevri ḥadden oldı bīrūn (YZ: 752-765)

Croce'nin sözünden esinlenen Moran, bir duygunun dile getirilmesi için, o duygunun adını vermenin yeterli olmadığını söyler (2012 C II: 141). Yahyâ, mesnevîsinde duyguların isimlerini vermekle yetinmez. Oluşturduğu sahnelerle kahramanların duygularını çok yönlü yansıtır. Bu şekilde okura, kahramanların rûh dünyalarının inceliklerine nüfuz edebilmesi için kapı aralar.

Yûsuf'un zindana atılmasının ardından ondan ayrı kalan Zelîhâ'nın çektiği acılar, yaşadığı rûhsal çıkmazlar, okuru o duygunun içine çekecek ayrıntılarla sergilenir. Zelîhâ'nın yaşadığı çaresizliğe, kamera tarafsızlığıyla yaklaşan anlatıcı, yaptığı sahnelemelerle mesnevînin mesajına destek verir. Yûsuf'tan ayrılan Zelîhâ, onun altın işlemeli elbisesini alarak yas tutar. Canına yakıcı bir ateş düşer. Elbiseden sevgilinin kokusunu alınca onu bağrına basarak ağlar. Yûsuf'un gezdiği yerlerde dolaşıp feryat eder. Bahçe ve sahra ona zindan gibi gelir:

Bulurdı Yūsufuñ zerrīn libāsın
Çekerdi ḳaşı gibi ḳara yasın

Olurdı cānına bir nār-ı sūzān
İderdi nāle vü feryād u efġān

Alurdı cāmesinden būy-ı yārı
Baṣardı baġrına eylerdi zārī

Olurdı tācınuñ üstinde mebhūt
Dizerdi ḳanlu yaşı laʿl ü yāʿḳūt

İderdi gezdügi yirlerde efġān
Gelürdi bāġ u ṣaḥrā aña zindān (YZ: 4147-4151)

Olayların yoğunluk kazandığı yerlerde sahneleme tekniğini kullanan anlatıcı, anlatma süresini daha geniş bir zaman aralığına yayar. Zelîhâ'nın, Yûsuf'u elde etmek için yaptırdığı yedi evde gerçekleşen elde etme uğraşı, bütün canlılığıyla sergilenir. Gözyaşlarına boğulan Zelîhâ, Yûsuf'a sarılarak ayaklarına kapanır. Onu elde etmek için çok dil döker. Hıçkırıklardan konuşamaz hâle gelir. Zelîhâ, kendini kaybederek yere düşer. Yûsuf'u ikna

etmek için sarfettiği sözler işe yaramayınca boynunu büker. Zelîhâ'nın, bu perişan hâline acıyan Yûsuf, onu teselli eder:

Yapışdı ḳaldı ol ḫurşīde nā-gāh
Sipihrüñ dāmenine nitekim māh

Öperdi pāyını ḳadd-i dü-tāsı
Olurdı ḥalḳa-i bāb-ı recāsı

Yaşın ol bedr-i enver ülker itdi
Yıḳıldı kendüsinden geçdi gitdi

Zebānı bülbüli ṭutuldı ḳaldı
Başını dāmen-i teşvīşe ṣaldı

Güneş gibi teni ditrerdi dir dir
Aḳardı yaşınuñ bārānı sīr sīr

Aña söylenmedük söz ḳalmadı hīç
Benefşe gibi ḳıldı başını pīç

Bu resme resm-i Yūsufla Zelīḫā
Mücellā ḫāne içre oldı peydā

Muṣavver ʿāşıḳuñ rūy-ı niyāzı
Gözi yaşı ile sūz u güdāzı

Tesellī itdi vāfir māh-ı Kenʿān
Taṣavvur itdi kim cān virdi ol ān (YZ: 3769-3777)

Anlatıcı, okuyucunun dikkatini çekmek istediği yerleri, sahneleyerek aktarmayı tercih eder ve sahneleme tekniğini aktif kullandığı yerlerde, kahramanların bütün hareketlerini ve konuşmalarını neredeyse hiç atlamadan verir. Zelîhâ'nın kendini öldürme teşebbüsünde bulunduğu kesiti ayrıntılı sahneleyen anlatıcının görüntülediklerini, bütün sıcaklığıyla seyretmek mümkündür. Deliliği artan Zelîhâ, o an keskin hançerini çıkararak hayatına son vermek ister. Yûsuf, hemen onun elindeki hançeri alarak dışarıya atar:

Zelīḫānuñ cünūnı oldı muḥkem
Çıḳardı ḫançer-i bürrānın ol dem

Dilerdi çāk ide cismi ḳabāsın
Yıḳa ḳaṣr-ı ḥayātınuñ bināsın

O sūsen ḳılmadan cismini gülgūn
Elinden aldı anı yār-ı mevzūn

Ṣaḳındı ol nigār-ı nāzenīni
Sivārı gibi ṭutdı ṣāʿidini

Yabana atdı defʿ itdi melāli
Ṭolındı ḫançerüñ ol dem hilāli (YZ: 3800-3804)

Şâir, kahramanların duygularını sahnelerken onların davranışlarının alt yapısını, eyleme geçme nedenlerini, bu sürece gelinceye kadar geçirdikleri aşamaları gerçekçi bir biçimde gösterir. Kahramanların davranışları sergilenirken olay örgüsü için önem taşıyan ayrıntılar, ön plana çıkarılır. Bu şekilde metnin tematik hedefleri vurgulanır. Anlatıcı, Zelîhâ'nın davranışlarını sahnelemeye devam eder. Yûsuf'la birlikte olabilmek için onu yedinci eve kilitleyen Zelîhâ'yı kavuşma arzusu sarar ve ona kavuşmaya kesin gözüyle bakar. Evin köşesindeki putların üzerini örter. Bu hâli gören Yûsuf, ona bunun sebebini sorar. Zelîhâ, tapındığı putlardan utandığını ve onların önünde günâh işlemekten çekindiğini söyler. Cansız putu mabud sanarak ondan utanan Zelîhâ'nın sözlerini işiten Yûsuf, asıl utanılması gerekenin, her şeyi gören ve bilen Allâh olduğunu düşünerek oradan hızla uzaklaşır:

Zelīḫā açdı bāl-i iştihāyı
Muḳarrer bildi vaṣl-ı dil-rübāyı

Evüñ bir güşesinde anda yer yer
Ṭururdı birḳaç aṣnām-ı mücevher

Ḳamusın ḳıldı bir zar ile mestūr
Görinmez oldı bu aṣnām-ı meẕkūr

Bu gizlü ḫālini çün gördi Yūsuf
Zelīḫādan bu rāzı ṣordı Yūsuf

Didi sulṭān-ı ḫūbāna orada
Ṣanemlerden hicāb itdüm ziyāde

Ki maʿbūdum gözine ḳarşu nā-gāh
Günāh itmekden ikrāh itdüm ey şāh

Bu sözi nā-gehān gūş itdi Yūsuf
Añup Ḥaḳ cānibin cūş itdi Yūsuf

Didi cānsuz ṣanemden utanursın
Yazuḳlar saña maʿbūdum ṣanursın

Baña maʿbūd iken Perverdigārum
Ne içün olmaya şerm ile ʿārum

Ḳucaġından çekildi cüst ü çālāḳ
Ufuḳdan nitekim ḫurşīd-i eflāk

O mihrüñ oldı tedbīr-i ḫurūcı
Girü ḳaṭʿ itdi geldügi bürūcı (YZ: 3808-3818)

Mesnevîde, olay halkalarının değişmesine bağlı sahneler de değişir. Yûsuf ve Zelîhâ evlendikten sonra bir gün aralarında şakalaşırlar. Zelîhâ, Yûsuf'tan kaçarken Yûsuf, hızla onun ardından koşar. Arkadan Zelîhâ'yı tutmaya çalışan Yûsuf, onun elbisesini yırtar. Zelîhâ'ya nazlı bir şekilde, insanoğlunun ne yaparsa onu bulacağını söyler:

İderken Yūsuf ile destbāzī
Ḳaçup itdi Zelīḫā iḫtirāzī

Segirdüp māh-ı Kenʿān cüst ü çālāk
Ṭutup ardından itdi dāmenin çāk

Didi nāz ile cānānına ol dem
Bulurmış itdügin evlād-ı ādem (YZ: 4567-4569)

Sahnelemelerin oldukça büyük bir yer tuttuğu mesnevîde, sahneleme örneklerinin sayısı tek tek ele alınamayacak kadar çoktur. Seçilen örneklerle sahnelemelerin genel olarak ne doğrultuda yapıldığı ve anlatının ritmi üzerindeki etkisi gösterilmeye çalışılmıştır.

3.1.6.1.4.1.2.2. Analiz

Mesnevînin olay zamanında yavaşlamaya sebep olan tekniklerden biri de analizdir. Anlatıcının araya girip kahramanın iç dünyasını sergilemesiyle olayların akışında bir yavaşlama olur.

Yûsuf'u bulduğunda benliği Yûsuf'un nûruyla dolan Mâlik, kendisini bütün dünyaya sahip olmuş gibi hisseder. Mâlik'in duygularını okura aktaran kendisi değil, anlatıcıdır:

Yüzi nūrıyla gözi göñli ṭoldı
Bütün dünyāya gūyā Mālik oldı (YZ: 1208)

Zelîhâ, Yûsuf'u rüyasında gördükten sonra bütün arzusu onu tekrar görebilmek olur. Onu rüyasında görmek, ona soru sorabilmek için sürekli akşam olmasını bekler. Zelîhâ'nın bu düşüncesini anlatıcı dile getirir:

Ḳaçan ola diyü aḫşam zamānı
İverdi cānı artardı fiġānı

Umardı anı ol ḫüsn ili şāhı
Göre bu daḫı ol ẓıll-ı ilāhi

İrişe ʿīd-i vaṣl-ı yāra tekrār
Müyesser ola istifsār-ı dildār

Maḥabbet ide yārına sirāyet
Naṣīb ola bu devlet bu saʿādet (YZ: 1590-1593)

Gördüğü rüyalar, bire bir gerçekleşen Zelîhâ, Yûsuf'a gerçekten kavuşacağına inanır. Zelîhâ'nın düşüncesini dile getiren ses, anlatıcının sesidir. "*Zihninde galip olan düşünce sevdiğine arkadaş olmaktı. Ağzı gibi gizli olan sevgili, kendini bir şekilde göstersin*" anlamındaki beyitlerde, Zelîhâ'nın bu düşüncesini anlatıcıdan öğreniriz:

Bu idi ḫāṭırında ẓann-ı ġālib
Ki ola sevdügi yāra muṣāḥib

Dehānı gibi nā-peydā olan yār
İde kendüyü bir vech ile iẓhār (YZ: 1605-1606)

Mısır'a gelin gelen Zelîhâ, azizin sarayının kapısında onun resmini görünce evlendiği adamın, rüyasında gördüğü kişi olmadığını anlar ve feryat ederek ağlamaya başlar. Zelîhâ'nın düşüncelerini anlatıcının kendisi nakleder:

Zelīḫā gördi ol ṭaṣvīri nā-gāh
ʿAzīzüñ ḳıṣṣasından oldı āgāh

Düşünde gördügi meh-rū degil bu
Fiġān u nāle ile ṣaldı ṣaġu (YZ: 2187-2188)

Yûsuf'u, bağdaki sarayda hizmetçi kızlarla yalnız bırakan Zelîhâ, ayrılığa dayanamayarak tekrar bağa gelir. Yûsuf'u kolay bir şekilde elde edebileceğini düşünen hizmetçi kızların îmân ettiklerini öğrenince ümitsizliğe düşer. Zelîhâ, bu düşüncelerini ihsas edici bir konuşma yapmaz. Zelîhâ'nın iç âlemindeki bu ümitsizliği, anlatıcıdan öğreniriz:

Zelīḫā döndi gitdi zār u maḥrūm
Cevārī ḳıṣṣasın idindi maʿlūm

Bu müşkil ṣanur idi ola āsān
Ümīdi ḫānesini ḳıldı vīrān (YZ: 3489-3490)

3.1.6.1.4.1.3. Duraklatma Teknikleri

Anlatı sırasında, anlatıcının araya girerek yaptığı yorum ya da tasvirlerle olay anlatımı durur. Mesnevîde hem tasvir hem de yorum kaynaklı duraklama örneklerine rastlanır.

3.1.6.1.4.1.3.1. Tasvir

Tasvir ve tahlillerin büyük yer tuttuğu mesnevîde en sık rastlanan tasvirler kişi, tabiat ve mekân tasvirleridir. Bu tasvirlerle olay zamanında bir duraklama olur.

Anlatıcı, şahısları çok yönlü tasvir etmeye çalışır. Onların rûh hâllerini sergilemeye, fiziksel görünümlerini tanıtmaya, kişiliklerini yansıtmaya özen gösterir fakat mesnevîdeki şahısların birçoğu idealize edildiğinden kişi tasvirleri, devri yansıtmaktan uzaktır. Mesnevîde yer alan kişi tasviri kaynaklı duraklama örnekleri, aşağıda sıralanmıştır:

791-795. beyitler arası şeytânın tasvirine ayrılmıştır. Kardeşler, Yûsuf'u babalarına teslim etmeyi planlarken araya giren şeytân, onları fikirlerinden caydırır. Şeytânı beş beyitle tasvir eden anlatıcı, olayları kısa bir süreliğine durdurur.

1474-1526. beyitler arasında Zelîhâ'nın tasvirine yer verilir. Olağanüstü güzellik unsurlarıyla donatılan Zelîhâ, idealize edilmiş bir güzel olarak karşımıza çıkar. O, günlük hayatta görmeye alıştığımız güzellere benzemez. Elli dört beyit boyunca olay örgüsünde bir ilerleme olmaması, zamanın durduğunu gösterir.

2183-2186. beyitlerde azizin tasvirine yer verilir. Mısır'a gelin gelen Zelîhâ, azizin sarayına geldiğinde kapının üzerinde onun resmini görür. Birkaç beyitle olaylar durdurulur.

Olay halkalarının başlarında yer alan tasvirler, olayların başlama sürecini geciktirme işlevine sahiptir. Yûsuf'u satın almak isteyen ihtiyar kadına ayrılan bölümün başında, 2184- 2192. beyitler arasında ihtiyar kadın tasvir edilir. Bu tasvirle olay akışı kısa bir süre durur.

2313-2323. beyitler arasında Bâzıga isimli güzeli tasvir eden anlatıcı, olay anlatımını bir süreliğine geciktirir.

1366-1394. beyitler arasında Yûsuf'un tahtırevan üzerinde şehri gezerkenki görünümü tasvir edilir. Herkesi kendisine hayran bırakan Yûsuf'un tasviriyle, olay akışında yirmi sekiz beyitlik bir duraklama olur.

Zelîhâ'nın, rüyada Yûsuf'u görmesi üzerine 1541-1561. beyitler arasında Yûsuf'un tasvirine yer verilir. Anlatıcı, her ne kadar tasvir ortasında araya girip yorum yapıyor olsa da bu durum, yirmi bir beyitten oluşan bu bölümün tasvir olma özelliğini ortadan kaldırmaz. Yûsuf'un tasvirine ayrılan bu bölüm, olay akışını durdurur. Yûsuf, 1703-1717. beyitler arasında Zelîhâ'nın dilinden tasvir edilir. Zelîhâ'nın, Yûsuf'u üçüncü defa rüyasında görmesi üzerine 1967-1973. beyitler arasında yine Yûsuf'un tasvirine yer verilir.

2538-2539. beyitler Ken'ânlı ihtiyarın tasvirine ayrılmış, olay akışında kısa süreli bir duraklama olmuştur. 4411-4417. beyitlerde, Yûsuf'un atı tasvir edilir. Atın tasviriyle olay akışında bir duraklama olur.

Tasvir tekniği, kahramanların içinde bulundukları rûh hâlini yansıtma gayesiyle de kullanılır. Özellikle tabiat ve mekân tasvirleri -Mekân konusunda değinildiği gibi- kahramanların psikolojilerini yansıtacak şekilde yapılır. Mekân konusunda yer alan tasvir ağırlıklı mekânlar, dikkatli incelendiğinde tasvirlerin büyük çoğunluğunun kahramanların rûh hâlleriyle yakından ilgili olduğu ve bu tasvirlerin olay akışını geciktirdiği görülür.

Ya'kûb ve Yûsuf'un ayrılık anları sahnelenirken 705-711. beyitler arasında Ken'ân'da bulunan ağacın tasvirine yer verilerek olaylar bir süreliğine durdurulur.

3.1.6.1.4.1.3.2. Yorum

Yûsuf ve Zelîhâ'da şâirin yaptığı yorumlar, olay zamanını durdurur. Şâirin yorumları olay halkalarının başlarına, ortalarına ve sonlarına yayılmıştır.

Mesnevînin asıl hikâye kısmı, yüz üç başlıktan oluşur. Bu bölümlerin yirmi yedisine yorumla giriş yapılmıştır. Aynı şekilde yirmi yedi bölüm de yorumla sonlandırılmıştır. Konunun sonunda yapılan yorumlar, oyalama fonksiyonu yanında ilerleyen bölümlerde yaşanacak hadiselerle ilgili belirtileri de içinde barındırır.

Mesnevîde asıl hikâye başladıktan sonra anlatıcının araya girerek yaptığı yorumların sayısı o kadar fazladır ki bunların tamamını tespit etmek, çalışmanın amacını gerçekleştirmesine hizmet etmez. Anlaşılması gereken nokta, anlatıcının sık sık araya girerek yaptığı yorumlarla olay zamanının yavaşlamasına sebep olduğu, hatta bir süreliğine durdurduğudur.

Mâlik'in, Yûsuf'u satmasından sonra araya giren anlatıcı, Mâlik'i bu tavrından dolayı eleştirir. Aşırı malın değersizliğini dile getiren anlatıcı, hiçbir şekilde cansız maddelerin hayatla bir tutulamayacağı yorumunu yapar:

Ocaġa batsun ol māl-ı fırāvān
Cemādāt ile cān olur mı yeksān (YZ: 2458)

Yûsuf'u güzel kızlarla baş başa bırakarak onda ilgi uyandırmaya çalışan, bu şekilde onu elde edebileceğine inanan Zelîhâ, Yûsuf'u bağda hizmetçi kızlarla beraber bırakır. Zelîhâ, Yûsuf'a olan özlemine dayanamayıp tekrar bağa geldiğinde Yûsuf ona ilgisiz davranır. Araya giren anlatıcı, konuyla ilgili şu yorumu yapar:

Kişinüñ ʿışḳı nāḳış olsa dāyim
Olur maʿşūḳuñ istiġnāsı lāzım

Kemāl-i ʿışḳ ider ʿuşşāḳı şākir
Olamaz dil-ber istiġnāya ḳādir (YZ: 3487-3488)

Hayattaki tek endişesi Yûsuf'a kavuşabilmek olan Zelîhâ, Yûsuf zindana atıldıktan sonra dünya endişelerinden tamamen sıyrılır, gamla arkadaş olur. Âşığın, maşuğunu kendi canından bir parçaymış gibi telakki etmesini ve maşuğunda yok olmasını takdir eden anlatıcı, konuyla ilgili yorumlar yapar:

O derd-i ʿışḳa yüz taḥsīn ü şābāş
Ki ola cān-ı ʿāşıḳla ḳarındaş

Kişiye cām-ı ʿışḳ-ı cāvidānī
Ferāmūş itdürür ḳayd-ı cihānı

Bu dünyā fitne-i Yeʾcūca beñzer
Olur ʿışḳ aña bir sedd-i Sikender

Olagör sālik-i rāh-ı ilāhī
Keser ḳayd-ı cihānı tīġ-ı āhı

Gözüm nūrıdur ol ʿışḳ āftābı
Çeker ʿayn-ı ʿadūya bir ḥicābı

Ḳaçan kim ʿışḳa maġlūb ola insān
Ġam u şādī olur yanında yeksān (YZ: 4228-4233)

3.1.6.1.4.1.4. Genişletme Teknikleri

Yûsuf ve Zelîhâ'da olaylar, kronolojik bir sıra takip etmesine rağmen zaman zaman yapılan geriye dönüşler ve ileri kırılmalar bu kronolojiyi bozmuş ve anlatı zamanının genişlemesine sebep olmuştur. Olay zamanını genişleten bu teknikler geriye dönüş ve ileri kırılmadır.

3.1.6.1.4.1.4.1. Geriye Dönüş

Yûsuf ve Zelîhâ'daki geriye dönüşler, olay zamanının genişlemesine sebep olur. Bu teknik dar anlamda geriye dönüş ve yapıcı geriye dönüş olarak iki şekilde uygulanmıştır.

3.1.6.1.4.1.4.1.1. Dar Anlamda Geriye Dönüş

Yûsuf ve Zelîhâ'da dar anlamda geriye dönüşün uygulanmasıyla birkaç saat ya da birkaç gün öncesine dönülerek yaşanmakta olan bir olay desteklenir. Înâs'ın, ağlayarak Yûsuf'u babasına teslim ettiğine değinen anlatıcı, hemen birkaç dakika öncesine dönerek Înâs'ın yaptığı hileyi anlatır. Înâs, Yûsuf'u köle olarak alabilmek için atalarından kalan yüksek değerdeki kemeri, Yûsuf'u giydirirken gizlice onun beline bağlamıştır:

İdüp ol rūḥ-ı pāke ḫaylī taʿẓīm
Fiġān u nāle ile itdi teslīm (YZ: 559)

Getürdi Yūsufı yanına Īnās
Fiġānlar eyledi çekdi birāz yas

Libāsın geydürür iken nihānī
Ḳuşatdı cāmesi altında anı (YZ: 563-564)

Yûsuf, kardeşleri tarafından Mâlik'e köle olarak satıldıktan sonra kervan Mısır'a doğru yola koyulur. Bu sırada Yûsuf, kervandan ayrılarak annesinin mezarını ziyaret eder. Kervandakiler onu aramaya koyulurlar. Onu bulanlardan biri, Yûsuf'a tokat atarak onu yerde sürükler. Bunun üzerine adamın eli kurur ve hemen ardından fırtına çıkar. Yağmur şiddetle yağar, ağaçlar eğilir, develer dağlara dağılır. Kervandakiler tövbe etmekle meşgulken Yûsuf'un beddua ettiği adam gelerek yaşananları kervandakilere anlatır. Bu dönüş, en fazla birkaç saatlik bir süreci kapsar:

Olurken cümle istiġfāra meşġūl
Biri didi ki Mālik alduġı ḳul

Deveden indi ḳaldı kārbāndan
İrişdüm aña oḳ gibi kemāndan

Ṭabancayla girişdüm anı dögdüm
Dil uzatdum aña ġāyetde sögdüm

Felek āyīnesine oldı nāẓır
Elin ḳaldurdı düşnām itdi vāfir

Dehānından çıḳınca beddu‘ āsı
İrişdi beddu‘ āsınuñ belāsı

Elini dest-i miḫnet baña şundı
Ḳolum gūyā ki şınmış şāḫa döndi

Ḳurıdı ellerüm şındı ḳanadum
Yoluma geldi seylāb-ı fesādum (YZ: 1297-1303)

Yûsuf'u rüyasında gördükten sonra büyük bir değişim yaşayan Zelîhâ, dadının dikkatini çeker. Dadı, Zelîhâ'ya bu hâlinin sebebini sorar. Zelîhâ, birkaç gün öncesine dönerek 1703- 1720. beyitler arasında rüyasında gördüğü güzeli ve onun kendisi üzerinde bıraktığı tesiri anlatır.

2672-2679. beyitler arasında Zelîhâ'ya geçmişinden söz eden Yûsuf, aynı beyitler içinde birkaç saat önce karşılaştığı Ken'ânlı ihtiyarla arasında geçen macerayı anlatır.

Yûsuf, Zelîhâ'nın onu elde etmek için yaptırdığı evlerden kaçtıktan sonra şâir, hemen az öncesine dönerek yaşanılanları hatırlatır. Zelîhâ, bir süre önce Yûsuf'a sarılmıştır:

Zelīḫā şevḳ ile bundan muḳaddem
Ṭolaşup şarmaşup ṭururdı muḥkem (YZ: 3821)

Zelîhâ'nın, Yûsuf'a iftira atması üzerine aziz, Yûsuf'u öldürtme kararı alır. Bunun üzerine ana kucağındaki bir bebek konuşarak Yûsuf'un masum olduğunu, Zelîhâ'nın onu kovaladığını ifade eder:

‘Azīzüñ gūşına irdi bu ifsād
Çaġırdı Yūsufuñ ḳatline cellād

Elinde ṭıfl-ı ma‘ şūm ile nā-gāh
Oraya geldi bir zen ḥikmetu'llāh (YZ: 3857-3858)

Ḫudā ḥaḳḳı içün ta‘ yīn ü taḥḳīḳ
Bu işi itmedi ol yār-ı şıddīḳ

Ḳaçarken anı ḳovmışdur Zelīḫā
O māhuñ dāmenin çāk itdi zīrā

Anuñ ardında çāk-i dāmeni var
Dehān olup ider ṣıdkına güftār

Eger öñinde olsa çāk-i dāmān
Yanuñda Yūsuf olur ehl-i ʿiṣyān (YZ: 3862-3865)

Kardeşler Ken'ân'a doğru yola çıkmadan önce götürecekleri buğday çuvallarının içine Yûsuf'un adamları tarafından gümüş bir tas bırakılır. En fazla birkaç saat ya da bir gün öncesinde gerçekleşen bu olay, kervan yola çıktıktan sonra dile getirilir:

Uġurlayınca ṣāʿını ġılālüñ
Ḳomışlardı içine bir çuvaluñ

Gümiş bir ṭās idi o ṣāʿ-ı raʿnā
Bahā vü ḳıymeti aʿlādan aʿlā (YZ: 4719-4720)

Anlatıcının geriye dönüş tekniğiyle ilgili tasarrufları, verilen örneklerle sınırlı değildir. Zaman zaman bir konunun bitişinde, gelecek bölümde ayrıntılı anlatacağı hadiseye kısaca değinebilir. Dolayısıyla bir sonraki bölümde, bir önceki konuya tekrar dönmüş olur. Anlatıcının bu tercihi, geriye dönüşten ziyade konular arası geçişlerde kullandığı bir teknik olarak da değerlendirilebilir. Örneğin, Ya'kûb'un Ken'ân'a göçmesinin anlatıldığı bölümün son beytinde, Yûsuf'un annesinin öldüğünü belirten şâir, annenin ölümünü anlatan yeni bir başlık atar (YZ: 456). Bu bölümde geriye dönen anlatıcı, annenin son dönemlerdeki ahvalini ve onun ölümü üzerine Yûsuf'un yaşadığı sıkıntıları anlatır (YZ: 471-494).

Azizin, Yûsuf'u Mâlik'ten satın almasının anlatıldığı bölümün sonunda, Mâlik'in öldüğünden bahseden şâir, bir sonraki bölümü Mâlik'in ölümüne ayırır (YZ: 2440). Geriye dönen anlatıcı, Yûsuf'tan ayrıldıktan sonra Mâlik'in yaşadığı pişmanlığı, Yûsuf'la görüşmesini ve Şâm'a giderek vefat etmesini anlatır (YZ: 2447-2486).

Ken'ânlı ihtiyardan babasının durumunu haber alan Yûsuf, büyük bir üzüntü yaşar. Yûsuf'un geçmişini öğrenen Zelîhâ, ona babasını onun yanına getirebileceği yalanını söyler. Ya'kûb'dan haber alması için gönderdiği adamı hileyle tekrar döndürür (YZ: 2702). Ya'kûb'un öldüğü yalanının anlatıldığı bir sonraki bölümde geriye dönen anlatıcı, Zelîhâ ve dadının planlarını nasıl uygulamaya koyduklarını anlatır (YZ: 2709-2730).

Ken‘ân’dan Mısır’a oğlunu ziyarete giden ihtiyar, yolda Yûsuf’la karşılaşır. Gördüğü kişiyi Yûsuf’a benzetse de onun Yûsuf olduğunu anlayamaz. Oğluyla görüştükten sonra tekrar Ken‘ân’a dönen ihtiyarın ilk işi, yolda yaşadıklarını Ya‘kûb’a anlatmak olur:

Cemāli olamaz tafṣīl ü icmāl
Beyānında lisān-ı nāṭıḳa lāl

Kemāl ehli ẓarīf ü nükte-perdāz
Daḫı tāze yigit her fende mümtāz

Bu Kenʿān ilini söyleşdi vāfir
Seni oġullaruñı ṣordı bir bir

Bu vādilerdeki āb-ı zülāli
Bu şehr içinde ṣıbyān u ricāli

Ser-ā-ser cümle istifsār ḳıldı
Bu yirüñ ḫaylī aḥvālini bildi

Senüñ aḥvālüñi benden işitdi
Gözi yaş ile ṭoldı ʿaḳlı gitdi

Hemān ol laḥẓāda cān virdi ṣandum
Görenlerden ḫicāb itdüm utandum

Melāḥatde bulınmaz aña ṣānī
Baḳınca Yūsufa beñzetdüm anı (YZ: 2608-2615)

Yûsuf, kardeşlerine hile yaparak öz kardeşini kendisine köle alır. Gümüş tası kardeşlerinin çaldığını düşünen diğer kardeşler, Ken‘ân’a ulaşır ulaşmaz bu durumu babalarına anlatırlar:

Bize ol ṣoñra ḳoşduġuñ birāder
Uġurluḳ itdi aḫvāli mükedder

Uġurluġı ʿayān oldı bilindi
Mışır sulṭānı anı ḳul idindi (YZ: 4760-4761)

3.1.6.1.4.1.4.1.2. Yapıcı Geriye Dönüş

Anlatıcının bir olay veya kişiyle ilgili saklı tuttuğu bazı şeyleri, eserin ilerleyen bölümlerinde ifşa etmesi olarak bilinen bu tekniğe mesnevîde sıkça yer verilmiştir.

Mesnevîde Yûsuf’u babasına teslim etmek için hazırlayan Înâs, hemen bir hile düzenler. Înâs, Yûsuf’u babasına teslim etmek için hazırlarken anlatıcı, o ana kadar bilinme-

yen bir konuda okuyucuyu aydınlatır. Înâs'a, yüksek değerde bir kemer peygamberlerden miras kalmıştır:

Var idi bir kemer ẕī-ḳadr ü ḳıymet
Bahāsına bulunmazdı nihāyet

Niçe ḥaşıyyeti var idi her-bār
Ki anuñla şifā bulurdı bīmār

Gelüp Înāsa bir bir enbiyādan
Kemer olmışdı mīrāṯ-ı muʿayyen (YZ: 560-562)

Anlatıcının verdiği bilgilere göre Ken'ân'da duraklayan kervanda Mâlik isminde biri bulunur. Güzel rüyalar gören bu adam, çok özel bir rüyasının gerçekleşmesini bekler:

Meger bir adı Mālik pīr-i tācir
Bu cumhūr ile olmışdı müsāfir

Görür seyrinde bir gün bedr-i enver
Girer ḳoynına olur kīse-i zer

Bunuñ gibi eyü düşler görürdi
Düşine muntaẓır olur yürürdi (YZ: 1187-1189)

Zelîhâ, rüyasında Yûsuf'u gördükten sonra büyük bir değişim yaşar. Ona yardım etmek isteyen dadı, Zelîhâ'nın yaşadığı sıkıntıların sebebini anlamaya çalışır. Güvenli bir ortam tesis etme endişesi taşıyan dadı, geçmişe dönerek Zelîhâ'yı bebekken aylarca emzirdiğini, çocukken bağrına bastığını, onu her zaman koruduğunu, onun üzerine titrediğini Zelîhâ'ya hatırlatır. Bu şekilde Zelîhâ'nın problemini daha rahat anlatabileceğini düşünür. Dadının anlattıklarından, dadı ve Zelîhâ arasındaki ilişkinin çok derin temellere dayandığı anlaşılır:

Çü ṭoġduñ anadan ey bedr-i kāmil
Benüm āġūşum oldı saña menzil

Niçe ay emzirüp oldum emekdār
Ġıdā-yı cānumı eylerdüm ifṭār

Seni maʿsūm iken mānend-i mirʾāt
Başardum bağruma *fī-külli evkāt*

Ḳaçan kim serv-i ḳaddüñ itdi reftār
Olurdum sāyeveş saña ḳafādār

Güneş gibi idüp mihrüñi pīşe
Senüñ üstüñe ditrerdüm hemīşe

Revā mı ola benden gizlü rāzuñ
De kimdür baña yār-ı dil-nevāzuñ (YZ:1686-1691)

863-870. beyitler arasında Yûsuf'un kuyuya atılma sebebi anlatılır. Yûsuf, bir gün çimenliğe çıkıp etrafı seyrederken eline bir ayna alıp kendisine bakar. Aynada kendi yüzünü gören Yûsuf, güzelliğine hayran kalır. Güzelliğinin, benzersiz olduğunu ve açık arttırmayla satılsa Kârûn'un malının kendisini satın almaya yetmeyeceğini düşünür. Yûsuf'un felâketine sebep olan şey, onun bu tavrıdır. Yûsuf, kuyuya atılıncaya kadar böyle bir hadiseden söz etmeyen anlatıcı, kuyuya atıldıktan sonra geriye dönerek Yûsuf'un bu davranışını anlatır. Böylece kahramanın bilinmeyen bir davranışına ışık tutar.

1069-1078. beyitler arasında Ya'kûb'un, Yûsuf'tan ayrılma sebebi anlatılır. Ya'kûb, Yûsuf'a dadı olarak bebek emziren bir kadın bulmuştur. Yûsuf için kendi bebeğinden ayrı düşen kadın ağlamış, aynı acıyı yaşaması için Ya'kûb'a beddua etmiştir. Ya'kûb'un yıllar sonra acılar içinde kalmasının sebebi budur. Yûsuf'un doğma, büyüme evrelerini eserin başlangıcında 444. beyitten itibaren anlatmaya başlayan şâir, onu bir dadının emzirdiğine dair bilgi vermez. Yûsuf'a, bebeğinden ayrılmak zorunda bırakılan bir kadının sütannelik yaptığını, aradan yıllar geçtikten sonra açıklar. Yûsuf, kardeşleri tarafından kuyuya atıldıktan sonra, Ya'kûb'un Yûsuf'tan ayrılma sebebine değinme ihtiyacı hisseden Yahyâ, geriye dönerek bu durumu anlatır.

1085-1094. beyitler arasında, Ya'kûb'un, Yûsuf'tan ayrılmasına sebep gösterilen diğer bir hadise anlatılır. Ya'kûb, Yûsuf'un saçını tarayıp koklarken gaybî bir ses, ona gönlünden mâsivâ sevgisini çıkarmasını, bir gönle iki sevginin sığmayacağını ve Yûsuf'un ona perde olduğunu söyler. Bunun üzerine Ya'kûb titreyerek ağlar. Allâh'ın bu işaretini alan Ya'kûb, Yûsuf'tan ayrılmayı bekler. Ne zaman yaşandığı belirtilmeyen bu hadise, muhtemelen birkaç yıl öncesinde yaşanmış olmalıdır. Yûsuf'un, kuyuya atılmasından önce böyle bir hadisenin varlığından söz etmeyen şâir, bunu anlatmak için Yûsuf'un kuyuya atılmasını bekler. Şâirin verdiği bu bilgiler sayesinde kahramanların geçmişleriyle ilgili daha geniş malumata sahip oluruz. Geriye dönüşlerde, olayları mantıksal bir zemine oturtma gayesinin ön planda olduğu dikkat çeker.

Geriye dönüş tekniği her zaman bilinmeyen şeyleri anlatmak için kullanılmaz. Bazen bilinen hadiseler de tekrar edilebilir. 2571-2586. beyitler arasında Yûsuf'un hikâyesini ve Yûsuf'tan ayrıldıktan sonra Ya'kûb'un yaşadıklarını, Ken'ânlı ihtiyarın dilinden tekrar dinleriz. Yûsuf gezintiye çıktığı bir gün, Ken'ânlı bir ihtiyarla karşılaşır, ondan babasının hâlini haber alır. Ya'kûb'un güzel ahlâklı, çok güzel bir oğlu vardır. İlmiyle meşhur bu masum çocuğun, kardeşleri tarafından öldürüldüğü düşünülür. Kardeşleri, babalarına onu bir kurda kaptırdıklarını söylemiş ve çocuğun kana bulanmış gömleğiyle babalarına gelmişlerdir. Bu tabloyu gören Ya'kûb, yüksek bir dağdan kendini atmış, günlerce hasta vaziyette yatmıştır. Oğullarının yalanlarına inanmayıp onları mantıklı delillerle ilzam etmiştir. Yûsuf'tan ayrılığa dayanamayan Ya'kûb, çok fazla ağlamaktan kör olmuş ve ağlamak için kendisine Beyt-i ahzân adında bir ev yaparak oraya çekilmiştir.

Ken'ânlı ihtiyarın devesi, Yûsuf'u görünce onun önünde diz çökerek yüzünü yere sürer. Yerinden kalkan deve, Yûsuf'un eteğini öper. Devenin böyle davranma sebebi, Yûsuf'u Ken'ân'dayken tanıması ve yolu düştükçe Yûsuf'u görüyor olmasıdır. Yûsuf'un Ken'ân günlerinde böyle bir durumun varlığından söz etmeyen şâir, Yûsuf Mısır'a geldikten sonra geriye dönerek bu hadiseyi zikreder:

Meger bu üştürüñ düştükçe rāhı
Görürmiş Yūsufı Kenʿānda gāhī (YZ: 2555)

Ken'ânlı ihtiyar Mısır'dan döndükten hemen sonra Ya'kûb'a gelerek yolda yaşadıklarını anlatır. Ya'kûb'a, gördüğü kişinin Yûsuf olabileceğini söyler. Bunun üzerine büyük bir sevinç yaşayan Ya'kûb, ihtiyara öncesinde gördüğü bir rüyayı ve yaşadığı bir hadiseyi anlatır:

Görür bir gice ol dinüñ çerāġı
Ḳapusında aḳar Nīlüñ ayaġı
Biner bir ṣandala bir ṣaçı sünbül
Gelür Yaʿḳūba virür bir ḳızıl gül (YZ: 2622-2623)

Bir gün Beyt-i ahzân'a bir grup çocuk gelir. Küçük bir oğlan çocuğu Ya'kûb'a, Yûsuf'un Mısır'a bey olduğunu, yakın bir zamanda kavuşacaklarını söyler. Ya'kûb, çocuğa bunu nereden öğrendiğini sorduğunda, çocuk bu durumu Allâh'ın kendisine ilham ettiği cevabını verir. Ya'kûb, önceden yaşadığı bu hadiseyi geriye dönerek Ken'ânlı ihtiyara an-

latır. Bu şekilde uzun süredir ne hâlde olduğu unutulan Ya‘kûb’un, şimdiye kadar neler yaşadığı anlatılır:

Daḫı bundan öñürdi oldı bir ḥāl
Derildi Külbe-i aḥzāna eṭfāl

Bir oġlancuḳ didi ey ḥażret-i pīr
Yesīr itdi ʿasīrüñ emr-i taḳdīr

İşitdüm Yūsufuñ Mışra beg olmış
Güzellükde ezelkiden yeg olmış

Baʿīd olmaya bu sözler ki biẕẕāt
Yaḳınlarda saña ola mülāḳāt

Yaḳın geldi yirinden ḳopdı Yaʿḳūb
O ṭıflı gözlerinden öpdi Yaʿḳūb

Didi olsun saña Ḥaḳḳuñ selāmı
Buyur kimden işitdüñ bu kelāmı

Eyitdi kimseden işitmedüm hīç
Hicābından başını eyledi pīç

Bu sözler baña Ḫaḳdan oldı ilhām
Żarūrī oldum itdüm saña iʿlām (YZ: 2625-2632)

Zelîhâ’dan uzak kalmak isteyen Yûsuf, atalarının koyun çobanlığı yaptığını bahane ederek ondan çobanlık yapmak için izin ister. Bunun isteğine mantıksal dayanak olarak atalarının koyun çobanlığı yapmalarını gösterir. Hikâyenin başlangıcında Ya‘kûb’a gelinceye kadarki peygamberleri özet geçen anlatıcı, bu dönüşle onların uğraşlarına ışık tutar:

Eyā maḫdūme-i sulṭān-ı aʿẓām
Diyār-ı Şāmda bundan muḳaddem

Yedi ceddüm gürūh-ı enbiyā hep
Ḳoyun çobanlıġın itdi müretteb

Nebīler oldı ümmet rāʿiyānı
Bu sırruñ ḥikmeti vardur nihānī (YZ: 3022-3024)

Yûsuf’u, Zelîhâ ile birlikteliğe ikna etmeye çalışan dadı, Zelîhâ’nın içinde bulunduğu zor durumu Yûsuf’a anlatmaya çalışır. Dadı geriye dönerek Zelîhâ’nın, Yûsuf’a rüyada âşık olduğunu, ona kavuşmak için her şeyini bırakarak Mısır’a geldiğini söyler:

Düşinde ʿāşıḳ oldı saña muḥkem
Şebīḫūn itdi anı leşker-i ġam

Ḳodı misk-i Ḫuten gibi diyārın
Aradı geldi buldı şehriyārın (YZ: 3178-3179)

Ken'ânlı ihtiyarın anlattıklarını dinleyen Yûsuf, kendisini kaybeder. Saraya döndüğünde, onun ağlamaklı bir hâlde olduğunu gören Zelîhâ, ona bunun sebebini sorar. Zelîhâ'nın ısrarı üzerine Yûsuf, geriye dönerek başlangıçtan o ana kadar yaşadıklarını anlatır. Bu bölüm mesnevînin 2656-2669. beyitleri arasında yer alır. Yûsuf, peygamber soyundan olup ataları Halîl İbrâhîm peygambere dayanır. Babası Ya'kûb, Yûsuf'ta ileri derecede bir kabiliyet gördüğü için ona çok değer verir. Kardeşleri onu kıskandıkları için kuyuya atarlar. Allâh'ın korumasıyla Cebrâ'îl, onu yere düşmekten kurtarır. Kuyuda bir melekle arkadaşlık yapan Yûsuf, kuyunun yakınından geçen yolcular tarafından oradan çıkarılır. Yûsuf'un kurtulduğunu anlayan kardeşler, onu oradakilere köle olarak satarlar. Yûsuf, şimdiye kadar iki ayrı kişiye satılmıştır.

Zelîhâ'yı uyarma gereksinimi duyan Yûsuf, geriye dönerek şimdiye kadar kendisine muhabbet gösterenlerin çok acılar çektiklerini söyler. Yûsuf'u seven Înâs, dertten ölmüştür. Ya'kûb, ayrılık acısıyla kör olmuş, Bâzıga, sultânlığı bırakarak dervişlik yoluna girmiştir:

Baña evvel maḥabbet itdi Īnās
Ġam u derdümle öldi gitdi Īnās

Firāḳum eyledi maḥzūn u şeydā
Bükādan ʿayn-ı Yaʿḳūb oldı aʿmā

Olınca Bāzıġa ʿışḳumla dil-rīş
Ḳodı sulṭānlıġını oldı dervīş (YZ: 3251-3253)

Yûsuf bahçıvanlık yapmak için bağa gittiğinde orada iki havuz arasında muhteşem bir sarayın kendisi için inşa edildiğini, Zelîhâ'nın hizmetçileriyle beraber buraya geldiğini ve sıkıntılarını atmak için havuzlardan birini şarap ile diğerini de süt ile doldurttuğunu öğrenir:

Yapılduḳda o bāġ-ı cennet-ābād
Miyānında iki ḥavż itmiş üstād (YZ: 3348)

Ol iki ḥavż arasında muʿayyen
Binā olmış idi bir ḳaṣr-ı rūşen

O cāy-ı dil-güşā ol ḳaṣr-ı meẕkūr
Meh-i Kenʿān içün olmışdı maʿmūr

Zelīḫā gelse cemʿ olsa cevārī
Aḳıtmazdı o ḥavża māʾ-i cārī

Birini ṭoldururdı bāde ile
Birini daḫı şīr-i sāde ile

Ferāmūş eyleyüp dünyā ġamını
Bu resme eyler idi ʿālemini (YZ: 3354-3358)

Azizin ölmesine sebep Yûsuf'a yaptığı haksızlığı gören şâir, geriye dönerek "*Aziz'in zulüm ve haksızlığı, günâhsız sevgiliyi hapsetti. Görenler işitenler ona buğz ve kin besleyerek ondan nefret etti*" der:

ʿAzizüñ ẓulm ile cevr ü tebāhı
Çü maḫbūs itdi yār-ı bī-günāhı

Görenler işidenler itdi nefrīn
Żarūrī lāzım oldı buġz ile kīn (YZ: 4349-4350)

Zelîhâ, îmân ettikten sonra Yûsuf'la görüşebilmek için onun eşiğine gelir. Zelîhâ'yı güçlükle tanıyan Yûsuf, ona eski günlerdeki güzelliğinden bahseder:

Zelīḫāyı güc ile bildi Yūsuf
Esīrine şefāʿat ḳıldı Yūsuf

Didi ḳanı o günler ey Zelīḫā
Yüzüñ mihr idi alnuñ māh-ı ġarrā (YZ: 4502-4503)

Mısır azizine doğruluklarını ispat etmek isteyen kardeşler, bunun için babalarından bahsetmeyi uygun bulurlar. Babalarının yıllar önce kaybettiği oğlundan dolayı üzüntü içinde olduğunu söyleyen kardeşler, yıllar önce söyledikleri yalanı o kadar özümsemişlerdir ki bunu, kardeşleri olduğundan habersiz oldukları Mısır azizine yani Yûsuf'a da anlatma ihtiyacı duyarlar:

Bir oġlı vardı ḳurd aldı anı
Güzellikde yoġ idi aña ṣānī

Ziyāde aġlamaḳdan oldı aʿmā
Bizüm aḥvālimüz işitse farżā
ʿAyāndur bu ki ḥasretle virür cān
Kerem ḳıl eyleme nā-ḥāḳ yire ḳan (YZ: 4660-4662)

Yemek esnasında Yûsuf'la konuşan masum kardeşi, Yûsuf'un kabasının üzerinde "Yûsuf" isminin yazılı olduğunu görür. Yûsuf'un, kendi kardeşi olduğunu bilmeden ona, kurdun kaptığı kardeşinin hikâyesini anlatır:

Didi bir ḳardaşumı ittifāḳī
Yidürdi ḳurda bu iḫvān-ı bāḳī
Dile gelmezdi ḥüsn ü ḫulḳı anuñ
Görür gözi idi ḫalḳ-ı cihānuñ (YZ: 4690-4691)

Eserin sonlarına doğru Yûsuf kuyuya atıldığında orada bulunmayan bir kardeşinin varlığından söz edilir. Bu kardeş, o gün Ya'kûb'un yanında kalmıştır. Yûsuf'un öz kardeşidir. "*Babasıyla kalan maharetli çocuk, öz kardeşiydi. O taze gül kuyuya atıldığında o kardeş gelmemişti*" anlamındaki beyitlerde şâir, geriye dönerek böyle bir kardeşin varlığını haber verir:

Babasıyla ḳalan ferzend-i māhir
Ḳarındaşı idi ana ata bir
Atuldıġında çāha ol gül-i ter
Bile gelmiş degüldi ol birāder (YZ: 4668-4669)

Kardeşler buğdayları yükleyerek Ken'ân'a doğru yola koyulduklarında, 4732-4738. beyitler arasında gümüş tas, geriye dönerek kardeşlerin Yûsuf'u kuyuya atmalarını anlatır.

3.1.6.1.4.1.4.2. İleri Kırılma

Yûsuf ve Zelîhâ'daki ileri kırılma örnekleri olay zamanını genişletir. Şahısların gördükleri rüyalar, kendi aralarında yaptıkları konuşmalar, anlatıcının olay ve kişiler hakkında yaptığı tasvir ve yorumlar, hikâyenin nasıl gelişeceğiyle ilgili belirtileri içinde barındırır. Rüyalar, konuşmalar ve yorumlarla yaşanacak olaylar sezdirilir.

Bir gece, rüyasında güneş ve ayla birlikte on bir yıldızın kendisine secde ettiğini gören Yûsuf, aynı rüya içinde bütün rûhların kendisine dua ettiklerini işitir. "*Bu gece rüyamda on bir yıldız, güneş ve ay bana secde etti. Bütün insanların rûhlarının 'Selâm ve dua*

senin üzerine olsun' dediklerini işittim" anlamındaki beyitler, hikâyenin sonuyla ilgili önemli mesajlar ihtiva eder:

Bu gice on bir encüm mihr ile māh
Sücūd itdi baña seyrimde nā-gāh

İşitdüm cümle ervāḥ-ı enāmı
Çaġırdı es-salātu ve's-selāmı (YZ: 625-626)

Bu rüyadan çok korkan Yûsuf, rüyasını babasına anlatarak ondan rüyanın tabirini ister. Rüyayı tabir eden Ya'kûb, gelecekte yaşanacakları anlar. Yûsuf'un yüksek bir mevkiye çıkacağını, kardeşlerinin ona hizmet edeceklerini söyler. Bu rüyadan kardeşlerine söz etmemesi için Yûsuf'u tembihler:

Eyitdi sen olursın enbiyādan
Saña el vire devlet her yañadan

Saña meʾmūr olup ḳardaşlaruñ hem
Elüñ altında ola hem-çü ḫātem

Vire Ḥaḳ ẕātuña iki sürūrı
Biri dünyā biri ʿuḳbā ḥużūrı

Olursın cümle ʿilliyyīne serdār
Düşüñden ḳılma iḫvānı ḫaberdār (YZ: 629-632)

Yûsuf'u rüyasını kardeşlerine anlatmaması hususunda sıkıca tembihleyen Ya'kûb, "*Dikkat et, bu hafifliğin sana çok ağırlığı var. Bana ayrılık, sana da çok zahmeti var*" anlamındaki beyitte, kardeşlerin bu sırrı öğrenmelerinin, kendisi için ayrılık, Yûsuf içinse zahmet getireceğini söyler:

Ṣāḳın bu ḫıffetüñ bir ṣıḳleti var
Baña fürḳat saña çoḳ zaḥmeti var (YZ: 635)

Aradan uzun yıllar geçtikten sonra Ya'kûb'un söyledikleri, aynen gerçekleşir. Ya'kûb, yıllarca oğlundan ayrı kalır. Kıtlık yıllarında buğday almak için Mısır'a giden kardeşler, Yûsuf'un yüzündeki örtü açılınca Mısır azizinin, kendi kardeşleri olduğunu anlarlar. On bir kardeşin hepsi Yûsuf'un karşısında secde ederek yıllar önce görülen rüyanın gerçek olduğunu ispat ederler:

Yüzin görüp gelürler anda vecde
İder on bir ḳarındaş aña secde
Düşi gerçekligini itdi iṡbāt
Meh-i Kenʿāna geldi ḫaylī ḫālāt (YZ: 4826-4827)

Ya'kûb, Yûsuf'u sahrada dolaştırma bahanesiyle evden çıkarmak isteyen kardeşlere izin vermez. Onlara, kırda dolaşırken karşılarına yırtıcı bir kurt çıkabileceğini söyler. Zira Ya'kûb, rüyasında birkaç kurdun Yûsuf'a hücum ettiğini görmüştür:

Gezerken şāyed ol serv-i ḳabā-pūş
Amansuz yırtıcı ḳurda ola tuş
Bu idi ḳurdu anduġına ḥikmet
Düşin görmişdi ol kān-ı baṣīret (YZ: 673-674)

Hikâyenin ilerleyen bölümlerinde Ya'kûb'un rüyası aynen gerçekleşmese de kardeşler, babalarına Yûsuf'un bir kurt tarafından yenildiği yalanını söylerler (YZ: 925).

Mâlik, bir gün rüyasında parlak dolunayın, kendi koynuna girip altın kesesine dönüştüğünü görmüştür. Yıllar sonra güzeller güzeli Yûsuf'u, kardeşlerinden köle olarak satın almış, sonrasında onu çok yüksek bir fiyata azize satmıştır. Bu şekilde rüyasının doğruluğu açığa çıkmıştır. "*Bir gün rüyasında parlak ay görür. Koynuna girip altın kesesi olur*" anlamındaki beyitte, Mâlik'in bu rüyasına yer verilmiştir:

Görür seyrinde bir gün bedr-i enver
Girer ḳoynına olur kīse-i zer (YZ: 1188)

Rüyasında Yûsuf'u görerek ona âşık olan Zelîhâ, mesnevînin ilerleyen bölümlerinde onunla karşılaşır. Olayların büyük çoğunluğu ikisi ekseninde gelişir. "*Rüyasında acayip bir sevdaya kapıldı. Muhabbet ateşiyle tutuştu. Misal âlemini gezerken gözü bir güzeli gördü*" anlamındaki beyitlerde şâir, Zelîhâ'nın rüyasından söz eder:

Düşinde bir ʿaceb sevdāya düşdi
Maḥabbet āteşi ile ṭutuşdı (YZ: 1538)
Gezerken ʿālem-i mülk-i miṡāli
Ne gördi gözi bir zībā cemāli (YZ: 1540)

Zelîhâ, Yûsuf'u ikinci defa rüyasında gördüğünde Yûsuf ona, kavuşmaları için zaman gerektiğini söyler. Gerçekten de uzun yıllar ayrılık yaşadıktan sonra kavuşma gerçek-

leşir. "*Güzellik bahçenin bahçıvanı benim. Tahammül et ki daha zamanı var*" anlamındaki beyit, Zelîhâ'nın uzun yıllar süren kavuşma mücadelesinin habercisidir:

Benem bāġ-ı cemālüñ bāġbānı
Ṭaḥammül eyle kim vardur zamānı (YZ: 1813)

Yûsuf'u, rüyasında üçüncü defa gören Zelîhâ, Yûsuf tarafından gelecekte yaşayacakları ile ilgili bilgilendirilir. Yûsuf, ona Mısır azizi olduğunu, kendisine kavuşmak istiyorsa Mısır'a gelmesi gerektiğini söyler. Zelîhâ'nın yaşayacağı sıkıntıları haber veren Yûsuf, ona sabırlı olmayı tavsiye eder. Yaşadığı bütün sıkıntıların sonu hayırla neticelenecektir. Zelîhâ, zamanı geldiğinde Yûsuf'la evlenecek ve yıllarca çektiği gam ve keder, yaşadığı mutluluğun yanında çok küçük kalacaktır. Mesnevînin ilerleyen bölümlerinde Zelîhâ'nın rüyası tamamıyla gerçekleşir:

Benem maḥrūsa-i Mışruñ ʿazīzi
Şerīfi aʿlemi ehl-i temīzi

Beni ister dilersen ey perī-rū
Zamān ile gelesin Mışra ṭoġru

Ṭaralma hicre incinme cefādan
Uşanma şonı ḫayr olan belādan

Zamān ile ḥelālüm olısarsın
Enīsüm ehl-i ḫālüm olısarsın

Niçe yıl çekdügüñ derd ü ġam u āh
Saña bir günce gelmez *yaʿlemū'llāh*

Belā-yı fürḳat u nār-ı ʿaẕābı
Ferāmūş itdürür vuṣlat şarābı (YZ: 1984-1989)

Ya'kûb'un, Ken'ânlı ihtiyara anlattıklarından rüyasında Yûsuf'u gördüğü ve ona kavuşacağını hissettiği anlaşılır. "*O dinin mumu, bir gece Nîl'in kapısında aktığını görür. Sümbül saçlı biri, bir sandala biner. Ya'kûb'a gelerek kırmızı bir gül verir*" anlamındaki beyitlerde, Ya'kûb'un bu rüyasına yer verilir:

Görür bir gice ol dinüñ çerāġı
Ḳapusında aḳar Nīlüñ ayaġı

Biner bir şandala bir şaçı sünbül
Gelür Yaʿḳūba virür bir ḳızıl gül (YZ: 2623-2624)

Yûsuf'un, rüya tabirinde uzman olması, mesnevînin rüyalarla kuvvetli bağını gösterir. Zindandakilerin rüyalarını yorumlayan Yûsuf, zindana düşen padişahın yakınındaki iki adamın rüyalarını da tabir eder. Birinin rüyası onun öleceğini, diğerininki ise kurtulacağını haber verir. Olaylar, rüyaların tabirine uygun şekilde gelişir. "*İkisi gördükleri rüyayı anlattı. (Yûsuf) anlatılanları dinleyerek rüyaları yorumladı. Birinin rüyası selâmet eseri, diğerininki kahır ve ayıplanma sebebi*" anlamındaki beyitler, sözü edilen rüyaların tabirine ayrılmıştır:

İkisi düş görüp taḳrīr itdi
İşitdi düşlerin taʿbīr itdi

Birinüñ düşi āṣār-ı selāmet
Birinüñ baʿiṣ-i ḳahr u melāmet (YZ: 4253-4254)

Mısır padişahı Reyyân'ın rüyası da olayların nasıl gelişeceğini gösterir. Reyyân rüyada, yedi şişman ineğin, yedi tane zayıf ineği; yedi kuru başağın da yedi taze başağı yediğini görür:

Uyurken ʿālem-i maʿnāda ol şāh
Yedi gāv-ı semīni gördi nā-gāh

Ol arada yedi baş gāv-ı lāġar
Şitāb ile gelüp ḳaldurdılar ser

Belerdüp gözini açdı femini
Yidi cümle gāv-ı semīni

Baḳarken luʿbet-i zāl-i cihāna
Anuñ ardınca bu devr-i zamāne

Yedi ḳıṭʿa ḳurı ḫūşe bitürdi
Yedi ter ḫūşeyi bir bir yitürdi (YZ: 4280-4284)

Mısır padişahının rüyasını yorumlayan Yûsuf, yedişer yıl sürecek bolluk ve kıtlık yıllarını haber verir:

Didi ol server-i devr-i zemāne
Yedi gāv oldı yıllardan nişāne

Yedi ter ḫūşedür ucuzluġa dāl
Ucuzluḳ ola ġāyetde yedi sāl

Yedi yıl ola ḳıtlıḳlar ziyāde
Ḳalalar ḳıllet ü derd ü belāda

Ne gök giryān ola ne ebr bārān
Ḳarara yir yüzi olmaya ḫandān

Cev ü gendüm nitekim ʿömr-i ādem
Cihān içre ola günden güne kem

Bu iḳlīmüñ ḥubūbāt-ı ġılāli
Celīlü'l-ḳadr ola lülü miṣāli

Bunuñ rāyın eger eylerse Reyyān
Olur işkāl müşkil cümle āsān (YZ: 4297-4303)

Hikâyenin ilerleyen bölümlerindeki olaylar, Yûsuf'un tabiriyle aynı doğrultuda gerçekleşir:

Yedi yıllar ucuzluḳ oldı ġāyet
Nebātat ökdi bī-ḥadd ü nihāyet (YZ: 4598)

Ġılāle bir ḥışārı ḳıldı anbār
Yıġıldı anda ḫāṣıldan ne kim var

Demedlerden olup eflāke pāye
Derildi cümle ḫāṣıl bir araya

Pes andan soñra irişdi yedi yıl
Ẓuhūra gelmedi bir yirde ḫāṣıl (YZ: 4601-4603)

Yûsuf'un, ölümüne yakın anne ve babasını rüyasında görmesi, onların Yûsuf'u yanlarına davet etmeleri, Yûsuf'un yakın bir zamanda öleceğinin habercisidir:

Meger levḥ-i miṣāle baḳdı ʿaynı
Görindi geldi aña vālideyni

Didiler aña ey ferzend-i ṣāliḥ
Yiter olduñ ʿavāmü'n-nāsa nāṣiḥ

Yetiş gel şemʿ-i cemʿ-i enbiyā ol
Ḫalāṣ ol ḳayd-ı ʿālemden ṣafā bul (YZ: 4973-4975)

Külbe-i ahzân'a toplanan çocuklardan biri, Ya'kûb'un yanına gelerek ona Yûsuf'un Mısır'a bey olduğunu söyler. Gerçekten de ilerleyen bölümlerde Yûsuf, Mısır azizi olur.

"*Yûsuf'unun Mısır'a bey olduğunu, güzelliğinin eskisinden de fazla olduğunu duydum*" anlamındaki beyit, Yûsuf'un Mısır azizi olacağının habercisidir:

İşitdüm Yūsufuñ Mışra beg olmış
Güzellükde ezelkiden yeg olmış (YZ: 2627)

Yûsuf, Zelîhâ'nın kendisini elde etmek için yaptırdığı ikinci evde ona, sabrederek nefis ejderhasını öldürdürmesi gerektiğini, vahdet makamına bu yoldan ulaşıldığını söyler. Bu sözler, kavuşmanın henüz gerçekleşmeyeceğini ve Zelîhâ'nın Yûsuf'a kavuşmak için sabretmesi gerektiğini haber verir. Ayrıca Zelîhâ'nın, nefsini öldürerek Allâh'a kavuşacağının da müjdecisidir. Mesnevînin sonunda bütün olaylar, Yûsuf'un söylediklerine uygun şekilde gelişir. Yûsuf'un bu konuşmalarını "*Sabır o nefis ejderhasını öldürür. Bu yol vahdet makamına varır*" anlamındaki beyit özetler:

Ṣabūr ol ejdehā-yı nefsi öldür
Maḳām-ı vaḥdete varan bu yoldur (YZ: 3670)

Üçüncü eve girdiklerinde Yûsuf, Zelîhâ'nın hırsından dolayı ayrılık yaşayacaklarını ve acele hareket edenlerin maksatlarına ulaşamayacaklarını ifade eder. Bütün gelişmeler, Yûsuf'un ifade ettiği şekilde yaşanır. Yûsuf'un zindana atılmasıyla Zelîhâ, onu uzaktan seyretme şansını da yitirir. Bütün bunlara Zelîhâ'nın aceleciliği sebep olur. "*Bu hırsın seni mahrum bırakacağından, ayrılık yaşanacağından korkuyorum. Acele hareket edenler maksatlarına ulaşamazlar*" anlamındaki beyitler, hikâyenin devamında yaşanacak ayrılığın habercisidir:

Budur ḳorḳum ki fürḳat ola ẓāhir
Seni maḥrūm ide bu ḥırṣuñ āḫir (YZ: 3725)

İdenler ʿayn-ı taʿcīlin güşāde
İrişmez maḳṣad-ı rāy-ı murāda (YZ: 3726)

Beşinci evde Zelîhâ'ya engel olmaya çalışan Yûsuf, ona kavuşmayı kendisinden değil de Allâh'tan istemesi gerektiğini söyler. Bu konuşma, kavuşmanın ancak Allâh'tan istendiği takdirde gerçekleşeceğini haber verir. Nitekim öyle de olur. Zelîhâ îmân edip Allâh'a dua ettikten sonra Yûsuf'a kavuşabilir. "*Maksadına ulaşmak istersen bana değil Allâh'a yalvar*" anlamındaki beyit, kavuşmanın ancak Allâh'a dua etmekle mümkün olacağını haber verir:

İrişem dir iseñ maḳṣūda gel var
Baña yalvarma var Allaha yalvar (YZ: 3762)

Altıncı evde de Zelîhâ'ya nasihat etmeye devam eden Yûsuf, bu derde sabrın deva olacağını söyler. Yûsuf'a kavuşamayan Zelîhâ, acılar içinde geçen yıllar neticesinde sabretmeye alışır. Sabırla dost olmayı öğrendikten sonra kavuşma gerçekleşir. Yahyâ, "*Aşk belâsı seni düşkün hâle getirdi. Bu derdin devası sabırdır*" diyerek Zelîhâ'nın sabretmeyi öğrenerek maksadına ulaşacağını haber verir:

Zebūn itdi seni ʿışḳuñ belāsı
Bu derdüñ ṣabr ile olur devāsı (YZ: 3784)

Oğullarıyla konuşan Ya'kûb, onlardan yazdığı mektubu Mısır azizine götürmelerini ister. Onlara, Yûsuf'la ilgili gelişmeler olacağını hissettiğini ifade eder. Bu şekilde yakın bir zamanda oğluna kavuşacağını haber verir:

ʿAcebdür kim ider göñlüm şehādet
Belüre Yūsufumdan bir alāmet (YZ: 4802)

Ya'kûb, Yûsuf'u kardeşleriyle birlikte gitmesi için hazırlarken konuşmaya başlayan kader, onun kısa bir zaman sonra Yûsuf'tan ayrılacağını haber verir:

Ḳażā eydürdi ey şāh-ı nübüvvet
Olur bayram içün her zīb ü zīnet

Gider tezyīni rūz-ı mātem oldı
Senüñ şenliklerüñ derd ü ġam oldı

Bileydüñ ne olısar āḫir-i kār
Göreydüñ perde ardında neler var

Sürūruñ hep melāle oldı tebdīl
İrişdi ayrılıḳ eyyāmı taʿcīl

Şeb-i hicrān ile rūz-ı muṣībet
Seni beytü'l-ḥazende ḳoydı ḥasret

Ṭolındı āftāb-ı şādmānī
Yaşuñ yılduzları ṭutdı cihānı

Elüñden gitdi ol şehbāz-ı cānuñ
Dehāna geldi feryād u fiġānuñ (YZ: 692-698)

Anlatıcının yaptığı tasvir ve yorumların hikâyenin geleceğiyle ilgili işaretler barındırdığına, çalışmanın başka yerlerinde değinilmiştir. Bu hususta mekân konusundaki tasvir örneklerine ve bakış açısı ile ilgili örneklere bakılabilir. Konunun daha iyi anlaşılması açısından aşağıdaki örnek de açıklayıcı olacaktır. İshâk, 'Îs'e dua ettikten sonra araya giren anlatıcı, olay zamanı olarak İshâk peygamber döneminde olmasına rağmen mesnevîsini yazdığı döneme yani on altıncı yüzyıl Osmanlısına sıçrayarak Allâh'ın, İshâk'ın duasını kabul ettiğini, onun neslinden Osmanlı sülalesini gönderdiğini söyler:

ʿİnāyet eyledi ol Rabb ü Mevlā
Ḳabūl itdi duʿāsını hemānā

Anuñ neslinden oldı Āl-i ʿOṣmān
Cihānuñ ḥākimü'l-vaḳtidür el-ān

Cihānda ġāzī oġlı ġāzī oldı
Şecāʿatde cihān şehbāzı oldı

Olur anlar yed-i ḳudret ṭoġanı
Neye ṣalınsa āḫir alur anı (YZ: 413-416)

3.1.6.1.4.2. Zaman Bildiren İfadeler

Hikâye, özetlemeler ve zamandaki atlamalarla ilerler. Mesnevîde hikâye zamanı, her ne kadar belirsizlik bildiren ifadelerle ilerlese de zaman bildiren ifadelere sıklıkla yer verilmesi, zamanın takibini kolaylaştırır. Mesnevîde, olay örgüsünün oluşumuna yardım eden zaman ifadeleri kabaca şu şekilde takip edilebilir:

Seḥerden (YZ: 436), bir ay içinde (YZ: 448), iki yaşında (YZ: 456), bir gün (YZ: 624, 2854, 3491), bahār oldı şitā eyyāmı geçdi (YZ: 648), günlerde bir gün (YZ: 863, 2331, 2528, 3297), aḫşam oldı (YZ: 890), niçe gün (YZ: 905, 2856, 3038, 4310), sükūna vardı tā kim oldı aḫşam (YZ: 971), geçende (YZ: 1008), bu günden (YZ: 1019), niçe gün niçe ay oldı (YZ: 1134), mübārek sāʿat idi vaḳt-i merġūb (YZ: 1157), ırağ iken daḫı ḳonmaḳ zamānı (YZ: 1180).

Meger bir gice (YZ: 1527), bir ay içinde (YZ: 1664), bir gice (YZ: 1757, 4457, 4938, 4970), bu minvāl üzre geçdi bir iki sāl (YZ: 1861), ʿayān oldı zamān-ı ṣubḥ-ı ṣādıḳ (YZ: 1921), namāz üstinde eylerken niyāzı (YZ: 1965), meger bir gün gelip nevrūz-ı rūşen (YZ: 2126), mübarek demde vü ḳutlu zamānda (YZ: 2134), dügüni güni (YZ: 2178), bu ḥāl üstine geçdi niçe eyyām (YZ: 2232), o gün (YZ: 2400, 2468, 3029, 3610), bu gün (YZ:

2416), seḥerden (YZ: 2468, 4466), bir aydan soñra (YZ: 2484), ṣabāḥın geldi (YZ: 2605), bir niçe gün (YZ: 2700), aḫşam oldı (YZ: 2773), o gice (YZ: 2776), zamān ile (YZ: 2815), her-bār (YZ: 2821), niçe yıl (YZ: 2831, 4343), ezelde (YZ: 2871).

Bu ḥāl üstine geçdi niçe demler (YZ: 3003), yarın-bir iki gün (YZ: 3025), ol ḥīn (YZ: 3443, 3525), ol ān (YZ: 3470, 3777, 4631), bād-ı seḥer (YZ: 3477), o demde (YZ: 3736, 4913), hemānā (YZ: 3917), Yūsufdan ayrılduġı sā'at (YZ: 3968), bu tertīb ile geçdi niçe eyyām (YZ: 4163), ḳarañu gice içre (YZ: 4188), bir niçe yıl (YZ: 4263).

Ol eṣnālarda (YZ: 4279), bunca yıldur (YZ: 4506), ol sā'at ol nefes ol laḥẓa ol ān (YZ: 4523), o günden (YZ: 4526), bu ḥāl üstine geçdi niçe müddet (YZ: 4595), yedi yıl (YZ: 4598), pes andan ṣoñra irişdi yedi yıl (YZ: 4603), bahār (YZ: 4917), bu ḥāl ile niçe yıl niçe mühlet (YZ: 4931), bu eṣnāda (YZ: 4702), irişdi bir zamān-ı ḥasret-engīz (YZ: 5003), ḫazān irdi (YZ: 5004), üç gün (YZ: 5059), dördünci gün (YZ: 5060).

Mesnevîde zamanın, yer yer itibarî bir nitelik kazandığı görülür. Örneğin Yûsuf'tan ayrı düşen Ya'kûb, oğlu için ağlayıp inlerken akşam olur. Şâir, akşam oluşunu Yûsuf'un ayrılığına bağlar:

Sükūna vardı tā kim oldı aḫşam
Firāḳ-ı Yūsuf itdi rūzını şām (YZ: 971)

Mısır'a gelin gelen Zelîhâ, Yûsuf'a kavuşma ümidiyle yolda büyük bir heyecan yaşar. Konuyla ilgili yorum yapan şâir, Zelîhâ'nın gelecekten habersiz olduğunu ve yıllarca gündüzünün geceye döneceğini söyler:

Ne bilsün bu mürūr-ı devr-i eyyām
İdiser niçe yıllar rūzını şām (YZ: 2125)

Zelîhâ'nın düğün günü, onun rûh hâlinin etkisiyle ona matem günü gibi gelir:

Sürūrı bā' iṣ-i derd ü ġam oldı
Dügüni güni rūz-ı mātem oldı (YZ: 2178)

Eserde zamanla ilgili yapılan mantık hatalarına da rastlanır. Babası tarafından zincire vurdurulan Zelîhâ rüzgârdan, aydan ve güneşten yardım diler. Onlardan cevap alamayınca Allâh'a dua eder. Putperest bir kadının henüz Allâh'a îmân etmeden ona dua etmesi, man-

tık hatasıdır. Zelîhâ, mesnevînin sonlarına doğru Allâh'a îmân eder. Şâir, zamanla ilgili bu ayrıntıyı gözden kaçırmış olmalıdır:

Görür ġayrıdan olmaz derde dermān
Didi ey derde dermān ıssı Sübḥān (YZ: 1949)

Zelîhâ'nın babası da kızı iyileştikten sonra putlarına değil de Allâh'a dua eder. Bu kısım da şâirin dikkatini çekmemiş olmalıdır:

Eyü olmış ciger-gūşem mizācı
Ḥakīm-i Lā-yezāl itmiş ʿilācı (YZ: 2006)

Ken'ânlı ihtiyarın anlattıklarına göre Yûsuf'tan ayrılan Ya'kûb, kendisine ağlamak için Beyt-i ahzân adında bir ev yapmıştır:

Bir ev yapdı ki anda ola giryān
Ḳodı adını anuñ Beyt-i aḥzān (YZ: 2582)

Yûsuf'u kuyuya atan kardeşler, daha babalarına hiçbir şey söylememişken, kendi aralarında Yûsuf'un gömleğine kan sürerek gömleği Beyt-i ahzân'a götürmeyi tasarlarlar. Bu şekilde babalarını Yûsuf'un öldüğüne inandırmayı düşünürler. Ya'kûb'un, Yûsuf'un ölüm haberini almadan yas tutması düşünülemez. Bu haberin ardından, bu ev inşa edilmesine rağmen zamanı karıştıran anlatıcı, ev inşa olmadan varmış gibi davranır. Bu durum doğu edebiyatında ortak bir malzemenin sürekli işlenmesinden kaynaklı bir dikkatsizlik olmalıdır. "*Gömleğinin yarısına kan sürelim. Hüzün evinde ağlayalım*" anlamındaki beyitte -Ken'ânlı ihtiyarın haberinden çok daha önce- kardeşlerin dilinden böyle bir evin varlığından haberdar oluruz:

Sürelüm göñleginüñ nışfına ḳan
İdelüm Beyt-i aḥzānında efġān (YZ: 883)

Ken'ânlı ihtiyardan Ya'kûb'un haberini alan Yûsuf, kendinden geçmiş bir hâlde saraya döner. Onun bu hâlini gören Zelîhâ, yaşadıklarını anlatması için ona ısrar eder. Zelîhâ, putperest olduğu hâlde Allâh'ın hakkını ortaya koyarak Yûsuf'a ricada bulunur. "*Allâh hakkı için, yedi gök, yüce arş hakkı için*" anlamındaki beyit, bu çelişkiyi ortaya koyar:

Eyitdi Ḥaḳ Taʿālā ḥaḳḳı içün
Yedi gök ʿarş-ı aʿlā ḥaḳḳı içün (YZ: 2651)

Zelîhâ'nın ısrarı üzerine hayat öyküsünü anlatan Yûsuf'un, Mısır'a sultân olmaktansa Ken'ân diyarının dervişi olmayı yeğlemesi de zaman açısından bir tutarsızlık olduğunu gösterir. Yûsuf henüz Mısır azizi olmadığı hatta Zelîhâ'nın kölesi olduğu hâlde, böyle bir yorum yapar. "*Bugün Mısır'a sultân olmaktansa Ken'ân diyarının dervişi olmam daha iyiydi*" anlamındaki beyitte bu tutarsızlığı görmek mümkündür:

Bu gün olmaḳdan ise Mısra sulṭān
Yeg idi kim olam dervīş-i Kenʿān (YZ: 2678)

Geceleyin sarayında mumla konuşan Zelîhâ, henüz îmân etmemesine rağmen Allâh'tan kendisini öldürüp yok etmesini ister:

Murādumdur fenā-yı muṭlaḳ olmaḳ
Ḳabūl itse duʿāmı Ḥażret-i Ḥaḳ (YZ: 3540)

3.1.6.1.5. Bakış Açısı ve Anlatıcı

Yûsuf ve Zelîhâ hâkim bakış açısıyla kaleme alınmıştır. Mesnevîdeki her şeyi gören ve bilen konumundaki anlatıcı, kişilerin geçmiş ve geleceklerine hâkimdir.

Ya'kûb'un, Yûsuf'u kardeşleriyle göndermesinin ardından yorum yapmaya başlayan anlatıcı, eserin nasıl ilerleyeceğinin, hatta nasıl sonlanacağının farkındadır. Anlatıcının verdiği bilgiye göre Yûsuf, babasından irşâd dolayısıyla ayrılmıştır. Yani ilerleyen bölümlerde Yûsuf, irşâd vazifesiyle okurun karşısına çıkacaktır ki öyle de olur. "*Ya'kûb'a dert ve Yûsuf'a gam gelir. Allâh bilir ya maksat irşâddır*" anlamındaki beyit, böyle bir vazifenin habercisidir:

Gelür Yaʿḳūba derd ü Yūsufa ġam
Ġaraż irşāddur Allāhu aʿlem (YZ: 739)

Okurla konuşmaya başlayan anlatıcı, Yûsuf'un babasından ayrılmasıyla ilgili yorumlarına devam eder. Bütün bu sıkıntılar, Yûsuf için imtihandır:

Bu sözi bilmeyen bilsün muḥaḳḳaḳ
Ḳulını imtiḥān itmekdedür Ḥaḳ (YZ: 741)

Zelîhâ'nın Mısır'a doğru yola koyuluşunu anlatan şâir anlatıcı, yaptığı yorumlarda büyük ümitlerle yola koyulan Zelîhâ'nın, beklediğinden çok farklı hâllerle karşılaşacağını önceden haber verir:

Müfîd olmaz ṭalebkāruñ şitābı
İñen bāzāra ṣıġmaz ev ḥisābı

Olur taḳdīr olan insāna taʿyīn
Yemez umduġını mihmān-ı miskīn (YZ: 2122-2123)

Yûsuf'u katlettirmeyi düşünen aziz, ana kucağındaki bebeğin konuşarak Yûsuf'u savunması ve hizmetçilerin, Yûsuf'un doğruluğuna şehadet etmeleri üzerine düşüncesinden vazgeçer. Araya girerek yorum yapan anlatıcı, bu ifadelerin Yûsuf'u koruduğunu, belâyı erteleyerek onun üzerinden uzaklaştırdığını söyler. Yûsuf'un yaşayacağı sıkıntıların olduğunu önceden bildirerek okuru yönlendirir:

Ḳażāya ḫüsn-i taʿbīr oldı ḳalḳan
Belā-yı şerri teʾḫīr itdi ol ān (YZ: 3899)

Anlatıcı kimi zaman, hikâyeyi yazanın kendisi olduğunu belirtmekten çekinmeyecek kadar pervasız davranır. "*Kalem gibi parmaklarının vasfını nasıl yazayım? Kalem onu vasfetmekte aciz kalır*" anlamındaki beyitte anlatıcı, kimliğini açıkça ortaya koyar:

Ḳalem barmaġı vaṣfın nice yazam
Ḳalem ʿāciz anuñ vaṣfında her dem (YZ: 1389)

Anlatıcı o kadar terakki etmiş konumdadır ki meselelerin bütün sebep ve sonuçlarını, hadiseyi bizzat yaşayan kahramanların bilmediklerini bile bilir. Yûsuf'un kendisinin, zindanda bu kadar uzun süre kalmasının sebebini bilip bilmediği meçhuldür fakat anlatıcı, son derece emin bir vaziyette bunun sebebinin onun başkalarından medet beklemesi olduğunu söyler. Padişaha yakın bulunan genç, zindandan çıkarken Yûsuf, ondan içinde bulunduğu durumu padişaha anlatmasını istemiştir. İhtiyacını bizzat Allâh'a değil de başkalarına bildirmesi, onun uzun süre zindanda kalmasına sebep olmuştur:

Anuñçün Yūsufa geldi bu acı
Ki oldı ġayra ʿarż-ı iḥtiyācı (YZ: 4264)

Anlatıcı, sadece okurla konuşmakla kalmaz. İstediğinde hikâye kahramanlarına da seslenir. Ya'kûb'un, Yûsuf'tan ayrılmasının hakîkî sebebinin Allâh'ın takdiri olduğunu, kardeşlerin arada bahane olduğunu düşünen anlatıcı, Ya'kûb'a seslenerek tasarruf sahibinin Allâh olduğunu, burada tedbirlerin işe yaramayacağını söyler:

Bahāne oldı bu hicrāna iḫvān
ʿAyān olmaġ içün taḳdīr-i Yezdān

Ṭaṣarruf Ḥażret-i Ḥaḳḳuñdur ey pīr
Burada aṣṣı itmez rāy u tedbīr (YZ: 735-736)

Yûsuf'tan ayrıldıktan sonra Ya'kûb'un çektiği sıkıntılardan söz eden anlatıcı, Allâh'a yakınlığın ancak meşakkat çekmekle mümkün olacağına inanır. "*Tarîkat yolunun yolcusu olursan sana bu nasihat yeter*" anlamındaki beyitte, Allâh'a ulaşma yolunda mücadele edene nasihat olarak, anlattıklarının yeterli olduğunu ifade eder:

Olursañ sālik-i rāh-ı ṭarīḳat
Yeter saña bu pend ü bu naṣīḥat (YZ: 1156)

Bir süreliğine ortadan çekilen anlatıcı; Zelîhâ'nın, rüyasında ikinci defa Yûsuf'u görmesi üzerine yorum yapmaya başlayarak varlığını tekrar hissettirir. "*Yürü, bütün kâinatı gözden çıkar. Gözünü kapat ki sevgilinin yüzünü görebilesin*" anlamındaki beyitte anlatıcı, sevgiliye ulaşmak isteyen âşığa seslenir:

Yüri gözden bıraḳ kevn ü mekānı
Gözüñ yum tā göresin rūy-ı cānı (YZ: 1774)

Anlatıcı, Yûsuf'u gördükten sonra îmân eden Bâzıga'yı, Allâh'ın yarattıklarını bırakıp Allâh'ı sevdiği için takdir eder:

Zihī zen kim olup merdāne kārı
Ḳodı maḥlūḳı sevdi Kirdigārı (YZ: 2383)

Anlatıcı zaman zaman kimliğini o kadar belli eder ki neredeyse hikâye kahramanlarından biri olduğu zannedilir. Oğullarının ellerinde kanlı gömlekle, dövünerek geldiklerini gören Ya'kûb'un aklı başından gider. O anda Ken'ân'ın bütün taşlık alanları delinir. Şâir anlatıcı bizzat orayı gördüğünü, dağ ve taşların gözyaşından aşınmış hâlde olduğunu söyler. "*Rivayet edilir ki o an bu dertle Ken'ân diyarının bütün alanları delindi. Gidip orayı açık bir şekilde gördüm. Dağ ve taşlar gözyaşından aşınmış*" anlamındaki beyitler, anlatıcının hikâyeye olan dahlinin derecesini ortaya koyar:

Rivāyetdür ki bu derd ile ol ān
Delindi cümle sengistān-ı Kenʿān

Varup gördüm orayı ẓāhir ü fāş
Aşınmış gözyaşından ṭaġ ile ṭaş (YZ: 913-914)

3.1.6.2. Çerçeve Hikâyelerdeki Tahkiye Unsurları

Bu bölümde, mesnevîdeki çerçeve hikâyelerin tahkiye yapısı incelenecektir.

3.1.6.2.1. Birinci Çerçeve Hikâyedeki Tahkiye Unsurları

Birinci çerçeve hikâyede, güzel kız ve kızın âşığı hikâyenin birinci dereceden kişileridir. Olaylar, onların aşk maceraları etrafında şekillenmiştir. Güzel kız, güzelliğiyle öne çıkar. İkinci ayırıcı özelliği ise âşığına sâdık kalarak yıllarca onu beklemesidir. "*Bir zaman inci dişli bir kız, Aden şehrini süslendirdi. Kemâldeki güzelliği herkes tarafından kabul gördü. Güzelliğinin mükemmelliğiyle benimsendi, bütün âlem onu ölümüne sevdi*" anlamındaki beyitler, bu kızın tanıtımına ayrılmıştır:

Zamān ile bir incü dişlü duḫter
ʿAden şehrine virdi zīb ü zīver
Kemāl-i ḥüsn ile oldı müsellem
Ölümlüsü dirildi cümle ʿālem (YZ: 2815-2816)

Kızın âşığını ayrıca tanıtmayan anlatıcı, onun nasıl biri olduğunu davranışlarıyla çizer. Onun öne çıkan özellikleri; sahip olduğu vefâ duygusu, kararlılığı ve sabrıdır. Âşık, yıllarca dünyanın dört bir tarafını dolaşmış fakat sevgilisini aramaktan asla vazgeçmemiştir. "*Hindistan'ı, Sind'i, Anadolu ve Şâm'ı gezerek şöhretli sevgilisini aradı fakat bulamadı. Dünyayı dokuz dolaştı. Sıkıntı denizi taşıp başından aştı*" anlamındaki beyitlerde, âşığın kararlı tavrıyla karşı karşıya kalırız:

Gezerdi Hindi Sindi Rūmı Şāmı
Aradı bulmadı yār-ı be-nāmı
Yedi ilkīmi ol ṭoḳuz ṭolaşdı
Melālet baḥri ṭaşdı başdan aşdı (YZ: 2841-2842)

Hikâyede birinci şahıslar dışında en fazla fonksiyon üstlenen kişiler, kızın babası ve dadısıdır. Kızın babası, kurgudaki işlevi itibariyle yardımcı şahsa yaklaşır. Dadının fonksiyonu ise dekordan öteye geçmez. Kızın babasıyla ilgili bildiklerimiz, bey olduğudur. Kızına olan teveccühlerden rahatsızlık duyan baba, kızını alıp başka memlekete göçer. Bu yönüyle âşıkla sevgilinin kavuşmasına engel olan karşı kişi pozisyonundadır.

Kızın dadısı canlı bir kişi olarak tanıtılmaz. Kızın kendisine verdiği talimatı harfiyen yerine getiren bir kişi olarak karşımıza çıkar. Onu çok yönlü tanıma şansımız olmaz. Hikâyenin başında kıza âşık olanlar da hikâyeye dekor tesis ederler. Hikâyedeki mekânlar Aden şehri, Mağrip diyarı ve Çin'dir.

Geçmiş zaman içinde yaşandığını öğrendiğimiz hikâyede, anlatı zamanının ritmini etkileyen farklı tekniklerden faydalanılmıştır. Bunların başında özetlemeler gelir. Âşığın, sevgiliyi aramaya koyuluncaya kadarki Çin'de geçen hayatı, özet geçilir. Kısacası âşık, burada nakkaşlık konusunda uzmanlaşmış, sonra da sevgilisini bulmak için burayı terk etmiştir:

Muḥaṣṣal sanʿatında oldı māhir
Diyār-ı Çīni ḳodı gitdi āḫir (YZ: 2834)

Âşığın, sevgiliye kavuşması özet olarak anlatılır. "*Sözün kısası, maksadı her yönden gerçekleşince sevgilisine kavuştu. Sonunda birbiriyle nikâhlandılar. Âşığın arzusu yerine geldi*" anlamındaki beyitlerde kavuşma özetlenir:

Olup her vech ile maḳṣūdı ḥāṣıl
Muḥaṣṣal oldı cānānına vāṣıl (YZ: 2857)
Niḳāh itdiler āḫir bir birine
İrişdi āşıḳuñ cānı yirine (YZ: 2859)

Zamandaki atlamalar, anlatının hızını arttırır. Âşık, sevgilisini aramaya koyuluncaya kadar yıllarca Çin'de nakkaşlık yapar:

İdüp naḳḳāşlıḳ ʿilmini ḥāṣıl
Oturdı Çīnüñ içinde niçe yıl (YZ: 2831)

Güzel kızın dadısı, kızın sevgilisinin gelmesini beklerken bir gün, beklenen âşık oraya gelir. "*Bir gün o dadı beklerken o tasvir sahibi gelip gölge saldı*" anlamındaki beyitte, dadının nöbete başlamasından âşığın oraya gelmesine kadar geçen süre örtük olarak atlanmıştır:

Ṭururken muntaẓır bir gün o dāye
O taṣvīr ışşı geldi ṣaldı sāye (YZ: 2854)

Âşık, sevgilisinin işaretini aldıktan sonra kendisini kaybeder ve günlerce baygın hâlde kalır. "*Nice gün gölge gibi yatıp kaldı. Vücûdu güçsüzleşip hayrete düştü*" anlamındaki beyitte, günlerce devam eden bu süreç atlanmıştır:

Niçe gün sāye gibi yatdı ḳaldı
Teni bī-ṭaḳat oldı ḥayret aldı (YZ: 2856)

Âşığın, sevgilisini aramasıyla ilgili yorum yapan anlatıcı, olay zamanını kısa süreliğine durdurur. "*İnsan sevgilisi olmadan gurbette duramaz. Sevgilinin bulunmadığı cennet ona cehennem gibi gelir*" anlamındaki beyitte, zamandaki bu duraklamayı görmek mümkündür:

Ṭuramaz yārsız ġurbette ādem
Olur dildārsız cennet cehennem (YZ: 2835)

Güzel kız ve babası yolculuğa çıktıktan sonra anlatıcı, geriye dönerek kızın sevgilisiyle olan birlikteliğini dile getirir:

İdüp bir ʿāşıḳı maḳbūl-i ḥażret
İderlerdi uġurlayınca ṣoḥbet (YZ: 2820)

Anlatıcının hikâye sonunda yaptığı bir geriye dönüşten kızın babasının, vefat ettiğini öğreniriz:

Atası fevt olup ḳalmış o dildār
Visāli gülşeninde ḳalmamış ḫār (YZ: 2858)

Hikâyede anlatıcı Zelîhâ gibi görünse de, Zelîhâ'nın ardındaki ses şâire aittir dolayısıyla hikâyeyi anlatan şâirin kendisidir.

3.1.6.2.2. İkinci Çerçeve Hikâyedeki Tahkiye Unsurları

İkinci çerçeve hikâyenin birinci dereceden kişileri, İbrâhîm peygamber ve oğlu İsmâ'îl'dir. Anlatıcı, onları doğrudan tanıtmaz. Onları hadiseler karşısında sergiledikleri yüksek tavırlarla tanıma imkânı buluruz. Gerek İbrâhîm peygamber gerekse oğlu İsmâ'îl, Allâh'tan gelen emirleri tam bir teslimiyet içinde kabul edip yaşarlar. Aynı zamanda onlar, anlatıcının düşüncelerine sözcülük de yaparlar.

İsmâ‘îl’in annesinin, olay akışını etkileyecek bir işlevi yoktur. Şeytân, İbrâhîm peygamber ve ailesi için karşı kişidir. Şeytânın konuşmalarından, İbrâhîm peygamber’in tek çocuğunun İsmâ‘îl olmadığını, onun dışında da çocuklarının olduğunu öğreniriz.

İbrâhîm peygamber döneminde yaşanan olayların mekânı Kâbe’dir:

Ḫiṭāb-ı ʿizzet irişdi ezelde
Diyār-ı Kaʿbede bir ḫoş maḥalde (YZ: 2871)

Doğrudan olay anlatımıyla başlayan bu hikâye, bir öncekinde olduğu gibi şâir anlatıcı bakış açısıyla kaleme alınmıştır.

Bölümün Genel Değerlendirmesi

Çalışmanın bu bölümünde *Yûsuf ve Zelîhâ* üzerinde durulmuştur. Öncelikle eserin yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerdeki yazma nüshaları ele alınmıştır. Şekil incelemesinde *Yûsuf ve Zelîhâ* tanıtılmış, mesnevînin bölümleri hakkında genel bilgi verilmiş; mesnevî, vezin ve kâfiye açısından incelenmiştir. Muhteva incelemesinde mesnevînin asıl konusu aşk olduğu için öncelikle bu konu üzerinde durulmuş, ardından sosyal hayat, din, tasavvuf, tarih, efsane ve mûsikî konuları incelenmiş, ayrıca şâirin müstensihle ilgili değerlendirmelerine de yer verilmiştir. Dil ve üslûp incelemesinde mesnevînin başlıklarında, girişinde ve asıl hikâyenin anlatıldığı bölümde tercih edilen dil özellikleri, kullanılan tamlamalar, Eski Anadolu Türkçesine ait kelime ve ekler, atasözü ve deyimler, âyet ve hadîs iktibasları, Arapça ibareler, edebî sanatlar, gözlemler, tasvirler, dua ve beddualar üzerinde durulmuştur. Sonra mesnevî özetlenmiş, asıl hikâyenin ve içindeki çerçeve hikâyelerin tahkiye yapısı ortaya çıkarılmıştır. Mesnevî özetlenirken temaya uygun başlıklar tarafımızdan verilmiştir. Başlıkların orijinalleri de dipnotta yazılmıştır.

Yûsuf ve Zelîhâ geleneğe bağlı kalınarak yazılmış orijinal bir mesnevîdir. Yahyâ, mesnevîsini yazma sebebini açıklarken genç yaşta âşık olduğunu, ızdırabını dindirmek ümidiyle memleketini terk ederek Şâm’a, oradan da Ken‘ân’a gittiğini söyler. Bir yıl Külbe-i ahzân’da kaldığını ifade eden şâir, kendisini zaman zaman Ya‘kûb peygamberin yerine koyar. Yûsuf’un özlemine dayanamayarak Mısır’a gider. Yûsuf’u hatırlatan bu güzel şehir, şâirin mesnevîyi yazmasına vesile olur.

Mesnevî sağlam bir vezinle kaleme alınmıştır. Mesnevîde bütün kâfiye çeşitleri bulunur, bunların büyük çoğunluğunu mücerred ve mürdef kâfiyeler oluşturur. Mesnevîdeki

redifler hem kelime hem ek hem de ek ve kelimenin birleşmesinden oluşur. Nadiren de olsa, revî harfinin farklı kullanılmasından kaynaklanan kâfiye kusurlarına rastlanır.

Muhteva incelemesinde mesnevînin asıl konusunun aşk olduğu, ilk aşamada beşerî olarak başlayan bu aşkın, kişileri ilâhî aşka götürecek bir mecraya doğru aktığı görülmüştür. Mesnevîdeki diğer konular da klasik mesnevî geleneği sınırları dâhilinde ele alınmıştır.

Eserin sade ve samîmî bir dille kaleme alındığı, Türkçe söyleyişin mesnevîye hâkim olduğu görülmüştür. Atasözü ve deyimlerle zenginleştirilen mesnevîde, halk söyleyişleri çokça yer tutar. Edebî sanat ve tasvirler mesnevînin mesajına destek verecek niteliktedir. Şâir, okura iletmek istediği düşünceleri, gözlemleriyle destekleyerek akla yaklaştırır.

Şahıs kadrosu incelendikten sonra mesnevînin birinci dereceden kişilerinin Yûsuf ve Zelîhâ olduğu kanaatine varılmıştır. Bütün yan vakalar onlarda odaklaşır. Çoğu zaman anlatıcın düşüncelerine sözcülük yaparlar. Hikâye boyunca merak unsurunu canlı tutan, Zelîhâ'nın Yûsuf'a kavuşma uğraşıdır. Mesnevînin temel vakasını tamamlayan şahıslarla birinci dereceden kişiler arasında yeterli düzeyde ilişki kurulmuştur. Eser, dekor düzeyindeki şahıslar yönüyle zengindir.

Olay halkaları, tam bir nedensellik ilgisi içinde birbirlerine sağlam bir şekilde bağlanmıştır. Eserde dengelerin sürekli değiştiği, kahramanların yeni düzene uyum sağlamak zorunda kaldıkları görülür. Aksiyon kimi yerde yükselmiş, kimi yerde düşmüş, zaman zaman da düz bir seyir izlemiştir.

Olayların temel mekânı Mısır'dır. Mısır dışındaki olaylar Şâm, Ken'ân ve Mağrip diyarında yaşanmıştır. Gerek açık gerekse kapalı birçok mekânın yer aldığı mesnevîde, açık mekânların sayısı kapalı mekânlara oranla daha fazladır. Devre ait en fazla ipucu barındıran yer, mesnevînin başlangıcında Mısır'ın anlatıldığı bölümdür. Mekânın zaman zaman itibarî bir boyut kazandığı, hikâye kişilerinin rûh hâllerini derinlemesine yansıttığı görülmüştür. Mekân, kişilerin rûhsal durumlarına göre bazen genişleyip bazen de darlaşabilir. Mesnevîde kaynağını dinden alarak oluşturulmuş metafizik mekânlara da rastlanmıştır. Mekân unsuru, kişilerin temsil ettikleri değerlerle uyumlu olacak şekilde kullanılmıştır.

Mekân tasvirleri, anlatılacak olaya uygun zemin hazırlama düşüncesiyle ya da mesnevî kişilerinin rûh hâllerini yansıtma gayesiyle yapılır. Bu nedenle kişilerin rûh hâllerindeki değişime parelel olarak dekor tasvirleri de değişir. Mekânla ilgili tasvirlerin büyük çoğunluğunu tabiat tasvirleri oluşturur. Gerçeği olduğu gibi yansıtmayan, anlatıcının hayal

dünyasında şekillenerek okura yansıyan bu tasvirler, yaşanması yakın olaylara işaret eden belirtilerle kaplıdır.

Mesnevînin zamanı uzun bir insan ömrünü içine alacak genişliktedir. Mesnevîde hikâye zamanını etkileyen birçok anlatım tekniğine yer verilmiştir. Olay zamanının uzun olduğu yerler özet geçilmiş, önemsiz görülen bazı zaman aralıkları atlanmış, böylece olay zamanı hız kazanmıştır. Atlanan sürenin açık belirtildiği yerler, belirsiz bırakılanlara oranla daha azdır.

Şâir, olayların yoğunluk kazandığı yerleri, kişilerin duygularını, vurgulamak ve dikkat çekmek istediği yerleri, sahneler oluşturarak okura yakınlaştırır. Bu şekilde anlatma süresini daha geniş bir zaman aralığına yayarak olay zamanının yavaşlamasına sebep olur. Analiz tekniğinden faydalanılan yerlerde de olay zamanı yavaşlar. Tasvir ve yorumlar ise olay zamanını durdurur. Yorum örneklerinin çoğu anlatıcıya ait olup hikâye kişilerinin yaptıkları yorumlar sınırlıdır. Anlatıcının okura da yorum yapma hakkı tanımadığı, gerek olay öncesi gerek olay anında gerekse olaylar neticelendikten sonra yorum yaparak olaylarla ilgili okuru yönlendirdiği görülür.

Yapılan geriye dönüşler ve ileri kırılmalar, olay zamanını genişletmiştir. Birkaç saat ve gün gibi kısa bir süre öncesine dönük olan dar anlamda geriye dönüş örnekleri, uzun zaman dilimlerini içine alan yapıcı geriye dönüş örneklerine oranla daha azdır. İleri kırılma örnekleri; kişilerin rüyaları, kendi aralarındaki konuşmaları, anlatıcının olay ve kişiler hakkında yaptığı tasvir ve yorumlarla sınırlıdır. Rüya, konuşma ve yorumlar aracılığıyla gelecekte yaşanacak olaylar sezdirilmiş, böylece olay zamanı geniş bir zaman aralığına yayılmıştır.

Olayları geçmişten başlatarak şimdiye kadar getiren anlatıcı, özet ve eksiltilere başvurarak zaman bildiren ifadelerden sıkça faydalanmış, böylece eserini belli bir zaman çizgisine oturtmayı başarmıştır. Zamanı, çoğu yerde belirsizlik bildiren ifadelerle anlatmasına rağmen, zaman bildiren ifadelere sıklıkla yer vermesi, zamanın takibini kolaylaştırır.

Mesnevî, hâkim bakış açısıyla kaleme alınmıştır fakat hikâyeyi anlatan şâirin kendisi olduğundan anlatıcı, tamamıyla olayların dışında kalmamıştır. Şâir anlatıcı Yahyâ, zaman zaman aradan tamamen çekilmesine rağmen çoğu zaman varlığını yoğun bir şekilde okuyucuya hissettirir hatta neredeyse hikâye kişisi olma mesafesine yaklaşır.

Mesnevîdeki çerçeve hikâyelerin yapısı, şâirin kısa hikâyelerden oluşan mesnevîlerinde yer yer rastlanan uzun hikâye örneklerine benzer. Olay anlatımının ağırlıkta olduğu bu iki hikâyede, şâir şahıs, mekân, zaman gibi unsurlara dikkat etmez.

Yûsuf ve Zelîhâ hem hacim hem de muhteva bakımından zengin bir mesnevîdir. Bu eser, doğu edebiyatlarında kullanılan ortak bir malzemenin, Yahyâ'nın kaleminde yeni bir görüntüye bürünmüş hâlidir. Çift kahramanlı bir aşk macerası üzerine bina edilen hikâye, karşılıksız bir aşk uğruna verilen acı dolu bir mücadele olarak da yorumlanabilir. Aşk konusunun ağırlıkta olduğu bu eserin, şâirin tasavvufî cephesini yansıttığı sonucuna varılmıştır.

4. DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.1. Kitâb-ı Usûl

4.1.1. Kitâb-ı Usûl'ün Yazma Nüshaları*

Mesnevînin yurt içi kütüphanelerinde on sekiz yazma nüshası tespit edilmiştir. Bunlardan dördü hem Kitâb-ı usûl, hem de Usûlnâme ismiyle kaydedilmiştir. Biri hem Usûl, hem de Usûlnâme şeklinde, diğeri de Usûlnâme olarak kayda geçmiştir.

Kitâb-ı Usûl'ün yurt içi yazma nüshalarının bulunduğu kütüphaneler şunlardır:

1. Ankara Milli Kütüphane 60 Hk 1/1
2. Edirne Selimiye Yazma Eserler Kütüphanesi 22 Sel 2210 (Usûlnâme)
3. İstanbul Bayezıt Umumi Kütüphanesi 3470
4. İstanbul Millet Kütüphanesi (Ali Emirî Efendi Manzum Eserler) 986/2, 986/3, 986/4 (Usûl/ Usûlnâme), 994 (Kitâb-ı Usûl/Usûlnâme), 994/1 (Kitâb-ı Usûl/Usûlnâme), 1001/2 (Kitâb-ı Usûl/Usûlnâme), Mükerrer 904
5. İstanbul Nuruosmaniye Kütüphanesi 4165, 34 Nk 4165
6. İstanbul Köprülü Kütüphanesi 34 Ma 719/6 (Kitâb-ı Usûl/Usûlnâme), No. 719
7. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi (Lala İsmail Efendi) 568/2; (Laleli) 1667
8. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi No. T.1967/2, No. T. 1667

Mesnevînin yurt dışı kütüphanelerinde üç yazma nüshası tespit edilmiştir. Eserin yurt dışı yazma nüshalarının bulunduğu kütüphaneler şunlardır:

1. Bosna Hersek The Ghazi Husrav Bey Library 214
2. Fransa Bibliotheque Nationale de France Regius
3. İngiltere British Museum Or. 1147/4

İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Hamseler Kataloğu'nda mesnevînin Türkçe yazmalar sitesine geçmeyen iki nüshası tespit edilmiştir: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi 1800/2, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi 1967/3 (1961: 58-59).

Mesnevî üzerine 1996 yılında Mehmet Akif Alkaya tarafından İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yüksek lisans tezi yapılmıştır. Alkaya, İstanbul Üniversitesi

* Eserin yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerdeki yazma nüshaları Türkiye yazmaları web sitesinden ve İstanbul Üniversitesi Hamseler Kataloğu'ndan tespit edilmiştir.

Kütüphanesi T 1967/3, Millet Kütüphanesi Ali Emirî Efendi Kitaplığı 986/4, Beyazıt Umumi Kütüphanesi 3470, Süleymaniye Kütüphanesi Laleli Kitaplığı 1667 numaralı nüshaları kullanarak metnin çeviri yazısını hazırlamıştır.

4.1.2. Kitâb-ı Usûl'ün Şekil İncelemesi

Kitâb-ı Usûl, hamsenin dördüncü mesnevîsidir (Çavuşoğlu, 1986: 345). Üç bin iki yüz otuz yedi beyitten oluşan mesnevînin girişinde; kaleme hitâb, münâcât, tevhîd, na't, mi'râc, Kanûnî Sultân Süleymân'a e eserin yazılış sebebi bölümleri yer alır.

Kaleme hitâbda, kalemle konuşan Yahyâ, kalemi birçok açıdan över. Kalem adı altında insan-ı kâmili kasteden şâir, onun hâliyle ve diliyle Allâh'ı perdesiz bir şekilde gösterdiğini düşünür. Mana âlemini, vücûd âlemine çıkaran kalem, insanların mana yüzünü görmelerini sağlar. Kalem, ilâhî sırların mahzeni olan gönle tercüman olur. Yazdıklarıyla gönlü aydınlatan kalem, yolunu şaşıranları nasihatle yola getirir. Hak söz söyleyen kalemin anlattıklarını ancak manevî yönü güçlü olanlar anlar.

Münâcâtta, yaptığı ibâdetleri yetersiz bulan, kendisini günâhlarla kirlenmiş gören şâir, hesap gününde Allâh'ın kendisine yardım etmesini ister. Allâh'a ulaşmak için kendi varlığından kurtulmak isteyen Yahyâ, bu konuda da Allâh'tan yardım bekler. İmanla ölebilmek, heveslerine uymamak, günâhlardan uzak durabilmek, dünya endişelerinden kurtulmak için Allâh'a dua eder.

Tevhîdde, Allâh'ın ilminin sınırsızlığı, ezelî ve ebedî oluşu, insan aklının Allâh'ı hakîkatiyle tanıyamayacağı, yoktan var edilen dünyanın sürekli Allâh'ın varlığını haber vermesi, kâinatın intizamla yaratılması, Allâh'ın insanı yaratmasındaki sırlar üzerinde durulur.

Na'tta, Hz. Muhammed, Allâh'ın zât ve sıfat sırlarına ve kâinatın hikmetlerine vâkıf olması, Allâh'ı hem görmesi hem de göstermesi, bütün gizli ilimlerin kendisiyle anlaşılması, ilâhî manaları insanlığa bildirmesi, diğer peygamberlere üstünlüğü, son peygamber olması gibi özellikleriyle övülür.

Mi'râc, sâdık âşığın Allâh'ın cazibesine kapılarak onun cemâlini seyretme mutluluğuna ereceği yorumuyla başlar. Hz. Muhammed'in Mi'râc Gecesi'nde yaşadığı hâller ve uğradığı mekânlar üzerinde durulur. Onun Allâh'ı perdesiz bir şekilde görmesi ve ümmeti için şefaat talebinde bulunması anlatılır.

Kanûnî Sultân Süleymân'a övgüde, onun savaş ve fetihteki ustalığı, zaferle neticelenen birçok sefere katılması, adaleti, cömertliği, yardımseverliği, dine bağlılığı, sosyal hayatı düzenleyici kurallar getirmesi, ilmî yönü ve şiirdeki ustalığı üzerinde durulur.

Mesnevîye, kaleme hitâbla başlayan şâir, eserin yazılma sebebinde kalemi konuşturur. Kâmil insanlara değer verilmediği, kahramanların görmezden gelindiği, namuslu kimselerden yüz çevrildiği, âlimlerin değerinin anlaşılmadığı, doğruluğun insana bir getirisinin olmadığı bir zamandır. Kemâl sahiplerinin kimsesiz kalmalarından yakınan kalem, cevherini ortaya koyamamanın insanı üzdüğünü belirtir. Câhillerin kemâl sahiplerine hürmet göstermemelerinde şaşılacak bir şey olmadığını düşünür. Onlara, irfân sahiplerinin itibar göstermesini yeterli bulur. Zoru başarmanın, daha önce kimsenin yazmadığı bir kitap yazmanın gerekliliğine dikkat çeker. Bu konuşmayı dinleyen şâir, ismini ölümsüzleştirmek için bu mesnevîyi yazmaya karar verir.

On iki makam ve yedi şu'beden oluşan mesnevînin makamlarında; adalet, zulüm, uzlet, velîlerin vasıfları, dürüstlük, sükut, hikmetli söz, kahramanlık, aşk, evlilik, gayretsizlik ve kötülük; şu'belerinde ise çalgıcılar, Râfızîlik, gemi yolculuğu, köle ve hizmetkar alımı, insan cinsleri, ahmaklık ve ölüm konuları işlenir. Şâir, mesnevîsini makam ve şu'belerin ardından anlattığı yüzün üzerinde hikâye, latîfe ve temsîlle zenginleştirir. Bunların birçoğu şâirin kendi hayat tecrübelerine dayanır.

Yahyâ, sonuç bölümünde, kalemiyle sözü güzelleştiren, eserini tamamladıktan sonra gereken düzeltmeleri yapan, yazıyı açık bir şekilde yazan kâtibe dua ederken doğruyu yanlışı birbirinden ayıramayan kâtipten yakınır.

Mesnevîye, Bursalı Cinânî Mustafâ'nın "Cilâu'l-Kulûb" adlı bir naziresi vardır. *Kitâb-ı Usûl*'le aynı vezinde yazılan bu eser "ıkd" başlığı altında yirmi bölümden oluşur. Bu bölümler de *Kitâb-ı Usûl*'dekine benzer manzum hikâyelerle zenginleştirilmiştir. Esere bir başka nazirenin de Hulvî Cemâleddin Mahmûd tarafından yazıldığı söylenmekteyse de bu nazire elde mevcut değildir (Alkaya, 1999: 19).

Mesnevî, aruzun mütekârib bahri vezinlerinden fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûl vezniyle yazılmıştır. Şâir, mesnevînin 1306. beytinde bunu açıkça belirtir:

Emīrü'l-kelām olanuñ ḳulı ol
Feʿūlün feʿūlün feʿūlün feʿūl (KU: 1306)

Mesnevîde en çok rastlanan kâfiye örnekleri, sadece revî harfinin tekrarından kaynaklanan mücerred kâfiyeler[185] ve revîden önce ridf (â, û, î) harfi bulunan mürdef kâfiyelerdir.[186] Zaman zaman revî ve kayddan meydana gelen mukayyed kâfiye örnekleriyle[187] ve revîden önce dâhil ondan önce de te'sîs bulunan mü'esses kâfiye örnekleriyle de karşılaşmak mümkündür.[188] Mesnevîdeki redifler hem kelime[189] hem ek[190] hem de ek ve kelimenin birleşmesinden[191] oluşmaktadır.

4.1.3. Kitâb-ı Usûl'ün Muhteva İncelemesi

Her bir makam ve şu'besi ayrı bir muhteva üzerine kurulan *Kitâb-ı Usûl'*ün makamlarında adalet, zulüm, uzlet, velîlerin vasıfları, dürüstlük, sükut, hikmetli söz, kahramanlık, aşk, evlilik, gayretsizlik ve kötülük; şu'belerinde ise çalgıcılar, Râfızîlik, gemi yolculuğu, köle ve hizmetkar alımı, insan cinsleri, ahmaklık ve ölüm konuları anlatılır. Sosyal meselelerin öne çıktığı mesnevîde savaş ve askerlikle ilgili konular da önemli bir yer tutar. Tarih, mûsikî, din, tasavvuf, aşk konularının yanı sıra rüya tabiri ve kâtiple ilgili değerlendirme de mesnevîdeki diğer konulardır.

4.1.3.1. Sosyal Hayatla ilgili Unsurlar

Anlatı metinleri kaleme alındıkları devrin tarihî ve sosyal birçok özelliğini yansıtır. Edebiyat tarihleri kadar olmasa da devre ait hadiselerin izlerini bu metinlerde görmek mümkündür. Hikâyeler devre ait sosyal ayrıntıları barındırabileceği gibi hikâyelerde yer alan kahramanların hayat tarzları da hikâyenin kaleme alındığı zamandaki insanların duygu, düşünce, yaşayış tarzı vb. yönlerini ortaya koyar.

Şâirin, farklı çevrelerden ve muhtelif meslek gruplarından seçtiği kişileri kurmaca âleme taşıması, devrin sosyal atmosferiyle ilgili önemli ipuçları verir. Yahyâ; sûfî, ağa, sahte şeyh, hırsız, fahişe, akıl hastası gibi toplumun farklı kesimlerinden insanlara yer verebildiği gibi padişah, vezir ve kadı başta olmak üzere hoca, şâir, sipâhî, imâm, müderris, cambaz, deveci, ayakkabıcı, müfettiş, hizmetçi, câriye gibi birçok meslek grubuna da yer verir.

---

[185] Ṣovuḳ söz ile hem-çü bād-ı seḥer/Virür ṣayruya ṣaġa ḫayli keder (KU: 2996)
[186] Ḥaḳīḳatde merd-i ṣerīʿat-şināsdur/Bunuñ gibi sözlerde bulmaz esās (KU: 1399)
[187] Maʿānīsidür ṣayd-ı bāġ-ı behişt/Kitābet aña ḳayd-ı ʿanber-sirişt (KU: 3199)
[188] Ḳanı ʿömrümüñ ḫāṣılı kāmilüm/Ḳanı göñlüm eglencesi fāżılum (KU: 3115)
[189] Delünüñ sözin istimāʿ eyledi/Cidāl itdi ḫayli nizāʿ eyledi (KU: 3025)
[190] Salāḥ ile var ise bir ʿālemüñ/Dügün bayram olur dem-i mātemüñ (KU: 3048)
[191] Ne insānı var hem ne ḫayvānı var/Ne bir lāle-zār u gülistānı var (KU: 2749)

Mesnevîde üzerinde en çok durulan noktalardan biri, insanları aldatarak para kazanmaya çalışan sahte şeyhlerdir. Şâirin bunlardan yakınması, bu tarz kişilerin o dönemde oldukça aktif olduklarını düşündürür. Kendisine şeyh görüntüsü vermeye çalışan adamın, seferden dönen sipâhînin kapısına giderek ona adanmış adağı olduğunu söylemesi, dini kendi çıkarları için kullanarak insanları aldatan sahte şeyhlerin varlığını ortaya koyar. Ayrıca bu durum sefere giden askerlerin, evlerine sağ salim dönebilmek için adak adadıklarını gösterir:

Gelür ġarībüñ biri ḳapusına
Dikilür ʿaṣā gibi ḳarşusına

ʿAsāsı elinde gözi sürmeli
Siyāset idüp şehrden sürmeli

Ṣaḳal sīnesinde edepsüz ḫımār
Ṣanasın boġazında ḳıl torba var

Yeşil tācı var kellesinde ʿayān
Tehī nıṣf-ı bıṭṭīḫa beñzer hemān

Bu ġurbet sipāhīye eyler duʿā
Adanmış adaġunı vir dir aña

Erenler beni saña gönderdiler
Çıḳar neẕrüñi ṣaḳlama ḳıl ḥaẕer (KU: 905-910)[192]

Yahyâ'nın, Şâm'da sipâhî olarak görev yaptığı dönemde gördüğünü söylediği şarlatanın Anadolu'ya gelerek kendisini insanlara şeyh olarak tanıtması da dinin maddî çıkarlar için istismar edildiğini; şarlatanın insanlar arasında şöhret bulmasını sağlayan iki yüzlü adam da bu tarz işlerin koordine olarak yürütülecek kadar yaygın hâle geldiğini gösterir:

O hengāme-gīr olan ehl-i hevā
Gelüp Rūma şeyḫ olmış eyler duʿā (KU: 938)

Uyup bir mürāī aña sāyevār
Virür o ḳara günliye iştihār

Velīdür diyü ṭurmaz anı ṣatar
Velāyetden olmış velī bī-ḫaber (KU: 945-946)

[192] *Kitâb-ı Usûl* ile ilgili örnek beyitler Mehmet Akif Alkaya'nın hazırladığı *Taşlıcalı Yahyâ Kitâb-ı Usûl* isimli basılmamış Yüksek Lisans Tezinden alınmıştır (bk. Kaynakça). Eser isminin kısaltması ve beyit numaraları beyitlerden sonra parantez içinde gösterilmiştir.

Hileci adamın yüksek rütbeli kişiyi aldatmak maksadıyla ona dua ettirmeyi ve fal baktırmayı teklif ettiği hikâye, büyü ve muska yazdırma gibi inanışların da halk arasında yaygın olduğunu gösterir. Dolandırıcı adam, yüksek rütbeliden para koparmak için ona fal açtırmış, muska gibi gösterdiği bir çizelgeyi yalan hikâyelerle onun eline tutuşturmuştur:

Varalum kitāb açdıralum saña
Ya dil bağı yazsun ya itsün duʿā (KU: 958)

Virür aña cedvellü bir kāġıdı
Ḥikāyet ider ḳıṣṣa-i zāʾidi (KU: 969)

Şâirin, insanlar arasında cin yatağı olarak şöhret bulan bir hamamdan söz etmesi, hamam kültürünü göstermenin yanı sıra, cin ve peri gibi varlıkların insanların âleminde önemli bir yer tuttuğunu ve bu tarz konuların kişiler arasında sıkça konuşulduğunu düşündürür:

O ḥammām dillerde meẕkūr idi
İçi cin yataġıyla meşhūr idi (KU: 1608)

Fırtınalı bir gece yarısı gençlerin yüksek bir dağa işaret bırakmak için aralarında iddiaya girmeleri, başka bir hikâyede adamın gece yarısı korkulu bir mağaraya giderek cesaret gösterisinde bulunması, toplumdaki kişilerin eğlence tercihlerine örnektir:

Bu eṣnāda bir ḳaç cılasın civān
Yiyüp içer iken meger nā-gehān

Ara yirde baḫs-i şecāʿat ḳopar
Biri biri içinde nisbet ḳopar

Ṭurup içlerinde birisi ʿayān
Bir ulu ṭaġa vardı dikdi nişān (KU: 1591-1593)

Meger var idi bir maġara be-nām
ʿAceb ḳorḫulu cāy idi ol maḳām (KU: 1621)

Giceyle biri ḳıldı daʿvā-yı merd
Ḳopardı ara yirde baḫṣ-i neberd (KU: 1624)

Yahyâ, mesnevîsinin muhtelif yerlerinde fahişe kadınlardan ve onlarla zaman geçiren düşük ahlâklı erkeklerden de söz eder. "*Nice fahişe kadınla nice erkek, bir yere gelip yiyip içerek eğlenir*" anlamındaki beyit buna örnektir:

Niçe ḳaḥpe zenlerle bir niçe er
Gelür bir yire ʿayş u ʿişret ider (KU: 2274)

Fuhuştan rahatsızlık duyan şâir, zamandan şikâyet eder. Şâir bu konuda o kadar dertlidir ki hacı geçinen birçok kişinin gizlice yasak ilişki yaşadığını, evinin güzellerle dolup taştığını söyler:

Kime ḥācı dirseñ ʿacebdür bu dem
Çıḳar ḳoltuġında anuñ bir ṣanem
Ki yaʿnī nihānīce dil-ber sever
Olur ḫānesi burc-ı şems ü ḳamer (KU: 2351-2352)

Zina yapan hocanın hazin sonunu konu alan hikâye, fuhşun zararlarını ortaya koyar. "*Zina yapan bir hoca fakir konuma düşerek metresinin yanında itibarını kaybeder*" anlamındaki beyit bu adamın acı dolu sonunu yansıtır:

Zinā ehli bir ḫᵛāce ḳalur faḳīr
Ṭurur oynaşınuñ yanında ḥaḳīr (KU: 2236)

Fuhuş toplumda o kadar yaygınlaşmıştır ki hikâyelerin bir kısmında, fuhuş teşebbüsünde bulunan adamların bazıları, karşılarında fahişe olarak kendi eşlerini bulurlar. "*O sonra gelen çirkin suratlı fahişe, bunun eşi çıktı. (Kendisini aldattığı için) kocasına sövüp saydı*" anlamındaki beyit buna örnektir:

O ṣoñra gelen ḳaḥpe-i bed-likā
Bunuñ ʿavratı çıḳdı ḳaldı ṭaña (KU: 2279)

Şâir, anlattığı hikâyelerden birinde, uzun sakallı bir adamın gece yarısı yasak ilişki yaşadığı sevgilisine giderken yolda yaşadıklarını konu edinir. Bu adamın iki yüzlülüğüne dikkat çekmek isteyen şâir, onun uzun sakallı olduğunu belirtme ihtiyacı hisseder:

Ṣaḳalı uzun bir mürāī meger
Çıḳar oynaşı ḫānesine gider (KU: 2291)

Uzun sakallı ve iki yüzlü adamın gece yarısı aseslere ve subaşıya yakalanması, o dönemin güvenlik teşkilatıyla ilgili önemli bir göstergedir. "*Aseslerle subaşıya rastlayınca bu işe şaşıp kalır*" anlamındaki beyit, o devir için gece güvenliğinden sorumlu memurların ases ve subaşı olduğunu gösterir:

ʿAseslerle ṣubaşıya şeş gelür
Şaşar ʿaḳlı bu işe ḫayrān ḳalur (KU: 2292)

Subaşının, iki yüzlü adamın sözüne inanarak fuhşa teşebbüs etmesi, hem de bunu görev saatleri içinde yapması, güvenlik memurlarıyla ilgili önemli bir eleştiridir. "*Subaşı yüz akçe müjdelik verir. Sakalını öpüp onu avutur*" anlamındaki beyit, subaşının böyle çirkin bir iş için yaşadığı heyecanı yansıtır:

Ṣubaşı yüz aḳça beşāret virür
Ṣaḳalın öper istimālet virür (KU: 2297)

Mesnevîde görevini kötüye kullanan memurların sayısı yukarıdaki örnekle sınırlı değildir. Şâir, tiryaki kadıdan, hazine bekçiliğine getirilen kör muhafızdan ve onu sorguya çeken sağır kadıdan ve devlet malını yiyen vergi tahsiliyle görevli memurlardan dert yanar:

Zamān ile tiryākilerden biri
Olur ḳāḍı-ı taḥtgāh-ı heri (KU: 2934)

Bir aʿmā kişi nāẓır-ı māl olur
İşi māl-ı şāhīde ihmāl olur

Ḳoşarlar aña ḳaḍınuñ birini
Ki teftīş ide ẓulm ü taḳṣīrini

Bu ḳaḍı daḫı añlamaz ḫayr u şer
İki ḳulaġı şaġır imiş meger (KU: 640-642)

Görüñ ʿāmil olanlaruñ ḥālini
Bu ālile yir pādşāh mālini (KU: 684)

Toplum o kadar bozulmuştur ki kişiler, sadece kendi vazifelerini kötüye kullanmakla kalmaz. Şâir, dürüst insanlarla yaşama hakkı tanımayan bir düzenden yakınır. Dürüst bir genç, kendi hakkıyla yüksek bir mertebeye çıkar. Görevine sadık olduğu için devlet erkânı ona düşman olur. Devlet malını çalan hırsızların geçim kaynaklarını keser. Büyüklere hediyeler vermez. Devletin parasını gereksiz yerlerde çarçur etmez. Gencin dürüstlüğü sıkıntı yaşamasına sebep olur. Kötü kişilere iftira ettirerek onun makamını elinden alırlar:

Meger bir Müselmān u ṭoġrı ṣabī
Alur saʿy ile bir büyük manṣıbı

Ṣadāḳat ider istiḳāmet ider
Aña ehl-i dīvān ʿadāvet ider

Muʿīn eyledi istiḳāmet elin
Ḫarāb itdi ḫırsızlaruñ meʾkelin

Ekābir hedāyāsını virmedi
Nuḳūduñ uṣūlini ḳaldırmadı

Telef itmedi pādṣāh mālını
Gör imdi niçe oldı aḫvālini (KU: 1044-1048)

Eşirrāya itdirdiler iftirā
Bu ṭoġrılıḳ oldı ʿaṣā-yı cefā

Anuñ manṣıb-ı cāhın aldırdılar
Eẕā itdiler anı kaldırdılar (KU: 1050-1051)

Yahyâ da vakıf gelirlerini dürüst bir şekilde kullandığı için hırsız kimselerin iftiralarına hedef olmuş, böylece görevinden alınmıştır:

ʿİmāret ḫarāmīsine geldi güç
Bu ṭogrılıġum oldı maʿnāda ṣuç (KU: 1028)

Birçok hikâyede soygun ve hırsızlık gibi konulara yer verilmesi hırsızlığın da önemli bir toplumsal problem olduğunu gösterir. Bunlar at, altın ve gümüş, hatta kefen hırsızlığı bile olabilmektedir. Hırsızlar evleri soyduğu gibi kervanları da soyarlar:

Zamānıla at uġrusınuñ biri
Uġurlamaġ isterdi bir esteri (KU: 1108)

Bir alay kişi arasında meger
Uġurlandı ḫaylice sīm ile zer (KU: 1747)

Gelür Bursa şehrine bir nekbeti
Kefen ṣoymaġ olur anuñ ʿādeti (KU: 626)

Ḫarāmī evini delerken nihān
İşidür ḳulaġı anı nā-gehān (KU: 1548)

Meger kūh-ı Balḳānı bir kārbān
Geçerken bulutlar gibi nā-gehān

İki kimse ol kārbāndan ḳalur
Ḳażā ile biş ḫırsıza şeş gelür (KU: 1563-1564)

Kervandan geri kalan hacının harâmîlerle karşılaşması, hırsızlığın yanı sıra, hac yolculuğunun sıkıntılarını göstermesi açısından da önemlidir:

Birin ḥācınuñ yolda ġaflet alur
Gider ḳāfile yatur uyur ḳalur (KU: 1511)

Didi geldi biş kimse üştür-süvār
Gözi ʿayn-ı āteş sözi pür-şerār
Ecel gibi baña aḳın ṣaldılar
Yayan oldılar ṣoymaġa geldiler (KU: 1513-1514)

Birçok hikâyede hemcinsine karşı duyulan ilgiden söz edilmesi, aynı cinsten kişiler arasında yaşanan duygusal ve cinsel ilişkilere yer verilmesi, sık sık oğlancıların şiire konu olması o dönem için eş cinselliğin de en az fuhuş kadar önemli bir problem olduğunu gösterir:

Ne murdār olur oġlanuñ aḥmaḳı
İl içinde aldar yürür her şaḳī
Bulutdan şu gül yüzlü kim nem ḳapar
Ġulām-pāreye ḳapusını yapar (KU: 2391-2392)

Tuhaf bir görüntüsü olan adamın, cuma günü güzel elbiselerini giyerek dışarı çıkması, toplumca bugüne verilen değeri gösterir:

Giyüp Cumʿa güni libāsı laṭīf
Gezerken evi yollarında ḥarīf (KU: 2251)

Çirkin kadının sürme çekmesi, kadınların makyaj malzemesi olarak sürme kullandıklarını gösterir. Aynı kadının sokağa çıktığında altınlı kaftanlar giymesi, her ne kadar yüzü kapalı da olsa süslü olduğunu hissettirmesi, kadınların giyimiyle ilgili önemli bir noktadır:

Ṭurur sürmesi rastıḳı āşkār
Kömürle ḳararmış ṣanasın cidār
Temāşā budur kim giyer bu ḳarı
Yola çıḳsa altunlu ḳaftanları
Düzünür ḳoşunur gelincik gibi
Ezilür aña ṭālibi vü rāġıbı (KU: 2024-2026)

Akşehir'de siyah tenli bir kadınla evlenen gencin babasının, gelinin yüzünden peçeyi kaldırmadığını söylemesinden kadınların dışarıda peçe giydikleri anlaşılır:

Yüzinden peçesini ḳaldırmadı
Maḥabbet idüp gönlüme girmedi (KU: 2058)

Çizme ustası Murâd'ı aldatan adamın, abdest alma bahanesiyle kaftanını tutması için Murâd'a vermesi, erkeklerin dış kıyafet olarak kaftan giydiklerini gösterir:

Virür çuḳasını Murāda laṭīf
Gider āb-ı dest almaġ içün ḥarīf (KU: 2510)

Mesnevîde usta bir cambaza yer verilmesi, dönemin eğlence kültürüyle ilgili önemli bir bilgidir. Bu cambaz, on adam boyu yüksekliğinde ip kurar. İp üzerinde göğsünü gererek oturur. İsterse tek ayağı üzerinde durur. İsterse kalkarak ip üzerinde yürür:

Bu yirde hüner ehli cān-bāz olur
Kemālinde fenninde mümtāz olur
On ādem boyı yirde bir ip ḳurar
Oturup ip üstinde gögsin gerer
Dilerse bir ayaġı üzre ṭurur
İp üstinde ḳalġar segirdür yürür (KU: 458-460)

Cambazın ipten düşerek ölmesi, ipin altına günümüzdeki gibi ağ gerilmediğini gösterir. "*Açık bir şekilde ip üzerinde dolaşırken, yere düşerek öldü (boynunun kopup dağılmasıyla)*" anlamındaki beyitte cambazın ölümüne yer verilmiştir:

İp üstinde cevelān iderken ʿayān
Yire düşdi boynı üzüldi hemān (KU: 468)

Şâirin, mesnevînin dördüncü şu'besini köle ve hizmetkâr alımında dikkat edilmesi gereken noktalara ayırması, dönemin sosyal yapısıyla ilgili önemli bilgiler verir. Şâirin anlattıklarından hizmetçilerin farklı ırklardan seçildiği anlaşılır. Şâir, okuyucuya köle alırken Arnavut asıllıları almayı tavsiye eder. Onların cesur olduğunu söyler. Kişi, ucuza Arnavut bulamayınca Bosnalı da alabilir. Çerkezlerin yiğit fakat çoğunun deli olduğunu söyleyen şâir, bunlar dışındakileri necis cinsler olarak değerlendirir. Bunların içi şeytânlıkla doludur. Siyahlardan asla hayır gelmez. Onlardan uzak durmak gerekir:

Şehā Arnavud aṣlı olur cerī
Ḳul alursan ol cinse ol müşterī (KU: 2767)

İle girmese Arnavud rāygān
Yaramaz degül Bosna cinsi olan (KU: 2782)

Bahādır olur cins-i Çerkes velī
N'olaydı çoġı olmayaydı deli (KU: 2784)

Daḫı ġayrı ecnāsu'l-encās olur
İçi ṭolu vesvās-ı ḥannās olur

Ḫayır gelmez aṣlā ṣaḳın ḳaradan
İki gözüñ ise çıḳar aradan

O ḳul kim ḳapuñda ola bed-ṣıfāt
Hemān anı baḳar göresine ṣat (KU: 2785-2787)

Köle ve câriyeler, birçok hikâyede birer hikâye kişisi olarak da karşımıza çıkarlar. "*Zarar veren, kötü huylu, fena yaradılışlı ve inatçı bir köle vardı. Senin câriyenle işin varmış. Evimde başkaları sana yarmış*" anlamındaki beyitler buna örnektir:

Meger var idi bir ḳul ehl-i ʿinād
Ziyānkār u bed-ḥaṣlet ü bed-nihād (KU: 2810)

Senüñ cāriyenle işüñ var imiş
Evümde saña özgeler yār imiş (KU: 2047)

Bir beyin, hizmetçisiyle beraber tımarhaneye gitmelerinin anlatıldığı hikâye, efendi hizmetkâr ilişkisini göstermenin yanı sıra, akıl hastalarının zincire vurularak tedavi edildiklerinin de açık göstergesidir:

Güzelce ḳulı ile bir beg meger
Varur seyr-i bīmār-ḫāne ider

Delüler ṭurur şīr-i ġarrān-miṣāl
Başı ḳayd-ı zencīr ile pür-melāl (KU: 3019-3020)

Eşi tarafından aldatıldığını anlayan adama, eşinin kadı huzurunda boşanmayı teklif etmesi, boşanmaların kadı vasıtasıyla gerçekleştiğini gösterir:

Baña ḳāḍı yanında gel vir ṭalāḳ
Bu ḳavl ü ḳarāra olur ittifāḳ (KU: 2337)

Kocasının kitap okumasından rahatsızlık duyan kadının, kitabı kuma olarak değerlendirmesi kuma mevhumunun o dönem de var olduğunun delilidir:

Ḳumadur muḥaṣṣal kitābuñ baña
Beni ḳor baḳarsın hemīşe aña (KU: 2072)

Hikâyelerde yer alan ev örneklerindeki bazı ipuçları evlerin avlulu olduğunu düşündürür. "*Heveslerine uyan sefih bir adam evindeki kuyuya bakar. Birkaç eşek gibi adam toplanarak onu kaldırırlar. (Adam) kapı duvarını gölge gibi aşıp geçer*" anlamındaki beyitlerde bunu görmek mümkündür:

Hevā ehlinüñ bir sefīhi meger
Evinde olan bir ḳuyıya baḳar (KU: 2309)

Üşer ḳaldırur anı bir ḳaç ḥımār
Aşar ḳapu dīvārını sāyevār (KU: 2301)

Şâirin anlattıklarından, kalenderîliğin de o dönemde etkili olduğunu öğreniriz. Devrin ünlü şâiri Hayâlî ile anlaşamayan Yahyâ, Hayâlî Bey'in de bir dönem kalenderîler arasına katıldığını göz önünde bulundurarak onu da yerer:

Ḳalender olur tā ki olmaya fāş
Ḳaşın kirpigin cümle eyler tirāş

Giyer yāsemin gibi başına tāc
Yaḳar ḫāngāhuñ içinde sirāc

Ṭaḳar boynına ḫalḳa-i laʿnetin
Yider ol ḳılād ile nefsī atın

Elinden fiġānlar ider zilleri
Ṭolaşmış miyānın selāsilleri

Uyup bir niçe rāfiżī cāhile
Ḫayālī Beg ile ṣoyunmış bile (KU: 2683-2687)

Çizme ustası Murâd ve beraberindekilerin Eyyûb Sultân kabrini ziyaret etmeleri, türbe ziyaretlerinin geleneksel bir hâl aldığını gösterir. Murâd'ı aldatan adamın, fırına pişmesi için bir kuzu vermesinden dönemin yemek zevki ve umûmî fırınların fonksiyonelliği açığa çıkar:

Gider seyr-i Eyyūb-ı Enṣāriye
Kişi şükr ider Ḥażret-i Bāriye

Açılur ḥarīfüñ saḫāsı yüzi
Furuna virür bişmege bir ḳuzı (KU: 2502-2503)

Şâirin, doğancıya giderek çaylakla ilgili soru sorması, şahin yetiştiriciliğinin bir meslek olarak icra edildiğini gösterir:

Varup bir ṭoġancıya itdüm suāl
Didüm ey ṭarīḳında bulmış kemāl (KU: 2789)

Genci aldatan oğlancının, gece güvenliğinden sorumlu memurların, onu mahalle imâmından sorduklarını söylemesi, mahalle imâmının sosyal statüsü hakkında fikir verir:

Seni on yasaḳçı arayup yürür
Maḥalle imāmına buldur sorar (KU: 2451)

Gemi yolculuğunun tehlikeleri üzerinde durulan üçüncü şu'bede şâir, gemi ve gemici ile ilgili bazı değerlendirmeler yapar. Şâirin yorumlarından bu dönemde gemilerin güvenle binilecek vasıtalar olmadığı anlaşılır. Gemi, hilal kadar güzel görünse bile, ona dönüp bakmamak gerekir. Gemiye binen kişi, balığın karnında kalan Yunus Peygamber kadar sıkıntı çeker. Deniz korkusundan yüzü sararır. Gemiye vuran her dalga ona top atılması gibi korku verir. Rüzgârın esmesiyle gemi iplerinin birbirine çarparak ses vermesi, mutribin çenginin çıkardığı ses gibi korkunçtur:

Deñizde hilāl ise keştī eger
Aña ṭoġrılup bir gün itme naẓar

Gemide olursın perīşān ḥāl
Balıḳ ḳarnı içinde Yūnus-miṣāl

Deñiz ḳorḳusından yüzüñ zerd olur
Saña her ṭalaz ḳulle-i derd olur

Gemi iplerin bād ider pür-ṣadā
Olur muṭrib-i tār-ı çeng-i belā (KU: 2721-2724)

Gemiyi eleştirmeye devam eden Yahyâ, gemiciyle ilgili, "*Dünyada eğri olan iki en eksik şeyden biri gemi, diğeri de gemicidir. Gemiciler gemide kendilerini bey gibi zannederek insanlara köpek gibi saldırırlar*" der:

İki egridür ʿālemüñ eñ kemi
Birisi gemici birisi gemi (KU: 2735)

Deñizde gemici olur beg gibi
Ṭalar gördügi ādemi seg gibi (KU: 2739)

Yahyâ, yabancı gemilerin Osmanlı sınırlarına girmesi üzerine alınan ayakbastı ücretinden de söz eder:

Ḳayıḳlar ki cūş u ḫurūşa gelür
Ḳadem ücreti biñ firengi alur (KU: 282)

Şâir, Kanûnî devrinde içki yasağının yanı sıra, müzik aletlerinin kullanımına ve eğlence hayatına getirilen sınırlandırmalara da değinir. Padişahın yasağıyla birlikte çalgıcıların sazları ve şarkıcıların sesleri kesilir. Kadehler ve şarap şişeleri boş kalır. Vaktini meyhanede geçirenlerin hâli harap olur. Fesat ehlinin derneği dağılınca dinî emirlere bağlı olanların sözü üstün gelir:

Yasaġı ki gün gibi oldı ʿayān
Ṭutuşdı neyistān-ı sāzendegān

Fenā buldı sāzende ıḳlıḳları
Muġannīlerüñ diñdi ıslıḳları

Kemançe yayın yaṣdı ḳaldı zebūn
Ḳadeḥler felekler gibi ser-nigūn

Ṣürāhīnüñ aġzına üşdi ẕübāb
Ḫarābātīler ḥāli ġāyet ḫarāb

Ṭaġıtdı fesād ehlinüñ dernegin
Ṣalāḥ ehlinüñ oldı sözi yegin (KU: 304-308)

4.1.3.2. Askerlik ve Savaş

Şâir oluşunun yanı sıra aynı zamanda asker kimliğiyle de öne çıkan Yahyâ, mesnevînin önemli bir bölümünü askerlik ve savaşla ilgili konulara ayırır. Kahramanlarda bulunması gereken özellikleri anlattığı sekizinci makamda, ideal bir askerde bulunması gereken özellikleri sıralar: Kahramanlığıyla insanların gönlünde yer tutan bu kişiler, yanlarından kendileri gibi cesur kimseleri ayırmaz. Bir kimsenin yiğitliğini sınamadan, onu savaşta usta görmemek gerekir. Anlayışsız kişiler, özellikle de karnı gebe kadınlar gibi olan şişmanlar, savaşa gönderilmemelidir. Böyle kimseler, savaşta yeme içmeleriyle savaşanlara

yük olur. Gelincik gibi süslü püslü olan kadın tabiatlılarla da arkadaşlık kurmamak gerekir. Ayrıca at koşturma kabiliyeti olmayanlar, savaşmaya asla girişmemelidir. Savaşacak kişi akıllı ve kahraman olmalıdır. Akıllı olmayanlar bu işi neticelendiremez. Seferde tecrübeli kişilerle arkadaşlık edilmelidir. Yeni olan komutana yaklaşmamak gerekir. Aklını kullanamayan şaşkın ile saldırıya geçilmemeli, kendi işini yapmaktan aciz kimseler savaşa gönderilmemelidir:

Dil-āverlik ile ṭutan ʿālemi
Yanından gidermez ḳılıç ādemi

Bahādırlıġı olmasa imtiḥān
Anı eyleme ḥākim-i ġaziyān

Ḳılıç itmegin virme her merkebe
Ki ʿavrat gibi ola ḳarnı gebe

Kime laḥm u şaḥm olsa bār-ı girān
Seferde boġaz aġrıġıdur hemān

Refīḳ itme her merd-i zen-meşrebi
Düzüne ḳoşuna gelincik gibi

Atın ḳoşmaġa olmayan ḳudreti
Aradan götürsün hemān ṣıḳleti

ʿAḳıllu bahādır gerekdür kişi
İneñ başa varmaz delünüñ işi (KU: 1432-1438)

Begüm ehl-i idrāk ü ʿāḳil kişi
Muṣāḥib ider çoḳ belā çekmişi (KU: 1441)

Öñürdi geçenlerden alan ḫaber
Bu der-bend dünyāyı āsān geçer

Ol ādem gerekdür seferde refīḳ
Ki çekmiş ola niçe ḫavf-ı ṭarīḳ

Uyup tāze serdāra olma yaḳīn
Aḳın itme bir şaşḳın ile ṣaḳın (KU: 1444-1446)

Şu kim kendü emrinde ʿāciz ola
Nizāʿ u cidāl ile sürme yola (KU: 1448)

Savaşa büyük bir ehemmiyet veren Yahyâ, bu konuda bazı tavsiyelerde bulunur. Şâir bu konuda, "*Savaş ham kişiyi olgunlaştırır. 'Çok gören çok bilir' bir atasözüdür. Sefer zahmetinden kaçarsan tarih oku. Ömrünü boş yere heba etme*" der:

Sefer ḫam olan merdi puḫte ḳılur
Meṣeldür bu kim çoḳ gören çoḳ bilür

Sefer zaḥmetinden idersen ibā
Tevāriḫ oḳı ḳılma ʿömrüñ hebā (KU: 1439-1440)

Şâir, "*Savaştaki korkak kimseler, ayak bağıdır. Onlar her mekânı tehlikeli bir yer algılar*" anlamındaki beyitte korkak askerleri eleştirir:

Ayaḳ bağıdur cenk içinde leke
Ṣanur her yiri menzil-i mühlike (KU: 1480)

Kanûnî Sultân Süleymân'ın Macaristan seferlerinden birinin anlatıldığı hikâyede Yahyâ, korkak bir Müslüman askerin durumunu alaycı bir şekilde yerer. Bu büyük savaş o kadar uzun sürer ki savaş yaşanırken ölen birçok kişinin kemikleri bile çürür. Gökyüzünde kanatlarını açarak uçan kuşun gölgesini gören korkak bir asker, hava topuna hedef olduğunu düşünerek kaçar. Kahraman askerlerden birisi onu azarlar. Ona korkacak bir şey olmadığını, kaçıp gitmek gibi bir akılsızlık yapmamasını söyler. Korkak asker perişan, üzgün, titrek ve ağlamaklı bir hâlde kaçarak "Aşağılık düşman hava topu attı. Kaçmazsam beni öldürür" der:

Niçeler düşüp oldı ʿaẕm-i remīm
Orada olurken bu ceng-i ʿaẕīm

Uçar gökde bir ḳuş açar bāl ü per
Görür sāyesin bir muḫanneṣ meger

Hevāyī ṭopa oldı ṣandı nişān
Yüzin tersine döndi ḳaçdı hemān

Bahādırlaruñ biri ḳıldı ʿitāb
ʿİtāb ile cānına itdi ʿaẕāb

Didi ey yoġ olası mühmel ne var
Muḫannesligi eyleme iḫtiyār

Ḳaçup itme sehv ile dīvānelik
Yirüñ mezbele gibi itme delik

İdüp zen gibi ḫavf u fikr-i daḳīḳ
Yıḳılma miṣāl-i binā-yı ʿatīḳ

Eyitdi melūl ü perīşān olup
Girīzān u lerzān u giryān olup

Hevāyī ṭop atdı ʿadū-yı denī
Eger ḳaçmazsam öldürürdi beni (KU: 1471-1479)

Savaştan kaçan tembel kişileri uğursuz olarak değerlendiren şâir, onları eşeğe benzetir. Bu tarz korkakları tecrübe eden şâir, onların akılsız oldukları kanaatine varmıştır:

Seferden ḳaçan kāhil ü nekbeti
Eşek gibidür ṣūreti sīreti (KU: 1502)

Muḫanneṣleri eyledüm imtiḥān
Seri rāy-ı idrāke olmaz mekān (KU: 1744)

Yahyâ, mantıklı hareket eden komutanı över. Akıllıca hareket edenler, düşmanla başa çıkmasını bilir. Bazen kişi az askerle de çok düşmanı mağlup eder. Kişinin akıl gözüyle bakması, cesur ve sabırlı olması gerekir:

ʿAmel eyleyen rāy-ı idrākle
Çıḳışur ʿadū-yı ġażabnākle (KU: 1738)

Çoġ olur geh az leşker ile kişi
Ḳırar keṣret-i nāsı oñar işi (KU: 1741)

Kişi ʿayn-ı ʿaḳl ile nāẓır gerek
Bahādır gerek derde ṣābir gerek (KU: 1746)

Şâir, savaşılacak tarafta kalite arar. Örneğin, eserlerinde her fırsatta eleştirdiği Râfızîlerle savaşmayı, savaşmak olarak görmez. Şâir, Râfızîlerle savaşmayı domuz avına benzetir. Ne derileri giyilen ne de etleri yenilen bu kişilerin ölüsü de dirisi de uğursuzdur. Kâfirle savaşmaksa geyik avlamak kadar güzeldir. Onların esirleri de dahil bütün varı yoğu helaldir:

Görüp rāfiżī cengini ġāziyān
Ṭoñuz avına beñzedirler hemān

Giyilmez derisi vü yinmez eti
Ölüsü dirisi olur nekbetī

Ḳara kāfirüñ cengi raʿnā olur
Geyik avı gibi temāşā olur

Esīri vü māl ü menāli ḥelāl
Kişi ẕevḳ u şevḳ ile eyler cidāl (KU: 2678-2681)

İslâmî bir rûhla yazan ve savaşan şâir, maddî şartlara ve asker sayısına önem vermez. Yavuz'u Mısır Seferi'nde galip getiren sayıca çokluk değil, Allâh'ın yardımı'dır. Ayrıca Almanlarla yapılan savaşın işlendiği hikâyede, kâfir askerin karşısında savaşması gereken Müslüman asker aç, yorgun ve yaralıdır. Ona verdikleri at, hasta ve topal; kılıç ve kalkanı eskidir. Allâh onu yalnız bırakmaz. Hz. Muhammed vasıtasıyla onun galip geleceğini bildirir:

Ḳaçan kim ide ʿayn-ı ʿavnī naẓar
Hezārān çoġı aza maġlūb ider (KU: 1720)

Ümīd anuñ içinde ʿayne'l-yaḳīn
Görünmiş gözine Resūl-i güzīn

Dimiş kendüye ey żaʿīf ümmetüm
Senüñle biledür benüm himmetüm (KU: 1682-1683)

Yahyâ, Kanûnî Sultân Süleymân'nın Macaristan üzerine düzenlediği seferlerden birini kurmaca âleme taşıyarak hikâyeleştirir. "*Osmanlı ailesinin padişahı, her zaman başarı ve üstünlük kazanan hükümdar, zamanın Süleymân'ı, dünyanın kahramanı Macaristan ile savaştığında celâl kılıcı güneş gibi parladı*" anlamındaki beyitler bu hikâyeden alınmıştır:

Şeh-i Āl-i ʿOsmān u ṣāḥib-ḳırān
Süleymān-zamān cihān-pehlevān

Ḳaçan Engürūs ile ḳıldı ḳıtāl
Güneş gibi berḳ urdı tīġ-ı celāl (KU: 1452-1453)

Kanûnî Sultân Süleymân'nın Alman Seferi'ni de hikâyeleştiren Yahyâ, anlattıklarının yaşanmış olduğunu, latîfe sanılarak basite alınmaması gerektiğini söyler:

Bu olmış ḥikāyetdür ey ehl-i ḥāl
Laṭīfe şanup ḳılma dūn iḫtimāl

Alaman diyārına oldı sefer
Aḳın ṣaldı şāhen-şeh-i baḥr ü berr (KU: 1630-1631)

Yahyâ, Yavuz Sultân Selim'in Mısır Seferi'ni de hikâyelerine taşır. "*Bir zaman Yavuz Sultân Selîm Mısır fethine çıkar*" anlamındaki beyit bunun göstergesidir:

Selīm Ḫān-ı Ġāzī meger bir zamān
Mışır feṯḥine olmış idi revān (KU: 1690)

Savaşta binek olarak at; savaş aleti olarak da gürz, kalkan, hançer, balta, kılıç, ok, yay, mızrak ve top kullanıldığı anlaşılır:

Segirdürdi *at* ile ehl-i cidāl
Yil ile yalıñlanmış āteş-miṣāl (KU: 1457)

İşin başa iletdi *gürz-i girān*
Ḳulaġın çekerdi görince *kemān* (KU: 1455)

*Zırıh*lar giyüp ṣaḳlamış cānını
Yapınmış celāl ile *ḳalḳān*ını (KU: 1655)

Nacaḳ dögdisinden irince ṣudā'
' Adūya hayāt eyleridi vedā (KU: 1459)

*Teber*den düşerdi dıraḫt-ı vücūd
Kemend āteş-i *tīġ*a olmışdı dūd (KU: 1463)

İdüp ġāziler gibi sa' y-i keşīr
Çalışur girişürdi *şemşīr* ü *tīr* (KU: 1465)

Ney-i *nīze* yil gibi irse hemān
Söyünürdi ḳandīl-i rūḥ-ı revān (KU: 1466)

*Hevāyī ṭop*a oldı ṣandı nişān
Yüzin tersine döndi ḳaçdı hemān (KU: 1473)

4.1.3.3. Tarihî ve Efsanevî Unsurlar

Bu bölümde Osmanlı tarihindeki bazı padişahlar ve önemli isimler, Osmanlı'nın katıldığı birtakım savaşlar, Kanûnî'nin bazı uygulamaları, tarihte iz bırakan bazı önemli kişiler, birtakım efsanevî kişi ve unsurlar üzerinde durulacaktır.

Osmanlı padişahlarından Gâzî Murâd (öl. 1389), Yavuz Sultân Selîm (öl. 1520) ve Kanûnî Sultân Süleymân mesnevînin tarihî kişileri arasındadır:

Şeh-i ġaziyān yaʿni Ġāzī Murād
Gülistāna varmaġa ḳıldı murād (KU: 403)

Selīm Ḫān-ı Ġāzī meger bir zamān
Mıṣır fetḥine olmış idi revān (KU: 1690)

Şeh-i Āl-i ʿOsmān u ṣāḥib-ḳırān
Süleymān-zamān cihān-pehlevān (KU: 1452)

Akıncı beylerinden Koca Balı Bey (öl. 1548), "*Koca Balı Bey tedbirli biriydi. Yardım etmekte ok ve kılıç gibi hızlıydı*" anlamındaki beyitte Yavuz'un Mısır Seferi'nde üstlendiği komutanlık vazifesiyle öne çıkar:

Ḳoca Balı Beg ehl-i tedbīr idi
Yed-i nuṣrete tīr ü şemşīr idi (KU: 1693)

Yahyâ, Kanûnî Sultân Süleymân'nın Macaristan üzerine düzenlediği seferlerden birini ve Alman Seferi'ni hikâyelerine taşır. "*Macaristan ile savaştığında celâl kılıcı güneş gibi parlardı. Almanya'ya savaş düzenlendi. Deniz ve karanın padişahı oraya hücum etti*" anlamındaki beyitlerde bu savaşlara değinilmiştir:

Ḳaçan Engürūs ile ḳıldı ḳıtāl
Güneş gibi berḳ urdı tīġ-ı celāl (KU: 1453)

Alaman diyārına oldı sefer
Aḳın ṣaldı şāhen-şeh-i baḥr ü berr (KU: 1631)

Şâir, Kanûnî'nin katıldığı savaşların tamamını ismen belirtmese de, onun deniz seferlerinden, düşmandan aldığı çok sayıdaki kaleden, Tuna Nehri üzerinden çıktığı seferlerden söz eder:

Gemiler ṣalar baḥre mānend-i Ḳāf
Büker ḳaddini kāfirüñ hem-çü kāf (KU: 281)

Niçe ḳalʿalar dām-ı küffār idi
Elinden alup ḳalʿasını ṣıdı (KU: 283)

Ġazāyı çoġ eyler o ṣāḥib-ḳırān
Ṭunadan aḳıtdı niçe kere ḳan (KU: 285)

Kendisi de asker olan şâirin birçok hikâyesinin savaşla ilgili olması, hikâye kişileri arasında askerlerin bulunması, on altıncı yüzyılda yapılan fetihlerin onun şiirine yansıdığının net göstergesidir.

Kanûnî'nin oğlu Şehzâde Sultân Mehmed de mesnevînin tarihî kişileri arasındadır:

Şeh-i baḥr ü berr oġlı ferḫunde-fāl
Muḥammed-cemāl ü Muḥammed-ḫıṣāl (KU: 3069)

Yahyâ Bey, anlattığı hikâyelerde hikâye kahramanı olarak kendisine de yer verir. Kendisine vakıf işlerine bakma görevi verilmesinden söz ettiği hikâye buna örnektir. Yahyâ, "*Dünya padişahının iltifat etmesiyle, sipâhîyken bana vakıf işlerine bakma vazifesi verildi*" diyerek böyle bir vazifeye getirildiğini okuyucuyla paylaşmış olur:

Baña oldı şāh-ı cihāndan naẓar
Sipāhī iken tevliyet virdiler (KU: 1021)

Dünyadan istiğna gösterme konusunda gereken hassasiyeti göstermeyen şâir, manevî incelikleri anlamaz. Bu dönemlerde güzel bir beyit bile yazamaz. Bu durumun kendisine zarar verdiğinin farkına varan Yahyâ, haramları terk ederek dürüst bir hayat yaşamaya başlar:

ʿAyān olsa ʿayn-ı ṭaʿāmdan nişān
Ḳapanurdı maʿnā ḳapusı hemān

Açılmazdı esrār-ı Ḥaḳḳdan maḳāl
Ḥicāb olur idi bu bāṭıl ḫayāl

Olurdum naẓargāh-ı ʿayn-ı ʿuyūb
Ẓuhūr itmez olurdı bir beyt-i ḫūb

Çü gördüm żarardur bu gerd-i keder
Żarūrī ḫabāṣetden itdüm ḥaẓer

Ḥarāma ṣaḳın eyleme iltifāt
Ki ḫalḳa olur māniʿ-i vāridāt

Baña ṭoġrılıḳ oldı āḫir ẓahīr
Ṣadāḳat serīrinde oldum emīr (KU: 1022-1027)

Yahyâ'nın dürüst idaresi karşısında, gelir kaynakları kesilen bazı çevreler, ona düşman olurlar. Yüksek rütbeli bu adamlardan biri, Yahyâ ile uğraşmaya başlar. Bu dönemde birçok iftiralara maruz kalan şâirin huzuru kaçar:

ʿİmāret ḥarāmīsine geldi güç
Bu ṭogrılıġum oldı maʿnāda ṣuç

Meger sābıḳan ḥaḳḳ-ı vaḳf-ı cemīl
Ekābir evine olurmış sebīl

Büyük başlınuñ biri oldı ʿadüv
Şikāyetçi itdürdi baña ġulüv

Ḥazān yapraġın ṣanki bād-ı ṣabā
Eşirrāyı taḥrīk ider dāʾimā

Geçerdi bu dervīşi pāşālara
Mesāvīmi eylerdi aġalara

Ḥużūrum hümāsın uçurdı benüm
Düşürmek murād eyledi düşmenüm

Bu ṭoġrıluġum ṣanki şemʿ-i münīr
Yirümi benüm ḳıldı nār-ı saʿīr

Yanar şemʿ-i rūşen gibi niçeler
Görür ṭoġrılıġı ucından żarar (KU: 1028-1035)

Müfettişler tarafından ciddi teftişler geçiren şâir, müfettişlerin sorularından hesap gününün geldiği izlenimine kapılır. Bütün teftişlerden haklı çıkmasına rağmen, bu zor süreç, onun siyah saçlarının beyazlamasına sebep olur:

Müfettiş olan kimseler dā'imā
Ḳıyāmet suʾālin iderdi baña

Ṣanurdum ki olurdı rūz-ı ḥisāb
Hezārān suʾāle virürdüm cevāb

Baña kār iderdi bu derd-i şedīd
Ḳara iken aġardı mūy-ı sefīd

Ṣanasın ki ḫaṭṭāṭ elinden ṣarīh
Elif gibi ṭoġrı çıḳardum ṣaḥīḥ (KU: 1036-1039)

Bu dönemde şâirin, devrin sadrazamı Rüstem Paşa ile aralarının açık olduğu kaynaklarda belirtilir. Şâir, kendisine bu sıkıntıları yaşatanı ismen zikretmese de, tezkirelerde verilen bilgilerden bu kişinin Rüstem Paşa olduğu anlaşılmaktadır.

On altıncı yüzyıl şâirlerinden Figânî, Sadrazam İbrâhîm Paşa'yı eleştirdiği şiiri dolayısıyla mesnevîye konu olmuştur:

Fiġānī kemāline itdi ġurūr
Vezīrüñ birin eyledi bī-ḥużūr (KU: 1342)

Adaletiyle öne çıkan Nûşirevân'a, hikâye kişisi olarak yer verilmiştir:

Şeh-i kāmrān yaʿni Nūşirevān
Ki ʿadlile āsūde idi cihān (KU: 415)

Veysel Karânî (öl. 657), Yezîd (öl. 683), İmâm-ı A'zam (öl. 767) ve Behlûl-i Dânâ (öl. 805) gibi İslâm tarihindeki önemli kişiler de birer hikâye kişisi olarak mesnevîye konu olmuşlardır:

Üveysü'l-Ḳaran ḫażreti sābıḳā
Görür yolda şeyṭānı eyler eẕā (KU: 1385)

Yezīdüñ zamānında her ṣubḥ u şām
ʿAlī Ḥażretine sögerdi ʿavām (KU: 2698)

İmām Aʿẓam ol nev-civānı görür
Ṭavāf eyler iken yanınca yürür (KU: 2155)

ʿArab şāhı Behlūl-i dīvāneyi
Getürdi aña virdi bir ḫāneyi (KU: 2099)

Hızır, zorda kalanların imdadına yetişmesi dolayısıyla anılır. Aldatıcı adamın, kendisini içinde bulunduğu zor durumdan kurtaracağını sanan zengin adam, ona zamanın Hızır'ı diye seslenir:

O miskīn işidür bu sözi hemān
Aña eydür ey Ḫıżr-ı devr-i zamān (KU: 963)

Mesnevînin "*Deccâl'i işlerine karıştırma. Yağmacı malına akın etmesin*" anlamındaki beytinde Deccâl'den de söz edilir:

Ḳarışdurma deccālı eşġālüñe
Ḳaracı aḳın şalmasun mālüñe (KU: 973)

Zalimliğiyle tanınan ve bu özelliğiyle tesmiye olunan Haccâc-ı Zalim'e, hikâye kişisi olarak yer verilmiştir:

Zamānında Ḥaccāc-ı Ẓālim meger
Eline bir āyine alur baḳar (KU: 686)

Hikâyelerde Avrupa ülkesi olarak Almanya ve Macaristan'dan söz eden şâir, gemicilikte kat ettikleri mesafe dolayısıyla olsa gerek, geminin zararlarını göstermeye çalıştığı hikâyede Portekizlilere yer verir:

Meger Portuḳalun gemisi şaşar
Ḳażā ile meẕkūr adaya düşer (KU: 2758)

Ünlü bilgin Aristo'ya hikâye kişisi olarak yer verilmiştir:

Arisṭoya varmış ʿazīzüñ biri
Dimiş ey fünūn-ı cihān māhiri (KU: 2163)

Çift kahramanlı aşk mesnevîlerinin kişilerinden Mecnûn, hikâye kişisi olarak mesnevîdeki yerini alır:

Biri ṭaġda Mecnūna şormış meger
Vuhūş u ṭuyūr ile seyrān ider (KU: 2371)

Mesnevîde, *Şehnâme*'de isimleri geçen İran'ın birçok efsanevî kahramanına yer verilmiştir. Bunlar Zâl, Rüstem, Dahhâk, Ferîdun, Cem, Cemşîd ve Nerîman'dır:

Ecel tīġı ḫalḳı ider ser-nigūn
Niçe Zāli āl ile itdi zebūn

Niçe Rüsteme ḳıldı cevr ü sitem
Niçe şeh-süvārı idüpdür ʿadem

Ecel niçe Ḍaḥḥāḳı giryān ider
Ferīdūnları ḫāke yeksān ider

Bu ʿālem ki vardur şoñında elem
Hezārān Cemüñ ḳaddini ḳıldı ḫam (KU: 3061-3064)

Ya Cemşīd-i ʿālem misin Cem misin
Nerīmān mısın Zāl-i Rüstem misin (KU: 554)

Efsanevî bir kuş olan Anka'dan da söz edilir. "*Yürü az ya da çok Anka gibi ismi olan ama kendisi olmayan o kitaba çalış*" anlamındaki beyit buna örnektir:

Yüri ol kitāba dürüş az u çoḳ
Ki ʿanḳā gibi adı var kendü yoḳ (KU: 342)

4.1.3.4. Mûsikî

Hamsedeki mesnevîler içinde en fazla mûsikî unsuru barındıran, *Kitâb-ı Usûl*'dür. On iki makam ve yedi şu'be hâlinde düzenlenen mesnevînin birinci şu'besi çalıp söyleyenler grubunun eleştirisine ayrılmıştır. Çalıp söyleyenlerden haz etmeyen Yahyâ, bunu açıkça belirtir:

Bu sāzende ḳısmuna gelsün zevāl
Yiri oldı her yirde ṣaff-ı niʿāl (KU: 2534)

Hemen hemen her türlü mûsikî aletiyle ve onu çalan kişiyle ilgili olumsuz bir yorума sahip olan Yahyâ, eleştirilerine çeng ile başlar. Altına çengini alarak oturan kişiyi, semer üzerine binen eşeğe benzetir. Er olana kadın işinin gerekmediğini söyleyen şâir, çeng çalanın, kılıç kullanamayacağını düşünür. Çeng sesiyle hayran olup şaşkın hâle gelenlere hayıflanır:

Alur altına çengini ol baḳar
Semer üzre binmiş ḥımāra döner (KU: 2535)

Gerekmez er olana şuġl-ı zenān
Ḳılıç çalabilür mi çengi çalan (KU: 2551)

Ḥayıf aña ḥayrān olup çengle
Ol āhengle bengle dengle (KU: 2552)

Yahyâ, çengin yanı sıra telli tamburu da yerer. Çeng ve telli tambur çalan utanmazların hâlini görenlerin, onlara sırtlarını döndüğünü söyler. Tambur, insanlar içinde uzanıp yatmakta, onu gören salah sahipleri ona tekme atmaktadır:

Göreñ çeng ü şeş-tālaruñ derdini
Utanmaz çalana döner ardını (KU: 2536)

İl içinde ṭanbur uzanur yatar
Ṣalāḥ ehli anı görince ḳaḳar (KU: 2546)

Kopuz da eleştirilen mûsikî aletleri arasındadır. Yahyâ, "*Kopuz sesini işiten kişi, yanılarak kazan üzerine damla damlıyor zanneder*" diyerek kopuzu eleştirir:

Ḳopuzı işiden kişi aldanur
Ḳazan üstine ṭamla ṭamlar ṣanur (KU:2537)

Yahyâ'nın mûsikî konusundaki eleştirileri o kadar serttir ki, kemençe çalan kişiyi Müslüman olarak bile görmez. Puta benzettiği kemençeye Müslümanın iltifat etmeyeceğini söyler:

Ṣanemler gibidür kemançe hemān
Aña mā'il olmaz Müselmān olan (KU: 2538)

Şâir, "*Kemençe şeytânların, insanları isyan okuna nişan ettikleri yaya benzer*" diyerek kemençeyle ilgili olumsuz benzetmeler yapmaya devam eder:

Kemançe şeyāṭīne olur kemān
İder ḫalḳı ʿişyān oḳına nişān (KU: 2543)

Yahyâ kemençe çalanlarla ilgili ağır eleştiriler yapar. Kemençe çalan orta malı, boş insanların hâlini, özellikle de ahenksiz çalanların durumunu, hayvanın boğazına defalarca bıçağını vurup kesmeyen, hayvanı bağırtıp duran çingenelere benzetir:

Kemançe çalan mühmel ü mübteẕel
Şu Çingeneler gibidür fi'l-meṣel
Niçe kere kesmez bıçaġın urur
Boġazladığını çaġırdur ṭurur (KU: 2541-2542)

Yahyâ, tefi ve tef çalanları da ağır bir dille eleştirir. "*Ey eğri bakışlı çalgıcı, kıyamette boynuna lanet halkası olarak geçirmek için tefin yeterlidir. Dilenci çanağına benzeyen tefin üzerinden, parası hiçbir zaman eksik olmaz*" anlamındaki beyitlerde şâirin bu eleştirilerine yer verilmiştir:

Ḳıyāmetde ey mutrib-i kec-naẕar
Defüñ boynuña ṭavḳ-ı laʿnet yiter

Defüñ pulı eksük degül her zamān
Dilenci çanaġına beñzer hemān (KU:2544-2545)

Çalgıcılara hakaret etmeye devam eden Yahyâ'nın, zurnacılara da söyleyecekleri vardır. Şâir, zurna çalan kişiyle ilgili "*Zurna çalarken avurdu şişen zurnacının hâli, eşeğin erkeklik organına benzer*" der:

O żurnacınuñ kim avurdı şaşar
Olur ḫaṣṣiyyetinle bir kīr-i ḫar (KU: 2547)

Santur ve kanun çalanlar da bu eleştirilerden nasiplerini alırlar. "*Eline santur alan ve örtüyle eğilip kanun çalan kişilerin hâlleri, düşürdüğünü eliyle arayan körlerin durumu gibidir*" anlamındaki beyitler, bu kişilerin eleştirisine ayrılmıştır:

Eline ṣafā ile ṣantur alan
Egilüp ḥicāb ile ḳānūn çalan
Şu körler gibidür ki başın eger
Düşürdügini eller ile arar (KU: 2548-2549)

Davulcuları da yeren Yahyâ, "*Çalgıcıyı davul çalarken görün. Dışkısına basmış ayı gibi homurdanır*" der:

Naḳāre çalarken görüñ muṭribi
Gümürdür boḳın başmış ayı gibi (KU: 2550)

Mûsikî aletlerini kullananları yeren Yahyâ, okuyucuda onlara karşı tepki oluşturmaya çalışır. Bu konuda dinî açıklamalar getirmeye çalışan şâir, bu aletlerin haram olduğunu, Allâh'ın bu aletlerle iştigal edenlerden hoşlanmadığını, bu kişilerin gaflet içinde olduklarını söyler:

Ḥarām itdi bu ḳısmı Rabbü'l-enām
Eyü olsa olmazdı bunlar ḥarām (KU: 2553)

Bu ḫāinlere oldı Tañrı ʿadū
Ki şeyṭān müezzinleridür ḳamu (KU: 2605)

Uyar aña her nekbeti laʿneti
Olur çalduġı ālet-i ġafleti (KU: 2606)

Çalgıcıları eleştirmekle yetinmeyen şâir, okurdan bu konuda icraat bekler. Onların çalgı aletlerini alıp başlarına çalmak gerektiğini, onların işlerinin maskaralıktan başka bir şey olmadığını söyler:

Hemān bunların sazını alasın
Ṣevāba girüp başına çalasın (KU: 2554)

Bunuñ gibiler cümle suḫriyyedür
Ḥaḳīḳatde taʿẕīr-i üẕniyyedür (KU: 2555)

Hele bir görelüm behey yādgār
Tının tın terānuñ ne maʿnāsı var (KU: 2607)

Yahyâ, kâmil insanların meşguliyetlerinin güzelliğine dikkat çekerek çalgıcıların uğraşlarının basitliğini göstermek ister. Şâir, "*Kemâl sahibi kimseler, tahsil ettikleri ilimle saadet bulurlar. Onlar bu tarz mûsikî aletlerinin çıkardığı sesle kulaklarına rahatsızlık vermezler. Kâmil insanlar okudukları kitaptan ibret alırlar. Onların kitaplarının satırlarındaki çizgiler, ahenk dolu rengârenk sesler verir*" diyerek kâmil insanlarla ilgili düşüncelerini yansıtır:

Kemāl ehli ʿilm ile mesrūr olur
Bu taʿẕīr-i üẕniyyeden dūr olur (KU: 2556)

Kitābı olur aña ʿibret-nümā
Virür saṭrı evtārı rengīn-ṣadā (KU: 2557)

Yahyâ, çalıp söyleyenlerle hiçbir şekilde irtibat kurulmaması, onlardan uzak durulması gerektiğini düşünür. Çalgıcıların nasihat dinlemediklerini, âşıkların makamını hiç anlamadıklarını söyler. Kişi, bu boş insanlarla yakınlık kurarak kendini gülünç duruma düşürmemelidir:

Ceres gibi her-dem olup ser-nigūn
Başuña bu ġavġāyı alma ṣatun (KU: 2558)

O sāzende kim pendüñi diñlemez
Maḳāmāt-ı ʿuşşāḳı hiç añlamaz

Ṣaḳın aña baş egme mānend-i çeng
Ḫaṭādur bu ḳısm ile baḫṣ ile ceng (KU: 2559-2560)

Ṣaḳın hem-dem olma bu mühmellere
Gülünç eyleme kendüñi illere (KU: 2584)

4.1.3.5. Dinî Unsurlar

Burada peygamberler, dört halife, sahabeler, Kur'an-ı Kerîm, hadîs, namaz, oruç, ahiret inancı, cennet ve cehennem konuları üzerinde durulacaktır.

Mesnevîde üzerinde en fazla durulan peygamber Hz. Muhammed'dir. Özellikle na't ve mi'râc bölümlerinde Hz. Muhammed birçok açıdan övülmüştür. Her şeyin kendisinin nûrundan yaratılması, son peygamber oluşu, Kur'an manalarını insanlığa bildirmesi, ilâhî sırları çözmesi, küfrü ortadan kaldırması ve insanlara rehberlik yapması bunlar arasında gösterilebilir:

Zihī evvel-i mevc-i deryā-yı rāz
Zihī pīşvā-yı cünūd-ı niyāz (KU: 156)

Velī ṣoñra geldi Nebiyyü'l-kerīm
Kelām-ı ḳadīm ile oldı kelīm (KU: 160)

Zihī kāşif-i sırr-ı ẕāt u ṣıfāt
Zihī vāḳıf-ı ḥikmet-i kāʾināt (KU: 171)

İdüp ẓulmet-i ehl-i küfri ẕelīl
Ḥadīṯi bize oldı rūşen delīl (KU: 197)

Mûsâ peygamber, mucizeler gösterdiği asası ve Tûr Dağı'nda ilâhî tecellîye mazhar olmasıyla mesnevîye konu olur:

Kelīmüñ ʿaṣāsı gibi ḳıl ẓuhūr
Olur saña her yazı bir Ṭūr-ı Nūr (KU: 6)

Bebek yaşta konuşması mucizesiyle anılan Îsâ peygamberin makamının yüksekliği, Hz. Muhammed'e bağlanır:

Ḳalem elde mehd içre ʿİsā-miṯāl
Daḫı ṭıfl iken ḫalḳa söyler maḳāl (KU: 33)

Mesīḥ oldı devrinde ʿālī-cenāb
Yire inmege belki itdi ḥicāb (KU: 168)

Hz. Âdem ve Hz. Şît, Hz. Muhammed'in üstünlüğünü anlatmada mukayese unsuru olarak kullanılır. Hz. Muhammed'in değeri ve büyüklüğü o kadar fazladır ki bunu ne Âdem ne de Şît peygamber görüp işitmiştir:

Bu taʿẕīm ü tekrīmi Ādem gibi
Ne gördi ne işitdi Şīt nebī (KU: 164)

Daḫı bilmedin Ādem adın cihān
Anuñ adı olmuşdı vird-i lisān (KU: 163)

Nûh peygamber, Hz. Muhammed'in yüzü suyuna vücûda gelmiştir. Yahyâ, "*Nûh fenâ denizine mübtela olmuşken onun yüzü suyu hürmetine kurtuldu*" der:

Fenā baḥrine mübtelā oldı Nūḥ
Anuñ yüzi ṣuyına buldı fütūḥ (KU: 165)

Halîl İbrâhîm peygamber, Hz. Muhammed'in atası olması dolayısıyla mesnevîye konu olur:

Gül-i gülşen-i ḫandān-ı Ḫalīl
Cemāl-i celāli cemīl ü celīl (KU: 166)

Hz. Yûsuf da Hz. Muhammed'in üstünlüğünü anlatmak için karşılaştırma unsuru olarak kullanılır. Rüya tabir etmeyle şöhret kazanan Yûsuf peygamber, Hz. Muhammed'in mi'râcda çıktığı mertebeyi rüyasında bile görmemiştir:

Bu miʿrāca Yūsuf atın sürmedi
Bu seyri düşinde daḫı görmedi (KU: 170)

Mesnevîye hikâye kişisi olarak dahil olan Süleymân peygamber, hayvanlarla konuşmasıyla anılmıştır:

Süleymāna bir gün ʿaleyhi's-selām
Eşekler gelüp söylemiş çoḳ kelām (KU: 1481)

Süleymân peygamberin veziri, Hz. Süleymân'a şikâyet için gelen eşeklere çözüm bulmasıyla mesnevîye dâhil olmuştur:

Cevābın virüp Āṣaf-ı ber-ḥayā
Dimiş ey ḥımār-ı muḳassī-ṣadā (KU: 1486)

Şâir, Kanûnî Sultân Süleymân'ı överken onunla dört halife arasında benzerlik kurar. O güler yüzlü oluşuyla Hz. Ebû Bekir'e, güzel düşünceleriyle Hz. Ömer'e, adaletli oluşu ve merhametiyle Hz. Osmân'a, mertebesinin yüksekliğiyle Hz. Alî'ye benzer:

Güler yüzlüdür ol gül-i bāġ-ı cān
Ebū Bekr-i Ṣıddīḳa beñzer hemān (KU: 271)

Ḥaḳīḳatde ol ḫüsrev-i baḥr ü ber
Olur rāy-ı ḫayr ile ʿayn-ı ʿÖmer (KU: 272)

İşi maʿdelet ʿādeti merḥamet
Odur Āl-i ʿOṯmānda ʿOṯmān-ṣıfat (KU: 273)

Anuñ ḳadri ʿālī miṯāl-i ʿAlī
Velīdür velī ʿālemüñ ekmeli (KU: 274)

Râfızîlerle ilgili hikâyede Hz. Hasan ve Hüseyin'den de söz edilir. Râfızî halk, düşüncelerinin padişah tarafından anlaşılmaması için Hz. Hasan ve Hüseyin'e olan muhabbetlerini gizler:

Suʾāl itse ol pādṣāh-ı güzīn
İderlerdi inkār Ḥasan Ḥüseyin (KU: 2662)

Hz. Muhammed'in eşi Hz. Ayşe, hikâye kişisi olarak mesnevîye dâhil olur:

Baḳup ʿĀişe Ḥażreti'nden yaña
Didi luṭf ile Server-i Enbiyā (KU: 2210)

İslâmiyet'in kutsal kitabı Kur'an-ı Kerîm'den de söz edilir. Kötü bir kadınla evlenen imâmın anlatıldığı latîfede, kadının adamdan rahatsız olduğu nokta onun çok Kur'an okumasıdır:

Salāh ehli idi o miskīn imām
Eve gelse Kurān oḳurdı müdām (KU: 2077)

Mesnevîde hadîslerden de söz edilir. "*Alametlerini anlayarak konuşmaya başladı. Resulün (Hz. Muhammed) hadîsiyle cevap verdi*" anlamındaki beyit buna örnektir:

Ḥadīṯ-i Resūl ile virdi cevāb
ʿAlāmetlerüñ bildi ḳıldı ḫiṭāb (KU: 857)

Şehzâde Sultân Mehmed'in vefatını anlatan şâirin, onun cenaze namazından, namazın ardından yapılan duadan söz etmesi, İslâmî bir ibâdet olan cenaze namazı ve duayı; manzarayı kıyamet meydanına benzetmesi ise ahiret inancını hatıra getirir:

Namāzın ḳılup niçe yüz biñ enām
Duʿāsı tamām oldı ḥāṣıl-kelām (KU: 3121)

Fiġānlar iderdi ṣaġīr ü kebīr
Ḳıyāmet günin anda gördüm faḳīr (KU: 3122)

Hz. Ömer'in, sokak sokak dolaşarak deveciyi aradığı hikâyede, sahabelerin konuşmalarından, onun oruçlu olduğu anlaşılır:

Ṣıyām ile olduñ miṣāl-i hilāl
Vücūduñ żaʿīf ü tenüñ bī-mecāl (KU: 390)

İslâmiyet'te ölümden sonra gidileceğine inanılan cennet ve cehennemden de söz edilir. Yahyâ, eserinin başında cennete gitmek ve cehennemden kurtulmak için Allâh'a dua eder:

Mekān-ı cehennemde ḳılma mekīn
ʿIḳāl u selāsilden eyle emīn

Bu mecnūna cennetde eyle ṭuraġ
Yiter kevṣer ırmaġı zencīr u baġ (KU: 50-51)

4.1.3.6. Tasavvufî Unsurlar

Mesnevîde üzerinde en çok durulan tasavvufî konu vahdet-i vücûd anlayışıdır. Bunun yanı sıra varlıkların Allâh katındaki ilmi sûretleri olarak bilinen a'yân-ı sâbite hakîkatinden de söz edilir. Hz. Muhammed'in Mi'râc Gecesi mazhar olduğu ev ednâ makamı, amâ mertebesi, Allâh'a ulaşmada aşkın fonksiyonu ve nefis mücadelesi mesnevîde ele alınan diğer tasavvufî konulardır.

Vahdet-i vücûd inancına göre yalnızca Allâh'ın vücûdu vardır. Var olduğu sanılan diğer varlıkların müstakil ve bizatihi vücûdları yoktur. Allâh'ın vücûdunun yokluk aynasında tecellî etmesiyle farklı şeyler ortaya çıkmıştır fakat bu farklılık şekilde ve görünüştedir. Hakîkatte bu tecellîler de, tecellî eden de Hakk'ın varlığından ibarettir. Yaratılan her şey Hakk'ın varlığının zuhûr ve tecellî mahalleridir (Uludağ, 2005: 54). İnsanların benzersiz yaratılması, gece ve gündüz gibi zıt kavramların uyumlu hareket etmesi, evrendeki tüm

canlı ve cansız varlıkların Allâh'tan kendilerine hayat rüzgârı erişince kımıldamaya başlaması gibi birçok özellik Allâh'ın varlığına delildir. Allâh bütün kâinatı yoktan var etmiştir:

Yaradur beşer ḳısmını bī-ḳıyās
Biri birine beñzemez cümle nās (KU: 104)

Muḫālif biri birine rūz u şām
Muvāfıḳdur emrine ammā tamām (KU: 106)

ʿAcebdür ki yoḳdan var olan cihān
Anuñ varlıġından virür hep nişān (KU: 110)

ʿAdem ẓulmetinde ḳalurdı cihān
Delīl ü ẓahīr olmasa şemʿ-i cān

Ḫudādan irince nesīm-i ḥayāt
Ḳımıldanmaġa başladı kāʾināt (KU: 132- 133)

Ḥaḳīḳatde eşyā-yı ʿibret-nümā
Delīl-i Ḫudādur delīl-i Ḫudā (KU: 147)

Yahyâ, Hz. Muhammed'in Mi'râc Gecesi Allâh'la görüşmesini, muhabbet makamına ulaşma olarak değerlendirir:

Ḳodı çāder-i şeş cihātı Resūl
Maḥabbet maḳāmına buldı vuṣūl (KU: 228)

Allâh'ı, Allâh'ın kendisinden başka hiç kimsenin tam bilemeyeceğini ifade eden amâ mertebesine dikkat çeken Yahyâ, "*İnsan aklı onu ihata edemediği için, dünyadakiler onu tanımada hayran ve şaşkındır*" der:

Cihān ḫalḳı bī-hūş u ḥayrān añа
Muḥīṭ olamaz ʿaḳl-ı insān añа (KU: 96)

Yahyâ, "*Saf aşk kime Burâk olursa, sevgilinin şehri ona uzak olmaz. Saf aşk kavuşmaya vesile olur. Dertli âşık devasını bulur*" diyerek Allâh'a ulaşabilmek için aşkın gerekliliğine dikkat çeker:

Kime kim ola ʿışḳ-ı pāki Burāḳ
Añа şehr-i cānānı olmaz ıraḳ (KU: 229)

Viṣāle vesīle olur ʿışḳ-ı pāk
Devāsın bulur ʿāşıḳ-ı derdnāk (KU: 1790)

Mesnevîde, velîlerin Allâh'a ulaşabilmek için verdikleri mücadelelerden de söz edilir. Bunlar sabır, riyâzet, kanaat, uzlet, Allâh korkusu ve mâsivâyı terk gibi hâllerdir:

Velīler ider nefs-i dūnın zebūn
Ziyāde olur anda ṣabr u sükūn

Ṭoyurmaz ḳaçan kim ola ḳarnı aç
Mizācına eyler ḳanāʿat ʿilāc

Ḳaçar gizlenür ṣanki āb-ı ḥayāt
Cihān ḫalḳına eylemez iltifāt

Anuñ ḥavf-ı Ḥaḳḳ ile āhı ʿayān
Olur ḳadri eyvānına nerdbān

Dimāġında derd-i cünūnı gider
Keser mā-sivā ḳaydını terk ider (KU: 887-891)

Ünlü mutasavvıf Mevlânâ'ya, hikâye kişisi olarak yer verilmiştir:

Ḳaçan girse ḥammāma Mollā-i Rūm
Ṣafālar sürerdi o kān-ı ʿulūm (KU: 768)

4.1.3.7. Aşk

Mesnevînin muhtevasını oluşturan konulardan biri de aşktır. Dokuzuncu makamı aşka ayıran şâir, aşkla ilgili düşüncelerini burada açıklar. Yahyâ, ilâhî aşkın kişiyi olgunlaştıran bir ateş olduğuna inanır:

ʿAceb nār imiş ʿışḳ-ı Rabbü'l-enām
Ki anuñla puḫte olur merd-i ḫām (KU: 1789)

Âşığın dertlerinin devası, sevgiliye ulaşmasının vesilesi aşktır:

Viṣāle vesīle olur ʿışḳ-ı pāk
Devāsın bulur ʿāşıḳ-ı derdnāk (KU: 1790)

Hikâyelerinde mecâzdan hakîkate geçiş mesajı veren şâir, kemâle ulaşan mecâzî aşkın hakîkîye inkılap edeceğine inanır. Hakîkî aşka sahip olan bir âşık, maddî endişelerden sıyrılarak kerâmet göstermeye başlar:

O kim ders-i ʿışḳını tekmīl ider
Mecāzı ḥaḳīḳiye tebdīl ider

Açıḳ buldılar ʿāşıḳuñ ʿaynını
Görür şarḳla ġarb mā-beynini

Kişi ʿışḳla ḫayli ḥālet bulur
Varur ʿālem-i keşfe mālik olur (KU: 1804-1806)

Yahyâ, kendi başından geçen bir aşk macerasını anlattığı hikâyede, beşerî aşktan dolayı perişan bir hâl alır. Izdırabından dağlara düşen şâir, Allâh'ın isimleriyle meşgul olur. Burada ilâhî sırları keşfetmeye başlar. Sevgilinin kendi içinde olduğunu fark eden Yahyâ, mecâzdan tamamen sıyrılır:

Zihī ʿālem-i vuṣlat-ı ʿāşıḳān
Bu ʿālem deger on sekiz biñ cihān

ʿAcebden ʿacebdür ʿacebden ʿaceb
Cihān cümle taṣvīr-i yār oldı hep

Yabanda arardum iderdüm fiġān
Meger bende imiş o şāh-ı cihān

Cihāndārı buldum cihānı ḳodum
Cünūnı giderdüm yabanı ḳodum (KU: 1868-1871)

Âşıklar kendi isteklerini değil, sevgilinin razı olduğu şeyleri yaparlar. Kendi tercihlerinden tamamen sıyrılırlar:

Şu mecnūn ki ʿışḳuñ rumūzın ṭuyar
Teninden irādet libāsın ṣoyar

Rıżāsın ceybine teslīm ider
Geçer cümleden kendüligden gider (KU: 1992-1993)

Ḳaçan ʿışḳla maġlūb ola bir gedā
Taṣarruf iden ʿışḳ olur dāimā (KU: 1905)

4.1.3.8. Rüya Tabiri

Mesnevînin dikkat çeken yönlerinden biri de şâirin rüya tabirleriyle ilgili verdiği bilgilerdir. Hikmetli sözün anlatıldığı yedinci makamda şâir, rüya tabirleri üzerinde de durur. Yahyâ, rüyaların gizli işaretlerle yüklü olduğunu düşünür:

Saña vāḳıʿuñ ʿayn-ı taʿlīmdür
Rumūz-ı nihān ile tefhīmdür (KU: 1374)

Güzel āyine oldı rüyā saña
İder ḫayr ile şerri peydā saña (KU: 1382)

Yahyâ, rüyada görülen bazı hâlleri tabir eder. Kişi, rüyada duman görürse yaptığı zulme işaret eder. Şiddetli rüzgârlar eserse, Allâh'ın ona gazap edeceğini, bu yüzden dikkatli olması gerektiğini bildirir. Kendini çıplak görürse, yakın bir zamanda öleceğinin habercisidir. Kişinin vücûdundan bir şey çıkarsa, kesinlikle başına bir belâ gelir. Çirkin bir şey görmek rüyayı görenin aybına, bu aybın onu utandıracağına; ferahlık veren şeyler de salah ve saadete işaret eder:

Düşüñde eger görinürse duḫān
Senüñ itdügüñ ẓulmi eyler beyān

Yavuz yiller esse eger bī-şümār
Ṣaḳın Teñrinüñ saña bir ḫışmı var

Düşinde ḳaçan kişi ʿüryān ola
Dimişler ecel yaḳlaşupdur aña

Tenüñden ki bir nesne çıḳsa ʿayān
Żarūrī gelür başuña bir ziyān

Ne kim cins-i mekrūh ola āşkār
Yüzüñ ḳāresidür ider şermsār

Müferriḥ olan nesneler bī-gümān
Ṣalāḥ u saʿādetden olur nişān (KU: 1376-1381)

4.1.3.9. Müstensihle İlgili Değerlendirme

Yahyâ, ilk üç mesnevîde olduğu gibi burada da müstensihle ilgili bazı yorumlar yapar. Şâir, değerlendirmelerine eser üzerinde gereken hassasiyeti gösteren kâtiple başlar. Güzel bir hatla yazan, yazıyı tamamlar tamamlamaz yanlışlarını düzelten, yazısı anlaşılır olan bu kâtipten övgüyle söz ederek onun Allâh'ın rahmetine mazhar olmasını ister:

Ḫudā raḥmetine sezāvār ola
O kim yazduġı yazı hemvār ola

Yaza rūy-ı evrāḳa ḫaṭṭ-ı cemīl
Çeker her elif ʿayn-ı aʿdāya mīl

Anuñ ḫāmesi şānesiyle müdām
Muṭarrā ola zülf-i lām-ı kelām

Ola bu gülistāna gevher-niṣār
Ṭarāvet vire ṣanki ebr-i bahār

Tamām itdügi gibi taṣḥīḥ ide
ʿAyānça yaza ḫaṭṭı taṣrīḥ ide

İder kātibüñ ḫūbı saʿy-i belīġ
Elinden gelen luṭfı itmez dirīġ (KU: 3214-3219)

Şâir, eserine itina göstermeyen kâtiple ilgili ağır eleştiriler yapar. Basiretsizliğiyle şiiri anlamlandıramayan bu kişi, sadece şekline bakar. Kalemiyle yazıyı bozar. Yahyâ, onun bahçe beller gibi şiire azap verdiğini, sopa ile koyun güder gibi metni birbirine karıştırdığını iddia eder. Harfleri değiştirerek anlamlarını bozduğunu, yazıyı anlaşılmaz hâle getirdiğini söyler. Kaliteli kâğıt kullanmayan bu kâtibi eleştirir. Sarhoş kâtiplere de beddua eder. Onun, yazarken uyukladığını, bu şekilde yanlış şeyler yazdığını söyler:

Meded āh elinden ol etrāküñ āh
Nedür bilmez iken sefīd ü siyāh

Baṣīret göziyle idemez naẓar
Bu çıḳmaz diyü ḳālıbına başar

Virür ḫāmesi naẓmına ıżṭırāb
Çeker baġçe biller gibi ʿaẕāb

Yazar ḫaṭṭı ammā perīşān ider
ʿAṣā ile gūyā ki ḳoyun güder

Eli ʿayn-ı eşʿārı maʿlūl ider
Sefāhatle maḳbūli maḳtūl ider

O kem yazıyı kim çıḳarabile
Meger kendü ḫaṭṭıyla varabile

Anuñ kāġadı kim degül yaḫşı raḳḳ
Ḳılasın ḳalem gibi başını şaḳḳ

Şu tiryāki kātiblerüñ dāʾimā
Vücūdını efʿālar itsün ġıdā

Ḳalem elde iken uyur nā-gehān
Gülistān-ı naẓma yazar bir yalan (KU: 3220-3228)

4.1.4. Kitâb-ı Usûl'ün Dil ve Üslûp İncelemesi

Burada mesnevînin giriş, metin ve sonuç bölümlerinde tercih edilen dil özellikleri, mesnevîde geçen Eski Anadolu Türkçesine ait kelime ve ekler, atasözü ve deyimler, âyet ve hadîs iktibasları, Arapça ibareler, küfürlü ve ayıp sözler, gözlemler, sahneleme ve tasvirler üzerinde durulacaktır.

Kitâb-ı Usûl, okuru eğitme gibi bir anlayışla kaleme alındığından olsa gerek, mesnevîde sade ve anlaşılır bir dil kullanılmıştır. Eserde anlaşılırlığı öne çıkaran şâir, gereksiz zorlamalardan sakınmış, elden geldiğince açık ifadeler kullanmaya çalışmıştır. Bu tercih, eserin edebî sanat yönünden zayıf kalmasına sebep olmuştur. Alkaya, şâirin mesnevîde sade ve külfetsiz bir dil kullanmasını, onun asker ve mutasavvıf kimliğine bağlar (1996: 2). Asıl hikâyenin anlatıldığı bölümde anlaşılır bir dil kullanılmasına rağmen girişte dilin kısmen ağırlaştığı, özellikle başlıklarda Arapça ve Farsça kelime ve tamlamaların sayıca arttığı görülür.

Yahyâ, "*Başkasının sözünü tercüme etmedim. Ona yabancıların sözünü katmadım. Dilim acemin tercümanı olmadı. Acem büyüklerinin yemeklerini yemem*" diyerek mesnevîsinin tercüme olmadığına dikkat çeker:

İlüñ sözini tercüme itmedüm
Yabanuñ avurdın aña ḳatmadum (KU: 3203)

Dilüm olmadı tercümān-ı ʿacem
ʿAcem ulusınuñ taʿāmın yimem (KU: 3204)

İkinci tekil şahıs emir ekine (-gıl, -gil) (Gülsevin, 1997: 105), "*Gel ey kalemin kamışı feryat et. Kitâb-ı Usûl'ü beyan et*" anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Gel ey nāy-ı ḫāme fiġān eylegil
Kitāb-ı Uṣūli beyān eylegil (KU: 1)

Mesnevîde eserin yazıldığı dönemde kullanılan fakat bugün kullanılmayan çok sayıda Türkçe kelimeye yer verilmiştir.[193] Örneğin sahip, malik anlamlarına gelen "*issi*" (Dilçin, 1983: 117) kelimesine, "*Bütün hazine ve mal sahipleri matemdedir. Gemisi yok olmuş gibi gam içindedir*" anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

[193] Mesnevîde geçen günümüzde kullanılmayan Türkçe kelimelerin tamamını görmek için bk. Alkaya, 1996: 5-51

Ḳamu genc ü māl *issi* mātemdedür
Gemisi yoġ olmış gibi ġamdadur (KU: 849)

Başka, başka türlü, farklı anlamlarına gelen "*ayruḳsı*" (Dilçin, 1983: 20) kelimesine, "*Ayrılığından farklı bir hâl erişti. Seni bir daha görmek imkânsız oldu*" anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Firāḳuñdan irişdi *ayruḳsı* ḥāl
Seni bir daḫı görmek oldı muḥāl (KU: 3094)

Şâirin üslûbunu belirleyici etkenlerden biri de mesnevîde geçen atasözü ve deyimlerdir.[194] İçerisinde atasözü ve deyim geçen beyit örnekleri aşağıdadır:

"*Misafir umduğunu değil bulduğunu yer*" atasözüne, "*Misafirin umduğunu yemediği atasözüdür. İnsan görünmez kazayı bilemez*" anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Meṣeldür ḳonuḳ umduġını yimez
Görinmez ḳażāyı kişi ṭuyamaz (KU: 2140)

"*Sürüden ayrılanı kurt kapar*" atasözüne, "*Koyun eğer sürüsünden ayrılırsa, kurt izinden yerini bularak onu yer*" anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Sürisinden ayrılsa ḳoyun eger
İzinden bulur anı yir ḳurdı yir (KU: 796)

"*Bir taşla iki kuş vurmak*" deyimine, "*Bu kalleşle arkadaş olurlar. Bir taşla iki kuş vurur*" anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Müṣāḥib düşerler bu ḳallaşla
İki ḳuş urur anda bir ṭaşla (KU: 2433)

"*Yoluna gelmek*" deyimine, "*Ona insanların gözyaşı erişti. Yoluna gelerek belâ seli oldu*" anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Gözi yaşı ḫalḳuñ irişdi aña
Yolına gelüp oldı seyl-i belā (KU: 2443)

[194] Mesnevîde geçen atasözü ve deyimlerin tamamını görmek için bk. Alkaya, 1996: 51-59

Mesnevîde geçen âyet ve hadîs iktibasları ile Arapça ibareler de şâirin üslûbunu belirlemede yardımcı olur.[195] İçerisinde âyet, hadîs ve Arapça ibarelerin geçtiği beyit örnekleri aşağıdadır:

Bakara sûresinin iki yüz on altıncı âyetinden kısmî aktarılan, "*Sana hafiflik sebebi olan yerlere gitme 'bir şey sizin için kötüyken onu seversiniz'* (Kur'an 216/2) *ile amel et*" anlamındaki beyit aşağıdadır:

Saña ḫiffet olan yire varma gel
ʿAsa en tuḥibbū ile ḳıl ʿamel (KU: 336)

"*Sizden biri, kendisi için sevip istediği şeyi, kardeşi için de sevip istemedikçe kâmil manada îmân etmiş olmaz*" anlamındaki hadîs-i şerîfe, "*Allâh'ın elçisi (Hz. Muhammed) kim sana işini danışırsa kendin için ne istersen ona da o şekilde cevap ver*" anlamındaki beyitlerde yer verilmiştir:

Eyitdi buyurdı Resūl-i Ḫudā
Kişi kim işini danışsa saña
Senüñ cānuña ne sañursañ müdām
O mefhūm ile eyle feṯḥ-i kelām (KU: 702-703)

Yahyâ'nın bir kısmını Arapça ifade ettiği, "*(Allâh'ın) sözünü dinle, kulluğuna özen göster. Padişahların sözü, sözlerin padişahıdır*" anlamındaki beyit aşağıdadır:

Sözin esle ḳıl ḳullıġın ihtimām
Kelāmu'l-mülūk mülūku'l-kelām (KU: 507)

Yahyâ, toplumsal eleştirilerin yoğunlukta olduğu bu eserinde, küfürlü ve ayıp sözlere yer verir. Haz etmediği kişi ve çevreleri ağır bir dille eleştiren şâir, onlara hakaret de eder. Aşağıdaki beyitler eserdeki galiz tabirlere örnek verilebilir:

Seferden ḳaçan kāhil ü nekbeti
Eşek gibidür ṣūreti sīreti (KU: 1502)

Ṣadā-i bülend ile eydür aña
Hey insāfı yoḳ ḳaḥpe laʿnet saña (KU: 2229)

[195] Mesnevîde geçen âyet ve hadîs iktibasları ile Arapça ibarelerin tamamını görmek için bk. Alkaya, 1996: 59-62

Naḳāre çalarken göreñ muṭribi
Gümürdür boḳın başmış ayı gibi (KU: 2550)

Mesnevînin üslûbunu dil yönünden ayırıcı en büyük özelliklerden biri şâirin, tezini güçlendirmek için ileri sürdüğü fikirleri tabiattan edindiği gözlemlerle desteklemesidir. Örneğin hızlanmaya başlayan devenin hâli, "*Şiddetli rüzgârın esmesi gibi sabırsızlıkla, bulutun dağın tepesinde görünmesi misali bir dağa gitti*" anlamındaki beyitte dile getirilmiştir:

Ḳatı yil gibi virmez oldı amān
Bulut gibi bir ṭaġa gitdi hemān (KU: 152)

Düşman askerlerin Müslüman askerlere saldırmaları, karakargaların hücumuna benzetilir:

Bu şāhinlere ḳavm-i küffār-ı şūm
Ḳara ḳarġalar gibi eyler hücūm (KU: 1634)

Fırtınalı havadaki deniz dalgaları, kızgınlıktan ağzı köpüren deveye benzetilir:

Ṭalazlansa deryā görinür ʿacīb
Köpürmiş deve gibi olur mehīb (KU: 2727)

Savaştaki korkak askerlerin korkudan yüzlerinin sararması, sonbahar mevsiminde sararan yapraklara benzetilir:

Muḫanneṣlerüñ uçdı beñzinde ḳan
Ṣararmışdı mānend-i berg-i ḫazān (KU: 1470)

Ayrıca mesnevîyi özel kılan etkenlerden biri de olayların canlı bir şekilde sahnelenmesidir. Bu konuda en az bir ressam kadar titizlik gösteren Yahyâ, olayları okurun gözü önünde yaşanıyormuş gibi kelimelerle resmeder. Hemen hemen her bir hikâye ve latîfe canlı birer sahneleme örneğidir.

Şâirin yaptığı tasvirler de onun üslûbuyla ilgili önemli bilgiler verir. *Kitâb-ı Usûl*, Yahyâ'nın diğer mesnevîlerinde olduğu gibi, olay anlatımı ağırlıkta olan bir mesnevîdir. Eserde yer yer geniş tasvirlere yer verilmiş olmakla birlikte bunların sayısı birkaç örnekle sınırlıdır. Şâir, genel olarak tasvirlerini anlatacağı olaya uygun atmosfer oluşturma gaye-

siyle yapar. Örneğin Gâzî Murâd'ın gül bahçesine tefekkür için gittiği vakit, bahar mevsimidir:

Bahār ile bir dem bu rūy-ı zemīn
Açıldı nitekim dil-i müʾminīn

Dıraḫt-ı cihān ṭūr-ı ʿirfān idi
Şükūfe aña nūr-ı Yezdān idi

Olup nūr-ı dīdāra āyinedār
Çiçekler niḳābını açdı bahār

Ḳalemdān-ı eşcārdan her nihāl
Ḫurūc eyledi resm-i ḫāme-miṣāl

Çerāġın yaḳup pertev-i āldan
Yeşil giydi hep şāhidān-ı çemen (KU: 397-401)

Fırtınalı bir gecede aralarında iddiaya giren gençlerin anlatıldığı hikâyenin başında yer alan tasvirler de, anlatılacak olaylara uygun zemin hazırlama işlevine sahiptir:

Meger bir gice aṭlas-ı āsmān
Siyāha boyanur ṣanasın hemān

Gök āyinesi ol dem olur sevād
Tezelzül virür ḫalḳa bād-ı fesād

Ṭolar ṣavt-ı raʿd ile çarḫ-ı berīn
Yaġar yaġmur aġlar semā vü zemīn

Çepellik iderdi bozan rūzgār
İdemezdi balçıḳdan ādem güẕār

Şikārın ḳovan ejderhā gibi seyl
Yuvalardı eşcārı bir niçe meyl

Belā zaġınuñ ṣanki ḫalḳ-ı cihān
Ḳanadınuñ altında oldı nihān (KU: 1585-1590)

Mesnevîdeki kişi tasvirleri tek yönlü olup kişileri derinlemesine tanıtmaktan uzaktır. Kişileri çok yönlü tanıtmayan şâir, göstermek istediği özellik üzerinde yoğunlaşır. Örneğin Anadolu'ya gelerek kendisini şeyh gibi gösteren şarlatanı tasvir ederken onu tamamen kötü sıfatlarla tavsif eder:

O hengāme-gīr olan ehl-i hevā
Gelüp Rūma şeyḫ olmış eyler duʿā

Soyunmış odun gibi ol ḥīlekār
Oturur başında ḳara şemle var

Ḳara ṭaylasān pāy-ı zengī-miṣāl
Anı sāyeveş eylemiş pāymāl

Çeker ḥırḳaya başın ol masḫara
Şu ḳaplubaġa gibi kim ḳuş göre

Oḳur yaʿni ṭurmaz ḳımıldar lebi
Def içinde olan celācil gibi

Yüzinde ṣaḳal başda misvāklar
Keçi gibi eşḥāsa ṭurur baḳar

ʿAṣāsı elinde ider kīl ü ḳāl
Ḳazıġa urulmış ḥarāmī-miṣāl (KU: 938-944)

Mesnevîdeki güzel tasvirleri, gerçeği olduğu gibi yansıtmaz. Bu tasvirleri yaparken klasik geleneğe bağlı kalan şâir, onu idealize ederek anlatır:

Geçenlerde bir dil-ber-i nāzenīn
Güneş gibi od ṣaldı ḫalḳa hemīn

Anuñ ʿışḳı yayıldı ilden ile
Cihān mülkine oldı bir zelzele

Görüp anı mānend-i çarḫ-ı berīn
Biri birine girdi ehl-i zemīn

Yüzi ayuñ on dördi idi meger
Naẓargāh idinmişdi nevʿ-i beşer

Ne dirsem ol andan biñ artuġ idi
Dehānı gibi beñzeri yoġ idi

Getürmiş degül ḥāṣılı rūzgār
O serv-i revān gibi ṭoġrı yār (KU: 1815-1820)

4.1.5. Kitâb-ı Usûl'ün Bölümleri ve Özetleri

Kitâb-ı Usûl, genel hatlarıyla mukaddime, asıl hikâye ve hâtimeden oluşur. Eserin girişi, kaleme hitâb, münâcât, tevhîd, na't, mi'râc, Kanûnî Sultân Süleymân'a övgü, eserin yazılış sebebi olmak üzere yedi bölümden oluşur. Asıl hikâyenin anlatıldığı bölüm, on iki makam ve yedi şu'beden meydana gelir. Şâir, makam ve şu'belerin ardından anlattığı

hikâye, latîfe ve temsîllerle mesnevîsini zenginleştirir. Eser, kırk beş beyitlik hâtimeyle sona erer.

4.1.5.1. Kaleme Hitâb[196]

Kitâb-ı Usûl, kaleme hitâbeden kırk iki beyitlik bir bölümle başlar. Yahyâ Bey, kaleme seslenerek ondan *Kitâb-ı Usûl*'ü beyan etmesini ister. Böylece daha birinci beyitte eserin adını da belirtir. Yahyâ, kalemin el üstünde tutulmasını ve ihsâna mazhar olmasını, doğruluğuna bağlar. Kalemden çıkan sözler, Allâh'ın ilhamıdır ve ilim denizinin dilidir. Mana âlemini vücûd âlemine çıkaran kalem, insanların ilâhî manaları görmelerini sağlar.

Hak söz söyleyen kalemin anlattıklarını ancak itikadı sağlam olanlar anlar. Bir mürşid-i kâmil gibi tasavvur edilen kalemin elinde satırlar, tesbîh taneleri gibi dizilidir. Kalem, yazdıklarıyla gönlü aydınlatır, yolunu şaşıranları nasihatle yola getirir. Gönül, ilâhî sırların mahzeni, kalem ise onun sırlarının tercümanıdır. Tûbâ ağacı gibi baş aşağı olan kalemin anlattıkları karşısında bütün âlem boyun eğmiştir.

Kalem adı altında insan-ı kâmili kasteden şâir, onun hâliyle ve diliyle Allâh'ı perdesiz bir şekilde gösterdiğini söyler. Kesret âleminin dilinden anlayan kemâl sahibi insan, kalem gibi doğru bir şekilde yüksek şahsiyetli kimselerin peşinden gider.

4.1.5.2. Münâcât[197]

43-83. beyitler arası münâcâta ayrılmıştır. Şairin aklı dağılmış, bedeni günâhlarla kirlenmiştir. Günâhtan kaçınma konusunda geri, fesat çıkarmada ise ileri olduğunu belirten Yahyâ isyanının yolunu kararttığını söyler. Yaptığı ibâdetleri yetersiz bulur. Kendisini Allâh'ın huzurundan başka gidecek yeri olmayan çaresiz bir günâhkâr görür. Eksikliklerini ihsânıyla gidermesi, kendisine rahmetiyle muamele etmesi ve kendisini cehennemden koruyup cennete alması hususlarında Allâh'a niyaz eder.

Kendi varlığının Allâh'a ulaşmaya engel olduğunun idrakinde olan şâir, kendisini vücûd endişesi taşımaktan kurtarması için Allâh'a dua eder. Allâh'tan kendisine dua edebilme, ibâdet yapabilme isteği vermesini talep eder. Kendisini heveslerine uymaktan, günâhkâr olmaktan alıkoyması, dünya kaygılarından kurtarması için Allâh'a yalvarır. Hz.

[196] Bu başlık esere ait olmayıp tarafımızdan buraya ilave edilmiştir.
[197] Başlık: "**Münācāt**" (Alkaya, 1996: 247).

Muhammed'i duasına şefaatçi yaparak Allâh'ın, günâhları affeden ve örten isimlerine sığınır.

4.1.5.3. Tevhîd[198]

84-150. beyitler arası tevhîde ayrılmıştır. Bu bölümde şu hususlara dikkat çekilir: Allâh varlık âleminde olan ve olmayan bütün ilimleri bilir, zâtı her şeyden evvel vardır, sonradan yaratılan insan onun zâtının hakîkatini hayal bile edemez. Allâh'ın yüceliğinin farkında olan kişinin tek düşüncesi ona kavuşmaktır, vahdete ulaşan kimse kesret âlemini terk eder, beşer onu görmeden ona âşık olur, onun yaptığı her şeyde bir hikmet vardır.

Şâir, yoktan var edilen dünyanın, sürekli onun varlığını haber vermesini şaşırtıcı bulur. Allâh'ın, âlemi açık bir şekilde düzene koymasından bahseder: İnsanların hepsini birbirinden farklı yaratması, ayı gökyüzünde durdurması, dağları yerinde sapasağlam bırakması, nehirleri akıtması, yıldızların parlaması, feleklerin dönmesi, rüzgârların esmesi, birbirine zıt yaratılan gece ve gündüzün onun emirlerine tam uymaları gibi hususlara dikkat çeker.

Yahyâ, insanın yaratılışındaki mucizeler üzerinde de durur. Allâh insan bedenini can ile hayatta tutar, ona rûh hazinesini emanet ederek idrak nûru verir. Allâh, mü'minin kalbini kendisine mekân edinmiştir. İnsana, ziyade ilim ve hikmet verip basiret gözünü açmış, yolunu kaybetmiş bir kimseye hidâyet vererek onda her cihetten tecellî etmiştir. Allâh'ın insanları kulluk için yarattığına değinen şâir, insana kendi vazifesi dışında kalan şeylere yönelmemesini tavsiye eder.

4.1.5.4. Na't[199]

151. beyitten 203. beyte kadar devam eden na'tta Hz. Muhammed övülür. Hz. Muhammed, kalem gibi sırların taşıyıcısıdır. Bütün varlıklar kendisinin nûrundan yaratılmış, Allâh'tan gelen manaları insanlığa bildirmiştir. O, ilâhî sırlarının kâşifi, kâinatın hikmetlerinin vâkıfıdır. İslâmiyet'i dünyanın her yanına yaymış, dünyanın câmilerle dolmasına vesile olmuştur. Bütün olgun vasıflar onda toplanmıştır.

---

[198] Başlık: "**Tevḥīd ü temcīd rabbü't-teʿāl celle celālühü ve ʿamme nevālühü**" (Alkaya, 1996: 249).

[199] Başlık: "**Naʿt-ı seyyidüs's-sādāt u senedü'l-mevcūdāt ʿaleyhi'ş-şalavāt**" (Alkaya, 1996: 252).

Hz. Muhammed, hadîsleriyle küfür karanlığını dağıtarak insanlığı aydınlatmıştır. Dünya padişahı olmasına rağmen giyecek düzgün bir elbisesi bile yoktur. Yahyâ onun parmağının işaretiyle ayı ikiye bölmesi ve mi'râc mucizelerine işaret eder.

4.1.5.5. Mi'râc[200]

204. beyitten 264. beyte kadar devam eden mi'râc bölümüne şâir, aşka sadakat gösteren kimseye maşukunun âşık olacağı yorumuyla başlar.

Bir gece Hz. Muhammed ibâdetle meşgulken Cebrâ'îl, Burâk ile onun yanına gelir. Hz. Muhammed'e Allâh'ın selâmını ileterek onu Allâh'ın huzuruna davet eder. Ona nûrdan bir Burâk getirmiştir. Mutlu bir şekilde Burâk'a binen Hz. Muhammed, gökyüzüne yükselerek gök tabakalarını nûrlandırır, yıldızlar yoluna akçe saçar. Yedi gökyüzünü ve sekiz cenneti geçerek peygamberlerin rûhları ile sohbet eder. Allâh'ın görünmesine perde olan dünyadan uzaklaştıkça Allâh'a yaklaşır. Cebrâ'îl'i geride bırakan Hz. Muhammed'in gözünde kâinatın bütün süsleri kaybolur. Allâh'a ulaşan Hz. Muhammed, mi'râcın ardından geldiği yere döner. İsyankârlara affedilme müjdesi getirerek onları sevindirir.

4.1.5.6. Kanûnî Sultân Süleymân'a Övgü[201]

265. beyitle devrin padişahı Kanûnî Sultân Süleymân'ı övmeye başlayan şâir, övgüsünü 315. beyitle sonlandırır. Şâir, onu Sultân Selim'in oğlu, Osmanlı'nın sultânı olarak takdim eder. Onun savaş ve fetihteki ustalığı, adaleti, cömertliği, dine bağlılığı vb. yönlerine dikkat çeker. Kanûnî ile dört halife arasında benzerlik kurar. Âlemin en olgun insanı olarak gördüğü padişahı, velî olarak değerlendirir. Onun âlim ve şâir cephesine de dikkat çeker. Bir soruya binlerce cevap verebilecek kadar bilgili olan padişahın her sözü, manaca bir kitap değerinde olup şiirleri marifet cevherleriyle kaplıdır.

4.1.5.7. Eserin Yazılış Sebebi[202]

Bu bölüm, 316. beyitten 350. beyte kadar devam eder. Bir gün tan yeri ağarmaya yakın kalem inlemeye başlar. Konuşmaya başlayan kalem kemâl sahiplerinin kimsesiz kaldıklarından yakınır. Büyüklerin huzurunda cesaret gösterenlerin adları deliye çıkmıştır, kahramanların görmezden gelindiği, namuslu kimselerden yüz çevrildiği bir zamandır. Her

---

[200] Başlık: "**Mi'rāc-ı faḫrü'l-enām ʿaleyhi's-selām ve'l-ikrām**" (Alkaya, 1996: 254).
[201] Başlık: "**Taʿrīf ü tavṣīf-i pādişāhi'l-islām naṣṣarahu'llāhi'l-melikü'l-ʿallām**" (Alkaya, 1996: 257).
[202] Başlık: "**Sebeb-i te'līf**" (Alkaya, 1996: 259).

fende mahir olanların değeri anlaşılmaz, doğruluğun insana bir getirisi olmaz. İnsan yüz cilt kitap da yazsa insana değer verilmez, etrafta kitap sahaftan alınmış gibi konuşulur.

Kalem, kâmil insanlara değer verilmesinin, onların sayısını arttıracağına inanır. Yüksek değerdeki kimselerin hâlinden, yüksek değerlilerin anlayacağını belirten kalem, câhillerin kemâl sahiplerine hürmet göstermemelerinde şaşılacak bir şey olmadığını ifade eder. Onlara, irfân sahiplerinin itibar göstermesini yeterli bulur.

Cevherini ortaya koyamamanın insanı üzdüğünü belirten kalem, zoru başarmanın, daha önce kimsenin yazmadığı bir kitap yazmanın gerekliliğine dikkat çeker. Şâire böyle bir kitap yazmasını, irfân sahiplerinin o zaman kendisini takdir edeceklerini ifade eder. Maneviyâtı güçlü kimseler, bu kitabı her zaman koyunlarında taşıyacak, padişah kitabı gördüğünde şâire yardımda bulunacaktır. Kalemin söylediklerini dinleyen Yahyâ, ismini ölümsüzleştirmek için mesnevîsini yazmaya başlar.

Buradan itibaren asıl konuya geçen Yahyâ, bu bölümü on iki makam ve yedi şu‘be olarak tertip eder.

4.1.5.8. Birinci Makam (Adaletli Yönetici)[203]

351-376. beyitler arasında yer alan birinci makam, Keykubat'ın oğullarına adaletle ilgili vasiyetini içerir: Padişahta öncelikle feraset olması gerekir. Aynı zamanda her işte adil olmalı, batılı bırakıp Hakk'a yönelmeli, özellikle âlim ve fazîletli kimselerin sözlerini dinlemeli, insanın maneviyâtını körelten kibirden uzak durmalıdır. Masumlara zulmederek onların ahını almamak gerekir, zira mazlumun ahı, zalimin ömrünü kısaltır.

İnsan, sonunda sıkıntı olan sevince itibar etmemeli, kendisine gaflet sebebi olan hâllerden sıyrılmalıdır. Bir gün kendisinin de muhtaç konuma düşebileceğini düşünerek kölelere zarar vermekten kaçınmalıdır. Kişi, insanlara karşı ne çok yumuşak yüzlü ne de çok sert olmalı, orta yolu tutarak halka güzel ahlâkla muamele etmelidir. Kötü niyetli insanların sözlerini dinlememeli, iki yüzlülük yapmamalı, kötü ahlâklı kimselerle tartışmaktan kaçınmalı, ayrıca cömert olmalıdır.

---

[203] Başlık: "**Evvelki maḳām Keyḳubād evlādına vaṣiyyet-i ʿadl ü dād eyleyüp ṭarīḳ-ı saʾādete bu resme irşād itdügidür**" (Alkaya, 1996: 260).

Hikâye

Ağustos ayının ilk haftalarında, güneşin ortalığı yakıp kavurduğu günlerden biridir. İnsanlar aşırı sıcaktan ağaç gölgelerine sığınır. Medine civarında bir deveci, devesinden eski bir semeri düşürür. Yolda bu semeri gören Hz. Ömer, onu sırtına alır. Yüksek sesle sokaklarda bağırarak semerin sahibini arar. Bu hâle çok üzülen sahabeler, ona oruçlu olduğunu, bedeninin mecalsiz kaldığını söyler. Ondan semeri kendilerine vermesini ister. Semer sahibini kendilerinin bulacaklarını ifade eder. Hz. Ömer onlara, bu hâlin kıyamet günü kendisinden sorulacağını söyler. Yaşadığı her türlü sıkıntının, kendisine rahmet olduğunu belirtir. Onu ikna etmeyi başaramayan sahabeler dağa çıkar. Deve sahibini bulup Hz. Ömer'in yanına getirerek semeri sahibine teslim eder.

Adaletle yönetilen halkın rahat edeceği mesajını veren hikâye, sıcak geçen bir ağustos ayının tasviriyle başlar. Sıcaklık hikâyenin mesajıyla yakından ilgili olduğu için şâir, onu bütün şiddetiyle tasvir etme ihtiyacı hisseder. Bu şekilde anlatacağı olaylar için uygun bir dekor tesis eder. Yahyâ, sıcağı tasvir etmenin yanı sıra orucun etkisiyle Hz. Ömer'in vücûdunun zayıf düştüğünü belirterek hikâyenin mesajına destek verir. Hz. Ömer şiddetli sıcakta oruç tuttuğu ve oruçtan dolayı takatsiz kaldığı hâlde, hassasiyetinden sırtında semerle sokak sokak dolaşarak deve sahibini arar.

Hikâyenin asıl kişisi Hz. Ömer'dir. Hz. Ömer'e yardım eden sahabeler yardımcı şahıs gibi görünseler de, hikâyede icra ettikleri rol itibariyle dekor düzeyindedirler. Deve sahibi de dekoratif unsur konumundadır.

Olaylar sıcak bir ağustos günü yaşanmıştır. Hz. Ömer'in oruç tutması Ramazan ayını hatıra getirse de bu konuda net bir şey söylenemez. Hikâyenin mekânı, Medine'dir. Olaylar sokakta ve dağda yaşanmıştır.

Hikâye

Bahar mevsiminde Sultân Murâd, gül bahçesine gitmeye karar verir. Baharın güzelliklerine bakıp Allâh'ın kudretini tefekkür ederken kölelerinden biri, kırmızı bir gül koparak ona uzatır. Murâd Hân, gülü koparak onun Allâh'ı zikretmesine engel olduğu için köleye çok kızar. Zamanında zulüm ve fesat olmayan Murâd Hân, bu tavrıyla bitkileri bile gözetecek kadar adaletli olduğunu gösterir.

Hikâye, adaletle hüküm süren yardımsever yöneticinin döneminin, bahar mevsimi gibi olacağı, her tarafı mutluluk kaplayacağı mesajını verir. Anlatacakları için uygun bir zemin oluşturmaya çalışan Yahyâ, ikinci hikâyeye de dekor tasviriyle giriş yapmıştır. Bütün bu tasvirler, böyle bir mekânda neler yapılabileceğiyle ilgili belirtileri içinde barındırır. Zaten hemen akabinde Sultân Murâd, Allâh'ın kudretini tefekkür etmek için gül bahçesine gider.

Hikâyenin asıl kişileri, Sultân Murâd ve gülü koparan köledir. Şâirin ifadelerinden sultânın yanındaki kölelerin tek kişiyle sınırlı olmadığı anlaşılır fakat bunlar canlı birer kişilik olarak kendilerini göstermez. Hikâyenin zamanı bahar mevsimi, mekânı da gül bahçesidir.

Hikâye

Nûşirevân, seferden gelirken bir misafirin, yolunda durup kendisine dualar ettiğini görür. Onun güzel sözlerini işitince ona, geldiği yerleri nasıl bulduğunu sorar. Misafir her tarafta padişahın adaletinin hükmettiğini, şehrin ve yolların güvenli olduğunu belirtir. Padişahı övmek için ona yolda başından geçen bir macerayı anlatır. Gelirken yolu bir dağa düşen adam, orada yalnız gezen çok güzel ve işveli bir kadınla karşılaşır. Adam kadına giderek gönlünün ona tutulduğunu söyler. Kadına burada yalnız başına ve korkusuzca nasıl dolaşabildiğini sorar. Kadın, adama padişahın adaleti sayesinde bu kadar rahat olduğu cevabını verir. Padişahın kahrının, yaramaz insanları mahvedeceğini söyleyerek adamdan yolundan çekilmesini ister. Bunları duyan padişah, öfkesinden adamın dilini kesip gözünü çıkarır. Harama baktığı ve kadına uygunsuz sözler söylediği için cezalandırılan adam kendi kendisini ele vermiştir.

Şâir, Allâh'ın bir kimseyi kendi silahını kendisine çevirterek cezalandırabileceğini belirtir. Böylece zalim kendini, kendi ele verir. Şâir, "Demirden yapılmış kılıç, adalet yolunda zalimin zulmüne set çeker" diyerek adaletli yöneticinin önemine dikkat çeker.

Hikâye, misafir adamın padişahla karşılaşması, geriye dönerek yaşadıklarını padişaha anlatması ve padişah tarafından cezalandırılması olmak üzere üç epizottan oluşur. Her ne kadar hikâyenin birinci kişisi Nûşirevân ise de hikâyedeki fonksiyonu itibariyle misafir adam daha aktif bir rol üstlenir. Adamın muhatap olduğu kadın, dekor düzeyinde kalmakla birlikte mesajın anlaşılmasında büyük bir fonksiyona sahiptir.

Asıl olaylar Nûşirevân'ın seferden döndüğü yol üzerinde yaşanırken, bir kısmı da misafir adamın gelirken üzerinden geçtiği dağda gerçekleşir.

Misafir adamın geriye dönerek padişaha dağda karşılaştığı kadınla yaşadıklarını anlatması olay zamanını genişletirken, kadını tasvir etmesi olay zamanını durdurur.

Hikâye

Arap şahı, halkının şikâyetlerini dinlerken orada uyuyakalan bir afyon sarhoşu yellenerek uyanır. Utancından yüzü kızarır. Adamın hatasından hoşnut olmayan şah, yine de olgun davranarak ona, kulağı çok işitmediği için ne dediğini duymadığını söyler ve ondan şikâyetini biraz daha yakına gelerek anlatmasını ister. Bu davranışıyla affetmenin ve ayıpları örtmenin güzel bir örneğini gösterir.

İnsanların ayıplarını örtenler saadete layık olacaklardır. İnsanların güzel taraflarını tutarak onları yanlışlardan kurtarmak gerekir. Bu hâli görenler, bu tavırdan istifade edeceklerdir. Büyük insanlar her zaman affedici olmalıdır.

Arap şahı ve şahın huzurunda edepsizlikte bulunan adam arasında geçen hikâye, olay anlatımıyla başlar. Kişileri tasvir etme ihtiyacı duymayan şâir, onları davranışları aracılığıyla bize tanıtmaya çalışır. Şaha karşı kusur işleyen adam, tiryakidir. Dolayısıyla bu hâldeki bir insanın mantıklı bir davranış sergilemesi beklenemez. Adam'ın hatasını anlamazlığa vurarak örten şah, bu şekilde davranarak olgunluğunu gösterir. Hikâyenin mekân ve zamanı belirtilmemiştir. Şâir, adamın edepsizliğinin ardından yaptığı yorumla olay anlatımını durdurur.

Hikâyesini kıssadan hisse mantığıyla kaleme alan Yahyâ, şahın sergilediği ideal tavırla hikâyeyi sonlandırır. Şah'ın davranışı üzerine tiryaki adamın nasıl tepki verdiğine, ne hissettiğine ya da etraftakilerin ne tür değerlendirmeler yaptığına yer vermez. İdeal davranış sergilenmiş, okuyucu alması gereken mesajı almıştır. Hikâyeyle verilmek istenen mesaj da zaten budur.

Hikâye

Acem'den Anadolu'ya dünyanın bütün ilimleriyle donanmış benzersiz biri gelir. Padişah ile tanışan bilgin, padişahın sevgisini kazanır. Padişah, uygun bir zamanda bu adama, on adam boyu yüksekliğindeki ipin üzerinde göğsünü gererek oturan, istediğinde tek ayak

üzerinde duran, istediğinde ip üzerinde yürüyen bir cambazın varlığından söz ederek bu meselenin hikmetini sorar. Bilgin kişi, böyle bir durumun akla uygun olmadığını, bu işte gizli bir hikmet bulunduğunu, meseleyi kavrayabilmesi için bu hâli gözüyle görmesi gerektiğini belirtir. Cambazı alıp getirirler. Adam ipe çıkıp gösteriye başlayınca bilgin kişi, işin sırrını çözer. Padişaha, kimse cambazı seyretmeden cambazın gösterisine devam etmesi hâlinde meselenin sırrının açığa çıkacağını söyler. Oradakilere seslenerek cambaza bakılmasını yasaklar. Orada bulunanların gitmesiyle ip üzerinde oynayan cambaz, yere düşerek ölür. Bu hâli görenler üzülür. Cambazın ip üzerinde durabilmesini, orada bulunanların alkış ve dualarına bağlayan bilgin kişi, onların çekilmesiyle cambazın dengesini kaybettiğini ifade eder.

Bütün günâhkârların durumu cambazın hâline benzer. Kalpler, zalim kişiden nefret eder, dostları ona öfkeyle bakar, beddualar onu bularak yüksek mevkisinden aşağıya düşürür. Manevî yönü güçlü kişiler, günâhkârlara dua edip onları gözetmediklerinden, bu kişilerin ayakları cambaz gibi kayar ve yüksek mevkilerinden düşerler. Yöneticileri sıkıntıdan kurtaran adalettir. Onların adalete sımsıkı sarılmalarını öğütleyen şâir, böyle yapmazlarsa bulundukları mevkiden düşeceklerini söyler.

Yöneticilere adaletli olmayı telkin eden hikâyenin birinci kişisi, bilgin adamdır. İpten düşerek ölen cambaz ve padişah yardımcı şahıs fonksiyonundadır. Cambazı seyredenler ve görevliler hikâyenin sosyal atmosferini oluşturur.

Olaylar Anadolu'da yaşanmıştır. Hikâyenin zamanıyla ilgili bilgi verilmemiştir. Şâirin yaptığı kısa tasvirler olay zamanını kısa süreliğine durdurmuştur.

Bir tek beyte koca bir hikâyeyi sığdırma kudretine sahip olan Yahyâ, durup göstermek istediği ya da üzerine düşünülmesi gerektiğine inandığı anlar için uzun sahneler oluşturur. Şâir tek mısrada anlatabileceği cambazın ölümünü beş beyte yayarak ifade eder.

4.1.5.9. İkinci Makam (Zalim Yönetici)[204]

486. beyitten 513. beyte kadar devam eden bu makamda, zalimin zulmünün felâket ve alçalma sebebi olduğu, bu zulmün sonunda pişmanlık ve keder bulunduğu anlatılır.

Bir zalim, bir şehrin yöneticisi olduğunda onun uğursuz talihi, halkı fakirleştirir. Bu zalim, kıyamet vaktinde yüzü kara diriltilir, aldığı beddualar onu bulur. Onun ardından bazı gençler ansızın yönetici olur. Bu gençlerden bazıları yumuşak huylu, akıllı ve adil olur, böylece halkın sevgisini kazanır. Bazıları da gururlu ve zalim çıkar. Bu tip kimselerin özellikleri şöyledir: Zorbalıkla evler yıkarlar. Hayatlarında ne fakirlik görmüş ne de sıkıntı ve zahmet çekmişlerdir. Savaşa gitmemiş, kılıçlarını kınlarından bile çıkarmamışlardır. İlim ve kemâlden yoksun olup lütufla konuşmaktan, güzel söz söylemekten anlamazlar. Tedbir almayı bilmezler. Vergileri arttırarak halkı perişan ederler. Devlet hizmetini parayla satışa çıkararak en fazla parayı verene satarlar. Makamlar rüşvetle alındığından yiğitler umutsuz bir hâlde kalır. Bu tarz zalim kişiler, halkın isteklerini düşünmez. Memlekete faydalı olabilecek insanlara iyi davranmaz. Alçak insanlar onlara yaltaklanır. Basit insanlarla düşüp kalktıklarından memleketin kâmil insanlarıyla birlikte olmaz, böylece ham kalırlar.

Şâir, okura böyle bir yöneticiye karşı ne kadar sıkıntı yaşatsa da sabretmeyi, yanlış söylese de sözüne karşı inat etmemeyi tavsiye eder. Çaresizlerin işinin şükretmek olduğunu, bu şükürle onun selâmet bulacağını ifade eder. Kişinin bu belâyı kendi isteğiyle başından atamayacağını belirterek "Büyükten gelen her şey güzeldir" kaidesine göre davranmayı tavsiye eder çünkü böyle bir yönetici, kendi sözüne muhalif hareket edenlere zarar verir, onları isyankâr olarak tanıtıp şerefini yerle bir eder.

Hikâye

Bir grup sivrisinek, Hz. Süleymân'ın huzuruna gelerek rüzgârın kendilerini nerede bulsa tarumar ettiğini, onun kendileri için görünmez bir belâ olduğunu söyleyerek rüzgârdan şikâyetçi olur. Süleymân peygamber, içlerinden birinin, davalı rüzgârı yanına alarak gelmesini ister. Dinî hükümlere göre meselenin ancak bu şekilde çözülebileceğini söyler. Sinekler rüzgârla buraya gelebilmelerinin imkânsız olduğunu, kendilerini burada daha zor bir duruma sokabileceğini söyleyerek davalarından vazgeçer.

---

[204] Başlık: "**İkinci maḳām ẓulmet-i ẓālim iṣm sebeb-i ẕillet ü mūcib-i nekbet olup ʿāḳıbeti nedāmet ü melāmet olduġını rivāyet ider**" (Alkaya, 1996: 266).

Hikâye, kişinin içinde bulunduğu şartlara uygun davranması gerektiği mesajını verir. Rüzgarla sivrisineğin bir araya gelememeleri gibi, zalimle mazlum da bir arada bulunamaz. Zalim ve mazlum eşit koşullarda muhakeme edilemedikleri için mazlumun yapacağı tek şey, zalime beddua etmektir. Allâh, bu şekilde zalimin cezasını verecektir.

Olay anlatımıyla başlayan hikâyede, cansız bir varlık olan rüzgârın ve birer hayvan olan sivrisineklerin insanî özelliklere bürünerek hikâye oldukları görülür. Hikâyenin birinci dereceden kişileri sivrisineklerdir. Süleymân peygamber yardımcı şahıstır. Rüzgâr, dekoratif unsur konumundadır.

Mekân seçimine özen göstermeyen Yahyâ, hikâyeyi *bir yer* olarak belirttiği belirsiz bir mekânda kurgular. Zamanla ilgili olayın Süleymân peygamber zamanında yaşanması dışında bilgi vermez.

Hikâye

Ağanın biri, suçsuz bir gence yüz değnek vurulmasını emreder. Genç, oradakilerden birine bakarak "Bu adam, ya hayatında hiç dövülmemiş ya da yüzün kaç olduğunu bilmiyor" der.

Hikâyede, bazen insanın akılsızlığıyla çirkin şeyleri bir hüner zannederek yaptığı, bu hâliyle insanların diline düştüğü vurgulanır.

Hikâyenin birinci kişisi suçsuz gençtir. Ağa tamamlayıcı şahıs olmakla birlikte fonksiyonu dekordan öteye geçmez. Gencin konuştuğu kişi, fon şahıstır. Mekân ve zamanı belirtilmeyen hikâye, düz ve sade bir kurguya sahiptir.

Hikâye

Şâir, bir şeyhin riyakâr bir ağaya nasihat ettiğini işitir. Şeyh, insanın kendisini başkalarından daha üstün gördüğünü; bunun insanı olduğundan büyük gösteren aynalar dünyasının bir aldatması olduğunu ifade eder. Bu şekilde insanın gurur sarhoşu hâline geldiğini, başkalarına gazap ettiğini fakat bir gün her şey tersine döndüğünde düşmanları tarafından kendisinin zarar göreceğini; insanları incitmeyen kişininse aldığı dualar sayesinde selâmette olacağını söyler.

Düz bir kurguya sahip olan hikâye, Yahyâ'nın bizzat duyduğu bir olayın nakli olup bir şeyhin, zalim bir ağaya nasihatlerini içerir. Hikâyenin zaman ve mekânıyla ilgili bilgi verilmez.

Hikâye

Bir kurbağa, böbürlenerek bir tavşana saldırır. Ona bağırıp çağırır. Onu gören tavşan, bir mağaraya girer. Kurbağa, arkadaşlarına tavşanı kaçırdığını söyleyerek gururlanır. Bunu duyan tavşan "Şayet yukarıda tavşancıl olmasaydı, senin hayatına son veririm" der.

Zalim ağalar ve kurbağa arasında benzerlik kuran şâir, korkudan değil, padişaha saygıdan dolayı zalim ağalara itaat edildiğini, hakîkatte iltifatın ağaya değil, padişaha olduğunu söyler.

Hikâyede kurgu, kurbağanın tavşana saldırması ve ikisi arasındaki kavgaya dayanan diyalogla sağlanır. Hikâyenin nerede geçtiği net belirtilmez. Hikâyede açıkça belirtilen mekân, tavşanın girdiği mağaradır. Olayların yaşandığı zaman da belirsizdir.

Hikâye

Kalp gözü açık biri, şâire bir hikâye anlatır. Gökyüzünün, tepesinde bir gözü vardır. Öfkeli olduğu bir zamanda elini yere uzatan gökyüzü, ansızın bir eşeğe dokunur. Onu kaldırıp başının üzerinde çevirir. Sonra yaptığının hata olduğunu düşünür ve bundan pişmanlık duyar. Izdırap içinde zarar verdiği varlığı seyrederken, insan sûretinde bir eşekle karşı karşıya olduğunu fark eder. Pişmanlıktan vazgeçen gökyüzü, zalim adamın kuyruğunu tutup onu yere çalar. Bu şekilde hayli zaman, insan görünümlü zalimlere aynı muameleyi yapar. Adaletli kimselere ise hürmet gösterir.

Şâirin kalp gözü açık birinden dinlediklerini naklettiği hikâyenin birinci kişisi gökyüzüdür. İnsan görünümlü eşek, birinci şahıs aracılığıyla verilmek istenen mesajı tamamlar. Melekler hikâyenin dekoruna destek verirler. Yer ile gök arasında cereyan eden olayların zamanı belirtilmemiştir. Gökyüzünün, insan görünümlü eşeği yerinden kaldırarak atmasının ardından diğerini atmasına kadar geçen süre atlanmıştır.

Hikâye

Düzgün giyimli bir adam, sebze bahçesinde koltuklarını kabartarak gururlu bir edayla dolaşır. Orada bulunan kibar biri, adama nükteli bir şekilde koltuğundaki karpuza dikkat

etmesini söyler. Karpuzun düşüp ziyan olması durumunda alçak dünyanın, onun makamını alarak onu başkalarıyla aynı seviyeye düşüreceğini söyler.

Şâir, bu derece câhil olan gururlu kimselerin, irfân sahipleri yanında gülünç bir hâle düştükleri kanaatindedir. Böyle kimselerin kâmiller tarafından ayıplandıklarını, kimse tarafından adam yerine konmadıklarını düşünür.

Yahyâ'nın hikâyede kinâyeli olarak vurgulamak istediği nokta, câhilliklerinden dolayı gurura kapılan insanların kendilerini ne kadar alçalttıklarıdır. Hikâyedeki câhil ve gururlu adam bizde hayranlık duygusu değil, alay ve küçümseme duygusu uyandırır.

Kibar kişi, gururlu adam vasıtasıyla verilmek istenen mesajın anlaşılmasında büyük bir misyona sahiptir. Sebze bahçesinde yaşanan olayın zamanı belirtilmemiştir.

Hikâye

Köpeğin biri, bir ayna dükkânının önünden geçerken aynaların her birinde kendi timsalini görür. Gördüğü şekillerin başka bir köpek olduğunu zanneden bu köpek, havlayarak aynalara saldırmaya başlar. Kendi kendisiyle kavga ederek komik duruma düşer.

İşi kavga ve gürültü çıkarmak olan zalim kişilerin hâli köpeğe benzer. Mazlum zulme uğrayarak sevap kazanırken zalim de zulmüyle azaba hak kazanır. Zalimin bu şekilde davranması sadece ahiretine değil, aynı zamanda dünyasına da zarar verir. Ondan şikâyetçi olanlar, başına toplanarak ona gereken cezayı verir.

Ayna dükkânı önünde yaşanan hikâyenin tek kişisi aynalara saldıran köpektir. Şâir, köpeğin davranışlarıyla hikâyenin mesajını aktarmaya çalışır. Sade bir kurguya sahip olan hikâyenin zamanı belirtilmemiştir.

Temsîl

Zalimlerin bir kısmı, bazı günâhlardan kaçınırken bazılarını da çok rahat işleyebilir. Mesela şarap içmeyen, müzik ve eğlenceden hoşlanmayan bir zalim, çok rahat haram mal yiyebilir. Bu hâl, köpeklerin idrarlarını yaparken arka ayaklarını kaldırıp kendilerini pislikten korumaya çalışmalarına benzer. Zaten köpeğin vücûdu baştan ayağa necistir.

Hikâye

Bursa'ya bir kefen hırsızı gelir. İnsanlar adamın hırsızlığı karşısında çaresiz kalır. Bir gün basiretli birkaç genç, bir araya gelerek adamın evini basar. Adamı orada asarak öldürür. Bunun ardından şehre gelen başka bir kefen soyucu, kefenleri soymakla kalmaz aynı zamanda arkadaşının intikamını almak için ölülerin karınlarını yararak ödlerini de alır. Bunun üzerine herkes, evvelki kefen soyucuya dua eder.

Kendilerine yapılan küçük bir zulüm karşısında susmayan akılsız bir kavmin hâli, hikâyeye mutabık düşer. Yöneticileri öldüğünde yerine gelen yeni yönetici, eskisinden daha zalim çıkarak evlerini yıktığında eskisinin değerini daha iyi anlarlar.

Hikâye, bir kefen hırsızının Bursa'ya gelmesiyle başlar. Hırsızın gelmesiyle birlikte şehirdeki kurulu düzen bozulur. Hırsızın öldürülmesinden sonra şehirde tekrar dengelerin kurulup kurulmadığına dair bilgi verilmeden, eskisinden daha beter bir kefen hırsızının şehre geldiğine değinilir. Bu hırsız, kefenleri soymakla kalmaz. Ölülerin ödlerini de çıkarır. Bu kez insanlar ondan kurtulmak için Allâh'a dua eder. Hikâye, bozulan düzenle sona erer. Hikâyenin zamanı belirtilmez.

Hikâye

Hazine bekçiliğine kör bir adam getirilir. Gözleri görmediği için malları gereği gibi koruyamaz. Durumu bildirmek için insanlar kadıya müracaat eder. İki kulağı da sağır olan kadı, kör muhafıza eğri eğri bakar. Biri kör, diğeri de sağır olduğu için aralarında bir türlü anlaşma sağlanamaz. Etraftakiler onların tartışmalarından rahatsız olur. İleri görüşlü biri, kadıya yüksek sesle tartışmamalarını, ittifak etmelerini tavsiye eder. Sağır kadının, kör muhafıza yakıştığını, onları bu makama getirenin asıl suçlu olduğunu söyler.

Belânın kişinin kendi eksikliğinden kaynaklandığı, bedduanın dönüp dolaşıp sahibini bulacağı mesajını veren hikâye, devlet memuriyetlerine ehil olmayan kişilerin getirilişinin anlamlı bir eleştirisidir. Geleneksel hayatımızın aksayan taraflarını hikâyelerine konu edinen Yahyâ, kör hazine bekçisi ve sağır kadı arasında yaşananları, alaylı bir üslûpla dile getirir.

Hikâyenin birinci dereceden kişileri kör hazine bekçisi ve sağır kadıdır. İleri görüşlü kişi, tamamlayıcı şahıs fonksiyonundadır. Kadıya şikâyette bulunanlar, hikâyenin sosyal atmosferinin oluşmasına katkı sunar. Hikâyenin mekânı ve zamanı belirtilmemiştir.

Hikâye

Bir zaman, Mûsâ peygamber deniz kenarında otururken birbirini kovalayan balıklardan biri yanına gelir. Ona büyük balıkların kendisini yemeye çalıştıklarını, bu yüzden kenarda yaşam mücadelesi verdiğini söyler. Bu sırada Allâh, ihsânıyla Mûsâ peygambere seslenir. Şikâyet eden balığın, gece gündüz kendisinden küçük balıklarla beslendiğini, başkalarına zulmettiği için kendisinin de şüphesiz aynı muameleyi göreceğini söyler.

Mûsâ peygamber ve küçük balık arasındaki diyaloğa dayanan hikâyenin mesajı, Allâh'ın Mûsâ peygambere bildirdikleriyle anlaşılır hâle gelir. Hedefinde okuyucuyu düşündürmek olan şâir, hikâyeyi bu konuşmayla sonlandırır. Ne kişilerin tepkilerine ne bir konuşmaya ne de yeni bir olaya yer verir. Mûsâ peygamber döneminde yaşanan hikâyenin mekânı deniz kenarıdır.

Hikâye

Bir zaman vergi tahsiliyle görevli bir memurun yanına, biri gelir. Ona, devlet gelirlerini toplama işini üzerine almakla hata ettiğini söyler. Devlet malına zarar gelirse bu işin başına belâ açacağını ifade eder. Bu sırada acayip şekerler yiyen adam, karşıdakine bir hikâye anlatır. Bu şekilde sorusuna cevap verir: Geçmiş zamanda hünerli biri, padişahın huzuruna çıkarak kendisine üç yıl süre ve elli bin akçe verdiği takdirde bir eşeğe usûlüne göre düdük çalmayı öğretebileceğini söyler. Parayı alıp evine giden adam, gece gündüz eğlenir. Yanına gelen bir neyzen, eşeğin düdük çalamayacağını, üç yıl sonra yalanının ortaya çıkacağını, yalanından dolayı onu öldüreceklerini söyler. Ona, böyle bir işe neden kalkıştığını sorar. Adam neyzene üç yılın uzun bir zaman olduğunu, bu süre zarfında eşeğin, kendisinin ya da padişahın ölebileceğini söyleyerek latîf bir cevap verir.

Hileyle devlet malını kendi çıkarları için kullanmaya dair bu hikâye, hikâye içinde hikâye anlatma yöntemiyle kaleme alınmıştır. Vergi tahsiliyle görevli memur ve ona soru soran adam arasında gerçekleşen hikâyenin ne zamanı ne de mekânı bellidir. İç hikâyenin birinci kişisi hünerli adamdır. Adamın yanına gelen neyzen, tamamlayıcı şahıstır. Padişah fon şahıs fonksiyonundadır. Geçmiş zaman içinde yaşanan olayların nerede geçtiği bilinmez. İsmi belirtilen tek mekân, hünerli adamın evidir.

Hikâye

Haccâc-ı Zalim, dostlarıyla otururken eline bir ayna alarak yüzüne bakar. Orada bulunanlara, diğer insan sûretleriyle karşılaştırdığında kendi yüzünü çirkin bulduğunu söyler. Oradakilerden biri kalkarak yüzünü bir defa görünce kendisini sıkıntı bastığını, o yüzü her gün gören kimselerin ne yapması gerektiğini sorar. Haccâc, adama öfkelenerek onu huzurundan kovar.

Haccâc'ın evinde bâb-ı hayat (hayat kapısı) ve bâb-ı memât (ölüm kapısı) isimlerinde iki kapı vardır. Öfkelendiği kişileri ölüm kapısından dışarıya çıkarır. Adam gitmeden önce hangi kapıdan çıkması gerektiğini sorar. Haccâc, ona hayat kapısından çıkmasını söyler. Adam giderken gülümseyerek Haccâc'a kurtulmasına sebep olan şeyin ne olduğunu sorar. Haccâc, Hz. Muhammed'in, "Biri sana bir şey danıştığında kendi nefsin için istediğini, onun için de arzulayarak cevap ver" şeklinde buyurduğunu, kendisinin bu anlayışla onu bağışladığını söyler.

Haccâc-ı Zalim ve zarîf kişi arasında geçen bu hikâye, şâirin hadîs-i şerîflere verdiği değeri göstermesi bakımından anlamlıdır. Haccâc gibi zalim bir adamın, peygambere saygısından dolayı, hadîsle amel ederek karşı tarafı affetmesi düşündürücüdür. Haccâc'ın sohbetinde bulunanlar, sahnenin doğal bir görünüm kazanmasını sağlar.

Haccâc-ı Zalim döneminde yaşanan olayların mekânı, Haccâc'ın evidir. Evi tanıtan şâir, olay akışını kısa süreliğine durdurmuştur.

4.1.5.10. Üçüncü Makam (Uzlet)[205]

707. beyitten 738. beyte kadar devam eden üçüncü makam, uzlet hakkındadır. Uzlet, insanı ibâdetlere engel olan şeylerle uğraşmaktan alıkoyar, aynı zamanda onun manevî kurtuluşuna vesile olur. Uzlete çekilen kişilerin gönülleri saf olur. Böyle insanlar dünyaya tamah etmez. Allâh için ağlayan gözleri, nûrlu bir hâl almıştır. Allâh'ın affedici ismini zikrederek bir köşede huzur bulduklarından nûrlanmışlardır. Boş işlerle uğraşan insanlarsa nokta gibi küçülerek değersizleşir.

[205] Başlık: "**Üçünci makām feżā-yı ʿuzlet dāfiʿ-i belā-yı keşret ü māniʿ-i ḫaṭā-yı ṭāʿat olup mūriṣü'ş-ṣalāḥ u bāʿiṣü'l-felāḥ olduġın rivāyet eyler**" (Alkaya, 1996: 278).

Güzel işlere engel olanlarla konuşmayı hata olarak değerlendiren şâir, heveslerine düşkün insanlardan uzak durmayı tavsiye eder. Avamı örnek alanlar, olgunlaşamaz. Hatta itikadı sağlam kimseler bile rezillerle oturup kalkmaları hâlinde mevki sevdasıyla çirkin hayaller kurmaya başlar. Dünyaca yüksek mevkilerdeki kimselerle sohbet de insana zarar verir, bu yüzden onlardan uzak durmak gerekir. İnsan, dünya endişelerinden sıyrılmalı, Allâh dışındaki varlıklardan uzaklaşmalıdır. Manevî selâmet bulmak için görünmezliği ve bilinmezliği tercih etmelidir.

Hikâye

Diğer kuşlar, Hüma kuşuna hemcinslerinden ayrı yaşamasının ve yuvasının bulutlarda bulunmasının nedenini sorar. Hüma, bulutlara çıkarak yüksek sesle onlara cevap verir. Dünya ehlinden uzak olanların, daima yüksek yerde duracaklarını ifade eder. Onların yerlerini süprüntülük olarak değerlendirir. Onlara mezbele ile beslendiklerini, câhilliklerinden aşağı şeylere meylettiklerini, riyakâr sûfîler gibi başkalarının tanesiyle beslendiklerini söyler.

Diğer kuşların Hüma kuşuna sordukları soruyla başlayan hikâye Hüma'nın onlara verdiği cevapla neticelenir. Hikâyeyle verilmek istenen mesaj, Hüma'nın konuşmalarında saklıdır. Hikâyenin mekân ve zamanı belirtilmez. Olay zamanı, Hüma'nın yorumuyla kısa bir duraklama devresi geçirir.

Hikâye

Kâbe, Müslümanlar için selâmet yeridir. Orada yağmur yağmaz. Oranın yağmuru ümmetin gözyaşları, şimşeği gariplerin ahları, yağmur bulutu ise ibâdet edenlerin gözleridir. Ne akarsuyu ne de sebze bahçesi vardır. Orada servi de çınar da yetişmez. Orada ne bağ ne de çiçek olur, sadece nûr vardır. Oranın servi ağacı haremdeki kandillerdir. Bülbülleri de müezzinlerdir. Orada bir ot bitse hemen sararır. Zehirli böcekler yaşayamaz. Oraya gitmek için kırk elli gün süren mesafenin tamamı çölden geçer.

Hikâye, insanın ancak her şeyin fâniliğini anlayarak Allâh'ı bulabileceği mesajını verir. İnsanın zevk ve eğlenceden uzak durması, süslü şeylere iltifat etmemesi gerekir. Bu tarz şeyler insanı Allâh'tan uzaklaştırır. İbadet edilen uzlet köşeleri, kişiyi vahdete ulaştırır. İnsanın nefse zor gelen şeylere talip olması gerekir. Zorlukların ardında güzelliklerin olduğunu ancak Allâh yolunda gidenler anlar. Bu nûru, avamın gözü göremez.

Şâir bu hikâyesinde Müslümanlar için kutsal kabul edilen Kâbe'yi, tabiat-insan arası bir ilişkiyle ortaya koymaya çalışır. Yahyâ, anlatısına hikâye başlığını bırakmakla birlikte anlatılanlar tahkiyeden ziyade tasviri andırır. Hususi duygulanımlarını teşbîh yoluyla anlatan şâir, Kâbe'yi tabiatta tezahür eden insan davranışlarıyla özdeşleştirmiştir.

Hikâye

Mevlânâ, hamama her girdiğinde orada uzun süre kalır, böylece dünyanın geçiciliğini ve ölümü tefekkür eder. Bir gün yine böyle Allâh'a münâcât eder. Dostları, ona bu durumun hikmetini sorar.

Mevlânâ, insanın hamamda hayatın geçiciliğini anladığını ifade eder. Bütün tanıdıklarını dışarıda bırakan insan, burada taç ve kaftan giyemez. İnsan burada bütün kıyafetlerini çıkararak bir peştamal ve bir bakır tasla kalır, zaten onlar da başkasına aittir. Vücûdu etkisi altına alan sıcaklık, insanın dünya endişesi taşımasına engel olur. Hamamda padişah ve köle eşittir. İnsanı her türlü bağdan kurtaran böyle bir ibâdet yeri bulunamaz.

Bu hâlden ibret almayı, erenler gibi her an ölüme hazırlıklı olmayı öğütleyen şâir, Allâh'ın uzlete çekilenlere iltifat ettiğini söyler. İnsanın, Allâh'ın tecellîsini gördüğü yere yaklaşmasının gerekliliğine dikkat çeker. Hamama giren insanın üzerindeki kirlerden temizlenmesi gibi, şeyhe yakın olanlar da manen temizlenecektir.

Hikâye, Mevlânâ'nın hamama girmesinin ardından, dostlarının ona sordukları soru ve Mevlânâ'nın onlara verdiği cevaptan oluşur. Mevlânâ, şâirin sözcülüğünü yapar. Soru soran kişiler, yardımcı şahıstır. Olay, Mevlânâ'nın evinde yaşanmıştır.

Hikâye

Bir zaman yaşlı bir adam, her şeyi bırakıp uzlete çekilir. Sadece Allâh'a ibâdetle meşgul olur. Bir aziz yanına gelerek adama nasihat eder. Ona eskiden insanlarla mutluluk içinde yaşadığını hatırlatır. Onun aç ve başkalarına muhtaç hâlde olmasını anlamlandıramaz. Adamın ibâdetlerini fazla bulan aziz, ibâdette orta yolun bulunması gerektiğini söyler. Hâlinden memnun olan ihtiyar bulunduğu duruma şükreder. Güzel meyvelerin, insan elinin karışmasıyla şekere bulanarak kirlendiğini, bunları dindar ya da günâhkâr kim yerse, kötü koku verdiğini ifade eder. Ona, ömrün sonunda bile insanın doğru yoldan çıkma ihtimali olduğunu hatırlatır. Bu yüzden insanların arasına karışmamak en mantıklısıdır.

Vahdet âlemini tefekkür eden, insanlarla irtibatı keser. Bu temsîli göz önünde bulundurarak büyük küçük bütün arzulardan vazgeçmek gerekir.

Hikâyenin kurgusu, uzlete çekilen ihtiyar adamla aziz arasındaki konuşmalara dayanır. Yahyâ, bu hikâyesinde dinin özüne nüfuz edemeyen insanlarla samîmî dindarlar arasındaki farkı ortaya koyar. Klasik şiirdeki zâhid tipine mukabil, burada aziz kullanılmıştır. İbadetlerde orta yolu bulmak gerektiğini düşünen, akılcı gidişiyle öne çıkan aziz, dünya zevklerinden tam olarak vazgeçmemiştir. Klasik şiirdeki rind tipinin karşılığı olarak karşımıza çıkan ihtiyar, Allâh'a muhabbetinden dolayı, bütün dünyevî lezzetlere karşı koyarak uzlet köşesinde Allâh'la birlikteliği tercih etmiştir.

Hikâyenin mekânıyla ilgili bilgi verilmez. Aziz'in geriye dönerek ihtiyar adamın uzlete çekilmeden önceki yaşantısından bahsetmesi, olay zamanını genişletmiş; yaptığı yorum da olay zamanını durdurmuştur.

Hikâye

İtikadı sağlam bir grup arkadaş bir mekâna gidip oturur. Yanlarına zarîf bir adamın gelmesi üzerine gruptan bir genç kalkıp gider. İçlerinden biri, giden kişiye, böyle bir dosttan çekinmemesini, aksine onunla dostluk kurmasını tavsiye eder. Genç, ona insanın dostlarını çoğaltabileceğini fakat istediğinde azaltma şansının zor olduğunu söyler. Gelen yeni dostun, ya iyi ya da kötü olacağına dikkat çeker. Kötüyse ondan kurtulana kadar büyük sıkıntılar çekecektir; iyi olduğu takdirde de onunla görüşmek zorunda kalacak, böylece kendini vahdetten uzaklaştıracaktır. Bu yüzden insanı başkalarının şerrinden koruyan uzlet köşesi en iyi yerdir.

İki arkadaş arasındaki konuşma üzerine inşa edilen hikâyenin birinci kişisi, manevî yönü güçlü gençtir. Hikâyedeki diğer kişiler gencin arkadaşları ve gruba sonradan katılan kişidir. Varlıklarını bildiğimiz fakat haklarında pek de bir şey bilmediğimiz bu kişilerin hikâyede belirli bir fonksiyonları vardır ancak derinlikleri yoktur. Özellikle sonradan gelen kişi, mesajın aktarılmasında önemli bir rol üstlenmesine rağmen, olay örgüsünde ağırlıklı bir fonksiyona sahip değildir. Şâirin ifadelerinden, en fazla birkaç gün öncesinde yaşandığını öğrendiğimiz hikâyenin mekânı üzerine özen gösterilmemiştir. "*Geçenlerde birçok maneviyâtı güçlü kişi bir mekâna giderek orada oturur. Yanlarına zarîf birinin geldiğini gören bir genç oradan kalkıp gider*" anlamındaki beyitlerden kişiler, mekân ve zaman hakkında bilgi edinmek mümkündür:

Geçenlerde bir niçe ehl-i yaḳīn
Varup oldılar bir mekāna mekīn

Gelür anlara bir ẓarīf-i cihān
Görür anı ḳalḳar gider bir cüvān (KU: 803-804)

Hikâye

Sûfîlerden biri, uzlete çekilip sadece Allâh'a ibâdetle meşgul olur. Ne oturacak eski bir hasır ne de üzerine giyebileceği bir elbise bulamayacak kadar fakirdir. Yaptığı ibâdetlerden aldığı lezzet gittikçe artar. Dostlarıyla hiç görüşmeyecek kadar kendini ibâdete verir. Allâh'ın ihsânıyla velî mertebesine yükselir. İnsanlar onun manevî mertebesini anlayınca, akın akın onun ziyaretine gelirler. Adamın evi onların getirdikleri hediyelerle dolup taşar.

Yanına gelen fakir ve sünepe bir adam, ona fakirlikten huzurunun kalmadığını söyleyerek bu hâlden nasıl kurtulabileceğini sorar. Dünyayı sevgiliye benzeten sûfî, dünyanın peşinden koştukça onun kişiden kaçtığını fakat ondan yüz çevirince kendisinin insanın peşinden koştuğunu söyler. Adam onun sözünü tutarak inzivaya çekilir. Bir yıl kadar insanlarla görüşmez. Her türlü zevke karşı koyarak ibâdet eder. Bir süre sonra halk arasında şöhret bulur. İnsanlar, onun velî olduğunu, kimseyle dünyaya dair konuşmadığını, yıllardır oruç tuttuğunu konuşurlar. Evi altın ve gümüşle dolup taşan adam, başlangıçta bunları arzulamazken artık onların sefasını sürmeye başlar.

Zenginliğin başa belâ olduğu, mal ve para arttıkça sıkıntıların artacağı, zenginliğin arzulanacak bir hâl olmadığı, fakirliğinse kişi için zevk ve sürur sebebi olduğu gibi ifadelerle hikâye sonuca bağlanır.

Hikâye, üç olay halkasından oluşur. Birincisi uzlete çekilen sûfînin velî mertebesine çıkmasıdır. İkincisi, fakir adamın sûfînin yanına gelerek ondan fikir alması, üçüncüsü ise fakir adamın insanlar arasında ün salarak zengin hâle gelmesidir.

Olaylar velî mertebesine yükselen sûfînin ve onun tavsiyesiyle uzlete çekilen fakir adamın evinde yaşanır. Hikâyenin zamanı belirsizdir. Fakir adamın uzlete çekilmesinden sonra geçen bir yıllık süre atlanmıştır.

Hikâye

Bir aziz, başka bir azizin yanına giderek ahirette iyi ve kötü kimselerin birbirinden ayrılacağının bilindiğini ifade eder. Ona, bu kişileri dünyada ayırt edebilecek bir işaretin bulunup bulunmadığını sorar. Aziz, ona Hz. Muhammed'in hadîsiyle cevap verir:

Günâhkâr kimseler ayıpları yüzlerine söylendiğinde huzursuz olurlar. Doğru bir söz işittiklerinde kavgaya tutuşurlar. Kusurları söylendiğinde söyleyen kişiyi öldürmeye kastederler. Arkadaşlık kurdukları kimseler de kendileri gibi heveslerine düşkündür. Allâh katında makbul olan insanların kalplerinde ise ahiret korkusu olur. Kendilerine nasihat edildiğinde bunu dikkate alırlar. Yanlış yapmalarına engel olunduğunda buna sevinirler. İşledikleri günâhlardan pişmanlık duyan bu kimseler, iyilerle dostluk kurar.

İki aziz arasındaki konuşmaya dayanan hikâye, düz bir kurguya sahiptir. Hikâyenin mekânı, zamanı ve sosyal çevresi üzerine düşünülmemiştir.

4.1.5.11. Dördüncü Makam (Velîlerin Vasıfları)[206]

875-887. beyitler arasında yer alan bu makamda velî kimselerde bulunan vasıflar anlatılır. Onların özellikleri genel olarak şöyle sıralanır:

1- Alçak gönüllülüklerinden boyları iki büklümdür.
2- İnandıkları meselelerde sebat gösterirler.
3- Dünya bağları onlara elem verir.
4- Başkalarının ayağına gitmekten utanırlar.
5- Haram mal yemedikleri gibi ondan nefret eder, aynı zamanda şüpheli maldan da kaçınırlar.
6- Dünya malına değer vermezler.
7- Velî olduklarını insanlara belli etmezler.
8- İbadet konusunda çok ileridirler.
9- Kendilerine zarar verenlere iyilikle karşılık verirler.
10- Sûfî gibi görünmekten kaçınıp başlarına taç takmazlar.
11- Dünya ehlinin eline bakmazlar. Onları sevip onlarla irtibat kurmazlar.
12- Nefisleriyle çok ciddi mücadele ederler.

[206] Başlık: "**Dördinci maḳam ʿalāmet-i velāyet-i insān ʿayn-ı ʿavāmîden nihān olup kūh-ı girān gibi ḳademin dāmān-ı ʿuzlete iletdükleridür**" (Alkaya, 1996: 286).

13- Sabırlıdırlar.
14- Acıktıklarında karınlarını doyurmazlar. Kanaatkârdırlar.
15- İnsanlardan uzak dururlar.
16- Allâh'tan çok korkarlar.
17- Dünyayla ilgileri olmaz.
18- Yüksek rütbeli insanlarla birlikteliği, ilâhî manaları anlamaya engel gördüklerinden onlarla zaman geçirmezler.

Hikâye

Bir sipâhî parasız pulsuz, üstü başı perişan bir hâlde seferden gelir. Bu hâlden büyük sıkıntı duyan adamın öfkesi dışına yansır. Başında yeşil tacı, elinde asası ile sakalı göğsüne kadar gelen, gözleri sürmeli bir adam sipâhînin kapısına gelir. Sipâhîye dualar eden adam, kendisini erenlerin gönderdiğini söyler. Sipâhîye adağı olduğunu, bunu kendisine vermesi gerektiğini ifade eder. Bu sözlerin üzerine öfkelenen sipâhî, adamı dövüp söver. Ona yalancı olduğunu söyleyerek hakaret eder. Adağı olduğunu bildiğini fakat parasının olmadığını neden bilmediğini sorar.

Şerî'at gözüyle bakanlar, böylelerine hak ettiği cezayı verir. Velîler ayağa düşerek yalan yollarla para kazanmaz.

Hikâye seferden dönen sipâhînin tanıtımıyla başlar. Sipâhîyi tek yönlü tasvir eden Yahyâ, onun fakirliği üzerine yoğunlaşır. Sipâhînin içinde bulunduğu zor durumu sergileyen şâir, onun öfkesinden söz ederek bu durumda bir insanın neler yapabileceğini okuyucuya hissettirir; böylece yaşanacakları önceden sezdirir.

Sipâhînin kapısında yaşanan olayın zamanı belirtilmemiştir. Kendisine velî görüntüsü veren hileci kişinin tasviri olay anlatımını durdurur.

Hikâye

Bir adam gayptan haber verdiğini söyleyerek insanları aldatır. Gelen insanların görünümlerine bakarak onlar hakkında tahminler yürütür. Bu şekilde her sınıf insandan altın ve gümüş toplar. Sakalsız bir köse, onun güvenilirliğini ölçmek için onun yanına gider. Köseyle biraz konuşan adam, yanılarak onu saray ağası zanneder. Ona yakında vezir olacağı müjdesini verir. Köse ona kendisinin ağa olmadığını ve ağa olmadan vezir olunamayacağını söyleyerek onun yalanını ortaya çıkarır.

Bu hikâyeyle âriflerin aldatıcı insanların hilelerini fark edecekleri mesajı verilir. Gayptan haber veren hileci adam ve sakalsız köse arasındaki konuşmalara dayanan hikâye, hileci adamın tasviriyle başlar. Düz ve sade bir kurguya sahip olan hikâyede tabiat, mekân, zaman gibi ayrıntılar üzerine dikkat yoktur.

Hikâye

Şâir, sipâhîyken uzunca bir zaman Şâm'da kalır. Bu şehirde düğün ve eğlencelerde şaklabanlık yaparak insanları eğlendiren bir Arap bulunur. Şâir, vatan özlemiyle tekrar Anadolu'ya döndüğünde o adamın burada şeyhlik yaparak insanları aldattığına şahit olur. Yüzünde sakalı, sırtında hırkası, elinde asası ile kendisine velî görünümü veren adam, sürekli bir şeyler okur gibi dudaklarını kımıldatarak insanlara bakıp durur. Halka onu velî gibi tanıtan iki yüzlü bir adam da ona yardım eder. İnsanların getirdiği hediyeleri alarak onları aldatırlar. Şâir, onların yalanını ortaya çıkararak onları şehri terk etmeye mecbur bırakır.

Hikâyede yeni bir bakış açısıyla karşı karşıya kalırız. Yahyâ, burada dışarıdan bir izleyici olarak hikâyeyi anlatmaz, kendisi de hikâye kahramanlarından biri olarak hikâyeye dâhil olur. Kahraman anlatıcı bakış açısıyla kaleme alınan hikâyede, Yahyâ kendi başından geçen bir macerayı dile getirir.

Hikâye geriye dönüş tekniğiyle kaleme alınmıştır. Olayların bir kısmı Yahyâ'nın Şâm'da sipâhî olarak görev yaptığı yıllarda, diğer kısmı da Anadolu'da yaşanmıştır.

Hikâye ayrıntılı bir riyakârlık levhasıdır. Kendisine velî görünümü veren bu adamın, şâirde bıraktığı izlenim kılık kıyafet ve davranışlarıyla aldatıcı bir kişi olmasıdır. Hileci adamın Şâm ve Anadolu'daki tasvirleri olay zamanını durdurmuştur.

Hikâye

İkiyüzlü insanların bazıları aynı zamanda çok hileci olur. Dünyaca yüksek mevkide birinin bir sıkıntısı olduğunda, ona dost görünerek onu aldatmaya çalışır. Ona problemini çözebilecek çok mübarek bir azizin olduğundan, gidip ona kitap açtırmanın, dil bağı yazdırmanın, dua ettirmenin faydalı olacağından söz eder. Bunun için yüz altın gerektiğini söylemekten de geri kalmaz. Zulmederek kazandığı paraları veren adam, sıkıntısından kurtulmak için gizli hâlini onunla paylaşır. Hilekâr adam, üzerinde çizelgeler olan bir kâğıdı makam sahibine vererek ona gereksiz hikâyeler anlatır. Adam bu şekilde sıkıntılarından

kurtulabileceğini umarken derdi daha da çoğalır. Hilekâr adam, bu şekilde makam sahibi bu kişiyi sömürebildiği kadar sömürür. Aldatacak yeni birini bulduğunda da onu terk eder.

Yazarın hikâyeyi anlatmaktan maksadı kendi çıkarları için başkalarını aldatan iki yüzlü insanların mahiyetlerini ortaya koymak, zulmeden insanların başka bir musibetle de olsa cezalarını çekeceklerini göstermektir. Yahyâ Bey, bu hikâyesinde kurmaca bir metin oluşturmaktan ziyade, genel bir problemi alegorik bir yaklaşımla ortaya koyar. Tespit edebildiğimiz kadarıyla şâir, anlatıyı tahkiye etme zorunluluğunu hissetmez.

Yahyâ'nın birçok hikâyede kendisine velî görüntüsü vererek para kazanmaya çalışan riyakâr kişilerden yakınması, özellikle bu hikâyede bunu genel bir problem olarak yansıtması bu durumun o devirde büyük bir sosyal problem olduğunu düşündürür.

4.1.5.12. Beşinci Makam (Dürüstlük)[207]

974. beyitten 1003. beyte kadar devam eden bu makamda, dürüstlüğü alışkanlık hâline getirmenin istirahata ve güvene vesile olduğu anlatılır.

Dürüstlük insanı her türlü belâdan, din düşmanlarından muhafaza eden güvenli bir kaledir. Doğruluk iki dünyada da işe yarar. Okura doğruyu bırakıp batıla meyletmemeyi, rüşvet alıp dile düşmemeyi tavsiye eden şâir, rüşvetin belâların başı olduğuna dikkat çeker. Rüşvetle gelen şerefi ateşe benzeterek ateşin gizlenememesi gibi rüşvet alan kimsenin de bu özelliğinin bir şekilde açığa çıkacağını belirtir. İnsan gafil olmamalı, haramdan ve yanlış davranışlardan kaçınmalıdır. İnsan dosdoğru olmalı, her zaman insanlığa doğru yolu gösteren velîleri örnek almalıdır. Doğruluk insanın süsüdür. Doğruluk mutluluğa; zıttı da sıkıntıya sebep olur.

Hikâye

Ahmak bir adam, vezirin birine giderek kendini över. Kendini dürüst ve şerefli bulan bu adam, kendisine ne tür bir hizmet verilirse verilsin vazifesini tam yerine getireceğini, devletin parasından bir kuruş bile yemeyeceğini söyler. Büyük küçük herkesin kendisinin doğruluğuna şahit olduğunu ifade eder. Adamın hâlini anlayan vezir, latîfeyle "Ey kendini

[207] Başlık: "**Bişinci maḳām ʿādet-i istiḳāmet sebeb-i istirāḥat ü mūcib-i emānet olduġın rivāyet idüp bildürür**" (Alkaya, 1996: 291).

beğenen zavallı ahmak, senin dürüstlüğün boynuna bir torba altın asıldığında yemeyen, kendisinden aldıklarında da hiçbir şey demeyen bir eşek gibidir" der.

İnsanın, devlet malını yemediği gibi yedirmemesi de gerekir. Bu kişi, soysuzların hâlinden anlayabilmeli, dolandırıcıların oyunlarını, esnafın ihanetlerini kavrayabilmeli, tamahkâr ve müsrif kimselerin devlet malını yemelerine engel olabilmelidir. Aynı zamanda devlet malını iyi kullanmalı ve halkla iyi geçinmelidir.

Hikâye, vezir ve ahmak adam arasındaki konuşmalar üzerine kurulmuştur. Birçok hikâyede olduğu gibi, burada da hikâyenin sosyal atmosferine özen gösterilmemiştir. Olayların yaşandığı mekân belirsizdir. Hikâye zamanı sabah vaktidir.

Hikâye

Şâir, sipâhîyken kendisine vakıf işlerine bakma vazifesi verilir. Harama helale çok dikkat etmeyen şâir, devlet malını gereği gibi koruyamaz. Yaptığı yanlışlar, onun ilâhî sırları anlamasına engel olur. O dönemlerde güzel bir beyit bile yazamaz. Bu hâlin kendisine zarar verdiğini gören şâir, dürüst bir hayat yaşamaya karar verir. Onun yaşadığı bu değişim, bu mallardan istifade eden bazı kesimleri rahatsız eder. Yüksek mevkide bulunan biri, ona düşman olur. Onu, görevinden uzaklaştırmak için elinden geleni yapar. Görevini kötüye kullandığı yönünde iftiralara uğrayan Yahyâ, müfettişler tarafından çok ağır soruşturmalardan geçirilir. Bu şiddetli sıkıntılar, siyah saçlarını ağartacak kadar onu etkiler. Geçirdiği soruşturmaların hepsinde de kendisinin doğruluğu açığa çıkar.

Dürüst kimsenin doğruluğu onu temize çıkaracak, zalime de ancak kara yüzü kalacaktır. İnsan nasihatleri dinlemeli, asla ihanet etmemeli, doğruluktan ayrılmayarak her an Allâh'la beraber olmalıdır.

Şâirin hayat tecrübesine dayanan bu hikâye, kahraman anlatıcı bakış açısıyla kaleme alınmıştır. Hikâye, yazıldığı yılların sosyal problemlerini tespit etmesiyle önemlidir. Hikâyenin odağındaki şahıs, şâirin kendisidir. Diğer şahıslar onun etrafında yer alır.

Olayların yaşandığı mekân üzerine dikkat yoktur. Hikâyenin zamanı, şâirin sipâhîlik yaptığı yıllardır. Şâirin aralarda yaptığı yorumlar olay zamanında kısa süreli duraklamalara neden olmuştur.

Hikâye

Dürüst bir hayat yaşayan Müslüman bir genç, çalışarak büyük bir memuriyete yükselir. İşini dürüst bir şekilde icra eden genç, hırsızların geçim kaynaklarını keser. Büyüklere hediyeler vermez. Devletin parasını gerekli yerlerde kullanır. Devlet malını telef etmez. Çıkarları zarar gören bazı insanlar toplanarak ona iftira atar. Gencin memuriyetini elinden alır. Bu durumdan çok müteessir olan genç, şehri terk eder. Büyük bir dağa yolu düşer. Burada birçok zalim kimsenin ok ve direk yapmak için düz ağaçları kestiklerini, eğri ağaçlara ise hiç dokunmadıklarını görür. Belâ ve sıkıntıların hep dürüst olanlara geldiğini düşünerek bu hâlden teselli bulur.

Dürüst kimselerin üzerinden belâların eksik olmayacağını belirten şâir, akıllı kimselerin bu nasihatteki kazancı düşünerek ferahlamaları gerektiğini söyler.

Hikâyenin perspektifine giren olaylar, mekânlar, kişiler ve diğer unsurlar hayatın gerçeğine paralel bir mantıkla seçilmiştir. Olay örgüsü de hayatın tabii akışına paralellik gösterir. Haksızlıklara dayanamayan, müdahale eden, engellemeye çalışan genç, dürüst tabiatlıdır. Genç doğruluğu, dünya görüşü ve yaşadıklarıyla Yahyâ'ya benzer. Şâir, onu hayata karşı yenik düşürür. Hikâyenin diğer kişileri, canlı birer kişilik olarak kendilerini göstermez. Yüksek rütbeli memurlar ve şâire iftira atanlar, hikâyede belli bir fonksiyonu icra etseler de fon düzeyindedirler. Ağaçları kesen kişiler de hikâyenin dekorunu oluşturur.

Hikâyenin zamanı belirsiz bırakılmıştır. Gencin çıktığı dağ dışında mekâna dair herhangi bir ayrıntıya rastlanmaz.

Hikâye

Kötü ahlâklı biri Horasan'a emir olur. Sarayının yanında kanlar içinde bir gencin cesedi bulunur. Emir, masum birine iftira ederek adamı onun öldürdüğünü söyler. Adama çok büyük işkenceler yaparak onu sorguya çeker. Bu durumdan kurtulmanın mümkün olmadığını anlayan adam, suçu kabullenir.

Emir, adama suç ortaklarının kimler olduğunu sorar. Adam da suç ortağı olarak kadı, filan şeyh, filan sûfî gibi salahiyet cihetinde meşhur birçok kişiyi sayar. Orada bulunanlar ona yalan söylememesini, şerî'at yolunda giden kimselerin haksız yere kan dökmeyeceğini söyler. Adam, açık olan bu zulme yardım ettiklerinden, hakîkati bilmelerine rağmen doğruyu söylemediklerinden dolayı onların hakîkatte katil olduklarını ifade eder. Böyle bir

emirle iyi ilişkiler kurdukları, onun hediyelerini kabul ettikleri için onların günâhkâr olduklarını düşünür. Hırka ve tacı giyerek baş kesmeyi hüner sandıklarını, masumu suçlu çıkarıp zalimi bıraktıklarını belirtir. Dindar kişiden utanan emir, adamı öldürtmeyerek suçlunun kendisi olduğunu itiraf eder. Masum adamı serbest bırakır. Emiri de bağlayıp suya atarak cezalandırırlar.

Dürüst insanların yaşadıkları sıkıntılar, onlara sevap kazandırır ve kemâl vesilesi olur. Dürüst birinin başına nasıl bir belâ gelirse gelsin, Allâh bir şekilde onu kurtarır.

Hikâye, okuyucu ile sohbet eden, onu hesaba katan bir teknikle kaleme alınmıştır. İftiraya uğrayan dürüst bir gencin hikâyesini anlatmaya başlayan anlatıcı, başta yaptığı yorumla okuru anlatacaklarına hazırlar. Okur, dürüst ve salih bir kişinin acı dolu macerasıyla karşı karşıya kalacaktır. Yahyâ, ilk beyitte "*Bu inleyişleri dinle ki dinî emirlere riayet eden dürüst bir kişi neler çekti*" diyerek olayların nasıl gelişeceğini haber verir:

İşit bu enīn ile bu nālişi
Neler çekdi bir ṭoġrı ṣāliḥ kişi (KU: 1063)

Olaylar her ne kadar emir ve masum adam ekseninde yoğunlaşsa da şâirin eleştirdiği durum, emirin zulmünden ziyade yüksek düzeydeki devlet memurlarının görevlerini kötüye kullanmalarıdır. Emir de bunlardan biridir ve yaptıklarının bedelini ödemiştir.

Olaylar Horasan'da yaşanır. Geçmiş zaman içinde yaşandığı söylenen hikâyenin zamanı belirsizdir. Aralara serpiştirilen tasvirler, olay zamanını durdururken yapılan özetlemeler hızlandırır.

Hikâye

Bir zaman bir at hırsızı, maddî değeri çok yüksek olan güzel bir atı çalmak ister. Hırsızlığının anlaşılmaması için atın yerine hasta, yaşlı ve sakat bir katırı bağlayarak ahırı yakar. Ahırın yanmasına şahit olan at sahibi, atı zannettiği katırın kömüre dönmüş cesedini gömer. Aradan bir süre geçtikten sonra at hırsızı, çaldığı ata binerek katırı yaktığı yere gelir. Atın kendisinin olduğunu anlamayan sahibi, onu kendi atına benzeterek ağlar. İhtimaller üzerine düşünse onun kendi atı olduğunu anlayacaktır.

Hikâyenin ana fikri, akılsızları aldatmanın kolay olduğudur. Hikâyelerine konu olarak çoğunlukla sosyal problemleri seçen şâir, burada at hırsızlığı üzerinde durur. Düz bir

mantıkla çizilen hikâyenin kişileri at hırsızı ve atın sahibidir. Arada yapılan at ve katır tasvirleri olay zamanını durdurmuştur.

Mekân, kişilerin konumlanmaları için gerekli bir yer düzeyinde kalmıştır. At hırsızının atı çaldıktan sonra hırsızlık yaptığı yere gitmesine kadar geçen süre atlanmıştır.

4.1.5.13. Altıncı Makam (Dilini Tutmak)[208]

1126. beyitten 1156. beyte kadar devam eden bu makam, diline sahip olanların devamlı selâmette olacaklarını, kaza ve belâlardan korunacaklarını bildirir.

Bazı kimseler ağızlarına ne gelirse söyler, hiçbir zaman konuşmaktan bıkmaz. Ahlâksız ve akılsız olduklarından sözü uzatır, böylelerinin dilleri ecel gelmeden susmaz. Bu özellikleri, başlarına sürekli belâ açar. Durmadan söz israfında bulunan bu kişiler, insanlar içinde can sıkıcı olarak tanınır. Mübarek insanların dilleriyse gül yaprağı gibi latîftir, bu kişiler söyledikleriyle insanlara teselli verir.

İnsanlara olumsuz şeyler söyleyerek onlara sıkıntı yaşatmamak gerektiğini belirten şâir, kadınların da çok konuştuklarına dikkat çeker. Bazı insanların da akılsızlıklarından dolayı dedikodu yaparak kendilerini kötü isimli yaptıklarını söyler. Câhillerin sözlerinden incinmemek gerektiğine dikkat çeken şâir, onların söyledikleri sözlerin manasını anlamadıklarını belirtir. Akıllı bir Müslüman câhilleri dinlemez. Onların kötü sözlerine sözle karşılık vermez. Ayrıca insanları yanlışlarından dolayı ayıplayıp onları utandırmamak, biri hata işlediğinde onu azarlayarak ona aynı şekilde karşılık vermemek de gerekir.

Kâmil insanların şerefi, sözlerinden kaynaklanır. Onların konuşmaları hayat suyu gibidir. İnsan bu sözlerden ders alıp kendisini dizginlemeli, ayrıca öğrendiği bu şeyleri bulunduğu yerdeki diğer insanlarla da paylaşmalıdır. Yahyâ; insana dilini hayırlı şeyler söylemeye alıştırmayı, söylediği her şeyi gizli remizlerle beyan etmeyi tavsiye eder. Buna, yaşlı birine ölümünün yakın olduğunu söylemenin o kişiyi inciteceği temsîlini örnek gösterir.

---

[208] Başlık: "**Altıncı maḳām selāmetü'l-insān fī-ḥıfẓı'l-lisān ile ʿāmil olan insān-ı kāmil dā'im sālim olup belā vü ḳażādan maḥṣūn olduġın bildürür**" (Alkaya, 1996: 299).

Hikâye

Bir genç, yolda giderken zayıf, saçları ağarmış, beli bükülmüş, elinde asası olan bir ihtiyar görür. İhtiyara kibar bir dille belinin neden eğri olduğunu, bu hâle gelinceye kadar ne kadar çaba harcadığını sorar. Ayrıca bu hâlin ona çok yakıştığını da söyler. İhtiyar, bu hâlin kendisine çok pahalıya mal olduğunu, neyi varsa hepsini buraya harcadığını, uzun yıllar yaşayarak bu hâle geldiğini belirtir. Allâh'ın kendisine bu hâli vermesiyle dualarının göklere ulaştığını, korkulu olan ecel yolunu bu eğrilikle geçmenin daha rahat olduğunu söyler. Kıyamet gününde Allâh'ın yaşlıları cezalandırmaya hicap ettiğine dair âyet olduğunu da belirtir.

Hikâyede anlatılmak istenen, gönlü temiz kimsenin iç güzelliğinin dışına da yansıyacağı, gerek görüntüsü gerekse anlattıklarıyla etrafındakilere lütuf ve ihsân saçacağıdır.

Hikâye, genç ile ihtiyar arasındaki konuşmalardan oluşur. İhtiyar adam ihtiyarlığıyla tek yönlü tasvir edilmiş fakat genç hakkında bilgi verilmemiştir. Yolda yaşanan bu hikâyenin zamanı belirsizdir. İhtiyar adamın tasviri ve hemen ardından şâirin hayatla ilgili yorumları olay anlatımını geciktirir.

Hikâye

Bir sûfî, padişahın birini sakalını tıraş ederken görür. Sûfî, ona yanağın sakalsız güzel olmayacağını, insanın sakalını tıraş etmekle yüzüne zulmettiğini söyler. Nükteli bir şekilde sûfîye cevap veren padişah, keçilerin sakallı olanlarının çok olduğunu fakat başlarında zerre kadar akıl bulunmadığını belirtir. Ona, insanların sakallarından dolayı şerefli hâle gelmediklerini söyler. "Şayet böyle olsaydı, tekeler şeyhlerin başı olurdu" der. Sakallı olan iki yüzlülerde nifak bulunduğunu, ısırgan kökünün ona yeğ tutulacağını ifade eder. Yine de sûfîyi güzel tabirinden dolayı altın ve gümüşle ödüllendiren padişah, onun sözünü tutarak sakal bırakır.

Hikâye, yerinde yapılan latîfenin güzel olduğu, hakîkate açık kişinin, onu bir kıldan da alabileceği mesajlarını verir.

Hikâye, sakalını tıraş eden padişah ve sûfî arasında geçen konuşmalara dayanır. Olayların yaşandığı mekân da zaman da belirtilmemiştir. Şâirin araya girerek yaptığı yorum olay zamanını durdurur. Düz bir mantıkla kaleme alınan hikâye, sade ve basit bir kurguya sahiptir.

Hikâye

Görmüş geçirmiş bir ihtiyar, Çin padişahına vezir olur. Bir sohbette, ortama uygun olduğunu düşünerek bir hikâye anlatır. Hikâye, Kâbe'de gördüğü deve kuşu ile ilgilidir. Demir mengene gibi ağzını açarak sahradaki bitkileri bir bir biçen bu acayip kuşun benzeri yoktur. Dünyaca meşhur olan yumurtası çok beyazdır. Cismi, karlı dağ gibi azametlidir. Vücûdu beyaz bir kaleye benzer. Kanatlarını açarak uçtuğunda yelkenli gemi geçti, sanılır. Çok büyük ve çok beyaz olan bu kuşun şekli, çiçekli ağaca benzer. Oturduğunda deve, uçtuğunda Anka olur. Zaman zaman ateşle beslenmesine rağmen ne ağzı yanar ne de vücûdunda ürperti hisseder.

Vezir sözünü tamamlayınca orada bulunanlar, böyle bir şeyin mümkün olmayacağını söyleyerek tartışmaya başlar. Padişah hiçbir şekilde ona inanmaz. Sipâhîler aralarında gülüşür. Yemin etmesine, fikrinin doğruluğunda ısrar etmesine rağmen ona inanmazlar. Vezir yalancı konumuna düştüğü için utanır. Doğruluğunu ispatlayabilmek için, beş on tane adamı yanına alarak binbir güçlükle Mısır'a kadar gider. İki tane deve kuşu alarak padişahın yanına gelen vezir, bu iş için beş yıl harcar. Vezirin sözünün doğru olduğu anlaşılır. Padişah, vezire anlattıklarıyla kendilerini sıkıntıya soktuğunu, durduk yere aralarında ayrılık çıkardığını söyler. Beş yılda ispat edilebilen bir gerçektense mantıklı görünen bir yalan söylemenin daha uygun olacağını ifade eder.

Bu hikâyeden, insanın konuştuklarına dikkat etmesi gerektiği anlaşılır. Kişinin ağzına gelen her şeyi anlatması durumunda, bu tarz sıkıntılar yaşaması kaçınılmazdır.

Matematiksel bir düzenle ortaya konulan bu hikâyenin yapısını vezir, padişah, sipâhîler ve vezirle birlikte deve kuşunu bulmak için Mısır'a giden kişiler oluşturur. Vezir hikâyede birinci dereceden rol üstlenmiştir. Padişah, birinci kişinin yanında yer alan, onun vasıtasıyla iletilmek istenen mesajı tamamlayan yardımcı bir kişiliktir. Konuşan, düşünen padişah kısa hikâyenin imkânları içinde canlı bir kişilik sergiler. Diğer kişiler, hikâyenin sosyal atmosferini oluşturur.

Olayların yaşandığı asıl mekân Çin'dir. Kâbe ve Mısır da hikâyede ismi geçen diğer mekânlardır. Zamanla ilgili bilgi verilmemiştir. Hikâyenin başlangıcında geriye dönerek Kâbe'de gördüğü deve kuşunu tasvir eden vezir, olay anlatımını geciktirir. Vezir ve beraberindekilerin padişaha deve kuşunu getirmek için Mısır'a doğru yola koyulmalarının ardından geçen beş yıl atlanmıştır.

Hikâye

Bir sabah, büyük bir padişah, sarayına doğru giderken sarhoşun biri, sebepsiz yere ona laf atar. Bu hâle çok öfkelenen padişah, ertesi gün onu öldürtmek için huzuruna getirtir. Zincirle bağlanmış bir hâlde padişahın huzurunda duran adam, üzgün ve ağlamaklıdır. Adam, padişaha çok fazla susadığını belirterek ondan su ister. Adam, suyu içip şükrettikten sonra, padişaha dönerek suyunu içerek evine misafir olduğunu, Hz. Muhammed'in zayıflara ikram edilmesini buyurduğunu söyler. Günâha sebep olanın şarap olduğunu belirten adam, padişahtan kendisini öldürmemesini, şarabı ortadan kaldırmasını ister. Adamın hatasını sarhoşluğuna vererek onu bağışlayan padişah, şarabı yasaklar.

Padişah ve sarhoş arasındaki ilişkiler üzerine inşa edilen hikâye, iki ayrı epizottan oluşur. Birinci epizot sarhoşun, sarayına doğru giden padişaha dil uzatması, ikincisi ise cezalandırılmak üzere olan sarhoşun, kıvrak zekasıyla cezadan kurtulmasıdır.

Olaylar saraya giden yol üzerinde ve sarayda yaşanmıştır. Olayların birinci bölümü sabah vakti gerçekleşmiştir. İkinci olay halkası birinciden bir gün sonra yaşanmıştır. Bu süre atlanarak verilmiştir.

Hikâye

Bir zaman Sultân Mehmed, etrafındaki askerlerle birlikte şaşaalı bir şekilde gezintiye çıkar. Yolda giderken bir sûfînin, hırkasının altında kendilerinden bir şeyler saklamaya çalıştığını görür. Sûfîyi yanına getirdiklerinde, koltuğunun altında sakladığı şeyin şarap dolu bir sürahi olduğunu fark eder. Padişah, sûfîye bunun ne olduğunu sorduğunda sûfî boza olduğu cevabını verir. Padişah, bozanın renginin boz olacağını, bunun açık bir yalan olduğunu söyler. Sûfî, renginin boz olduğunu fakat padişahı görünce utancından kızardığını söyleyerek kendini kurtarır.

Hikâyenin verdiği mesaj, insanı utanılacak hâle düşüren şaraptan uzak durmanın, ayrıca yerine ve zamanına uygun konuşabilmenin gerekliliğidir.

Sultân Mehmed ve sûfî arasındaki konuşmalar üzerine kurulan hikâye, basit bir kurguya sahiptir. Elinde şarap bulunan sûfînin, padişahla karşılaşması üzerine yaşadığı korku, hikâyenin birinci mesajına destek verirken kıvrak zekâsıyla cezadan kurtulması, ikinci mesajı destekler. Sûfî, içkiye olan bağlılığından dolayı zor anlar yaşamış, verdiği ince cevapla cezadan kurtulmayı başarmıştır.

Padişahın etrafındaki askerler, hikâyeye sosyal bir arka plan oluşturmuşlardır. Olayların yaşandığı yol, üzerinden geçilen bir yer düzeyindedir.

Hikâye

Çok zengin bir adam, öleceğini anladığında oğlunu yanına çağırır. Ona yüz bin altın bıraktığını, iktisatlı kullandığı takdirde bu paranın kendisine ömür boyu yeteceğini söyler. Babasının vefatının ardından bütün mirası yiyip bitiren oğul, dilenciliğe başlar. Adamın, babasından kalan parayı telef ettiğinin ve şimdi insanların eline baktığının farkında olan padişah, onu yanına çağırarak onca parayı ne yaptığını sorar. Adam, babası vefat ederken kendisini Allâh'a değil de malına ısmarladığını, asıl günâh sahibinin babası olduğunu söyleyerek cezadan kurtulur.

Hikâyeye babanın ölümünü tasvir ederek başlayan şâir, geriye dönerek ölümden önce baba ve oğul arasında geçenleri anlatır. Bu şekilde hikâyeye farklı bir giriş yapar. Olay örgüsünün üç ayrı bölümden oluştuğu hikâyenin birinci bölümü babanın oğluna olan nasihatlerini ve ölümünü içerir. İkincide, oğlun kendisine miras kalan malı çarçur ederek dilenciliğe başlaması anlatılır. Üçüncüde ise kendisine miras kalan adam ile padişah arasındaki konuşmalardan oluşur.

Hikâyenin zamanı ve mekânı üzerine dikkat yoktur. Şâirin yaptığı yorumlar, olay anlatımını geciktirir.

Hikâye

Şirvân şehrine fakir bir genç gelir. Memleketinden ayrıldığı için üzgündür. Yeri yurdu olmayan bu genç, başkalarına muhtaç olup dilencilik yapmak istemez. En ağır işlerde çalışır. Bağ bellemekten elleri kabarır. İki akçe kazansa birini yer, birini de saklar. Malı çoğaldığında ticarete merak salar. Aşırı derecede zengin hâle gelir. Aradan yirmi otuz yıl geçip memleketine dönmeyi arzuladığı bir zamanda, Şirvân padişahı onu yanına çağırır. Padişah, buraya geldiğinde çok fakir olduğunu, bu kadar malı burada kazandığını kendisine hatırlatır. Kazandıklarını kendilerine vermeden buradan gidemeyeceğini, şayet vermezse, ölünceye kadar bu yerlerde kalacağını söyler. Padişaha, gençliğin bir hazine olduğunu ve onu bu yerlerde çürüttüğünü ifade eden adam, gençliğini kendisine geri getirmesi durumunda kazandıklarını ona verebileceğini söyler. Bu sözlerden etkilenen padişah, adamın gitmesine izin verir.

Hikâyede çalışma konusu üzerine yoğunlaşılmasına rağmen anlatıcının telkin etmek istediği düşünce, kişinin kendisini etkili bir şekilde anlatmasının gerekliliğidir.

Yahyâ burada, memleketinden ayrılarak Şirvân şehrine çalışmaya gelen fakir bir gencin hayat mücadelesini anlatır. Hikâye, gencin tasviriyle başlar. Gencin hikâye boyunca sergilediği davranışlar, onun kişiliğini ortaya koyar. Gencin, hayat karşısında aldığı tavır aktiftir. Karşılaştığı zorlukların üstesinden gelmek için sürekli mücadele eder. Üstelik geleceği düşünecek kadar tedbirli, kendini zevk ve eğlenceye kaptırmayacak kadar mukavemetlidir.

Olayların yaşandığı zaman, belirsizdir. Gencin Şirvân'a gelmesinin üzerinden geçen yirmi otuz yıllık süre, açık eksiltiyle verilmiştir.

Hikâye

Rüşvet alan kadılardan biri, kendisine hakaret eden yaşlı bir kâfiri, hem döver hem de ona küfreder. İnsanların arasında adamı aşağılar. Adamı yersiz davranışlarda bulunmaması hususunda uyarır. Kâfir ona, her türlü pisliği tavukların yediğini, tavuk çorbasını da en çok kadıların tükettiğini söyler. Orada bulunanların hepsi bu hâle güler. Kâfir de kaçıp evine gider.

Kuyuya söylenen her kötü sözün tekrar kişiye dönmesi gibi, aşağı kimselerle muhatap olmak da aynı sonucu doğurur. Bu yüzden alçak kimselerden uzak durulmalıdır.

Şâirlik yönünü daha çok uzun soluklu mesnevîlerde ortaya koyan Yahyâ, kısa hikâyelerde şâirlikten ziyade bir düşünür, bir ahlâkçı olarak okuyucunun karşısına çıkar. Şâir, kadının maruz kaldığı muameleyi, alaylı bir şekilde anlatarak okuyucuyu bazı sosyal meseleler üzerine düşündürmeye çalışır. Kadı, düştüğü gülünç pozisyonla idarî sahadaki bozukluklardan birinin gün yüzüne çıkmasında önemli bir misyon üstlenmiştir.

Kadı ve kâfir arasındaki konuşmalara dayanan hikâyede, etrafta bulunan insanlar hikâyenin doğal bir görünüm kazanmasına yardım eder. Düz bir kurguya sahip olan hikâyenin zaman ve mekânı üzerinde durulmamıştır.

Hikâye

Emirin biri, Sultân Mahmûd'un has veziri Ayaz'ın yanına gelerek her geçen gün olgunluğunun, değer ve rütbesinin arttığını, padişahın onu çok sevdiğini söyler. Ona bu dereceye nasıl geldiğini sorar. Ayaz, her gün sabah olmadan kalktığını, güneş doğduğunda padişahın kapısında olduğunu, bu yüzden Allâh'ın daima rızkını arttırdığını ve kendisini belâlardan sakladığını söyler. Bir gün, yine tan yeri ağarmadan yola koyulur. Yolda giderken hırsızın biri sarığını çalar. Ona, seher vaktinde kalkan kimseye zarar gelmeyeceği yönündeki sözleri hatırlatıldığında, hırsızın kendisinden daha erken kalktığını, bu yüzden nasibinin ona daha erken ulaştığını söyler.

Bu hikâyeyle, akıllı kimselerin sorulan bütün sorulara mantıklı cevap verebilecekleri, mantıklarını kullanarak hiçbir sorunun altında kalmayacakları gösterilir.

Emir ve Ayaz arasındaki konuşmayla başlayan hikâye, Yahyâ'nın diğer bütün hikâyeleri gibi matematiksel bir düzenle kaleme alınmıştır. Ayaz'la yapılan konuşmadan hemen sonra konuşulanlarla ilgili bir hadise yaşanır. Hırsızlık hadisesini rastgele tasarlamayan şâir, bu olayla hikâyenin mesajına destek verir.

Olayların yaşandığı yer belirtilmemiştir. Hikâyenin ikinci epizotu sabah vaktinde yaşanmıştır. Emirle Ayaz arasındaki konuşmanın ardından Ayaz'ın, sarığını çaldırmasına kadar geçen süre atlanmıştır.

Hikâye

Bir şeyi iki tane gören şaşı bir emir vardır. Önünde kazara uçan bir kuşu, iki kuş görür. Yanındakilerden uçan kuşlara bakmalarını ister. Kuşların beraber ne kadar güzel uçtuklarını söyler. Orada bulunanlardan bazıları gülerken bazıları da ikinci kuşu araştırır. İçlerinden biri diğerine şakayla, uçan kuşların iki değil de dört olduğunu söyler. Yanındaki adam, ona inanmayınca adam gülerek, emirin biri iki yaptığını, kendisinin de ikiyi dört yapmasında bir sakınca olmadığını ifade eder. Konuşulanları duyan emir öfkelenerek adamı öldürür. Azizin biri, emire gelerek birçok kimsenin latîfe yaparak ihsân aldığını hatırlatır. Ona, adamın iyi olduğunu düşünerek latîfe yaptığını, kendisininse onu öldürerek bir Müslüman'a zarar verdiğini söyler. Niyetinin hayır ve lütuf olduğunu belirten emir, ona azap vererek hesap vermeden cennete gitmesine vesile olduğunu, kendisininse ağır bir yük altında kaldığını ifade eder.

Şâir; bu hikâyeyle insanların, kendi hatalarını kabul etmediklerini, üstelik yanlışlarının sorumluluğunu başkalarına yüklemeye çalıştıklarını göstermek ister.

Şâirin başka bir kaynaktan işittiği olaylar üzerine kurduğu hikâyenin birinci kişisi bir şeyi iki tane gören şaşı emirdir. Emirle alay eden adam ve aziz, tamamlayıcı şahıstır. Etrafta bulunan kişiler, hikâyenin sosyal atmosferini oluşturur. Düz bir mantıkla yazılan hikâyenin zaman ve mekânı belirtilmemiştir.

Hikâye

Kemâliyle gururlanan Figânî, vezirin birini hicvederek onun huzurunu kaçırır. Vezire şöyle bir beyit yazar:

Dü İbrāhim āmed be-deyr-i cihān
Yeki büt-şiken şüd diger büt-nişān

(Dünyaya iki İbrâhîm geldi; biri put kırıcı, diğeri ise put dikici oldu)

Bunun üzerine Figânî'nin evini basarak onu asarlar. Figânî'nin rûhu yükseklere çıkar.

İnsanın Mansûr gibi fânîden sonsuzu gözlemesi gerekir. Dünya ayrılma yeri, ahiretse ebedî kalınacak yerdir. Figânî de vezir de ölmüştür. El üstünde tutulanlar da, aşağı mevkide olanlar da ecele mağlup olup toprağın altını mekân edinir. Zaman, ikisini de yutmuş, şu beyit insanların diline yerleşmiştir:

Ne faẓl ile olsun zebānuñ ṭavīl
Ne faẓl ehlini eyle ḫor u zelīl

(Ne fazîletinle övün ne de fazîletli kişileri küçük düşür)

Şâir, bu hikâyeyle tarihî bir hadiseyi, kurgusal zemine taşımıştır. Tarihî kaynaklara göre Sadrazam İbrâhîm Paşa'nın Budin'den getirterek At Meydanı'ndaki sarayı önüne diktirdiği bazı heykeller hakkında Figânî'nin söylediği iddia edilen yukarıdaki beyit, onun idamına sebep olmuştur (Şentürk ve Kartal 2005: 290). Hikâyenin asıl kişisi Figânî'dir. Vezir canlı bir kişilik değildir. Figânî'nin evini basarak onu asanlar, hikâyenin fonunu oluşturur.

Şâirin, kendi devrindeki başka bir şâirin yaşadıklarını konu aldığı hikâyenin ayrıntılarına dikkat yoktur. Olay, Figânî'nin evinde yaşanmıştır.

Hikâye

Adamın biri, başıboş bir şekilde dolaşırken arkadaşını görür. Onu yanına çağırarak dünyaca büyük rütbeli kimseler gibi zaman geçirmeyi, gidip güvercin eti yemeyi teklif eder. Uzaktan konuşmaları duyan zarîf biri, söylenenleri saçma bulur. Onlara büyüklere yakışanın kaz eti olduğunu, onun da sonunda kişiyi sıkıntıya soktuğunu söyler.

Bu hikâyeden çıkarılması gereken ders, büyüklüğün yeme içmeyle olmayacağı, kişinin kendisini olduğu gibi kabullenmesi gerektiğidir. Bir diğeri de konuşulanların bir şekilde duyulabileceği ve kişinin başına dert açabileceği ihtimalinden dolayı şaka yollu da olsa büyüklerle ilgili yorumlarda bulunulmamasıdır.

Düz bir mantıkla kaleme alınan hikâyenin şahısları hakkında tanıtıcı bilgi yok denecek kadar azdır. Kişilere sıradan bir dikkat bile yoktur. Zaman ve mekânına itina gösterilmeyen hikâyenin vakası basittir. Boş bir şekilde dolaşan adamın, arkadaşıyla karşılaşmasıyla başlayan hikâye, onların konuşmalarını duyan bir zarîfin onlara nasihat etmesiyle son bulur.

4.1.5.14. Yedinci Makam (Hikmetli Söz)[209]

Yedinci makam, mesnevînin 1363-1384. beyitleri arasında yer alır. Hikmetli ve ibret verici güzel sözlerin anlatıldığı bu bölümde, imtihan yeri olan dünyada insanın ne ekerse onu biçeceği üzerinde durulur.

İnsanın önünde batıl ve hakîkat olmak üzere iki yol vardır, küfür yolunda giden insan elim azaplar çekerken Kur'an yolunda giden kişiyse büyük hayırlar bulur. İnsanların bazıları şeytânın hilelerine kanarken bazıları da Kur'an'ın emirlerine itaat eder. Bazıları kendilerini gülünç duruma düşüren şeytânla dost olurken yüksek rûhlu kimselerse şeytânı mat eder. Şeytânın insana galip gelmesi, yani insanın hatayla günâh işlemesi hâlinde, insanın yapması gereken şey, oradaki ince sırları anlamaya çalışmaktır. Allâh, kullarının şeytâna mağlup olmalarını istemez.

---

[209] Başlık: "**Yedinci maḳām ḥikmet-āmīz üʿibret-engīz kelīmāt-ı ṭayyibātuñ beyānındadur**" (Alkaya, 1996: 312).

Birkaç örnek üzerinden rüya yorumuyla ilgili bilgilere de yer verilir: Mesela insanın rüyasında duman görmesi, yaptığı zulümlere işaret eder. Vücûdundan bir şey çıkması, başına bir belâ geleceğini gösterir. Ferahlık veren şeyler salah ve saadete işaret eder. Rüya, hayır ve şerri açığa çıkarmasıyla insan için güzel bir ayna vazifesi görür.

Hikâye

Veysel Karânî, yolda şeytânı görür. Ona Allâh yolunda sürekli eğri olmasının hikmetini sorar. Bu kötü yaratık, sevgilinin itibarının kaşıyla artması gibi kendisine de eğriliğiyle itibar edildiğini, yılan gibi eğri olmasa vücûdunun bu yolda gidemeyeceğini söyler.

Allâh, yarattığı her şeyi hikmet dairesinde vücûda getirmiştir. İnsan aklı, bunların hepsini ihata edemese de insanın, yaratılan her şeyin bir hikmeti olduğunu düşünmesi, yaratılan hiçbir şeyle ilgili, olur olmaz şeyler söylememesi gerekir. Dünya bir sınav yeri olduğundan eşyadaki sır, açık bir şekilde görünmez ve her şey zıttıyla bilinir. Hakîkati bilen biri şeytânın sözlerinin esassızlığını da bilir. Onun hikmetli yaratılışı, onun şeytân olduğu gerçeğini değiştirmediği gibi insanın ona uymasını da gerektirmez. İnsan şerî'at kalesine girmeli, şeytânın vesveselerine itibar etmemelidir.

Hikâye, Veysel Karânî ve şeytân arasında geçen konuşma üzerine kurulmuştur. Şeytânın konuşmaları, hikâyenin mesajına destek verse de mesajı anlaşılır kılmaya yetmez. Ancak şâirin yaptığı yorumlarla iletilmek istenen düşünce anlaşılır hâle gelir. Olay, yolda yaşanır. Veysel Karânî döneminde yaşanması dışında zamanla ilgili bir ayrıntıya rastlanmaz.

Hikâye

Yahyâ Bey, hocasına birçok peygambere kırk yaşından önce peygamberlik verilmemesinin sebebini sorar. Hocası, yaratılan diğer unsurlar gibi insan bedeninin de bazı kayıtlar altında olduğunu söyler. Rüzgârın aşağı yukarı esmesini, ateşin gurur ve sürurla yanmasını, suyun hayat verici bir şekilde akmasını buna örnek gösterir. Ateşin yakarak, suyun sel olup akarak, rüzgârın eserek örtülü şeyleri açığa çıkardığını, toprağın vasfınınsa sükûn olduğunu söyler. Kişinin yaşı ilerledikçe toprağın vasfı olan sükûnun onun vücûdunda artacağını, heveslerinin tahakkümünden kurtulacağını, ayıplarından sıyrılacağını, daha sakin bir hâl alıp gururdan uzaklaşacağını ileri sürer.

Toprağın şaşılacak derecede hikmetleri vardır, en garip hikmetlerinden biri örtücü olmasıdır. Nefsine uyan kişilerin, insana yaklaşmaması için kişinin toprak gibi alçak gönüllü olması gerekir.

Bazen hikâyelerindeki şahıs kadrosunun bir üyesi olarak olayların içinde yer alan Yahyâ, bu hikâyede de böyle bir rolle karşımıza çıkar. Yahyâ, hocasının vefatından önce ikisi arasında geçen bir konuşmayı, geriye dönüş tekniğinden faydalanarak kurmaca metin hâline getirmiştir. Mekânı belirtilmeyen hikâye, basit bir kurguya sahiptir.

Hikâye

Yahyâ Bey, âlim birine, bütün vahşi hayvanlar ve kuşların, yılan, karınca ve dört ayaklıların yüzebildiklerini, denize atılsalar bile anında oradan çıkabildiklerini fakat insanın yüzme bilmediği takdirde boğulduğunu söyleyerek ondan bunun hikmetini sorar.

Âlim zât, insan aklının sınırı olmadığından insanın ölme ihtimaline vücûd verdiğini, insandaki korkuyla suyun cisme yol bulup girebildiğini söyler. Hayvanlarınsa akılları olmadığından suya düştüklerinde çer çöp gibi olduklarını belirtir. Ölümden çok korkan insanların, hastaların yakınına varmalarının zararlı olması gibi, insandaki korkunun da onun havasını çektiğini ve ona cismin ağırlığının kaldığını iddia eder.

Hikmeti açık bir şekilde görülmese de her şeyin bir hakîkati vardır. Bunu anlatmaktan maksat, kişiye hikmetleri öğretmektir, hatta öğretmek de değil bu hikmetleri yüceltmek, tazim etmektir.

Hikâyelerinin bir kısmını hatıralarına dayanarak anlatan Yahyâ, burada âlim biriyle arasında geçen bir konuşmayı nakleder. Anlatılanlar şâirin anılarına dayanmasına rağmen zaman üzerine ayrıntılı bir dikkatin olmadığı görülür. Aynı durum mekân ve çevre için de geçerlidir. Hikâye basit bir kurguya sahiptir.

4.1.5.15. Sekizinci Makam (Kahramanlık)[210]

Mesnevînin 1432. beytiyle başlayıp 1451. beytine kadar devam eden bu makamda Yahyâ, kamışlıktaki aslanlar ile kahramanlar arasında ilgi kurar. Aslanların rahatını mücadelelerine bağlayan şâir, kahramanların da savaşarak himmete müstahak ve yardıma layık olduklarını bildirir. Kahramanlarda bulunması gereken vasıfları şu şekilde sıralar:

1- Kahraman, yanında kendisi gibi cesur kimseleri bulundurur. Kişinin yiğitliğini sınamadan, onu savaşta usta görmemek gerekir.
2- Karnı, gebe kadınlar gibi olan şişmanlar, savaşa gönderilmemelidir. Böyle kimseler savaşta insanlara yük olurlar.
3- Gelincik gibi süslü püslü olan kadın tabiatlılarla arkadaşlık kurulmamalıdır.
4- At koşturma kabiliyeti olmayanlar, savaşmamalıdır. Savaşacak kişi akıllı ve kahraman olmalıdır. Akıllı olmayanlar, bu işi neticelendiremez.
5- Akıllı kişi, çok belâ çeken kişileri arkadaş edinir. Seferde daha önce yol korkusunu yaşamış, tecrübeli kişilerle arkadaşlık etmek gerekir.
6- Kendi işini yapmaktan aciz kimseleri zorla savaşa göndermemek gerekir.

Çok görenin çok bildiği, atasözünü delil gösteren Yahyâ, savaşın ham kişileri olgunlaştırdığını söyler. Savaş zahmetinden kaçanlara tarih okumalarını önerir. Onlara ömürlerini boş yere harcamamalarını tavsiye eder. Câhil halk tabakası, ıslah olmaz. Onlar ne okuyup ne de dinler, böylece ham kalırlar. Gizli aybını bilmeyen kişiye nasihat gerekmez, böyleleri nasihat edene düşmanlık besler, ahlâksızlık yaparak nasihat eden kişinin huzurunu kaçırır.

Hikâye

Kanûnî Sultân Süleymân'ın Macaristan seferlerinden birinin anlatıldığı bu hikâyede, savaş bütün ihtişamı ile tasvir edilir. Müslüman ordularının, düşmanları yerle bir ettiği bu muhteşem savaşta, korkak bir Müslüman askerin durumu anlatılır. Korkak asker, gökte uçan bir kuşu görerek kaçmaya başlar. Kahraman bir asker, ona korkup kaçmamasını söyleyerek onu azarlar. Havadaki kuşu, düşman topu sanan korkak asker, korkudan tir tir titre-

[210] Başlık: "**Sekizinci maḳām dilīrān-ı cihān şīrān-ı ney-sitān ḍarb u ḥarb olup müsteḥaḳḳ-ı himmet ü lāyıḳ-ı 'ināyet olduġın bildürür**" (Alkaya, 1996: 316).

yerek ağlamaklı bir vaziyette, alçak düşmanın kendisine top attığını ve kaçmazsa kendisini öldüreceğini söyler.

Savaştaki korkak askerleri ayak bağı gören şâir, onların her mekânı tehlikeli bir yer olarak algıladıklarını düşünür.

Şâirin savaş gözlemlerinden oluşan hikâye, ayrıntılı şekilde resmedilen bir savaş fonu üzerine kurulmuştur. Hikâye, savaşın gerçeklerini klasik şiirin imkânları içinde yansıtan ayrıntılı bir levha olarak değerlendirilebilir. Deniz gibi akan kanların içerisinde, kesik başlar elma gibi yüzer. Ağır gürzler düşmanların kafasına inip canlarını alır. Kılıçlardan kıvılcımlar yükselir. Müslüman askerler, rüzgârla alevlenen ateş gibi atla hücum ederler. Kalkanlara kan bulaşır. Düşmanlar hançer, balta, mızrak ve kılıç darbeleriyle can verir. Kâfir kılıçtan kurtulsa bile oktan kurtulamaz. Kılıç ve oklar da savaşçılar gibi iç içe girerek yoğun bir şekilde düşmanla çarpışır.

Kahraman askerle korkak asker arasında yaşanan olay, küçük gibi görünmekle birlikte hikâyenin verdiği mesaj büyüktür. Hikâyeyi özel kılan, iki asker arasında yaşananlardan ziyade, tarihî bir savaşın kelimelerle resmedilmiş olmasıdır.

Hikâye

Bir gün eşekler, Hz. Süleymân'a gelerek insanların kendilerine zulmettiklerini, hürmet etmediklerini, kendilerini küçümsediklerini, odun ve su taşımak gibi ağır işlerde çalıştırdıklarını söyler. Eşeklerin sürekli cefâ çekerken atların sefa sürmelerinin uygun olmadığını ifade eder. Onlara Süleymân peygamberin veziri cevap verir. Konuşmaları can sıkıcı bulan vezir, onlara insanlardan hürmet görmek istiyorlarsa kendilerinin de atlar gibi savaşa gitmelerini, savaşın onlara boş bir efsane gibi gelmemesi gerektiğini söyler.

Vezirin nasihatinden etkilenen eşekler, sefere çıkar. Sefer sırasında aniden savaşın başlamasıyla, atların demir baltalarla ve oklarla yaralandıklarını, toplardan perişan hâle gelen atların baş ve ayaklarının birbirine dolandığını, bağırsaklarının karınlarından dışarı çıktığını gören eşekler, giriştikleri işe pişman olur. Süleymân peygambere giderek seferin kendilerine gerekmediğini, bunun sonunda ölüm olduğunu söyler. Odun taşımayı şeker kamışı gibi görmeye başlayan eşekler, bunun kendi hayatlarının gerçeği olduğunu kabullenir. Eski zahmetlere razı olduklarını belirterek eve gitmek ister. Gitmelerine izin verildiğinde hepsi mutlu bir şekilde uçarcasına evlerine döner.

Hikâye herkesin kendisine ait bir işi ve her işin bir zorluğu olduğu mesajını verir. Yahyâ, eşeklerin savaşta gördükleri olaylara karşı aldıkları tavrı latîf bir üslûpla dile getirir. Hikâyenin birinci dereceden kişileri eşeklerdir. Süleymân peygamber ve veziri, yardımcı şahıs gibi görünmelerine rağmen dekor düzeyindedirler. Atlar da hikâyenin dekoruna katkı sunar.

Mekân üzerine ayrıntılı bir dikkatin olmadığı hikâyenin küçük bir kesitinde mekân itibarî bir hüviyet kazanır. "*Seferde ansızın savaş başlar. Bu dünya, eşeğin başına dar gelir*" anlamındaki beyitte eşeklerin savaşta korku verici manzaralarla karşılaşmalarının, mekânı dar algılamalarına yol açtığı görülür:

Seferde meger cenk olur nā-gehān
Eşek başına teng olur bu cihān (KU: 1490)

Süleymân peygamber döneminde yaşanan hikâyenin zamanına itina gösterilmemiştir. Atların savaştaki hâllerinin tasviri, olay zamanını durdurur.

Hikâye

Şâir bu hikâyede bizzat işittiği bir olayı anlatır. Ayıplarıyla gururlanan bir adam, bir şaklabana, kendisine kahramanların adını anmamasını söyler. Kahramanlardan biri savaşta öldüğünde ona şehit dendiğinden söz eden adam, şehit olmaktansa savaştan kaçarken insanların "Kaçıyor" diye kendisini ayıplamasını yeğ tutar. Başının sağ olmasının kendisine yeteceğini söyler.

İffetsiz kişilerin sözlerinin onların kişiliklerini yansıttığı mesajını veren hikâye, şâirin bizzat şahit olduğu hadiselerden birini anlatır. Olay ayıplarıyla gururlanan adamın konuşmalarından oluşur. İffetsiz olan bu adam, olayların merkezindedir. Adamın konuşmaları, bu tarz insanların genel tavrını yansıtır. Zaman, mekân ve sosyal çevre üzerine dikkat yoktur.

Hikâye

Hacının biri, yolda uyuyup kalır. Uyandığında kafilenin gitmiş olduğunu görür. Beş tane develi harâmî, develerinden inerek onu soymaya çalışır. Cesaretiyle ün salan adam, onlarla çarpışarak beşini de öldürür. Onların develerinden birine binerek hacıların kervanına yetişmeye çalışır. Yolda giderken deve yolunu değiştirerek bir dağa gider. Adam, bir

türlü deveyi yolundan çeviremez. Devenin, kendisini harâmîlerin bulunduğu yere götürdüğünü anlar. Kendisini zengin zannetmesinler diye üzerindeki kıyafetlerden değerli olanlarını çıkarır. Deve, onu harâmî Arapların olduğu yere kadar götürür. Deveyi görünce tanıyan Araplar, hemen sahibinin nerede olduğunu sorar. Adama hücum edip onu öldürmeye çalışır. Arapça bilen adam, deve sahibinin onlara selâmının olduğunu söyler. Geceleyin beş Arap'ın soyguna geldiğini, hacıların başının onları yakalayarak yola devam ettiğini, beşi için bin altın istediğini, kendisini bu yüzden buraya gönderdiklerini ifade eder. Soyguncuların, kendisine devenin yolu bildiğini söylediklerini, onlara güvenerek bu korkulu yerlere zahmetle geldiğini söyler. Onun sözüne inanan harâmîler, bin altını verip iki Arap'la birlikte onu gönderir. İki günde hacılara yetişen adam, yüzünü yere sürerek Allâh'a hamd eder. Yanındaki iki Arap'ın mallarını hileyle alarak onlara da gereken dersi verir.

Aldığı tedbir sayesinde canını kurtaran bu adamı tebrik etmek gerekir fakat kafileden ayrı düşerek korku ve sıkıntı içinde kalmaya, harâmîlerin yüzünü görmeye de gerek yoktur.

Kafileden geri kalan hacının dilinden anlatılan hikâye, kahraman anlatıcı bakış açısıyla kaleme alınmıştır. Olaylar, geriye dönüş tekniğinden faydalanılarak anlatılmıştır.

Hikâyenin asıl kişisi, uyuyarak kafileden geri kalan hacıdır. Soyguna gelen beş harâmî, harâmîlerin Arap arkadaşları, hacıyla birlikte harâmî arkadaşlarını kurtarmaya gelen iki Arap, hacı kafilesi, hikâyeye sosyal bir atmosfer oluşturarak olayların gerçekçi bir görünüm kazanmasına hizmet etmişlerdir.

Olaylar hac yolunda yaşanır. Hikâyenin zamanı üzerine dikkat yoktur. Zamanla ilgili verilen tek ayrıntı, iki Arap'la yola çıkan hacının, iki gün içinde arkadaşlarına yetişmesidir. Bu iki günlük süre atlanarak verilmiştir.

Hikâye

Herkes tarafından sevilen kahraman ve zengin bir adam, ansızın hırsızların, evini deldiğini işitir. Eline ok ve kılıç alarak delinen yerde bekler. Hırsız delikten eve girdiğinde hiç kimse duymadan onun başını keser. Cesedi içeri çekerken eve biri daha girer. Başını keserek onu da öldürür. Arkadaşları, dışarıda merakla onların çıkmasını beklemektedir. Adam, ölüleri doğrayarak her birini bir çuvala doldurur. İki çuvalı delikten dışarı çıkarır. Adamlar, çuvalların ganimet olduğunu zannederek sırtlarına yükler. Ev sahibi, onları gidecekleri yere kadar izler. Yük altındaki hırsızlara yetişerek onları da öldürür.

İnsanın başına böyle bir hâl gelirse, tedbirli davranması gerektiği mesajını veren hikâye, kahraman adamın tanıtımıyla başlar. Adamın cesur, saygın ve zengin olduğunu belirten Yahyâ, hemen olay anlatımına geçer. Cesur adamı tanıtma ihtiyacı hisseden Yahyâ, hırsızlara karşı aynı hassasiyeti göstermez. Hırsızlar hikâyede belirli bir fonksiyon icra etmekle birlikte canlı birer kişilik olarak görülmez. Şâirin dikkat çekmek istediği nokta cesur adamın tavrı olduğundan hırsızlar, olayların anlatılabilmesi için gerekli bir araç düzeyinde kalır.

Olaylar, gece yarısı kahraman adamın evinde yaşanır. Hırsızın ölümünün ardından yapılan yorum, olay zamanını durdurur. Anlatıcının geriye dönerek dışarıdaki hırsızlardan söz etmesi, olay zamanını genişletir.

Hikâye

Bir kervan, Balkan Dağı'nı geçerken kervanın gerisinde kalan iki kişi, yollarını kaybeder. Gece yolculuğunun zor olduğunu düşünerek dağda konaklar. Bir vadiye inerek korkuyla akarsu kenarına oturur. Sahip oldukları her şeyi ortalarına alıp etraflarına bakınır. Beş harâmînin etrafta dolaşarak fırsat kolladıklarını fark eder. Bunlara karşı güzel bir tedbir alır. İki yere iki sopa dikerek üzerlerine siyah elbiseler giydirirler. Ardından alçak bir yere giderek hırsızların gelmesini bekler. Uyku zamanında ortaya çıkan hırsızlar, saldırmaya hazırlanırken adamlar pusudan çıkarak onları öldürür.

Hikâye, kişinin düşmanlara galip gelebilmesi için uyanık olması gerektiği mesajını verir. Kervanın gerisinde kalan iki kişinin maceralarını anlatan bu hikâye, olay anlatımıyla başlar. Vaka giriş, gelişme ve sonuç olmak üzere üç safhada ortaya konur.

Hikâyenin mekânı Balkan Dağı'dır. Olaylar, dağın içinde bulunan bir vadide yaşanır. Buranın akarsu kenarı oluşu, mekâna renk katar. Yahyâ'nın mekâna olduğu gibi zaman üzerine de dikkatinin olduğu görülür. Zamanın gece yarısı olduğunu atlamayan şâir, hikâyenin muhtelif yerlerinde bunu yineler.

Hikâye

Gökyüzünün siyaha boyandığı, her tarafın şimşek sesleriyle dolduğu, yağmurun yağdığı, insanların çamurdan yürüyemez hâle geldiği, selin ağaçları yerinden kopardığı fırtınalı bir gecede, birkaç genç yiyip içerken iddiaya girer. İçlerinden biri, böyle bir havada yolunun üzerinde mezarlık bulunan büyük bir dağa çıkarak oraya bir işaret dikebileceğini

söyler. Söylediğini yapan genç, dönüşte mezarlıktaki kabirlerin birinden iniltiler duyar. Karanlıktan önünü bile göremeyerek sesin geldiği yere gider. Mezarın ortasına gelip baktığında sesin bir delikten çıktığını görür. Sesin geldiği yere yaklaşarak elini kabrin içine sokar. Kıllı ve sıcak bir nesneye elinin değdiğini fark ederek elini çeker. Câhilliğinden tekrar elini sokarak onu oradan çıkarıp arkadaşlarının sohbet ettiği eve getirir. Otlarken delinmiş bir mezara düşen keçi yavrusunu orada kebap yaparlar. Arkadaşlarının gösterdiği cesaretten utanırlar.

İnsanın, aptallığından dolayı akılsızlığı cesaret zannedebileceği mesajını veren hikâye korkulu bir gece tasviriyle başlar. Şâir bu tasvirle anlatacaklarına uygun bir zemin hazırlar. Yahyâ, gerektiğinde anlatacakları için uygun mekânlar kurgulamayı bilir. Gece yarısı yaşanan olaylar için gençlerin toplandığı ev, dağ, mezarlık, yol gibi muhtelif mekânlar seçilmiştir.

Gruptakilerin kendi aralarında bahse tutuşmaları, fırtınalı gecede dağa çıkıp işaret diken gencin yolunun mezarlığa düşmesi, mezardan keçi yavrusunu çıkarması ve arkadaşlarının yanına dönmesi, tekrar sohbete devam etmeleri, aksiyonu sağlayan temel niteliklerdir.

Gencin dağdaki macerasını ressam titizliğiyle resmeden Yahyâ, merak unsurunu canlı tutmayı başarmıştır. Gencin mezarda elini sürdüğü şeyin ne olduğunu belirtmeyen şâir, ancak genç onu alarak eve götürdükten sonra onun ne olduğunu açıklamıştır.

Hikâye

Bir adam, kendi cesaretini ölçmek için cin yatağı adıyla meşhur bir hamama yatsıdan sonra mumsuz gider. Kurnasını açıp yıkanırken bir taraftan bir ses duyar. Ayağının altındaki zemin titremeye başlar. Sesin geldiği taraftan ona doğru bir karartı gelir. Korkudan ne konuşmaya ne de kaçmaya mecali kalır. Aklına birçok ihtimal gelen adam, kurnanın dibinde öylece durur. Gürültüyü çıkaran, adamın başına tas ile su döker. Adam gözlerini kapatarak sabaha kadar bu azabı çeker. Sabah olduğunda hamama gelen bir dostu, onu bu hâlde görünce ona ne olduğunu sorar. Adam gözünü açtığında önünde torbalı bir eşeğin durduğunu görür. Biri, soğuktan hastalanan eşeği iyileşmesi için hamama bırakmıştır. Eşek, hararetten susayarak başını suya götürünce torbası da onunla suya gitmiş, başını kaldırdığında suyla dolan torbadaki sular adamın üzerine akmış, bu hâl sabaha kadar böylece devam etmiştir.

Hikâyenin ana fikri, akılsız insanların başına çok belâ geleceği ve onların buna layık olduklarıdır.Yatsıdan sabaha kadar süren bu hikâye, olay anlatımıyla başlar. Olaylar, cin yatağı olarak bilinen bir hamamda yaşanır. Son birkaç hikâyede, şâirin zaman ve mekân üzerine dikkatinin arttığı görülür. Anlatıcının araya girerek hamam hakkında bilgi vermesi, olay zamanını kısa bir süre durdurur.

Şâir bir önceki hikâyede olduğu gibi burada da merak unsurunu canlı tutar. Adamın hamamda yıkanırken karşılaştığı karartının ne olduğunu belirtmeyen anlatıcı, adamın sabaha kadar yaşadığı bütün ızdırabı tasvir ettikten sonra geriye dönerek meseleye açıklık getirir. Bu şekilde olay zamanını genişletir.

Hikâye

İnsanlar arasında meşhur olan korkulu bir mağara vardır. Burası, yerin içine girmiş gibi derindir. Ayrıca içi çok karanlık ve dardır. Cesaret gösterisinde bulunan bir adam, geceleyin oraya giderek bir işaret bırakmaya karar verir. Tanıdıkları onun mağaraya gitmesine çok üzülür. Korku içindeki adam, işaret olarak kazık çakmaya çalışırken yanlışlıkla eteğini de kazıkla birlikte yere çakar. Eteğini çekmesine rağmen kazıktan kurtulamaz. Orada korkudan can verir.

Hikâyeden çıkarılması gereken ders, sonunda ölüm olan anlamsız davalardan uzak durmak gerektiğidir. Mağara tasviriyle başlayan hikâye, geceleyin yaşanır. Hikâyenin merkezinde cesaret gösterisinde bulunan adam vardır. Adam için endişelenenler hikâyenin dekorunu oluşturur. Mekân, zaman ve konu uyumuna özen gösterilen hikâye, düz bir kurguya sahiptir.

Hikâye

Şâir hikâyenin başında, anlatacağı olayın yaşanmış olduğunu, latîfe sanılarak basite alınmaması gerektiğini belirtir.

Osmanlı, Almanya'ya sefer düzenler. Beş on tane asker, alaydan uzaklaşarak bir yana gider. Bunun üzerine birçok din düşmanı, pusudan çıkarak onlara hücum eder. Hepsini bağlayarak kıyafetlerine kadar her şeylerini alır. Esir düşen Müslümanlar, at önünde yayan olarak aç ve susuz bir vaziyette krala götürülür.

Kralın askerleri, bunlara çok fazla hakaret eder. İçlerinden uzun boylu bir asker, ölçüyü kaçırır. Onlara hakaretle bakan düşman askeri, kralına onları korkak gördüğünü, böylelerini rahatlıkla alt edebileceğini söyler. Söylenenleri esir askerlere tercüme ettiklerinde içlerinden biri çok sinirlenir. Bunun gibi bir kâfiri her Müslüman'ın alt edebileceğini, inanmazsa bunu tecrübe edebileceğini söyler. Bu sözleri krala bildirerek ikisinin dövüşmelerine karar verirler. Hep birlikte, dövüşülecek yere giderler.

Kâfir asker belinde kılıcı, elinde mızrağı ile zırhlar giyinmiş, kalkan kuşanmış bir vaziyette meydana çıkar. Kendisine dil uzatan Müslüman'ın nerede olduğunu sorar. Kılıcıyla onun göğsünü yaracağını, kanını toprağa bulayacağını söyler. Kral da öfkelenerek Müslüman askeri yanına çağırır. Eğer onu mağlup edebilirse, onlara her türlü ihsânda bulunacağını, onları serbest bırakacağını söyler. Müslüman asker, arkadaşlarıyla dua etmek için kraldan izin ister. Bir köşeye çekilen askerler, kıbleye dönüp yüzlerini yere sürerek kendilerini bu hâlden kurtarması, kendilerini kâfirlerin yanında mahcup etmemesi için Allâh'a dua eder.

Yol zahmetinden zayıf düşen askerin, kılıç sallamaya mecali yoktur. Arkadaşlarıyla helalleşir. Onu öfkeyle çağırarak ona, savaşması için eski bir kılıç ve kalkanla birlikte yaşlı, hasta ve topal bir at verirler. Bu hâliyle onu düşman askerine doğru alıp götürürler. İki asker orta yerde atlarını birbirine doğru salar. O anda hasta at, sanki kanatlanır. Kılıcı Zülfikâr, kendi de Hz. Alî gibi olan asker, kılıcıyla elini uzattığı her şeye yetişir. Bir tarafta kâfirler, kendi askerleri için bağırıp çağırırken diğer tarafta Müslümanlar, arkadaşları için dua eder. O sırada Hz. Muhammed, ona görünerek korkmamasını, düşmana kılıcını sallamasını, himmetinin onunla olduğunu söyler. Bunun üzerine, nara atarak kâfire karşı yürüyen Müslüman asker, kâfiri öldürür. Bu hâle çok üzülen kral, bütün tutsakları serbest bırakır.

Bu hikâyenin anlatılmasındaki maksat, Allâh'ın bir konuda kuluna yardım etmesi hâlinde, onun için zor şeylerin kolaylaşacağı fikrini kuvvetlendirmektir. Elli dokuz beyitten oluşan bu hikâye, mesnevînin en hacimli hikâyelerinden biri olup hâkim bakış açısıyla kaleme alınmıştır.

Olayların odağındaki kişi, düşman askeriyle savaşan Müslüman askerdir. Diğer Müslüman askerlerle, düşman askerlerle ve kralla muhatap olan, Hz. Muhammed'i keşfen gören odur. Hikâye bizde askerlere karşı acıma hissi uyandırır. Kısa sürede acıma hissi, yerini

Müslüman askerlere karşı takdir ve saygıya bırakır. Şâir, kişileri kahramanca hareketlere sevk eden ulvî değerlere dikkat çeker.

Yahyâ, Almanya'ya savaş düzenlendiğini belirtmekle birlikte, savaşın yaşandığı yer üzerinde durmaz. Olayların yaşandığı zaman da belirtilmemiştir. Şâirin hikâye arasında yaptığı yorum ve tasvir olay zamanını durdurur. Şâirin, askerlerin dualarının bir kısmını aynen nakletmesi olay zamanında yavaşlamaya sebep olurken hemen ardından yaptığı bir özetleme olayları eski hızına çevirir.

Hikâye

Bir zaman, Yavuz Sultân Selîm, beş on bin kişilik askerle Mısır fethine çıkar. Düşman tarafı çok güçlüdür. Uç beylerinin hepsi, aralarında anlaşarak orada toplanmışlardır. bir ay kadar savaş devam etmesine rağmen sonuç alınamamıştır. Tedbirli bir komutan olan Koca Balı Bey, beş on bin kişilik orduyu bine düşürür. Savaşmak için ölüm korkusu olmayanların, evini barkını düşünmeyenlerin, ölmek için can atanların gelmesini, diğerlerinin gitmesini söyler. Bu konuşmanın ardından orduda bin kişi kalır.

Askerler akrabalarıyla helalleşip halkın dualarını alır. Naralar atarak düşman tarafına doğru yol alır. İkindi vaktinde attan inen askerler, Tuna'da abdest alıp namaz kılarak Allâh'a yalvarır. Seslerinden dağlar, vadiler inler. Geceyi orada geçirerek elli bin kişilik düşman ordusunu tan yeri ağarmadan gelip basar. Düşman ordusunu Tuna Nehri'ne döküp yirmi otuz beyini de öldürür. Öldürülmeyen beş bin kişidir. Bunların da çoğu kral oğlu veya bey soyundandır. Bin gazinin beş yüzü, şehit olarak cennete gitmiştir.

Allâh'ın yardımı olursa azın çoğa galip geleceğini söyleyen şâir, galibiyet için insanların itikadının tam olması gerektiğini belirtir.

Yavuz Sultân Selîm'in Mısır Seferi'ni konu edinen hikâyenin birinci dereceden kişisi Koca Balı Bey'dir. Gerek Yavuz Sultân Selîm gerekse askerler hikâyede belli bir işleve sahip olmakla birlikte dekor düzeyinde kalmaktan kurtulamaz. Düşman ordusu ve Müslüman askerlerin akrabaları da hikâyenin fonunu zenginleştirir. Mekân olarak Havale Hisarı ve Tuna Nehri kenarından söz edilir. Hikâyede zamanla ilgili ayrıntılara değinilmesi dikkat çeker. Askerler savaş meydanına geldiklerinde ikindi vakti olduğu anlaşılır. Sabaha yakın bir vakitte savaş başlar. Fethin başlangıcından itibaren geçen bir ay atlanmıştır.

Hikâye

Mısır sultânına düşman olan Arap beyleri, kendi aralarında birleşerek Mısır'a saldırır. Sultân, kaleye sığınmak zorunda kalır. Yüz bin Arap, on defa oraya hücum eder. Sultân, hileyle onlara itaat etmiş gibi görünür. Bir elçi göndererek beylerin en büyüğünün kim olduğunu kendisine bildirmelerini ister. Beylerden en büyüğünün, Mısır tahtına gelip oturmasına razı olduğu haberini gönderir. Hatta gelip onun elini öpeceğini, ona köle olacağını söyler. Diğer beylere de derecelerine göre hediye vermek istediğini bildiren padişah, onlardan derecelerine göre sıralanmalarını ister.

Bu haber üzerine, beyler arasında ihtilaf çıkar. En küçüğü de dâhil hepsi sultân olmayı, diğerlerinin de kendisine bağlı olmasını ister. Bu şekilde hepsi birbirine girer. Mısır sultânı, onlara hücum ederek hepsini dağıtır. Mantıklı düşüncesi ve güzel tedbiri sayesinde düşmanı tuzağa düşüren sultân, çok kolay bir şekilde düşmanı alt eder.

Şâir, insanın hile ile aslanı bile tutabileceğini belirtir. İyi tedbirler alındığı takdirde, az askerle de muzaffer olunabileceğini savunur. Kahramanca savaşan askerin, yaşayabildiğince yaşamasını temenni eder. Tembel kimselerin de öldürülmesini tavsiye eder. Korkakları sınamış ve onların akıllarının mantıklı düşünceden mahrum olduğunu görmüştür. Savaşma yeteneğine sahip cesur kimselerin yüksek idrakli olduğunu düşünen şâir, okura meselelere akılcı bakmayı, cesur olmayı ve sıkıntılara sabretmeyi tavsiye eder.

Mısır sultânı ve Arap beyleri arasındaki mücadeleye dayanan hikâye matematiksel bir düzenle kaleme alınmıştır. Tedbir alabilmenin önemine dikkat çeken bu hikâyenin kişileri, Mısır sultânı, sultânın elçisi ve Arap beyleridir.

Olaylar ismi belirtilmeyen bir kalede ve kalenin etrafında yaşanır. Zaman konusunda bilgi verilmemiştir.

Hikâye

Bir grup insan arasında, altın ve gümüş hırsızlığı olur. Mal sahipleri, ne kadar arasalar da kaybettiklerini bulamaz. Bir kadı, çok orijinal bir çözüm üretir. Bir eşeği, karanlık bir yere bırakarak üzerini kömürle siyaha boyar. Yatsıdan sonra gruptakileri, eşeğin bulunduğu yere getirir. Onlardan karanlık yere yürümelerini ve ellerini eşeğin sırtına sürmelerini ister. Uzaktan bir dua okudukları takdirde, hırsızın eşeğe malum olacağını söyler. Her biri, bu karanlık yere girerek sırayla eşeğe yapışır. Kadı, bu şahısları kenara çekerek mumla

ellerine bakar. Herkesin eli siyahken içlerinden birinin eşeğe dokunmadığından elinin beyaz olduğunu görür. Kendi eliyle yüzünün karasını ortaya çıkaran adam, feryat ederek ağlar. İnsanlar onun elinden rahatsızken kendi elinden kendisine zarar gelir.

Zerre kadar aklı olan insanın hırsızlık yapmayacağını düşünen şâir, eşeği bile bu tarz insanlardan daha şerefli bulur. Akıllı insan, kendi kendisini ele vermeyecektir.

Hırsızlıkla ilgili bu hikâyenin birinci dereceden kişisi orijinal fikirli kadıdır. Hırsızlık yapan adam ve gruptaki diğer kişiler fon şahıstır. Olayın çarpıcı kısmı yatsıdan sonra karanlık bir mekânda yaşanır.

Hikâyeyle hırsızlığın akıllıca bir iş olmadığını göstermek isteyen Yahyâ, hırsızı tespit etmede duvar ya da tahta gibi bir cisimden faydalanmaz. Mesajın etkililiğini arttırmak isteyen şâir, bu iş için eşeği daha uygun bulur.

Hikâye

Tuhaf boyunlu bir yaratık, bir şehre zarar verir. Ayağı mağara gibi olan bu yaratık ağzını açtığında davul gibi ses çıkarır. Boyu, derin deniz gibi uzundur. Dişleri sabır taşı gibidir. Bir öğünde on beş koyun, on sığır yiyecek kapasitededir. Çıplak dolaşan bu yaratık, her yıl üzüm mevsimi geldiğinde, bağa girerek halkın bağlarını yer ve yıkar. İnsanlar bu yaratığa karşı iyi bir tedbir almak ya da bulundukları diyarı terk etmek gerektiğini düşünür. İleri görüşlü bir yaşlı, bu tuhaf yaratığın yanına giderek onun gibi ihtişamlı birine çıplak dolaşmanın yakışmadığını söyler. Yaratık, giysiye verecek parasının olmadığını ifade eder. Oradakiler gelecek mahsul döneminde parasını ödemesi koşuluyla ona kıyafet bulabileceklerini söyler. Yaratık, onların bu teklifini kabul edince çok sevinerek ona beş yüz arşınlık bir elbise diktirirler. Elbisesini giyip sevinen yaratık, borcunu ödeyemeyeceğini bildiğinden bir daha o diyara uğramaz.

Tedbirli insanlar, belâyı uzaklaştırmayı bildikleri için rezil kimseler onlara zarar veremez.

Yahyâ'nın bu hikâyesinde bambaşka bir şahısla karşılaşırız. Şâir bir insan, hayvan ya da eşyayı değil, acayip bir yaratığı hikâye kahramanı olarak seçer. Şehrin bağlarını talan eden bu tuhaf yaratık her ne kadar zararlı olsa da utanma duygusu taşır. İhtiyar adam, acayip yaratık vasıtasıyla iletilmek istenen mesajı tamamlayıcı bir fonksiyon üstlenmiştir. Şe-

hir halkı hikâyenin fonu durumundadır. Başlangıçta yaratığın tasvir edilmesi olay anlatımını geciktirir. Yaratığa elbise dikildikten sonra gelecek kışa kadar geçen süre atlamıştır.

Üzüm zamanının yaz mevsimi olduğu göz önünde bulundurulduğunda, yaratığın şehre gelme zamanının kış olarak sunulması zamanın kurgulanmasında bir tutarsızlık olduğunu gösterir.

4.1.5.16. Dokuzuncu Makam (Aşkın Fazîleti)[211]

1788. beyitten 1813. beyte kadar devam eden bu makam, muhabbet derdinin âşıkları terbiye ettiğini ve onları yücelttiğini anlatır.

Allâh aşkı, ham insanları olgunlaştıran bir ateşe benzer. Muhabbet, mürîdin hayrette kalan gönlüne mürşid-i kâmildir. İnsanın yüce âlemlere yükselmesi için bir Burâk'tır. Muhabbetsiz insan, birçok dünyevî bağla bağlıdır. Aşk, insanı bu bağlardan kurtarır. Aşk, âşığın gönlünü coşturarak ona, hayal olan dünyanın işe yaramazlığını gösterir. Böyle bir insan için şan ve şöhret bağ olamaz, gözünde şeref ve bayağılık, en yüksek ve en aşağı mevki bir olur. Âşık, başka şeylerden tamamen sıyrıldığında Allâh'ın nûru ona erişecek, kulağına altı cihetten ses gelecek ve Allâh'ın nûru akıl gözünü açacaktır. Âşığın gözü açık olup doğu ve batının arasını görür, aşkla çok hâller geçiren âşık, keşif âlemine malik olur. Bu keşif, kerâmet ve vecd hâli sözcüklerle anlatılamaz. Bu, Allâh'ın sırlarına ait manevî bir bilgidir.

Hikâye

Yahyâ Bey, başından geçen bir aşk hikâyesini anlatır. Nazenin bir sevgilinin aşkı, ilden ile yayılır. Onun aşkından insanlar birbirine girer. Dünyaya onun gibi bir güzel gelmemiştir. Onu görür görmez kan ağlayan şâir, ona gönülden bağlanır. Sevgilinin bakışlarına esir olur. Şiddetli aşktan gölgesini bile ağır hissedecek kadar güçsüz hâle gelir. Gönlünde aşk derdi ve gözlerinde yaş vardır. Ne sevgiliye kavuşabilen ne de onu görebilen Yahyâ, ayrılık ile garip hâlde kalır. Sevgilisi, selâm verip geçse kendisinde onun selâmını alacak gücü bulamaz. Sevgilinin güzelliğini gördüğünde şaşkınlık yaşar. Uzaktan ona benzeyen bir güzel gördüğünde feryat eder. Âşığına vefâ gösteren bir sevgili görse, ayrılık acısı daha da artar.

---

[211] Başlık: "**Ṭoḳuzıncı maḳām meşhūr afāḳ-ı maḳām-ı ʿuşşāḳdur ki miḥnet-i maḥabbet ālet-i terbiyyet-i ʿaşıḳān-ı cihān olduġın beyān u ʿayān eyler**" (Alkaya, 1996: 334).

Âşığına soğuk davranan vefâsız sevgili, tavrını değiştirerek bir gece Yahyâ'yı ziyaret eder. Yahyâ, gözünü açıp ona bakınca feryat eder. Sevgili, onun konuşmaya mecali olmadığını anlayınca salınarak gider. Yahyâ'nın derdi tekrar tazelenir. Sabrı tükenen Yahyâ'ya dünya dar gelir. Gece gündüz ağlayarak dağlara düşen Yahyâ, ıssız kırlara derdini anlatır. Oralarda sevgilinin sarayının göründüğü bir tepe vardır. Oraya çıkan Yahyâ, ağlayarak sabah rüzgârıyla konuşur. Ona ayrılıktan dert yanar. Ondan sevgilinin ne hâlde olduğunu sorar. Sabah rüzgârından sevgiliye selâm götürmesini ister.

Sevgilinin kendisine dost olması için gidip esmâ-i hüsnâ ile meşgul olur. Esmânın tecellîsi ile dünyadaki ilâhî sırları keşfeder. Gizli her şey, ona açılır. Mecâzdan hakîkate geçen şâir, baktığı her şeyde sevgiliyi görür. Sevgilinin kendi içinde olduğunu fark eder. Onu bunca zaman dışarıda aradığı için hayıflanır. Dünyanın sahibini bulunca dünyayı terk eder.

Bu hikâye, Yahyâ'nın uzun soluklu mesnevîlerinden alınmış tip ve temaların özeti mahiyetindedir. Yahyâ'nın başından geçen bir aşk macerasını anlatan hikâyenin şahısları Yahyâ ve sevgilisidir. Anlatıyı özel kılan temel etkenlerden biri, insan psikolojisinin inceliklerine vakıf olan şâirin mekân ve insan arasında kurduğu derin bağdır. Yahyâ, "*Evde ateş olup yanardım. Bedenim orada fakat gönlüm sevgilinin mahallesindeydi*" der:

Yanardum pür-āteş olup ḫānede
Tenüm bunda cān kūy-ı cānānede (KU: 1848)

Ne sevgiliye kavuşmaya ne de ayrılığa sabretmeye gücü kalan âşığın başına dünya dar gelir. "*Ne sevgiliye kavuşmak ne sabır ne de kararlılık var. Dünya başıma dar gelir*" anlamındaki beyitte mekân itibarî bir hüviyet kazanır:

Ne vaṣl-ı nigār u ne ṣabr u ḳarār
Ḳażā-yı cihān başuma oldı dar (KU: 1846)

Yahyâ'nın dağa düşmesine kadar geçen olayların yaşandığı mekânlar belirtilmemiştir. Hadiseler dağda yaşanmış, ayrıca sevgilinin sarayının varlığından da söz edilmiştir:

Uzun bir süreci içine alan hikâye zamanıyla ilgili bilinenler, hadiselerin yakın bir zamanda yaşandığı, sevgilinin Yahyâ'yı gece vakti ziyaret ettiği ve Yahyâ'nın sabah vakitlerinde uyanık kaldığıdır. Arada yapılan tasvir ve yorumlar olay zamanını durdurur.

Hikâye, muayyen olayların bir ana vaka etrafında dizilmesine dayanan bir anlayışla kaleme alınmıştır.

Hikâye

Cefâkâr ve şefkatsiz bir gence tutulan dertli bir âşık vardır. Âşık, sürekli gencin evinin civarına gidip uzaktan ona bakar. Âşığın akranlarından biri, uzaktan kendisine bakan âşığı gence gösterir. Onun kendisine âşık olduğunu söyler. Ne zaman gencin adı geçse âşık feryat etmektedir, bu yüzden gencin adı dillerde dolaşmaktadır. Bunları duyan genç, öfkeye kapılarak âşığın yanına gider. Ondan yolundan çekilmesini ister. Kendisini insanlar içinde utanılacak hâle sokarak kendisini sıkıntıya soktuğunu söyler.

Genç, daha sözlerini bitirmeden konuşmaya başlayan âşık, bıçağın kemiğe dayandığını, bu yasağı tutacak gücünün olmadığını, kendisini bin parçaya ayırsa da bu hâlden vazgeçemeyeceğini söyler. Bu konuşmaların üzerine öfkeye kapılan genç, bıçağını çıkararak âşığını bıçaklar. Kanlar içinde kalan âşık yere yığılır. Ölümün eşiğine gelen âşığı alarak evine götürürler. Genç, bu davranışından dolayı hapse atılır. Âşık, kendine geldiğinde kendisini vuranın o olmadığını söyleyerek onun hapisten çıkarılmasını ister.

Aradan aylar geçtikten sonra genç, âşığın kapısını çalar. Kapıyı başka biri açar. Genç, onun ne hâlde olduğunu sorar. İyi olduğunu öğrendiğinde çok sevinir. Onu görmek istediğini belirtir. Adam koşarak âşığın yanına gider. Sevgilinin kapıda kendisini görmek için beklediğini âşığa haber verir. Sevgiliyi gördüğünde hayatını kaybedeceğini bilen âşık, onu görmeye gücünün olmadığını söyler. Adamdan, ziyaretiyle kendisini teselli ettiğini sevgilisine söylemesini ister. Aradan yıllar geçtikten sonra âşık, şifa bulur. Hem âşık hem de sevgili arada yaşananları unutup kardeşane bir dostluk kurar.

Hikâye bir önceki hikâyenin kurgusuna benzer. Önceki hikâye Yahyâ'nın başından geçen aşk macerasını anlatırken burada da dertli bir âşığın macerası konu edilmiştir. Her iki hikâye de karşılıksız aşkla başlamış ve mecâzî aşktan kurtuluşla sonuçlanmıştır. Başlangıçta güzelin tasvir edilmesi, olay anlatımını geciktirmiştir.

Âşık ve genç hikâyenin birinci dereceden kişileridir. Âşığı gence şikâyet eden kişi, gencin âşığı bıçaklamasının ardından âşığı taşıyanlar, âşığın konuştuğu kişiler ve gence kapıyı açan kişi hikâyenin dekorunu oluşturur.

Olaylar gencin evinin etrafında ve âşığın evinde yaşanır. Gencin düştüğü hapishane canlı bir mekân olarak karşımıza çıkmaz. Zaman üzerinde de teferruata inilmemiştir. Zamanla ilgili bilinen en net ayrıntı gencin bir seher vakti âşığı ziyaret ettiğidir.

Sevgilisi tarafından bıçaklanan âşık, aylarca ondan uzak kalır. Aylar geçtikten sonra bir gün sevgili, âşığını ziyaret eder. Gencin ziyaretinin ardından âşığın şifa bulmasına kadar geçen süre de atlanmıştır.

Şâirin yaptığı yorumlar, olay zamanını durdurur. Şahısların konuşmalarından olayların nasıl gelişeceğiyle ilgili tahmin yürütülebilir. Sevgili tarafından reddedilen, uzak durması istenilen âşık, sevgilisine bunun uyulabilecek bir yasak olmadığını, bıçağın kemiğe dayandığını söyler. Âşık konuşmalarıyla, bıçakla ilgili birtakım olaylar yaşanacağını hissettirir. Âşığın sözleri üzerine öfkeye kapılan sevgili, bıçağını çıkararak onu bıçaklar. "*Ne çare bıçak kemiğe dayandı. Bu yasağın uygulanması mümkün değil*" anlamındaki beyit, bunun habercisidir:

Ne çāre süñüge irüpdür bıçaḳ
Ṭutulmaġa ḳābil degül bu yasaḳ (KU: 1902)

Hikâye

Şâm'a giden siyah tenli bir adam, şehri seyrederken ay yüzlü bir güzele tutulur. Arkadaşları şehirden ayrılmasına rağmen, kendisi orayı terk edemez. Zelîl ve fakir bir hâlde gurbette kalır. Yıllarca tek başına aşk derdi çeker. Derdinden bir deri bir kemik kalır. Akarsu kenarındaki büyük yolda dertli bir hâlde dururken sevgili, ona rastlar. Ona, aşkının herkesçe bilindiğini söyleyen sevgili, onun hâtırını sorar. Âşık sevgiliye cevap vermez. Abdest almak üzere olan sevgili, kaftanını tutması için âşığa verir. Kaftanı tutan âşık, onu yüzüne gözüne sürerek orada can verir.

Âşık için hakîkî lezzetin, sevgili uğrunda can verebilmek olduğu mesajını veren bu hikâye de bir önceki hikâyeyle benzer özellikler gösterir. Baştan sona kadar aşk ve ızdırap teminin hâkim olduğu hikâyede iradesiz ve tek yönlü bir aşk anlatılır. Konunun yanı sıra olayları ortaya koymak için seçilen şahıslar ve bu şahısların sergilediği tavırlar da birbirine yakındır. Asıl olaylar Şâm'da akarsu kenarında yaşanır.

Yahyâ, âşığın yaşadığı ızdırap dolu aşkı uzun uzadıya tasvir etmez. "*Kısacası onun aşkının güneşiyle sanki gecenin mumu yanar*" der:

Anuñ mihr-i ʿışḳıyla ḥāṣıl kelām
Yanar şanki şemʿ-i şebistān-ı şām (KU: 1946)

Zamanda yapılan atlamayla âşığın sevgiliyle karşılaşmasına kadar geçen yıllar geride bırakılmış, böylece olay zamanı hızlanmıştır.

Hikâye

Bir gün, parlak yüzlü bir güzel Bursa'ya misafir gelir. Kemâl sahibi biri, ona âşık olur. Güzelin, onun aşkına mukabelede bulunmasıyla yıllarca birbirleriyle arkadaş ve sır ortağı olurlar. Sevgili, bir gün âşığa kabul edilemeyecek bir isteğinin olduğunu, bu yüzden bunu ifade etmeye cesaret edemediğini söyler. Âşık, sevgilinin istediği her şeyi memnuniyetle kabul edeceğini ifade eder. Vatanını çok özleyen sevgili, akrabalarından bir mektup aldığını, onların yanına gitmek istediğini belirtir. Bu haber üzerine âşık, büyük bir üzüntü duyar. Sevgili gidince de delirerek dağlara çıkar.

Aşkın, ya sevgiliden gelen her şeye rıza gösterecek kadar şiddetli olması ya da hiç olmaması gerektiği mesajını veren hikâyenin konusu, Yahyâ'nın alışıldık aşk maceralarından biridir. Olay örgüsü, Bursa'ya gelen güzel ve kâmil kişinin aşkı etrafında oluşmuştur. Sevgilinin âşığa gitme haberini vermesine kadar geçen süre atlanmıştır. Sevgilinin geriye dönerek kısa süre önce akrabalarından aldığı mektuptan söz etmesi, olay zamanını genişletmiştir.

4.1.5.17. Onuncu Makam (Evlilik)[212]

1995. beyitten 2020. beyte kadar devam eden bu makam, evlenmenin dinen önem verilen ve insanın zorunlu olarak yapması gereken eylemlerden biri olduğuna dairdir.

Şâir, insanın çocuk sahibi olarak âlemde iyi bir ad bırakması için evlenmesinin gerekli olduğunu düşünür. Evliliğin insanı bir kişiyken beş on kişi yaptığını söyleyen şâir, çok çocuğa sahip olmaktan kaçmamak gerektiği kanaatindedir. Evlenecek erkeğin, evleneceği kadında bazı özellikler araması gerekir. Bu özellikler şunlardır:

Evlenilecek kadın, genç ve güzel olmalıdır. Nesli, temiz olmalıdır. Evlenecek kişiye denk olmalıdır. Denklik üzerine yoğunlaşan şâir, yüksek rütbeli kimselerden alınan kızın

[212] Başlık: "**Onıncı maḳām te'ehhül-i insān mühimmāt-ı dīniyye vü vācibāt-ı insāniyyeden olduġını iş'ār u iẓhār eyler**" (Alkaya, 1996: 344).

dilinin uzun olabileceğine, böylece erkeğin üzerinde baskı unsuru olabileceğine dikkat çeker. Hatta yüksek rütbeli kimselerin kişiyi aldatarak ona, çok çirkin ve yaşlı bir kadın da verebileceklerini ve bu şekilde kişinin gam içinde ölmesine sebep olabileceklerini söyler. Evlenilecek kadının kara kuru olması, erkeğe dert sebebi olacaktır. Evlenmek için bu tarz kadınları tercih etmemek gerekir. Şâir, erkeklerin yaşlandıkça daha nûrânî hâle geldiklerini, kadınlarınsa yaşlandıkça çirkinleştiklerini, hatta süslendikçe daha sıkıntı verici bir hâl aldıklarını düşünür.

Latîfe

Bir zaman sert mizaçlı bir adamı, çirkin bir kadınla evlendirirler. Kadının iki ayağı, iki sopa gibi görünür. Oyuk oyuk teni, belâ çukuru gibidir. Yüzü, kış rüzgârı gibi soğuktur. Sözleri, cefâ ateşi gibi acıdır. Sürmesinin rastığı, kömürle kararmış bir duvara benzer. Dışarı çıktığında altınlı kaftanlar giyer. Yüzünü gözünü süslerle kapatıp sürekli salına salına gezer. Onu bu hâlde görenler, çok genç ve güzel olduğunu zanneder. Bu şekilde erkekleri kendisine hayran bırakır.

Bir gün kadın, kocasıyla dışarıda yürürken bir genç, ona sarkıntılık eder. Kocası, bunu fark edince kadının yüzünü oracıkta açıverir. Kadının yüzünü gören adam, onu aşağılayarak ona doğru defalarca tükürür. Kadının kocası, gence karısının sadece dışının onu bu kadar yaktığını, kendisini ise kadının içinin kara küle döndürdüğünü söyler.

Olay anlatımıyla başlayan latîfe çirkin kadının tasviriyle devam eder. Latîfenin üç şahsı vardır. Bunlar; sert mizaçlı adam, adamın çirkin karısı ve yolda kadına sarkıntılık eden diğer adamdır. Olayın birinci şahsı çirkin kadınmış gibi görünse de rol ağırlıklı olarak iki adam arasında paylaşılmıştır. Yolda yaşanan latîfenin zamanı üzerine dikkat yoktur.

Latîfe

Bir asker savaşa giderken yolda arkadaşını görür. Dikkatlice baktığında onun gözlerinden birinin görmeme sınırına yaklaştığını fark eder. Arkadaşına bu durumun nedenini sorar. Bu sözün üzerine arkadaşı, kapalı gözünü açıp gülümseyerek hikmetini anlatır:

Adamın bir câriyesi vardır. Ne zaman onu arzulasa kendisine yemek getirdiği vakit, gözlerinden birini kapatır. Bu hâl, ikisi arasında işaret olur. Bu şekilde rahatça birlikte olabilirler fakat bir gün yemek esnasında karısı, adamın bir gözünün kaydığını fark eder. Adama bağırıp çağırır. Onu öldürme sınırına gelir. Adam, karısından korktuğu için câriye-

siyle arasında hiçbir şey olmadığını, bir gözünün eskiden beri kapalı olduğunu söyler. Beş on gün pratik yaparak gözünün birini kapalı göstermeyi başarır. Bu hâl onda alışkanlık olur.

Latîfe, yüksek rütbelilerden birinin kızıyla evlenen kişinin, devamlı korku içinde olacağı mesajını verir. Geriye dönüş tekniğiyle kaleme alınan latîfenin birinci kişisi, kendisini şaşıymış gibi gösteren adamdır. Adamın geriye dönerek başından geçen macerayı arkadaşına anlatması olay zamanını genişletmiştir. Olaylar yolda ve kendisini şaşıymış gibi gösteren adamın evinde yaşanmıştır.

Hikâye

Akşehir'e yerleşen bir genç, kapkara bir kadınla evlenir. Adamın babası, oğlunu ziyaret ettiğinde gelinin çirkinliğini görüp onu beğenmez. Oğluna, karısının neden peçesini kaldırıp kendisiyle muhabbet etmediğini sorar. Oğlu, babasına başkalarının aybına bakmanın marifet olmadığını söyler. Eşiyle yedi yıl yaşamalarına rağmen birbirlerine kötü tek bir kelime bile kullanmamışlardır. Eşinin peçesinden dolayı hafife alınmasından rahatsızlık duyan genç, babasına eşinden razı olduğunu söyler.

Baba ve oğul arasındaki diyaloğa dayanan hikâye Akşehir'de yaşanır. Siyah tenli bir kadının anlatıldığı hikâyeye mekân olarak Akşehir'in seçilmesi tesadüf değildir. Şâir zıtlıklardan faydalanarak anlattıklarının etkililiğini arttırmak istemiş olmalıdır.

Hikâyenin zamanıyla ilgili bilgi verilmez. Zamanla ilgili bilinen tek şey, siyah kadın ve eşinin yedi yıldır evli olduklarıdır.

Latîfe

Müderrisin biri, câhil bir kadınla evlenir. Her zaman öncelikle karısının isteklerini yerine getiren adam, sonrasında kitap okur. Onun bütün isteklerine cevap vermesine rağmen, ertesi gün kadın, memnuniyetsizliğinden söylenmeye başlar. Yine böyle bir vakit kadın, kocasına bu evde ya kendisinin ya da kitapların durmasını istediğini, her kitabın kendisine bir kuma gibi geldiğini, onun kendisini bırakıp kitaba baktığını söyler. Ondan, yanında kitap okumamasını ister.

Müderris ve eşi arasındaki ilişkilere dayanan latîfe, câhil bir kadınla evlenmenin kişiyi düşüreceği zor duruma dikkat çeker. Okuru güldürerek düşündürmek isteyen Yahyâ,

zaman ve mekân gibi ayrıntılar üzerinde durmaz. Düz bir mantıkla kaleme alınan bu latîfe, sade bir kurguya sahiptir.

Latîfe

Yolunu şaşıran imâmın biri, vahşi bir Türk'ün kızıyla evlenerek huzurunu kaçırır. Dinî emirlere bağlı olan imâm, eve her geldiğinde Kur'an okur. Adamın Kur'an okumasına müsaade etmeyen kadın, onu çok fazla döverek sakallarını tel tel yolar. Sonra da söylenerek ailesinin evine gider. Giderken arkasına dönüp adama bağırır. Ona, aşırı derecede Kur'an okuduğunu, bu yüzden onun yanında duramayacağını söyler.

Şâir, kötü kadınların insan sûretinde şeytân olduklarını düşünür. Onları dünyanın başına belâ, insanın canına da felâket görür.

Kötü ahlâklı kadınların eleştirisi olarak değerlendirebileceğimiz bu latîfenin kişileri imâm ve eşidir. Şâir, erkekleri kötü huylu ve câhil kadınlardan uzak tutmak için iyi bir yöntem seçer. Olayı anlatırken okuyucuya, bu tarz kadınlardan uzak durun, demez. Sadece böyle bir kadınla evlenildiğinde evlenen kişinin neler yaşayabileceğini trajikomik bir şekilde sahneler. Zaten bu sahneyi gören kişi böyle bir teşebbüste bulunmaya cesaret edemeyecektir. Olaylar imâmın evinde yaşanır. Ne zaman yaşandığı belirtilmeyen latîfe, basit bir kurguya sahiptir.

Latîfe

Hısım akrabası çok olan bir adam, hassas bir kadınla evlenir. Kadın, kocasına zarîf bir şekilde onun yakınlarının çok olduğunu hatırlatır. Ona kendisinin kime görünüp kime görünmemesini istediğini sorar. Adam, kadına konuşarak başını ağrıtmamasını, çekinmeden istediğine görünebileceğini, sadece kendisine görünmemesinin yeterli olduğunu söyler.

Kadın ve kocası arasındaki konuşmadan müteşekkil olan latîfe, aile hayatının aksayan yönlerinin komik bir eleştirisidir. Düz bir kurguya sahip olan latîfede zaman, mekân ve tabiat gibi ayrıntılara dikkat yoktur.

Latîfe

Bir kız, kapı deliğinden karısını kucaklayan bir adamı görür. Büyük bir iştiyakla onları seyreder. Ertesi gün komşusunu bulan kız, utanmayarak kocasının ona yedirdiği ekşi yiyeceğin ne olduğunu sorar. Kadın, ona kocasının ekşi bir şey yedirmediğini, ekşi dediği

şeyin çok tatlı olduğunu, kadın erkek herkesin murâdı olduğunu söyler. Kız kadının sözüne inanmadığını, eğer ekşi olmasaydı, istemsiz olarak kendisinin ağzının suyunun akmayacağını belirtir.

Bunun gibilerin büyüğü de küçüğü de bir olur. Oduncunun gözünün sürekli kütükte olması gibi böylelerin aklı da devamlı böyle şeylerdedir.

Kapı deliğinden komşusunu gözetleyen kız ve komşu kadın arasındaki konuşmaya dayanan latîfe geriye dönüş tekniğinden faydalanılarak kaleme alınmıştır. Kızın, komşu kadını gözetlemesinin ardından komşusuyla konuşmasına kadar geçen bir günlük süre atlanarak verilmiştir.

Latîfe

Arap şahı, Behlûl-i Dânâ'yı bir kızla evlendirerek onu bir eve yerleştirir. Bir an kızın karnını dinleyen Behlûl, dışarı kaçarak kızı boşar. İnsanlar onun adının kötüye çıktığını, alışılmışın dışındaki bu davranışından dolayı herkesin kendisine güldüğünü söyler. Behlûl, kızın karnına kulağını dayadığını, içeriden çocuklarının kavga seslerini işittiğini söyler. Kadının çocuklarının insanlığa büyük bir belâ olduğunu anlayan Behlûl, şimdi görünmeyen fakat gelecekte ortaya çıkacak belâdan kaçmıştır.

Maneviyâtı güçlü kimseler, maddî endişelerden sıyrıldıklarından geleceği hayal gözüyle görebilirler. İnsanlar, kemâle ermiş bu tarz kâmil kimselerin davranışlarını, delilik olarak yorumlayıp işin hakîkatini anlayamazlar.

Latîfenin birinci dereceden kişisi Behlûl-i Dânâ'dır. Arap şahı, Behlûl'ün evlendiği kız ve Behlûl'le konuşanlar latîfenin doğal bir görünüm kazanmasına hizmet eden dekor düzeyindeki şahıslardır.

Latîfede ileri kırılma tekniğinden faydalanılmıştır. Behlûl'ün, kızın karnına kulağını dayayarak kızın gelecekte doğuracağı çocukların kavga seslerini duyması, olay zamanını genişletir.

Latîfe

Uzun boylu, beyaz tenli, çehresi arzu uyandıran, saçları uzun güzel bir kız, açık artırmayla satışa sunulur. Dişi dökülmüş zampara bir ihtiyar, kıza müşteri olur. Kız, bu ihti-

yara sürünerek yürüdüğünü, ayağa kalkmaya mecalinin olmadığını, ona yaşlı bir kadının layık olacağını; kendisine ise hürmet edecek, geldiğinde kalkıp izzet gösterecek birinin yakışacağını söyler. Yaşlı adam, kemerli binanın çok sağlam olmasına dikkat çekerek ondan, belinin iki büklüm olmasını ayıplamamasını ister. Kıza, kendisini gençleştiren gömgök bir ot nazarıyla bakan adam, kızdan cefâ ederek kendisini üzmemesini ister. Kız, onun ancak kendisine baba olabileceğini, bu doğru sözden incinmemesi gerektiğini söyler.

Güzel kız hakîkatte insana hayat veren bir can otudur, ihtiyar adamın otuysa insanı öldüren sıçanotudur.

İnce bir zekâ ve ifade gücüne sahip olan Yahyâ, sosyal hayatta karşılaşılması muhtemel bazı durumları ince bir şekilde eleştirir. Güzel kız ve ihtiyar adam arasındaki konuşmalar üzerine inşa edilen bu latîfede, mekân ve zaman üzerinde durulmamıştır. Başlangıçta kızın tasvir edilmesi olay anlatımını geciktirmiştir.

Latîfe

Bir kadına çok miktarda miras kalır. Evlenmeyi düşünen kadın, kendisini her isteyen adamı beğenmez. Bu kadından haberdar olan hilekâr bir adam, câriyesine bazı şeyler öğütleyerek onu kadının yanına gönderir. Câriye, kadından kendisini satın almasını ister. Efendisinin günde on defa kendisiyle ilişkiye girdiğini, cinsel organının çok keskin olduğunu söyleyerek kendisini kurtarması için ağlar. Bunları duyan kadın, adamla birlikte olmayı arzular. Câriye, bu şekilde kadının evine beş on gün gelip gider. Adamla evlenmeye karar veren kadın, başkalarının uyarılarını dikkate almaz. Cemâat toplanarak nikâhlarını kıyar. O gece adamla birlikte olan kadın, adamın cinsel organının hiç de anlatıldığı gibi olmadığını görür. Hayal kırıklığına uğrayan kadın, vereme yakalanarak ölür. Adam kadının mirasına konarak zengin olur.

Kadınların hilekâr olduğu fakat yeri geldiğinde erkeklerin de kadınlardan aşağı kalmadığı mesajını veren latîfenin kişileri, kendisine miras kalan kadın, kadını aldatan adam ve adamın câriyesidir. Kadın ve adamın nikâhında bulunan topluluk, latîfeye sosyal atmosfer oluşturur. Mekân, üzerinde konumlanmak için gerekli bir yer düzeyinde kullanılmıştır.

Câriyenin, kadının evine girip çıktığı günlerin hepsi ayrıntılı anlatılmamış, *"(Câriye kadının evine) bu şekilde beş on gün girip çıkar. Kadının ağzının suyu akarak adama arzu duyar*" anlamındaki beyitte özetlenmiştir:

Biş on gün bu ḥāl ile girer çıḳar
Ṣafā kesb ider aġzı ṣuyı aḳar (KU: 2135)

Kadının hayal kırıklığına uğramasının ardından yapılan yorum, olay zamanını durdurur.

Latîfe

Kadının biri hasta olur. Öleceğini düşünen kadın, etrafındakileri yanına çağırır. Onlardan şayet murâdına kavuşmadan ölürse, kendisine izzetle bakmalarını, erenlerin bastığı bir hasır getirerek cesedini ona sarmalarını, kendisini yakıp küllerini sünnet olan çocukların yaralarına sürmelerini, böylece rûhunu şad etmelerini ister.

Kadınları şeytâna benzeten şâir, bu kadının hâline bakarak şeytânın kavminin hâlinin anlaşılmasını ister.

Latîfenin birinci kişisi hasta kadındır. Kadının konuştuğu kişiler fon görevindedir. Basit bir kurguya sahip olan latîfede konuşan tek kişi kadındır. Mekân ve zaman üzerine dikkat yoktur.

Latîfe

Bir genç, annesini sırtına alarak Kâbe'ye gider. Kâbe'yi tavaf ederken İmâm-ı A'zam onun yanında yürür. Annesini gencin sırtında görünce ona, sevap işlemek istiyorsa annesini evlendirmesi gerektiğini söyler. Genç, annesinin çok yaşlı olduğunu, vücûdunun her yerinin buruştuğunu, evlenmenin ona uygun olmadığını, zaten annesinin de böyle bir şey istemediğini ifade eder. Annesi, oğluna kavgayı bırakıp imâmın sözünü dinlemesini, onun nasihatini kulağına küpe yapmasını söyler.

Bu latîfeden çıkarılması gereken sonuç, iki dişi kalacak kadar yaşlanmış da olsa kadınlara inanmamak gerektiğidir. Kâbe'de yaşanan latîfenin şahısları İmâm-ı A'zam, genç ve ihtiyar annedir. Latîfe İmâm-ı A'zam ile genç, genç ile annesi arasındaki konuşmalar üzerine kurulmuştur. Yahyâ, ihtiyar kadını konuşturarak kendi düşüncelerine sözcülük yaptırmıştır. Zamana dair ayrıntılara dikkat edilmemiştir.

Hikâye

Azizin biri, Aristo'ya giderek dünyada kadınların mı yoksa erkeklerin mi çok olduğunu sorar. Aristo, dünyada erkeğin yüz katı kadar kadın bulunduğu cevabını verir. Dünyada kadın sözüne uyanların hakîkatte kadın gibi olduklarını, kadın sözüne uyana erkek denilemeyeceğini söyler. Kadınların akıllarının noksan olduğunu, onlara uyan erkeklerin de onlar gibi olduklarını düşünür. Ona, adam gibi adamlarla dostluk kurmayı, kadın tabiatlı kişilerden uzak durmayı öğütler.

Aziz ve Aristo arasındaki konuşmaya dayanan hikâye basit bir kurguya sahiptir. Aristo, şâirin düşüncelerinin sözcüsüdür. Hikâyenin mekân ve zamanına itina gösterilmemiştir.

4.1.5.18. On Birinci Makam (Gayretsizlik)[213]

2172-2201. beyitler arasında yer alan bu makamda, gayretsiz ve haysiyetsiz bazı câhillerin, eşlerini gezintiye çıkarıp nâmahremlere göstermeleri yerilir.

Şâir, karısına boyun eğerek sıkıntı çeken erkeği, aşağılık olarak nitelendirir. Böyle bir adam, karısını ata bindirir. Zina yapan kimseler, yolda karısına laf atarlar. Çocuğunu da beraberinde götüren adam, adını yerle bir eder. Şâir, bu kadında ne din ne Allâh korkusu ne de utanma olduğunu düşünür. Peçesini açıp suratını başkalarına gösteren bu kadın, kocasına köle gibi davranır. Her zaman beş on tane câriyeyle güvercin alayı gibi gezinir. Usûlüne uygun yürüyerek başkalarına işve ve naz eder. Sebepsiz yere komşudan komşuya gezerek gece gündüz nâmahremin yüzünü görür. Kadını yolda gören uğursuz kimseler "Bu filan kişinin karısıdır" diye aralarında konuşurlar.

Fahişe olarak nitelendirilen bu tarz kadınlar, birçok kısma ayrılır, "Bu kavmim, bu kölem, bu komşum" diyerek herkesi evine sokar. Şâir, evine girenden çıkandan haberi olmayan erkeğe beddua eder. Kadının bu işin içindeyken inkâr ettiğini, adamın murdar bir kadın tarafından yönetildiğini, karısının sözlerine karşı sürekli tasdik makamında olduğunu söyler. Gözü dışarıda olan kadına, güneş bile olsa bakmamayı tavsiye eder.

---

[213] Başlık: "**On birinci maḳām baʿżı bī-ġayret ü bī-ḥamiyyet olan nā-dānlar ezvācını seyrāna iḫrāc eyleyüp nā-maḥremlere gösterüp manżūr-ı ulu'l-ebṣār u menfūr-ı rūzgār oldıḳların bildürür**" (Alkaya, 1996: 354).

Başı hareminden dışarı çıkan kadına, heveslerine düşkün kimseler yoldan geçerken bakar. Yahyâ, kumaşını pazara götüren kişinin işinin, müşterisini gözetmek olacağını söyleyerek iddiasını güçlendirir. Halk arasında dolaşan kadın, insanları zinaya çeker, bunlara uyan kişilerin de akıllarında fesat vardır. Şahsiyetli insanlar bunlardan nefret eder. Zina yasaklandığı takdirde veba ortadan kalkacaktır.

Hikâye

Hikâyede sahîh bir hadîs-i şerîf anlatılır. Gözleri tamamıyla kör olan ve asası yardımıyla yürüyebilen bir adam, Hz. Muhammed'in yanına soru sormak için gelir. Sorusunun cevabını alan adam, tekrar geldiği yere döner. Orada bulunan Hz. Ayşe, onlar arasında geçen konuşmaları dinler. Hz. Muhammed, ona adam geldiğinde gitmemesinin, çekinmeden konuşulanları dinlemesinin sebebini sorar. Hz. Ayşe, adam kör olduğu için oradan çekilme ihtiyacı hissetmediğini söyler. Hz. Muhammed, ona adam kendisini görmese de kendisinin onu gördüğünü, nâmahremi ne görmenin ne de ona görünmenin uygun olmadığını söyleyerek mahrem olmayanlara bakmamasını ister.

Hikâye; kadınların evlerinde değerli oldukları, dışarıda ise harama düşme tehlikesi olduğundan evlerinden çıkmamaları gerektiği mesajını verir.

Sahîh bir hadîs-i şerîfin anlatıldığı hikâyenin kişileri Hz. Muhammed, Hz. Ayşe ve kör adamdır. Başlangıçta kör adamın tasvir edilmesi, olay anlatımını geciktirir. Zaman ve mekânı üzerine özen gösterilmeyen hikâye, basit bir kurguya sahiptir.

Temsîl

Bu temsîlde, domuz etinin haram olmasının hikmeti anlatılır. Domuz, kendi dişisi başka bir domuzla ilişkiye girdiğinde onu kıskanmaz. Bu hâl, diğer hayvanlarda görülmez. Böyle bir durumda diğer hayvanlar, hemcinsleriyle kavgaya tutuşur.

Eşlerini başkalarından sakınmayan insanları domuza benzeten şâir, onların bu gibi sözlerden ders almamalarından yakınır. Memleketin domuzlarla dolduğunu söyleyerek bunları helâk edecek bir kahramanın bulunmamasından dert yanar.

Latîfe

Karısının davranışlarından çaresizliğe düşen bir adam, kadının kulağını sökerek ona bağırıp çağırır. Karısını insafsız bir kahpe olarak nitelendiren adam, eve girip çıkanın sayısının belli olmadığını, bu yüzden başkalarının kendilerine düşman olduğunu söyler. Kadının yüzüne tükürerek karşısından yıkılmasını ister. Kadın kocasına, ne derse desin bu alışkanlığından vazgeçmeyeceğini söyler. İşlek kuyunun suyunun tatlı olduğunu belirten bu kadın, gelip gidenlerden zarar gelmeyeceğini iddia eder. Kocasına da söylenilenlere kulak asmamasını tavsiye eder.

Latîfe, bu hâlden ibret alıp kadınların sözüne aldanmamak gerektiği mesajını verir. Yahyâ hikâyelerinde sadece iyi olayları, iyi tip ve kişilikleri anlatmaz. Tek yönlü bir gözleme sahip olmayan şâir, hayattaki iyi kötü dengesini korur. Yahyâ, hikâyelerde böyle bir denge gözetmesine rağmen, latîfelerde çoğunlukla olumsuz tiplere yer verir. Bu latîfedeki kadın da bunlardan biridir. Kadın ve kocası arasındaki konuşmalara dayanan latîfenin, onların içinde bulundukları çirkef durumu sergilemesi dışında çok da esprisi yoktur.

Latîfe

Zina yapan bir hoca, metresinin hileleriyle fakir duruma düşer. Bütün malını mülkünü bu kadına kaptırır. Utancından memleketini terk etmeye karar verir. Kadın, onu ağlarken görür. Ona neden ağladığını sorar. Adam onun gibi bir kadına gönül bağladığı için kendi hâline ağladığını söyler. Kadın onun bu düşüncelerini öğrenmeden önce, her şeyini soymadığı için hayıflanır.

Zamparalık yapanların ömürlerine, dinlerine ve mallarına kıydıkları mesajını veren bu latîfede zevk değil acı, birliktelik değil aldatılmışlık söz konusudur. Benzerlerinden farklı olarak adam kadına, fiziksel bir bağdan ziyade gönül bağıyla bağlanmıştır. Kadın ise adama değil, onun mal varlığına değer verir. Olay anlatımına ağırlık verilen latîfede zaman ve mekân üzerine dikkat yoktur.

Latîfe

Masmavi gözlü, sapsarı sakallı, teni gümüş gibi beyaz, ağzında dişleri seçkin birer inci gibi duran aptal bir adam vardır. Bu adam, bu acayip şekliyle yollarda fesat çıkarır. Hoca olan babasının bütün mirasını kendisi bitirir. Cuma günü güzel bir kıyafet giyerek evinin yolunda gezinirken bir grup kadın gören bu adam, onlara yaltaklanır. Onlardan gö-

nül çekici ve iyi konuşan bir kadın, ona laf atar. Diğer kadınlara, adamın babasının buna çok lütufta bulunduğunu, herkes onun değerini bilsin diye iki gözünü firuzeden, dişlerini Aden incisinden, tenini saf gümüşten yaptığını, sakalı yerine sırma teller takarak süslediğini, yüzünü sarılar taifesine çevirdiğini söyler. Bunun üzerine oradaki kadınların hepsi, ona gülüşür. Bu aşağılamaları işiten adam, babasının zengin olduğunu, talihli babasının sonunda fakir olarak öldüğünü fakat kendisine demirden bir cinsel organ yaptığını, şayet aralarında onu arzulayan varsa isteyenlerden onu esirgemeyeceğini belirtir.

İnsan ne zampara olup namusunu ayakaltına aldırmalı ne de kadınlara maskara olmalıdır.

Yahyâ, farklı çevrelerden farklı kişileri, hikâye ve latîfelerine kahraman olarak seçmiştir. Buradaki acayip adam da bunlardan biridir. Toplumda fizikî yönden benzerine rastlamanın neredeyse imkânsız olduğu bu adam, ahlâkî olarak benzerlerinin temsilciliğini yapar. Başlangıçta adamın tasvir edilmesi, olay anlatımını geciktirir. Latîfenin zamanı cuma günü, mekânı da adamın evinin üzerindeki yoldur.

Latîfe

Fahişe bir kadını gören adam, cinsel organını eline alarak ona, bu ejderhanın onu sokmasını isteyip istemediğini sorar. Kadın, elbisesini kaldırarak asıl ejderhanın bu olduğunu ondaki gibi yüz ejderhayı yutabileceğini söyler.

Hikâyenin mesajı, fahişe kadınların ahlâksızlıkları ve latîfeyle ahmakları mağlup etmeleridir. Şâir, bu fahişelere müşteri olanların, ahmak olduklarını düşünür.

Sosyal bir gerçek olan ahlâksızlığın ortaya koyulduğu latîfenin kişileri fahişe kadın ve ahlâksız adamdır. Zaman, mekân ve sosyal çevre üzerine kafa yorulmayan latîfede sadece tensel zevklere değer veren bir yaşayış tarzının, insanları ne kadar basit bir konuma düşürdüğü sergilenmiştir.

Latîfe

Birçok adam ve fahişe kadın, bir yere gelerek eğlenirler. Adamlardan her biri, bir kadını alır. İçlerinden biri boşta kalır. Fahişenin biri ona acır. Hemen gidip ona da murdar bir kadın getirir. Gelen bu kadın adamın kendi karısı çıkar. Kadın, kocasına bağırarak hücum

eder. Fahişelerle eğlenerek kendisine ihanet ettiğini söyler. Kocasına sövüp sayan kadın, onu döverek alıp evine gider. Hile ve kavgayla kendi suçunu bastırır.

Şâir, fahişe kadının hile ile kocasını sersemleterek ona eşeğin burnunu yedireceğini iddia eder. Aptallaşan adamın düşüncesiz hâle geleceğini, kusur işleyerek halka rezil olacağını söyler.

Latîfedeki kişiler, rûhlarıyla değil bedenleriye yaşayan insan modelleridir. Birçok yüksek değerden mahrum olan bu kimselerin âlemlerinde aldatmak, aldanmak gibi mevhumlar bile tam olarak yerini bulamamıştır. Aynı zevk, aynı eğlence hayatı bu insanları birbirinin aynı gibi kılar. Hiçbiri şahsiyet olarak karşımıza çıkmaz. Toplumda mevcut olan benzerlerinin temsilciliğini yaparlar.

Basit bir kurguya sahip olan latîfede mekân, kişilerin konumlanmaları için gerekli bir yer düzeyinde ele alınmıştır. Olayların yaşandığı zaman belirtilmediği gibi, zamanı tahmin etmeye yarayacak ayrıntılara da yer verilmemiştir.

Latîfe

Bir gece yarısı, iki yüzlü ve uzun sakallı bir adam, metresinin evine gitmek için yola çıkar. Yolda giderken gece devriyesi gezen güvenlik memurlarına yakalanır. Ne yapacağını şaşıran adam, memura doğru koşar. Ona buralarda zengin bir hocanın, kadının birini tavladığını, eğer kendisine müjdelik verirlerse, kendilerini oraya götürebileceğini söyler. Adama yüz akçe veren güvenlik memuru, onun sakalını öperek gönlünü alır.

Memurlara önderlik yaparak onları bir kapının önüne getiren adam, sessizce konuşarak bunu kimseye söylememeleri hususunda onları tembihler. Onlardan, duvardan aşağıya inmesi için kendisini kaldırmalarını ister. İndiğinde içeriden onlara kapıyı açacağını söyler. Adam, duvardan iç tarafa geçince kapıyı sıkıca kapar. Geldikleri ev, adamın kendi evidir. İçeriden onlara seslenen adam safa geldiklerini fakat yatacak zaman olduğunu söyleyerek rahatsızlık vermekten vazgeçmelerini ister. Güvenlik memuru, adama “sakallı teke” diye seslenerek ona kendilerini hileyle küçük duruma düşürdüğünü, üstelik yüz akçelerini de aldığını söyler.

Zaruret zamanlarında iyi bir fikir geliştirmek fayda verir. İnsan ne zampara olup sürünmeli ne de yardakçılara görünmelidir.

İkiyüzlü adam ve güvenlik memurları arasında geçen latîfe gece vakti yaşanır. Başlangıçta gökyüzünün tasvirine yer verilmesi olay anlatımını geciktirir. Gerek olaylar gerekse kişilerin konuşmaları, okuyucunun gözü önünde yaşanıyormuşçasına gerçekçi bir şekilde sahnelenir. İkiyüzlü adamın içinde bulunduğu zor durumdan kurtulmak için takındığı tavırlar, merak unsurunu canlı tutar. Olaylar sokakta ve adamın evinin önünde yaşanır.

Latîfe

Heveslerine düşkün bir adam, bir gün evindeki kuyunun içine bakar. Suyun içinde kendi şeklini gören adam, karısına seslenerek kuyunun içinde bir adam olduğunu söyler. Karısından gelip bakmasını ister. Kuyuya bakan kadın, orada kendi aksini görür. Kuyunun içine tüküren kadın, sadece adamın değil, kahpesinin de orada olduğunu söyler.

Latîfe bütünüyle heveslerinin peşinden koşan, hayat üzerine düşünmeyen insanların eleştirisi fikrini taşır. Eleştiri, fertlerle sınırlı görünmekle beraber arka planı toplumsaldır.

Şâir şahısları, onların değer yargılarını ve dünya görüşlerini onları konuşturarak ortaya koyar. Gerek adam gerekse kadın, yalın kat bir kişiliğe sahiptir. Her ikisi de toplumda yüzlerce örneği olan bahtsız kişilerdendir.

Latîfe

Zina yapan bir adam, kadının birini kandırarak evine kapatır. Kapıyı kadının üzerine kilitleyerek yiyip içecek bir şeyler almak için dışarı çıkar. Yolda giderken borçlu olduğu bir tüccar, onu durdurur. Kadının huzurunda borcunu kabul eden adam, hapse atılır. Yolda giderken bir dostunu görür. Ona, başından geçenleri anlatır. Anahtarı arkadaşına vererek ondan kadını evden çıkarmasını ister.

Adam, arkadaşının söylediği üzere gidip evin kapısını açar. Karşısında kendi karısını gören adamın aklı başından gider. Bu durumdan büyük bir üzüntü duyduğunu belirten kadın, kocasına yalvarmaya başlar. Yaptığı şeyin ona bir zararı olmadığını söyleyerek kadıya gidip boşanmayı teklif eder. Adamın bu teklifi kabul etmesi üzerine boşanmalarını resmiyete dökmek için kadıya giderler. Önceden aralarında anlaştıkları için adam, karısının yaptıklarını kadıya anlatmaz. Doğrudan boşanmak istediklerini söyleyerek konuya girer. Adamın konuşmalarını dinleyen kadı, kadına bunun gerçek olup olmadığını sorar. Kadın, adamın söylediklerini yalanlar. Bu sırada adamın dörtten fazla evlilik yaptığı anlaşılır. Hapse atılan adam, zindandaki arkadaşının yanına götürülür.

Bu anlatılanların yarım saat içinde gerçekleştiğini belirten şâir, zamparalığın sonunun sıkıntı olduğunu söyler. Hapse düşen adam, kadın, kadının kocası ve kadı latîfenin şahıslarıdır. Yahyâ latîfesinde bize kişileri tanıtmakla kalmaz onlar vasıtasıyla nefret, aşağılama ve şaşkınlık hisleri uyandırır.

Latîfenin birinci dereceden kişileri kadın ve kocasıdır. Kadını eve kapayan adam, yeterince işlenmemiş yüzeysel bir tamamlayıcı kişilik olmasının yanı sıra, önemli bir fonksiyona sahiptir. Olayların gelişmesinde onun tavrı belirleyici olmuştur. Kadı belirli bir işlevi yerine getirmekle birlikte dekor düzeyinde kalmaktan kurtulamaz.

İç içe geçmiş birkaç vakadan oluşan latîfede, şahıs ve vaka ilgilerinin kompleks bir yapısının olmadığı görülür. Olaylar büyük çoğunlukla iki şahıs arasında ve tek boyutlu ifade edilir. Olaylara üçüncü ve dördüncü şahıslar dâhil olduğunda bile konuşmalar iki kişi arasında geçer.

4.1.5.19. On İkinci Makam (Zamparalık)[214]

2351. beyitten 2370. beyte kadar devam eden bu makam, şeytân gibi olan birçok günâhkâr kimsenin, asılsız yalanlarla güzel delikanlıları tuzağa düşürmesi hakkındadır.

Şâir, hacı denilen kimselerin gizlice güzel sevdiklerini, evlerinin güzellerle dolup taştığını, müderrislerin kitaplarını satarak ahlâksızlık yolunda gittiklerini söyleyerek zamandan şikâyet eder. Kadıların bazıları çok şaşkındır. Bu kadılar görev için büyük bir şehre gittiklerinde orada veba salgını başlar.

Birçok insanın sûfî görünümlü olup şeytânî sıfatlar taşıdığını, velî sanılan bu kimselerin münafık çıktığını belirten şâir, kimseye güven kalmadığından yakınır. Bunların heveslerine göre hareket ederek yanlış ilişkiye girdiklerinden, azıcık para için bin yalan söylendiklerinden söz eder. Her şeyi sebatsız ve nûrsuz bulur. Kötü kimseler, yalanlarla oğlanları kandırır. Etraf, ibâdet etmeyen bu tarz insanlarla dolmuştur. Bu ömür boyu devam eden bir hastalık olup insan yaşlandıkça bu işi artırır. Altın ve gümüşle aldanan delikanlı, utancından yere bakar.

Şâir, kemâl sahiplerinin dürüst olduklarını, evlerinin temiz ahlâklı gençlerle dolduğunu, onların sevgililerine kötü nazarla bakmadıklarını ifade eder.

---

[214] Başlık: "**On ikinci maḳām niçe ehl-i günāh u rind ü rū-siyāhlar mānend-i iblīs dām-ı telbīs ḳurup dürūġ-ı bī-fürūġ ile perī-ruḫsār dildārları şikār itdüklerini iş'ār eyler**" (Alkaya, 1996: 364).

Hikâye

Mecnûn, dağda vahşi hayvanlar ve kuşlarla zaman geçirirken biri ona, vahşi yaratıkların neden onun yanına geldiklerini sorar. O da onların derisini giymediğini ve etini yemediğini, hayvanların da bu sebepten kendisine güvendiğini söyler.

Hikâyenin mesajı, insanlardan menfaat sağlamaya çalışmayan kişilere herkesin güven duyacağıdır. Klasik bir yapıda düzenlenen hikâyenin kurgusu diyaloğa dayanır. Hikâyenin kişileri Mecnûn ve Mecnûn'a soru soran adamdır. Olay dağda yaşanır.

Latîfe

Bir adam, insanlara kendisini velî olarak tanıtır. Adamın biri ona, eğer atını iki ayaklı yaparsa onun velâyetine inanabileceğini söyler. Velî olduğunu iddia eden kişi, ona gülerek atın dört ayaklıyken iki ayaklı olmasının gereksiz olduğunu, iki ayağı gittiğinde eksik olacağını ama isterse kendisini dört ayaklı yapabileceğini söyler.

Namussuz insanların başkalarını utandırdıklarını düşünen şâir, onlardan uzak durmayı tavsiye eder.

Kendisini velî gibi gösteren adam ve diğer bir adam arasında geçen konuşma üzerine kurulan latîfe, düz bir mantıkla kaleme alınmıştır. Düşük ahlâklı kişilerden uzak durulması gerektiğinin anlatıldığı latîfede mesaj, velî görünümlü adamın davranışıyla anlaşılır hâle gelmiştir. Fonu zayıf olan latîfenin, zaman ve mekânı üzerine dikkat yoktur.

Hikâye

Buhara'da bir adam, parlak yüzlü bir genci tuzağa düşürür. Ona ağlayıp yalvaran adam, bir altın vererek onu evine kapatır. Onunla birlikte olduktan sonra, hazin bir sesle verdiği altını ondan ister. Altını vermezse kendisini kalpazan diye yakalatacağını söyler. Korkudan yüzü sararan genç, altını adamın üstüne atar.

Oğlanın ahmağı çok murdar olur. Bu oğlan akılsızlığıyla oğlancı kapısını yapar. Yumuşak başlılığından dolayı kendisini koruyamayan bu ahmağa birçok kişi musallat olur.

Adam ve genç arasındaki ilişkiye dayanan hikâye sade ve basit bir kurguya sahiptir. Olaylar Buhara'da genci tuzağa düşüren adamın evinde yaşanır. Zaman belirsiz bırakılmıştır.

Hikâye

Güneş yüzlü, kamer alınlı iki genç, birbirlerine âşık olurlar. Sevgileri birbirlerine köle olacak kadar büyük olmasına rağmen bir türlü kavuşamazlar. Bu durumun farkında olan oğlancılardan biri, onlara bir hile yapar. Bu kişi, sevgilileri çeşitli yalanlarla kandırıp bir araya getirdikten sonra kendi kötü emellerine alet eder.

Böyle yalanlara aldanan gencin, güneş kadar güzel de olsa insanlar tarafından kınanacağına dikkat çeken şâir, onun güzelliğinin, bu eleştiriler yanında pek de bir şey ifade etmeyeceğini, eleştirilerin onun güzelliğini gölgeleyeceğini düşünür.

Mesnevînin genelini kısa hikâye ve latîfelerle süsleyen şâir, zaman zaman uzun hikâyelere de yer verebilmektedir. Burada Yahyâ'nın bu uzun hikâyelerinden biriyle karşı karşıya kalırız. İki genç ve oğlancı arasında yaşanan olaylar üzerine kurulan hikâyenin mekânı oğlancının evidir. Olayların yaşandığı zamanla ilgili bilgi verilmemiştir.

Şâirin araya girerek yaptığı konuşma ve yorumlar olay anlatımında kısa süreli duraklamalara sebep olur. Aldatıcı adamın kullandığı özet ifadeler hikâye zamanını hızlandırır.

Hikâye

Cesareti, kahramanlığı ve güzelliğiyle ön plana çıkan parlak yüzlü bir genç vardır. Katillerle arkadaşlık kuran bu gencin arkadaşlarından biri, bir gece yakalanır. Genç arkadaşının bu hâlini görünce kendi adını vereceği korkusuna kapılır. Bu sırada oğlancılardan biri onu görür. Ona, yakalanan adamın kendisinin adını verdiğini, on yasakçının onu aradığını, onu mahalle imâmından sorduklarını söyleyerek buradan kaçıp gitmesini tavsiye eder. Genci az ilerideki çıkmaz sokakta bulunan evine doğru gönderir. Genç, adamdan bir geceliğine kendisini saklamasını rica eder. Genci kendisine inandırdığına emin olan adam, yalanını daha inandırıcı kılmak için nazlanmaya başlar. Onu sakladığı anlaşılırsa başına belâ gelebileceğini söyler. Ona, bu gece kalmasına müsaade edebileceğini, hapse giden kişinin durumuna göre ne yapacaklarına karar vereceğini ifade eder.

Genç, evin bir köşesinde üzgün bir hâlde durur. Oğlancının arkadaşı sürekli eve gelerek dışarıda birçok gelişmeler olduğunu, yakalanan kişiyi kazığa vurduklarını, onun arkadaşlarından birinin de evini bastıklarını anlatır. Başka bir adam, bir ay boyunca gelerek yakalanan adamın her gün bir arkadaşının asıldığı yönünde yalanlar söyler. Aslında bu

anlatılanların hepsi yalandır. Oğlancı bu şekilde para harcamadan bir oğlanı evinde alıkoymuş olur.

İnsan kötülerle başa çıkamaz, aslanın hile ile başka bir aslanı tuzağa düşürmesi gibi kötünün de daha kötüsü bulunur, böyle kişilerden zarar görmemek için onlardan uzak durmak gerekir.

Yahyâ'nın uzun soluklu bu hikâyesi katillerle arkadaşlık kuran gencin tasviriyle başlar. Hikâyenin birinci dereceden kişileri katillerle arkadaşlık kuran genç ve oğlancıdır. Diğer kişiler fon görevinde kullanılmıştır. Bunlar gencin yakalanan arkadaşı, gencin arkadaşını yakalayarak güvenlik memuruna götürenler, güvenlik memuru ve oğlancının arkadaşıdır. Şâir seçtiği kişilerle hikâye için canlı bir sosyal çevre oluşturmuş, böylece anlattıklarını gerçekçi bir zemine oturtmuştur.

Gece vakti başlayan hikâye zamanı, bir ay gibi uzun bir süreyi kapsar. Şâir, yaptığı yorumla olay anlatımını durdurur. Sokakta başlayan hikâye oğlancının evinde devam eder. Oğlancının evinin çıkmaz sokakta olması anlamlıdır. Bu durum şâirin mekân üzerine dikkatinin olduğunu gösterir.

Hikâye

Çizme dikme konusunda uzman olan Murâd adında biri vardır. Adamın iki tane güzel ve temiz kalpli çırağı bulunur. Sağda oturan çırak, o kadar güzeldir ki birçok insan sadece onu görebilmek için pazardan geçer. Ustası onu yanından hiç ayırmaz.

Adamın biri, bu gence âşık olur. Onu görebilmek için sürekli Murâd'dan alışveriş yapar. Oradan otuza aldığı ayakkabıyı götürüp dokuza satar. Murâd'la samîmî olan adam, ona evinde ziyafet verir. Ona, ertesi gün Eyyûp Sultân'ı gezmeyi teklif eder. Adam, gezintiye başlamadan önce pişirilmesi için fırına bir kuzu verir. Türbeye yaklaştıklarında kuzunun pişmiş olabileceğini söyleyerek çırağı kuzuyu almaya gönderir.

Adam türbeye girmeden abdest alma bahanesiyle kaftanını tutması için Murâd'a verir. Hiç zaman kaybetmeden çırağın arkasından gider. Öncesinden gözüne soğan süren adam, gencin yanına vardığında ağlama numarası yapar. Ustasının eski bir düşmanıyla karşılaştığını, onunla kavga ederek onu bıçaklayıp öldürdüğünü, kendisinin atına binerek kaçtığını, giderken de kendisini Edirne'de bulabileceklerini söylediğini belirtir. Genç, karşısında ağlayıp inleyen adamın yalanlarına aldanır. Adam, gitmek üzere orada hazır olan

atına biner. Genç, ondan kendisini orada bırakmamasını ister. Bunun üzerine genci yanına alarak oradan uzaklaşır. Bu şekilde murâdına erer. Murâd da elinde kaftanla hâlâ adamın dışarı çıkmasını bekler.

Şâir, bu hikâyeyi anlatmasındaki maksadın kıssadan hisse çıkarmak olduğunu söyler. Şeytânın yardım ettiği işlerde zorlukların kolay halledilebildiğini düşünen şâir, rahat bir şekilde günâh işleyenlerin, Allâh'a ibâdet etme hususunda çok gevşek davrandıklarını ifade eder. Günâhkârlarla dostluk kurmanın sonunda kişiye zarar verdiğini, bu yüzden heveslerine düşkün insanlardan uzak durmak gerektiğini söyler.

Tiplerini belirli bir toplumsal katmanla sınırlamayan, hayatın çeşitliliğine paralel tutan Yahyâ'nın bu hikâyesi, çizme ustası Murâd'ın tasviriyle başlar. Kısaltılmış bir romanı andıran hikâyenin diğer kişileri, Murâd'ın çırakları ve çıraklardan birine âşık olan adamdır. Hikâyenin mekânı çizme dükkânı, adamın evi ve Eyyûp Sultân türbesinin civarıdır.

Şâirin aralarda yaptığı yorumlar, olay zamanını durdurur. Bu yorumlar aynı zamanda yaşanması yakın olaylarla ilgili belirtileri içinde barındırır. Kişilerin geçmişine, şimdisine ve geleceğine hâkim olan şâir, gelişme bölümüne geçmeden önce can düşmanıyla arkadaşlık kuranları keskin kılıçla kesmek gerektiği, kişiye zararın güvendiği insanlardan geldiği yorumunu yapar. Olaylar bu yoruma muvafık şekilde gelişir.

Adamın Murâd'a ziyafet vermesinin ardından türbeye gidinceye kadar geçen bir günlük süre atlanmıştır. Şâir hikâyesine orijinal bir son tasarlamıştır. Hikâye, Murâd'ın elinde kaftanla adamın abdest almasını bekleme sahnesiyle biter. Yahyâ son beyitte, "*Bayağı adam bu hile ile murâdına erdi. Murâd ise türbede kaftan tutmaya devam eder*" der:

Ḥarīf oldı bu āl ile ber-murād
Daḫı türbede çuḳa ṭutar Murād (KU: 2524)

4.1.5.20. Birinci Şu‘be (Çalgıcıların Eleştirisi)[215]

2534-2561. beyitler arasında yer alan birinci şu‘be, çalıp söyleyenler grubunun eleştirisini içerir.

Şâir, bu bölüme çalgıcıların yok olmasını isteyerek başlar. Onların yeri, her zaman meclisin en aşağısıdır. Çalgıcıların altlarına çenglerini alarak oturmaları, semer üzerine binmiş bir eşeğin hâline benzer. Çeng ve telli tambur çalan utanmazların çalgı aletlerinin sakıncasını anlayan kişi, onlara sırtını döner.

Kopuz sesini işiten, yanılarak kazan üzerine damla damlıyor zanneder. Kemençeyi puta benzeten şâir, müslümanın ona meyletmeyeceğini düşünür. Onlara ilgi gösterenlerin tavrını, boğazı ipli bir hayvanla baş başa verme olarak değerlendirir. Kemençe çalan orta malı, boş insanların hâlini özellikle de ahenksiz çalanlarını hayvanın boğazına defalarca bıçağını vurup kesmeyen, hayvanı bağırtıp duran Çingenelere benzetir. Kemençeyi şeytânların, insanları isyan okuna nişan ettikleri yay olarak görür.

Çalgıcıya, boynuna lanet halkası olarak geçirmesi için tefi yeterlidir. Dilenci çanağına benzeyen tefin üzerinden parası hiçbir zaman eksik olmaz. Tambur, insanlar içinde uzanıp yatar, onu gören salah sahibi kimseler ona tekme atar. Zurna çalarken avurdu şişen zurnacının hâli, eşeğin erkeklik organına benzer. Eline santur alan, örtüyle eğilip kanun çalan kişilerin hâlleri, düşürdüğünü eliyle arayan körlerin durumu gibidir. Çalgıcı davul çalarken dışkısına basmış ayı gibi homurdanır. Çeng çalanın kılıç kullanamayacağını düşünen şâir, er olana kadın işinin gerekmediğini söyler.

Allâh yukarıda sıralanan çalgı aletlerini haram kılmıştır. Çalgıcıların sazlarını alıp başlarına çalmak sevaptır. Çalgıcıların hepsi maskaradır. Kemâl sahibi kimseler, bunlardan uzak durur, onlar ilim ile mutlu olur, kitapları ibret aldıkları yerdir, kitaplarının her bir satırı ahenk dolu güzel seda verir. Çalgıcılar nasihat dinlemez, âşıkların makamını hiç anlamaz. Bunlarla konuşmak da dövüşmek de hatadır.

---

[215] Başlık: “**Evvelki şu‘be sāzende vü gūyendeler bā‘iş-i hengāme-i ehl-i ‘işyān u sebeb-i ma’reke-i zümre-i baṭṭalān olup meẕmūm-ı erbāb-ı şerī‘at ü meş’ūm-ı aṣḥāb-ı tarīḳat oldıḳların iş‘ār eyler**” (Alkaya, 1996: 373).

Latîfe

Şehre gelen bir Oğuz eri, davul çalan birini görür. Adamın yanına giderek bu aletten bu garip sesin çıkmasına sebep olan şeyin ne olduğunu sorar. Adam, latîfeyle davulun ayının derisiyle kaplı olduğunu, bu nedenle böyle yüksek ses çıkardığını söyler. Oğuz eri de gülerek adama halkı rahatsız etmemesini tavsiye eder.

Oğuz eri ve davulcu arasındaki konuşmaya dayanan latîfe basit bir kurguya sahiptir. Olay, ismi belirtilmeyen bir şehirde yaşanır. Latîfenin zamanıyla ilgili bilgi verilmez.

Latîfe

Topal Mansûr, sohbet ederken bir Acem gelerek yanında ahenksiz bir şekilde çeng çalar. Adamı sohbetten çıkaran Mansûr, onun büyük bir suç işlediğini söyler. Çengdeki tellerin adamın burnuna takılmasını ve bu şekilde onun her yerde gezdirilmesini ister. Adam burnuna tel geçirilince kemençe gibi inlemeye başlar.

Kendini beğenen bir adam, çalgıcının yanına giderek kişinin ettiğini bulduğunu, kendisinin şimdiye kadar bu zulmü çenge yaptığını, Mansûr'un da şimdi aynını kendisine yaptığını söyler. Çalgıcı, asıl kötülüğü, kendisinin Mansûr'a yaptığını ifade eder. Çengi ahengine uygun çalamadığını, elinden ancak bu kadarının geldiğini söyleyen bu çalgıcı, cezalandırılacağını anladığında ayağının uyuştuğu bahanesiyle bir süre aksak yürüdüğünü, Mansûr'un kendisinin aybını başkalarına gösterdiği gibi, kendisinin de Mansûr'un aybını bu şekilde halka gösterdiğini söyler. Mansûr farkında olmadan ayak takımından birine bulaşmıştır.

Eğlence düşkünü insanlar, kendilerine zulmedenlerden intikamlarını alarak onları gülünç duruma düşürürler. İnsan, bu gibi boş kimselerle yakın olup kendisini başkalarına güldürmemelidir.

Olay anlatımıyla başlayan latîfenin kişileri Topal Mansûr, çeng çalan adam ve kendini beğenmiş adamdır. Çeng çalan adamın cezalandırılması için Mansûr'un emir verdiği kişiler fon olarak kullanılmışlardır. Latîfenin ne mekânı ne de zamanı üzerinde ayrıntılı bir dikkat vardır.

Latîfe

Birkaç zavallı arkadaş, memleketlerini bırakarak Acem taraflarına gider. Orada mûsikî şeyhini bularak gazel söylemede ün salarlar. Bazen Isfahan'a, bazen de Irak'a giderek mesleklerini icra ederler. Tekrar kendi memleketlerine dönen arkadaşlar, kopuz ve kemençelerini ellerine alarak çalıp söylemeye başlar. Ayrılık tesiri altında garip sesler çıkarıp kendilerini gülünç duruma düşürürler.

Onları duyan bir kadın, çok yüksek sesle feryat etmeye başlar. Sonra da yüzü üzerine düşer. Adamlardan biri diğerine, çaldıklarının tesiriyle kadının bu hâli almış olabileceğini söyler. Kadının yanına giderek ona bu kadar çok ağlamasının sebebini sorarlar. Kadın, ölen oğlunun bir köpeği olduğunu, ne zaman köpeğin yanında oğlu için ağlasa köpeğin ulumaya başladığını, onların sesini o köpeğinkine benzettiğini söyler.

Eğlence düşkünleri gülünç hâle düşseler yanılarak bunu minnet bilirler, şeytânın işi ile övünürler. İsyankârlarla oturan bu tarz kimseleri Allâh sevmez. Bunların hepsi şeytânın müezzinleridir. Manasız sesler çıkaran aletleri onlara gaflet verir.

Düz bir mantıkla tasarlanan hikâye, olay anlatımıyla başlar. Mûsikîyle uğraşan arkadaşların İran, Isfahan ve Irak gezintilerini özet geçen şâir, Anadolu'daki maceralarını sahneler. Mûsikîyle meşgul olan bu kişileri benzerlerinden ayıracak belirgin bir özellikleri yoktur. İhtiyar kadının geriye dönerek vefat eden oğlunun köpeğinden söz etmesi, olay zamanını genişletir.

Dalalet Ehliyle Sohbet

Yahyâ Bey, birkaç gün önce uğursuz bir adam görmüştür. Adam, kendisine cennetin gerekmediğini söyler. Bütün çalgıcıların, şarkı söyleyenlerin, namaz kılmayanların, günâhkâr ve hokkabazların cehennemde olduğunu, cehennem gibi bir eğlence yerinin bulunmadığını ifade eder. Dostlarla yaşanan belânın, insana bal gibi geleceğini söyleyen adam, kendisine cennetin Kevser'inden söz edilmemesini ister.

Şâir, latîfeyle saçma sapan sözler söyleyen, hem gülen hem de güldüren bu tarz insanların kâfir olduklarını düşünür. İsyankâr insanların isyanları, cehennem azabını gerektirir. Heveslerine uyarak yaşayan insanlara düşmanlık göstermek, saadet; insanın arkadaşlarının rezillerden oluşması da felaket alametidir.

Hikâye

Nûşirevân'ın padişahlığı döneminde veziri vefat eder. Padişah, onun yerine vezir olabilecek dinine bağlı, geçmişi temiz, adaletli bir kişi araştırır. Bu makam için eğlence düşkünü bir grup çalgıcı gelir. Padişaha, deli olan bir komşularının varlığından söz eden çalgıcılar, onu padişaha şikâyet ederler. Onun kendilerine düşmanlık beslediğini, kendileriyle konuşmadığını, hatta kendilerine selâm bile vermediğini belirtirler. Bu tarz zevksiz insanların gereksizliğine dikkat çekerler. Böylelerinden uzak olmanın çok daha iyi olduğunu söylerler.

Onların nasıl insanlar olduğunu anlayan padişah, hakaret ederek onları kovar. Onlara, iyi kimselerin kendilerine iltifat etmeyeceğini, şeytânla meleğin dost olamayacağını, kendilerine heveslerine uyan birinin gerektiğini söyler. Adamdan şikâyetçi olmaları, onun iyiliğine delildir. Onun kendilerinin davranışlarını tasvip etmemesinin, onun vezir olmaya layık olduğunu gösterdiğini belirtir. Padişah, adamı çağırarak vezir yapar. Diğerleri de dağılır.

İyi bir yöneticinin ferasetli olması gerektiği mesajını veren hikâyenin kişileri Nûşirevân, eğlence düşkünü çalgıcılar ve çalgıcıların vezirlik makamına yükseltilen komşularıdır. Adaletiyle tanınan Nûşirevân, burada hikmetli davranışıyla öne çıkar. Çalgıcılar tek yönlü düz bir kişiliğe sahiptir. Toplumda çok sayıda bulunan benzerlerinin temsilciliğini yaparlar. Çalgıcıların eleştirdikleri komşuları toplumda örneği nadir bulunan olumlu bir kişiliktir. Padişahın vefat eden veziri dekor düzeyinde kalır.

Olaylar Nûşirevân'ın sarayında yaşanır. Zamana dair ayrıntılara girilmeyen hikâyede, şâirin arada yaptığı tasvirler, olay zamanında kısa süreli duraklamalara yol açar.

4.1.5.21. İkinci Şu'be (Râfızîlik)[216]

2645. beyitten 2658. beyte kadar devam eden ikinci şu'be, Râfızîlik ve dinsizlikle anılan, isyan ve noksan sıfatıyla tavsif edilen fesat ehli kimseleri bildirir.

Şâir, Râfızîlikle adı kötüye çıkanların aklî delillerle susturulabileceğini düşünür. Hz. Muhammed'e insanların iyi ya da kötü oldukları bildirildiğinden, o yaramaz kimselerin kızlarını almaz ve kendi kızlarını öyle kimselere vermez. Hz. Muhammed dört halifeden kiminin kızını alırken kimine de kızını vermiştir.

---

[216] Başlık: "**İkinci şuʿbe rafż u ilḥād ile muʿteber olan ehl-i fesād u ṣıfat-ı ʿişyānla mevṣūf u cihet-i noḳṣān ile maʿrūf olanları bildürür**" (Alkaya, 1996: 379).

Şâir, Yezîdî ve Râfızîleri köpek olarak görür. Mü'minlere düşmanlık besleyen bu insanlar münafıktır. Şâir bunları, Allâh'ın düşmanları olarak görür. Onlardan ne bahsetmek ne de onlara iltifat etmek gerektiğini söyleyen Yahyâ, onlarla çekişmeyi gereksiz bulur.

Hikâye

Râfızîlerden oluşan bir şehir vardır. Bu şehrin padişahı, Râfızîliğin günâh olduğunu bilir. Râfızîler üzerine korku saçar. Padişah, onlara ne zaman soru sorsa, padişahlarının düşüncelerini bildiklerinden gerçek düşüncelerini söylemezler. Padişah, bir gün hileyle onları imtihan eder.

Bu topluluk, dört halifeyi kabullenmediklerinden çocuklarına onların isimlerini vermez. Padişah, aralarından Ömer isimli birinin suç işlediğini, onu bulup getirmelerini, bulamazlarsa genel bir katliam yapacağını söyler. Padişahın öfkesini gören halk, bütün şehri baştan aşağı arar. Padişaha gelip Ömer adlı birini bulduklarını, adamın bir aydır bu şehirde misafir olduğunu, tek gözlü ve yetim olan bu adamın, suç işleyecek gücünün olmadığını, buraya yayan gelecek enerjisi olmadığından gelmediğini söylerler.

Padişah, bu adamı huzuruna getirtip ona hediyeler verir. Vereceği cezadan korkulmasını isteyen padişah, Ömer adında başka birinin bulunup bulunmadığını sorar. Onlar da bu kişiden başka kimsenin olmadığını, zaten onun da misafir olduğunu, Ömer isminde birinin bu şehirde barınamayacağını söylerler. Padişah, bu şekilde Râfızîliklerini ve inatlarını ortaya koyan adamların kimini kılıçtan geçirtir, kimini de okla öldürtür.

Padişah ve Râfızî halk arasında geçen hikâye, ismi belirtilmeyen bir memlekette yaşanır. Yahyâ hikâyelerin genelinde, meşhur kişiler dışındaki şahıslara isim vermez. Buradaki Ömer adlı şahıs, mesnevîde ismi zikredilen nadir kişilerdendir. Olayların yaşandığı zaman belirsizdir. Zamanla ilgili bilinen tek şey, Ömer isimli birinin bir aydır şehirde olduğudur.

Temsîl

Gaziler, Râfızîlerle savaşmayı domuz avlamaya benzettiklerinden onlarla savaşmak istemezler. Domuzun ne derisi giyildiğinden ne de eti yenildiğinden, onun ölüsünün de dirisinin de işe yaramadığını düşünürler. Kâfirlerle savaşmayı ise güzel bulurlar. Kâfirlerle savaşmayı geyik avlamaya benzetirler. Onlardan aldıkları esirler, mal ve paralar helal olduğundan zevkle savaşırlar.

Hikâye

Kâfirin biri cinayet işler. Yakalanma korkusuyla memleketini bırakıp kaçar. Tanınmamak için kalenderîlere karışır. Kaşını kirpiğini keser. Başına taç giyip boynuna halka takar. Elinde zilleriyle bir grup Râfızîye uyup gezen kâfir, bu şekilde otuz yıl geçirir. Memleketinden bir adam, onu görünce tanır. Ona, bunca yıl kâfirliğini belli etmeden Râfızîlerle nasıl kaldığını sorar. Kâfir, İslâm'a uygun yaşamadıkları için kendi hayat tarzında bir değişiklik yapma ihtiyacı duymadığını, onlarla otuz yıl boyunca çok mutlu yaşadığını ifade eder.

Bu hikâyeyle kalenderîlerin İslâm'dan ne kadar uzak oldukları gösterilir. Kendilerinde bir nûr olmadığından başkalarını da aydınlatamayan bu taifenin uğursuz yüzlerini görmemek yapılacak en mantıklı şeydir.

Olay anlatımıyla başlayan hikâyenin kişileri cinayet işleyen kâfir, kâfirin tanıdığı kişi ve kalenderîlerdir. Olayların merkezinde kâfir adam bulunur. Kâfiri tanıyan adam, fonksiyonu itibariyle tamamlayıcı şahıs gibi görünmekle birlikte fon düzeyinde kalmaktan kurtulamaz. Kalenderîler de mesajın anlaşılmasında büyük bir işleve sahip olmalarına rağmen fon şahıs olmanın ötesine geçmezler. Olayların yaşandığı mekânlar belirsizdir.

Hikâye, kâfirin cinayet işlemesi üzerine geçen otuz yıllık bir zamanı kapsar. Kâfirin memleketini terk etmesinin ardından geçen bu süreç atlanmıştır.

İyi Tedbir Almanın Hikâyesi

Yezîd zamanında halk, sürekli Hz. Alî'ye söver. Bu hâl ile hayli zaman geçtikten sonra Yezîd'in torunu başa geçer. İnsanları bu hareketlerinden vazgeçirmek için çözüm üretmeye çalışır. Çareyi bir Yahûdî'yi şehre getirmede bulur. Yahûdî'ye önceden ne yapacağını güzelce anlatır.

Padişahın yanına giden Yahûdî, insanların içinde ondan kızını kendisine vermesini ister. Yahûdî, daha sözünü tamamlamadan insanlar onun üzerine öfkeyle hücum eder. Adama hakaretler edip onu dövdükten sonra, ona neden böyle bir söz söylediğini sorar. Adam da Hz. Muhammed'in, kızını Hz. Alî'ye verdiğine dikkat çeker. Oradakilere, bu padişahın Hz. Muhammed'den daha mı fazîletli olduğunu sorar. Bu hâlden çok tesir alan insanlar, birbirlerine bakarak ağlaşırlar. Yanlış alışkanlıklarını terk ederek Hz. Alî'ye muhabbet gösterirler.

Hikâyede birinci derecede aktif rol alan kişi Yahûdî'dir. Yezîd'in torununun huzurunda bulunanlar da önemli bir işleve sahiptir. Yezîd, Yezîd'in torunu ve Yahûdî'ye yapması gerekenleri anlatanlar, canlı birer kişilik olarak görülmez.

Hikâye, Yezîd'den torununa kadar gelen uzun bir süreci kapsar. Yezîd'in döneminden torununun yönetime geçmesine kadar geçen bu süre atlanmıştır.

Hikâye

Bir hokkabaz, etrafındaki insanlara hüner gösterisinde bulunur. Minarenin tepesinden saman çöpleri atacağını, attığı çöplerin sürekli kılıcının üzerinde duracağını söyler. Bu iddiasından sonra minarenin tepesine çıkan adam, saman çöpünü bükerek atar. Söylediği gibi çöpü kılıcının üzerinde durdurur. İnsanlara, bedenin rûhla ayakta olması gibi marifetin, çöp altındaki kılıçta olduğunu söyler.

Hikâyenin mesajı, zaruret vakitlerinde güzel fikir geliştirmenin zor işleri kolaylaştıracağıdır. Hokkabaz ve etrafta bulunan kişiler arasında yaşanan hikâyede vaka hareketsiz ve basittir. Olay minarenin tepesinde ve etrafında yaşanır. Kurgunun sanatlı bir tarafı yoktur.

4.1.5.22. Üçüncü Şu'be (Gemi Yolculuğu)[217]

2721. beyitten 2740. beyte kadar devam eden üçüncü şu'bede, denizin ve geminin sıkıntıları anlatılır.

Hiçbir şekilde gemiye binmemek gerekir. Gemiye binen kişi, balığın karnına düşen Yûnus peygamber gibi perişan olur. Deniz korkusundan yüzü sararır. Rüzgârın esmesiyle gemi ipleri korkulu sesler çıkarır. Dalgalanan deniz, kızgınlıktan ağzı köpüren deve gibi korkunç görünür. Ejderha gibi taşan dalgalar, insanın üzerine gelir. Bir avuç topraktan yaratılan insan vücûdu, rüzgâr ve suya karşı dayanamaz. İnsanın taş gibi cansız bir cisme itimat edip binmesi basiretsizliktir. Gemiyi, ecel teknesi olarak değerlendiren Yahyâ, ona binenin ahmak olduğunu düşünür. Heveslerine uyan insanlarla gemiler arasında bağ kurarak ikisinin de harap olacağını söyler. Dünyadaki en noksan varlıklar, gemi ve gemicidir.

---

[217] Başlık: "**Üçünci şu'be deryā eleminden ve gemi ġamından deñizden ḳaṭre vü güneşden ẕerre ifşā vü inhā eyler**" (Alkaya, 1996: 383).

Hikâye

Bir grup insan, ticaret için deniz yolculuğuna çıkar. Rüzgâr, gemiyi altı ay gece gündüz sürükleyerek insanların hiç ayak basmadığı bir adaya götürür. Yıllarca orayı mekân edinen insanlar, otla beslenir. Kıyafetleri eskidiğinde çıplak kalır. Vücûdları aslan ve kaplanlar gibi kıllanır. Kırk elli yıl boyunca bu sıkıntıyı çekerler. Bir gün Portekizlilerin gemisi şaşırarak bu adaya gelir. Bu adamları gemilerine alarak memleketlerine bırakır. Çocukları onları inkâr eder. Yakınları yanlarına yaklaşmaz. Akrabaları onlardan utanır. Şehirdeki insanlar, bu kişilerin yıllar önce kaybettikleri kişiler olmadıklarını iddia ederek onları şehirden kovar. Şâir, bu kişilerden birini Kâbe'de gördüğünü, yüzünün kıllı bir aslan gibi olduğunu söyler.

Yabancı yerlere gidenlerin başlarına belâ gelir. Gemiyi helâk olma yeri gören Yahyâ, insanın gemiye binerek kendisine zulmetmemesi gerektiğini düşünür.

Olay örgüsünün yapısı, deniz yolculuğu ve onun olumsuz getirileri üzerine kurulan hikâyede, bir grup insanın ticaret için gemiyle yolculuk yapmaları, fırtınanın çıkmasıyla geminin altı ay boyunca sürüklenmesi, bu kişilerin bilinmeyen bir adada kırk elli yıl boyunca yaşam mücadelesi vermeleri, Portekizlilerin yardımıyla memlekete dönmeleri, akrabaları tarafından kabul görmemeleri ve şehirden kovulmaları vakanın halkalarıdır.

Olaylar gemide, adada, gemi yolculuğuna çıkan kişilerin memleketlerinde ve Kâbe'de yaşanır.

Şâirin sıkça başvurduğu eksiltiler, olay zamanını hızlandırır. Geminin altı ay boyunca sürüklenmesi atlanarak verilir. İleriye dönük bir merak duygusunun oluşturulduğu hikâyede kahramanlar bilinmeyen bir adaya sürüklenir. Buradan itibaren onların zor koşullarda verdikleri yaşam mücadelesini izlemek mümkündür. Kırk elli yıl devam eden bu süreç atlanır. Şâirin yaptığı yorumlar, olay zamanını durdurur.

4.1.5.23. Dördüncü Şu'be (Hizmetçinin Vasıfları)[218]

2767-2788. beyitler arasında yer alan bu şu'be, köle ve hizmetkâr almak isteyenleri bilgilendirme gayesiyle yazılmıştır. Bu bölümde, köle ve hizmetkârların hangi milletlerden alınıp hangisinden alınamayacağı üzerinde durulmuştur.

[218] Başlık: "**Dördünci şu'be ḳul ve ḫiẕmetkār murād idene ma'ḳūl u sezāvār olan tā'ife-i maḳbūli intiḫāb eyleyüp ecnās-ı encāsdan ictināb eylemek lāzım idügini i'lām eyler**" (Alkaya, 1996: 386).

Şâir, Arnavut asıllı insanların cesur ve dürüst oldukları, dolayısıyla hizmetçi alırken Arnavutlardan seçmek gerektiği kanaatindedir. Onların hizmette kusur göstermediklerini, gayretli olduklarını düşünür. Eğitim aldıkları takdirde, her biri kadı bile olabilir. Bu sâdık hizmetkârlar asla ihanet etmezler. Savaşta da diğer soydaşlarına göre en başarısızının bile karşısındakine oranla misli yoktur. Kendilerine düşmanlık besleyenlere dokunmadan geçen bu insanlar, alçaklarla birlikte olmaz. Ev sahibine karşı da yanlış bir davranışta bulunmaz. Şâir, kendisinin de Arnavut olduğuna değinerek onları över.

Arnavut ele geçmezse Bosnalılar da alınabilir, çoğu sâdık ve kahramandır. Çerkezler de cesur olur fakat birçoğu delidir. Bunlar dışındaki ırklar özel cinsler olarak değerlendirilebilir. Onların içleri şeytânlıkla doludur. Özellikle de siyahlardan hayır gelmez. Kötü ahlâklı köleyi, ilk müşterisine satmak gerektir.

Hikâye

Şâir, işinde uzmanlaşmış bir doğancıya giderek ona, çaylağın da atmaca ve şahin kadar av avlamaya gücü varken ve cinsi sayıca diğerlerinden daha fazlayken insanların çaylağa değer vermemelerinin ve onu eğitmemelerinin nedenini sorar. Adam, kendilerinden önceki ustaların çaylak için tedbirler ürettiklerini, doğan gibi ona da av avlattıklarını fakat çaylağın karnı doyunca sahibini bırakıp kaçtığını söyler.

Asılsız köleyi çaylağa benzeten şâir, onun da bir evde karnı doyunca oraya ihanet etmekten çekinmeyeceğini ifade eder. Bu yüzden onların başından topuzlu değnek eksik olmamalıdır. Efendisinin sözüne karşılık veren köleyi, göz açtırmadan vurup yere düşürmek gerekir. İşi fesat çıkarmak olan köleye iyi davranmanın çözüm olmayacağını belirten şâir, bu tarz kölelerden uzak durmak gerektiğini söyler. Güzel işler yapan köle, efendisini kendisine köle yapar.

Hikâyeyi kıssadan hisse mantığıyla kaleme alan Yahyâ, doğancıyla arasında geçen bir konuşmayı nakleder. İleri sürdüğü tezi desteklemek ve iddialarını daha somut bir şekilde dile getirmek isteyen şâir, bu ikili diyaloğu hikâyeleştirme yoluna gider. Hedefinde sadece metni yazmak olmayan, ayrıca onun geniş kitleler tarafından okunmasını hedefleyen Yahyâ, efendi-köle arasındaki ilişkiye alegorik bir yaklaşımla bakar.

Hikâye

Kötü ahlâklı ve inatçı bir köle vardır. Sürekli efendisinin isteklerinin tersini yaparak ona zarar vermeye çalışır. Efendisi, irfân sahibidir. Bir gün kölesinin elinde iki çinî tabak gören adam, ondan elindeki tabakları yere atmasını ister. Köle, efendisinin sözüne itiraz etmeyerek tabakları yere atıp kırar. Kölesinin bu tavrı karşısında şaşkınlık yaşayan adam, şaşkınlığını kölesiyle paylaşır. Köle de ömründe bir defa onun sözünü tuttuysa bunda şaşılacak bir şey olmadığını söyler.

Özrü kabahatinden büyük böyle bir kölenin, yok olmasını isteyen şâir, bunun gibi boş insanları dövmenin sevap, öldürmeninse gaza hükmüne geçeceğini iddia eder.

Hikâyenin temeli köle ve efendi arasında yaşanan bir hadiseye dayanır. İnatçı kölenin tasviriyle başlayan hikâye, efendinin tanıtılmasıyla devam eder. Her iki şahsı da başta tanıtan anlatıcı, şahısların gerçeklik izlenimlerini kuvvetlendirmek için onları olay içinde, olay karşısındaki tavırları ile de verir.

Kısa hikâyelerin büyük çoğunluğunda olduğu gibi burada da şahısları, çevresi içinde tespit ve tahlil etme anlayışının olmadığı görülür. Temel vakayı anlatma endişesinin hâkim olduğu hikâyenin sosyal sahnesi yoktur.

Yahyâ sosyal çevre tesis etme konusunda yetersiz bir hikâyeci olmakla birlikte onun en başarılı olduğu noktalardan biri, birinci dereceden şahıslarla tamamlayıcı kişilere yeterli düzeyde münasebet kurdurmasıdır. Burada da şâir asıl kişi ve yardımcı kişi arasında yeterli düzeyde irtibat kurdurdurur.

Hikâye

Yolu Bursa'ya düşen bir adam, kendisine bir gözü şaşı, dili dönmeyen, ahmak ve ahlâksız bir Çerkez'i köle olarak alır. Adamın gizli mallarından haberdar olan köle, başka bir adamla iş birliği yaparak efendisinin mallarını çalıp kaçar.

Gün olur devran döner, köle Mısır'a sultân olur. Mısır'a uğrayan kölenin sahibi, uzaktan sultâna bakar. Her ikisi de birbirlerini tanır. Adam, sultânı tanımıyormuş gibi davranır. Ağlayarak sultânın dîvânına çıkar. Arap hırsızının, bin altınlık malını çaldığını söyleyen adam, padişahtan yardım ister. Padişah, adama kendisini daha önce görüp görmedi-

ğini sorar. Adam da onu daha önce hiç görmediğini, şayet bir kez daha görürse ikinci kez görmüş olacağını söyler. Akıllıca davranarak helal parasını tekrar almış olur.

İnsan mantıklı düşünerek zararı menfaate çevirebilir. Kötü kimselerden zarar görmemek için onların gocundukları konulara değinmemek gerekir.

Köle ve efendisi arasındaki ilişkiye dayanan hikâye, Bursa'da başlayıp Mısır'da neticelenir. Olayların yaşandığı zamanla ilgili bilgi verilmemiştir. Kölenin tasviri olay anlatımını durdurur. Kölenin efendisinin evine gelmesi, onun parasını alarak kaçması, Mısır'a sultân olması özet geçilir.

4.1.5.24. Beşinci Şu'be (Yedi Grup İnsan)[219]

Bu şu'be, mesnevînin 2842. beytinden 2902. beytine kadar devam eder. İnsanların yedi gruba ayrıldığı ve hepsinin farklarına değinildiği bu bölüm, yedi kısımdan oluşur.

4.1.5.24.1. Birinci Kısım İnsanlar[220]

Birinci gruptaki insanların gayesi, Allâh'ın rızasını kazanmaktır. Bunlar, bütün insanların iyiliğini ister. Sabah akşam abdestli dolaşan bu kişilerin boyu, ibâdetten iki büklüm olur. Bunların rûhlarının rahat ettiği vakitler, ibâdet anlarıdır. Nefislerine hükmederler. Nûrlu kandiller gibi olan yüzleri, cana şevk ve sürur verir. Dünyadaki ilimlerin hepsine hâkimdirler. Sorulan soruları her zaman bilirler. Günâhlarını düşünerek ağlarlar. Bu gruptakiler peygamberler ve velîlerin özelliklerine sahiptir.

4.1.5.24.2. İkinci Kısım İnsanlar[221]

İkinci grupta yer alan insanlar, zarar verici davranışlarıyla kendi adlarını kötüye çıkarır. İçi baştan başa inatla dolu bu kimseler, insanların en lüzumsuzlarıdır. Dik başlılıklarından, anneleri zorla başlarını eğmeden babalarının ellerini bile öpmezler. Sürekli başkalarıyla kavga ederler. Kıskanç olan bu kişiler, insanlara düşmanlık beslerler. Ömürlerini sıkıntı içinde geçirirler.

---

[219] Başlık: "**Bişinci şuʿbe aḳsām-ı enāmı iʿlām ider**" (Alkaya, 1996: 390).
[220] Başlık: "**Ve lehü I**" (Alkaya, 1996: 390).
[221] Başlık: "**Ve lehü II**" (Alkaya, 1996: 391).

4.1.5.24.3. Üçüncü Kısım İnsanlar[222]

Üçüncü kısım insanlar her şeyden habersiz bir hayat yaşarlar. Ne dinini ne de îmânını bilen bu tarz insanların öğrenmek, bilmek gibi bir merakları yoktur. Böyleleri heveslerine uyan câhillerle zaman geçirirler. Hayatlarını boşu boşuna israf ederler. Özellikle bazıları sipâhî geçinip sefer zamanında seferden kaçar. Bu tarz insanların, kişiye faydadan çok zararı olur. Bunlar insanlar arasında hor görülür.

5.1.4.24.4. Dördüncü Kısım İnsanlar[223]

Dördüncü gruptakiler, iki yüzlüdür. İnsanların yüzüne gülerek onların mallarını yerler. Onlar için yalan söylemek sıradan bir şeydir. Akılları fikirleri parada olup bu uğurda harama girmekten çekinmezler. Dünya rahatına önem verirler. Sürekli dünya köşklerinde oturabilmek için çabalarlar. Gaflet sarhoşluğuyla sersem hâlde olduklarından hatalarını görmezler. Böylelerine nasihat fayda vermez.

1.1.1.2.5. Beşinci Kısım İnsanlar[224]

Beşinci kısımdakiler, dünya işlerinde uzmanlaşmış ama ahiretle ilgili meselelerden uzak yaşayan, ibâdetlerini yerine getirmeyen insanlardır. Sürekli işlerini düşünürler. Ömürleri bir netice vermez. Ölüleri, insanlara ağır bir yük olur. Mahşerde hesap verecek yüzleri olmaz.

1.1.1.2.6. Altıncı Kısım İnsanlar[225]

Altıncı gruptakiler, yüksek rütbeli kimselerin gölgesi altında yaşayan, kendisinden yüksek olmayanları beğenmeyen kişilerdir. Gururlarından insanlara selâm bile vermezler. Herkesin gönlünü kırarlar. Kendisine değerli hediyeler veremeyen insanları, o insan çok dürüst de olsa, aşağılarlar. Gelen kişilerden para almadan onları efendilerinin huzuruna çıkarmazlar. Efendileri aniden öldüğünde insanlar tarafından dövülüp sövülen bu adamlar, aşağı bir dereceye düşerler. Geçmişte yaşadıkları rahatlık, çektikleri sıkıntıya değmez.

1.1.1.2.7. Yedinci Kısım İnsanlar[226]

Yedinci gruptakiler, din düşmanı olan utanmaz müşriklerdir. Büyük ve küçük hepsi şaşkın hâlde olan Hristiyanlar, Kur'an'ın getirdiği delille lanetlenmişlerdir. Tamahkâr, gay-

[222] Başlık: "**Ve lehü III**" (Alkaya, 1996: 391).
[223] Başlık: "**Ve lehü IV**" (Alkaya, 1996: 392).
[224] Başlık: "**Ve lehü V**" (Alkaya, 1996: 392).
[225] Başlık: "**Ve lehü VI**" (Alkaya, 1996: 393).
[226] Başlık: "**Ve lehü VII**" (Alkaya, 1996: 393).

retsiz ve hilekâr olan Yahûdîlerin boş tavırları vardır. Her yerde ihtilal çıkarırlar. Frenklere güvenmemek gerekir. Onların kadını da erkeği de fesat kaynağıdır. Onların kölelerini de almamak gerekir. Ellerine fırsat geçtiğinde her türlü kötülüğü yaparlar. Allâh'a düşman olanlarla dostluk kurulmamalıdır.

4.1.5.25. Altıncı Şu'be (Sefahet Ehli)[227]

2903. beyitten 2933. beyte kadar devam eden bu şu'be, ahmak ve eğlence düşkünü ahlâksız insanların gereksizliğine ve büyük küçük herkes tarafından nefret edilmelerine dairdir.

Şâir, bu tarz insanları bölümlere ayırır. Bunlardan bazıları çok akılsızdır. Altın elbise giyen bu adamlar, çok zengin oldukları hâlde, basit bir atla sefer yapar. Kahramanlarsa, yüksek idrakli olduğundan aba giyinip gösterişli ata biner. Hz. Alî'nin, Düldül'ünden bilinmesi gibi kahramanlar da atlarından tanınır.

Bu tarz insanların başka bir türüne geçen şâir, onun evini altınla donattığını, karısına pahalı elbiseler alırken kendisinin eski giysiler giydiğini, büyük sarık sararak başını Kaf Dağı'na benzettiğini, nasihat edenlerin sözünü duymamak için kulağına pamuk tıkadığını ifade eder. Bu adamın savaşta işe yaramayacağını, kahramanlar gibi at koşturamayacağını, onunla sefer arkadaşlığı yapılamayacağını iddia eder.

Ayrıca şâir; çok konuşanları, çok kiloluları, afyon kullananları, sürekli borç alanları, bey elbisesi giyen sipâhîleri, kendi kusurunu görmeyenleri, kazancından çok gideri olanları, akıllı geçinenleri, zamansız konuşanları ve israf edenleri de akılsız görür.

Latîfe

Bir zaman afyon düşkünlerinden biri, Herat'a kadı olur. Sürekli hâlsiz bir şekilde uyuklar. Yanına gelen davacı ona, şikâyet ettiği kişinin kendisine zarar verdiğini, kendisini döverek bir koyununu aldığını söyler. Ondan parasını da koyununu da alamadığını söyleyerek kadıdan kendisine yardım etmesini ister. Kadı, davalıya adamın devesini vermesini söyler. Bu sözün üzerine oradakiler gülüşür. Bu söz, deve kadar büyük bir hadise olur.

---

[227] Başlık: "**Altıncı şuʿbe eblehān-ı ʿālem ü esfehāt-ı benī ādem zevā'id-i rūzgār u merdūd-ı siġār u kibār olduġını iḫbār u işʿār eyler**" (Alkaya, 1996: 394).

Bütün afyon kullananların hâli böyledir, insanlar onların akılsızlıklarını konuşur. Kendi nefsini zapt etmede başarısız olanlar, başkalarını zapt edemez. Bunun gibi kadıya kadılık verenin başından bela eksik olmaz.

Latîfenin kişileri afyon düşkünü kadı, iki davacı ve etrafta bulunan insanlardır. Eleştirisi yapılan kişi, her ne kadar kadı gibi görünse de aslında sosyal bir eleştiri söz konusudur. Kadı, görevini gereği gibi yapmayan üst düzey devlet memurlarının durumunu göstermek için vasıta olarak kullanılmıştır. Şâir, ele aldığı bu sosyal problemi daha etkili ifade etmek için meseleyi ferdîleştirmiştir. Latîfede büyük bir sosyal sınıfı değil, onların temsilciliğini yapan afyon düşkünü kadıyı görürüz.

Herat'ta yaşanan olayların zamanı belirtilmemiştir.

Latîfe

Zulmetmeye alışkın alçak bir adam, Bağdat hâkimi olur. Şikâyetçilere kapı açmayan bu adam, dostlarını kendisine düşman eder. Yiğitlere ilgi göstermez. Devlet hizmetlerini rezillere verir. Yanına gelen birçok aşağılık kimseyle, gece gündüz içki sohbeti yapar. Rezil arkadaşlarını, büyük bir nehrin üzerinde yaptırdığı yüksek makamında ağırlar. Arkadaşlarıyla birlikte şehrin toplarını, sürekli buradan nehre atar. Afyon sarhoşluğuyla, çıkan sesler ve alevlerden zevk alırlar. Onlar gaflet içerisindeyken düşman gelip şehri ele geçirir. Onun yüceliğini yerle bir eder. Onun hevesleri onu göğe savurmuş, adam haram eğlencelerle mülkünü elinden aldırmıştır.

Şâir bu latîfede, olayları hikâyeleştirmekten ziyade betimlemevari bir anlatım yolunu seçer. Devir eleştirisi mahiyetindeki bu latîfe, trajikomik bir özellik gösterir.

Latîfe

Aşağılık bir adam, bir memlekete emir olur. Gözü içkiden başka bir şey görmeyen bu adamdan, bu özelliğinden dolayı dostları nefret eder. Sürekli heveslerine tabi bir hayat yaşar. Dîvân günlerinde bile sarhoş bir hâlde yatar. Mazlumların şikayetleriyle ilgilenmez. Adamın bu davranışından dolayı ah u vah eden davacılar, çaresizlik içinde tekrar geldikleri yere döner. Kendisine edilen nasihatleri, kabul etmez. Şeyhlerin, kendisiyle konuşmasına müsaade etmez.

Bir kuşluk vaktinde sarayında sarhoş hâlde yatarken müezzinin biri ezan okur. Vakitsiz okunan ezana öfkelenen emir, müezzine bunun sebebini sorar. Müezzin ona, kendisinin vakitsiz şarap içtiğini, bu yüzden şikâyetçilerin hâlinin harap olduğunu hatırlatır. Onun vakitsiz okunan bu ezana kızdığını, oysa ezanın ibâdet olduğunu, onun vakitsiz olan günâhının onu halk içinde rezil ettiğini söyler.

Latîfenin mesajı bir kalbe sefahat girdiğinde o kişinin kendi sefih hâlinden rahatsızlık duymayacağıdır. Emir ve müezzin arasındaki konuşmaya dayanan latîfede, konuşan müezzindir ama onu öyle konuşturan şâirin kendisidir. Şâir hikâye ve latîfelerin genelinde olduğu gibi burada da okuyucuya iletmek istediği düşüncelerini, kahramanları vasıtasıyla, onların düşünceleriymiş gibi aktarır. Olaylar kuşluk vakti emirin sarayında yaşanır.

Latîfe

Rezil bir adam, bir vezirin yanına giderek ona dua edip yalvarır. Vezir, ona acıyarak dokuz altın verir. Altınları alan adam, ağlamaya devam eder. Vezire çok kötü bir karısının olduğunu, dokuz altınla yanına giderse kendisine inanmayıp dövüp söveceğini, altınların on tane olduğunu düşünüp, onuncunun nerede olduğunun hesabını kendisinden soracağını söyler.

Bayağı insanlar üzerinde eşleri hükmeder, onların bütün çabaları boşa gider. Dışarıda iş bitiren nice evli erkeğin, evde hıncından sakalını yolması şaşırtıcıdır. İnsan hilekâr kadınlara aldanmamalıdır.

Olay anlatımıyla başlayan latîfenin kişileri vezir ve rezil adamdır. Olayların nerede ve ne zaman yaşandığı belirsizdir. Dokuz altınla eve gittiğinde başına gelecekleri hayal eden adam, evini dar algılar. "*Evimde dünya başıma dar gelir. Onun azabından yerim cehennem ateşi olur*" der:

Evümde cihān başuma dar olur
ʿAẕābından anuñ yirüm nār olur (KU: 2980)

Latîfe

Bir adamın gözü kör olur. Akılsızın biri, gözünü siyah bir bezle bağlayan bu adamı görür. Ona iyileşmesi için gözünü çıkarmasını tavsiye eder. Geçenlerde kendisinin de dişinin ağrıdığını, dişini yerinden çıkarınca rahatladığını söyler.

Akılsız insanların varlığı zarardır, onlar sözleriyle sadece insanları güldürmek, gönüllerindeki gamı dağıtmak gibi bir işe yarar.

Latîfede konuşan tek kişi akılsız adamdır. Şâir, adamın câhilce olan bu konuşmaları ile onun akılsızlığını ve düştüğü komik durumu ortaya koyar. Komik için "sahici bir anlam ve içerik iddiasında bulunan dışsallığın ardında gizlenmiş bir içsel boşluk ve kofluk" tanımını yapan Çernişevski'nin yorumu (Pospelov, 1995: 155) hikâyedeki akılsız adamın davranışıyla çok uyumludur. Boş bir düşünceye sahip olan bu adam, karşıya önemli ve anlamlı bir çözüm sunduğunu sanır. Ayrıca düştüğü komik durumun, hiç mi hiç farkında değildir. Basit bir kurguya sahip olan latîfede zaman, mekân, tabiat ve sosyal çevre üzerine dikkat yoktur.

Latîfe

Bir genç, hastalanarak yatağa düşer. Çok zayıf ve hâlsiz düşen gencin bütün vücûdu, baştan ayağa kadar ateş gibi yanar. Vücûdundaki bu şiddetli ateşten dolayı, gözleri sürekli sudadır. Gencin hâlini sormaya giden akılsız bir adam, yanlışlıkla onu üzen sözler söyler. Gencin akrabasına, gencin babası ve kardeşi vefat ettiğinde kendisine haber vermediklerini, şayet genç ölürse kendisine mutlaka haber vermelerini, cenazesine gelmek istediğini söyler. Oradakiler tarafından azarlanan adam utanç içinde kalır.

Hikâyeden çıkarılacak ders, konuşmalarıyla huzursuzluk ve acı veren kişilerle sohbet edilmemesi gerektiğidir.

Latîfenin birinci dereceden kişisi hasta ziyaretine giden akılsız adamdır. Adam ziyaretiyle hastayı ferahlatmaktan ziyade, onun sıkıntısını daha da arttırmıştır. Latîfenin tamamlayıcı kişisi, genç gibi görünmekle birlikte bu görevi gencin akrabaları icra eder. Onların varlığı latîfenin mesajını anlaşılır kılar.

Zaman ve mekânı belirtilmeyen latîfede, geriye dönüş tekniğinden faydalanılmıştır. Adamın konuşmalarından öncesinde gencin babasının ve kardeşinin vefat ettiği fakat adama haber verilmediği için onların cenazelerinde bulunamadığı anlaşılır.

Latîfe

Bir gün, biri ahmak, diğeri akıllı iki genç, Sava Nehri yakınlarında hasat zamanı gelmiş tarlaları görür. Ahmak olanı, bu tarlaların makasla biçildiğini iddia eder. Ona sinir-

lenen arkadaşı, saçma sapan konuşmamasını, ekinin orakla biçildiğini söyler. İkisi arasında tartışma büyür. Akıllı arkadaş, ahmak olanı ansızın suya atar. İnsanlar o tarafa doğru koşarak onu boğulmaktan kurtarır. Onu kurtaran kişiler gence, suyun içindeyken elini başının üzerine uzatıp iki parmağını geyik boynuzu gibi yapmasının hikmetini sorar. Genç, sözünden dönmektense ölmeyi tercih edeceğini, iki parmağını o şekilde hareket ettirme nedeninin, ekinin makasla biçildiğini göstermek olduğunu söyler.

Akılsızca davrananlar günâha girer, çok fazla inat ederek başlarını verir, bakmayı bilenlere ibret olarak akılsızların davranışları yeter.

Latîfenin vaka örgüsü ahmak gencin aptallığına dayanır. Sava Nehri kenarında yaşanan olayların zamanı belirsizdir. Ekinlerin biçilme zamanının gelmesinden olayların yaz mevsiminde yaşandığı anlaşılır. Yahyâ'nın hareketlilik ihtiva eden latîfelerinden biridir.

Latîfe

Bir bey, güzel kölesini yanına alarak tımarhaneyi gezmeye gider. Başları zincirle bağlı olan deliler, homurdanan aslanlar gibi üzgün bir hâlde durur. Delilerden biri adama, "Bu güzel genç, senin kölen mi? Onun gül yanağını öpüyor musun? Sümbül kâkülünü kokluyor musun? Yanına geldiğinde ona sarılıyor musun? Şarap kadehi gibi dudak dudağa verip o nazenini kucaklıyor musun" gibi sorular sorar. Bu sözleri işiten adam, kavga çıkarır. Deliye, kölesine kötü bir nazarla bakmadığını söyler. Bu sözü duyan deli, diğerlerine dönerek latîfe yapar. Bu kişinin deli olduğunu, aklı olanın böyle davranmayacağını, kendisinin yerine onu zincire vurmaları gerektiğini belirtir.

İnsanın yanlış işlere bulaşmaması gerektiğini vurgulayan şâir, müslümanın, eğriyi doğru yapmayacağını, dünyaya akıl gözüyle bakan insanın, her delinin sözünü ciddiye alıp ona göre hareket etmeyeceğini söyler.

Latîfenin birinci dereceden kişileri, kölesiyle tımarhaneye giden bey ve onunla muhatap olan delidir. Köle ve etraftaki diğer deliler fon görevinde kullanılmıştır. Tımarhanede yaşanan olayların zamanı belirtilmemiştir.

Hikmet

Yüksek rütbeli insanların çocukları arasında akılsızlar çok olur. Yüksek mevkideki bu kimseler, çok fazla cinsel ilişkiye girerek mecalsiz kalır, böylece akıllarını yitirir. On-

lardan doğan çocuklar da akıllı olmaz, konuşmaları esassız olur. Sarhoşken cinsel ilişkiye girmemek gerekir. Cinsel ilişkiye girerken insanın aklı başında olmalıdır.

4.1.5.26. Yedinci Şu'be (Ölüm)[228]

3045-3068. beyitler arasında yer alan yedinci şu'be, avam ve havas herkesin fâni âlemden bâkî âleme geçmeyi beklediklerini beyan eder.

İnsanın mezarını, heybetli ve acayip bir şekilde açılmış bir ağza benzeten şâir, mezarının kişiyi günde on defa oraya çağırdığını belirtir. Hz. Muhammed'in, eceli dinî emirlere uyan Müslümanlar için rahmet daveti olarak nitelendirdiğini bildirir. Hayatı, dinî emirlere uyarak yaşayan insana, ölüm anı düğün ve bayram gibi gelecektir. Topraktan yaratılan insan bedeni ölümle tekrar toprağa karışacak, insan vücûdu akarsu gibi asıl denizine kavuşacaktır.

Bahar, bitkilerin hayat bulduğu, sonbahar ise öldüğü vakittir. Karıncanın bal kâsesine düştüğünde lezzet aldığını fakat ayağından tutularak orada ölüp kaldığını belirten şâir, dünya lezzetlerini bala, insanı da karıncaya benzetir. İnsan o lezzetlerin içindeyken ecel gelecektir.

Bu dünya, acımadan insanı yiyip yutan yedi başlı bir ejderhayı andırır. Dünyadan gidenler tekrar dönmez, hayat kervanı durmadan geçer. İnsanın fenâdaki saadeti anlaması selâmet, Allâh'ın rızasını kazanması ise saadettir. Allâh, Hz. Yûsuf'u şah yapmış fakat kazandığı şeref ve makam, kuyuda çektiği sıkıntıya değmemiştir. İnsanları baş aşağı çeviren ecel kılıcı, nice padişahları yerle bir etmiştir. "Bütün gelecekler yakındır" hükmünce, eceli uzak görmemek gerekir. Hayat, kavga gürültü çıkarmaya değmeyecek kadar kısadır.

Şehzâde Sultân Mehmed'in Vefatının Anlatıldığı Hikâye

Şâir, Şehzâde Sultân Mehmed'in cömertliğini, ilmini, maneviyâtını över. Gafletten uzak olmasına, dine bağlılığına, çok şükreden bir kul olmasına, sabahlara kadar okuyup yazmakla meşgul olmasına, barışta ve savaşta babasının yanında bulunmasına değinir. Şehzâde, marifet sahibi bir kimseyi duyduğunda ona ihsânda bulunur. O, kemâl sahiplerinin yardımcısıdır. Vefatından sonra kemâl sahipleri fakir kalır.

---

[228] Başlık: "**Yedinci şu'be fenādan beḳāya edānī vü ekābir muntaẓır-ı intiḳāl u mütefekkir-i irtiḥāl olup ḫayāl-i ḥāl ü ġam-ı istiḳbālle münkesirü'l-bāl mutaażaccıru'l-aḥvāl oldıḳların bir bir icmāl eyler ẕikr olınur ed-du'ā**" (Alkaya, 1996: 402).

Şâir, şehzâdenin son anlarını tasvir etmeye çalışır: Şehzâde hastalığından dolayı sancağına kapanarak ah çekmeye başlar, inlemeleri bütün dünyayı kaplar, hararetler içinde kalan şehzâdenin, yüzünün kırmızılığı artar, vücûd dengesi bozulur, yüzü parlaklığını kaybederek sararır, gözlerini kapatarak rûhunu teslim eder.

Şehzâdenin vefatıyla "Şehzâdemiz can verdi" diye ağlama sesleri yükselir, askerler kara sarıklarla yetişir, ahlar gökyüzüne erişir, kapıda hazır bekleyen lalası, onun için ağıt yakar ve yüce dergâha haber yollar, haber götürenin hızı, onu gören işiten herkesi hayran bırakır. Bu kara haberin her tarafa yayılmasıyla herkes üzüntü içinde kalır, insanlar işlerini güçlerini bırakır. Oğlu için üzülen Kanûnî, onun ardından yas tutar. Herkes, padişahlarının sağ olmasını temenni eder.

Şâirin kendisi de şehzâdenin cenaze namazında bulunmuş, yüz binlerce insan, onun cenaze namazını kılarak ona dua etmiştir. Bu tabloyu kıyamet gününe benzeten şâir, şehzâdenin mezarında zarîf ve latîf bir câmi yapıldığından söz eder. Allâh'tan onun rûhuna rahmet etmesini, mezarını cennete açılan bir perde yapmasını ister. Şehzâde yerde yattıkça babası Kanûnî'nin sağ olması temennisinde bulunarak hikâyeyi sonlandırır.

Şehzâde Sultân Mehmed'in vefatının kurmaca âleme taşındığı bu hikâye, hâkim bakış açısıyla yazılmış gibi görünse de anlatının sonunda şâirin kendisinin de hikâyeye dâhil olmasıyla kahraman anlatıcı bakış açısına yaklaşır.

Şehzâdenin tasviriyle başlayan hikâyede sosyal çevrenin renkliliği ve zenginliği dikkat çeker. Bu durum hikâyenin gerçeklik izlenimini güçlendirir. Şehzâdenin öldüğünü duyuranlar, askerler, lala, etraftakiler, ulak, halk, cenazeye katılanlar hikâyeye zengin bir sosyal atmosfer oluşturur.

Olayların yaşandığı ana mekân şehzâdenin sarayıdır. Kanûnî'nin sarayı ve şehzâdenin cenaze namazının kılındığı yer açıkça belirtilmese de varlıklarını hissettirir. Şehzâdenin mezarı da hikâyede ismi geçen bir diğer mekândır. Şehzâdenin sarayı, fiziksel mekân oluşunun yanı sıra şehzâdenin vefatıyla itibarî bir hüviyet kazanmıştır. Lalanın ağıt cümlelerinden anladığımız kadarıyla geniş ve ferah bir mekân olan saray, hüzün evi tesiri uyandırır.

Zaman konusunda, şâirin farklı tasarruflarda bulunduğu görülür. Şehzâdenin ölüm anını uzun uzadıya sahneleyen şâir, olay zamanının yavaşlamasına sebep olur. Şehzâde

tanıtılırken onun geçmişteki hâllerine değinilmesi ve padişahın geriye dönerek gördüğü rüyalardan söz etmesi, olay zamanını genişletir. Ayrıca şâirin yaptığı yorumlar, olay zamanını durdurur.

Hikâye

Bir zamanlar yaşlı bir adam, Kocaeli'ne yerleşir. Birçok oğlu olmasına rağmen, biri hariç hepsi vefat eder. Eşi de kendisi de çocuğun üzerine titrer. Çocukları onlar için övünç kaynağı olur. Çok bilgin biri olan bu adam, oğlunu okutmaz. Baba ve oğul birlikte dururken bir genç, çocuğa babası âlimken kendisinin câhil olduğunu söyler. Bu sözden etkilenen oğul, okumak için memleketini terk eder.

Oğullarından ayrıldıkları için anne de baba da perişan olur. Kısa sürede okuma yazma öğrenen çocuk, ciddi çalışmaları neticesinde kemâl kazanır. Yıllar sonra Kocaeli'ne kadı olarak atanır. Anne ve babasının, güçlükle yürüyecek kadar ihtiyarladığını görür. Onlara kendi kimliğini açıklamadan selâm verir. Kadıyla konuşurlarken konuşmaya uygun düşen bir yerde kendi oğullarından söz açarlar. İhtiyar baba, kadıya yirmi oğlundan hiçbirinin kalmadığını, oğlunun birinin de kaybolduğunu, ondan ayrı olduğundan beri keder içinde olduğunu söyler. Ah çekip sinesini taşlayan, ağarmış saçlarını yolmaya başlayan babanın hâli, oğlunun yüreğini dağlar.

Bu tablo karşısında büyük bir üzüntü yaşayan kadı, oğullarının kendisi olduğunu onlara itiraf eder. Buna delil olarak da gözünün ucundaki beni gösterir. Annesi bu sözü işitince feryat etmeye başlar. Oğlunun üzerine düşerek can verir. Bu hâli gören ihtiyar baba da orada vefat eder. Kadı, kendisinin de canını alarak ailesine kavuşturması için Allâh'a dua eder. Duası kabul olan kadı, anne ve babasının yanında rûhunu teslim eder. Bu hâle şaşırıp kalan insanlar, bu üç ölüyü aynı yere gömerler.

Rûhun bir gün bedenden ayrılacağına dikkat çeken şâir, insanın vücûd endişesinden kurtulması gerektiğini söyler. Allâh'a kavuşma yolundaki kimse, fırsatı kaçırmayarak ölmeden ölmeyi istemelidir. Bu dünyada vücûd arzulamak insana zarar verir, erenler yoklukta varlık bulmuş, bu şekilde Allâh'ın yüzünü görmeye layık olmuşlardır.

Kısaltılmış bir romanı andıran hikâyenin asıl kişileri ihtiyar adam, ihtiyarın karısı ve kadı olan oğludur. İhtiyarın oğluyla konuşarak onun memleketi terk etmesine sebep olan genç ve aileyi gömen insanlar, fon görevindedir. Hikâyenin mekânı Kocaeli'dir. Babanın

kocadıktan sonra bu şehre yerleşmesi tesadüf değildir. Oğlanın okumak için gittiği memleketin, neresi olduğu belirtilmemiştir.

Eğitim almak için ailesini terk eden çocuğun, okuyup memleketine kadı olarak atanması özet geçilir. Şâirin araya serpiştirdiği çok sayıdaki yorum, olay anlatımını durdurur. Yapılan bir geriye dönüşten, ihtiyar adamın ölen çocuklarıyla birlikte yirmi oğlunun olduğunu ve okumak için memleketini terk eden oğlunu, babasının yakın bir zamanda rüyasında gördüğünü öğreniriz. Ayrıca memleketten ayrılan oğlunun gözünün ucunda bir beni olduğu da babanın konuşmalarından anlaşılır.

4.1.5.27. Kitabın Sonu[229]

3193. beyitten 3237. beyte kadar devam eden hâtime bölümünde şâir, özenle çalışarak *Kitâb-ı Usûl*'ü tamamladığı için Allâh'a şükreder. Kitabının satırları, câhil halk tabakasının gözünü perdelemiş, satırlarla manaların güzelliğine örtü çekmiştir ancak bu örtüyü kaldırabilen kişiler manaların güzelliğini görebilir. Manaları ilâhî lütfun yağmurları gibi gören şâir, satırları siyah yağmur bulutuna benzetir. Kitabı marifetli, güzel giyimli ve işveli bir sevgili gibidir. Şâir, ömür hazinesini tüketerek gerekli sözleri kitabında toplamış, başkalarının sözlerini tercüme etmemiştir.

Şâir, kalemiyle sözü güzelleştiren, eserini tamamladıktan sonra gereken düzeltmeleri yapan, yazıyı açık bir şekilde yazan kâtibin Allâh'ın rahmetine layık olmasını ister. Doğruyu yanlışı birbirinden ayıramayan kâtibin elinden feryat eder.

Arnavut asıllı birinin, yani kendisinin böyle bir eser yazarak peygamberin ümmetine doğruluk yolunu açmasını, Hz. Muhammed'in mucizesi olarak değerlendirir. *Kitâb-ı Usûl*'ü yazmakla ismini ölümsüzleştirdiğini, kitabını yazmaktan maksadının hayır dua ile anılmak olduğunu belirtir.

Bölümün Genel Değerlendirmesi

Çalışmanın bu bölümünde *Kitâb-ı Usûl* üzerinde durulmuştur. Öncelikle eserin yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerdeki yazma nüshaları ele alınmıştır. Şekil incelemesinde *Kitâb-ı Usûl* tanıtılmış, mesnevînin bölümleri hakkında genel bilgi verilmiş; eser, vezin ve kâfiye açısından değerlendirilmiştir. Muhteva incelemesi yapılırken eserde öne çıkan konular be-

[229] Başlık: "**Ḫātimetü'l-kitāb**" (Alkaya, 1996: 409).

lirlenmiştir. Bunlar sosyal hayat, savaş, askerlik, tarih, efsane, mûsikî, din, tasavvuf, aşk, rüya tabiri ve müstensihle ilgili değerlendirmedir. Dil ve üslûp incelemesinde mesnevînin girişinde ve asıl hikâyenin anlatıldığı bölümde tercih edilen dil özellikleri, Eski Anadolu Türkçesine ait ek ve kelimeler, atasözü ve deyimler, âyet ve hadîs iktibasları, Arapça ibareler, tasvirler üzerinde durulmuştur. Sonra mesnevî özetlenmiş, hikâye ve latîfelerin tahkiye yapısı ortaya çıkarılmıştır. Mesnevî özetlenirken temaya uygun başlıklar tarafımızdan verilmiştir. Başlıkların orijinalleri de dipnotta yazılmıştır.

Kitâb-ı Usûl, geleneksel mesnevîciliğin sınırları dâhilinde kaleme alınmıştır. Yahyâ, kalemin kendisinden, daha önce kimsenin yazmadığı bir kitap yazmasını istemesi üzerine eserini yazmaya başlamıştır.

Mesnevîde neredeyse kusursuz bir vezin kullanılmıştır. Her türden kâfiye örneğinin yer aldığı mesnevîde çoğunlukla mücerred ve mürdef kâfiyelere yer verilmiştir. Mesnevîdeki redifler hem kelime hem ek hem de ek ve kelimenin birleşmesinden oluşmaktadır.

Mesnevînin konu seçiminde geniş bir perspektifin hâkim olduğu, konuların bireysellikten çok toplumsal olduğu görülür. Şâirin asker olmasından dolayı askerlik ve savaş konusu üzerinde sıkça durduğu, birtakım savaş aletlerinden söz ettiği de dikkat çeker.

Mesnevîde asker ve ahlâkçı kimliğiyle öne çıkan Yahyâ, sade ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Günümüzde kullanılmayan birçok Türkçe kelimenin yanı sıra, atasözü ve deyimlere de sıkça yer veren şâir, mesnevîsini mahallî bir renge boyamıştır. Ayrıca eserini, kullandığı âyet ve hadîs iktibaslarıyla ve Arapça ibarelerle de zenginleştirmiştir. Şâirin üslûbunun en dikkat çeken taraflarından biri, iddialarını tabiattan edindiği gözlemlerle destekleyerek somutlaştırmasıdır. Bu durum, onun hem çevreye olan dikkatini göstermekte hem de anlattığı meselelerin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Hikâyelerde sahnelenen olaylar son derece canlı ve gerçekçidir. Sanat yönü zayıf olan mesnevînin, tasvir yönünün de zayıf olduğu, kişi tasvirlerinin tek yönlü yapıldığı, özellikle güzellerin idealize edilerek tanıtıldığı görülmüştür. Ayrıca yapılan tasvirler anlatılacaklara uygun zemin hazırlama işlevine de sahiptir.

Makam ve şu‘belerin ardından anlatılan hikâye, latîfe ve temsîller verilmek istenen mesajı daha anlaşılır hâle getirip akla yakınlaştırır.

Sosyal eleştiri niteliğine sahip olan mesnevîde, toplumsal konuların ön plana çıktığı, buna bağlı olarak şahıs seçiminde çok geniş bir yelpazenin hâkim olduğu görülür. Kocalarına ihanet eden ahlâksız kadınlar, şahsiyetsiz kocalar, zalim yöneticiler, görevini kötüye kullanan devlet memurları, sahte şeyhler, korkak askerler, anlayışsız kadın ve erkekler mesnevînin genelini şekillendiren kişilerdir. Seçilen şahısların her biri, hangi dönemden alınmış olursa olsunlar döneme farklı noktalardan tutulan ayna mahiyetindedir. Ayrıca hikâye kişileri insanlarla sınırlı değildir, cansız varlıklar, hayvanlar, hatta yeryüzünde benzeri görülmeyen acayip yaratıklar da birer kişi olarak hikâyelere dâhil edilmiştir.

Hikâyeler sağlam bir kurguya sahiptir, olaylar sebep sonuç ilişkisi içinde tutarlı bir biçimde birbirlerine bağlanmıştır. Hikâyelerin genelinde, bütün ögeler arasında tam bir uyum gözetildiği, kişilerin tanıtımlarına uygun davranışlar sergiledikleri görülür.

Hikâyelerin genelinde çok keskin bir gözlemin hâkim olduğu, bu gözlemlerin büyük çoğunluğunun da birtakım sosyal problemleri yansıtan insan konuşmalarına hasredildiği görülmüştür. Anlatılanların doğru olup olmadığı tartışılsa da şâirin, devrindeki birçok insandan, hadiseden etkilendiği ve devrin birçok tarihî hadisesini üstü açık ya da kapalı yansıttığı bir gerçektir. Şâirin gözlemlerinin, onun iç dünyasının müdahalelerinden uzak olmadığı ayrı bir diğer tespittir.

Yahyâ'nın çoğunlukla tek kulvarlı olaylar kurguladığı ve bu olayları sınırlı sayıda şahısla yoğurduğu dikkat çeker. Derli toplu bir yapıya sahip olan bu hikâyelerin mesajı bellidir. Bütün dikkatini olay ve mesaja yoğunlaştıran şâirin, zaman, mekân ve sosyal çevre üzerine dikkati yoktur.

Hikâyelerin genelinde hâkim bakış açısı tercih edilmiş, zaman zaman kahraman anlatıcı bakış açısına da başvurulmuştur.

Yorumlarıyla sık sık mesnevîye dâhil olan Yahyâ, bu yorumlarla okuyucu ve dinleyiciyi yönlendirici ve ikaz edici bir fonksiyon üstlenir. Şâir bunları yaparken şâir ve asker olmanın ötesinde, bir ahlâkçı kimliğine bürünür.

Kitâb-ı Usûl'de sosyal konuların öne çıktığı, mesnevînin toplumsal eleştiri mahiyetinde olduğu kanaatine varılmıştır. Yahyâ, toplumsal farkındalık oluşturma düşüncesiyle toplumdaki aksaklıkları sergileyip okurda bunlara karşı nefret hissi uyandırmaya çalışmıştır. Bu şekilde sosyal düzenin sağlanmasına katkı sunmayı hedeflemiştir.

5. BEŞİNCİ BÖLÜM

5.1. Gülşen-i Envâr

5.1.1. Gülşen-i Envâr'ın Yazma Nüshaları*

Gülşen-i Envâr'ın yirmi yedisi yurt içinde, sekizi yurt dışında olmak üzere kırk nüshası tespit edilmiştir. Mesnevînin yurt içi yazma nüshalarının bulunduğu kütüphaneler şunlardır:

1. Ankara Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 3515, 06 Mil Yz A 8933, 60 Hk 1/1
2. Erzurum İl Halk Kütüphanesi 25 Hk 2224
3. İstanbul Bayezıt Umumi Kütüphanesi No. 5621
4. İstanbul Millet Kütüphanesi (Ali Emirî Efendi Manzum Eseler) 986/2, 986/3, 986/4, 991, 992, 993, 1001/3
5. İstanbul Nuruosmaniye Kütüphanesi 4165, 34 Nk 4165
6. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi (Esad Efendi) 1636; (Hacı Mahmud Efendi) No. 57; (Lala İsmail Efendi) 193/3, 568/1
7. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi No. T. 1667, No. T. 1800/1, No. T. 1967/2, No. T. 2959/2, No. T. 6384, No. T. 3047, No. T. 3818
8. Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi 1124
9. Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5152/1

Mesnevînin yurt dışı yazma nüshalarının bulunduğu kütüphaneler şunlardır:

1. Bosna Hersek The Ghazi Husrav Bey Library 214, 1281
2. Dükalık Kütüphanesi Gotha Koleksiyonu pt. 186/Seetzen: Nr. 7
3. Fransa Bibliotheque Nationale de France (Regius)
4. İngiltere British Museum Or. 1147/1, Or. 19446, Sloane 7936/2
5. Mısır Dârü'l-Kütübü'l-Kavmiyye (Edebi Türkî Talat) 15

Gülşen-i Envâr'ın karşılaştırmalı metni 1991 yılında İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Bekir Kayabaşı tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.

* Eserin yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerdeki yazma nüshaları Türkiye yazmaları web sitesinden ve İstanbul Üniversitesi Hamseler Kataloğu'ndan tespit edilmiştir.

Kayabaşı, Ali Emirî Manzum Eserler (Millet Kütüphanesi) 993, Ali Emirî Manzum Eserler (Millet Kütüphanesi) 986/2, Esad Efendi (Süleymaniye Kütüphanesi) 1636 numaralı nüshaları kullanarak eserin çeviri yazılı metnini hazırlamıştır.

Mesnevî üzerine 1992 yılında Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde İbrahim Doğanyiğit tarafından da bir yüksek lisans tezi yapılmıştır. Doğanyiğit çalışmasında mesnevînin Kayseri Raşid Efendi 1124 numaralı nüshasını kullanmıştır. Ayrıca mesnevî üzerinde, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde de bir lisans bitirme tezi hazırlanmıştır.

5.1.2. Gülşen-i Envâr'ın Şekil İncelemesi

Hamsenin son mesnevîsi *Gülşen-i Envâr*, tasavvufu anlatma gayesiyle yazılmıştır. Hamsenin diğer mesnevîleri gibi *Gülşen-i Envâr* da Kanûnî Sultân Süleymân'a sunulmuştur. Mesnevî; konusu, vezni ve ana bölümlerden sonra gelen kısa hikâyeleriyle Nizâmî'nin *Mahzenü'l-esrâr*'ı tipindeki eserler arasında yer alsa da plan bakımından bunlardan farklıdır. Bu eserlerde görülen önce bir makale sonra anlatılan konu ile alakalı bir hikâye şeklindeki kompozisyon düzeni *Gülşen-i Envâr*'da görülmez. Yahyâ Bey'in bu mesnevîsi, plan ve muhteva bakımından aynı dönem şâirlerinden Bursalı Rahmî'nin (öl. 1567) *Gül-i Sadberg*'ine benzer (Şentürk ve Kartal 2005: 303).

İki bin dokuz yüz on dört beyitten oluşan mesnevînin girişi üç besmele, üç tevhîd, üç münâcât, biri mi'râciye şeklinde düzenlenmiş üç na't, Kanûnî Sultân Süleymân'a övgü, eserin yazılış sebebi, Muhammed Dede'ye (öl. 1582) övgü ve kitap sahibinin özrü bölümlerinden oluşur.

Asıl hikâyenin anlatıldığı bölüm dört fasıl, evliyânın sınıflandırılması ve velâyet mertebeleri şeklinde düzenlenmiştir. Bu bölümler, hikâye, temsîl ve tenbîhlerle zenginleştirilmiştir.

Birinci besmelede, gerek besmelenin kendisiyle gerekse onu oluşturan harf ve harekelerle ilgili birçok benzetme yapılmıştır. Örneğin besmele, içinde yüksek ilimleri barındırmasıyla âlimlerden oluşan bir kafileye, koruyucu özelliğiyle zırhlı bir askere, satırların başında yer almasıyla imâma benzetilir. 'Hâ'sı cömertlik kapısının halkası, 'râ'ları vecde varıp düşen birer sâlik, 'nûn'u Kevser ile dolu bir kadeh, noktası da Kâbe'de yüz sürülen Hacerü'l-esved gibidir.

Şâir, ikinci besmelede de besmelenin vasıflarını benzetmelerle anlatmaya çalışır. Örneğin onu Kur'an'ın gül bahçesinin servine ve yedi kat göğü aşan Sidre ağacına benzetir. Bu ağacın bütün dalları tevhîd manalarını meyve verir. Besmele, insan gönlünü konuşturan bir mucizedir. Erenlerin, yüce âlemlere yükselmelerine vasıtadır. Şâir, burada da besmelenin harf ve harekeleriyle ilgili benzetmeler yapar. Örneğin noktalarını yıldızlara, 'ra'larını yeni aya ve 'mim'lerini amber kokulu miske benzetir.

Yahyâ, üçüncü bölümde de besmeleyle ilgili benzetmeler yapmaya devam eder. Örneğin besmeleyi Kur'an-ı Kerîm'in gül bahçesinin sümbülüne, iki yanından iki ırmak akan bir cennet bahçesine, etrafı bağlar ve bahçelerle süslendirilmiş büyük bir şehre, cennetin üzüm salkımına, Tûbâ ağacının gölgesine benzetir. İnsanlığın kalplerinin şifası olan besmele, bütün karanlıkları aydınlatan bir ışıktır. Şâir, besmelenin harf ve harekeleriyle ilgili de çeşitli benzetmeler yapar. Örneğin, 'ba'sını sonsuzluk âleminin en başta bulunanına, meddini haddini bilmeyenleri cezalandıran peygamber asasına, noktalarını kemâl denizinin cevherine, cezimlerini tesbîh tanelerine benzetir.

Birinci tevhîdde kâinatın ve insanın yoktan yaratılışı üzerinde yoğunlaşan Yahyâ, insanın yaratılışındaki gayeler, şeytânın Hz. Âdem'e secde etmemesi üzerine Allâh'ın huzurundan uzaklaştırılması, insanın marifet nûrlarıyla donatılması, kıyamet ve sonrası gibi konular üzerinde durur.

İkinci tevhîdde Allâh'ın kudreti, rahmeti, ihsânı ve hikmeti gibi vasıfları üzerinde duran şâir, onu birçok açıdan övmeye çalışır. Okuyucuda varlıklara karşı farkındalık oluşturmaya çalışır. Onu kâinat üzerine düşünmeye davet eder. Dört mevsim boyunca kâinatta meydana gelen değişimler tesadüf değildir. Hepsi Allâh'ın iradesiyle gerçekleşir. Şâire göre, ancak bunlar üzerinde dikkatlice düşünüldüğünde Allâh'ın isim ve sıfatlarının gerçek manası anlaşılabilir.

Yahyâ, üçüncü tevhîdde Allâh'ın celâl ve cemâli üzerinde yoğunlaşır. Mesnevîsini tasavvufu anlatma gayesiyle yazan şâir, ilâhî aşk üzerinde durur. Aşkı, Allâh'a kavuşmaya çok büyük bir vesile görür. Allâh'ın insanı severek yaratması, kendisini isteyen kullarını istemesi, kullarını velâyet mertebesine çıkarması gibi konular üzerinde durur. Bu şekilde asıl hikâyenin anlatıldığı bölüm için ön hazırlık yapar.

Birinci münâcâtta şâir kendisi ve diğer insanlar adına Allâh'tan yardım diler. Kendisini günâhkâr gören şâir, ibâdetlerini yetersiz bulur fakat Allâh'ın rahmetinden ümidini

kesmez. Allâh'tan kendisinin ve diğer insanların günâhlarını affetmesini isteyen Yahyâ, ahiret saadeti için Allâh'a yalvarır. Şâirin asıl isteği ise ilâhî aşkı yaşamak, böylece Allâh'ın cemâlini görebilmektir.

Yahyâ, Allâh'ın azamet ve kudretine değinerek ikinci münâcâta başlar. Bir önceki münâcâtta olduğu gibi burada da sadece kendisi için değil, bütün insanlar için dua eder. Yahyâ, Allâh için yaptığı ibâdetleri ve döktüğü gözyaşlarını yetersiz bulur. Günâhlarından dolayı büyük bir üzüntü yaşar. Bütün varlıkları yaratan Allâh'ın affediciliğine sığınır. Gönlünde Allâh aşkının yerleşmesini isteyen şâir, Allâh dışındaki her şeyin gönlünden çıkması için dua eder.

Şâir üçüncü münâcâta, rûhlar âlemindeki velîlerin Allâh'a nasıl dua ettiklerini anlatarak başlar. Dünyevî arzulardan sıyrılmanın önemine dikkat çeken Yahyâ, insanın ancak bu şekilde kendisini tanıyabileceğini düşünür. Bütün ümmetin, Hz. Muhammed'in şefaatiyle kurtulmasını, Allâh'ın iyi olanlara ihsânlarda bulunmasını, kötülere de azap etmesini ister. Şâir kendi kurtuluşu için de Allâh'a yalvarır.

Birinci na'tta Hz. Muhammed; Allâh aşkına vasıta olması, şefkat, cömertlik ve adalette en ileride bulunması, yeryüzündeki isyankârların zulmüne engel olması, getirdiği nûrla insanlığı aydınlatması, Hak sözünü yaşaması ve anlatması, ümmetine şefaat etmesi gibi özellikleriyle övülür. Hz. Muhammed'in kâinatın yaratılma sebebi olması, bütün varlıkların onun nûrundan yaratılması, şerefinin dünyayla sınırlı kalmayıp bütün kâinatı kuşatması, peygamberlerin başlangıcı ve sonu olması, getirdiği Kur'an-ı Kerîm'in insanlığa kurtuluş yolunu göstermesi ve ismi anılmadan İslâm'a girilememesi gibi konular üzerinde durulur.

İkinci na'tta Hz. Muhammed'in insanlığa hak yolunu açması, savaştaki ustalığı, putları ve Hristiyanlığın hükmünü ortadan kaldırması, düşmanı güçsüz hâle getirip susturması övülür. Ayrıca onun sıkıntılı bir hayatı tercih etmesi, ahlâkının güzelliği, şefkati ve şefaati üzerinde durulur. Parmağının işaretiyle ayı ikiye bölmesi, gittiği her yerde bir bulutun ona gölgelik yapması ve gölgesinin yere düşmemesi mucizelerine değinilir.

Üçüncü na't (mi'râc) bölümünde Allâh'ın Cebrâ'îl vasıtasıyla Hz. Muhammed'i huzuruna davet edişi, Hz. Muhammed'in Burâk'a binerek gök tabakalarında yükselmesi, gökyüzü ahalisinin sevinci, Hz. Muhammed'in Allâh'la perdesiz bir şekilde görüşmesi,

ümmeti için rahmet temennisinde bulunması, tekrar yeryüzüne döndüğünde gördüklerini sahabelerine anlatması ve sahabelerin sevinci üzerinde durulur.

Kanûnî Sultân Süleymân'a övgüde Kanûnî'nin dine bağlılığı, ince zekâsı, iyi tedbir alması, peygamber soyundan olması, velâyetinin yüksekliği, güzel ahlâkı, adaleti, cömertliği, geniş gönüllülüğü, herkes tarafından sevilmesi, ilim ve hünerde ileri olması, savaştaki ustalığı ve dünyaya hükmetmesi gibi konular üzerinde durulur.

Eserin yazılış sebebinin anlatıldığı bölümde Yahyâ, kendi soyu ve memleketiyle ilgili bilgi verir. Osmanlı Devleti'nin hizmetine nasıl girdiğini, savaştaki ustalığını, padişah tarafından vakıf işlerine bakmakla görevlendirilişini, kötü niyetli kişiler tarafından iftiraya uğrayarak makamını kaybedişini, büyük sıkıntıların ardından Allâh'ın ihsânıyla tarîkata girişini, manen terakki edişini, maneviyâtın tesiriyle düşmanlarının hayata veda edişini özet olarak anlatır. Tarîkata girmesinin, murâdına ermesine sebep olduğunu ifade eden Yahyâ, sülûk esnasında öğrendiklerini okuyucuyla paylaşmak ister. Bu şekilde okuyucuya tasavvuftaki mertebeleri, sûfîlerin yaşadıkları manevî hâlleri, gösterdikleri kerâmetleri öğretmeyi hedefler.

Muhammed Dede'ye övgüde şâir, Gülşenî şeyhi Muhammed Dede'yi tanıtır. Yahyâ, bu zâtla karşılaşmasını ve onun vesilesiyle gözlerinin maneviyâta nasıl açıldığını anlatır. Bu vesileyle tasavvufa üstatsız, şeyhsiz girilemeyeceğine vurgu yapar.

Kitap sahibinin özrüne ayrılan bölümde Yahyâ, hamseleriyle şöhret kazanan Nizâmî, Hüsrev, Câmî ve Nevâyî'den söz eder. Bu üstat şâirlerle kendisini mukayese eder ve onlardan üstün görür.

Birinci fasılda padişahların nasıl olması gerektiği anlatılır. Gafilleri terbiye etmek ve câhillere nasihat etmek maksadıyla yazılan ikinci fasılda konu genişler. Bu bölümde marifet ilminin ve ibâdetin önemi, haramdan sakınma ve hakîkî şeyhin nasıl olması gerektiği üzerinde durulur. Gayr-ı meşrû ilişkiler, kötü ahlâk ve sahte şeyhler eleştirilir.

Üçüncü fasılda geçici dünya zevk ve lezzetlerinin insanı aldatmaması gerektiği anlatılır. Dördüncü fasıl, kanaatin insanı îmânî yönden güçlendirdiğine dairdir. Bu fasılda konunun genişleyerek dağıldığı, konunun belli bir sistematik üzere gitmediği dikkat çeker. Dördüncü faslın içinde kanaat, riyâzet, meşakkat çekme, tefekkür, cemâatle ibâdetin öne-

mi, gönül saflığı ve rüya tabirine yer verilir. Şair, bu fasılları hikâye, temsîl ve tenbîhlerle zenginleştirmiştir.

Evliyânın sınıflandırıldığı başka bir bölüm, velîlerin kısımlarını anlatacak şekilde dört ayrı başlıktan oluşur. Sözü edilen evliyânın her bir grubunun dört halifeden birini takip ettiğini belirten şâir, hepsinin yolunun Hz. Muhammed'e çıktığını anlatır.

Velîleri yedi mertebe olarak sınıflandıran Yahyâ, bu mertebeleri hikâyelerle açıklar ve zenginleştirir.

Eserin hâtimesinde mesnevînin güzelliği ve orijinalliği üzerinde duran şâir, diğer mesnevîlerde yaptığı gibi iyi hattâtı överken câhil hattâtı acımasızca eleştirir.

Gülşen-i Envâr, müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün vezninde yazılmıştır. Kâfiye düzeni aa, bb, cc, … şeklinde olan mesnevîde mürdef kâfiyelerin çokluğu dikkat çeker.[230] Mücerred kâfiyelere de sıkça yer verilen[231] eserde mukayyed[232] ve mü'esses kâfiye[233] örnekleri de vardır. Mesnevîdeki redifler hem kelime[234] hem ek[235] hem de ek ve kelimenin birleşmesinden[236] oluşmaktadır.

5.1.3. Gülşen-i Envâr'ın Muhteva İncelemesi

Gülşen-i Envâr tasavvufu anlatma gayesiyle yazılmıştır. Bu nedenle mesnevînin muhtevasını oluşturan konuların başında tasavvuf gelir. Dinî unsurlara da sıkça yer veren Yahyâ, tarihî ve efsanevî kişiler üzerinde de durur. Rüya tabirlerinin de önemli bir yer tuttuğu eserde dağınık hâlde sosyal hayat, savaş ve mûsikîyle ilgili unsurlara da rastlanır. Şâir hamsesinde bulunan her mesnevînin sonunda yaptığı müstensihle ilgili değerlendirmeyi *Gülşen-i Envâr*'da da yapar.

5.1.3.1. Tasavvufî Unsurlar

Burada vahdet-i vücûd, a'yân-ı sâbite, hakîkat-i Muhammediye, ilâhî aşk, ev ednâ makamı, âlem-i kebîr olan insan, tasavvuf adabı, mürşid-i kâmil, nefis mücadelesi, bazı

---

[230] ʿİlmi güneş gibi cihāna müfīd/Keşf-i maʿānīde vaḥīd u ferīd (GE: 1420)
[231] Ādeme bu ʿālem-i bī-merḥamet/Oldı meger mezraʿatü'l-āḫiret (GE: 1379)
[232] Ceẕbe şalar ḫalḳa o deryā-yı şevḳ/Ẕātı olur mihr-i mücellā-yı şevḳ(GE: 2767)
[233] Cām-ı cihān-bīne döner ḫātırı/Dīde olur bāṭını vü ẓāhiri (GE: 2210)
[234] Bir dereden şimdi güẕer eyledüm/Dīde-i keşf ile naẕar eyledüm (GE: 2156)
[235] Dil müteḥayyir bu ʿaceb ḥikmete/Beñzedi çökmiş cemel-i ḳudrete (GE: 22)
[236] Cenk olur iken hele yaġmāyı ḳo/Ġayreti elden ḳoma dünyāyı ḳo (GE: 1525)

tasavvufî terimler ve ünlü mutasavvıflar, velâyetin bölümleri, velîlerin dört halifeyle özdeşleştirilmesi ve velâyet mertebeleri üzerinde durulacaktır.

Mesnevîde öne çıkan tasavvufî unsur vahdet-i vücûd anlayışıdır. Hakîkatte bir tek varlığın bulunduğuna, bunun da Allâh'ın varlığı olduğuna inanan Yahyâ, mevcudâtın, varlığın değişik yansımalarından ibaret olduğunu düşünür:

Birlüginüñ iki cihān şāhidi
Daḫı cihān yoġ iken ol şāh idi (GE: 203)[237]

ʿĀlemi yokdan var iden Ḥaḳ'dur ol
Raḥmeti çoḳ vāḥid-i muṭlaḳdur ol (GE: 207)

Cümle cihān yoġ idi sen var idüñ
Ḳādiridüñ fāʿil-i muḫtār idüñ (GE: 324)

Āyine-i ḳudretidür bī-gümān
Nevʿ-i beşer şems ü ḳamer āsmān (GE: 226)

Yahyâ, eşyanın vücûda gelmeden önce Allâh'ın ilminde sabit olan sûretlerinden (a'yân-ı sâbite) de söz eder. Yaratmayla ilgili bütün bilgilerin Allâh'ın ilminde mevcut olduğunun idrakinde olan şâir, Allâh'ın varlıkları yaratarak bu ilmi harici âleme yansıttığını düşünür. Ayrıca şâir, kâinatın ve varlıkların özellikle de insanın yaratılışı üzerinde durur. Levend'e göre Allâh'ın aşk-ı zâtî sebebiyle kendini görmek ve göstermek istemesi tekvîne sebep olmuştur (1984: 15). Aşağıda şâirin yaratılışla ilgili beyitlerinden örnekler verilmiştir:

Gelmemiş idi yüze mülk-i cihān
Olmamışdı baḥr-ı ʿademden ʿayān

Ḳıldı celāl-i ʿaẓamet iḳtiżā
ʿĀlemi ḫalḳ eyleye maʿbūd ola

ʿAyn-ı ʿademden aḳa āb-ı ḥayāt
Zinde ola emri ile kāʾināt

Ḳudret eli ādemi mevcūd ide
Ḥikmet ile sācid ü mescūd ide

Cism-i ṭılsmını ʿayān eyleye
ʿİlmin aña genc-i nihān eyleye

[237] *Gülşen-i Envâr*'la ilgili örnek beyitler, tarafımızdan hazırlanan ve ekte sunulan karşılaştırmalı metinden alınmıştır. Eser isminin kısaltması ve beyit numaraları beyitlerden sonra parantez içinde gösterilmiştir.

Ādeme esmāsını taʿlīm ide
ʿİlm ile tekrīm ide taʿẓīm ide

Ḳullarını kendüye müştāḳ ide
Ḳapusını Kaʿbe-i ʿuşşāḳ ide

Ḫavf u recā ile ḳamu ʿāşıḳān
Eyleyeler nāle vü āh u fiġān

Mürşid-i kāmilleri fāżılları
Vāṣıl ide kendüye ḳābilleri (GE: 136-144)

Sevdi yaratdı bizi Rabbü'l-vedūd
Varumuza varlıġı virdi vücūd (GE: 262)

Kâinatın yaratılışından söz eden şâir, nûr-ı Muhammedî diğer bir söylemle hakîkat-i Muhammediye anlayışı üzerinde de durur. Bu ıstılaha göre Allâh'ın yarattığı ilk varlık Peygamber efendimizin nûru olup diğer varlıklar onun nûrundan yaratılmıştır (Cebecioğlu, 2009: 488). "*Hemen Hz. Muhammed'in nûru yaratıldı. O nûrdan dünya meydana çıkmaya başladı. Cömertlik denizinin açığa çıkmasıyla kâinat dalgalar gibi vücûd buldu*" anlamındaki beyitler buna örnektir:

Nūr-ı Muḥammed yaradıldı hemān
Ẓāhir olabaşladı andan cihān

Geldi ẓuhūr eyledi deryā-yı cūd
Buldı ṭalazlar gibi ʿālem vücūd (GE: 145-146)

Yahyâ, a'yân-ı sâbite hakîkatinden yani eşyanın vücûda gelmeden önce Allâh'ın ilminde sabit olan sûretlerinden de söz eder. Allâh'ın isim ve sıfatları yokluk aynasında tecellî edince farklı şeyler ortaya çıkmıştır. Varlıkların çokluğu ve başka başka görünmeleri bu sırdandır fakat bu çokluk ve farklılık şekilde ve görünüştedir. Hakîkatte bir tek Alah'ın vücûdu vardır (Levend, 1984: 19). Yahyâ, "*Nûr denizi coştu. Çok merhametli o ilâhî gölge nûr denizinin ilk dalgasıdır. Allâh birdir ama kulu sayısızdır. Deniz birdir ama dalgası yüz bindir. Gerçi onun dalgası çok olur. Biri yok olursa diğeri var olur*" der:

Cūş u ḫurūş eyledi deryā-yı nūr
Evvel-i mevcidür o ẓıll-ı ġafūr

Tañrı bir ammā ki ḳulı bī-şümār
Baḥr bir ammā ṭalazı ṣad hezār

Mevci anuñ gerçi ki bisyār olur
Biri yoġ olursa biri var olur (GE: 445-447)

Kâinattaki bütün varlıklar Allâh aşkıyla ayaktadır. Allâh aşkı, ona kavuşmak için çok büyük bir vesiledir. Çünkü Allâh da kendisini isteyeni istemektedir:

İsteyeni isteyen Allāh'dur
ʿIşḳı viṣālüne anuñ rāhdur

Yeller eser ṣular aḳar sū-be-sū
Ṭurmayup Allāh'ı ider cüst ü cū

Yellerüñ āhı sularuñ yaşı var
Lāleye baḳ yüreginüñ başı var

Şevḳi ḳaçan gelse gider iḫtiyār
Dīde olur mihrine āyīnedār

Añladı ẕevḳi yirini ins ü cān
Ḫāk-i deri olmaġ içün virdi cān

Ehl-i dilüñ baḥr-ı muṣaffā-miṣāl
Göñlin ider āyine-i ẕü'l-celāl (GE: 248-253)

Yahyâ, mi'râc bölümünde Hz. Muhammed'in, Mi'râc Gecesi'nde ev ednâ makamına yükselişi üzerinde de durur:

Vaḥdet-i Ḥaḳ gülşenini gözledi
Gül gibi ḳopduġı yeri özledi

Refref ile ber-ṭaraf oldı Resūl
Buldı hemān aṣl-ı uṣūle vuṣūl

Başladı açılmaġa esrār-ı Hū
Yaʿni serā-perde-i dīdār-ı Hū

Göñli gözi ġarḳa-i envār idi
Anda hemān Ḥażret-i Ḥaḳ var idi

Cānı ki müstaġraḳ-ı cānān idi
ʿĀlem-i envār ile yeksān idi (GE: 578-582)

İnsan, hakîkatinde âlem-i kübrâ olmasıyla da mesnevîye konu olur. Yahyâ, "*İnsana ilmini ihsân eder. Damlada denizleri gizler*. *Vücûdunu Allâh bina etti. Orada ilâhî sırları topladı*" diyerek insanın bu genişliğini ortaya koyar:

ʿİlmini insāna ki iḥsān ider
Ḳaṭrede deryāları nihān ider (GE: 166)

Cismüñi Ḥaḳ çünki binā eyledi
Cāmiʿ-i esrār-ı Ḫudā eyledi (GE: 1009)

Şâir, mesnevînin muhtelif yerlerinde okuyucuyu tarîkata girmeye teşvik eder. Yahyâ, "*Velîler hangi yola gittiyse sen de daima o yola git. Şeyhe anlayışlı bir mürîd ol. Sen de emsalsiz bir şeyh ol*" diyerek okuyucuya yol gösterir:

Her ne yola gitdi ise evliyā
Aña sülūk eyle yüri dāʾimā (GE: 2456)

Şeyḫe ferāsetde mürīd olagör
Sen daḫı bir şeyḫ-i ferīd olagör (GE: 1374)

Yahyâ, tasavvuf yoluna mürşidsiz girilemeyeceğini düşünür. Kişinin iyi bir şeyhe mürîd olabilmesi için yapması gereken şey ise manevî yönden güzel bir hâle bürünmektir. Bunu yaptığı takdirde Allâh ona mürşidini gönderecektir:

Bilmege bu ʿilmi muʿallim gerek
Ḫidmetine her kişi ḳāʾim gerek

Kāre şürūʿ eyleme tedbīrsüz
Bu yola kimse giremez pīrsüz

Sende eger var ise saʿy-i cemīl
Gerçek erenler saña olur delīl (GE: 720-722)

Lāyık-ı irşād olagör evvelā
Mürşidini gönderür Allāh saña (GE: 2841)

Yahyâ, kişinin şeyh şeçiminde ferasetli olması gerektiğini düşünür. Ona göre şeyhin âlim, seçkin ve ilmiyle etrafındakileri aydınlatan bir zat olması gerekir:

Mürşid-i maʿḳūla ḳul ol ara yol
Eyleme altun aduñı ḳara pul

Şeyḫ aña dirler ki ola ẕü-fünūn
Görmeye mānendini gerdūn-ı dūn

ʿĀlem-i mahlūḳuñ o şems-i cihān
Göñli ḳarasını açar her zamān (GE: 1321-1323)

Tasavvuf yoluna giren kimselerin hiçbir şekilde dünyaya değer vermemeleri ve manevî tasarruflarda bulunmaları gerekir:

Ehl-i taṣavvufda tevaḳḳuf gerek
Cevher-i īcād u taṣarruf gerek

Olma bu dünyā-yı denī ile yār
Dīn evini eyleme tārīk u tār (GE: 1553-1554)

Tarîkata giren bir mürîdin yapması gereken nefis mücadelesi, sabır, kanaat, riyâzet, uzlet ve zikir gibi mücadele şekilleri de mesnevîye konu olur:

Şehr-i şerīʿatde olan merd-i pāk
Nefsi itini daḫı eyler helāk (GE: 907)

Öldürelüm nefsümüz emmāresin
Arayalum derdümüzüñ çāresin (GE: 1249)

Ṣabrı olur ādem olan ādemüñ
Ṭatlı gelür acıları ʿālemüñ (GE: 1676)

Uçmaḳ içün cennete ehl-i ṣalāt
ʿAynı ile oldı ḳanāʿat ḳanāt

Faḳrına rāżī olan ehl-i fenā
Buldı riyāżetde riyāż-ı beḳā (GE: 1564-1565)

Cānib-i Ḥaḳ'dan baña oldı naẓar
Zāviye-i ʿuzlete itdüm güẓer (GE: 681)

Oldı ḥaḳīḳatde o tesbīḥ-i ḫūb
Ṣūfī-i ṣāfīlere ḳūtu'l-ḳulūb (GE: 1783)

Mesnevîde tasavvufla ilgili tekke, halvet, taç, hırka gibi terimlerle de karşılaşılır:

Şeyḫine ḫalvetde meger kim hemān
Heftede bir bādem imiş ḳūt-ı cān (GE: 1608)

Tāc ile tesḫīr-i ḳulūb eylemiş
Ḫırḳayı settār-ı ʿuyūb eylemiş (GE: 1302)

Mesnevîde Mevlânâ (öl. 1273), Saʿdî-i Şirâzî (öl. 1292), Şeyh Vefâ (öl. 1491) ve Muhammed Dede (öl. 1582) gibi bazı ünlü tarîkat şeyhlerine de yer verilir:

Mürşid-i Ḥaḳ Ḥażret-i Mollā-yı Rūm
Şeyḫ-i cihān maḳṣad-ı aḳṣā-yı Rūm (GE: 2056)

Saʿdī-i Şirāz'a hezār āferīn
Bildi bu rüʾyāları ʿayne'l-yaḳīn (GE: 1889)

Adı Velī kendü deli bir pelīd
Şeyḫ Vefā'ya gelür olur mürīd (GE: 1931)

Sālik-i mecẕūblaruñ yoldaşı
Başı ḳaba yalıñ ayaḳlar başı

Ẓāhiri vīrāne vü miḥnet-zede
Bāṭını maʿmūr Muḥammed Dede (GE: 698-699)

Şâir, velâyet mertebelerindeki velîleri dört kısma ayrırır. Birinci kısım velîler, kendilerinin velî olduğunu bilirler fakat diğer insanlar bundan habersizdir:

Cümle velāyetde ne sırdur bu sır
Ḳısm-ı velī dörde olur münḥāṣır

Biri bilür kendü velī olduġın
Anı velī bilmez aḥibbā-yı dīn (GE: 1943-1944)

İkinci kısım velîler ise kendilerinin velî olduğunu bilmezler fakat diğer insanlar onların velâyetlerinin farkındadır:

Biri olur ḳulzüm-i tevḥīde ġarḳ
Eyleyemez kendü vücūdını farḳ

Kendüyi bilmez bilür anı ricāl
Ayaġı toprağı olur ehl-i ḥāl (GE: 1955-1956)

Üçüncü kısım velîler ise kendilerinin velî olduklarının farkında oldukları gibi diğer insanlar da bunun farkındadır:

Biri velī olduġını bī-gümān
Kendü bilür hem daḫı ḫalḳ-ı cihān (GE: 1967)

Dördüncü kısım velîlerin velî oldukları ne kendileri ne de başkaları tarafından bilinir:

Biri daḫı gökde miṣāl-i sürūş
Ṭāʿat ile ġāyet ile vaḳti ḫoş

Kendü velī olduġını ṭıñlamaz
Kimse daḫı anı velī añlamaz (GE: 1978-1979)

Söz konusu sınıflandırma hakîkat ehlince yapılmış olup Yahyâ tarafından da benimsenmiştir. Şair ehl-i hakîkate karşı herkesin saygılı olması gerektiğini vurgular:

Ehl-i ḥaḳīḳat bize taḥḳīḳ ider
Cümlesini böylece tefrīḳ ider
Ḳılma bu ʿālīlere dūn iḫtimāl
Eyle ḥesābını yüri ḥasb-i ḥāl (GE: 1988-1989)

Yahyâ, dört gruba ayırdığı velîlerden her birinin kişilik özelliklerini hava, ateş, su ve toprak unsurlarından biriyle anlatmaya çalışır. Dört halifenin her birini de dört unsurdan biriyle özdeşleştiren Yahyâ, bu şekilde velîlerin hangi halifeyle imtizaç ettiğini ortaya koyar. Birinci gruptaki velîlerin Hz. Ebû Bekir'in meşrebiyle uyumlu olduğunu iddia eder:

Birisi mānend-i nesīm-i seḥer
Bāġ-ı dil ü cānı ider tāze ter
Yel gibidür maʿnāda ol pehlevān
Ejder-i nefsini ḳılur bī-nişān (GE: 1991-1992)
Kim ki bu taʿbīre muvāfıḳ olur
Meşrebi Ṣıddīḳ'a muṭābıḳ olur (GE: 1995)

İkinci kısım velîlerin kişilik özelliklerini ateş unsuruyla açıklayan Yahyâ, bunların tarzının Hz. Ömer'le uyumlu olduğunu ifade eder:

ʿUnṣur-ı nāra biri oldı miṣāl
Ḥażret-i Mūsā gibi ehl-i celāl
Nār gibi ḳıymeti bālāyadur
Nūr gibi himmeti ʿalāyadur (GE: 1996-1997)
Ṣevḳ ile ḳul ḳul gibi fikr-i raḳīḳ
Ḥażret-i Fārūḳ'a çıḳar bu ṭarīḳ (GE: 2001)

Üçüncü kısım velîlerin kişilik özelliklerini su unsuruyla açıklayan şâir, bunların yolunu Hz. Osmân'la özdeşleştirir:

Āb gibi pāk idici pākdür
Kāşif-i āyīne-i idrākdür (GE: 2004)

Her kime ki ḥāli muvāfiḳ ola
Anlara ser-çeşmedür ebr-i ḥayā (GE: 2007)

Dördüncü kısım velîler toprak unsurunu temsil eden Hz. Alî ile bütünleştirilir:

Biri daḫı bāb-ı kitābü'l-ʿulūm
Şānı yüce göñli türābü'l-ḳudūm (GE: 2008)

Meşrebi anuñ ki bu yola aḳar
Silsilesi şīr-i Ḫudā'ya çıḳar (GE: 2012)

Yahyâ, velîleri sınıflandırmakla kalmaz. Onların çıktıkları manevî mertebelerden de söz eder. Velâyet mertebelerinin sınırsız olduğunu düşünen şâir, bu mertebeleri büyük mutasavvıfların yediye ayırdıklarını ifade eder:

Ḥaḳḳ'a irişince eyā baḥr-ı cūd
Mertebe-i sālike olmaz ḥudūd

Ḳābil-i tafṣīl olanı ehl-i sır
Ḳıldı yedi mertebeye münḥaṣır (GE: 2027-2028)

Birinci mertebeye yükselen sâlikin makamı, arştan daha yüksektir. Bu makamdaki sâlik insanın içinden geçenleri bile anlar. Şâire göre kişi kendi çalışmasıyla böyle bir mertebeye ulaşamaz. Bu hâl Allâh'ın seçkin kullarına özel bir ikrâm ve ihsânıdır:

Söylemedin sözleri maʿlūm olur
Ḫāṭırınuñ levḥine merḳūm olur (GE: 2034)

Ḳulına bu ḥāleti Mevlā virür
Ḳudret ile ḳadr-i muʿallā virür

Ādemüñ olmaz bu ḳadar ḳudreti
ʿĀriyetidür cihet-i ḥāleti (GE: 2037-2038)

Ḫāṭırı cennet gibi ġāyet vesīʿ
Mertebesi ʿarş-ı Ḫudā'dan refīʿ (GE: 2045)

Birinci mertebedeki sâlikin harama bakması, haram yemesi, dünyaya değer vermesi, sahip olduğu makamla övünmesi onu manevî makamından düşürür:

Gözleri nā-maḥreme baḳsa eger
Göz göre cānı gözini kūr ider

Māl-ı ḥarāmı yise olur mużırr
ʿAynı olur ʿayn-ı ʿavām ile bir

Eylese dünyāsı ile iftiḫār
Mertebesinden düşer İblīsvār (GE: 2052-2054)

İkinci mertebeye yükselen sâlik, kabir ehlinin hâlini görür. Gördüklerinden ibret alan mürîd, Allah'a yönelir:

Mertebe-i ṣāniye irse mürīd
Keşf-i ḳubūr ile olur müstefīd (GE: 2106)

Çün bu temāşāyı görür evliyā
Mā'il olur cānib-i Ḥaḳ'dan yaña (GE: 2135)

Üçüncü mertebeye ulaşan sâlik, her şeyin hakîkatini görür. Çok uzak mesafelere bile nazar edebilir:

Cām-ı cihān-bīne döner ḫāṭırı
Dīde olur bāṭını vü ẓāhiri (GE: 2210)

Şemʿ gibi Şām'dan itse naẓar
Rūm'ı görür Mıṣr'ı temāşā ider

Dördüncü mertebeye yükselen sâlikin gönlü ilâhî aşkla dolar. Bu mürîdlerin parlak bir ayna gibi olan gönüllerinde sadece Allâh'ın cemâli yansır. Yahyâ, "*Mevki sahipleri dördüncü mertebeye ulaştıklarında gönül aynalarında güzellik sahibi Allâh görünür. Dünyanın güneşle dolması gibi onların kalbi ansızın aşk ile dolar*" diyerek dördüncü mertebeye ulaşan sâlikin manevî hâllerini bildirir:

Mertebe-i rābiʿa irse ricāl
Āyine-i cānı olur ẕü'l-cemāl
Ḳālıbı ʿışḳ ile ṭolar nā-gehān
Mihr ile gūyā ki vücūd-ı cihān (GE: 2278-2279)

Beşinci mertebeye ulaşan sâlikin gönlü sırlarla dolar. Allâh'a yakınlığından dolayı sürekli korku içindedir:

Mertebe-i ḫāmise irse mürīd
Ḫavfı olur ṭāʿati deñli mezīd
Ḳurb-ı Ḫudā'dur sebeb-i ḫaşyeti
Vaṣl ile artar cihet-i ḥayreti (GE: 2457-2458)

Gönli ṭolar gül gibi esrār ile
Gün gibi hemvār olur envār ile (GE: 2466)

Beşinci mertebede, mürîdi bekleyen çok büyük vartalar vardır. Sâlik bu mertebede Mehdî olduğu yönünde bir ses işitebilir. Bu sözün hikmetini anlayamayanlar çok büyük tehlikelere düşerler. Akıllı olanlarsa bu söze itibar etmezler:

Bir gün olur aña gelür bir ṣadā
Eydür eyā muʿteber-i evliyā

Saña bu gün mehdīlik oldı naṣīb
Zümre-i insāna sen olduñ ḥabīb (GE: 2471-2472)

Baʿżıları fehm idemez ḥikmetin
Ẓāhir ider gün gibi māhiyyetin (GE: 2477)

ʿĀḳıl olan meger ṭarīḳın bilür
Diñlemez ol ḳavli ferāġat ḳılur (GE: 2474)

Allâh'ın ihsân ettiği manevî güzelliklerle övünerek yüksek mertebesinden düşen sâliklerin bir kısmı hatasını anlayarak tövbe eder. Bunlar ilk mertebeden tekrar başlayarak manevî terakki yoluna girerler. Eski mertebelerine ulaşıncaya kadar büyük zahmet ve sıkıntılar çekerler:

Baʿżısınuñ devleti iḳbāl ider
Ḳalbini nār-ı elemi ḳāl ider

Yüzi aġarur eres-i tevbeden
Nādim olur başlar *elif*den *be*den

Saʿy ider ol mertebe-i evvele
Ḫātem-i maḳṣūdı girince ele

Gerçi yavı ḳılduġın arar bulur
Ḳaddi anuñ miḥnet ile dāl olur (GE: 2540-2543)

Altıncı mertebeye ulaşan mürîd, ilk olarak bitkilerin zikirlerini işitmeye başlar. Allâh ona o kadar güç verir ki isterse bir dağı bile parçalayabilir. Gönlü ilahî sırları yansıtan bir ayna haline gelir. Baştan başa cenneti seyreder:

Ẕikr-i nebātātı işidür bilür
ʿİbretinüñ ʿaynını bīnā ḳılur (GE: 2685)

ʿAvn-i Ḫudā ile gelür iḳtidār
İstese bir ṭaġı ider tār-mār (GE: 2641)

Tā ser ü pā cenneti seyrān ider
Göñlini āyīne-i cānān ider (GE: 2645)

Hallâc-ı Mansûr'un hayatına mal olan "Ene'l-hak" sözü altıncı mertebedeki mürîdi bekleyen büyük tehlikelerden biridir. Vecd hâlindeki mürîd, hatayla kendisinin Allâh olduğunu söyler. Bazıları hatasını çabuk fark ederek mahviyetkar bir tavır takınırken bazıları da bu sözlerinin cezasını hayatlarıyla öder:

Ceẕbesi baʿżısına eyler ġulüvv
Çaġırur eşḫāṣa ene'l-Ḥaḳ diyü

Vecd arasında dili söyler ḫaṭā
Başını Ḥaḳ yolına eyler fedā

Salṭanatı kendüyi maġrūr ider
Mertebesinden düşürür dūr ider

Sehvini añlar kimi çālāk olur
Rāh-ı teveccühde yüzi ḫāk olur (GE: 2650-2653)

Vecd hâlinin tesiriyle kendilerinin Allâh olduğunu iddia eden sâlikleri eleştiren Yahyâ, kişinin gerçekten güçsüz olduğunu, bütün güç ve kudretin Allâh'a ait olduğunu söyler:

Ne demir āteş ne beşer Ḥaḳḳ olur
Ḥażret-i Ḥaḳ ḳādir-i muṭlaḳ olur

ʿĀriyetī ḳudretine aldanur
Bende iken kendüyi Mevlā ṣanur

Ḳudret anuñ ḥikmet anuñ ḳul anuñ
Ẕerre ḳadar neñ var arada senüñ

Bilmez ene'l-Ḥaḳ sözini Ḥaḳ bilür
Bir ḳuru ġavġāyı hüveydā ḳılur (GE: 2657-2660)

Velîlerin, yukarıda sözü edilen hataya hayret hâlindeyken düştüklerini belirten şâir, onların mazur oldukları kanaatindedir. Velîler, ancak hiç olduklarını anlayarak kendilerini bekleyen bu büyük tehlikeden korunabilirler:

Ḫalvete girer niçe ehl-i yaḳīn
Aç u ṣusuz anda çeker erbaʿīn (GE: 2661)

Ḥayret ile niteki āb-ı revān
Söyledügin bilmez o şāh-ı cihān

ʿIşḳına maġlūb olanuñ ʿöẕri var
Mest ider anı ʿadem-i iḫtiyār (GE: 2663-2664)

Lā saña nefy-i Sivāu'llāhdur
ʿĀlem-i tevḥīde iki rāhdur

Eyle bu yoḳluḳ ḳapısından duḫūl
Var yüri iṣbāt ile Mevlā'yı bul (GE: 2670-2671)

Yedinci mertebeye yükselen velînin gönlü, Allâh'ın nûruyla dolar. O, yokluğunu tam anlayarak varlık bulur. Nefis ve şeytân onu kandıramaz. Allâh'ın sevmediği hiçbir davranışı olmaz. Sadece Allâh'la irtibattan lezzet alır:

Kendüyi yoġ olmaġ ile var ider
Vuṣlat-ı Mevlā'ya sezāvār ider

Göñli gözi vāhid-i muṭlaḳdadur
Nūr-ı Ḫudā'dur naẓarı Ḥaḳ'dadur (GE: 2759-2760)

Leẕẕet alur ṣoḥbet-i Ḥaḳ'dan müdām
Cāhil ü nā-dān ile itmez kelām (GE: 2773)

Nefsine irḫā-yı ʿinān eylemez
Cānına bir derd-i nihān eylemez

Ṣeyn-i şeyāṭīn iremez kendüye
Ẕerrece iġvā viremez kendüye (GE: 2764-2765)

5.1.3.2. Dinî Unsurlar

Burada Allâh inancı, peygamberler, dört halife, sahabeler, İslâm tarihindeki bazı önemli isimler, melek, şeytân, kıyamet, mahşer, cennet, cehennem, Kur'an, sünnet, ibâdet, günâh, sevap ve tövbe gibi dinî kavramlar üzerinde durulmuştur.

Allâh'ı birçok açıdan öven Yahyâ, onun rahmet, lütuf ve ihsânının çokluğu üzerinde yoğunlaşır. O kâinatı yoktan var eden, rahmeti çok ve eşi benzeri olmayan Allâh'tır. İhsânının gülbahçesi dünyadan geniştir. Lütfu öfke ve gazabından daha fazla, cömertliği hadsizdir:

ʿĀlemi yokdan var iden Ḥaḳ'dur ol
Raḥmeti çoḳ vāḥid-i muṭlaḳdur ol

Gülşen-i iḥsānı cihāndan vesīʿ
Luṭfı celāl ü ġażabından serīʿ (GE: 207-208)

Luṭfı firāvān keremi bī-şümār
Raḥmeti çoḳ merḥameti ṣad-hezār (GE: 283)

Yahyâ, peygamberler içinde en fazla Hz. Muhammed'e yer verir. Onu birçok açıdan öven şâir, insanlara Allâh'ı anlatması, küfrü ortadan kaldırması, Kur'an'ı getirmesi, son peygamber oluşu ve mucizeleri üzerinde durur:

Ḥaḳ ṭarafın açdı o ʿālī-cenāb
Mülk-i cihānı nitekim āftāb (GE: 470)

Oldı elif gibi o kān-ı saḫā
Fātiḥa vü ḫātime-i enbiyā (GE: 440)

Yaḳmaġa vü yıḳmaġa oldı sebeb
Ṣūret-i bī-maʿnā-yı aṣnāmı hep (GE: 472)

Gün gibi Ḳur'ān'ını ḳıldı ʿayān
Kāfire encüm gibi oldı Ḳur'ān (GE: 479)

Cümle melek aña olur dāʾire
Gölgesini kimse düşürmez yire (GE: 488)

Yaratılan ilk insan olması, meleklerin Allâh'ın emriyle kendisine secde etmesi gibi özellikleriyle anılan Hz. Âdem, Mi'râc'da Hz. Muhammed'i karşılamasıyla da mesnevîye konu olur:

Cümleye emreyledi rabbü'l-vedūd
Dāl gibi Ādem'e ḳıldı sücūd (GE: 154)

Oldı ṣafīyu'llāh anuñ ṭālibi
Ḳarşuladı ṭāliʿ-i saʿdı gibi (GE: 562)

Halîl İbrâhîm peygamber; ateşe atılması ve Allâh'ın emriyle oğlu İsmâ'îl'i kurban etme hadisesiyle anılır:

Ḥaḳḳ'a Ḫalil itdi bu yoldan ʿubūr
Āteşe atıldı miṣāl-i buḫūr (GE: 1663)

ʿĀlem-i maʿnāda Ḫalīl'e Ḫudā
Didi ki var oġluñı eyle fedā (GE: 1892)

Nûh peygamber, tufan üzerine kavminin sular içinde kalmasıyla anılır:

Dīde gibi ḳaldı şu içinde Nūḥ
Rūḥına irişdi şoñunda fütūḥ (GE: 1662)

Hikâye kişisi olarak mesnevîye dahil olan Dâvud peygamber, Mi'râc Gecesi'nde Hz. Muhammed'le karşılaşması dolayısıyla da anılır:

Eyledi Dāvūd maḳāmını maḳām
Virdi Süleymān nebīye selām (GE: 565)

Süleymân peygamber, insan ve insan dışındaki varlıklara hükmetmesi ve padişah olmasıyla anılır:

Cümleten olmışdur anuñ leşkeri
Nevʿ-i benī ādem ü dīv ü perī
Bir yire cemʿ olsa firāvān olur
Ḥākim-i dīvān-ı Süleymān olur (GE: 637-638)

Zelîhâ ile olan macerasından dolayı hikâye kişisi olarak yer verilen Yûsuf peygamber, kuyuya atılması dolayısıyla da anılır:

Çāh-ı ġamı Yūsuf'a ẕü'l-celāl
Eyledi derbend-i feżā-yı viṣāl (GE: 1665)

Îsâ peygamber, Mi'râc'da Hz. Muhammed ile görüşmesi ve göğe yükselmesiyle mesnevîye konu olur:

Geçdi Kelīmu'llāh ile ṣoḥbeti
Eyledi rūḥu'llāh ile ülfeti (GE: 563)

Ḥāl-i ṣalāḥ ile iden irtiḥāl
Rifʿate irişdi Mesīḥā-miṣāl (GE: 1384)

Hikâye kişisi olarak mesnevîye dâhil olan Mûsâ peygamber, ünlü asası ve Tûr Dağı'na ilâhî tecellîye mazhar olmasıyla anılır:

Ḫāme ʿaṣāsıyla miṣāl-i Kelīm
Açdı anuñ baḥrine rāh-ı ʿaẓīm (GE: 2861)

Rifʿate irişdi Mesīḥā gibi
Ṭūr-ı temennādaki Mūsā gibi (GE: 2724)

Yûnus peygamber balığın karnında yaşadığı sıkıntılar, Eyyûb peygamber hastalıkla imtihan edilmesi, Zekeriyyâ peygamber eziyetlere sabretmesi, Yahyâ peygamber de dindeki kararlılığıyla anılır:

Miḥnet ile Yūnus'ı itdi zebūn
Noḳṭa gibi ḳıldı mekānını nūn (GE: 1664)

Ġārda Ṣıddīḳ ile ẕāt-ı Nebī
Ṭurdı ten-i ḥūtda Yūnus gibi (GE: 2238)

Derd ile Eyyūb'ı idüp imtiḥān
Ḥikmet-i pinhānını ḳıldı ʿayān (GE: 1666)

Ṣabr ide cevre Zekeriyyā gibi
Dīnde bāḳī ola Yaḥyā gibi (GE: 1804)

Mesnevînin "*Danyal peygamberin kitaplarının dağılması gibi celâlin helâk edici fırtınası açığa çıksın*" anlamındaki beytinde Danyal peygamberin ismi de geçer:

Ẓāhir ola ṣarṣar-ı ḳaḥr-ı celāl
Ṭaġıla ṣanki kütüb-i Dānyāl (GE: 178)

Dört halife de mesnevîde yer alan dinî kişiler arasındadır. Yahyâ, Hz. Muhammed'in bu dört dostuna muhtelif hikâyelerde hikâye kişisi olarak yer vermiştir:

Didi Ebū Bekr'e Resūl-i güzīn
Ḫavfı gider göñlüñi eyle emīn (GE: 2248)

Ḳurb-ı meḳābirde ṭuruken ʿÖmer
Ḳayṣer-i Rūm elçisi geldi meger (GE: 895)

Ḫażret-i ʿOsmān u imāmü'l-hümām
Cumʿa güni ḳıldı namāzın tamām (GE: 2783)

Ḳadri celī mürşid-i kāmil velī
Bende-i Ḥaḳ şāh-ı velāyet ʿAlī (GE: 2498)

Mesnevîde Hz. Bilâl ve Hz. Talha'ya da yer verilmiştir:

Mescidi yolında meger kim Bilāl
Ṭaḳılur idi aña sāye-miṣāl (GE: 489)

Her biri bir cānibe ṭaldı hemān
Talḥa ile ḳaldı o faḫr-i cihān (GE: 1503)

Yahyâ, "*İsyankârların Deccâl'in başına toplanmaları gibi halk tabakası onu seyretmek için toplandı. Bugün sana mehdîlik nasip oldu. İnsanların sevgilisi oldun*" diyerek ahirzamanın korkuyla beklenen konuğu Deccâl'e ve insanlığı onun şerrinden koruyacağına inanılan Mehdî'ye telmîhte bulunur:

Üşdi temāşāsına anuñ ʿavām
Niteki deccāle ʿusātü'l-enām (GE: 1067)

Saña bu gün mehdīlik oldı naṣīb
Zümre-i insāna sen olduñ ḥabīb (GE: 2472)

Hızır'a zorda kalanların imdadına yetişme ve mekânı atlarcasına geçme özellikleriyle telmîh vardır:

Şehrümüze gelmiş idi sābıḳā
Ḫıżr gibi yolda şataşdum aña (GE: 704)

Genel manada çok sayıda melekten söz edilen mesnevîde özel olarak ismi belirtilen melek Cebrâ'îl ve Rıdvân'dır:

Ḳudret-i Ḥaḳ nāmesidür ol cemīl
Oḳıdı taʿẓīm ile peyk-i celīl (GE: 542)

Ol kişiden kim ola rāżī Ḫudā
Cennete Rıḍvān gibi oldı sezā (GE: 1270)

Yahyâ, "*Hayrı bırakıp şerri talep etme. Câhilliğinle şeytânı sevindirme*" diyerek okuyucuya şeytâna uymamayı tavsiye eder:

Ḫayrı ḳoyup şerri murād eyleme
Cehl ile şeyṭānuñı şād eyleme (GE: 758)

Mi‘râc Gecesi’nde Hz. Muhammed’in gök menzillerine yükselmesine vasıta olan manevî binek Burâk ve Refref’e de yer verilir:

Bindi Burāḳ üstine fetḥa gibi
Gün gibi bālāya çekildi nebī (GE: 545)

Refref ile ber-ṭaraf oldı Resūl
Buldı hemān aṣl-ı uṣūle vuṣūl (GE: 579)

Mesnevînin “*Mana yönüyle başı yedi kat göğü aşar. Sidre gibi sürekli yükselir*” anlamındaki beytinde Sidre’den de söz edilir:

Maʿnāda başı yedi gökden aşar
Sidreye beñzer yaşadıkça yaşar (GE: 54)

Yahyâ; kıyametin kopması, ölümden sonra insanların hesaba çekilmeleri, cennet ve cehennem gibi inanışlar üzerinde de durur:

Rūz-ı ḳıyāmet ġam-ı ḥicrān gibi
Ṭurmaz uzanur ḳadd-i cānān gibi (GE: 364)

ʿĀḳıbet olur ki gelür bir zamān
Ġarḳa-i baḥr-ı ʿadem olur cihān (GE: 171)

Olmadı mı daḫı zamān-ı viṣāl
Gelmedi mi vaḳt-i cevāb-ı suʾāl (GE: 363)

Dirile ādem derile bir yire
Derd ü ġam ile sürüle maḥşere (GE: 189)

Ol demi yād eyle ki rūz-ı ḥisāb
Öz başına viremez ādem cevāb (GE: 936)

Kimi cināna gire süre ṣafā
Kimi caḥīme gire göre cefā (GE: 194)

Cennette olduğuna inanılan Tûbâ ağacı, Kevser suyu, hûrî ve gılmânlar da mesnevîye konu olur:

Sāye-i Ṭūbā gibidür āşikār
Yir yir anuñ ẓulmeti var nūrı var (GE: 96)

Dime ki ġılmān ile ḥūr-ı ʿacīb
Serḫoş u bengiye ola mı naṣīb (GE: 1268)

Kevṣer ile ṣanki ṣulandı cihān
Ḳaṭreleridür görinen aḫterān (GE: 539)

Eserde, Kur'an ve sünnete uymanın önemine de değinilir. Yahyâ, Allah'ı seven kişinin Kur'an'a tabi olacağını, Kur'an'ın şerefiyle çok şeref kazanacağını düşünür. Allâh, Kur'an'ı insanlara yardımcı olarak göndermiştir. Hz. Muhammed'in hadîsleri de insanı manevî karanlıklardan kurtaran birer rehberdir:

Ḥaḳḳ'ı seven tābiʿ-i Ḳur'ān olur
ʿİzzet-i Kurān'a firāvān olur (GE: 1115)

Eyledi Ḳur'ān'ı ẓahīr u muʿīn
Ḳıldı süṭūrın bize şemşīr-i dīn
Oldı eḥādiṣ-i Resūl-i cemīl
Ẓulmet-i ġamdan bize rūşen delīl (GE: 239-240)

Mesnevîde, Kur'an-ı Kerîm'deki sûrelerden de söz edilir. "*Tebbet yedâ sûresi, fazîlette hiç ihlâs sûresinden daha yüksek olabilir mi*" anlamındaki beyit buna örnektir:

Hiç ola mı sūre-i Tebbet yedā
Faẓl ile bālāter-i iḫlāṣ ola (GE: 2788)

Câmi, cemâat, ezan, namaz, cuma namazı, ramazan ayı ve oruç gibi kavramlara da beyitlerde yer verilmiştir:

Ḳılmaġa bu derd-i günāha devā
Şām'da bir cāmiʿe urdı binā (GE: 994)

Mekr-i şeyāṭīn-i laʿīn ü denī
Azduramaz çoḳluḳ içinde seni

Üẕnüñe ṭoḳunsa ṣadā-yı eẕān
Ṭāʿate meşġūl ola gör baʿd eẕān (GE: 1758-1759)

Cümle niyāz ehli ḳılurlar namāz
Vāsıta-i vuṣlat-ı Ḥaḳ'dur namāz (GE: 1785)

ʿĀḳıl iseñ añla bu temṣili bil
Ẕikr ü namāzı o cemāatla ḳıl (GE: 1747)

Her yañadan aḳdı aña genc ü māl
Cumʿa namāzına miṣāl-i ricāl (GE: 1852)

Māh-ı ṣıyām idi hem eyyām-ı ḥārr
Ṭūl-i nehār u elem-i rūzgār

Zaḥmet-i ṣavm ile teni bī-mecāl
Miḥnet-i devrān ile āşüfte ḥāl (GE: 2591-2592)

Bismi'llâhtaki "ba"nın noktasını Kâbe'deki Hacerü'l-esved'e benzeten şâir, bununla hac ibâdetine telmîhte bulunur:

Noḳṭası beñzer ḥacerü'l-esvede
Kim aña yüzler sürilür Kaʿbe'de (GE: 51)

Sevap, günâh, tövbe ve dua gibi birtakım dinî kavramlar da mesnevîye konu olur:

Niçeleri ehl-i necāt eyledüñ
Az ʿamele çoḳ ḥasenāt eyledüñ (GE: 347)

Olmışuz İblīs gibi rūy-ı siyāh
Alçaġa çekdi bizi dest-i günāh (GE: 334)

Tevbeye gel ʿaḳluñ eger yār ise
ʿAybuñı gözle hünerüñ var ise (GE: 187)

Eyleyelüm aña duʿā vü ṣenā
Āḫireti ʿāḳıbeti ḫayr ola (GE: 648)

5.1.3.3. Tarihî ve Efsanevî Unsurlar

Burada devrin padişahı Kanûnî Sultân Süleymân, padişahın bayrakları, bazı ünlü şâirler ve eserleri, birtakım tarihî ve efsanevî kişiler üzerinde durulacaktır.

Mesnevîlerini sunduğu devrin padişahı Kanûnî Sultân Süleymân'ı bu eserinin girişinde öven Yahyâ, "*Talihi kuvvetli, bahtı yar olan bu padişahın atası Süleymân peygambere kadar padişahtır. Dünyanın padişahı Süleymân Hân, Osmanlı ordusunun padişahıdır*" der:

Ṭāliʿi ḳuvvetli yüzi ḳutlu şāh
Ceddi Süleymān'a degin pādşāh

Şāh-ı cihān şāh-ı Süleymān Ḫān
Pādşeh-i leşker-i ʿOsmāniyān (GE: 603-604)

Şâir, padişahın beyaz, kızıl, yeşil ve sarı kızıl sancaklarıyla ilgili değerlendirmeler yapar. Tûr Dağı'ndaki ağaca benzeyen beyaz bayrağı, nurun ta kendisidir. Hâlden anlayanlar yeşil ağaçtan çıkan ateşi andıran kızıl bayrağını sever. Hızır Peygamber gibi yeşil örtünen yeşil bayrağı insanlara coşku verir. Köleleri sarı kızıl bayrağıyla laleyi andırır:

Aḳ ʿalemi ʿaynı ile nūrdur
Ṣanki dıraḫt-ı cebel-i Ṭūr'dur

Sevdi ḳızıl sancaġını ehl-i ḥāl
Ṣol şecerü'l-aḥḍari nāren-miṣāl

Ḫalḳa yeşil sancaġı virür ḫurūş
Ḥızır nebī gibi olur sebze-pūş (GE: 630-632)

Ṣarı ḳızıl bayraġ ile her zamān
Bendeleri lāleye beñzer hemān (GE: 635)

Ünlü mesnevî şâirleri de Yahyâ'nın şiirine konu olur. Bunlar Nizâmî, Hüsrev, Câmî ve Nevâyî'dir. Şâir, Nizâmî'nin *Hüsrev ü Şîrîn* mesnevîsi üzerinde de durur:

Şeyḫ Nizāmī güher-i baḫr-i dīn
Ḫalḳa-i cemʿiyyete oldı nigīn (GE: 772)

Sözde ḳavī Hind ilinüñ Ḫüsrevi
Şeyḫ Nizāmīnüñ odur pey-revi (GE: 775)

Ḫażret-i Cāmīdür anuñ şāliṣi
Genc-i maʿānīnüñ odur vāriṣi (GE: 778)

Mīr Nevāyī gül-i bī-ḫārdur
Ḫamsesi bir nāfe-i Tātār'dur (GE: 781)

Ḫüsrev ü Şīrīn'ine ne iʿtibār
Fikr ü ḫayāl eyle ne maʿnāsı var (GE: 812)

Mevlânâ'nın ünlü mesnevîsi de esere konu olur. Mevlânâ, mesnevîsi düzenleyerek kitap hâline getirmiştir:

Meṣnevisin yazdı kitāb eyledi
Ḫayra girüp ḳaṣd-ı ṣevāb eyledi (GE: 2060)

Mensup olduğu millet ve soyuyla ilgili de bilgi veren Yahyâ, "*Köklü neslim Arnavut'un seçkin Dukakin beylerine dayanır*" der:

Arnavud'un ḫāṣṣları yegleri
Nesl-i ḳadīmüm Duḳakīn begleri (GE: 649)

Kârûn, "*Mal mülk talebinde bulunan herkes maneviyâtta Kârûn gibi durmadan aşağıya iner*" anlamındaki beyitte zenginliğiyle anılır:

Maʿnāda her ṭālib-i māl u menāl
Ṭurmaz iner alçaġa Ḳārūn-miṯāl (GE: 839)

Adaletiyle şöhret kazanan hükümdar Nûşirevân'a, Allâh'ı bulmak için dünya padişahlığından vazgeçen İbrâhîm Edhem'e (öl. 779), Abbâsî halifesi Hârûn Reşîd'e (öl. 809), Behlûl-i Dânâ'ya ve Hz. Muhammed'e duyduğu şiddetli muhabbetle gönüllerde yer eden Veysel Karânî'ye hikâye kişisi olarak yer verilir:

Şīr gibi ṭaġlara Nūşirevān
ʿAzm-i şikār itmişidi bir zamān (GE: 871)

Şāhlaruñ aʿlemi vü aʿẓamı
Ḳuṭublaruñ muḫteremi edhemi (GE: 911)

Şāh-ı cihān eşref-i ʿabbāsiyān
Yaʿni ki Hārūn-ı faṣīḥü'l-lisān (GE: 940)

İstedi Behlūl'e o şāh-ı ferīd
Anı murād itdi ki ola mürīd (GE: 953)

Cümleye Raḥmānuñ olur raḥmeti
Yaʿni Üveysü'l-Ḳarānī ḥażreti (GE: 2371)

Nemrûd'a, "*Nemrûd'un elbisesini çıkarıp ateşe at. Bu gurur sermayesi gönle belâdır*" anlamındaki beyitte, gururu dolayısıyla telmîh vardır:

Câme-i Nemrūd'ı çıḳar oda ur
Cāna belādur bu metaʿ-ı ġurūr (GE: 1479)

Emevi halifesi Mervân, gururu dolayısıyla; Yezîd, Kerbelâ Hadisesi'yle; Ebû Cehil, Hz. Muhammed'in nasihatlerinden istifade edememesi dolayısıyla anılır:

Yaʿni ki Mervān emirü'l-aʿvān
Kaʿbe'ye ʿunvān ile oldı revān (GE: 1062)

İşleme ol işi miṣāl-i Yezīd
Ḫalḳa-i laʿnetdür o ḥāl-i pelīd (GE: 1214)

Pend ile rām olsa eger her pelīd
Yüzi Ebū Cehl'üñ olurdı sefīd (GE: 1028)

Uhud Savaşı'nda Hz. Muhammed'in dişinin kırılması hadisesi, "*Kâbe'de büyük bir hadise oldu. O cömert elçi savaşırken alçak düşman cefâ taşıyla onun iki dişini şehit etti*" anlamındaki beyitte mesnevîye konu olur:

Kaʿbe'de bir ḥādiṣe oldı ʿaẓīm
Ceng ider iken o Resūl-i kerīm

Seng-i cefā ile ʿadū-yı pelīd
İki dişin ḳıldı nebīnüñ şehīd (GE: 2381-2382)

"*Zemin yüzünün noktası, Âdem, Havvâ, mekân ve mekânın sakinleri kayıptı*" anlamındaki beyitte, Hz. Havvâ'nın da ismi geçer:

Ġāʾibidi noḳṭa-i rūy-ı zemīn
Ādem ü Ḥavvā vü mekān u mekīn (GE: 131)

Yûsuf peygambere duyduğu şiddetli aşkla tanınan Zelîhâ, yaşadığı aşk dolayısıyla anılır. Yahyâ, "*Aşk ateşiyle daima Zelîhâ gibi tutuşan bir yiğit nerede*" der:

Ḳanı Zelīḫa gibi bir pehlevān
ʿIşḳ odı ile ṭutuşa her zamān (GE: 1806)

Büyük İskender'in İskenderiye şehrini kurduğu zaman orada bulunan bir kısım hâkimlerin yaptıklarına inanılan ayna da mesnevîye konu olur. Bu aynanın, İskenderiye şehrine gelen gemileri daha bir aylık mesafedeyken gösterdiğine inanılır (Pala, 2004: 48). Yahyâ, "*Sendeki İskender'in aynasını, güzelliğin şevkiyle çıkararak beri gel*" der:

Sendeki āyīne-i İskenderi
Şevḳ-ı cemāl ile çıḳar gel beri (GE: 1824)

Aristo, "*Aristo'ya geçici hikmeti verdi. Koca kafasının hayreti bütün vücûdunu sardı*" anlamındaki beyitte, felsefeyle meşgul olmasıyla anılır:

Virdi Arisṭo'ya fenā ḥikmeti
Aldı vücūdın eres-i ḥayreti (GE: 217)

İran'ın efsanevî kahramanlarından Sâm, Zâl ve Nerîman mesnevîde ismi geçen kişiler arasındadırlar:

Atı öñünce n'ola ol pehlevān
Sām-ı süvārı yüridürse yayan (GE: 618)

Ḫışm ile zāl-i felegi çal yire
Bām-ı semādan güneşi ṣal yire (GE: 377)

Ḳanlı ide kendüyi ḫāḳān gibi
Ṣoñı yaman ola Nerīmān gibi (GE: 1142)

Yahyâ, Kaf Dağı'ndan söz eder. Heybetli bir görünümü olan Kaf Dağı, İhlâs sûresindeki harflerin büyüklüğüne erişemez:

Ḥarfleri görinür eṭrāfdan
Her biri büyük cebel-i ḳāfdan (GE: 2795)

Efsanevî kuş, Anka da mesnevîye konu olur. "*Her türlü zevke karşı koyarak Anka gibi yalnızlık köşesinde oturur. İnsanların çokluğunun eleminden emindir*" anlamındaki beyit buna örnektir:

Zühd ile ʿanḳā gibi ḫalvet-nişīn
Keşret-i nāsuñ eleminden emīn (GE: 2556)

5.1.3.4. Rüya Tabiri

Rüya tabirleri için ayrı bir bölüm ayıran Yahyâ, bu konudaki düşüncelerini okuyucuya aktarır. Ayrıca rüya üzerine kurguladığı hikâyelerdeki rüyaları yorumlar. Burada şâirin rüyayla ilgili yorumlarına ve birkaç rüya tabirine yer verilecektir.

Yahyâ, Allâh'a ulaşma yolundaki sûfîlerin gördükleri rüyaların, onları doğruya yönlendirdiğini düşünür. "*Allâh yolundaki sâlike Allâh lütfederse onun rüyaları, hâlini düzeltir. Rüya âlemi ile irşâd olur. Sıkıntılardan kurtulur*" der:

Sālike Ḥaḳ'dan ki ola bir naẓar
Düşleri aḥvālini ıṣlāḥ ider
ʿĀlem-i rüʾyā ile irşād olur
Ḥādiṣe-i ġuṣṣadan āzād olur (GE: 1828-1829)

Dinî emirlere uygun bir hayat yaşayan kişilerin rüyaları da hayatları gibi anlamlıdır. Onlar rüyalarında adeta gökteki yıldızlarla seyahat ederler:

Ṣāliḥ olanlar eyü düşler görür
Gökdeki seyyāreler ile yürür (GE: 1831)

Kişilerin rüyaları, onların sahip oldukları ahlâkî özelliklere göre şekillenir. İyi insanlar güzel rüyalar, kötü insanlar kötü rüyalar görür. Yahyâ bu konuda, "*Güzel ahlâk sahibiysen bu, sana rüyanda gösterilir. Taş gibi katı olan isyankârdaki kötü özellikler rüyasında manasız ve boş şeyler olarak karşısına çıkar*" der:

Ḫulḳ-i ḥasen sende ki iẓhār olur
Düşüñe girer saña ezhār olur
ʿĀṣī-yi ḳāṣīde olan bed-ṣıfāt
ʿĀlem-i maʿnāda olur mühmelāt (GE: 1836-1837)

Sûfîler, gördükleri rüyalardan aldıkları haberlere göre hayatlarını düzenler:

Ṣūfī ider düşlerini imtiḥān
Şehr-i vücūdına olur pāsbān (GE: 1840)

Rüya tabiriyle ilgili bazı örnekler veren Yahyâ, bu örnekleri hikâyeler şeklinde düzenler. İlk üç hikâyede hikâye kişisi olarak Sa'dî-i Şirâzî'yi seçen şâir, kendisine gelenlerin rüyalarını tabir eder. Yaz mevsiminde Sa'dî'ye gelen bir adam, ona geceleyin gördüğü rüyasını anlatır. Adam, rüyasında bir meyve ağacının, kendisine meyve verdiğini görmüştür. Adamı dinleyen Sa'dî, onun yüksek bir devlet hizmetine getirileceğini müjdeler:

Şeyḫ buyurdı didi kim pādşāh
Eyleyiserdür seni bir ehl-i cāh
Manṣıb-ı ʿālīden ola fāʾide
Begler aġalar saña taʿẓīm ide (GE: 1849-1850)

Bu hikâyedeki adam, kısa bir sürede mîr livâ mertebesine yükselir. Rüyayı yorumlayan Yahyâ, ağacın padişaha, dallarının bey ve ağalara işaret ettiğini söyler. Meyveli ağacın eğilerek meyve vermesi yüksek yerden nasiplenmeye, rüyanın yaz mevsiminde görülmesi de arzusuna nail olacağına delalet eder:

Heyʾet-i şāhān şecer-i müntehā
Şāḫları begler aġalar aña

Niʿmet ile ol şecer-i mīvedār
Ḳıldı tevāżuʿ ṭarafın āşikār

Böyle dimekdür ki aña ʿan-ḳarīb
Manṣıbı olur yüce yirden naṣīb

Mīve zamānı anı işʿār ider
Kim viriser şāḫ-ı murādı ṣemer (GE: 1853-1856)

İkinci hikâyedeki rüya, sonbahar mevsiminde görülür. Bir kişi Sa'dî'ye gelerek rüyasını anlatır. Rüyasında uzun bir ağacın kendisine meyve verdiğini görmüştür. Sa'dî, adamın yakın bir zamanda hasta olacağını söyler. Adam, Sa'dî'nin söylediği gibi kısa bir sürede hasta düşer ve günlerce hastalık acısı çeker:

Vāḳıʿa issine didi şeyḫ o dem
Ḫaste olursın bu yaḳında dedem

Ḫaste olup oldı vücūdı żaʿīf
Sāye gibi yatdı nice gün ḥarīf (GE: 1863-1864)

Rüyayı yorumlamaya başlayan şâir, sonbahar mevsiminin beden zayıflığına ve sıkıntıya, yaprakların sararıp solmasının da hastalığa işaret ettiğini söyler:

Faṣl-ı ḫazān żaʿf-ı bedenden nişān
Mīvesi derd ü elem-i bī-emān

Dalın uzatduġı dıraḫt-ı bülend
Dest-i ḫazān şaldı dimekdür kemend

Berg-i ḫazān hem şararur hem düşer
Ḫastelüginden virür anuñ ḫaber (GE: 1869-1871)

Üçüncü hikâyedeki rüya kış mevsiminde görülür. Sa'dî'ye gelen bir adam, rüyasında uzun bir ağacın kendisine dalını uzattığını, kendisinin de daldaki meyvelerden yediğini görmüştür. Sa'dî, adamın hapse düşeceğini haber verir. Adam, kısa bir süre içinde sarhoş bir hâldeyken yakalanır. Çok fazla hırpalandıktan sonra hapse atılır:

Mey gibi ṭuta seni baʿżı ʿavān
Bildiriser ḥaddüñi ḳāḍī olan

Bir gice mestāne ṭutuldı ḥarīf
Ḍarb-ı ʿaşādan teni oldı żaʿīf

Ḫaylice taʿzīr-i belīġ itdiler
Ẕillet ile ḥapse alup gitdiler (GE: 1882-1884)

Hikâyenin ardından rüyayı yorumlamaya başlayan şâir, kış mevsiminin kötü hadiselere; ağacın iki dalının da adamın cezalandırılmasına işaret ettiğini söyler:

Faṣl-ı şitā maʿnā yüzinde meger
Virdi bürūdet ṭarafından ḫaber

Bārid olur mīvesi her bāridüñ
Maẓharıdur ḥādiṯe-i fāsidüñ

Ālet-i taʿzīr ol iki budaḳ
Başına ṭoḳındı ʿale'l-ittifāḳ

Şeyḫe ki ḫalḳuñ sözi taḳrīr olur
Mertebesine göre taʿbīr olur (GE: 1885-1888)

Şâir anlattığı bir temsîlde İbrâhîm peygamberin, rüyasında oğlu İsmâ'îl'i kurban etme emri alması üzerine değerlendirme yapar. Yahyâ, bu sözde çok incelikler olduğunu düşünür. Bu söz, dünyayla bağları koparma isteğidir:

Oġluñı göz göre fedā ḳıl dimek
Neydüginüñ remzini bilmek gerek

Belki bu söz böyle dimekdür aña
Olma ṣaḳın muḫteliṭ-ı mā-sivā (GE: 1896-1897))

Rüya tabiriyle ilgili kaleme alınan dördüncü hikâyenin merkezinde Yûsuf peygamber bulunur. O, zindandayken mahkûmların rüyalarını tabir eder. Bu sırada padişaha yakınlığıyla bilinen iki köle zindana düşer. Bu kölelerden biri rüyasında şarap sıktığını, her tarafının şarapla dolduğunu; diğeri de başına bıraktığı ekmeği kuşların yediğini görür. Onların gördüğü rüyayı yorumlayan Yûsuf peygamber, şarap sıkanın zindandan kurtularak yüksek bir mevkiye çıkacağını, diğerinin de öleceğini söyler:

Ḫamr ṣıḳana didi kim ʿanḳarīb
Manṣıb-ı ʿālī saña olur naṣīb

Nānını ḳuşlar yiyene ol maḥal
Didi düşüñ oldı beşīr-i ecel (GE: 1920-1921)

Konuyla ilgili beşinci hikâye, Şeyh Vefâ'nın mürîdlerinden birinin gördüğü rüya üzerine kurulur. Mürîd, rüyasında şeyhinin elini öptüğünü, şeyhin de kendisine dua ettiğini görür. Şeyh Vefâ, yukarıda sözü edilen mürîdini gururdan kurtarmak için ona, kendisini rüyada görmesinin öneminin olmadığını anlatmaya çalışır:

Şeyḫ didi bu baḳar u bu ḥimār
Bizi görür bizi bilir āşiḳār

Eylese yüz şeyḫ yüzine naẓar
Ādem olur ṣanma ḥimār u baḳar

Bu baḳar ile bu ḫimār-ı denī
Görmedügi gördügi birdür beni (GE: 1937-1939)

5.1.3.5. Sosyal Hayatla İlgili Unsurlar

Burada toplumsal birer problem olan hırsızlık, fuhuş ve sahte şeyhlerin eleştirisi; bunun yanı sıra giyim, yemek ve bazı adetler üzerinde durulacaktır.

Mesnevîde, toplumsal bir problem olan hırsızlıktan söz edilir. Arap hırsızlar yolda giden Şakîk-i Belhî'yi yakalayarak her şeyini alır:

Yolda ʿArab uġrıları ṭutdılar
Anı ecel gibi gelüp ṣoydılar

Seyl-i belā gibi aḳın ṣaldılar
Tā ser ü pā mā-meleküñ aldılar (GE: 1630-1631)

Fuhuşla ilgili değerlendirmeler yapan Yahyâ, "*Gel, zina edene zinada ortak olma. Kötü işi sakın iyi sanma. Fahişelerle birlikte olma. İnsan köpek kabından yemek yemez*" der:

Zāniye gel olma zināda şerīk
Kār-ı bedi ṣanma ṣaḳın kār-ı nīk (GE: 1229)

Eyleme her fāḥişeye iltiyām
İt yalaġından yimez ādem ṭaʿām (GE: 1223)

Yahyâ, kendisine şeyh görüntüsü vererek insanlardan para koparmaya çalışan riyakâr kimselerin tavırlarını eleştirir. Hile yaparak kendisini velî gibi gösteren bu kimseler, yalanları anlaşılmasın diye kâmil insanlardan uzak dururlar. Rezil insanlar bunları sürekli ziyaret eder. Bu kişiler devamlı virdle meşgul olarak cehaletini gizler. Sûfîlerin çoğu câhil oldu-

ğundan, bunlar bir yolunu bularak birilerini kandırırlar. Bu kişileri kullanarak şöhret kazanırlar. Beylerin paşaların yanına uğramayan bu tarz kişiler, insanların ihsân edeceği zamanı bildiklerinden ancak bu bey ve paşalar hasta olduklarında onları görmeye giderler. Vardıklarında hastanın baş ucunda oturup dualar ederler. Yataktaki hasta, şeyh görünümündeki bu kişilere can u gönülden ihsânlar ederek onları gönderir. Bu sahtekârlar, hasta vefat ettiğinde ölüsüne giderek mal toplarlar. Tabutun yanında yürüyerek ölünün kabrine kadar giderler. Bu şekilde hakîkat gösterisinde bulunurlar. Yüksek rütbedekilerin ölüsü de dirisi de bunların geçinme yeridir:

Ḥīle ile adı velīye çıḳar
Aña edānī vü erāzil aḳar

Kāmil olanlardan ider iḫtirāz
Söylemez itmez aña ifşā-yı rāz

Söylese zīrā ṭuyulur ʿilleti
ʿİlleti ṭuyulsa gelür ẕilleti

Ṭınmaduġı cehlini eyler nihān
Virdine meşġūl olur ol nā-gehān

Ṣūfīlerinüñ çoġı nā-dān olur
Bilmeyeni aldamaḳ āsān olur

Neyler ise eyler ider bir fesād
Bir niçe nādāna virür iʿtikād

Başına ḫalḳ üşmek içün her zamān
Ālet-i hengāme olur eblehān

Başına dīvāne gibi ḫalḳ üşer
Ḫalḳa temāşā olur ol bī-hüner

Beglere paşalara varmaz geçer
Ḫaste iken görmege vara meger

Başın oḳur varsa duʿālar ḳılur
Ādemüñ iḥsānı zamānın bilür

Şeyḫi yatan ḫaste dil ü cān ile
Gönderür inʿām ile iḥsān ile

Eyler ise aḫirete irtiḥāl
Meyyitine varur ider celb-i māl

Ḳabrine tābūtı yanınca gider
Yaʿni ki iẓhār-ı ḥaḳīḳat ider

Beglere paşalara irer eli
Ölüsi dirisi olur meʾkeli (GE: 1330-1343)

Câmiye giden günâhkâr kimseleri giydikleri kıyafetler dolayısıyla eleştiren Yahyâ, dönemin giyim kültürüne kısmen değinir. Sırmalı kumaştan elbise ve kırmızı atlas kumaştan yapılmış kaftan giyen bu kişilerden şöyle söz eder:

Hep giyinür câme-i mīrānesin
Dügüne bayrama gider ṣanasın

Gün gibi altunlular ile yürür
Câme-i zer-beftini yire sürür

Kibr-i nihānını ider āşikār
Ṣalınur ol ṣanki zen-i şīve-kār

Kimi giyer ḳırmızı aṭlas ḳabā
Ḫūn-ı ḫanāzīre batar gūyiyā (GE: 1472-1475)

Āteş olur saña Firengī ḳumāş
Ḫalḳa ider cürmüñi maḥşerde fāş (GE: 1480)

Şeyhe mürîd olmak için onun ziyaretine giden Alî'nin ona helva götürmesinden, o dönemde ziyaretlere tatlıyla gidildiği anlaşılır. Aynı zamanda tatlı olarak baklavadan da söz edilir:

Şeyḫ suʾāl eyledi tekrār aña
Didi ki ḥelvā mı getürdüñ baña (GE: 1353)

Baḳlava buġrā ile maḳbūlüdür
Lūtuñ esīri boġazı ḳulıdur (GE: 1616)

Ölülerin ardından helva yaparak dağıtma âdeti on altıncı yüzyılda da icra edilir. Sûfîlerin doyumsuzluğunu eleştiren Yahyâ, bu özelliklerini ölü helvası dağıtıldığında da sürdürmelerini, "*O akılsız, bir ölü helvasına rastlasa doyduğunu hissetmez*" diyerek yerer:

Bir ölü ḥelvāsına kim ola ṭūş
Ṭoyduġını ṭuymaz o bī-ʿaḳl u hūş (GE: 1613)

5.1.3.6. Savaş

Mesnevîdeki savaş konulu hikâyelerden, İslâm tarihindeki savaşlarla ilgili birkaç unsur tespit edilmiştir. Bunlar saldırı, yağma, çarpışma ve savaşta kullanılan aletlerdir. Ayrıca ünlü bir komutan üzerinde de durulmuştur.

Uhud Savaşı'nın anlatıldığı hikâyede Yahyâ, "*Peygamberin askerleri, Uhud Savaşı'nda düşmana ok gibi saldırdılar*" diyerek Müslüman askerlerin düşmana nasıl saldırdıklarını yansıtır:

Uḥud ġazāsında cünūd-ı nebī
Düşmene ḳoyuldı bular oḳ gibi (GE: 1488)

Bu savaşta düşmanları dağıttığını düşünen Müslüman askerler, yağmaya başlar. Hile yaparak geri dönen düşmanlar büyük zayiata sebep olur:

Yaġmaya ṭaġılmış iken mü'minīn
Döndi hücūm eyledi aʿdā-yı dīn
Ḥīle vü āl ile ḳıtāl itdiler
Şiddet ile ceng ü cidāl itdiler (GE: 1496-1497)

Mesnevîde savaş aleti olarak hançer, mızrak, ok, demir siper ve zırh gibi aletlerden söz edilir:

Ḫançer ile nīze vü tīr-i sipāh
Çıḳmaḳ içün rūḥa açarlardı rāh (GE: 1495)
Ġāzīlerüñ şanki ṭutulmış ḳamer
Var idi ḳolında demürden siper (GE: 1490)
Her kelime egnine şalmış girih
Merd-i mübāriz gibi giymiş zırıh (GE: 13)

Hz. Ömer'in komutanlarından Sâriye, "*Düşmana büyük bir ordu gönderdi. O ordunun kumandanı Sâriye idi*" anlamındaki beyitte, hikâye kişisi olarak mesnevîye dâhil olur:

Düşmene gönderdi bir ulu çeri
Sāriye idi o çerinüñ seri (GE: 2714)

5.1.3.7. Mûsikî

Mesnevîde birkaç mûsikî aletinden de söz edilir. Bunlar tef, telli tambur, ney, davul ve dümbelektir.

Yahyâ, mûsikî aletlerine karşı sergilediği olumsuz tutumu burada da devam ettirir. "*Yürü tef gibi paraya atlama. Şiddete çok meyletme. Ardını dönerek telli tambur gibi çalınan o eşeğin ra gibi binicisi olma. Davul ve dümbeleğin karınlarının büyük olması, başlarına belâ oldu*" der:

Pāraya atlama yüri def gibi
Şiddete meyl itme mużāʿaf gibi (GE: 974)

Rā gibi olma o ḫaruñ rākibi
Çalına ardın döne şeştā gibi (GE: 1215)

Ṭabl u naḳḳāre ki ḳarın ṣaldılar
Başına ġavġāyı ṣatun aldılar (GE: 1579)

Yahyâ, diğer mûsikî aletlerine karşı sergilediği olumsuz tutumu neyden bahsederken sürdürmez. Yiyip içmeye düşkün kilolu kimseleri eleştiren Yahyâ, vücûdun yemekle değil marifetu'llâh manalarıyla dolması gerektiğini düşünür. Neyden güzel ses çıkmasını, neyin içinin boş olmasına bağlar:

İçi boş olmasa neyüñ dāʾimā
Virmez idi illere dil-keş ṣadā (GE: 1597)

5.1.3.8. Müstensihle İlgili Değerlendirme

Şâir mesnevî sonlarında müstensihle ilgili yaptığı değerlendirmeleri bu mesnevînin son bölümünde de yapar. Yahyâ, kâtibin iyisini hayırla anarken kötüsünden dert yanar. Ayrıca bu mesnevîyle hamsesini tamamladığını da belirtir.

Eserini güzelce yazan kâtibi övgüyle anan şâir, ona rahmet talebinde bulunur. Güzel yazısıyla şöhret kazanan kâtip insana coşku verir. İşini büyük bir özenle yapan bu kâtibin yazısı, sadece maneviyatı güçlü kişilerce anlaşılabilir. Câhil kimseler bu yazıdaki incelikleri anlayamazlar:

Raḥmet o ḫaṭṭāṭa ki üstād ola
Anuñ ile naẓmumuz ābād ola

Ḥüsn-i ḫaṭṭından ola bu meşnevī
Sünbül-i sūrī vü gül-i maʿnevī

Ḫatt-ı şerīfi ola bī-iştibāh
Şāhid-i maʿnāya niḳāb-ı siyāh

Ẕātına vire ḳalemi iştihār
Şīr-i Ḫudā'ya nitekim Ẕülfeḳār

Beytini luṭf ile yaza dil-güşā
Ṣanki fenādan açа uça hümā

Çıḳması āsān ola ehl-i dile
Sebze gibi pertev-i ḫūrşīd ile

ʿĀlem-i envārda ṣankim sürūş
Ḥarflerinden gele insāna cūş

Her elifini o ṣıfātı cemīl
Eyleye ḳandīl-i kemāle fetīl

Dāl-ı saʿīdi vire ḳalbe sürūr
Rāy-ı şerīfini ide ʿayn-ı nūr

ʿAynı tevāżuʿda ola dā'imā
Rāh-ı Ḫudā'da nitekim evliyā

Mīmi cemāl issi gibi her zamān
ʿĀmme-i nāsa vire tāze cān (GE: 2888-2898)

Yahyâ bilgisiz kâtipten şikâyet eder. Câhil kâtibin yazıları, harap olmuş bir bahçeyi andırır. Harfleri düzgün yazamaz. Yanlışları doğrusundan daha fazladır. Çirkin yazısıyla eseri bozan bu kişinin yazdıklarından bir şey anlaşılmaz:

Hey ne belādur bu ki bir bed-liḳā
Yazıya ölçümlene nā-dān ola

Yazmaġa başladuġı gibi hemān
Anuñ elinden ḳalem ide fiġān

Yazduġı ḫaṭṭ bāġ-ı ḫarāba döne
Noḳṭaları anda ġurāba döne

Ādeme güyā ki sevād-ı günāh
Yazıları ola belā-yı siyāh

Yazıda beytinde anuñ bir me'āl
Çıḳmaya medyūn ile mücrim-miṣāl

Ṣarṣar-ı dest-i elemi bī-gümān
Beyte ola zelzele-i bī-emān

Her kelime niteki ḥarçeng-i Nīl
Gör ne nā-sāz u ḥaḳīr ü ẕelīl

Yazduġı egri *elif*i fi'l-meṣel
*Lām*a döne vire kelāma ḫalel

Yañlışı çoḳ cāhil-i muṭlaḳ gibi
Ḥāleti yoḳ zengī-i aḥmaḳ gibi

*Cīm*i ola cehl-i vücūdına dāl
*Mīm*i daḫı āyine-i pür-melāl

Fetḥasını yaza velī nā-sezā
Her ser-i maẓlūma ola bir ʿaṣā

Kesreleri ḳolı ḳırılmış nihāl
Gülşen-i teʾlīfe vire iḫtilāl (GE: 2899-2910)

Eserinin hamsenin beşinci mesnevîsi olduğunu belirten Yahyâ, bu mesnevîyi tamamladığında çok ihtiyar olduğunu ifade eder:

Ḳadre irüp niteki māh-ı ṣıyām
Ḫamsemi noḳṣān ile ḳıldum tamām

Naẓm olur iken bu kitāb-ı laṭīf
Olmış idüm pīr-i żaʿīf u naḥīf (GE: 2846-2847)

Bu mesnevîde müstensihle ilgili değerlendirmelerin yanı sıra şâirin tasavvuf eğitimiyle ilgili yorumlarını da görmek mümkündür. Yahyâ, mesnevîsini insanları eğitme düşüncesiyle kaleme alır. Bu eğitimin tasavvuf yoluyla gerçekleşebileceğine inanır. Tarîkata girdikten sonra bunun çok faydalarını gören şâir, seyr ü sülûk esnasında gördüklerini diğer insanlarla paylaşmak ister:

Oldı murādum ki sülūkum diyem
Gördügümi bildügümi söyleyem

Tā ki bile her kişi ʿayneʾl-yaḳīn
Niçe imiş mertebe-i sālikīn

Ṣūfīlerüñ vecd ile ḥālātını
Vaḥdetini keşf u kerāmātını

Añlamayan ʿāşıḳa tefhīm idem
Aḥsen-i tedbīr ile taʿlīm idem (GE: 691-694)

Allâh'a ulaşmanın, sıkıntılara göğüs germekle mümkün olacağının idrakinde olan Yahyâ, okuyucuya zorlukları sevdirmek ister. Tasavvuf, bütün manevî güzelliklerinin yanı sıra bir yönüyle dert çekmeyi göze alabilmektir. Peygamberler, sıkıntılara katlanarak Allâh'a ulaşmışlardır. Allâh'a ulaşmaya vasıta olan hac ibâdetinin yerine getirilmesinde de birçok güçlükler vardır:

Derd ü belā çekmek ile dāʾimā
Açdı bize Ḥaḳ yolunı enbiyā (GE: 1671)

Kaʿbesi yolında meşaḳḳat ḳodı
Rāh-ı şafāsında şuʿūbet ḳodı (GE: 1674)

Yahyâ; yazılan kitapta az ve öz söz söylenmesi, yazılanların da Allâh'ın rızasına uygun ve insanlığa faydalı olması gerektiğini ifade eder. O, bu ifadeleriyle sanat için değil, toplum için yazan bir şâir olduğunu gösterir:

Naẓm-ı kitāb az gerek öz gerek
Ḥaḳḳ'a yarar ḫalḳa yarar söz gerek (GE: 2858)

Bütün bunlarla beraber Yahyâ, okuyucuda farkındalık oluşturmak ister. Şâir, okuyucuyu hayat ve hadiseler üzerinde zihinsel egzersizler yapmaya teşvik eder. Yüce arşın ötesinde neler olduğu, insanın bu dünyaya neden geldiği, ölümle rûhun nereye gittiği sorularına yanıt arar:

Dāʾire-i ʿarşdan öte ne var
Var olanı gel yüri var añla var (GE: 1686)

Biz niye geldük bu cihāna ʿaceb
Gelmege dünyāya ne oldı sebeb (GE: 1690)

ʿÖmri bahārına irişse ḫazān
Ḳanda gider bülbül-i ten-āşiyān (GE: 1693)

Şâir, dolunayın hilale nasıl dönüştüğü, gecenin gelmesiyle günün coşkusunun kaybolmasındaki sırrın ne olduğu ve şiddetli rüzgârlara maruz kalan bulutlarda suyun nasıl barındığı gibi cevap bekleyen birçok soruyu okuyucuya yöneltir:

Döne döne bu felek-i pür-melāl
Bedr-i tamāmı nice eyler hilāl (GE: 1698)

Ḳanda gider tār-ı şeb şevḳ-i rūz
Neyle bilinür bu rumūz-ı künūz (GE: 1700)

Şiddet-i bād ile iderken şitāb
Yaġmurı nice ṭutabilür seḥāb (GE: 1704)

ʿİbretümüñ ʿaynı ile gāh gāh
Göklerüme eylemez idi nigāh (GE: 1725)

5.1.4. Gülşen-i Envâr'ın Dil ve Üslûp İncelemesi

Burada mesnevînin başlıklarında, giriş ve asıl hikâyenin anlatıldığı bölümlerde tercih edilen dil özellikleri, kullanılan tamlamalar, Eski Anadolu Türkçesine ait ekler ve kelimeler, atasözü ve deyimler, âyet ve hadîs iktibasları, Arapça ve Farsça ibareler, edebî sanatlar ve örnekleme tekniği üzerinde durulacaktır.

Eserinin tercüme olmadığını söyleyen Yahyâ, dindar şâirlerin başkalarından mana çalmayacağını ifade eder. Şâir, hırsızların yolundan giderek başkasının eserini tercüme edenlere gücenir. Sonu gelen haramînin, müflis olanlardan mal topladığını düşünür. Kendisi bu haramîlere uymamış, kimsenin malını çalmamıştır. Dine bağlı şairleri deniz gibi gören Yahyâ, onların kimsenin cevherine tamah etmeyeceklerini söyler:

Ter düşerin tercüme idenlere
Uġrılaruñ yolına gidenlere

Gelse ḥarāmīye nişān-ı zevāl
Müflis olanlardan ider celb-i māl

Ben bu ḥarāmīlere hiç uymadum
Cimrilerüñ eskilerin şoymadum

Baḥre döner şāʿir-i ehl-i veraʿ
Gevherine kimsenüñ itmez ṭamaʿ (GE: 2880-2883)

Şâir, gerek başlıklarda gerek giriş kısmında gerekse asıl hikâyenin anlatıldığı bölümde anlaşılır bir dil kullanmıştır. Giriş kısmında kullanılan dilin, asıl hikâyenin anlatıldığı bölüme oranla daha şâirane olduğu görülmektedir. Şâir, bu bölümde sıkça benzetmelere başvurmuş ve bolca teşbîh sanatı yapmıştır. Mesnevîsini tasavvufu anlatma gayesiyle kaleme alan Yahyâ, sanat gösterisinde bulunmaktan ziyade anlaşılırlığı öne çıkarmıştır. Bu

yüzden Arapça ve Farsça kelimelerin yoğunlukta olduğu girift tamlamalara yer vermemiştir. Şâir, diğer dört mesnevîsinde olduğu gibi burada da ikili Farsça tamlamalardan sıkça faydalanmıştır. Yahyâ, anlaşılırlığı öne çıkarmakla birlikte zaman zaman yer verdiği Arapça beyitlerle eserini zenginleştirmiştir.

Mesnevî, konuşma havasına yakın, samîmî bir üslûpla kaleme alınmıştır. "*Hey medet, Allâh medet kullarına yardımını dayanak yap. Yazık ona ki makamını bilmedi. Yüksek mevkiinin değerini anlamadı*" anlamındaki beyitler buna örnektir:

Hey meded Allāh meded hey meded
Ḳullaruña ʿavnuñı eyle sened (GE: 1055)

Vay aña kim ʿuzletini bilmedi
Devletinüñ ḳıymetini bilmedi (GE: 265)

Mesnevîde günümüzde kullanılmayan Türkçe kelimelere de yer verilmiştir. Süslenmek, giyinip kuşanmak anlamlarına gelen "*ṭonanmak*" (Dilçin, 1983: 210) kelimesine, "*Ey hakîkatte çıplak olan kişi beriye gel, böyle giyinip kuşanmak sana zarar verir*" anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Gel beri ey maʿnāda ʿuryān olan
Böyle ṭonanmaḳ saña eyler ziyān (GE: 1478)

Karanlık anlamına gelen "*ḳarañu*" (Dilçin, 1983: 127) kelimesine, "*Aşktan kaynaklı coşkusu olan yüksek nazarlı kişi, karanlık gönüllüleri aydınlatır*" anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Şevḳi olan merdüm-i ʿālī naẓar
Göñli ḳarañuları pür-nūr ider (GE: 1746)

Mesnevîde Eski Anadolu Türkçesi eklerinden -iser ekinin kullanılmasıyla oluşturulmuş kelimelere de yer verilmiştir. "*Muhafızlar seni yakalayacak ve kadı sana haddini bildirecek*" anlamındaki beyit bu ekin örneklerindendir:

Mey gibi ṭuta seni baʿżı ʿavān
Bildiriser ḥaddüñi ḳāḍī olan (GE: 1882)

Diğer dört mesnevîde olduğu gibi şâir, burada da atasözü ve deyimlere yer vermiştir ancak diğerlerine oranla bu mesnevîde bu kullanımların oranı oldukça azdır. "*Son pişman-*

lık fayda vermez" atasözüne, "*Son pişmanlığın, hazan yaprağı gibi perişanlığın faydası olmaz*" anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Aṣṣısı yoḳ soñra peşīmānlıġuñ
Berg-i ḫazān gibi perīşānlıġuñ (GE: 403)

"*Açık boğaz aç kalmaz*" atasözüne, "*Sabret, açık boğaz aç kalmaz. İhtiyaç elemini, başkalarına bildirme*" anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Ṣabr idegör ḳalmaz açıḳ boġaz aç
Eyleme ʿarż-ı elem-i iḥtiyāc (GE: 2166)

"*El üstünde tutmak*" deyimine, "*Hâlden anlayanlar amellere engel olan şeyleri el üstünde tutmazlar*" anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Māniʿ-i aʿmāl olanı ehl-i ḥāl
Ṭutmaz el üstine ider pāymāl (GE: 903)

"*Kan ağlamak*" deyimine, "*Her zaman döke saça içerdi. Kadeh, onun elinden kan ağlardı*" anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Döke ṣaça içer idi her zamān
Anuñ elinden ḳadeḥ aġlardı ḳan (GE: 991)

Mesnevîdeki âyet ve hadîs iktibasları, Arapça ve Farsça ibareler şâirin üslûbunu belirleyen önemli dil unsurlarındandır. "*Hâlden anlayanlar yeşil ağaçtan çıkan ateş gibi olan kırmızı bayrağını sevdi*" (Kuran 80/36) anlamındaki beyitte Yâsin sûresine telmîh vardır:

Sevdi ḳızıl sancaġını ehl-i ḥāl
Şol şecerü'l-aḥḍari nāren-miṣāl (GE: 631)

"*Uykı ölümün kardeşidir*" hadîs-i şerîfine, "*Peygamber uykuya ölümün kardeşidir demiştir. Ölümün kardeşini, çocuk gibi sevme*" anlamındaki beyitte yer verilmiştir:

Ḫᵛābe aḫü'l-mevt dimişdür nebī
Sevme aḫü'l-mevti miṣāl-i ṣabī (GE: 2436)

Mesnevîde yer yer Arapça beyitlere de rastlanır. Yahyâ'nın Arapça ifade ettiği, "*Rûh, onların çiçeklerini ganimet bilir. Gönül onların nûrlarından istifade eder*" anlamınndaki beyit şöyledir:

Yaġtenimü'r-rūḥu bi-ezhārihim
Yentefiʿu'l ḳalbu bi-envārihim (GE: 770)

Şâirin, mesnevîde özellikle giriş bölümünde çok sayıda teşbîh sanatı kullandığı görülmektedir. Bu benzetmelerle ilgili örnek beyitler aşağıdadır:

Ẕihni güşāde nitekim āftāb
Maʿrifetüñ kānı miṣāl-i kitāb (GE: 598)

Kīse gibidür bu vücūd-ı ricāl
ʿİlm ü hüner ʿaynı ile genc ü māl (GE: 1197)

Anda ki yoḳ naḳd-i ṣalāḥ u ʿamel
Oldı tehī kīse gibi mübteẕel (GE: 1199)

Ṣevḳsüz ādem ḳarañu ḫānedür
Ẓāhiri vü bāṭını vīrānedür (GE: 1204)

Cām-ı tehī gibi ten-i ṭāġiyān
Ḳālıb-ı bī -rūḥ gibidür hemān (GE: 1205)

Telmîh şâirin sıkça kullandığı sanatlardandır. Telmîh örneklerinin büyük çoğunluğunu, ünlü kişilerin yaşadıkları olaylara yapılan göndermeler oluşturur. Örneğin, İmam Züfer ve İmam Ebû Yûsuf, hocaları İmam Ebû Hanîfe'yi ortalarına alarak yürürler. İmam Züfer, İmam Ebû Hanîfe'nin aralarında çok kısa kaldığını fark eder. "*İmamımız aramızda lenâ'nın* (لنا) *nunu gibidir*" anlamına gelen, "*İmâmunâ beynenâ ke-nûni lenâ*" sözünü söyler. İmam Ebû Hanîfe de onlara, "*Ben aranızda olmasam siz de lâ* (لا) *olurdunuz*" yani yok olup bir işe yaramazdınız anlamına gelen, "*lev lem ekün beyneküm le-küntüm lâ*" sözünü söyleyerek cevap verir (Çeçen, 2010: 96). Yahyâ, *'Lenâ' nunu gibi insanlar arasındaki üstünlük farkını kaldırandır. 'mâ' ile 'lâ' harflerinin nüktelerini iyi bilendir*" diyerek bu hadiseye telmîhte bulunur:

Nāṣiḫ-i tafḍīl ke-nūn-i *lenā*
Nükte-şinās-ı ḫaber-i *mā* u *lā* (GE: 731)

Yahyâ, eserinde aydınlık karanlık, baş son, acı tatlı gibi karşıtlıklara yer vermiş ve tezâd sanatını başarılı bir şekilde kullanmıştır:

ʿIşḳı göñül ḫānesinüñ şevḳidür
Derdi devādür elemi ẕevḳidür (GE: 260)

Evveli yoḳ āḫiri bī-intihā
Evvel ü āḫir o dürür dā'imā (GE: 215)

Ṭatlu şular baḥre ḳarışsa eger
Acı olur ẕevḳ u şafāsı gider (GE: 891)

Yahyâ, gözlem yeteneği oldukça güçlü bir şâirdir. Diğer dört mesnevîde olduğu gibi burada da tabiatı gözlemlemiş, edindiği gözlemleri eserine etkili bir şekilde yansıtmıştır:

Dişlerümi dökdi hevā-yı fenā
Niteki bādem çiçegini şabā (GE: 2856)

Göklere bir demde irişdi hemān
Ṭaġlara mānend-i şadā-yı ezān (GE: 552)

Yel gibi eşḫāşı yasavulları
Berg-i ḫazān gibi sürerler geri (GE: 1087)

Mü'min olan ḫūşe-i ḫurma-miṣāl
Müttefiḳ olmaġ ile bulur kemāl (GE: 1756)

5.1.5. Gülşen-i Envâr'ın Bölümleri ve Özetleri

Gülşen-i Envâr da diğer mesnevîler gibi genel hatlarıyla mukaddime, asıl hikâye ve hâtimeden oluşur. Eserin girişinde sırayla üç besmele, üç tevhîd, üç münâcât, biri mi'râciye şeklinde düzenlenmiş üç na't, Kanûnî Sultân Süleymân'a övgü, eserin yazılış sebebi, Muhammed Dede'ye övgü ve kitap sahibinin özrüne yer verilmiştir. Asıl hikâyenin anlatıldığı bölüm dört fasıl, evliyânın sınıflandırılması ve evliyânın mertebeleri şeklinde düzenlenmiştir. Bu bölümler hikâye, temsîl ve tenbîhlerle zenginleştirilmiştir. Eser seksen beyitlik hâtimeyle tamamlanmıştır.

5.1.5.1. Birinci Besmele[238]

Yahyâ Bey, *Gülşen-i Envâr*'a besmelenin vasıflarını anlatarak başlar. İlk elli iki beyti birinci besmeleye ayırır. Besmele, marifetin kaynağı olup onun harfleri Allâh'ı bilen birer âlimdir. Bu harfler yüce âlemlerde ilâhî sırlara kulak verip ilâhî manalara tercüman olmuşlardır. Allâh'ı tanıyarak ona yakın olunacağını belirten Yahyâ, besmeledeki harflerin bir-

[238] Başlık: "**Vaşf-ı evvel u bi'smi'llāh**" (GE: s. 703)

likteliklerini, birçok Anadolu âliminin bir araya gelerek ilim üzerine konuşmalarına benzetir.

Besmele, cin ve perileri ortadan kaldıran kahraman bir asker gibidir. Kişi maddî manevî onun koruması altındadır. Hz. Muhammed ümmete, besmele de satırlara imâmdır. Her şeye onunla başlamak gerekir. İnsan, besmeleyle Allâh'a bağlanır ve ona ihtiyacını bildirir.

Şâir, besmelenin harf ve harekelerinden faydalanarak birtakım benzetmeler yapar. Mesela; bütün ilimler "bâ"da toplanmış, Allâh onu okyanusa akan nehirler gibi marifet kafilesine kılavuz yapmıştır. "Medd"i yol göstericisi Allâh olan güzel bir yol ve insanı aşkla Allâh'a çeken kemend gibidir. Besmelenin "mîm"i sonsuzluk dağına, "medd"i oradan akan akarsuya, "hâ"sı cömertlik kapısının halkasına, "râ"ları vecde varıp düşen birer sâlike, "nûn"u Kevser ile dolu bir kadehe, "nokta"sı Kâbe'de yüz sürülen Hacerü'l-esved'e benzer.

5.1.5.2. İkinci Besmele[239]

Bu bölüm mesnevînin 53-91. beyitleri arasındadır. Besmele, Kur'an'ın gül bahçesindeki servi gibidir. Sidre'ye benzeyen besmelenin başı, manada yedi kat göğü aşar, her budağında hu meyveleri biter, her tarafından hu nehirleri çıkar, ilim ve kemâl cevheri olan meyveleri itikadı sağlam kimselerin gönüllerini besler. Her yerde önce o görünür, içi manevî kokularla doludur. Besmele gönle tercüman olur, kendisine bağlanan kişiyi sıkı sıkı tutar ve ona saadet bahşeder. Kendisiyle Allâh'a bağlananları yüksek mertebelere çıkarır.

Şâir, besmelenin harf ve harekelerinin güzelliğini anlatabilmek için çeşitli benzetmelerden faydalanır. Mesela "nokta"larını yıldızlara, "ra"larını yeni aya, "nun"unu nûra, "mim"lerini amber kokulu miske benzetir.

5.1.5.3. Üçüncü Besmele[240]

Eserin 92- 123. beyitleri arasında üçüncü bir besmele manzumesi yer alır. Bu bölüme de besmeleyle başlayan şâir, onu Kur'an-ı Kerîm'in gül bahçesinin sümbülüne benzetir. Besmele, iki yanından iki ırmak akan bir cennet bahçesidir. Aynı zamanda o, etrafı bağlar ve bahçelerle süslendirilmiş büyük bir şehir gibidir. Şâir, besmeleyi cennetin üzüm salkı-

[239] Başlık: "**Vaşf-ı şānī**" (GE: s. 708)
[240] Başlık: "**Vaşf-ı şāliş**" (GE: s. 712)

mına benzetir. Besmele, kalplerin şifasıdır. Tûbâ ağacının gölgesi gibi olan besmelede celâl ve cemâl tecellîleri görünür. O, bütün karanlıkları aydınlatan bir ışıktır, sancak gibi heybetlidir, insanın uçması için kol ve kanattır.

Şâir, besmelenin harf ve harekeleri üzerine çeşitli benzetmeler yapar. Mesela, "ba"sını sonsuzluk âleminin başına, "medd"ini haddini bilmeyenleri cezalandıran peygamber asasına, "nokta"larını kemâl denizinin cevherine, "cezm"lerini tesbîh tanelerine benzetir.

5.1.5.4. Birinci Tevhîd[241]

Mesnevînin 124- 194. beyitleri arası, birinci tevhîde ayrılmıştır. Allâh, âlemi ve insanı yoktan yaratmıştır. Hiçbir şey yokken Allâh vardır. Allâh, insan bedenini tılsımlı bir şekilde yaratmıştır. İnsana ilâhî sırları keşfedecek kabiliyetler vermiştir. Allâh insanı, kendini tanıttırıp sevdirmek ve kendine ibadet ettirmek için yaratmıştır.

Her şeyden önce Hz. Muhammed'in nûru yaratılmıştır. Levh-i Mahfûz'da her şey kaydedilmiştir. Dokuz kat gök yıldızlarla süslenmiş, yeryüzü dağlarla doldurulmuş ve âlemler yaratılmıştır. Allâh'ın emriyle her şey, Hz. Âdem'e secde etmiş fakat şeytân etmemiştir. Bu yüzden Allâh'ın huzurundan kovulmuştur. Bu kâinatı yoktan var eden kudret sahibi Allâh, kıyametle onu tekrar yok etmeye muktedirdir.

İnsan ömrünün hızla tükendiğine dikkat çeken şâir, hayatı Allâh'ın rızası dairesinde yaşamayı telkin eder. Çünkü kıyametten sonra varlıklar tekrar yaratılacak, insanlar dünyadaki tercihlerine göre orada iyi ya da kötü karşılık bulacaklardır.

5.1.5.5. İkinci Tevhîd[242]

Mesnevînin 195- 237. beyitleri arasında ikinci tevhîde yer verilmiştir. Maneviyâtı güçlü insanlar, Allâh'ın kudretini düşündüklerinde kendilerini kaybederler. Allâh'ın cemâli, rahmetini; celâli de kudretini gösterir. Büyük küçük her şey onun haşmeti karşısında acizdir. Bütün varlıklar onun birliğine şahittir, dünya yokken de o vardır, onun birliği ve kudreti açıklanmaya ihtiyaç bırakmayacak kadar açıktır. Kullarının hepsine iyi kötü ayrımı yapmadan ihtiyaçları olan şeyleri verir, onun ihsânının zerresi bile güneş kadar büyüktür. Saltanatı daimi, adaleti benzersizdir, rahmeti ve ihsânı celâl ve gazabından daha fazladır.

---

[241] Başlık: "**Tevḥîd-i evvel**" (GE: s. 715)
[242] Başlık: "**Tevḥîd-i ṣânî**" (GE: s. 722)

Görünen her şey Allâh'a ibâdet eder. Allâh'ın verdiği akıl cevheri sayesinde insan yeri ve göğü bilebilir, ırmaklar onun sevgisinin deliliğiyle akar, o hayretle dağlar yerinde durur, gökyüzü, güneş, ay ve insanlar onun kudretini gösterir.

İnsanı bu manalarla kâinata bakmaya davet eden Yahyâ, Allâh'ın isim ve sıfatlarının ancak bu şekilde anlaşılabileceğini düşünür. Allâh'ın bağa ansızın bahar elbisesini giydirmesi, yağmurun yağması, ağaçların meyve vermesi, kışın gelmesiyle yeşilliklerin ortadan kaybolması, karın yağmasıyla bitkilerin beyaz kefene bürünmesi anlamsız değildir.

5.1.5.6. Üçüncü Tevhîd[243]

Mesnevînin 238- 284. beyitleri arası üçüncü tevhîde ayrılmıştır. Yahyâ bu bölümde kendi şahsında diğer insanların duygularına da tercüman olur. Bu tevhîde, Allâh'a hamd ederek başlar. Allâh Kur'an'ı ve Hz. Muhammed'i insanlara yol gösterici olarak göndermiştir. Dünyada geçici bir süreliğine Allâh'tan ayrı düşen âşıklar, her şeyin ondan geldiğinin idrakindedirler. Allâh'ın aşkı, ona kavuşma vesilesidir. Allâh, kendisine âşık olanın âşığıdır, kendisini talep edeni talep eder.

Şâir, Allâh'ın insanı severek yarattığını, onu yoktan var ettiğini, yardımıyla bir kulunu velâyet şahı yapabileceğini söyler. Maneviyât kaynağı olan hakîkî insan gönlünün kerâmet mahzeni olduğunu düşünür. Uzletin saadetini bilmeyen kişiye hayıflanır. İnsan çok günâhkâr olmasına rağmen Allâh bütün kullarına çok şefkat eder. İnsanı gaflet karanlığından kurtaracak olan, kişinin kendisi değil, Allâh'ın ihsânıdır.

5.1.5.7. Birinci Münâcât[244]

285-322. beyitler arasını birinci münâcâta ayıran şâir, Allâh'a yalvarır. Allâh'a sığınarak kendisini ve diğer insanları azabından korumasını ister. Kendilerini avare, çaresiz, bahtsız ve günâhkâr gören şâir, bu hâlden kurtulmak için dua eder. Kendi nefislerine ait güzel bir amellerinin olmadığını, ihsâna layık bir hâlde bulunmadıklarını fakat gönüllerinde Allâh'ın kereminin ümidini sakladıklarını söyler.

Allâh'a ibâdet etmenin saadet ve selâmet olduğuna değinen Yahyâ, insanları denize akan nehirlere benzetir ve hep birlikte Allâh'ın huzuruna geldiklerinden söz eder. Küçücük karınca ile kocaman gökyüzü Allâh'ın emirlerine riayet etmekte eşittir. Allâh, yer ve gök-

[243] Başlık: "**Tevḥīd-i şāliş**" (GE: s. 726)
[244] Başlık: "**Münācāt-ı evvel**" (GE: s. 731)

lerin kendisine secde ettiği kerîm sultândır. Yerde ve gökte Allâh'a ümit bağlayanlar ona dua ellerini açar. Şâirin, dua etmekteki maksadı Allâh'tan yardım istemektir. Yahyâ, ölüm anını kendisi için zevkli kılması, korkulu yollarda kendisine yoldaş olması, yüzünü göstererek çektiği acıları unutturması için Allâh'a dua eder.

5.1.5.8. İkinci Münâcât[245]

323-354. beyitler arası ikinci münâcâta ayrılmıştır. Şâir, bütün dünya yokken Allâh'ın var olduğunu, onun dilediğini yapmakta serbest olan sonsuz kudret sahibi olduğunu söyler. Dindar ve günâhkâr herkese vücûd veren Allâh'tır. Yahyâ, yaptığı ibâdetleri, Allâh için döktüğü gözyaşlarını yetersiz bulur. Gece gündüz Allâh'a yönelerek ağlayıp inleyen şâir, bütün hayatının neticesinin yüz karası olduğunu söyler. Allâh'ın rahmetinin, kereminin, merhametinin, marifet ve himmetinin isyankârlar için olduğunu belirterek ondan şefkatiyle zulmetini ortadan kaldırmasını, meşrebini marifete kabiliyetli yapmasını ister. Gönlüne Allâh aşkının yerleşmesi, onun dışındaki her şeyin gönlünden çıkması için dua eder. Nefislerine uyarak yaşayan insanlardan uzak durmayı arzular. Allâh'ın affediciliğine sığınarak onun; kendisini cehenneme atmaması, tamahkârlıktan kurtarması, hesap gününde isyanını yüzüne vurmaması, peygamber dostlarından ayrı bırakmaması için dua eder.

5.1.5.9. Üçüncü Münâcât [246]

355-396. beyitler arasındaki üçüncü münâcâtta şâir, itikadı sağlam kimselerin, keşif ve kerâmet sahibi mürşidlerin hâllerini anlatır. Rûhlar âlemindeki velîler Allâh'a niyaz eder. Allâh'ın cemâline müştak olan velîler kabirlerinde Allâh'a kavuşmak için sabırsızlık gösterir.

Yahyâ, isyankârların çok yaşadıkça azdığını, onlar için ölümün daha hayırlı olduğunu düşünür. Dünyada ev yapmayı delilik olarak değerlendirir. Toz toprak içinde, perişan hâlde kalan insanların ne zamana kadar çocuklar gibi toprak ile oynayacakları merak konusudur. İnsanlar, mülkün hakîkî sahibini düşünüp dünyaya ait her şeyden geçerek kurtuluşa erebilir. Avam ve havas herkes ancak bu şekilde kendini bilecektir.

Bütün ümmetin, Hz. Muhammed'in şefaatiyle kurtulmalarını talep eden şâir, Allâh'ın iyi olanlara ihsânlarda bulunmasını, kötülere de azap etmesini ister. Herkesi gaflet

[245] Başlık: "**Münācāt-ı s̱ānī**" (GE: s. 734)
[246] Başlık: "**Münācāt-ı s̱āliş̱**" (GE: s. 738)

uykusundan uyandırması, âşıklarına cenneti mekân yapması, hasrette olan herkesi kendisine kavuşturması için Allâh'a dua eder. Kendi şahsı için de dua eden şâir, Allâh'ın ihsânlarına kavuşmak, cehennem yüzü görmemek, aşağı bir hâle düşmemek, Allâh'ı perdesiz bir şekilde görebilmek ister.

Tenbîh

Nefis gaflet içinde insanı oyalarken insan bir gün mutlaka ölecektir. Bu insan, gaflet le hayatını geçirdiği için çok pişman olacaktır ve gözyaşı dökecektir. Son pişmanlığın fayda vermeyeceği kanaatinde olan şâir, insanın ecel gelmeden önce tedbir alması gerektiğini belirtir.

Hikâye

İmâm-ı Şâfi zamanında biri izinsiz komşusunun buğdayını alır. Yıl sonunda aldığı buğdayı iade eder ve onunla helalleşir.

Hikâyenin mesajı alışverişlerde ihmalkârlık yapılmaması gerektiğidir. Birinden bir şey alındığında ölçülerek alınmalı ve ölçülerek ona iade edilmelidir.

İmâm-ı Şâfi zamanında yaşanan hikâyenin temeli iki komşu arasındaki ilişkiye dayanır. Hikâye hasat zamanından bir sonraki hasat zamanına kadar geçen bir yıllık süreyi kapsar. Olaylar düz ve basit bir mantıkla kurgulanmıştır.

5.1.5.10. Birinci Na't[247]

425-466. beyitler arasındaki birinci na't, Hz. Muhammed'e övgüyle başlar. Hz. Muhammed peygamberlerin vârisi, ilim ve hikmet sırlarının kaynağıdır. O, Allâh aşkına vasıta olması, şefkat, cömertlik ve adalette en ileri bulunması, insanlığın eksiklerine ve isyanına vâkıf olması yönleriyle öne çıkar. Ümmeti, bütün ümmetlerin başıdır. Hz. Muhammed, insanların en güzeli olması, doğru yolu bulanlara önderlik yapması, yeryüzündeki isyankârların zulmüne engel olması, getirdiği nûrla insanlığı aydınlatması, Hak sözünü yaşaması ve anlatması, ümmete şefaat etmesi gibi özellikleriyle övülür.

Kâinat onun nûrundan yaratılmış, şerefi dünyayla sınırlı kalmayıp bütün kâinatı kuşatmıştır. Kâinatın yaradılış sebebi olan Hz. Muhammed, peygamberlerin başlangıcı ve sonudur. Ona indirilen kitap insanlığa kurtuluş yolunu gösterir. Onun ismi anılmadan

[247] Başlık: "**Na't-ı evvel-i resūl-i Kibriyā**" (GE: s. 745)

İslâm'a girilemez. Sözleri manevî cevher, vücûdu manevî eserdir. Onun okuma yazmasının olmaması, Levh-i Mahfûz'da yazılanların onun gönlünde de yazılı olmasından kaynaklanır. Manalar gönlünde yazılı olduğundan kâğıt ve kalemle yazılana iltifat etmez.

5.1.5.11. İkinci Na'ṭ[248]

Mesnevînin 467-521. beyitleri arası ikinci na'ta ayrılmıştır. Hz. Muhammed'in doğru yolu açması, çok iyi savaşması, putları yıkması, Hristiyanlığın hükmünü ortadan kaldırması, düşmanı güçsüz hâle getirip susturması, kâfirleri ortadan kaldırması övülür. Parmağının işaretiyle ayı ikiye bölmesi, gittiği her yerde bulutun ona gölgelik yapması mucizelerine değinen şâir, onun hükmünün bütün âlemleri kuşattığını, cezbesiyle sahabeleri Allâh'a çektiğini, ihsânı sayesinde insanların cehaletten kurtulduklarını söyler.

Açlık acısından hoşlanan, hiçbir zaman tam doymayan, bağrına taş bağlayarak yaşayan, kanaate meyilli Hz. Muhammed, itikâftan tat alır. Peygamberler, zâhiren onun ecdâdı gibi görünseler de aslında Hz. Muhammed onlardan önce yaratıldığı için onlar, manaca onun evladıdır. Hz. Muhammed, bütün ümmetin şefaatçisidir. Güzel konuşarak insanlara lütufta bulunur. Merhametiyle yetimin derdine deva olur. Adaletiyle kimsesiz ve hastalara şifa dağıtır. Kendini hafife alanları görünce onları mutlaka ağırlar. Bir anlamda düşmanlarına ihsânda bulunmak için bahaneler arar. Kendisine gönderilen hediyeleri başkalarına dağıtır. Elinden gelse, ömrünü sahabelerine bağışlar. Ümmetini haşre kadar koruyacak, onların hazin kalplerine teselli verecek olan Hz. Muhammed'in yüksek değerini, İsrâ sûresindeki sır beyan eder.

5.1.5.12. Üçüncü Na't (Mi'râc)[249]

Mesnevînin 522-595. beyitleri arasındaki üçüncü na't, Hz. Muhammed'in mi'râcına ayrılmıştır. Allâh, Hz. Muhammed'e olan ihsânlarını arttırmak, onu daha da yüceltmek, ona sırlarını açmak, kendi yüzünü göstererek onu sevindirmek ister. Karanlık bir gece yarısı Hz. Muhammed evde yalnızken Cebrâ'îl, onu mi'râca çıkarmak için gelir. Cebrâ'îl, Hz. Muhammed'e onun hizmetiyle görevlendirildiğini, Allâh'ın onu huzuruna davet ettiğini bildirir. Burâk'a binen Hz. Muhammed, bir anda göklere yükselir.

Ağlayan gökyüzü, Hz. Muhammed'in gelmesiyle gülmeye başlar. Bütün yıldızlar gözlerini yola diker ve yedi kat gökyüzü onun için yüksek bir dîvân olur. Hz. Muhammed

[248] Başlık: "**Na't-ı ṣānī**" (GE: s. 749)
[249] Başlık: "**Na't-ı ṣāliṣ mi'rāc-ı faḫr-i cihānı beyān ider**" (GE: s. 754)

buradan cennetin güzelliklerini seyreder. Bütün peygamberlerin rûhlarını ziyaret eden Hz. Muhammed, dokuz kat gökyüzünü ok gibi geçer. Sidre'yi rüzgâr gibi aşar. Her şeyi geride bırakarak maddeden tamamen sıyrılır ve Refref'i de geride bırakarak Allâh'ın huzuruna çıkar. Orada bütün ilâhî sırlar ona açılır. Gönlü ve gözü ilâhî tecellilerle dolar. O an sadece Allâh'ı görür. Nûrlar âlemine eren Hz. Muhammed, Allâh'la hemhâl olur.

Hz. Muhammed'in dünyadan uzaklaştıkça Allâh'a yaklaşmasına dikkat çeken şâir, Allâh'ı görebilmek için dünyadan geçmek gerektiğini belirtir. Allâh, onun ümmetine karşı olan himmetini bildiğinden ümmetinin isyankâr olanlarını bile affeder. Hz. Muhammed yeryüzüne müjdelerle döner.

5.1.5.13. Kanûnî Sultân Süleymân'a Övgü[250]

Mesnevînin 596- 648. beyitleri arasında methiye bölümüne yer veren Yahyâ, devrin padişahı Kanûnî'nin dinî yönünün güçlü oluşundan, şerî'ata uygun hareket etmesinden, fikrinin inceliklere nüfuz edebilmesinden ve doğru kararlar almasından övgüyle söz eder. Peygamber soyundan olmasını, velâyetteki makamını, savaşlarda mücahidlere yol göstermesini, güzel ahlâkını, gönlünün genişliğini, herkes tarafından sevilmesini, ilim ve hünerde ileri olmasını över. Padişahın adaletinden dolayı memleket güven içindedir, bu yüzden insanlar gönül rahatlığı içinde yaşar. Mazluma karşı duyarlı davranan padişahın cömertliğinin sınırı yoktur, ülkesinin her yerinde mutluluk hâkimdir.

Kılıcı ile dünyayı fetheden Kanûnî, hem deniz hem de kara seferlerinde başarılıdır. Çok sayıda kahraman askeri bulunan padişahın köleleri sayısız ve benzersizdir. Dünya onun hükmü altındadır. Adaletiyle Hz. Ömer'e benzeyen padişah, bütün mazlumların sığınağıdır. Yanlış yapanları mutlaka cezalandıran, doğru olanlara da hak ettikleri değeri veren padişah, hikmeti gereği yanlış yapması hâlinde oğluna bile kıymaktan çekinmez. Bu bölümde padişahın yeşil, beyaz, kızıl ve sarı kızıl sancaklarından da övgüyle söz edilir.

5.1.5.14. Eserin Yazılış Sebebi[251]

Mesnevînin 649-697. beyitleri arası, eserin yazılış sebebine ayrılmıştır. Arnavut asıllı olduğunu ve soyunun Dukakin beylerine dayandığını söyleyen Yahyâ Bey, Arabistan'dan gelerek Taşlıca'ya yerleştiklerini ifade eder. Dukakin'in önde gelenleri Taşlıca'ya gelerek dağlara dağılır. Küfür karanlığının hakim olduğu bu coğrafyayı İslâm'ın nûruyla nûrlandı-

[250] Başlık: "**Evṣāf-ı pādṣāh-ı ʿālem-penāh**" (GE: s. 762)
[251] Başlık: "**Sebeb-i teʾlīf u ḥasb-i ḥāl-i ṣāḥib-i taṣnīf**" (GE: s. 767)

rırlar. Bu coğrafyanın çoğu Müslümanların mezrası hâline gelir. Yahyâ'nın kendisi de burada karar kılmışken gaziler gelerek onu oradan taştan eşsiz bir cevher çıkarır gibi çıkarır. Allâh, onu Osmanlı Devleti'nin hizmetine sevk eder. Kemâl talebinde olan Yahyâ, fazîletli ve bilginlerle arkadaşlık ve dostluk kurar.

Allâh'ın, kendisine kahramanlık, fazîlet ve kemâl gibi iki hüner verdiğini söyleyen Yahyâ, kahramanlığın kendisine miras olduğundan, fazîlet ve kemâlin de zekâvetinden kaynaklandığından söz eder. Padişah, onu süvarîler arasına alır. Şâir, kale savaşlarında kahramanlık gösterir. Savaşlarda birçok defa yaralanır. Herkes ondaki kabiliyeti fark eder. Padişah ona vakıf işlerine bakma vazifesini verir. Şâir, kendisine verilen vakıfları adaletli bir şekilde idare eder fakat birkaç kendini bilmezin kendisine musallat olmasıyla makamı elinden alınır. Başkalarına baş eğmemesinden dolayı büyük bir zulme uğrayan şâir, çok acı çeker.

Yahyâ, yaşadığı sıkıntıların ardından uzlete çekilir. Allâh ona hidâyet vererek kerâmet ihsân eder. Gözünden perdeler kalkan şâir, öfkelendiğinde o kadar gazaplanır ki kendi bile kendisinden korkar. Kendisine zulmedenlere görünmesi bile onların topluluğunu dağıtmaya yeter, böylece onların hepsi ölür. Tarîkata girmesinin, murâdına ermesini sağladığını belirten şâir, sülûk esnasında öğrendiklerini paylaşmak ister.

5.1.5.15. Muhammed Dede'ye Övgü[252]

Muhammed Dede'nin övüldüğü bu bölüm, mesnevînin 698-729. beyitleri arasında yer alır. Manzumenin başında şâir, Muhammed Dede'yi meczup sâliklerin yoldaşı olarak takdim eder. Başı açık, ayağı yalın bu zât, sürekli çıplak dolaşır. Böyle yaşamasının sebebi, dünya endişelerini terk etmesidir. Bu zâtın, dışı virane gibi görünse de içi aydınlıktır.

Rüyasında kendi kendine beş Arapça beyit söylediğini gören Yahyâ, uyandığında söylediği beyitleri hatırlayamaz. Bu duruma çok üzülür. İki gün sonra Muhammed Dede, şâirin yaşadığı şehre gelir. Şâir, onunla yolda karşılaşır. Muhammed Dede şâirin unuttuğu beyitleri bir bir kendisine okuyarak ona hatırlatır. Açık bir şekilde sağ elini onun göğsüne koyarak onu ihya eder. Bu şekilde davranarak şâiri sevindiren, ona yardım eden dede; hamsesini bitirmesi için bu mesnevîyi yazmasına izin verir.

---

[252] Başlık: "**İẓhār-ı velāyet u iṣʿār-ı kerāmet maḥbūbu'l-ḳulūb meczūb-ı ẕü'l-celāl yaʿnī Muḥammed abdāl raḥmetillāhi el-melikü'l-müteʿāl**" (GE: s. 772)

Şâirin gözlerini maneviyâta açan şeyh, sürekli onun rüyalarına gelerek bilmediklerini bildirir. Muhammed Dede'yle karşılaşması şâirin izzetini artırır. Onun himmetiyle manen terakki eder. Kimsenin bu yola üstatsız giremeyeceğini, bu ilmi öğrenmek için bilen birinin gerektiğini belirten şâir, insan güzel şeyler yaptığı takdirde gerçek erenlerin ona kılavuzluk edeceğini söyler.

İmâm-ı A'zam'ın Hikâyesi

İmâm-ı A'zam öğrenimini tamamladığında on yedi yaşındadır. Hocasının hizmetinde kusur etmeyen İmâm-ı A'zam, anne ve babasından daha fazla hocasına hürmet gösterir. Onun, hocasına çok hürmet ettiğini gören biri ondan bunun hikmetini sorar. Ona kendisini anne ve babasının besleyerek bu hâle getirdiğini, başkalarına onlardan daha fazla hürmet göstermesinin doğru olmadığını söyler. İmâm-ı A'zam kendisinin ezelde yüce âlemlerde olduğunu, anne ve babasının vasıtasıyla süflî âleme geldiğini ifade ettikten sonra hocasının, kendisini yüce âlemlerin yoluna sevk ettiğini bu nedenle hocasına itibar etmesinin normal olduğunu belirtir.

İnsana seslenen şâir, ona himmetini yüksek tutmasını, değersiz dünyayı bırakıp yüce âlemleri arzulamasını tavsiye eder. İlim ve hünerin, insanın yükselmesinde kol ve kanat vazifesi gördüğü kanaatindedir. Huşu sahiplerinin irşâd ile geldiği taraflara döndüğüne dikkat çekerek üstattan marifet dersleri almayı öğütler. Müşkülleri halleden, himmeti yüksek mürşide köle olmak gerekir.

İmâm-ı A'zam ve ona soru soran kişi arasındaki konuşmaya dayanan hikâye İmâm-ı A'zam'ın tasviriyle başlar. Olay, İmâm-ı A'zam on yedi yaşına bastığında yaşanmıştır. Hikâye kişilerinin yaşlarını belirtme alışkanlığı olmayan Yahyâ, burada farklı bir metot takip etmiştir. Kısa hikâyeler içinde yaşı net belirtilen tek kişi İmâm-ı A'zam'dır. Kurgu düz ve sadedir. Hikâyede mekân belirtilmemiştir.

5.1.5.16. Kitap Sahibinin Özrü[253]

Kitap sahibinin özrüne ayrılan bu bölüm, mesnevînin 765-830. beyitleri arasında yer alır. Dört kişinin hamseleriyle şöhret kazandıklarını söyleyen Yahyâ, bu sahada söz sahibi Nizâmî, Hüsrev, Câmî ve Nevâyî'yi gösterir. Sözü edilen şâirler, mana âleminde en yüksek dereceli sözleri söylemiştir. Eserleri sırlarla yüklüdür. Yazdıklarıyla nûrlar âlemine yol

[253] Başlık: "**Aḫbār-ı aḫyār-ı ulu'l-elbāb u iẓhār-ı i'tiẕār-ı sāḥibü'l-kitāb**" (GE: s. 778)

açmış ve bu makul sözlerle dünyanın gaflet uykusuna su serpmişlerdir. Kendisinin de avamca o yola girdiğini söyleyen şâir, hamse yazan bu şâirlerin beşincisi olduğunu iddia eder. Kendini onlarla mukayese eden Yahyâ, tevazu göstererek kendini onlardan aşağı görür. Şiirini devamlılığı olmayan, karmakarışık söylenmiş sözler olarak değerlendirir.

Şâirin kabiliyetli bir oğlu vardır. Konuşmaya başlayan oğlu, babasının tevazuunu yersiz bulur. Babasını onlardan üstün gören oğul, onun birçok hüner ve kabiliyetinin olduğunu söyler. Nizâmî'nin *Hüsrev ü Şîrîn*'inin itibar edilecek bir eser olmadığını düşünür. Câmî'nin, babasının yanında acemi kaldığına inanan çocuk, onu iyi tedbir alan biri olarak değerlendirir. Nevâyî'nin, hamsesine gereken özeni göstermediği kanaatindedir. Söz sahasında usta birçok hamse sahibi şâirin ahirete intikal ettiğini belirterek onun da bu sahada söyleyecek sözlerinin olduğunu ifade eder. Onların, babasına yol açtıklarını kabullenen çocuk, babasının bu büyük üstatları geçtiğini düşünür. Oğlunun ağzından bu büyük üstatları eleştiren şâir, tevazu perdesi altında şâirlik yeteneğini ispatlamak ister.

5.1.5.17. Birinci Fasıl (Padişahların Vasıfları)[254]

Padişahların nasıl olmaları gerektiğine dair olan birinci fasıl, mesnevînin 831-870. beyitleri arasında yer alır. Bu bölümde şâir, Allâh'ın emirlerine bağlılık gösteren padişahları överken isyankâr olanları ise eleştirir. Zalim padişahın emri altındakiler onu taklit eder, böylece onun zulmü, halkın geneline zarar verir. Dine bağlı insanlarla beraber olan, ibâdetlerini yerine getiren padişahtan Allâh razı olur. Allâh'tan korkan bu padişah yoldan sabır ve sükûn içinde geçer. Memleket onun tatlı diliyle hayat bulur. Böyle bir padişahın amelleri onu rahmete kavuşturacak, eceli Allâh'a kavuşmasına vesile olacaktır.

Şâir; ömrünü israf eden, işini bırakıp ava giden padişahı eleştirir. İnsanlar uzak mesafelerden işlerini güçlerini bırakarak ona şikâyet için gelir, onu bulamayınca boyunlarını bükerek tekrar geldikleri yere döner. Şâir; insanlara karşı gururlanan, şarap içen, halkın mallarını zorla alan, zalimlerle dostluk kuran padişahı yerer. Amel defteri sol taraftan verilen bu gibi cehennemlik insanlara yakın olmamayı tavsiye eder. Bunların eleştiriye açık olmadıklarını, kendilerini sevmeyene kin beslediklerini düşünür. Heveslerine göre bir hayat yaşayan bu tarz kimselerin belâya uğrayacaklarına dikkat çekerek insana heveslerine tabi olmamayı tavsiye eder.

---

[254] Başlık: "**Faṣl-ı evvel sülūk beyānında: ruviye ʿan ṣuḳāti ṣaḥābeti lā yeṣluḥu velā yufliḥu illā bi erbaʿatin: es-salṭanatü bi ülfeti'l ʿibādeti, ve'r-raʿiyyetü bikeṣreti'l maʿdeleti, ve'l maʿiddetü bi ḳılleti'l eṭʿimeti ve'l umerā'u bi ḫaṣyeti's-siyāseti**" (GE: s. 784)

Hikâye

Nûşirevân av için dağlara çıkar. Etraf av köpekleri ve şahinlerle dolar. Birçok heves düşkünü ona arkadaşlık yapar. Etraf sağlı sollu meyve ağaçlarıyla kaplıdır. Beylerinden biri, orada bulunan bir meyve ağacının dalından koparark dişlerini kurcalar. Tesadüfen bu durumu gören padişah öfkelenir. Adama zalim, utanmaz ve günâhkâr diye seslenerek ona bir meyve ağacına değer vermeyenin memlekete şefkati olamayacağını, başkalarına kendi yanında zarar verenlerin kendisinin görmediği yerde kim bilir neler yaptıklarını söyler. Adamı hırpalayan padişah, onun rütbesini elinden alarak cezalandırır. Biraz öteye gidip sağına soluna bakınırken birkaç gencin bir doğanın peşine takılarak bir tarlaya zarar verdiklerini görür. Tarlanın hâlini görünce şefkatinden ağlayan, ahlayıp vahlayan padişah, zulme sebep olanın kendisi olduğunu anlar. Bir daha av yapmamaya karar verir.

Gafillerin meşgaleleriyle meşgul olmak insanı câhillerle arkadaş eder. İnsan gereksiz işlerle uğraşmamalı, kötü insanlardan uzak durup iyilerle dostluk kurmalıdır.

Hikâyenin olay halkaları Nûşirevân ve beraberindeki beylerin av için dağa çıkmaları, beylerden birinin orada bulunan meyve ağaçlarından birinin dalından koparark dişlerini kurcalaması, bu sahneyi gören padişahın ona sert tepki vermesi, etrafı seyrederek dolaşan padişahın biraz ilerledikten sonra tarlayı tepeleyen gençleri görmesi ve hatasını anlayarak sarayına dönmesidir.

Olayların merkezindeki kişi Nûşirevân'dır. Diğer kişiler hikâyenin fonunu oluşturur. Olaylar dağ tepelerindeki bahçe ve tarlalarda yaşanır. Nûşirevân döneminde yaşanan hikâyede zaman üzerine ayrıntılı bir dikkat yoktur.

Hikâye

Bir gün Rum padişahının elçisi Hz. Ömer'e birçok tazıyla beraber birkaç doğanı hediye getirir. Bu duruma çok öfkelenen Hz. Ömer, onları hemen salıverir. Elçiye kendilerinin gaflet sebebi olan alışkanlıkları sevmediklerini söyler. Bir kuşun insanın ibâdetlerine engel olarak onu yoldan çıkarmasını anlamlandıramaz. Peygamberlerin yapmadıkları şeyleri yapmanın zararlı olduğunu düşünür. Maneviyâtı güçlü kimselerin, ibâdetlerine engel olan şeyleri el üstünde tutmayacaklarını söyler.

Hikâye, Hz. Ömer'in Rum elçisinin getirdiği hediyelere karşı gösterdiği tepki üzerine kurulmuştur. Olay kabristana yakın bir yerde yaşanır. Seçilen mekân hikâyenin mesajına

destek verir. Hz. Ömer döneminde yaşanması dışında zamanla ilgili herhangi bir ayrıntıya rastlanmaz.

Hikâye

İbrâhîm Edhem, bir gece şöhretini arttırmak için büyük bir ziyafet düzenler. Beyleri dîvânda kendisini beklerken padişahın yüzünü bir eşek arısı sokar. Yüzü yağ tulumu gibi şişen, gözleri pörtleyen padişahın aklı başından gider. Bu vaziyette dîvâna geldiğinde dîvânda bir gürültü kopar. Herkes padişaha ne olduğunu merak eder. Oradakiler padişaha, ne olduğunu sorar. Padişah onlara eşek arısına mağlup olanın dünyanın padişahı olamayacağı cevabını verir. Padişahlıktan vazgeçip bütün malını halka dağıtır. Fakirlik yolunu tercih eden padişah, kerâmet göstermeye başlar.

Tarîkat ehlinin her şeye mahiyetini tam anlayarak baktıklarını belirten Yahyâ, dünyaya değer verilmemesi gerektiğini düşünür. İnsan, hayatı kaba bir şekilde yaşamamalı, hesap gününün zorluğunu göz önünde bulundurarak meseleler üzerine ciddi kafa yormalıdır.

Hikâye İbrâhîm Edhem'in tasviriyle başlar. Olaylar yaşandığında vakit gecedir. Dîvânda padişahın gelmesini bekleyen beyler, hikâye için doğal bir fon oluşturarak anlatılanların gerçeğe yakınlığını arttırır.

İbrâhîm Edhem'in yüzünü arının sokması üzerine Edhem'in görüntüsünü tasvir etmeye ve yorum yapmaya başlayan şâir, bir süreliğine olayların akışını kesintiye uğratır.

Hikâye

Abbâsî halifesi Hârûn Reşîd, heveslerine tabi bir hayat yaşar. Günâhkâr kimselerle dostluk kurar. Belli mevkilere hak etmeyen kimseleri getirir. Yanlış yapanları cezalandırmaz. İnsanlara zulmeder. Bir seher vakti hidâyet bulan padişah hatasını anlar. Saltanatından vazgeçip derviş olmaya karar verir. Bu niyetle Behlûl-i Dânâ'nın viranesini aramaya koyulur. Birçok viraneyi gezdikten sonra gizli bir köşede dünya endişelerinden sıyrılmış bir hâlde cübbesiz ve destarsız yatan, Allâh'la perdesiz birlikteliği yaşamaktan dolayı gönlü müferrah olan Behlûl'ü görür. Ona, saltanatın ibâdetlere engel olduğunu, kişiyi mühim işlerden alıkoyduğunu, bu yüzden tacını ve tahtını bırakmak istediğini söyler. Halvete girmeye ve her şeyini Allâh yolunda dağıtmaya karar verdiğini ifade eder. Behlûl onun bu kararını doğru bulmaz. Ona paraya değer vermemeyi ve insanlara zulmetmemeyi tavsiye

eder. Nimetlerin içindeyken onlardan yüz çevirmenin, rahattayken zahmeti talep etmenin, sultânken dervişliği tercih etmenin, kesretin içinde vahdeti yaşamanın asıl fazîlet olduğunu söyler. Fakir kişinin bunları yaşamak için özel bir çaba sarf etmesinin gerekmediğini düşünür.

Abbâsî halifesi Hârûn Reşîd ve Behlûl-i Dânâ arasındaki konuşmalara dayanan hikâye halifenin tasviriyle başlar. Hârûn Reşîd'in zulümlerini uzun uzadıya anlatan Yahyâ, onun zulmünün tamamını anlatmaya sayfaların yetersiz kalacağını düşünmüş olsa gerek sonunda özet olarak insan, yabani hayvan ve kuşların yani onların şahsında bütün varlıkların Hârûn Reşîd'den zarar gördüklerini söyler:

Ḥāşılı insān u vuḥūş u ṭuyūr
Eylemez anuñ eleminden ḫużūr (GE: 949)

Hârûn Reşîd'in hidâyete ermesinin ardından içinden geçirdikleri analiz tekniğiyle aktarılmıştır. Bu bölüm olay akışının yavaşlamasına sebep olmuştur. Hidâyet bulan halife, viraneleri gezerek Behlûl'ü araması özet geçilir. Behlûl'ün tasviri, olay zamanının durmasına sebep olur.

Behlûl'ün bulunduğu virane psikolojik hüviyet kazanmıştır. Saltanattan vazgeçen halifeye Behlûl'ün viranesi sonsuzluk menzillerini andırır:

Kūşe-i vīrānesi dārü'l-beḳā
ʿAyn-ı ʿadūsına ġubār-ı belā (GE: 965)

Hikâye

Hevesine tabi bir hayat yaşayan, işi gücü günâh işlemek olan içki içmekle meşhur bir padişah vardır. Gece gündüz kadehi elinden bırakmaz. Bu aybını kapatmak için Şâm'da muhteşem bir câmi yaptırır. Arap şeyhi padişahla beraber câminin açılışına katılır. Birlikte câmiyi dolaşırken şeyh padişaha câminin içine yer yer şarap küpleri koymayı teklif eder. Bu şekilde cumaya gelen şarap içicilerin coşacaklarını söyler. Şeyhin bu sözlerine çok sert tepki veren padişah, ona mescidin meyhane olmadığını hatırlatır. Şeyh de ona Allâh'ın insan bedenini ilâhî sırlarla dolu bir câmi olarak yarattığını, onunsa gafletle içine şarap koyduğunu söyler. Bu sözler üzerine padişah gafletten uyanır. Tövbe ederek içkiyi bırakır. Allâh onu velî mertebesine çıkarır.

İnsan, sonunda kendisine ve çevresine sıkıntılar getiren şaraba yaklaşmamalıdır. Şarap içen günâhkâr kimseler, kendilerini insanlara rezil eder. Hz. Peygamber, onları lanetlemiştir. Şarap, insanın maddî vücûduna zarar verdiği gibi maneviyâtına da zarar verir.

Günâhkâr padişahın tasviriyle başlayan hikâye, padişah ve şeyh arasındaki konuşmaya dayanır. Olaylar câmide yaşanır. Câmiye toplanan insanlar hikâyenin sosyal atmosferini oluşturur. Câminin yapımından itibaren onu tasvir etmeye başlayan şâir, olay örgüsü daha tırmanışa geçmeden aksiyonu düşürerek olayları durdurur. Tasvirinde madde ve manayı birleştirmeye çalışır. Câminin ihtişamını, büyüklüğünü, güzelliğini ve genişliğini farklı benzetme unsurlarından faydalanarak anlatır.

Hikâye

Mısır'da bir padişah bir şeyhi ziyaret eder. Şeyhe ahiretten söz edildiğinde kendisini kasvet bastığını, bin yıl yaşasa da, içinden ahirete gitmek gibi bir istek gelmeyeceğini söyleyerek ondan bu hâlin hikmetini sorar. Şeyh dünyadaki gafletli hayatın ona zarar verdiğini, şöhret ve zenginliğin maneviyâtını fakirleştirdiğini söyler. Manevî bir hayatı tercih eden kişinin böyle şeyler yaşamayacağını, böyle birinin ölüme ferahla bakacağını ifade eder.

İnsan bütün dünyaya sahip de olsa ölümden kurtulamayacaktır. Gafletin, insanın hakîkatleri görmesine engel olduğunu belirten şâir, insana dünyaya değer vermemeyi, geçici güzelliklerle gururlanmamayı, nefse uymamayı öğütler.

Hikâye kurgusu itibariyle ikili bir diyalogdur. Hikâyenin kişileri padişah ve şeyhtir. Olay Mısır'da yaşanır. Olayın zamanıyla ilgili bilgi verilmemiştir.

Hikâye

Emevi halifelerinden Mervân, günâhkâr ve zalim biridir. Halifelik rütbesiyle yanına bir grup Arap askeri alarak günâhlarının bağışlanması için Kâbe'ye gider. Tavaf yaparken onu gören herkes kenara çekilir. Hiç kimse yüzüne bakmaz. Herkes başını yere eğer. Mervân orta yerde, herkesin kendisine hürmet ettiğini, kimsenin kendisinin yakınından geçmediğini, yüzüne bakmadığını söyleyerek Mekkelileri takdir eder. Bir genç yanına gelerek insanların böyle davranmasındaki maksadın ona saygı göstermek olmadığına dikkat çeker. Onun çıkardığı fesatlarla necis hâle geldiğini, insanların bu yüzden ona yaklaşmayıp yüzüne bakmadıklarını söyler. Eşkıyanın görünüşünden belli olduğunu, velîlerin bu yüzden onun yanına yaklaşmadıklarını belirterek onu aşağılar.

Velî kişi, Allâh'tan korktuğu için zalim padişahtan korkmaz. Âlemi görüp gözeten Allâh, dinî emirlere bağlılık gösteren kulunu koruyacaktır. Nûşirevân ve Mervân'ın kıssaları, kıyamete kadar insanların dilinde olacak, işitenler birine söverken diğerinden övgüyle bahsedecektir.

Mervân ve genç arasındaki konuşmaya dayanan hikâye, Mervân'ın tasviriyle başlar. Mervân'ın yanındaki askerler ve onu gördüklerinde dağılan insanlar sahnenin doğal bir görünüm kazanmasına yardım eder. Olaylar Kâbe'de yaşanır. Hikâyenin zamanı Mervân'ın halifelik yaptığı yıllara rastlar.

Hikâye

İnsanlar tarafından sevilmeyen, zalim ve gururlu bir vezir dolaşmaya çıkar. Üzerine altın işlemeli elbise giyer. Hizmetçilerinin ve kölelerinin sayısı hadsizdir. Yoldan geçerken yanındaki muhafızlar insanları yel gibi kenara sürer. Bir kişi vezir yoldan geçerken onun yolundan çekilmez. Bir genç onun yanına gelerek onu azarlar. Adamdan, vezirin yanına giderek güzel bir şekilde onu karşılamasını ister. Adam, gence veziri aslıyla tanıdığını, öncesinin bir damla pis su, sonrasının da bir parça pis toprak olduğunu söyler. İnsanların deli gibi onun başına üşüşmelerini anlamsız bulur. Öldüğünde kabrinde yalnız kalacağına, onun kendi başını kurtarmaya bile dermanının olmayacağına dikkat çeker.

Yöneticilerin halka karşı büyüklenmemeleri gerektiğinin anlatıldığı bu hikâyede insanlara büyüklük taslamanın azap sebebi olduğuna değinilir. Padişahların derviş tabiatlı olmadan arzularına kavuşamayacakları dile getirilir. Temiz gönüllü olmanın, miskinlik yolunu seçmenin önemi vurgulanır.

Hikâyenin merkezindeki kişi her ne kadar vezir de olsa olaylar vezirin yolundan çekilmeyen adam ve onu uyaran genç arasındaki konuşmalar üzerine kurulmuştur. Herkese dehşet veren vezir, onun yolundan çekilmeyen adam için öncesi ve sonrasıyla bir damla su ve bir avuç topraktan ibarettir. Vezirin etrafındaki korumalar sosyal çevrenin oluşumuna katkı sunar.

Anlatılanlardan olayların vezirin seyre gittiği yol üzerinde yaşandığı anlaşılır. Mekân kahramanların konumlanmaları için gerekli bir yer düzeyinde kalır. Zamanla ilgili bilgi verilmez. Başlangıçta vezirin tasvir edilmesi olay anlatımını geciktirmiştir.

5.1.5.18. İkinci Fasıl (Gafillerin Terbiyesi)[255]

1109-1158. beyitler arası, gafilleri terbiye etmek ve câhillere nasihat etmek maksadıyla yazılan ikinci fasla ayrılmıştır. Bu fasıl, Hak sözüne uymayan, ibâdetin lezzetini hissetmeyen insana seslenerek başlar. Bu kişiler, günâh işlemekle mizaçlarını bozduklarından haramlar onlara güzel gelir, bu yüzden nasihatten hoşlanmazlar.

Bir padişah bir kuluna hükümlerini gönderdiğinde kölenin, padişahın hükümlerine edeple bakması gibi Allâh'ı seven kişi de Kur'an'a tabi olur. Şâir, padişahlar padişahı Allâh'ın hükümlerini yerine getirmemeyi anlamlandıramaz. Haram işleyen, nefis ve şeytâna uyan, dünyaya değer veren, rezillerle oturup kalkan, Allâh'ın emirlerini yerine getirmeyen, bir şeyhe yakın olmayan kişileri eleştirir. "Lâ-ilâhe illâ'llah"ın anlamını anlamayan, mezhebini bilme gayreti göstermeyen, Allâh'ın rızasını düşünmeyen, gönlü kararmış, zulmeden, Hak sözü dinlemeyen, öfkeli, gururlu ve isyankâr olan bu insanlara Müslüman denilemeyeceğini düşünür. Bunların gençlikleri de ihtiyarlıkları da aynıdır. Gaflet içinde yaşlanan bu insanların elli ya da yüz yıl yaşamaları bir şeyi değiştirmez.

Böyle biri hastalanıp yatağa düştüğünde sarı başlı bir doktorun söylediklerine tamı tamına riayet eder fakat aynı adam Allâh'ın emirlerine karşı rahat bir şekilde ilgisiz kalabilir. Bu inatçı adam, gül bahçesini bırakıp külhanı talep eder. Balı bırakıp soğan yiyen bu adama nasihat tesir etmez. İsyankârların günâhları, cehennemlik olduklarının delilidir.

Temsîl

Allâh, Hz. Îsâ'yı yücelterek ona daha beşikteyken peygamberlik rütbesi verir. Hakîkatten habersiz, hayata nasıl bakması gerektiğini bilmeyen insana seslenen şâir, onun manasız sûretine kimsenin bakmayacağını söyler. Ondan gözlerini açarak Hz. Îsâ'nın çocukluğundaki manayı görmesini ister. Böyle bir insanın ölüm gelmeden önce aradaki perdeleri kaldırması, marifet ilmini kazanması gerekir.

İbadet etmeyen insan, meyvesiz ağaca benzer. Böyleleri cehaletlerinden gençliklerini boşuna harcarlar. Bunlar serkeş bir hâldeyken ihtiyarlık gelip bellerini büker. Saçları bembeyaz olmasına rağmen gönülleri kapkaradır. Böyle insanlar, Allâh'ın huzurunda eğilmez-

[255] Başlık: "**Faṣl-ı ṣānī terbiyetü'l- ġāfilīn ve mevʿiẓetü'l cāhilīn**" (GE: s. 812)

ler. Nefsânî arzularının peşinde koşarak yaşlanırlar. İnsan ömrünün azlığına dikkat çeken şâir, insanı hakîkatlere dalmaya, mürşid-i kâmilleri örnek almaya davet eder.

İnsanın marifeti, iki dünyada da şeref kazanmasına vesile olur. Rûhlar ancak marifet ilmiyle huzur bulur. Bu yüzden insanın çalışması gerekir. İnsan, manalara bakıp kalmamalı, onların içine girmelidir.

Temsîl

İnsan vücûdunu keseye benzeten şâir, ondaki ilim ve marifeti hazine olarak değerlendirir. Kesenin para ile değer kazanması gibi insan da maneviyâtıyla değer kazanır. Güzel amelden yoksun kişi, boş kese gibi değersizdir. Manalara zarf olan vücûd, kendisini övülmeye layık hâle getirir. İnsanlar Allâh'a ibâdet etmekle şeref kazanacaklardır.

Kötü İşlerle Uğraşanların Azabı Hak Etmeleri

Bu bölümde eş cinsellik günâhını işleyenlerin kesinlikle azap göreceklerini anlatan şâir, genç delikanlılara kötü niyetle bakmamayı öğütler. Bu tür kötü işlerin işlendiği yerlere gitmemeyi tavsiye eder. Her türlü gayr-ı meşrû ilişkiyi reddeder. Fahişelerle düşüp kalkmamak gerektiğine dikkat çeker. Allâh, insanın her türlü hâlini görürken insanın bu tarz fiiller işlemesi edepsizliktir. İnsanın, böyle çirkin işleri güzel zannetmemesi gerekir.

Hikâye

Hz. Ebû Bekir, insanın aklını alacak kadar güzel bir gencin geldiğini görür. Gence bakar bakmaz gözlerini kapayarak hızlı bir şekilde oradan kaçar. Bu hâli görenler ona, kendisinin Allâh'ın rahmetine mazhar, her amelinin güzel ve ihtiyar olmasına rağmen yeni yetişme bir gençten neden bu kadar çekindiğini sorarlar. Hz. Ebû Bekir, yaşlılığın bu belâya engel olamadığını, bu azaptan ancak uzak durarak kurtulabileceğini söyler.

Kendisi ve diğer insanlar için dua eden şâir, Allâh'tan kendisine yüksek şahsiyetler gibi nefisle mücadele edebilme gücü vermesini ister.

Hikâye Yahyâ'nın alışılmış kişi tasvirleriyle başlar. Hz. Ebû Bekir'in portresi tam da Yahyâ'nın anlatacağı olaya uygun bir tarzda çizilir. Onun şahsiyetinde vurgu yapılan noktalar dinî yönü ve ihtiyar oluşudur.

Hz. Ebû Bekir'i tanıttıktan sonra olay anlatımına başlayan şâir, gencin tasvirine de yer verir. Böylece olay anlatımını geçici bir süreliğine kesintiye uğratır. Hikâyenin asıl kişisi Hz. Ebû Bekir'dir. Genç adam mesajın aktarılmasında önemli bir role sahip olmasına rağmen fon düzeyinde kalmaktan kurtulamaz. Hz. Ebû Bekir'e soru soran insanlar da fon şahıs pozisyonundadır. Mekân üzerine dikkat yoktur. Zamanla ilgili bilinen tek şey, hikâyenin Hz. Ebû Bekir zamanında yaşandığıdır.

Temsîl

Başkalarına zarar verenler zarar görecek, başkalarına eziyet edenler ebediyen cennete giremeyeceklerdir. Fil, domuz, köpek, eşek, akrep, yılan, aslan, kertenkele gibi hayvanların emsali olan kötü huylu insanlar, yükseğe çıkamayacaklardır. Cennete, rahmete layık olanlar erişebileceklerdir. İnsan, hâlini kötü huylularla karşılaştırmalı, bu şekilde kötülüklerden arınmalıdır.

Hikâye

Abdullah Ensârî, babasını ziyarete gider. Babası ona ikramlarda bulunur. Başını öne eğen oğlu, kendisine sunulan yiyeceklerin hiçbirine el sürmez. Bu duruma şaşıran babası ona bu hâlinin sebebini sorar. Konuşmaya başlayan Ensârî, söyleyeceklerinden babasının incinmemesini ister. Hasat vaktinde harmanını savuran bir yetimin saman çöpleri, rüzgârla babasının harmanına karışmıştır. Bu manzarayı gören Ensârî, yiyecekleri tüketmek istemez.

Şâir, haram malın insanın maneviyâtını körelttiğini, ibâdetlerini nûrsuz hâle getirdiğini belirterek haram mala iltifat etmemeyi tavsiye eder.

Abdullah Ensârî ve babası arasındaki diyaloğa dayanan hikâyenin merkezinde Abdullah Ensârî bulunur. Harman savuran yetim adamın olay anlatımında aktif bir rolü yoktur. Hikâyenin mekân ve zamanı üzerine itina gösterilmemiştir. Ensârî'nin, babasını en son hasat zamanında, yani yaz mevsiminde, ziyaret ettiği anlaşılır fakat yeni ziyaretin zamanını tespit edebilecek düzeyde mevsimsel bir belirtiye yer verilmemiştir.

Abdullah Ensârî, babasının kendisine ikram ettiği yiyeceklerin hiçbirine dokunmamasının arka planını, geriye dönüş tekniğinden yararlanarak açıklar. Bu dönüş, olay zamanının genişlemesine sebep olur.

Hikâye

Anadolu halkını kendine bağlayan riyakâr bir şeyh vardır. Giydiği taç ve hırkayla insanları aldatan şeyh, bu şekilde iki yüzlülüğünü kapatır. Büyük küçük herkes ayağına su gibi akar. İnsanlar şeyhin elini öpebilmek için yarışır. Bir gün kadıların başı, kendisine mürîd olmak için ziyaretine gider. Şeyhin zaman zaman kıbleye tükürdüğünü gören kadı, adamın bir kararda durmadığına, zühdünün yanında birçok eksikliğinin olduğuna şahit olur. Gereksiz yere konuşan ve edepsiz davranışlar sergileyen adamın şeyh olmasına şaşırır. Şeyhe iltifat etmeyen kadı geldiği gibi geri döner.

Edepsizler, riyakârlıklarını ne kadar saklamaya çalışsalar da bir şekilde yalanları duyulacak, kötü davranışları sonunda onların alçalmalarına sebep olacaktır. Riyakâr kimselerde laf kalabalığı çok olduğundan bunlar ahmak insanları aldatır. İnsanın, bu tarz kişilere aldanmaması gerekir. İstikametli mürşide ise köle olmalı, onun sözünden dışarı çıkılmamalıdır.

Riyakâr şeyhin tasviriyle başlayan hikâyede anlatıcı başlangıçta yaptığı bu tasvirle şeyhin mahiyetini ortaya koyar. Bununla şeyhin sonraki davranışlarının nasıl olacağı konusunda okuyucuyu şartlandırır. Böyle davranarak adeta kurguyu ifşa eden anlatıcı, hikâyenin sürekliliğini sağlayan esrarı ve merakı bitirir. Hatta olay anlatımına başlar başlamaz olayların nasıl neticeleneceğinden de haber verir. Mürîdi olmak niyetiyle şeyhi ziyaret eden kadının, ona iltifat etmediğini söyleyen şâir, bu şekilde olayların nasıl gelişeceğini bildirir:

Vardı mürīd olmaġa ʿaynü'l-ḳużāt
Ḳıldı o şeyḫe ʿadem-i iltifāt (GE: 1306)

Kadının gözlemlerine dayanan hikâyeye mekân Anadolu gibi geniş bir coğrafya seçilmiştir. Zaman konusunda bilgi verilmemiştir.

Tenbîh

Bu bölümde şeyhin nasıl olması gerektiği anlatılır. Hakîkî şeyh, âlim ve dünyada benzeri görülmemiş biri olmalıdır. Güneşin kâinatı aydınlatması gibi o da âlemdeki varlıkların gönlünü aydınlatmalıdır. İlmiyle âlemi ıslah etmeli, iyi işlere istekli olmalı, haramdan uzak durmalıdır. Dünyayı sevenleri sevmeyip Allâh'a düşmanlık besleyenlere düşman olmalı, hiçbir şekilde dünyevî şeylere değer vermemelidir.

Yüksek ilim sahibi olan ve bunu insanlara aktarmayı bilen bazı kimselerin, hile ile adlarını velîye çıkardıklarını belirten şâir, alçak ve rezillerin onlara rağbet ettiklerini düşünür. Velî görünümündeki bu adamlar, kâmil insanlardan uzak dururlar. Onlarla irtibat kurdukları takdirde riyakârlıkları açığa çıkacağından onlarla konuşmaktan kaçarlar. Bu tarz insanlar, zikirle meşgul olarak cehaletlerini gizlemektedir. Sûfîlerin çoğunun câhil olduğuna ve bilmeyenleri aldatmanın kolay olduğuna dikkat çeken şâir, bu tarz hilekâr insanların ne yapıp edip bir grup câhilin güvenini kazandıklarını ve onları kullanarak başlarına insanları topladıklarını söyler. Normal zamanda beylere paşalara uğramadan geçen bazı şeyhler, insanların ihsân edecekleri zamanı bildiklerinden, yüksek mevkideki bu insanlar ne zaman hastalansalar, yanlarına gidip başlarında okurlar. Şayet ölürlerse ölünün başına okur, böylece hem dirilerinden hem de ölülerinden faydalanırlar. Böyle şeyh geçinenleri Deccâl olarak değerlendiren şâir, bir örnek üzerinden görüşlerini kanıtlamaya çalışmıştır.

Hikâye

Bursa'da bir şeyh insanları aldatarak mal sahibi olur. Alçak gönüllü görünerek başkalarını kendine itaat ettirir. Bir kişi onun yeni inşa ettirdiği eve gelir. Şeyhin ayağını öpüp onunla sohbet eder. Şeyh ona dülger olup olmadığını, binadan anlayıp anlamadığını sorar. Adam dülger olduğunu, şeyhin hizmetini görmeye geldiğini söyler. Şeyh ona, kendisine helva getirip getirmediğini sorar. Adam sakladığı helvayı çıkararak şeyhin önüne koyar. Şeyh adama ona Alî dediklerini söyler. Adam isminin Alî olduğu cevabını verir. Şeyhin söyledikleri karşısında hayrette kalan adam, şeyhe çok güven duyar. Ancak şeyh bu bilgileri velî bir kul olduğu için doğru söylememiştir. Bütün bunları adamla karşılaşmada vuku bulan şu emarelerden anlamıştır: Adamın içeriye binayı inceleyerek girmesinden, şeyh onun dülger olduğunu tahmin etmiştir. Adam içeriye sineklerle beraber girdiğinden yanında helva olduğunu anlamıştır. Adam geldiğinde tekkede Alî adlı biri şeyhe mürîd olmuştur. Dışarıdan biri uzaktan onu çağırınca adam kendisine seslenildiğini sanıp etrafa bakmıştır. Şeyh bu esnada onun adının Alî olduğunu tahmin etmiştir. Bu kişi şeyhi dışarıda anlatmış ve insanlar onun gerçek bir velî olduğunu düşünerek onun başına üşüşmüşlerdir. Bu ahmak adam, akıllı şeyhe ömrünün sonuna kadar hizmet etmiştir.

İnsan, çok öven kişiler vasıtasıyla şöhret kazandığından, kişinin daima alçak gönüllülük göstererek insanların gönlünü kazanması gerekir. Tarîkata girmeye karar veren kişiler, şeyh seçerken ferasetli olmalıdır.

Tarihî kişiler dışındaki kahramanlara isim verme alışkanlığı olmayan Yahyâ'nın, hikâye kişilerine isim verdiği nadir hikâyelerden biriyle karşı karşıyayız. Şâir, olayların akışından mecbur kaldığı için olsa gerek, kahramanına Alî ismini verir.

Hikâyenin mekânı genelde Bursa, özelde şeyhin evidir. Gerek olayları gerekse kişilerin konuşmalarını ustaca sahneleyen şâir, anlatılanların gerçeğe uygunluğunu arttırmıştır. Olaylar mantıksal bir düzen içinde sıralanmış, olayların sebepleri hemen açıklanmayıp olay örgüsü gizemli bir hâle büründürülmüştür. Böylece hikâyenin okunabilmesi için gerekli olan merak duygusu arttırılmıştır. Yapılan bir geriye dönüşle şeyhin kerâmet gibi görünen hâllerinin alt yapısının açıklanması, olay zamanını genişletmiştir.

Hikâyeyi güzel kılan; her şeyin ana fikre ve unsurların birbirine sımsıkı bağlı oluşu, bütünlüğü, sade ve sağlam kuruluşu, gerçeklik duygusu ile şiir duygusunu birleştirmesi, böylece mesajı etkili bir şekilde okuyucuya iletebilmesidir.

5.1.5.19. Üçüncü Fasıl (Dünyanın Geçiciliği)[256]

1375-1396. beyitler arasında yer alan üçüncü fasıl, dünyanın geçici zevk ve lezzetlerinin insanı aldatarak ahiret saadetini yıkması hakkındadır. Alçak dünya belâ denizine benzer. Bu denizin içine dalanların bir kısmı cevher bulurken bir kısmı da batıp boğulur. Allâh'ı tam manasıyla tanımayı talep eden kimseler maksatlarına ulaşırken, ömrünü israf eden fesat kimseler de fırsatı kaçırarak nasipsiz kalır.

Ölüm her insan için kaçınılmaz olduğundan, insanın dünya nimetlerine el uzatmaması gerekir. Dünya, kendini masum göstererek insanları aldatır. Dünya kiminin girip kiminin çıktığı bir hamama benzer. Hamamda çok durmak nasıl insanı sıkıntıya sokuyor, onu güçsüz düşürüyorsa uzun ömür de insanın günâhlarını çoğaltır. Dünya, manevî dikkati olan insanlara örümcek ağı gibi değersiz gelir. Gurur yeri olan dünya, gelene gidene huzur vermeyen dar ve sıkıntılı bir yerdir.

Hikâye

Beli bükülmüş, yüzü kırışmış, saçları beyazlamış çok ihtiyar bir kadın vardır. Biri onu inek pisliğinin üzerine bez koyarken görür. Temiz bezi pisliğin üzerine koyup kirletmesini eleştirir. Öfkelenen kadın adama hemen cevap verir. Yaptığının yanlış bir iş olma-

[256] Başlık: "**Faṣl-ı s̱āliṣ maḥabbet-i dünyā bāʿiṣ-i meşaḳḳat-i ʿuḳbā olduġın bildirür**" (GE: s. 839)

dığını, bu şekilde bezi terbiye edip insana yakın olmaya layık hâle getirdiğini söyler. Ayrıca terbiyeden geçen kişinin baş üzerinde tutulduğunu, bütün âlemin ona muhtaç olduğunu ifade eder.

Dünyayı bir leş olarak değerlendiren şâir, insanın ibâdet ederek Allâh'a kavuşmaya layık bir hâl almak için buraya gönderildiği kanaatindedir. Dünyaya kemâl için gönderilen insan burada kirli bezin temizlendiği gibi temizlenecektir.

Hikâye ihtiyar kadın ile ona soru soran kişi arasındaki diyalog üzerine kurulmuştur. Zaman, mekân ve tabiat üzerinde durulmamıştır. Kısır bir fon üzerine oturtulan hikâye, sade bir kurguya sahiptir.

Hikâye

Dâvud peygamberin ümmetinden birinin, her hünerde mahareti vardır. Yüksek himmetli bu kişi, çok fazla talebeye sahiptir. Allâh, Hz. Dâvud'a bunca günâhı varken kemâl ve hüner sahibi olmasının o adama fayda vermeyeceğini söyler. Mü'minin üç güzel vasfının olması gerektiğini bildirir. Birincisi dünyayı sevmemek, onu sevenleri de sevmemektir. İkincisi dindarlarla dostluk kurup insanı doğru yoldan saptıran şeytân sıfatlı kişilerden uzak durmaktır. Üçüncüsü ise mü'mini incitmemektir. Mü'min kimse, bu hâllere sahipken, cehennem ehli bunların tam zıttını yapar.

Âlimin tasviriyle başlayan hikâye, Allâh'ın Dâvud peygambere bildirdiği emirleri içerir. Bir önceki hikâyede olduğu gibi burada da sosyal çevreye dikkat edilmediği görülür. Düz bir mantıkla kaleme alınan hikâye, sade bir kurguya sahiptir.

Hikâye

Hz. Dâvud mescide doğru giderken gördüğü herkese selâm verir. Selâm vermekten beli iki büklüm olan Dâvud peygamber, yanlışlıkla salınarak yürür. Sürur içinde yürürken Allâh ona kulun evine gitmediğini, edep ile yürümesi gerektiğini bildirir. Bu sözü duyar duymaz hemen kendini toparlar. Korkudan titreyen Dâvud peygamber, utancından başını eğerek yürümeye başlar. Bu sıkıntıyla ağlayıp hastalanır. Heves düşkünlerinin yaptıklarının benzerini birazcık bile yapmak onun bu kadar sıkıntı çekmesine sebep olur.

İnsanı, hâlini Hz. Dâvud ile karşılaştırmaya davet eden şâir; Müslüman geçinen birçok günâhkârın, mescide gitmelerini şüpheli bulur. Böyleleri mescide giderken kendilerini

baştan başa süsler, yöneticiler gibi giyinmelerinden düğüne bayrama gittikleri sanılır. Yürüyüş tarzlarıyla kibirlerini açığa vurur. İnsan dünyaya iltifat etmemeli, edepli olmalı, gururu bırakmalı, gafletle hareket etmemelidir.

Hikâye Hz. Dâvud'un tasviriyle başlar. Olay mescid yolunda yaşanır. Hikâyenin merkezî noktası, görüntüde önemsiz gibi görünen bir tavrın manevî sahadaki yansımasını göstermektir. Şâir, okuyucuda bu doğrultuda bir duyarlılık geliştirmeye çalışır. Hikâye, sade ve düz bir yapıya sahiptir.

Hikâye

Uhud Savaşı'nda Müslüman askerler düşman saflarını dağıtır. Hz. Muhammed'in sözünden çıkarak yağmaya çıkan Müslüman askerler, tekrar dönen düşman tarafından tuzağa düşürülerek hezimete uğratılır. Her bir Müslüman asker bir tarafta savaşır. Hz. Muhammed, Hz. Talha ile kalır. Hz. Talha, düşmanla savaşırken parmak uçları kesilerek parmağının biri yere düşer. Hz. Muhammed, acısının şiddetinden dolayı ah çeken Hz. Talha'nın sesini duyar. Ona, "Ah demek yerine Allâh deseydin Allâh seni Hz. Îsâ gibi yüce âlemlere yükseltirdi" der. Bunun üzerine Hz. Talha, nidâ ederek birçok düşman askerini öldürür. Hz. Muhammed bir tepeye çıkarak askerlerini orada toplar. Yağmadan el çeken Müslüman askerler besmeleyle hücum ederek putperestleri yok eder. Müslüman askerlerden biri Ebû Cehil'in yüzüne darbe indirir.

Dünyaya tamah etmek manevî bir zarardır. Ümmeti savaş gününde zor durumda bırakan şey dünyaya değer vermektir. Savaş zamanında alçak insanlara uyarak komutanın sözünden çıkmamak gerekir. Şâir, savaş sırasında yağma yapmayı tasvip etmez. Büyük savaşın nefsi öldürmek için mücadele etmek olduğunu söyler.

Olay anlatımıyla başlayan hikâye tarihte yaşanmış bir savaşın kurmaca âleme taşınmış hâlidir. Hikâyenin birinci dereceden kişileri Hz. Muhammed ve Hz. Talha'dır. Müslüman askerler mesajın aktarılmasında önemli bir işleve sahip olmalarının yanı sıra anlatının gerçekçi bir fon üzerine yerleşmesine de hizmet eder. Ebû Cehil ve onun yüzüne darbe indiren asker fon düzeyindedir.

Mekân ve tabiat üzerine düşünülmemiş, zamanın ayrıntılarına yer verilmemiştir. Hikâyenin büyük çoğunluğunun sahneleme yoluyla anlatılması, anlatının hızını düşürür.

Olayların yoğunluk kazandığı bir noktada, şâirin yaptığı yorum, olay anlatımını durdurur. İnsanın içinde ya da dışında dünyaya tamah etmesinin ona manen zarar verdiğini düşünen şâir anlatıcı, ümmetin savaşta karışıklığa düşmesinin sebebini, dünyaya meyletmelerine bağlar.

Hikâye

Mûsâ Kâzım mürîdlerine, Hz. Muhammed'i örnek alarak karanlık yerlerde ibâdet etmelerini nasihat eder. Rûhların karanlık gecelerde zevk alacağını, gönlün Allâh dışındakilerden temizleneceğini, günâhkârlar uykudayken velîlerin niyazın zirvesinde olmaları gerektiğini söyler. Sürekli Allâh için gözyaşı döken sûfîler, gece uykusunu terk ederek kendilerini ibâdete verir.

Sûfîlerden biri kasıtlı olarak pazar yerine gider. Dünyevî işlerin herkese manevî zarar verdiğini gören sûfî, hemen Allâh'a yönelir. Burayı kendisine ganimet bilir. Gafiller toplandıkları zamanlarda hemen aralarına girerek Allâh'ın zikriyle meşgul olur. Heveslerine düşkün bu insanlar, onun zikirlerini işitmez. Sûfî burada velî mertebesine çıkar.

Mûsâ Kâzım ona gaflet içindeyken nasıl bu mertebeye gelebildiğini sorar. Sûfî, Allâh'ı unutmuş karanlık gönüllü kimselerin bulunduğu sohbet yerlerinin, ibâdet yapmak isteyenler için karanlık bir mekân olduğunu söyler. Buralarda zikir ile meşgul olan sûfînin gönül gözü açılmıştır.

Tasavvuf yolunu seçenlerde şeyhine bağlılık ve yeni fikirler üretebilme yeteneği olması gerekir. Ayrıca kişi, bir çeşit sarhoşluk olan gaflete düşmemeli, kıymetsiz dünyaya değer vermemelidir.

Hikâye Mûsâ Kâzım'ın tasviriyle başlar. Anlatının birinci dereceden kişisi Mûsâ Kâzım gibi görünmekle birlikte pazar yerinde ibâdet eden mürîd hikâyede ondan daha önemli bir fonksiyona sahiptir. Diğer mürîdler ve pazar yerindeki insanlar mesajın aktarılmasına yardım etmenin yanında hikâyenin dekorunu oluşturur. Mekân ve zaman üzerine dikkat yoktur. Hikâyenin mesajıyla doğrudan ilgili olmasa belki de pazar yeri gibi bir mekândan bile söz edilmeyecektir. Mürîdin geriye dönerek şeyhine gafil insanların arasında yaptıklarını anlatması olay zamanını genişletir.

5.1.5.20. Dördüncü Fasıl (Kanaat)[257]

Kanaatin, insanı îmânî yönden güçlendirdiğinin anlatıldığı dördüncü fasıl 1563-1619. beyitler arasını kapsar. Burada, kanaatin tükenmez bir hazine olduğu, velîlerin öncelikle kanaat sahibi olmaları gerektiği üzerinde durulur. İnsanın, çok yemekten, çok gezmekten kaçması, manevî gözünü açlık ile açması gerekir. Allâh'a ulaşmak isteyen kişinin yapması gereken ilk iş, dünya bağlarından kurtulmaktır. Fakirliğine rıza gösteren, maddeye değer vermeyen insana sonsuz saadetin yolu açılacaktır.

İnsan, sürekli yemek endişesi taşımamalı, elindekine kanaat etmelidir. Ayrıca, gökteki melekler gibi sürekli Allâh'ı zikretmelidir. Çok yiyen insanları eleştiren şâir, aşırı kilolu insan ve hayvan bedenlerinin fazla yaşamadıklarına dikkat çeker. Aşırı kilolu kişiler uğursuz olur. Bunların kiloları yaşarken kendilerine büyük bir belâ olduğu gibi, ölüleri de dostlarına ağır bir yük olur. İnsan cisminin kuvvetli olması meziyet değil, aslında onu güzelleştiren maneviyâttır.

Çok yemek özellikle de çok et tüketmek uyku getirir, böylece cisim gafletle dolar. Çok yiyen insanların, karınları doymasına rağmen gözleri doymaz. Çok yağmurun evlere zarar vermesi gibi çok su içenler de güçsüz düşer. Mumun, yağlılığından dolayı eriyip bitmesi gibi insan da yağlı yemeklerle gönlünü bulandırır. İnsan bedeninin Allâh'ı bildiren manalar yerine yiyecekle dolması uygun değildir. İnsan, kanaat sahiplerinin sözüne uymalı, velîlerin sıfatıyla vasıflanmalıdır.

Hikâye

Hama şehrinde zühd ve riyâzette ileri bir mürîd vardır. Ayda bir dilim ekmeğe kanaat eden mürîd, çok yiyip içmenin Allâh'ı zikretmesine engel olacağını düşünür. Bir dilim ekmeği küçük parçalara ayıran mürîd, her gün o parçalardan birini yemekle yetinir. Şeyhi ise halvete girdiğinde haftada sadece bir badem yer. Şeyh, mürîdinin bu hâlinden rahatsız olur. Onu gayretsiz ve sabırsız bulur. Nefsi bu kadar zorlamayı yetersiz görür. Tok yatarak kerâmet gösterilemeyeceğini düşünür.

Sûfîler aç gözlü olur. Bunlar gökteki ayı bile ekmek tahayyül ederek gözleriyle yiyebilirler. Ölü helvası dağıtıldığında doymak bilmezler. Yemek tenceresini başlarına geçire-

[257] Başlık: "**Faṣl-ı rābi' ḫaṣlet-i ḳanā'at cehd-i salāḥiyyete ḳuvvet olduġın bildirür**" (GE: s. 858)

cek kadar hırslıdırlar. İnsanın, kanaat etmesi, günâhlarından dolayı pişmanlık duyması gerekir.

Mürîdin tasviriyle başlayan hikâyenin mekânı Hama şehridir. Şeyhin mürîdine tepkisinden mesaj anlaşılır hâle gelir. Olay zamanı üzerine düşünme alışkanlığı olmayan Yahyâ, burada da bu özelliğini sürdürür. Şâirin halvet süresi üzerindeki dikkati, onun bu özelliğinin olay anlatımına önem vermekten kaynaklı olduğunun açık göstergesidir. Şâirin, aylık bir dilimi günlere bölmesi, ayrıca hafta üzerinde de durması istediğinde zaman üzerinde ayrıntılara girebileceğini gösterir.

Hikâye

Şakîk-i Belhî, bir gün seyahat için Şâm'a gitmeye karar verir. Aç susuz kafileye karışır. Bir kısım sadakatsiz insanlar ona değer vermez, onu yolda bırakıp gider. Tek başına akşama kalan Şakîk'i, Arap hırsızları yolda yakalayarak soyar. Sahip olduğu her şeyini kaybeden Şakîk, başı açık, ayağı yalın bir vaziyette ortada kalır. Onun bu hâliyle şehre yaklaştığını gören çocuklar deli olduğunu sanarak onu taşlamaya başlarlar. Her tarafı yara bere içinde kalır. Belâ üzerine belâ yaşayan Şakîk'e belâ taşları hoş gelir. Karnını doyurabilmek için ev ev dolaşır fakat Araplar ona ekmek vermez. Gönlü incinmiş, gözleri yaşlı bir vaziyette kalan Şakîk'in yolu yıkılıp harap olmuş bir mescide uğrar. Orada namazını kılarak Allâh'a dua eder. Allâh'a uzun uzun yalvardıktan sonra ona hemen mükemmel donatılmış bir sofra ve güzel bir elbise verilir. Şakîk, açık bir şekilde kerâmet göstermiş olur.

İnsan, haysiyetini ayaklar altına almadan kemâl bulamaz. Gurbette yaşanan sıkıntılar, insanın manevî cevherini açığa çıkarır. Sıkıntılarla terbiye olarak olgunlaşan kişi, saadete layık bir hâl alır. Velîlerin menkıbeleri, ders çıkarmasını bilenler için tarîkat yolunda iyi bir yol göstericidir.

İç içe geçmiş birkaç olaydan oluşan hikâyenin birinci dereceden kişisi Şakîk-i Belhî'dir. Belhî sıradan bir insan değildir fakat onu özel kılan maddî görüntüsü değil, sıkıntılara katlanması ve ümitvarlığıdır. Hikâyede kahramana karşı acıma hissi önemli bir yer tutmakla beraber şâirin bize telkin etmek istediği şey acımak değil, sıkıntıların ardındaki güzellikleri göstermektir. Hikâye zengin bir fon üzerine oturtulmuştur. Şakîk'i bırakarak giden kafile, Arap hırsızlar, Şakîk'i taşlayan çocuklar ve ona yemek vermeyen Araplar anlatının sosyal çevresini oluşturur.

Belh'te başlayan olaylar Şâm'da yıkık bir mescidde neticelenir. Zamanla ilgili ayrıntılar hikâye zamanını tespitte yetersiz kalır. Kahraman kafileyle yola çıktığında vakit gündüz olmalıdır. Şakîk'in tek başına yolda kaldığını öğrendiğimizde vakit akşamdır. Şâm'a yaklaştığında çocukların sokakta olması vaktin gündüz olduğunu gösterir fakat Şakîk'in, kaç gün içinde şehre ulaştığı belirtilmemiştir. Yıkık mescidin tasviri olay zamanında kısa süreli bir duraklamaya sebep olmuştur.

Temsîl

Allâh dostlarını örnek almanın tavsiye edildiği bu temsîlde, hayatlarını Allâh yolunda geçiren bu insanların sıkıntılı bir hayatı tercih ettikleri, dert çekerek ve belâlarla boğuşarak mürîde Allâh'a kavuşmanın nasıl olacağını öğrettikleri üzerinde durulur. Hz. Âdem dünya gamını çektikten sonra tekrar ezelî lezzete kavuşmuş, Hz. Nûh su içinde kaldıktan sonra tekrar feraha ermiştir. Hz. Halîl ateşe atılarak Allâh'a kavuşmuş, Hz. Yûnus dar bir mekânda sıkıntı çekerek genişlik bulmuş, Hz. Yûsuf'a atıldığı kuyu kavuşma vesilesi olmuştur. Eyyûb peygamber sıkıntılar vesilesiyle ilâhî sırları öğrenmiş, herkesten yüksek olan Hz. Muhammed aşağılık insanların eziyetleriyle sıkıntı çekmiştir. Bilâl-i Habeşî belâ taşlarına kucak açmış, Hz. Muhammed'in ailesi Kerbelâ Hadisesi'ni yaşayarak sonsuz bir hayata ulaşmıştır.

İnsan, rahmete zahmet çekerek kavuşacaktır. Peygamberler, sıkıntılar çekerek insanlara Allâh'a giden yolları açmış, erenler belâlara katlanarak âşıklara rahmet yolunu göstermişlerdir. Allâh'a kavuşmanın yolu, dert çekmekte gizlenmiştir. Bu sebeple Kâbe yolu bu kadar meşakkatlidir.

Tenbîh

Bu tenbîhle insanı, uyanık olmaya davet eden şâir, ondan kemâli talep etmesini ister. İnsan, dokuz kat gökyüzünün her birinin, Allâh'ın cemâl ve celâl tecellîleriyle dolu olduğunu görmeli, onlara bakarak ibret almalıdır. Oradaki yüz binlerce nakışlı sûretten yola çıkarak Allâh'a yol bulmalıdır. İnsanın, Allâh'ın her şeye gücünün yetmesinin ne demek olduğunu, tabaka hâlindeki gökyüzünün ne ifade ettiğini, Allâh'ın nûrunun siyah mı yoksa beyaz mı olduğunu, arşın ötesinde ne olduğunu, kısacası yaratılan her şeyi anlamlandırması gerekir. İnsan, bütün bunlardan yola çıkarak Allâh'a intisap etmelidir. Meleklerin, insana neden secde ettiklerini, insana neden bu kadar değer verildiğini, insanda nasıl bir sır oldu-

ğunu, insanın bu dünyaya gönderilmesindeki gayenin ne olduğunu, ölüm geldiğinde rûhun nereye gittiğini insanın sorgulaması gerekir.

Şâir, insanı gecenin karanlığını dağıtan ateşe ibretle bakmaya davet eder. Yıldızların niye parladıklarını ve neden kaydıklarını, dünya sürekli hareket hâlindeyken zeminin sükûnet içinde olmasının hikmetini, hilalin nasıl dolunay hâline geldiğini, akşam olduğunda günün şevkinin kaybolmasındaki sırrın ne olduğunu, rüzgârın hazan yapraklarını düşürmesine karşın bulutları düşürmemesindeki sırrı, rüzgâr şiddetle hareket hâlindeyken bulutların yağmuru yere düşürmemesindeki hikmeti, melekler insana hizmet ederken menzillerinin gökyüzü olmasındaki gayeyi sorgulatmaya çalışır. Sahte velîlerin insanları doğru yolda gitmekten alıkoymasındaki sebebi araştırır.

Mahiyetini idrak eden kişi, insan olmanın yüceliğini takdir eder. Allâh'ı isim ve sıfatlarıyla tanımanın değerini anlar. Bilmeyenlere de yardım ederek onların şüphelerini ortadan kaldırır, bu şekilde onları karanlıkta kalmaktan kurtarır.

Hikâye

Hz. Mûsâ'nın ümmetinden herhangi biri otuz yıl boyunca ibâdetlerini kararlılık göstererek yaparsa velî mertebesine çıkar. Ümmetinden biri otuz yıl itikâfa girmesine rağmen kalp gözü açılmaz, keşif ve kerâmet gösteremez. Hz. Mûsâ onun hâlini görünce velî olamamasını anlayamaz. Bu durumun hikmetini Allâh'tan sorar. Allâh, Hz. Mûsâ'ya, görünüşte ibâdet yapan bu kişinin hakîkatte gaflette olduğunu, gökyüzüne ibretle bakmadığını, kendisinin celâlini düşünmediğini, gönlünün kendisinin aynası olmadığını bildirir. Hz. Mûsâ kendisine bildirilenleri adama anlatıp ona nasihat eder. Adam, peygamberin sözlerini kabul ederek otuz yıl daha halvete girer. Otuz yıl ağlayarak Allâh'a yalvaran adam, âleme ibret nazarıyla bakar. Otuz yılın sonunda velî mertebesine çıkar. Gönlü ilâhî sırların mahzeni olur. Rûhu Allâh'tan gelen manalarla dolar.

Ariflerin menkıbeleri, insanların yükselmeleri için merdiven vazifesi görür. Marifeti talep edenler, sonunda Allâh'ın sevgisini kazanacaklardır.

Hikâyenin olay halkaları; Mûsâ peygamberin ümmetinden birinin otuz yıl itikâfa girmesine rağmen kerâmet gösterememesi, Mûsâ peygamberin bunun hikmetini Allâh'tan sorması, Allâh'tan gelen emri itikâfa giren adamla paylaşması, adamın kendisine çekidüzen vererek yeniden itikâfa girmesi ve kerâmet göstermesidir. Olayların yaşandığı mekân

üzerine düşünülmemiştir. Mûsâ peygamberin konuşmasının ardından yeniden itikâfa giren adamın bu şekilde geçirdiği otuz yıl eksiltili verilmiştir.

Ehl-i Sünnet ve Cemâatle İlgili Temsîl

Ehl-i sünnet ve cemâate dair olan bu bölümde şâir, mü'minin diğer mü'minlere ayna olduğunu ifade eder. Mü'minler bir yere toplandıklarında birine diğerinden kerâmet nûrları yansıyacak, onun hâlinden diğerleri de istifade edecektir. İlâhî manaları yansıtan bir mü'minin şevki, ortamda bulunan diğer kişileri de dopdolu hâle getirecek, ondaki nûr diğerlerini de aydınlatacak, bu şekilde karanlık gönüller nûrlanacaktır. Akıllı kişinin bu temsîlden hisse alması, namazı cemâatle kılması gerekir. Şeytân, çokluk içinde insanı mağlup edemeyeceğinden ve cemâat ile yapılan dualar kabule daha yakın olduğundan namaz, cemâatle kılınmalıdır.

İnsanın, ezan sesini işitir işitmez mescide gitmesi gerekir. Allâh kullarını orada rahmet ve nimetine mazhar eder. Oraya eğilerek huşu içinde girmek gerekir. Orada edep içinde, sessizce durulmalıdır. İnsan, namaz anında manen Allâh'ın nazarı altında olduğundan namaz kılarken gözünü secdeden ayırmamalı, ibâdeti dışındaki düşünceleri aklından çıkarmalıdır. Tesbîh çekmenin önemine de değinen şâir, tesbîhi sûfîlerin kalplerinin gıdası olarak değerlendirir.

Allâh'a kavuşmak isteyen îmânlı birinde birtakım özellikler bulunması gerekir. Mü'min haset etmemeli, gösterişten kaçınmalı, dünyayı isteyen nefsiyle ciddi mücadele etmeli, Allâh için gözyaşı dökmelidir. Aynı zamanda bu kişinin dinî emirleri sebatla yerine getirmesi, acılara şikâyet etmeden sabretmesi, vücûdunun fakir, gönlününse zengin olması, köle ve yöneticinin onun nazarında bir olması gerekir.

Temsîl

Şâir, sürekli aşk ateşi ile tutuşan, her şeyini sevgilisi uğrunda sarf eden Zelîhâ gibi bir kahraman bir âşık bulamamaktan yakınır. Zelîhâ'nın satın aldığı kölesine esir olmasını, aşkından dolayı büyük sıkıntılar çekmesini, can u gönülden ona hizmet etmesini, her şeyini onun yolunda feda etmesini över.

Dünyaya itibar etmeyen Yûsuf, Zelîhâ'ya da değer vermez. Zelîhâ, bütün çabalarına rağmen sevgilisine ulaşamaz. Sonunda, Yûsuf'u mutlu edecek en iyi hediyenin ayna olduğunu düşünerek ona bir ayna hediye eder. Aynaya bakan Yûsuf'u, kendi güzelliğinin coş-

kusu sarar. Zelîhâ, bu şekilde davranarak, hâlini Yûsuf'a anlatır. İnsanın, ilâhî tecellîlere layık olması için gönlünün ayna gibi saf olması gerekir. Allâh'ın nûru, insanda açık bir şekilde görünmelidir. İnsan güzellik, celâl ve saltanat sahibi Allâh'a böyle saf bir ayna sunmalıdır.

Rüya

Burada, sadık rüyaların Allâh yolunda gidenler için kerâmet başlangıcı olduğu anlatılır. Allâh, kendi yolunda mücadele eden kimseye iltifat ederse gördüğü rüyalar onun davranışlarını düzene sokar. Rüya âleminde irşâd olan sûfî, hadiselerin sıkıntısından kurtulur. Maneviyâta açılan gözü, nûrlarla dolar. Dinî emirlere uyan kimselerin hepsi, rüyalarında gökteki gezegenlerle beraber yürür. Çözemedikleri problemleri rûhlara sorar, bu şekilde gizli sırlardan haberdar olurlar. Hangi velîye itikat ederlerse rûhları onun rûhu ile bütünleşir.

Güzel ahlâklı kişiler, rüyalarında güzel şeyler görürken, isyankâr kimselerdeki kötü vasıflar, rüyalarında manasız şeyler olarak karşılarına çıkar. Yücenin yolculuğu yüceye olurken alçağın yolculuğu da aşağı olur. Sûfî gördüğü rüyalarla kendisine çekidüzen verir. Nûrânî yönü inkişâf eden sûfînin, ibâdetlerinden aldığı zevk artar.

Hikâye

Cesur bir adam yaz mevsiminde Şirâz'a gider. Orada Sa'dî-i Şirâzî'yi ziyaret eden adam ona gördüğü rüyayı anlatır. Tûr Dağı büyüklüğünde, her bir meyvesi nûr gibi değerli bir meyve ağacı, meyvelerini yere dökerek kendisine dağıtır. Rüyayı dinleyen şeyh, padişahın ona yüksek bir rütbe vereceğini, beylerin ve ağaların ona hürmet edeceğini söyler. Padişah o günlerde adamı mîr livâ yapar. Adama her taraftan mal ve para gelir.

Rüya Tabiri

Ağaç padişaha, dalları da etrafındaki bey ve paşalara işaret eder, bu hâl Allâh'ın ona yüksek mevki ihsân edeceğinin göstergesidir. Bu rüyayı yaz mevsiminde görmesi de, murâdının gerçekleşeceğinin habercisidir.

Cesur adam ve Sa'dî-i Şirâzî arasındaki diyaloğa dayanan hikâye, yaz mevsiminde Şirâz'da yaşanır. Adamın bir gece öncesine dönerek gördüğü rüyayı şeyhe anlatması olay zamanını genişletir.

Görülen bu rüya, aynı zamanda olayların nasıl ilerleyeceğini bildiren işaretlerle yüklüdür. Şeyhin rüyayı tabir etmesi ve tabirin hemen akabinde yaşanan hadiseler bu rüyanın geriye dönüşün yanı sıra ileri kırılmaya da örnek olduğunu gösterir.

Hikâye

Güz mevsiminde bir kişi şeyhe gelerek rüyasını anlatır. Rüyasında güzel meyveleri olan yüksek bir ağacın kendisine dalını uzatarak meyve verdiğini görür. Şeyh rüyanın, adamın yakında hasta olacağına işaret ettiğini söyler. Kısa bir süre içinde sararıp solan adam, hastalanarak yatağa düşer. Hayli zaman baston kullanmak zorunda kalır.

Rüya Tabiri

Sonbahar mevsimi bedenin zafiyetine, meyvesi de dert ve sıkıntıya işaret eder. Yüksek ağacın ona dalını uzatması, sonbaharın ona kement atması şeklinde yorumlanır. Sonbaharda yapraklarının sararıp düşmesi de hastalığa delalet eder.

Sonbahar tasviriyle başlayan hikâyenin kişileri rüya gören adam ve Sa‘dî-i Şirâzî’dir. Olaylar sonbahar mevsiminde yaşanır. Hikâyenin mekânı Şirâz’dır. Şeyhin yanına gelen adamın ona rüyasını anlatması olay zamanını genişletmiştir.

Bir önceki hikâyede olduğu gibi burada da adamın rüyası, olay zamanını genişletmenin yanında içinde hikâyenin geleceğiyle ilgili işaretleri de barındırır.

Hikâye

Soğuk kış günlerinin birinde sürekli şarap içen bir adam şeyhe gelerek yakın zamanda gördüğü bir rüyayı anlatır. Yüksek bir meyve ağacının yakınına gelip oturan adam, ağacın budağının ansızın kendisinin alnına dokunduğuna şahit olur. Adam, fırsatı kaçırmadan ağacın meyvesini koparıp yer. Şeyh, yakın bir zamanda adamın yakalanarak kadı tarafından cezalandırılacağını söyler. Bir gece sarhoşken yakalanan adamın bedeni, sopa darbelerinden zayıf düşer. Birçok hakarete uğrayan adam hapse atılır.

Rüya Tabiri

Şâir, kış mevsiminin, soğuğun habercisi olduğunu söyler. Bu rüyanın kötü hadiselerin yaşanacağına işaret ettiğini ifade eder. Sıkıntı sebebi olan iki budağın adamın başına

dokunmasını zahmet işareti olarak yorumlar. Sa‘dî-i Şirâzî’yi rüyaları olduğu gibi yorumlamasından dolayı tebrik eder.

Hikâye soğuk bir kış tasviriyle başlar. Hikâyenin asıl kişileri şarap içen adam ve Sa‘dî-i Şirâzî’dir. Adamı yakalayarak hapse götüren görevliler hikâyenin dekorunu oluşturur.

İçkicinin birkaç gün öncesine dönerek rüyasını şeyhe anlatması olay zamanını genişletir. Şeyhle geçen konuşmadan sonra adamın yakalanmasına kadar geçen süre, örtük atlanmıştır. Bu hikâyede de görülen rüya, yaşanacak olaylara işaret eder.

Temsîl

Rüyada Allâh; Hz. Halîl İbrâhim’den oğlunu kendisi için feda etmesini istemiş, o da sadakat göstererek Allâh’ın emrine tabi olmuştur. Allâh, Hz. Halîl’e bu teklifi onun sadakatinin derecesini göstermek için yapmıştır. Remizli bir ifade olan, “Oğlunu feda kıl” sözü, mâsivâdan yüz çevirmek anlamına gelir.

İnsanın, Allâh’a yaklaşmasına engel olan şeylerle meşgul olmaması gerekir. İnsanın, aile, çocuk, dost, akraba ve diğer insanlarla iştigal etmesini dünyevî bir bağ olarak değerlendiren şâir, bir kalbe iki muhabbetin giremeyeceği kanaatindedir. Allâh dışındakilerin sevgisini kalbe almamak gerektiğini düşünür. Sonsuzluk âleminin kişiye açılması için insanın, evladına olan bağlılığından kurtulması gerekir. Hatta bazen insanın kendisi bile kendisine perde olabilir. İnsan, her şeyde Allâh’ın rızasını gözeterek dünya alakalarından sıyrılmalıdır.

Hikâye

Yûsuf peygamber, Allâh’ın hikmetiyle yıllarca gurbette kalır. Ya‘kûb’a olan özlemiyle dert çeker. Zelîhâ’nın zulmüyle zindana atılır. Burada insanları irşâd eder. Hz. Yûsuf zindandayken padişahın hizmetkârlarından hüner sahibi iki adam da hapse atılır. Bu iki adam, Hz. Yûsuf’a gördükleri rüyaları anlatır. Onlardan biri rüyasında şarap sıktığını, sağının ve solunun şarapla dolduğunu görürken diğeri de birinin gelerek başının üzerine ekmek bıraktığını, ekmeğini ansızın kuşların yediğini görür. Hz. Yûsuf rüyasında şarap sıkana yüksek bir mevkiye çıkacağını, diğerine de rüyasının ecelini haber verdiğini söyler.

Rüya Tabiri

İnsanın, sahip olduğu makam ile sarhoşa dönerek sıkıntılarını unutması gibi şarabın da sarhoş edici özelliğiyle insanın başını döndürdüğünü söyleyen şâir, kişinin etrafının şarapla dolmasını yüksek rütbeye kavuşma olarak yorumlar. Diğerinin rızkının yüksek yerin müdahalesiyle kesilmesini, ölüme delil olarak görür. Rüyaların, kişinin hâlini olduğu gibi bildirdiğini ifade eder.

Şâir bu hikâyede diğer üç hikâyeden farklı bir metot takip eder. Kişilerin akıbetlerini anlatmayan anlatıcı, Yûsuf'un, mahpusların rüyalarını yorumlamasıyla hikâyeyi sonlandırır. Kişilerin hayatlarında Yûsuf'un tabirine uygun gelişmeler olduğunu hikâyenin ardından yapılan rüya yorumuyla öğreniriz.

Şâir, Yûsuf'un büyük bir kitap olabilecek hayat hikâyesini birkaç beyitle özetler. Hikâyenin asıl kişileri Yûsuf ve padişahın hapse düşen iki hizmetçisidir. Şâir; Ya'kûb, Zelîhâ ve mahkumlardan söz etse de bunlar fon düzeyindedir. Hz. Yûsuf döneminde yaşanan olayların mekânı, zindandır.

Hikâye

İsmi Velî kendisi deli alçak bir adam Şeyh Vefâ'ya mürîd olur. Rüyasında kendisinin şeyhin elini öptüğünü, şeyhin de kendisine dua ettiğini görür. Bu hâle çok sevinen adam gururlanır. Şeyhe giderek rüyasını anlatır. Şeyhin kapısının önünde bir sığır ile bir eşek vardır. Şeyh adama kapı önündeki sığır ve eşeği göstererek onların kendisini görüp görmemesinin bir olduğunu, onların yüzüne yüz şeyh de baksa insan olmayacaklarını söyler. Şeyhin bunları söylemesindeki maksat mürîdi gururdan kurtarmaktır.

Islah eden kişinin gayesi, karşıdaki insanı iyileştirmektir. Kişi, marifeti ancak bu şekilde kazanacaktır.

Şeyh ve mürîd arasındaki konuşmalar üzerine inşa edilen hikâye düz bir kurguya sahiptir. Olaylar şeyhin evinde yaşanır. Zamanla ilgili bilgi verilmez. Gece rüyasında şeyhi gören mürîdin sabah şeyhi ziyaret etmiş olma olasılığı yüksektir. Şâirin arada yaptığı yorumlar olay anlatımını durdurur.

5.1.5.21. Evliyânın Sınıflandırılması[258]

Bu bölümde velîler, dört kısma ayrılarak sınıflandırılmış, her bir velî ayrıntılı olarak tanıtılmıştır.

5.1.5.21.1. Birinci Kısım Evliyâ[259]

Birinci kısımdaki evliyâ, velî olduklarını insanlara belli etmediklerinden insanlar, onların velî olduklarını bilmez. Bunlar, bilgin kişilerin yanında kendilerini ahmak gibi gösterir. Böylece başlarına insanların toplamasına engel olur. Manasız işlerle uğraşmayan bu kimseler, Allâh'a kavuşmalarına engel olan her şeyden uzak durur. Yüksek rütbeli kimselerden kaçan, câhillerin minnetlerini almayan, insanlara büyüklenmeyen bu velîler, zaruret olmadıkça yardım kabul etmezler.

5.1.5.21.2. İkinci Kısım Evliyâ[260]

İkinci gruptakiler tevhîd manalarına dalmalarına rağmen kendilerinin velî olduklarının farkında değillerdir. İnsanlar onların velî olduklarını fark eder ve başlarına toplanarak onlara huzur vermez. Zâtı gaybî nûrlara mazhar olan bu kişiler, ilâhî sırlara dair konuşur. Akarsu gibi konuşmalarına rağmen ne söylediklerinin farkında olmazlar. İbadete dalıp kalırlar. İbadetteki lezzeti tam alırlar. Şöhrete değer vermezler. Dışları virane fakat içleri mamûrdur. Sonunda gurura düşerlerse adları kötüye çıkar.

5.1.5.21.3. Üçüncü Kısım Evliyâ[261]

Üçüncü kısım velîlerin, velî olduklarını hem kendileri hem de diğer insanlar bilir. Diğer velîler onların etrafında toplanır. Vaaz verirlerken aşk ile Allâh derlerse dünyanın dağları bu ses ile dolar. Her zaman kanlı gözyaşları döker. Mürîdlerinin ahı yürek oynatır. Onlarla beraber coşar. Güçleri yetse dünyayı baştan başa Müslüman yapacak gayretleri vardır. Güneş gibi olan zâtları, bütün varlıklara fayda verir. Tekkeleri insanların coşkusunu tazelendirir. İnsanların ve cinlerin kendilerine muhtaç olduğu bu zâtlar, yüksek bir himmete sahiptir. İtikâf, onların zevk aldığı yerdir.

---

[258] Bu başlık şâirin kendi ifadesi olmayıp tarafımızdan buraya ilave edilmiştir. Şâir, velîleri dörde ayırdığı bu bölümde genel bir başlığa yer vermez. "**Aḳsām-ı evliyādan ḳısm-ı evvel**" başlığı altında velîlerin dörde ayrıldığını söyleyerek birinci kısım velîlerin tarifini yapar.
[259] Başlık: "**Aḳsām-ı evliyādan ḳısm-ı evvel**" (GE: s. 897)
[260] Başlık: "**Ḳısm-ı s̱ānī**" (GE: s. 898)
[261] Başlık: "**Ḳısm-ı s̱āliṣ**" (GE: s. 899)

5.1.5.21.4. Dördüncü Kısım Evliyâ[262]

Dördüncü kısımdaki velîler, gökteki melekler gibi vakitlerini ibâdetle geçirir. Ne kendileri ne de başkaları onların velî olduğunu anlar. Seyyar yıldızlar gibi mekânsızdırlar. Baştan başa nûrdurlar. Zihinlerinde günâh düşüncelere yer vermezler. İçlerinde zerre kadar kötülük barındırmazlar. Şeytânı mağlup etmiş, nefislerini ayaklarının altına almışlardır. Gönüllerindeki coşku, onları ilâhî cemâle ulaştırmıştır. İzzet sahibi bu zâtların varlığı bereket sebebidir. Bu mertebeye ulaşan velîler âlemin sultanıdır.

Hakîkat ehlinin araştırarak farklarını ortaya koyduğu bu yüksek şahsiyetleri küçümsememek gerektiğini söyleyen Yahyâ, dört gruba ayırdığı velîlerden her birinin kişilik özelliklerini hava, ateş, su ve toprak unsularından biriyle anlatmaya çalışır. Dört halifenin her birini de dört unsurdan biriyle özdeşleştiren Yahyâ, bu şekilde velîlerin hangi halifeyle imtizaç ettiğini ortaya koyar.

Yahyâ, öncelikle Hz. Ebû Bekir'in meşrebine yer verir. Onun meşrebinden olan velîler rüzgâr gibidir. Bu velîler, rüzgârın bağa taze hayat bahşetmesi gibi gönlü tazelendirir. Nefisleriyle kahramancasına mücadele eden bu zâtlar, yel gibi eserek nefis ejderhasını yok eder. Sûfîler onları dinledikten sonra şevklerinden hazan yapraklarının rüzgârda uçuşması gibi sema eder. Rüzgâr gibi mekânı hızla geçerler.

Şâir, ikinci olarak Hz. Ömer'e yer verir. Onu takip edenlerde ateş unsuruna ait özellikler gözlenir. Bu meşrepteki velîlerin gayreti ateş gibi yukarıyadır. İrşat şerefiyle müşerref olan bu zâtlar, âşığı yüce âlemlere çeker. Onların varlıkları cemiyeti ışıklandırır. Ham tabiatlı sûfîleri ve tarîkat pirlerini olgunlaştırır.

Üçüncü olarak Hz. Osmân'ın meşrebi gelir. Onun meşrebi dört unsurdan suyla özdeşleşir. Onun takipçileri su unsurunun özelliklerini taşır. Bu mertebedeki velîler, su gibi temizleyici özelliğe sahiptir. İnsan idrakinin derinliklerinin keşfine vesile olurlar. Akarsu gibi saf olan sûfîleri, ilâhî aşkın denizine karışmak ister. Bu kişiler yüksek bir edebe sahiptir. Sahip oldukları özellikler, yükseklere çıkmalarına vesile olur.

Dördüncüsü Hz. Alî'nin meşrebidir. Bu meşrep dört unsurdan toprak ile özdeşleşir. Bu mertebedeki velîler, yüksek bir makama sahip olmalarına rağmen toprak gibi tevazu gösterir. Toprak gibi ayıpları örter.

---

[262] Başlık: "**Ḳısm-ı rābi'**" (GE: s. 900)

Her biri birer yola benzetilen dört halife, dört taraftan Hz. Muhammed'e varırlar. Hz. Muhammed'in zâtı, bu dört ırmağa deniz olmuştur. Dünyanın övünç kaynağı olan Hz. Muhammed, Allâh'ın irşâd ettiği kişidir. Âlemi şevkle terbiye eder. Allâh'ın gönderdiği bir tabip olan Hz. Muhammed, insanlara dertlerine göre deva sunar.

5.1.5.22. Velâyet Mertebeleri[263]

Bu bölümde, velîlerin mertebeleri anlatılır. Velîlerin mertebelerinin sınırsız olduğunu belirten şâir, açıklanabilen mertebelerin, sır ehlince yediye ayrıldığından söz eder.

5.1.5.22.1. Velâyette Birinci Mertebe[264]

İlk tabaka, asfiyâ tabakasıdır. Mürîdler, velî mertebesine çıktıklarında öncelikle kerâmet gösterir. Bu kişiler, karşıdaki kişinin düşündüklerini daha o söylemeden bilir. Görünen şeylerin arkasındaki gizli hakîkatleri fark eder. Allâh, onlara yüksek bir değer verdiğinden onlara bu hâli ihsân etmiştir.

Onların Allâh'ı tanımaya olan şiddetli iştiyakları, gönüllerini güneş gibi aydınlatır. Hâl dilinden anlayan, gizli birçok hünere sahip olan, vesveseye düşmeyen, gönül gözü açık olan bu kimseler insanların en zekisidir. Şiddetli sıkıntılar başlamadan önce alametlerini hissederler. Mertebeleri, arştan yüksektir. Onların manalarla dolu gönülleri o kadar geniştir ki, bir nehrin okyanusa karışmasının belli olmaması gibi gönüllerine yeni bir mana geldiğinde gelen yeni mana fark edilmez. Açıklama yaparken bülbül gibi olan bu kimseler, gönül diline tercüman olur. Harama bakarlarsa manen körelirler. Haram mal yerlerse gözleri avamın gözüyle bir olur. Dünyalarıyla övünürlerse mertebelerinden düşerler.

Hikâye

Mevlânâ, mesnevîsini yazdığı günlerde onu diğer insanlardan saklar. Mürîdlerinden biri şeyhinin yanına gelir. İçeriye girdiğinde onun Kur'an okuduğunu görür. Mesnevînin cazibesi mürîdi çeker. Kitabı çalmayı düşünürken Mevlânâ kalben bunu hisseder. Mürîdin elini kitaptan çekerek el ile hırsızlığı bırakıp gönül ile hırsızlık yapmasını, çalışarak gönül ehlinin dilini öğrenmesini tavsiye eder. Niyeti kitap hırsızı olmaksa onun manalarının kendisinde olduğunu, zevk sahibinin zarfa değil mazrûfa bakacağını söyler.

---

[263] Bu başlık şâire ait olmayıp tarafımızdan buraya ilave edilmiştir.
[264] Başlık: "**Mertebe-i evvel-i evliyā"** (GE: s. 905)

Gönül gözü açık olan, âlemdeki sırları bilen velîler yüksek bir makama çıkmışlardır. Velîler, velâyet nûruyla doğru ve yanlışı birbirinden ayırır.

Hikâye Mevlânâ tasviriyle başlar. Olaylar matematiksel bir düzenle kurgulanmıştır. Mekân ve zaman üzerinde durulmamıştır. Olayın, Mevlânâ'nın mesnevîyi yazmasının ardından yaşanması eserin zamanıyla ilgili önemli bir ipucudur fakat bu da zamanı net tespit etmekte yetersiz kalır.

Hikâye

Sahabelerden biri şeytânı açık bir şekilde görür. Şeytâna, onun marifet kaynağı olduğunu, cinlerin ve şeytânların canı olduğunu söyleyen sahabe, onunla konuşacak gizli meselelerinin olduğunu ifade eder. İstediği zaman onu nasıl bulabileceğini sorar. Şeytân ona, kendisiyle buluşmak istediği gece, karnını çok doyurmasını ve seher vaktinde de uyumasını söyler. Böyle yaptığı takdirde onun yanına geleceğini ifade eder. Şeytâna hile yaparak yapmaması gerekenleri anlayan sahabe, ona kendisinin peygamberin âdetini terk edemeyeceğini, az yatıp az uyuyacağını ve az yemek yiyeceğini söyler. Neye uğradığına şaşıran şeytân feryat eder.

Kısa hikâyelere tasvir veya olay anlatımıyla başlama eğiliminde olan anlatıcı burada farklı bir yol izler. Kendisini akıllı sanan birçok kimsenin aldatmak isterken aldandığının ve itikadı sağlam kimselerin şeytâna yenik düşmeyeceklerinin anlatıldığı bu hikâye, hakîkî kerâmet sahibi velîlerin cin ve şeytânları açık bir şekilde gördüğü yorumuyla başlar:

Keşf-i ḥaḳīḳisi olan evliyā
Cin ü şeyāṭīni görür ẓāhirā (GE: 2077)

Hikâyenin ana fikrini birinci beyitle ortaya koyan şâir, daha sonra bu fikri anlattığı olayla destekler. Olay sahabeler döneminde yaşanır. Mekân üzerine dikkat yoktur.

Şeytânı tasvir ederek olayı durduran şâir yaptığı bir özetlemeyle de olay anlatımını hızlandırır. Şeytânı aldatmak için ona iltifat eden sahabe konuşmasını uzatmak istemez. Önceden onun yüksek bir kimse olduğunu, inadından dolayı başına çok belâ geldiğini, mahlûkat içinde onun gibisinin bulunmadığını belirttikten sonra özetle onun marifet kaynağı olduğunu, cinlerin ve şeytânların canı olduğunu söyler.

5.1.5.22.2. Velâyette İkinci Mertebe[265]

İkinci mertebeye ulaşan velî, kabristana gittiğinde kabirdekilerin nasıl bir vaziyette olduklarını görür. Kimilerinin kabirleri nûrla doludur. Kabirlerine cennetten yol açılır. Orada huzur içinde bulunan bu kimselere melekler arkadaşlık yapar.

Kimileri de kabirlerinde azap çeker. Cehaletlerinden kendilerine sorulan sorulara cevap veremezler. Dünyada sahip oldukları her şey onlara belâ olur. Yalnız ve ağlar hâlde kalan bu kişilerin bedenleri karınca ve yılanlarla arkadaş olur. Gözleri sürekli zebanileri görür. Kabir karanlığı onlara matem elbisesi olur. Kabir azabı ile acınacak hâle düşen bu insanlar, kendilerine yardım edecek birini arar fakat kimseyi bulamaz. Ağlamaları dertlerine derman olmaz. Merhamet beklediklerinden fayda göremezler. Cehennem ateşinden feryat ederler. Kendilerine ateşten kamçılar vurulduğunda her tarafları yarılır. Günâhlarının karanlığından yüzleri insan yüzüne benzemez.

Bu hâli gören velî, Allâh'a yönelir. Kötü ahlâklı insanlardan uzak durur. Allâh'ı düşünüp ibâdetle meşgul olur. Dünya endişelerinden, faydasız işlerle meşgul olmaktan kurtulur.

Hikâye

Keşif ve kerâmette ileri, vaazı tesirli, çok mürîdi olan büyük bir şeyh vardır. Daima ibâdet ve zikirle meşguldür. İbadetlerini gizli yapar. Fakir olmasının yanı sıra kanaatkârdır. Sürekli riyâzet yaptığı için güçsüzdür. Yiyecek bulamayan şeyh, ot toplamak için mürîdleriyle beraber dağa çıkar. Orada karşılaştığı bir ermiş ona az önce bir dereden geçtiğini, keşfen toprağın altında iki büyük gümüş tepsi gördüğünü söyler. Şeyhe gidip tepsileri çıkararak satmayı teklif eder. Şeyh ona bu yanlış isteğinden vazgeçmesini, az tamahın bile insana çok zarar verdiğini söyler.

Şeyh onu yanına alarak bir süre ilerler. Bir yere ulaşınca şeyh adamı çağırarak toprağın altında keşfen gördüğü altın siniyi kendisine gösterir. Ona dünya malına değer vermemenin, açlığa sabretmenin, zaruretten de olsa başkalarından bir şey beklememenin gerekliliğini anlatır. Velâyeti kazanmanın güç, kaybetmeninse kolay olduğunu söyler. Bunun üzerine altın siniyi bırakarak giderler. Açlık acısına sabrederler. Kendilerine gayptan benzersiz lezzette yemekler gönderilir.

---

[265] Başlık: "**Mertebe-i şānī-i evliyā**" (GE: s. 913)

Hikâyenin mesajı, fakirlikle imtihan edilenlerin sonunun mutluluk olacağıdır. Anlatıcının, anlatıya yorum yaparak başladığı nadir hikâyelerden biri de budur. Hikâye, kabirde yatanların ne hâlde olduklarını gören kişilerin, gizli hazineleri bile açığa çıkarabilecekleri yorumu ile başlar:

Keşf-i ḳubūr ile olan şādmān
Genc-i nihānı daḫı eyler ʿayān (GE: 2142)

Başlangıçtaki bu yorumu uzun bir tasvir takip eder. Şeyh dokuz beyitle tasvir edildikten sonra olay anlatımı başlar. Olaylar dağda yaşanır. Zamanla ilgili bilgi verilmemiştir.

Şeyhin dağda karşılaştığı kişinin, şeyhe az önce bir dereden geçtiğini, keşfen toprağın altında iki gümüş tepsi gördüğünü söylemesi olay zamanını genişletmiştir. Şeyhin, adama nasihat ederken yaptığı yorumlar olay anlatımını durdurmuştur.

Hikâye

Bir gün Cebrâ'îl, Hz. Muhammed'in evine gelir. Hz. Muhammed'e fakirliğin ona ızdırap verdiğini, isterse Allâh'ın bir dağı onun için altın yapabileceğini söyler. Dağı, Allâh'ı görmeye engel olarak gören Hz. Muhammed, bu tekliften rahatsızlık duyar. Sıkıntı çekmeyi tercih eder.

Dünyayı leş olarak gören Yahyâ, dünyayı talep ederek peygamberin sevgisini kaybetmemeyi öğütler.

Hz. Muhammed ve Cebrâ'îl arasındaki konuşmaya dayanan hikâye olay anlatımıyla başlar. Olay, Hz. Muhammed'in evinde yaşanır. Hikâye düz ve sade bir kurguya sahiptir.

5.1.5.22.3. Velâyette Üçüncü Mertebe[266]

Üçüncü mertebeye ulaşan velînin her işi, Allâh'ın izniyle gerçekleşir. Allâh kendisini bir şeye sevk etmeden hareket etmez. Salihlik hâlinin kendisine ilham olduğu bu kimse, daima ibâdetle meşguldür. Öfkeli biri gelip kendisini dövse, onun elini öpüp ona hakkını helal eder. Dünya malına önem vermeyen, fakirliğiyle övünen bu zât, gönül gözüyle yüce âlemleri seyreder. Kendisini günâhlardan muhafaza eder. Allâh'a en yakın kabul edilen meleklerin bulunduğu âlemi görür. Zalimlerle birlikteliğin, kerâmetini kaybetmesine sebep

[266] Başlık: "**Mertebe-i şāliş-i evliyāu'llāh**" (GE: s. 923)

olacağını bildiğinden kötü kimselerle dostluk kurmaz. Zamanın köşklerine girmeyen, nefsânî lezzetlere değer vermeyen bu velî, gece gündüz mesciddedir. Onun, zamanı atlarcasına geçme, kendini can gibi gizleme kabiliyeti vardır.

Bütün insan topluluklarını gören bu velî, onların manevî sûretlerini bilir. Kimilerini sultân, kimilerini şeytâna zebun olmuş bir vaziyette görürken kimilerini maymun, fil, sığır, eşek sûretinde görür. Bundan ibret alarak haramlardan uzak durur. Bütün lezzetlere karşı koyarak ibâdete devam eder. İsyankâr insanlarla beraber olmaz. Zaman zaman hayrette kalsa da Allâh, onu korur. Vaktini gaflette harcamayarak Allâh'ın sevgisini kazanmaya çalışır.

Hikâye

Hz. Muhammed'in İslâmiyet'i getirmesinden rahatsızlık duyan müşrikler Müslümanlara cephe alır. Hz. Muhammed ve Hz. Ebû Bekir müşriklerden korunmak için mağaraya saklanır. Basiretleri bağlanan müşrikler her tarafı aramalarına rağmen onları bulamaz. Hz. Ebû Bekir, Hz. Muhammed'e müşriklerden korktuğunu söyler. Ona kendilerini burada bulurlarsa hâllerinin nasıl olacağını sorar. Hz. Muhammed, ona arkalarında bulunan büyük bir deniz ve denizin kenarına zincir atmış, içi Müslüman askerleriyle dolu olan büyük bir gemiyi gösterir. Ona korkmamasını söyleyerek onu teselli eder.

Yahyâ, peygamberlerin böyle olağanüstü hâllere mazhar olduklarını, velîler istedikleri takdirde onların da bunu başarabileceklerini söyler. İnsanın çalışarak kendisinde gizli olan bu potansiyeli açığa çıkarması gerekir.

Hikâye, Hz. Muhammed ve Hz. Ebû Bekir'in müşriklerden korunmak amacıyla mağaraya sığınma hadiselerinin kurmaca metne dönüştürülmüş şeklidir. Hikâyenin merkezindeki kişiler Hz. Muhammed ve Hz. Ebû Bekir'dir. Müşrikler ve Müslüman askerler anlatının sosyal atmosferini oluşturur. Olaylar mağara ve çevresinde yaşanır. Hz. Muhammed döneminde yaşanması dışında zamanla ilgili herhangi bir ayrıntıya rastlanmaz.

Hikâye

Bir mürîd; gayretinin ve ibâdetten aldığı zevkin artması, kerâmet göstermesi, sülûkunda terakki etmesi için şeyhinden kendisine dua etmesini ister. Şeyh ona gözünü kapamasını söyler. Adam gözünü kapayınca gönül gözü açılır. Ansızın bir memlekete vardığını gören mürîd, şeyhiyle beraber bir yere yerleşir. Burada evlenen mürîdin çok sayıda

çocuğu olur. Malı ve ve parası çoğalan mürîd, günlerini mutluluk içinde geçirir. Bu şekilde gaflet içinde yaşlanır. Öldüğünde sahip olduğu şeyler ortada kalır. Kabirde azap gören bu adam, Allâh'tan bağışlanmayı bekler. Şeyhin adama gözünü kapattırıp açtırması arasında rüya gibi geçen bu maceranın ardından mürîdin şeyhe olan itikadı artar. Mürîdin ibâdetten aldığı zevk ziyadeleşir.

İnsan sırlarla yüklü bir tılsımdır. İnsanın gaflet perdesini yırtması, ne kadar yüksek yaratıldığını görmesi gerekir. İnsan, gözünü ibâdetle açmalıdır. Allâh'ın insanı dünyaya göndermesindeki gaye, insanın ibâdet etmesidir. İbadetler, insanın bağışlanma vesilesidir.

Şeyh ve mürîd arasındaki kısa süreli bir birlikteliğe dayanan hikâyenin zamanı, şeyhin mürîdi gelecekte dolaştırmasıyla genişlemiştir. İleri kırılma sırasında mürîdin hayatının özet geçilmesi olay zamanını hızlandırmıştır. Mürîdin şeyhi ziyaret ettiği mekân belirsizdir. Şeyhin mürîdi hayalen götürdüğü mekânın neresi olduğu da net değildir. Yahyâ'nın İslâmî alt yapısının genişliği kurguyu dikkat çekici hâle getirmiştir.

5.1.5.22.4. Velâyette Dördüncü Mertebe[267]

Dördüncü mertebeye gelen velî, Allâh'ın cemâl sıfatına aynadır. Dünyanın güneşle aydınlanması gibi onun da kalbi ilâhî aşk ile dolar. Zerrece varlığını Allâh'ın varlığında eritir. Allâh kendisinin yolunda giden bu mürîdi, aşkı ile mesrur eder. Onun gönlünü nûrlandırır. Günâhlardan uzak duran bu velî, dünya endişelerinden sıyrılarak nûrânî bir hâl alır. İlâhî aşk derdiyle dertlenmekten boyu iki büklüm olur. Gözüyle gördüğü güzellikler gönlünü aşkla doldurur. Aklı şaşan, hayreti başından aşan âşıkta melamet hâli açığa çıkar. Rûhu bu şekilde rahat bulur. Aşkı kerâmet göstermesine vesile olur. İnsanlardan uzak durur, ibâdetlerini gizli yapmaya çalışır. Allâh'la arasına başka şeylerin girmesini istemediğinden deliliğe sığınır. Allâh ona bilmediklerini bildirir. Yüce arşa giden yol ona açılır. Aşkı her tarafı aydınlatır. İlâhî cemâli gördükten sonra yaşadığı coşku, kelimelerle tarif edilemeyecek kadar büyüktür. Aşkla coşan velînin cezbeye tutulmasıyla vücûdu sarsıntı geçirir. Bu delilik hâli, onun yüksek idrakli oluşunun alametidir. Bu şevk hâliyle nazımlı söz söylemeye başlar.

Sâlikin, bu makamda kalabilmesi için sürekli kendisini yenilemesi gerekir. Bu hâle gelen âşık, ancak hususi tedbir alarak tehlikelerden kurtulabilir. Bu tedbir de zikirdir. Sâlik,

[267] Başlık: "**Mertebe-i rābiʿ-i evliyā**" (GE: s. 930)

zikirle kendinden geçer. Zikirdeki sırlara ulaşarak Allâh'ı tanıma mertebelerinde terakki eder.

Hikâye

Gönüllerin sultanı Hz. Muhammed, sohbetlerinde herkesi etkiler. Onu çok seven bir sahabe, gözünü ondan hiç ayıramaz. Hz. Muhammed'in yanında olmadığı zamanlarda üzgün bir hâlde gözlerini kapatır. Ona bakan gözlerin başkalarına bakmasını uygun bulmaz. Başkalarıyla konuşmaz. Her zaman onu düşünür. Bir gün üzgün bir hâlde Hz. Muhammed'e gider. Ona, öldüğünde Allâh kendisini cehennemlik ederse onu göremeyeceğini söyler. Cennete gitse bile Hz. Muhammed'in yüksek makamına çıkamayacağından onu yine göremeyecektir. Bu yüzden cennet düşüncesi de ona cehennem gibi gelir. Hz. Muhammed, ona kendisini bu kadar çok sevdiğinden bu muhabbetin onu kendisinden ayırmayacağını söyler.

Hocada ders okuyan çocuğun rüyasında dersini sayıklaması gibi günâhkâr insanlar da nefislerine esir olurlar. Onların can çekme anında söyledikleri her şey tenlerine yöneliktir. Şâir, insanı son nefeste Allâh'ın zikriyle rûhunu teslim etmeye teşvik eder. Bunun gerçekleşebilmesi kişinin Allâh için güzel ameller işlemesine ve peygamber aşkıyla dolup taşmasına bağlıdır.

Hikâyenin kurgusu Hz. Muhammed ve onu gönülden seven kişi arasındaki konuşmaya dayanır. Hikâye kısır bir fon üzerine oturtulmuş, ne mekân ne de tabiat üzerinde durulmuştur.

Hikâye

Veysel Karânî, gaflete düşmemek için insanlarla birliktelikten uzak durur. Hz. Muhammed mana âleminde sürekli onu irşâd eder. Aşkıyla asıl maksadına ulaşan Karânî, bir gün virdini okumakla meşgulken biri ona kara bir haber getirir. Kâbe'de büyük bir hadise olmuş, Hz. Muhammed'in iki dişi savaşırken kırılmıştır. Haber getiren adam, Hz. Muhammed acı çekerken Veysel Karânî'nin rahat olmasını âşıklığa yakıştırmaz. Bu haberi duyan Veysel Karânî'nin ahları gökyüzünü karartır. Eline aldığı bir taşla dişlerinin hepsini kırar.

Aşkın insanı böyle yapacağı, aşkın ispatının ancak böyle olacağı mesajını veren hikâyenin birinci dereceden kişisi Veysel Karânî'dir. Başlangıçta onu uzun uzadıya tasvir

eden şâir, bütün dikkati onun üzerine yoğunlaştırır ve devamında yaşanan olayda onu hikâyenin merkezine yerleştirir. Hedefinde okuyucuyu eğitme düşüncesi olan şâirin, Karânî'nin haber karşısındaki tavrını sergilemesindeki maksat onu yüceltmek değil aşkın tesirini ortaya koyabilmektir.

Asıl olayın yaşandığı mekân ve zaman belirtilmemiştir. Hz. Muhammed'in dişinin kırılması hadisesinden yola çıkarak hikâye zamanının Uhud Savaşı sonrası olduğu söylenebilir. Ka'be de hikâye mekânlarındandır. Haber getiren adamın geriye dönerek Ka'be'de yaşananları nakletmesi olay zamanını genişletir.

Hikâye

Herkesi kendine bağlayan, güzelliği ile âşıkların deliliğini arttıran cefâkâr bir güzel vardır. Onun varlığı, dünyanın ayakta durma sebebidir. Allâh'ın kudreti onun güzelliğine yansımıştır. Ona köle olmak gönle huzur verir. Onunla sohbet insanı dünya endişelerinden kurtarır. Kemâl sahibi biri bu güzele âşık olur. Sevgilinin cefâları âşığın ızdırabını arttırır. Gözyaşları içinde on beş yıl geçiren âşık, bir türlü sevgilisine kavuşamaz. Bir gün sevgili, âşığına ihsânda bulunmak için onun evine gelir. Kaç gündür uykusuz olan âşığını uyumuş hâlde bulur. Âşığına, ansızın saadet ayağına geldiğinde bunu görememesinin ona yakışmadığını yazarak yanına bırakır.

Hikâye güzelin tasviriyle başlar. Güzele âşık olan kemâl sahibi kişi Yahyâ'nın mesnevîlerinde çokça görülen çaresiz âşık tiplerinden biridir. Şâir, bu kişiyi de ayrılığa mahkum etmiştir. Sevgili ona ihsânda bulunmak için evini ziyaret ettiğinde onu uyur vaziyette bulmuştur. Olayların odak noktası âşığın evinde yaşananlardır.

Âşığın ızdırapla geçen yıllarının beş on yıl devam eden bir süreç olduğunun belirtilmesi dışında zamanla ilgili bilgi verilmez. Âşığın, sevgiliden vefâ göremeden geçirdiği acı dolu beş on yıl açık eksiltiyle verilmiştir.

Tenbîh

Uykuyla mücadele edenlerin sevgiliyi göreceğini düşünen şâir, sâdık âşıkların uykularını gözyaşlarıyla açtıklarını söyler. Hak âşığı, yatıp uyumaz, hayırlı saatleri bekler. Hz. Muhammed'in ölümün kardeşi olarak tarif ettiği uykuyu, küçük çocuk gibi sevmemek gerekir. Gözünü kapatarak onu öldüren uykudan, insanın ne umduğu merak konusudur. Mana kapısını örten uyku güzel bir alışkanlık değildir. İnsanların çoğu günâhkâr olduğundan yüz

bini uyurken ancak biri uyanıktır. İnsanın, yüz binde bir olan kişilerden olmak için çalışması gerekir. Uyku iyi bir huy değildir. Sabaha kadar rahat uyumak insanı rahmetten uzaklaştırır. İnsanın hayatı uykuyla tüketmemesi gerekir. İnsan, uykuyla mücadele etmelidir. Birçok kimsenin mescide gittiğinde bile uyuması düşündürücüdür.

Gözün insanın şevk kapısı olduğuna değinen şâir, uykuyla o kapıyı kapamamak gerektiğini belirtir. İnsan, sürekli şevkini yenilemeli, uyanıklığı ile diğer insanlara da fayda vermelidir. Gözünü uyku bürüyenin, gönül evi daima karanlık olur.

İnsanın, uyku getiren hâllere fırsat vermemesi gerekir. Mesela bel bükülünce düzeltilmelidir. İnsan, en azından seher vakitlerinde uyanık kalmalıdır. Bu vakitte uyumak gafletten kaynaklanır. Beden kalınlaştığında rûh inceleşir. İnsanın bedenî rahatı tercih etmemesi, ibâdetle dost olup gönlünü uyandırması gerekir. İnsan, evliyânın yolunu takip etmelidir.

5.1.5.22.5. Velâyette Beşinci Mertebe[268]

Beşinci mertebeye ulaşan velînin korkusu had safhaya çıkar. Korkusunun sebebi Allâh'a yakın olmasıdır. Allâh'a yaklaştıkça hayreti artar. Padişaha yakın olanların korku yaşaması gibi bu mertebeye ulaşan velî de sürekli korku altındadır. Bulunduğu makamdan dolayı saadet içinde olmasına rağmen kimin huzurunda olduğunu bilmekten sürekli kaybetme korkusu yaşar. Bu mertebede ancak sırrını başkalarına açmayan kimseler zarar görmez. Sessizliği tercih eden velî, takvasının kuvvetiyle kuvvetlenir. Halledemediği meseleler ona, ilhamen bildirilir. Gönlü sırlar ve nûrlarla dolar. Peygamberlerin rûhlarıyla dostluk kurar. İbadetleri onu manen besler. Yaptığı ibâdetlerle basireti artar.

Gönlü sürekli Allâh'ın yanında olan bu zât, daima Allâh'ı tesbîh eder. Bu hâldeyken Allâh'la konuşmaya başlar. Bir gün bir ses ona mehdîlik müjdesi verir. İçini ve dışını tam idrak eden akıllı velî bu sese kulak vermez. Bazıları da bu sözdeki hikmeti anlamayarak manasız bir davaya girişir. İnsanlar onun başına üşüşür. Bu davranışından dolayı başı şerî'at kılıcıyla kesilir. Şerî'atın hükümlerine ters hareket edenler, başlarını o yolda vermek zorunda kalır. Uçurumdan düşenlerin hayatta kalamamaları gibi yüksek manevî makamlardan düşenler de diri kalamaz.

---

[268] Başlık: "**Mertebe-i ẖāmise-i evliyāu'llāh**" (GE: s. 947)

Allâh'tan gelen bir emir, hakîkatte yüz mana taşıyabilir. Allâh'a ulaşma yolunda olanların bazıları hedeflerine ulaşırken bazılarının da ayakları sürçer. Sadece manevî incelikleri anlayan yüksek şahsiyetli kimseler kemâle erer. Ayağı sürçenlerden olmamak için dua eden şâir, kişinin irşâd edilmeye layık hâl alması gerektiğini düşünür. İnsanı ferasetli olmaya davet eder.

Hikâye

Hz. Alî, Medayin'e sefer düzenler. Aslanlar kükreyerek yollarını keser. Kuyrukları uzun, parlak dişli, sarı renkli aslanlar oradakilere dehşet verir. Orduya saldıran aslanlar Hz. Alî'yi görünce kaçarak dağlara dağılır. Ordudakiler Hz. Alî'ye bunun hikmetini sorar. Hz. Alî, onlara Allâh korkusu olan kişiden zalimlerin korkarak kaçacaklarını, bu kişinin bütün mevzilerde galip geleceğini söyler.

Velîlerin mertebelerinin nasıl olduğunu görüp bunlardan ibret almak gerektiği mesajını veren hikâye, Yahyâ'nın alışıldık kişi tasvirleriyle başlar. Başlangıçta Hz. Alî'yi tasvir eden şâir, tam olay anlatımına başlamışken bu kez de yoldaki aslanları tasvir etmeye başlar. Bu şekilde olay anlatımını geciktirir. Medayin yolunda yaşanan olayların zamanıyla ilgili ayrıntılı bilgi verilmez. Kurgu düz ve basittir.

Mekr-i Evliyâ

Velîlerin bazıları, etraflarına cezbe salar. Büyük küçük herkes onlara alaka gösterir. Ortalığı velveleye vererek insanları etrafında toplayan bu kimseler, anlatılmaması gereken sırları câhillerle paylaşarak hataya düşerler. Günâhkârlarla iyi geçinerek kulluk hazinesini israf ederler. Şerî'at gözüyle bakıldığında bu kişilerin davranışlarının yanlış olduğu açıkça görülür fakat kendileri gösteriş ve şatafata doyamadıklarından hatalarını anlayamazlar. Gururları, onları Allâh'la irtibattan alıkoyar. Allâh'a edilecek ihtirama kendilerini layık görmeye başlarlar. Etrafları, onları seven insanlarla dolar. Onlara yüksek bir değer veren bu insanlar, onları kendilerine şeyh edinir.

Bu yanlışın üzerine tokat yiyen velîler, kerâmet gösterememeye başlar. Kalpleri kararan bu kişiler, vecd gibi mühim hâllerden mahrum kalır. Kişinin velâyetin kendisine emanet verildiğini bilmesi, emanete ihanet ettiği takdirde sahibinin kendisine ceza vereceğinin idrakinde olması gerekir. İnsan şeytâna uyarak Allâh'ın hazinesini israf etmemelidir. Birçok derviş taifesi emanet malla gururlanır. Hz. Ebû Bekir'in yanlış şeyler konuşmamak

için ağzına taş bırakmasını hatırlatan Yahyâ onlardan, Hz. Ebû Bekir'i örnek almalarını, saklanması gereken sözleri başkalarıyla paylaşmamalarını ister.

Bazıları hatalarını anlayarak pişman olur. Pişmanlık derdi onları yakar. Tövbe edip gözyaşı dökmekten yüzleri ağarır. Her şeye baştan başlayan bu kişiler, amaçlarına ulaşıncaya kadar çalışırlar. Kaybettiklerini tekrar buluncaya kadar belleri mihnet çekmekten iki büklüm olur. Tarîkatın hakîkatini anlamayan, yaptıkları yanlışların farkında olmayan kişiler, yaptıklarının karşılığını alır. Böyle kimseler, şerî'atın hükümlerine göre cezalandırılır.

Hikâye

Marifet mertebelerinde yükselmiş, ak sakallı, ihtiyar bir velî vardır. Her türlü zevke karşı koyarak kendini ibâdete veren bu zât, insanlarla irtibat kurmaz. Tekkesinde sürekli ibâdetle meşgul olur. Bir gün devrin padişahı onun ziyaretine gelir. Padişahın gelmesiyle velînin huzuru kaçar. Velî zât, padişahı tekkeden uzaklaştırmaya çalışır. Padişahla konuşan velî ona, kendisinin ya rahmânî ya da şeytânî bir kişi olduğunu söyler. Velî, rahmânî biriyse velînin kendisine yazık olur, çünkü herkesin rağbet ettiği padişahın gelerek kendisine hürmet etmesi gurura düşmesine, bu şekilde velâyetinin zarar görmesine sebep olur. Kişiye itibar edilmesi, kerâmeti kaybetmesine sebeptir. Şayet velî, şeytânî ise bu defa da padişaha yazık olur çünkü Allâh'ın düşmanından dua ummayı, ona itibar etmeyi Allâh hoş karşılamaz.

İlâhî sırlara eren marifet sahibi insanlar, dünyayı talep edenlerle irtibat kurmaz. Bu kimseler yanlarına gelinip gidilmesinden hoşlanmaz. Birilerinin yanlarına gelmesindense ecelin gelmesini yeğ tutarlar. Şâir, böyle zâtların yanı sıra, yanına padişah ve beylerin uğradığı birçok velî görünümlü riyakârdan yakınır. Yoksulun parasıyla zengine iltifat eden bu tarz işe yaramaz kişiler, kendilerini alçaltırlar. Basiret sahibi olanlar bunları fark eder.

Velî zâtın tasviriyle başlayan hikâyenin asıl kişisi velînin kendisidir. Padişah hikâyenin temel vakasını tamamlayan şahıstır. Olaylar velînin tekkesinde yaşanır. Zaman konusunda bilgi verilmez. Hikâye basit bir kurguya sahiptir.

Hikâye

Ca'fer-i Sâdık şehrin yakınındaki bir köye gitmek için mürîdleriyle birlikte yola çıkar. Ramazan ayı ve yılın en sıcak günleridir. Oruçlu oldukları için güçsüz düşerler. Sûfîlerin hepsi susuzdur. Yüzleri güneşten yanmıştır. Yolda bu hâlde yürürken büyük, korkutucu

ve acayip biriyle karşılaşırlar. Karşılaştıkları bu varlığın onlara, "Ben sizin Rabb'inizim. İstirahat ediniz. Yiyiniz, içiniz, şükrediniz" dediğini duyarlar. Ca'fer-i Sâdık, karşısındakine konuşmamasını ve yolundan çekilmesini söyler. Ona lanet getirerek, burada kimsenin ona uymadığını ifade eder. Şeytân, Ca'fer-i Sâdık'ın karşısına dikilerek ona kendisinin şeytân olduğunu nasıl bildiğini sorar. Ca'fer-i Sâdık, yüksek ilmiyle bu sözlerin şeytândan geldiğini anlamıştır.

Şeytânın vesveselerinden zarar görmek istemeyen kişinin, ilimlerle donanması gerekir. Birçok kimse, şeytâna aldanarak gördüklerini tecellî nûru sanır. Bunlar, şeytânın vesvesesiyle Allâh'ı gördüklerini düşünerek sevinir. Kalpleri şeytâna mahkûm olan bu kimseler, gaflet ve cehaletlerinden dinsiz hâle gelir.

Ca'fer-i Sâdık ve şeytân arasındaki konuşmaya dayanan hikâye, ismi belirtilmeyen bir şehir ve köy arasındaki yolda yaşanır. Olay yaşandığında vakit ramazan ayı ve yılın en sıcak günleridir. Ca'fer-i Sâdık'ın mürîdleri hikâyenin fonunu oluşturur. Şeytânın tasviri olay anlatımını durdurmuştur.

Temsîl

Yahyâ Bey, bazı Müslümanların azarak on akçe karşılığında oruçlarını bozduklarını, kâfir olanlarınsa oruç tuttuklarında önlerine en mükemmel yemek de bırakılsa yemediklerini iddia eder. Kâfirin ne olduğu belli olduğundan şeytânın onunla uğraşmadığını, şeytânın savaşının Müslüman'la olduğunu söyler. Bu düşüncesini ispatlamak için biri eşsiz cevherlerle, diğeri insanların nefret ettiği pis şeylerle dolu iki ev örnek veren şâir, hırsızın cevher olan eve geleceğini, diğerine zerre kadar bakmayacağını belirtir. Şeytânı görmeye heveslenenlerin, isyankâr insanlarla oturup kalkması gerekir. Ahmak insanların onlarla zaman geçirmeleri, onların sözlerini dinlemeleri günâha girmelerine sebep olur. İnsan ancak mantıklı hareket ettiği takdirde selâmette kalabilir. Allâh'ın ilimleriyle donanan kişiler, her türlü zevke karşı koyup ibâdet ederek şeytânı mağlup eder.

5.1.5.22.6. Velâyette Altıncı Mertebe[269]

Altıncı mertebeye ulaşan velînin eli, güneş gibi her tarafa ulaşır. Kâbe'den Şâm'a seslense Şâm'dakiler onu duyar. İçi mana cevherleriyle dolu olan bu velî, bütün dünya endişelerinden sıyrılmıştır. Manevî güzelliği sûretine de yansır. Yüz bin dil ile Allâh'ı zik-

[269] Başlık: "**Mertebe-i sādise-i evliyāu'llāh**" (GE: s. 965)

reder. Mekânı atlarcasına geçer. Baştan başa cenneti seyreder. Gönlünü Allâh'ın aynası yapan bu zâtın sözlerinin çoğu ilâhî sırlara dairdir. Allâh'ın yardım etmesiyle isterse bir dağı yerle bir edebilir. Allâh'a kul olan kişinin istediği her şeyin kabul olacağını belirten Yahyâ, ona altı cihetten ses geldiğini, bu sesin sülûkunda yol gösterici olduğunu ifade eder. Bu mertebeye ulaşanlardan bazıları, cezbe hâliyle hadlerini aşabilir. İnsanlara "Ene'l-hak" diye seslenerek bunu hayatlarıyla ödeme riskiyle karşı karşıya kalabilir. Bazılarıysa hatalarını çabuk anlayarak tövbe edip Allâh'a sığınır. Mecâzla hakîkati birbirine karıştırmamak gerektiğini düşünen şâir, böyle bir davada bulunan kişinin geçici süreliğine kendisine verilen gücü sahiplenerek boş bir kavgaya tutuştuğu kanaatindedir. Her şey Allâh'ın olup insanın kendisine ait hiçbir şeyi yoktur. Birçok velî, riyâzete girerek aç susuz bir hâlde Allâh'ı zikreder. Rûhları arşa yükselirken kendinden geçen akılları süflî âlemde kalır. Hayret hâlinde kendilerine ihsân edilen sırları saklayamazlar. Şâir, aşkına mağlup olanların mazur olduklarını, kendilerinden istemsiz geçtiklerini söyleyerek onların ayıplarını görmezden gelmeyi, güzel bir üslûpla bile yüzlerine vurmamayı tavsiye eder.

Allâh'a ulaşmak için varlık ve yokluk olmak üzere iki yol olduğunu söyleyen şâir, yokluğu anlayarak Allâh'ı bulmayı tavsiye eder. Varlık iddiasında olanlar, Allâh'ı bulamayacaklardır. Yokluk makamının Allâh'a kavuşmaya vasıta olduğunu, insana yüksek bir şeref kazandırdığını düşünen şâir, sûfîlerin çok ihtiyatlı davranmaları gerektiği kanaatindedir. Onların tedbir almaları şartıyla büyük bir okyanusu bile geçebileceklerini iddia eder. Bunun için sessiz kalmayı, ilâhî sırları başkalarına açmamayı önerir.

Altıncı Mertebeye Ulaşan Evliyânın Eşyanın Zikrini İşitmesi

Altıncı mertebeye ulaşan velî bütün varlık âleminin ibâdetini anlar, bitkilerin zikirlerini işiterek onlardan ibret alır. Bitkilerin seher rüzgârıyla başlarını sûfî gibi salladıklarını, seher kuşunun kendi dersini, goncanın da gül bahçesinin sayfalarını okuduğunu, her ağaç yaprağının birer dil olup Allâh'ın zikriyle şereflendiğini görür. Bitkilerin başlarının yüce âlemlere dönük olduğuna şahit olur. Allâh'a bağlı bir şeyhe benzeyen lalenin gözü ve gönlü gizli zikirle ferahlar. Huzur sahibi bir ihtiyara benzeyen yaseminin ibâdetleri, onu nûrdan bir kandile çevirmiştir. Latîf menekşe, sürekli ibâdet etmekten talimli bir zâhid gibi zayıftır. Bülbülün dili tefsirde, servi ve çınarın eli yazıdadır. Sümbül ve gül ibâdet etmekten mürşid-i kâmil gibi olmuşlardır. Şebboylar geceyi canlı tutmakta, ırmaklar zikirlerini ezberden okumaktadır.

Denizdeki balıkların zikre dalarak denize zikredici birer lisan olduklarını, yıldızların gözlerini secde yerinden ayırmadıklarını, gökyüzünün rükûda, yeryüzünün huşu içinde secdede olduğunu, bağdaki kuşların Allâh'ın birliğini itiraf ettiklerini, birçoğunun yuvasında itikâfta olduğunu gören mürîd, bu hâlden ibret alarak gayretini arttırır. İbadetleri daha da güzelleşir. Allâh'ın razı olmadığı davranışlarda bulunmayan bu zâtların ibâdetleri belâların önüne geçer. Kendi benliklerinden geçen bu ermiş zâtlar, nûr âlemini bulur.

Hikâye

Hz. Ömer, düşmana Sâriye komutasında büyük bir ordu gönderir. Bir iki aydır seferde olan askerlerden haber alınamaz. Büyük küçük herkes şaşkınlık içerisinde hayırlı haber bekler. Bir cuma günü Hz. Ömer câmiye gider. Minbere çıkan Hz. Ömer, hutbe okurken ansızın savaştakilerin durumunu görür. Düşman askerlerinin bir dağda pusu kurduğuna şahit olur. Minberden Sâriye'ye seslenen Hz. Ömer, ona dağdaki düşman askerlerini haber verir. Hz. Ömer'in sesini duyan Sâriye, komutasındaki askerlerle hızlıca dağdan yana gider. Pusuda olanların kimini öldürüp kimini de esir alır.

Velâyet nûrunun nasip olduğu kimselere uzak mesafeler yakın olur. Melek değerinde olan bu kimseler gökyüzünü makam edinirler. Oradan baktıklarında yerdeki her şeyi görürler. Süflî âlemdeki cehennemlik kimseler ise bu hâli rüyalarında bile göremez.

Şâir, hikâyenin konusunu akâid şerhinden aldığını belirterek hikâyeye başlar. Bu bilginin ardından Hz. Ömer'i tasvir eder. Hikâyenin birinci dereceden kişisi Hz. Ömer'dir. Câmi cemâati, Sâriye ve komutası altındaki ordu ve düşman askerleri hikâyenin sosyal atmosferini oluşturur. Olay cuma namazı öncesi câmide yaşanır. Hz. Ömer'in kerâmet göstermesiyle ordunun bulunduğu dağ da mekân olarak anlatıya dâhil olur. Anlatılanlardan askerlerin bir iki aydır seferde olduğu anlaşılır.

5.1.5.22.7. Velâyette Yedinci Mertebe[270]

Yedinci mertebeye gelen velî, her şeyini Allâh yolunda feda ederek maksatlarının zirvesine ulaşır. Dünyaya değer vermeyen bu kişinin mertebesi eşsizdir. Işık ve karanlığın bir arada bulunamaması gibi ona da kötü ve anlayışsız insanlar yaklaşamazlar. Gönlü nûr ile dolu bu zât, dünyaya ait hiçbir şeyle meşgul olmaz. Sürekli Allâh'la irtibat hâlindedir.

[270] Başlık: "**Mertebe-i sābiʿ-i evliyāu'llāh**" (GE: s. 976)

Allâh'ı zikretmekle hayat bulan velî, bir yönden baktığında bütün dünyayı temaşa eder, gönlü Allâh'ın tecellî nûrlarına mazhar saf bir aynadır. Kendisini yok ederek varlık bulmuş, bu şekilde kendisini Allâh'a kavuşmaya layık etmiştir. Onda, riya ve kötü hasletler görülmez. Dünya endişelerinden sıyrılmıştır.

Nefsine uymayan, şeytânın hilelerine kanmayan bu zâtın tek endişesi Allâh'la irtibattır. Akıcı sözlerinden kâinat faydalanır. Konuşmalarıyla insanların maneviyatlarını arttırır. Hakîkatlerin sırlarına vâkıf olan bu velînin aşkı, mürîdi yücelere çeker. Yolunu kaybetmiş birçok insanı tarîkat yoluyla hakîkate ulaştıran bu kimse, ümitsizlik verici tarzda konuşmaz. İnsanların yüzüne riyakârca gülmez. Mana yüzüne perde olan isyankâr insanlarla dostluk kurmaz.

Hikâye

Hz. Osmân cuma namazını kıldıktan sonra ellerini kaldırarak dua eder. Bu sırada edepsiz bir Arap yanına gelerek acayip bir söz söyler. İhlâs sûresini Tebbet sûresinden daha fazîletli bulan adam, Kur'an-ı Kerîm'de İhlâs'ın Tebbet'ten daha aşağı yazılmasını akla uygun bulmaz. Arap, düşüncesinde ısrar eder. Adamı yanına çağıran Hz. Osmân, adamın gözlerini silerek ona Levh-i Mahfûz'u gösterir. Levh-i Mahfûz'u açık bir şekilde gören adam, Kur'an'ın her bir harfinin Kaf Dağı'ndan daha büyük yazıldığına ve sûrelerinin yerli yerinde bulunduğuna şahit olur. Allâh'ın, Kur'an-ı Kerîm'i Levh-i Mahfûz'da dünyadakinin aynı gibi yazdığını görür. Cevabını bu şekilde alan Arap, her türlü zevke karşı koyarak kendisini ibâdete verir.

Alt-üst ayrımının dünyayı talep eden işe yaramaz kişiler için geçerli olduğunu söyleyen şâir, maneviyâtı güçlü kimselerin yüksekte ya da alçakta oturmak gibi bir problemlerinin olmadığını düşünür. Zühâl yıldızı, güneşin üzerinde olmasına rağmen güneşin nûrunda eksilme olmaz. Velîler üzüm salkımı gibi birbirlerine kenetlidir. Tesbîh halkası gibi birbirlerinden ayrılmayan, birbirlerinin fikirlerinde birleşen bu kişiler kendi fikirlerini kimseye dayatmaz. İnsan, sözleri makul olan bu kişileri örnek almalı, ömrünü boş yere harcayarak iki dünya saadetini kaybetmemelidir.

Hikâye Yahyâ'nın alışıldık kişi tasvirlerinden biriyle başlar. Hz. Osmân'ın tasvirinin ardından olay anlatımına başlayan şâir, arada yaptığı yorumlarla olay anlatımını durdurur. Olay cuma namazından sonra câmide yaşanır.

Hikâye

Medayin'de hakîkati anlayan, ilim ve hüner sahibi bir rahip yaşar. Kendisini insanlardan tecrit eden rahip, sadece haftada bir defa insanlar arasına girer. Câhil insanlarla oturup kalkmaz. Her sözü hikmetlidir. Hz. Alî, onu İslâm'a çağırmak için yanına gider. Bir süre din üzerine konuşurlar. Rahip eline bir kıl alarak onu demir örsten çivi gibi geçirir. Hz. Alî'ye bu vaktin yılda bir geldiğini, bir yıldır bu anı beklediğini, süre dolunca kılın örsten geçmeyeceğini söyler. Vakit tamamlandıktan sonra tekrar kılı örsten geçirmeyi denediğinde kıl demirden geçmez. Bunun üzerine kılı eline alan Hz. Alî, onu hemen demirden geçirir. Gönül gözü aydınlanan rahip, İslâm'a girer.

Şâir, Allâh'ın rahmet ışığının kıl kadarının bile dağ gibi karanlıkları ortadan kaldıracağına inanır. Rahip kadar bile gayreti olmayan, gaflete dalan kişinin kendisine yazık ettiğini düşünür. İnsan, irşâd edilmeye layık bir hâl aldığında Allâh ona uygun mürşidi gönderecektir.

Hz. Alî döneminde yaşanan hikâye, rahibin tasviriyle başlar. Olaylar Medayin'de rahibin evinde yaşanır. Şâirin olaylar başlar başlamaz yaptığı yorum, olay anlatımını durdurur. Bu yorum, yaşanacak olaylarla ilgili belirtileri de içinde barındırır. Rahibi, dinle ilgili konuşmalarından dolayı takdir eden şâir, bu şekilde yaşanacakları haber verir. Yahyâ, "*Rahibe binlerce aferin, onunla biraz dine dair konuştu*" der:

Rāhibe taḥsīn u hezār āferīn
Anuñ ile ḳıldı biraz baḥṣ-ı dīn (GE: 2824)

5.1.5.23. Kitabın Sonu[271]

Allâh'a şükrederek hâtime bölümüne başlayan Yahyâ, bu mesnevîyle hamsesini tamamlamıştır. Yazdığı hikmetli sözlerin gönlünden geldiğini söyleyen şâir, bu kitabı yazarken nefsânî bütün arzulardan sıyrılmış zayıf ve nahif bir ihtiyardır. Yahyâ, ömrünün sonuna gelmişken Allâh onu ölmeyecek bir oğlun babası yapmıştır.

Mana cevherleriyle dolu bu eser, kısa ve muteberdir. Kitabının isminin *Gülşen-i Envâr* olduğunu söyleyen şâir, mesnevîsinin her yerini cennetin gül bahçesine benzetir. Yahyâ, eserinin tercüme olmadığına dikkat çeker. Şâir işinde usta olan, yazısıyla nazmı güzelleştiren hattâta rahmet okurken câhil hattâttan yakınır.

[271] Başlık: "**Ḫātimetü'l- Kitāb**" (GE: s. 986)

Şâir, eserini okuyan kişinin olgunlaşacağını iddia eder. Kitabında anlatılanların doğru yolu gösterdiğini, anlattıklarıyla zâhirî ve bâtınî birçok sırdan bahsettiğini söyler. Okuyanlar tarafından hayır dua ile anılmak isteyen Yahyâ, rûhuna Fatiha okuyan kişiye Allâh'tan rahmet talebinde bulunur.

Bölümün Genel Değerlendirmesi

Çalışmanın bu bölümünde *Gülşen-i Envâr* üzerinde durulmuştur. Öncelikle mesnevinin çeviri yazılı metni tarafımızdan hazırlanmıştır. Bu metin tezin sonuna ilave edilmiştir. Mesnevi incelenirken ilk olarak eserin yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerdeki yazma nüshaları ele alınmıştır. Şekil incelemesinde *Gülşen-i Envâr* tanıtılmış, mesnevînin bölümleri hakkında genel bilgi verilmiş; eser, vezin ve kâfiye açısından değerlendirilmiştir. Muhteva incelemesi yapılırken eserde öne çıkan konular belirlenmiştir. Bunlar tasavvuf, din, tarih, efsane, rüya tabiri, sosyal hayat, savaş, mûsikî ve şâirin müstensihle ilgili değerlendirmeleridir. Dil ve üslûp incelemesinde mesnevînin giriş kısmında ve asıl hikâyenin anlatıldığı bölümde tercih edilen dil özellikleri, kullanılan tamlamalar, Eski Anadolu Türkçesine ait ek ve kelimeler, atasözü ve deyimler, âyet ve hadîs iktibasları, Arapça ve Farsça ibareler, edebî sanatlar, gözlemler üzerinde durulmuştur. Sonra mesnevî özetlenmiş ve hikâyelerin tahkiye yapısı ortaya çıkarılmıştır. Mesnevî özetlenirken temaya uygun başlıklar tarafımızdan verilmiştir. Başlıkların orijinalleri de dipnotta yazılmıştır.

Gülşen-i Envâr klasik mesnevî geleneğine bağlı kalınarak yazılmıştır. Şâir, eserini tasavvufu anlatma düşüncesiyle kaleme almıştır. Tasavvuf yoluna giren şâir, seyr ü sülûk maceralarını okuyucuyla paylaşmak istemiştir.

Gülşen-i Envâr, şekil açısından sağlam bir mesnevîdir. Eserde en önemli ahenk unsurları vezin ve kâfiyedir. Mesnevînin başından sonuna kadar aynı aruz vezni kullanılmış ve ahenkte vezin açısından herhangi bir değişme olmamıştır. Her türden kâfiye örneğinin yer aldığı mesnevîde, çoğunlukla mürdef ve mücerred kâfiyelere yer verilmiştir. Mesnevîdeki redifler hem kelime hem ek hem de ek ve kelimenin birleşmesinden oluşmaktadır.

Tasavvuf, eserin muhtevasını oluşturan temel konudur. Yahyâ, Halvetiye tarîkatinin Gülşeniye koluna mensup Uryânî Muhammed Dede'ye intisap etmiştir. Şâir tasavvuftaki aşırılıkları reddeden bir anlayışa sahiptir. *Gülşen-i Envâr*'da vâcibü'l-vücûd, a'yân-ı sâbite ve aşk-ı hakîkî gibi tasavvufun temel konuları üzerinde durulmaktadır. Şâirin ehl-i sünnet

ve'l-cemâatin inanç esaslarına bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Şâir tasavvuf anlayışını *Gencîne-i Râz* mesnevîsinde açıkça ortaya koymuştur. *Gülşen-i Envâr*'da tasavvuf adabına yer verilmiş, tasavvufa girmenin ve şeyh seçiminin önemi vurgulanmıştır. Yahyâ şeyhinden aldığı feyz ve ilhamla velîlerin manevî terakkilerini yedi mertebede ele almıştır.

Mesnevîde sade ve anlaşılır bir dil kullanılmıştır. Şâirin sanat anlayışı tamamıyla mesnevînin mesajına destek verecek niteliktedir. Yahyâ, eserinde anlaşılması zor çoklu tamlamalar kullanmaz. Şâir, diğer dört mesnevîde olduğu gibi burada da gözlem yoluyla öğrendiklerini, şiir tekniğini mükemmel kullanarak şâirane bir üslûpla anlatır.

Şâir, anlattığı konuyu somutlaştırmak ve verdiği mesajı pekiştirmek için diğer mesnevîlerde olduğu gibi bu eserinde de hikâye anlatma tekniğini başarılı bir şekilde kullanmıştır.

Hikâyelerdeki şahısların büyük çoğunluğunu tarihteki önemli kişiler oluşturur. Şahıs kadrosu kurgulanırken şâirin gözlemleri etkili olmuştur. Şâirin hikâye kişilerinin büyük çoğunluğu, tek yönlü kişilik özelliklerine sahiptir. Yani kişiler ya iyi ya da kötüdür. Hikâye kişilerinin davranışlarını belirleyen şâirdir. Hikâyeler, hayatla bağ kuran fon şahıslar bakımından oldukça zayıftır.

Eserlerinin genelinde olduğu gibi bu mesnevîde de şâir olay anlatımına ağırlık vermiştir. Şâirin zaman, mekân, tabiat, sosyal çevre gibi konularda ayrıntıya girmediği görülür. Hikâyelerin büyük çoğunluğu tek bir temel vakadan oluşur. Yan vakalarla zenginleştirilen hikâyelerde de yan vaka temel vakaya düzenli ve gerçekçi bir biçimde bağlanır. Olay ve şahıs tespiti sağlam olan hikâyelerin ayrıntı ve derinlikleri zayıftır. Hikâyeler hâkim bakış açısıyla kaleme alınmıştır.

İncelememiz neticesinde *Gülşen-i Envâr*'ın temelde tasavvuf üzerine bina edilen bir mesnevî olduğu sonucuna varılmıştır. Okuyucuyu tasavvuf konusunda bilgilendirmek ve eğitmek isteyen Yahyâ, didaktik bir üslûpla kaleme aldığı bu mesnevîsinde mutasavvıf kişiliğiyle öne çıkmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada, Taşlıcalı Yahyâ Bey ve hamsesi incelenmiştir. Öncelikle Yahyâ Bey'in hayatı, edebî kişiliği ve eserleri biyografik ve bibliyografik kaynaklara başvurularak yazılmıştır. Şâirin hayatıyla ilgili bilgi veren kaynaklarda rastlanmayan bazı bilgilere mesnevîlerinde rastlanmıştır. Aslen Arnavut olan Yahyâ'nın sülalesi, yaşadığı mekân, Osmanlı tarafından devşirme alınması, askerlik mesleğinde yükselmesi, ilme ve sanata meraklı, devrin önemli bilgin ve sanat adamlarıyla tanışması, devrin padişahı Kanûnî Sultân Süleymân ile birçok sefere katılması, kahramanca savaşan şâirin savaşlarda yaralanması, vakıf işlerine bakmakla görevlendirilmesi, iftiralarla görevinin elinden alınması, Gülşenî şeyhi Uryânî Muhammed Dede'yle tanışması üzerine hayatında meydana gelen köklü değişim gibi birçok konuya mesnevîlerinde rastlamak mümkündür. Şâirin, seyahatleri ve savaşları sırasında yaptığı gözlemler ilmî ve edebî kişiliğini doğrudan etkilemiştir. Yahyâ, farklı coğrafyalarda yaptığı bu gözlemlerini eserlerine başarıyla yansıtmıştır.

Hamseyi oluşturan mesnevîler şekil, muhteva, dil, üslûp ve tahkiye unsurları açısından incelenmiş ve inceleme neticesinde şu bulgulara ulaşılmıştır:

Mesnevîler vezin ve kâfiye bakımından oldukça sağlamdır. Diğer mesnevîlerde olduğu gibi Yahyâ Bey'in mesnevîlerinde de kısa aruz kalıpları tercih edilir. Şâir aruz ilminde oldukça maharetlidir, çünkü beyitlerinde aruz kusurları yok denecek kadar azdır.

Şâir, muhtevayı oluştururken konu seçiminde klasik mesnevî geleneğine bağlı kalmıştır. Bu gelenekte işlenen din, tasavvuf, tarih, efsane, aşk, sosyal hayat, savaş ve mûsikî gibi konular Yahyâ'nın eserlerinde de işlenmiştir. *Şâh u Gedâ* ile *Yûsuf ve Zelîhâ*'da mecâzî ve hakîkî aşk, *Gencîne-i Râz*'da dinî ve ahlâkî konular, *Kitâb-ı Usûl*'de sosyal hayat, *Gülşen-i Envâ*r'da ise tasavvuf konusu hakimdir. Bütün mesnevîlerde dikkat çeken en önemli hususlardan biri, mesnevîlerin hâtime bölümlerinde yer alan müstensihle ilgili değerlendirmedir.

Mesnevîlerin tamamı, okuyucuyu eğitme gayesiyle kaleme alınmıştır. Her mesnevîde şâir, aynı zamanda vâiz ve nasihatçi konumunda olup okuyucuya mesajlar verir. Dinî unsurların ön planda olduğu *Gencîne-i Râz*'da şâir, ahlâkçı kimliğini gizleme ihtiyacı duymadan okuyucuya nasihatlerde bulunur. *Şâh u Gedâ'*da, ilk aşamada, beşerî gibi görünen aşk aslında ilâhî bir karaktere sahip olup şâirin tasavvufî cephesini yansıtır. Şâir, bu eseriyle okuyucuyu mecâzî sevgilerden kurtarıp gerçek sevgiliye yani Allâh'a ulaştırmak ister. Ay-

nı durum *Yûsuf ve Zelîhâ* için de geçerlidir. Sosyal konularla öne çıkan *Kitâb-ı Usûl,* toplumsal eleştiri mahiyetindedir. Yahyâ toplumun aksayan yönlerini eleştirel bir perspektifle şiirlerine yansıtmıştır. Sosyal problemlerin kaynağına inmeye çalışan şâir, bu problemlere karşı okuyucuda farkındalık oluşturmak ister. Böylece sosyal düzenin sağlanmasına da katkı sunar. Tamamen tasavvufî gayeyle yazılan *Gülşen-i Envâr*, aynı zamanda şâirin tasavvufî ideolojisini de ortaya koyar. Yahyâ, bu eseriyle okuyucuyu açık bir şekilde ve tekrarla tasavvuf ve tarîkat yoluyla hakîkati bulmaya davet eder.

Şâir, kısa hikâyelerden oluşan *Gencîne-i Râz*, *Kitâb-ı Usûl* ve *Gülşen-i Envâr*'ın makam, fasıl, makale ve şu'be gibi bölümlerinin ardından anlattığı temsîlî hikâyelerle konuyu somutlaştırmakta ve verdiği mesajı pekiştirmektedir. Böylece iyi bir şâir ve asker olarak bilinen Yahyâ'nın, aynı zamanda iyi bir eğitimci ve ahlâkçı olduğu da ortaya çıkmaktadır.

Yahyâ'nın şiirleri dil ve üslûp açısından incelenmiş, tercih ettiği dil ve anlatımın dünya görüşünü yansıttığı ortaya çıkmıştır. Mesnevîlerini eğitme gayesiyle kaleme aldığı, sanatsallıktan ziyade anlaşılırlığı öne çıkardığı görülmüştür. Bütün mesnevîlerde Türkçe söyleyiş hâkimdir. Şâir, anlaşılması zor uzun terkipler kullanmaktan kaçınmıştır. Mesnevîlerinin genelinde çok sayıda atasözü ve deyime yer vermiştir. Okuyucuya nasihat etmek isteyen Yahyâ, atasözlerinin yanı sıra mesnevîlerini âyet ve hadîs iktibaslarıyla zenginleştirmiştir. Tercih edilen edebî sanatlar mesnevîlerin mesajına destek verecek niteliktedir. Mesnevîlerde çoğunlukla teşbîh, telmîh, tezâd, teşhîs gibi edebî sanatlara yer verilmiştir. Şâirin, iddialarını tabiattan edindiği gözlemlerle destekleyerek akla yaklaştırması da onun üslûbunu belirlemeye yardım eder. Yapılan tavsif ve tasvirler de mesnevîlerin mesajına destek verecek niteliktedir.

Mesnevîler şahıs kadrosu bakımından oldukça zengindir. Hikâye kişileri şâirin içinde bulunduğu çağdan, yakın ve uzak geçmişten ve hemen hemen toplumun her kesiminden alınmış şahıslardır. Hatta hayvanlar, doğaya ait varlıklar, melekler, şeytân, acayip varlıklar hikâye kahramanları arasındadır. Şâirin kendisi de zaman zaman hikâye kişisi olarak mesnevîlerde yer alır.

Yahyâ Bey'in hikâye kahramanlarının önemli bir bölümünü doğu edebiyatının ortak karakterleri oluşturur. Bunlar; Hz. Muhammed, Hz. Mûsâ, Hz. Dâvud, Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir, Hz. Alî, Hz. Osmân, Mevlânâ, Sa'dî-i Şirâzî, Veysel Karânî, Nûşirevân, Nasreddîn Hoca, İskender, Sokrat gibi dinî ve tarihî şahsiyetlerdir.

Yahyâ Bey'in hikâye kişilerinin ikinci grubunu âşık, maşuk, şeyh, padişah, câriye, hırsız, harâmî, fahişe ve devletin ileri gelenleri gibi kahramanlar oluşturur.

Hikâyelerdeki şahıs kadrosu genellikle, bir ana kahraman ve onun etrafında bulunan yardımcı kişilerden oluşur. Başkahramanlar genellikle şâirin bildirmek istediği fikirlerin temsilciliğini yapar. Olayların merkezinde bulunan bu kişiler, hikâyenin mesajının tam olarak anlaşılmasında ve okura aktarılmasında birinci derecede rol üstlenir. Şâir, düşüncelerini çoğunlukla bu kahramanlar vasıtasıyla anlatır ve bu kahramanların tanıtımını diğerlerine nispetle daha ayrıntılı yapar.

İkinci dereceden kişiler, verilmek istenen mesajın eksiksiz iletilmesinde önemli rol oynar. Birinci dereceden kahramanlarla olan ilişkilerine göre değer kazanan bu kişiler, asıl kahramanlar gibi bütün yönleriyle tanıtılmaz.

Birçok hikâyede karşı kişiler vasıtasıyla gerilim oluşturan şâir, bu şekilde hikâyelerini tekdüzelikten kurtarır. Bu güçler arasındaki mücadelelerle olaylar hareketlilik kazanır, böylece okurun hikâye üzerine yoğunlaşması kolaylaşır.

Yahyâ Bey, özellikle uzun soluklu mesnevîleri olan *Şâh u Gedâ* ile *Yûsuf ve Zelîhâ*'da dekoratif unsur durumundaki kahramanlardan da en iyi şekilde faydalanır. Onlarca kişiyi hikâyesine çok doğal bir şekilde yerleştiren şâir, hikâye için gerekli doğal ortamı oluşturmuş olur. Şâir, aynı başarıyı kısa hikâyelerden oluşan mesnevîlerinde gösteremez.

Şâh u Gedâ dışında, mesnevîlerdeki bütün hikâyelerin tam bir sebep- sonuç ilişkisi içinde sağlam bir şekilde kurgulandığı görülür. Özellikle kısa hikâyelerden oluşan mesnevîlerde olaylar gereksiz ayrıntı ve uzatmalardan arındırılmıştır. Neye ne kadar yer vereceğinin bilincinde olan anlatıcı, konu bütünlüğünü sağlamıştır. Hikâyeler kişi, tabiat ve mekân tasvirleriyle başlayabildiği gibi doğrudan olay anlatımıyla da başlayabilir. Hikâyelerin kuruluşunu ve kişilerin seçimini, şâirin dünya görüşü belirlemiştir. Bu yüzden hikâyelerdeki olay örgüsünü düzenleyici ilke belli bir tezin kanıtlanmasıdır.

Uzun soluklu mesnevîlerde konular arası geçişlerin bölümün kısa bir özeti mahiyetindeki başlıklarla sağlanması, merak ögesini olumsuz etkiler. Ayrıca olayların yoğunluk kazandığı yerlerde hadiselerin sebeplerini açıklayan bölümlere yer verilmesi de olay akışını kesintiye uğratır.

Mesnevîlerde gerek açık gerek kapalı çok çeşitli ve renkli bir mekânlar dünyasına yer verilir. Seçilen mekânlar, geniş bir coğrafyayı içine alır. Şâir, oluşturduğu kurmaca dünyayı, çoğunlukla gerçek mekânlar üzerine oturtmuştur. Tarihî kişilerle ilgili hikâyelerine mekân olarak çoğunlukla onların anıldıkları yerleri seçmiştir. Şâir, mesajı etkili bir şekilde iletebilmek için de mekân unsurundan faydalanmış, mesnevîlerinde vermek istediği mesaja uygun mekânlar seçmiştir. Örneğin dinî ve tasavvufî unsurlarla öne çıkan *Gülşen-i Envâr* ve *Gencîne-i Râz* mesnevîlerinde dinî mekânların sayısı artar. Şâir, mekâna birinci dereceden önem vermediği için mekânın ayrıntılarına pek fazla girmemiştir. Mekânların büyük bir çoğunluğu anlam derinliği olmayan, olayların yaşanması için sahne görevinde kullanılan yerlerdir.

Seçilen mekânların birçoğunun, kişilerin temsil ettikleri değerlerle uyumlu olduğu görülür. Mesnevîlerde, dönemin sosyal hayatını yansıtan mekânlara da rastlanır. Kısa hikâyelerde birkaç örnek dışında sosyal ortamı yansıtan mekânlara pek fazla yer verilmez. Mesnevîlerde zaman zaman mekânın itibarî boyut kazandığı örneklere de rastlanır. Bu tarz örneklerde fiziksel bir değişime uğramayan mekân, kişilerin rûh hâllerine göre şekillenir, onlarda meydana gelen rûhsal değişimleri yansıtır.

Mesnevîlerde metafizik mekân olarak ahiret, cennet, cehennem, Sidre ve arş gibi mekânlardan söz edilir. Şâir açık ve kapalı mekânlarda olduğu gibi burada da mekânın ayrıntıları üzerinde de pek durmaz. Mekân, olayları anlatmada bir vasıta düzeyinde kalır.

Şâir, uzun soluklu mesnevîlerde, özellikle yeni bir olaya başlarken tasvire başvurur. Bu tasvirler daha çok dış mekân üzerinedir. Diğer mesnevîlerdeki mekân tasvirlerinin çoğu da dış mekân tasvirlerinden oluşur.

Şâir, sanat gösterisinden ziyade ihtiyaç durumuna göre mekân tasvirlerine yer verir. Mekânın ayrıntılarını da yine bu ihtiyaca göre arttırır ya da azaltır. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için tasvir tekniğinden faydalanmayı gerekli buluyorsa ayrıntıya girer şayet böyle bir ihtiyaç hissetmiyorsa olay anlatımına devam eder. Mesnevîlerde yer alan mekân tasvirleri genel olarak kahramanların içinde bulundukları rûh hâllerini yansıtma, anlatılacak olaylara uygun zemin hazırlama, hikâyelerin ilerleyen bölümlerinde yaşanacak olaylara işaret etme işlevlerinde kullanılmıştır.

Gerek uzun soluklu mesnevîlerde gerekse kısa hikâyelerden oluşan mesnevîlerde olay zamanını net belirlemek oldukça güçtür. Olayların ne kadarlık bir sürede gerçekleşti-

ğinin net olarak belirtildiği hikâyeler birkaç örnekle sınırlıdır. Kısa hikâyelerde olayların zamanı, birkaç dakikadan birkaç saate, birkaç günden birkaç haftaya, birkaç aya hatta elli altmış seneyi kapsayabilecek uzun yıllara kadar çıkar.

Şâir, hem uzun soluklu mesnevîlerde hem de kısa hikâyelerden oluşan mesnevîlerde anlatının zamanını etkileyen birçok teknikten faydalanmıştır. Mesnevîlerde, kurgu için gerekli gördüğü yerleri sahneleyen Yahyâ, üzerine yoğunlaşmanın gereksiz olduğuna inandığı yerleri özet geçer. Hatta bazı zaman dilimleri üzerinde durma ihtiyacı hissetmeden, bunları atlar. Bu durum anlık fonksiyona sahip olan kısa hikâyeler için de geçerlidir. Anlatıcı, üzerinde durup düşünmek gerektiğine inandığı duygu, düşünce ve davranışları sergilemek için anlatım zamanını genişleterek ayrıntılara girer. Sahnelemenin yanı sıra zaman zaman kişilerin iç dünyalarını yansıtarak da anlatının hızını yavaşlatır. Dipnot düşer gibi her fırsatta olayların yorumunu yapmaya çalışan Yahyâ, yaptığı bu yorumlarla olay zamanında duraklamaya neden olur. Bununla beraber kişiler, tabiat ve mekân hakkında bilgi verme gayesiyle zaman zaman tasvir tekniğinden faydalanır. Bu şekilde olay zamanını durdurup olay anlatımını geciktirir. Duraklama örneklerinin tasvir ve yorumlarla sınırlı olmadığı, aynı zamanda *Şâh u Gedâ'*da örneklerine rastlanan, araya serpiştirilen gazellerin de olay zamanını bir süreliğine durdurduğu görülür. Anlatıcı, anlık olayları desteklemek, olay akışında mantıksal bir bütünlük oluşturmak için dar anlamda geriye dönüş tekniğini uygular. Bu şekilde olay zamanını genişletir. Bunun yanı sıra bölüm sonlarında değindiği bir olaya yeni bölümde tekrar dönerek olayı daha ayrıntılı anlatma şeklinde de bu tekniği kullanır. Zamanın genişlemesine neden olan yapıcı geriye dönüşler ise geçmişte yaşanıp şimdi bilinmeyen bir olaya ışık tutma ya da bilinen bir hadiseyi tekrar hatırlama şeklinde uygulanır. Zamanı genişletme tekniklerinden biri olarak bilinen ileri kırılma, mesnevîlere farklı şekillerde uygulanmıştır. Rüyalar, konuşmalar, hayaller, tasvir ve yorumlarla içinde bulunan zamandan çıkılarak gelecekte yaşanacak olaylar sezdirilmiştir.

Uzun soluklu mesnevîlerde zaman bildiren ifadelere sıkça yer verilmesi, zaman takibini kolaylaştırır. Bu ifadelerin çoğu belirsiz de olsa, zamana yönelik çıkarım yapma olanağı sağlar.

Yahyâ, mesnevîlerini çoğunlukla hâkim bakış açıyla kaleme alır. Şâir, eserlerinin muhtelif yerlerinde kimliğini dereceli olarak belli eder. Mesnevîlerin giriş ve sonuç bölümlerinde şâirin kimliğini açıkça belirtmesi, olayları anlatanın kendisi olduğunu düşündürür. Olay anlatımı sırasında zaman zaman araya girerek okura seslenen, yorumlar yapan anlatı-

cı, okurla şahıslar arasında üçüncü kişi olarak varlığını hissettirir. Şâirin, kahraman anlatıcı bakış açısını kullandığı hikâyelerle de karşılaşılır.

Yahyâ, kaleme aldığı bu beş mesnevîyle XVI. yüzyıl Osmanlı toplumunun duygu, düşünce ve hayal dünyasının gelişmesine katkı sunmuştur. Öğretilerini edebî bir dille kurmaca dünyalar oluşturarak okuyucuya aktarmaya çalışan şâir, kötüyü tenkit, iyiye teşvik anlayışıyla toplumun dinî, ahlâkî, içtimâî değerlerinin inkişâfına vesile olmuştur. Yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerde eserlerinin birçok yazma nüshasına rastlanması, onun devrinde çok rağbet edilen bir şâir olduğunun net göstergesidir. İmparatorluğun iyi insan yetiştirme anlayışına hizmet eden Yahyâ, anlaşılırlığı öne çıkarmakla birlikte sanatsallığı da göz ardı etmemiştir. Beş mesnevîsinde de eserinin tercüme olmadığını belirtmesi ondaki orijinallik arayışını gösterir. Asırlardır işlenegelen ortak bir malzemeden yeni ve orijinal sentezler oluşturan şâir, iddialarını yazdıklarıyla da teyit eder. Vezin ve kâfiye kullanma konusunda mükemmelliğe yaklaşmış, konu seçiminde klasik çizgiyi korumuştur. Dilin bütün imkanlarından sonuna kadar faydalanan Yahyâ, kullandığı çok sayıdaki atasözü, deyim, âyet ve hadîs iktibaslarıyla zengin bir edebî dil oluşturmayı başarmıştır.

KAYNAKÇA

Açа, M., Gökalp, H., Kocakaplan, İ. (2009). Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi. İstanbul: Kriter Yayınları.

Akalın, Ş. H. vd. (2012). Yazım Kılavuzu. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Akgündüz, A. (1990). Taşra Teşkilatı. Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri (C I, 219-21). İstanbul: Fey Vakfı Yayınları.

Aksungur, A. (2010). Atasözleri ve Atasözü Nitelikli Deyimler. Ankara: Alka Matbaası.

Aktaş, Ş. (2013). Anlatma Esasına Bağlı Edebî Metinlerin Tahlili. Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.

Alan, S. (2005). Samiha Ayverdi'nin Eserlerinde Üç Temel Mekân: Konak, Köşk ve Yalı. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.

Alkaya, M. A. (1996). Taşlıcalı Yahyâ Kitâb-ı Usûl İnceleme-Metin. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.

And, M. (2009). 16. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Yaşam. Osmanlı Uygarlığı I (C I, 420-441). İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Andaç, F. (1999). Öykücünün Kitabı. İstanbul: Varlık Yayınları.

Arıkoğlu, Ü. (2004). Yaşar Kemâl'in Romanlarında Şahıslar Kadrosu. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Armağan, Y. (2003). Melih Cevdet Anday Şiirinde Zaman. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara.

Arslan, M. (2007). Türk Edebiyatında Hamse. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi Eski Türk Edebiyatı Tarihi I, (5)9, 305-322.

Arslan, F. (2009). Öykünün Sesini Kısmak Kısa Öykü Tekniği-Tematik Uygulama Denemesi. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.

Aslan, C. (2007). Sait Faik Abasıyanık'ın Öykülerinde Kurgu ve Anlatım Teknikleri. Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Aydemir, Y. (2010). Klasik Şiirimizde Aşk ve Sadâkat. Turkish Studies, (5)3, 48-62.

Aytür, Ü. (2009). Henry James ve Roman Sanatı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Banarlı, N. S. (2001). Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Belli, H. (2011). Yahyâ Bey'in Yûsuf ve Zelîhâ Mesnevisindeki Sembol Kullanımı. İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi , C II, I, 219-234.

Bildirici, E. (2010). Ayşe Kulin'in Romanlarında Şahıs Kadrosu. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.

Bilkan, A. F. (2007). Orta Klasik Dönem Mesneviler. Türk Edebiyatı Tarihi (C II, 293-308). İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Birici, S. (2007). Şâh u Gedâ (Şâh u Dervîş) Mesnevileri ve Bursalı Rahmî'nin Şâh u Gedâ'sı. Elazığ: Manas Yayıncılık.

Bolat, H. (2006). Yaşar Kemâl'in Romanlarında Sosyal İlişkiler Açısından Şahıs Kadrosu. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.

Boynukara H. (1997a). Romanda Bakış Açısı ve Anlatılış. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Boynukara, H. (1997b). Modern Eleştiri Terimleri. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Bursalı Mehmet Tahir (2000). Osmanlı Müellifleri I, II, III. Ankara: Bizim Büro Basımevi.

Canım, R. (2000). Latîfî Tezkiretü'ş-şu'arâ ve Tabsıratü'n-nuzamâ (İnceleme-Metin). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.

Cebecioğlu, E. (2004). Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları.

Çavuşoğlu, A. (2011). Kültür ve Zihniyet. Kayseri: Laçin Yayınları.

Çağlayan, B. (1989). Yahyâ Bey Dîvânı'nda Maddî Kültür Unsurları. Yayımlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Çavuşoğlu, M. (1977). Yahyâ Bey Dîvân. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Çavuşoğlu, M. (1986). Yahyâ Bey. İslam Ansiklopedisi (C XIII, 343-347). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Çavuşoğlu, M. (1979). Yûsuf ve Zelîhâ. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Çeçen, H. (2010). Ali bin Hüseyin el-Amâsî Metin-Sözlük. Ankara: Bizim Büro Basımevi.

Çetin, N. (2012). Roman Çözümleme Yöntemi. Ankara: Öncü Kitap.

Çetişli, İ. (2004). Metin Tahlillerine Giriş II Hikâye-Roman-Tiyatro. Ankara: Akçağ Yayınları.

Çınar, B. (2013). Taşlıcalı Yahyâ'nın Gencîne-i Râz Mesnevisinde Şiir, Şâir ve Kâtiple İlgili Değerlendirmeler. Turkish Studies, (8)13, 297-308.

Çınar, B. (2007).Taşlıcalı Yahyâ'nın Gencîne-i Râz Mesnevisinde Bir Nasrettin Hoca Fıkrası. Turkish Studies, (2)4, 283-292.

Çınar, B. (2014). Taşlıcalı Yahyâ Bey Gencîne-i Râz. İstanbul: Kesit Yayınları.

Çiçekler, M. (2004). Mesnevi. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (C XXIX, 320-322). Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.

Çoban, Ö. (2002). Dîvân Şiirinde Rint ve Zahid Portesi. Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.

Demir, A. (2009). Türk Hikâyesinde Mekân (1870-1922 Dönemi). Yayımlanmamış doktora tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

Demir, Y. (1986). Taşlıcalı Yahyâ Bey Dîvânı'nda Sevgili ve Sevgiliye Ait Fiziki Unsurlar, Yayımlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Demirel, Ş. (2001). Heft-Peyker Mesnevisinin Tematik Açıdan İncelenmesi. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 9, 187-217.

Derleme Sözlüğü I-XII (1993). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Devellioğlu, F. (2004). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Dilçin, C. (1991). Süheyl ü Nev-Bahar İnceleme-Metin-Sözlük. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Dilçin, C. (1983). Yeni Tarama Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Dinçtürk, E. (2008). Yûsuf ile Züleyhâ Mesnevilerinde Allah Korkusu Motifleri (Erzurumlu Darîr, Hamdullah Hamdî, Yahyâ Bey Örnekleri). Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Dino, G. (2008). Türk Romanının Doğuşu. İstanbul: Agora Kitaplığı.

Doğanyiğit, İ. (1992). Yahyâ Bey (Taşlıcalı) Gülşen-i Envâr İnceleme-Metin. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

Ergin, M. (1986). Türk Dilbilgisi. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Eronat, K. (2010). Adalet Ağaoğlu İnsan ve Eser. Ankara: Maya Akademi Yayınları.

Eyduran Sungurhan, A. (2008). Beyânî Tezkiretü'ş-şu'arâ. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Faik Reşat (701). Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye C I. İstanbul: Zarafet Matbaası.

Fırdolaş, D. (2010). Murat Gülsoy Romanlarında "Zaman" Kavramının Psikolojik Verilerle Açıklanması. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.

Gönel, H. (2010). Divan Şiirinde Sevgiliye Dair. Turkish Studies, (5)3, 208-222.

Gülen, K. (1977). Taşlıcalı Yahyâ Beğ Gülşen-i Envâr. Yayımlanmamış lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Gülsevin, G. (1997). Eski Anadolu Türkçesinde Ekler. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gündüz, O. (2003). Düş ile Gerçek Arasında Oktay Akbal'ın Öykücülüğü. Ankara: Akçağ Yayınları.

İçli, A. (2008). Yûsuf u Züleyha Mesnevisinde Mekân. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (13)2, 339-351.

İçli, A. (2009). Hamdullah Hamdi'nin Yûsuf u Züleyha Mesnevisinin Kavram ve Sembol Boyutu. Ekev Akademi Dergisi, (13)39, 189-200.

İçli, A. (2012). Fuzûlî'nin Rind ü Zahid Eserinde Mekân: Meyhane ve Mescit. Turkish Studies (7)1, 1305-1317.

İnan, M. U. (2006). Edirneli Güftî Ali ve Şâh u Dervîş Mesnevisi. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.

İpekten, H. (2003). Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz. Ankara: Dergâh Yayınları.

İpekten, H., İsen M., Karabey T., Akkuş M. (2004). XVI. Yüzyıl Divan Nazmı. Büyük Türk Klasikleri (C III, 210-430). İstanbul: Söğüt Yayıncılık.

İsen, M. (1990). Latîfî Tezkiresi. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

İsen, M. (1994). Künhü'l-ahbâr'ın Tezkire Kısmı. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

İsen M. ve Horata O. (2009). Eski Türk Edebiyatı El Kitabı, (ed.: M. İsen) Ankara: Grafiker Yayınları.

İstanbul Üniversitesi Türkçe Hamseler Kataloğu (1961). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Kabaklı, A. (2004). Türk Edebiyatı II. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.

Kaplan, M. (2010). Hikâye Tahlilleri. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Karabey, T. (1999). Ahmet Paşa Hayatı Sanatı Eserleri. Ankara: Akçağ Yayınları.

Karataş, T. (2011). Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Sütun Yayınları.

Kartal, A. (2007). Eski Türk Edebiyatında Mesnevi. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi Eski Türk Edebiyatı Tarihi II, (5)10, 353-432.

Kâtip Çelebi (1971). Keşfü'z-zünûn. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Kaya, B. A. (2011). Taşlıcalı Yahyâ. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (C XL, 156-157). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

Kaya, İ. G. (2006). Divan Edebiyatı ve Toplum. İstanbul: Donkişot Yayınları.

Kayabaşı, B. (1997). Kâf-Zâde Fâizî'nin Zübdetü'l-Eş'âr'ı. Yayımlanmamış doktora tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.

Keleş, F. (2009). Nazan Bekiroğlu'nun Roman ve Öykülerinin Şahıs Kadrosu ve Tema Bakımından İncelenmesi. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.

Kıa, M. (2013). Osmanlı İmparatorluğunda Gündelik Hayat. (Özgül Özol, çev.). İstanbul: Pozitif Yayınları.

Kılıç, F. (2010). Âşık Çelebi Meşâ'irü'ş-Şu'arâ (inceleme-metin). İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.

Kılınçaslan, H. (2012). Naşide Gökbudak'ın İlk On Romanındaki Şahıs Kadrosu Üzerine Bir İnceleme. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.

Kılıç Gündoğdu, A. (2009). Mai ve Siyah Romanında Tasvirler ve Yüklendiği Fonksiyonlar, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.

Kolcu, A. İ. (2006). Öykü Sanatı. Erzurum: Salkımsöğüt Yayıcılık.

Konuk, A. A. (2005). Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî Mesnevî-i Şerîf Şerhi. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Konur, H. (2000). İbrahim Gülşenî Hayatı, Eserleri, Tarîkatı. İstanbul: İnsan Yayınları.

Korkmaz, R. (2002). Romanda Mekânın Poetiği. (derleyenler: S. Eker ve Ayşenur Külahlıoğlu). Ankara: Grafiker Yayınları.

Kortantamer, T. (1997). Nev'î-zâde Atâyî ve Hamse'si. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Koşar, E. (2009). Yeni Türk Şiirinde Zaman Anlayışı (1923-1990). Yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Köksal, M. F. (2005). Tahkiyeli Bir Eser Olarak Taşlıcalı Yahya'nın Şâh u Gedâ Mesnevisi. Klasik Türk Şiiri Araştırmaları, 29-68.

Köroğlu, E. (1996). Gidenle Gelmeyenin Eşiğinde A. H. Tanpınar'ın Romanlarında Zaman Kavramı. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.

Kudret, C. (2004). Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman I. İstanbul: Dünya Yayınları.

Kulamshaeva, B. (2009). Ç. Aytmatov'un Atadan Kalgan Tuyak Hikâyesinde Eşit Olmayan Zaman dilimleri ilişkileri. Turkish Studies (4)3, 1481-1499.

Kurnaz, C. (2004). Eski Türk Edebiyatı. Ankara: Gazi Kitabevi.

Kurnaz C. ve Yazıcı T. (1997). Hamse. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (C XV, 499-500). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

Kutluk, İ. (1989). Kınalı-zâde Hasan Çelebi Tezkiretü'ş-şuarâ. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Külekçi, N. (2003). Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar. Ankara: Akçağ Yayınları.

Levent, A. S. (1984). Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Levent, A. S. (2008). Türk Edebiyatı Tarihi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Macit, M. (2007). İlk Klasik Dönem Mesneviler. Türk Edebiyatı Tarihi (C II, 55-72). İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Mehmet Süreyya (1996). Sicill-i Osmanî (C V, 1668), (eski yazıdan aktaran: S. A. Kahraman). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Mengi, M. (2006). Eski Türk Edebiyatı Tarihi. Ankara: Akçağ Yayınları.

Mermer, A. (1985).Taşlıcalı Yahya Bey Divanı'nda Nebatlar, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Moran, B. (2012). Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I. II. III. İstanbul: İletişim Yayınları.

Moran, B. (2009). Edebiyat Kuramları ve Eleştiri. İstanbul: İletişim Yayınları.

Muallim Naci (1308). Esami. İstanbul: Mahmut Bey Matbaası.

Müstakim-zâde Sadettin Efendi (2000). Mecelletü'n-nisâb. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Narlı, M. (2002). Romanda Zaman ve Mekân Kavramları. Sosyal Bilimler Dergisi, (5)7, 91- 106.

Narlı, M. (2002). Orhan Kemâl'in Romanları Üzerine Bir İnceleme. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Onay, A. T. (2004). Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Özdemir, G. (2010). Servet-i Fünun Romanında Zamanın İşlevi. Yayımlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Özdemir, Y. (2006). Sait Faik Abasıyanık'ın Eserlerinde Mekân Olarak İstanbul. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Öztürk, M. (2005). Taşlıcalı Yahya'nın Yûsuf ve Zelîhâ İsimli Mesnevisindeki Eğitim Unsurları. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Pakalın, M. Z. (1993). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü (C I, II, III). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Pala, İ. (2004). Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü. İstanbul: Kapı Yayınları.

Parla, J. (2012). Don Kişot'tan Bugüne Roman. İstanbul: İletişim Yayınları.

Pospelov, G. N. (1995). Edebiyat Bilimi. (Yılmaz Onay, çev.). İstanbul: Evrensel Yayınları.

Redhouse, Sir James W. (1992). Turkish and English Lexicon. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Riyâzî. Riyâzü'ş-şu'arâ. Nuruosmaniye Kütüphanesi. No: 3724, İstanbul. (148 varak)

Sağlık, Ş. (2002). Kurmaca Âlemin Kurmaca Sözcülerinden Romanda Zaman-Mekân-Tasvir. Hece Aylık Edebiyat Dergisi, (6)4, 124-158.

Saraç, Y. (2011). Klasik Edebiyat Bilgileri Biçim-Ölçü-Kafiye. İstanbul: Gökkubbe Yayınları.

Sarıçiçek, R. (2014). Taşlıcalı Yahyâ Bey Gencîne-i Râz (İnceleme-Metin-Dizin). Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.

Saybaşılı, S. (2008). Zaman Algısı ve Romana Yansıması. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.

Edirneli Sehi (1325). Tezkire-i Sehi. Amed Gazetesi Matbaası.

Sel Turhan, F. (2013). Eski Düzen Adına Osmanlı Bosna'sında İsyan. İstanbul: Küre Yayınları.

Sinan, S. (2005). Taşlıcalı Yahya Bey Divanı'ndaki Soyut Kavramlar (Kasîdeler-Musammatlar-Şehrengizler-Gazeller-Mukattalar). Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Solmaz, S. (2009). Ahdî Gülşen-i Şuarâ. E-kitap. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr. Kasım 2014

Soydan Koç, G. (2006). Attila İlhan'ın Şiirlerinde Mekân. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Steingass, F. (1930). Persian-English Dictionary. London.

Sungur, N. (2006). Tâcî-zâde Cafer Çelebi Heves-nâme (İnceleme-Tenkitli Metin). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Stevick, P. (2004). Roman Teorisi. (S. Kantarcıoğlu, çev.). Ankara: Akçağ Yayınları.

Şahin, E. (2008). Mustafa Kutlu'nun Hikâyelerinde Şahıs Kadrosu. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.

Şemseddin Sami (1996). Kâmûsu'l a'lâm (C I-IV). Ankara: Kaşgar Neşriyat.

Şemseddin Sami (2005). Kâmûs-ı Türkî. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Şengül, M. B. (2010). Romanda Mekân Kavramı. Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi, (3)11, 528-538.

Şentürk, A. A. (2009). Osmanlı Şiiri Antolojisi. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Şentürk, A. A. ve Kartal A. (2005). Eski Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Tanpınar, A. H. (2005). Edebiyat Üzerine Makaleler. İstanbul: Dergah Yayınları.

Taşlıcalı Yahyâ Dukâgîn-zâde. Gencîne-i Râz. (Bağdatlı Vehbi Efendi) Süleymaniye Kütüphanesi. No: 1700, İstanbul. (95 varak)

Taşlıcalı Yahyâ Dukâgîn-zâde. Gülşen-i Envâr. Râşid Efendi Kütüphanesi. No: 1124, Kayseri. (78 varak)

Taşlıcalı Yahyâ Dukâgîn-zâde. Hamse-i Yahyâ. Milli Kütüphane No: 60 Hk 1/1, Ankara (1b-81a)

Taşlıcalı Yahyâ Dukâgîn-zâde. Kitâb-ı Usûl. (Laleli) Süleymaniye Kütüphanesi. No: 1667 (105 varak)

Taşlıcalı Yahyâ Dukâgîn-zâde. Şâh u Gedâ. Atıf Efendi Kütüphanesi. No: 2138, İstanbul. (70 varak)

Taşlıcalı Yahyâ Dukâgîn-zâde. Şâh u Gedâ. (Ali Emirî Efendi Manzum Eserler) Millet Kütüphanesi. No: 986/3, İstanbul. (51 varak)

Taşlıcalı Yahyâ Dukâkîn-zâde. Gülşen-i Envâr. (Ali Emirî Efendi Manzum Eserler) Millet Kütüphanesi. No: 993, İstanbul (133 varak)

Taşlıcalı Yahyâ Dukâgîn-zâde. Gülşen-i Envâr. (Ali Emirî Efendi Manzum Eserler) Millet Kütüphanesi. No: 993, İstanbul (133 varak)

Tekin, M. (2001). Roman Sanatı I (Romanın Unsurları). İstanbul: Ötüken Yayınları.

Tok, Ö. (2012). Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı, (Ed.: Tufan Gündüz) Ankara: Grafiker Yayınları.

Topal, İ. (1986). Taşlıcalı Yahya Bey Divanı'nda Din ve Tasavvuf. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Tuğluk, A. (2012). Servet-i Fünun Romanında Mekân. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.

Tural, A. (2006). Elif Şafak'ın Romanlarında Şahıs Kadrosu. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.

Türkçe Sözlük (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türkdoğan, M. (2011). Türk Edebiyatında Yûsuf u Züleyhâ Mesnevileri Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma. Ankara: T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Türkdoğan, M. G. (2011). Aşk Mesnevileri ve Gazellerdeki Sevgili İmajına Dair Bir Karşılaştırma. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 111-124.

Uç, H. (2000). Mehmet Celal'in Hikâye ve Romanları. Ankara: Bizim Büro Basımevi.

Uç, H. (2005a). Hikâye ve Romancı Yakup Kadri Karaosmanoğlu. Ankara: Bizim Büro Basımevi.

Uç, H. (2005b). Şiirimize Estetik ve Felsefi Bakışlar. Ankara: Bizim Büro Basımevi.

Uç, H. (2006a). Romancı ve Romanlar. Ankara: Bizim Büro Basımevi.

Uç, H. (2006b). Roman Eleştiri Terimleri. Ankara: Bizim Büro Basımevi.

Uç, H. (2007). Mehmet Akif ve Hikâye Sanatı. Ankara: Bizim Büro Basımevi.

Uç, H. (2007). Şâir ve Romancı Nabizade Nazım. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Uçan, H. (2006). Yazınsal Eleştiri ve Göstergebilim. Ankara: Hece Yayınları.

Uçan, H. (2003). Edebiyat Bilimi ve Eleştiri. Ankara: Hece Yayınları.

Uludağ, S. (2004). Tasavvuf Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Ünver, İ. (1996a). Gencîne-i Râz. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (C XIV, 20). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

Ünver, İ. (1996b). Gülşen-i Envâr. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (C XIV, 252-253). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

Ünver, İ. (2008). Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler. Turkish Studies (3)6, 1-46.

Ünver, İ. (2011). Divan Şiiri Mesnevi Maddesi. Türk Dili Dergisi Türk Şiiri Özel Sayısı, C LII, 430-563

Wellek R. ve Warren A. (2001). Edebiyat Teorisi. (Ö. F. Huyugüzel, çev.). İzmir: Akademi Kitabevi.

Yakar, H. İ. (1996). Taşlıcalı Yahya Bey'in Eserlerinde İstanbul. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Yeniterzi, E. (2007). Anadolu Türk Edebiyatında Ahlaki Mesneviler. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi Eski Türk Edebiyatı Tarihi II, (5)10, 433-468.

Yılmaz, A. (2005). Kemâl Tahir'in Romanlarında Şahıslar Kadrosu. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Yılmaz, B. (2007). Elif Şafak'ın Romanlarında Mekân Ögesinin Zaman-Kişi ve Olay Bağlamında İncelenmesi. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.

Yoldaş, K. (1993). Taşlıcalı Yahyâ Bey Şâh u Gedâ İnceleme-Metin. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.

http://ercaninal.blogspot.com.tr/2013/03/dukakin.html ET: Aralık 2013

https://www.yazmalar.gov.tr/ ET: Haziran 2014

EK (Gülşen-i Envâr'ın Karşılaştırmalı Metni)

Vaṣf-ı evvel u bi'smi'llāh[272] (AE, M, R 1b)[*]

Müfteʿilün müfteʿilün fāʿilün

Bi'smi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm
Ḳāfile-i ʿilm-i ʿalīm ü ḥakīm

Ḥarfleri maʿrifetüñ kānıdur
Her biri bir ʿālim-i rabbānīdür

ʿİlm ile Allāh'a yaḳīn oldılar
Genc-i nihānına emīn oldılar

ʿĀlem-i bālāda miṣāl-i sürūş
Açdılar esrār-ı ilāhīye gūş

Oldı kemāl ile bu nūrāniyān
Baḥr-ı maʿānī diline tercemān

Bir yire gelmiş niçe mollā-yı Rūm
Ṣanki ider cümlesi baḥṣ-i ʿulūm

Geldi bu manṣūr u muẓaffer çeri
Ṣındı hemān leşker-i dīv u perī[273]

Ḳıldı bu yazıda bu leşker mekān
Ṣaldı vilāyetlere emn ü emān

Ḳāfile-i maʿrifet-i ẕü'l-celāl
Vāsıṭa-i maġfiret-i lā-yezāl

Ḥall idegör bu ulu cemʿiyyeti
Rābıṭa-i vaḥdet olur keṣreti

---

[272] Başlık: AE 1b, - M, - R

[*] Karşılaştırmalı metin hazırlanırken mesnevînin şu nüshaları kullanılmıştır:
1- Millet Kütüphanesi (Ali Emirî Efendi Manzum Eserler) 993
2- Milli Kütüphane 60 Hk 1/1 (1b-81a)
3- Râşid Efendi Kütüphanesi 1124

[273] u: - R

Bulmaġ içün rāy-ı şerīʿat ẓuhūr
Anuñ ile ḳurdı ālāylar suṭūr (AE 2a)

Anlara anlar ki aḥibbā geçer
Mülk-i vücūdında velāyet açar

Her kelime egnine ṣalmış girih
Merd-i mübāriz gibi giymiş zırıh[274]

Tā ser ü pā giymiş o ḳavm-i ḳavī
Cevşen-i ṣūrī zırıh-ı maʿnevī

Besmeledür ṣanki suṭūra imām
Ümmete gūyā ki Resūl-i enām (M 2a)

Kaʿbe'de cumhūr ile ehl-i ḥicāz
ʿIşḳ ile gūyā ki ḳılurlar namāz[275] (R 2a)

Ehl-i ḳıyām ehl-i rükūʿ u sücūd
Ḳavm-i ṣaḥābe gibi ḫayrü'l-cünūd[276]

Şevḳ ile gūyā ki uçarlar ʿayān
ʿArş-ı muʿallādaki kerrūbiyān[277]

Sālik-i pür-ḥayrete ḥablü'l-metīn
Merd-i ṣalāḥiyyete şemşīr-i dīn

Vird-i nebīdür o kelām-ı çehār
Birlüge bitmiş nitekim çār-yār

Ḥüccet-i Mevlā'ya bir imżādur ol
Ḥikmetinüñ ḥükmine ṭuġrādur ol

Dil müteḥayyir bu ʿaceb ḥikmete
Beñzedi çökmiş cemel-i ḳudrete

Dil evini açmaġa miftāḥ olur
Ṣāliḥ ider ṭāliḥi ıṣlāḥ olur[278]

[274] egnine: altına M, R
[275] 16. Beyit: - AE
[276] ehl-i: - AE
[277] ʿarş-ı muʿallādaki: ʿālem-i maʿnādaki AE
[278] evini: dilini AE, M

Naḳş-ı ḥurūf anda ki mesṭūrdur
Ṣanki niḳābıyla ṭurur ḥūrdur

Āyine-i rūy-ı cemāl-i kemāl
Maşrıḳ-ı nūr-ı baṣar-ı ehl-i ḥāl[279] (AE 2b)

Ḫaṭṭ-ı siyāhı şeref-i şeyḫ ü şāb
Silsile-i ṭurre-i ümmü'l-kitāb

Şāhid-i rāza ḫaṭı müşgīn ḳabā
ʿAyn-ı baṣīre *be*si nūr u żiyā[280]

Cümle ʿulūm itdi o *bā*da ḳarār
Baḥr-ı muḥīṭe varan enhārvār

Eyledi *bā*sını Ḫudā-yı cemīl
Ḳāfile-i maʿrifetine delīl

*Sīn*i sülūk ehline tāc-ı sürūr
Bāl u per-i rifʿat-i ʿabd-i şekūr[281]

ʿAynı ile *sīn*-i saʿādet-nişān
Küngüre-i kürsī-i Ḫaḳ'dan beyān[282]

Besmele meddi ne güzel rāh olur
Çünki delīli anuñ Allāh olur[283]

Tīġ-ı yedu'llāh o medd-i be-nām
Saṭr-ı siyāhī aña miskī niyām

ʿIşḳı kemendi gibi meddi ʿayān
Ādemi Allāh'a çeker her zamān (M 2b)

Ṭūr gibi maʿnā yüzinde o *mīm*
Mertebesi ʿālī vü ḳadri ʿaẓīm[284] (R 2b)

[279] āyine-i rūy-ı cemāl-i kemāl: rūy u cemāl u kemāl R
[280] müşgīn: miskīn AE, R
[281] sülūk: sürūr R; rifʿat-i: rifʿate R
[282] beyān: ʿayān R
[283] güzel: gözüñ AE; rāh olur: rāhdur AE, M; Allāh olur: Allāhdur AE, M
[284] ʿalā vü ḳadri ʿaẓīm: ʿālem vü ḳadri ʿaẓm AE

*Mīm*i virür ḳāf-ı beḳādan nişān
Meddi oradan aḳan āb-ı revān[285]

Her *elif*i ʿālem-i bālāya rāh
Yaʿni ṭarīḳ-ı derecāt-ı ilāh[286]

Andaki Allāh *elif*i der-zebān
Tañrı bir olduġını eyler beyān[287] (AE 3a)

Bir *elif*üñ şerḥine yoḳ iḳtidār
Ṣūreti bir maʿnāsı ammā hezār[288]

Ḫaṭṭ-ı celāle ki muʿammādur ol
Ẓıll-ı yed-i ḳudret-i Mevlā'dur ol[289]

*Lām*ları lām-ı selām-ı ʿaleyk
Bāʿiṣ-i ikrām-ı selām-ı ʿaleyk

*Hā*sı anuñ ḥalḳa-i bāb-ı kerem
Penceredür ʿālem-i envāra hem

*Rā*larıdur zīnet-i rū-yı cemāl
Ġurre-i ġarrā-yı sipihr-i celāl[290]

Vecde varup *rā*ları düşmiş meger
Ḳoltuġına girmiş anuñ *lām*lar

Ḥażret-i raḥmāndan olup iltifāt
Ḥikmet ile *ḥā*ları bulmış ḥayāt[291]

*Mīm*ler ki ceẕbesi ġālib gibi
Kim görinür merd-i murāḳıb gibi[292]

*Nūn*ı bize tañrıdan inʿāmdur
Kevṣer ile ṭopṭolu bir cāmdur

---

[285] ḳāf-ı beḳādan: ḳaf ṭaġından M
[286] bālāya: ārāya AE, bālāda R
[287] andaki Allāh: kendü dehān-ı R
[288] bir: - AE
[289] muʿammādur: muʿallādur AE, R
[290] cemāl: celāl AE
[291] ḥāları: māları R
[292] mīmler ki: nūnlaruñ AE, R

Cāmı kişinüñ ḳaçan ol *nūn* ola
Sırr-ı velāyet gele ẕü'n-nūn ola

Yā ʾ-i raḥīm ile çekilür müdām
İnʿame-i raḥmet-i Rabbü'l-enām[293]

Fetḥaları kesreleri var ʿayān
Ṣanki gezer Aḳdeñiz'i māhiyān

Cezmi miṣāl-i dehen-i ḫūrdur
Ḥūra yāḫūd āyine-i nūrdur[294] (AE 3b)

Noḳṭası beñzer ḥacerü'l-esvede
Kim aña yüzler sürilür Kaʿbe'de[295]

Vālih olur merd-i maʿārif-şinās
Eyleyemez vaṣf-ı cemīlin ḳıyās[296] (M 3a)

Vaṣf-ı ṯānī[297] **(**R 3a)

Bi'smi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm
Serv-i gülistān-ı kelām-ı ḳadīm[298]

Maʿnāda başı yedi gökden aşar
Sidreye beñzer yaşaduḳça yaşar

Her budaġından biter eṯmār-ı hū
Her ṭarafından çıkar envār-ı hū[299]

Mīveleri cevher-i ʿilm ü kemāl
Ḳuvvet-i cān ḳuvvet-i dil ehl-i ḥāl[300]

Serv gibi ʿayn-ı cihāna ʿayān
Cümleden evvel o göründi hemān[301]

---

[293] yāʾ-i: pāye-i AE
[294] cezmi: cezm R
[295] sürilür: süriyü R
[296] maʿārif: şerīʿat AE
[297] Başlık: AE 3b, M 3a, R 3a
[298] 53. Beytin ikinci mısraı: - R
[299] envār: enhār R
[300] 56. Beyit: - AE
[301] göründi: görinür: R; 57. Beyit: -AE

Ṭoldı anuñ bāṭını nāfe-miṣāl
Rāyiḥa-i ṭayyibe-i lā-yezāl

Deprenür anuñla zebān u dehān
Bād ile gūyā varaḳ-ı erġuvān[302]

Söylemez iken dili gūyā ider
Muʿcize-i Aḥmedi peydā ider[303]

Maʿnāları kāşif-i esrār-ı dīn
Şemʿ-i şebistān-ı ḫaṭ-ı ʿanberīn

Cümleden üstün yed-i ḳudretdür ol
Ellere ya seyf-i hidāyetdür ol[304]

Her kelime keştī-i deryā-yı nūr
Sāye-i Ḥaḳ ẓıll-ı Ḫudā-yı ġafūr

Bā'-i bülendi ser-i sidre-miṣāl
ʿArż ider evc-i ʿaẓametden celāl (AE 4a)

Cān ile başın ṣanasın *sīn* ü *bā*
Eyledi Allāh yolında fedā

Besmelenüñ meddi miṣāl-i Fırāt
*Mīm*i anuñ māhī-i ʿaynü'l-ḥayāt

Medd-i medīd anda ḫıred mużmaḥill
Beñzer o medde ki ola muttaṣıl[305]

*Mīm*leri nāfe-i ʿanber-şemīm
Her biri Ḥaḳ'dan bize luṭf-ı ʿamīm

Lām-ı muʿallāları rūḥu'l-kelām
Zīnet-i islām hümāmü'l-enām[306]

Oldı ṣaḥīḥ ol *elif*-i aṣfiyā
ʿĀlem-i bālāya teveccüh-nümā[307] (M 3b)

[302] zebān u: zebāndur R
[303] ider: olur AE; ider: olur AE
[304] hidāyet: ser-āmed M, saʿādet R
[305] medīd anda: medīdinde M
[306] rūḥu'l-kelām: raʿnā müdām R
[307] nümā: ʿabā R

Gerçek erenler gibi ḳıl ġayreti
Sür *elif*i şemʿiyile ẓulmeti[308] (R 3b)

Ol iki *lām*ı meṣelā saġ u ṣol
Şevḳ ile tekbīre varan iki ḳol[309]

Gözi açıḳlardan olan *hā* gibi
ʿIşḳ ile Allāh'uñ olur ṭālibi[310]

Ḫāṭır-ı dervīşe gelür rā-yı rāz
Oḳusa buraları ḳılsa niyāz[311]

Demler olur *rā*-yı taḥayyür gider
Cān gözi raḥmān çemenin seyr ider[312]

Sürḫ ile yazılsa olur bī-bedel
Pençe-i mercāna döner fi'l-meṣel

*Mīm*leri gül gibi tezyīn olur
Yār dehānı gibi rengīn olur[313] (AE 4b)

*Ḥā*ları Raḥmān çemeninde saʿīd
Ṣanki ser-i cism-i Ḥüseyn-i şehīd[314]

Besmelenüñ meddi olur pür-sürūr
Niteki enhār-ı şerāben ṭahūr

Yazsalar altun ile raʿnā olur
Ṣaʿṣaʿa-i mihr-i mücellā olur

Ḫarfleri aḥsen olur ḥūrdan
Her biri ḳandīle döner nūrdan

Encüm olur noḳṭası ey nüktedān
*Rā*ları virür meh-i nevden nişān

---

[308] elifi: elif R
[309] varan: vire R
[310] ʿışḳ: şevḳ AE
[311] oḳusa: oḳuya R
[312] rā-yı: rāh-ı R
[313] olur: ider R; olur: ider R
[314] ser-i cism-i: ser-çeşm-i R

Her *elif* ü *lām* ʿaleyhi's-selām
Āl-i Muḥammed gibi pür-iḫtişām[315]

Ol iki *rā* ḥāmil-i esrārdur
Her birinüñ iki yüzi vardur

Şehr-i şerīʿatde belādan emīn
Ḳaṣr-ı ṭarīḳatde ḳażādan ḥaṣīn[316]

*Mīm*leri oldı çü pür-iḫtişām
Hem-ser-i maḳṣūd u murād u merām[317]

Nūn-ı güzīni ṭıbḳ-ı nūrdur
Cān u dil ol nūr ile mesrūrdur

*Yā*sı sürūr-ı dil-i mīr ü faḳīr
ʿAyn-ı maʿānīye sirācü'l-münīr[318]

Fetḥaları ʿālem-i bālāya yol
Kesreleri sırrına irmez ʿuḳūl (M 4a)

Noḳṭalarından görinür ḫayli ḥāl
Aḳdeñiz içinde cezāʾir-miṣāl (AE 5a, R 4a)

Söylese yüz biñ dil ile ins ü cān
Vaṣf-ı cemīlin idemezler beyān

Vaṣf-ı ṣāliṣ[319]

Bi'smi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm
Sünbül-i gülzār-ı kelām-ı ḳadīm[320]

Ravża-i Rıḍvān gibi bu sebzezār
İki yanında iki ırmaġı var[321]

Şām gibidür bu sevād-ı ʿaẓīm
Her ṭarafı cennet u bāġ-ı naʿīm

[315] ü: - R; R'de mısralar yer değiştirmiştir.
[316] ḳażā: feżā R
[317] oldı çü: evcler gibi AE, M
[318] ʿayn-ı: mīm-i R
[319] Başlık: AE 5a, M 4a, R 4a
[320] kelām-ı ḳadīm: kitāb-ı kerīm AE, M
[321] bu: - R

ʿĀmme-i nāsa şifā-i ḳulūb
Ḫūşe-i engūr-ı cinān gibi ḫūb

Sāye-i Ṭūbā gibidür āşikār
Yir yir anuñ ẓulmeti var nūrı var

Hey nice ẓulmet şeb-i tār-ı viṣāl
Göz ḳarası gibi ʿadīmü'l-miṯāl

Heybeti var ṣanki livāʾü'l-ġuzāt
Uçmaḳ içün ādeme bir ḳol ḳanat[322]

Fikri ile ṭoldı göñüller evi
Sünbül-i ṣūrī vü gül-i maʿnevī[323]

Rādde-i defter-i ümmü'l-kitāb
Pīş-rev-i rāh-ı cenāb-ı ṣavāb[324]

Kāse-i ʿanber gibidür her ḫurūf
Kim leben-i cennete olmış ẓurūf

*Bā*sı beḳā ʿālemi ser-defteri
*Sīn*i selāmet ilinüñ serveri (AE 5b)

*Sīn*i ser-i sidrede bālā-nişīn
ʿAynı ile şehper-i rūḥu'l-emīn[325]

Meddi anuñ oldı ʿaṣā-yı nebī
Ḫaddini bilmezlere bir ḫadd gibi[326]

Meddidür Allāh'a varan ṭoġrı yol
Var yüri Allāh'ıla Allāh'ı bul

*Mīm*i münācāt u temennādadur
Göñli gözi cānib-i Mevlā'dadur[327]

[322] uçmaḳ: uçmaġ AE, M
[323] ṣūrī: sūrī AE, R
[324] ümmü'l-kitāb: ʿilmü'l-kitāb AE, R
[325] sidrede: sidre R
[326] oldı: ṣanki AE, M
[327] u: - AE, R

*Mīm*i ser-i mülḥide mismārdur
ʿAyn-ı ʿadūya elifi ḫārdur

Oldı *elif* ḫāme-i ḳudret-miṣāl
Yazılur anuñla dil-i pür-melāl (M, R 4b)

Ẕikr-i celāliyle göñül yārdur
Yazıda bir gülşen-i envārdur

Ẓāhiridür sünbül-i bāġ-ı celāl
Bāṭınıdur ġonce-i zanbaḳ-miṣāl[328]

Ḥaḳ bu ki müstecmiʿ-i eṣmādur ol
Ḳalbde bir lāle-i ḥamrādur ol

Lām-ı tecellādur o *lām*-ı laṭīf
ʿAyn-ı maʿārifdür o *rā*-yı şerīf

İki *elif lām* iki eldür hemān
Muntaẓırān-ı niʿam-ı müsteʿān[329]

*Rā*ları ḳurbiyyete dāl-ı ḳadīm
Rābıṭa-i raḥmet-i Rabbü'r-raḥīm

Ḳanı anuñ *ḥā*sı gibi ehl-i ḥāl
Nūr ile ṭolmış dil-i Aḥmed-miṣāl (AE 6a)

*Ḥā*larıdur maẓhar-ı ḥayyü'l-ʿalīm
Maḥkeme-i ḥikmete olmış muḳīm[330]

Yā'-i muʿallāsı iñen yücedür
ʿArşdan aʿlā yüceden yücedür[331]

Noḳṭaları gevher-i baḥr-ı kemāl
Encüm-i hādī gibi ferḫunde-fāl

Cezmleri dāne-i tesbīḥdür
Ḥalḳa-i ebvāb-ı mefātīḥdür

[328] celāl: cemāl AE
[329] Tercümesi: (İki el) Herkesin kendisinden yardım istediği Allah'ın nimetlerini beklemektedirler.
[330] ʿalīm: ḥalīm AE, M
[331] yā'-i muʿallā: pāye-i muʿallā AE, yā-yı mücellā R

ʿĀrif olana yeter ey ehl-i ḥāl
Cezmleri aḳçesi māl ü menāl[332]

Ādemüñ ol aḳçe yüzin aġ ider
Genc-i ʿulūm ile beḳāya gider

Fetḥaları tuḥfe-i iḳlīm-i ḥāl
Kesreleri kāse-i cünd-i ḍalāl[333]

Vaṣf-ı bedīʿine irişmez ʿuḳūl
ʿĀlem-i tevḥīde yüri sālik ol

Tevḥīd-i evvel[334]

Daḫı yoġ iken bu zemīn u zamān
Ḫażret-i Ḥaḳ var idi ancaḳ hemān

Görmez idi kimseler encüm yüzin
Açmamış idi daḫı ʿālem gözin

Yoġ idi hem nūn-ı nigūn-ı cihān
Yaʿni ṭoḳuz dāʾire-i āsmān (M, R 5a)

Ṯābit u seyyāreye mihr-i vedūd
Ẕerre gibi virmemiş idi vücūd[335] (AE 6b)

Secde-i şükr itmemiş idi cibāl
Levḥe ḳalem yazmamış idi miṯāl

Bitmemiş idi gicenüñ sünbüli
Hem ḳamerüñ lālesi mihrüñ güli[336]

Cevher-i cāna beden-i ins ü cān
Olmamış idi daḫı bār-ı girān

Ġāʾibidi noḳṭa-i rūy-ı zemīn
Ādem ü Ḥavvā vü mekān u mekīn[337]

---

[332] ü: - AE
[333] ḍalāl: ẓalāl R
[334] Başlık: AE 6a, M 4b, R 4b
[335] u: - M, R
[336] ḳamerüñ : - AE
[337] ü: - M; vü: - AE

ʿĀşıḳ u maʿşūḳ ile ʿışḳ-ı vedūd
ʿAynı ile bulmamış idi vücūd[338]

Olmaz idi ġamze-i cānān ġamı
Dil ne bilürdi elem-i ʿālemi

Nevʿ-i beşer hem melek-i muḥterem
Şeyn-i şeyāṭīn ile çekmezdi ġam

İtmez idi Allāh'a ehl-i ḍalāl
Fikre varup rā gibi egri ḫayāl

Gelmemiş idi yüze mülk-i cihān
Olmamışdı baḥr-ı ʿademden ʿayān[339]

Ḳıldı celāl-i ʿaẓamet iḳtiżā
ʿĀlemi ḫalḳ eyleye maʿbūd ola

ʿAyn-ı ʿademden aḳa āb-ı ḥayāt
Zinde ola emri ile kāʾināt

Ḳudret eli ādemi mevcūd ide
Ḥikmet ile sācid ü mescūd ide[340]

Cism-i ṭılısmını ʿayān eyleye
ʿİlmin aña genc-i nihān eyleye[341] (AE 7a)

Ādeme esmāsını taʿlīm ide
ʿİlm ile tekrīm ide taʿẓīm ide[342]

Ḳullarını kendüye müştāḳ ide
Ḳapusını Kaʿbe-i ʿuşşāḳ ide

Ḫavf u recā ile ḳamu ʿāşıḳān
Eyleyeler nāle vü āh u fiġān

Mürşid-i kāmilleri fāżılları
Vāṣıl ide kendüye ḳābilleri

[338] u: - R; vedūd: vücūd R; ʿāynı ile: ẕerre gibi AE
[339] ʿademden ʿayān: ʿademden nihān AE, ʿademde nihān M
[340] ādemi: ʿālemi R; ü: - AE
[341] cism-i: cismi AE
[342] Ādeme: ʿāleme R

Nūr-ı Muḥammed yaradıldı hemān
Ẓāhir olabaşladı andan cihān (M, R 5b)

Geldi ẓuhūr eyledi deryā-yı cūd
Buldı ṭalazlar gibi ʿālem vücūd

Levḥe ḳalem yazdı ḫaṭṭ-ı müşgbār
Ẓulmet u nūr oldı maʿan āşikār

Encüm ile virdi göge zīb ü fer
Ḳıldı bu ṭoḳuz ṭabaḳı pür-güher

Ḳadre irişdi felek-i bī-esās
Giydi nücūm ile mücevher libās

Ṭaglar ile ṭoldı feżā-yı cihān
Ṣanki ḳaṭār-ı cemel-i kārbān

Arż u semā cümle bu fānī maḳām
Āb-ı ḥayāt ile şulandı tamām

Ḳudret eli yazdı bilüp ḥikmetin
Ādemüñ evvel elif-i ḳāmetin

Çekdi anuñ ḳadd-i bülendi ʿalem
Geldi melekler naẓarına o dem

Cümleye emreyledi Rabbü'l-vedūd
Dāl gibi Ādem'e ḳıldı sücūd

Ḫayli ʿinād itdi o ʿulvī mizāc
Göñlüne geldi ʿadem-i iḥtiyāc (AE 7b)

Sürdi melekler anı dergāhdan
Kendüyi dūr eyledi Allāh'dan

Eyledi cumhūra muḫālif işi
Añlamadı ol żarar-ı fāḥişi

Virdi kerāmet naẓarın Ādem'e
Geldi şeref Ādem ile ʿāleme

Ḥālet-i esmā ile ol şāh-ı cūd
Bildi nedür sırr-ı sarāy-ı vücūd[343]

Ādem olur maẓhar-ı ʿilm ü kemāl
Niteki enhāra vücūd-ı cibāl

Ṭoldı benī Ādem ile her ṭaraf
Rūy-ı cihān buldı bu yüzden şeref

Ḳıldı miṣāl-i şecer-i mīvedār
Eyledi aʿżāsın aña şāḫsār[344]

Yel gibi virdi ḥareket cān aña
Cānlara gūyā ki ḥayāt-ı Ḫudā

Ẓāhir olup ol şecer-i maʿnevī
Virdi cihāna ṣemer-i maʿnevī (M, R 6a)

Ḳālıb-ı insānı idüp terbiyet
Eyledi derbend-i reh-i maʿrifet[345]

ʿİlmini insāna ki iḥsān ider
Ḳaṭrede deryāları nihān ider[346]

ʿArş-ı muʿallaḳ eṣer-i ḳudreti
Ferş-i muṭabbaḳ ṣemer-i ḥikmeti

Ḥażretidür sāḳī-i āb-ı ḥayāt
Muḫteriʿ u müctemiʿ-i kāʾināt[347]

Ya var ola ya yoḫ ola bu cihān
Kendüye ne fāʾide var ne ziyān (AE 8a)

ʿAḳl-ı selīm añlayamaz ḥikmetin
Şerḥ idemez ẕerre ḳadar ḳudretin[348]

ʿĀḳıbet olur ki gelür bir zamān
Ġarḳa-i baḥr-ı ʿadem olur cihān[349]

[343] vücūd: vedūd R
[344] aʿżāsın: aʿżā-i R
[345] 165. Beyit: - AE
[346] ʿilmini: ḳālıb AE; ḳatrede: ḳatreye AE, R
[347] muḫteriʿu müctemiʿ-i: muḫteriʿ-i mübtediʿ-i M, muḫteriʿ-i müctemiʿ-i R
[348] şerḥ idemez ẕerre ḳadar ḳudretin: ẕerre ḳadar şerḥ idemez ḳudretin R, ẕerre ḳadar şerḥ idemez ḳudreti AE

Cümle-i ʿālem yoġ iken ḳıldı var
Varumuzı girü yoġ itse ne var[350]

Yeller ese rūz-ı ḳıyāmet gele
Saḳf-ı semāvātı yıḳa zelzele

Zelzelete'ş-şāʿati şeyʾün ʿaẓīm
Kim ola kim çekmeye ġāyetde bīm[351]

Oynaya ḫalḳuñ yüregi nā-gehān
Baḥr-ı revānda nitekim māhiyān

Ṭaġıda gülzāruñ olan cemʿini
Mürde ide lāle vü gül şemʿini[352]

Biri birine gire cümle seḥāb
Niteki evrāḳ-ı vücūd-ı kitāb

Ẓāhir ola şarṣar-ı ḳaḥr-ı celāl
Ṭaġıla şanki kütüb-i Dānyāl[353]

Olmış iken zīr-i zemīnde mekīn
Çala zemīni yire nūn-ı zemīn

Dürile çerḫüñ bu yedi defteri
Berg-i ḫazān gibi düşe aḫteri

Ṭoḳuşa ṭaġ taġa ola hep hebā
Zīr ü zeber ola zemīn ü semā

ʿĀlem içinde elem imiş vücūd
Maʿnāda ʿayn-ı ʿadem imiş vücūd (AE 8b)

ʿÖmr ise bir şems-i seriʿüʾz-zevāl
Cān ise bir ṭāʾir-i vaḫşī-miṣāl[354] (M, R 6b)

---

[349] olur ki gelür: ālām gelür AE, M
[350] ḳıldı: itdi R
[351] ola kim: o kim M; "*Kıyamet vaktinin depremi müthiş bir şeydir*" (Kuran 1/ 22).
[352] şemʿini: semʿini AE
[353] celāl: melāl AE
[354] şems-i: şemʿ-i R

Mevt ise insāna görinmez belā
Dehr ise bir maḥkeme-i bī-beḳā

Ādem iseñ gözle dem-i āḫiri
Ṣāf idegör bāṭını vü ẓāhiri

Ḫarmen-i ʿömri ṭaġıdur rūzgār
ʿĀḳıbet-i kārınadur iʿtibār[355]

Tevbeye gel ʿaḳluñ eger yār ise
ʿAybuñı gözle hünerüñ var ise

Ṣoñra yaġa yirlere āb-ı ḥayāt
Zinde ola ṭāʾife-i mümkināt

Dirile ādem derile bir yire
Derd ü ġam ile sürüle maḥşere[356]

Sürü gibi cemʿ ola iller yayaḳ
Bir ayaḳ üstine gele biñ ayaḳ[357]

Bir kereme germ ola mihr-i münīr
Ṣuṣaya ṣu bulmaya bay u faḳīr[358]

Ḫalḳa büyüklendi şu kim hem-çü ḳāf
Kāf gibi ola dehānı şikāf

Yüzi ḳarası ile ehl-i günāh
Çaġrışalar niteki zāġ-ı siyāh[359]

Kimi cināna gire süre ṣafā
Kimi caḥīme gire göre cefā[360]

Tevḥīd-i ṣānī[361] **(**AE 9a)

Aḥmedu ḥamden bi-ḫulūsi'l-fuād
Li'l-meliki'l-vāḥidi Rabbi'l-ʿibād[362]

[355] kārınadur: kārındur M
[356] sürüle: süreler AE, R
[357] gele: ola AE
[358] kereme: kerīme R; mihr-i: ḳahr-ı AE; ṣu: - AE
[359] zāġ-ı: dāġ-ı R
[360] Kimi gire cennete süre ṣafā/Kimi cehenneme gire göre cefā R
[361] Başlık: AE 8b, M 6b, R 6b

Muḳtedirun leyse bihi müştebih
Muḫteriʿ ü'l-ʿālemi āmentü bih[363]

Yaʿlemu'r-rūḥu ke-şemsi'ḍ-ḍuḥā
Yüdrikuhu ṭāʾifetü'l-evliyā[364]

Ḳudretini eylese fikr ü ḫayāl
Baḥre düşen mūra döner ehl-i ḥāl

Baḥr-ı celālinde erenler ḫamūş
Ġarḳ olur enhār gibi ʿaḳl u hūş

Şerḥ-i cemāli ḫaber-i ḳudreti
Medḥ-i celāli eṣer-i raḥmeti[365]

Her ne ki var ḫaşyeti ile zebūn
Bār-ı ḥicābından anuñ ser-nigūn[366] (M, R 7a)

Zīr-i yed-i salṭanatında ḥaḳīr
Esfel ü aʿlā vü ṣaġīr ü kebīr[367]

Birlüginüñ iki cihān şāhidi
Daḫı cihān yoġ iken ol şāh idi[368]

Birlügi ḳādirlügi günden ʿayān
Ānki ʿayānest çi ḥācet beyān[369]

Düşmişe iḥsānı olur destgīr
Şanki nem-i şeb-neme mihr-i münīr[370]

Salṭanatı lem-yezel ü lā-yezāl
Maʿdeleti bī-bedel ü bī-miṣāl

---

[362] aḥmedu ḥamden: ḥamden ḥamden R; Tercümesi: Tüm kulların rabbi olan bir melike gönül samîmîyetiyle bir hamd ederim.
[363] Tercümesi: (O Rab ki) her şeye gücü yetendir, ona benzeyen hiçbirşey yoktur, alemi icad edendir, ona inandım.
[364] Tercümesi: Sabah güneşi gibi rûh (Cebrâʾîl) onu bilir. Evliyâ taifesi onu anlar.
[365] cemāl: celāl R
[366] ḥicābından: ḥicābında AE
[367] ü: - R
[368] yoġiken: yoġidi AE, R
[369] Tercümesi: O apaçık görünendir. Onun hakkında beyana ne ihtiyaç var?
[370] düşmişe: düşmene R; şeb-neme: şeb-nemi AE, R

ʿĀlemi yoḳdan var iden Ḥaḳ'dur ol
Raḥmeti çoḳ vāḥid-i muṭlaḳdur ol (AE 9b)

Gülşen-i iḥsānı cihāndan vesīʿ
Luṭfı celāl ü ġażabından serīʿ

Her görinen ṭāʿat-ı Mevlā'dadur
Ṭūr-ı münācāt-ı temennādadur

Dāl gibi secdededür ṭaġları
Ẕikr ü tilāvetdedür ırmaġları[371]

Arż-ı vesīʿ ile sipihr-i refīʿ
Emrine münḳād u sözine muṭīʿ[372]

Buyruġına rāżı nehār u leyāl
Ḥayder-i Kerrār ile Ḳanber-miṣāl

Çāker-i miskīni nesīm-i seḥer
Bende-i üftādesi şems ü ḳamer[373]

Levḥ ü ḳalem nüsḫa-i esrārıdur
Bāġ-ı cinān gülşen-i envārıdur[374]

Evveli yoḳ āḫiri bī-intihā
Evvel ü āḫir o durur dāʾimā[375]

Ḳudretinüñ ḳaṭresi baḥr-ı revān
Ḥikmetinüñ ẕerresi şems-i cihān[376]

Virdi Arisṭo'ya fenā ḥikmeti
Aldı vücūdın eres-i ḥayreti

Ḥażret-i sulṭān-ı serīr-i beḳā
İrmez aña bār-ı ġubār-ı fenā[377]

---

[371] secdededür: secdedür M, R; ṭaġları: ṭaġlar AE; ırmaġları: ırmaġlar AE
[372] vesīʿ ile sipihr-i refīʿ : refīʿ ile sipihr-i vesiʿ R
[373] çāker-i miskīni: çākeri miskīn R
[374] cinān: cihān R
[375] ü: hem AE; odurur: hem odurur M
[376] şems-i: şems u AE
[377] bār-ı: bād-ı M, R

Dil diline gevher-i ḥikmet ḳodı
Genc-i ḥayātını emānet ḳodı

Çenber-i çerḫ-i felegüñ heyʾeti
Ḥalḳa-i bāb-ı ḥarem-i ʿizzeti (AE 10a, M, R 7b)

ʿİzzeti yanında bu kūy-ı zemīn
Maʿnası yoḳ ṣıfr gibidür hemīn

Ekrem olan kimselerüñ ekremi
Aʿlemi vü erḥamı vü aʿẓamı

Cevher-i ʿaḳl olmasa baḫṣāyişi
Yiri gögi bilmez idi bir kişi

Mihri ile añа ki ṣaldı cünūn
Çerḫ gibi kendüye gelmez sükūn

Ḥayreti ile aḳar ırmaġlar
Ṭurduġı yirlerde ṭurur ṭaġlar[378]

Āyine-i ḳudretidür bī-gümān
Nevʿ-i beşer şems ü ḳamer āsmān

Gel ṣalavāt ile bu mirʾāte baḳ
ʿAyn-ı maʿānī ile ol ẕāta baḳ

Cūd ile cömerdi iden ʿayn-ı māl
Aḳduġı yire aḳar āb-ı zülāl[379]

Āteşe eyler ṭaş içinde mekān
Māl-ı ḫasīsān gibi olur nihān

Ṣaḥn-ı çemen cümle dıraḫt-ı bülend
Faṣl-ı bahār ile olur behremend

Bāġda eşcārı ider şādmān
Ḫilʿat-i nevrūzı virür nā-gehān

[378] ṭurur: ḳalur AE, R
[379] iden: ider AE

Emri ile yir yüzi gülzār olur
Ṭūr-ı şecer ġarḳa-i envār olur[380]

Nāzil ider nuṭfe-i emṭārını
Ḥāṣıl ider mīve-i eşcārını[381] (AE 10b)

ʿĀleme zehrini döker zemherīr
Emri ile sebze olur ḳara yir

Yaġsa ḳaçan berf-i belā vü miḥen
Ṣarılur emvāt-ı nebāta kefen[382]

Faṣl-ı bahārı kereminden nişān
Vaḳt-i şitāsı eleminden beyān[383]

Vaṣfını itmekde lisān-ı ricāl
Berg-i gül ü lāle gibi oldı lāl

Tevḥīd-i ş̱āliş̱[384] **(**M 8a)

Şükr ü sipās aña ki ol müsteʿān
Virdi bize şükr idici bir lisān (R 8a)

Eyledi Ḳur'ān'ı ẓahīr u muʿīn
Ḳıldı süṭūrın bize şemş̱īr-i dīn[385]

Oldı eḥādiş̱-i Resūl-i cemīl
Ẓulmet-i ġamdan bize rūşen delīl[386]

Fażlı kitābında ʿulūm-ı cihān
Noḳṭadaki noḳṭaca yoḳdur hemān[387]

Her ne ḳadar fażluñ olursa bülend
Pāye-i ednādasın ey derdmend

[380] gülzār: maʿmūr AE
[381] emṭār: ebkār M; ḥāṣıl: ḥāmil AE, M; mīve-i: mīvenüñ M
[382] berf-i: berḳ-ı AE
[383] vaḳt-i: vaḳt ü AE
[384] Başlık: AE 10b, M 7b, R 7b
[385] 239. Beyit: - AE
[386] 240. Beyit: - AE
[387] fażlı: fażl-ı R

Eyleyen efkār-ı celāl-i Ḫudā
ʿĀlem-i ḥayretde gezer dāʾimā[388]

Kūh-ı celāliyle cihān ṭopṭolu
Her ṭarafından gelür āvāz-ı hū

Ney gibi fürḳatde olan ʿāşıḳān
Tā ser ü pā göz ḳulaḳ olur hemān

Ol ki ṭarīḳatde burayı bulur
Ḫıżr gibi vaḳtine ḥāżır olur[389]

ʿĀşıḳınuñ āşıḳıdur ẕü'l-celāl
Ṭālibinüñ ṭālibidür lā-yezāl

İsteyeni isteyen Allāh'dur
ʿIşḳı viṣālüne anuñ rāhdur (AE 11a)

Yeller eser ṣular aḳar sū-be-sū
Ṭurmayup Allāh'ı ider cüst ü cū[390]

Yellerüñ āhı sularuñ yaşı var
Lāleye baḳ yüreginüñ başı var

Şevḳi ḳaçan gelse gider iḫtiyār
Dīde olur mihrine āyīnedār

Añladı ẕevḳi yirini ins ü cān
Ḫāk-i deri olmaġ içün virdi cān

Ehl-i dilüñ baḥr-ı muṣaffā-miṣāl
Göñlin ider āyine-i ẕü'l-celāl

Şevḳ-ı cemāli dil-i aḥbābda
ʿAks-i sitāre gibidür ābda

Virdi kemāl ehline bir imtiyāz
Ḳıldı dehānın ṣadef-i dürr-i rāz[391]

[388] celāl-i: ricāl-i AE, R
[389] 246. Beyit: - AE
[390] ü: - AE
[391] dehānın ṣadef-i dürr-i rāz: dehānını dürr-i genc-i rāz AE, R

Ṣanki ṭıbāḳ-ı felek-i bī-sütūn
Ḳat ḳat olur müntehā-yı ẕū-fünūn (M 8b)

Ḳāṣif-i aḫbārı velīler anuñ
Vāḳıf-ı esrārı nebīler anuñ[392] (R 8b)

Encüm-i tābende gibi dāʾimā
Gözcileri oldı anuñ evliyā[393]

Hādī-i dīni şeref-i mürşidīn
Kaʿbe-i ʿulyāsı dil-i ʿābidīn[394] (AE 11b)

ʿIşḳı göñül ḫānesinüñ şevḳidür
Derdi devādür elemi ẕevḳidür[395]

ʿIşḳı anuñ cān gibi genc-i nihān
Cām-ı mey-i şevḳi ḳatar cāna cān

Sevdi yaratdı bizi Rabbü'l-vedūd
Varumuza varlıġı virdi vücūd

ʿAyn-ı ʿināyetle iderse naẓar
Bir ḳulını şāh-ı velāyet ider

Ādem olan menbaʿ-ı ḥālāt olur
Göñli güzergāh-ı kerāmāt olur[396]

Vay aña kim ʿuzletini bilmedi
Devletinüñ ḳıymetini bilmedi[397]

Ẕātı güneş ṣanki beşer sāyedür
Sāyedür ammā aña hem-sāyedür

Sāye olanuñ ne vücūdı ola
ʿAyn-ı ʿademdür naẓar itseñ aña

Şevḳ ile ṭaġdan yaña itseñ nidā
ʿAks-i nidā ile gelür bir ṣadā

[392] velīler: nebīler AE, M; nebīler: velīler AE, M
[393] dāʾimā: cābecā AE
[394] dīni şeref-i mürşidīn: dīn-i selef-i mürşidīn R, dīni selef-i mürşidīn AE
[395] ʿışḳı: ʿışḳıdur AE
[396] olan: olur AE
[397] ʿuzletini: ʿizzetini AE, M

Ṭaġ gibidür ṣanki cemād-ı beden
Bār-ı teʿālādur anı söyleden

Her kimi söyletdi ise söyledi
ʿİlm-i nihānını ʿayān eyledi

Söyleyeni ḳo yüri var ey mürīd
Söyledeni görmegi eyle ümīd[398]

ʿĀdile iḥsānı olur reh-nümā
Ẓālimi eyler eleme mübtelā[399]

Fāsıḳa sıḳ sıḳ irişür miḥneti
Kāfiri fır fır çevirür nekbeti

Maʿdeletü'n-nāsi sebīlü'ṣ-ṣavāb
Maʿṣiyetü'l-ḫalḳı delīlü'l-ʿaẕāb[400] (AE 12a)

Rāh-ı firāḳında saʿīd ü şaḳī
Güçleri yetdükçe ararlar Ḥaḳ'ı (M 9a)

Yolcı firāvān yol ıraḳdan ıraḳ
Her birinüñ himmeti Mevlā'ya çaḳ[401] (R 9a)

Āh ki ʿiṣyānı ile şermsār
Her bir adım yolda biñ üftāde var

Tāze çiçekler gibi ehl-i duʿā
Göge diker gözini ṣubḥ u mesā

Merḥamet issidür o Rabbü'l-ʿibād
Bende-i muḥtācı ḳomaz nā-murād

Ṣuçlarına göre olursa ʿaẕāb
Ḥāli benī Ādemüñ olur ḫarāb[402]

[398] görmegi: görmege R
[399] reh-nümā: cā-nümā M
[400] Tercümesi: Adaleti sağlamak doğru yoldur. İnsanların günâhkârlığı azaba delildir.
[401] ıraḳdan ıraḳ: uzaḳdan uzaḳ AE; çaḳ: ḥaḳ R
[402] ʿaẕāb: ʿitāb AE, R

Olmasa ger merḥamet-i lā-yezāl
Bir dilim etmek bulunmazdı ḥelāl

Ṭoġmasa mihr-i keremi her zamān
Ẓulmet-i ġafletde ḳalurdı cihān

Luṭfı firāvān keremi bī-şümār
Raḥmeti çoḳ merḥameti ṣad-hezār

Ṭūr-ı münācāta var ey ehl-i rāz
Sūz u güdāz ile yüri ḳıl niyāz[403]

Münācāt-ı evvel[404]

285 Ey bizi yoḳdan var iden müsteʿān
Nār-ı ʿaẕābından amān el-amān

Bir bölük āvāre vü bī-çāreyüz
Derd ile der-mānde yüzi ḳarayuz (AE 12b)

Böyle ḳoma şol ḳara maġbūnları
Ṭāliʿi yoḳ yıldızı düşkünleri

ʿĀlem-i ḥayretde perīşānlaruz
Nevbetine küyici ḳurbānlaruz

ʿAḳlı başında olan itmez günāh
Nāme-i aʿmālini ḳılmaz siyāh

290 Biz bu cünūn ile tebāhīlerüz
Ṣormadan öldürmeli sāhīlerüz

Şu gibi biz yalımı alçaḳlaruz
Dilde ümīd-i keremüñ şaḳlaruz[405]

Nefsümüzüñ aḥsen-i aʿmāli yoḳ
Mūcib-i iḥsān olıcaḳ ḥāli yoḳ

ʿAybumuzı örtici Allāh'sın
Yaramaza eylük iden şāhsın[406] (M 9b)

[403] u: - R
[404] Başlık: AE 12a, M 9a, R 9a
[405] biz: bir AE, M

Baḥr-ı saʿādet ṭarafıdur ṭapuñ
Ḫalḳa selāmet yaḳasıdur ḳapuñ[407] (R 9b)

Baḥr-ı muḥīṭe varan enhārvār
Her biri senden yaña eyler firār

Ḳılma bu düşkünleriñi pāymāl
Yardan uçurma miṣāl-i zülāl

Yatlu düşürdi bizi nefs-i denī
Düşmeyicek añlamaduḳ düşmeni

Oldı ḥużūruñda riʿāyetde bir
Mūr-ı ṣaġīr ile sipihr-i kebīr

Sensin o sulṭān-ı kerīmü'l-vücūd
Yirler ü gökler saña eyler sücūd (AE 13a)

Yirde vü gökde olan ehl-i recā
Dest-i duʿāsını uzadur saña

Dest-i duʿādan budur ancak murād
El sunar iḥsānuña yaʿnī ʿibād

ʿĀşıḳı çoḳ yār-ı vefādārsın
Ḳulları vāfir şeh-i ġaffārsın[408]

Ẕātuñı aḥbābuña eyle muḥib
Ḳılma muḥibbüñ olanı mużṭarib

Ḫālet-i nezʿümde şefīḳ ol baña
Ḳorḫulu yollarda refīḳ ol baña[409]

Her kişinüñ ṣoñ demidür buñ demi
Ol demi ḳıl ẕevḳ ü ṣafā ʿālemi

ʿAynuma dīdāruñı eyle ʿayān
Cānumuñ acısın unutdur hemān

---

[406] örtici: örtecek R; yaramaza: varumuza AE
[407] yaḳasıdur: laḳabıdur R
[408] ʿāşıḳı: ʿāşıḳ AE
[409] ḳorḫulu: ḳorḳulu M

ʿIşḳ olur insāna beşīrü'l-viṣāl
Eyle beni ʿāşıḳ-ı şūrīde-ḥāl[410]

Şevḳuñı ḳıl baña muʿīn u ẓahīr
Ẓulmetümi eyle sirācü'l-münīr[411]

Ṣaçumı aġ eyle ḳoma ḳara ḳıl
Ẓulmetini nūruña tebdīl ḳıl[412]

Nūḥ nebī gibi benüm ʿāḳıbet
Yaşumı eyle sebeb-i merḥamet

Ẕikrümi añdurmaġa sensin sebeb
Ẕikrümi sen girü ḳabūl eyle hep

Emr senüñ ḳul senüñ iḥsān senüñ
Derd-i firāvānla dermān senüñ (AE 13b, M10a)

Baña ṭabīb eyle girü sen seni
Bir dem ıraġ eyleme senden beni (R 10a)

Ḥażretüñ oldı bana benden yaḳīn
Ḳıl bu yaḳīnde beni ehl-i yaḳīn

Vay eger olmazsa ʿināyet baña
Vay eger olmazsa hidāyet baña

ʿAynuma ʿisyānumı itdüñ ʿayān
Girü ʿayān itdügüñi ḳıl nihān

Ben ḳuluñı itdügüni buldı ṭut
Cānına biñ dürlü ʿaẕāb oldı ṭut

Girse cināna götüri ʿāṣiyān
Saña ʿayāndur ki ṭar olmaz cinān

Mücrim ü bī-çāre vü āvāreyin
Sen var iken ben kime yalvarayın

[410] insāna: enṣāba R
[411] ẓulmetimi: ẓulmetime R, ẓulmete AE
[412] ẓulmetini: ẓulmetimi AE, R

Şādum aña kim baña oldı penāh
Ḳulına iḥsān idici pādşāh[413]

Levḥ-i niyāzumda kelām-ı aḫīr
Bende-i muḥtāc u faḳīr u ḥaḳīr[414]

Ümmet-i peyġamber ile raḥmet it
Menzilümi meskenümi cennet it

Münācāt-ı ṯānī[415]

Ey Eḥad u Vāḥid u Ferd u Vaḥīd
ʿĀlim u ʿAllām u Ḥamīd u Mecīd[416]

Cümle cihān yoġ idi sen var idüñ
Ḳādiridüñ fāʿil-i muḫtār idüñ[417] (AE 14a)

Ṣāliḥa vü ṭāliḥa virdüñ vücūd
Emr-i sücūd eyledüñ ey şāh-ı cūd

Ṭāʿati yüzine yöneldi biri
Ẓulmeti deryāsına ṭaldı biri

ʿĀlem-i ḥayretde ṣaġīr u kebīr
Kimse degül ḫātimesinden ḫabīr

Cümle bu esrār ile ḥayrānlaruz
Ḫavf u recā ile perīşānlaruz

Gerçi bizüm tāʿatümüz çoḳ degül
Aġlamamuz ṣıḳlamamuz çoḳ degül[418]

Şevḳ ile envāʿ-ı şükūfe-miṯāl
Hep ṭaraf-ı mihrüñe māʾil ricāl (M 10b)

Ḳıble-nümālar gibi leyl ü nehār
Dil ḥaremüñden yaña giryān u zār[419] (R 10b)

---

[413] kim: - AE
[414] u: - M, R
[415] Başlık: AE 13b, M 10a, R 10a
[416] u: - AE, R; u: - R
[417] ḳādiridüñ: fāʿilidüñ AE; fāʿil-i: ḳādir-i AE
[418] çoḳ: yoḳ AE, M
[419] giryān: lerzān AE, M

Cümle ḥayātumda nihān u ʿayān
Yüze gelen yüz ḳarasıdur hemān[420]

Ṭāʿatüñe ḳıldı melekler şitāb
Olsa ne var her biri ʿālī-cenāb

Olmışuz İblīs gibi rū-siyāh
Alçaġa çekdi bizi dest-i günāh

ʿIşḳuñ odı sīnede itsün mekān
Ġayr ḫayālātını yaḳsun müdām[421]

Cürmüme ḳıl perde-i ʿārı ḥicāb
Eyle murādum yüzini bī-niḳāb

Ḳıl dil-i dīvānemi ʿālī naẓar
Kibr ü riyā ḳaydını andan gider[422] (AE 14b)

ʿĀṣī içündür kerem ü raḥmetüñ
Merḥametüñ maġfiretüñ himmetüñ

Mihrüñ ile ẓulmetümi zāʾil it
Maʿrifete meşrebümi ḳābil it

Sensün eyā ḫālıḳ-ı kevn ü mekān
ʿĀleme sulṭān-ı selāṭīn olan

Bende senüñ ʿizzet ü raḥmet senüñ
Luṭfuñ irişürse ʿināyet senüñ

Yirde vü gökde ne ki var hep senüñ
Yir de senüñ çarḫ-ı müẕehheb senüñ

Rāy-ı müzaḫrefle mukassī ḫayāl
Ḫāṭıruma gelmegi eyle muḥāl

Yaḳdı bu dünyāda bizi eşkıyā
Yanmayalum bir daḫı rūz-ı cezā[423]

[420] ḥayātumda: ṣalātumda AE, M
[421] mekān: maḳām AE, M; ġayr: ġayrı M, R; yaḳsun müdām: itsün nihān R
[422] dīvānemi: dīvāneme AE, M
[423] bir: biz R

Maʿrifetüñ gevher-i baḥr-ı vücūd
Maġfiretüñ mīve-i gülzār-ı cūd[424]

Dīde-i cān ṭālib-i nūr-ı cemāl
Bende vü āzāde esīr-i viṣāl

Niçeleri ehl-i necāt eyledüñ
Az ʿamele çoḳ ḥasenāt eyledüñ

Ḫātırumı ḫayr işe meyyāl ḳıl
Ḳalbümi ḳāla'llāh ile ḳāl ḳıl[425]

Cān ḫaṭ-ı şiʿrüm gibi āşüfte-ḥāl
Dil elem-i ḥicrüñ ile pāymāl (M 11a)

Gözle göñül bāġınuñ eşmārını
Eyle münevver anuñ envārını (AE 15a, R 11a)

Ḳatı yel öñünce nitekim ġubār
Eyleyeyin ehl-i hevādan firār

Ḳılma beni nār-ı cehennem-miṣāl
Muntaẓır-ı vuṣlat-ı ehl-i ḍalāl

Yaş ile yu yüzümi leyl ü nehār
Aç gözümi ḫᵛāb-ı ṭamaʿdan uyar

Yüzleme ʿişyānumı yevmü'l-vaʿīd
Eyleme aṣḥāb-ı nebīden baʿīd

Münācāt-ı ṣāliṣ[426]

Keşf ü kerāmātı olan mürşidīn
Gördi bu ḥāli didi ey ehl-i dīn[427]

ʿĀlem-i ervāḥda ehl-i beḳā
Böyle niyāz eylerimiş dāʾimā[428]

[424] gevher-i: gevheri AE, R
[425] ḳāla'llāh: elṭāf R
[426] Başlık: AE 15a, M 11a, R 11a
[427] ü: - R; ey: - AE, R; ehl-i dīn: ehl-i yaḳīn AE
[428] ervāḥda ehl-i beḳā: ervāḥdaki evliyā AE, R

Ey Eḥad u lem-yezel u lā-yezāl
V'ey Ṣamed-i bī-bedel ü bī-miṯāl[429]

Ente ilāhün melikün ḳādirun
Müntaḳimün muḳtedirün ḳāhirun[430]

Sensin o sulṭān-ı seriʿ ü'l-ḥiṣāb
Mālik u ḳahhār u şedīdü'l-ʿiḳāb[431]

Cān gibi var olsa yoġ olsa cihān
Kendüñe ne aṣṣı olur ne ziyān

Oḳ gibi ṭoġruldı ḳubūra ricāl
Yirde yatur muntaẓırān-ı cemāl

Oldı eyā ḫālıḳ-ı perverdgār
Anlara ölmekden eşedd intiẓār (AE 15b)

Olmadı mı daḫı zamān-ı viṣāl
Gelmedi mi vaḳt-i cevāb-ı suʾāl

Rūz-ı ḳıyāmet ġam-ı ḥicrān gibi
Ṭurmaz uzanur ḳadd-i cānān gibi

Derd-i ḥabībān gibi bu zelzele
Yegdür o kim bir gün öñürdi ola[432]

Niçeye dek ṭura ʿuṣātu'l-enām
Niçeye dek olmaya rūz-ı ḳıyām[433]

Çoḳ yaşaduḳça azar oldı ʿuṣāt
Ḫoşdur o kim anlara ire memāt (M 11b)

Niçeye dek sehv ile dīvāneler
İssi olan yirde yapa ḫāneler (R 11b)

Niçeye dek tāʾife-i ḫāksār
Ṭopraġ ile oynaya eṭfālvār

[429] u: - AE
[430] Tercümesi: Sen bir ilahsın, meliksin, güçlüsün, intikam alıcısın, kuvvet sahibisin, kahirsin.
[431] u: - M, R
[432] ola: gele AE, M
[433] olmaya: eyleye R

Ḳahruñ ile yirleri yıḳ yab yab
Eyle bu vīrān olacaġı ḫarāb[434]

Eyle hemān noḳṭa-i ḫāki tirāş
Ḳul li-meni'l-mülkü suʾālini fāş[435]

Oldı ḳıbāb-ı felek-i bī-ṣebāt
ʿİzzet ile tāc-ı ser-i kāʾināt

Taḫtını tācını hebā eyle hep
Muntaẓır-ı rāh-ı beḳā eyle hep

Ḳıl bu ṭoḳuz cāmı yire pāymāl
Münkesir it ḫāṭır-ı cāhil-miṣāl

Boz felegüñ ālet-i hengāmesin
Ṣoy güneşüñ ʿāriyeti cāmesin (AE 16a)

Ḳoma ulu ecniḥadan bir nişān
Niçe bir ide felegi āşiyān

Ḫışm ile zāl-i felegi çal yire
Bām-ı semādan güneşi ṣal yire

Sāye-i üftāde gibi fi'l-meṣel
Saḳf-ı felekden yire düşsün zuḥal[436]

Ḳıl ḳamerüñ ḳadd-i bülendini pest
Kāse-i Mecnūn gibi eyle şikest

Ḫāke yıḳılsun şütür-i müşteri
Yaʿni sipihrüñ cesed-i ekberi

Ḫūtı çıḳar baḥr-ı felekden hemīn
Nūnı daḫı eyleme zīr-i zemīn

Eyle bu dünyā felegine ġażab
Oḳını at yayını yaṣ cümle hep

[434] yirleri yıḳ yab yab: gökleri yap yap AE
[435] Tercümesi: "*Sen de ki mülkiyet kimindir*" (Kuran 40/16)
[436] saḳf-ı: fīl-i AE, R

Ḥāṣılı hep gökde olan kevkebi
Ḫāke düşür ḳatre-i şeb-nem gibi[437]

Cānları ḳıl bend-i bedenden ḫalāṣ
Kendüyi bilsün bu ʿavām u ḫavāṣ

Yoluña cānlar virici ʿāṣıḳān
ʿĀlem-i fürḳatde ṭurur nā-tüvān[438]

Yüzlerin aġ eyle miṣāl-i kefen
Bād-ı ṣabā gibi götür ḫākden (M 12a)

Serv-i ḥarem yaʿni nebiyyü'l-enām
Sidre gibi ravżadan itsün ḳıyām[439] (R 12a)

Ümmeti öñünce elif ḳāmeti
Ümmetüñ olsun sebeb-i raḥmeti[440] (AE 16b)

Ẓulmetiyān ile bu nūrāniyān
Emrüñ ile ber-ṭaraf olsun hemān

Ḳābil-i iḥsānları ḳıl intiḫāb
Sāʾirine eyle ʿaẕāb u ʿiḳāb[441]

Ḫᵛāb-ı memātından uyansun enām
Cenneti ʿuṣṣāḳuña eyle maḳām[442]

Ḥasretine her kişi bulsun vuṣūl
ʿĀlem-i ḳurbiyyetüñe eyle yol

Teşne-i iḥsānlaruñ itsün ẓuhūr
Çaġlasun enhār-ı şerāben ṭahūr

Teşnedür iḥsānuña Yaḥyā daḫı
Gözine gösterme derd-i dūzaḫı[443]

[437] ḳatre-i şeb-nem: ḳatre-i eşküm AE, noḳṭa-i eşküm M
[438] ʿāṣıḳān: nātüvān R
[439] sidre gibi ravżadan itsün ḳıyām: serv gibi sidreden itsün beyān M
[440] ümmeti: ümmet AE
[441] sāʾirine eyle: her birine itme R
[442] ʿuṣṣāḳuña: ʿuṣṣāḳ ile AE
[443] derd-i: reh-i M

ʿArż-ı cemāl eyle götür perdeñi
Ḫor u ḥaḳīr eyleme perverdeñi[444]

Luṭfuña lāyıḳ budur ey lā-yezāl
Olmaya perverde-i Ḫaḳ pāymāl[445]

Tenbīhü'l-ġāfilīn-i raʿnā[446]

Bir gün eyā muḫteliṭ-i nefs-i ġūl
Ehl-i beḳā ḥāceti olur ḳabūl

Ġāfil iken rūz-ı ḳıyāmet ḳopar
Āhuñ ile dūd-ı melāmet ḳopar

Tevbe ḳapusı ḳapanur nā-gehān
Maşrıḳını maġrib ider şems-i cān[447]

Cevrüñ ile eşk-i revān kim aḳar
Seyle dönüp beyt-i vücūduñ yıḳar[448] (AE 17a)

Aç gözüñ itme ṭamaʿ-ı dünyevī
Ḳāl ider insānı bu ḳavl-i ḳavī

Eyle bu tedbīri belā gelmeden
Cānuñı cellād-ı ecel almadan

Aṣṣısı yoḳ soñra peşīmānluġuñ
Berg-i ḫazān gibi perīşānluġuñ

Ḫikāyet-i tuḥfe-i zībā[449] (M, R 12b)

Şāfiʿī devrinde birinüñ meger
Bir ḳuyı buġdayına olur żarar

Ḳoñşı evinden deşilür mühmelāt
Mühmel olur mühmel ile ṭayyibāt

[444] ḫor u: ḫāk-i AE, M
[445] pāymāl: lā-yezāl R
[446] Başlık: AE 16b, M 12a, R 12a; Tenbīh M, R
[447] ḳapanur: yapılur M
[448] beyt-i: berg-i R
[449] Başlık: AE 17a, M 12a, R 12a; Ḫikāyet M, R

Şol yaramazlar gibi kim vuşlatı
Ādemüñ olur sebeb-i nekbeti[450]

Şerʿ-i şerīf anı ider iḳtiżā
Ḳoñşusı ol buġdayı ölçe ala

Cümlesini ḥıfẓ u ḥirāset ide
Zerʿ zamānında zirāʿat ide

Ḥāşılını ḫarmene ala gide
Dökdüre anı şavura pāk ide

Aldugı miḳdārını vara vire
Borcın edā ide şevāba gire

Ḥāşılı pāyānına irince sāl
İkisi ḥaḳlaşdı kesildi cidāl

Ṭopraḳ anuñ gibileri pāk ider
Ādem olan aşlını idrāk ider (AE 17b)

Dāne gibi ādemi ikide bir
Mūr-ı ecel zīr-i zemīne ṭaşır[451]

Yirde yatan zer gibidür evliyā
Ḳadri bulur ḫāk ile neşv ü nemā[452]

Gör bu müselmānluġı kim muttaşıl
Ṭoprağuñ altunda yatur bunca yıl

Umaruz anı ki bu ḳavm-i żaʿīf
Ola o buġday gibi pāk u laṭīf[453]

Yatmaġ ile cīfe-i cürmi gide
Ḫāk-i siyāhı bedenin pāk ide

Baḥre duḫūl eyleyen enhārvār
Pāklere ḳarışa encām-ı kār[454]

[450] nekbeti: raḥmeti R
[451] ādemi: ādem AE
[452] evliyā: aṣfiyā: M, R
[453] ki: - AE; laṭīf: naẓīf M, R
[454] eyleyen: idici AE, M; encām-ı kār: encāmvār AE

Cism-i nihālini nesīm-i ṣabā
Cānib-i Firdevs-i berīne ṣala[455]

Cān-ı şehīdān gibi maḳbūl ola
ʿİşrete Rıḍvān gibi meşġūl ola[456]

Gözin aça gül gibi ḫandān ola
Kendüzini cennet içinde bula

Derdini viren vire dermānını
Göstere bu müşkilüñ āsānını (M 13a)

Lāyıḳ ola ʿālem-i envāra ol
Āyine gibi ire dīdāra ol (R 13a)

Zemzeme-i rūz-ı ḳıyāmet hemān
Ḳorḫulu düş gibi geçe nā-gehān[457]

Naʿt-ı evvel-i Resūl-i Kibriyā[458] (AE 18a)

Ṣalli ʿalā men hüve şemsü'ḍ-ḍuḥā
Ṣalli ʿalā seyyidinā'l-Muṣṭafā[459]

Bāʿiṯ-i cemʿiyyet-i ḫalḳ-ı cihān
Vāriṯ-i ḫāṣiyyet-i peyġamberān

Vāsıṭa-i ʿışḳ-ı cemāl-i Celīl
Rābıṭa-i zevḳ-ı viṣāl-i Cemīl

Maḫzen-i esrār-ı ʿAlīm u Ḥakīm
Gülşen-i envār-ı Kerīm u Raḥīm

Server-i aṣḥāb-ı melek-maʿdelet
Rehber-i aḥbāb-ı felek-menzilet

ʿĀleme sulṭān-ı kerīmü'l-ḫiṣāl
Ādeme bürhān-ı ʿadīmü'l-miṯāl

[455] cism-i: cismi AE, M; ṣabā: ṣafā M, R
[456] ʿişrete Rıḍvān gibi meşġūl ola: ehl-i cinān gibi güle şād ola R
[457] zemzeme-i: zelzele-i R
[458] Başlık: AE 17b, M 13a, R 13a; Naʿt-ı evvel M, R
[459] şemsü'ḍ-ḍuḥā: şemsü'l-hedā R ; seyyidinā'l: seyyidinā AE, M; Tercümesi: Sabah güneşi olan kimseye salat getir. Efendimiz Mustafâ'ya salat getir.

Ümmeti cümle ümemüñ serveri
Himmeti ehl-i keremüñ şehperi

Keşret-i noḳṣānumuzuñ ʿārifi
Ẓulmet-i ʿiṣyānumuzuñ vāḳıfı

Ṣāniʿ-i tertīb-i ṣalāt-ı güzīn
Māniʿ-i āsīb-i ʿuṣāt-ı zemīn

Aḥsen-i ādem ḥasen-i enbiyā
Seyyid-i ʿālem sened-i aṣfiyā

Server-i eṣḥāb u ser-i rāşidīn
Pīşrev-i ḳāfile-i ehl-i dīn[460]

Bedr-i dücā nūr-ı çerāġ-ı vücūd
Dürr-i yetīm-i ṣadef-i baḥr-ı cūd

Kendüye ʿāşıḳ olanuñ ʿāşıḳı
Ḥaḳ sözinüñ ṣādıḳı vü nāṭıḳı (AE 18b)

Yaʿni nebiyyü'l-ʿArabu ve'l-ʿAcem
Aḥmed u Maḥmūd u şefīʿü'l-ümem[461]

Nūr-ı nübüvvet gezüp enhārvār
Eyledi ẕātı deñizinde ḳarār

Oldı elif gibi o kān-ı saḫā
Fātiḥa vü ḫātime-i enbiyā[462] (M, R 13b)

Ol elif-i cāna hezār āferīn
Evvele vü āḫire bālā-nişīn

Muṣḥafıdur hādī-i rāh-ı necāt
Her varaḳı ümmetine ḳol ḳanāt

Merkez-i ʿālem güher-i ḫilḳati
Devr-i felek dāʾire-i ʿizzeti

[460] u: - R
[461] u: - R
[462] ṣaḥā: kerem AE, ṣafā M

Ḥażretidür cevher-i cāna sebeb
Cān degül esbāb-ı cihāna sebeb

Cūş u ḫurūş eyledi deryā-yı nūr
Evvel-i mevcidür o ẓıll-ı ġafūr

Tañrı bir ammā ki ḳulı bī-şümār
Baḥr bir ammā ṭalazı ṣad hezār

Mevci anuñ gerçi ki bisyār olur
Biri yoġ olursa biri var olur

Gördi çü dīdārını ʿayne'l-yaḳīn
Aña yaḳīn oldı hemān ʿāşıḳīn

Nāḳası güyā cebel-i Ṭūr idi
Kendi ser-i Ṭūr'da bir nūr idi

Arż-ı muḳaddes ḳademinden celīl
Dāmen-i ḳadrinde ġubār-ı ḳalīl (AE 19a)

Nām-ı şerīfini Ḫudā-yı muʿīn
Eyledi dil ḳuflına miftāḥ-ı dīn

Sözleri esrār-ı vücūd u ʿadem
Ḫāṭırı levḥ idi lisānı ḳalem[463]

Lafẓ-ı kelāmı güher-i maʿnevī
Baḥr-ı vücūdı eṣer-i maʿnevī[464]

Göñli kitābetden iderdi ibā
Ḳılmaz idi rūy-ı beyāżı ḳara[465]

Şāhid-i maʿnāya urup silsile
Mültefit olmazdı ḫaṭ-ı müşkile

Çekmez idi anuñ elinden elem
Ḫāme vü nāme ümem-i muḥterem

[463] u: - AE, R
[464] kelāmı: kelām R
[465] iderdi: umardı M

Pīş-i ḥużūrında maḥall-i suʾāl
Niçe kelīm oldı ḳalem gibi lāl

Böyle degildür ki ḳalem ẓāhirā
Maʿrifeti ḳuflına miftāh ola

Bir gice ol iki cihānuñ şehi
Çaldı benān-ı elifiyle mehi (M, R 14a)

Rişte-i tesbīḥi süvār-ı ṣalāḥ
Mūcib-i ʿizzet sebeb-i iftitāḥ[466]

Rūḥına ol ḫūşe-i bāġ-ı ṣafā
Ṣubḥ u mesā bir bir olurdı ġıdā

İn hüve illā senedü'l-ḥāmidīn
Muḥteremü'l-ʿābidi ve'z-zāhidīn[467]

Ḫāl-i ruḫı dīn-i güzīni Bilāl
ʿĀşıḳ-ı Ḥaḳ nāṭıḳ-ı ḫayrü'l-maḳāl[468] (AE 19b)

Çār-ʿanāṣır gibidür çār-yār
Her birinüñ bir şeref ü ḳadri var[469]

Oldı Resūl'e bu çehār-güzīn
Hem-dem ü hem-rāz u ẓahīr u muʿīn

Dem-be-dem efzūn ola raḥmetleri
ʿİzzet ü devletleri ḥürmetleri[470]

Naʿt-ı şānī[471]

Kān-ı vefā baḥr-ı muḥīṭ-i saḫā
Ẓıll-ı Ḫudā şems-i hüdā Muṣṭafā

Leşker-i eṣḥāb cüyūş-ı sürūş
Müfteḳır-ı nās u şeh-i ḫırḳa-pūş[472]

---

[466] tesbīḥi: tevḥīdi M, tesbīḥ R
[467] muḥteremü'l: muḥtereʿu R; Tercümesi: O ancak ve ancak hamd edenlerin senedidir. Âbid ve zâhidlerin saygı duyduğudur.
[468] ruḫı: ruḫ AE, M; ʿāşıḳ-ı Ḥaḳ nāṭıḳ-ı: ʿāşıḳ u nāṭıḳ-ı AE
[469] ü: - R
[470] devletleri ḥürmetleri: ḥürmetleri devletleri R, ḥürmetleri vü devletleri AE
[471] Başlık: AE 19b, M 14a, R 14a

Çünki ẓuhūr itdi o baḥr-ı kemāl
Cūy gibi geldi aḳışdı ricāl

Ḥaḳ ṭarafın açdı o ʿālī-cenāb
Mülk-i cihānı nitekim āftāb

Tīġı uzanurdı zamān-ı ḳıtāl
Şaʿşaʿa-i mihr-i münevver-miṣāl

Yaḳmaġa vü yıḳmaġa oldı sebeb
Ṣūret-i bī-maʿnā-yı aṣnāmı hep

Seyfi ʿadū semtine sedd-i sükūt
Rāhib-i deyrüñ çañına ṭıḳdı ot

Çarḫı batup oldı ʿadū nā-tüvān
Yıldızı düşdi nitekim āsmān

Gün gibi uzatdı yed-i nuṣretin
Bozdı petergāhlaruñ ṣūretin (AE 20a)

Düşmenine şemʿ gibi dāʾimā
Kendü vücūdından irerdi belā[473] (R 14b)

Müfside ifsādı olurdı müdām
Vāsıṭa vü rābıṭa-i inhizām[474] (M 14b)

Gün gibi Ḳur'ān'ını ḳıldı ʿayān
Kāfire encüm gibi oldı Ḳur'ān

Tīġ-ı benānıyla o şāh-ı ricāl
Bedri çalup eyledi iki hilāl

Her nereye gitse o şāh-ı cihān
Gökde seḥāb olur idi sāyebān[475]

Aña baş üzre yir iderdi Nebī
Sūre-i Ṭāhā'da olan med gibi[476]

---

[472] cüyūş-ı: cüyūş u AE; u: - AE, R
[473] düşmenine: düşmene AE
[474] müfside: müfsid u AE, maʿnāda R; vü: - AE, M
[475] şāh-ı: şems-i AE, M

Şāh-ı beḳādur o şerīfü'l-ʿibād
Çetr-i hümāyūnına olmaz ʿimād

Ceẕbesi aṣḥābına oldı sebeb
Ḥażret-i Ḥaḳ cānibine çekdi hep

Luṭfı sebeb olmasa idi müdām
Çāh-ı cehāletde ḳalurdı enām

Şol şeb-i yeldā gibi ẓıll-ı siyāh
Ḳılmadı nevrūz-ı vücūdın penāh[477]

Olmaz eyā zümre-i nūrāniyān
Nūr ile ẓulmet bir uġurdan ʿayān

Ẕātı anuñ maʿnāda ʿarşı aşar
Yir yüzine sāyesi nice düşer

Cümle melek aña olur dā'ire
Gölgesini kimse düşürmez yire[478] (AE 20b)

Mescidi yolında meger kim Bilāl
Ṭaḳılur idi aña sāye-miṯāl

Görmeyeni görse miṯāl-i bahār
Gözin açardı nitekim şāḫṣār

Himmeti bārānı ile muttaṣıl
Başdan ayaġa göz olur baḥr-ı dil[479]

Ḥaşre degin niteki şems-i ḍuḥā
Pertev-i irşādı olur reh-nümā[480]

Nāme-i Ḥaḳ'dur bize oldı ẓahīr
Şāhid-i ẓahrındaki mühr-i münīr[481]

---

[476] 481. Beyit: - R
[477] penāh: tebāh R
[478] aña olur: olur aña R
[479] göz olur: gözi R
[480] niteki: neyleye R
[481] ẓahīr: naḳīr R

Mühreli bir genc-i ilāhīdür ol
İki cihānuñ ulu şāhıdur ol[482]

Gizledi destinde ṭaşı bir ġabī
Ṭaş didi āmentü bike yā nebī

Söyledi īmān getürüp ṭaġ u ṭaş
Nīl gibi sen daḫı cūş eyle ṭaş[483] (M, R 15a)

Açluḳ acısını severdi nebī
Ṭatlu gelürdi aña şekker gibi[484]

Açluġ ile niteki ḳandīl-i nūr
Yüregi şalınsa gelürdi sürūr

Baġrına ṭaş baġlamasa her zamān
ʿĀlem-i bālāya uçardı hemān

Bir taşı ol ḫātimetü'l-mürselīn
Ḫātem-i cismine iderdi nigīn

Māʾil-i iḳbāl-i ḳanāʿat çü Ḳāf
Kāf gibi ẕevḳi yiri iʿtikāf[485] (AE 21a)

Gerçi nebīler anuñ ecdādıdur
Maʿnāda evlādınuñ evlādıdur

Ehl-i ṭavāfa ḥarem-i muḥterem
Maḳṣad-ı aḳṣā vü penāh-ı ümem

Ceẕbesi ʿuşşāḳı çeker dāʾimā
Ḫalḳ varur ḥālini aġlar aña

Bī-kes u maẓlūm u żaʿīf u nizār
Şefḳat idenden yaña eyler firār

Pīr u civān ile Medīne ṭolar
Yollarını gözleri yaşı şular[486]

[482] ilāhīdür: nihānīdür AE
[483] ṭaġ u ṭaş: ṭaşça ṭaş AE, M
[484] ṭatlu: ḫoş AE
[485] māʾil-i: ḳābil-i AE, M
[486] şular: siler R

Anı ḥabīb eyledi Rabbü'l-mucīb
Tañrı ḥabībine kim olmaz ḥabīb

Ḥüsn ise ancaḳ olur ey ʿāşıḳān
ʿĀşıḳ olur aña ḳulaḳdan cihān

Cümlemize oldı şefiʿü'l-verā
Cānını yolında kim itmez fedā

Luṭfı ziyāde keremi çoḳ olur
Nīl gibi acı dili yoḳ olur[487]

Ḫulḳı güzel lafẓ-ı kelāmı cemīl
Ẕātı saʿādetli ṣıfātı celīl[488]

Merḥameti derd-i yetīme devā
Maʿdeleti merd-i ġarībe şifā (AE 21b)

Kendüyi taḫfīf ideni dem-be-dem
Görse aġırlardı ḳonuḳlardı hem[489]

Düşmenini ol kerem issi meger
Luṭf ile iḥsān ile taʿẕīr ider

Görse yaramazları leyl ü nehār
Eyler idi eylük ile şermsār[490] (M, R 15b)

Zaḥmet-i aʿdāya cefāya ṣabūr
Miḥnet-i dünyāya belāya şekūr

Kendüye şol dem ki hedāyā gele
Nefsine virmezdi virürdi ile

Bolsa idi ol şeh-i ʿālī-neseb
ʿÖmrini aṣḥāba baġışlardı hep

Ümmetini ḥaşre degin ḳayırur
Ḳalb-i ḫazīnine tesellī virür

[487] olur: idi AE, R; Nīl: baḥr AE; olur: idi AE, R
[488] lafẓ-ı: luṭf-ı AE, R
[489] aġırlardı ḳonuḳlardı: ḳonuḳlardı aġırlardı AE
[490] eyler idi eylük ile: eylük ile eyler idi R

Ḥāṣılı şermende-i iḥsānıyuz
Çākeriyüz bende-i fermānıyuz

Ḳadr-i muʿallāsını eyler ʿayān
Sūre-i İsrā'daki sırr-ı nihān[491]

Naʿt-ı şāliş miʿrāc-ı faḫr-i cihānı beyān ider[492]

İstedi açılmaġa esrār-ı Hū
Yaʿni hüveydā ola dīdār-ı Hū (AE 22a)

Server-i eṣḥāb u ser-i ʿāṣıḳīn
Nūr-ı cemālin göre ʿayne'l-yaḳīn[493]

Göstere envār-ı gülistānını
Daḫı ziyāde ide iḥsānını

Rifʿatini eyleye fevḳa'l-ʿulā
ʿĀlem-i bālāya ola reh-nümā

Kaʿbe-i maḳṣūda irişe Resūl
Ola münācāt u duʿālar ḳabūl[494]

ʿArż-ı cemāl ide anı ḫoş göre
Mertebe-i ʿālīyeye irgüre

Hem sevine sevdügi iḥsān ile
Görebile çeşm-i dil ü cān ile[495]

ʿİzzet ise ancaḳ olur nā-gehān
Şāhlaruñ şāhı Ḫudā-yı cihān[496]

Bir ḳulını çaġıra taʿẓīm ile
Söyleye ikrām ile tekrīm ile[497]

---

[491] ʿayān: ʿbeyān AE, M
[492] Başlık: AE 21b, M 15b, R 15b; miʿrāc-ı faḫr-ı cihān beyān ider: faḫr-ı cihānuñ miʿrācıdur AE, miʿrāc-ı faḫr-ı cihān beyānındadur ki ẕikr olınur R
[493] u: - R
[494] ola: oldı R; ḳabūl: resūl AE
[495] çeşm-i: çeşm ü R
[496] şāhlaruñ: şāhuñ AE
[497] 530. Beyit: - R

Bir gice dün yarısı idi meger
Yār diyārından irişdi ḫaber

Nice ḫaber rābıṭa-i ḳurb-ı ẕāt
Būy-ı cinān gibi mümiddü'l-ḥayāt

Rūḥ-ı revān gibi ḥabībü'l-ḳulūb
Nūr-ı başīret gibi merġūb u ḫūb (AE 22b, M 16a)

Leẕẕet-i vuṣlat gibi cāndan ʿazīz
Her ne ki dirsem daḫı andan leẕīẕ[498] (R 16a)

Ol gice yüz vech ile oldı ʿayān
Miskī libāsıyla ʿarūs-ı cihān

ʿAynı idi ʿanberüñ ol tār-ı şeb
Ḳadr-i bülendi ʿaceb-ender-ʿaceb[499]

Devr-i zamān niteki mektūb-ı yār
Ḳaralanup olmış idi cümle tār[500]

Tār velī kākül-i cānān gibi
Cān gözine kuhl-ı Ṣıfāhān gibi

Kevṣer ile şanki şulandı cihān
Ḳaṭreleridür görinen aḫterān

Geldi bu tārīk ile şevḳe ricāl
Dildeki sevdā-yı maḥabbet-miṣāl

Faḫr-ı cihān ḫānede tenhā idi
Bir ol idi bir şeb-i isrā idi

Ḳudret-i Ḥaḳ nāmesidür ol cemīl
Oḳıdı taʿẓīm ile peyk-i celīl

Didi selām eyledi Rabbü'l-enām
Daʿvet-i ḫāṣṣ itdi velī luṭf-ı ʿāmm

[498] ʿazīz: leẕīẕ AE, M
[499] 536. Beyit: -AE
[500] mektūb-ı: merġūb-ı R

Ḫidmete gönderdi beni gel buyur
Gökleri seyr eyle o Mevlā'yı gör[501]

Bindi Burāḳ üstine fetḥa gibi
Gün gibi bālāya çekildi nebī[502] (AE 23a)

Ḳulluġın ol şāhuñ idüp ol celīl
Oldı çerāġ-ı ḥasenāta delīl[503]

Gün gibi miʿrācını buldı Resūl
Çekdi anı ceẕbe-i aṣl-ı uṣūl

Ḥaḳ yolınuñ mürşidi şeyḫü'l-enām
Hādī-i islām u imāmü'l-hümām

Serv gibi ṭoġrılup ol dem hemān
Eyledi ʿazm-ı ṭaraf-ı lā-mekān

Geçdi hevā yüzini gitdi bülend
Terk-i hevā iden olur ercümend[504]

Niteki vaṣl ile dil-i ʿāşıḳān
Kendüye açıldı der-i āsmān

Göklere bir demde irişdi hemān
Ṭaġlara mānend-i ṣadā-yı ezān (M 16b)

Geldi aña ez-semek u tā simāk
Zemzeme-i naʿra-i rūḥi fedāk (R 16b)

Açdı bu kuhsār-ı semāvāta yol
Ṭayy-ı mekān itdi ṣabā gibi ol[505]

Devlet ile ol şeh-i ʿālī-himem
Başdı güneş gibi sipihre ḳadem

Aġlar iken güldi açıldı semā
Yaradı aña ḳadem-i Muṣṭafā

[501] beni: - AE
[502] R'de mısralar yer değiştirmiştir.
[503] ol celīl: Cibrīl AE, M
[504] gitdi: itdi R; iden: ider R
[505] ṣabā: ṣadā M, R

ʿİzzet ile oldı Burāḳ'ı izi
Çarḫ-ı berīnüñ şeref-i yıldızı[506] (AE 23b)

Cümle nücūm-ı ṭabaḳāt-ı celāl
Gözini dikdi yola nergis-miṣāl[507]

Şems-i ḍuḥā gibi yüceldi o māh
Oldı yedi gökler aña bārgāh

Oldı saʿādetle o mihr-i cihān
Dürr-i yetīm-i ṣadef-i āsmān[508]

Seyr-i cinān oldı müyesser aña
Gitdi duʿā gibi Ḫudā'dan yaña

Oldı Ṣafīyu'llāh anuñ ṭālibi
Ḳarşuladı ṭāliʿ-i saʿdı gibi

Geçdi Kelīmu'llāh ile ṣoḥbeti
Eyledi Rūḥu'llāh ile ülfeti

Ṣaldı gülistān-ı Ḫalīl'e zülāl
Aldı ele göñlini ḥīn-i viṣāl

Eyledi Dāvūd maḳāmını maḳām
Virdi Süleymān nebīye selām

ʿIşḳ-ı Ḫudā gibi o ʿālī-neseb
Uġradı ervāḥ-ı nebiyyīne hep[509]

Ḳıldı ḳıbāb-ı felegi ṭopṭolu
Ḥālet-i Hū ṣoḥbet-i Hū ẕikr-i Hū

Yirde iken yirde olandan şerīf
Gökde iken gökde olandan laṭīf (AE 24a)

Raḥmet-i Ḥaḳ gelmede bu gitmede
ʿIşḳ-ı nihānını ʿayān itmede[510]

[506] 557. Beyit: - AE
[507] yola: yire M
[508] mihr-i: faḫr-ı M
[509] nebiyyīne: nebiye R

Ġonca gibi gülmede açılmada
Kendüyi teslīm-i Ḫudā ḳılmada[511]

Oḳ gibi geçdi bu ṭoḳuz şīşeden
Cānı ḫalāṣ oldı bu endīşeden (M 17a)

Ol yüceden görinür idi güneş
Āb-ı zer ile yazılan noḳṭaveş (R 17a)

Aşdı ser-i sidreyi mānend-i bād
Vardı efendisine ḫayrü'l-ʿibād

Ḳaldı yedi gökler ile şeş cihāt
Döndi yaradılmamışa kā'ināt

Vaṣl ile mānend-i ġam-ı ʿāşıḳān
Ṣanki yoġ oldı var iken bu cihān

Ḥaḳḳ'a yaḳīn oldı cihāndan ıraḳ
ʿĀlem-i ḳurbiyyete irişdi çaḳ

Mülk-i cihāndan geçegör evvelā
ʿArż-ı cemāl eyleye tā kim Ḫudā

Vaḥdet-i Ḥaḳ gülşenini gözledi
Gül gibi ḳopduġı yiri özledi

Refref ile ber-ṭaraf oldı Resūl
Buldı hemān aṣl-ı uṣūle vuṣūl (AE 24b)

Başladı açılmaġa esrār-ı Hū
Yaʿni serā-perde-i dīdār-ı Hū[512]

Gönli gözi ġarḳa-i envār idi
Anda hemān Ḥażret-i Ḥaḳ var idi[513]

Cānı ki müstaġraḳ-ı cānān idi
ʿĀlem-i envār ile yeksān idi[514]

---

[510] gelmede bu gitmede: gitmede vü gelmede R
[511] ḳılmada: itmede R
[512] esrār-ı: gülzār-ı AE, M
[513] envār: dīdār R

Açdı niḳābını saʿādet yüzi
Gördi cemāl issini cānı gözi[515]

Ẕātına ʿālī naẓar itdi Ḫudā
Söyledi bī-ḥarf ü ṣadā vü edā[516]

Daḫı ʿazīz eyledi bu iʿtibār
Mertebesi bir iken oldı hezār

Bildi Ḫudā ümmetine himmetin
Yarlıġadı ʿāṣī olan ümmetin

Gitdi velī geldi hedāyā ile
Devlet ile raḥmet-i Mevlā ile

Şevḳ-ı tecellā ile gitdi Resūl
Ẕevḳ-ı tesellā ile itdi nüzūl[517]

ʿĀlem-i imkānı gezüp geldi ol
Ṣanki o dünyāya varup geldi ol[518]

Söyledi aṣḥāba temāşāsını
Sırr-ı sürūr-ı şeb-i isrāsını[519] (AE 25a, M 17b)

Sāḳī-i şevḳ oldı muḥibbānına
Āline evlādına yārānına (R 17b)

Ümmeti aġlatdı kemāl-i sürūr
Gözlere nūrından anuñ geldi nūr[520]

Ey kerem issi Eḥad-ı ẕü'l-minen
Ẕerrece Yaḥyā'ya vir ol nūrdan

Pertev-i ḫūrşīd gibi dāʾimā
Defʿ ide tārīk-i vücūdını tā[521]

---

[514] cānān: envār M; yeksān: hemvār M
[515] gördi cemāl issini cānı: gördi cemālini anuñ cān R
[516] ḫarf ü: ḥarf R
[517] ẕevḳ-ı: ẕevḳ u M
[518] gezüp: yarup AE, M
[519] isrāsını: esrārını AE
[520] aġlatdı kemāl-i: eyledi cemāl-i AE; nūrından: gözinden R; anuñ geldi : geldi anuñ M, R
[521] defʿ : refʿ M; tā: bā R

ʿĀḳıbeti ḫayr ola ol nūr ile
Ẕākir ola ḫāṭır-ı mesrūr ile

Evṣāf-ı pādşāh-ı ʿālem-penāh[522]

Dīni ḳavī ḥākim-i şerʿ-i ḳavīm
Fikri raḳīḳ añlayışı müstaḳīm

Ġāzīlerüñ serveri vü hem-seri
Merd-i Ḫudā mülk-i velāyet eri

Ẕihni güşāde nitekim āftāb
Maʿrifetüñ kānı miṣāl-i kitāb

ʿĀdil ü deryā-dil ü ehl-i sükūn
Kāmil u ṣāḥib-hüner ü ẕü-fünūn[523]

Gönli ġanī ḫaşleti ġāyetde ḫūb
Sevgisi insāna ḥabībü'l-ḳulūb (AE 25b)

Aşlı vü nesli neseb-i enbiyā
Rūz-ı ġazā ġāzīlere muḳtedā[524]

Ẕātı saʿādetli ṣıfātı şerīf
Her hüneri biri birinden laṭīf

Ṭāliʿi ḳuvvetli yüzi ḳutlu şāh
Ceddi Süleymān'a degin pādşāh

Şāh-ı cihān şāh-ı Süleymān Ḫān
Pādşeh-i leşker-i ʿOsmāniyān[525]

İcteməʿa'n-nāsu ʿalā ẕātihi
Erşedehu'llāhu ʿilā ẕātihi[526]

Oldı aña naṣṣıla Ḥaḳ'dan naṣīb
Naṣrun minaʾllāhi ve fethün ḳarīb[527]

---

[522] Başlık: AE 25a, M 17b, R 17b
[523] ü: - R; ü: - R
[524] neseb-i: nesebi AE; muḳtedā: reh-nümā AE
[525] pādşeh-i: pādşāh-ı AE
[526] Tercümesi: İnsanlar onun zâtı üzere toplandılar. Allah onu kendi zâtına irşâd etti.
[527] oldı aña naṣṣıla: bu naṣṣıla ki R; "*Allah'tan bir yardım ve yakın bir fetih*" (Kuran 13/61).

Memleketi cevr u cefādan ḥaṣīn
Emn ü emān ile göñüller emīn (R 18a)

Gün gibi tāc-ı zer ile bir ḳarı
Aḫşama ḳalınca gezer her yiri (M 18a)

Şīrler āhūya şikārın ṭaşır
Arḳasını pençesi ile ḳaşır

Anuñ ile niteki faṣl-ı bahār
Gülmede açılmadadur her diyār[528]

Ḫāmesi miftāḥ-ı kilīd-i saḫā
Nāmesi maẓlūma çü şemʿ-i hüdā (AE 26a)

Gördi saḫā vü keremin bī-ḥisāb
Ġarḳ-ı ʿaraḳ oldı ḥayādan seḥāb

Tīġı ile niteki şems-i cihān
Açdı cihān mülkin o ṣāḥib-ḳırān

Ḫalḳı ġazāya sürer eyler fütūḥ
Mescide gūyā beden-i nāsı rūḥ

Tūġlı ṭuġulġalı ḳulı bī-ḥisāb
Her biri bir şaʿşaʿalı āftāb[529]

Leşkerinüñ keṯreti baḥr-ı feżā
Her cebeli bendesi mevc-i belā[530]

Şīr-i Ḫudā gibi şecīʿ u dilīr
Olmaz anuñ gibi sipāhī emīr

Atı öñünce n'ola ol pehlevān
Sām-ı süvārı yüridürse yayan

Ġāzīlerüñ mürşididür pīridür
Gün gibi sulṭān-ı cihān-gīridür

[528] açılmadadur: açılmada AE
[529] şaʿşaʿalı: şaʿşaʿa-i R
[530] feżā: ḳażā AE, M

Bendeleri bī-ʿaded ü bī-ḳıyās
Ḳullarınuñ ḳullarıdur bāy-ı nāṣ

Şems ü ḳamer gibi anuñ her zamān
Yumruġı altında bu ḫalḳ-ı cihān

Encüm-i seyyāre gibi ṣad hezār
Üsküf ile yırtıcı şāhīni var (AE 26b)

Alıcı şāhīnlerine her zamān
Ḳulle-i aʿdāyı ider āşiyān[531]

Üsküf ile ḳulları var bī-naẓīr
Ṣoḥbetine oldı sirācü'l-münīr

Peykleri düşmene peykān olur
Rūz-ı ġazā āfet-i devrān olur

İki yaḳa issidür ol baḥr-ı cūd
Rūd gibi ḥükmi serīʿü'l-vürūd[532] (R 18b)

Baḥre daḫı leşkeri ḳılsa güẓār
Gökyüzi mirʾātı olur pür-ġubār[533] (M 18b)

Ṣalsa ṭonanmasını deryāya ger
Kāfiri hep müflis u ʿuryān ider

Ḳadre irer niçe ḳadırġaları
Ṭoyum ider ḫalḳı alur her biri[534]

Aḳ ʿalemi ʿaynı ile nūrdur
Ṣanki dıraḫt-ı cebel-i Ṭūr'dur[535]

Sevdi ḳızıl sancaġını ehl-i ḥāl
Şol şecerü'l-aḥḍari nāren-miṣāl[536]

Ḫalḳa yeşil sancaġı virür ḫurūş
Ḥıżr nebī gibi olur sebze-pūş

[531] ḳulle-i: ḳalʿa-i AE, M
[532] rūd: dūd R
[533] ḳılsa: itse R
[534] ider: olur M, R
[535] dıraḫt-ı: miṣāl-i AE
[536] "*Yemyeşil ağaçtan ateş yapmak*" (Kuran 80/36)

Tūġları pīr-i mübārek-naẓar
İlleri irşādı ile şād ider (AE 27a)

Ṣaldı anuñ tīġı cihāna celāl
Ṣaʿ ṣaʿ a-i mihr-i mücellā-miṯāl

Ṣarı ḳızıl bayraġ ile her zamān
Bendeleri lāleye beñzer hemān

Şeşperinüñ sāyesi bī-iştibāh
Fetḥ u ẓafer yüzine ḫāl-i siyāh

Cümleten olmışdur anuñ leşkeri
Nevʿ-i benī ādem ü dīv ü perī[537]

Bir yire cemʿ olsa firāvān olur
Ḥākim-i dīvān-ı Süleymān olur[538]

Kāse-i ḫurşīd ile çarḫ-ı dü-tā
Dārını dervāze ider bir gedā

Lāyıḳa bir mertebe-i lā dimez
Kimseye ẓulm olduġını istemez

Söylese eyler edeb ile ḫiṭāb
Öñüne baḳar nitekim āftāb

Hem-çü ʿÖmer ol şeh-i ʿālem-penāh
Oġlına daḫı ḳıyar itse günāh

Añlasa fi'l-cümle ḫaṭāsın eger
Rūḥı ise daḫı anı ṭarḥ ider

Rā gibi egriyi kenāra atar
Māh-ı nev ise daḫı itmez naẓar (AE 27b)

Ṭoġrıya yanında ider iʿtibār
Cāmiʿi yanında miṯāl-i menār (R 19a)

[537] nevʿ-i benī: Nūḥ gibi M
[538] cemʿ olsa: gelse R

Cāmiʿ i bir ölmez oġuldur aña
Kaʿ be gibi bī-bedel ü dil-güşā (M 19a)

Midḥatını itmez isem iḫtişār
Söz uzanur niteki hicrān-ı yār

Eyleyelüm aña duʿ ā vü ṣenā
Āḫireti ʿ āḳıbeti ḫayr ola

Sebeb-i teʾlīf u ḥasb-i ḥāl-i ṣāḥib-i taṣnīf[539]

Arnavudʾuñ ḫāṣṣları yegleri
Nesl-i ḳadīmüm Duḳakīn begleri

Mülk-i ʿ Arabʾdan ki firār itdiler
Ṭaşlu vilāyetde ḳarār itdiler

Geldi bu şīrān-ı dilīrān-ı ceng
Ṭaġlara ṭaġıldı miṣāl-i peleng

Oldı çoġı mezraʿ atüʾl-müʾminīn
Ṭurmaz o yirden durur erbāb-ı dīn

Ḫākleri cümle cevāhir-niṣār
Ḥikmet ile maṭlaʿ -ı nūr oldı tār[540]

Anda ḳarār itmişidüm cān gibi
Ḫāredeki laʿ l-i Bedeḫşān gibi[541] (AE 28a)

Aldı çıḳardı beni ehl-i ġazā
Ṣanki ḥacerden güher-i bī-bahā[542]

Ḳıldı beni Ḫālıḳ-ı kevn ü mekān
Bende-i efgende-i ʿ Osmāniyān

Niteki ṭaşdan çıḳar āb-ı zülāl
Oldum o dem ṭālib-i baḥr-ı kemāl[543]

[539] Başlık: AE 27b, M 19a, R 19a
[540] tār: nār AE, M
[541] cān: gün R
[542] beni: bizi AE
[543] çıḳar: çıḳan AE, R

Hem-dem olup ʿālim ü dānālara
Uġradı yolum niçe deryālara

Kendümi fāżıllara ḳıldum celīs
Mürşid-i kāmillere oldum enīs

İki hüner virdi baña ẕü'l-celāl
Biri şecāʿat biri fażl u kemāl

Birisi mīrāṯ idi el-ḥak baña
Biri ẕekāvetden olan iktiżā

Ḳıldı sipāhī beni şāh-ı güzīn
Eyledi aṣḥāb-ı yemīne ḳarīn

Ḳırmızı bayraḳla elümde sinān
Olur idi bir şecer-i erġuvān (R 19b)

Ḳalʿa şavāşında olurdum dilīr
Tīġ gibi çalışur idüm ḥaḳīr[544] (M 19b)

Eyler idüm şevḳ ile şīrāne ceng
Ṭaş beresinden olur idüm peleng (AE 28b)

Niçe tüfenk fınduġı rūz-ı ḳıtāl
Geçdi benüm cānuma fürḳat-miṯāl

Bildiler ehliyyetümi ḫāṣ u ʿām
ʿİzzetüme eylediler ihtimām

Pādşeh-i devr-i zamān ʿāḳıbet
Virdi baña mertebe-yi tevliyet

Ḫayli menāṣıb baña oldı naṣīb
Almadum āsīb ile bir dāne sīb

ʿAdlüm ile niteki Nīl ü Fırāt
Uġraduġum yirlere virdüm ḥayāt

Kendüme evḳāfum olup kūh-ı Ḳāf
Bār-ı belādan bedenüm oldı kāf[545]

[544] ḥaḳīr: faḳīr AE, M

Buġż-ı ʿaẕīm eyledi baʿżı ʿavām
Ṭoġruluġum ʿaynına oldı nişān[546]

Bir iki tiryākī sefīh ü ġabī
Başuma ḳaṣd eyledi sükker gibi[547]

Gerçi elüm yufḳa idi nāmeveş
İllere baş egmez idüm ḫāmeveş

Beñzedi ecdāduma ser-keşlügüm
Mūcib-i ġam oldı müşevveşlügüm

Ẓulm-i ʿaẕīm eyledi aʿdā-yı dīn
Manṣıbum aldurdılar oldum ḥazīn (AE 29a)

Aldı ecel gibi biri dirlügüm
Ḳaldı kemāl ile bahādırluġum

Mey gibi geldi gözüme ḳanlı yaş
Ṭāliʿ-i naḥsumla iderdüm ṣavaş

Kim ki yolundan ṣapa mānend-i mest
Ḳalb-i ʿadū gibi ḳo bulsun şikest

Ẓālim ider gerçi ʿaẕāb-ı elīm
Ṣabrı olur mūcib-i ecr-i ʿaẓīm[548]

Cānib-i Ḥaḳ'dan baña oldı naẓar
Zāviye-i ʿuzlete itdüm güẕer

Ṭoldı ṣınıḳ göñlüme envār-ı Hū
Yapdı bu vīrāneyi miʿmār-ı Hū (R 20a)

Ḥażret-i Ḥaḳḳ itdi hidāyet baña
Ādem idüp virdi kerāmet baña (M 20a)

Münkeşif oldı gözüme kāʾināt
Ẓulmetümi sürdi benüm nūr-ı ẕāt

---

[545] bār-ı: bād-ı AE
[546] nişān: sinān M, R
[547] tiryākī: tiryāk AE; sükker: şekker AE, R
[548] ecr-i: emr-i AE

Gitdi güneş gibi gözümden ḥicāb
Rūy-ı murādumdan açıldı niḳāb

Olsa celālüm yüzi ḫalḳa ʿayān
Ḳorḳar idüm ben daḫı benden hemān[549]

Düşmene endāmum olup Ẕülfeḳār
Eyledi cemʿiyyetini tārmār[550] (AE 29b)

Dāl gibi düşmenümüñ dāʾimā
Kellesi cisminden olurdı cüdā

Ḫāṭırumı yıḳmaġa iden ġulüvv
Āḫirete gitdi yıḳıldı ḳamu

Gerçi baña ẓulm-i ʿaẓīm itdiler
ʿĀḳıbetü'l-emr zaʿīm itdiler

Oldı murādum ki sülūkum diyem
Gördügümi bildügümi söyleyem

Tā ki bile her kişi ʿayne'l-yaḳīn
Niçe imiş mertebe-i sālikīn

Ṣūfīlerüñ vecd ile ḥālātını
Vaḥdetini keşf u kerāmātını

Añlamayan ʿāşıḳa tefhīm idem
Aḥsen-i tedbīr ile taʿlīm idem

Baḥr-ı maʿānīye miṣāl-i ḳalem
Kendümi yüz vech ile ġavvāṣ idem

Sırr-ı serīr-i dil-i nūrāniyān
Olsa lisān-ı ḳalemümden beyān

Uydı bu tedbīre dil-i pür-ḫuşūʿ
Eyledi teʾlīf-i laṭīfe şürūʿ (AE 30a)

[549] hemān: ʿayān R
[550] cemʿiyyetini: cemʿiyyetümi R

İẕhār-ı velāyet ü işʿār-ı kerāmet-i maḫbūbu'l-ḳulūb mecẕūb-ı ẕü'l-celāl yaʿnī Muḥammed abdāl raḥmetullāhi'l-meliki'l-müteʿāl[551]

Sālik-i mecẕūblaruñ yoldaşı
Başı ḳaba yalıñ ayaḳlar başı

Ẓāhiri vīrāne vü miḥnet-zede
Bāṭını maʿmūr Muḥammed Dede (R 20b)

Gün gibi ʿuryān yürür idi müdām
Tīġ-ı vücūdunda yoġ idi niyām (M 20b)

ʿĀşıḳ-ı dīvāneleri böyle bil
Ḳayd-ı cihān ile muḳayyed degil

Yırtar atar câme vü pīrāheni
Ḫāke düşer berg-i dıraḫt-ı teni[552]

Açılur endāmı şükūfe-miṣāl
Ẓāhir olur mīve-i bāġ-ı kemāl

Şehrümüze gelmiş idi sābıḳā
Ḫıżr gibi yolda ṣataşdum aña

İki gün evvelce düşümde faḳīr
Beş ʿArabī beyt didüm bī-naẕīr

Çünki uyandum nitekim şemʿ-i dīn
Ḫāṭıruma gelmedi oldum ḥazīn[553]

Oḳudı bir bir baña ʿinde'l-vuṣūl
Cümle unutduġumı añdurdı ol (AE 30b)

Saġ elini sīneme soḳdı ʿayān
Mürde idüm şanki saġaldum hemān

Sīnemüñ üstünde o beş barmaġı
Oldı baña ẕevḳ u ṣafā ırmaġı

[551] Başlık: AE 30a, M 20a, R 20a ; raḥmetu'llāhi'l: ʿaleyhi raḥmetu'llāhi'l AE, ʿaleyhi raḥmetü'l R
[552] atar: atar atar AE
[553] oldum: ḳaldum AE, R

710 Ḳıldı rumūz ile ʿināyet baña
Ḫamse içün virdi icāzet baña

Ḥikmetini eylemek olmaz suʾāl
Ḳāle gelür ḥāl degildür bu ḥāl

Oldı baña şanki bahār-ı cünūn
Ceẕbesi ḳıldı beni ġāyet zebūn

Şevḳumı arturdı o mihr-i cemāl
Gözlerümi açdı şükūfe-miṣāl

Oldum o baḥr-ı kereme āşinā
Şevḳum odına benüm oldı żiyā[554]

715 Vuṣlatı oldı sebeb-i ʿizzetüm
Himmeti arturdı ṣalāhiyyetüm

ʿĀlem-i maʿnāda gelüp dāʾimā
Bilmedügüm bildürür oldı baña

Ṣu gibi daḫl eyledügünce müdām
Gülşen-i naẓmuma virürdi niẓām

Sehv ile mestāne gibi fi'l-meṣel
Ṭoġrı yolumdan ṣapa idüm sehel (AE 31a, R 21a)

ʿAybumı yüzlerdi benüm mey gibi
Eller idi diller idi ney gibi (M 21a)

720 Bilmege bu ʿilmi muʿallim gerek
Ḫidmetine her kişi ḳāʾim gerek

Kāre şürūʿ eyleme tedbīrsüz
Bu yola kimse giremez pīrsüz

Sende eger var ise saʿy-i cemīl
Gerçek erenler saña olur delīl

Lāyıḳ-ı irşād olagör dāʾimā
Mürşidüñi gönderür Allāh saña

[554] ṣabā: żiyā M, hebā R

Baña o dīvāneden oldı naẓar
Sorar iseñ silsilem aña çıḳar

Gel yediler zümresine dāḫil ol
Ḳayd-ı cihāndan geçegör ʿāḳıl ol[555]

Ḳaydı çoḫ olan kişi dīvānedür
Ẓāhiri vü bāṭını vīrānedür

Lā-tetecennü bi-ḳuyūdi'l-vücūd
Meşġaletü'l-ġayri ḥicābü'l-vedūd[556]

Zelzeletü'r-rūḥi vifāḳu'l-enām
Mertebetü'l-cāhili bīʾse'l-merām[557]

Zāviyetü'l-vaḥdeti ḳurbu'l-viṣāl
Yehdīkallāhu bi-nūri'l-cemāl[558] (AE 31b)

Ḥikāyet-i Ḥażret-i İmām-ı Aʿẓam[559]

Cümlemize raḥmet-i Ḥaḳḳu'l-muʿīn
Muḥterem-i ṭāʾife-i tābiʿīn[560]

Nāṣiḫ-i tafḍīl ke-nūn-i *lenā*
Nükte-şinās-ı ḫaber-i *mā* u *lā*[561]

Şeyḫ-i imāmeyn ü sirācü'l-ümem
Kān-ı kerem mürşid-i ʿālī-himem

On yedi yaşına ki buldı vuṣūl
Oḳudı dersini tamām itdi ol

---

[555] yediler: belā AE, M
[556] tetecennenü: yetecennenü M; Tercümesi: Varlık kayıtlarıyla kalbinizi bağlamayın. Başkalarıyla meşgul olmak vedud olan Allah ile arada perdedir.
[557] enām: ʿavām AE, M; bīʾs: yeʾs R; Tercümesi: Rûh depremi, câhil halk tabakasına uygundur. Câhilin mertebesi, merâmı ne kadar kötüdür.
[558] Tercümesi: Yalnızlık zâviyesi vuslata yaklaşmaktır. Allah seni (kendi) cemâlinin nuruyla hidâyete erdirsin.
[559] Başlık: AE 31b, M 21a, R 21a; Ḥikāyet-i Ḥażret-i İmām-ı Aʿẓam Ḥażretleri AE, Ḥikāyet M
[560] Ḥaḳḳu'l: Rabbü'l AE
[561] tafḍīl: tafṣīl AE, M; Tercümesi: "lenâ" nunu gibi insanlar arasındaki üstünlük farkını kaldırandır. "mâ" ile "lâ" harflerinin nüktelerini iyi bilendir.

Ḫᵛācesinüñ ḫidmetini ol hümām
Cānuna minnet bilür idi müdām

Ḥürmetini ʿizzetini ẓāhirā
Artuḳ iderdi atasından aña

Gördi bu taʿẓīmi bir ehl-i kemāl
Ḥikmetini eyledi andan suʾāl (R 21b)

Didi atañ ey şeref-i aṣfiyā
Bir sebeb-i ẓāhir olupdur saña (M 21b)

Besledi bu ḥāle getürdi seni
İller ile görme berāber anı

Belki anuñ ḥürmeti artuḳ gerek
Bildügüñ aḥvāli ne lāzım dimek (AE 32a)

Virdi cevābını didi ol maḥal
ʿĀlem-i bālāda idüm ben ezel

Atam anam ḳadrümi itdi denī
ʿĀlem-i süflīye getürdi beni

Mürşid olup ʿilm ile ḫᵛācem baña
ʿĀlem-i bālāya olur reh-nümā

Ḫᵛāceme itsem yiridür iʿtibār
Fażl ile yirden göge dek farḳı var

Lāyıḳ odur kim aña taʿẓīm idem
Ḥürmet ü taʿẓīmini ṭaḳdīm idem[562]

Ol ki göñül āyinesin pāk ider
Fāʾideli cānibi idrāk ider

Bende-i ʿirfān olan āzādedür
İki cihānda yiri bālādadur

Ḳābilüñ artar cihet-i ʿizzeti
İnce söz olur sebeb-i raġbeti[563]

[562] ḥürmet ü: ʿizzet u M, ʿizzet-i R

Cevheri var tīġ-ı Dımışḳī gibi
İller olur ṭālibi vü rāġıbı

Ey yüceden ḫāke düşen derdmend
Himmetüñi kendüñe eyle bülend

Eyle o ʿālī vaṭanı ārzū
Alçaġa meyl eyleme dünyāyı ḳo[564] (AE 32b)

Mihr u maḥabbet gibi ʿilm ü hüner
Rifʿat-i insāna olur bāl u per

Eyleme cān Yūsufʾunı bī-nişān
Ḳurtarıgör çāh-ı belādan hemān

Cān gibi irşād ile ehl-i ḫuşūʿ
Geldügi cāniblere eyler rücūʿ

Maʿrifet ögren yüri üstāda gel
Gitme yabana reh-i irşāda gel

Kimde ki var ẕerrece ṣıdḳ u ṣafā
Mürşid olur ḫᵛāce-i ḫoş-ḫū aña[565] (R 22a)

ʿĀlem-i bālāya çeker ādemi
Şems-i cihān ṣanki nem-i şeb-nemi (M 22a)

Aña ḳul ol kim ola müşkil-güşā
Ḳadri yüce himmeti ālī ola

Ḫayrı ḳoyup şerri murād eyleme
Cehl ile şeyṭānuñı şād eyleme[566]

Ḥażret-i Ḥaḳ cāhili itmez velī
Maḥrem-i esrār olamaz her deli[567]

---

[563] artar: olur M
[564] o ʿālī: ol ulu R
[565] ẕerrece: ḳaṭrece AE, R
[566] eyleme: itme AE; eyleme: itme AE
[567] maḥrem-i: maḫzen-i M; olamaz: olunmaz R

Cāhil-i nā-ḳābile eyle naẓar
Cehli cünūnına ʿalāmet yeter[568]

ʿAḳlı olan kimse olur ehl-i ʿār
Ẓulmet-i cehli idemez iḫtiyār (AE 33a)

Cāhilüñ olur yiri çāh-ı elem
Müdġam olur cānuna hem hemm u ġam[569]

Ḳıssa-i sābıḳdan alursañ sebaḳ
Nāme-i aʿmālüñ olur yaḫşı raḳḳ

Maʿrifet ile olagör kām-yāb
Kendüñi cemʿ eyle miṣāl-i kitāb

Aḫbār-ı aḫyār-ı ulu'l-elbāb ve iẓhār-ı iʿtiẕār-ı sāḥibü'l-kitāb[570]

Çār ʿanāṣır gibi merd-i çihār
Ḫamse diyüp buldı ʿaẓīm iştihār

Ḫamse diyen ṭāʾife-i rāşidīn
Ḳıldılar iẓhār-ı mühimmāt-ı dīn

Ḫamseleri muṣliḥ-i ḫalḳ-ı cihān
Beş ḳapulı cāmiʿe beñzer hemān

Ḫamseleri bī-bedel ü dil-güşā
Penceredür bāġ-ı cinândan yaña

Ḫamseleri iki cihān gülşeni
Nice cihān gülşeni cān gülşeni

Yaġtenimü'r-rūḥu bi-ezhārihim
Yentefiʿu'l ḳalbu bi-envārihim[571]

Maʿrifetün kāfiyetün ḥikmetün
Mevʿiẓetün şāfiyetün ʿibretün[572] (AE 33b)

---

[568] cāhil-i: cāhil u AE, M
[569] u: - R
[570] Başlık: AE 33a, M 22a, R 22a; iʿtiẕār-ı sāḥibü'l-kitāb AE, aḫyār-ı aḫbār-ı aḫyār-ı ulu'l-elbāb u iẓhār-ı iʿtiẕār-ı sāḥibü'l-kitāb M
[571] Tercümesi: Rûh, onların çiçeklerini ganimet bilir. Gönül onların nurlarından istifade eder.
[572] Tercümesi: Yeterli bir marifettir, hikmettir. Şifa veren bir nasihattır, ibrettir.

Şeyḫ Nizāmī güher-i baḫr-i dīn
Ḥalḳa-i cemʿiyyete oldı nigīn (R 22b)

Dāne-i tesbīḥi gibi dāʾimā
Hep eli altında idi aṣfiyā[573]

Ḫamsesi virdi yedi iḳlīme ḥāl
Pençe-i ḫurşīd-i münevver-miṣāl (M 22b)

Sözde ḳavī Hind ilinüñ Ḫüsrevi
Şeyḫ Nizāmī'nüñ odur pey-revi

Sözleri kim aḥsen-i aḳvāldür
Çehre-i naẓma ṣanasın ḫāldür

Ḳıldı Niẓāmī sözini reh-nümā
Ḫalḳ aña ṣānī vü o ṣānī aña

Ḥażret-i Cāmī'dür anuñ ṣāliṣi
Genc-i maʿānīnüñ odur vāriṣi

Ḫamsesidür bāʿiṣ-i hengām-ı ʿışḳ
Ḫams-ı mübārekde odur cām-ı ʿışḳ

Dil dili ile didügi meṣnevī
Ḫalḳı ider mest-i mey-i maʿnevī

Mīr Nevāyī gül-i bī-ḫārdur
Ḫamsesi bir nāfe-i Tātār'dur

Sözleridür ʿışḳ odınuñ ṣarṣarı
Her biri baḥr-ı ġazelüñ gevheri[574]

Gerçi ṣaḳīl oldı dili zer gibi
Ḳıymetinüñ keṣreti gevher gibi[575] (AE 34a)

Vaṣf idemem ẕāt-ı ḫıredmendini
ʿAyn-ı ʿacem görmedi mānendini

[573] idi: - AE
[574] sözleridür: ḫamsesidür M
[575] 783. Beyit: - AE, R

Söylediler ol sözi kim rāz idi
ʿĀlem-i maʿnāda ser-efrāz idi

Söz ḳılıcın ʿarşa aşup gitdiler
Maʿnāyı ṣūretde nihān itdiler

Ḳıldılar esrār-ı nihānı kitāb
Baġladılar rūy-ı kemāle niḳāb

Sebʿa-i seyyāre gibi geçdiler
ʿĀlem-i envāra ṭarīḳ açdılar

Rūy-ı cihānuñ bu maḳūle maḳal
Ġafleti uyḫusına oldı zülāl[576]

Ben de ʿaṣā-yı ḳalemümle hemān
Gitdüm o yola nitekim ʿāmiyān

Yaʿni benüm söz ilinüñ fārisi
Ḫamse diyen kimselerüñ ḫāmisi

Ben didügüm ḫamseye ehl-i şühūd
Sāye-i pençe gibi virmez vücūd (R 23a)

Niteki āvāze-i āb-ı revān
Bir yaban avradına beñzer hemān (M 23a)

Her varaḳı çün siper-i ʿankebūt
Ḳalb-i ārāyişdür ki yoḳ anda ṣübūt[577] (AE 34b)

Hiç ola mı dāfiʿ-i tīr-i belā
Cüyda olan zerre-i bī-beḳā[578]

Beñzedüm ol ṭıfla ki leyl ü nehār
Düzdügi beytiyle ider iftiḫār[579]

Ḫamse diyen bir niçe ʿālī-cenāb
Gitdi ṭolundı nitekim āftāb

[576] zülāl: ḫayāl R
[577] ārāyişdür ki: ārāyişde R
[578] cüyda: cüydan R
[579] beytiyle: ḫānıyla R

Faḳr ile boynumı burup yol gibi
Ardlarınca yürürin ḳul gibi

Ḫalḳa ʿayāndur reviş-i sālikān
Ḳāfile ardınca yürür nā-tüvān

Öykünemez ʿūd aġacına pelīd
Zengī yüzüni yusa olmaz sefīd

Döndüm ol eblehlere kim lālevār
Gün var iken şemʿ-i şebistān yaḳar

Ḫırḳası var ḳaplubġanuñ velī
Keşf u kerāmāta irişmez eli[580]

Geçdi gülüñ ʿālemi ḳaldı diken
Ṣoñra açıldum nitekim yāsemen

Bülbülüñ āvāzı virürken ḥayāt
Ṣavt-ı ġurāba kim ider iltifāt

Elleri altında ḥaḳīrem faḳīr
Pençede mānend-i benān-ı ṣaġīr (AE 35a)

Rūy-ı tevāżuʿla miṯāl-i hilāl
Söyler iken ḫalḳa bu yüzden maḳāl[581]

Bir veledüm var idi ḳābil vücūd
Didi eyā gevher-i deryā-yı cūd

Kāmile irişse kemāl-i ġurūr
Kesre gibi kendüyi alçaḳda ḳor

Her hünerüñ baḥrisin āyīnevār
Eyle derūnuñdakini āşikār

Ḫamseñe her vech ile olmaz miṯāl
Kāġıdı ardından oḳur ehl-i ḥāl

[580] u: - R
[581] A nüshasında bu beyitten önce tenbîh başlığına yer verilmiştir.

Şeyḫ Niẓāmī n'ola olsa ferīd
Ḳābil olan şeyḫini eyler mürīd (M, R 23b)

Ḫüsrev ü Şīrīn'ine ne iʿtibār
Fikr ü ḫayāl eyle ne maʿnāsı var

Yār ola bir kāfire bir kāfire
Meyl ide bir fācire bir fācire

Rām ola bir zāniye bir zāniye
Cān vire bir cāniye bir cāniye

Lāf u güẓāfında velī bī-dirīġ
Heybeti yoḳ niteki dellāl-ı tīġ

Ḫaşmı ḳavī olsa kişinüñ eger
ʿAḳlı şaşar tīġ-ı şihābı düşer (AE 35b)

Tīġ-ı zebānuñdaki rūy-ı celāl
Eyledi ḳāl ehlini maʿnāda lāl

Kaʿbe-i ḳadrüñde her aṣḥāb-ı fīl
Ḫüsrev-i Hindī gibi ibnü's-sebīl[582]

Olmaya sen deñli müdebbir kişi
Cāmī yanuñda ʿacemī bir kişi

Mīr Nevāyī'dür emīrü'l-kelām
Ḫamsesine eylememiş ihtimām

Anda olan yüze gelür ḳāl u ḳīl
Oldı meḥāsinleri gibi ḳalīl[583]

Bir süri üstād-ı ferīd-i cihān
Āḫirete oldı muḳaddem revān

Ġuṣṣa yime rāʿīyedür iʿtibār
Sürinüñ ardınca ḳalursa ne var

[582] 818. Beyit: - AE
[583] meḥāsinleri: muḥāsibleri R

Fürs ilinüñ fāris-i meydānları
Açdı beḳā illerine anları[584]

Yügrük atı olsa kişinüñ eger
İllerüñ ardınca ṣalar hep geçer[585]

Bir yola ʿazm eylese şāh-ı be-nām
Öñce yürürler yaṣavullar hemān[586]

Saña ne var bir niçe ẕāt-ı cemīl
Kaʿbe-i maḳṣūduña olsa delīl

Sözlerini diñledüm itdüm ṣavaş
Egmedüm aḫfeş keçisi gibi baş (AE 36a)

Ḳābil u naḥsend u ḫıredmend olan
Söyler imiş gerçege beñzer yalan

Ḫāṣılı hiç eylemedüm iḫtiyār
Dāʾireden çıḳmaġı pergārvār (M, R 24a)

Faṣl-ı evvel sülūk beyānında: ruviye ʿan ṣuḳāti ṣaḥābeti lā yeṣluḥu velā yufliḥu illā bi erbaʿatin: es-salṭanatü bi ülfeti'l ʿibādeti, ve'r-raʿiyyetü bikeṣreti'l maʿdeleti, ve'l maʿiddetü bi ḳılleti'l eṭʿimeti ve'l umerāʾu bi ḫaṣyeti's-siyāseti[587]

İn ṣalaḥa'l-ḳalbü bi-nūri'l-hüdā
Yetbeʿuhu'l-cismü yezulu'l-hevā[588]

El-umerāʾu ke-ḳulūbi'l-enām
Ṭāʿatühüm bāʿiṣün zühde'l-ʿavām[589]

Ṣāliḥ olan şāh gibi şāh olur
Nāẓırı Ḥaḳ nāṣırı Allāh olur

Anda ki eṣġāl-i ilāhī olur
Māniʿ-i aʿmāl-i tebāhī olur

[584] açdı: aṣdı AE, R; anları: ileri AE, illeri R
[585] ṣalar: ḳalur M
[586] be-nām: cihān R; yaṣavullar hemān: ḳulavuzlar müdām M
[587] Başlık: AE 36a, M 24a , R 24a; sülūk beyānında: sülūk-i mülūk beyānındadur AE, M; ruviye ʿan ṣuḳāti ṣaḥābeti: ʿan ṣaḥābeti'l erbaʿati AE, ruviye ʿan ṣuḳāti'ṣ- ṣaḥābeti el erbaʿati M; ve'l: ṣıḥḥatü'l M; umerāu: merātibi AE, M
[588] Tercümesi: Eğer hidâyet nuruyla kalp düzelirse cisim ona uyar, heva zail olur.
[589] Tercümesi: Amirler insanların kalpleri gibidirler. Onların Allah'a itaat etmesi, avamı zühde sevk eder.

ʿĀlem-i ʿulvīnüñ olan ṭālibi
Ehl-i ṣalāh oldı melekler gibi

ʿĀṣī olan ādemi şeyṭān-ṣıfat
ʿĀlem-i süflīye çeker maʿṣiyet

Dönme ṣaḳın şol ḥacer-i cāmide
Alçaġa ṭoġrı yuvalana gide[590] (AE 36b)

Rifʿate meyl eyle miṣāl-i hümā
Ḥaḳḳ'a iriş hem-çü duʿā vü ṣenā

Maʿnāda her ṭālib-i māl u menāl
Ṭurmaz iner alçaġa Ḳārūn-miṣāl[591]

Nūr-ı ṣalāḥ ādemi eyler ḳavī
Olur aña bāl u per-i maʿnevī[592]

Serv gibi ṣāliḥ olan çoḳ yaşar
ʿĀṣī çürük şāḫ gibi tiz düşer

ʿĀṣī-i şeyṭān-ṣıfat u bed-güher
İki cihānda yirini od ider[593]

Şāh ki zühd ile ola şöhreti
Lāzım olur ḳula ṣalāḥiyyeti[594]

Ẓālim u bī-dīn olur ise eger
Ḳulları daḫı aña taḳlīd ider[595]

Ẓālim olan şāhuñ olur ẓulmeti
ʿĀmme-i nāsa deger nekbeti (M, R 24b)

Hey ne güzeldür bu ki yā Rabbenā
Ṣāliḥ olan şāh-ı velāyet ola

[590] ṭoġrı: ḳarşu AE
[591] ṭurmaz: durmaz AE
[592] ādemi eyler: ider ādemi AE
[593] u: - AE, R
[594] şöhreti: keşreti M
[595] u: - R

Ehl-i ṣalāḥ ile ide ittiḥād
Dīn evine ḳāmeti ola ʿimād[596]

ʿAyn-ı ʿibādet ola görür gözi
Aña teveccüh ide devlet yüzi (AE 37a)

Ṣabr u sükūn ile geçe rāhdan
Ḫavf ide ḫalḳ andan o Allāh'dan[597]

Şān-ı şerīfinde nişān-ı ṣalāḥ
Rifʿatine ola cenāḥ-ı necāḥ

Memleketi niteki Nīl ü Fırāt
Ṭatlu dilinden bula anuñ ḥayāt

Rābıṭa ola ʿameli raḥmete
Vāsıṭa ola eceli vuṣlata

Ḥāl-i ṣalāḥ ile ide irtiḥāl
Ḳāl-i Resūl ile ola ḳalbi ḳāl[598]

Eylügini söyleye her nīk ü bed
Seyl-i belāya ola iḥsānı sed[599]

Vay aña kim ʿömrini isrāf ide
Maṣlaḥatın ḳoya şikāra gide

Çoġı ıraḳdan gele mānend-i Nīl
Aġlaya boynın bura ḳala ẕelīl[600]

Ẓulm ile anuñ ki ola ḳaddi dāl
Sīnesini ṭaşlaya ḫātem-miṣāl

Eyleyeler evdeki evlādı yād
Geldügi yire gideler nā-murād

İrse ḳaçan bād-ı ġurūrı aña
Ṣalına eşḫāṣa temāşā ola (AE 37b)

[596] ṣalāḥ: ṣalāt AE, M
[597] o: ol M, R
[598] ḥāl-i: ḥāli M
[599] seyl-i: seyl ü AE
[600] mānend-i Nīl: ḳala ẕelīl M; ḳala ẕelīl: mānend-i Nīl M

Bāde-i gülgūn ide baġrını ḫūn
Eyleye aḫlāḳ-ı ẕemīme zebūn

Ḫalḳuñ ala gözi yaşın bī-ḳıyās
Ḳullarına ide mücevher libās[601]

Dost ola aña ḳaşıḳ düşmeni
Añlamaya meger zen-i reh-zeni

Yüz vire kākül gibi her ẓālime
Ḥākim ola ḥākime bir ḥākime

Neyleriseñ eyle yüri ḳıl yemīn
Olma bu aṣḥāb-ı şimāle ḳarīn (M, R 25a)

Nefret iderse saña nefrīn ider
Kendüyi ġamgīn idene kīn ider

Berg-i ḫazān gibi hevāya uyan
Cānı belāsına düşer her zamān

Yelkeni ṭolmış gemi gibi hemīn
Bād-ı hevā ile geçinme ṣaḳın

Bir gün olur ehl-i hevā tārmār
Külini göge ṣavurur rūzgār

Esle beni aḳluñ eger yār ise
Ḥāle naẓar ḳıl naẓaruñ var ise

Bu ʿiber-i muʿteber u muḫtaṣar
Ehl-i naẓar ḳısmına eyler eṣer (AE 38a)

Ḥikāyet-i tuḥfe[602]

Şīr gibi ṭaġlara Nūşirevān
ʿAzm-i şikār itmişidi bir zamān

Niteki ebrū-yı cefākār-ı yār
Ṭoldı uçar şāhin ile lālezār

[601] gözi yaşın: göz yaşını AE
[602] Başlık: AE 38a, M 25a, R 25a; Ḥikāyet M, R

Bād gibi bir niçe ehl-i hevā
Ḳul ḳul olup oldı hevādar añā[603]

Dā'iresi ṭoldı kilāb-ı şikār
Keşret-i aġyār ile gūyā ki yār

Baġçeler içine uġrar idi yol
Hep şecer-i mīve idi saġ u ṣol

Beglerinüñ biri meger ol maḥal
Bir şecerüñ ucını kesdi sehel[604]

Dişlerini ḳurcaladı nā-gehān
Gördi ḳażā ile şeh-i kāmrān

Didi eyā ẓālim-i ehl-i ʿaẕāb
Mest-i mey-i maʿṣiyet u bī-ḥicāb[605]

Bir şecer-i mīveye yoḳ raġbetüñ
Memlekete nice ola şefḳatüñ

İllere ḳarşumda idenler taʿab
Görmedügüm yirde ne eyler ʿaceb (AE 38b)

Manṣıbını aldı ʿitāb eyledi
Dögdi ḫarāb itdi ʿaẕāb eyledi

Daḫı öte gitdi birez pādşāh
Ṣaġına ṣolına iderken nigāh (M, R 25b)

Düşdi ṭoġan ardına birḳaç civān
Çignedi bir tarlaya itdi ziyān[606]

Tarlayı görince itdi āh u vāh
Kendüm imiş bāʿiṣ-i ẓulm ü günāh[607]

[603] bād: bāz AE, M
[604] sehel: meger R
[605] ẓālim-i: ẓālim u M, R; mest-i: mest u AE
[606] çignedi: çignedüp AE
[607] itdi: didi M, R; u: - M, R

Ġāyet ile aġladı acıdı hem
Şefḳat ile taşdı o Nīl-i kerem

Tevbe idüp terk-i şikār eyledi
Gitdi sarāyına ḳarar eyledi

Merdi ider meşġale-i ġāfilīn
Hem-dem-i nā-dān u erāzil-nişīn[608]

Ṣoḥbet-i nā-cinsi murād eyleme
Terk-i fesād eyle ʿinād eyleme

Kār-ı bed-i bāṭılı ibṭāl ḳıl
Meşġale-i mühmele ihmāl ḳıl

Ḫalḳa ulaşur marażı ẓālimīn
Olsa ḳaçan hem-nefes u hem-nişīn[609]

Ṭatlu şular baḥre ḳarışsa eger
Acı olur ẕevḳ u ṣafāsı gider (AE 39a)

Olma ṭoġan gibi hevāyī mizāc
Zaḥm hevālanmadan eyle ilāc

Gezme yabanlarda deliler gibi
Ṣavmaʿ anı bekle velīler gibi

Al bu kitābı ele şehbāzvār
Maʿrifetu'llāhı yüri ḳıl şikār

Ḥikāyet-i ġarrā[610]

Ḳurb-ı meḳābirde ṭururken ʿÖmer
Ḳayṣer-i Rūm elçisi geldi meger

Anda getürdi bir alay armaġan
Bir niçe tāzī ile birḳaç ṭoġan

Baḳdı ġażab itdi ʿitāb eyledi
ʿIrżların yıḳdı ḫarāb eyledi

[608] meşġale-i: meşġaletü'l R; u: - AE
[609] ẓālimīn: müfsidīn AE
[610] Başlık: AE 39a, M 25b, R 25b; Ḥikāyet M, R

Dest-i celāl ile o şāh-ı cihān
Anları aldı ṣalıvirdi hemān

Didi ki biz sevmezüz ol ʿādeti
Kim ola ḫalḳuñ sebeb-i ġafleti

Ḳuş nedür insān aña ḥammāl ola
Māniʿ-i aʿmāl ile iḍlāl ola (M, R 26a)

Hey ne revādur bu ki leyl ü nehār
Ḳuşlar üşe başuña Mecnūnvār[611] (AE 39b)

Ol işi kim işlemedi enbiyā
Rāy-ı riyā ʿayn-ı ʿanādur saña

Māniʿ-i aʿmāl olanı ehl-i ḥāl
Ṭutmaz el üstine ider pāymāl

Ol ki anuñ ġayreti yoḳ seg gibi
Seg gibi mekrūhuñ olur ṭālibi[612]

Bizde ol olmaz ki kerāhet seve
Kelbi eve ḳoymaġa cānı ive

Yüri melek ʿādetini ʿādet it
Girme it olduġı yire nefret it

Şehr-i şerīʿatde olan merd-i pāk
Nefsi itini daḫı eyler helāk

Ḥaṣlet-i Fārūḳ ile ol muḥterem
İşini işle sözini esle hem[613]

Ḥikāyet-i İbrahīm-i Edhem[614]

İl gözine ẓāhiri vīrān olan
Bātını gencīne-i yezdān olan

[611] ki: - AE; Mecnūnvār: leyl ü nehār R
[612] ol ki: evvel R
[613] esle: diñle R
[614] Başlık: AE 39b, M 26a, R 26a; Ḥikāyet M, R

Mertebe-i salṭanatından geçen
Gün gibi şevḳ ile velāyet açan

Şāhlaruñ aʿlemi vü aʿẓamı
Ḳuṭblaruñ muḥteremi edhemi (AE 40a)

Bir gice bir ʿālī żiyāfet ider
Begleri dīvānına daʿvet ider[615]

Câme-i fāḫirlerini giydi hep
Zīneti oldı ʿaceb-ender-ʿaceb[616]

Yaʿni bu oldı ġarażı niyyeti
Şāyiʿ ola şöhret ile şevketi[617]

Zīnetini mūcib-i ʿunvān ide
Ḫalḳ aña taʿẓīm-i firāvān ide

Begleri dīvānda çeker intiẓār
Tā ki gele pādşeh-i tācdār

Bir eşek arısı yüzini soḳar
Yüzi şişer ʿaḳlı şaşar küp düşer[618]

Yaġ ṭulumı gibi ḳabarur yüzi
Ayı ödine döner iki gözi[619] (M, R 26b)

Şişmez idi böyle ġurūr itmese
Dā'ireden ṭaşra mürūr itmese

Yüzi havalandı miṣāl-i ḥabāb
Aġladı āh eyledi itdi ḥicāb

Ḳılmasa dünyāsı ile iftiḫār
Bozmazıdı ṣūratını rūzgār

Ḳande ki var kibr-i ḫafī gibi ʿayb
ʿAybını yüzine urur dest-i ġayb (AE 40b)

[615] bir ʿālī żiyāfet: dīvānını zīnet AE; begleri dīvānına daʿvet: beglerini ḳaṣd-ı żiyāfet AE
[616] zīneti: şöhreti AE
[617] ġarażı: ġaraż-ı AE, R
[618] küp: kös R
[619] ayı ödine: ayva dibine AE, ayva özine M

Yüzine bu vech ile ḥicrān olur
Cānı perīşān u peşīmān olur[620]

Geldi çü dīvānına mānend-i dīv
Şāha ne oldı diyü ḳopdı ġırīv[621]

Eylediler aṣlını anuñ suʾāl
Virdi cevābını o ferḫunde-fāl

Didi ki hiç ola mı şāh-ı cihān
Bir eşek arısına maġlūb olan[622]

Añmañuz ol pādşehüñ şevketin
Bir eşek arısı boza ṣūretin[623]

Māʾil olup faḳr u fenādan yaña
Şāhluġından geçüp oldı gedā

Māmelekin eyledi ḫalḳa ʿaṭā
Ḳıldı ʿabāsını ḳabā-yı beḳā[624]

Geldi aña keşf u kerāmāt-ı Hū
İtdi heyūlāsını mirʾāt-ı Hū[625]

Ehl-i ṭarīḳat ki güẕer itdiler
ʿAyn-ı tetebbuʿla naẓar itdiler

Bir elem-i ʿāleme bulsa vuṣūl
Anı bilür kim neden olmışdur ol[626]

Kendüyi añlar bilür idrāk ider
Maʿnā yüzi ḫāʾilini çāk ider (AE 41a)

Şāhlaruñ salṭanatı ey hümām
Bir dişi aġrısına degmez müdām

[620] perişān vü peşimān: peşimān-ı perişān AE
[621] şāha ne oldı diyü: ʿarż-ı cemāl eyledi AE
[622] olan: ola AE, R
[623] şevketin: şevkin AE
[624] beḳā: fenā R
[625] u: - R
[626] bir: bu M; elem-i: elem u R

Muẓlime-i nāsı ḳabūl eyleme
Kendüñi ṣoñ demde melūl eyleme

Ol demi yād eyle ki rūz-ı ḥisāb
Öz başına viremez ādem cevāb

Göñli içinde kişinüñ ḫāmevār
İncelik olmaḳ gerek ey şehryār (M, R 27a)

Şol ki velīler ʿaḳabince gider
Ḥaḳḳ'ı bilür bāṭılı idrāk ider

Zer gibi derd ile yüzi zerd olur
Ḳadre irer himmet ile merd olur

Ḥikāyet-i tuḥfe[627]

Şāh-ı cihān eşref-i ʿabbāsiyān
Yaʿni ki Hārūn-ı faṣīḥü'l-lisān

Gördi ki sulṭānluġı noḳṣān ider
Muḫteliṭ-ı enḥas-ı insān ider[628]

Fāsıḳ u fācirlere eyler ḫiṭāb
Ḫırsıza vü ʿāmile virür cevāb[629]

Sāruḳa teftīş ile güftār ider
Bir niçe ḫırsız evini dār ider (AE 41b)

Memlekete ḥākim ider bir ḫarı
Aġladur acı sözi merdümleri

Göñlüne eglence hevā vü heves
Muẓlimeden ḫālī degül bir nefes

Ḳān-ı ḳażādur tīġı dem-i ādeme
ʿAyn-ı ʿanā ḫışmı gözi ʿāleme

Ḫalḳı ḫaṭāsı dem olur güldürür
Ṭoġruyı egri yirine öldürür[630]

[627] Başlık: AE 41a, M 27a, R 27a; Ḥikāyet M, R
[628] enḥas-ı: aḥsen-i R
[629] virür: virmez AE

Ava sürer keşret ile leşkerin
Rençberüñ çigner ekilmiş yirin

Ḥāṣılı insān u vuḥūş u ṭuyūr
Eylemez anuñ eleminden ḥużūr

Dosta vü düşmene buġż-ı kemīn
Kīni mekān-ı bedeninde mekīn

Şems-i hidāyet irişür bir seḥer
Cānı gözi ʿaybına eyler naẓar

ʿĀlim olur ḥālet-i ʿiṣyānına
Nādim olur āfet-i noḳṣānına

İstedi Behlūl'e o şāh-ı ferīd
Anı murād itdi ki ola mürīd[631]

Salṭanatından geçe dervīş ola
Niçeye dek nūşı anuñ nīş ola (AE 42a)

Zīnet-i dünyādan ola cānı dūr
Aldamaya anı metāʿu'l-ġurūr (M 27b)

Dīni libāsı lekeden pāk ola
Müḥlikeden ḳurtula çālāk ola[632]

Başına ḫalḳ üşmeye zenbūrveş
Bir ḳarañu yire gire mūrveş (R 27b)

Rāḥat ola rūḥı ferāġat ide
ʿAbd-i şekūr ola ʿibādet ide

Bir niçe vīrāneyi gezdi yayan
Gözine ṭūş oldı o genc-i nihān[633]

Gördi yatur cübbe vü destārı yoḳ
Ṭālib-i dünyā ile bāzārı yoḳ

---

[630] egri: uġrı M; 947. Beyit: - R
[631] ferīd: mezīd R
[632] libāsı: libās AE, R
[633] ṭuş: duş AE

Ḳayd-ı cihān ile perīşān degil
Erzel-i nāsa yüzi ḫandān degil

Vaḥdeti var ẕāt-ı muʿallāsınuñ
Ḥāʾili yoḳ cānib-i Mevlāʾsınuñ

Āyine-i ḳalbi degil tīre-renk
Pister u bālīni türāb ile seng

Ẕevḳi nihāyetde ṣafāsı keşīr
ʿĀlem-i tecrīde şeh-i bī-naẓīr[634]

Kūşe-i vīrānesi dārü'l-beḳā
ʿAyn-ı ʿadūsına ġubār-ı belā[635] (AE 42b)

Didi eyā pādşeh-i bī-sipāh
Bende-i efgendeñe eyle nigāh

Salṭanatum māniʿ-i ṭāʿāt imiş
Maġlaṭa-i emr-i mühimmāt imiş

Şöyle murād eyledüm ey şāh-ı dīn
Ehl-i yaḳīn olana olam yaḳīn

Saña uyam taḫt ile tācı ḳoyam
Rūy-ı bedenden bu ġubārı yuyam[636]

Ālet-i hengāmeyi yoldan ıram
Varumı Ḥaḳ yolına varam virem

Vāz gelem menzilüme gitmeyem
Ḫalveti cānum gibi terk itmeyem[637]

Diñledi sözini o mecnūn-ı Ḥaḳ
Didi o dīvāne-i mecẕūb-ı Ḥaḳ[638]

[634] naẓīr: vezīr AE, M
[635] beḳā: fenā AE, M
[636] taḫt ile tācı: tāc ile taḫtı AE
[637] vaz: vav AE
[638] mecnūn-ı: maḥbūb-ı AE, M

Ey ḫulefā ḳısmına ḫayrü'l-ḫalef
Ḥayret ile ʿömrini ḳılma telef

Pāraya atlama yüri def gibi
Şiddete meyl itme mużāʿaf gibi (M 28a)

Yoḫsul olan giymeye fāḫir libās
Anı hüner ṣanma giyerse pelās[639] (R 28a)

Faḳr odına şol kişi kim mūm olur
Atası ḫayrına mı maẓlūm olur (AE 43a)

Terk-i hevā eylese müflis ne var
Ne ciheti var ne anuñ mālı var

Fażl u hüner aña derim şimdi ben
Bir kişi dervīş ola sulṭān iken[640]

Ḳādir ola kimiye raʿnā libās
Bir görine aña libās u pelās[641]

Niʿmete müstaġraḳ iken dāʾimā
Ṣāʾim ola ehl-i riyāżet ola

Pāk u mücerred ola ʿĪsā-miṣāl
Eyleye dünyā ṭarafın pāymāl[642]

Ḫayra delīl ola güneş gibi hem
Olmaya noḳṣānı ile müttehem[643]

ʿĀlem-i keṣretde ide vaḥdeti
Menzil-i rāḥatda çeke zaḥmeti

Āḫiretini yapa dünyā ile
Ẕevḳ-i nihānı ola Mevlā ile[644]

Ḫayra olunca kişinüñ niyyeti
Ṣubḥ gibi zāʾil olur ẓulmeti

[639] giymeye: kimseye AE, kimse M
[640] derim: derin AE, M
[641] raʿnā: fāḫir R
[642] u: - AE
[643] noḳṣānı: ʿişyānı AE
[644] yapa: yiye R; Mevlā: dünyā R

Ḥikāyet-i ġarrā[645]

Fısḳ ile meşhūr idi bir pādşāh
İşi güci ẓulm ü günāh u tebāh (AE 43b)

Sāġar-ı mey gibi gözinde şarāb
Dīn-i denī gibi ḫarāb u yebāb

Maʿnāda mey cānına nār-ı ʿaẕāb
Bādede iki gözi şankim ḥabāb

Mey ḳabı endāmı meyüñ merkebi
Ḳolları bögründe gelindür gibi

990 Nefsi hevāsında idi ney gibi
Ṣūfiye ḳan yaġı idi mey gibi[646]

Döke ṣaça içer idi her zamān
Anuñ elinden ḳadeḥ aġlardı ḳan[647]

Şerr-i şarāb ile şehīrü'l-enām
Ḳanlu gibi yüzi muḳassī müdām[648] (M 28b)

Yumaġa yüzi ḳarasın hem-çü Nīl
Ḥaḳ yolına mālını itdi sebīl[649] (R 28b)

Ḳılmaġa bu derd-i günāha devā
Şām'da bir cāmiʿe urdı binā

995 Himmet-i şāhān gibi ʿālī vü ḥūb
Sīret-i ḥūbān gibi ḳūtu'l-ḳulūb

Şevḳet ile ʿālim-i ʿāmil gibi
Vüsʿat ile ḥākim-i ʿādil gibi[650]

Dīde gibi penceresi cāmı yoḳ
Ḳalb-i meşāyiḫ gibi tārīki yoḳ[651]

[645] Başlık: AE 43a, M 28a, R 28a; Ḥikāyet M, R
[646] 990. Beyit: - AE
[647] döke ṣaça içer: nefsi hevāsında AE; ḳadeḥ: ḳalem R
[648] yüzi: yüz AE
[649] yüzi: yüz R; itdi: ḳıldı R
[650] 996. Beyit: - AE

Kaʿbe gibi ṭaşı beḳā gülşeni
ʿAynı ile içi duʿā ġarmeni

Keştī-i baḥr-ı kerem idi hemān
Ḳubbeleri yir yir aña bādbān

Cāmiʿi bu resm ile oldı tamām
Cāmiʿe cemʿ oldı ġavāṣṣ u ʿavām[652] (AE 44a)

Şeyḫ-i ʿArab pīr-i mübārek-naẓar
Şāh ile cemʿiyyete geldi meger

Yapduġı ḫayrāta olup şādmān
Seyr ider ol şeyḫ ile şāh-ı cihān[653]

Şāh-ı cihāna didi şeyḫ-i şerīf
Ḫoşca yapılmış bu maḳām-ı laṭīf

Cāmiʿüñ içinde bugün cā-be-cā
Küpler ile bāde ḳoyalum şehā

Tā ki gele cemʿ ola her bāde-nūş
Eyleyeler cumʿada cūş u ḫurūş

Didi ne sözdür bu söz ey şeyḫ-i pāk
Bu yaramaz söz beni itdi helāk

Saña düşer mi hele böyle dimek
Mescidi meyḫāne mi itmek gerek

Şāha didi şeyḫ-i faṣīḥü'l-maḳāl
Sözlerümi diñle benüm ʿibret al[654]

Cismüñi Ḥaḳ çünki binā eyledi
Cāmiʿ-i esrār-ı Ḫudā eyledi

Ol evi kim tañrı idüpdür binā
Ġaflet ile bāde ḳoyarsın aña[655]

---

[651] yoḳ: çoḳ M; 997. Beyit: - AE
[652] resm: vech AE
[653] ider: ide M; şeyḫ: pīr R
[654] maḳāl: cemāl R

Pes ne içün cānuñ ider ıżṭırāb
Ḳorlar ise kendi bināña şarāb[656] (AE 44b, M 29a)

Şāh-ı cihān sürdi sözinden ṣafā
Oldı ṣalāḥı ṭarafından ṣalā (R 29a)

Taʿnıla açıldı gözi ḫᵛābdan
Tevbe idüp geçdi mey-i nābdan

Anı velī eyledi Ḥaḳ Ḥażreti
Rifʿate irişdi meh-i devleti

Cām-ı ġam encāmı getürse yaḳīn
Ḳan yalamış ite döner fāsıḳīn[657]

Ṣunma o bāle ki vebāli ola
Aña sevinme ki melāli ola

Fāsıḳ olan bī-meze vü yādgār
Kendin ider masḫara-i rūzgār

Fāsıḳa laʿnetler ider Muṣṭafā
Ḳātelehu'llāhu bi-seyfi'l-belā[658]

Cām-ı ṣabūḥı güneş ise daḫı
Sāye gibi yirlere çal ey aḫī

Zelzeledür beyt-i vücūda şarāb
Beyt-i vücūdı yıḳar eyler ḫarāb

Sāġar u meydür şerer-i maʿnevī
Nekbet-i ṣūrī żarar-ı maʿnevī

Sevme ṣaḳın fısḳ u fücūr ideni
Bāde gibi gövdeni eyler denī (AE 45a)

Fısḳuñı terk eyle nihān u ʿayān
ʿÖmrüñe vü mālına eyler ziyān[659]

---

[655] aña: şehā M, R
[656] ider: ide M
[657] getürse: getürme R
[658] Tercümesi: Allah musibet kılıcıyla onu kahretsin.

Görmedi ʿömrinde bir ehl-i şühūd
Fāsıḳ ola yüz yaşaya bir vücūd

Ādeme bu tecrübe oldı delīl
ʿÖmri ḥarāmīlerüñ olur ḳalīl

ʿĀḳılı şol nesne ki mecnūn ider
ʿĀḳıl iseñ ʿaynuña alma gider[660]

Göñli ḳara pendi ṣanur yayḳara
Bāde-i gülgūnı ider bī-nevā[661]

Pend ile rām olsa eger her pelīd
Yüzi Ebū Cehl'üñ olurdı sefīd[662]

Ḥikāyet-i ġarrā[663]

Mıṣr'da bir pādşeh-i baḥr u berr
Eyledi bir şeyḫi ziyāret meger (M 29b)

Rūḥı ġam u derd ile mecrūḥ idi
Feṯḥ-i kelām eyledi şeyḫe didi (R 29b)

Ḫāṭırum ey şeyḫ nedendür ʿaceb
Āḫirete gitmegi itmez ṭaleb

Biñ yaşasam Ḥażret-i Ādem-miṯāl
Göñlüme gelmez heves-i intiḳāl (AE 45b)

Fānī iken göz göre bu āşiyān
Rāżı degil ölmege ʿanḳā-yı cān

Āḫiret añılsa ḳasāvet baṣar
Ḫ^{v}āb-ı ġam eyler gözümi bī-baṣar

Ḳor giderüz fānī cihānı velī
Şevḳ ile berk berk yapışur ḥırṣ eli[664]

---

[659] nihān u ʿayān: ʿayān u nihān MR
[660] ʿāḳılı: ʿaşıḳı M
[661] pendi: pend AE; yayḳara: bayḳara AE; gülgūnı: gülgūn anı R
[662] olurdı: olaydı AE, R
[663] Başlık: AE 45a, M 29a, R 29a; Ḥikāyet M, R
[664] berk berk: pek pek AE, M

Didi aña şeyẖ-i mübārek-naẓar
Ġaflet-i dünyā saña itmiş żarar

Yapduġuñ ol ḳaṣr-ı sarāy-ı ṭarab
Āḫiretüñ evlerini yıḳdı hep[665]

Cānuñ o vīrāneyi itmez murād
Aña çıḳup gitmege eyler ʿ inād

Bundaġı eyvān-ı refiʿ u bülend
Anda yirüñ ḳomadı ey derdmend

Keşret-i ʿ unvān u ġınā-yı keşīr
Maʿ nā yüzinde seni ḳıldı faḳīr

Āḫiretinde kime olsa ʿ aẕāb
Bunda iken cānı çeker ıżṭırāb[666]

Rūḥı ile söyleşür olsa kişi
Olmaz idi hiç işinüñ yañlışı

Ḥā ʾil olur çeşmüñe cism-i keşīf
Mürşid olamaz saña cān-ı laṭīf[667] (AE 46a)

Tārik-i dünyāya hezār āferīn
Cān virür olsa eceline yaḳīn

ʿ İzzetine göñli şehādet ider
Cānı cihāndan feraḥ ile gider

Cānını ḳılmaz eceli bī-ḥużūr
Seyre gider gibi gider pür-sürūr

Faḳr ile tecrīd-i fenā vü taʿ ab
Olur aña ḥūr-ı cināna sebeb[668]

Ol ki ola māl u menāl ile bay
Fürḳat-i dünyā aña olmaz ḳolay (M 30a)

---

[665] ṭarab: bülend AE, ṭaʿ ab R
[666] āḫiretinde kime: āḫiretde kime ki AE
[667] çeşmüñe: ṣanki AE, cānuña R; saña cān-ı: niteki cism-i R
[668] 1047. Beyit: - R

Āyine-i ʿibrete baḳ her zamān
Saña yüzüñ aġını eyler beyān[669]

Belki senüñ oldı ʿalāḳañ keṣīr
Āḫirete gitmegi itdi ʿasīr[670] (R 30a)

Sevme iki yüzli cihānı ḳatı
Müşkil olur sevgilinüñ fürḳati

İt gibidür şol ki anuñ dāʾimā
Ẕevḳi yiri cīfe-i dünyā ola

Vay aña kim ḳılmaya rāy-ı münīr
Bunda ʿazīz ola orada faḳīr[671]

Mālik iseñ daḫı bütün ʿāleme
Kār-ı żarūrīdür ecel ādeme[672]

Hey meded Allāh meded hey meded
Ḳullaruña ʿavnuñı eyle sened

Eylemese ḫāṭıra dünyā ḫuṭūr
Aldamasa ḫalḳı metaʿ-ı ġurūr (AE 46b)

Cürmi çoġalduḳça kişi azmasa
Nefsi hevāsına uyup gezmese

Tevbe vü tevfīḳi refīḳ eylese
ʿĀlem-i taḥḳīḳe ṭarīḳ eylese

Ḥikāyet-i tuḥfe[673]

Mürtekib-i maʿṣiyet-i eşḳıyā
Müktesib-i ẕillet-i dārü'l-beḳā

Mūcib-i fitne sebeb-i iḫtilāl
Bāʿiṯ-i aḫvāl-i cidāl u ḳıtāl

[669] her zamān: bī-gümān AE
[670] senüñ oldı ʿalāḳañ: ʿalāḳañ senüñ oldı AE; itdi: itdüñ R
[671] 1053. Beyit: - AE
[672] iseñ: olan AE
[673] Başlık: AE 46b, M 30a, R 30a; Ḥikāyet M, R

Ālet-i hengāme-i cürm ü günāh
Nevʿ-i benī Ādemʾe ḫışm-ı ilāh

Yaʿni ki Mervān emīrüʾl-ʿavān
Kaʿbeʾye ʿunvān ile oldı revān

Bir niçe Aʿrābı idinmiş çeri
Zāġ u zaġanveş ḳara maġbūnları

Aḳdı ḳaṭār-ı cemel enhārvār
Eyledi ṣaḥrā yüzini kūhsār

Rūḥ-ı revān ile bu oldı ümīd
Ṣūretinüñ ola sevādı sefīd

Kaʿbe vü zemzemden ide faʾide
İtdügi ʿişyānı yuya arıda (AE 47a, M 30b)

Üşdi temāşāsına anuñ ʿavām
Niteki deccāle ʿusātüʾl-enām

Şevket ile olsa ṭavāfa revān
Anı gören ṣavulur idi hemān[674] (R 30b)

ʿĀr ile gūyā şecer-i mīvedār
Öñine baḳardı siġār u kibār[675]

Yüzlerine didi o şāh-ı ḫaşīn
Mekkeʾnüñ ādemlerine āferīn

Ḥürmet ider baña ıraḳdan geçer
Ṭoġrı benüm yüzüme itmez naẓar

Ṭurı gelüp niteki āb-ı revān
Didi aña bir yüzi ṣulu civān[676]

Yolda ḥicāb ile idüp iltiyām
Ḥürmet ider ṣanma saña ḫaṣṣ u ʿāmm[677]

[674] olsa: oldı AE
[675] ʿār ile: ʿādile R
[676] didi aña: aña didi AE
[677] saña ḫaṣṣ u ʿāmm: ḫaṣṣ u ʿāmm AE, havāṣṣ u ʿavām R

Sen bu fesād ile necis gibisin
Her kişi senden ṣaḳınur dāmenin[678]

Görse ıraḳdan geçer eyler ḥaẕer
Kimse necis yüzine itmez naẕar

Ḫār-ı reh-i ṭāʿat olur eşḳıyā
Uġramaz üstine anuñ evliyā

Bād-ı şitādan nitekim būstān
Bu söz ile büzüli düşdi hemān (AE 47b)

Merd-i velī ḫavf ider Allāh'dan
Ḳorḫusı yoḳ ẓālim olan şāhdan[679]

ʿĀlemi gören gözeden pādşāh
Ṣāliḥ olan ḳulına olur penāh

Ḥaşre degin dilde olur dāstān
Ḳıṣṣa-i Mervān ile Nūşirevān

Anı söger bunı öger işiden
Gör nice olur yaramaz iş iden[680]

Ben didügüm esle yüri sen sen ol
Düşmen-i Mevlā'ya hemān düşmen ol

Ḥikāyet-i raʿnā[681]

Seyre çıḳar bir mütekebbir vezīr
Merḥameti az u ʿitābı keṯīr

Ẓulmi ziyāde elemi bī-şümār
Cevri nihāyetde ġamı ṣad-hezār (M 31a)

Ṣırtına bir ṣırma serāser giyer
Āḫiretī cāmelerini ṣoyar

[678] senden: sened AE
[679] ḳorḫu: ḳorḳu R
[680] olur: olurmış R
[681] Başlık: AE 47b, M 30b, R 30b; Ḥikāyet M, R

Ḳulları vāfir nökeri bī-ḳıyās
Ẕātı zebānı gibi menfūr-ı nās[682] (R 31a)

Yel gibi eşḫāşı yasavulları
Berg-i ḫazān gibi sürerler[683] geri (AE 48a)

Bir kişi yolından anuñ ol maḥal
Ṭurdı ṣavulmadı miṣāl-i ecel

Şevketine çün felek-i bī-ṣebāt
Ẕerre ḳadar eylemedi iltifāt

Geldi ʿitāb itdi aña bir civān
Didi eyā ebleh-i devr-i zamān

Var ise sen bu geleni bilmedüñ
Ḥürmetini ʿizzetini ḳılmaduñ

Ḳarşıla eyyām-ı saʿādet gibi
Yanına var sāye-i devlet gibi

Virdi cevābın didi ey bī-uṣūl
Aṣlı ile bildügüm ādemdür ol

Evveli bir ḳaṭre-i āb-ı kerīh
Āḫiri bir pāre türāb-ı kerīh

Başına dīvāne gibi ḫalḳ üşer
Ḳayd-ı cihān ile belāya düşer[684]

Ẓāhiridür ālet-i cürm ü günāh
Bāṭınıdur mezbele vü cīfegāh[685]

Āḫirete gitmeli olsa eger
Kendüyi ḫayl u ḥaşemi ḳor gider[686]

Mübtezel ü zār u ḥazīn u melūl
Ḳabri içinde yalñız ḳalur ol[687] (AE 48b)

[682] vāfir: çoḳ AE; bī-ḳıyās: var bī-ḳıyās AE
[683] sürerler: sürerdi AE, R
[684] cihān ile belāya: belā ile cihāna R
[685] vü: - R
[686] kendüyi: kendüñi AE
[687] mübtezel u zār u: mübtezel olur o R

Beşe ḫalāṣından açar bāl u per
Başına yüzine gözine ḳonar[688]

Başını ḳurtarmaġa dermānı yoḳ
Ẕevḳ u ṣafāsından anuñ derdi çoḳ

Cāme-i zerrīn ile ol ḫodpesend
Diñle nenüñ gibidür ey derdmend

Ṣanki bir alçaḳ yazıdur ḳālıbı
Altın ile yazmış anı ṣāḥibi

Eyleme altınlı libāsı ḳabūl
Maʿnāda ʿuryān ider insānı ol[689] (M 31b)

Ḥalḳuñ ulü'l-emri ululanmasa
Kendüyi illerden ulu ṣanmasa[690]

Ḫalḳa ululanma ki olur ʿaẕāb
Ṭaşa ṭutarlar uluyınca kilāb[691] (R 31b)

Şāh ki dervīş-nihād olmadı
Gönli murādın ebedī bulmadı

İster iseñ niteki baḥr-ı muḫīṭ
Keffüñ içinde ola arż-ı basīṭ

Gevher-i iḫlāṣ ile deryā-ṣıfat
Ṣāf-dil ol meskeneti mesken it

Faṣl-ı ṣānī terbiyetü'l- ġāfilīn ve mevʿiẓetü'l cāhilīn[692]

Gel berü ey Ḥaḳ sözine uymayan
Ṭāʿatinüñ leẕẕetini ṭuymayan[693] (AE 49a)

Ġāyet ile ḫastesin ey nekbetī
Acı gelür saña şeker şerbeti

[688] beşe: pīşe AE
[689] 1103. Beyit: - AE
[690] illerden ulu: maḳbūl-ı Ḫudā AE
[691] uluyınca: uluyıcaḳ R
[692] Başlık: AE 48b, M 31b, R 31b
[693] ṭuymayan: duymayan AE

Derd-i hevā cānuña itmiş ḥulūl
Bu ulu niʿmetleri itmez ḳabūl

Ḳaldı hevā ile ʿibādetlerüñ
Veh ki hevālandı cerāḥatlaruñ

ʿĀṣiye söylense naṣīḥat sözi
Düzd ü ḥarāmī gibi gülmez yüzi

Cürm ile bozulsa mizāc-ı ʿuṣāt
Semm-i helāhil olur āb-ı ḥayāt

Ḥaḳḳ'ı seven tābiʿ-i Ḳur'ān olur
ʿİzzet-i Kurān'a firāvān olur

Bir ḳulına ḥükmini gönderse şāh
Ḥükmine eyler edeb ile nigāh

Ḥükm-i şerīfine maḥabbet ḳopar
Yüzine gözine sürer hem öper[694]

Ḥükmine ey vay ider ise ḫilāf
Kellesinüñ kāfın iderler şikāf

Şāhlaruñ şāhı Ḫudā-yı kerīm
Ḥükm-i hümāyūnı kelām-ı ḳadīm

Ḥükmini ṭutmaḳ mıdur ol kim müdām
Ḫāṭırını emr-i ḥarām ide rām[695] (AE 49b)

Yaʿni ki maġlūb-ı şeyāṭīn ola
Tañrı sözin tutmaya bī-dīn ola (M 32a)

Bang-ı ezānı işide ṭınmaya
Düşmeyicek başı yire inmeye[696]

Girmeye gūşına ṣadā-yı ṣalāḥ
Egmeye başını ṣabā-yı ṣalāḥ[697] (R 32a)

[694] yüzine: yüzine vü R; hem: hep AE, - R
[695] ṭutmaḳ mıdur: ṭutmaḳdurur R
[696] ezānı: namāzın R
[697] ṣadā-yı ṣalāḥ: ṣalā-yı ṣalāḥ AE, ṣalā-yı ṣabāḥ R

Hep ẕehebinde dün ü gün fikreti
Meẕhebini bilmege yoḳ himmeti

Dīnini islāmını itseñ suʾāl
Yire baḳar düzd ü ḥarāmī-miṣāl[698]

Bilmeye islāmını ismen bile
Ḳābil olup uymaya bir ḳābile[699]

Ola belā gibi erāzil-nişīn
Olmaya bir ehl-i yaḳīne yaḳīn

Rāġıb-ı dünyānuñ ola rāġıbı
Nefsi hevāsına yile yil gibi[700]

Ṣoḥbet ide ṭālib-i dünyā ile
Dost ola düşmen-i Mevlā ile

Nice müselmān diyem ol ādeme
Beñzeye ẕātı ḫar-ı lā-yefheme[701] (AE 50a)

Āb-ı vużū yüzine ṭoḳınmaya
Çıḳmaya yüzi ḳarası yunmaya[702]

Ḳarlı keşīş ṭaġı gibi ḳış u yaz
Aḳ ṣarına ḳılmaya ammā namāz[703]

Rişte-i tesbīḥe eli varmaya
Kāhil ola ẕikre dili varmaya

Cāhil ola küfrini fikr itmeye
Ẕikr ideni sevmeye ẕikr itmeye

Añlamaya lā ile illā nedür
Gözlemeye maḳṣad-ı aḳṣā nedür

---

[698] baḳar: baḳa M; ü: - R
[699] islāmını ismen: islāmınuñ ismin AE, M
[700] hevāsına: hevāsında M, R
[701] beñzeye: beñzedi R
[702] vużū: vużūʿı R; yüzine: yüze R
[703] ammā: hergiz R

Kesmeye zünnārını mıḳrāżıla
Kendisi kendiye ola bir belā

Yoḳ ḫaberi lāyı ṣorarsañ eger
Rāyiḥa-i lādan ola bī-ḫaber

Ṣānı bülend olmaya şeyṭān gibi
Ḳara göñülli ola zindān gibi[704]

Ṣubḥ u mesā ehl-i mesāvī ola
Bāṭını meymūna müsāvī ola

Ẓālim ola āmir-i cābir ola
Bir mütecebbir mütekebbir ola[705] (M 32b)

Ḳatl-i enām ile ide iftiḫār
Tañrı bināsın yıḳa leyl ü nehār

Ḳanlı ide kendüyi ḫāḳān gibi
Ṣoñı yaman ola Nerīmān gibi (AE 50b, R 32b)

Acı gele diñlemeye Ḥaḳ sözin
Ḳāf gibi döndüre Ḥaḳ'dan yüzin

Egri baḳa illere nāyī gibi
Egri ola rāy-ı mürā'ī gibi

Ḥadd-i nihāyetde ola ḥiddeti
Ḫışm ile ālūde ola ḥaşmeti

Ṣanki hilāl-i felek-i iḥtişām
Kūşe-i ebrū ile vire selām

Ḳoltuġını ḳaldura ʿunvān ile
Ḳulp ṭaḳa kendüye noḳṣān ile[706]

Yüksek uça beñzeye hem laḳlaḳa
Burnı anuñ ḳāf ṭaġına baḳa[707]

[704] ṣānı: ṣān R; zindān: şeyṭān R
[705] āmir-i: ʿār-ı R; mütecebbir: müteḥayyir AE, R
[706] noḳṣān: ʿişyān AE
[707] ṭaġına: dağına AE

Kīni ola ḫalḳa görinmez belā
İllere teklīfi ṣavulmaz ḳażā[708]

Yatsa marīż olsa eger ol ġarīb
Gelse aña bir ṣarı başlı ṭabīb[709]

Her neyi menʿ eylese anı yimez
Esler anuñ sözlerini lā dimez

Tañrı sözin eylemez ammā ḳabūl
Girmez anuñ gūşına ḳavl-i Resūl

Merd-i ḫarābātī vü ehl-i ʿināد
Gülşeni ḳor külḫanı eyler murād (AE 51a)

Ḳor ʿaseli yir başalı bī-meẕāḳ
Uymaz eyü söze ʿale'l-ittifāḳ

Yaramaza mevʿiẓe itmez ḥulūl
Eylük ile eylügi itmez ḳabūl

Ẓālime ẓulmi sebeb-i ibtiẕāl
Şān-ı perīşānı nişān-ı zevāl

ʿĀṣīlerüñ maʿṣiyet-i fāsidi
Oldı cehennemlüginüñ şāhidi[710]

Oḳı bu baḥr-ı ġazeli fikre var
Ara bu deryānuñ içinde zülāl[711]

Temṯīl-i dünyā[712] **(**M 33a)

Ḥażret-i ʿĪsā'ya ʿaleyhi's-selām
Tañrıdan irişdi ʿaẕīm iḥtirām

Ṭoġduġı günlerde o bedr-i tamām
Virdi nübüvvet aña Rabbü'l-enām (R 33a)

[708] ḳażā: belā R
[709] ol: o AE
[710] şāhidi: fāsidi AE
[711] var: ṭal M, R; zülāl: lāl M
[712] Başlık: AE 51a, M 32b, R 32b; Temṯīl M, R

Eyledi irşād-ı ṭarīḳ-ı ṣavāb
Küntü nebiyyen diyü virdi cevāb[713]

Ṭıfl-ı ṣaġīr iken o şāh-ı kebīr
Zāviye-i maʿrifete oldı pīr

Ey baḳar-ı bī-baṣar u bī-hüner
Maʿnāsı yoḳ ṣūretiñe kim baḳar[714] (AE 51b)

Aç göziñi Ḥażret-i ʿĪsā'yı gör
Ḥāl-i ṣabāvetdeki maʿnāyı gör

Gün gibi şevḳ ile ṭulūʿ itmedüñ
Nūr-ı kemāl ile gelüp gitmedüñ

Maʿrifeti bārī burada ḳazan
Ḥā'ili çāk eyle gider aradan[715]

Ey görinen ẓāhiri yüzi vecīh
Ḳocası nā-ḳābil u genci sefīh[716]

Ṭāʿati yoḳ ġayreti yoḳ ʿārı yoḳ
Döndüñ ol eşcāra ki eşmārı yoḳ

Ṣūret-i ādemde hezārān ḥimār
Sencileyin elli yaşar yüz yaşar

Tāze iken ʿömri hebā eyledüñ
Cehlüñi kendüñe belā eyledüñ

Pīrlik ile bedenüñ oldı nūn
Ser-keş iken ḳıldı seni ser-nigūn

Sende ki yoḳ ʿilm ü hünerden nişān
Döndi tehī kāseye cismüñ hemān[717]

Başuñ aġardı nitekim ḳarlı ṭaġ
Göñlüñ evi ḳapḳara mānend-i zāġ

[713] ṣavāb: ṣevāb AE, R; Tercümesi: Peygamberdim.
[714] baḳar-ı: baḳar u R
[715] eyle: ider AE; gider: götür R
[716] ḳābil: bāliġ R; genci: pīri: M, R
[717] 1172. Beyit: - R

Ṣanki pelīdüñ ḳurusıdur özüñ
İki budaḳ yirine beñzer gözüñ (AE 52a)

Göz degil o ʿayn-ı ʿademdür eger
Ḳılmaz ise rūy-ı kemāle naẓar

Ḳāmetiñüñ şāḫını egmiş hevā
Fāʾidesizdür bu rükūʿuñ saña[718]

Ḳaddüñi ḥayfā ki miṣāl-i hilāl
İdemedüñ ḳıble-i maḳṣūda dāl[719] (M 33b)

Dest-i hevā cismüñi itmiş dü-tā
İndiriyürür seni yirden yaña

Ṣoyuben öldürmek içün ey denī
Mevt kesicisi çökermiş seni

Yumruġınuñ altına almış ecel
Āyineye baḳ yüri insāfa gel (R 33b)

Tīġ-ı ecel andaki ʿuryān olur
Pīr u civān kendüye yeksān olur

Māh-ı neve ḳıl naẓar ey nev-civān
Tiz ṭolınur dīdeden olur nihān

Gül gibi alvara ola ʿömrüñ az
Ḥaḳḳ'a niyāz eyle yüri ḳıl namāz[720]

ʿİzzet-i irşāda degil himmetüñ
Belki mürīd olmaġa yoḳ niyyetüñ[721]

Mürşid-i kāmillere var ʿibret al
Ḥūt gibi ḳulzüm-i taḥḳīḳa ṭal (AE 52b)

Müsrif-i ʿömr olma ṣaḳın ḳış u yaz
Kesb-i kemāl eyle yüri oḳu yaz

[718] fāʾidesizdür bu rükūʿuñ saña: indiri yürür seni Ḥaḳḳ'dan yaña AE
[719] hilāl: hevā R; dāl: āl R
[720] namāz: niyāz M, R
[721] himmetüñ: niyyetüñ AE; niyyetüñ: himmetüñ AE

ʿİlm ü hüner rāḥat-ı ervāḥdur
Feṯḥ-i kelām itmege miftāḥdur

Yazılı taṣvīr gibi fi'l-meṣel
Baḫṣ-i maʿānīde baḳup ḳalma gel[722]

Cehl olur ādeme derd-i nihān
Lāl ider insānı bu ʿaḳdü'l-lisān

Ẓulmet-i cehl oldı belā-yı şedīd
Urmasun aġzuñ ḳapusına kilīd[723]

Nār-ı cehāletle münāfiḳ-miṣāl
Göñli ḳara ola şaḳā'iḳ-miṣāl

Lāle-i ḥamrā gibi düşmez saña
Rengüñ ola olmaya būy-ı ṣafā

Ḳudretüñ olduḳça çalış ādem ol
Mādde-i ʿilm ile müstaḥkem ol

Merdüñ olur maʿrifeti devleti
İki cihānda sebeb-i ʿizzeti

Şuġlına baş egmese gökde hilāl
Ḳılmaz idi ẕerrece kesb-i kemāl

ʿĀḳıl olan kāmile bu söz yiter
Baḥr-ı vücūdında cevāhir biter[724] (AE 53a, M 34a)

Temṯīl-i diger[725]

Kīse gibidür bu vücūd-ı ricāl
ʿİlm ü hüner ʿaynı ile genc ü māl

Ṣūret-i bī-maʿnāya olmaz naẓar
Aḳça ile kīse olur muʿteber (R 34a)

[722] baḳup: bilüp AE
[723] aġzuñ: aġzı AE
[724] ʿāḳıl: kāmil R; kāmile: ʿāḳıla R
[725] Başlıḳ: AE 53a, M 34a, R 33b; Temṯīl M, R

Anda ki yoḳ naḳd-i ṣalāḥ u ʿamel
Oldı tehī kīse gibi mübteẕel

Ẓarf-ı maʿānī ise cismüñ eger
Kendüyi taʿẓīme sezāvār ider[726]

Nūr-ı ṣalāḥ oldı teng-i devleti
Şemʿ ile defʿ olur evüñ ẓulmeti

Ṣubḥ u mesā şeş cihet ü nüh ṣadef
Gevher-i ḫūrşīd ile bulur şeref[727]

Aç gözüñi ʿayn-ı ʿayānuñ uyar
Gevher-i aʿmāle olur iʿtibār

Şevḳsüz ādem ḳarañu ḫānedür
Ẓāhiri vü bāṭını vīrānedür

Cām-ı tehī gibi ten-i ṭāġiyān
Ḳālıb-ı bī-rūḥ gibidür hemān

Ḥikmete ġavvāṣ olıcaḳ merd-i ḫām
Añlasa kendüye çıḳarın tamām[728] (AE 53b)

Olmasa ʿişyān ile yüzi ḳara
Eylemese kendözini masḫara[729]

Muġlim u āṣim-i bed-kār u dil-figār berg-i ḫazānvār hevālarına tābiʿolup her bār yirlerin nār eyleyüp ʿitāba sezāvār u ʿaẕāba giriftār olduḳlarını beyān u ʿayān eyler[730]

Ey ḫar-ı lā-yefhem ü şāhid-perest
ʿIşḳ-ı ḫumārī ile ḥayrān u mest

Egrilüg ile yürime mārveş
Ḫalḳa ṭolaşmaġı ḳo zünnārveş

[726] taʿẓīme: taʿẓīm AE
[727] ü: - R
[728] tamām: müdām AE, R
[729] ʿişyān: ʿuḳbā R
[730] Başlık: AE 53b, M 34a, R 34a; bār: zamān AE; yirlerin: yirlerini AE, R; ʿaẕāba giriftār: ʿaẕāba tamām mertebede giriftār R; olduḳlarını beyān u ʿayān eyler: olduḳlarıdur AE, olduḳlarıdur ki beyān olınur R

Kāġıdı ardından oḳursın velī
Engerek inine ṣoḳarsın eli

Ḥayye gibi ṣoḳma ten-i dilberi
Girme vebāline anuñ gel beri[731] (M 34b)

Egme sehī ḳāmeti ṣarṣar gibi
Ḳonma aña zāġ u kebūter gibi[732]

Varmaġ ile emrede ey merd-i şūm
Rūzuñı şām eyleme mānend-i būm[733]

İşleme ol işi miṣāl-i Yezīd
Ḥalḳa-i laʿnetdür o ḥāl-i pelīd (R 34b)

Rā gibi olma o ḫaruñ rākibi
Çalına ardın döne şeştā gibi (AE 54a)

Eyleme ey bī-hüner ü bed-güher
Ḳāmeti bālālara alçaḳ naẓar

Yel gibi ey ṣamrama vü gümreme
Çermeme iller etegin çermeme[734]

Üstüñe düşmez senüñ ey māh-rū
Üstüñe küp küp düşe her ḫūk-ḫū

Zāġ gibi yüzi ḳara ḥīlekār
Gül budaġı üzre ḳona żammevār

Olma sitemkārlaruñ ṭālibi
Girme her evbāş evine gün gibi

Ḳurı yire köpri yapan eblehān
Rāh-ı velāyetde olur nā-tüvān

Zānī-i cānī daḫı bed-kārdur
Anda ne ay bunda ne gün vardur

[731] ten-i: ṣaḳın M; girme vebāline anuñ gel beri: ḳonma aña zāġ-ı kebūter gibi AE
[732] ḳonma aña zāġ u kebūter: girme vebāline anuñ gül AE
[733] mānend-i būm: ey merd-i şūm AE
[734] gümreme: çemreme M, R; iller: ʿişyān AE

Eyleme her fāḥişeye iltiyām
İt yalaġından yimez ādem ṭaʿām

Sevme anuñ gibi zen-i reh-zeni
Nāḳışatü'l-ʿaḳl u denī güdeni[735]

Muttaşıf olma şıfat-ı ġūl ile
Söyleşelüm gel beri maʿḳūl ile

Bir gözi āhūyı şikār eyleseñ
Der-baġal u būse kenār eyleseñ (AE 54b)

Baḳsa bir oġlancıḳ eger nā-gehān
Andan utanursın idersin nihān

Her ṭarafuñdan görür iken Ḫudā
Andan utanmaz mısın ey bī-ḥayā

Zāniye gel olma zināda şerīk
Kār-ı bedi şanma şaḳın kār-ı nīk[736]

Hīç bunuñ gibiler olmaz velī
Niteki nā-maḥreme ire eli (M 35a)

Şıḳleti defʿ eyle gider ġafleti
Ḳıṣṣa-i Ṣıddīḳ'dan al ʿibreti

Ḥikāyet-i ġarrā[737]

Pīş-rev-i ümmet-i faḫr-ı cihān
Şeyḫ-i ṭarīḳat sened-i ʿāşıḳān[738] (R 35a)

Ādemüñ īmānı gibi yār-ı ġār
Muḥteşem ü muḥterem ü iḫtiyār

Evvel-i her tāʾife-i evliyā
Yaʿni ki Ṣıddīḳ-ı Resūl-i Ḫudā

[735] u: - M, R
[736] zāniye gel: zāniye AE, zāniyeye M
[737] Başlık: AE 54b, M 35a, R 34b; Ḥikāyet M, R
[738] 1232. Beyit: - AE

Gördi celāl ile gelür nā-gehān
Rūz-ı ḳıyāmet gibi bir nev-civān

Her ciheti bī-bedel ü bī-naẓīr
ʿIşḳı göñüllerde sirācü'l-münīr (AE 55a)

Alnı ḳamer ʿārıżı şems-i felek
Ṣūret-i insānda perī ya melek

Sāḳī-i derd ü elemi ʿālemüñ
Bāde gibi ʿaḳlın alur ādemüñ[739]

Baḳduġı laḥẓa bu civāna hemīn
Yumdı gözin ḳaçdı o yār-ıgüzīn[740]

İtdi cemālinde ʿaraḳlar ẓuhūr
Şanki ṭalazlandı o deryā-yı nūr

Didiler ey yār-ı şigār u kibār
Yüzi mübārek sözi gevher-niṣār

Raḥmet-i Ḥaḳ ʿālim-i taḥrīrsin
Hem ʿamelüñ ṣāliḥ u hem pīrsin[741]

Saña neden geldi eyā kām-yāb
Tāze civāndan bu ḳadar ictināb

Didi ki bu āteşe doymaz beşer
Yaşı ḳuruyı bir uġurdan yaḳar[742]

Pīrlik olmaz bu belāya ḥicāb
Cāna virür tāb-ı teb-i ıżṭırāb[743]

Nār-ı ʿaẕābından anuñ merd-i ḫāṣṣ
Cānını perhīz ile eyler ḫalāṣ

Ey ḥasenāt issi Ḫudā-yı kerīm
ʿİşmetüñi eyle göñülde muḳīm (AE 55b)

---

[739] ü: - R
[740] yār-ı: şāh-ı M
[741] ʿālim-i: ʿālim ü R
[742] doymaz: düşdi AE
[743] teb-i: teni AE

Vir bize anlar gibi bir iḳtidār
Eyleyelüm nār-ı belādan firār (M 35b)

Öldürelüm nefsümüz emmāresin
Arayalum derdümüzüñ çāresin

Temṯīl-i laṭīf[744]

Diñle bu ilhām-ı Ḫudā'dan ḫaber
Ādemi maʿḳūl ile ilzām ider (R 35b)

Cümle ziyānkāra irişür ziyān
Cennete girmez ebedī mūẕiyān

Fīl u ḫanāzīr u kilāb u ḥimār
ʿAḳreb u mār u esed u sūsmār

Bunlaruñ emṯāli ḳabīḥü'l-vücūd
Mertebe-i rifʿate ḳılmaz ṣuʿūd[745]

Ṣūreti vü sīreti mekrūh olan
Gülşen-i firdevsde itmez mekān

Başmaya derende der-i cennete
Lāyıḳ-ı raḥmet irişür cennete[746]

Ḥālini bed-ḫūydan eyle ḳıyās
Ḳoma vücūd āyinesin şöyle pās

Ḥāşılı bed-ḫūy olan itler gibi
Ḥūr-ı cinānuñ olımaz şāḥibi (AE 56a)

İşleme merdūd-ı Ḫudā'nuñ işin
Ḳazı kitāb-ı ʿamelüñ yañlışın

Fīl gibi fi'l-meṯel olma kerīh
Ḫalḳa büyüklenmegi ḳo ey sefīh

[744] Başlık: AE 55b, M 35b, R 35a; Temṯīl M, R
[745] mertebe-i: mertebe u R
[746] cennete: raḥmete AE, M

Nāra düşer ṭāʾife-i ḫūk-ḫū
Cenneti semtinden açılmaz ḳapu

Kelb gibi eyleme ḫır ḫır cidāl
Ehl-i cehennem ṣıfatıdur bu ḥāl

Şīr gibi yırtıcı iseñ eger
Boynuña aġlāl-ı selāsil geçer

Ḫar ki müzaḫreflügi itdi ḳabūl
İt gibi menfūr-ı ricāl oldı ol[747]

Bāzveş ol kim uçurur murġ-ı cān
Ḫuld-ı berīni idemez āşiyān[748]

Olma baḳar vaṣfı ile muttaṣıf
Ḳılma saʿādet ḳamerin münḫasif[749]

Cennete mūẕīlik olurmış ḥicāb
ʿAyn-ı ḫaṭādur saña terk-i ṣavāb (M 36a)

Cenneti sen ṣanma ki öñden ṣoña
Bir niçe mūẕīlere iḫżār ola[750]

Dime ki ġılmān ile ḥūr-ı ʿacīb
Ser-ḫoş u bengiye ola mı naṣīb[751] (AE 56b)

Var ise aḫlāḳ-ı ẕemīmeñ eger
Ehl-i ʿaẕāb olmaġa şāhid yiter (R 36a)

Ol kişiden kim ola rāżī Ḫudā
Cennete Rıḍvān gibi oldı sezā

Anda kim ola melekiyyet müdām
Cāy-ı muʿallāda bulur iḥtirām

Bendeye kim ḫulḳ-ı ḥasen kār olur
ʿİzzet-i sulṭāna sezāvār olur

[747] müzaḫreflügi: ḫır ḫır-ı felegi AE
[748] uçurur: uçur AE
[749] ile: gibi R
[750] ki: kim AE
[751] mı: - AE

Raḥmet aña cürmin aña aġlaya
Añlaya maʿ ḳūl sözi diñleye[752]

Tevbe ile müşkili āsān ola
Lāyıḳ-ı iḥsān-ı firāvān ola

Ḥikāyet-i raʿnā[753]

İki cihān serverinüñ çākeri
Pīr-i Herī çāker-i müstanṣırı[754]

Vālidini görmege varur meger
Ḫayra girer ḳasd-ı ziyāret ider

Aldı ele ḫāṭırı şehbāzını
Açdı aña sūfīlügi rāzını

Baḥr gibi gevherin itdi niṯār
Eyledi göñlündekini āşikār

Vālidi ḳıldı aña ikrām-ı tām
Mā-ḥażarı çekdi öñine ṭaʿām[755] (AE 57a)

Niʿ metinüñ cānibine dönmedi
Ṭatmadı hergiz aña el ṣunmadı[756]

Anda miṯāl-i şecer-i mīvedār
Başını egdi öñine itdi ʿār

Ḫayrete vardı veledi vālidi
Aṣlını bilmek diledi vālidi

Didi ṭaʿāmuñ yimezin aṣlı var
Ġam yime incinme baña itme ʿār[757]

---

[752] aġlaya: iñleye AE, añlaya M
[753] Başlık: AE 56b, M 36a, R 36a; Ḥikāyet M, R
[754] çāker-i: nāṣır-ı AE, M
[755] 1279. Beyit: - AE
[756] ṭatmadı: ṭınmadı AE, R; hergiz aña: aña hergiz AE
[757] yimezin: yimezem R; baña: ṣaḳın AE

Vaḳt-i ḥaṣāda ider iken mürūr
Ḫāṭırum oldı bu işden bī-ḥużūr [758] (M 36b)

Nāle vü āh ile yetīm-i fülān
Ḫarmenini ṣavurur idi ʿayān

Baʿżı ṣaman çöpini bād-ı ṣabā
İrgürür idi ḥaremüñden yana

Ḫarmenüñe ḳaruşur idi ḥarām
Ġāyet ile şüphelidür bu ṭaʿām (R 36b)

Māl-ı ḥarām ehl-i dili kūr ider
Ṭāʿatinüñ ʿaynını bī-nūr ider[759]

Bāde ḥabābı gibi ey merd-i ḫām
Gözlerüñi açma ḥarāma müdām[760]

Māl-ı ḥarām oldı muḫālif ġıdā
Artar anuñla maraż-ı eşḳıyā

Gel ne ḳadar zaḥmet ise ey mürīd
Ḳıl sebeb-i zaḥmetüñi nā-bedīd[761]

Ḫalḳı bunuñ gibi ḥuḳūḳu'l-ʿibād
Nūr-ı velāyetden ider nā-murād[762] (AE 57b)

Laʿnet o şaḫsa ki günāha gire
Zeyd'üñ ala mālını ʿAmr'a vire

İlleri māl issi ider ʿāṣiyān
Kendi vebāl üzre olur her zamān[763]

Görmez ise māl-ı ḥarāmı gözi
Cām-ı şarābī gibi gülmez yüzi

Güc olur insāna ṣalāḥiyyeti
Maʿṣiyet ammā ki ḳolaydur ḳatı

[758] ḥaṣāda: ḥaṣād idi AE, M
[759] ḥarām: ṭaʿām R; 1288. Beyit: - AE
[760] 1289. Beyit: - AE
[761] mürīd: faḳīr R; nā-bedīd: hem-keşīr R
[762] ḥuḳūḳu'l-ʿibād: ḥuḳūḳ-ı ʿibād AE
[763] ʿāṣiyān: eşḳıyā AE; üzre: issi R; her zamān: dāʾimā AE

Uġra bu derbend-i ṣalāḥiyyete
Geç yüri ṣaḥrā-yı refāḥiyyete

Ḥikāyet-i zībā[764]

Var idi bir ehl-i riyā şeyḫ-i şūm
ʿĀşıḳ-ı şeydāsı mürīdān-ı Rūm[765]

Ṣanki söyünmüş ḥaṭab-ı mīşezār
Ḳara ṣarardı başına ḥīle-kār[766]

Keşret-i cemʿiyyet-i ḫayrü'l-enām
Aña aḳardı şu gibi ḫāṣṣ u ʿāmm[767]

Muntaẓır-ı himmeti şehr ü diyār
Nāẓır-ı iḥsānı ṣiġār u kibār

Tāc ile tesḫīr-i ḳulūb eylemiş
Ḥırḳayı settār-ı ʿuyūb eylemiş (AE 58a, M 37a)

Göñli ḳara bir ḳaracı ḥoḳḳabāz
Ḳara başına olamaz çāresāz

İller üşerdi elini öpmege
Eli mi degerdi elini öpmege

Aldamış eblehleri aḥmaḳları
Bī-hüner ü gūl u ḥebennaḳları[768] (R 37a)

Vardı mürīd olmaġa ʿaynü'l-ḳużāt
Ḳıldı o şeyḫe ʿadem-i iltifāt[769]

Şeyḫi meger gördi o merd-i ilāh
Ḳıbleye ḳarşı tükürür gāh gāh[770]

[764] Başlık: AE 57b, M 36b, R 36b; Ḥikāyet M, R
[765] mürīdān-ı: muḥibbān-ı R
[766] ḫīle-kār: nā-bekār M, R
[767] ḫayrü'l: baḥrü'l AE, R
[768] hüner: ḫıred AE, R; gūl: gūn R
[769] şeyḫe: şaḫsa AE
[770] şeyḫi meger gördi: gördi meger şeyḫi R

Māh gibi ḥāli degil ber-ḳarār
Zühdi var ammā niçe noḳṣānı var

Hem daḫı pür-gūy u keşīrü'l-kelām
Sevmedi isrāf-ı kelāmın tamām[771]

Didi bu hem müsrif u hem bī-edeb
Ḫalḳa nice şeyḫ olabilür ʿaceb

Niteki seyyāre-i heft-āsmān
Geldügi cāniblere gitdi hemān

Bī-edebüñ kār-ı kerāheti
ʿĀḳıbet olur sebeb-i żilleti

Her ne ḳadar eyler ise iḫtirāz
Rāzını āḫir ṭuyurur ḥoḳḳabāz (AE 58b)

Ābid-i bī-maʿnā miṣāl-i ġanem
Biri birisine uyar dem-be-dem

Baḥr-ı muḥīṭe düşer ise biri
Cān atar ardınca düşer sāʾiri

Olma ṣaḳın reh-zen-i ʿayyāra yār
Aḳluñı uġurlamasın zinhār

Ehl-i riyāda çoḳ olur laḳlaḳa
Yükledür āverdī yükin aḫmaḳa

Fitne-i iḍlālini gerçek ṣanur
Ādem-i mescūdī iken aldanur[772]

Her kim ola şeyṭanete pīşvā
Aç gözüñi uyuma uyma aña

Sözlerin işitme sözin esleme
Sündüs-i islāmı mülevveşleme[773]

[771] hem daḫı: hem-demi R; u: - M
[772] fitne-i: ḳıṣṣa-i R; ādem-i mescūdī iken: ādem-i mescūd gibi AE, R
[773] sözlerin: seslerin AE, R

Mürşid-i maʿḳūla ḳul ol ara yol
Eyleme altun aduñı ḳara pul (M 37b)

Tenbīhü'l-ġāfilīn[774]

Şeyḫ aña dirler ki ola ẕü-fünūn
Görmeye mānendini gerdūn-ı dūn[775]

ʿĀlem-i mahlūḳuñ o şems-i cihān
Göñli ḳarasını açar her zamān (AE 59a, R 37b)

ʿİlm ile mānend-i zamān-ı bahār
Muṣliḥ-i ʿālem ola leyl ü nehār

Dāfiʿ-i aʿmāl-i tebāhī ola
Māniʿ-i eşġāl-i menāhī ola

Sevmeye dünyāyı seven güdeni
Düşmen-i maʿbūduñ ola düşmeni

İstemeye cīfe-i dünyāyı ol
Ḳılmaya deryā gibi anı ḳabūl

Niçesi ʿummān-ı ẕarāfet olur
Fāris-i meydān-ı ferāset olur

Ḫāme gibi yetmiş iki dil bilür
Nāme gibi ehline inşā ḳılur

Ḥīle ile adı velīye çıḳar
Aña edānī vü erāzil aḳar

Kāmil olanlardan ider iḫtirāz
Söylemez itmez aña ifşā-yı rāz

Söylese zīrā ṭuyulur ʿilleti
ʿİlleti ṭuyulsa gelür ẕilleti

Ṭınmaduġı cehlini eyler nihān
Virdine meşġūl olur ol nā-gehān[776]

[774] Başlık: AE 58b, M 37b, R 37a: Tenbīh M, R
[775] gerdūn-ı: dünyā-yı M
[776] nihān: ʿayān AE

Ṣūfīlerüñ çoġı nā-dān olur
Bilmeyeni aldamaḳ āsān olur (AE 59b)

Neyler ise eyler ider bir fesād
Bir niçe nā-dāna virür iʿtikād

Başına ḫalḳ üşmek içün her zamān
Ālet-i hengāme olur eblehān[777]

Başına dīvāne gibi ḫalḳ üşer
Ḫalḳa temāşā olur ol bī-hüner[778]

Beglere paşalara varmaz geçer
Ḫaste iken görmege vara meger

Başın oḳur varsa duʿālar ḳılur
Ādemüñ iḥsānı zamānın bilür (M 38a)

Şeyḫi yatan ḫaste dil ü cān ile
Gönderür inʿām ile iḥsān ile

Eyler ise aḫirete irtiḥāl
Meyyitine varur ider celb-i māl[779]

Ḳabrine tābūtı yanınca gider
Yaʿni ki iẓhār-ı ḥaḳīḳat ider (R 38a)

Beglere paşalara irer eli
Ölüsi dirisi olur meʾkeli

Añla bu deccāllerüñ ālini
Diñle birinden biñinüñ ḥālini[780]

Ḫikāyet-i tuḥfe[781] **(**AE 60a)

Bursa'da bir şeyḫ-i ʿadīmü'l-miṯāl
Ḫudʿa ile eyledi taḥṣīl-i māl

[777] her zamān: nā-gehān R
[778] hüner: ḫaber M
[779] irtiḥāl: intiḳāl M, R
[780] ālini: ḥālini M, R; birinden biñinüñ: biñinden birinüñ AE, M; ḥālini: ālini M
[781] Başlık: AE 59b, M 38a, R 38a; Ḫikāyet M, R

İlleri rām eyledi ḫoş-rā ile
Rūy-ı tevāżuʿ la müdārā ile[782]

Bir yeñice ḫāne binā eyledi
Āḫiretin yıḳdı hebā eyledi

Raḥmet aña ev yapa eṭfālvār
Yapduġı sāʿatde ide tārmār

Bir kişi mānend-i nesīm-i ṣabā
Ḫānesine girdi buluşdı aña

Öpdi anuñ pāyini dāmen gibi
Açdı aña rāzını gülşen gibi

Şeyḫ o kişiye didi dülger misin
Ḥāl-i binādan bilür añlar mısın

Didi neʿam dülgerem ey muḥterem
Ḫidmetüñi itmege geldüm bu dem

Şeyḫ suʾāl eyledi tekrār aña
Didi ki ḥelvā mı getürdüñ baña

Ṭurur idi kendüde ḥelvā nihān
Çözdi öñine ḳodı anı hemān

Didi girü aña bu şeyḫ-i velī
Belki senüñ adına dirler ʿ Alī[783] (AE 60b)

Didi ʿ Alī'dür adum ey nāmdār
Düşmene endāmum olur Ẕülfeḳār

Ṣandı bu bī-ʿaḳl u ḳalīlü'l-ḥayā
Eyledi iẓhār-ı velāyet aña[784] (M 38b)

Ḥayrete vardı bu ġarībü'l-bilād
Ṣūfī olup itdi ʿaẓīm iʿtiḳād

[782] eyledi: eyler idi AE, R; ḫoş: - AE, - R
[783] girü aña: aña girü R
[784] u: - R

Ḫāne bināsına o kişi meger
Eyledi geldükde ser-ā-ser naẓar

Bildi ferāṣetle ki dülgerdür ol
Ḫāne binā itmege aḳderdür ol (R 38b)

Ḫāne-i şeyḫe ider iken duḫūl
İçeriye girdi megeslerle ol

Bala yaġa ẓarf olamaz dest-māl
Bildi ki ḥelvāsı var ol ehl-i ḥāl

Ṣavmaʿada bir ʿAlī adlu civān
Şeyḫe mürīd olmış idi ol zamān[785]

Ṭaşrada birisi ıraḳdan aña
Adı ile çaġırup itdi nidā

Sendereyüp dülger olan bī-nevā
Baḳdı ʿale ʾl-fevr o ṣadādan yaña[786]

Adı ʿAlī oldugını bildi şeyḫ
Adını kendüye ʿayān ḳıldı şeyḫ (AE 61a)

Eyledi şeyḫi bu kişi dāstān
Üşdi velīdür diyü ḫalḳ-ı cihān

Şeyḫ-i ḫıredmende bu dervīş-i gül
Āḫir ʿömrine degin oldı ḳul

Ādeme meddāḥı virür iştihār
Sīmle zer gibi olur nāmdār[787]

Dāl gibi eyle tevāżuʿ müdām
Göñline gir ādemüñ ey merd-i ḫām

Cevher-i idrāküñ olan maʿdeni
Kendisine dost ider düşmeni

[785] ol zamān: nā-gehān AE
[786] o ṣadādan: nidādan AE, M
[787] meddāḥı: meddāh R

ʿAḳlı kemālinde olan böyledür
Yaramaza eylügini söyledür

ʿAḳlı az olanda çoġ olur ḫaṭā
Dostını düşmen ider dāʾimā[788]

Şeyḫe ferāsetde mürīd olagör
Sen daḫı bir şeyḫ-i ferīd olagör

Faṣl-ı şāliş maḥabbet-i dünyā bāʿiş-i meşaḳḳat-i ʿuḳbā olduġın bildirür[789] (M 39a)

Döndi belā baḥrine dünyā-yı dūn
Eyledi ġavvāṣların ser-nigūn

Aña ṭalar niçesi gevher bulur
Niçesi battıḳça batar ġarḳ olur[790] (AE 61b)

Maʿrifetu'llāh'uñ olan ṭālibi
Gevher-i maḳṣūduñ olur ṣāḥibi[791]

ʿÖmrini isrāf iden ehl-i fesād
Furṣatı fevt eyler olur nā-murād[792] (R 39a)

Ādeme bu ʿālem-i bī-merḥamet
Oldı meger mezraʿatü'l-āḫiret

Tuḫm-ı ḍalālet eker iseñ eger
Saña belā ile ʿuḳūbet biter

Her kişi dünyā evini ḳor gider
Nārını bundan bile alur gider

Zühd olur insāna dıraḫt-ı bülend
Mīve-i raḥmetden ider behremend

Vay aña kim ḫāʾil ola ẓulmeti
Göz göre refʿ eyleye bu rifʿati

[788] çoġ olur: olur çoḳ R
[789] Başlık: AE 61a, M 38b, R 38b
[790] gevher: cevher R
[791] olan: olur AE; olur: ulu AE
[792] iden: ider R

Ḥāl-i ṣalāḥ ile iden irtiḥāl
Rifʿate irişdi Mesīḥā-miṣāl

Ḳonuġını öldüricidür felek
Ḫ[v]ānına el ṣunma miṣāl-i melek

Lezẕet-i dünyāya kişi ivmese
Ḳatline ḳaṣd eyleyeni sevmese[793]

Düşme anuñ dāmınaʿāmī gibi
Ḫalḳı ṣoyar düzd-i ḥarāmī gibi[794] (AE 62a)

Virdügini alıcı dünyāyı ḳo
Mültefit olma ḳuru ġavġāyı ḳo

Aḳçası mālı sebeb-i iḫtilāl
Aḳ ṣarınan merd-i münāfıḳ miṣāl

Od yalıñı gibi zer-i muʿteber
Oldı Yahūdī gibi ʿayn-ı żarar

Beñzer o ḥammāma ḳıbāb-ı semā
Kimi girer kimi çıḳar dāʾimā

Çoḳ ṭurıcaḳ ẕevḳ u ṣafāsı gider
Ādemi bī-ṭāḳat u bī-ḫūd ider

Yaʿni ḳażā ile olur ey faḳīr
ʿÖmr-i ṭavīl ile günāhuñ keṣīr[795] (M 39b)

Gözi açıḳlar gözine her zamān
Ṣanki örümcek aġıdur āsmān

Döndi o derbende bu dārü'l-ġurūr
Eylemez āyende revende ḥużūr[796]

Pādşeh-i maʿrifetüz uluyuz
Sözümüzi añlayanuñ ḳulıyuz

[793] ivmese: uymasa AE
[794] dāmına: dāmenine R
[795] R'de mısralar yer değiştirmiştir.
[796] o: bu R; bu: o R

Ḥikāyet-i ġarrā[797] **(**R 39b)

Bir ḳarı var idi bu dünyā gibi
Arḳası bükülmiş idi yā gibi (AE 62b)

Cevher-i ʿömri yavı ḳılmış meger
Yir yüzine ṭoġrı egilmiş arar

Mum yalıñı gibi aġarmış seri
Aḳ ṣaçı olmış başınuñ çāderi[798]

Yüzi buruşmış ṭurur idi melūl
İtmiş ecel başına yüz yirde yol[799]

Gitmiş idi gülmesi ṣankim seḥāb
Aġlaması ḳalmış idi hem-çü āb[800]

Ol ḳarınuñ diñle temāşāsını
Ḳoydı ṣıġır tersine kirbāsını[801]

Baḳdı aña bir kişi itdi suʾāl
Didi eyā ebleh u āşüfte-ḥāl[802]

Bu ne ḳabāḥat ne fażāḥat olur
Bu ne kerāhet ne sefāhet olur

Yunmış arınmış bizi itdüñ ḫarāb
Belki ṣanursın bu ḫaṭāyı ṣavāb

Ḳaḳıdı ol pīrezen-i kār-dān
Tersine döndürdi yüzini hemān

Virdi cevābını didi ey sefīh
Ṣanma benüm kārumı kār-ı kerīh

Dime ki kirbāsı kir pas olur
Ḳadre irer muḥterem-i nās olur[803] (AE 63a)

[797] Başlık: AE 62a, M 39b, R 39a; Ḥikāyet M, R
[798] yalıñı: iplügi R
[799] ecel: idi AE, M
[800] idi: - R
[801] kirbāsını: kirpāsını AE, R
[802] u: - R
[803] kirbāsı: kirpāsı R

Ḫalḳ bizüñ aġına eyler naẓar
Aḳluġ ile zenler olur muʿteber

Terbiyet eylerdi o kirbāsı tā
Lāyıḳ-ı ḳurbiyyet-i insān ola[804] (M 40a)

Terbiyet ile kişi ser-tāc olur
Ādem u ʿālem aña muḥtāc olur

Cīfe-i dünyāya ṣalındı beşer
Ḥikmetini diñle nedür ey püser

Tā ki niyāz eyleye ṭāʿat ide
Vuṣlata taḥṣīl-i liyāḳat ide

Açıla dünyā ile bāb-ı viṣāl
Aġara kirbās-ı mülevveṣ-miṣāl (R 40a)

Mezbele-i ʿāleme insān olan
Kesb-i kemāl itmege geldi hemān

Ḫalḳı ʿabeṣ yire yaratmaz Ḫudā
Ḥikmetinüñ baḥrine ol āşinā

Ḥikāyet-i raʿnā[805]

Ümmet-i Dāvūd nebīnüñ biri
Olmış idi her hünerüñ māhiri

Kāmil idi ʿālim-i taḥrīr idi
Zāviye-i maʿrifete pīr idi (AE 63b)

ʿİlm u kemāl oldı musaḫḫar aña
Niteki ḫurşīde zemīn u semā[806]

ʿİlmi güneş gibi cihāna müfīd
Keşf-i maʿānīde vaḥīd u ferīd

[804] ḳurbiyyet-i: terbiyet-i R
[805] Başlık: AE 63a, M 40a, R 40a; Ḥikāyet M, R
[806] oldı: ehli M

Himmeti ʿālī vü bülendi refiʿ
Beẕl-i maʿārifde saḫī vü şecīʿ[807]

Ḳāmeti şuġl ile miṣāl-i hilāl
Olmış idi ḫalḳa-i bāb-ı kemāl

Ṣavmaʿasında var idi bī-ḥisāb
Niçe deve yüki mücellid kitāb[808]

Çoġ idi şākirdi nitekim nücūm
Aġzı idi maşrıḳ-ı şems-i ʿulūm

Gün gibi ol pīr-i felek-menzilet
Ḫāmları eyler idi terbiyet[809]

Ḥażret-i Dāvūd'a ʿaleyhi's-selām
Ol kişi içün didi Rabbü'l-enām[810]

Bunca kitāb ile kemāl u hüner
Fāʾide itmez aña illā meger[811]

Müʾminüñ anda ola üç ḫaṣleti
Ḳomaya elden o güzel ʿādeti (M 40b)

Birisi budur ki ʿibādet ide
Sevmeye dünyāyı ʿadāvet ide[812]

Sevmeye dünyāsını hem daḫı
Gözine görinmeye ʿālem daḫı[813] (AE 64a)

Biri daḫı ṣāliḥ ola hem-demi
Olmaya şeyṭānīlerüñ maḥremi

Kim ki yaramazluġa iḳlāl ide
Baḳmaya ol mühmele ihmāl ide

[807] bülendi: bülend ü AE, M; maʿārifde: maʿānīde AE
[808] 1423. Beyit: - AE, - R
[809] pīr-i: tīr-i R
[810] kişi içün didi: kişiye didi ki R
[811] kitāb: günāh R; u: - M, - R
[812] ʿadāvet: ʿibādet AE
[813] ʿālem: dünyā R

Biri daḫı müʾmini incitmeye
Gönlini aġrıtmaya acıtmaya[814] (R 40b)

Müʾmin olan kimsede olur bu kār
Cümle ḫilāfını ider ehl-i nār

Niçesi ʿālim geçinür āh vāh
Nāme-i ʿamālini eyler siyāh

Cīfe-i dünyāya maḥabbet ider
Ṭālib-i dünyānuñ evine gider

Ṭapu ḳılur ẓālime virür selām
Bār-ı günāh ile olur ḳaddi lām

Kimi büyük çalma ṣarar her zamān
Yelken açan keştiye beñzer hemān

Başını olmaz ki selāma ege
Çalması ḳorḳar ki zemīne dege

Manṣıbı sevdāları ile sefīh
Cīfe-i dünyā ile olur kerīh[815]

Ceng-i taṣaddurda ser-i maʿreke
Nefsi ġazāsında ziyāde leke (AE 64b)

Kibri derūnında olur yār-ı ġār
Yürise gūyā ki uṣūle uyar

Ṣalınur ol murġ-ı mülevven-miṣāl
Kebg-i derī gibi güler ehl-i ḥāl

Kimi ider ʿayb-ı nihānını fāş
Müʾmin ile ḫaṣm olur eyler ṣavaş[816]

Hem-demi hem fāsıḳ-ı bī-dīn olur
Sevdügi aḥbāb-ı şeyāṭīn olur[817]

[814] acıtmaya: incitmeye R
[815] sefīh: kerīh M
[816] 1444. Beyit: - R
[817] şeyāṭīn: selāṭīn R

İnce ḳumaşlardan idinür ḳabā
Anı ṭonadur ẓurefā bir yaña

Çalmasını gāh bozar geh ṣarar
Vaḳt-i namāzı geçer eyler żarar[818] (M 41a)

Daḫl olıcaḳ yirlerini ṣaḳınur
Nice zamān āyineye baḳınur[819]

Güc ile kendüye virür imtiyāz
Gör ne belālar çeker ehl-i niyāz[820]

Ḥikāyet-i bī-bedel[821]

Ḥażret-i Dāvūd'a Ḫudā-yı vedūd
Cūdı ile gün gibi virdi vücūd

ʿIşḳ ile pür-şevḳ idi ol şāh-ı dīn
Mihr ile mānend-i sipihr-i berīn (AE 65a, R 41a)

Anda hüveydā idi envār-ı Hū
Ḫāṭırı āyīne-i dīdār-ı Hū[822]

Ḳılmış idi ẕāt-ı şerīfin Ḫudā
İki cihān salṭanatına sezā

Şerḥ olınmazdı şeref-i şevketi
Ḳuvveti vü ḳudreti vü devleti[823]

Dost idüp kendüye eżdādını
Nerm ider idi dil-i pūlādını

Aḥsen-i ṣavtıyla oḳurdı zebūr
Diñlemege cemʿ olur idi ṭuyūr[824]

Ḳaddi gibi himmeti bālā idi
Ẓāhiri vü bāṭını aʿlā idi

[818] namāzı: ḫumārī R
[819] āyineye: ayaġına R
[820] niyāz: mecāz AE, M
[821] Başlık: AE 64b, M 41a, R 40b; Ḥikāyet M, R
[822] R'de mısralar yer değiştirmiştir.
[823] ḳuvveti vü ḳudreti: ḳudreti vü ḳuvveti R
[824] aḥsen-i ṣavtıyla: ḫüsn-i ṣadā ile AE, R

Yolda meger bir gün idüp iltiyām
Her kimi görse virür idi selām[825]

Ḳaddi nihālini selām-ı Ḫudā
Eyledi raḥmet yeli gibi dü-tā[826]

Mescide ṭoġrı gider iken yayan
Sehv ile ṣalındı o serv-i revān

Ẕevḳ-ı sürūr ile iderken mürūr
Didi hemān-dem aña Rabbü'l-ġafūr

Ḳuluñ evine mi gidersin ʿaceb
El-edeb ve'l-edeb ve'l-edeb (AE 65b)

Olduġı gibi aña bu güş-māl
Kendüyi cemʿ itdi o baḥr-ı kemāl[827]

Ḳāmetinüñ ḳāfı olup ser-nigūn
Bār-ı ḥicāb eyledi anı zebūn

Ditredi ḫavfından o şems-i cihān
Ḫaste olup düşdi ʿaṣāya hemān[828] (M 41b)

Aġladı ammā ki nice aġladı
Ṭaġ ile ṭaşuñ yüregin ṭaġladı[829]

Ẕerrece dünyā beginüñ ʿādeti
Virdi aña çaḳ bu ḳadar zaḥmeti[830]

Bir azacıḳ ehl-i hevānuñ işi
Ney gibi oldı sebeb-i nālişi

Ḫālini ey merd-i daḳāyıḳ-şinās
Ḫażret-i Dāvūd'dan eyle ḳıyās

[825] görse virür idi: gördi ise virdi AE, M
[826] gibi: ile AE, M
[827] baḥr-ı kemāl: ṣāḥib-cemāl R
[828] ḫavfından: şevḳinden R
[829] ṭaġladı: daġladı M
[830] bu ḳadar: bu der-i R

Adı müselmān niçe ehl-i günāh
Mescide varduġına var iştibāh (R 41b)

Mescide varmalı olursa eger
Tā ser ü pā kendüyi tezyīn ider

Hep giyinür câme-i mīrānesin
Dügüne bayrama gider ṣanasın

Gün gibi altunlular ile yürür
Câme-i zer-beftini yire sürür (AE 66a)

Kibr-i nihānını ider āşikār
Ṣalınur ol ṣanki zen-i şīve-kār

Kimi giyer ḳırmızı aṭlas ḳabā
Ḫūn-ı ḫanāzīre batar gūyiyā

Māl-ı ḥarām ile namāza gider
Yaʿni bu ḥāl ile ʿibādet ider[831]

Göñline İblīs girer azdırur
Ḳālıb-ı fersūdesini gezdirür

Gel beri ey maʿnāda ʿuryān olan
Böyle ṭonanmaḳ saña eyler ziyān

Câme-i Nemrūd'ı çıḳar oda ur
Câna belādur bu metaʿ-ı ġurūr

Āteş olur saña Firengī ḳumāş
Ḫalḳa ider cürmüñi maḥşerde fāş[832]

Gide gide key ṣaḳın ey duzaḫī
Belki Firengī ola çalmañ daḫı

Tā ser ü pā giyme Firengī ḳabā
Küfrüñe ḥükm eylemesün aṣfiyā

[831] R'de mısralar yer değiştirmiştir.
[832] ḫalḳa ider cürmiñi maḥşerde: cürmiñi maḥşerde ider ḫalḳa AE

Pāreleme câme-i īmānuñı
Uyduragör çalmaña ḳaftānuñı

Meskenet ile yüri mānend-i āb
Kendüñe kendüñden olur ıżṭırāb (AE 66b, M 42a)

Serv gibi olma hevāya ḳarīn
Bād-ı ġurūr ile ṣalınma ṣaḳın[833]

Ḥā gibi ḳıl kendüñi ehl-i ḥayā
Nūn gibi baḳma cihāndan yaña

Ġaflet ile kendüñe güc eyleme
Dāʾireden ṭaşra ʿurūc eyleme

Ḥikāyet-i ḥikmet-āmīz[834]

Uḥud ġazāsında cünūd-ı nebī
Düşmene ḳoyuldı bular oḳ gibi[835] (R 42a)

Ölmege cānlar virici ʿāşıḳān
Düşmene ṭoġruldı nitekim sinān

Ġāzīlerüñ ṣanki ṭutulmış ḳamer
Var idi ḳolında demürden siper

Rūz-ı ġazā ḳıldı bu ḳavm-i ḳavī
Muṣḥafı ḫaṭṭın zere-i maʿnevī[836]

Her biri encüm gibi ṣāḥib-ḳırān
Ḳuvvet-i ḳalb ile cihān-pehlevān

Ṣandı hemān tersine döndi ʿadū
Yalımı alçaldı ṣu gibi ḳamu[837]

Ḳatı yel öñince miṣāl-i ġubār
Ẓulmetiyān oldı ḳamu tārmār (AE 67a)

[833] ḳarīn: yaḳīn AE
[834] Başlık: AE 66b, M 42a, R 41b; Ḥikāyet M, R
[835] uḥud: hūd M; düşmene ḳoyuldı bular oḳ: kāfire ḳoyuldılar oḳlar AE, M
[836] ḳıldı: oldı R; muṣḥafı ḫaṭṭın: muṣḥaf-ı ḫaṭṭı R
[837] alçaldı: inceldi R

Ḫançer ile nīze vü tīr-i sipāh
Çıḳmaḳ içün rūḥa açarlardı rāh[838]

Yaġmaya ṭaġılmış iken müʾminīn
Döndi hücūm eyledi aʿdā-yı dīn

Ḥīle vü āl ile ḳıtāl itdiler
Şiddet ile ceng ü cidāl itdiler

Münhezim oldı ṭaraf-ı aşfiyā
Ḥayrete vardı fıraḳ-ı evliyā

Ẓāhir ü bāṭın ṭamaʿ-ı dünyevī
Ādeme olur żarar-ı uḫrevī[839]

Māʾil-i dünyā olanuñ miḥneti
Şaldı bu teşvīşe o gün ümmeti[840]

Baʿżısı baʿżısına itdi żarar
Söz şıdılar anuñ içün şındılar

Her biri bir cānibe ṭaldı hemān
Talḥa ile ḳaldı o faḫr-i cihān (M 42b)

Göklere irdi iki leşker tozı
Tozlara ġarḳ oldı cihānuñ yüzi

Ḳavm-ı nebī biri birin bulmadı
Biri birinden ḫaberi olmadı

Ṭalḥa ile kāfir iderken şavaş
Ḳıldı benān-ı elifini tıraş[841] (AE 67b)

Barmaġınuñ biri nitekim hilāl
İndi yire ġonce-i zanbaḳ-miṣāl[842]

Düşdi nihāl-i şecer-i heyʾeti
Oldı ziyāde elem ü zaḥmeti (R 42b)

[838] çıḳmaḳ: çıḳmaġ AE, M; rūḥa: Rūmʾa M
[839] uḫrevī: maʿnevī: R
[840] o: bu AE
[841] benān-ı: benānı M, R
[842] ġonce-i: niteki R

Ḳıldı eli acısı ile fiġān
Āh didi cān u göñülden hemān

Faḫr-ı cihān āhını gūş eyledi
Baḫr-ı dili cūş u ḫurūş eyledi[843]

Didi aña āhı ḳoyayduñ eger
ʿIşḳ ile Allāh diyeydüñ eger

Ḥażret-i ʿĪsā gibi Rabbü'l-ġanī
ʿĀlem-i bālāya çekerdi seni

Naʿra ile Ṭalḥa nidā eyledi
Niçesin öldürdi ġazā eyledi

Bir depenüñ üstine çıḳdı nebī
Māh gibi mihr-i münevver gibi[844]

Ẓāhir olup raḥmet-i Mevlā gibi
Kendüyi cemʿ itdi süreyyā gibi[845]

Her yañadan geldiler aña hemān
Kaʿbe'ye ṭoġrı nitekim ḥācıyān

Yaġmadan el çekdi ol enṣār-ı dīn
Yaʿni ki aṣḥāb-ı nebiyyü'l-emīn[846] (AE 68a)

Besmele şemşīri ile girdiler
Ḳırdılar ammā ki ʿaceb ḳırdılar[847]

Başdı Ebū Cehl'i nebī leşkeri
Cenkde depredi yüzine biri[848]

Çünki hücūm eyledi ehl-i ṣalāt
Lā gibi yoġ oldı hemān ehl-i lāt[849]

---

[843] u: - AE
[844] māh gibi: māh-ı cihān R
[845] itdi: eyledi AE
[846] enṣār-ı: emṭār-ı AE, ebkār-ı M
[847] ʿaceb: iñen R
[848] depredi yüzine: yüzine depredi AE, M
[849] lā gibi yoġ: laġ gibi R

Miḥnete ṣabr eylemek imiş murād
Raḥmet-i bī-zaḥmete irmez ʿibād

Baḳma bu dünyā-yı denīden yaña
Ġālib olur leşker-i şeyṭān saña (M 43a)

Uyma muḫanneṣlere rūz-ı meṣāff
Eyleme serdār sözine ḫilāf

Sevme savaşdan ḳaçan erzelleri
Mezbele gibi gedük olsun yiri

Ḳaçsa yıḳılsa n'ola her bī-esās
Niteki idrāk-i mecānīn-i nās[850]

Cenk olur iken hele yaġmāyı ḳo
Ġayreti elden ḳoma dünyāyı ḳo

Ebr-i şitā gibi ne lāzım saña
Leşkere yaġmañdan irişe belā (R 43a)

Ulu ġazā ister iseñ sözi kes
Nefsüñi öldürmege eyle heves (AE 68b)

Ḥikāyet-i Tuḥfe[851]

Baḥr-ı kerem āl-i Resūl ü ʿAlī
Vālī-i ʿuşşāḳ velī bin velī[852]

Maşrıḳ-ı envār-ı ʿaliyyü'l-ʿaẓīm
Maġrib-i esrār-ı Resūl-i kerīm

Mūsā-i Kāzım ḳamer-i burc-ı dīn
Şāh-ı şehīdān u ser-i mürşidīn[853]

Vaʿẓ u naṣīḥat ider idi müdām
Dir idi ey ümmet-i faḫrü'l-enām

[850] mecānīn-i: mecānīde M
[851] Başlık: AE 68b, M 43a, R 43a; Ḥikāyet M, R
[852] ü: - M, R
[853] mürşidīn: rāşidīn M

Ṭāʿat-i peyġamberi ʿādet idüñ
Ḳarañuluḳlarda ʿibādet idüñ[854]

Ẕevḳ ider ervāḥ şeb-i tārdan
Ḫālī ider ḫāṭırı aġyārdan

Ẓulmet olur rūy-ı murād-ı niḳāb
Açılur anuñla cenāb-ı ṣavāb[855]

Ḫᵛāb-ı ḥużūrında iken eşḳıyā
Ṭūr-ı niyāzında gerek evliyā

Yüzi şulu ṣūfīleri var idi
Gözlerinüñ yaşları enhār idi[856]

Pendine irşādına rām oldılar
Ḥaḳ yolınuñ leẕẕetini buldılar (AE 69a)

Gicede uyḫuyı ḥarām itdiler
Kendilerin ṭāʿate ögretdiler

Ṣūfīlerinüñ biri tedbīr ider
Ḳaṣd ile bāzār yirine gider (M 43b)

Anda görür maṣlaḥat-ı dünyevī
Cümleye olmış żarar-ı maʿnevī[857]

Ṣūfī hemān ḫalḳa teveccüh ḳılur
Rūḥına burayı ġanīmet bilür

Ḳanda ki cemʿiyyet ide ġāfilīn
Aralarına girer idi hemīn

Olur idi ẕākir-i ẕikr-i Ḫudā
Ṭuymaz idi ẕikrini ehl-i hevā[858]

Rifʿate tesbīḥini eyler kemend
Evc-i velāyetden olur behremend[859] (R 43b)

[854] ḳarañuluḳlarda: ḳarañuluḳ yirde R
[855] rūy-ı: rūz-ı AE, M
[856] gözlerinüñ: her birinüñ AE
[857] maʿnevī: uḫrevī AE
[858] ṭuymaz: duymaz R
[859] velāyetden: velāyetde R

Mūsā-i Kāzım aña ḳıldı suʾāl
Didi neden geldi saña bu kemāl

Ẓulmet-i ġafletde iken hem-çü zāġ
Nūr-ı velāyetde uyarduñ çerāġ[860]

Didi baña virdi Ḫudā imtiyāz
Ḳarañuluḳlarda ḳılurdum namāz[861]

Yaʿni ki her mecmaʿ-ı ehl-i hevā
Cāy-ı münācāt olur idi baña[862] (AE 69b)

Göñli ḳara kimselerüñ keşreti
Oldı şeb-i ṭāʿatümüñ ẓulmeti[863]

Ḳıldum o tārīkde kesb-i kemāl
Ḫaṭṭ-ı siyāh içre maʿānī-miṣāl

Ḥaḳḳ'ı unutmışlar arası müdām
Gözüme olurdı ḳarañu maḳam

Ẕikr ile açıldı göñül gülşeni
Ḳatdı velīler bölügine beni[864]

Ehl-i taṣavvufda tevaḳḳuf gerek
Cevher-i īcād u taṣarruf gerek[865]

Olma bu dünyā-yı denī ile yār
Dīn evini eyleme tārīk u tār[866]

Sende eger var ise mihr-i vedūd
Sāye-i ẓulmāniye virme vücūd[867]

Olma ṣaḳın gün gibi dünyā perest
Cām-ı mey-i ġaflet ider ḫalḳı mest

---

[860] velāyetde: velāyetden M
[861] baña virdi Ḫudā: Ḫudā virdi baña R
[862] her: ser M
[863] keşreti: ṣoḥbeti AE
[864] göñül gülşeni: velīler gibi R
[865] īcād: īcāda AE; u: - R
[866] evini: adını AE; dīn evini eyleme: dīni evin itmeye R
[867] 1555. Beyit: - AE

Dilde cihān sevgisin itme mezīd
Ādemi bu ẓulmet ider nā-bedīd[868]

Gerçek erenler ki gelüp gitdiler
Emr-i mühimmātı beyān itdiler (M 44a)

Kendüñe düşmen gibi itme ziyān
Ġafleti ḳo sözlerin esle hemān

Mūcib-i ġamdur feraḥ-ı kāʾināt
Ādem olan itmez aña iltifāt (AE 70a)

Kāne vücūdu'l-ferāhi ke'l-ʿadem
Ẕevḳ-ı cihāndur saña miftāḥ-ı ġam[869]

Gülşen-i ṭāʿatdeki envārı gör
Gerçek erenler yolına varıgör[870]

Faṣl-ı rābiʿ ḫaṣlet-i ḳanāʿat cehd-i salāḥiyyete ḳuvvet olduġın bildirür[871]

Genc-i ḳanāʿat ki yoġ aña fenā
Evvel aña mālik olur evliyā[872] (R 44a)

Uçmaḳ içün cennete ehl-i ṣalāt
ʿAynı ile oldı ḳanāʿat ḳanāt[873]

Faḳrına rāżī olan ehl-i fenā
Buldı riyāżetde riyāż-ı beḳā[874]

Gör bu riyāżetde olan ʿālemi
Ḳābil ider ince ider ādemi[875]

Çoḳ yimeden çoḳ yumadan ḳaçagör
Gözlerüñi açluġ ile açagör[876]

---

[868] mezīd: ümīd AE, mürīd R
[869] Tercümesi: Varlığının sevinci yokluk gibiydi.
[870] ṭāʿatdeki: ṭāʿatde AE
[871] Başlık: AE 70a, M 44a, R 43b; bildirür: ḥikāyet u beyān ider AE
[872] 1563. Beyit: - R
[873] uçmaḳ: uçmaġ AE, M
[874] fenā: ḫudā AE
[875] ince: ejder AE
[876] yimeden: yimedin AE, gezüben R; yumadan: yimeden AE, R

Varmaḳ ise Ḥaḳḳ'a murāduñ eger
Tūşe-i dünyāyı öñürdi gider[877]

Tūşe-i dünyāyı gidermek saña
Olur imiş tūşe-i rāh-ı beḳā[878]

Ḥażret-i ʿĪsā'ya sebeb oldı cūʿ
Devlet ile aṣlına itdi rücūʿ

Ḳor kiresi boġazuña her zamān
Olma deve ḳuşı gibi ey civān[879] (AE 70b)

Dāneñi cemʿ eyleme ḫarmen gibi
Ḳalma boġazuña degirmen gibi

Bārī Teʿālā bu ne sırdur ʿaceb
Baḥre aḳan ṣuyı ġıdā itdi hep[880]

Baḥre naẓar eyle ġubārı gider
Bunca boġaz ile ḳanāʿat ider[881]

Aḫşama dek ṣavm ile aġzuñı yum
Tā ki naṣībüñ gele mānend-i būm (M 44b)

Çoḳ yimek ile kişi bed-kār olur
Ġafleti cānına ḫarīdār olur

Çoḳ yiyenüñ ḳarnı olur her zamān
Keşţī-i cismine ṭolı bādbān[882]

Bād-ı belādan irişür bir zevāl
Dengelür ol dīde-i aḥvel-miṣāl

Ṭabl u naḳḳāre ki ḳarın ṣaldılar
Başına ġavġāyı ṣatun aldılar[883]

---

[877] varmaḳ: varmaġ M
[878] 1469. Beyit: - AE, - R
[879] olma: uyma AE, M; ey civān: her zamān AE, sen hemān R
[880] M nüshasında bu beyitten önce tenbîh başlığı yer alır.
[881] ġubārı: ʿināddı AE, M
[882] ṭolı: olur R
[883] u: - R

Gökde melekler gibi ṣubḥ u mesā
Ẕikrüñi tesbīḥüñi eyle ġıdā

Ādeme ḥayvāna naẓar eylesen
Çoḳ yaşamaz ḳatı semirse beden

Gökdeki ten-perver ola bedr-i tām
Ẕātına fi'l-cümle gele iḥtişām (AE 71a, R 44b)

Yüz çevirür bu felek-i bī-ḳarār
Ḳaddini lām eyler anuñ rūzgār

Et yüki olan kişiler şūm olur
Ölüsi dirisi meẕmūm olur

Ṣaġluġı cānına belā-yı cihān
Meyyiti yārānına bār-ı girān

Kişi gerek muḥteşem-i maʿnevī
Böyle degil kim ola cismi ḳavī

Muʿteber olaydı eger her cisim
Ḳıymeti fīlüñ olur idi ʿaẓīm[884]

Çoḳ yimegi ʿādet idinme gider
Saña āḫü'l-mevt dem u laḥm ider[885]

Yaʿni ki uyḫu ile bed-ḫū ider
Ġaflet ile cismüñi memlū ider

Ṣu ṣıġırı gibi ʿavāmü'l-hevāmm
Ḳarnı ṭoyarsa gözi ṭoymaz müdām

Ṣuyı çoḳ içenler olur nā-tüvān
Keşret-i bārān eve eyler ziyān[886]

Keştī-i cismüñ senüñ ey merd-i pāk
Çoḳ ṣulanursa seni eyler helāk[887] (AE 71b)

[884] fīlüñ olur idi: ola idi fīlüñ R
[885] Tercümesi: Ölümün kardeşi; āḫü'l-mevt: āḫü'l-mevta M; dem u laḥm ider: dem u laḥm olur AE, demi laḥm yiter R
[886] çoḳ: çoġ AE, M
[887] merd-i: cān-ı M

Yaġlıya iñende göñül baġlama
Āyine-i ḫāṭıruñı yaġlama

Şemʿe belā cümleden artuġ olur
Yaġ yimek ile bedeni yoġ olur (M 45a)

Hey ne revādur bu ki ide maḳām
Maʿrifetu'llāh yirini ṭaʿām

Ten ki olur bülbül-i cāna mekān
Cīfe ile ṭolmasun ol āşiyān

İçi boş olmasa neyüñ dāʾimā
Virmez idi illere dil-keş ṣadā

Dīn-i Muḥammed'de bu yoḳdur saña
Eyleyesin fikr-i ġıdāyı ġıdā

Ehl-i ḳanāʿat sözine ḳāʾil ol
Eyle velīler ṣıfatını ḳabūl

Ḥikāyet-i ġarrā[888] (R 45a)

Şehr-i Ḥamā'da var idi bir mürīd
Zühd ü riyāżetde vaḥīd u ferīd[889]

Baḥr-ı dilin āyine-gūn eylemiş
Nefsi nehengini zebūn eylemiş[890]

Ḳayd-ı ṭaʿām ikide birde aña
Olmaz idi māniʿ-i ẕikr-i Ḫudā (AE 72a)

Āteş-i faḳrına semender gibi
Ṭoġrı yoluñ mürşidi mısṭar gibi

Ḳāf-ı ḳanāʿatda mekīn idi ol
Kāf gibi kūşe-nişīn idi ol

[888] Başlık: AE 71b, M 45a, R 44b; Ḥikāyet M, R
[889] ü: - AE
[890] nefsi nehengini: nefsini zen gibi M

Ayda meh-i nev gibi dāʾim aña
Bir dilim etmek olur idi ġıdā[891]

İtmege sedd-i ramaḳ nefs-i şūm
Pāreler idi anı ṣankim nücūm

Günde birin yirdi tevekkül idüp
Açluḳ acısına taḥammül idüp[892]

Şeyḫine ḫalvetde meger kim hemān
Heftede bir bādem imiş ḳūt-ı cān[893]

Şeyḫ mürīdine olur bī-ḥużūr
İder aña vay bu çepel maṭal-ḫūr

Ġayreti yoḳ diḳḳati yoḳ ṣabrı yoḳ
Nefsinüñ emmāresine cebri yoḳ

Cānib-i Ḥaḳ'dan maʿa hāẕā bu er
Ṭoḳla yatur keşf u kerāmāt umar[894]

Ṣūfīler olur ki iderse naẓar
Ḳurṣ-ı meh u mihri gözi ile yir[895] (M 45b)

Bir ölü ḫelvāsına kim ola ṭūş
Ṭoyduġını ṭuymaz o bī-ʿaḳl u hūş[896] (AE 72b)

Şöyle ḫarīṣ olur ilüñ aşına
Bulsa giyer aş ḳazanın başına[897]

Ḳalye pilav ḳullesine kim baḳar
Milʿaḳası laġm ider anı yıḳar[898]

Baḳlava buġrā ile maḳbūlüdür
Lūtuñ esīri boġazı ḳulıdur

[891] dāʾim aña: pes dāʾimā R
[892] açluḳ: açluġ AE, M
[893] kim hemān: nā-gehān AE
[894] yatur: yürür M; yatur keşf u kerāmāt umar: mehi mihri gözi ile yir R
[895] 1612. Beyit: - R
[896] ṭuymaz: duymaz R; o bī: idi AE
[897] 1614. Beyit: - R
[898] 1615. Beyit: - R

Çaḳ bu kadar nefsine maġlūb olan
Ṣūret-i ādemde baḳardur hemān

Saña getürdüm niçe dürli miṯāl
Olma ṣaḳın müsrif-i şūrīde-ḥāl[899]

Ḳūt-ı ḳanāʿatla geçin ṣāʾim ol
İşledügüñ maʿṣiyete nādim ol

Ḥikāyet-i raʿnā[900]

Rāġıb-ı gencīne-i faḳr u fenā
Ṣāḥib-i tevfīḳ-ı ṭarīḳ-ı Ḫudā (R 45b)

Belḫ vilāyetlerinüñ serveri
ʿĀşıḳ-ı ṣıddīḳ Ṣaḳīḳ-ı naḳī[901]

Gün gibi bir gün sefer eyler meger
Şām'a gider ḳaṣd-ı seyāḥat ider

Gitdi ʿAcem'den ʿArab'a ol faḳīr
Azığı az derd ü belāsı keṯīr[902] (AE 73a)

Menzil uzaḳ cismi iñen pāymāl
Ḳudreti yoḳ ac u ṣusuz bī-mecāl[903]

Ḳāfileye ḳarışur ol nā-tüvān
Ṣanki aḳar ṣulara berg-i ḫazān

Bir niçe dünyā gibi nā-pāydār
Küymediler ḳılmadılar iʿtibār

Ṣanki nişān-ı pey-i esb-i revān
Yolda ḳoyup gitdiler anı hemān[904]

İlerüye gelmedi ol pāymāl
Arḳası yoḳ merdüm-i kāmil-miṯāl[905]

---

[899] müsrif-i: müflis-i R
[900] Başlık: AE 72b, M 45b, R 45a; Ḥikāyet M, R
[901] serveri: revnaḳı AE, M; Ṣaḳīḳ-ı: Ṣaḳīḳ u R
[902] derd ü: bār-ı AE
[903] iñen: ise AE, R; u:- R
[904] pey-i: bī AE
[905] pāymāl: pür-melāl AE, R; kāmil: fāżıl AE

Aḫşama ḳaldı meh-i nev gibi ol
Encüm-i eşk ile ḫazīn u melūl

Yolda ʿArab uġrıları ṭutdılar
Anı ecel gibi gelüp ṣoydılar[906] (M 46a)

Seyl-i belā gibi aḳın ṣaldılar
Tā ser ü pā mā-meleküñ aldılar

Oldı neye ḳādir ise hep hebā
Yalıñ ayaḳ başı ḳaba bī-ḳabā[907]

Ḳıldı bu ḥāl ile hemān irtihāl
Āḫirete meyyit-i fānī-miṣāl[908]

Şehre yaḳīn geldi ol āzāde-cān
Anı deli ṣandı gören gūdekān[909] (AE 73b)

Taşlamaġa başladılar cā-be-cā
Ḫoş gelür idi aña seng-i belā

Üşdi o mürgān-ı belā başına
Geldi ḳażā üzre ḳazā başına

Gül gibi yir yir başını yardılar
Başına gūyā ki ḳızıl ṣardılar

Sīnesi üstündeki ḳara bere
Oldı benefşe gül-i ḥamrālara

Ḫālini eṭfāl anuñ bildiler
Gözleri yaşı gibi daġıldılar[910] (R 46a)

Evden eve gezdi miṣāl-i ṣabā
Virmedi dūnān-ı ʿArab nān aña

[906] ṭutdılar: ṭuydılar AE, M
[907] yalıñ ayaḳ başı ḳaba: başı ḳaba yalın ayaḳ AE
[908] meyyit-i fānī: fānī-i meyyit AE
[909] cān: ḥāl R
[910] daġıldılar: ṭaġıldılar M, R

Gönli şınıḳ çeşm-i cihān-bīni yaş
Şemʿ-i şebistān gibi baġrında baş

Uġradı bir mescide pür-ıżtırāb
Gönli evi gibi yıḳılmış ḫarāb

Ṭamlar idi ḳubbe-i keyvān gibi
Örtisi yoġ idi ġarībān gibi

Oldı o vīrānede genc-i nihān
Şanki ten-i ādeme rūḥ-ı revān[911]

Çünki namāzını edā eyledi
Ḥaḳḳ'a niyāz itdi duʿā eyledi (AE 74a)

Yüz yire ḳodı didi yā Rābbena
Ḫāneñe geldüm ḳonuḳ oldum saña

Muġtenem eyle beni iḥsānuña
Raḥmetüñe luṭf-ı fīrāvānuña

Oldı ziyāde elem ü nālişüm
Zār u zebūnem saña ḳaldı işüm

Ṭūl ü dırāz eyledi Ḥaḳḳ'a niyāz
Cümle ḳabūl oldı namāz u niyāz[912] (M 46b)

İndi hemān māʾide-i bī-ḳıyās
Ḥażret-i Ḫıżr aña getürdi libās[913]

Geldi ṭulūʿ eyledi ḥālet aña
Gün gibi keşf oldı kerāmet aña[914]

Şīşe-i ʿırzın şımayınca kişi
Kesb-i kemāl idemez oñmaz işi

Ġurbet olur dāfiʿ-i rāy-ı riyā
Ḳāl ider insānı bu nār-ı belā[915]

---

[911] ten-i: benī R
[912] niyāz: sipās R; namāz u niyāz: niyāz u namāz M; cümle ḳabūl oldı namāz u niyāz: ḥażret aña getürdi libās R
[913] 1650. Beyit: - R
[914] kerāmet: velāyet M
[915] riyā: belā R

Ḳadrini bīmār bilür ṣıḥḥatüñ
Müflis ṣūr-ı lezzetini devletüñ[916]

Derd ü belā muṣliḥ-i insān olur
Cān u dile mürşid-i cānān olur

Nār-ı cefā puḫte ider ādemi
Āḫir olur devletinüñ lāmiʿi[917]

Mūcib-i şādī olana ġam dime
Ġam yimeyen ādeme ādem dime[918] (AE 74b)

Ādem olana ḳaṣaṣ-ı evliyā
Rāh-ı ṭarīḳatde olur reh-nümā

Temṯīl-i zībā[919] **(**R 46b)

Eyle aḥibbā-yı Ḫudā'ya naẕar
Eylediler rāh-ı belādan sefer

Derd ü belā yollarına gitdiler
Sālike vuṣlat yolın ögretdiler

Ḫoş-dem idi Ḥażret-i Ādem ezel
Ẕevḳine dünyā ġamı oldı bedel

Dīde gibi ḳaldı ṣu içinde Nūḥ
Rūḥına irişdi ṣoñunda fütūḥ[920]

Ḥaḳḳ'a Ḫalīl itdi bu yoldan ʿubūr
Āteşe atıldı miṯāl-i buḫūr[921]

Miḥnet ile Yūnus'ı itdi zebūn
Noḳṭa gibi ḳıldı mekānını nūn

Çāh-ı ġamı Yūsuf'a ẕü'l-celāl
Eyledi der-bend-i feżā-yı viṣāl[922]

---

[916] ḳadrini: derdini AE, ẕevḳını M
[917] ādemi: ʿāşıḳı AE, M; lāmiʿi: lāyıḳı AE, M; R'de mısralar yer değiştirmiştir.
[918] 1657. Beyit: - AE
[919] Başlık: AE 74b, M 46b, R 46a; Temṯīl M, R
[920] irişdi ṣoñunda: ṣoñunda irişdi M
[921] itdi bu yoldan: bu yoldan itdi AE

Derd ile Eyyūb'ı idüp imtiḥān
Ḥikmet-i pinhānını ḳıldı ʿayān

Cümleden aʿlā idi ẕāt-ı Resūl
Cevr-i edānīden olurdı melūl (AE 75a, M 47a)

Seng-i belāsına Bilāl-i Ḥabeş
Başın açardı şecer-i mīveveş

Āle daḫı ḥādiṣe-i Kerbelā
Oldı tetimmāt-ı ḥayāt-ı Ḫudā

Zaḥmet-i zaḫm ile żaʿīfü'l-vücūd
Raḥmeti eflākine eyler ṣuʿūd[923]

Derd ü belā çekmek ile dāʾimā
Açdı bize Ḥaḳ yolunı enbiyā[924]

Çekdi erenler elem ü zaḥmeti
ʿĀşıḳa gösterdi reh-i raḥmeti[925]

Var imiş ey ʿāşıḳ-ı perverdgār
Derd-i derūnuñdadur vaṣl-ı yār

Kaʿbesi yolında meşaḳḳat ḳodı
Rāh-ı ṣafāsında ṣuʿūbet ḳodı

Devlet ile öñce gelen evliyā
Uġradı cisr-i eleme evvelā[926]

Ṣabrı olur ādem olan ādemüñ
Ṭatlı gelür acıları ʿālemüñ

ʿĀlem-i bāṭında ider bī-ḥużūr
Ehl-i dili sırr-ı sarāy-ı sürūr (R 47a)

---

[922] çāh-ı ġamı: çāh-ı ġamın AE, cānı ġamın M
[923] raḥmeti: rifʿati AE
[924] ü belā: - AE; enbiyā: evliyā AE
[925] raḥmeti: vuṣlatı AE
[926] cisr-i: ḥayl-i AE

Mürşid-i kāmilde olur bu ṣıfat
Çāşnī-i derd ile bulur ḥayāt[927] (AE 75b)

Ṭopṭolıdur Ḫıżr ile ʿarż u felek
Görmege Ḫıżr'uñ yüzini göz gerek[928]

Sırrını söyler saña gökden sürūş
Ṣūfīde meftūḥ gerek ʿaḳl u hūş[929]

Tenbīh[930]

Gözi açıḳlardan ol encüm gibi
Baḥr-ı kemālüñ olagör ṭālibi

Baḳ bu ṭoḳuz āyineye ʿibret al
Gör nicedür anda cemāl ü celāl[931]

Eyle bu fānūs-ı ḫayāle naẓar
Anda muṣavver niçe yüz biñ ṣuver

Ḥaḳ nicedür ḳādir-i muṭlaḳ nedür
Dīde gibi çerḫ-i muṭabbaḳ nedür

ʿArş hevā üzre muʿallaḳ mıdur
Nūr-ı Ḫudā ḳara mıdur aḳ mıdur (M 47b)

Dā'ire-i ʿarşdan öte ne var
Var olanı gel yüri var añla var

Ḳanda imiş Kaʿbe-i maḳṣūdı bil
Var bu vücūdı aña maʿṭūf ḳıl[932]

Ādeme evvel niye oldı sücūd
Kaʿbe neden oldı bu beyt-i vücūd[933] (AE 76a)

Bu dem-i ādemde kerāmet nedür
Nūr-ı velāyetdeki ḥālet nedür

---

[927] ḥayāt: memāt M
[928] 1679. Beyit: - R
[929] 1680. Beyit: - R
[930] Başlık: AE 75b, M 47a, R 47a
[931] cemāl u celāl: celāl u cemāl M
[932] bu: -AE, - M
[933] niye: neden R

Biz niye geldük bu cihāna ʿaceb
Gelmege dünyāya ne oldı sebeb

Aṣlını bildür ki bu nevʿ-i beşer
ʿĀleme aġlar gelür aġlar gider

Bunca velīler ki nebīler ki var
Faḳrı ne ḫoş eylediler iḫtiyār[934]

ʿÖmri bahārına irişse ḫazān
Ḳanda gider bülbül-i ten-āşiyān

Nāra bu nārencī libās-ı sürūr
Añlayalum ḳandan idüpdür ẓuhūr[935]

ʿİbret ile āteşe eyle naẓar
Miskī libāsın gicenüñ çāk ider

ʿAynı nücūmuñ neden oldı münīr
Ḳavs-ı sipihre niye ṭoġruldı tīr[936]

Ḥūt-ı semānuñ ḥarekātı füzūn
Nūnı zemīnüñ olur ehl-i sükūn[937] (R 47b)

Döne döne bu felek-i pür-melāl
Bedr-i tamāmı nice eyler hilāl

Gün ṭolınup gitse ḳararsa cihān
Şevḳi yoḳ insāna döner āsmān (AE 76b)

Ḳanda gider tār-ı şeb şevḳ-ı rūz
Neyle bilinür bu rumūz-ı künūz[938]

Ādeme ḫidmet ider iken melek
Menzili anuñ neden oldı felek

[934] velīler ki nebīler ki: nebīler ki velīler ki R
[935] ḳandan: ḳanda AE, R
[936] niye: ne içün R
[937] nūnı zemīnüñ olur ehl-i sükūn: nūn-ı zemīn oldı ḳatı ẓü-fünūn R
[938] şeb: şeb u AE, M; rumūz-ı künūz: künūz-ı rumūz M

Yolda bu düzdān-ı velāyet nedür
Yaʿni şeyāṭīn-i ʿibādet nedür[939]

Pāre-i ebri naẓar it yillere
Berg-i ḫazān gibi düşürmez yire[940]

Şiddet-i bād ile iderken şitāb
Yaġmurı nice ṭutabilür seḥāb (M 48a)

Ādem olan ḳadrini ʿālī ḳılur
Maʿrifetüñ rifʿatin añlar bilür[941]

Bilmeyenüñ şübhesini defʿ ider
Ẓulmet-i cehlin ṭaġıdur refʿ ider

Ḥikāyet-i bī-bedel[942]

Ümmet-i Mūsā'da kişi hem-çü lām
Olsa ṣalaḥ ile otuz yıl tamām

Ol kişi olurdı muḳarrer velī
Dāmen-i maḳṣūda irerdi eli

Vecd ile ḥālātı virürdi sürūr
Keşf u kerāmātı iderdi ẓuhūr (AE 77a)

Artar idi vüsʿati deryā-ṣıfat
Durur idi anda dürr-i maʿrifet[943]

Göñli ḳarası gider idi hemān
Niteki evḳāt-ı seḥerde cihān

Baḥr-ı vücūdı anuñ āyīnevār
Olur idi maẓhar-ı dīdār-ı yār

Oldı otuz yıl birisi muʿtekif
Olmadı keşfi ṭarafı münkeşif

[939] yaʿnī şeyāṭīn-i ʿibādet nedür: nūr-ı velāyetdeki ḥālet nedür AE
[940] gibi: - R
[941] ḳılur: bilür R
[942] Başlık: AE 76b, M 48a, R 47b; Ḥikāyet M, R
[943] durur: ṭurur R; dürr-i: zer-i R

Ḳaldı belā ile żaʿīf u naḥīf
İdemedi ḳalb-i keşīfin laṭīf[944]

Almadı esrār-ı nebīden ḫaber
Bī-baṣar u bī-naẓar u bī-hüner (R 48a)

Pāye-i ednāda seri pāymāl
Menzili alçaḳda miṣāl-i hilāl[945]

Ḳadr-i bülend olmamış aña naṣīb
Mūr ḳadar ḳudreti yoḳ bir ġarīb[946]

Aḳlı ṭonuḳ göñli ṣınıḳ baġrı ḫūn
Leşker-i maġlūb gibi ser-nigūn

Ḥażret-i Mūsā göricek ḥālini
Ṣordı Ḫudā'ya anuñ aḥvālini[947]

Didi eyā ʿālim-i esrār-ı ġayb
Bunda beyān eyle nedür gizli ʿayb

Geçdi otuz yıl bu velī olmadı
Bilmedi kendüyi seni bulmadı (AE 77b)

Mürġ-i dili münkesirü'l-bāl anuñ
Revnaḳı yoḳ ṭāʿati bī-ḥāl anuñ (M 48b)

Virdi cevābını Ḫudā-yı kerīm
Didi budur aṣlı anuñ ey Kelīm[948]

Gerçi ʿibādetde idi bu kişi
Ġaflet idi maʿnā yüzinde işi

ʿİbretümüñ ʿaynı ile gāh gāh
Göklerüme eylemez idi nigāh

Gelmedi aḳṭār-ı celālüm aña
Ṭolmadı envār-ı cemālüm aña[949]

---

[944] keşīfin: keşīfi AE
[945] menzili: menzil AE
[946] ḳadr-i: nūr-ı R; 1717. Beyit: - AE
[947] Ḫudā'ya: Ḫudā'dan AE, R; aḥvālini: aʿmālini AE, R
[948] budur aṣlı anuñ: anuñ aṣlı budur AE
[949] aḳṭār-ı: efkār-ı AE, R; cemālüm: celālüm M, kemālüm R

Eylemedi ḳālini tebdīl-i ḥāl
Göñli degil āyine-i ẕü'l-celāl

Didi bu aḥvāli o şaḫṣa resūl
Pendini irşādını itdi ḳabūl

Lām gibi ḫalvete girdi hemān
Nūn gibi kāmetin itdi kemān

Vardı otuz yıl daḫı ḳıldı namāz
Aġladı Mevlā'sına itdi niyāz

ʿİbret ile nāẓır olup ʿāleme
Ṣaldı vücūd illerine zemzeme

Güldi yüzi oldı muḳarrer velī
Maḥzen-i esrār-ı Ḥaḳḳ oldı dili (AE 78a)

Ṭoldı heyūlası anuñ Hū ile
İrdi murādına bu ḫoş ḫū ile

Menḳabet-i maʿrifet-i ʿārifān
Rifʿat-i insāna olur nerdbān (R 48b)

Kimde ki ola ṭaleb-i maʿrifet
Merd-i Ḫudā-perver olur ʿāḳıbet

Temṯīl-i ehl-i sünnet ve'l-cemāʿat[950]

Ḳanda ki cemʿiyyet ide ʿārifīn
Diñle nenüñ gibidür ey ehl-i dīn[951]

Āyineler olsa bir evde eger
Birine gün pertevi itse eṯer

Sāʾirine ʿaksi düşer nā-gehān
Nūr-ı ṣafā ile ṭolar ol mekān

[950] Başlık: AE 78a, M 48b, R 48b; Ehl-i sünnet cemāʿat M, Bu temṯīl ehl-i sünnet cemāʿatdür ki beyān olınur R
[951] ʿārifīn: ʿābidīn AE, M; ehl-i dīn: şāh-ı dīn AE

Cümlesin ol āyine eyler münīr
Anda güneş pertevi olur keşīr

Şanasın ol kūşe-i gülzār olur
Cennet olur ʿālem-i envār olur[952] (M 49a)

Müʾmin olan müʾmine mirʾātdür
Revzen-i envār-ı kerāmātdur

Bir yire cemʿ olsa şüreyyā-miṣāl
Biri birinden ulaşur vecd ü ḥāl (AE 78b)

Olsa biri āyine-i ẕāt-ı Hū
Şevḳi o cumhūrı ider ṭopṭolı[953]

Nūrına müstaġraḳ ider anları
Niteki ḫūrşīd-i meh-i enveri

Ṭoġsa ẓuhūr eylese şems-i ḍuhā
Ẓulmet olan yirlere virür żiyā

Şevḳi olan merdüm-i ʿālī-naẓar
Göñli ḳarañuları pür-nūr ider

ʿĀḳıl iseñ añla bu temṣili bil
Ẕikr ü namāzı o cemāʿatle ḳıl

Ṣıdḳ u ṣalāḥ ile miṣāl-i melek
Keşret ile Ḥaḳḳ'a teveccüh gerek[954]

Bāb-ı kerīme ki teveccüh ide
Kimse mi vardur ki eli boş gide

Mescide cemʿiyyet ile varıgör
Çoḳluġ ile Tañrı'ya yalvarıgör

Keşret-i nās ile olan iltimās
Kaʿbe-i maḳṣūdına olur esās

[952] ol: o AE; ʿālem-i envār: ʿālem olur nūr R
[953] olsa: oldı R
[954] ṣıdḳ u: şevḳ-ı R

Şāh-ı cihāndārı sarāyına ḳul
Ḥayret alur yaluñuz itse duḫūl[955] (R 49a)

ʿĀşıḳa hem-derdi olınca ḳarīn
Nāle vü feryādına olur muʿīn (AE 79a)

Aña ḳarīn ol yüri var ey dede
Kendüñi aġlamaġa taḥrīk ide

Sālik-i Ḥaḳ ʿışḳ ile zindedür
Ẕevḳi yiri sūz u güdāzındadur

Müʾmin olan ḫūşe-i ḫurma-miṣāl
Müttefiḳ olmaġ ile bulur kemāl

Vaḳt-i namāz olsa ṭaġılma ıraḳ
Lāzım olupdur saña bu ittifaḳ

Mekr-i şeyāṭīn-i laʿīn ü denī
Azduramaz çoḳluḳ içinde seni[956]

Üẕnüñe ṭoḳunsa ṣadā-yı eẕān
Ṭāʿate meşġūl ola gör baʿd eẕān (M 49b)

Sen ki müsāfir gibisin fi'l-meṣel
Mescide var menzil-i maḳṣūda gel

Mescid olur sālike beytü'l-ḥarām
Tañrı evinüñ ḳonuġı ol müdām

Ḳulını ol şāh-ı keşīrü'n-niʿam
Niʿmet-i raḥmetle ider muġtenem[957]

Şevḳi şarābın içirür gāh olur
Mülk-i vücūdında ulu şāh olur

ʿAyn-ı ʿayān gibi rükūʿuñda ol
Ḫavf-ı Ḫudā ile ḫuşūʿuñda ol (AE 79b)

[955] şāh-ı: cāh-ı R
[956] çoḳluḳ: çoḳluġ AE, M
[957] ol: o AE; ider: oḳur M

Ḥażret-i Ḥaḳḳ'uñ yüri dīvānına
Mescidine gülşen-i iḥsānına

Varsa o dīvāna eger ʿaḳl-ı hūş
Kendüyi eyler edeb ile ḫamūş[958]

Baḳma namāzuñda yabana ṣaḳın
Maʿnā yüzinde naẓar-ı Ḥaḳ'dasın

Gün gibi secdeñ yirine ḳıl naẓar
Yaramaz efkārı göñülden gider

Secde-i Ḥaḳḳ'a düşünenlerden ol
Ṭāʿat ile eyle ṭapusına yol[959]

Ṭāʿati deryāsına ġavvāṣ olan
Dāl-ı sücūda döner imiş hemān

Secdede ol ṭaġ gibi leyl ü nehār
Eyle bu ġavvāṣluġı iḫtiyār

Gel beri şeyṭānluġı ḳo ey civān
Emr-i sücūd oldı saña imtiḥān (R 49b)

Secde ʿināddı seni merdūd ider
Secde-i Ḥaḳ ādemi mescūd ider

Olsun o dervīşe Ḥaḳḳ'uñ raḥmeti
Emr-i ʿibādetden ala leẕẕeti[960]

Gün gibi āyīne-i yezdān ola
Ẓāhiri vü bāṭını yeksān ola (AE 80a)

Niyyeti olmaya enāniyyete
Māʾil ola ḥāl-i ṣalāḥiyyete

Eyleseler ḫ^{v}ān-ı ṣalāta ṣalā
Ẕāt-ı şerīfinde ḳopa iştihā

[958] ʿaḳl-ı: ʿaḳl u AE, M
[959] 1769. Beyit: - R
[960] ʿibādetden: ʿibādetde R

Şemʿ gibi mescide ṭoġrı gide
Ẓulmetinüñ ġafletini terk ide (M 50a)

Dīn evine ḳāmeti ola sütūn
Anı zebūn eylemeye nefs-i dūn

Ṣavmı gibi gizleye aʿmālini
Ḳāl ile fāş eylemeye ḥālini

Çeşm-i sevādı gibi bi'l-ittifāḳ
Olmaya tesbīḥi naẓardan ıraḳ[961]

Kendüye tesbīḥi ola fi'l-meṣel
Ḫūşe-i engūr-ı cinândan güzel[962]

Oldı ḥaḳīḳatde o tesbīḥ-i ḫūb
Ṣūfī-i ṣāfīlere ḳūtu'l-ḳulūb

Göñli hümāsına anuñ her zamān
Ḫalḳa-i tesbīḥi ola āşiyān

Cümle niyāz ehli ḳılurlar namāz
Vāsıta-i vuṣlat-ı Ḥaḳ'dur namāz[963]

Fātiḥa maʿnālarını eyle yād
Söyleşür Allāh ile gūyā ʿibād (AE 80b)

Söyleşen ol Ḥażret ile dāʾimā
Ḫalḳ ile söyleşmeden eyler ibā

Nāẓır iken ḥālüñe Rabbü'l-enām
Eyleme aġyār ile feṯḥ-i kelām

Ṣıdḳı bütün göñli ṣınıḳ ehl-i rāz
Dün yarısında ḳılur ekṣer namāz

Ḳavl-i ḳumi'l-leyle-ḳalīlen saña
Oldı ḥaḳīḳatde beşīrü'l-beḳā[964]

[961] tesbīḥi: tesbīḥ R
[962] tesbīḥi: tesbīḥ R; güzel: bedel M, R
[963] ḳılurlar namāz: namāzın ḳomaz AE, M
[964] ḳavl-i: ḳavm-i R; Tercümesi: Geceyi az da olsa ibâdetle geçir.

Ḫoşdur o kim zühdi teraḳḳī ḳıla
Bāṭılı farḳ eyleye Ḥaḳḳ'ı bile (R 50a)

Ḫāk-i vücūda ide alçaḳ naẕar
Himmeti ʿālīlere ola nöker

Ṭaġ gibi her yire büyüklenmeye
Kendüyi maḳbūl-ı Ḫudā şanmaya

Gelmeye anuñ cesedine ḥased
Kūh-ı ḥased olmaya yolında sed[965]

Eyleye ẕātını nihān u ʿayān
Nefsi ġazāsında cihān pehlevān[966]

Gözleri yaşı gibi ola çeri
Ḳurtara ʿālem eleminden seri

Ejder-i nefsine vire ẕilleti
Öldüre fevt eylemeye furṣatı[967] (AE 81a, M 50b)

Ṭālib-i dünyāyı miṣāl-i kilāb
İde sezāvār ʿaṣā-yı ʿitāb[968]

Gülşen-i maʿnādan iderse suʾāl
Ġonca gibi lāl ola aṣḥāb-ı ḳāl

Dil baġını aça selāmī eli
Ḳaddi nihālin ege raḥmet yeli

Göñli ġanī ola vücūdı faḳīr
Bir görine aña gedā vü emīr

Penbe gibi dögse eger bir ʿavān
Ellere olmaya ṣadāsı ʿayān[969]

Acılara ḳatlana deryā-miṣāl
Ḥūt gibi eylemeye ḳīl u ḳāl

[965] kūh-ı: kūy-ı R
[966] ẕātını: rāzını R; ġazāsında: hevāsında R
[967] 1797. Beyit: - R
[968] ʿaṣā-yı ʿitāb: ʿaẕāb u ʿiḳāb R
[969] 1802. Beyit: - R

Ṣabr ide cevre Zekeriyyā gibi
Dīnde bāḳī ola Yaḥyā gibi[970]

Böyle olur merd-i müselmān olan
Ṭālib-i Ḥaḳ ṣāḥib-i īmān olan

Temṣīl-i zībā[971]

Ḳanı Zelīḫa gibi bir pehlevān
ʿIşḳ odı ile ṭutuşa her zamān

Ṣarf ide maḳdūrını dildārına
Ḳomaya hergiz bu güni yarına (AE 81b)

Yūsufʾı almaḳda idüp ihtimām
Mā-melekin Mālikʾe virdi tamām

Oldı ṣatun alduġı ḳula esīr
Derdi teraḳḳīde belāsı keṣīr

Ḫidmetin eylerdi dil ü cānla
ʿİzzet ile luṭf-ı firāvānla (R 50b)

Her ne hedāyā ki ola iʿtibār
Ḫāk-i derine ider idi niṣār

Gelmez idi Yūsufʾa andan sürūr
Minnete geçmezdi metāʿ-ı ġurūr

Cīfe-i dünyādan iderdi ibā
Mültefit olmazdı vücūdı aña

Ḳılduġı ikrām-ı tamāmı müdām
Olmadı yāra sebeb-i iltiyām[972]

Ṣundı bir āyīne aña ʿāḳıbet
Didi eyā şāh-ı ḳamer-menzilet[973] (M 51a)

---

[970] dīnde: zeynde M
[971] Başlık: AE 81a, M 50b, R 50a; Temṣīl M, R
[972] müdām: tamām R
[973] bir āyine aña: aña āyine M

Bulamadum bundan eyü armaġan
Sen gül-i ḫandānı ide şādmān

Aldı ḳabūl eyledi baḳdı aña
Şevḳ-ı cemālinden irişdi ṣafā

Sevdügine oldı bu zengīn ḫayāl
Vāsıṭa-i rābıta-i ʿarż-ı ḥāl (AE 82a)

Sende daḫı var ise ʿışḳ-ı Ḫudā
Āyine-i ḫāṭıruña vir cilā

Tā ki hüveydā ola dīdār-ı Hū
ʿĀlem-i Hū pertev-i envār-ı Hū

Tā ser ü pā āyine ol gün gibi
Baḥr-ı muṣaffā gibi gerdūn gibi[974]

Āyine ṣun ḥüsn-i cemāl issine
Salṭanat issine celāl issine

Ṣāf-dil ol āyineveş dāʾimā
Tā olasın Ḥaḳ naẓarına sezā[975]

Sendeki āyīne-i İskenderi
Şevḳ-ı cemāl ile çıḳar gel beri

Eyleme dünyā evine iʿtibār
Ḳılma göñül āyinesin pür-ġubār

Ḥaḳ güneşi sende ẓuhūr eylesin
Āyineñi maṭlaʿ-ı nūr eylesin

Dāʾireden çıḳma miṣāl-i nücūm
Şevḳini göñül evine eyle mum

[974] āyine ol: āyine-i R
[975] R'de mısralar yer değiştirmiştir.

Vāridāt-ı rüʾyā-yı ṣāliḥa ʿābide ve zāhide muḳaddemāt-ı kerāmet olduġın bildirür[976] (R 51a)

Sālike Ḥaḳḳ'dan ki ola bir naẓar
Düşleri aḥvālini ıṣlāḥ ider (AE 82b)

ʿĀlem-i rüʾyā ile irşād olur
Ḥādiṯe-i ġuṣṣadan āzād olur

Hā gibi gözini açar zāhidüñ
ʿAynını pür-nūr ider ʿābidüñ[977]

Ṣāliḥ olanlar eyü düşler görür
Gökdeki seyyāreler ile yürür[978]

ʿİzzet ile niteki ḳandīl-i nūr
ʿArş-ı serīrinde olur pür-sürūr[979]

Müşkilin ervāḥa ṣorar gāh olur
Rāz-ı nihāndan dili āgāh olur (M 51b)

Ḳanġı veliye ki ide iʿtiḳād
Rūḥı ider rūḥı ile ittiḥād[980]

Her ʿamel-i ṣāliḥi pür-nūr olur
Geh ḳamer olur geh olur ḥūr olur

Ḫulḳ-ı ḥasen sende ki iẓhār olur
Düşüñe girer saña ezhār olur[981]

ʿĀṣī vü ḳāṣīde olan bed-ṣıfāt
ʿĀlem-i maʿnāda olur mühmelāt[982]

Ehl-i hevā derdi ile iñleme
Yüzini görme sözini diñleme

---

[976] Başlık: AE 82a, M 51a, R 50b; muḳaddemāt-ı kerāmet**:** muḳaddemāt AE; olduġın bildirür: olduġınuñ rivāyātı beyānındadur AE, olduġınuñ ḥikāyetidür ki beyān olınur R
[977] hā: ḥā R
[978] eyü: ḳamu R
[979] ʿarş-ı: ʿışḳ-ı M; 1832. Beyit: - AE
[980] ider: ile M; ile: ider M
[981] ezhār: iẓhār R
[982] vü: - M, R; olan: olur R

Seyr-i ʿalā sīretüñ aʿlā olur
Seyr-i denī sāyeveş ednā olur

Şūfī ider düşlerini imtiḥān
Şehr-i vücūdına olur pāsbān (AE 83a)

Cānib-i envārı güşāde olur
Ṭāʿatinüñ zevḳi ziyāde olur[983]

Ḥikāyet-i ġarīb[984]

Mīve zamānında meger bir dilīr
Mülket-i Şīrāz'a varur hem-çü şīr

Saʿdī gülistānına bī-iḫtiyār
Uġradı mānend-i nesīm-i bahār

Gördi ki ol pādşeh-i maʿrifet
ʿĀlemi gün gibi ider terbiyet

Didi eyā şeyḫ-i belīġu'l-beyān
Dün gice düşde görürin nā-gehān (R 51b)

Kūh gibi bir şecer-i mīvedār
Mīvesini ḳıldı faḳīre niṯār[985]

Rūz-ı ḳıyāmetde dönüp aḫtere
Mīveleri dökilür idi yire

Heyʾeti gūyā cebel-i Ṭūr idi
Her ṯemeri muʿteber-i nūr idi[986]

Şeyḫ buyurdı didi kim pādşāh
Eyleyiserdür seni bir ehl-i cāh

Manṣıb-ı ʿālīden ola fāʾide
Begler aġalar saña taʿẓīm ide (AE 83b)

[983] zevḳi: şevḳi M, R
[984] Başlık: AE 83a, M 51b, R 51a; Ḥikāyet M, R
[985] kūh: gün R; gibi: gibi çün R
[986] ṯemeri: ṯemer M

Şāh-ı cihān ol kişi-yi vāḳıʿā
Ḳıldı o günlerde emīrü'l-livā (M 52a)

Her yañadan aḳdı añа genc ü māl
Cumʿa namāzına miṣāl-i ricāl

İntiḳāl-i taʿbīr[987]

Heyʾet-i şāhān şecer-i müntehā
Şāḫları begler aġalar añа

Niʿmet ile ol şecer-i mīvedār
Ḳıldı tevāżuʿ ṭarafın āşikār[988]

Böyle dimekdür ki añа ʿan-ḳarīb
Manṣıbı olur yüce yirden naṣīb[989]

Mīve zamānı anı işʿār ider
Kim viriser şāḫ-ı murādı ṣemer

Ḥikāyet-i diger[990]

Geldi güz eyyāmı irişdi ḫazān
Gözlerini yumdı çiçekler hemān

Senderedi ḫaste olup yāsemen
Kendüyi ṣaḥrāya bıraḳdı çemen

Bāġa ṣovuḳ deprenür oldı ṣabā
Başladı bulmaġa şükūfe fenā[991] (AE 84a)

Şeyḫe bu demlerde meger bir kişi
ʿAynı ile didi bu geçmiş düşi[992]

Didi ki seyrümde benüm bir şecer
Dalın uzatdı baña virdi ṣemer

[987] Başlık: AE 83b, M 52a, R 51b
[988] ḳıldı tevāżuʿ ṭarafın āşikār: mīvesini ḳıldı faḳīre niṣār AE
[989] manṣıbı olur yüce yirden: manṣıb-ı ʿālī ḳılısar Ḥaḳḳ AE
[990] Başlık: AE 83b, M 52a, R 51b; Ḥikāyet M, R
[991] bulmaġa: olmaġa R
[992] düşi: işi M

Mīvesi ḫoş kendüsi ġāyet bülend
Atmış idi burc-ı sipihre kemend (R 52a)

Vāḳıʿa issine didi şeyḫ o dem
Ḫaste olursın bu yaḳında dedem

Ḫaste olup oldı vücūdı żaʿīf
Sāye gibi yatdı nice gün ḥarīf

Beñzi ṣarı niteki şems-i cihān
Gezdi ʿaṣāsı ile ḫayli zamān[993]

Eylemese elde ʿaṣāsın sütūn
Ṭurmaz idi ḫāne-i cism-i zebūn

Oldı şecer dalı gibi ḳaddi lām
Ḳaldı dili bülbüli mā-lā-kelām

Dāl gibi döşege düşdi teni
Ṣoldı ṣarardı bedeni gülşeni (M 52b)

İntiḳāl-i taʿbīr[994]

Faṣl-ı ḫazān żaʿf-ı bedenden nişān
Mīvesi derd ü elem-i bī-emān[995] (AE 84b)

Dalın uzatduġı dıraḫt-ı bülend
Dest-i ḫazān ṣaldı dimekdür kemend[996]

Berg-i ḫazān hem ṣararur hem düşer
Ḫastelüginden virür anuñ ḫaber

Ḥikāyet-i diger[997]

Geldi şitā virdi cihāna taʿab
Ṣoydı harāmī gibi eşcārı hep

Ṭoldı cihān āyine-i rūzgār
Ḳıldı sovuḳ ṣūretini āşikār[998]

---

[993] ḫayli: nice R
[994] Başlık: AE 84a, M 52b, R 52a; Temṯīl R
[995] mīvesi: mīvesidür R; āmān: gümān M
[996] dālın: ṭālın AE
[997] Başlık: AE 84b, M 52b, - R; Ḥikāyet M

Dūd gibi nār-ı kenārın ḳoyan
Gömgök olur idi ṣovuḳdan hemān[999]

Şeyḫe bu eṣnāda idüp ilticā
Vardı şarap içici bir bī-nevā[1000]

Didi geçen gice düşümde hemān
Eyler iken gün gibi seyr-i cihān

Bir yimiş aġacına vardum yaḳīn
Sāye gibi oldum aña hem-nişīn

Himmet-i şāhān gibi ʿālī velī
İrmez idi dāmenine ḫalḳ eli[1001]

İki budaġı nitekim ebruvān
Alnuma ṭokındı benüm nā-gehān

Furṣatı fevt eylemek olmaz didüm
Şevḳ ile aldum yimişini yidüm (AE 85a, R 52b)

Sözini bu vech ile itdi tamām
Didi anuñ yüzine şeyḫ-i be-nām

Mey gibi ṭuta seni baʿżı ʿavān
Bildiriser ḥaddüñi ḳāḍī olan

Bir gice mestāne ṭutuldı ḥarīf
Ḍarb-ı ʿaṣādan teni oldı żaʿīf

Ḫaylice taʿzīr-i belīġ itdiler
Ẕillet ile ḥapse alup gitdiler

İntiḳāl-i taʿbīr[1002] (M 53a)

Faṣl-ı şitā maʿnā yüzinde meger
Virdi bürūdet ṭarafından ḫaber

---

[998] ṭoldı: ṭoñdı AE, M
[999] dūd: od AE, R; 1874. Beyit: - AE
[1000] Şeyḫe bu demlerde bir kişi/ʿ Aynı ile didi bu geçmiş düşi AE
[1001] irmez idi dāmenine : dāmenine irmez idi M
[1002] Başlık: M 52b, R 52b, - AE

Bārid olur mīvesi her bāridüñ
Maẕharıdur ḥādiṯe-i fāsidüñ

Ālet-i taʿzīr ol iki budaḳ
Başına ṭoḳındı ʿale'l-ittifāḳ

Şeyḫe ki ḫalḳuñ sözi taḳrīr olur
Mertebesine göre taʿbīr olur

Saʿdī-i Şirāz'a hezār āferīn
Bildi bu rüʾyāları ʿayne'l-yaḳīn[1003]

Eyledi bir bir sebebini beyān
Ḳıldı bu esrār-ı nihānı ʿayān

Temṯīl[1004]

Her kim ola muḫteliṭ-ı mā-sivā
Söyle bu temṯīl-i cemīli aña

ʿĀlem-i maʿnāda Ḫalīl'e Ḫudā
Didi ki var oġluñı eyle fedā

Emrine rām oldı dil ü cānla
Ṣıdḳ ile iḫlāṣ-ı firāvānla

Mūnis olan cānib-i cānānına
Ḳalmaz imiş başına vü cānına

Bulmaġ içün ṣıdḳ-ı Ḫalīl iştihār
Ḳıldı bu teklīfi aña kirdgār

Oġluñı göz göre fedā ḳıl dimek
Neydüginüñ remzini bilmek gerek[1005] (R 53a)

Belki bu söz böyle dimekdür aña
Olma ṣaḳın muḫteliṭ-ı mā-sivā

Ḳalb-i selīm ile ferīd ol ferīd
Māl u benūn ādeme olmaz müfīd[1006]

[1003] Saʿdī-i Şirāz'a ki ʿayne'l-yaḳīn/Ḳıldı bu rüʿyāları ʿayne'l-yaḳīn R
[1004] Başlık: - AE, M 53a, R 52b
[1005] neydüginüñ: neydügini R

Fāriġ ol evlād ile ensābdan
Vāz gel evlād ile aḥbābdan[1007]

Oġluñı terk eyle belādan ṣaḳın
Māniʿ-i eşġāl-i Ḫudā'dan ṣaḳın

Ḳavmüñi ḳo ḫalḳ-ı cihāndan kesil
Ṣıdḳ ile iḫlāṣı ḳarındaş ḳıl[1008]

Açma maḥabbet gözini sāʾire
İki maḥabbet ṣıġamaz bir yire (M 53b)

Nīl-i maḥabbet ki ola iki şaḳḳ
Rāżī degildür ḳıbel-i ẕāt-ı Ḥaḳ

Ġayrıları eyleme kendüñe yār
Dīde-i ʿibretde gerekmez ġubār[1009]

Ḳulzüm-i tevḥīde gel enhārvār
ʿAyn-ı taʿalluḳdan idegör firār

Fāʾidesiz cānibi terk eyle hep
Ġafletüñe ḳılma ʿıyāli sebeb

Ḫalḳa ciger-gūşe vü perverdesi
Kaʿbe-i maḳṣūduñ olur perdesi

Ülfet-i evlādı gider evvelā
Tā ki saña açıla rūy-ı beḳā

Vaḳt olur insāna gelür ıżṭırāb
Kendü daḫı kendüye olur ḥicāb

Ḥikāyet[1010]

Ḥikmet ile Yūsuf-ı şehr-i cemāl
Ġurbete ṣalındı niçe māh u sāl[1011] (AE 86b)

[1006] māl u benūn: mālı gider AE, R
[1007] evlād: eżdād M
[1008] ḳo: bu R
[1009] ʿibretde: ġayretde M
[1010] Başlık: - AE, M 53b, R 53a
[1011] 1891-1911. beyitler arası -AE

Ẓulm-ı Zelīḫā ile o şemʿ-i cān
Ẓulmeti zindānı ki ḳıldı mekān

Göñli şınıḳlarla olurdı bile
Fürḳat ile ḥasret-i Yaʿḳūb ile

Cümleye ol nūr-ı çerāġ-ı Ḫalīl
Olmış idi gün gibi rūşen delīl

Aña murādınca mürīd oldılar
Göñli tesellīlerini buldılar (R 53b)

Bende-i sulṭān iki merd-i hüner
Ḫışm ile maḥbūs idi anda meger

Ḫamr ṣıḳar vāḳıʿasında biri
Meyl ider ol maṣlaḥata ḫāṭırı

ʿĀlem-i maʿnāda ʿayān oldı mey
Meymene vü meyseresi ṭoldı mey

Biri getirür başı üstinde nān
Nānını ḳuşlar yir anuñ nā-gehān

Ḫavf u recā ile ol iki ʿibād
Düşleri taʿbīrini itdi murād[1012]

Ḫamr ṣıḳana didi kim ʿan-ḳarīb
Manṣıb-ı ʿālī saña olur naṣīb (M 54a)

Nānını ḳuşlar yiyene ol maḥal
Didi düşüñ oldı beşīr-i ecel (AE 87a)

Ẕikr olınan vāḳıʿalar vāḳıʿā
Birine derd oldı birine devā

İntiḳāl-i taʿbīr[1013]

Ḫamr olur manşıb-ı ʿālī-miṯāl
Meste döner manşıbı ile ricāl

[1012] u: - AE; düşleri: düşlerini R
[1013] Başlık AE 87a, M 54a, R 53b

Guṣṣa vü endūhı ferāmūş olur
Manṣıb ile nīşi anuñ nūş olur

Mertebesi mey gibi mesrūr olur
Devlet-i dünyā ile maġrūr olur

Ḫamra eli irdügi ey nüktedān
Manṣıba el irmege oldı nişān[1014]

Ol birinüñ rızḳına irdi fenā
Rızḳına bālādan irişdi belā

Rızḳı telef olduġı bī-iştibāh
ʿÖmri telef olmaġa oldı güvāh

Vāʿḳıadur remz-i Ḫudā-yı muʿīn
Ḥikmetini ḥall idene āferīn

Vāʿḳıadur āyine-i rūy-ı cān
Her ne ise ḥālüñi eyler beyān[1015]

Ḥikāyet-i Yādigār[1016] (AE 87b)

Adı Velī kendü deli bir pelīd
Şeyḫ Vefā'ya gelür olur mürīd (R 54a)

Vāʿḳıasında görinür şeyḫ aña
Bu elini öper ol eyler duʿā

ʿAyn-ı duʿāya şu ki manẓūr olur
Cānı sevinür dili mesrūr olur

Gün gibi dünyāya şıġışmaz kişi
Kibr ü ġurūr oldı kişinüñ işi

Ḥayret ile ḫalvet-i şeyḫe gider
Ḫażretine düşini taḳrīr ider

[1014] irmeGE: irmesi R
[1015] cān: cihān M
[1016] Başlık: AE 87a, M 54a, R 53b; Ḥikāyet M, R

Var idi şeyḫüñ ḳapısında meger
Bir ḫar ile bir baḳar-ı bī-hüner

Şeyḫ didi bu baḳar u bu ḥimār
Bizi görür bizi bilir āşiḳār[1017] (M 54b)

Eylese yüz şeyḫ yüzine naẓar
Ādem olur ṣanma ḥimār u baḳar

Bu baḳar ile bu ḫimār-ı denī
Görmedügi gördügi birdür beni

Her baḳarı her ḫar-ı lā-yefhemi
Ādemi görmek idemez ādemī

Bu sözi ẕikr eyledi şeyḫ-i ferīd
Ola diyü refʿ-i ġurūr-ı mürīd (AE 88a)

Maṣlaḥatı muṣliḥüñ ıṣlaḥ olur
Maʿrifetüñ ḳuflına miftāḥ olur[1018]

Aḳṣām-ı evliyādan ḳısm-ı evvel[1019]

Cümle velāyetde ne sırdur bu sır
Ḳısm-ı velī dörde olur münḥaṣır

Biri bilür kendü velī olduġın
Anı velī bilmez aḥibbā-yı dīn

ʿİlm-i ledünnī gibi olur nihān
Rūḥ gibi kendüyi itmez ʿayān

Bād-ı ṣabā gibi görinmez göze
Yār dehānı gibi gelmez yüze

Ṣūfīlerüñ rāzı gibi ṣaḳlanur
ʿĀḳıl u dānālara aḫmaḳlanur

Üşmez anuñ başına dīvānevār
Keşret-i eşḫāṣ-ı ṣiġār u kibār

[1017] bilir: baḳar M; bizi bilir āşikār: bize ider iʿtibār R
[1018] ḳuflına: faẓlına M
[1019] Başlık: AE 88a, M 54b, R 54a

Āb-ı ṭahāret gibi ol pāk ẕāt
Olmaz ebed muḫteliṭ-i mühmelāt (R 54b)

Fāriġ olur begden aġadan ḳaçar
Māniʿ-i eşġāl-i Ḫudā'dan ḳaçar

Minnet-i nā-dān ile yüklenmez ol
Fīl gibi ḫalḳa büyüklenmez ol[1020] (AE 88b)

Beyt-i ʿavāniye miṣāl-i ḫalā
Varmaz ol illā ki żarūrī ola[1021]

Ṣoḥbet-i mīrāndan ider ictināb
Ẓulmet-i ẓālim aña olmaz ḥicāb[1022]

Cevher-i īmān gibi pinhān olur
Ṭabl u ʿalemsiz ulu sulṭān olur[1023]

Ḳısm-ı ṣanī[1024] (M 55a)

Biri olur ḳulzüm-i tevḥīde ġarḳ
Eyleyemez kendü vücūdını farḳ

Kendüyi bilmez bilür anı ricāl
Ayaġı toprağı olur ehl-i ḥāl

Eller üşer başına itmez ḥużūr
Sanki şeker başına cumhūr-ı mūr

Ḳapısı ʿāşıḳlara Ṭūr-ı niyāz
Kendüsi ḫod maşrıḳ-ı ḫūrşīd-i rāz

Gerçi aḳar ṣu gibi söyler dili
Söyledügi sözini bilmez velī

Ẕātı olur maẓhar-ı envār-ı ġayb
Her sözi bir nükte-i esrār-ı ġayb[1025]

[1020] nā-dān ile: nā-dānīde M
[1021] ol: o AE
[1022] mīrāndan: nādāndan M
[1023] u: - R
[1024] Başlık: AE, M 54b, R 54b
[1025] her sözi bir nükte-i esrār-ı ġayb: baḥr-ı ʿibādetde ṭalur ḳalur ol AE

Baḥr-ı ʿibādetde ṭalar ḳalur ol
Ṭāʿatinüñ leẕẕetini alur ol[1026]

Meşrebi anuñ budalaya çıkar
Kibr ile ʿunvān sarāyın yıḳar[1027] (AE 89a)

Meste döner her kişiden bākı yoḳ
Ẕātı çekilmiş ḳılıç atılmış oḳ

Ḳadre irer aṣl-ı uṣūli bilür
Ṭaşrası vīrān içi maʿmūr olur[1028]

Cān u dili ʿālem-i ervāḥda
Göñli gözi cānib-i fettāḥda

Ḳābil-i irşādı ḳıramaz velī
İller elin öpmege degmez eli

Ḳısm-ı şāliş[1029] **(**R 55a)

Biri velī olduġını bī-gümān
Kendü bilür hem daḫı ḫalḳ-ı cihān

Şemʿine cemʿ olur anuñ evliyā
Ḫāṭırı āyīne-i ʿibret-nümā

Vaʿz ider iken dise ʿışḳ ile Hū
Kūh-ı cihān Hū ile olur ṭolı

Şanki açılmış şecer-i erġuvān
Ḳanlı yaşı ṭamlar aḳar her zamān

Yüregini oynadur āh-ı ʿibād
Berg-i ḫazānı nitekim girdbād

Cūşa gelür āh-ı muḥibbān ile
Baḥr gibi bād-ı firāvān ile (AE 89b, M 55b)

[1026] 1961. Beyit: - AE
[1027] ʿunvān: ʿunvānı AE, M
[1028] irer aṣl-ı: irer ehl-i M, iren aṣl R
[1029] Başlık: AE 89a, M 55a, R 54b

Ḳādir olaydı o cihān efḍali
Ḫalḳı bir uġurdan iderdi velī

Gün gibi maḫlūḳa ziyāde müfīd
Ṣavmaʿası mūcib-i şevḳ-ı cedīd

Nūr-ı naẓar gibi ʿazīz-i cihān
Cān gibi muḥtācı anuñ ins ü cān[1030]

Evc-i muʿallāda sipihr-i celāl
Eldeki tesbīḥi s̱üreyyā-miṣāl

Himmeti ʿālī nitekim kūh-ı ḳāf
Kāf gibi zevḳi yiri iʿtikāf

Ḳısm-ı rābiʿ[1031]

Biri daḫı gökde miṣāl-i sürūş
Ṭāʿat ile ġāyet ile vaḳti ḫoş

Kendü velī olduġını ṭıñlamaz
Kimse daḫı anı velī añlamaz

İrmez aña mihr gibi ḫalḳ eli
Nūr-ı basīṭ āḫiri vü evveli

Encüm-i seyyāre gibi lā-mekān
ʿArş gibi ʿayn-ı ʿayāndan nihān[1032]

Başmaz anuñ gülşenine yār ayaḳ
Baḥr-ı maʿānīde olur şeb-çirāġ (AE 90a)

Girmemiş endāmına fikr-i günāh
Noḳṭaca yoḳ levḥ-i dilinde siyāh

Zühd ile şeyṭānını itmiş zebūn
Yumruġı altında anuñ nefs-i dūn (R 55b)

[1030] muḥtācı anuñ: muḥtāc aña R
[1031] Başlık: AE 89b, M 55b, R 55a
[1032] nihān: ʿayān R

Şevḳ-ı dili mūcib-i ẕevḳ-ı cemāl
Refref-i ʿışḳı sebeb-i ittiṣāl

ʿİzzeti var şanki ḥayāt-ı vücūd
Ẕāt-ı şerīfi berekāt-ı vücūd

Ol şeh-i ʿālem gibidür ġālibā
Taḥt-ı ḳıbābīde olan evliyā[1033]

Ehl-i ḥaḳīḳat bize taḥḳīḳ ider
Cümlesini böylece tefrīḳ ider

Ḳılma bu ʿālīlere dūn iḥtimāl
Eyle ḥesābını yüri ḥasb-i ḥāl (M 56a)

Nevʿ-i evvel[1034]

Ḥikmet ile çār-ʿanāṣır ki var
Her birinüñ maẕharıdur çār-yār[1035]

Birisi mānend-i nesīm-i seḥer
Bāġ-ı dil ü cānı ider tāze ter

Yel gibidür maʿnāda ol pehlevān
Ejder-i nefsini ḳılur bī-nişān (AE 90b)

Ṣūfīler ol şeyḫi ki söyletdiler
Berg-i ḫazān gibi semāʿ itdiler

Ṭayy-ı mekān eylese mānend-i bād
Görmez anuñ tozını ʿayn-ı ʿibād

Kim ki bu taʿbīre muvāfıḳ olur
Meşrebi Ṣıddīḳ'a muṭābıḳ olur

Nevʿ-i ṯānī[1036]

ʿUnṣur-ı nāra biri oldı miṯāl
Ḥażret-i Mūsā gibi ehl-i celāl

[1033] ḳıbābīde: ḳıbābında R
[1034] Başlık: AE 90a, M 56a, R 55b; Çehār erkān-ı irşāduñ yaʿnī çār-yāruñ serçeşmesi ṭavr-ı ẕāt-ı faḫr-ı kāʿināt olduġınuñ beyānıdur nevʿ-i evvel M
[1035] 1990. Beyte AE ve R nüshalarında başlıktan önce yer verilmiştir.
[1036] Başlık: AE 90b, M 56a, R 55b

Nār gibi ḳıymeti bālāyadur
Nūr gibi himmetiʿ alāyadur[1037]

ʿĀlem-i bālāya çeker ʿāşıḳı
ʿİzzet-i irşāduñ olur lāyıḳı

Şeyḫ idinür anı bu resme mizāc
Ẕātı bu cemʿiyyete olur sirāc

Puḫte ider ḫām ṭabīʿatları
Ṣūfīleri pīr-i ṭarīḳatları

Şevḳ ile ḳul ḳul gibi fikr-i raḳīḳ
Ḥażret-i Fārūḳ'a çıḳar bu ṭarīḳ[1038] (R 56a)

Nevʿ-i ṣāliş[1039] (AE 91a)

Birisidür maẓhar-ı māʾ-i muʿīn
Meşrebi ʿĪsā gibi ḫūb u güzīn[1040]

Ṣāf olıcaḳ ṣūfī aḳar ṣu gibi
Olur o baḥr-ı keremüñ ṭālibi

Āb gibi pāk idici pākdür
Kāşif-i āyīne-i idrākdür (M 56b)

Noḳta-i āba var ise nisbetüñ
Vuṣlatı olur sebeb-i rifʿatüñ

Ḳadr-i muʿallā ile ol burc-ı āb
ʿArş gibi oldı refīʿü'l-cenāb

Her kime ki ḥāli muvāfıḳ ola
Anlara ser-çeşmedür ebr-i ḥayā[1041]

[1037] himmeti: niyyeti R
[1038] ḳul ḳul: ḳut ḳut M
[1039] Başlık: AE 90b, M 56a, R 56a
[1040] ḫūb u güzīn: çerḫ-i berīn R
[1041] çeşmedür: çeşmedürür R; ebr: ber R

Nevʿ-i rābiʿ[1042]

Biri daḫı bāb-ı kitābü'l-ʿulūm
Şānı yüce göñli türābü'l-ḳudūm[1043]

ʿĀşıḳ-ı şādıḳlarına bu yiter
Ḫāk-i vücūdında gül-i ter biter

Eylemez ol perde-i nāmūsı çāk
ʿAybları örticidür hem-çü ḫāk

Ḫāk-i deri ʿunṣuruñ aʿlāsıdur
Cümlemizüñ Ṭūr-ı temennāsıdur[1044]

Meşrebi anuñ ki bu yola aḳar
Silsilesi şīr-i Ḥudā'ya çıḳar (AE 91b)

ʿArşdan aʿlādur eyā kām-yāb
Mertebe-i ʿāliye-i Bū-türāb

Çehār erkān-ı irşāduñ yaʿnī çehār yāruñ ser-çeşmesi ṭavr-ı ẕāt-ı faḫr-ı kā'ināt olduġıdur[1045]

Çār ṭarafdan bu ṭarīḳ-ı çehār
Ẕāt-ı Resūl'e varur eyler ḳarār[1046]

Şanki bu dörd ırmaġa deryādur ol
Faḫr-ı cihān mürşid-i Mevlā'dur ol

ʿĀlemi şevḳ ile o faḫr-ı cihān
Terbiyet eylerdi yolından hemān[1047] (R 56b)

Ḫalḳ-ı cihānuñ o ṭabīb-i Ḫudā
Eyler idi derdine göre devā

[1042] Başlık: AE 91a, M 56b, R 56a
[1043] göñli: kendü R
[1044] deri: denī M; ʿunṣuruñ: ʿunṣur R; 2011. Beyit: - AE
[1045] Başlık: AE 91b, M 56b, R 56a; Tenbīh M, ṭavr-ı ẕāt-ı faḫr-ı kāʿināt: ṭavr-ı kāʿināt faḫr-ı ẕāt R
[1046] ṭarafdan: ṭarafından R
[1047] faḫr-ı: şems-i AE, R

Devlet o bīmāra ki Rabbü'l mecīd
Ḳıldı anuñ gibi ḥabībi ṭabīb[1048]

Aña ki dermān ide ol ẕāt-ı pāk
Şādluġından ne ḫoş olmaz helāk

Aġlar ise aġlasun ol mübtelā
Yarasına ḳılmaya yārı devā

Menzil-i maḳṣūdına yol bulmaya
Rūḥ-ı Resūl ile enīs olmaya (M 57a)

ʿĀlem-i maʿnāda daḫı görmeye
Müşkilini ḫażretine ṣormaya[1049] (AE 92a)

Bārī anuñ ravżasına varıgör
Nāle vü efġān ile yalvarıgör

Olmaz imiş ʿāşıḳa Baġdād ıraḳ
Şehrini seyr eyle mezārına baḳ[1050]

Ḥācı olup Kaʿbe'ye yüzler süri
Gerçek erenler yolına var yüri

Niteki var ola ḥayāt-ı enām
Ravża-i pākine ṣalāt u selām[1051]

Mertebe-i evvel-i evliyā[1052]

Ḥaḳḳ'a irişince eyā baḥr-ı cūd
Mertebe-i sālike olmaz ḥudūd

Ḳābil-i tafṣīl olanı ehl-i sır
Ḳıldı yedi mertebeye münḥaṣır

Sālik olan kimseler olsa velī
Diñle nedür mertebe-i evveli

[1048] mecīd: mucīb M, R
[1049] müşkilini: müşkili M
[1050] ıraḳ: uzaḳ M
[1051] niteki: ravża ki R
[1052] Başlık: AE 92a, M 57a, R 56b

Keşf-i ḳulūb aña müyesser olur
ʿIşḳı göñülden göñüle yol bulur[1053]

Göñli olur āyine-i bī-naẓīr
Münʿakis olur aña mā fi'ż-żamīr[1054]

Keşfi miṣāl-i miḥekk-i sīm u zer
Ḳalblerüñ ḳalbini iẓhār ider[1055] (AE 92b)

Gelse dil-i ẓālime bāṭıl ḫayāl
Fāş ider āyīne-i ṣāfī-miṣāl

Söylemeden sözleri maʿlūm olur
Ḫāṭırınuñ levḥine merḳūm olur (R 57a)

Gelse göñül baḥrine mevc-i kelām
Cümle bilür bildirür anı tamām

ʿİlm-i ḫafiyyātı müretteb bilür
Ẓāhirüñi bāṭınuñı hep bilür

Ḳulına bu ḫāleti Mevlā virür
Ḳudret ile ḳadr-i muʿallā virür

Ādemüñ olmaz bu ḳadar ḳudreti
ʿĀriyetidür cihet-i ḫāleti

Şevḳi ider beyt-i vücūda duḫūl
Şaʿşaʿa-i şems gibi olur ol (M 57b)

Ḥāl dilinden ḫaberi var anuñ
Gör nice gizli hüneri var anuñ[1056]

Vesveseden ḫāṭırı bī-ıżṭırāb
Olmaz anuñ göñli gözinde ḥicāb

Remz-i ilāhī gibi maḳbūl-i nās
Ṣūreti bir maʿnā yüzi bī-ḳıyās[1057]

[1053] bulur: olur M
[1054] münʿakis olur aña mā fi'ż-żamīr: ʿışḳı göñüllerde sirācü'l-münīr AE
[1055] keşfi: keşf R; miṣāl-i: miṣāli R; iẓhār: ışlāḥ AE
[1056] ḫāl: cān AE
[1057] bir: bu R; yüzi bī: yüzine R

İrmeli olsa aña gerd-i keder
Gönli gözi aña şehādet ider (AE 93a)

Ṣarṣar ise anı belā ṣarṣarı
Deprenür öñürdi ʿalāmetleri

Ḫāṭırı cennet gibi ġāyet vesīʿ
Mertebesi ʿarş-ı Ḫudā'dan refīʿ

Baḥr gibi ṣāfī vü ʿārī dili
Olmaz anuñ ḫāṭırınuñ ḥāʾili

Gönli evine ḳoyılur vāridāt
Niteki deryā-yı muḥīṭe Fırāt

ʿİzzeti firdevs gibi münḳaṭıʿ
Maʿrifeti kevs̱eri lā-yenḳatıʿ [1058]

Ḫalḳa olur bülbül-i bāġ-ı beyān
Aġzı dili dil diline tercemān

Kibr ü ġurūr eylemez aña mürūr
ʿAyn-ı maʿānīsi olur cümle nūr

Şerʿa muḫālif işe itse şürūʿ
Eyler anuñ ṭāliʿ-i saʿdı rücūʿ [1059]

Gözleri nā-maḥreme baḳsa eger
Göz göre cānı gözini kūr ider

Māl-ı ḥarāmı yise olur mużırr
ʿAynı olur ʿayn-ı ʿavām ile bir (R 57b)

Eylese dünyāsı ile iftiḫār
Mertebesinden düşer İblīsvār

Anı açar ṭāʾife-i aṣfiyā
Ṣanki gül-i tāzeyi bād-ı ṣabā (AE 93b)

[1058] münḳaṭıʿ: mürtefiʿ R; 2048. Beyit: - AE
[1059] işe: yire R

Ḥikāyet-i āḫir[1060]

Mürşid-i Ḥaḳ Ḥażret-i Mollā-yı Rūm
Şeyḫ-i cihān maḳṣad-ı aḳṣā-yı Rūm

Ḫāme gibi nāḳil-i aḫbār idi
Nāme gibi ḥāmil-i esrār idi[1061] (M 58a)

Pençe-i ḫūrşīd gibi bī-gümān
Olmış idi taḫt-ı yedinde cihān

Tā ser ü pā gün gibi pür-nūr idi
Ẓāhiri vü bāṭını maʿmūr idi

Meşnevīsin yazdı kitāb eyledi
Ḫayra girüp ḳaṣd-ı ṣevāb eyledi

ʿİlm ile terkīb-i ḥurūf eyledi
Gevher-i maʿnāya ẓurūf eyledi

Gerçi ẓuhūr eyledi bu būstān
Her kişiden ṣaḳladı itdi nihān

Virmedi aḥbāb u ḫarīdārına
ʿĀşıḳına ṭālibine yārına

Vardı mürīdüñ biri şeyḫe meger
Gördi ṣafā ile tilāvet ider[1062]

Beyt-i niyāzında muʿammā gibi
Gönli gözi Ḥaḳ'da idi hā gibi[1063] (AE 94a)

Meşnevīsin gördi bu ehl-i meẕāḳ
Şeyḫ-i mübārek naẓarından ıraḳ

Çekdi anı ceẕbe-i ḥāl-i kitāb
Ḳıldı uġurlamaġa cānı şitāb

[1060] Başlık: AE 93b, M 57b, R 57b; Ḥikāyet M, R
[1061] nāme: nām AE
[1062] gördi: görür AE
[1063] ha: ḥā M, R

Keşf-i ḳulūb ile ṭuyuldı bu rāz
Çekdi elin itdi mürīd iḥtirāz

Döndi felek gibi didi şeyḫ aña
Yum tamaʿuñ ʿaynını ey bī-ḥayā

Ḳo el ile uġrıluġı olma ḫām
Gel dil ile uġrıluḳ eyle müdām[1064]

Ehl-i dilüñ saʿy ile ögren dilin
Gün gibi meşhūr-ı cihān ol bilin (R 58a)

Düzd-i kitāb olmaġ ise niyyetüñ
Maʿnāları bendedür ol ṣūretüñ[1065]

Sende eger var ise ḥāl-i meẕāḳ
Ẓarfı murād eyleme maẕrūfa baḳ

Nūr-ı velāyetle velī her zamān
Uġrı ile ṭoġrıyı eyler ʿayān

Hey ne şerefdür bu şeref ādeme
ʿĀlim ola ḥādiṣe-i ʿāleme

Açıla göñül gözinüñ ḥāleti
Söyleye esrār sözin dil-i velī (AE 94b, M 58b)

Ḥikāyet-i diger[1066]

Keşf-i ḥaḳīḳisi olan evliyā
Cinn ü şeyāṭīni görür ẓāhirā

Bir kişi aṣḥābdan ey şehryār
Ol ḳoca şeyṭānı görür āşikār

Mest-i mey-i maʿṣiyet ü nekbeti
Maʿṣiyetüñ ālet-i cemʿiyyeti[1067]

[1064] uġrılıḳ: uġrılıġ AE, M
[1065] ise: ile R
[1066] Başlık: AE 94b, M 58b, R 58a; Ḥikāyet M, R
[1067] ü: - R

Laʿnetüñ ʿaynı gibi bir ʿaynı var
Bir gözi yoḳ ṣanki ṣoġulmış bıñār[1068]

Dāl-ı ʿinādı gibi ḳaddi dü-tā
Şekli velī ṣūrete girmiş riyā

Kellesi eyvān-ı fesād-ı cihān
İki buruşmış yañaġı nerdbān

Gözi ḳızıl ṣanki yanar nār-ı ġam
Ḳaşları üstinde duḫān-ı elem

Tā ser ü pā ḥabbesinüñ ḳālıbı
Egri idi rāy-ı riyāsı gibi

Aldadı şeyṭānı o ḫayrü'l-ʿibād
Didi eyā pīr-i ṭarīḳ-ı fesād

Sen bir ulu kimse idüñ sābıḳa
Ḫayli ziyān itdi ʿināduñ saña (AE 95a)

ʿĀlem-i fānīde bir ehl-i şühūd
Sencileyin görmedi ḳābil vücūd

Her ne ise maʿrifetüñ kānısın
Dīvlerüñ cinnīlerüñ cānısın[1069]

Görmeye ister seni gāhī gözüm
Var senüñ ile niçe gizli sözüm[1070] (R 58b)

Ḳandasın ey maʿrifetüñ maʿdeni
İsteyicek nice bulayın seni

Söze gelüp didi bu ehl-i fesād
Baña buluşmaġı iderseñ murād[1071]

Ḳarnuñı ol gice ziyāde ṭoyur
Vaḳt-i seḥerde yatup eyle ḫużūr

[1068] laʿnetüñ: laʿnet AE, laʿneti M
[1069] ise: iseñ M
[1070] görmeye: görmek M, R
[1071] ehl-i fesād: - AE

Böyle iderseñ gelürin ben saña
Her ne sözüñ var ise söyle baña[1072]

Didi eyā iki cihān ebteri
Terk idemem ʿādet-i peyġāmberi (M 59a)

Az yaturın az uyurın az yirin
Faḫr-ı cihān işledügin işlerin[1073]

Bildi neye uġraduġını laʿīn
Eyledi feryād u fiġān u enīn

Niçe kişi kendüyi ʿāḳıl ṣanur
Aldamaḳ ister iken aldanur[1074] (AE 95b)

Kesb-i kemāl eyleyicek ehl-i ḥāl
Āl-i şeyāṭīn idemez aña āl

Baḥre döner sālik-i perverdgār
Bād-ı belādan aña irmez ġubār

Ġaflet ile aḥmaḳ olur ʿāṣiyān
Aldanur eṭfāl gibi her zamān

Gün gibi ʿālī idegör sen seni
Tā ki saña irmeye dest-i denī

Ṭoḳla uyusa kişi itse ḥużūr
Keşf gözinde ḳomaz āṣār-ı nūr[1075]

Ḫaşmı olan vaḳtine ḥāżır gerek
Şīr-i Ḫudā gibi bahādır gerek[1076]

Fısḳ u fücūr ehli ki bī-dīn olur
Cümlesi maġlūb-ı şeyāṭīn olur

Dost olur ṣanma ʿadū-yı ʿatīḳ
Eyle bu tevfīḳi refīḳ-ı ṭarīḳ

[1072] gelürin: gelürim R
[1073] yaturın: yaturım R; uyurın: uyurım R
[1074] aldamaḳ: aldamaġ AE, M
[1075] ṭoḳla: toḳla AE; gözinde: yüzinde AE, R
[1076] ḫaşmı: ḫaşm R

Mertebe-i ṣānī-i evliyā[1077]

Mertebe-i ṣāniye irse mürīd
Keşf-i ḳubūr ile olur müstefīd

Gün gibi bir semte mürūr eylese
Tīr gibi ʿazm-i ḳubūr eylese (AE 96a, R 59a)

Kimini görür ki ḥużūr eylemiş
Meşhedini gün gibi nūr eylemiş

Ḳabrine cennetden açılmış ṭarīḳ
Beyt-i mezārında melekler refīḳ

Maḳberesi ẓulmet-i ġamdan emīn
Rūz u şebi sünbül ile yāsemīn[1078]

Yatduġı yir ʿayn-ı ʿadūya ġubār
Fitne-i devrāna mezārı ḥiṣār

Ḫāṭırı dünyā eleminden emīn
Dār-ı selāmetde muḳīm u mekīn (M 59b)

Ṣıḳlet-i eşḫāṣdan āsūde-dil
Vaḥdet ile pādşeh-i müstaḳill

Muḥteliṭ ervāḥ-ı nebiyyīn ile
Muʿtekif aṣḥāb-ı Ḫudā-bīn ile

Muntażır-ı vuṣlat-ı Rabbü'r-raḥīm
ʿĀşıḳ-ı dīdār-ı Ḫudā-yı kerīm

Ḳabri aña ṣavmaʿa-i iʿtikāf
Tīġ-ı celāline niyām u ġılāf[1079]

Mihr-i münevver gibi cismi laṭīf
Ay ile günden daḫı şānı şerīf

[1077] Başlık: AE 95b, M 59a, R 58b; Mertebe-i ṣānī AE
[1078] u: - AE
[1079] ḳabri: ḳavmi R

Āyine-i dilde tecellāsı var
Levḥ-i vücūdında tesellāsı var (AE 96b)

Kimini ḳabrinde görür pāy-māl
Cehl ile maġlūb-ı cevāb u suʾāl

Nār aña nārencī libās eylemiş
Yüzini āhen gibi pās eylemiş

Dest-i ziyānı anı ḳılmış zebūn
Bār-ı belādan bedeni ser-nigūn[1080]

Mār gibi kīse-i māl u menāl
Ayaġına boynına olmış ʿıḳāl[1081]

Şāhı ḳomış ḳolları tenhā vü zār
Mūr ile māra bedeni yār-ı ġār

Ẓulmet-i ḳabri aña mātem ṭonı
Rūy-ı zebānīde yüzinüñ yöni[1082]

ʿAḳlı ṭaġıḳ niteki berg-i ḫazān
Göñli şınıḳ şanki gül-i erġuvān

Ṭop ile çevġān gibi baş u ayaḳ
Şöyle yatur biri birinden ıraḳ[1083] (R 59b)

Ḳabri ʿaẕāb ile ẕelīl ü ḥaḳīr
Kimse ne yār u ne ẓahīr u naṣīr[1084]

Gözi şefāʿatcı arar bulımaz
Nālesi derdine devā olımaz[1085]

Merḥamet umduġı deper yüzini
Ḳulaġına ḳoymaz anuñ sözini (AE 97a)

Yār u muṣāḥibleri gelmez aña
Andan ıraḳ tāʾife-i aḳrabā

[1080] bār-ı belādan bedeni ser-nigūn: yumruġı altında anuñ nefs-i dūn AE
[1081] mār: māl AE
[1082] yöni: yüzi R
[1083] baş u: başı R
[1084] ḳabri: ḳabr M
[1085] şefāʿatcı arar: şefāʿat umar u M

Gerdeninüñ silsilesi dūd-ı āh
Lāle-i ḥamrā gibi bağrı siyāh[1086] (M 60a)

Pencere açmış aña nār-ı saḳar
Nāle vü feryād ile ḫalḳa baḳar

Ursalar oddan aña ḳamçıları
Yir gibi yir yir yarılur her yiri

Beñzemez ādem yüzine ṣūreti
Başmış anı maʿṣiyeti ẓulmeti[1087]

Çün bu temāşāyı görür evliyā
Māʾil olur cānib-i Ḥaḳ'dan yaña

Cümle-i aḫlāḳ-ı ẕemīme ki var
Cānı żarūrī ider andan firār

Ḫāṭırı Ḥaḳ cānibine yaḳışur
Gönli gözi ṭāʿatine aḳışur[1088]

Meyl ü maḥābāsı cihāndan gider
Fāʾidesiz meşġaleyi terk ider

Dīde olur āyine-i dilleri
Zāʾil olur ḥāʾil-i bāṭılları

Genc-i nihān çeşmine mekşūf olur
Sırr-ı ḫafī kendüye maʿrūf olur (AE 97b)

Ādem olanlarda nedür bu kemāl
Bu şeref u bu derecāt u bu ḥāl[1089]

Ḥikāyet-i ġarrā vü zībā[1090]

Keşf-i ḳubūr ile olan şādmān
Genc-i nihānı daḫı eyler ʿayān

[1086] bağrı: ḳalbi M, R
[1087] ẓulmeti: ṣūreti M
[1088] aḳışur: yaḳışur R
[1089] nedür: budur M
[1090] Başlık: AE 97b, M 60a, R 59b; Ḥikāyet M, R

Var idi bir pīr-i ṭarīḳ-ı Ḫudā
Mürşid-i Mevlā vü delīl-i hüdā

Cümle velāyetde vaḥīd u ferīd
Vaʿẕı müʾeşşir kelimātı müfīd (R 60a)

Ḫāṭırı āyīne-i esrār-ı ġayb
Aġzı dili maṭlaʿ-ı envār-ı ġayb

ʿİzzet ü taʿẓīme sezāvār idi
Ḥāl dilinden ḫaberi var idi

Keşf u kerāmāt ile maʿrūf idi
Aḥsen-i ṭāʿat ile mevṣūf idi

Ṣūfīleri bī-ʿaded u bī-şümār
Mülk ü velāyetde şeh-i tācdār

Ẕikr u ʿibādetleri ḥālet-fezā
Ḥāl-i riyāżetleri ḫod bī-riyā (M 60b)

ʿAyn-ı ḳanāʿatları pür-nūr idi
Sırr-ı ʿibādetleri mestūr idi[1091] (AE 98a)

Faḳr u fenā eyledi şeyḫi zebūn
Ḳāf gibi faḳrı ile ser-nigūn

Açluġ ile gördi olur bī-mecāl
Ḳıldı ot otlamaġa ʿazm-ı cibāl

Gitdi mürīdān ile ṭaġdan yaña
Ṣarṣar ile niteki ebr-i şitā[1092]

Ḳaşları gibi egilüp ẓāhirā
Ḳulaġına didi bir ehl-i fenā

Ey bu gözi yaşlılara āb-ı rū
Ṭaġda iderken ṣu gibi cüst ü cū

[1091] ḳanāʿatları: ʿināyetleri AE
[1092] mürīdān: mürīdi R

Bir dereden şimdi güẕer eyledüm
Dīde-i keşf ile naẓar eyledüm

Ṭopraġuñ altında yatur āşikār
Māh gibi iki gümüş tepsi var

Gel çıḳaralum alalum ṣatalum
Aḳçasını ḫarcumuza ḳatalum

İdelüm açluḳ elemine ʿilāc
Gezmeyelüm böyle żaʿīfü'l-mizāc[1093]

Şeyḫ didi geç bu hevādan hemān
Ḫalḳa ider az ṭamaʿ çoḳ ziyān[1094]

Bir ṭarafa anı alup gitdi şeyḫ
Bir yire irişdi ḫiṭāb itdi şeyḫ (AE 98b)

Didi ki gör bunda ne var ey ġabī
Gördi bir altun sinī var gün gibi

Ṭopraġuñ altında gömilmiş meger
Keşfi ile gördi o ʿālī-naẓar[1095] (R 60b)

Didi aña yum tamaʿuñ ʿaynını
ʿAynuña alma bu cihān zeynini

Sevme zer-i ḫālişi yegdür sükūn
Gel bu benī aşfere olma zebūn

Ṣabr idegör ḳalmaz açıḳ boġaz aç
Eyleme ʿarż-ı elem-i iḥtiyāc

Cīfe-i dünyāya idince ṭamaʿ
Kelbe döner maʿnāda ehl-i veraʿ

Mertebe-i keşfi tenezzül ider
Zāʾil olur şems-i velāyet gider (M 61a)

[1093] idelüm açluḳ elemine: ḫarcluḳ elemine idelüm M
[1094] ḫalḳa ider: eyler imiş AE
[1095] keşfi: keşf AE

Şevḳi olur şanki söyünmiş çerāġ
Ġuṣṣası ṭaġlarca derūnında dāġ[1096]

Yirleri olur ṭabaḳātu'l-ʿavām
Kendüyi eksiklügi eyler tamām[1097]

Dīv-i elem ḫāne-i zühdin yıḳar
Mühr-i Süleymān'ı elinden çıḳar

Eyleyemez levḥ-i ʿaẕīme naẓar
Gözlügi olsa daḫı şems ü ḳamer (AE 99a)

Çoḳ sevinür Nīl ü Aras gibi ol
Baḥr-ı kemāline bulınca vuṣūl

Sebze ki bir yılda güc ile biter
Vaḳt-i ḫazānda bir uġurdan yiter

Ḳodılar altun sinīyi gitdiler
Açluġuñ acısına ṣabr itdiler

Ġaybdan irişdi ṭaʿām-ı keṯīr
Leẕẕet ile bī-bedel ü bī-naẓīr

Faḳr u fenā ile olan imtiḥān
ʿĀḳıbet-i kār olur şādmān[1098]

Ḥikāyet-i bī-bedel u bī-naẓīr[1099]

Peyk-i Ḫudā bülbül-i ʿarş-āşiyān
Oldı Resūl'üñ ḥaremine revān[1100]

Ḫaḳḳ sözini söylemege ẕevḳ ile
Nūr gibi indi yire şevḳ ile

Didi eyā mālik-i genc-i beḳā
Muẓṭarib eyler seni faḳr u fenā

[1096] söyünmiş: şoyınmış R; dāġ: ṣāġ R
[1097] ʿavām: enām R
[1098] kār: kārı R
[1099] Başlık: AE 99a, M 61a, R 60b; Ḥikāyet M, R
[1100] ʿarş: ḳuds R

Rāżī iseñ tañrı yaratsun şehā
Bir ṭaġı başdan başa altın ola[1101] (R 61a)

Ḳanda giderseñ bile gitsün o ṭaġ
Faḳr u fenādan saña gelsün ferāġ[1102] (AE 99b)

Oldı muḥaṣṣal bu kelām-ı ḳavī
ʿİzzet-i ṣūrī żarar-ı maʿnevī

Didi o ṭaġ göñlüme virür melāl
Baña olur ḥāʾil-i şems-i cemāl[1103]

Ol cebele eylemedi iʿtibār
Ṣubḥ-ı kerāmāta olur perdedār[1104]

Hīç ola mı rāh-ı melāle gide
Dīn evine ṭaġı ḥavāle ide (M 61b)

Anı murād itmedi bī-iştibāh
Ol cebel-i ṣaʿbı ide sedd-i rāh

Ṭaġ didügüñ daġdaġa-i ʿaḳl u hūş
Sevmedi ol ṭaġı miṣāl-i vuḥūş[1105]

Naẓm-ı ilāhī gibi bu imtiḥān
ʿĀlem-i bālāya olur nerdbān

Māla ṭapar niçe ḫar-ı bī-vücūd
Yirdeki ḳuş tersine eyler sücūd

Eylemez ol maʿṣiyete irtikāb
Ṭālibi ol cīfenüñ olur kilāb[1106]

Anı ki sevmezdi Resūl-i emīn
ʿAksin ider niçe şaḳī vü laʿīn

Kimde ki Ḳārūn'uñ ola şanʿatı
Olmadı peyġamberüñ ol ümmeti (AE 100a)

[1101] şehā: saña AE, R
[1102] ṭaġ: daġ AE
[1103] ṭaġ: daġ AE
[1104] olur: olan R
[1105] ʿaḳl u hūş: hū u hūş R
[1106] eylemez ol: eylemeñüz AE, R

Olma zer-i zerd ile yüzi ḳara
Gün gibi Ḳārūn'ı geçirdi yire[1107]

Ey ḫar-ı deccāle uyan nekbetī
Yüri ḳabūl eyleme bu laʿneti

Her kişiden itmek içün celb-i māl
Kendüñi ḳılma sebeb-i iḫtilāl

Niteki feryād u fiġān u enīn
Varma der-i ẓālime olma yaḳīn

Āhı kemendi gibi maẓlūm olan
Zīr u zeber eyler anı nā-gehān

Madde-i muẓlimedür sīm ü zer
Baḳma olursa daḫı şems ü ḳamer (R 61b)

Ḫaşletüñi eyle Resūl'e şebīh
ʿĀdet-i Nemrūd'ı ḳo olma sefīh

Sevdügini sev ḳurı sevdāyı ḳo
Sevmedügi nesnelere ol ʿadū

Dostına dost olup her zamān
Düşmenine düşmen olagör hemān[1108]

Mertebe-i ṣāliṣ-i evliyāu'llāh[1109]

Mertebe-i ṣāliṣe irse kişi
İẕn-i Ḫudā ile olur her işi (AE 100b)

Kendüde olmaz ḥareket hem-çü kāh
Esmez ise bād-ı nesīm-i ilāh (M 62a)

Ḫāl-i ṣalāḥı aña ilhām olur
Ṭāʿatine bāʿiṣ-i iḳdām olur

[1107] zerd: derd R
[1108] dostına: dosta R
[1109] Başlık: AE 100a, M 61b, R 61b; evliyāu'llāh: evliyā M, R

Dögse eger kendüyi ehl-i cidāl
Varur elini öper eyler ḥelāl[1110]

ʿĀlem-i faḳrında ġanīmet ḳopar
Şāhid-i maḳṣūda maḥabbet ḳopar

ʿİṣmet-i Ḥaḳḳ ile ider her zamān
Dīni çerāġını hevādan nihān[1111]

Rifʿat-i ʿaynı nitekim āftāb
ʿĀlem-i bālāda olur kām-yāb[1112]

Cām-ı cihān-bīne döner ḫāṭırı
Dīde olur bāṭını vü ẓāhiri

Şemʿ gibi Şām'dan itse naẓar
Rūm'ı görür Mıṣr'ı temāşā ider

Münkeşif olur gözine her zamān
ʿAynı ile ʿālem-i kerrūbiyān

Cānına cānīleri yād eylemez
Dīde-i keşfini ġubār eylemez

Nāle vü feryād u fiġān gibi ol
Eylemez eyvān-ı ʿavāna duḫūl[1113] (AE 101a)

Ẕikrinüñ āvāzı gibi ṣubḥ u şām
Mescid olur kendüye ʿālī maḳam

Ẓālime düşnām-ı ġarībān-miṯāl
Varsa gelür keşfi yüzine zevāl

Leẕẕet-i nefsāniye virmez vücūd
Berd-i günāhı yüzin itmez kebūd[1114]

İstedügi ādemi ol ehl-i ḥāl
Görse ider nāẓır-ı mülk-i miṯāl (R 62a)

[1110] cidāl: celāl R
[1111] nihān: nişān R
[1112] rifʿat-i: rifʿati M
[1113] vü: - R
[1114] berd-i: yirde R

Ḳādir olur ṭayy-ı mekān itmege
Kendüyi cān gibi nihān itmege

Zümre-i insānı müretteb görür
Rūy-ı ḥaḳīḳatlerini hep bilür[1115]

Kimini ʿunvān ile sulṭān görür
Mülk-i ḥaḳīḳatde Süleymān görür

Kimisi şeyṭānına olmış zebūn
Mā-ṣadaḳı ḳad ḫasīre'l-ḫāsirūn[1116]

Kiminüñ maʿnā yüzi pür-fütūr
Ṣūret-i meymūn ile itmiş ẓuhūr (M 62b)

Bebr gibi kimisi pür-ıżtırāb
Kendüsine ḳayd-ı ḥayātı ʿaẕāb

Baʿżıları fīl gibi fi'l-meṣel
Baʿżı baḳar baʿżı ḫar-ı mübteẕel (AE 101b)

Çünki bu aḥvāli görür ehl-i rāz
Kār-ı menāhīden ider iḫtirāz

ʿİbret alur nefret ider ḫāṭırı
Ḫayra döner işlerinüñ her biri

ʿİzzet ile niteki şems-i ḍuḥā
Zühdi terāḳḳīde olur dāʾimā

Muḫteliṭ olmaz aña ʿışyān iden
Dāmen-i dīnin ṣaḳınur cīfeden

ʿĀlem-i ḥayretde ḳalur gāh olur
Ḥāfiẓ u ḥāmī aña Allāh olur

Ġafletle ṣarf eylemez evḳātını
Sevgili ḳullardan ider ẕātını

[1115] bilür: görür AE, M
[1116] Tercümesi: "Ziyana uğrayanlar zarar ettiler" cümlesinin kapsamına girerler.

Ḥikāyet-i ḥikmet-āmīz[1117]

Şāhid-i Ḥaḳḳ eyledi daʿvā-yı dīn
Kīn ile ṭoldı cesed-i müşrikīn

Ẓāhir olabaşladı sırr-ı cihān
Ṭutdı ḫilāfı ṭarafın ʿāṣiyān[1118]

Bir niçe yüzi ḳaralar sāyevār
Uydı ulaşdı aña leyl ü nehār

Ḥażret-i Ṣıddīḳ ile faḫr-ı cihān
Ġāra girüp cān gibi oldı nihān (AE 102a)

Ḥikmet ile genc-i nihān oldılar
Emr-i Ḫudā'ya nigerān oldılar (R 62b)

Seyl-i belā kim aḳa ṭūl u dırāz
Ehl-i dile lāzım olur iḥtirāz

Ġārda Ṣıddīḳ ile ẕāt-ı Nebī
Ṭurdı ten-i ḥūtdaYūnus gibi[1119]

Seyl gibi aḳdı sipāh-ı ʿadū
Her ṭarafı eylediler cüst ü cū

Ḥāṣılı baġlandı başīretleri
Görmediler anda o ḥażretleri

Ḥażret-i Ṣıddīḳ'a zamān-ı firār
Geldi meger ḫāṭıra-i ṣad hezār (M 63a)

Ġāruñ içinde didi yā Muṣṭafā
Göñlümi ḳorḳutdı bu ehl-i cefā

Bunda bulurlarsa bizi ẓālimīn
Nice olur ḥālümüz ey şāh-ı dīn[1120]

[1117] Başlık: AE 101b, M 62b, R 62a; Ḥikāyet M, R
[1118] sırr-ı cihān: sırr-ı cinān AE, serv-i cinān M
[1119] ḥūtda: ḥūtla R
[1120] şāh-ı: ehl-i M

Didi ki baḳ arduña ey yār-ı ġār
Gördi ki bir baḥr ṭurur āşikār[1121]

Vüsʿati mānend-i sipihr-i bülend
Bir gemi atmış o kenāra kemend (AE 102b)

Leşker-i islām ile ṭolmış yatur
Şanki ṭurur bunlar içün muntaẓır[1122]

Ṭāʾir-i ḳudsī gibi var şevketi
Her küregi bāl u per-i rifʿati[1123]

Didi Ebū Bekr'e Resūl-i güzīn
Ḫavfı gider göñlüñi eyle emīn

Virdi tesellāsını anuñ Resūl
Olmadı min baʿd ḥazīn u melūl

Çerḫ-i felek gibi o ḫūrşīd-ẕāt
Eyledi ṣıdḳını anuñ ḳat ḳat

Ḳıldı bunuñ gibileri enbiyā
Ḳādir olur ister ise evliyā

Bu ne temāşā bu ne esrār ola
Ġārda deryā yoġ iken var ola

Eyleye bir keştī-i ḳudret ẓuhūr
Ḫāṭır-ı ġamnākı ide pür-sürūr

Gizlidür ādemde bu ḥāl-i bülend
Derdüñe dermān ara ey derdmend

Eyleme esrār-ı nihāndan suʾāl
Ḥāl olamaz ḳāl ile eşkāl-i ḥāl[1124] (R 63a)

[1121] ṭurur: durur AE
[1122] leşker-i: ʿasker-i AE
[1123] rifʿati: nuṣreti AE, M
[1124] ḳāl ile: - AE

Ḥikāyet-i laṭīf-i bī-hem-tā[1125]

Şeyḫine yalvardı didi bir mürīd
Ey felek-i rifʿat içinde ferīd (AE 103a)

Bende-i muḥtācuña ḥayrāt ḳıl
Çeşmüme iẓhār-ı kerāmāt ḳıl[1126]

Ġayretümi şevḳumı eyle mezīd
Ṭāʿatümi ẕevḳumı eyle cedīd

Tā ki sülūkumda terāḳḳī idem
Rāh-ı kemāle ʿaḳabüñce gidem (M 63b)

Yum göziñi didi o dem şeyḫ aña
Gönli gözin açdı o kān-ı safā[1127]

Gördi bir iḳlīme varur nā-gehān
Şeyḫ ile bir yirde tutarlar mekān

Evlenür eyler niçe evler binā
Niçe oġul ḳız virür Allāh aña

Māl ile emlāki firāvān olur
Gönli gözi gül gibi ḫandān olur

Vaḳtini bu ḥālet ile ḫoş ider
İlini köyini ferāmūş ider[1128]

Rīş-i siyāhı olur āḫir sefīd
Ẓulmetini nūrı ider nā-bedīd[1129]

Dāl-ı vücūdı ḳocadı ḳaldı ḫam
Oldı aña ḫalḳa-i bāb-ı ʿadem[1130]

Āḫir-i kār aña irişür ecel
Mā-meleki şöyle ḳalur mübteẕel (AE 103b)

[1125] Başlık: AE 102b, M 63a, R 63a; Ḥikāyet M, R
[1126] çeşmüme: çeşmümi AE
[1127] safā: saḫā AE
[1128] bu: bir M
[1129] ẓulmetini nūrı: ẓulmet nūrını AE
[1130] ʿadem: kerem M

Ḳabre girer ḳabir ʿazābın görür
Maġfirete muntaẓır olur ṭurur

Ol kişinüñ şeyḫ-i mübārek o dem
Gözini yumdurdı vü açdurdı hem

Düş gibi oldı bu geçen mā-cerā
Ṣūret-i āyīne gibi bī-beḳā

Sāʿat-i vāḥidde o şeyḫ-i kerīm
Eyledi bu seyr-i sülūke ʿalīm[1131]

Şeyḫe daḫı muʿteḳid oldı mürīd
Ṭāʿatini şevḳini ḳıldı mezīd[1132]

Ādem olan ḥāmil-i esrārdur
Gör bu ṭılısm içre neler vardur

Çāk idegör ġafletüñüñ perdesin
Ḳadrüñi bil gör ne ʿaceb yirdesin (R 63b)

ʿAyn-ı ʿibādetde gerekmez niḳāb
Cānib-i envāruña aṣma ḥicāb[1133]

Tañrı bu cemʿiyyete ṣaldı seni
Mezraʿa-i ṭāʿate ṣaldı seni

Ṭāʿatüñ olur sebeb-i maġfiret
Zād-ı reh-i ʿāḳıbet ü āḫiret[1134]

Mertebe-i rābiʿ-i evliyā[1135] (AE 104a, M 64a)

Mertebe-i rābiʿa irse ricāl
Āyine-i cānı olur ẕü'l-cemāl[1136]

Ḳālıbı ʿışḳ ile ṭolar nā-gehān
Mihr ile gūyā ki vücūd-ı cihān

[1131] kerīm: ferīd R; eyledi bu seyr-i sülūke ʿalīm: tāʿatüni şevḳini ḳıldı mezīd R
[1132] 2272. Beyit: - R
[1133] niḳāb: ḥicāb AE
[1134] zād-ı reh: zāde R
[1135] Başlık: AE 103b, M 63b, R 63b
[1136] cemāl: celāl M, R

Ḳılsa bu dördinci sipihre naẓar
Ẕātı olur gün gibi ʿālī-güher[1137]

Ẕerre gibi mihr ile bulur vücūd
Yaşı olur rūd-ı serīʿ ü'l-vedūd[1138]

Şevḳi ile sāliki mesrūr ider
Göñli ḳarañuları pür-nūr ider

Maʿşiyeti ʿaynını kūr eyler ol
Semt-i selāmetde ḥużūr eyler ol

Şān-ı şerīfinde keşāfet gider
Kendüyi deryā-yı leṭāfet ider

Manẓara-i çeşmin açar şevḳ-ı yār
Ẓulmet-i ḳaṣr-ı dil olur tārmār[1139]

Derd-i leẕīẕ olur aña ʿışḳ-ı pāk
Vaḳt-i seḥer gibi girībānı çāk

ʿIşḳ ile dīvāne-i bī-ḳayd olur
Yavı ḳılur kendüyi bir gün bulur

Ḳāmetüñi ʿışḳ-ı Ḥaḳḳ itse kemān
Yār ile yār olmaġa olur nişān (AE 104b)

Görse cemāl issini ʿāşıḳ eger
Göz naẓar eyler göñül anı sever

Gözden ider göñline ʿışḳı duḫūl
Ḫāneye revzenden ider mihr yol[1140]

Çünki bu gözden dile āteş düşer
ʿAḳlı şaşar ḥayreti başdan aşar

Ẕevḳi yiri cāy-ı melāmet olur
Rūḥı bu ḥālāt ile rāḥat olur (R 64a)

[1137] naẓar: güẕer AE, R; güher: naẓar AE, R
[1138] vedūd: vücūd AE, M
[1139] çeşmin: şevḳin R
[1140] ider: olur AE, R

Ṣāliḥ olur ʿışḳ ile ışlāḥ olur
ʿIşḳı kerāmātına miftāh olur

Āyine-i dil açılur pāsdan
ʿÖmr-i beşer gibi ḳaçar nāsdan

Ṣanki hilāl-i felek-i bī-ḳarār
Baḥr-ı felekde gözedür bir kenār

Yaʿni bu olur ġarażı dāʾimā
ʿArż-ı ʿubūdiyyeti maḫfī ola (M 64b)

Ṣoḥbet-i nā-cins aña yol bulmaya
Māniʿ-i ebkār-ı viṣāl olmaya[1141]

Kūh-ı cünūnını ḥiṣār eyleye
Cāy-ı selāmetde ḳarār eyleye

Gerçi ki bir bī-bedel ābdāl olur
Āḫir-i kār aña ʿaceb ḥāl olur[1142] (AE 105a)

Bilmedügin bildirür Allāh aña
ʿArş-ı ʿaẓīme açılur rāh aña

Oḳımadın ʿālem-i taḥrīr olur
Şevḳ ile ḫūrşīd-i cihān-gīr olur

ʿIşḳ odına ol ki yanar yaḳılur
ʿĀlim olur kendüyi deryā ḳılur

Gāh varur ʿışḳ ile bir ʿāleme
Kaʿbe-i ẕātında ḳopar zemzeme

Şevḳi arasında görür bir cemāl
Elsine-i nāṭıḳa vaṣfında lāl[1143]

ʿIşḳı ṣalar cānına bir velvele
Beyt-i vücūdında ḳopar zelzele[1144]

[1141] ebkār-ı: efkār-ı AE, R
[1142] bir: bu M
[1143] şevḳi: şevḳ R
[1144] ʿışḳı: ʿışḳ R; ḳopar: olur M, ṣalar R

Ẕātına müstevlī olur bir cünūn
ʿĀlem-i zevḳine velī reh-nümūn

Nice cünūn rāy-ı ferāsetdür ol
Cevher-i ʿaḳlına ʿalāmetdür ol

Şevḳ ile zevḳ ile ider evvelā
Naẓm ile söz söylemege ibtidā

Bāṭını Leylī gibi mevzūn olur
Ẓāhiri dīvāne vü mecnūn olur[1145]

ʿIşḳ ile gāhī yeñemez kendüyi
Çeşmi gözetmez deñemez kendüyi[1146] (AE 105b)

Mihr u maḥabbetle olur bī-ḳarār
Kendüyi dīvāre urur sāyevār (R 64b)

Meste döner şevḳ-ı ruḫ-ı yārdan
Niçesi kendüyi atar yardan

Ḳaddini eyler ḳadem-i derde dāl
Tiz ṭolınur cismi meh-i nev-miṣāl[1147]

Ḥaḳḳ'a gider geldügi yire göçer
Naḳd-ı ḥayātı bu geçidden geçer[1148]

Sürʿat ile ʿışḳ-ı Ḫudā-yı cihān
Geldügi yire sürer anı hemān (M 65a)

ʿĀşıḳ olanlar başımuñ tācıdur
Ḥayreti deryāsınuñ emvācıdur

Bir niçe emvācı bu baḥr-ı elem
Ṭañ mı kenāra çalup itse ʿadem

Rāh-ı maḥabbetde olan ḫāksār
Rifʿate irişdi miṣāl-i çenār[1149]

[1145] vü: - R
[1146] gözetmez: görinmez AE; çeşmi gözetmez deñemez: çeşm görinmez bilemez R
[1147] cismi: cism R
[1148] naḳd-ı: nehr-i AE, R
[1149] çenār: ġubār AE, R

Ḥālet-i esrār-ı dil-i ʿāşıḳān
Cān-ı perīşānı ider şādmān[1150]

Kimi bulanur ṭurulur şu gibi
Gözi açıḳlardan olur Hū gibi[1151]

Mürşid olur cānına tedbīr-i ḫāṣṣ
Mühlikeden kendüyi eyler ḫalāṣ (AE 106a)

Gel beri ey Mevlevī-yi nāy-ı Hū
Ṭoldı cihān zemzeme-i hāy-ı Hū[1152]

Ṭālib-i deryā-yı muṣaffā-yı Hū
Vālih u dīvāne vü şeydā-yı Hū[1153]

Hem-dem-i hū maḥrem-i hū yār-ı Hū
ʿĀşıḳ-ı hū lāyıḳ-ı gülzār-ı Hū

Sālik-i hū maṭlaʿ-ı envār-ı Hū
Mālik-i gencīne-i esrār-ı Hū

Taṣfiyetül-ḳalbi sebīlü'r-reşād
Maʿrifetu'llāhi delīlü'l-ʿibād[1154]

Ḳad ẓahara'ẕ-ẕātü bi-ʿaczi'ṣ-ṣıfāt
Sāle bihi'r-rūḥu kenehri'l-fırāt[1155]

İnḳaṭaʿal-ʿaḳlu ve sittü'l-cihāt
İmtenaʿa'l-meylü ile'l-mümkināt[1156] (R 65a)

İtteṣale'l-ʿaşḳu lenā fehtedā
İnfiṣale'l-ġafletü zāle'l-hevā[1157]

ʿUyyine fi'l ʿayni bekā'ü'l-viṣāl
Züyyine fi'z-zühdi żiyā'ü'l-cemāl[1158]

[1150] 2319. Beyit: - AE, - R
[1151] hū: şu R
[1152] mevlevī-yi: şifte-i R
[1153] deryā-yı: dünyā-yı R; u: - R; vü: - R
[1154] ʿibād: reşād AE; Tercümesi: Kalbi temizlemek hidâyet yoludur. Marifetullah kulların rehberidir.
[1155] ʿacz: baḥr AE, R; Tercümesi: Sıfatların acziyle beraber zât zuhûr etmiştir. Fırat Nehri gibi rûh onunla aktı.
[1156] Tercümesi: Akıl ve altı yön koptu. Mümkün olan varlıklara meyil imkansız oldu.
[1157] Tercümesi: Aşk bize yapıştı da hidâyet buldu. Gaflet koptu, hevesler ortadan kalktı.

Kellemenī kellemenī bi'l-kemāl
ʿAllemenī faḍḍalenī bi'l-cemāl[1159]

Ḳayd-ı cihān mānīʿ-i dīdār imiş
Ḫār-ı reh-i gülşen-i envār imiş (AE 106b)

Sālik olan gökde miṣāl-i melek
Ḥāmil-i esrār-ı Muḥammed gerek

Terk-i fenā ḳıl hünerüñ var ise
Ḥaḳḳ'ı beḳā ḳıl naẓaruñ var ise[1160] (M 65b)

Ḥikāyet-i raʿnā vü bī-bedel ü zībā[1161]

Böyle idi ʿādet-i faḫrü'l-beşer
Cānib-i Ḥaḳ'dan virür idi ḫaber[1162]

Baḥr-ı kemālini idüp āşikār
İllere olurdı cevāhir niṣār

Vaʿẓına cemʿ olur idi evliyā
Ḫ[v]ān-ı Ḫalīl'e nitekim aşfiyā

Maʿrifeti niʿmeti ile müdām
Ḫalḳı ḳonuḳlardı o faḫrü'l-enām[1163]

Ṣoḥbetinüñ ḥālet-i keyfiyyeti
Şevḳe getürürdi o cemʿiyyeti

Cūş u ḫurūş itse o deryā-yı şevḳ
Olur idi sāḳī-i ṣahbā-yı şevḳ

Pertev-i mihr ile şükūfe-miṣāl
Çāk ider idi yaḳasın ehl-i ḥāl

[1158] Tercümesi: Vuslat ağlayışı gözde belirdi. Cemâlin ziyası zühdde süslendi.
[1159] cemāl: celāl AE; Tercümesi: Kemâl ile beni konuşturdu, beni konuşturdu. Bana öğretti ve cemâl ile beni fazîletlendirdi.
[1160] ḳıl: bil AE, R
[1161] Başlık: AE 106b, M 65b, R 65a; Ḥikāyet M, R
[1162] cānib-i: ḥikmet-i AE
[1163] faḫrü'l: faḫr-ı R

ʿĀşıḳ-ı bī-çārelerinüñ biri
Görse ḳaçan Ḥażret-i peyġamberi (AE 107a)

ʿIşḳ-ı nihānını iderdi ʿayān
Göñli gözi anda olurdı hemān

Görmege ṭoymazdı mübārek yüzin
Irmaz idi faḫr-ı cihāndan gözin

Şöyle ki tenhāsına gitse Resūl
Gözini yumar ḳalur idi melūl[1164]

Anı revā görmez idi dāʾimā
Aña baḳan gözleri ġayra baḳa (R 65b)

Ġayrılara söylemez idi kelām
Göñli gözi anda idi ṣubḥ u şām

Bir gün o bī-ṭāḳat u bī-iḳtidār
Faḫr-ı cihāna didi bī-iḫtiyār

Ey dil ü cān gözine nūr-ı baṣar
Niçe olur ḥālüm ölürsem eger

Tañrı cehennemlik iderse beni
Bulamazın göremezin ben seni

Cennet-i firdevs olur ise yirüm
Anda daḫı ġāyet ile ḳorḳarum

Menzilüñ aʿlā-yı muʿallādadur
Anda benüm gibiler ednādadur (AE 107b, M 66a)

Bir degil ey şāh-ı risālet-penāh
Mertebede bende ile pādşāh

İyn maḳādīri emīrü'l-kebīr
İyn ġulāmu'l-ḥabeşiyyi'l-faḳīr[1165]

[1164] yumar: yumardı AE
[1165] Tercümesi: Bunlar büyük olan emirin (Allah) takdirleridir. Bu, fakir Habeşinin hizmetçisidir.

Olur ise seyr-i cemālüñ muḥāl
Cennet olur baña cehennem-miṣāl

Ölmedin öldürdi beni bu elem
Derd-i firāḳa ne ḳılam n'eyleyem

Öldügime ġam yimez idüm şehā
Ayrıluġuñ olmasa müşkil belā[1166]

Virdi şitāb ile cevābın Resūl
Didi üşenme yüri olma melūl

Her ne ʿamel işler ise ḫayr u şer
Ṣāliḥ u ṭāliḥ anuñ ile ḳopar

Çaḳ bu ḳadar çünki seversin beni
Benden ayırmaz o maḥabbet seni

Ḫᵛācede oḳurca ṣabī kim uyur
Gice ṣayıḳlar sebaḳını oḳur[1167]

Fāsıḳ u gūyende vü ehl-i hevā
Ġaflet-i nefsine olur mübtelā[1168]

Ḥālet-i nezʿinde yumulsa gözi
Hep tenedür nā olur ekṣer sözi[1169]

Māl u menāl ile şu kim alışur
Düşde daḫı māl ile çalışur (AE 108a)

Gel beri teslīm olalum Hū ile
Ẕikr ile tesbīḥ ile ḫoş ḫū ile (R 66a)

Ḫoş ʿamel Allāh'a iletsin bizi
Raḥmet ile muḥterem itsin bizi

Ġafletümüz uyḫusını ḳoyalum
Göz yaşı ile yüzümüz yuyalum

[1166] ġam yimez: acımaz M, R
[1167] uyur: olur M
[1168] u: - R
[1169] ekṣer: anuñ R

ʿIşḳ-ı Resūl ile ẓuhūr idelüm
Yatduġumuz yirleri nūr idelüm

Ḥikāyet-i ḥikmet-āmīz-i diger[1170]

ʿĀşıḳ-ı dīdār-ı Resūl-i emīn
Lāyıḳ-ı envār-ı Ḫudā-yı muʿīn

İllere ʿālemlere sulṭān-ı ʿışḳ
ʿĀşıḳ-ı dīvāne-i vīrān-ı ʿışḳ[1171] (M 66b)

Cümleye Raḥmānuñ olur raḥmeti
Yaʿni Üveysü'l-Ḳarānī ḥażreti

Fāżıl idi vālī-i evlā idi
Kāmil idi ʿālī-i aʿlā idi

ʿIşḳ-ı muṣavver ṣıfāt-ı aḥseni
Her hünerüñ maʿdeni vü maḥzeni[1172]

Olmış idi ẓāhiri mecnūn-miṣāl
Bulmış idi maʿnāda ʿaḳlı kemāl[1173]

Eylemez idi o ḥabībü'l-ʿArab
Maʿrifetin ülfet-i nāsa sebeb (AE 108b)

Olmaġ içün ḫalḳ eleminden emīn
Ḳıldı cünūnını ḥisār-ı metīn

ʿIşḳ ile mirʾāt-ı cemāl oldı ol
Menzil-i maḳsūdına yol buldı ol

ʿĀlem-i maʿnāda nebiyyü'l-enām
Kendüyi irşād ider idi müdām

Virdin okıyup ṭurur idi meger
Virdi añа bir kişi ḳara ḫaber

[1170] Başlık: AE 108a, M 66a, R 66a; Ḥikāyet M, R
[1171] vīrān-ı: dīvān-ı AE, M
[1172] muṣavver: muṣavveri R
[1173] aḳlı: aḳl AE

Didi eyā mihr-i münīr-i felek
ʿIşḳa nişān daʿvāya maʿnā gerek

Kaʿbe'de bir ḥādiṣe oldı ʿaẓīm
Ceng ider iken o Resūl-i kerīm

Seng-i cefā ile ʿadū-yı pelīd
İki dişin ḳıldı nebīnüñ şehīd

Ṭaşa naṣīb oldı viṣāl-i nebī
Ḳıldı o dem laʿl-i bedehşān gibi (R 66b)

Şemʿ-i cemāline ḥacer nā-gehān
Şevḳ ile pervāne gibi atdı cān[1174]

Dişleri lü'lüsini seng-i melāl
Eyledi bu ḥāl ile mercān-miṣāl (AE 109a)

Muṣliḥ-i ʿālemdür o ḫayrü'l-beşer
Ṭaşı daḫı vuṣlatı rengīn ider

Sen niçe ʿāşıḳsın eyā muḥterem
Sende ṣafā anda cefā vü elem

Saña revā mı bu serīr-i sürūr
İki cihān faḫri ṭurur bī-ḥużūr

Bu ḫaberi diñledi āh eyledi
Gök yüzini āhı siyāh eyledi (M 67a)

Ḥādiṣe-i seng-i cefā-yı Resūl
İtdi o dīvāne-yi ʿışḳı melūl[1175]

Tā ser ü pā ṭaş ile ol nā-tüvān
Dişlerini ḳırdı geçürdi hemān

Düşdi yire dişlerinüñ kevkebi
Gözden aḳan ḳaṭre-i eşki gibi

[1174] şemʿ-i: cemʿ-i R
[1175] itdi: ḳıldı M

Dişlerini ḳıldı ser-ā-ser hebā
Aḳçasını niteki ehl-i saḫā

Eyledi dendānlarını pāy-māl
Ṣarṣar ile berg-i şükūfe-miṣāl[1176]

Anı murād itdi ki bī-iḫtiyār
Münkesirü'l-bāl ola leyl ü nehār (AE 109b)

Mā'il-i maḳṣūd-ı murād olmaya
Gülmeye açılmaya şād olmaya

Ḥāl-i ḥayātında ṣafā sürmeye
Kendüye bu ḥāli revā görmeye[1177]

Böyle ider ādemi ḥālāt-ı ʿışḳ
Böyle olur ʿāleme iṣbāt-ı ʿışḳ[1178]

Ḥikāyet-i ġarrā vü bī-bedel[1179]

Var idi bir ḫūblaruñ yigregi
Ḥüsn ü cemāl iline begler begi

Şīveleri āfet-i rūḥ-ı revān
Ṣarṣar-ı baḥr-ı elem-i ʿāşıḳān

Her kimi kim görse ider mübtelā
Çehresi bir sāḳī-i derd ü belā

Yüzi cünūn artırıcı bir bahār
Sözi sarāy-ı dil-i ʿuşşāḳa yār (R 67a)

Gözleri cān ḫarmeninüñ āteşi
Āyine-i rūḥ ruḫ-ı mehveşi

Cān u dil-i zār ile ṣabr u ḳarār
Ḳor yaluñuz ḫalḳı o yāra uyar (AE 110a)

[1176] 2394. Beyit: - M
[1177] 2397. Beyit: - R
[1178] ʿāleme: ādeme AE, M
[1179] Başlık: AE 109b, M 67a, R 66b; Ḥikāyet M, R

ʿIşḳı anuñ mürşid-i ehl-i niyāz
Şevḳi dil-i ʿāşıḳa miftāḥ-ı rāz

ʿĀşıḳa iḥsān-ı firāvān ider
Ġafleti ḫ[v]ābını perīşān ider

Rāy-ı ser-āmed görinen ebruvān
Ol elif-i ḳāmeti cān-ı cihān[1180] (M 67b)

Şems-i cemāl ḳamer-i ṭalʿatı
Ḳudret-i Ḥaḳḳ'uñ sebeb-i ʿizzeti

Yüzi şulı niteki tīġ-ı cefā
ʿĀşıḳa şemşīri yed-i merḥabā

Ẕevḳ-ı ʿubūdiyyeti ārām-ı cān
Ṣoḥbeti mıḳrāż-ı ḳuyūd-ı cihān

Aña göre ḥüsn ile ḫūbān-ı Rūm
ʿİnde cemāli'l-ḳameri ke'n-nücūm[1181]

Sevdi o maḥbūbı bir ehl-i kemāl
Mihr gibi başına geldi zevāl

ʿĀşıḳ olup sevdi hemān kevkebi
Gün yüzini ʿayn-ı şükūfe gibi

Mużṭaribü'l-ḥāl dili pür-melāl
Münkesirü'l-bāl ġama pāymāl

Āteşine ʿışḳ-ı ḥabīb oldı bād
Ḳıldı cefāsı elemin izdiyād (AE 110b)

Nūḥ gibi yaşı çoġ idi velī
İrmedi vuṣlat etegine eli

Geçdi beş on yıl uzadı bu firāḳ
Derde yaḳīn oldı devādan ıraḳ

[1180] cān-ı: cān u R
[1181] Tercümesi: Ayın güzelliği yanında yıldızlar gibidir.

Olmadı ʿışḳı sebeb-i vuṣlatı
Geçmedi cānān ile bir ṣoḥbeti

Bir gün ider sevdügine ʿışḳı kār
Ṭāliʿi mesʿūd olur baḫtı yār

Rūy-ı ḥabīb aña teveccüh ider
Ẓāhir olur luṭfı yüzinden eṯer

ʿĀṣıḳına ḳılmaḳ içün iltiyām
Ḫānesine vardı o şāh-ı be-nām (R 67b)

Girdi evinüñ içine ol güneş
Gördi ol üftāde yatur sāyeveş

Ġafleti deryālarına ṭalmış ol
Gözini yummış uyumış ḳalmış ol

Ṣarṣar-ı āhından irişmiş żarar
Cismi dıraḫtın yire yıḳmış meger

Mest ile ḫ[v]āb ile ḥāli ḫarāb
Cānib-i maḳṣūdına aşmış ḥicāb[1182]

Uyḫusız idi niçe gün derdmend
Gerdenine ġafleti oldı kemend[1183] (AE 111a, M 68a)

Yaḳdı anı āteş-i ḥicrānına
Yazdı bu mefhūmı ḳodı yanına

Yaʿni revā mı bu saña ey denī
Görmeye çeşmüñ geleni gideni

Devlet ayaġına gele nā-gehān
Bilmeyesin olmayasın şādmān

Yārı görür görmeyen uyḫu yüzin
Lāle vü nergis gibi yummaz gözin

[1182] ḥicāb: niḳāb AE
[1183] R nüshasında bu beyitten önce tenbīh başlığı bırakılmıştır.

ʿĀşıḳ-ı şādıḳlara kim gelse ḫᵛāb
Ḫᵛābını açmaġa olur yaşı āb

Daʿvā-yı bī-maʿnāyı terk eyle var
Yār gibi yār olamaz saña yār[1184]

ʿĀşıḳ-ı Ḥaḳ yatmaz uyumaz ṭurur
Ḫayırlı sāʿatleri bekler görür

Çünki şovuḳ deprene ehl-i ḥicāb
Perde aşar çeşmi ḳapusına ḫᵛāb

Gözine uyḫusını iden ḥarām
Ḳadre irer niteki māh-ı ṣıyām

Ḫᵛāba aḫü'l-mevt dimişdür nebī
Sevme aḫü'l-mevti miṯāl-i ṣabī[1185]

Uyḫudan ādem ʿacebā ne umar
Öldürür insānı gözini yumar (AE 111b)

Aç gözini ḫūb degildür bu ḫᵛāb
Aşma maʿānī ḳapusına ḥicāb

Şemʿ gibi gözi açıḳlardan ol
Ḫalḳ uyusun sen uyanıḳlardan ol (R 68a)

Ḫalḳumuzuñ çoġı günehkār olur
Yüz biñi uyur biri bīdār olur

Ṣubḥa degin leẕẕet-i ḫᵛāb-ı ḥużūr
Ḳısmet-i raḥmetden ider ḫalḳı dūr

Ṣanki yıḳılmalı cidār-ı ʿatīḳ
Uyḫuya baş egme ṣaḳın ey refīḳ[1186]

Mescide vardıkda uyur niçe ḫar
Bād-ı belā ḳadd-i nihālin eger

[1184] terk: - AE
[1185] Tercümesi: Ölümün kardeşi
[1186] ṣaḳın: iñen AE

Uyḫu degildür eyü anı gider
Ṭoġrı ṭururken seni egri ider[1187]

Ḫᵛāb seni māʾil-i ḫāk itmesün
Ḥāl-i ḥayātuñda helāk itmesün (M 68b)

Şevḳi ḳapusı gözidür ādemüñ
Yapmasun ol ḳapuyı ḫᵛāb-ı ġamuñ[1188]

Şemʿ gibi şevḳuñı eyle cedīd
Ḫalḳa uyanıḳluġuñ olsun müfīd

Kim ki gözin ḫᵛāb ile memlū ider
Ḫāne-i ḳalbini ḳarañu ider (AE 112a)

Vāḥid u ferd u ṣamed u lā-yenām
Yatmaz uyumaz yimez içmez müdām

Bī-edeb olmañ ki degildür sezā
Ḳul uyuya şāhı uyanıḳ ola

Mūcib-i ḫᵛāb olana virme emān
Dāl-ı vücūdın ʿadem eyle hemān

Bārī seḥerde uyuma seg gibi
Kendüñi ġafletde ḳoma seg gibi

Cāna beden ḫiffeti olur cemīl
Baḥr-ı ṣafāda yüze gelmez ṣaḳīl

Bārī beden bārını eyle ḫafīf
Ten ki ḳavī ola olur cān żaʿīf

Ṭāʿate yār ol dil ü cānı uyar
Ḳılma ḥużūr-ı bedeni iḫtiyār

Her ne yola gitdi ise evliyā
Aña sülūk eyle yüri dāʾimā

[1187] degildür eyü: eyü ḫod degil AE, R
[1188] ḳapuyı: ḫāneyi R

Mertebe-i ḫāmis-i evliyāu'llāh[1189]

Mertebe-i ḫāmise irse mürīd
Ḫavfı olur ṭāʿati deñli mezīd (R 68b)

Ḳurb-ı Ḫudā'dur sebeb-i ḫaşyeti
Vaṣl ile artar cihet-i ḫayreti (AE 112b)

Merd-i velī ḫavfdan olmaz emīn
Ḳorḫu çeker şāha olanlar yaḳīn[1190]

Devleti yanındadur anuñ ḳażā
Tīġ-ı ḳażā oldı ḳafādār aña

Vay eger esrārını eylerse fāş
Noḳṭa-i ḫākini iderler tirāş

Kişi ki ḫāmūş ola deryā-miṣāl
İrmez anuñ ḥāline naḳż u zevāl[1191]

Ḳuvvet-i taḳvā ile aḳvā olur
ʿAyn-ı maʿānī ile bīnā olur (M 69a)

Mışr-ı vücūdında olur ber-murād
Nīl-i kerāmātı bulur izdiyād[1192]

Müşkili ilhām ile iʿlām olur
Ḳaddi ṣalāḥiyyetine lām olur

Göñli ṭolar gül gibi esrār ile
Gün gibi hemvār olur envār ile

ʿĀlem-i maʿnāda Ḫudā-bīn olur
Hem-dem-i ervāḥ-ı nebiyyīn olur

Ḳūt-ı ʿibādet aña ḳuvvet virür
ʿAyn-ı ʿayānına başīret virür

[1189] Başlık: AE 112a, M 68b, R 68a; evliyāu'llāh: evliyā M, R
[1190] ḳorḫu: ḳorḳu M
[1191] naḳż: naḳş M
[1192] bulur: olur R

Gönli Ḫudā'da eli tesbīḥde
Rūḥı ṣenāda dili tesbīḥde[1193] (AE 113a)

Ḥāli olur vāṣıl-ı aṣl-ı uṣūl
Ḥaḳḳ ile gāhī kelimāt eyler ol

Bir gün olur aña gelür bir ṣadā
Eydür eyā muʿteber-i evliyā

Saña bu gün mehdīlük oldı naṣīb
Zümre-i insāna sen olduñ ḥabīb

Cümle velāyet saña oldı ʿaṭā
Var yüri sulṭānluġ ile sür ṣafā

ʿĀḳıl olan meger ṭarīḳın bilür
Diñlemez ol ḳavli ferāġat ḳılur

Enfüsi āfāḳını idrāk ider
Āb-ı revān gibi yolın pāk ider

Dūd gibi yüksege itmez ṣuʿūd
Māʾil olur alçaġa mānend-i rūd (R 69a)

Baʿżıları fehm idemez ḥikmetin
Ẓāhir ider gün gibi māhiyyetin

Niteki Ḫurşīd-i serīʿü'z-zevāl
Germ ider anı kerem-i lā-yezāl[1194]

Mehdī-i ẓāhir ṣanur eyler ziyān
Daʿvā-yı bī-maʿnāya başlar hemān[1195]

Başına dīvāne gibi Ḫalḳ üşer
Başı kesilür kişinüñ küp düşer[1196] (AE 113b)

Ḥaḳ yolına cānını ḳurbān ider
Cisminüñ eyvānını vīrān ider

[1193] ṣenāda: niyāzda R
[1194] ider: ide R
[1195] Mehdī-i: mehdini R
[1196] küp: kös AE, R

Tīġ-ı siyāset olur āb-ı ḥayāt
Anlara bir ḫ^{v}āb-ı ṣafādur memāt (M 69b)

Ġaflet ile yārdan uçar kişi
Aḥsen-i tedbīr idemez her kişi

Diri ḳalur mı yüce yirden düşen
Eşk-i revān gibi naẓardan düşen

Ḫāne-i şerʿ üñ ḳoparan ṭaşını
ʿAynı ile ḳor yirine başını

Söz ki ola cānib-i Ḥaḳ'dan beyān
Ṣūreti bir maʿnāsı yüzdür hemān

Añlayışı ince olan ehl-i ḥāl
İrdi kemāline miṣāl-i hilāl

Rifʿat-i ḳurbiyyete eyle naẓar
Kimi çıḳar kimisi sürçer düşer[1197]

Virmesün Allāh bu düşkünlügi
Görmesün insān bu maḥzūnluġı

ʿİzzet-i irşāda liyāḳat gerek
Ḳulzüm-i ḥayretde ferāset gerek

Kime naṣīb olsa bu ḳadar refīʿ
Yırtıcı ḳısmı olur aña muṭīʿ[1198] (AE 114a)

ʿĀleme ḫışmından irişmez necāt
Ḫavf ider andan götüri kāʾināt[1199]

Heyʾeti olur nitekim Ẕülfeḳār
Rūy-ı celālini ider āşikār

Heybet ile bir naẓar itse hemān
Ṭopraġa düşer esed-i āsmān

[1197] eyle: olan AE
[1198] olur aña: aña olur AE, R
[1199] ʿālime: ẓālime AE, R

Ḥikāyet-i ḥikmet-āmīz u ʿibret-engīz[1200] (R 69b)

Mā-ṣadaḳ-ı Maḥmedet-i "hel etā"
Mā-ḥaṣal-ı menḳıbet-i "lā-fetā"[1201]

Muʿterif-i maʿrifet-i "men-ʿaraf"
Eşref-i aṣḥāb-ı emīrü'n-Necef[1202]

Mülk-i cihānuñ şeref ü zīneti
Bendelerüñ şāhı velī-niʿmeti

Ḳadri celī mürşid-i kāmil velī
Bende-i Ḥaḳ şāh-ı velāyet ʿAlī

Ḳıldı Medāyin ṭarafına sefer
Ḳāfile ḫalḳı ile gördi meger

Yavrılar ile niçe şīr-i jiyān
Geldi yola niteki seyl-i revān (M 70a)

Yüregi ḳorḳar görenüñ fi'l-meṣel
Her biri bir ṣūrete girmiş ecel[1203] (AE 114b)

Semm-i helāhil gibi ġāyet ṣarı
Yirde yatur ḳuyruġınuñ ejderi

Şefḳati yoḳ kimseye dünyā gibi
Dişleri aġzında ṣüreyyā gibi

Baḥr-ı belā mevci gibi geldiler
Ḳāfile ḫalḳına aḳın ṣaldılar

Eylediler şīr-i Ḫudā'ya naẓar
Ḳorḫularından ḳodılar ḳaçdılar[1204]

Geçdi gelen şīrlerüñ ḥiddeti
Vardı perīşānluġa cemʿiyyeti

[1200] Başlık: AE 114a, M 69b, R 69a; Ḥikāyet M, R
[1201] menḳıbet: manşıbe R; Tercümesi: "Hel etâ" (sûresinin) övgüsüne masadak(tır). "Lâ fetâ" menkıbesinin mahsulü(dür).
[1202] Tercümesi: "Emîrü'n-Necef"in (Hz. Alî) arkadaşlarının en şereflisi(dir). "men-ʿaraf" hadîsini bildiğini itiraf edendir.
[1203] ḳorḳar: uyanur M
[1204] ḳorḫularından: ḳorḳularından M

Şīrlere geldi o dem ıżṭırāb
Ṭaġlara ṭaġıldı miṣāl-i seḥāb

Ḳāfile ḫalḳı bu işi gördiler
Ḥażretine ḥikmetini şordılar

Söyledi ammā ki şekerler yidi
Aḥsen-i vech ile o ḫalḳa didi

Kimde ki var ḫavf-ı Ḫudā-yı muʿīn
Ḳorḳar anı görse ḳaçan ẓālimīn

Ḫaşyet-i Ḥaḳḳ aña ki mülḥaḳ olur
Mūzīlere ġālib-i muṭlaḳ olur

Cenge ki āheng ide doymaz neheng
Mūra döner bebr u hizber u peleng (AE 115a, R 70a)

Ḳılca görinmez aña ḫorṭūm-ı fīl
Sivri sinekler gibi eyler ẕelīl[1205]

Ṭoġrı baḳamaz yüzine kec-nihād
İrmez aña bār-ı ġubār-ı fesād

Gör nicedür mā-vaḳaʿ-ı evliyā
Mertebe-i ʿāliye-i aṣfiyā

Mekr-i evliyā[1206]

Menzil-i maḳṣūda iren evliyā

Ceẕbe ṣalar ḫalḳa ider pür-ṣafā

Meyl ider andan yaña pīr u ṣabī
Mihr-i cihān-tāba şükūfe gibi

Ālet-i hengāme olur ʿāleme
Bāʿiṣ-i cemʿiyyet olur āḍeme[1207] (M 70b)

[1205] gibi: anı R
[1206] Başlık: AE 115a, M 70a, R 69b; Nükte R
[1207] ādeme: ʿāleme R

Ṭurmaz ider rāz-ı nihānın ʿayān
Añlayamaz ṭāʾife-i cāhilān[1208]

Her gice nā-maḥrem ile ṣoḥbeti
Lāyıḳ-ı taʿẓīme degil ʿizzeti

Söz ḳaçırur ʿālem-i esrārdan
Dūr düşer vuṣlat-ı dīdārdan

Ehl-i hevā ḳışmına elṭāf ider
Genc-i ʿubūdiyyeti isrāf ider[1209] (AE 115b)

ʿAyn-ı şerīʿat bu günāhın görür
Mey gibi ʿaybını yüzine urur

Sehv ü ẖatāsın bilemez ṭuyamaz
Salṭanatı ʿizzetine doyamaz[1210]

Sūr-ı sürūrın yıḳar anuñ ġurūr
Cānib-i Ḥaḳ'dan oyalar alıḳor[1211]

Kendüye ider ki zihī ʿizz ü cāh
Ancaḳ olur faẓl u kemāl-i ilāh[1212]

Ṭoldı aḥibbā ile dehr-i denī
ʿİzzet ile şeyẖ idinürler beni

Çünki ẓuhūr eyleye andan bu ʿayb
ʿAybını yüzine urur dest-i ġayb[1213]

Virür aña rūz-ı ḳıyāmet-miṣāl
Uzun uzaḳ bir marażı lā-yezāl[1214]

Şemʿ-i kerāmātı söyünür gider
Ḫāne-i ḳalbini ḳarañu ider (R 70b)

[1208] nihānın: nihānı R
[1209] 2522. Beyit: - M
[1210] ü: - R; ṭuyamaz: ṭuramaz R; doyamaz: ṭuyamaz M
[1211] ġurūr: sürūr M
[1212] ancaḳ: ancaġ AE, M; kemāl-i: kemāl u AE
[1213] ʿaybını yüzine urur: ʿālem-i süfliye çeker R
[1214] marażı: maraż AE, R

Ḫāne-i bī-şemʿe döner ḳālıbı
Ḳabr-i tebāhī vü erāzil gibi

Ḫālī olur keşf ü kerāmātdan
Vecd ile ḥālāt-ı mühimmātdan[1215]

Sırr-ı velāyet kişide ey civān
Māl-ı emānet gibidür bī-gümān (AE 116a)

Çünki emānetde ḫıyānet ola
Vāḳıf olur şāḥibi eyler eẕā

ʿAḳluñı uġurlamasun nā-maḥal
Müsrif-i gencīne-i Ḫaḳḳ olma gel

Veh ki niçe ṭāʾife-i ḫırḳa-pūş
Māl-ı emānetle olur ḫod-fürūş

Ḥāl-i Ebū Bekr'e yüri ḳıl naẕar
Zīr-i zebānında ḳor idi ḥacer

Baḥr-ı vücūdında dili dāʾimā
Tā ki bu tedbīr ile ḫāmūş ola (M 71a)

Diñle murād ile bu ḥaḳ sözleri
Ṣaḳla ṣaḳın ṣaḳılacaḳ sözleri

Baʿżısınuñ devleti iḳbāl ider
Ḳalbini nār-ı elemi ḳāl ider

Yüzi aġarur eres-i tevbeden
Nādim olur başlar *elif*den *be*den

Saʿy ider ol mertebe-i evvele
Ḫātem-i maḳṣūdı girince ele

Gerçi yavı ḳılduġın arar bulur
Ḳaddi anuñ miḥnet ile dāl olur

Kār-ı siyāhı kiminüñ sāyevār
Kendü ṭarīḳına gelür āşikār (AE 116b)

[1215] ḥālāt-ı: ḥālāt u M

Ḥadd-i şerīʿat ider anı zebūn
Ḥāli olur derd ile ḥadden füzūn

Niçelerinüñ daḫı ol yoḳ bu yoḳ
Sözi olur cismine demrenli oḳ

Anı çalar ḫāme-i tīġ-ı nebī
Saṭr-ı kitābetdeki yañlış gibi

Ḳırmasa azġınları ḥükkām-ı dīn
Çoġı azardı nitekim mülḥidīn (R 71a)

Mülḥid olan ḥaddini bilmez velī
Başını alur ʿamel-i müḫmeli

Lāyıḳ odur kim ola sedd-i sedīd
Ḥaddini bilmezlere tīġ-ı ḥadīd[1216]

Ḥikāyet-i raʿnā vü bī-bedel[1217]

Var idi bir muʿteber-i evliyā
Mürşid-i Mevlā vü delīl-i Ḫudā

Müntehā-i maʿrifet u ehl-i ḥāl
Baḥr-ı maʿānī vü reʾīs-i ricāl[1218]

Şems-i felek gibi cihān-dīde pīr
Aḳ ṣaḳalı pertev-i mihr-i münīr

Gün gibi ʿālī naẓarı kīmyā
ʿĀlim-i ʿālem şeref-i aṣfiyā (AE 117a)

Maʿrifetu'llāh ile ḳalbi ḳavī
Ḳālıbı cild-i kütüb-i maʿnevī

Zühd ile ʿanḳā gibi ḫalvet-nişīn
Keşret-i nāsuñ eleminden emīn[1219] (M 71b)

[1216] ḥadīd: cedīd R
[1217] Başlık: AE 116b, M 71a, R 70b; Ḥikāyet M, R
[1218] u: - R; maʿānī: maʿānīde AE
[1219] zühd ile: zāhid-i M; ḥalvet: tenhā AE, M

Ḥāl-i ṣalāḥiyyet ile ülfeti
ʿĀlimüñ olur sebeb-i raġbeti[1220]

Ḫalḳa iñen itmez idi iltifāt
Ḳaçar idi niteki murġ-ı ḥayāt

Ṣavmaʿasında ṭurur iken meger
Geldi aña pādşeh-i baḥr u ber[1221]

Keşret ile ṭoldı anuñ vaḥdeti
Gitdi hemān ḫāṭırı cemʿiyyeti[1222]

Şāh-ı cihāndārı o ḫayrü'l-ʿibād
Ṣavmaʿadan ṣavmaġa itdi murād

Didi eyā pādşeh-i muḥterem
Ben de ya raḥmānī ya şeyṭāniyem

Sālik-i raḥmānī isem vay baña
Oldı velāyet işi cümle hebā

Ḫāṭıra bu oldı şeh-i nāmdār
Geldi benüm ḫāneme ḫūrşīdvār[1223]

Aña ki her nāsuñ olur raġbeti
Şimdi baña geldi ider ḥürmeti[1224]

Żilletüme oldı ġurūrum sebeb
Bāl u per-i rifʿatümi ḳırdı hep (AE 117b, R 71b)

Virdi sürūrum baña bir velvele
Ṣaldı velāyet evine zelzele

Ḫalḳa ider ʿayn-ı yaḳīn bu żarar
Naḳd-ı kerāmātı elinden çıḳar[1225]

Kāhin-i şeyṭānī isem vay saña
Düşmen-i Mevlā'dan umarsın duʿā

[1220] ülfeti: şöhreti AE, R; raġbeti: rifʿati R
[1221] iken: idi R
[1222] ḫāṭırı: ḫāṭır AE, R
[1223] ḫūrşīdvār: bī-iḫtiyār AE
[1224] her: - R; raġbeti: ʿizzeti M, R
[1225] bu: - AE, - R

Ḫoş gele mi Ḥażret-i Ḥaḳḳ'a bu kār
Kim idesin düşmenine iʿtibār[1226]

Anı ki sevmezdi Resūl-i Ḫudā
Hem sevesin hem olasın āşinā[1227]

Böyle idince seve mi Ḥaḳ seni
Belki helāk eyleye muṭlaḳ seni

Düşmenüñe dost olanlar senüñ
Lāzım olur bu ki ola düşmenüñ

Merd-i velāyet ümerādan ḳaçar
Söylemez anuñ gibiye ḫayr u şer

Münʿakis olur aña ehl-i günāh
Āyine-i ḳalbini eyler siyāh (M 72a)

İncinür ikrām iden ādemlere
Yüzine güldükçe düşer ġamlara (AE 118a)

Kendüyi bilmezlere virmez cevāb
Oḳımayan şaḫsa açılmaz kitāb

Bilmeyen efvāha düşer mil gibi
Düşmene esrārın açar gül gibi

Dil ki her esrāra ola yār-ı ġār
Ṭālib-i dünyā ile ne işi var[1228]

Ol ki ola maʿrifetüñ gülşeni
Sevmez iñende geleni gideni[1229]

Yanına gelmekden ise nā-maḥal
Ḫoş gelür idi aña gelse ecel

Niçe ḳaraçılar olur āh vah
Varur aña begler ile pādşāh

[1226] kim idesin düşmenine iʿtibār: hem sevesin hem olasın āşikār R
[1227] hem sevesin hem olasın āşinā: mihr-i maḥabbet idesin sen aña R
[1228] ṭālib-i: ṭalibi AE
[1229] gideni: göndereni AE

ʿAmruñ alur māl-ı ḥarāmın ġarīf
Zeydi yarındası ḳonuḳlar laṭīf

İller içinde ider ol nā-bekār
Kendüyi dünyā gibi nā-pāydār[1230] (R 72a)

Dīnine bir kimse ki ihmāl ider
Şeyḫini anuñ gibi deccāl ider[1231]

Ādem olan ehl-i baṣīret gerek
Senden işitmek daḫı benden dimek[1232]

Ḥikāyet-i raʿnā vü bī-bedel[1233]

Mürşid-i āfāḳ-ı saʿīd u şehīd
Hādī-i ʿuşşāḳ-ı murād u mürīd[1234]

Cānlara maḥbūb u cihāna ḥabīb
Kān-ı kerem şāh-ı ḥasīb u nesīb (AE 118b)

Caʿfer-i Ṣādıḳ şeref-i ṣādıḳīn
Bir köye ʿazm eyledi şehre yaḳīn

Cümle mürīdān-ı kerīmü'l-ḫişāl
Yanına cemʿ oldı ṣüreyyā-miṣāl

Māh-ı ṣıyām idi hem eyyām-ı ḥārr
Ṭūl-i nehār u elem-i rūzgār

Zaḥmet-i ṣavm ile teni bī-mecāl
Miḥnet-i devrān ile āṣüfte-ḥāl

Ṣuda idi ṣūfīlerinüñ gözi
Her birinüñ yandı güneşden yüzi (M 72b)

Yolda bu ḥāl ile iderken mürūr
Nūr gibi bir ʿulüvv itdi ẓuhūr

[1230] dünyā: dünyār M; nā-pāydār: nā-medār R; 2584. Beyit: - AE
[1231] bir: ol R; şeyḫini: şeyḫi AE, M; gibi: gibiyi AE, M; 2585. Beyit: - AE
[1232] daḫı: hele R
[1233] Başlık: AE 118a, M 72a, - R; Ḥikāyet M
[1234] u: - R

Berḳ-ı semā gibi ziyāde mehīb
Gün gibi bir emr-i ʿacīb u ġarīb

Geldi bir āvāz o ṭarafdan hemān
Ḳāle ene rabbükümü'l-müsteʿān[1235]

İsteriḥū fīhi külū veşrebū
İġtenimū vaġtenimū veşkürū[1236]

Diñledi bu sözleri ol şāh-ı dīn
Didi yıḳıl git yoluña ey laʿīn[1237]

Saña uyar yoḳ yüri laʿnet saña
Söyleme ey ḫār-ı reh-i aṣfiyā (AE 119a)

Ṭıñladı şeyṭān-ı laʿīn u denī
Didi aña sen nice bildüñ beni

Eyledi bu ḥikmeti çünkim suʾāl
Virdi cevābını o ferḫunde-fāl[1238]

Didi seni ʿilm ile farḳ eyledüm
Cānuñı nār-ı ġama ḥarḳ eyledüm (R 72b)

ʿİlm-i feḳāhet ile itdüm ḳıyās
Oldı ʿayān vesvese-i bī-esās[1239]

Tañrı bunuñ gibi sözi söylemez
Ādeme teklīf-i günāh eylemez

ʿİlm-i kelām ile bilindi bu ḥāl
Cāy-i muʿayyende degil ẕü'l-celāl[1240]

İlm-i taṣavvuf baña oldı delīl
Nūr-ı tecellā-yı cemāl-i cemīl[1241]

[1235] Tercümesi: Ben sizin yardım talep edilen tek Rabb'inizim.
[1236] Tercümesi: Onun içinde istirahat ediniz. Yiyiniz ve içiniz. Ganimet biliniz, ganimet biliniz ve şükrediniz.
[1237] ey: yā R
[1238] bu ḥikmeti çünkim: çünkim bu ḥikmeti AE; ferḫunde-fāl: baḥr-ı kemāl AE, R
[1239] ile: ile ki AE, R; itdüm: itdüm ben M
[1240] kelām: kemāl AE, R
[1241] cemīl: celīl M, R

Münʿadim eyler beşeriyyet yüzin
ʿĀlem-i vaḥdetde açar cān gözin

Perde-i imkānı ider bī-nişān
Kendü görür kendüyi ancaḳ hemān (AE 119b)

Ḥāṣılı ʿālim gerek imiş kişi
Tā ki nüfūẕ itmeye şeyṭān işi

Cāhil olan sehvine vāḳıf degil
Mülk-i vücūda mutaṣarrıf degil

Cehli hevāsıyla miṣāl-i ḥabāb
Kendü evini yıḳar eyler ḫarāb[1242]

Maʿrifet āzāde ider ʿālimi
Şehr-i vücūdınuñ olur ḥākimi[1243] (M 73a)

Niçeler anuñ gibiye aldanur
Gördügini nūr-ı tecellā ṣanur

Vesvese-i şeyṭānet eyler ġulüvv
Şevḳe gelür tañrıyı gördüm diyü

Ẓulmet-i cehli ḳara maġbūn ider
Ḥāl-i ṣalāḥını diger-gūn ider

Ḳālıbı maḥkūm-ı şeyāṭīn olur
Ġaflet ile cehl ile bī-dīn olur

Kendüyi żabṭ eyleyemez hem-çü seyl
Yardan uçar o sefīh u ẕelīl

ʿĀlime şeyṭān idemez şeyṭanet
Cevşen-i maʿnāsı olur maʿrifet

ʿİlm ider insānı cerī vü ḳavī
Cānına olur siper-i maʿnevī

[1242] cehli: cehl R
[1243] ʿālimi: ādemi R

Çıḳma yoluñdan ḥaẕer it ey refīḳ
Eyle bu temṯīli delīl-i ṭarīḳ (R 73a)

Temṯīl[1244]

Baʿżı müselmānlar olur kim azar
Orucın on aḳça virürseñ bozar[1245] (AE 120a)

Kāfir olanlar ki oruc ṭutsalar
Yaġlı yimez öldürür iseñ eger[1246]

Ḥikmetini diñle bu taḥrīr ile
Añladayın aḥsen-i taʿbīr ile

Kāfir olacaġını olmış durur
Baḥr-ı menāhiye boġılmış durur[1247]

Kāfire şeyṭāndan irişmez cefā
Ḥāline ḳor uymaz ulaşmaz aña[1248]

Cengi müselmānladur her zamān
Furṣatını avlasa virmez emān[1249]

Eyle benüm sözlerüm ile ʿamel
İki evüñ olsa eger fi'l-meṯel

Biri cevāhirle ṭolı bī-ḳıyās
Biri necisle ṭolı menfūr-ı nās

Uġrı cevāhirli eve ḳaṣd ider
Ol birine ẕerrece ḳılmaz naẕar

Görmege şeyṭānı iderseñ heves
Bedreḳa-i zındıḳaya ḳıl heves[1250]

Laḳlaḳa-i bedreḳa-i zındıḳa
Bāʿiṯ olur maʿṣiyet-i aḥmaḳa (M 73b)

[1244] Başlık: - AE, - M, R 73a
[1245] Bu beyit, R nüshasında temsîl başlığının üzerinde yer alır.
[1246] yimez: yimez ki AE; öldürür iseñ: öldürseñ de M
[1247] olacaġını: olacaġı AE, R; menāhiye: maʿāṣiye R
[1248] cefā: belā R; ḳor: de R
[1249] avlasa: avlasa da R
[1250] iderseñ heves: dilerseñ eger R; ḳıl heves: ḳıl naẕar M; 2630. Beyit: - AE

Niçesi mest-i mey-i ʿişyān olur
Kendüsine kendüsi şeyṭān olur[1251]

ʿAḳl-ı selīm ile müsellem olan
Ṭutdı selāmet yaḳasında mekān (AE 120b)

ʿİlm-i Ḫudā ile olan ẕü-fünūn
Zühd ile şeyṭānını eyler zebūn[1252]

Mertebe-i sādis-i evliyāu'llāh[1253]

Mertebe-i sādise irse velī
Gün gibi her semte irişür eli

Kaʿbe'de Şām ehline ḳılsa selām
Sözini anuñ işidür ehl-i Şām[1254]

Baḥr gibi ḳalbi ġubārı gider
Ḫālıḳı yüz biñ dil ile ẕikr ider

Ṣūreti deryā gibi dil-cū olur
Gevher-i maʿnā ile memlū olur (R 73b)

Baḥre döner her yire olur muḥīṭ
Cümle vilāyetleri olur muḥīṭ[1255]

Mihr gibi ṭayy-ı mekān eyler ol
Bād gibi seyr-i cihān eyler ol

ʿAvn-i Ḫudā ile gelür iḳtidār
İstese bir ṭaġı ider tār-mār

Rūm'dan ol sille ṣalarsa eger
Pars beginüñ yüzini pers ider[1256]

ʿĀṣī ise kendüye faġfūr-ı Çīn
Ṣūretin evkār ider ol şāh-ı dīn (AE 121a)

[1251] kendüsi: kendü AE
[1252] Ḫudā: ʿalīm AE
[1253] Başlık: AE 120b, M 73b, R 72b; sādis-i evliyāu'llāh: sādis-i evliyā M, sādise-i evliyā R
[1254] selām: kelām AE, R
[1255] vilāyetleri: vilāyetlere M, R
[1256] Rūm'dan: Rūm'da M

Keşf u kerāmātına inṣāf anuñ
Ḥā’ili olmaz cebel-i Ḳāf anuñ

Tā ser ü pā cenneti seyrān ider
Gönlini āyīne-i cānān ider

Nāẓır-ı levḥ u ḳalem olur gözi
Rāz-ı nihāndur anuñ ekṣer sözi[1257]

Ṣıdḳ ile Mevlā’ya şu kim ḳul olur
Her ne murād eylese maḳbūl olur

Şeş cihetinden gelür aña ṣadā
Kendü sülūkine olur reh-nümā[1258]

Māl-ı ḥarām ider aña ḫoş-ḫiṭāb
Vāḳıf olur andan ider ictināb (M 74a)

Ceẕbesi baʿżısına eyler ġulüvv
Çaġırur eşḫāṣa ene’l-Ḥaḳ diyü[1259]

Vecd arasında dili söyler ḫaṭā
Başını Ḥaḳ yolına eyler fedā

Salṭanatı kendüyi maġrūr ider
Mertebesinden düşürür dūr ider

Sehvini añlar kimi çālāk olur
Rāh-ı teveccühde yüzi ḫāk olur

Vāḳıf olur ʿaybına ʿayn-ı ḫuşūʿ
Bang-ı ẓalemnā ile eyler rücūʿ [1260] (AE 121b)

Nār içine ḳorlar ise müstemirr
ʿAynı ile āteşe beñzer demir

Āteş içinden çıḳar ise eger
ʿAybı yüzi ḳarasını fāş ider

[1257] u: - R
[1258] ṣadā: ṣalā AE
[1259] baʿżısına: baʿżısını R
[1260] olur: ider AE, M

Ne demir āteş ne beşer Ḥaḳḳ olur
Ḥażret-i Ḥaḳ ḳādir-i muṭlaḳ olur (R 74a)

ʿĀriyetī ḳudretine aldanur
Bende iken kendüyi Mevlā ṣanur

Ḳudret anuñ ḥikmet anuñ ḳul anuñ
Ẕerre ḳadar neñ var arada senüñ

Bilmez ene'l-Ḥaḳ sözini Ḥaḳ bilür
Bir ḳuru ġavġāyı hüveydā ḳılur[1261]

Ḫalvete girer niçe ehl-i yaḳīn
Aç ve ṣusuz anda çeker erbaʿīn[1262]

Rūḥı gider ʿarşa miṣāl-i sürūş
ʿĀlem-i süflīde ḳalur ʿaḳl u hūş[1263]

Ḥayret ile niteki āb-ı revān
Söyledügin bilmez o şāh-ı cihān[1264]

ʿIşḳına maġlūb olanuñ ʿöẕri var
Mest ider anı ʿadem-i iẖtiyār

Eyleyemez rāz-ı derūnı nihān
Ḫandesi esrārını eyler ʿayān[1265]

ʿAybını dīvānelerüñ gözleme
Aḥsen-i vech ile daḫı yüzleme[1266] (AE 122a)

Ḳāf-ı ene'l-Ḥaḳ'da idenler ḫilāf
Kāf gibi tīġ ile olur şikāf

İrmek içün ol yüce yire eli
Başın ider pāye-i evvel velī (M 74b)

[1261] bir: bu AE, R
[1262] ve: - R
[1263] u: - R
[1264] şāh-ı: cān-ı AE, M
[1265] derūnı: derūn AE
[1266] 2666. Beyit: - AE

Ṣoḥbet-i Ḥażret'de şu kim ḫāṣṣ olur
Ḫavfı ile yüregi raḳḳāṣ olur

Lā saña nefy-i sivāu'llāhdur
ʿĀlem-i tevḥīde iki rāhdur[1267]

Eyle bu yoḳluḳ ḳapısından duḫūl
Var yüri iṣbāt ile Mevlā'yı bul

Mest-i mey-i ʿaşḳa bürünmez ḥicāb
Kendüyi görse n'ola ʿālī-cenāb[1268]

Mest-i Ḫudā dūr olur idrākdan
Bulsa atar kendüyi eflākdan

ʿĀrif olur niçe şerīfü'l-ʿibād
Ḥaḳḳ'a varur gelmegi itmez murād

Sehvini eyler sebeb-i intiḳāl
Ḥāl-i ḥayātından ider irtiḥāl[1269]

Āb-ı ḥayātından elin yur hemān
Rūḥı olur ṭā'ir-i ʿarş-āşiyān[1270] (R 74b)

Gevher-i ʿışḳını iden yār-ı ġār
Başı ile yüridi ġavvāṣvār (AE 122b)

Cāhil olanlar ne bilür yigregi
Bir yaramaz nesne ṣanur ölmegi

Vāsıṭa-i vuṣlat-ı Mevlā'dur ol
Rābıṭa-i ʿizzet-i aʿlādur ol

Ṣūfī olan ṣuyı üfürür içer
Rāy ile deryā-yı muḥīṭi geçer

Bilmeze açılma miṣāl-i kitāb
Eyleme maʿnā yüzini bī- niḳāb[1271]

[1267] lā: lā ki AE, līk R; saña: saña bil M
[1268] 2672. Beyit: - M
[1269] irtiḥāl: intiḳāl AE
[1270] ʿarş: ḳuds R
[1271] niḳāb: ḥicāb R; 2681. Beyit: - AE

Ṭınma sükūt eyle yüri epsem ol
Ḥūt gibi aġzuñı ṭut ebkem ol

Mertebe-i sādisde evliyā ẕikr-i eşyāyı ışġa itdügi beyānındadur[1272]

Mertebe-i sādise irse velī
Diñle nedür mertebe-i evveli

ʿĀlim olur ṭāʿat-i eşyāya hem
ʿĀlem-i şuġrā ile kübrāya hem

2685 Ẕikr-i nebātātı işidür bilür
ʿİbretinüñ ʿaynını bīnā ḳılur

ʿĀlem-i maḫlūḳı görür āşikār
Her birisi ẕākir-i Perverdgār

Ġāʾib erenler gibi bād-ı ṣabā
Rāh-ı ṭarīḳatde yiler dāʾimā[1273] (M 75a)

İrse nebātāta nesīm-i seḥer
Ṣūfī gibi ẕikr ile başın şalar (AE 123a)

Murġ-ı seḥer ḫod sebaḳını oḳur
Ġonca gülistān varaḳını oḳur

2690 Her aġacuñ yapraġı olmış zebān
Ẕikr-i Ḫudā ile serīʿü'l-beyān

Şeyḫ-i murāḳıb gibi zerrīn-ḳadeh
Ẕikr-i ḫafīden gözi göñli feraḥ

Pīr gibi yāsemen ehl-i ḥużūr
Ṭāʿati ḳılmış anı ḳandīl-i nūr

Zühd ü ṣalāḥında benefşe laṭīf
Zāhid-i murtāżveş olmış naḥīf[1274]

[1272] Başlık: AE 122b, M 74b, R 74a; Evliyānuñ ẕikr-i eşyāyı ışġā itdügidür M, Evliyā ẕikr-i eşyāyı mertebe-i ışġā itdügidür R
[1273] 2686. Beyit: - R
[1274] ṣalāḥında: ṣalāḥatde AE

Bülbül-i bāġuñ dili tefsīrde
Serv-i çenāruñ eli taḥrīrde

Sünbül ü gül mürşid-i kāmil-miṣāl
Ṭāʿat ile tācı rüʾūs-ı ricāl[1275] (R 75a)

Zinde ṭutar giceyi şeb-būylar
Virdini ezberden oḳur cūylar

Ẕikr idenüñ gökde melekler gibi
Ḫayra döner işi felekler gibi[1276]

Eyle nebātāt-ı cihāna naẓar
ʿĀlem-i bālāya teveccüh ider

Rūy-ı felekden yaña mānend-i dūd
Her birisi bulsa iderdi ṣuʿūd (AE 123b)

Ẕikre ṭalar māhī-i baḥr-ı revān
Baḥre olur ẕikr idici bir lisān

Ṭāʿati vaḳtini şaşırmaz nücūm
Secde yirinden gözin ırmaz nücūm[1277]

ʿAynı ile gök yüzi eyler rükūʿ
Secdede yirler yüzi ehl-i ḫuşūʿ[1278]

Murġ-ı çemen birlügine muʿterif
Ḫücreleri içre çoġı muʿtekif

Sedd-i ramaḳ niʿmete kim ola ṭuş
Ḥamd ile yüzin yire sürer vuḥūş[1279]

Ḳarnını dāneyle ṭoyursa ṭuyūr
Ṭūr-ı niyāza çıḳar oḳur ṭurur[1280]

[1275] ü: - R; tācı: tāc AE, M
[1276] gökde: göñli R
[1277] ṭāʿati vaḳtini: ṭāʿat ġaybını R; nücūm: rükūʿ R; ırmaz: açmaz AE; yirinden gözin ırmaz nücūm: yirler yüzi ehl-i ḫuşūʿ R
[1278] 2702. Beyit: - R
[1279] yüzin: yüzi R
[1280] ṭurur: ṭuyūr R; 2705. Beyit: - R

Sālik olan cümle bu ḥāli görür
ʿİbret alur ġayretini arturur[1281] (M 75b)

Ḫoş ʿameli kendüye maḥbūb olur
Nūr-ı ʿubūdiyyeti maṭlūb olur

ʿĀlem-i envārı erenler bulur
Şemʿ gibi fānī-i muṭlaḳ olur[1282]

Sedd-i belā olur aña ṭāʿati
ʿĀdet idinmez yaramaz ʿādeti

Ḥikāyet-i bī-bedel ü bī-hem-tā[1283] (AE 124a)

Bu ḫaber-i muʿteber-i dürr-niṣār
ʿAynı ile şerḥ-i ʿaḳāʾidde var

Ḥażret-i Fārūḳ-ı taḳiyyü'l-ümem
Vālī-i evlā vü veliyyü'l-ḥarem[1284]

Hādī-i ʿuṣṣāḳ u refīḳ-ı ṭarīḳ
Ṣānī-i yārān-ı Resūl-i ṣefīḳ[1285]

Tīġ gibi keskin erenler başı
Faḫr-ı cihānuñ o yarar yoldaşı

Düşmene gönderdi bir ulu çeri
Sāriye idi o çerinüñ seri

Nice çeri cünd-i nebiyyü'l-emīn
ʿĀleme seyl-i maṭar ehl-i dīn[1286]

Ehl-i ġazā kān-ı ṣafā evliyā
Seyf-i Ḫudā rehber-i Muṣṭafā[1287]

Erlük ile her birinüñ miṣli yoḳ
Cenge çekilmiş ḳılıç atılmış oḳ

[1281] 2706. Beyit: - R
[1282] 2708. Beyit: - R
[1283] Başlık: AE 123b, M 75b, R 74b; Ḥikāyet M, R
[1284] Fārūḳ-ı: Fārūḳ u AE, M; vü: - AE
[1285] u: - M, - R
[1286] ehl-i: ebr-iAE, R
[1287] ṣafā: saḫā R

Çābük ü çālāk u cihān pehlevān
Serv gibi cümle etek der-miyān (R 75b)

Gün gibi bir ḳavm-i ḥadīdü'n-naẓar
Bir iki aylıḳ yola ḳıldı sefer[1288]

Gelmemiş idi ḫaber-i ġāziyān
Ḥayrete varmış idi pīr u civān (AE 124b)

Server-i ʿālem ser-i ümmet ʿÖmer
Cumʿa güni cāmiʿe gitdi meger

Cümle ṣalāḥ ehline oldı ṣalā
Cumʿa namāzı ola tā kim edā[1289]

Minbere ṭoġrıldı o yār-ı güzīn
ʿArş-ı ʿaẓīme nitekim şāh-ı dīn (M 76a)

Rifʿate irişdi Mesīḥā gibi
Ṭūr-ı temennādaki Mūsā gibi

Ḫuṭbe oḳurken gözine nā-gehān
Cümle ʿayān oldı feżā-yı cihān

Gördi iki leşkeri ol māh-rū
Bir ṭaġ içinde pusı ḳurmış ʿadū[1290]

Bu idi maḳṣūd-ı cünūd-ı ḍalāl
Āl ile aṣḥābı ide pāymāl

Sāriye'ye naʿra urup ol maḥal
Didi hemān el-cebel ü el-cebel

Şiddet-i ṣavt-ı ʿÖmer irdi aña
Yil gibi ʿazm itdi cebelden yaña

Pusıda olana aḳın ṣaldılar
Aṣlını ferʿini tamām aldılar (AE 125a)

[1288] ḥadīd: ḫıdīv R
[1289] ṣalāḥ: ṣalā AE
[1290] leşkeri: ʿaskeri R

Kimi ḳırıldı kimi oldı esīr
Cümle yesīr oldı bu emr-i ʿasīr

Nūr-ı velāyet kime olsa naṣīb
Baʿd-ı mesāfe aña olur ḳarīb

Şems-i hüdā idi o şāh-ı ferīd
Bir görinür şemse ḳarīb u baʿīd

Ādemiyānuñ ʿabesi vü kemi
Yirde ṣanur ādem olan ādemi

Maʿnā-i insān melek-iḥtirām
Ḳıldı melek gibi felekde maḳām[1291]

Ol yüce yirden naẓar itse kibār
Cümle yir ehlini görür āşikār[1292] (R 76a)

Ṣıdḳı ile nūr-ı ṣalāḥiyyeti
Merdüñ olur bāl u per-i rifʿati

ʿĀlem-i süflīde olan dūzaḫı
Görmeye bu seyri düşinde daḫı

Merd-i Ḥaḳḳ'uñ ṣanki felekde melek
Kendüsine himmeti ʿālī gerek[1293]

Ehl-i hevā ādem olayın dimez
Devletini rifʿatini istemez

Pend ile ıṣlāḥ olamaz ehl-i nār
Ḳurı nihālüñ gözin açmaz bahār (AE 125b)

Oḳı bu temṯīli daḫı eyle cūş
Ḳalma yabanlarda miṯāl-i vuḥūş (M 76b)

[1291] melek: felek AE, M; melek: felek AE
[1292] itse: iden M, R
[1293] merd-i Ḥaḳḳ'uñ: merd olanuñ M

Mertebe-i sābiʿ -i evliyāu'llāh[1294]

Mertebe-i sābiʿ i iden maḳām
Mühr-i Süleymān gibi olur be-nām

Virdi anuñ aʿẓam-ı esmā olur
Ḫıżr gibi tārik-i dünyā olur[1295]

Ḥaḳ yolına mā-melekini virür
Ḫātem-i maḳṣūdı eline girür

Ġonce gibi kendüyi ḫāmūş ider
Gülşen-i dünyāyı ferāmūş ider[1296]

Cīfe-i dünyāyı iletseñ hemān
Ṭaşra atar niteki baḥr-ı revān

Mertebesi bī-bedel ü bī-miṯāl
Şevḳi velī lem-yezel u lā-yezāl

Gelmez aña merd-i şaḳī vü ġabī
Cemʿ olamaz nūr ile ẓulmet gibi

Gönli ṭolar nūr ile mānend-i kāf
ʿAynına gelmez ebedī kūh-ı Ḳāf

Ḳāf gibi ḫalḳa ḳarışmaġı ḳor
Ḫıżr-ı vücūdın ider ehl-i ḥużūr (AE 126a)

Gönli sivāu'llāha muṭābıḳ degil
Ġayre żamīri müteʿ alliḳ degil

Ẕātını Hū ile hüveydā ider
ʿĀlem-i imkānı temāşā ider

Maġrib u maşrıḳda olan mā-cerā
Gün gibi ʿayn ile görinür aña (R 76b)

Ḫāṭırı mirʾāt-ı muṣaffā olur
Maẓhar-ı envār-ı tecellā olur

[1294] Başlık: AE 125b, M 76b, R 75b; evliyāu'llāh: evliyā M, - R
[1295] Ḫıżr: ġuṣṣa R
[1296] ġonce gibi kendüyi: kendüyi deryā gibi M; gülşen-i dünyāyı: cānib-i dünyāyı M

Şevket ile niteki şems-i ḍuḥā
Bir adım olmaz idi iḳlīm aña

Kevkeb-i derrī gibi rifʿat bulur
Tā ser ü pā çeşm-i cihān-bīn olur

Şevḳ ile güyā ki güneşdür yürür
Altı cihātı bir uġurdan görür[1297]

Kendüyi yoġ olmaġ ile var ider
Vuṣlat-ı Mevlā'ya sezāvār ider

Göñli gözi vāhid-i muṭlaḳdadur
Nūr-ı Ḫudā'dur naẓarı Ḥaḳ'dadur (M 77a)

Rāy-ı riyā ile degil şermsār
Baḥr-ı vücūdına bürünmez ġubār[1298]

Hem-çü elif ʿālī-i aʿlādadur
Nūr gibi Ṭūr-ı temennādadur (AE 126b)

Ḳayd-ı cihān ile degil müttehim
Şuġl-ı Ḫudā olur aña hemāhim

Nefsine irḫā-yı ʿinān eylemez
Cānına bir derd-i nihān eylemez

Şeyn-i şeyāṭīn iremez kendüye
Ẕerrece iġvā viremez kendüye

Sözde cerī niteki Nīl ü Fırāt
Fāʾidemend anuñ ile kāʾināt

Ceẕbe ṣalar ḫalḳa o deryā-yı şevḳ
Ẕātı olur mihr-i mücellā-yı şevḳ

Sözleri cān baḫş-ı vücūd-ı ricāl
Ṣanki aḳar Ṭūr'dan āb-ı zülāl[1299]

[1297] cihātı: cihānı R
[1298] bürünmez: yürünmez M
[1299] Ṭūr'dan: Ṭūr'durur R

Kāşif-i aḫbār-ı şerīʿat odur
Vāḳıf-ı esrār-ı ḥaḳīḳat odur[1300]

Sāliki bālāya çeker ʿışḳ-ı ẕāt
Ayaġınuñ altı olur şeş cihāt

ʿArşa ʿurūc eylese cān u dili
Kevn ü mekān olmaz anuñ ḥāʾili

Ẕāt-ı muʿallāsı velīnüñ ider
ʿArşa yuḳarıdan aşaġa naẓar

Leẕẕet alur ṣoḥbet-i Ḥaḳ'dan müdām
Cāhil ü nā-dān ile itmez kelām (AE 127a, R 77a)

Olur aña ṣoḥbet-i şaḫṣ-ı pelīd
Māniʿ-i eşġāl-i kelām-ı mecīd

Şehr-i ṭarīḳatde olur yol eri
Yola getürür niçe yolsızları

Gelmez eylük yüzine dünyā gibi
Acı dili yoḳ leb-i deryā gibi[1301]

Ülfeti yoḳ ṭālib-i dünyā ile
Dost degil düşmen-i Mevlā ile

ʿĀṣī olur maʿnā yüzine niḳāb
Niteki ḫūrşīd-i semāya seḥāb[1302]

Ḳıṣṣa-i aṣḥābı işit ḥiṣṣe al
Eyle bu aḥvāli yüri ḥasb-i ḥāl[1303] (M 77b)

Der-beyān-ı ḥikāyet-i ḥikmet-āmīz[1304]

Ḥaḳ yolına ser virenüñ serveri
Gün gibi baḫr-ı hünerüñ gevheri

[1300] aḫbār-ı: esrār-ı M
[1301] acı dili yoḳ: yoḳ anuñ acı dili AE
[1302] niḳāb: ḥicāb AE, R
[1303] aṣḥābı: eşḫāşı AE, R
[1304] Başlık: AE 127a, M 77b, R 76b; Ḥikāyet M, R

Kātib-i dīvān-ı kelām-ı ḳadīm
Eşref-i yārān nebiyyü'l-kerīm[1305]

Ḥākim-i ḫoş-ḫūy u seḥāb-ı ḥayā
Şeyḫ-i ḥarem muḥterem-i aṣfiyā

Ḥażret-i ʿOsmān u imāmü'l-hümām
Cumʿa güni ḳıldı namāzın tamām

Cāmiʿ-i Ḳur'ān'dur o kān-ı ṣafā
İki mināre iki dest-i duʿā[1306] (AE 127b)

Ellerini açdı duʿā eyledi
Ḥaḳḳ'a niyāz itdi ṣenā eyledi[1307]

Geldi aña bir ʿArab-ı bī-edeb
Söyledi bir söz ʿaceb-ender-ʿaceb

Didi eyā kātib-i dīvān-ı Ḥaḳ
ʿĀlem-i taḥrīr u suḫandān-ı Ḥaḳ[1308]

Hiç ola mı sūre-i Tebbet yedā
Fażl ile bālāter-i iḫlāṣ ola

Yazma bu tertīb ile lāyıḳ degil
Dā'ire-i ʿaḳla muvāfıḳ degil

Merd-i ʿArab eyledi ḫayli ʿinād
Ḥikmetini bilmegi itdi murād[1309]

Ol ʿArab'uñ virdi tesellāsını
Açdı hemān dīde-i aʿmāsını (R 77b)

Didi aña gel beri benden yaña
Göstereyin levḥ-i ʿaẓīmi saña

Gözlerini sildi didi baḳ hemān
Levḥ-i ʿaẓīm aña görindi ʿayān

[1305] eşref-i: ekrem-i AE, R
[1306] ṣafā: vefā M
[1307] 2785. Beyit: - M
[1308] u: - AE, - R
[1309] ḫayli: vāfir R

Levḥine Ḳur’ān’ını Rabbü’l-enām
Yazmış o tertīb ile itmiş tamām (AE 128a)

Ḥarfleri görinür eṭrāfdan
Her biri büyük cebel-i ḳāfdan

Sūreleri yirli yirinde muḳīm
Bundaġınuñ ʿaynı kelām-ı ḳadīm

Aldı cevābını ʿArab ol nefes
Zühd ü ṣalāḥiyyete ḳıldı heves[1310]

Sūre suʾālinden irişdi sürūr
Ṭoldı anuñ Ṭūr-ı vücūdına nūr (M 78a)

Añladı ādemde olan ḥikmeti
Bildi vücūdındaki keyfiyyeti

Ben nice ḳul olmayam ol servere
Levḥ-i ʿaẓīmi göre hem göstere

Ehline āsān olur emr-i ʿasīr
ʿAynını aʿmālaruñ eyler baṣīr

Ol ʿArab’a oldı miṣāl-i bahār
Gözlerin açdı nitekim şāḫsār

Ṭālib-i dünyādan olan nā-bekār
Zīr ile bālāya ider iʿtibār

Oldı beḳā ehline bāṭıl ḫayāl
Ḳāʿide-i ṣadr ile ṣaff-ı niʿāl

Şemsüñ olur üsti yanında zuḥal
Nūr-ı kemāline irişmez ḫalel (AE 128b)

Ḫūşe-i engūr gibi evliyā
Mütteḥid olur bir olur dāʾimā

[1310] R’de mısralar yer değiştirmiştir.

Ḥalḳa-i tesbīḥ gibi sālikān
Ḫalḳa berāber görinür her zamān

ʿÖrf u iżāfetleri merfūʿ olur
Rāy-ı riyāsetleri memnūʿ olur[1311]

Gör bu kerāmāt u velāyetleri
Gel ṭaleb eyle bu saʿādetleri

Ḳılma aḳarşu gibi ʿömrin hebā
Gezme yabanlarda miṣāl-i ṣabā (R 78a)

Mümkin iken salṭanat-ı dü cihān
Ġaflet ile kendüñe itme ziyān[1312]

Ẓulmet-i cānını şu kim nūr ider
Ġayrılaruñ ẓulmetini dūr ider[1313]

Şu gibi sen pāk olagör evvelā
Tā ki saña hem-dem olan pāk ola[1314]

Her sözi maʿḳūle ḳul ol bende ol
Bendesine bende-i efgende ol

Ḥikāyet-i şīr-i Ḫudā kerrema'llāhu vechehū ve raḍıya'llāhu teʿalā anhu[1315]

Var idi bir rāhib-i ḫalvet-nişīn
Şehr-i Medāyin'de muḳīm u mekīn (AE 129a)

ʿİlm ü kemāl ü hüneri bī-ḳıyās
ʿĀḳıl u dānā vü ḥaḳāyıḳ-şinās (M 78b)

Mekteb-i ʿirfān idi kāşānesi
ʿİlm-i nücūmuñ atası anası[1316]

Cevher-i cān gibi vücūdı müfīd
Ẓulmet-i küfr içre velī nā-bedīd

[1311] ʿörf: ʿizz R
[1312] kendüñe: kendü AE
[1313] nūr: dūr R; dūr: nūr R
[1314] evvelā: dāʿimā R
[1315] Başlık: AE 128b, M 78a, R 77b; Ḥikāyet M, R
[1316] atası anası: anası atası AE

Çekmiş idi dāmen-i tecrīde pāy
Deyr-i kemāle dili gūyā derāy

Her sözinüñ var idi bir ḥikmeti
Ehl-i dile ṣoḥbeti cān ṣoḥbeti

Ehl-i hevā ile yoġ idi sözi
Heftede bir görinür idi yüzi

Ḥayder-i Kerrār u imāmü'l-hüdā
Daʿvā-yı dīn itmege vardı añā[1317]

Rāhibe oldı hibe-i himmeti
Açdı añā rāh-ı refāhiyyeti

Rāhibe taḥsīn u hezār āferīn
Anuñ ile ḳıldı birez baḫş-ı dīn

Aldı ele bir ḳılı ol nüktedān
Urdı demür örse geçürdi hemān

Didi ki bu sāʿat olur yılda bir
Şimdiye dek bekledüm anı faḳīr[1318] (AE 129b)

Āḫir olur şimdi bu sāʿat geçer
Geçmez olur ḳıl añā ẕerre ḳadar[1319]

Baʿd-ı zamān çün naẓar itdi añā
Geçmedi ol demde o ḳıl vāḳıʿā[1320] (R 78b)

Ḥayder'e iẓhār-ı kemāl eyledi
Fikr-i daḳīḳ ince ḫayāl eyledi

Kān-ı kerem şāh-ı velāyet ʿAlī
Ol demüre aldı geçürdi ḳılı[1321]

[1317] u: - R
[1318] bu: bir AE
[1319] ḳıl añā ẕerre ḳadar: ẕerre ḳadar añā ḳıl AE
[1320] çün: - R; ol demde o ḳıl: ol ḳıl demüre R
[1321] ol demüre aldı: aldı vü evvelde R

Didi ki ḥayfā vü dirīġā aña
Ḥikmeti bir sāʿate muḥtāc ola

Olmaya anuñ şeref-i ḫilḳati
Bekleye yıldan yıla bir sāʿati[1322]

Kendü vücūdını ider ehl-i ḥāl
Ḳutlı zamān ve şeref-i māh u sāl

Rehber-i dīn eyledi ol rāhibi
Gözleri açıldı anuñ hā gibi

Ḳıldı bu tedbīr ile irşādını
Deldi ḳıl ile dili polādını[1323] (M 79a)

Ḳılca şuʿāʿ-ı kerem-i müsteʿān
Ṭaġ gibi ẓulmetleri eyler nihān

Söyler ise dil dilinüñ nāḳili
Ḥayret alur ʿāḳılı lā-yaʿḳılı (AE 130a)

Derdüñe dermān ara bir çāre ḳıl
Ḳorḫulı yolda yürime müstaḳill[1324]

Vay aña kim māniʿ ola ġafleti
Olmaya rāhibce anuñ ġayreti

Lāyık-ı irşād olagör evvelā
Mürşidini gönderür Allāh saña

Ol kişi kim yār-ı Resūl'e uyar
Cevher-i ẕātına yörenmez ġubār

Aç ṣadef-i gūşı bu gevherlere
Uyma her aḥvāli mükedderlere[1325]

[1322] ḫilḳati: ṭalʿatı AE, R
[1323] dili: dil M, R
[1324] ara: ire R; ḳorḫulı: ḳorḳulı AE, M
[1325] gevherlere: cevherlere AE

Ḫātimetü'l-kitāb[1326]

Çok şükür Allāh'a o Rabbü'l-enām
Niʿmet-i şükrin bize virdi tamām[1327]

Dil dilini ḳıldı serīʿü'l-beyān
Eyledi ḥikmet sözine tercemān

Ḳadre irüp niteki māh-ı ṣıyām
Ḫamsemi noḳṣān ile ḳıldum tamām

Naẓm olur iken bu kitāb-ı laṭīf
Olmış idüm pīr-i żaʿīf u naḥīf (R 79a)

Beñzer idi cismüme dāl-ı sücūd
Māʾil-i ḫāk idi nihāl-i vücūd (AE 130b)

Ḫayret ile niteki ʿayn-ı rükūʿ
Ḳılmış idi aṣlına cismüm rücūʿ

Dönmiş idüm āḫir māha hemīn
Olmış idüm şehr-i fenāya yaḳīn[1328]

Aḳ ṣaḳalum ṣanki seḥāb-ı bahār
Virdi göñül gülşenine iʿtibār

Ṣaʿṣaʿa-i raḥmetüm itdi ẓuhūr
Ṣūretümi eyledi ḳandīl-i nūr[1329]

Pençe-i ḫūrşīd-i semā gibi hem
Yazıda ditrerdi elüm dem-be-dem (M 79b)

Kāġıda yazmaḳ dilesem vāridāt
Gözlük olurdı gözüme ḳol ḳanat

Niteki ṭolınmalı mihr-i münīr
Geçmiş idüm cümle hevādan faḳīr

[1326] Başlık: AE 130a, M 79a, R 78a
[1327] tamām: müdām M, R
[1328] dönmiş: ḳalmış R; āḫir: - AE; hemīn: yaḳīn R
[1329] raḥmetüm: raḥmeti R; R'de mısralar yer değiştirmiştir.

Dişlerümi dökdi hevā-yı fenā
Niteki bādem çiçegini ṣabā

Āḫir-i ʿömrümde o Rabbü'l-ġanī
Ölmez oġul atası itdi beni

Naẓm-ı kitāb az gerek öz gerek
Ḥaḳḳ'a yarar ḫalḳa yarar söz gerek

Māʾil idüp ṭālib olan ḳābili
Söylede bu baḥr-ı revānuñ dili[1330] (AE 131a)

Baḥri ʿAden baḥri gibi pür-güher
Dīde gibi muḫtaṣar u muʿteber

Ḫāme ʿaṣāsıyla miṣāl-i Kelīm
Açdı anuñ baḥrine rāh-ı ʿaẓīm[1331]

Çıḳdı beyāża bu suṭūr-ı maḳāl
Ḫayli ṭalazlandı bu baḥr-ı kemāl

Nüsḫasınuñ her varaḳı baḥr-ı nūr
Yir yir añа oldı cezāʾir suṭūr

Ḫalḳı çeker kendüye ol baḥr-ı dīn
Görse ṭalar ḳalur añа ṭālibīn[1332]

Ādeme her mısraʿı ʿibret-nümā
Ḥaddini bilmezlere ʿayn-ı ʿaṣā

Her varaḳı ḳāle gelür ḥāldür
Rifʿat-i insāna per ü bāldür (R 79b)

Eyledi evrāḳ-ı ḫuṭūṭ ittiḥād
Yumdı kanadın bu hümā-yı murād

Ṭāʾir-i ḳudsī gibidür bu kitāb
Bāl u peri bī-ʿaded u bī-ḥisāb

[1330] idüp: olup R
[1331] ḫāme: ḥām AE, cāme R
[1332] ol: bu M, R

Aḳ kāġıd üstinde bu ḳara yazı
Oldı ḳalem ṭūṭīlerinüñ izi[1333]

Ād ile bu gülşen-i envārdur
Her varaḳı ṭable-i ʿaṭṭārdur[1334] (AE 131b)

Baġce-i maʿrifeti dil-güşā
Rāyiḥa-i ṭayyibesi cān-fezā

Ṣūrete geldi bu maʿānī güli
Ehl-i dilüñ gülşen-i cānı güli[1335] (M 80a)

Gülşen-i cennet gibidür her yiri
Cedvelidür ṣanki aḳan kevs̱eri

Cāhil u nā-dān olan ehl-i hevā
Daḫl idemez aña mis̱āl-i ṣabā[1336]

Ḫaṭṭ-ı kitāb āyine-i rūy-ı dīn
Maʿnāları mürşid-i rāh-ı yaḳīn[1337]

Maʿnāları ḫaṭṭ ile mestūrdur
Perde-i ʿiṣmetde ṭurur ḥūrdur[1338]

Cāhil u nā-maḥremi görse hemān
Gizlenür ol perdede olmaz ʿayān[1339]

Baġladum efsūn ile cāhil gözin
Görmesün ebkār-ı maʿānī yüzin

Naẓmlarum döndi benī ādeme
Gün gibi yayıldı bütün ʿāleme

Ter düşerin tercüme idenlere
Uġrılaruñ yolına gidenlere

[1333] kāġıd: yazı M, R
[1334] R nüshasında bu beyitten önce Gülşen-i Envâr başlığı yer alır.
[1335] cānı: cān AE
[1336] 2874. Beyit: - AE, - R
[1337] 2785. Beyit: - AE, - R
[1338] ṭurur: yatur M
[1339] u: - R

Gelse ḥarāmīye nişān-ı zevāl
Müflis olanlardan ider celb-i māl

Ben bu ḥarāmīlere hiç uymadum
Cimrilerüñ eskilerin ṣoymadum

Baḥre döner şāʿir-i ehl-i veraʿ
Gevherine kimsenüñ itmez ṭamaʿ

Baḥr gibi gevheri yaġmā olur
Dilde nesi var ise peydā olur (AE 132a)

Cürmi hüveydā olıcak uġrılar
Yire baḳar niteki cirm-i ḳamer[1340]

Tīr-keşümdür bu kitāb-ı şerīf
Oḳlarıdur ṣanki suṭūr-ı laṭīf[1341] (R 80a)

Düzd-i maʿānī olanı yoḳların
Cānını ol oḳlar ile oḳların

Raḥmet o ḫaṭṭāṭa ki üstād ola
Anuñ ile naẓmumuz ābād ola[1342]

Ḥüsn-i ḫaṭṭından ola bu meṯnevī
Sünbül-i sūrī vü gül-i maʿnevī[1343]

Ḫatt-ı şerīfi ola bī-iştibāh
Şāhid-i maʿnāya niḳāb-ı siyāh

Ẕātına vire ḳalemi iştihār
Şīr-i Ḫudā'ya nitekim Ẕülfeḳār (M 80b)

Beytini luṭf ile yaza dil-güşā
Ṣanki fenādan aça uça hümā

Çıḳması āsān ola ehl-i dile
Sebze gibi pertev-i ḫūrşīd ile

[1340] cürmi: demi AE, meʾḫazi M; hüveydā: maʿlūm M
[1341] şerīf: beyān R; laṭīf: ʿayān R
[1342] üstād: settār M
[1343] ḫaṭṭından: ḫaṭṭında R; sūrī: ṣūrī M, R

ʿĀlem-i envārda ṣankim sürūş
Ḥarflerinden gele insāna cūş (AE 132b)

Her elifini o ṣıfātı cemīl
Eyleye ḳandīl-i kemāle fetīl

Dāl-ı saʿīdi vire ḳalbe sürūr
Rāy-ı şerīfini ide ʿayn-ı nūr[1344]

ʿAynı tevāżuʿda ola dāʾimā
Rāh-ı Ḫudā'da nitekim evliyā

Mīmi cemāl issi gibi her zamān
ʿĀmme-i nāsa vire tāze cān[1345]

Hey ne belādur bu ki bir bed-liḳā
Yazıya ölçümlene nā-dān ola[1346]

Yazmaġa başladuġı gibi hemān
Anuñ elinden ḳalem ide fiġān

Yazduġı ḫaṭṭ bāġ-ı ḫarāba döne
Noḳṭaları anda ġurāba döne

Ādeme gūyā ki sevād-ı günāh
Yazıları ola belā-yı siyāh

Yazıda beytinde anuñ bir meʾāl
Çıḳmaya medyūn ile mücrim-miṣāl

Ṣarṣar-ı dest-i elemi bī-gümān
Beyte ola zelzele-i bī-emān

Her kelime niteki ḥarçeng-i Nīl
Gör ne nā-sāz u ḥaḳīr ü ẕelīl (AE 133a, R 80b)

Yazduġı egri *elif*i fi'l-meṣel
*Lām*a döne vire kelāma ḫalel

[1344] rāy-ı şerīf: vāv-ı vechini AE, R
[1345] ʿāmme-i nāsa: müʿmin-i Mevlā'ya R
[1346] bir bed-liḳā: yā rabbenā M

Yañlışı çoḳ cāhil-i muṭlaḳ gibi
Ḥāleti yoḳ zengī-i aḥmaḳ gibi[1347]

*Cīm*i ola cehl-i vücūdına dāl
*Mīm*i daḫı āyine-i pür-melāl[1348]

Fetḥasını yaza velī nā-sezā
Her ser-i maẕlūma ola bir ʿaṣā

Kesreleri ḳolı ḳırılmış nihāl
Gülşen-i teʾlīfe vire iḫtilāl[1349] (M 81a)

Zinde dil ol ṣoḥbet-i Yaḥyā ile
Gün gibi tā kim hünerüñ yayıla

Nūr gibi aṣluña eyle rücūʿ
Eyleye tā mihr-i kemālüñ ṭulūʿ

Mürşid olup mıṣṭar-ı ḫaṭṭ-ı kitāb
Ḫāmeye gösterdi ṭarīḳ-ı ṣavāb

Oldı elümde ḳalemüm şāhbāz
Ṣaydgehüm ʿālem-i iḳlīm-i rāz[1350]

Gülşen-i taṣnīfe zülāl-i beyān
Oldı bu mīzāb-ı ḳalemden revān

Geldi muḥaṣṣal ḳaleme bir fenā
Eyledi şūrīdelüginden ibā (AE 133b)

Her iki mıṣraʿ dan açup bāl u per
Eyler idi baḥr ile berre güẕer

Çekdi taʿalluḳdan elini ḳalem
Münselik-i muʿtekifān oldı hem

Nūr-ı tecellā ḳaleme ṣaldı bīm
Düşdi yire ṣanki ʿaṣā-yı Kelīm

[1347] ḥāleti: raġbeti R
[1348] mīmi daḫı: mīmleri M, R
[1349] ḳolı: ḳurı AE, M
[1350] ṣaydgehüm: ṣaydgeh AE

Ġonce gibi aġzını yumdı devāt
Ḳadre irüp ṭurdı bu āb-ı ḥayāt

Ẓāhir u bāṭında niçe sır didüm
Lāzım olan sözleri bir bir didüm

Her kim oḳursa umarın kim baña
Dest-i saḫāsın açа ide duʿā[1351]

Merḥamet-i Ḥaḳḳ ola ol ṣāliḥa
Rūḥum içün oḳuya bir fātiḥā

Temmetü'l-kitāb bi ʿavni'l-meliki'l-vehhāb fī evāsıṭi şehri rebiʿi'l-evvel senete ḫamsin ve ḫamsine ve elf[1352]

[1351] umarın: umarım R
[1352] Başlık: AE 133b, M 81a, - R; fātiḥa M; 1055 (1646) senesinde rebiü'l-evvel ayının ortasında Allah'ın yardımıyla kitap tamamlandı.